بسم الله الرحمن الرحيم
١٤٢٠

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI / 1044
İLMİ ESERLER: 165

Tashih:
Sedat MEMİŞ
Hacı Duran NAMLI

Grafik & Tasarım:
Abdullah PAÇACI

Baskı:
Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
(0312) 341 92 34

1. Baskı Ankara 2014

ISBN

2014-06-Y-0003-1044
978-975-19-6234-8

Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyonu Kararı
15.07.2014/34

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

KUTLU DOĞUM HAFTASI
"HZ. PEYGAMBER VE İNSAN ONURU" SEMPOZYUMU

(19-21 NİSAN 2013)
KONYA

DİB YAYINLARI

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU:

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ: Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Dr. Yaşar YİĞİT: Din Hizmetleri Genel Müdürü

Dr. Dursun AYGÜN: İrşat Hizmetleri Daire Başkanı

Dr. Ahmet ÇEKİN: Diyanet İşleri Uzmanı

Mustafa ÜSTÜN: Eğitim Uzmanı

Eserde yer alan tebliğ ve müzakere metinlerinde ileri sürülen görüşlerin dinî ve hukuki sorumluluğu sahiplerine aittir.

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

ŞÜKRÜ ÖZBUĞDAY **20**
DR. YAŞAR YİĞİT **22**
PROF. DR. H. KÂMİL YILMAZ **25**
AYDIN NEZİH DOĞAN **28**

BİRİNCİ OTURUM

ONUR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. H. KÂMİL YILMAZ

1- EVRENSEL BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU **35**
PROF. DR. MAHMUT AYDIN - ASIM DURAN

2- TOPLUMSAL HAYATTA İNSAN ONURU **49**
PROF. DR. EJDER OKUMUŞ

3- MODERN DÜNYADA BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU **63**
PROF. DR. M. ALİ KİRMAN

MÜZAKERELER **81**
DOÇ. DR. RECEP ARDOĞAN **81**
PROF. DR. ALİ AKDOĞAN **97**
PROF. DR. BÜNYAMİN SOLMAZ **101**

İKİNCİ OTURUM

ONUR: TARİHÎ ARKA PLAN

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. AHMET ÖNKAL

1- İLAHÎ DİNLERDE İNSAN ONURU ÖĞRETİSİ (HRİSTİYANLIK VE YAHUDİLİKTE İNSAN ONURU ÖĞRETİSİ)..... 107

PROF. DR. ÖMER FARUK HARMAN

2- İNSAN ONURUNUN TEOLOJİK TEMELLERİ ÜZERİNE -KUR'AN'DA VE İSLAM KELAMINDA İNSAN ANLAYIŞI..... 115

PROF. DR. MEHMET EVKURAN

3- CAHİLİYE ZİHNİYETİ VE ÇİĞNENEN İNSAN ONURU 127

PROF. DR. RAMAZAN ALTINTAŞ

MÜZAKERELER..... 138

DOÇ. DR. HÜSEYİN YILMAZ..... **138**
PROF. DR. MEHMET ZEKİ İŞCAN **141**
PROF. DR. AHMET TURAN YÜKSEL..... **151**

ÜÇÜNCÜ OTURUM

İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: KUR'AN BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

DOÇ. DR. İSMAİL KARAGÖZ

1- "İNSAN ONURU" KAVRAMININ KUR'ANİ DAYANAKLARI (YARATILIŞ KISSASI) 162

PROF. DR. İBRAHİM HİLMİ KARSLI

2- SOSYO PSİKOLOJİK AÇIDAN KUR'AN'DA İNSAN ONURU VE ÖN YARGI İLİŞKİSİ 180

YRD. DOÇ. DR. FİKRET GEDİKLİ

3- BAZI KUR'ANİ KAVRAMLAR VE KUR'AN'DA İNSAN TİPLERİ 195

PROF. DR. ŞERAFETTİN GÖLCÜK

MÜZAKERELER..... 200

PROF. DR. ABDULLAH ÖZBEK 200
DOÇ. DR. MEVLÜT ERTEN 204
PROF. DR. MEHMET SOYSALDI 209

DÖRDÜNCÜ OTURUM

İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: SÜNNET BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. ŞERAFETTİN GÖLCÜK

1- HADİSLERDE GEÇEN *"IRZ"* KAVRAMI VE *"ONUR"* İLE İLİŞKİSİ 222

PROF. DR. BÜNYAMİN ERUL

2-ONURLU İNSANIN İNŞASINDA SÜNNETİN YERİ VE SAHABE ÖRNEĞİ 237

YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM TOZLU

3- HZ. PEYGAMBER'İN DÜŞMANLARININ ONURLARINI KORUMADAKİ HASSASİYETİ (SAVAŞLAR ÇERÇEVESİNDE) 266

PROF. DR. ÜNAL KILIÇ

MÜZAKERELER 284

YRD. DOÇ. DR. ÖMER ÖZPINAR **284**
PROF. DR. MAHMUT YEŞİL **289**
PROF. DR. AHMET ÖNKAL **292**

BEŞİNCİ OTURUM

İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: HUKUK BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. ORHAN ÇEKER

1- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURU 303

YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH BENLİ

2- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURUNUN EVRENSEL PARAMETRELERİ (İNSAN ONURUNU KORUMAYA YÖNELİK HÜKÜMLER, İNSAN ONURUNA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR) 345

RIFAT ORAL

3- ULUSLARARASI HUKUKTA İNSAN ONURU FİKRİNİN GELİŞMESİNE İSLAM'IN KATKISI 373

DR. ŞEMSETTİN ULUSAL

MÜZAKERELER 398

DR. ALİ PEKCAN **398**
DOÇ. DR. KAŞİF HAMDİ OKUR **401**
PROF. DR. AHMET YAMAN **406**

ALTINCI OTURUM

İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: TASAVVUF BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. H. KÂMİL YILMAZ

1- İNSANIN ALLAH'IN HALİFESİ OLDUĞU DÜŞÜNCESİNE SUFİ BİR YORUM (N. DAYE ÖRNEĞİ) 417

PROF. DR. CELAL KIRCA

2- TASAVVUFİ HALK EDEBİYATI ÜZERİNDEN İNSAN ONURU KAVRAMINI OKUMAK 430

ŞERİFE NİHAL ZEYBEK

3- İNSANIN ONURU–DEĞERİ İLİŞKİSİ 447

PROF. DR. MEHMET TÜRKERİ

4- İSLAMOFOBİ 456

PROF. DR. MEHMET PAÇACI

MÜZAKERELER 461

DOÇ. DR. ÖMER YILMAZ 461
YRD. DOÇ. DR. NURİ ÖZCAN 468
PROF. DR. MEHMET AKGÜL 472
PROF. DR. MAHMUT AYDIN 474

YEDİNCİ OTURUM

FERT VE İNSAN ONURU

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. AHMET YAMAN

1- SORUMLULUK VE GÖREV BİLİNCİ BAĞLAMINDA İNSAN ONURU 486

YRD. DOÇ. DR. HARUN ÇAĞLAYAN

2- YOKSULLUK, İNSAN ONURU VE DİN/İSLAM 502

DOÇ. DR. MUSTAFA MACİT

3- ONURLU İNSAN İNŞASI İÇİN RASULULLAH'IN ÖRNEKLİĞİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ 512

SIDIKA ZÜLKADİROĞLU

MÜZAKERELER 529

DR. AHMET ÇEKİN 529
PROF. DR. İSA ÇELİK 533
DR. AYŞE KARAKÖSE 545

SEKİZİNCİ OTURUM

TOPLUM VE İNSAN ONURU

OTURUM BAŞKANI

DR. EKREM KELEŞ

1- TOPLUM PLANINDA İNSAN ONURU ALGISININ KAZANILMASI 554
PROF. DR. HÜSEYİN PEKER

2- İNSAN ONURU VE EVRENSEL KARDEŞLİK İLKESİ..... 561
PROF. DR. MUSA BİLGİZ

3- TOPLUMDA İLGİYE, DESTEĞE VE YARDIMA MUHTAÇ GRUPLAR VE İNSAN ONURU 581
DOÇ. DR. İSMAİL KARAGÖZ

MÜZAKERELER 595
PROF. DR. BÜNYAMİN SOLMAZ 595
DOÇ. DR. ŞEVKET YAVUZ 597
DR. YUSUF ACAR 607

DOKUZUNCU OTURUM

İSLAM'DA ONURU KORUMAYA YÖNELİK AHLAKİ DEĞERLER

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. MUSTAFA ÇAĞRICI

1- AYETLERDE VE HADİSLERDE İNSAN ONURUNU KORUYAN ÖNEMLİ VASIFLARDAN: İFFET 617
PROF. DR. ADEM DÖLEK

2- İSLAM NASIL BİR HAYIRSEVERLİK MODELİ ÖNERİYOR? İNSANLIK ONURUNU KORUMA VE KIRMA ARASINDA HAYIRSEVERLİK ANLAYIŞI 636
YRD. DOÇ. DR. ADNAN ADIGÜZEL

3- KUR'AN-I KERİM'İN İNSAN ONURUNU KORUMAYA YÖNELİK MÜDAHALELERİ: HZ. MERYEM VE HZ. AİŞE ÖRNEĞİ 655
YUNUS ÖZDAMAR

MÜZAKERELER 669
HİCRET K. TOPRAK 669
YRD. DOÇ. DR. ZEKİ TAN 673

ONUNCU OTURUM

GÜNÜMÜZDE İNSAN ONURUNA YÖNELİK TEHDİTLER

OTURUM BAŞKANI

DR. NECDET SUBAŞI

1- İNSAN ONURUNU TEHDİT EDEN IRKÇILIK ANLAYIŞI VE TARİHSEL İZDÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİRTAKIM MÜLAHAZALAR 686

YRD. DOÇ. DR. MEHMET DALKILIÇ

2- BİREYİN İNSANLIK ONURUNA MODERN SALDIRISI: İNTİHAR..... 698

YRD. DOÇ. DR. MUHAMMED KIZILGEÇİT

3- BİREYSEL ETKİLERİ AÇISINDAN YAZILI VE GÖRSEL MEDYADA ÇOK SIK KARŞILAŞILAN İNSAN ONURU İHLALLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ..... 712

YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN DOĞAN

MÜZAKERELER 733

DOÇ. DR. M. FİKRET ERGÜNGÖR 733
PROF. DR. HALİT ÇALIŞ 749
ALPER TAN 753

ON BİRİNCİ OTURUM

GÜNÜMÜZDE İNSAN ONURUNU ZEDELEYEN UNSURLAR

OTURUM BAŞKANI

DR. YAŞAR YİĞİT

1- İNSANLIK ONURUNU ZEDELEYEN YÖNÜYLE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ 762

DOÇ. DR. FATMA ASİYE ŞENAT

2- ÇALIŞMA HAYATINDA İNSAN ONURUNA KARŞI PSİKOLOJİK BİR ŞİDDET ÖRNEĞİ: MOBBİNG..... 774

YRD. DOÇ. DR. ABDULKADİR ÇEKİN

3- İNSAN ONURUNU TEHDİT AÇISINDAN DEĞİŞEN MÜZİK ALGIMIZ VE MÜZİK-AHLAK İLİŞKİSİ 799

YRD. DOÇ. DR. ARİF DEMİR

MÜZAKERELER 815

DR. FATMA BAYRAKTAR KARAHAN 815
PROF. DR. MEHMET AKGÜL 818
YRD. DOÇ. DR. NURİ ÖZCAN 822

DEĞERLENDİRME VE KAPANIŞ OTURUMU

OTURUM BAŞKANI

PROF. DR. ŞERAFETTİN GÖLCÜK 833
PROF. DR. MUSTAFA ÇAĞRICI 835
DR. NECDET SUBAŞI 837
DR. YAŞAR YİĞİT 839

لله
رسول
محمد

TAKDİM

İnsanlığa gönderilen bütün ilahî mesajlarda insanın manevi şahsiyetinin en önemli unsurlarından biri olan onura özel bir vurgu yapılmıştır. Vahiy geleneğinin son halkası olan İslam, insan için vazgeçilmez nitelikte olan onur kavramı üzerinde hassasiyetle durmuş, insan haysiyetini zedeleyen ya da ihlal eden hiçbir davranışa müsamaha göstermemiştir. Alay, tahkir, gıybet ve koğuculuk ile ayıp ve kusurların ifşa edilmesinin yasaklanması insan onurunun korunmasına yönelik uygulamalardan sadece birkaçıdır. Peygamber Efendimiz de sözleriyle insan onur ve haysiyetinin ne derece değerli olduğunu açıklamakla kalmamış, insan onurunu yücelten ve koruyan uygulamalarıyla da insanlığa ışık tutmuştur.

İnsan onurla yaşar. Onurlu yaşamak insanın hem hakkı hem vazifesidir. Bu itibarla insanın, hem kendisinin hem de başkalarının onurunu zedeleyici/kırıcı her türlü söz ve eylemden kaçınması gerekir. Onur kırıcı bir davranışta bulunan, ötekinin onuru kadar kendi onurunu da zedelemiş olur. Onur bilincinden yoksun olan, başkalarının onuruna saygı bilincini de yitirmiş demektir.

Fert kadar toplumun huzur ve sükûnu da insan onuruna saygıya ve onurlu bir hayata bağlıdır. Bu nedenle toplumu oluşturan kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı, engelli gibi bütün kesimlerin onurlu bir hayat sürdürmesine yönelik imkânlar sağlanmalıdır. Aksi takdirde toplumsal huzur ve barış zedelenecektir.

Bütün bunlara karşın tarih, insan onurunun çiğnendiği, haysiyetli bir hayat sürmenin imkânsızlaştığı pek çok dönemler yaşamıştır. Onuru ayaklar altına alan müessif uygulamalar belli bir millete, belli bir coğrafyaya ya da siyasi anlayışa özgü de değildir. Hemen her coğrafyada farklı dine, etnik kökene, siyasi anlayışa sahip bölgelerde bu tür "onuru zedeleyici" uygulamalara rastlamak mümkündür. Modern zamanlarda insanlık onuruyla asla bağdaşmayan cinayet, işkence, şiddet, dışlama, ötekileştirme, aşağılama, zulüm, haksızlık gibi birçok uygulamaya hemen her gün şahit olmaktayız.

Dünyanın birçok yerinde insan onuruna karşı geçmişte işlenen ve halen işlenmekte olan suçların çeşitli bahanelerle görmezden gelinmesi insanlığın bugünü ve geleceği adına düşündürücü ve endişe vericidir.

Öte yandan fert ve toplumdaki onur bilinci, nerede olursa olsun onur kırıcı bütün tutum ve davranışlara karşı şerefli bir tavır ve duruşun çok güçlü bir teminatıdır.

Başkanlığımız, öteden beri Kutlu Doğum Haftası etkinlikleriyle özelde toplumumuz genelde insanlık için ele alınması önem arz eden konuları kamuoyunun gündemine taşımayı, bu konuda toplumsal bir duyarlılık ve hassasiyete vesile olmayı görev kabul etmektedir. Bu sebeple 2013 Yılı Kutlu Doğum Haftasında tema olarak **"Hz. Peygamber ve İnsan Onuru"** başlığının ele alınması karara bağlanmıştır. Söz konusu hafta kapsamında yapılan faaliyetlerin en önemlilerinden birisi olarak 19-21 Nisan 2013 tarihinde Konya'da "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu" gerçekleştirilmiştir. Üç gün devam eden sempozyum boyunca on bir oturum yapılmış ve toplam otuz dört tebliğ sunulmuştur. Her biri birbirinden değerli bu tebliğ ve müzakereler, **"Hz. Peygamber ve İnsan Onuru"** alanında yeni ufukların açılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu duygu ve düşüncelerle sempozyum kitapçığının hayırlara vesile olmasını Yüce Mevla'dan niyaz ediyoruz. Çok değerli görüşleriyle zihin ve gönül dünyamıza önemli katkılar sunan değerli hocalarımız başta olmak üzere, organizasyonda emeği geçen herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

AÇILIŞ KONUŞMALARI

19.04.2013
CUMA

TAKDİM- Sayın Valim, Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı kıymetli hocam, Sayın Din Hizmetleri Genel Müdürüm; Hz. Peygamber ve İnsan Onuru konulu sempozyumun açılış programına hoş geldiniz sefalar getirdiniz.

Hacı Beyzade Camii Başimam-Hatibi Mehmet Cava hocamız Kur'an-ı Kerim'den bir aşr-ı şerif okuyacaklar.

(Kur'an-ı Kerim okundu)

TAKDİM- Mehmet Cava hocamıza güzel tilaveti için teşekkür ediyoruz.

Selamlama konuşmasını Konya İl Müftümüz Sayın Şükrü Özbuğday hocamız yapacaklar. Lütfen buyurunuz hocam. (Alkışlar)

Şükrü ÖZBUĞDAY

Konya İl Müftüsü

Bismillah elhamdülillah vesselatü vesselamü âlâ Resulillah sallahu aleyhi vesellem.

Sayın Valim, muhterem Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız, değerli Din Hizmetleri Genel Müdürümüz, Daire Başkanımız, çok değerli dekanlarım, muhterem ilim adamları, kıymetli hocalarım, değerli meslektaşlarım, muhterem misafirler, basınımızın kıymetli mensupları; sözlerime başlarken hepinize hoş geldiniz diyorum, hayırlı sabahlar diliyorum hayırlı cumalar diliyorum. Bu sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Ayrıca Mevlana şehri Konya'mıza hoş geldiniz diyorum Konya dışından gelen misafirlerimiz, değerli hocalarımız ve ilim adamlarımız için.

Değerli misafirler; bildiğiniz gibi günümüzde insan onuru özellikle bazı bölgelerde ayaklar altında çiğnenmekte ve ezilmekte. Suriye'de, Filistin'de, Myanmar'da ve diğer bölgelerde maalesef insan onuru ayaklar altında çiğneniyor ve eziliyor.

Bildiğiniz gibi İslam insana ve insan onuruna çok büyük değer vermiştir. Ben bu konuda konuşmayı zayi addediyorum. Üç gün boyunca siz değerli ilim adamlarımız bunu arîz ve amîk olarak konuşacaksınız, müzakere edeceksiniz. Ancak şunu belirtmek istiyorum: Böyle önemli bir konunun Diyanet İşleri Başkanlığımızca Konya'da gündeme getirilmesi bizleri son derece memnun etmiştir. Bunun için Diyanet İşleri Başkanlığımıza, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğümüze şükranlarımı arz ediyorum.

Ayrıca uzaktan yakından buraya teşrif eden değerli ilim adamlarımıza tekrar hoş geldiniz diyorum. Yine sempozyumumuzun açılışına şeref veren siz değerli misafirlere de ayrı ayrı şükranlarımı arz ediyorum.

Bu sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını ve ezilen insan onurunun yeniden yüceltilmesine vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Hepinizi saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

TAKDİM- İl müftümüz Sayın Şükrü Özbuğday hocamıza sempozyuma katılanlar adına teşekkür ederim.

Değerli konuklar; Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Sayın Dr. Yaşar Yiğit hocamız hitap edecekler. Buyurun Sayın hocam.

Dr. Yaşar YİĞİT

Din Hizmetleri Genel Müdürü

Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vessalatü vesselamü âlâ resûlina Muhammedin ve âlâ alihi ve sahbihi ecmain.

Saygıdeğer Valim, çok kıymetli Başkan Yardımcım, İl Müftüm ve salonu dolduran çok kıymetli hanımefendiler, beyefendiler, sempozyuma yurdumuzun çok farklı üniversitelerinden tebliğ ve müzakere sunmak üzere buraya teşrif buyuran çok kıymetli hocalarım; öncelikle hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Kutlu Doğum Haftası, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Hz. Peygamber'i ve onun insanlığa takdim ettiği değerleri anlatmak ve tanıtmak amacıyla 1989 yılından itibaren kutlanmaktadır. 1994 yılında Peygamberimizin miladi doğum günü olan 20 Nisan tarihi esas alınarak haftanın kutlanışı nisan ayına taşınmış bu çerçevede yurt çapında millî, kültürel ve sosyal etkinlikler tertip edilmesi bir gelenek hâline gelmiştir.

Çeyrek asırdır devam eden bu programlar "anmaktan anlamaya" şiarıyla Peygamber sevgisi ile yoğrulmuş halkımıza Efendimizin örnek hayatını, eşsiz ahlakını ve sünneti seniyesini tanıtmayı hedeflemektedir. Onun insanlığın huzur ve mutluluğu için yaptığı çağrıyı günümüze taşımak, ahlaki erdemleri davranışlarımızın mihveri kılabilmek, bu vesile ile toplumun din konusunda doğru bir yere ulaşmasını sağlamak bu hafta boyunca düzenlenen bütün faaliyetlerin temel amacını teşkil etmektedir.

Kıymetli misafirler; toplumsal hayatta varlığımız ve dirliğimiz Resulün mesajlarının sosyal hayattaki varlığı ve dirliği ile yakından ilintilidir. Bu bağlamda toplumun ihtiyaç duyduğu konular ya da toplum hayatını etkileyen meseleler Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle tertip edilen sempozyumlarda ele alınmakta, ilim ve fikir adamlarının tebliğ ve konuşmaları ile bu kutlu hafta gönül yolculuğunun yanı sıra bir eğitim sefer-

berliğine dönüşmektedir. Öyle ki halka halka yayılan programlar yurdumuzun en ücra köşelerine değin bir siret mektebine, bir kültür ve irşat havzasına dönüştürülmektedir.

Kıymetli misafirler; 2011 yılında Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi, 2012 yılında ise Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku konuları Kutlu Doğum sempozyumlarına başlık olmuştur. 2013 yılı Kutlu Doğum Haftası için seçilen tema ise Hz. Peygamber ve İnsan Onuru'dur.

Bu konuyla insana insanı yeniden anlatmak, kendi değerini hatırlatmak ve insan onurunu zedelemeye yönelik hiçbir davranış biçiminin İslam ile bağdaşmadığını insanlığa duyurmak hedeflenmektedir.

İstismar, şiddet, ötekileştirme, ayrımcılık, nefret suçları ve savaşlar yaşadığımız yüzyılın acı birer gerçeğidir. İnsanın değersizleştirilmesi, ticaret metaı hâline getirilmesi, ötelenmesi ve dışlanması dünya çapında önemli ve aciliyet kesbeden sorunlar olarak karşımızda canlılığını muhafaza etmektedir. Oysa Yüce Allah insanı yaratılmışların en mükerremi olarak vasıflandırmış, yeryüzündeki diğer varlıkları onun hizmetine sunmuştur. İnsan, üstün meziyetleri ile hem Allah'a kul olma hem de yeryüzünü imar etme görevini yüklenerek yeryüzünün halifesi olmuştur.

Gerek yaratılış özellikleri gerekse yaratılış gayesi bakımından insan varoluşu itibarıyla onurludur. İnsanların ırk, din ve cinsiyetleri, sosyoekonomik düzeyleri insan onuruna gölge düşüremez; çünkü her insan bu onura sahip olarak doğar. Bu insanoğlunun bütün farklılıkları ile hak ve hukuk bağlamında eşit ve yaratılış itibarıyla mükerrem olmasının bir gereğidir.

Kıymetli misafirler; insan, onurunu inciten hatta ayaklar altına alan muamelelere maruz kalabilmekte, bazen de onurlu olduğuna dair bir bilinç geliştiremediği için kendi itibarını kendi eliyle zedeleyebilmektedir. Kişiler arası günlük ilişkilerden uluslararası daha geniş kapsamlı ilişkilere kadar her düzeyde insan onurunu zedeleyen davranışlar, kararlar, söz ve uygulamalar var olabilmektedir. Oysa hangi gerekçe ile olursa olsun insan onuruna aykırı hiçbir amaç, düşünce veya tutum İslam'da kendisine meşruiyet zemini bulamaz. Kaldı ki bir insanı imalı bakışlarla tahkir etmek bile insan onurunu zedelediği için kerim kitabımızda yasaklanmıştır.

İnsanın haysiyetli bir yaşam sürmesine imkân verecek değerleri insanlığa öğretmek ve insanda özü itibarıyla var olan şerefi hatırlatmak bütün peygamberlerin ortak görevidir. Efendimiz de insan onurunun her bakımdan ayaklar altına alındığı bir çağı nuruyla aydınlatmış, cahiliye toplumuna onuru anlatmış ve onları yüceltmiştir. Sosyal statü, etnik köken, renk, cinsiyet, yaş gibi ayırt edici niteliklere değer biçmeksizin insana değer vermiştir. Kutlu Doğum Haftası vesilesi ile Allah Resulünü iyi tanımak, anlamak,

bu anlayış ile kendimizi tahlil etmek ve insan onuruna yönelik her türlü olumsuzluk karşısında onurlu bir duruşla mücadele vermek zorunluluğumuz vardır.

Kıymetli misafirler; düzenlemiş olduğumuz sempozyumun ilmî ve fikrî açılımları ile insan onurunu yaşama ve yaşatma yolunda özelde ülkemize genelde tüm insanlığa sunacağı hizmete gönülden inanıyor, tebliğ ve müzakereleri ile katkı sağlayan kıymetli hocalarımıza müteşekkir olduğumu belirterek sempozyumun hayırlara vesile olmasını diliyor, hepinize en kalbi duygularımla tekrar hoş geldiniz diyorum. (Alkışlar)

TAKDİM- Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Sayın Dr. Yaşar Yiğit hocamıza teşekkür ederim.

Mehmet Akif Ersoy, Pek Hazin Bir Mevlit Gecesi adlı şiirinin son bölümünde;

"Dünya neye sahipse, O'nun vergisidir hep;

Medyun ona cemiyyeti, medyun O'na ferdi.

Medyundur o masuma bütün bir beşeriyet

Ya Rab, bizi mahşerde bu ikrar ile haşret." diyor.

Değerli konuklar; Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz hocamız hitap edecekler.

Lütfen buyurunuz hocam.

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vessalatü vesselamü âlâ resûlina Muhammedin ve âlâ alihi ve sahbihi ecmain.

Evvela bizleri kâinatın gözde varlığı, mükerrem olarak yaratan ve ahsen-i takvim sırrına mazhar kılan Cenab-ı Zülcelal Hazretlerine sayısız ve sınırsız hamd ve senalar ediyorum. Bize mükerremliğin yolunu gösteren, ahsen-i takvime ermenin yöntemlerini öğreten ve bu konuda bize modellik yapan, örneklik yapan kurtarıcımız, yol göstericimiz ve efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya salât ve selam ediyorum.

Saygıdeğer Valim, değerli Genel Müdürüm, İl Müftüm, değerli akademisyen dostlar, ilim adamları ve Mevlana şehrinin güzel insanları sevgili Konyalılar hanımefendiler, beyefendiler; Hz. Peygamber ve İnsan Onuru konulu sempozyumumuza hoş geldiniz diyorum. Sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Kutlu doğum etkinliklerini bir de akademik boyutuyla ilim dünyamıza da katkı sağlayacak şekilde değerlendirmeyi yıllardan beri Başkanlığımız gelenek hâline getirmiştir. Bu sene de Hz. Peygamber ve İnsan Onuru konusunun dinî açıdan muhtelif veçheleri ile değerlendirilmesi amacıyla üç gün süreli bir sempozyum düzenlenmiştir burada.

Gerçekten insan onuru dün ve bugün ehemmiyetini, gündemdeki yerini korumaya devam ediyor. İnsan onurla doğan, onurlu olarak yaratılan bir varlık olmakla birlikte hayatı boyunca onurunu ne kadar koruyabiliyor, ne kadar onurunu bizzat kendisi, çevresi veya sistemler rencide ediyor o gerçekten üzerinde durulması gereken önemli bir konu.

Çünkü onurun bir şahsi boyutu var, sübjektif anlamı var bir de objektif karşımızdaki, ötekiyle ilişkilerimizdeki değeri var.

Günümüzde herkes kendi sübjektif onuru noktasında ve onurunun korunması noktasında çok şey söylüyor, yapmaya çalışıyor ama karşısındakinin onuru noktasında problemlerimiz olduğu malumlarımız. Ancak şu gözden ırak tutuluyor, uzak tutuluyor: Kişinin şahsi onuruyla karşısındakinin onuru bileşik kaplar gibidir. İnsan kendi onurunu yükseltmek istiyorsa mutlaka ötekinin, karşısındakinin onurunu da yükseltmelidir. Kendi onurunu yükseltmek için karşısındakinin onurunu rencide eden bir insan hiç farkında olmadan bileşik kaplar misali kendisini de onursuzlaştırmaktadır.

Bu bakımdan insan onurunu korumanın bir ahlaki tarafı var, bir hikmet tarafı var, akla hitap eden tarafı var bir de hukuki adalete taalluk eden, sisteme taalluk eden tarafı var. Yüce dinimiz bunun hem bireysel manadaki ahlaki boyutunu tezkiye ile, nefsin tezkiyesi ile insanı arındırmak suretiyle yüceltmeye çalışmış ve insanın asıl değerinin mükerremlik özelliğinden kaynaklandığını da ifade etmiştir. Çünkü gerçekten insanoğlu zıtları birleştiren özelliği sebebiyle yani hem derdinin hem devasının hem acısının hem ilacının kendisinden olması sebebiyle mükerremdir ve güzeldir, değerlidir.

İmam-ı Ali'nin, "Devâüke fike ve mâ tubsir ve dâuke minke ve la teş'ur ve tez'um enneke cürmün sagîr ve fike'ntavâ'l-âlemü'l-ekber." ifadelerinde anlattığı "Senin ilacın da sendendir derdin de, hastalığın da sendendir. Sen bunları görmüyor bunları fark etmiyorsun. Sen kendini küçücük bir cisim sanıyorsun oysa koskoca âlem sende dürülmüştür." diyor.

Şeyh Galip de,

"Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen." derken bu gerçeğe işaret ediyor.

Hz. Mevlana da, "Biz bazen öyle güzellikler yaparız ki melekler bizi kıskanır, bazen öyle kötülüklere müptela oluruz ki şeytanlar bizden utanır ve uzaklaşır."

Yine diyor ki Hz. Mevlana, "İnsan hamur teknesi büyüklüğündeki hâline bakıp kendini küçük görmesin, ben sana insanın değerini söyleyecek olursam insan arştan da üstündür, ferşten de üstündür ama sen bu üstünlüğünün farkına varmadın, atlas ipekten yaratılmış olduğunu unuttun getirdin kendini eski bir hırkaya yama yaptın."

Eski hırka dediği asırlarca insanların kullanarak eskittiği dünya hırkasıdır. Dünyaya kul olmasını, dünyanın zebunu olmasını Hz. Mevlana böyle nazik ve zarif ifadelerle eleştiriyor ve insana onurlu olmanın yolunun sahip olduğu değerlerden geçtiğini ifade ediyor. Dolayısıyla insanın onuru içindeki duyguları kontrol mekanizmasını geliştirmesiyle önce tezkiye ile kibri, hasedi, fesadı aşmakla bu duyguları aşmak suretiyle,

hikmetle buluşmakla; toplumsal münasebetlerinde de adli, dengeyi esas alan ve asla karşısındakine zarar vermeyen tavrıyla gerçekten insan onurunu yüceltmiş olur, yüceltmeye muvaffak olur. Dolayısıyla onuru korumanın ahlaki boyutu var, hikmet boyutu var, felsefi boyutu var ve hukuki boyutları var.

Bugün burada bilim adamlarımız dinî kaynaklardan, sosyal verilerden ve bilimsel verilerden istifade ile insan onurunun bu değişik veçhelerini ve değişik veçhelerinden korunması ve devamı zımnindeki yapılması gereken faaliyetleri konuşacaklar, tartışacaklar, toplumumuza ışık tutacaklar. Kendilerine bu katkılarından dolayı ben de teşekkür ediyorum. Hem müzakere için katılanlara hem tebliğ sahibi olan arkadaşlarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Çünkü bu tür çalışmalar bu işin bilimsel alt yapısını tamamlıyor, hem hocalarımıza hem halktan insanlara gerçekten çok önemli bir veri sunuyor.

Bu duygu ve düşüncelerle sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyor, hepinizi saygı ile selamlıyorum efendim. (Alkışlar)

TAKDİM- Değerli konuklar; Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz hocama tüm katılımcılar adına teşekkür ederim.

Sempozyum için ulaşan telgraf metinlerini kısaca arz ediyorum:

"Konya İl Müftülüğü tarafından düzenlenen Hz. Peygamber ve İnsan Onuru konulu sempozyuma davetiniz için teşekkür ederim. Programın başarıyla gerçekleşmesini diler teşrif eden kıymetli misafirlere selam ve saygılarımı sunarım." Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Tahir Akyürek, Konya İl Genel Meclisi Başkanı Sayın Ali Selvi.

Telgraf sahiplerine teşekkür ederim efendim bütün sempozyum katılımcıları adına.

Süleyman Çelebi, Vesilet'ün Necat adlı eserinin son kısmını şöyle bitirir:

"Ümmetin olduğumuz devlet yeter,

Hizmetin kıldığımız izzet yeter."

Değerli konuklar; açılış programında konuşmalarını yapmak üzere Konya Valisi Sayın Aydın Nezih Doğan'ı davet ediyorum.

Lütfen buyurun Sayın Valim.

Aydın Nezih DOĞAN

Konya Valisi

Çok değerli Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız, Sayın Genel Müdür, değerli Müftümüz, değerli ilim adamları, saygıdeğer Konyalılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Aslında bu kadar güzel içerikli üç konuşmadan sonra, benim söyleyeceğim şeylerin hiçbirisinin ilmî bir değeri olmayacağını buradaki dinleyicilerin hepsi takdir edeceklerdir ama il valisi olarak önce gelen bütün konuklarımıza hoş geldiniz diyorum. Daha sonra da sempozyumda görev icra edecek arkadaşlara başarılar diliyorum. Ancak şunu da bilmemiz lazım gelir ki değerli dinleyiciler artık biz büyük cihadın olduğu bir dönemdeyiz, ateşten bir gömlek giydik ve bu gömlekle hayatımızı idame ettiriyoruz. Dolayısıyla bugün artık bir insan olarak Batılıların ortaya koyduğu birtakım tanımlamalarla ekonomik insan olarak hayatımızın büyük bir bölümünü manevi alan dışında idrak ediyoruz. Manevi alan sanki bizim için birincil önemini yitirmiş, ikincil, üçüncül önem sırasına doğru kaymış gözüküyor.

İşte, tam da bu noktada bizim yeniden bir dirilişe, yeniden bir silkelenişe ihtiyacımız var. Bu ihtiyacı bize hatırlatan çok güzel bir organizasyonla karşı karşıyayız. Hem Kutlu Doğum Haftası bir bütün olarak çok güzel bir organizasyon ama onun içerisinde böyle bir bilimsel sempozyumun varlığı gerçekten hepimize dünyanın değerini yeniden hatırlatan önemli bir fırsat diye düşünüyorum. Yine aynı şekilde Konya'da bu hafta münasebetiyle yüzlerce etkinlik var. Bu etkinliklere de değişik sayıda Konyalılar iştirak ediyorlar. Belki iştirak eden insanların toplam sayısını da yüz binlerle ifade etmek gerekiyor.

Benim bu noktada tavsiyem şu: Biraz evvel değerli Başkan Yardımcısı ifade ettiler, nefis tezkiyesi anlamında hepimizin kendisini muhasebe etme ihtiyacı var. Bu muhasebeden bir de netice elde etmeye ihtiyacı var. Sade muhasebe başlı başına bir kâr getirmiyor maalesef.

Gördüğümüz kendimize dair bir kusurun ortadan kalkması için mücadele etmemiz lazım geliyor. Bu haftayı, bu günü de onun bir değeri olarak karşımıza koymamız lazım geliyor.

Herkes kendisini çok iyi tanıyor ve biliyor, bireysel anlamda biz kendi kabahatimizi biliyoruz. Biraz evvel değerli Başkan Yardımcısı ifade ettiler, onur denilen şey karşılıklı bir ilişki. Eğer biz insan onurunu korumak istiyorsak önce kendimize dair eksiklikleri, başkalarının onurunu zedeleyen tavırlarımızı iyi tespit edip onlarla mücadele etmenin etkin yöntemini iyi bulmalıyız. Burada tabii değerli bilim adamları bunun yolunu da gösterecekler bize. Ayrıca biz kendi nefsimizle de kendi vicdanımızla da bunun yolunu bulabilecek durumdayız.

İnşallah bugünlerin hürmetine bu yolu buluruz diye düşünüyorum.

Hepinize hoş geldiniz diyor, saygılar sunuyorum. (Alkışlar)

TAKDİM- Değerli konuklar; Diyanet İşleri Başkanlığımızın düzenlediği Hz. Peygamber ve İnsan Onuru konulu sempozyumun açılış programı burada sona erdi.

15 dakika ara vereceğiz, 15 dakika sonra oturum başkanı Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ hocamız başkanlığında Kavramsal Çerçeve konulu 1. oturumla sempozyumumuz başlayacak.

Açılış programına teşrif eden Sayın Valimize, Sayın Başkan Yardımcımıza, Sayın Din Hizmetleri Genel Müdürümüze, Sayın Müftümüze, çok değerli hocalarımıza ve siz kıymetli misafirlerimize teşekkür ediyoruz.

Hayırlı günler diliyoruz efendim.

Sağ olun.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

1 ONUR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

19.04.2013
CUMA

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (OTURUM BAŞKANI)

Bismillahirrahmanirrahim.

Efendim, vakti şerifleriniz hayır olsun, hayırlar fetholsun, şerler defolsun, münkir münafık ıslah olsun, Allah cümlemizden razı olsun.

Efendim, Mevlana diyarında olunca bir Mevlevi gülbangi ile açalım istedim oturumumuzu. Bu Mevlevi gülbangi ile söylediğim bize ta talebelik yıllarını hatırlatır. Halil Can rahmetullah bizim dinî musiki dersimize gelirdi –Celal hocam da hatırladı hemen– ve derse başlamadan sabah sınıfa girdiği zaman önce üç Itri bestesi tekbir, üç salât-i ümmiye ve ardından da bu gülbang ile derse başlardı. Ruhu şad olsun. Dolayısıyla biz onunla başlamış olduk.

Değerli akademisyenler, değerli konuklar birinci oturumumuzu açıyoruz hayırlı olsun dilekleriyle ancak bir meşruhatımız var. Belki baştan söylemeliydik bunu. Bugün Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığımızda Diyanet İşleri Başkanlığının yanındaki Ahmet Hamdi Akseki adıyla yaptırılan caminin açılış töreni var.

Büyük bir tevafuk veya tesadüf ne derseniz bugüne denk geldi. Böyle olunca da Sayın Başkanımız Mehmet Görmez Bey ve Kurul Başkanımız Sayın Raşit Küçük hocalarımız oraya katılmak üzere bu sempozyuma gelemediler.

Sayın Başkanımızın özellikle selamlarını tebliğ etmek isterim yani burada bulunamadıkları için üzüntülerinin ve selamlarının tebliğ edilmesini arzu etmişlerdi. Hem Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Görmez hocamız hem de Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Raşit Küçük hocamız her ikisi de selamlarını, dualarını ifade ettiler.

Yarın inşallah burada olacaklar her ikisi de hesaba göre. Dolayısıyla bugünkü bu oturumda normal programda Raşit Bey görünüyordu, Raşit Bey olamadığı için onun yerine biz oturum başkanlığını yürüteceğiz.

Sabah keza açılışta Sayın Başkanımız bulunacaktı, oraya da katılamadıkları için biz katılmış olduk.

Şimdi, bu oturumda tebliğ sunacak arkadaşlarımızı ben huzurunuzda kürsüye arz ediyorum.

Prof. Dr. Mahmut Aydın Bey, Prof. Dr. Ejder Okumuş Bey, Prof. Dr. Mehmet Ali Kirman Bey. Buyurunuz sayın hocalarım.

Bu oturumun ana başlığı Kavramsal Çerçeve yani insan onuru deyince ne anlıyoruz, neleri tedai ediyoruz, zihnimizde neler çağrışıyor, kültürümüzde bununla ilgili neler var değerli akademisyen dostlarımızdan, hocalarımızdan bu konudaki tespitlerini bizlerle paylaşmalarını rica edeceğiz.

Buradaki sırayı bozmayalım eğer izin verirseniz.

Buradaki sıraya göre ilk tebliğcimiz Mahmut Aydın hocamız. Evrensel Bir Değer Olarak İnsan Onuru konusunu sunacaklar. Buyurunuz Mahmut Bey.

1- EVRENSEL BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU

Prof. Dr. Mahmut AYDIN[1]
Asım DURAN[2]

GİRİŞ

Günümüzde çeşitli platformlarda insan onuru *(human dignity)* kavramı kullanıldığında zihinlerde her şeyden önce hukuki bir meseleyle karşı karşıya olduğumuz izlenimi doğmaktadır. Böyle bir izlenimin doğmasında elbette insan haklarına yönelik bildirilerde insan onuru kavramının özellikle belirtilmiş olmasının önemi büyüktür. Son 70 yılın ulusal ve uluslararası neredeyse tüm insan hakları bildirgelerine ve sözleşmelerine baktığımızda insan onuruna, temel hukuki bir hak olarak atıf yapıldığını görmekteyiz. Örneğin 1948 yılında ***Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi***'nin 1. maddesinde "Bütün insanlar özgür, onur *(dignity)* ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar,"[3] ifadesi yer almaktadır. ***Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'***nda da "İnsan onuru ihlal edilemez. Saygı gösterilmeli ve korunmalıdır,"[4] denmektedir. Benzer şekilde ***Türkiye Cumhuriyeti Anayasası***'nın ***Başlangıç*** kısmında da "onur" kavramına atıf yapılarak "… her insanın onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu"[5] belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa'da birçok ülkenin anayasalarında insan onuruna atıflar yapılmıştır. Tüm bu atıflar, insan onurunun vazgeçilemez ve devredilemez bir hak olduğunu vurgulama-

---

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

2 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Araştırma Görevlisi.

3 ***The Universal Declaration of Human Rights***, http://www.un.org/en/documents/udhr/, (20.03.2013).

4 ***Charter of Fundamental Rights of the European Union,*** http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ. do? uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF, (20.03.2013).

5 ***Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,*** http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf , (20.03.2013).

sının yanında eşitlik, adalet ve insan hakları gibi temel hakların insan onuru kavramı çerçevesinde yorumlanması gerektiğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla insan onuru derken, çok yönlü, dominant ve evrensel bir kavramla karşı karşıya olduğumuzun farkına varmamız gerekir.

Bu bildiride cevabını aradığımız ana soru, temelde hukuki bir kavram olarak görülen insan onurunun, hukukun ötesinde evrensel bir "değer" olup olmadığıdır. Bu ana soru bağlamında bildiride yanıt aradığımız diğer sorular da şunlardır: İnsan onuru kavramının çerçevesini çizmeye yönelik çabalar, kavramın evrensel bir değer olduğu fikrine bizi götürür mü? Köklerinin Batı felsefesi ve medeniyetinde aranmasına karşın diğer kültür ve medeniyetlerde de insan onuru kavramına yönelik bir zemin bulabilir miyiz? Birbirleriyle bağlantılı olan tüm bu sorular dinî, ahlaki-etik ve felsefi bir "değer" olarak insan onurunun teorik zeminini bize gösterdiği gibi pratik tezahürlerini de görmemize yardım edecektir. Tüm bu sorulara cevap ararken bu bildiride hem İslam dininin hem de diğer dinsel geleneklerin insan onuruna yönelik tutumları üzerinde derinlemesine durmayacağız. Zira sempozyumda bildirisi bulunan diğer arkadaşlar bu konuları ayrıntılarıyla zaten anlatacaklar. Bunun yerine biz, -yukarıdaki sorularda da ifade ettiğimiz gibi- insan onuru kavramının etik-ahlaki bir değer olarak zeminini tartışmaya çalışacağız. Bunun ne anlama geldiğini sorgulayacağız. Tarihsel süreç içerisinde bu hususlaki tartışmalar çerçevesinde söz konusu kavramın yerini irdeleyeceğiz.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İNSANIN DEĞERİ VE ONURU

Belki de bugün insan onuru kavramı ile ilgili en zor durum, kavramın tam olarak neyi ifade ettiğini söyleyebilmektir. Bunun için kelimenin tarihsel kökeninden yola çıkarak bir anlam arayışı bize yardımcı olur mu sorusu akla gelmektedir. Açıkçası insan onuru kavramının tarihsel bağlamdaki kullanımlarından yola çıkarak ortak bir tanımda uzlaşabilmek pek de mümkün gözükmemektedir. Zira aşağıda da göreceğimiz üzere Antik Çağdan itibaren "onur" ***(dignity)*** kavramı, sürekli anlam değişikliklerine uğramış ve insan onurunun dayanak noktaları tarihsel bağlama göre yenilenmiştir. Öyle ki kavram, birbirine zıt olan fikirler için bile referans olarak kullanılabilmiştir. Örneğin eşitlik, adalet gibi temel insan haklarının yanında eşcinsel evlilikler gibi son yıllarda tartışılan konular, insan onuru kavramı üzerinden temellendirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla insan onuru derken, eklektik bir kavramla karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyiz.

İnsan onuru kavramına günümüz hukuk metinlerinden yola çıkarak tam bir tanım bulabilmek de zordur. Zira gerek ***İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi***, gerekse ulusal ve uluslararası diğer sözleşmeler ve yasal düzenlemeler, onur kavramına sürekli atıf yapmalarına karşın kavramın içeriğine yönelik herhangi bir açıklamaya da yer vermemişlerdir. Her ne kadar bu sözleşmeler insan onuru ve insan haklarının temel insani haklardan olduğunu belirtmiş olsalar da herhangi bir tanım da yapmamışlardır. Bunun

yerine birey onurunun tüm hukuki hakların temeli olduğunu, doğuştan geldiğini ve devredilemez bir yapı arz ettiğini vurgulamışlardır. Belki de bu yüzden kimi düşünürler, söz konusu kavramı sınırları belli olmayan ve farklı görüşlere kaynaklık edebilecek geniş bir kavram olarak kabul etmişlerdir.

O halde yapılması gereken şudur: İnsan onuru, hem ahlak-etik, hem dinî, hem felsefi hem de hukuki bir kavram olduğu için belli noktalardan hareketle bir tanım yapmak yerine söz konusu kavramın anlamını kavrayabilmek için onun linguistik yönlerinin haritasını çizmek ve ana hatlarını belirlemek gerekir.[6] Bu yapıldığı takdirde kavramın sadece teorik yönü değil; aynı zamanda insanı toplumla ilişkiye hazırlayan pratik yönü de açığa çıkmış olacak ve insan onurunun, temel haklar açısından eşitliğe vurgu yapan bir değer olduğu anlaşılacaktır.[7]

Türkçe sözlüklere baktığımızda onur kavramının iki yönlü tanımlandığını görürüz. Birincisi "insanın kendisine duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzeti nefs" anlamındadır. İkincisi ise, "başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar"[8] şeklindedir. Sözlük anlamlarından hareketle onur kavramının içeriden ve dışarıdan saygıyı hak eden temel bir değer olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki içeriden saygı ifadesini, kişinin kendi varlığının bilincinde olarak insan onurunu kırıcı söz ve eylemlerden kendisini uzak tutması şeklinde anlamak kanaatimizce yanlış olmaz. Çünkü kişinin kendi haysiyetini koruması, öncelikle kendi vicdanına karşı bir sorumluluktur. Dışarıdan saygı ifadesi de her bireyin insan olarak doğması nedeniyle insanlığa yaraşır bir muameleyi hak ettiğini ifade etmektedir. Böyle bir muameleyi hak etmesi için insanın bir değerinin olması gerekir. Bu anlamda biz, bir kimseye –olumlu ya da olumsuz- bir muamelede bulunduğumuzda her şeyden önce o kimsenin bizim açımızdan "değer"ini de belirtmiş oluruz. Dolayısıyla insanların birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinde "değer" kavramı bir ölçü olarak insan eylemlerini birçok açıdan etkilemektedir.

Peki, bir tür olarak insanın değeri ve onuru nereden gelmektedir? Yahudi ve Hristiyan düşüncesine bakarsak bu değer ve onur, insanın bizzat tanrının suretinde ***(image dei)*** yaratılmış olmasından kaynaklandığını görürüz.[9] İslam tasavvuf geleneğinde de buna benzer fikirler bulunmakla birlikte, daha çok insanın bir tür olarak diğer var-

---

6 Doron Shultziner, "Human Dignity: Functions and Meanings", In ***Perspectives on Human Dignity***, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 90.

7 Jack Donnelly, "Human Dignity and Human Rights", ***Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the UDH,*** 2007, (http://www.udhr60.ch/report/donnelly-humanDignity_0609.pdf), (21.03.2013), s. 81.

8 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.514c02235e03e8.42846661, (21.03.2013).

9 bk. Kitabı Mukaddes, Yaratılış, 27-28.

lıklar arasındaki üstün ve merkezi konumuna atıf yapılmıştır. Bunun yanında ahlaki eylemlerin insanın değerini ve haysiyetini etkilediğine dair Kur'an'daki birçok ayet, en azından insan için asli, değişmez ve dışarıdan verili bir değer ve onurun olmadığını ima etmektedir.

Felsefe çevrelerinde ise insan onuru, daha çok insanın yapısal özelliklerinin bir sonucu olarak içsel bir değer olarak takdim edilmiştir. Özellikle aydınlanmadan sonra modern eşitlikçi teoriler, insan onurunu varoluşsal bir değer olarak takdim ederken, insanın özerkliğine vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda insan olarak doğmak başlı başına bir "değer" olarak kabul edildiği için temel insan haklarının üzerinde insan onuru, "dolaysız geçerli bir hak"kı[10] temsil edecek tarzda ele alınmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki insanın varoluşsal anlamda bir "değer" olarak düşünülmesi, temel insan haklarının bu değer bağlamında ele alınması sonucunu doğurmuştur. İonna Kuçuradi'nin de belirttiği gibi insan hakları bakımından insan onuru, her insanın görmesi ve başkalarına göstermesi gereken bir muameleyi dile getirmektedir. Çünkü ona göre, insanın değeri, diğer canlılar arasındaki özel yerini ifade eder. Bu değeri sağlayan şey ise insanın hem diğer canlılarla paylaştığı hem de sadece kendine has özellikleridir.[11] Söz konusu özelliklerin pratik hayatta açığa çıkarılmasına yardım edecek muameleyi her insan –en azından prensip olarak- hak etmektedir. Yani meseleyi sadece kavramsal çerçevede değerlendirmek, ideal bir onur ve hak kavramı yaratarak olayın pratik yönünü görmemek, insan onurunu felsefi anlamda bir "ide" haline getirecek ve sadece kavramlar dünyasına mahkûm edecektir. Bu yüzden insan onurunu, temel hakların uygulanmasına yönelik etik-ahlaki bir gerekçe olarak kabul etmek hem insanın değerini belirginleştirecek hem de insan faaliyetlerinin bu değer üzerinden yeniden inşa edilmesini sağlayacaktır.

O halde insan onuru derken, temel haklarla ilgili birçok kavramın zeminine işaret eden ve bu yüzden "her bir kimsenin insanlığa yönelik tutumu"nu[12] kastettiğimizin farkına varmamız gerekir. Bu bağlamda onur kavramı, birçok ahlaki, hukuki kavramın temel dayanak noktası ve temel değerlerin de çıkış yeri olarak anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle onur, sadece bir fikir olmaktan ziyade toplumsal görevler ve temel hakları da yürürlüğe koyan bir içeriğe sahiptir. Bu hakların zemini olarak onur kavramına yapılan

10 Christian Starck, "Özgürlük İle Güvenlik Arasındaki Gerilim İlişkisinde İnsan Onuru", ***Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları*** İçinde, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul, Sena Ofset, 2008, s. 74.

11 İonna Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", ***Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları*** İçinde, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul, Sena Ofset, 2008, s. 78

12 Donnelly, "***Human Dignity and Human Rights***", s. 82.

her atıf, insanın tüm yaşamı üzerinde evrensel bir değer taşımaktadır.[13] Bu açıdan bakıldığında, kavrama yüklenecek her anlam ve onun değişik noktalardan hareketle yapılacak yorumları neticede insan hakları uygulamaları için bir perspektif oluşturacaktır.[14]

Temel hakların kendisine göre belirlendiği zemin ve perspektif olarak insan onuru, insanın çevresindeki varlıklardan farklı özelliklere sahip bir varlık olduğuna vurgu yapan bir kavramdır. Ya da "kişi" olarak insanın yerine ve önemine işaret etmektedir. Bu önem, İslami gelenekten beslenen bir kimse için ancak ahlaki zemine bağlı olduğu müddetçe kabul edilebilirdir. Yoksa insanın önemi hiçbir ahlaki değere yaslanmadan olduğu gibi kabul edildiğinde, ahlak dışı davranışların bile sırf insan olarak doğmak nedeniyle hürmete layık olduğu gibi bir yanılgıya düşülebilir.

Bu noktada sorulması gereken soru şudur: İnsan onurunun evrensel bir değer olarak kabul edildiğine ve tüm insanların temel haklar açısından eşit muamele görmesini sağlayacak bir onura sahip olduğuna dair tarihsel süreçte hem teorik hem de pratik örnekler var mıdır?

ONUR KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

Tarihsel süreç içerisinde insanın evrendeki yeri ve önemi değişik biçimlerde anlaşıldığı için doğal olarak onunla birlikte anılan onur kavramı da bu değişik yorumlama biçimlerinden nasibini almıştır. Çünkü her toplumun ve kültürün olaylara bir bakış tarzı vardır. Bu da o toplumun olayları yorumlama biçimlerini derinden etkiler. Dolayısıyla bir toplumun olaylara bakarken yorum gelenekleri ve yorum kriterleri nelerse sonuçta o toplumun bireyleri de buna uygun hareket ederler. Bu bağlamda onur kavramına baktığımızda tarihsel dönemlerin yorum gelenekleri içerisinde sürekli değiştiğini ve toplumsal hayatta buna göre şekil aldığını görebiliriz. Tarihsel bağlamda onur kavramının yorumlanması ile ilgili olarak kabaca birkaç bakış açısının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Birincisi, antik Yunan ve özellikle Roma döneminin sosyo-politik yapısı ve evren merkezli bakış açısı. İkincisi, Orta Çağın hâkim din –özellikle Hristiyan- merkezli dünya görüşü. Üçüncüsü, aydınlanmadan sonra –özellikle Kant'ın teorileriyle- insan onuru kavramının anlaşılmasında ***logosentrik*** yorumlamaların ön plana çıkması. Dördüncü ve sonuncusu ise modern dönemde insanın içsel bir değere sahip olduğu düşüncesinden hareketle tüm bireylerin eşit onura sahip olduğu şeklindeki yönelimler. Tüm bu bakış açıları ve yorumlama kriterleri tarih içerisinde neyin onur

13 Ernesto Garzon Valdés, "Dignity, Human Rights and Democracy", *RMM, Perspectives in Moral Science*, edited. by M. Baurmann & B. Lahno, 2009, (http://www.rmm-journal.de/downloads/018_garzon_valdez.pdfs) (21.03.2013), ss. 253-254.

14 Orhan Aldanmaz, "İnsan Onuru Işığında Kişisel Özerklik ve Yerellik İlkesi", EÜHFD, XIV, 1–2, 2010, s. 84.

olup olmadığını belirlerken pratik uygulamalar da buna paralel bir yön çizmiştir. Şimdi bu teorileri birbirleriyle ilişkileri bağlamında inceleyerek, temel tartışma noktalarını da ön plana çıkararak konuyu daha pratik hale getirelim**.**

Saydığımız yorum geleneklerinin etkisiyle tarihsel süreçte onur kavramının, genel olarak iki yönde karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. İlki, liyakati ön plana çıkaran ***(meritocratic)*** onur; diğeri ise saygı ve özerklik ***(autonomy)*** gibi birbirinden ayrılmayan iki unsurun bileşimi olan modern eşitlikçi onur anlayışlarıdır.[15] Bu ise liyakatle kazanılan bir şeyden ziyade doğuştan gelen bir onur ***(inherent dignity)***'dur.[16] Liyakat merkezli onur, her ne kadar insanın kabiliyetlerinin, eylemlerinin farkında olma ve özgürce karar vermenin bir sonucu olarak anlaşılmış olsa da aslında belli bir zümrenin onuru olarak pratik hayatta karşılık bulmuştur. Buna göre özellikle İlk Çağ ve Orta Çağın onur anlayışı elit bir grubun imtiyazını koruyan bir anlama sahip olmuştur. En azından Batı düşüncesinde elit bir azınlığın değer ve saygınlığını ifade etmektedir. Kelimenin Latince ifadesi olan ***dignitas***, belli bir zümrenin geniş halk kitleleri tarafından saygıya layık olmasını çağrıştırmaktadır. Zira antik Yunan'da sadece site ***(polis)***'nin erkek üyeleri arasında bir eşitlikten ve haktan bahsedilmekteydi. Köleler, kadınlar ve Helen olmayanlar bunun dışında tutulmuşlardı.[17]

Roma dönemine gelince benzer yaklaşımların devam ettiği görülür. Bu bağlamda Roma'da onur elde etmek çoğunlukla sosyal ve politik bir statü elde etmek demekti. Bu statü de genellikle toplumun üst sınıflarının niteliklerini karşılayan bir anlama sahipti. Örneğin Roma vatandaşı olmayanlar, soylu sınıf dışındaki erkek üyeler, kadınlar ve köleler bu nitelikleri taşımadıkları düşüncesiyle onur gibi bir değerden yoksun düşünülmüşlerdir.[18] Bunu şuradan çıkarıyoruz: Roma'nın ünlü düşünürleri Çiçero ve Seneca, ***dignitas*** kelimesini daha çok kamu hizmeti ve sosyal mevki, statü anlamında kullanmışlardır. Gerçi ***dignitas*** kelimesi içten gelen bir onuru teorik olarak yansıtmasına karşın; pratik olarak statü, makam daha önemli görülmüştür. Bu bağlamda Aristo felsefesinin etkisiyle insan onuru bağışlamak, affetmek, edep, ciddiyet, merhamet gibi erdemlerin yüksekliği ile kazanılan bir durum olarak kabul edilmiştir. Yoksa doğuştan

15 Andrew Brennan and Y. S. Lo, "Two Conceptions of Dignity: Honour and Self-Determination", In *Perspectives on Human Dignity*, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 56.

16 Gelenn Hughes, "The Concept of Dignity in the Universal Declaration of Human Rights", ***Journal of Religious Ethics,*** 39, 1, 2011, ss. 9-11.

17 Milton Lewis, "A Brief History of Human Dignity", In *Perspectives on Human Dignity*, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 96.

18 Lewis, "***A Brief History of Human Dignity***", s. 96.

gelen bir özellik olarak değil.[19] Gerçi Aristo'nun onuru, birtakım ahlaki değerlere bağlı olarak anlaması insanın özgür iradesine vurgu yapıyor olsa da genel olarak İlk Çağ ve Roma toplumsal yaşamında bu pek karşılık bulmamış gözüküyor. Zira dönemin sınıfsal hiyerarşi ve statü merkezli onur anlayışları, ahlaki faziletlerden ziyade makam ve neseplerden beslenmiştir.

Orta Çağ'ın dinî ağırlıklı düşünme biçiminde de statüleri ön plana çıkaran kazanılmış bir onur anlayışının hâkimiyetinin devam ettiğini görüyoruz. Gerçi ne Eski Ahit'te ne de Yeni Ahit'te onur kelimesi doğrudan geçmez. Bunun yerine değişik kavramlar –örneğin onurun insanın kendinden kaynaklanan bir değerden ziyade Tanrı'nın bir lütfu olduğunu ifade eden ***kavod-*** geçmektedir.[20] Örneğin Yahudiler kendi içlerinde bir değer ve kıymete sahip olabilirler; fakat Tanrı'nın seçilmiş kulları olarak Yahudiler kendilerini tüm insanlık içerisinde özel bir noktada görmüşlerdir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, buradaki değer ve kıymet, onların ahlaki faziletleriyle elde ettikleri ve kendilerinden kaynaklanan bir şey olmaktan ziyade, Tanrı'nın onlara verdiği dışarıdan gelen bir onurdur.[21] Buradaki hiyerarşi ve statü, Yahudiler ve diğerleri arasında bizzat Tanrı tarafından çizilmiş ayrıma dayanmaktadır. Bu anlamda Yahudi onur anlayışı ile İlk Çağ ve Roma döneminin makam ve statü merkezli onur anlayışları arasındaki tek fark, söz konusu onurun Tanrı üzerinden temellendirilmesidir.

Hristiyan geleneğinde ise teorik olarak onur kavramı, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması ***(image dei)*** ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre, Tanrı'nın suretinde yaratılmış olan insan, bağımsız içsel bir değere sahiptir. Geleneksel Hristiyanlık düşüncesinin en önemli isimlerinden birisi olan Thomas Aquinas, ***dignitas*** kelimesini varlık âlemi içerisinde insanın konumunu belirtmek için kullanarak bu noktayı biraz daha genişletmiştir. Örneğin bitkiler kayalardan ve taşlardan daha fazla onura sahipken; melekler insanlardan daha fazla onurludurlar.[22] Aquinas'ın görüşlerinden hareketle Hristiyanlık düşüncesinde onur kavramının hiyerarşik sınıflandırmaya tabi olduğu görülebilir. Teorik olarak insan onuru Hristiyanlık düşüncesinde Tanrı'nın suretinde yaratılma açısından içsel bir değer olarak kabul edilmiş olsa da pratik açıdan İlk Çağ Yunan ve Roma düşüncesinde olduğu gibi statülerin ön planda olduğu bir onur anlayışı daha

19 Donnelly, "***Human Dignity and Human Rights***", ss. 14-16.

20 bk. Kitab-ı Mukaddes, 1. Samuel, 2: 30.

21 Donnelly, "***Human Dignity and Human Rights***", s. 18.

22 Daniel P. Sulmasy, "Human Dignity and Human Worth", In ***Perspectives on Human Dignity***, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 10.

belirgindir. Buna göre soylu kimseler ve ruhban sınıfı daha onurlu kabul edilmiştir. Kadınlar, serfler ve Hristiyan olmayanlar bu onurun dışında tutulmuşlardır.[23]

Hemen hemen aynı dönemlere denk gelmesine karşın Kur'an'da kişi onuru, hiçbir zaman hiyerarşik ve statü merkezli olmamıştır. Bilakis Allah'a iman ve teslimiyet temeline dayanan, dolayısıyla vehbî değil kesbî yani dinî-ahlaki çabayla elde edilen bir onur fikri, Kur'an'da düzenli olarak vurgulanan bir husus olmuştur.[24]

İlk başlarda benzer gibi gözüken İslam düşüncesinin Yahudi ve özellikle Hristiyan düşüncesinden ayrıldığı temel nokta da kanaatimizce burasıdır. Kur'an, insanın üstün bir şekilde yaratıldığını ifade ederken, bu üstünlüğün sürekliliğini insan davranışlarıyla ilişkilendirerek meselenin pratik yönüne vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında statü merkezli değil; varoluşsal olarak insan olmakla hak edilmiş bir onurun yanında ahlaki meziyetleri ön plana çıkaran haysiyetin pratik örneklerini görmek hiç de zor olmayacaktır. Zaten Kur'an, "ruhban" sınıfına meydan okumakla hiyerarşik ve statü merkezli bir "değer" anlayışını baştan reddetmiştir.

---

23 Sulmasy, "*Human Dignity and Human Worth*", s. 10; Lewis, "*A Brief History of Human Dignity*", s. 96.

24 Tîn, 95/4. ayetteki ***lekad halekne'l-insane fî ehsan-i takvîm*** ile İsrâ, 17/70. ayetteki ***ve-lekad kerremnâ benî âdem*** ifadeleri ilk bakışta onur ve şeref gibi vasıfların en başından insanda verili olduğunu düşündürür ki günümüzde çoğunlukla Kur'an'ın tam da böyle bir şey söylediği düşünülür. Ancak klasik tefsir kaynaklarına göre bu ayetler insanın daha doğuştan onurlu, şerefli bir varlık olduğundan söz etmemektedir. Her şeyden önce, Tîn, 95/4. ayetteki "el-insan" genel olarak Âdemoğluna değil, belli bir tipolojiye, yani kafir/müşrik kişiye atıfta bulunmaktadır. Buna göre Tîn suresi 4 ve 5. ayetler, "Fani bedene kefen yaraşır" fehvasınca, kafir insana, "Evet, biz sana şimdi genç, dinç, dinamik bir beden verdik; ama gün gelecek bu gençliği solduracak, erzel-i ömür denilen o acizlik, bitkinlik ve tükenmişlik hallerini de yaşatacağız." diyerek aklını başına toplayıp imana gelmesini tembihlemektedir. (bk. Ebu Abdillah el-Kurtubî, ***el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an***, Beyrut 1988, XX. 77-78). İsrâ, 17/70. ayetteki kerremnâ ifadesine gelince, bu ifade de en başından insana bahşedilmiş bir şeref ve onur payesinden değil, Allah'ın insanoğluna sayısız nimet ve ihsanda bulunmasından söz etmekte, dolayısıyla bunca ilahî nimet ve ihsanın sahibine şükürle (iman ve teslimiyet) mükellef olduğunu tembihlemektedir. Diğer bir deyişle, bu ayetteki tekrîm (mükerrem kılmak), Âdemoğluna kusursuz ve eksiksiz lütufta/ikramda bulunulduğunu belirtmektedir. (Râğıb el-İsfahânî, ***el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an***, İstanbul 1986, s. 646) Tekrîmin Kur'an'daki en genel ifadesi, göklerde ve yerde bulunan her şeyin insanoğluna musahhar kılınmasıdır. (Lokman, 31/20; Câsiye, 45/13) Nitekim Taberî (ö. 310/923) "ve-lekad kerremnâ benî âdem" ifadesini, "Diğer mahlukatı insanoğlunun hizmetine sunduk" diye açıklamıştır. (Ebu Ca'fer et-Taberî, ***Câmiu'l-Beyân***, Beyrut 1999, VIII, 115) İnsan, iman ve teslimiyet üzere Allah'a minnet (şükür) borcunu ödediği zaman bugünkü yaygın anlam ve kullanımıyla "mükerrem" varlık olarak anılmaya hak kazanmakta, aksi halde kafir, kenûd, katûr, zalim, cehûl gibi yergi sıfatlarıyla muttasıf olmaktadır. Altmış küsur ayetin hemen hepsinde "el-insan" kelimesinin iman ve teslimiyetten yüz çeviren insan tipine atıfla bu tür sıfatlarla anılması manidardır.

Fakat Hz. Peygamber sonrası dönemlerde, Orta Çağ'ın hâkim anlayışlarının Müslüman topluma sirayet ettiğini de burada ifade etmek gerekir. Örneğin, Emeviler döneminde Arap olanlarla Arap olmayanlar arasında yapılan ayrım, sadece politik bir ayrıma değil; değer ve onur açısından da bir ayrıma işaret eder. Burada insanın kişisel ahlaki becerileri ve faziletleriyle elde ettiği bir onurdan ziyade, doğuştan bir toplumsal sınıfa bağlı olmanın getirdiği bir onur fikri hâkimdir. Bu anlamda Emevi onur algısı, tam da yakın dönemlerdeki yukarıdaki fikirlerle paralellik arz etmektedir.

Aynı dönemlerde Doğu ve Asya kültürlerindeki uygulamalara baktığımızda insan onuru ve insan hakları açısından Yunan, Roma ve Hristiyan düşüncesindeki uygulamalara benzer bir durumla karşılaşırız. Örneğin Hindu geleneğinde onur kavramının, ***kast*** sistemine bağlı olarak hiyerarşik bir yapı üzerinden temellendirildiği bilinmektedir. Buna göre ***kast,*** her insana bağlı olduğu sınıf kadar onurun bir parçasını öngörmektedir. Burada "bir parça onur" ifadesi garip karşılanabilir. Fakat Hindu geleneğinin onur anlayışını karşılayan en güzel ifade budur. Zira Hinduizm'de ***kast,*** insanları tüm yönleriyle sınıflara ayırmakla; insanı, melekeleri ve değerleri de hiyerarşi ve statü bağlamında anladığını göstermektedir. Bu anlamda herkesin onurunun eşit olması mümkün değildir. Sosyal ve dinî statüler, onurun seviyesini belirlediği için Hindu ahlakı, hem teorik açıdan hem de pratikte haklardan ziyade görevlere odaklanmıştır. Kısacası Batı'nın geleneksel İlk ve Orta Çağ sınıfsal yapısı (soylular, din adamları, köylüler vb.) benzer şekilde Hinduizm'de de görülmektedir. Yine Çin hanedanlığı zamanında insan onuru ve haklarına yönelik göndermeler politik bir anlama sahip olduğu için medeniler ile barbarlar arasında bir onur ayrımı Çin kültüründe hâkim bir anlayış olarak geçerli olmuştur.[25]

Aydınlanmayla birlikte Batı düşüncesinde insan merkezli fikirler doğal olarak onur kavramının dönüşümünü de etkilemiştir. Dolayısıyla insanın ontolojik açıdan değerli olduğu ve onurunu bizzat var olmakla aldığı şeklindeki görüşler daha da ön plana çıkarılmıştır. Özellikle Kant, onur kavramını bizzat insanın varlığına bağlayarak İlk Çağ ve Orta Çağ'ın hâkim görüşleri olan güç, asalet, itibar ve statü gibi dış etkileri kabul etmeyerek söz konusu kavramın anlaşılmasında yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur.[26] Bu ise insanın akli melekeleriyle sahip olduğu ve insan otonomisine vurgu yapan doğuştan gelen bir onur ***(inherent dignity)***'dur. Kant'ın bu görüşü modern, eşitlikçi teorilerin kaynağı olmuştur. Bugün insan haklarına yönelik bildirgeler ve yasal düzenlemelerin altında insanın varoluşsal olarak bir değere ve onura sahip olduğu fikri yatmaktadır. Yani kişinin sadece insan olması hasebiyle değerli görülmesi ve insanoğ-

25 Donnelly, "***Human Dignity and Human Rights***", ss. 50-59.

26 Sulmasy, "***Human Dignity and Human Worth***", s. 11.

lunun başlı başına bir "değer" olarak takdim edilmesi.[27] Böylece statü, makam gibi dış etkenlerin belirlediği onur anlayışından modern-eşitlikçi onur anlayışlarına geçilmiştir.

Özellikle son yarım yüzyılda modern-eşitlikçi görüşler, temel insan haklarının yanında birçok sosyal durumun insan onuru kavramı etrafında eşitlenmesine yönelik bir tutum sergilemektedir. Bu bağlamda değişik toplumlarda, kültürlerde ve dinsel geleneklerde hak olarak nitelendirilmeyen eylemler ve talepler, insanının değeri bağlamında ele alınarak onur kavramının içerisine sokulmaktadır. Örneğin eşcinsel evlilikler, ötenazi gibi sorunlar, eşitlikçi insan haklarının bir gereği olarak kabul edilmekte ve insan onuru kavramı bunların savunulmasında dayanak noktası olarak kabul edilmektedir. Bireyin kendinden kaynaklı değeri, neticede ona herhangi bir ahlaki sınır tanımadan sınırsız bir hak arama noktasına kadar varabilmektedir. Dolayısıyla insan onurunu savunmak, kişiye ahlaki ilkeleri ve insani faziletleri göz ardı etmek suretiyle sınırsız bir hak alanı açmak anlamına gelmemelidir. İlk ve Orta Çağ'ın hâkim hiyerarşik, statü ve makam merkezli onur anlayışı, modern eşitlikçi teorilerin uç örnekleriyle ahlaki sınırları zorlayan bir alana doğru kaymıştır.

Geldiğimiz bu noktada insan onuru, evrensel bir değer olarak ne anlama gelmektedir sorusu hâlâ cevap beklemektedir. Kanaatimizce böyle bir sorunun cevabı, yukarıda genel olarak çerçevesini sunmaya çalıştığımız İlk ve Orta Çağ ile modern-eşitlikçi onur anlayışlarının arasında durmaktadır. Yani insan onurunu, temel insan haklarının kendisine yaslandığı bir zemin olarak görmek ve söz konusu kavrama, etik-ahlaki bir alan açarak insan davranışlarının rolü çerçevesinde meseleye yaklaşmak.

TEMEL HAKLARIN ZEMİNİNE YÖNELİK EVRENSEL BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU

İnsan onurunun evrensel bir değer olması, temel insan haklarının zemini olmasından ileri gelmektedir. Bunun için de öncelikle söz konusu kavramın bir "değer" olarak kabul edilmesi gerekir. Zira temel haklar, değerler üzerinden gerekçelendirildiğinde bir anlam kazanırlar. Bu anlamda insan onurunu bir "değer" olarak kabul etmek, öncelikle etik-ahlak ile ilgili bir alanla ilişkili olduğumuz anlamına gelir. Bu ilişki dolayısıyla temel haklar, söz konusu ahlaki değere göre yorumlanır. O halde temel insani değerlerle çelişen bir hakkın pratik hayatta karşılık bulması zor gözükmektedir. Bu bakımdan insan onurunun tüm hakların kendisinden çıktığı üst, "nihai bir değer" olarak kabul edilmesi söz konusu hakların mevcudiyetinin de ön koşuludur. Dahası evrensel bir değer olarak insan onuru, varlığını etik-ahlaki bir alandan aldığı için zemini olduğu

27 Nihat Bulut, "Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", EÜHFD, XII, 3–4, 2008, s. 1.

insan haklarına indirgenemez ve onlarla eşitlenemez.[28] Bu anlamda insan onurunun, insan haklarının savunulmasından daha fazla şeyi ifade ettiği söylenebilir.

Evrensel bir değer olarak insan onurunun dayanak noktalarından en önemlisinin diğer varlıklar arasında insanın merkezi bir konuma sahip olduğu fikrinin yattığı söylenebilir. Bu ifadeyle biz, insanın bir tür olarak yerini belirtmekle kalmıyoruz; aynı zamanda insanın özerkliğini ve özgür iradesiyle davranışlarına yön verebileceğini de vurgulamış oluyoruz. Bireysel özerklik, insanın bir tür olarak diğer varlıklardan ayrıldığı ve kendine ait yeteneklerin farkında olduğu anlamına gelmektedir. Bu da özgür iradenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda insan onurunu savunmak, insanın özerkliğini, özgür irade sahibi olduğunu, kendi niteliklerinin farkına ve bilgisine sahip olarak davranışlarına yön verebileceğini savunmak demektir.

Ayrıca herhangi bir insanın onuru, sadece kişisel haklar fikrini savunmaya yardım etmez; aynı zamanda insan türünün onuru üzerinde bir perspektif vermeye de yardım eder. Belki de bu yüzden her bir bireyin onurları ile genel anlamda tüm insanlığın onuru arasında bir bağlantı olduğu da anlaşılmış olur.[29] Zira kişisel onur dediğimiz şey aslında tüm insanlığın onuru ile ilişkilidir. İnsanoğlu diğer türler arasında eşsiz ve kendine özgü bir yere sahiptir. Öte yandan insanlık içerisinde de her bir insan özel ve eşsiz bir konumdadır. Bu bağlamda ben, bir başkası olmayan kişiyim; çünkü varoluşsal olarak bir başkası olmayan kişiyim ve doğuştan getirdiğim özelliklerle diğer insanlardan üstün değilim. Ayrıca ben bir hayata sahibim. Sahip olduğum bir başkasının değil; benim hayatım. Bu yüzden hiç kimse benim varlığımın yerini tutamaz.[30] Fakat benim varlığım tüm insanlık içerisinde bir yer tutar. Paradoksal gibi görünen bu durum, tek bir insanın onurunun korunmasına yönelik teşebbüslerin aslında genel anlamda "insan olma onurunu" korumak şeklinde düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır.

İnsan olarak her bir bireyin varoluşsal olarak eşsiz olduğu şeklindeki bir kanı, neticede insan onurunun bir tür olarak insanın değerine işaret etmektedir. Bu bağlamda her insanın varoluşsal olarak doğuştan sahip olduğu kişisel özelliklerin ve yeteneklerin açığa çıkmasına yardım edebilecek bir muameleyi hak etmesi, bu değerden kaynaklanmaktadır. Tam da burada Kuçuradi'nin şu görüşlerini aktarmakta fayda var: İnsan onuru, insanın nesnel değerinin öznel karşılığıdır ve insanın yapısal nesnel özelliklerinin ve bunlardan kaynaklanan öznel başarılarının bilgisinden kaynaklanmaktadır.[31] Bu

28 Sulmasy, "*Human Dignity and Human Worth*", s. 10; Donnelly, "*Human Dignity and Human Rights*", s. 3.

29 George Kateb, ***Human Dignity,*** Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011, ss. 3-6.

30 Kateb, ***Human Dignity***, s. 19.

31 Kuçuradi, "*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*", s. 79.

cümleler şu açıdan önemlidir: İnsan onuru dediğimiz şey, genel olarak tüm insanlık için nesnel bir anlama sahip olan etik-ahlaki bir değer olmasına karşın; söz konusu değerin açığa çıkması, toplumsal yaşamda karşılık bulması tek tek her bireyin kişisel başarı ve uygulamalarıyla olabilmektedir. Felsefi anlamda söylersek, insanlık onuru tümel bir değere sahip olduğu için zihinlerde bir fikir olarak vardır. Ancak tikel olarak bireysel uygulamalarla açığa çıkabilir. Dolayısıyla pratik anlamda "bir kimsenin onuru"ndan bahsedilebilir. Tek tek bireylerin onuru evrensel bazda tüm insanlık için tümel bir onur fikrinin gelişmesine yardım eder. Bu anlamda bir insanın onurunu korumaya yönelik teşebbüslerin genel anlamda insanlığın onurunu korumak olarak nitelendirilmesinin gerekçelerinden birisi de budur. Her bir bireyin onurunun korunması, tümel olarak onur kavramının etik-ahlaki bir fikir olarak zihinlerde yerleşmesini sağlar. Buna göre bir kimseyi insanlık onuruna yakışmayan bir muameleye maruz bıraktığımızda, sadece o kişiye kötü muamelede bulunmuş olmayız; aynı zamanda paylaştığımız insanlık onurumuza da zarar vermiş oluruz.[32] Tersinden örnek vermek gerekirse, dünyanın herhangi bir yerinde insan hakları ihlaline engel olduğumuzda, sadece oradaki bir insan hakkı ihlaline engel olmayız; diğer taraftan genel olarak insanlık onurunu korumaya çalışmış oluruz. Daha birçok örnek verilebilir. Ancak bu örneklerin insan onurunun salt teorik değil; pratik tezahürlerle –özellikle ahlaki eylemlerle- "gösterilmesi gereken" bir hadise olduğunu göstermede yeterli olduğunu düşünüyoruz.

SONUÇ

İnsan onurunun evrensel bir değer olarak yerini sorguladığımız bu bildiride, söz konusu kavramın temel hakların gerekçesi olan ahlaki bir değer olduğu ve bireyin başkalarına yönelik tutum ve davranışlarına yansıması gerektiği sonucuna varmış bulunuyoruz.

Peki, insan onurunu bu bağlamda değerlendirmenin pratik düzeyde ne gibi sonuçları olabilir?

Bu soru değişik açılardan cevaplandırılabilir. Birincisi, böyle bir görüş, temel insan hakları ne devletten ne de diğer harici otoritelerden kaynaklanmadığını ima eder.[33] Böylece geçmişte olduğu gibi harici bir otoriteden kaynaklanan asalet, statü gibi suni sınıflandırmalardan insan onuru ve hakları kurtarılmış olur. Belli elit bir grubun imtiyazından kurtarılan insan hakları tüm insanları kapsayan evrensel geçerlilik halini alır.

32 Kuçuradi, "*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*", s. 79.

33 Oscar Schachter, "Human Dignity as a Normative Concept", The American Journal of International Law, 77, 4, 1983, s. 853.

İkincisi, insan onurunun evrensel bir değer olarak kabul edilmesiyle total otoritelerden bağımsız yeni haklar üretilebilir veya var olan hakların yeni koşullara uyum sağlayabilmesi için insan haklarının çerçevesi güçlendirilebilir.[34]

Üçüncüsü, otoritenin ve hukukun üstünde evrensel bir değer olarak insan onuru, otoriteyi ve hukuku düzenleyen üst merci ve kontrol mekanizması olarak işlev görebilir. Böylece en azından çeşitli kültürlerde –dinî veya ahlaki nedenlerle- toplumsal kabul görmüş hiyerarşik onur anlayışından temel haklar açısından eşitlikçi onur anlayışına geçilerek belli bir sınıfın imtiyazı engellenmiş olur.

Dördüncüsü, insan onuru salt devletlerin ve hukuki yaptırımların bir nesnesi haline dönüştürülmemiş olur.[35] Bu şu anlama gelmektedir: insan onuru, hukuki normlar üzerinde anlaşılabilecek, yorumlanabilecek ve hukuki yaptırımlarla sınıflandırılabilecek "edilgen" bir norm değildir. Aksine hukuki normları düzenleyen ve şekillendiren "etkin" bir değerdir. İnsan faaliyetlerine etki eder; onların yönünü çizer ve dolayısıyla tüm insani davranışlara kendinden bir "değer" ve anlam katar. Bu bağlamda değer fikrinden yoksun olarak insana yaklaşmak, kişiyi tabiatın bir nesnesi haline getirerek onun istismar edilmesine sebep olacaktır. Temel değerler üzerinden insana yaklaşmak, bu değerler çerçevesinde insan davranışlarını anlamak ve yorumlamak istismarların da önüne geçecektir.

Son olarak, insan onuru kavramının sadece Batı düşüncesi ve felsefesinin bir ürünü olarak görülmesinin önüne geçilmiş olur. Ya da "evrensellik" iddiasının Batı medeniyeti üzerinden sunulması gibi bir illüzyona düşülmemiş olur. Zira yukarıda da gördüğümüz üzere Batı düşüncesinde insan onuru, elit bir azınlığın değerini ve saygısını ifade eden bir tarzda tarih sahnesine çıkmıştır. Modern-eşitlikçi teorilerle bu düşünce kırılmış olsa da İlk ve Orta Çağ'daki yaygın kullanımlarına bakıldığında, onur kavramına Batı merkezli köken arama çabasının çok da insaflı olmadığı sonucu çıkmaktadır. Şu halde insan onurunu belli bir kültürün ortaya çıkardığı bir kavram olarak değil; tüm kültürler ve medeniyetlerde farklı biçimlerde ifadesini bulan kapsayıcı bir "değer" olarak görmek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Mahmut Bey'e teşekkür ediyoruz. Gerçekten evrensel bir değer olarak insan onuru konusunu eski Yunan'dan, Yahudilikten, Hristiyanlıktan Müslümanlığa, Hinduizme değişik çerçevelerle önümüze koydu, taşıdı.

---

34 Schachter, "***Human Dignity as a Normative Concept***", s. 853.

35 Jutta Limbach, "Yüksek Yargıda İnsan Onuru İlkesi-Almanya'daki Hukuki Durum", ***Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları*** İçinde, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul, Sena Ofset, 2008, s. 66.

Hakikaten insan onurunun, onur kelimesini çıktığı kültürü de hesaba katarak sadece bir kültürün, sadece Batı'nın ortaya koyduğu bir değer değil aslında her kültürde var olan farklı isimlerle anılan o ortak değeri çağrıştırdığı noktasındaki en son tespiti ile gerçekten önemli bir noktaya temas etti.

Teşekkür ediyoruz.

Bugün en çok tartışılan konulardan birisi de insanın bedeni üzerindeki hakkı meselesi. İnsanın mı bedeni üzerinde hakkı var bedenin mi insan üzerinde hakkı var meselesi bugün insan onuruyla ilgilenen insanlara göre insanın bedeni üzerinde hakkı var diyenlerin bize göre birtakım gayriahlaki taleplerin de mesnedi gibi görünmektedir. Bizim dinî ve İslami anlayışımızda bedenin insan üzerinde hakkı olduğu gerçeği açık veya malum ve maruftur ayetler ve hadisler çerçevesinde.

Dolayısıyla bu tür kaygan zeminlere işi düşürmeden Mahmut Bey'in söylediği gibi bir ortak değer olarak ve insan olmanın insana bahşettiği değer olarak bu konuyu bir kavramsal çerçeveye oturttu hocamız. Çok teşekkür ediyorum.

Şimdi, söz sırası değerli dostumuz Prof. Dr. Ejder Okumuş Bey'de. Bireysel onur toplumsal onur nedir, ilişkileri konusunu sunacaklar.

Buyurun hocam.

2- TOPLUMSAL HAYATTA İNSAN ONURU

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ[1]

ÖZET

Toplumsal bir varlık olan insan, hayatını ancak onurla sağlıklı ve anlamlı bir biçimde sürdürebilir. Onur, aslında insanın, bireysel ve toplumsal düzlemlerde, sübjektif ve objektif düzeylerde toplum içinde sağlıklı, anlamlı, haysiyetli ve şerefli yaşamasının en temel şartlarındandır. İnsanın onuruna yönelik herhangi bir olumsuz düşünce, tutum ve davranış, ona muhatap olan insanı, onuru çiğnenmişlik, aşağılanmışlık, insan olmaktan çıkmışlık duygusuna götürür. Bu duygusal durumla sınırlı kalmaz, aynı zamanda objektifleşerek toplumsallaşır ve toplum da o insanı öyle görebilir, onunla o doğrultuda ilişki biçimi geliştirebilir. Hatta toplumun bizzat kendisinin bu şekilde görmesi de gerekmez, bireyin kendisi toplumun içinde yaşayan, toplumsal bir aktör olarak kendisini toplum içinde kötü bir pozisyonda konumlandırabilir ve ona uygun olumsuz bir ilişki geliştirebilir. Bütün bunlar, sosyal bir varlık olarak insan için onurun ne kadar önemli olduğunu, hem bireysel, hem toplumsal, hem ulusal, hem de uluslararası düzlemlerde ne kadar büyük bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, toplumsal hayatta bireysel ve toplumsal yönleriyle insan onuru ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Onur, insan, toplum, din, akıl, irade, özgürlük.

ABSTRACT

The human as a social being can maintain his life in a healthy and meaningful way only with dignity. Dignity, in fact, is one of the most basic requirements of living in a healthy, meaningful, dignified and honored way at individual and social planes and at subjective and objective levels in a society for human. Any negative thought, attitude and behavior against the human dignity leads the people who deal with it to a sense of infringed dignity, being humiliated, and getting away from being human. It

1 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

is not limited to the emotional situation alone. Besides it is socialized by being objectivized, and also society can see that human so and can develop a relationship form with him/her in that direction. Even society itself need not to see him/her in that way; individual itself may locate himself/herself in a bad position in the society and may develop a negative relationship convenient to that position. All this means that dignity is very important for man as a social being, refers to a great sense at both individual and social, both national and international levels. In this study, the human dignity in social life is handled with its individual and social aspects.

Key words: Dignity, human, society, religion, reason, will, freedom.

GİRİŞ

Zillet, alçaklık, zelillik veya düşüklüğün zıddı olan ***onur*** (Latince dignitas sözcüğünden dignity), insanın izzet, izzet-i nefs, şeref, kerem, kerimlik, yükseklik, haysiyet, saygınlık ve itibarını; ne durum veya şart altında olursa olsun, salt insan olmasının kazandırdığı değerin tanınmasını, büyüklüğüne uygun olarak ona saygı duyulmasını ifade etmektedir. Onur, şeref ve izzeti dikkate alarak hareket etmek, öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce, tutum ve davranış, ona muhatap olan insanı, onuru çiğnenmişlik, aşağılanmışlık, insan olmaktan çıkmışlık duygusuna götürür. (Anayasa Mahkemesi Kararı 1966) Bu duygusal durumla sınırlı kalmaz, aynı zamanda objektifleşerek toplumsallaşır ve toplum da o insanı öyle görebilir, onunla o doğrultuda ilişki biçimi geliştirebilir. Hatta toplumun bizzat kendisinin bu şekilde görmesi de gerekmez, bireyin kendisi toplumun içinde yaşayan, toplumsal bir aktör olarak kendisini toplum içinde kötü bir pozisyonda konumlandırabilir ve ona uygun olumsuz bir ilişki geliştirebilir. Bütün bunlar, insan onurunun, sosyal bir varlık olarak insan için onurun ne kadar önemli olduğunu, hem bireysel, hem toplumsal, hem ulusal, hem de uluslararası düzlemde ne kadar büyük bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Onurlu insan, şeref, haysiyet, izzet, kerem, itibar, yükseklik sahibi insan demektir. Başka bir ifadeyle onurlu kişi, şerefli, haysiyetli, azîz, kerim, itibarlı, yüksek kimse demektir. Bu durumda onurlu toplum da, şerefli, haysiyetli, azîz, kerim, itibarlı, yüksek toplum demektir.

Denilebilir ki, insan onuruna müdahalenin yapılmadığı, insan onurunun çiğnenmediği, ayaklar altına alınmadığı veya az müdahaleye uğradığı toplum, sağlıklı bir toplumdur; o toplumun bireyleri de sağlıklı şahsiyet ve ruha sahip insanlardır.

Bu çalışmada, genel olarak bireysel ve toplumsal düzlemde insan onuru ele alınmaktadır.

TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK ONUR

Onur, her ne kadar bireysel boyuttan bağımsız olmasa da, bir bütün olarak ve kaynağı itibarıyla toplumsaldır.

İnsan tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır; insan için sosyal hayat zorunludur. İşte onur, insanın toplumsal bir varlık olmasıyla çok yakından ilgilidir. Sağlıklı toplumda sağlıklı insan, onurlu insandır. İnsanın onurlu olması demek, birlikte yaşadığı diğer insanlarla ilişkilerini şerefiyle kurması demektir.

Esasen her insan, kendine göre bir onur yaklaşımı ve boyutuna sahiptir. Bu yaklaşımıyla, bu boyutuyla toplumsal sahneye çıkar ve insanlarla iletişime geçer. O halde onur, sosyal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır.

Bireyin onuru, toplumsal hayatta hem bireyin hem de toplumun hak, hukuk ve görevi çerçevesinde değerlendirilir. Ancak onurun bir ilişki gerçekliğini ifade ettiği, iki ve daha fazla insan arasındaki münasebetler çerçevesinde anlam kazandığı bir gerçektir.

İnsan, insan olmaklığıyla onur veya şeref sahibidir. İnsanın onuru, insan olmasından gelir. İnsan onuru, mutlak anlamda insan üstü, metafizik bir kaynağa dayanır. Bundan dolayı insan, insan olmasının gereği olarak onurlu olarak doğar ve onurla yaşamayı hak eder; ancak çeşitli sebep, amil, etken ve süreçlerle onurla yaşamayı sürdürür veya sürdürmez.

İnsanın onuru, öyle toplumsal bir boyuta sahiptir ki, ölümden sonra dahi toplumun yaşayan aktörleri arasında onura dayalı varlığını ve münasebetini sürdürür.

Onur, toplumsal planda o kadar önemli bir olgudur ki, onun sosyolojisi anlaşılmadan onun psikolojik, hukuki, ahlaki, siyasi, ekonomik vs. yönleri asla anlaşılamaz. İnsan onurunu etraflıca veya değişik açılardan ele almak istiyorsak öncelikle onun toplumsal boyutlarını, gündelik sosyal formlarını anlama zorunluluğumuz vardır. (Whitman, 2005, 96) Birey, toplumsal hayatta onur kazanma sürecinde yer alır ve bu süreçte onurlanmayı öğrenir, onur kazanmayı, onurlu durmayı, onurlu davranmayı, onurlu yaşamayı, onurunu muhafaza etmeyi ve geliştirmeyi öğrenir. Bu hayat boyu devam eder.

TOPLUMSAL HAYATTA İNSANIN ONURU VE DEĞERİ

İnsanın değeri aslında onurla doğrudan ilişkilidir. Bir yandan onurunu korumakla birey kendine değer verirken veya değerini korurken, diğer yandan da toplum bireye değer vererek gerçekte toplumun onurunu korumaktadır.

Ailede, ekonomide, siyasette, eğitimde ve dinde sağlıklı kurumsal işlerliğin olması, onur temelinde mümkün olabilir. Bu kurumlar, insan onurunun korunmasıyla

toplumsal görevlerini doğru ve yerinde ifa edebilirler; aksi halde zaman içinde asli niteliklerini kaybeder ve işlevsizleşirler. Bu da bütün bir toplumu, toplumsal hayatı olumsuz etkiler. Bu yüzden insan onuru toplumsal hayatın ikame, inşa ve idamesinde merkezî öneme sahiptir.

Tevhid dininin toplumsal hayatı yeniden dizayn etme, inanç, düşünce, zihniyet, tutum ve davranış itibarıyla toplumu yenileme çabası, aslında insan onuruna verdiği değerdendir. Peygamberlerin mücadelesi aslında insanların ve toplumların onuru mücadelesidir. Tevhid mücadelesi, toplumun onursuzlaşma sürecini tersine çevirmek, toplumda kimilerinin kimilerini onursuzlaştırmalarının önüne geçmek, insanların onurlarına dönmelerine giden yolu açmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Zulme karşı çıkmak, insanın tanrılaşmasına baş kaldırmak, insana her türlü kişi ve şeyin tanrılık iddiasına karşı koymak ve buna karşı tek Yaratıcı Allah'a çağırmak, kimsesiz, yoksul, ezilen, zayıf, yetim ve öksüzlerin haklarına sahip çıkmak, toplumdaki adaletsizliklerle mücadele etmek gibi eylemler, Peygamberî tevhidî hareketin "Bir ve Eşsiz Yaratıcı'nın insanı onurlu yarattığı" inancıyla hareket eden bir onur mücadelesi olduğunu göstermektedir.

İNSAN ONURUNUN DOKUNULMAZLIĞI

Toplumsal hayatta insan onuru dokunulmazdır. Ontolojik düzlemde böyledir, ama sosyolojik düzlemde de böyledir. İnsan onuru bu bağlamda haram alana girer. Normal şartlarda her birey ve toplum, kendi onurunun çiğnenmesine, onuruna dokunulmasına karşı çıkar.

İnsan, onurunu insan olmaktan, insanlığından alır. İnsan yaratılıştan onurludur, şereflidir, izzet ve haysiyet sahibidir. Bu demektir ki, insanın onuru insan olmaklığından kaynaklanan bir dokunulmazlığa sahiptir. Onur (izzet), insana herhangi bir makam, kişi, iktidar, güç veya toplum tarafından verilemez. (Nisâ, 4/139) İnsana onuru kendisi gibi biri vermemiştir ki kendisi gibi biri ondan alsın. İnsan onurunun kaynağı insan değildir; insan onuru (izzet), insan için doğuştan ve tabiatından gelen bir şey ise o takdirde kaynağı itibarıyla bütünüyle aşkındır. (Fâtır, 35/10)

Onur, her insanın varoluşsal boyutudur. Hangi din, inanç, düşünce, cinsiyet, dil, renk ve ırka ait olduğuna bakılmaksızın her insan, insanlık onuruna sahiptir. İnsanın diğer varlıklardan üstün oluşunun, aklı ve iradesini özgürce kullanma boyutuyla birlikte onurlu varlık oluşuyla yakından ilgisi vardır.

İNSAN ONURUNUN TEMEL UNSURLARI

İnsan onuru, bazı temel unsurlarla varlık bulur. Bunlardan en önemlileri, insanın aklı, iradesi, hürriyeti, eşitliği, hukuku ve namusu olarak tespit edilebilir. Bunların anlam

içeriklerinde, belki kültürden kültüre, toplumdan topluma, gruptan gruba değişebilen bazı hususlar olabilir; fakat bütün kültür ve toplumlar, bunların tamamını insan onurunun ayrılmaz parçaları olarak görürler.

Hürriyet veya özgürlük, insan onurunun en temel boyutudur. Özgürlük, diğer onur unsurlarını da içine alacak veya kuşatacak anlam içeriğine sahiptir. İnsandan, özgürlüğü alınırsa, onur diye bir asli özellik kalmaz. Bu onur unsuru, yani özgürlük, insandan alınırsa aslında insan onuru diye ve dolayısıyla insan diye bir varlık kalmaz.

Eşitlik, en önemli onur unsurlarındandır. Eşitliğin, adaletin olmadığı bir yerde onurdan bahsetmek mümkün değildir. Toplumda insanlar arasında eşitlik ilkesi, adalet ilkesi gözetilmezse, ayrımcılık yapılırsa, kayırmacılık yoluna gidilirse, birtakım insanların onuruna müdahale var demektir.

İnsan hakları da onurla çok yakından ilgilidir. İnsanın hak ve hukukunun olmadığı, çiğnendiği yerde onur zedelenmesi olur, onurdan zillete doğru kayma olur. Bugün dünyadaki insan hakları ihlalleri düşünüldüğünde dünyamızda küresel ölçekte ne kadar çok onur ihlali yapıldığı anlaşılır.

Onurla yakından ilgili diğer bir husus, insanın aklını ve iradesini özgürce kullanması, olaylar ve eşya karşısında özgürce tercih hakkını ortaya koymasıdır. İnsan, aklını kullanabiliyor, düşünebiliyor, sorgulayabiliyor, özgür iradesiyle hareket edebiliyor, karar verebiliyor ve tercihini yapabiliyorsa onurdan söz edilebilir.

İnsanın namusu da onurla yakından ilişkili bir diğer kavramdır. Namus olmadan onur olmaz.

ONURUN BİREYSEL BOYUTLARI

Bireyin toplum içinde onurlu olması, izzet ve şeref sahibi olması, bireyin kendisi için de toplum için de anlamlıdır. Birey, insan olarak onurlu varlıktır ve sübjektif ve objektif boyutlarıyla onurunu, kendi iç dünyasından dış dünyasına, iç ilişkilerinden dış ilişkilerine ve tersine dış dünyadan iç dünyasına gidip gelen bir süreç içinde var kılar.

Toplum bireylerin matematiksel boyutu olmamakla birlikte bireyleri hesaba katmadan, bireylerin varlığını, inanç, düşünce, tutum ve davranışları olmadan toplumdan bahsetmenin mümkün olmadığı açıktır. O halde toplumda onurun varlık bulmasında, onurlu toplumun tesis, ikame ve idamesinde bireyin yaklaşımı, onuru, onurlu bireyin varlığı, onurlu bireyler yetiştirme oldukça önemlidir. Bireylerinin onurunun olmadığı veya zedelendiği bir toplumun onurlu olması veya sağlıklı bir onursal hayata sahip olması zordur, hatta sosyal psikolojik, sosyolojik ve tarihsel düzlemde imkansızdır. Toplumsal onurun ve toplumun onurunun yolu, bireylerin onurundan geçer.

İnsan, benliği olan, ben diyen tek canlı olarak (Fromm, 1990, 74) beniyle, benliğiyle var olur, cemaate, gruba, toplumsal yapılara, topluma da bu beniyle katılır. Beni ve benliğiyle biz içinde yer alır ve biz duygusuna sahip olur. O halde kişinin onuru, onun ben duygusuyla yakından ilgilidir. Toplumun bireyi, onun ben duygusunu geliştirerek onurlu bir aktör yapması mümkündür. İnsanın benini yok etmeye veya ezmeye yönelik her iş, siyaset ve davranış, insan onuruna müdahale demektir.

Kişinin kendini sağlıklı ruhla toplumsal hayata katabilmesinin yolu şerefini, izzetini, tutarlı, bütünlüklü ve sağlıklı kişiliğini, aklını, fikrini, iradesini, hürriyetini, birikimini muhafaza etmesinden geçer. Esasen bu sayılan unsurların tamamının onura bağlı olduğu düşünülürse, bireysel onurun ve bireyin onurunun toplum için ne kadar önemli olduğu kabul edilir.

Toplumsal hayatta güç ilişkilerine yakından bakılırsa, bireylerin onurunu koruma ve örseleme veya yok etme mücadelesiyle iç içe olduğu görülür. Günümüzde bir çok ülkede devletlerle bazı güç gruplarının, eğitim, siyaset, ekonomi vs. üzerinden bireylere, bireylerin ruh ve bedenine, iradesine, aklına, fikrine, özgürlük alanlarına ve dolayısıyla onuruna müdahaleler yoluyla topluma hakim olmaya çalıştığı ve hakim olduğu bilinmektedir. Birçok modern toplumda inanca, düşünceye, keşfetmeye, icad etmeye, üretmeye, yeni şeyler ortaya koymaya engellerin çıkartıldığı, yasakların konulduğu ve dolayısıyla bireylerin onurunun çiğnendiği gözlemlenebilmektedir.

Gerçekte bireyin onurundan, onurun bireysel boyutlarından söz ediyorsak, bu bireyin onurunun ve bireysel onurun, öncelikle bireysel olduğu anlamına gelmez. Çünkü bireyin onurunun gelişmesi ve sürdürülmesi, evvelemirde topluma, toplumun onuruna, toplumun onura dayalı ilişkilerine bağlıdır. Onurlu ve dolayısıyla sağlıklı toplum, bireyin onurunu geliştirir, bireylerin onurlarına bağlı olarak ilişki sürdürmesine katkı verir, insanların birbirlerine zulmetmelerini, dayatmada bulunmalarını, birbirlerini sömürmelerini, onursuzlaştırmalarını engellemeye çalışır. Tabii ki bu noktada bireyin kendisi de onur için katkıda bulunur, ancak kurulu bir toplumsal sistemde ağırlık toplumdadır. Fakat toplum patolojik hale gelmişse, onursuzlaşmış ve bireyleri onursuzlaştırır bir duruma dönüşmüşse, o durumda toplumun içinden ya da dışından bir bireyin, liderin, peygamberin, grubun, devletin veya toplumun onurlaştırma mücadelesiyle karşılaşır veya yok olur gider.

İNSAN ONURUNA MÜDAHALE

İnsanın aklı, iradesi, hürriyeti, hukuku ve namusuna yapılan herhangi bir saldırı, hakaret, şiddet, aşağılama, fiilî hareket vs. bireysel düzlemde de toplumsal düzlemde de insan onurunun çiğnenmesi anlamına gelir. İnsan için onurunun çiğnenmesinden daha kötü bir şey yoktur.

İnsana yönelik her türlü olumsuz şiddet; hakaret, işkence, aşağılama, bedensel ve ruhsal açıdan acı verme gibi yıkıcı tutum ve davranış, insan onurunu olumsuz etkileyen, yıkan tutum ve davranıştır.

İnsan onuruna herhangi bir müdahale, esasen insanın aklına, iradesine, özgürlüğüne ve bilhassa bütün bunları içine alacak şekilde insan kişiliğine baskı, müdahale, dayatma, insan kişiliğini noksanlaştırma veya eksiltme, yıkma, ezme, örseleme, hırpalama, ufalama anlamlarına gelir.

Birey, topluluk veya gruba ruhen ya da bedenen zarar vermeyi, yaralamayı, sakat bırakmayı yahut öldürmeyi, rencide etmeyi, örselemeyi, hırpalamayı, özgürlüğü kısıtlamayı, akıl ve iradenin sınırlarını daraltmayı ve dolayısıyla insan onuruna her türlü dayatmayı kapsamına alan tüm müdahale ve şiddet içerikli bireysel ya da grupsal davranışlar, maalesef küresel ölçekte toplumsal gerçekliğimizin ayrılmaz bir yönünü teşkil etmektedir. Örtülü müdahaleden açık müdahaleye, dolaylı müdahaleden dolaysız müdahaleye, öfkeden hakarete, sözel şiddet ve müdahaleden, örneğin ağızdan çıkan kötü sözden fiziksel şiddete, örneğin bedene indirilen bir yumruk darbesine, nazardan, kötü bakıştan bedene fiilî müdahaleye, tehditten tazyike, çocuk istismarından her türlü cinayete, gündelik hayat ilişkilerindeki cinsel şiddet içerikli veya yüklü davranışlardan terör olaylarına, özneler arası müdahaleden devlet müdahalesine, iki kişi arasındaki kavgadan savaşlara, müdahaleden karşı müdahaleye kadar insana zarar veren, insanı ezen, yıkan, insan onuruna baskı kuran, insan onurunu zedeleyen, olumsuzlayan müdahaleci tutum, davranış ve siyasetlerin çeşitli biçim ve tiplerini, dünyanın bütün coğrafyalarında görmek mümkündür.

Gerçekten de insanlık tarihine ve günümüze insan ilişkileri, toplumsal olaylar ve uluslararası ilişkiler temelinde bakıldığında, sebep ve kökenleri nasıl izah edilirse edilsin insan onuruna müdahale anlamına gelen yıkıcılığın, dayatmanın ve şiddetin çok yaygın olduğu görülebilir. Aynı zamanda belki de bütün inanç, kültür ve dinlerin temelinde, teorik veya kitabi düzlemde, olumsuz/yanlış müdahaleci davranış ya da eylemlere, özellikle de insana veya herhangi bir nesneye yönelik yıkıcı davranış, yani saldırganlık anlamında müdahale ve şiddete olumsuz bakıldığı da görülebilir.

İnsan, yapıcılık, merhamet, yumuşaklık, iyilik gibi olumlu niteliklere sahip olduğu gibi baskı, yıkıcılık, saldırganlık, işkence, eziyet gibi başkasına şiddet ve müdahale uygulamayı içeren niteliklere de sahiptir. İnsandaki şiddetin ve yıkıcı, saldırgan müdahalenin kaynağı çeşitli biçimlerde ele alınabilir; nitekim bu konuda şiddetin ruhsal, toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal boyutlarına verilen ağırlığa göre çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. (bk. Fromm, 1993) Fakat önemli olan insanda böyle bir özelliğin olduğunu bilmek ve onu doğru anlamaya çalışmaktır. Ayrıca önemli olan bir husus daha vardır ki o da, şiddetin, yıkıcılığın, saldırganlığın, zarar vermenin, insan onuruna

müdahale anlamına gelecek davranışların modernlikle birlikte dünyada geçmişe oranla daha yaygın hale gelmesidir. Küreselleşen dünyada şiddetin ve insan onuruna müdahalenin de bütün yönleriyle küreselleştiği görülmektedir; ayrıca bu anlamda şiddet geçmişte olduğundan çok farklı bir biçimde gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, gündelik insan ilişkilerinde, ailede, siyasette, ekonomide, eğitimde, dinde vb. sürekli etkin bir fenomen olmuştur. Başta Batı toplumları olmak üzere dünyanın pek çok coğrafyasında müdahale kapsamında şiddetin artan etkisini görmek mümkündür. İslam toplumlarında ve Müslüman toplumun çoğunluğu oluşturduğu Türkiye de bundan nasibini almaktadır.

İster bireysel isterse toplumsal boyutta insan onuruna yapılan saldırıların belki de en büyüğü, insanın hürriyetine müdahaledir. İnsan hürriyeti veya özgürlüğü kısıtlandığında veya engellendiğinde, insanın onuru olumsuz etkilenir. Bu, insan iradesine ve aklına da bir müdahaledir. Bunu, bir bireyin akıl, irade ve özgürlük alanına müdahaleden toplumunkine müdahaleye, örneğin bireyin düşüncesine, kararına, seçeneklerine çeşitli araç ve yöntemlerle engel koymaktan bir ülkenin başka bir ülkeyi sömürmesine kadar bütün bireysel ve toplumsal düzlemlere uyarlamak mümkündür.

Özgürlük veya hürriyet konusu, onurla çok yakından ilgilidir; onurun en temel unsurlarındandır. Ondan dolayı insan, özgürlük alanına yapılan müdahaleyi onuruna yapılan saldırı olarak görmektedir. Gerçekten de öyledir; zira insan özgür olduğunda ancak onurlu olur ve onurlu bir biçimde özgürce sorumluluk sınırları içinde karar verir, iradesini ortaya koyar, aklını kullanır, tercihlerini yapar.

Bu bağlamda şu önemlidir ki birey veya toplumun onuruna yapılan müdahale, bizzat kendisinden de gelebilir, başka bir birey veya toplumdan da gelebilir. İnsanın kendisi de kendi onuruna müdahale edebilir, kendisini onursuzlaştırabilir, şerefsizleştirebilir, başka bir insandan da bu müdahale gelebilir. Toplumlar da kendi onurlarını ayaklar altına alabilir ve hatta onursuzlaşmasıyla birlikte yok oluşla karşı karşıya kalabilir. Ayrıca insan, başkasının onuruna müdahale ettiğinde, aslında kendi onuruna da müdahale etmiş olur. İnsanın onurlu varlık olması, sosyal hayatın devamının, sosyal sorumlulukların yerine getirilmesinin temel şartıdır. Örneğin insan, onurunun en temel unsurlarından olan iradeye müdahale olduğunda, ipotek konulduğunda, insan özgürce sorumluluğunun gereğini yerine gerektirecek akıl, irade ve hukuk imkânlarından yoksun bırakıldığında, hukuken ve dinen sorumlu/mükellef tutulmamaktadır.

İNSAN İRADESİNE MÜDAHALENİN YIKICI SONUÇLARI

İnsanın aklı, iradesi, hürriyeti, hukuku ve namusuna, dolayısıyla onuruna yapılan müdahale, insanı değersizleştirmek anlamına gelir. Bu, kişinin veya toplumun kendisini hem kendi katında hem de başkaları katında değersizleştirmek demektir. Bu temel

unsurlarına ve doğal olarak insan onuruna müdahale, insanın ar duygusuna, mahcubiyet duygusuna müdahaledir. İnsanın onursuzlaştırılması veya onur zedelemesine mazur bırakılması, insanı utandırır, mahcup eder, aşağılanmışlık duygusuna sürükler, aşağılanmış olur. Bu da sonuçta insanı değersizleştirmek demektir. Mesela bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan, bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama ve irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışlarda bulunmak anlamında işkencenin her türlüsü, insanın onuruna bu anlamda yapılmış yıkıcı bir müdahaledir.

İşkence gibi müdahale biçimleri, insan onuruyla bağdaşmaz, insanın haysiyetini, şerefini, itibarını, saygınlığını, öz güvenini, insanlığını çiğnemekle aynı anlama gelir.

Bir kimseye şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat etmek veya sövmek suretiyle onun şeref ve saygınlığına saldırmak da, o kimsenin onuruna müdahale etmek, saldırmak demektir. Böyle bir şey, insanı onursuzlaştırmak, hem kendi içinde hem de çevresi katında değersizleştirmek, küçük düşürmek, utanç içine düşürmek gibi çok yıkıcı sonuçlar doğurur.

İnsana yapılan her türlü hakaret, işkence, zulüm ve saldırı, insan onur, haysiyet, izzet ve şerefine yapılan olumsuz müdahale demektir.

Birey veya toplum bu olumsuz ve yıkıcı müdahalelere karşı bir tutum ve tavır geliştirmez, itirazda bulunmaz ise, o kişi veya toplum, kendi onursuzluğunu meşrulaştırıcı bir tutum içindedir demektir. Ancak onursuz kimse kendisinin izzetine, namusuna, iradesine, özgürlük alanına yapılan saldırıları kabullenir. İşte insan onuruna yapılan saldırıların yıkıcı etkilerinden biri, belki de en önemlisi, insanın kendisine yapılan onursuzlaştırmayı kabullenme noktasına getirilmesidir. Bu çok vahim sonuçlar doğurur. Bu noktadan itibaren artık onurdan bahsetmek mümkün değildir. Bu hale gelmiş kişi ve toplum, artık insani varoluşsal niteliğini kaybetmiş ve yok olmuş demektir.

Onuru kaybetmek, yabancılaşmak demektir. Onursuz kişi, yabancılaşmış, kendi olmaktan çıkmış, başkalaşmış, birlikte yaşadığı insanlardan kopmuş demektir. Yabancılaşan insanların sosyal ilişkilerde belirleyici olduğu toplumda ise hiç şüphesiz kuralsızlık, anomi, amaçsızlık, hukuksuzluk hakim olur.

İnsan onuruna müdahalenin insan şahsiyetine saldırı anlamına geldiği düşünülürse, onura müdahalenin dozuna göre şahsiyeti az ya da çok olumsuz etkileyeceği, şahsiyetin sağlıklı yapısını bozacağı, ruh sağlığını alt üst edeceği, insanı ümitsizliğe sevk edeceği, insanda sağlıklı ruhun yerine hasta ruhu getireceği açıktır. İnsan şahsiyetinin bireysel ve toplumsal düzlemde böyle hırpalandığı, birey ve toplumun ruh sağlığının bozulduğu bir dünyada yaşamaktan, var olmaktan, hayata tutunmaktan söz etmek

mümkün müdür? Bu soruya olumlu cevap vermek çok zordur. O halde İnsan onuruna yapılan müdahalenin çok yıkıcı sonuçları olmaktadır.

Tarihte ve günümüzde, bazı devletlerin bazı ülkelere saldırması, savaş açması ve onları sömürge haline getirmesi, dilleri, inançları, düşünceleri ve hayat tarzlarını zorla değiştirmesi, namuslarına saldırması, köleleştirmesi vs. şekillerde insan onuruna bireysel ve toplumsal düzlemlerde sıklıkla yıkıcı saldırılarda bulunulduğu ve bulunulmakta olduğu bilinmektedir.

Bugün yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde insanların onuruyla oynayan, izzet ve itibarını zedeleyen, hatta yok eden, insanı küçük düşüren, onursuzlaştıran veya onursuzlaştırmayı hedefleyen, yabancılaştıran, kendi olmaktan çıkaran savaşlar, politikalar, yıkıcı propagandalar, ekonomik, siyasal, kültürel, ahlaki, eğitimsel müdahaleler yapılmaktadır.

Bütün bu onursuzlaştırma çabaları ve politikaları, insanların kişilikli, sağlıklı ve anlamlı yaşamalarına, yine aynı şekilde bireyler arası, toplumsal, ulusal ve uluslararası düzlemlerde münasebetler geliştirmelerine son verir. Esasen günümüzde belki de geçmişte hiç görülmemiş bir biçimde küresel-seküler bir çabayla bütün dünyayı onursuzlaştırmaya çalışan birtakım güçlerin varlığından söz etmek mümkündür.

İNSAN ONURUNA MÜDAHALENİN SEBEPLERİ

Kimi insan, grup veya sistem, neden kimi insan ve/veya grubun onuruna müdahale eder? Hangi saik ve etkenlerle müdahalede bulunur? Bu neden, etken veya saik konusu elbette çok önemlidir. Ancak şu da hemen vurgulanmalıdır ki, burada asıl önemli olan müdahalenin yapılmasıdır; neden ve hangi saik veya etkenlerle yapılırsa yapılsın insan onuruna yönelik müdahaleler vardır ve bu müdahaleler üzerine kafa yorulması son derece önemlidir. Tabii ki asıl müdahale konusunu ikinci plana atmaya yol açmaksızın, tersine daha iyi anlamaya sevk etmesi için sebep ve etkenler üzerinde durmak da faydalı olacaktır.

Denilebilir ki, insan onuruna müdahale eden tek varlık belki de insanın kendisidir. Başka bir anlatımla kendi onuruna müdahale eden tek varlık türü, galiba insandır. Bu böyledir; zira onur akıl ve irade sahibi olmakla doğrudan bağlantılıdır. Bunlar da sadece insanda olduğuna göre onura müdahaleden de ancak insan için bahsedilebilir. Fakat burada asıl vurgulanan şey, müdahale edenin bizzat insan olduğudur. Bu da büyük ihtimalle sadece insan için geçerlidir.

Şu bir gerçektir ki insanda kendi türü de dahil diğer varlık türlerine karşı saldırganlık, müdahalecilik ve yıkıcılık gibi şiddette bulunmayı ifade eden özellikler bulunmaktadır. (Fromm, 1993 ve 1985)

İnsan, çeşitli amaç ve nedenlerle, bazı hedeflerine ulaşmak için insan onuruna müdahale edebilir. İnsan, doğrudan veya dolaylı olarak kendi onuruna da başkasının onuruna da müdahale edebilir. Bu bağlamda insanların onurlarına müdahalede bulunanların mücadelesinin onursuzluk mücadelesi, onurunu muhafaza etmek için çaba harcayanların mücadelesinin ise onur mücadelesi olduğu söylenebilir.

İnsan onuruna müdahalenin en önemli sebepleri şöyle tespit edilebilir:

1. Tahakküm kurma hırsı, arzusu ve amacı.
2. Sevgisizlik veya sevmeme yahut nefret.
3. Zulmetme isteği.
4. Bencilik.
5. Maddi ve ekonomik imkanlara sahip olma isteği ve hedefi.
6. Çıkarcılık.
7. Kibir.
8. Sahip olma duygusu ve isteği.
9. Bilgisizlik ve bilinçsizlik.
10. Eğitimsizlik.
11. Sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik.
12. İnsan hakları ihlalleri.
13. Yanlış siyasal, ekonomik, eğitimsel, dinsel vs. karar ve uygulamalar.
14. Bağnazlık ve tutuculuk.
15. Egosantrizm ve etnosantrizm.

Elbette bunlardan başka sebeplerden de bahsedilebilir; ancak konumuzun sınırları içinde bu kadarı yeterli görülebilir.

SONUÇ

Onur, insanın toplumsal varlık olma zorunluluğu ve durumundan ayrı değerlendirilecek bir nitelik değildir. İnsan onur sahibi bir varlıktır. Toplumsal hayat, onurla kurulabilir, korunabilir ve sürdürülebilir.

İnsan üstü, gaybî bir kaynağa dayanan onurun, hem gelişim ve korunma, hem de ihlal ve yok olma noktasında bireysel ve toplumsal boyutları vardır. Her insan onuruyla

dünyaya gelir, ama ailesi başta olmak üzere sosyal çevresi onurunun gelişim, korunma ve ihlali çerçevesinde etkili olur.

Akıl, irade, hürriyet, eşitlik, hukuk ve namus, insan onurunun temel unsurlarıdır. Bunların varlığı onurun varlığı, bunların yokluğu onurun yokluğudur. Bunlara müdahale insan onuruna yapılan müdahale demektir.

Günümüz dünyası, belki de tarihin bütün zamanlarından daha çok insan onuruna müdahalelerin yapıldığı bir dünyadır. Küresel ölçekte ve yerel ölçekte insanların bireysel ve toplumsal düzlemlerde, hem birey olarak hem de toplum olarak onursuzlaştırılma süreçlerine zorla sokuldukları bir dünyada yaşıyoruz. Küreselleşen dünyada kimi insanlar, kimi halklar, kimi toplum ve devletler, yoksullukla, kimileri zenginlikle, kimileri emeğiyle, kimileri bedenleriyle, kimileri ruhlarıyla ve kimileri de hem bedenleri hem de ruhlarıyla onursuzlaştırılmaktadır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Kitab-ı Mukaddes

Kütüb-i Sitte

Anayasa Mahkemesi Kararı,(1966), E. 1963/132, K 1966/29, T.28.06.1966.

Berman, Marshall (2009), ***Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor***. 12. bs. çev. Altuğ Peker, Ankara, İletişim Yayınları.

Can, Cahit, (2002), ***Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi***, Ankara, Seçkin Yayınları.

Centel, Nur – Zafer, Hamide - Çakmut, Özlem, (2007), ***Kişilere Karşı İşlenen Suçlar***, c. 1. İstanbul, Beta Yayıncılık.

Dıraz, M. Abdullah, (1983), ***İslam'ın İnsana Verdiği Değer***, çev. Nureddin Demir, İstanbul, Kayıhan Yayınevi.

Fromm, Eric, (1993), ***İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri***, çev. Şükrü Alpagut, c.1. 2. bs. İstanbul, Payel Yayınevi.

Fromm, Eric, (1985), ***İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri***, çev. Şükrü Alpagut, c. 2. İstanbul, Payel Yayınevi.

Fromm, Eric, (1990), ***Sağlıklı Toplum***, çev. Y. Salman, Z. Tanrısever, c. 2, 2. bs. İstanbul, Payel Yayınevi.

Holm, Nils G., (2004), ***Din Psikolojisine Giriş***, çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul, İnsan Yayınları.

Kant, İmmanuel, (2009), ***Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi***, 4. bs. çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, İmmanuel, (2008), ***Pratik Aklın Eleştirisi***, 2. bs., çev. Nejat Bozkurt, İstanbul, Say Yayınları.

Meyer, M. J., (1989), "Dignity, Rights, and Self-Control", ***Ethics***, 99 (3), ss. 320–334.

The United Nations, (2013), "Universal Declaration of Human Rights". http://www.un.org/en/documents/udhr/

Valdés, Ernesto Garzón, (2009), "Dignity, Human Rights, and Democracy", ***Perspectives in Moral Science***, ed. by M. Baurmann & B. Lahno, ss. 253–265 (http://www.rmm-journal.de).

Whıtman, (2005), ""Human Dignity" in Europe and the United States, The Social Foundaditions", ***European and the United States Constitutionalism***, ed. Georg Nolte, Strasbourg, Council of Europe Publishing, ss. 95-108.

OTURUM BAŞKANI- Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ejder Okumuş Bey'e biz de teşekkür ediyoruz bu güzel açıklamalarından ve tebliğinden dolayı.

Sehvi bir yaklaşımla olumsuz, negatif taraftan bakarak yaşadığımız dünyada küreselleşmenin tabi sonucu olarak onursuzlaşmanın, onursuzlaştırmanın ne boyutlara ulaştığını hocamız gayet güzel ifade etti. Onur mücadelesinin buna mukabil olmak üzere de gerçekten yer yer şahlandığını, ortaya çıkması gerektiğini söyledi.

İntihar eylemlerini, intihar eylemcilerini o eyleme iten sebepler, arkasında yatan sebepler nelerdir onlarla birlikte okumak gerektiğini çünkü intihar denilen şey insanın hayatına kıyması ki onurunun sıfırlanmış olması gibi bir sonuçtan ortaya çıktığı bilinen bir durumdur. O bakımdan aklın, dinin, neslin, malın, hukukun bunların korunması babında ancak insanın onurlu olarak yaşayabileceğini ifade etti. Çünkü onur dediğin şey öz saygıdır. Bu öz saygının başkalarının bize bizim de başkalarına saygımızla gerçekleşeceğini ifade etti. Çok teşekkür ediyoruz tekrar Ejder hocamıza.

Şimdi, son konuşmacımız Prof. Dr. Mehmet Ali Kirman hocamız. Sütçü İmam Üniversite İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Kirman.

Bize Modern Dünyada Bir Değer Olarak İnsan Onuru konusunu anlatacaklar, bu konuda bir tebliğ sunacaklar.

Buyurun hocam.

3- MODERN DÜNYADA BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU

Prof. Dr. M. Ali KİRMAN[1]

GİRİŞ

Bilindiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı bu sene Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" temasını seçmek suretiyle çok önemli bir konuyu hem Türk insanının hem de bütün insanlığın gündemine taşımıştır. Sözlerime başlamadan önce bu girişimi önemsiyor, emeği geçenlere teşekkürlerimi arz ediyorum.

Niye önemsiyorum? Çünkü bu girişim sadece Müslüman çoğunluklu ülkeler açısından değil bütün dünya toplumları açısından son derece önem arz etmektedir. Zira bugün küresel anlamda tüm dünya insan onuru açısından önemli bir sınavdan geçiyor. Hiç kuşkusuz insanlık tarihi, insan onurunun çiğnendiği, haysiyetli bir hayat sürmenin imkânsızlaştığı dönemleri yaşamıştır. Şiddet ve terör olaylarının arttığı, suç ve sapkın davranışların hızla yaygınlık kazandığı günümüz dünyasında da insanlık onuruyla bağdaşmayacak olaylar, temel hak ve hürriyetleri zedeleyen uygulamalara sıkça rastlamak mümkündür. Söz gelimi savaş, terör, şiddet, işkence, zulüm, sömürgecilik, ırkçılık, adaletsizlik, eşitsizlik, ayrımcılık, ötekileştirme, emeğe saygısızlık, istismar, açlık ve kıtlık gibi onur kırıcı küresel sorunlar, günümüzde insanlık onurunun had safhada zedelendiğini gösteren örneklerdir.

Modernleşme sürecinde artan rasyonelleşmeyle birlikte maddi alanda önemli başarılar elde edilmiştir. Özellikle teknik alanda kaydedilen gelişmeler insan hayatını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Ancak modernleşmenin, maddi alanda çok büyük kolaylıklar ve imkânlar sunmakla birlikte insan ve doğa sömürüsü, savaş tehdidi, çevre kirliliği, ruhsuzluk ve manevi değerlerden yoksunluk gibi birçok problemi de beraberinde getirmiş olduğu bilinmektedir. (bk. Kirman, 2011, 223) Anlaşılan insanoğlu, başta bilim ve teknoloji alanı olmak üzere pek çok alanda gösterdiği olağanüstü iler-

1 Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

lemeyi insan onurunun korunması ve yüceltilmesi konusunda gösterememiştir. Bir diğer ifadeyle, günümüzde küresel anlamda tüm dünyada, ama özellikle Müslüman çoğunluklu ülkelerde bir insan sorunu olduğu, insana hak ettiği değerin verilmediği bilinmektedir. Söz gelimi Türkiye'nin yakın tarihinde de ideolojik vesayeti tahkim etmek üzere "insan onuru" ile oynanmış olduğu hepimizin malumudur. Hatta bu sahada düşünen, araştırma yapan, kamu hizmeti veren ve yazı yazan kimseler dahi bulunduğu ortamlarda örneğin; evde, iş yerinde, büroda, konferansta, açık oturumlarda, sempozyumda, miting meydanlarında, camide, kilisede ve havrada sahip olduğu herhangi bir üstünlük fırsatıyla insanı kırmakta, incitmekte, aşağılamakta hor görmektedirler. Teoride geliştirdikleri güzel sözcükleri dilden kalbe indirememektedirler.

Kutlu doğumda seçilen bu konunun özellikle bu problemin çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Zira İslam'ın iki temel kaynağı Kur'an ve Sünnet'te de insanın onurlu ve şerefli bir varlık olduğu çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Bu itibarla insan diğer canlılar ve varlıklar arasında mümtaz bir varlıktır. İslam dininin nurlu ve onurlu peygamberi Hz. Muhammed'in izinden giden gönül erlerimizden Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Mevlana her şeye rağmen sevmeyi, hoş görmeyi ve onur kırıcı, incitici davranışlardan sakınmayı öğütlerler.

KAVRAM OLARAK İNSAN ONURU

Bu başlık altında insan, insan onuru, insan hakları ve toplumun değer anlayışı ile ilgili bazı kavramsal açıklamalar yapılacaktır. Zira insan onurunun tanımını yapmak ve belli başlı özelliklerini belirginleştirmek onun daha iyi anlaşılmasına ve kavranmasına katkı sağlayacaktır.

Onur kelimesi, lügatlerde, söz gelimi Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğünde "insanın kendine karşı duyduğu saygı, öz saygı, haysiyet, izzetinefis" ve "başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, gurur, şeref, itibar" olarak tanımlanmıştır. (1988, 1111) Birbiriyle ilintili bu iki tanımdan ilkinde, insanın kendisine duyduğu saygı, ikinci tanımda ise insana, başkaları tarafından duyulan saygı ifade edilmiştir. Bu durumda onuru, insana gerek kendisi ve gerekse başkaları tarafından duyulan saygı olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanımlarda insanın değerli kılındığı, ona değer kazandıran özelliğin de onur olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda onur kelimesinin Fransızcadan dilimize geçtiği, yani yabancı kökenli olduğu ve dolayısıyla Hz. Muhammed'i anmak için yapılan Kutlu Doğum programında kullanılmasının doğru olmadığı ifade edilmekte ise de, dilin canlı olduğu ve sözcüklerin anlam kaymalarına uğraması kadar yeni anlam kazanmasının da söz konusu olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu tür değerlendirmelerin önemi kendiliğinden kaybolmaktadır.

İnsan onurunu "insanın değeri"nden yola çıkarak açıklayan İoanna Kuçuradi'ye göre insanın değeri, insanın diğer canlılar arasındaki özel yeridir. İnsana bu özellikleri sağlayan unsur ise, onun özelliklerinin bütünü, onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır. Bu olanaklar, insana özgü etkinlikler ve ürünler olarak görünür. Bu özellikler ise insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir. İşte bu özellikler "insanın değerini" ya da "onurunu" oluşturmaktadır. (Kuçuradi, 1982, 49) Anlaşılan onur, insana verilen değerin, insana duyulan saygının kaynağıdır.

İnsan onuru, insanın sırf insan olması sebebiyle değerli ve saygıya layık bir varlık olmasını ifade eden bir kavramdır. Bir başka ifadeyle insan onuru, insanın kendini gerçekleştirme, kendisi ve çevresini şekillendirme, kendi geleceği üzerinde söz sahibi olma iradesi ve gücü olarak da anlaşılabilir. İnsan, bu irade ve güç kendisine verili olarak doğar. Bu yüzden insan, onurunu doğuştan ve doğal olarak kazanmaktadır. Bu yüzden onur, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir. Şu halde insan onuru doğuştan kazanılan bir özelliğe sahiptir. Herkes kişisel, bedensel ve ruhsal özelliklerine bakılmaksızın yüce bir değere ve onura sahiptir.

Kuşkusuz onur kavramına yüklenen anlam, insanı tanımlama ve kavrama biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Oldukça genel ve soyut bir kavram olarak insan onuru, sadece bir kimsenin saygınlığına da değil, aynı zamanda toplumun insanın değeri konusundaki genel algısına işaret eder. Dolayısıyla insan onuru kavramı sosyolojik bir gerçekliğe de işaret etmektedir. Yaratılanlar içinde mümtaz bir varlık olan her insan eşit olarak şeref ve haysiyet sahibidir. Bir kişinin erkek ya da kadın olması, küçük ya da büyük olması, iradesini kullanıp kullanamaması, zengin ya da fakir olması, patron ya da işçi olması arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Bu durumda insan sırf insan olduğu için değerli olduğundan, bu değere herkes saygı göstermek ve onu korumak durumundadır. Toplumsal bir varlık olan insan kendisine bahşedilen üstünlük değerini, maddi ve manevi yönleriyle besleyerek, büyüterek, geliştirerek daha büyük bir değere ancak toplum içerisinde ulaşabilir. Dolayısıyla onur kavramı kendini geliştirme imkân ve fırsatlarına sahip olma durumunu da kapsar. Sosyolojik bakış insanı, ilişkiler içinde insan olarak değerlendirir ve bu yüzden "insan toplumu"ndan söz eder. İnsan toplumsal ilişkiler ağının içine doğar ve bu ağ insanın bütün hayatını ve ilişkilerini belirleme noktasında oldukça etkindir. Sosyolojik bakış açısına göre insan ne kadar çok ilişki içine girerse, yani ilişkiler ağını ne kadar çok genişletirse o kadar ileri düzeyde birey olur. Sosyolojide buna "çoklu kimlikler" denilir. Bir diğer ifadeyle insan dernek, kulüp, vakıf, cemaat vb. ne kadar çok örgüte mensup olursa o kadar güçlü bir kişilik edinmiş olur.

İnsan onuru kavramı çeşitli toplum tiplerinde kültüre, hukuk düzenine göre, dolayısıyla din, ahlak ve değer anlayışına göre şekillenmektedir. Fakat her halükarda insan onuru düşünce, inanç ve ifade özgürlükleriyle somutlaşma eğilimindedir. Şu halde

insan onuru ancak ve ancak özgür ortamlarda bulunur. Bir diğer ifadeyle insan onurunu temellendiren koşullardan biri düşünceyi ifade özgürlüğüdür. Özgürlük kişinin nesne değil, özne olmasını ifade eder. Bu noktada toplum hayatımıza bir göz attığımızda maalesef toplum olarak istenilen seviyenin çok altında olduğumuz açıktır. Söz gelimi ailede bireyler ve özellikle çocuklar yeteri kadar özgür bir ortamda bulunmamaktadır. Okullarımızda gençlerimiz yeteri kadar özgür bir biçimde yetişmemektedir. Siyasi partilerimiz ve hatta dinî cemaatlerimiz karizmatik liderlerin tekelinde otoriter bir zihniyetle yönetilmektedir. Özellikle özgürlüğün beşiği olması gereken üniversitelerimiz baskıcı ve otoriter yöneticilerin gölgesi altında bulunmaktadır.

İnsan onuru, insanın yaratılıştan getirdiği doğasına verilen bir değerin bir yansımasının sonucu olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu itibarla, insan onuru dokunulmazdır ve devlet güçleri tarafından korunmalıdır. Devlet, sadece kendi gücünü kullanarak insan onurunu gözetmekle değil, insan onurunun diğer kişilerce ihlal edilmesini önlemekle de görevlidir. Nitekim Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç'ın Mahkeme'nin 46. kuruluş yıldönümü töreninin açış konuşmasında da ifade ettiği gibi "Demokratik hukuk devletinin varlık nedeni, bireyin doğuştan ve sadece insan olmasından dolayı sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerini etkili bir şekilde korumaktır." Dolayısıyla insan onuruna yönelik olarak aşağılama ve/veya damgalama gibi bir saldırı durumunda veya özellikle son yıllarda sıkça rastlanan bireyin özel alanının deşifre edilmesi veya tehlikeye girmesi durumunda mevcut devletin/toplumun hukuk sistemi devreye girer ve söz konusu eylemin insan haklarından birini ihlal ettiği gerekçesiyle bir ceza verir veya takdir eder. Burada da açıkça görüldüğü üzere insan onuru bir değer ölçütü olarak hukuk sistemlerinde her zaman devrededir. Anlaşılan insan haklarının yorumunda insan onuru önemli bir kriterdir. Bu yüzden modern anayasalarda yer alan hak ve özgürlüklerle ilgili hükümler ve eşitlikle ilgili hükümler insan onurunun korunması ilkesinin doğal bir sonucudur. Anlaşılan "insan onuru, terimi, hukuk devleti ilkesinin temel gereklerinden biridir ve devletin anayasal devlet olup olmadığının da bir göstergesidir." (Seymen, Çakar, 2012)

İnsan onuruna saygı, temel insan haklarına yön veren ortak bir hedef konumundadır. İnsan onuru kavramı, tarihsel süreç içerisinde insan haklarıyla birlikte zikredilmiştir. Hak özgürlüğün gerçekleşme aracıdır. Bu itibarla hak, özgürlüğün özünü ortaya koyamasa da kendisini ifade edeceği ve dışa vuracağı "biçim"i sağlar. (Kaboğlu, 2002, 15-6) Bu itibarla insan hakları kavramı günümüzde tüm dünya halkları tarafından benimsenen bir kavramdır. Bu itibarla ulusal ve uluslar arası hukukta son derece önemli bir yer tutar. Bir diğer ifadeyle insan onuru kavramı günümüz dünyasında hukuki bir kavram statüsündedir. Zira insan onuru birçok anayasada güvence altına alınmıştır. Söz gelimi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Başlangıç bölümünde "her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince

yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu" belirtilmiştir. İnsan onuru kavramı, anayasal bir kavramdır. Bu ifade sadece Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlı değildir. Türk hukukunda ve pek çok ülkenin hukuki mevzuatında bu kavram bizzat anayasa ile tanınmış ve koruma altına alınmıştır. Hatta son yıllarda ve özellikle AB'ye uyum çerçevesinde gerçekleştirilen kapsamlı anayasa değişiklikleri, çıkarılan yeni kanun ve yasal düzenlemeler bu amaca matuftur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin Başlangıç bölümünde "İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan onurun ve bunların eşit ve devredilmez haklarının tanınmasının, dünyada özgürlüğün, adaletin ve barışın temeli olduğuna" işaret edilir. Bu, "insan onuruna" atfedilen değeri gösterir.

Öte yandan insan onurunun dokunulmazlığı Avrupa Birliği'nin Temel Haklar Şartı'nın temel ilkesi olarak belirlenmiştir. (bk. Gören, 2007)

Anlaşılan insan onurunun bir diğer karakteristiği de 'evrensel' olmasıdır. Bu nitelik insan onurunun zaman ve mekan yönünden değişmeyen bir özü, değeri olduğunu gösterir. Bu yönüyle tüm dünyada genel olarak kabul görüp benimsendiği, gerçekleştiği ya da gerçekleşmesi gerektiği için kültürel göreceliği değil, kültürel çoğulculuğu esas alır. Evrensel bir mesajı olan İslamiyet de insanlar arasındaki gerçek olan tek yarışın hayır yarışı, insanlık yarışı olduğu ifade etmiştir. İnsanlar arasında ırk, din, renk, yaş, cinsiyet ayırımı yapılmaksızın sevgi, saygı, dostluk duygularının geliştirilmesi istenmiştir. Nitekim İslamiyet'in yayıldığı coğrafyalarda pek çok farklı din, mezhep ve etnik kökenden topluluğun yüzyıllarca barış içinde yaşayabilmesini sağlayan bir hoşgörü iklimi oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında, insan onuru ve insan hakları 'ithal' bir kavram veya anlayış değildir. Ancak İslam'ın siyasal ve marjinal bir yorumunu benimseyerek insan onuru ve haklarının Batıda ortaya çıktığını, dolayısıyla evrensellik özelliği taşımadığını savunanlara rastlamak da mümkündür.

Kültürel görecelik tezi olarak da nitelendirilebilecek bu düşünceyi savunanlara (Huntington, Marksistler, Postmodernistler ve İslamcılar) göre, laiklik, demokrasi, anayasal yönetim, insan hakları gibi Batılı kavram ve kurumlar İslam'a uymamaktadır; zira İslam'da bu tür şeyler yoktur. Oysa bazı düşüncelerin veya fikirlerin Doğuda veya Batıda doğmuş olması onun kültürel olarak göreceli olmasını gerektirmez. Zira insanı ilgilendiren temel değerler, kültürel farklılıkları aşan bir değeri, yani insan onurunu korumaya yönelik taleplerin ortak adıdır. Kültürel kimlikleri farklı olsa da her insana değer vermek büyük bir erdemdir. Hatta kimlik farklılıkları ayrımcılığın değil çeşitliliğin bir göstergesidir ve toplum için bir avantaj konumundadır. Nitekim bu yüzden insan onurunun evrensel bir yönü olduğu için insan hakları şeklinde uluslararası hukuka girmiştir. Zira çağdaş dünyada, özellikle insan yaşamının onurlu bir şekilde sürdürülme-

sine yönelik temel konularda, dünyanın tümü açısından geçerli olan uluslarüstü yasal düzenleme ve organizasyonlara gerek duyulduğu ortadadır. Kültürel göreceli tezlerin, özellikle insan hakları konusunda pek çok olumsuz sonuçlara yol açması kaçınılmazdır.

İnsan onuru insan hakları şeklinde somutlaşmış ve insan hakları kavramı, bütün devletler için bir meşruiyet ölçütü haline gelmiştir. Zira insan haklarını kapsayan evrensel bildirgelerin ve sözleşmelerin, devletlerin hemen hepsi tarafından yazılı veya sözlü onay görmesi de bunun bir sonucudur. Nitekim küreselleşme sürecinde insan haklarına saygı, devletlerin iç sorunu olmaktan çıkmış ve "küresel toplum"un ilgi alanına girmiştir. Bir diğer ifadeyle insan haklarına saygı ve demokrasi küresel ahlakın baş standartları haline gelmiştir.

İnsan onuru ve insan hakları ile ilgili olarak şu belirlemeler yapılabilir: Günümüzde insan onuru, modernleşmenin içinde taşıdığı tehlikelere karşı ahlaki ve hukuki bir sigorta görevi görerek toplumsal düzenleri korumakta olan insan hakları için bir üst değer konumundadır. Zira insan hakları, insan onurunu güvenceye alan haklardır. Hak olgusuna, insan hakkı değer ve niteliği kazandıran da insan onuru iken, bunu güvenceye alan haklar da insan haklarıdır.

Bütün bu gerçeklere rağmen insan onurunun vicdan, ahlak, samimiyet, merhamet ve insanlık gibi değerler ekseninde ele alınmadığı görülmektedir. Nitekim günümüz modern dünyasında çok küçük bir azınlık dünyanın tüm kaynaklarını sömürmeye devam ederken, büyük çoğunluk ise teknolojik robotlar konumuna getirilmiş ücretli köleler olmaya devam etmektedir. (Harees, 2012, xxiii) İster zengin olalım ister yoksul, ister dindar olalım ister seküler bu gerçek değişmemektedir. İnsan onurunu ayakta tutacak yeni bir anlayış inşa etmemiz gerekmektedir.

Onur, şeref, haysiyet gibi değerler bütün insanlık coğrafyasında hep var olagelmiştir. Fakat burada asıl sorulması gereken soru şudur: İnsanlık tarihinde çok büyük fedakârlıklarla, zorluklarla inşa edilen değerler nasıl oluyor da kolayca ayaklar altına alınabiliyor? Çok enteresandır, yeryüzünde başka hiçbir canlıda olmayan kölelik canlıların en yücesi olan insanlar arasında yerini alabilmiş ve halen de değişik biçimler altında yer almaya devam etmektedir.

İslam'ın insan onuru açısından en önemli icraatı, köleliğin kaldırılması yönündeki tavizsiz tutumudur. Ancak İslam tarihine bakıldığında teori ve pratik uyumu sağlanamamıştır. Zira özgürlüğü bir değer olarak üretemeyen İslam toplumları uygulamada kölelik olgusunda yetersiz kalmıştır. Arap toplumu tarihinden gelen kölelik mantığını Hz Muhammed'in ölümünden sonra İslami bir kılıf uydurarak eski köleci gelenekleri devam ettirmişlerdir. Hatta Emeviler bu konuda öyle ileriye gitmişlerdir ki Arap

olmayan Müslümanlara bile 'azatlı köle' gözüyle bakıp onlara 'mevali' demişlerdir. Oysa İslam'ın temel öğretisinde Müslümanın Müslümanı köle etmesi yasaklanmıştır.

Bu noktada Avrupa ya da genel anlamda Batı demokrasisi ve yasaları da bir başka tartışma konusudur. Modernizmin insana vaat ettiği en temel şeylerden bir tanesinin özgürlük olmasına rağmen kadına yaklaşımı ne kadar özgürlükçü ve ne kadar köleleştirici bir yapı olduğu ortadadır. Aslında bu çelişki, kadına kurtuluş olarak vaat edilse de çokça bahsedilen erkek egemen sistemini işler kılmak için üretilmiştir denebilir. Bir diğer ifadeyle Batılı ülkelerin toplumsal yapılarında da bazı sorunlar yaşanmaktadır. Söz gelimi Hristiyanların, özellikle Katoliklerin doğum kontrolü, papazların evliliği, kadınların ruhbanlığı ve homoseksüellik gibi konularda son derece hararetli tartışmalara girdikleri bilinmektedir. (Wilson, 1999, 79)

Öte yandan ateistler de insan onuru kavramına ilgi duymuşlardır. Söz gelimi Richard Robinson, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 1. maddesinde yer alan "Bütün insanlar hür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar." ifadesini yorumlarken, insan olmanın, başkaları tarafından saygı duyulması gereken bir onura sahip olmak anlamına gelmekten ziyade insanların onur açısından da eşit olduklarını, birinin diğerine karşı üstün olmadığını, yani eşitliğin bir başka alanda da geçerli olduğuna işaret ettiğini ifade eder. (bk. St John and Blackler, 2007, 127)

BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU

İnsan hayatında etkili olan, insanları yönlendiren pek çok değer türü vardır: güzel-çirkin gibi estetik değerler, iyi-kötü gibi ahlaki değerler, sevap-günah gibi dinî değerler, doğru-yanlış gibi mantıksal değerler. İnsanlar hayatlarının her anında, çoğunlukla bilinçli olmasalar da, zihinlerindeki çeşitli değerleri davranışa dönüştürürler. Bu nedenle değerler, tutumlar ve davranışlarla yakından ilişkilidir, onlara yön verir.

Hayatın anlamlandırılmasında ve gündelik yaşamın biçimlendirilmesinde yol gösterici soyut veya somut ilke, inanç veya varlıklardan her birine değer denir. Toplumsal açıdan güçlü ve birleştirici değerler toplumsal hayatı düzenler, bireyler arası bağlılığı artırır. Değerler zaman zaman anlaşmazlık ve çatışmalara da yol açabilirler. Her toplumda bir değerler sistemi vardır. Örneğin; Türk toplumunun değerler sisteminde bayrak ve ezanın özel bir yeri vardır. Değerler sistemi güçlü olan toplum ayakta kalır.

Değerler her çağda üretim biçimiyle, yaşama ve düşünme biçimiyle karşılıklı ilişki içinde olmuştur. Her çağ, kendi değerlerini üretir ve aynı anda bu değerler de, o çağa şekil verir. Son yıllarda ortaya çıkan değerler arasında çevrecilik, verimlilik, toplam kalite, bilgisayar etiği vb. sayılabilir. Bunlardan biri de insan onuru ve insan haklarıdır.

İnsanı onurlu veya onursuz kılan temel ölçütün davranışlar olduğu söylenebilir. Zira davranışa dönüşmeyen değerin çok fazla bir değeri yoktur. Davranışa dönüştürülmüş onurlu bir kişiliğe/şahsiyete sahip olabilmek için ilk sosyalleşme önemlidir. Bu sosyolojik bir kanundur. İlk sosyalleşme deyince akla hemen aile gelir. Ancak günümüzde değerler sisteminin geliştirilmesinde ve aktarılmasında ailelerin etkileri azalmış görünmektedir. Sanayileşme "büyük aile"yi parçaladı; anne baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile ortaya çıktı. Dede torun bağı koptu. Kültür aktarımında süreklilik kesintiye uğradı. Artık insanların sosyal çevresi aile ile sınırlı kalmamış; televizyon, sinema, dergi, internet, reklamlar aracılıyla bütün dünya, genç insanın sosyal çevresi olmuştur. Kuşkusuz modernizm değerleri aşındırdı, evet doğrudur. Şikayet edip sızlanmak yerine yeni değerler üretmeliyiz. Zira değerler aynı zamanda öğretilebilir ve öğrenilebilen olgulardır. Değerlerin öğrenilmesi, rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir.

İNSAN ONURUNUN DEĞER HALİNE GELMESİ

Batı tarihinde ele alındığı şekliyle insan onuru kavramı evrensel olarak anlaşılmış ve seküler bir temelde inşa edilmiştir. Bununla birlikte son derece farklı görünümler altında ortaya çıkan son derece karmaşık bir yapısı vardır. Bu yüzden çok yönlü ele alınması gereken önemli bir araştırma ve inceleme alanıdır.

Günümüzde insan haklarının üzerine inşa edildiği bir kavram olarak kabul edilen insan onuru, hukuk alanında yeni de olsa, (Lewis, 2007, 93) bir ideal olarak kökenini eski uygarlıklarda bulmaktadır. Bununla birlikte tarihin en eski dönemlerinden itibaren insanın onurlu bir varlık olması ile köle olarak kullanılması arasında her zaman gelgitler yaşanmıştır. Kuşkusuz her dönemin kendine özgü bazı nitelikleri olsa da kendi içerisinde de bazı farklılıklar sergilediği açıktır. Bu bağlamda ilk, orta ve yeni çağlar ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

İnsan onuru kavramı Eski Yunan'da uygulamada değil ama teori boyutunda ele alınmış ve tartışılmıştır. Söz gelimi düşüncelerinin merkezine insanı (bireyi) koyan ve Protogaros'ın ifadesiyle "İnsan her şeyin ölçüsüdür." öğretisini şiar edinen Sofistlerde; onu en yüce değer olarak değerlendiren Epikürcülerde; insanın doğuştan eşit ve özgür olduğunu savunan Stoacılarda; itidal, iyilik, doğrululuk, adalet ve ahlak gibi değerleri düşüncesine temel yapan Sokrates'te; hatta sitenin yüceliğinden yana olmasına rağmen her insanın adalet prensibi etrafında kendi yolunu çizebileceğini söyleyen Platon'da bile kavramın izlerine rastlamak mümkündür.

Orta Çağ boyunca Batı uzun süren bir karanlık dönem yaşamıştır. 1215 tarihli Magna Carta hariç, 14. yüzyıla kadar süren bu dönemde Batı'da insan hakları anlamında ciddi adımların atılmadığı görülmektedir. Bu dönem bireysel özgürlüğün ve aklın baskılandığı, sınırlandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Roma İmparatoru

Konstantin zamanında 313 yılında Milano Fermanı'nın yayınlanması ve Hristiyanlığın resmen tanınmasıyla dinî düşünce egemen olmuştur. Hristiyanlığın egemen din haline gelmesinden sonra baskı politikasının izlenmeye başlandığı, imparatorların da daha ziyade siyasi nedenlerle bu baskıyı desteklediklerini bilinmektedir. Papalığın kurduğu din esaslı sistem, dogmaların egemenliği, engizisyon cehennemi, kurumsallaşan korku gibi etmenler Orta Çağ Hristiyan toplumlarını ve insanını büyük bir cendere altına sokmuştur. (bk. Tanör, 1994, 259) Zamanla Hristiyanlık ve onun temsilcisi olan kilise, insan yaşamındaki her şeye egemen olmuştur. Oysa İsa mesajında istisna ve ayrım gözetilmeksizin insan denen varlığın ön plana çıkarıldığı kabul edilir.

Orta Çağ'da teolojinin ilgi alanına giren insan onuru kavramı, Tanrı'nın bir görünümü olarak yaratılan insanların eşit bir biçimde onura sahip oldukları düşüncesine dayanmıştır. Orta Çağda insana saygı aynı zamanda Tanrı'ya saygı anlamına gelmektedir. (Bulut, 2008, 6) Bu anlayış sadece Hristiyanlık açısından geçerli olmayıp, aynı zamanda İslam açısından da geçerlidir. Özellikle Katolikler insan onuruna dinî bir bakış açısıyla bakmakta ve dolayısıyla dinî bir anlam yüklemektedir. (St John and Blackler, 2007, 127)

Hristiyan Batı toplumlarında Aziz Augustine (354-430) insan onuruna teolojik bakış açısında önemli bir isim olarak kabul edilir. Thomas Aquinas (1225-1274) ise insan onurunun insanın doğasından kaynaklandığını, teolojik olmadığını savunur. Aquinas'a göre insan, doğası gereği özgürdür; günah işlediği zaman onurunu kaybeder ve rasyonel bir varlık olmaktan çıkar. Dolayısıyla onur teolojik değil, etik bir kavramdır. (Lewis, 2007, 94) Aquino'lu Thomas bir yandan zorba ve keyfi bir iktidarın nasıl sınırlanması gerektiğine cevap ararken öte yandan eşitsizliği ve köleliği sonuna kadar savunmaktadır. Padovalı Marsilius (1275-1342) da 1324 yılında yazdığı ***Barışın Koruyucusu*** adlı eserinde kilise ve devlet otoritesine karşı insana önem veren bir anlayış ortaya koymuştur. Bu düşünürler genellikle kilise babası adıyla anılıyordu. Zaten kilisenin izin vermediği düşünceleri ileri sürenler, engizisyon mahkemelerinde yargılanıp ölümle cezalandırılıyorlardı. Böyle bir düşünce sisteminde insanın özgürlüğü, insan onuru ve insan hakları gibi kavramlar sadece kilise buyrukları çerçevesinde beliriyordu. Bilindiği gibi Hristiyan inanışında ilk günahtan dolayı insan, kurtulması gereken bir varlıktır.

İnsanların zihninde ve vicdanında yaşayan "adalet" duygusundan doğarak; "olan" değil, "olması gereken" üzerinde duran "Doğal Hukuk" anlayışına göre, doğal hukuk düşüncesinin ürünü olarak kabul edilen insan hakları; pozitif hukuk tanımamış olsa dahi, insanın doğuştan sahip olduğu, insan olmaktan kaynaklanan haklarıdır. Bütün insanların, sadece insan oldukları için sahip oldukları evrensel nitelikteki insan hakları

herkese eşit olarak tanınmıştır. İnsan olmaktan vazgeçilemeyeceği için insan hakları da dokunulamaz ve devredilemez niteliktedir.

Orta Çağ'da kilisenin ve siyasal iktidarların uyguladığı zulüm ve baskı politikası, insanları akıl ve özgürlük konusunda arayışa sevk etmiş, bu noktada İlk Çağ eserlerinde yer alan özgür ruh etkin rol oynamıştır. Ancak insan hakları felsefesinin gelişimi Yeni Çağ döneminde gerçekleşmiştir. Bu noktada İslam'ın önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 7. yüzyılda Arap Yarımada'sında doğduktan sonra bir asır gibi kısa bir süre içinde bir yandan İspanya içlerine bir yandan da Orta Asya sınırlarına kadar yayılan İslamiyet yepyeni siyasal ve kültürel bir güç olarak ortaya çıkmıştır. (Mumcu, 1992, 37) Anlaşılan İslamiyet'in, bünyesinde barındırdığı Müslümanlara ve Müslüman olmayanlara karşı tanıdığı eşitlik anlayışı Batı'yı da etkilemiştir.

Batı'da Hristiyanlık güçlenirken, Doğu'da doğan İslamiyet, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktasını açtı. O zamana kadar görülmemiş bir eşitlik ilkesini getiren İslamiyet'in temeli, bütün Müslümanların eşitliğine hatta Müslüman olmayanların bile İslam devlet düzeni içinde rahatça yaşayabilmesine ve adalet olgusuna dayanıyordu. Bu anlamda ileri bir toplum ve dünya düzeni getiren (Mumcu, 1992, 40-2) İslamiyet'te özgürlük kavramı ise tam anlamıyla işlenmiş değildir. Söz gelimi İslam âleminde yetişen en büyük toplum bilimci İbn Haldun (1334-1406) tarih felsefesinin temellerini atmış, devlet düzeni ile ilgili örnek sayılabilecek düşünceler öne sürmüş ama özgürlükten bahsetmemiştir.

İslam düşüncesinde hürriyet, yalnız insanlar için değil, diğer varlıklar içinde kullanılan son derece geniş bir niteliktedir. İslam düşünürleri, din ve düşünce hürriyeti, hayat hakkı, mal kazanma ve sahip olma hürriyeti ve namus ve insanlık onurunu koruma hürriyetleri olmak üzere beş temel hürriyet üzerinde durmaktadırlar. İslam coğrafyasında Orta Çağ Avrupa'sındaki din adamlarının yaptığı ayrım bulunmazken, kesin bir eşitlik ilkesi getirilmeye çalışılmıştır. Bu eşitlik, Hristiyanlığın ilk dönemindeki gibi değil, somut ve uygulanmadığı takdirde yaptırımı olan bir eşitliktir.

"Giderek İslam âleminde büyük bir donma başlamış, hukuk nazariyesi gelişmemiş, böylece kalmış, fakat Batıda aydınlanma çağının başlamasıyla birlikte" insan hakları doktrini de bu etkileşimler sonucu gelişmeye başlamıştır.

Rönesans'la birlikte Batı'da büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu süreçte din, devlet ve insan ilişkisiyle ilgili olarak çeşitli düşünceler ileri sürülmüş, modern insan hakları ve özgürlük kavramına geçiş noktasında yeni bir düzen inşasına girişilmiş, bu bağlamda akla etkin ve düzenleyici bir rol yüklenmiştir. Rönesans aynı zamanda bireyin keşfinin ya da yeniden keşfinin de adıdır. Böylece Rönesans'la birlikte hümanizm ve bireyin yüceltilmesi dönemi başlamıştır. (Tanör, 1994, 260)

Rönesans ve Aydınlanma hareketi ile birlikte insan, artık başlı başına bir değer olarak görülmüş ve bir özne haline gelmiştir. Giannozzo Manetti (1396-1459), Orta Çağ'ın teolojik yaklaşımına natüralistik argümanları da ekleyerek, Orta Çağ ile Yeni Çağ arasında bir köprü olmuştur. Manetti'ye göre insan, Tanrı'nın yarattıkları arasındaki en öncelikli varlıktır. İnsanın doğası kutsal olanla bağlantılıdır. Manetti, "insanlar onurla doğarlar ve eşit ölçüde onur sahibidirler" diyerek, onurun insanın erdeminden kaynaklandığını vurgulamıştır.

İtalyan Rönesans düşünürü Giovanni Picco della Mirandola (1463-1494) ise, "İnsan Onuru Üzerine Söylev"inde insan onurunu, bir yandan insanın kendi kendini geliştirme iktidarı olarak görürken, öte yandan onu bireysel özgürlük olarak tanımlamış ve böylece insan onuru ile özgürlük arasında ilişki kuran ilk düşünür sayılmıştır. Ancak Mirandola, insanın kendi kendisini gerçekleştirme kudretinden ve bireysel özgürlükten söz ederken Tanrı'yı dışlamamıştır. İnsanın bu güce, Tanrı vasıtasıyla, yaratılıştan sahip olduğunu söylemiştir. Fakat insanı yaratan Tanrı'nın ona özgür irade vererek kendi doğasını gerçekleştirmesini sağladığını da vurgulayarak, insan onurunu teolojik bir kavram olmaktan çıkarmıştır. Bu çerçevede onur, insanın istediği şeyi yapabilme kabiliyetinden kaynaklanmaktadır.

Kuşkusuz Rönesans hümanistleri insan onuru hakkında teolojik olmayan argümanlar geliştirmeye başlamışlardır. Fakat bu durum, onların Hristiyanlığın aşkın yaklaşımından tümüyle uzak kaldıkları anlamına gelmez. Ancak yine de Rönesans düşünürlerinin, daha ziyade Çiçero ekseninde, Grek-Roma yaklaşımlarının etkisinde kaldıkları belirtilmelidir.

Aydınlanma çağı ile birlikte politik ve ahlaki hiyerarşiler, normatif idealler olarak reddedilmeye başlanmıştır. Batı toplumlarında, özellikle Amerika, İngiltere ve Fransa'da siyahîlerin, kadınların, Hristiyan olmayanların, mülksüzlerin ve soylu olmayanların tam bir politik ve moral statüye sahip oldukları kabul edilmiştir. Bunda, doğal hukukun, bu kez laik bir karakterde yükselmesi büyük bir rol oynamıştır. Antik Çağ'dan beri var olan, ama Orta Çağ'da kilisenin etkisinde kalan doğal hukuk, 16 ve özellikle 17. yüzyıllarda birbirini tetikleyen ekonomik, sosyal, siyasal, bilimsel ve düşünsel gelişmelere bağlı olarak laikleşmiştir. Özellikle Alman Puffendorf ve Hollandalı Grotius'la başlayan süreç, Locke ve Rousseau gibi sözleşmeci düşünürlerle devam etmiş ve böylece doğal hukuk ilahî hukuktan ayrılmıştır. Bu öğretiyle, insanların doğuştan eşit ve özgür oldukları vurgulanmış, dolayısıyla insan haklarının devlet tarafından yaratılmadığı anlayışı benimsenmiştir. Artık insan, toplum ve devlet dışında bir değere sahiptir.

Bu değer, aydınlanma düşüncesi içinde özellikle Immanuel Kant'la birlikte insan onuru biçiminde somutlaştırılmıştır. Kant insan onurunu iki temel üzerine, akıl ve özgürlük üzerine temellendirmiştir. (Harees, 2012, 55) Buna göre insan, kendi aklı

tarafından yapılandırılan, özgür bir öznedir. Kuşkusuz buradaki özgürlük keyfilik ve kuralsızlık anlamına gelmemektedir. Özgür bir özne olan insan aynı zamanda ahlaklı bir varlıktır ve bu çerçevede nasıl kendi aklının buyruklarına uygun eylemde bulunma özgürlüğüne sahipse, aynı şekilde evrensel ahlak ilkelerine de riayet etmek zorundadır. (Bulut, 2008, 9-10)

17. ve 18. yüzyılın akılcı düşünürleri arasında yer alan Bodin, Grotius ve Kant gibi düşünürler tabi hukukun ebediyen geçerli olduğu ancak Tanrı iradesi olmadığı fikrindedirler. Yeni Çağ'ın kişi hakları öğretisi, kaynağını dinî bir esastan değil de seküler karakterli doğal hukuktan alır. Doğal haklar, yazılı hukuktan önce gelen ve ondan üstün olan, insanın doğuştan sahip olduğu haklardır. Bu haklar insanlara devlet tarafından bağışlanmamıştır.

Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması amacıyla devlet gücünün sınırlandırılması yoluna gidilmiştir. Orta ve Yeni çağlarda asıl mücadele bu olmuştur. Bu bağlamda gerçekleşen başka bir yaklaşım ise tabi hukuk anlayışına dayalı "Toplum Sözleşmesi Doktrini"dir. Toplum ile devletin kaynağına dair açıklamalar içeren bu doktrin, insan haklarının kaynağı olarak düşünülmektedir.

Toplum Sözleşmesi Doktrinin önemli temsilcileri Hobbes (1588-1679), Locke (1632-1704) ve Rousseau'nun (1712-1778), aralarında bireyler tarafından devlete terk edilen hak ve hürriyetlerin nitelik ve kapsamı açısından görüşlerinde farklılıkları olmakla birlikte, birleştikleri nokta doktrini tabi hukuk anlayışına dayandırmalarıdır. John Locke'a göre, insanlar önceleri tabiat halinde yaşıyorlardı. Doğal yaşam adı verilen bu süreçte sınırsız bir özgürlük ve tam bir eşitlik içerisinde bulunuyorlardı. Daha sonra hak ve hürriyetlerinin daha iyi korunması için aralarında bir sözleşme yaparak devlet adı verilen örgütlü siyasal topluluğu meydana getirdiler ve onu üstün bir kudret olarak gördüler.

Toplumsal sözleşme öğretisine çeşitli çevrelerden eleştiriler yapılmıştır. Tabi hukuk anlayışına gelen eleştiriler demokrasinin gelişimini tetiklemiştir. Toplum sözleşmelerinin de sürekli üzerinde durduğu devlet kavramının, insanların doğuştan sahip olduğu haklarını sınırsız kullanma isteğini engelleme, buna bir sınır çizme ve bu hakların uygulama alanlarını oluşturma ve gerçekleştirme anlamında vazgeçilmez olduğudur.

20. yüzyıl ise insan hakları açısından büyük bir genişlemenin olduğu bir dönemdir. Zira insan hakları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir aşama kaydetmiş ve evrensel bir nitelik kazanmıştır. 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edilmiştir. Aradan geçen yarım asır zarfında insan hakları alanında çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. Hiç kuşkusuz en önemli gelişme,

insan haklarını korumanın ve geliştirmenin ülkelerin iç hukuk sorunu olmaktan çıkıp, uluslararası bir sorun haline gelmiş olmasıdır.

Batı dünyasında ve tüm dünyada meydana gelen gelişmeler Türk toplumunu da etkilemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde hukuk devletine geçme yönünde hak ve özgürlüklere yer veren gelişmeler yaşanmıştır. Bu noktada ilk girişim olarak Senedi İttifak gösterilse de hükümleri hiçbir zaman uygulanamadığı için en büyük adım 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı kabul edilir. Bu Fermanın önemi diğerlerinden geniş kapsamlı olması ve bunu padişaha empoze eden grubun artık reform mahiyetinde ciddi değişiklikler talep etmesidir. (bk. Ortaylı, 2006, 648)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk anayasa 1924 tarihlidir. Doğal hak öğretisini izleyen bu Anayasa, yasa önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yazım, yolculuk, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, can, mal, ırz, konut dokunulmazlığı, kişi güvenliği, eziyet ve işkence yasağı gibi uzun bir hak ve özgürlükler listesine yer verirken, ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklere yer vermemiştir.

İLAHÎ DİNLERDE İNSAN VE İNSAN ONURU

Günümüzde teknoloji insanı devre dışı bırakmakta ve neredeyse insanın yerine kaim olmaktadır. İnsanın bir meta haline dönüştüğü, insan onurunun zedelendiği, insani değerlerin kaybolmaya yüz tuttuğu günümüzde dinlerin insana bakışını ve insan onurunu diriltmeye dönük mesajlarını yeniden keşfetmek önem taşımaktadır.

Meseleye biraz sosyal antropoloji, biraz felsefi antropoloji perspektifinden bakıldığında farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yani belli bir durum içerisinde insanın özünden hareketle bir insan tasavvuru oluşturma çabasıyla sergilenen bilinçli bir entelektüel eylem gerekmektedir. Daha sosyolojik bir ifadeyle, refleksif bir çabayla insanın kendisi üzerine düşünmesiyle insan gerçeğini, insan fıtratını göz önünde bulundurarak modern dünyada yeni bir insan, yeni bir Müslüman imajı/tasavvuru ortaya koyma zorunluluğu söz konusudur.

Bu noktada böyle bir projenin ortaya konmasında Doğudan ve Batıdan öne çıkan önemli şahsiyetlerin fikirlerinden de yararlanılmalıdır. Ama peygamberlerin rol modelliği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde insanın Tanrı suretinde yaratılmış olduğuna inanılır. Zira Kitab-ı Mukaddes'te "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Onları kadın ve erkek olarak yarattı." ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte Yahudilikte seçilmişlik söz konusudur. Hristiyan gelenekte ise insan ve onuru ile ilgili teolojik argüman şu şekilde özetlenebilir: Tanrı bütün hayatın kaynağıdır. Yeryüzündeki her varlık, her

hayat Tanrı'nın lütfudur; bu yüzden kutsaldır. İnsanoğlu Tanrı suretinde yaratılmıştır; bu yüzden onura ve şerefe sahiptir. İnsan şerefi ve onuru ilahîdir; bu yüzden inkârı küfürdür. Bununla birlikte Hristiyanlıkta 'asli günah' öğretisi önemli bir yer tutar.

İslam'da ise fıtrat anlayışı söz konusudur. Buna göre her insan aynı tabiatta yaratılmıştır: "O halde yüzünü, Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fıtratına doğrult. Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz." (Rûm, 30/30) Yaratılıştaki safiyeti ve üstünlüğü anlatan bu kavram, modern dünyada insan haklarının esasını oluşturan doğal haklar ve doğal hukuk kavramıyla ilişkilendirilebilir. Fıtrat insandan insana değişmediği için her insan eşit değere sahiptir. Kur'an'da insanların bir kaynaktan geldiği ve dolayısıyla aslen eşit olduğunu ifade eden birçok ayet vardır. (Hucurat, 49/13; Nisa, 4/1; Araf, 7/189) İslam nazarında insanın siyahı da değerlidir beyazı da, fakiri de onurludur, hizmetçisi de. Allah insanları fıtraten eşit yaratmakla kalmamış ve kendisine halife kılmıştır. Bu bile insana verilen değerin ve onurun en açık göstergesidir.

Bu bağlamda İslam dininin temel kaynakları Kur'an ve Sünnet'e bakıldığında Yahudilik ve Hristiyanlık'taki anlayışa paralel bir durumun söz konusu olduğu sonucuna varılır. İslam dininin varlık anlayışında insan, "eşref-i mahlukat"tır, yani yaratılmışların en saygını ve varlığın özüdür. Nitekim Kur'an'da "Muhakkak ki biz insanı en güzel biçimde yarattık" (Tin, 95/4) buyrulmuştur. Bu ayette geçen "En güzel biçimde yarattık" ifadesi, insanın Allah tarafından beden ve ruh kabiliyetleri bakımından canlıların en mükemmeli en güzeli kılındığını belirtmektedir. Şu halde İslam'a göre evrende bulunan her nimet insan için yaratılmıştır.

Anlaşılan insanlığa gönderilen bütün ilahî dinlerde insana ve insan şahsiyetinin en önemli ögesi olarak onurun korunmasına özel bir önem ve ağırlık verilmiştir. Bu çizginin son halkası olan İslam da insanı insan yapan değerler üzerinde hassasiyetle durmuş, Hz. Peygamber bu değerleri bizzat hayatında uygulayarak insanlığa ışık tutmuştur. İnsanın fıtrat ve yaratılış itibarıyla onurlu bir varlık olmasının, İslam'ın varlık, bilgi ve değer anlayışını şekillendiren en temel unsurlardan biri olduğu bilinmektedir.

SONUÇ

Günümüzde kendi ürettiğinin esiri olan insanoğlu, içinde bulunduğu karanlıktan çıkış yolları aramaktadır. Bu yüzden de özlediği aydınlığı, peşinde koştuğu idealleri "nerede" ve "nasıl" araması gerektiği konusunda kafası karışıktır. Günümüz din sosyolojisi literatüründe sıkça işlenen yeni dindarlık formları, yeni dinî hareketler, kısaca arayış dindarlığı bunun en somut örneğidir. Benzer bir durumun özellikle Müslüman çoğunluklu ülkeler için de geçerli olduğu söylenebilir. Fakat meselenin özünde bir insan sorunu olduğu kuşkusuzdur. Zira modernitede varlık ile insan arasındaki ilişki

kopmuştur. Heidegger'in "yeni bir bilinç hali oluşturulması gerekmektedir" ifadesiyle varlığa, insanın sonluluğuna, teknolojiye, sanata, dile ve düşünceye yönelik bakışı ve insanoğlunu kavrayışı çok ciddi düzeyde değişmediği sürece mevcut krizden çıkış gözükmemektedir. (bk. Johnson, 2013)

Yeni bir değer üretirken, insan onurunu canlandıralım derken nasıl bir insan modeli düşünüldüğü önem kazanmaktadır. Bu noktada "her şeyin ölçüsü insan" diyerek Sofistlerin çizgisinde mi yer almak gerekir? Bunun tartışılması gereken bir husus olduğu açıktır. İnsan onuru tartışılırken, insan merkezlilikten söz edilmekte, insanın eşref-i mahlukat olduğu söylenmekte, hatta Allah'ın halifesi olduğu vurgulanmaktadır. Acaba insan gerçekten bu tür nitelemeleri hak ediyor mu? İnsan gerçekten bu kadar güçlü mü? Bu kadar üstün mü? Ya da insanın zaafları, zayıf yanları yok mu? Biraz eleştirel bakalım. Evet. İnsan bir damla sudan yaratılmış zayıf, aciz, muhteris, çıkarcı, Kur'an'ın tabiriyle 'acul' vb. özellikleri de bünyesinde barındıran bir varlıktır. Anlaşılan bu noktada insanın yapısından kaynaklanan diyalektik bir durum söz konusudur. İnsan ilk bakışta büyük bir güç sahibi gibi görünür ama aslında bir çocuk, bir bebek gibidir. Kendi işlerini ve ihtiyaçlarını bile bazen karşılamakta zorlanır. İnsanın Batılı tabirle 'süpermen' olduğu söylenebilirse de aslında 'süperaciz' bir varlık olduğu çoğu zaman gözden kaçırılmaktadır. (Aydıner, 2012, 163)

Batı dünyasında yaşanan Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde insan hayatının iyilik, doğruluk ve erdem değerleri üzerine bina edilmesi gerektiğini belirten Eflatun değil de Sofistler model alınmıştır. "Her şeyin ölçüsü insandır" diyen Sofistlerin ve dolayısıyla modern döneme damga vuran Aydınlanmacı yaklaşımın göz ardı ettiği bir husus, insanı bir bütün olarak kavrayabilmektir. İnsan onurunun beşerî ve ilahî yönünün olduğunu, bunların birbirinden ayrı tutulamayacağını vurgulayan DİB Başkanı Görmez, bir konuşmasında "Bütünüyle insanı merkeze alarak aşkın hiçbir gerçekliğini tanımayan bir bakış açısı, insanı bir bütün olarak kuşatmaktan uzak olacaktır" ifadelerini kullandı. Aşkın değerlerden soyutlanmış, metafizik ilkelere bağlı olmayan bir "insan onuru"nun, insana hak ettiği değeri veremediği gibi insanı daha da onursuz hale getirdiğini belirtmiştir. Ancak insanı tamamen aşkın değerlere göre tanımlamak da onun dünyevi yönünü, dünyada gerçekleştirmek zorunda olduğu misyonunu göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Şu halde insanı bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. İnsan aklıyla ve ruhuyla insandır. İnsanın, ruh ve beden, madde ve mana yönünden bir bütün olduğu, parçalanamayacağı gerçeği göz önünde tutulmalıdır. İslam'ın insana bakış konusunda ayrıcalıklı bir konumu olduğu görülmektedir. İslam insanı bir bütün olarak kavrar. Ancak pratikte İslam toplumlarındaki din anlayışının ruha yönelik vurguları ağır basmaktadır. Modernitede ise beden öne çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle, modernitede varlık ile insan arasındaki ilişki kopmuştur. Modern dönemde ruh ve

beden dengesi/birlikteliği parçalanmış, insanoğlu evsiz yurtsuz bir hayat sürmektedir. Duygu ile rasyonalite bağı kopmuştur. (Selim, 2013,17)

Şu halde insan onuru kavramının içini boşaltmamak ve işlevsiz hale getirmemek için ne fazla anlam yüklenmeli ne de az değer atfedilmelidir. İnsan onuru kavramının hak ettiği değer, kendi diyalektik yapısı içerisinde bir bütün olarak ele alınmalı ve hayata geçirilmelidir. Her şeye rağmen insanlığın kurtuluşu için özgür bir ortamın oluşturulması ve sorumluluk bilincinin aşılanması gerekmektedir. Bu, insanlık onuru adına yapılabilecek en yüce görevdir.

Yıllar önce yine bir Kutlu Doğum sempozyumunda şu tespiti yapmıştım: Toplumsal sistemlerin giderek daha çok rasyonelleşmesi ve sekülerleşen karakteri, toplumdaki geleneksel dinlerin gücünü dolaylı veya dolaysız olarak zayıflatsa da yok edememiştir. Bir anlam sistemi olarak din olgusu, modern zamanlarda yeniden konumlanmış ve yeniden tanımlanmış biçimde de olsa ayrıcalıklı yerini korumaktadır. Bu bağlamda modern dünya ve insan ilişkisi ekseninde ele alınması gereken en temel sorun şu şekilde ifade edilebilir:

"*Modern toplumda rasyonellik ve anlamın ikisini birden kucaklama ya da toplumu akıl ve anlam zeminine oturtan sağlıklı bir denge nasıl gerçekleştirilecektir?*"

Rasyonel bir anlam sistemi ile anlamlı bir rasyonellik arasında herhangi bir karışıklığa meydan vermeden yapılacak böyle bir kaynaştırma ve sentez neticesinde dinî ile dünyevi, geleneksel ile modern değerler arasında yaşanan çatışmaların önemini yitireceği (bk. Kirman, 2004) ve böylece Batı medeniyetinden çok farklı, çok daha adil ve çok daha insancıl bir medeniyetin inşa edileceği açıktır.

KAYNAKÇA

Aydıner, Furkan, 2012, ***Seküler Bilimin Tanrıları***, İstanbul, Etkileşim Yay.

Bulut, Nihat, (2008), "Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", ***Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***, XII (3-4), 1-12.

Gören, Zafer, (2007), "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru", ***İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, 6 (12), 21-37.

Harees, L., (2012), ***The Mirage of Dignity on the Highways of Human Progress***, Bloomington, Author House.

Johnson, Patricia A., (2013), ***Heidegger Üzerine***, çev. A. Esenyel, İstanbul, Sentez Yay.

Kaboğlu, İ., (2002), ***Özgürlükler Hukuku***, 6. baskı, Ankara.

Kirman, M. Ali, (2006), "Modernizmin Sonuçları ve Din", Kutlu Doğum Bildirileri, Kahramanmaraş, KSÜ Yay. s. 66-79.

Kirman, M. Ali, (2011), ***Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü***, İstanbul, Rağbet Yay.

Kuçuradi, İoanna, (1982), "Felsefe ve İnsan Hakları", ***İnsan Haklarının Felsefi Temelleri***, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yay.

Lewis, Milton, (2007), "A Brief History of Human Dignity: Idea and Application", in ***Perspectives on Human Dignity: A Conversation***, eds. Jeff Malpas/Norelle Lickiss, Springer.

Mercier, Andre, (1982), "İnsan Haklarının Temelleri", çev. A. Özberki, ***İnsan Haklarının Felsefi Temelleri***, Yayına hazırlayan, İ. Kuçuradi, Ankara.

Selim, Ahmet, (2013), "İnsan Kimliği Tehlikede", ***Zaman***, 24 Şubat 2013, s.17.

Seymen Çakar, Ayşe, (2012), "Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru", 11 Ekim 2012 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından düzenlenen III. Hukukun Gençleri Sempozyumu'na sunulan bildiri.

St John, E. C. and S. Blackler, (2007), "Religion and Dignity: Assent and Dissent".

TDK Türkçe Sözlük, (1988), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.

Wilson, B., (1999), ***Christianity***, London, Routledge.

OTURUM BAŞKANI- Evet, bütüncül bir yaklaşıma vurgu yapan değerli konuşmacımız Mehmet Ali Kirman Bey'e teşekkür ediyorum.

Hakikaten doğrusu o. Benim açılış konuşmasında zikrettiğim İmamı Ali'nin sözü bunu anlatıyor zaten. Acımızın da ilacımızın da içinde olduğunu, derdimizin de devamızın da içinde bulunduğunu bu bütüncül yaklaşımla bizim insanı tanıyabileceğimizi esfel-i safiline de âlâyı illiyîne de gönderebileceğimizi ifade ediyor. Gerçekten güzel tespitler bunlar.

Çok teşekkür ediyoruz.

Daha önemlisi yeni bir medeniyet kurma ihtiyacımıza işaret etmiş olması gerçekten yüreklendirici bir teklif ve temenni. Tabii medeniyetlerin oluşumu ve kurulması süreç istiyor ama bu sürecin başlamış olduğunun kabulü bile önemli bir adımdır. Kendisine çok teşekkür ediyoruz böyle bir ışık gördüğü için ufukta. İnşallah sonu iyi olur.

Ben şimdi değerli hocalarımızı yerlerine alarak müzakereci arkadaşlarımızı davet etmek istiyorum izin verirlerse.

Doç. Dr. Recep Ardoğan, Prof. Dr. Ali Akdoğan –karıştırmayayım diye böyle vurgu ile okuyorum- Prof. Dr. Bünyamin Solmaz hocalarımıza müzakere için beşer dakikalık süreleri olduğunu hatırlatarak söz vermek istiyorum.

Bugünün cuma olması sebebiyle hemen arkasından da cumaya gidecek, cuma için hazırlık yapacak olan belki de vaaz, nasihat yapacak olan hocalarımız da vardır onlara zaman tanımak için biraz zamanı iyi kullanalım.

Evet, ilk olarak Recep Ardoğan hocamız hemen söze başlayabilir.

Buyurunuz.

MÜZAKERELER

Doç. Dr. Recep ARDOĞAN[1]

Hepinizi selamlıyor ve sayın Mahmut Aydın'ı görüşlerini açık biçimde özetlediği bu tebliğinden dolayı tebrik ediyorum.

Tebliğ, insan haklarını güvence altına alacak bir siyasete temel oluşturacak bir "insan onuru" anlayışı nerede bulabiliriz, sorusunu odağına almış görünüyor. Tebliğde kısaca Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve Hinduizm'in bu konuya ilişkin anlayışı kısaca değerlendirilmiştir. Ancak, bu anlayışlar, insan hakları, hatta insan onuru kavramının modern ve seküler bir kavram olduğu iddiası temel alınarak eleştirilmiştir. Bu iddia temel alındıktan sonra farklı dinlerin, kültür ve medeniyetlerin ele alınması, gerçekte ön yargının ötesine geçemeyecektir. Ama yine onları, yok veya anlamsız saymamak, varlığını kabul etmek bakımından, Batı-merkezci düşüncede bir gelişim sayılır.

Tebliğde en önemli fikrî sapma da din ile siyaset arasındaki farklılık ve geçiş noktasında tutarlı bir temelin olmamasıdır. İnsan onuru kavramını, salt ontolojik bir kavram olarak almak veya salt siyasi bir kavram olarak almak, indirgemeci bir yaklaşımdır. Maalesef tebliğ de bu indirgemeci yaklaşımla malüldür.

Batıda modern eşitlikçi anlayış denen şey, insan onuru kavramını kendi siyaset düşüncesi çerçevesinde ve birey-devlet ilişkisi açısından ele almaktadır. Acaba dinlerde görülen insan onuru anlayışı da bu çerçeveye sıkışmış olsaydı, dinler hayatı anlamlandırma, insanı yönlendirme konusunda rolünü yerine getirebilir miydi? Acaba İslam'ın insan anlayışı, "modern eşitlikçi" düşünce içine sıkışmış bir anlayış mı olmalıdır? Birey-devlet ilişkisi açısından baktığınızda bireyi yerleştirdiğiniz konum ile birey-Rab, birey-çevre ilişkisi açısından baktığınız zaman bireyi yerleştireceğiniz konumun aynı mı olması gerekir? İslam da insan hakları bildirileri gibi insanın siyasi güç tarafından dokunulmaması gereken, vazgeçilemez ve devredilemez hakların sayımı üzerine mi odaklanmalıdır? Acaba İslam, insanın sorumlu bir varlık olduğunu, hayatının bir gayesi

1 Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

olduğunu söylerken siyasi gücü, devletin yetkilerini elinde tutan kişileri bunun dışına mı yerleştirmektedir? Acaba İslam, bunu yaptı da bundan dolayı tarihte, kralın ilahî hakkından söz eden, onun dokunulmazlığı karşısında bireyin değerininin ve haklarının heder olduğu siyaset anlayışları mı ortaya çıktı?

Dinin amacı, insana sorumluluklarını kavratmaktır. Dolayısıyla İslam, sorumluluklara vurgu yapan bir dile sahiptir. Ancak, siyasi güçleri elinde tutanlar da bu sorumluluğun dışında değildir. İşte, eşitlikçi anlayış buradadır. Nitekim, tüm eksikliklerine karşın hilafet nazariyesinde, halife, gerek icraatlarından dolayı gerekse özel ilişkilerinden dolayı her eşit birey gibi yargı önüne çıkar. O, hukuk önünde diğer bireylerin sahip olmadığı muafiyetlere asla sahip değildir. Hukukun beş temel gayesi de insanların zarurî maslahatlarını korumaktır. İnsanın varlıksal bütünlüğü ve onuru da bunlar içinde yer alır. Ancak dinin amacı bunları yalnızca siyasi gücü elinde bulunduranlara karşı korumak değildir; herkese karşı hatta dâhilî motivasyonla (bireyin inancından gelen kararlılıkla) insanın kendisine karşı korumaktır. Onuru keyfince davranabilmeye indirgemeyen asıl insan onuru anlayışı da buradadır.

Günümüzde, tek başına bireyin siyasi güç karşısında özgürlüğünü, özerkliğini ve öznelliği korumaya çalışan bir insan anlayışını, İslamiyet'te ve genel olarak dinlerde arama, bulamayınca da İslam'ı yargılama gibi bir zihin karışıklığı olduğu görülmektedir. Eğer İslamiyet, farklı dinler ve kültürlerde olduğu gibi,

- Siyasi güce tanrısallığın hulûl ettiğini söyleseydi

- İnsanın zaaflarına dikkat çekerken ve onun sorumluluklarını vurgularken diğer yandan siyasi gücün ilahî iradeyi yansıttığını; yanılmaz ve sorgulanamaz olduğunu söyleseydi, bu zihin karışıklığı doğrulanmış olurdu. Oysa insanın zaaflarının olduğunu söylemek, onun doğa veya siyasi güç karşısında değersizleştirmek anlamına gelmez. İlahî mesajın asıl işlevi de insana kendi yalın gerçeğini göstermek, zayıf yönlerini ihmal etmemesini sağlamaktır. Sanırım, burada

- İnsan haklarının da temelde siyasi bir kavram olduğu

- İnsan haklarının, insanın hakları ile aynı olmayıp bireyin salt insan olmakla sahip olduğu, devlet ve başka bireylerce riayet edilmesi gereken sınırlar olduğu hatırlanmalıdır. Bu hakları, bireyci ve liberal anlayışla olduğu gibi insanın sorumluluklarını temel alan, insanın inanç, tutum ve davranışları ile onur kesbetmesi (varoluşunu insan-ı kamil noktası yönünde gerçekleştirmesi) gerektiğini vurgulayan bir dille de koruyabilirsiniz. Bunun için yapılması gereken dini siyasetbiliminin sınırları içinden bakarak mahkum etmek değil, din ile içtimai ve siyasi alan arasındaki geçişlerin nasıl olması gerektiğini belirlemektir.

Bunun için de öncelikle modern Batılı insan hakları öğretisinin; tüm değerleri buharlaştıran katı liberal felsefenin ve onur için özgürlük ve otonominin yeterli olacağını söyleyen insan anlayışının tek seçenek olmadığının farkında olunması gerekir.

1. MODERN EŞİTLİKÇİ İNSAN ONURU ANLAYIŞI, TEK SEÇENEK DEĞİLDİR.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta da teolojik pluralizmin çelişkili iç-yüzüdür. Çok farklı tanrı inancı, varlık, hayat, insan ve toplum anlayışına sahip dinlerin bu farklılıklarla birlikte hepsinin hakikatin farklı tezahürleri olduğu ve insanın kurtuluşunu sağladığını söylemek, aslında hiçbirinin hakikat olmadığı anlamına gelir. Nitekim müzakere ettiğimiz tebliğde, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ın insanın değerine ilişkin anlayışları tenkite tabi tutulmakta; evrensel bir değer olarak insan onurunun anlamının, İlk ve Orta Çağ ile modern-eşitlikçi onur anlayışlarının arasında durduğu ifade edilmektedir. Bu, aslında dışlayıcı bir yaklaşımdır ve tebliğin sonundaki "… onur kavramına Batı merkezli köken arama çabasının çok da insaflı olmadığı sonucu çıkmaktadır. Şu halde insan onurunu belli bir kültürün ortaya çıkardığı bir kavram olarak değil; tüm kültürler ve medeniyetlerde farklı biçimlerde ifadesini bulan kapsayıcı bir 'değer' olarak görmek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır." ifadeleriyle çelişmektedir. Bu ifade, insanın değerinin ve haklarının siyasi gücün, toplumun ve yasaların bireye vermesiyle değil onun özünde sahip olduğu fikrine ve insan haklarına temel oluşturacak şumüllü bir insan onuru kavramının İslam'da bulunmadığı anlamına da gelir. Bu da tebliğ yazarının başka çalışmalarında temellendirmeye çalıştığı teolojik manada dinî plüralizmin aslında farklı dinlerin hiçbirinin tamamen hakikat olmadığı fikrini içerdiğine işaret etmektedir.

Tebliğde, ahlaki eylemlerin insanın değerini ve haysiyetini etkilediğine dair Kur'an'daki birçok ayetin, en azından insan için asli, değişmez ve dışarıdan verili bir değer ve onurun olmadığını ima ettiği söylenmektedir. Kur'an'da vehbî değil kesbî yani dinî-ahlaki çabayla elde edilen bir onur fikrinin vurgulandığı dile getirilmekte, dahası, dipnota indirilmiş olsa da, "İnsan, iman ve teslimiyet üzere Allah'a minnet (şükür) borcunu ödediği zaman bugünkü yaygın anlam ve kullanımıyla "mükerrem" varlık olarak anılmaya hak kazanmakta" denilmektedir. Oysa Kur'an açısından, insan onurunun hem vehbî hem de kesbî boyutları vardır. Bu boyutlardan birini göz ardı eden bir anlayış, insan onurunu koruyamaz. Bu konuyu aşağıda detaylı olarak ele alacağız.

2. İSLAM'DA İNSAN ONURUNUN FITRÎ VE KESBÎ BOYUTLARI

Kur'an açısından her birey, yaratılışta insanoğlu olarak değerli kılınmıştır. "İnsan olma", âdemoğlunun haricî şartlarından ve fiziki özelliklerinden önce gelir. Yani insan, haricî şartların dışında da 'özel' bir değere sahiptir. İnsanın üstünlüğü ve onuru,

sadece fizyolojik yapısı ve suretiyle ilgili değildir. Onun varlıksal bütünlüğü ve Allah'ın ona yüklediği manayla ve ona bahşettiği varoluş imkanlarıyla da ilgilidir.[2] İnsan bu onurlanma özelliği ile yaratılışta belirlenen, dolayısıyla kimsenin dokunamayacağı ve kendisinin de vazgeçemeyeceği hak ve özgürlüklere sahiptir.

- Varlık değerdir, varlıklar içinde insan azizdir

Kelam açısından varlıklar, ikiye ayrılır: Allah ve âlem. Âlem, Allah'ın bilinmesini sağlayan Allah dışındaki tüm varlıklardır. Onlar, Allah'ın varlığının, birliğinin ve yüceliğin âlemleri, alametleri, ayetleridir. Bu kevnî ayetler içinde en açık olanı da insandır. O kendini tanıdığında, Rabb'ini de bilir. Doğadaki varlıkların Mutlak hakikatin ayetleri olmakla taşıdığı değer, insanda en yüksek düzeydedir.

Ayrıca varlıklar, Allah'ın ilminin, hikmetinin, kudretinin, iradesinin; el-Bârî, el-Musavvir, el-Hâfız gibi esmâsının tecellileridir. Bu tecellilerle onların her birinin ayrı bir değeri vardır. Varlık içinde de canlılara Allah'ın sıfatları ve esmâsı daha çok tecelli etmiştir. Onlarda Allah'ın rahmet, muhabbet gibi sıfatlarının; el-Hay, el-Muhyî, er-Rezzak, el-Mukît gibi isimlerinin yasımaları vardır. Bu nedenle onlar, artı bir değere sahiptir. Mutlak hikmet sahibi ve mutlak iyi olan Allah'ın sıfatlarına ve esmâsına en çok mazhar olma değeri ise insandadır. İnsan canlılar içinde akıl, vicdan, ilim, beyan gibi ayırtedici nitelikleriyle öne çıkar. Onda tüm kâinat dürülmüştür. O "zübde-i âlem"dir yani âlemin özü, evrenin gözbebeğidir. Bu inanç, insanoğlunun seküler bakışın asla görmediği bir özelliğe ve değere sahip olduğuna işaret eder.

- Meleklerin Hz. Âdem (a.s.) için secde etmekle emrolunmaları ve onların hemen secde etmeleri[3] de insanın değeriyle ilgilidir.

- İnsan yeryüzünün halifesidir

İnsanın sıradan bir canlı değil, yeryüzünde halife oluşu da onun onur ve değerini vurgulamaktadır. Kur'an'ın insanla ilgili ifadeleri ve insanlığın edindiği tecrübelerden hareketle, bu halifeliğin çeşitli gerekleri olduğuna işaret edilmelidir:

1) Allah'ın emrettiği düşünme, inceleme, anlama ve tanımlama gibi şartları gerçekleştirerek kendisini tanıma; duyulardan akıl ve vicdana kadar sahip olduğu yeteneklerin ve kapasitenin farkına varma; varlığı daha bir bütün olarak algılayabilme imkânını artırarak kendini bu varlık bütünü içinde görme; hayatı, olayları anlamlandırma düzeyini yükseltme.

2 Mümin, 40/64; Teğâbûn, 64/3; Tin, 95/4.

3 Bakara, 2/34; Araf, 7/11; İsra, 17/61; Kehf, 18/50; Taha, 20/116.

2) Her şeyi gözeten Allah'ı tanıma; beşerî zaaflara karşı insanı destekleyen ve özgürleştiren kulluk bilincine ulaşma.

3) İnsan onuruna yaraşır bir yaşam tarzı ve kültür oluşturma. Bunun için de hayat seviyesini yükseltmek üzere Allah'ın insana sunduğu tabiî imkânlara dayanma.

4) İnsanların en güzel davranışlarını gerçekleştireceği bir toplum düzeni ve medeniyet oluşturma. Empati kurma becerisini geliştirme ve diyalog kanallarını kapatan taassup ve komplekslerden uzaklaşma.

- İnsan hayır üzere yaratılmıştır (fıtrat)

Rum, 30/30. ayetine göre tüm insanlar aynı fıtrat üzere yaratılmıştır; bu fıtrat insana tüm iyilikleri ve güzellikleri (mekârim'ül-ahlak, mehasinü'l-İslam) kendinde toplamaya imkan vermektedir. Dolayısıyla insan günahsız ve hayır üzere yaratılmıştır. Ona kötülükler sonradan kendi kesbinin sonucu olarak arız olmaktadır.[4]

- İnsan en iyiyi gerçekleştirme istidadındadır

Kur'an, Allah'ın ölüm ve hayatı insanın en güzel aktını ortaya koyması için yarattığını vurgularken de onun en iyiyi gerçekleştirebileceği inancını verir: "*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır …*"[5]

- Birey *insan olarak* doğuştan gelen bir değere sahiptir ama bir imtihandan geçen *kişi olarak* asıl değerini kendisi kazanacaktır

Birey, başlangıçta bir *insan olarak* ona verilen anlam ve değere karşın ilahî bir imtihandan geçen ***kişi olarak*** nötr hâldedir. Birey, ***kişi*** olarak asıl değerini, varoluş potansiyellerini geliştirdikçe ve kendini gerçekleştirdikçe kazanır. İnanç ve davranışıyla o, bu nötr çizgisinin altına veya üstüne çıkacak; kişi olarak değerini, imkanlarını ancak doğru ve iyi yönde kullandığında oluşturacaktır. Bu nedenle İslam, insanın değerini koruması için ahlaki değerler ve sorumluluklar üzerinde durur.

---

4 Yahudi-Hristiyan geleneğinde de Tevrat'ın "***Allah insanı kendi suretinde yarattı.***" (Tekvîn, I/ 27, V/1), ifadesine karşın, birey 'asli günah' anlayışı (bk. İncil, Yuhanna, I/29; Romalılar, 5/18 vd.) ve ruhbanlığın hem bir ezoterik felsefe olarak Hristiyanlığa hakim oluşu hem de kiliseleşmesi sonucu, sıradan insanın onuru ve özerkliği açısından büyük bir handikap ortaya çıkmıştır.

5 Mülk, 67/2. "***O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır…*** " Hud, 11/7. "***Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık.***" Kehf, 18/7.

- Fıtrattan gelen onur ahlaken kazanılacak onurun temelidir

Varoluşu gerçekleştirme ve kişilik tekamülü, insanın öncelikle bir anlama ve değere sahip olduğu inancını gerektirir. Çünkü yüksek bir ahlak için öncelikle insanın kendisini yüksek, onurlu hissetmesi gerekir. Öz saygısı olmayan birey, her rezaleti sergileyebilir. Kur'an-ı Kerim de insanı ontolojik ve psişik olarak diğer varlıklardan ayırt ederken insanın değerini vurgular. Kişiye bir öz saygı aşılar.

2.1. İSLAM, İNSANI DOĞANIN SINIRLARI İÇİNE HAPSOLMAKTAN KURTARIR

İnsan hakları içinde yer verilen çevre hakkı da insan-merkezci bir yaklaşımla, insana verilen özel değerle temellendirilmektedir. Oysa bugün çevre etiği veya ekoloji felsefelerinde, insanın doğadaki diğer varlıklarla eşdeğerli hatta doğanın zararlı bir unsuru olarak kabul edildiği de görülmektedir. Halbuki insanı merkeze alan yaklaşımı terk eden bir düşünce, evrenin düşünebilen tek varlığı açısından mümkün olabilir mi? Dahası böyle bir düşünce, insan hayatını anlamlandırmada yeterliliği bir yana, sahip olduğumuz değerlerin yerine neleri ikâme edebilir?

İslamiyet, ahlak ve değerler dünyasını ve deruni âlemi içermeyen tabiatın sınırlarını aşmaya yöneltir. Vakıaya ilişkin bilgiden yani olgu ve oluşların bilgisinden hareketle 'olması gereken'e ulaşmak gerekir. Kur'an açısından vahyin ve dinin rolü, insanı zaaflarına karşı desteklemektir. Nihaî mutluluğa dünyada ereceği yanılgısından insanı kurtarmaktır. Arzularını mutlaklaştırmaya karşı ona sorumluluklarını hatırlatmaktır. İnsanı tabiatın ve kendi fizyolojisinin sınırlarının ötesine götürmek, aklî ve vicdanî değerlere göre düşünebilmesini sağlamak, şüphe ve şaşkınlığa karşı hakikatin delillerini görtermektir.

2.2. İSLAM DOĞAL OLANI TANIR AMA İNSANI MEDENİ OLANA YÖNELTİR

İslam, yukarıda açıklandığı üzere, insanın farklı özelliklerini, kişiliğini oluşturan farklı boyutlarını görmezden gelmez. Onun bu konudaki yöntemi doğal olanı tanımak ama medeni olana yöneltmektir.

Tabiatın sınırları içindeki ahlak da ahlak değil, rasyonel ve aydın hodbinliğin bir şeklidir.[6] Bu nedenle, arka planda insan doğasına dair tutarlı ve sağlam bir felsefeye sahip olmadan insanın onurundan, insan yaşamı ve özgürlüğünün değerinden söz etmek, kaygan bir zeminde dolaşmak demektir. Bugün Batı toplumlarındaki çözülme, insanın anlam kaybı, boşluk ve hiçlik hissi, bu kaygan zeminin alametidir.

6 Ali, İzzetbegoviç, ***Doğu ile Batı Arasında İslam***, trc. Salih Şaban, İstanbul 1987, 40, 196-197.

İman, 'Mutlak Otorite'ye (Allah) güven anlamı taşır ki, bu, mutlak adaletin varlığına ve ahlaki değerlere güveni getirir. Bu da insanın doğal yaşamın üstüne çıkıp medeni bir toplum oluşturmasında, maddi olanın ötesini fark edip maneviyata yönelmekte temel dayanaktır.

İnsanın yıkıcı boyutlarda tezahür eden kuvveleri de vardır. Bu açıdan bakınca, insani olanı belirlemek için aslında, belli bir insan (tabiatı) anlayışını temel almak gerekir. Dolayısıyla, belirsiz, gelişim yönündeki emarelerden soyutlanmış doğa kavramından, temelde manevi bir kavram olan insan onurunun çıkması mümkün değildir.

Din, bir bütün olarak realiteyi yorumlamak ve bu realite içinde kendisine anlamlı bir yaşam tarzı oluşturmakta insan için bir başvuru kaynağı teşkil eder.[7] Tek taraflı bir humanist felsefe yerine vasatlık ilkesini[8] öne çıkartan İslam, insanın bütün yönleri ve ihtiyaçlarına riayet eder. Bu suretle, insanın içgüdülerini meşru yöne kanalize ederek süblime[9] eder. Onun kendisi ve çevresiyle ilişkilerini disiplin altına alır.[10]

3. İNSAN HAKLARI, BİREYSEL ÖZGÜRLÜK VE İNSAN ONURU

İnsan onuru ile bireysel özgürlük ve insan hakları arasında karşılıklı bir bağ vardır. Seküler açıdan da insan hakları, çoğunlukla

- Ya doğal hukuk ve sosyal sözleşme ile

- Ya da insanın tabiatı ve onuru ile temellendirilmektedir. Doğrusu insan hakları, temelini, mecrasını, amacını ve hatta sınırlarını insan onurunda bulur. Çağdaş insan hakları öğretisinin yaygın bir şekilde insan tabiatı ve insan onuru ile temellendirilmesi, bu ilişkiyi yeterince kanıtlar. Ancak bu konuda göz ardı edilemeyecek bazı hususlar vardır.

---

7 Hökelekli, ***age.***, 116.

8 bk. Bakara, 2/143.

9 Süblimation, Psikolojide tatmin arayan içgüdülerin toplumda saygınlık uyandırıcı yönlere sevkedilmesi şeklindeki savunma mekanizmasıdır.

10 İnsan kendinde görmek isteyip de göremediği nitelikleri hayalî bir varlığa (Tanrı) yansıttıkça, o varlık karşısında küçüldüğünü, kendisiyle ilişkisinin dolaylı (Tanrı aracılığı ile) bir hal arz ettiğini, kendine yabancılaştığını ileri süren (Erich Fromm, ***Çağımızın Özgürlük Sorunu,*** trc. Bozdurt Güvenç, Ankara 1995, s. 60-61. Aydın, ***Din Felsefesi***, İstanbul 1994, 215-216) yaklaşımların aksine, Tanrı'nın inkarıyla insan kainatta 'öz'süz (Jean Paul Sartre, ***Varoluşçuluk (Ezistentialisme)***, trc. A. Bezirci, 14. Bs., İstanbul 1997, s. 63, 71-72), dünyaya ait sıradan bir varlık konumuna düşmekte, kendi içindeki anlamını yanlış yerlerde aramakta ve kişiliği izdiham altında kalmaktadır. Kur'an'da ***"Allah'ı unutup da Allah'ın da onlara kendilerini unutturdukları gibi olmayın."*** (Haşr, 59/19) ifadesi, Allah'ın hakkını unutmanın kendi benliğinin hakkını da unutmakla sonuçlanacağına işaret etmektedir. Zemahşerî, ***age.***, IV, 86-7.

- İnsan onurundan söz etmek insanın belli bir tabiatı olduğunu söylemeyi gerektirir

Bir görüşe göre insanların yeteneklerine göre yapabilecekleri şeyler son derece değişken olup, 'insan' olmaları için yapmaları gereken herhangi bir şey yoktur. Dahası 'insan'ın bir tanımı yoktur. Yalnızca her insanda değişik ölçülerde gerçekleşen bazı özellikler vardır. İnsanların özellikleri ise kişinin ne yapması gerektiğini değil neler yapabileceğini belirler.[11] Oysa ortak bir öz yoksa, insanlar için ortak değer de yok demektir. Ayrıca bir varlıkta özü ve nüvesi olmayan bir şey, izafi ve itibari etkenlerle ortaya çıkamaz. Çünkü hiç bir bilinmeyeni olmayan denklem aslında denklem değildir ve hiçbir formül onu tutarlı bir sonuca ulaştırmaz. Aynı şekilde, insanın tabiatı olmadığını söylemek, onun salt insan olmakla taşıdığı değeri yok saymak demektir.

- İnsan hakları, insanın özünde olmayan bir onur var etmezler, insanda içkin onuru, fiilen yaşatırlar

Bireysel özgürlük ve insan hakları olmadan insan onuru kavramına dayalı adil bir toplum oluşturulamaz.

İnsan onuru ya da haysiyeti, insan haklarının birey için gerçekleştirmek istediği, daha doğrusu fiiliyata aktarmak, somutlaştırmak istediği değerdir. Özgür olmak ve haklarına saygı gösterilmesini sağlamak, insan onurunun toplum tarafından tanınması demektir. Bu açıdan izafî, itibari bir yanı vardır. Ama tek başına kişide hakiki bir onur varetmez. Onu insan kavramında değil bizzat kişide varedecek olan insanın kendisidir; inancı ve amelidir. Burada insan kavramında yaratılıştan yüklenen onur ile kişi olarak bireyin inanç ve ameliyle kazandığı onur kavramlarının ayırt edilmesi gerekir.

Tek başına insan hakları ve bireysel özgürlük, aslında, insanın taşıdığı anlamda içkin olmayan bir değer ve onur var etmezler, insanda içkin onuru, fiilen yaşatırlar. İnsan onurunun toplum ve siyaset alanında gerçekleşmesini ve korunmasını sağlarlar.

4. İNSAN ONURUNUN DÂHİLÎ VE HARİCÎ ŞARTLARI

İnsan onuru, bu onura yaraşan ve onu bilfiil gerçekleştiren bir yaşam tarzını gerektirir. Bu yaşam tarzı da aslında belli gayeler yönünde dâhilî ve haricî sınırlamaları gerektirir.

11 Mustafa, Erdoğan, *"İnsan Hakları Öğretisine Giriş"*, *HÜİİBFD*, c. XI, Ankara 1993, s. 36.

4.1. DÂHİLÎ SINIRLAMALAR: İNANÇ VE AHLAK, GAYE VE DEĞER ANLAYIŞI

Dâhilî sınırlamalar, bireyin tüm insanlarda ve kendinde; kısaca insanlık kavramında gördüğü onurun gereği olan ahlaki sınırlamalardır. İnsani varoluşu anlamlı kılan temel değerlere bağlılık söz konusudur, burada.

Asıl özgürlük ve insan onuruna yaraşır muamele ve yaşam tarzı, kemiyet alanıyla ilgili olmaktan çok akıl ve vicdan ile belirlenen nitelik alanıyla ilgilidir.

İslam, özgürlüğün esas itibarıyla amaca yönelik olduğunu vurgular. Buna göre özgürlük, insanlığın en üst noktasına çıkması ve ahlaki değer var etmesi gayesiyle insana verilmiştir. Bu anlayışta, başkasına zarar verme noktasına varmadıkça özgürlüğün kullanımı ve bireyin takdir hakkı ***haricen*** sınırlanamaz. İnancı motive ediciliğine bağlı olarak dâhilî bir sınırlama vardır. Kişi kendini murakebe altında tutar. Bu otokontrol onu insanın değeriyle bağdaşmayan davranış ve tutumlardan engeller. Pozitif boyutuyla özgürlüğün inanç ve ahlak anlayışına dayalı bir gayesi vardır. İnsan bu gayeyi bilinçli olarak benimsemelidir.

- Birey ne zaman kendini gayesiz hisseder?

Birey, eğer tabiatına ilişkin şumüllü bir kavrayıştan, koruması gereken bir onur bilincinden ve kesbetmesi gereken değer fikrinden yoksun olursa gayesizleşir. Gayesiz insan, içgüdüleri aklının önüne geçen ve duygularının önünde rüzgâr gibi savrulan, dolayısıyla otokontrolü gerçekleştiremeyen ve kötülüğe düşme riski en fazla olan kişidir. Çünkü yüce gaye ve ideallerden yoksun kimse, aklı duygu ve dürtüleriyle gölgeleneceği için gerçek anlamda makul bir fikir ve davranış tutarlılığına erişemeyecektir.

İslam açısından da insanın onuru, tek başına bireysel özgürlükle değil, aynı zamanda insanın sorumluluk bilinciyle de bağıntılıdır. Gerçekten, onur, ontolojik olduğu kadar aynı zamanda ahlaki bir kavramdır ve sorumluluk anlayışı olmaksızın ahlaki bir kavram söz konusu olmaz. Bu sebeple nihaî bir temellendirme için, varlık bilgisi, değer bilgisiyle tamamlanmalı, insan onuru sorumlulukla bir arada düşünülmelidir. İslam açısından, "Allah hem salt özgürlük hem de salt zorunluluktur. İlahî isim ve sıfatların bir tecellisi ... olarak insan, hem bu özgürlüğe hem de bu zorunluluğa katılır."[12] Bu, emanet kavramının işaret ettiği üzere, bir yüzü sorumluluk demek olan hakikî özgürlüktür.

4.2. HARİCÎ SINIRLAMALAR: HUKUK

Haricî sınırlamalar ise en tipik örneğini bireyleri başkarının haklarını saymaya zorlayan hukuki kurallar ve yaptırımlarda bulur. Başkalarına insan onuruna saygı çerçe-

12 Seyyid Hüseyin, Nasr, ***İslam'da Düşünce ve Hayat,*** (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1981, s. 28.

vesinde muamelede bulunmak ve onlardan da saygı görmek vardır, burada. Birey buna uygun olmayan bir muameleye maruz kaldığında hukuki yaptırımlar devreye girer.

Tebliğde, insan onuru mefhumunun kökenini yalnızca Batıda aramanın yanlış olduğu söylenmekle birlikte bu kavram Batılı yazarların anlayışı çerçevesine sıkıştırılmıştır. Sorun da zaten budur. Batılı yazarlarca insan onuru ve insan hakları kavramının Batıda ortaya çıktığı ama evrensel bir değer olarak kabul gördüğü söylenirken, bu söylevin arkasında Batı kültürünün fiilî hegamonyasının bulunduğu hatırlanmalıdır. Ayrıca tebliğ yazarı, bir yerden, insan hakları açısından insan onuru kavramının, her insanın görmesi ve başkalarına göstermesi gereken bir muameleye; insanın değerinin diğer canlılar arasındaki özel yerine işaret ettiği şeklindeki bir görüşü iktibas etmiştir. Oysa bu görüş yeni bulunmuş bir şey değildir. Çağımız İslam âlimlerinden birine ait "İmandan gelen şer'î hürriyet, iki esası emreder: Zelil etmeme ve zillet göstermeme. Çünkü Allah'a kul olan kula kul olmaz. "Bazınız bazılarınızı rabler edinmesin." ayeti buna işaret eder. Dolayısıyla şer'î hürriyet, Rahman'ın bağışıdır." ifadeleri, daha bir felsefi derinliğe sahiptir. Ayrıca modern eşitlikçi insan onuru anlayışı denen şey, maneviyatı ihmal etmekte ve onun varoluşsal şartlarından birini kaldırmaktadır. Burada insan onuru açısından bugün de dâhil Batının sicilinin çok kötü olduğuna değinilmelidir. Batılı yazarlarca evrensel olduğu ileri sürülen insan onuru kavramı, Batıda da evrenselleşmiş değildir. çünkü maddeci ve evrimci düşünce önemli bir engel teşkil etmektedir.

- Maddecilik açısından insan onuru onun maddi yapısına dayanır

Madde ve ruh ayrılığını kaldıran maddecilik, bütün manevi hayatı ve değerleri maddi köklere, insanın ayırt edici özelliklerini de maddenin terkiplerine ve tekâmülüne irca eder. Dolayısıyla insanın onuru da maddecilik açısından, maddesinin terkiplerine döner.

- Evrim teorisinde yaşam mücadelesi vardır. Bunun ötesinde "en güzel ameli ortaya koyma" hedefi yoktur

Evrim teorisi, hayatı yaşam mücadelesi olarak anlamlandırır. Oysa bu, yalnızca doğal yaşamı kısmen tasvir edebilen bir anlayıştır. Tekâmül nazariyesi hayatın temelini ve varoluşun anlamını belirsizleştirir ve önemsizleştirir. İnsanı doğaya ve yaşama dar bir açıdan bakmaya yöneltir. Hayatın gayesini içgüdülerle belirlemeyi haklılaştırır.

Bu nedenle insanın değerini temellendirmede tekâmül fikri, işlevsiz ve sığ kalır. Oysa, toplum, ahlak, hukuk, bilim, sanat, medeniyet gibi unsurlar, en nihayetinde insanın değerini kabul etmekle başlar.

- Evrim teorisi insanın kavramını "köken"den değiştirmiştir.

Biyoloji alanındaki bu teorinin sosyal alana doğrudan yansımaları vardır ve bu yansıma, insan kavramını "köken"den değiştirmektedir. Evrim teorisinde, insan ile fizik çevresi arasındaki kesin ayrım kalkmakta; insan doğadaki diğer varlıklardan derece farkıyla ayrılmaktadır. En mükemmel ifadesini İslam'da bulduğumuz yaratılış inancı ise insanlığın;

- Sonradan değil ilksel olduğunu,

- Talî değil asli olduğunu,

- Tekâmülle ortaya çıkmayıp yaratılış planında bulunduğunu,

- Hakikati ve değeri olduğunu vurgular.[13] Yaratılış öğretisinde insan, tesadüfen veya tabiatın başka varlık kategorilerinden tekâmülle, onların devamı niteliğinde meydana gelmiş değildir. Aksine o, ilahî planda 'insaniyet'i takdir edilmiş ve 'özel olarak' yaratılmış bir varlıktır. O, aslen diğer canlılardan farklıdır, farklı bir yere ve değere sahiptir. Bu anlayış, insana insanlık ve kişilik noktasında bir onur ve değer bilinci vermektedir.

- İnsanın varoluşu tekamülle açıklanınca insanlar arasındaki farklılıklar da tekâmülle açıklanır. Evrim teorisinde, insanlık, asli değil tekâmül sonucudur. Yine bu teoriden, daha yetenekli insanların da daha özgür olmayı hak edeceği sonucu veya üstün ırk fikri çıkarılabilir. Nitekim evrim fikri, ırk ayrımını da belirginleştirmektedir.

- İnsanın değeri *daha çok tekâmül* etmesine dayandırıldığında *üstün ırk* kavramı karşımıza çıkmaktadır

Evrim teorisinin üstün ırklar fikrine yol açtığı görülmektedir. Bunun en açık kanıtlarını, Darwin'in yazılarında ve sosyal darvinizmde görebiliriz.

Evrim nazariyesinin toplum alanına aktarılması da sosyal darvinizmdir. Sosyal darvinizm, doğadaki canlı türleri arasında evrim farklılıkları olduğu gibi insan ırkları arasında da evrim farklılıkları olduğunu kabul eder. Örneğin Haeckel'e göre daha gelişmiş hayvanların, özellikle tek eşli memeliler ve kuşların birçoğu, düşük vahşilerden daha yüksek bir aşamaya ulaşmıştır. Haeckel, kuzey ırklarının üstünlüğüne inanmış, ırkların karışmasına katiyetle karşı çıkmış ve ırkların ıslahını şiddetle desteklemiştir.

Darwin de çeşitli müdahalelerle zayıf bireylerin hayatta kalmasının, insan türünün ıslahını engellediğini; doğal seleksiyonun insan toplumunda işlemesini engelleyen bu tür işlemlere son verilmesi gerektiğini savunur. Onun bu görüşleri, nüfus fazlalığı gerekçesiyle, açlık ve kuraklığın hüküm sürdüğü ülkelerdeki insanlara yardım etmenin yanlış olduğunu söyleyenleri de destekler niteliktedir.

13 İzzetbegoviç, *Doğu ile Batı Arasında İslam*, s. 78.

Ona göre aşı yapmak, uygar toplumun zayıf üyelerinin çoğalmasına yol açar. Bu da insan ırkının bozulmasına neden olur. Dolayısıyla hastalıklara karşı bireyleri aşılamak, yanlış ve zararlı bir uygulamadır. Bu düşüncede insana bir canlı türünün bireyi olmak dışında gerçek bir değer atfedilmediği, bireyin yaşamı hakkında insan türünün somut tekâmül seviyesini yakalayıp yakalamadığına göre karar verildiği görülmektedir. Bu noktada altı çizilmelidir ki, doğal yaşamın kurallarını topluma aktarmak ve insanın manasını, değerini ve gayesini bu sınırlar içinden üretmek demektir. Bunun sonucunda bazı temel insani değerlerin kaybolması riski vardır. Bu değerlerin kaybolması hâlinde de birey, aslında akılla donatılmış bir canlıdan ibaret kalacaktır.

Sosyal Darvinizmin en katıksız uygulaması ise öjeniktir. Öjenik taraftarlarına göre doğada işleyen doğal seleksiyon, cılız ve hastalıklı olanları tasfiye etmekte, güçlülerin hayatta kalmasına izin vermektedir. Medeni toplumlarda ise hükümet ve dinî cemaatler yoluyla zayıf ve zihinsel özürlü bireylere yardım edilmekte, bu nedenle doğal seleksiyon toplumda işlememektedir. Oysa insan ırkının ıslahı için bu durum tersine çevrilmelidir. Toplumdaki yaşlı, müzmin hasta, sakat, özellikle zihinsel engelli insanların ayıklanması ve sağlıklı bireylerin çoğaltılması yoluyla insan, kendi evrimini kendisi yönlendirmelidir. Dahası bu fikirler Amerika ve Avrupa'da, özellikle de Hitler Almanya'sında acımasızca uygulamaya koyulmuştur. Bugün de açlıkla boğuşan Afrika insanlarına yardım etmenin yanlış olduğunu, hastalık ve doğal âfetlerin yeryüzündeki insan nüfusunu dengelediğini ileri süren ekolojistler vardır.[14]

Yeryüzü serüveninin başlangıcında insan ve hayvan ayrımını kaldıran maddeci ve evrimci düşünceler, insanda bir onur var etmek için oldukça zorlanmakta oysa bu düşüncelerden kolaylıkla mezalimler doğmaktadır. Dolayısıyla Aziz olan Allah'ın bahşetmediğini söylediğiniz bir izzeti, insanda gerçekleştirebilmeniz mümkün değildir. İnsan onuru, bazılarını biyolojik ya da kültürel yahut siyasal açıdan yeterince tekâmül etmemiş varlıklar olarak görmek yerine her bireyde insaniyeti görme ve ona hürmet etme; buradan hareketle hiçbir bireyi vasıta olarak görmeme, küçültmeme tutumuyla gerçekleşir.

İslam, bazı insanları yeterince tekâmül etmemiş varlıklar olarak görmek yerine her bireyde insaniyeti görme ve ona hürmet etmeyi; buradan hareketle hiçbir bireyi vasıta olarak görmemeyi, küçültmemeyi emreder.

14 Bu konudaki eleştiriler için bk. Murray, Bookchin, ***Özgürlüğün Ekolojisi -Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü-,*** trc. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, *s.* 43; Hasan, Ünder, ***Çevre Felsefesi, -Etik ve Metafizik Görüşler-,*** Doruk Yayınları, Ankara 1996, 240 vd.

- Marksizm, insanın, toplumsal yapı ve üretim biçimleriyle belirlendiği sonucuna götürür

Marksizmde evrim teorisi mülkiyetin olmadığı tabii bir halin varlığını desteklemek için kullanılır. Engels'e göre; 'İnsanı hayvanlar aleminden ayıran şey, insanın kendi eliyle yaptığı iş araçlarının yardımıyla gerçekleştirdiği toplumsal çalışma'dır...[15] Birey toplumda standart bir değere sahip olur.

- İnsan, tüm ilimlerin onun hakkında söyleyebildiklerinden daha fazla bir öze sahiptir

İnsan, akıl, vicdan sahibi, çok boyutlu varoluşsal imkânları ve ihtiyaçları olan medeni bir varlıktır. Onun;

- Yaşamını sürdürebilmesi için maddi ihtiyaçları;

- Eğitim, zihnî ve vicdani gelişim, varlık hakkında hür düşünce, kemale ulaşma arayışı, ahlaki olgunlaşma gibi manevi ihtiyaçları;

- Toplum ve bunun gerektirdiği sosyal düzen ve hukuk oluşturma, yeryüzünü imar etme vb. gibi medeni ihtiyaçları;

- Bir Kâdir-i Mutlak'a yönelme, sorunlarını ve ihtiyaçlarını ona arzetme, onun gözetim ve desteğini hissetme, yüce değer ve ilkelere bağlılık gibi dinî ihtiyaçları vardır.

Bu ihtiyaçların her biri ve akıl, vicdan, sezgi gibi beşeri imkânlar, tüm diğer ihtiyaçlarla ve beşerî imkanlarla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Bunlardan yalnızca birine ağırlık vermek ve insanın tüm işlevselliğini bir tek işleve geri götürmekten kaçınılmalıdır.

İnsan maddi ihtiyaçlar ve içgüdüler üzerinde yoğunlaşırsa, insani melekeleri zayıflar, meşrûiyet ve ahlak kavramını yitirir.

Yalnızca deruni yönü üzerinde yoğunlaşırsa, içe kapalı, münzevî bir hâl alır; ne kendini farklı açılardan değerlendirebilir ne de toplum ve medeniyeti geliştirme ve yeniden şekillendirmeye namzet olarak görebilir.

İnsan, kendisini bütünüyle teorik meselelere verdiğinde de gerçekliği ve sosyal vakıayı algılamada zaafa düşebilir.

Dolayısıyla insanın kendinin geliştirdiği değerler, onun özündeki imkanlarla uyumlu ve denge içinde olmalı, onun varoluşsal imkanlarının yerine geçmemelidir.

Bu ihtiyaçları tümüyle gözetmek, insanın varlıksal bütünlüğünü ve onurunu gözetmek demektir. İnsanın kendini gerçekleştirmesi ve kemal noktasına doğru yüksel-

15 *http://www.ulumulhikmekoeln.de/selefiadem.htm*

mesi için maddi ve manevi şartların hazırlanması demektir. Bu sürecin başında insanın kendini tanıması, imkan ve yeteneklerini görmesi, varlık alanındaki yerinin ve değerinin bilincine varması gelir. Bu açıdan İslam, insanın şahsiyet bütünlüğünü sağlamasında önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle, özgürlüklerin suistimali olan alkol, uyuşturucu, kumar gibi bağımlılıklardan ya da istidatlarını tek yöne kanalize etmekten ve kemal özelliklerini yitirmekten kurtarır. Bunda yalnızca dinî eğitimin bireysel boyuttaki etkisi değil, aynı zamanda özgürlüğü gaî bir değer olarak kötüye kullanıma karşı sınırlayan din anlayışının da yönlendiriciliği söz konusudur.

İnsan doğasına ilişkin açıklamanın sekülerist ya da dinî niteliği, çok farklı sonuçlara götürmektedir. Sekülerist yaklaşımlar, çoğu kez beşerî varlığın belli bir yanını öne çıkarmakta, onun çeşitli potansiyel ve özellikleri ile bir bütün oluşunu ihlal etmektedir. İnsan onuruna yönelik en önemli tehdit, onu tek boyutlu bir varlık olarak görmek, insanı sahip olduğu yetenek ve imkanlardan yalnızca bazılarıyla tanımlamaktır. Kısaca, insanı varlığının belli bir yönüne indirmektir. Varlıksal bütünlük ve dengeye riayeti öngören vahiy, bu hususta aydınlatıcı ve yönlendirici bir rol üstlenmiştir. Bu, insanın evrenle ilişkisinde olduğu gibi kendisine yaklaşımında da böyledir.

Tebliğde göz ardı edilen önemli bir nokta da Batıda insan onuru ve insan hakları mefhumunun seküler ve deist yaklaşım arasına sıkışmış olmasıdır. Büsbütün seküler değildir, çünkü Tanrı kavramına atıfta bulunmadan insanın özünde sahip olduğu bir değerden değil ancak doğal seleksiyon ve tekamül süreciyle ulaştığı bir üstünlükten söz edilebilir. Bu nedenle insan hakları bildirilerinde, Tanrı kavramına atıfta bulunulur. Bu deist tutum, bireyin değerini Mutlak Değer'e (el-Aziz), özgürlüğü Mutlak Özgür'e (el-Mürîd,) dayandırmaktır. Diğer yandan Batılı insan hakları anlayışında, tebliğde vurgulandığı gibi, çeşitli hastalıklara ve sapmalara hak statüsü verilmiştir. Bu da seküler aşırılıktır.

Burada fark edilmesi gereken bir nokta da İslam dünyasında teori ve pratikten insan hakları sorununun temelinde İslam kültüründeki insan anlayışı değil halifeler devrinden bu yana yenilenmemiş olan siyaset anlayışıdır. Siyasi bir kavram olarak insan hakları kavramının gerektirdiği siyasetin temellerini, inanç ve yer yer de pratik olarak İslamiyet'te bulmaktayız. Örneğin, tevhid açısından hiçbir birey, Allah adına davranma ve yönetme hakkına sahip değildir. Yönetim sosyal bir gereklilik olarak hukukla ve insanların maslahatıyla temellenir ve yine bunlarla sınırlanır. Toplum egemenliğin kaynağı değil, hukukla belirlenen siyasi yetkilerin emanet edileceği insanların belirleyicisidir. Yine İslam'ın, hayatını imtihan süreci olarak tanımladığı insan özgürdür ve Allah'a karşı sorumludur. Bu nedenle de onun işlediği günahlar, ancak başka bireylere zarar vermesi halinde hukuken suç sayılır ve cezalandırılır. Ayrıca bir insanın hakkını ihlal aynı zamanda hududullahı ihlal demektir. Bu esas, insan hakları için içsel bir güvencedir.

Dolayısıyla Müslüman araştırmacıların, Batı'nın kültürel hegamonyası karşısında red ve teslimiyet komplekslerinden uzak bir şekilde meseleye bakması daha yararlı olacaktır.

OTURUM BAŞKANI- Evet, teşekkür ediyoruz biz de değerli hocamız Recep Ardoğan Bey'e.

Ben sıralamaya göre ilk konuşmacıyı müzakere ettiğini düşünüyordum ama kullandığı argümanlarla sanki üçüncüyü müzakere ettiniz gibi oldu. Mehmet Ali Kirman'ın fıtrat konusuna da girince belki de üçünü birden müzakere ettiniz öyle mi?

Prof. Dr. Recep Ardoğan- Elimdeki tebliğ metnine uygun bir müzakere olduğunu düşünüyorum. Mahmut Aydın hocam.

OTURUM BAŞKANI- Peki, ben fıtrata falan da yoğunlaşınca dedim herhalde daha çok Sayın Kirman'ın tebliğini müzakere ediyorsunuz.

Siz Karadenizli misiniz?

Prof. Dr. Recep Ardoğan- Çorum.

OTURUM BAŞKANI- Peki, oldu.

Niye sordum biliyor musunuz? Mikrofonu yaklaştırın dedim hocamıza hocamız sandalye ile yaklaştı böyle. (Gülüşmeler)

Prof. Dr. Recep Ardoğan- Dağ gelmezse biz ona gideriz.

OTURUM BAŞKANI- Zarif bir cevap verdi yani dağ gelmezse biz ona gideriz diyor.

Teşekkür ederim.

Efendim, şimdi Sayın Ejder Okumuş'un tebliğini müzakere etmek üzere Sayın Ali Akdoğan hocamıza söz veriyorum.

Buyurunuz Ali Bey.

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN[1]

Saygıdeğer dinleyenler,

Hepinizi en kalbî duygularımla selamlıyorum.

Öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığımızı Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle Hz. Peygamber Efendimizi böyle güzide toplantılarla anmaya vesile olduklarından dolayı tebrik ediyorum.

Sayın Prof. Dr. Ejder Okumuş Bey'in tebliğini müzakere için huzurlarınızdayım.

Tebliğ sahibini böyle bir sempozyum için tebliğ hazırlama çabasında bulunduğundan ötürü kutluyor ve kendilerini tebrik ediyorum.

Tebliğleri, Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumunun mahiyeti ile ilgili olarak "Toplumsal Hayatta İnsan Onuru"nu ortaya koymaya yönelik bir içerik taşımaktadır. Bu anlamda insan onurunun toplumsal hayatta ne anlama geldiği, nasıl anlaşıldığı ve nasıl hayata yansıması gerektiğine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu yönüyle tebliğ günün/haftanın anlam ve önemine yönelik mana taşımaktadır.

Bununla beraber, tebliğ ile ilgili bazı müzakerelerde bulunmak istiyorum.

Birinci olarak, sempozyumun konusu Hz. Peygamber ve insan onuru olmasına rağmen Hz. Peygamber (s.a.s.)'le ilgili herhangi bir boyutun gerek tebliğin ana başlığında gerek alt başlığında ve gerekse muhtevada ele alınmamış olması veya onun (s.a.s.) sözlerinden, fiillerinden veya takrirlerinden örnek kabilinden hiçbir şeye yer verilmemiş olması, bir eksiklik olarak düşünülebilir. Zira konular incelenirken onun (s.a.s.) hayatından bazı kesitler örnek verilerek mesajları üzerinden konu işlenebilirdi.

İkinci olarak, izzet, şeref, onur konusunda, her ne kadar tema olarak değinilerek ayet numarası dipnot olarak verilmiş olsa da Kur'an-ı Kerim'in izzet ve şeref konusundaki doğrudan doğruya ilgili ayetlerinin verilmemiş olması, konunun aşkın olduğu

1 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

noktasında işlenişinde ve öneminin anlaşılmasında bir eksiklik oluşturmaktadır. (bk. İnsan Onurunun Dokunulmazlığı başlığı altında, s. 3) Halbuki ayet mealleri verilerek konu üzerinde sosyolojik açıklama ve yorumlar yapılabilirdi. Böylece konu daha sağlam bir temele oturtulmuş olabilirdi.

Üçüncü olarak, tebliğ konuları genel sosyolojik bağlamda ele alınırken kimi yerlerde konu İslami çerçevede değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin "Toplumsal Bir Olgu Olarak Onur" başlığı incelenirken, onur, "Metafizik bir Kaynak'a" dayandırılmaya çalışılmaktadır. Yine "Toplumsal Hayatta İnsanın Onuru ve Değeri" başlığı altında konu, önemli ölçüde İslami değerlere göre anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı şey, yukarıda da belirttiğimiz üzere, "İnsan Onurunun Dokunulmazlığı" başlığı altında da ayet numaraları referans verilerek yapılmaya çalışılmaktadır. Bütün bunlar başlıklar ile içerik arasında uyum sorununu akla getirmektedir.

Dördüncü olarak, tebliğde dikkat çeken önemli bir husus, paradigmatik bakışlardan birisi olarak düşünülebilir. Öyle ki tebliğci, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Onur" başlığı altında ilk cümlede ***"Onur, her ne kadar bireysel boyuttan bağımsız olmasa da, bir bütün olarak ve kaynağı itibarıyla toplumsaldır."*** demekte, aynı başlık altında paragrafların beşincisinde "***İnsan onuru, mutlak anlamda insan üstü, metafizik Bir Kaynağa dayanır."*** demekte, aynı şekilde sonuçta da "***İnsan üstü, gaybî bir kaynağa dayanan onurun, hem gelişim ve korunma, hem de ihlal ve yok olma noktasına bireysel ve toplumsal boyutları vardır." demektedir.*** Burada tebliğci, her ne kadar onurun toplumsal bir olgu, insan onurunun kaynağının ise metafizik bir Kaynak ya da gaybî bir kaynak olduğunu belirtse de bunun daha açık ve anlaşılır hatta ayrı başlıklar altında işlenmesi kanaatimce daha uygun olurdu. Zira insan onurunun ***metafizik bir Kaynağ***a dayanması ile onurun sosyolojik boyutları okuyucunun zihninde bir netlik kazanmalıdır. Onur'un ***metafizik bir kaynağa*** ya da ***gaybî bir kaynağa*** dayanmış olmasının da daha belirgin bir şekilde işlenmesinin uygun olacağı kanaatindeyim. Öyle ki gaybî bir kaynaktan kastın ne olduğunun açıklığa kavuşturulması, onur kavramının dayandığı gaybî kaynağın ne olduğunu ortaya koyacaktır.

Tebliğci, "Onurun Bireysel Boyutları" başlığını işlerken, insan onurunun kaynağı olarak gösterdiği metafizik boyuta hemen hemen hiç değinmemiştir. Halbuki metafizik kaynaktan alınan sağlam/dik duruş, vakar, erdem, insani/İslami kişilik, şahsiyet ve kimlik, insana toplumsal hayatta onur olarak yansımaktadır. Zira insanın kişiliği ve şahsiyetinde yer etmemiş onurlu davranış bilinci, sosyal hayatta açığa çıkmamakta hatta onursuzluk olarak çıkmaktadır. O nedenle toplumsal hayatta onurlu davranış olarak yansıyan düşünce, tavır, tutum ve davranışların arka planında, bireysel şahsiyetlerde bulunan derin anlamlar yatmaktadır. Tebliğe bakıldığında toplum sanki onurun asli unsuru gibi görülmektedir. Kanaatimce toplum insan davranışlarının hayata yansıdığı

sosyal bir ortamdır. Bununla toplumun insana bir şey vermediğini kast etmiyorum, ama onur konusunda asıl etkenin İslami bağlamda Kur'an ve Sünnet'in insana verdiği, o, onurlu duygu, düşünce, inanç, tutum ve davranışların olduğunu ifade ediyorum.

Beşinci olarak, tebliğde birden fazla alt başlık olsa da bazı yerlerde hem tekrarlara hem de başlıkla doğrudan ilişkili olmayan ve daha önce işlenen temalara yer verildiği görülmektedir. Mesela, "İnsan İradesine Müdahalenin Yıkıcı Sonuçları" başlığı altında, ***"İnsanın aklı, iradesi, hürriyeti, hukuku ve namusuna ve dolayısıyla onuruna yapılan müdahale, insanı değersizleştirmek anlamına gelir. Bu, hem kişinin veya toplumun kendisini kendi katında hem de başkaları katında değersizleştirmek demektir."*** yine aynı paragrafta, "***İnsanın onursuzlaştırılması veya onur zedelemesine maruz bırakılması, insanı utandırır, mahcup eder, aşağılanmışlık duygusuna sürükler, aşağılamış olur. Bu da sonuçta insanı değersizleştirmek demektir."*** benzer şekilde yine aynı başlık altında, "***İnsana yapılan her türlü hakaret, işkence, zulüm ve saldırı, insan onur, haysiyet, izzet ve şerefine yapılan olumsuz müdahale demektir."*** benzer temaların "İnsan Onuruna Müdahale" başlığı altında da işlendiği görülmektedir. Örneğin, "***İnsana yönelik her türlü olumsuz şiddet; hakaret, işkence, aşağılama, bedensel ve ruhsal açıdan acı verme gibi yıkıcı tutum ve davranışlar, insan onurunu olumsuz etkileyen, yıkan tutum ve davranışlardır."*** Yine aynı başlık altında, "***Toplumlar da kendi onurlarını ayaklar altına alabilir ve hatta onursuzlaşmasıyla birlikte yok oluşla karşı karşıya kalabilir."*** şeklindeki düşünce ve ifadeler benzerlikler göstermektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, insan onuru ve bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu ve Hz. Peygamber Efendimizin insanlığa sunduğu izzetli, şerefli ve onurlu davranış, dün olduğu gibi bugün ve gelecekte de insanlığın önünde eskimez, pörsümez bir model olarak daima bulunacaktır. Bu anlamda özelde biz Müslümanların genelde tüm dünya insanlığının yerel, ulusal ve küresel boyutlu yaşam alanında Kur'an'ın öğretilerine ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in söz, fiil ve takrirlerine daima ihtiyacımız bulunmaktadır. İnsanlığın rahat bir nefes alması ve insan onuru çerçevesinde bir hayat yaşayabilmeleri açısından bu öğretiler evrensel mesajlı anlam ve boyuta sahiptir.

Bugün insanlığın çok farklı bir hayat yaşadığı ortadadır. Öyle ki dünya insanlığının bazı bölgeleri refah ve konfor içerisinde yaşarken bazı bölgeleri açlık, yokluk ve kıtlık içerisinde insanlık onuruna yakışmayan bir durumda yaşamaktadırlar. Hatta aynı toplum içerisinde bazı insanlar çok daha iyi imkanlarda bulunurken bazı insanlar insan haysiyetine yakışmayan bir hayata mahkum edilmektedirler. Ancak unutulmamalıdır ki onların bu durumda olmalarında diğer insanların da büyük payı bulunmaktadır. Bütün bunlar bir yana, bugün dünyada bazı insanların insan olma ve insani değerler çerçevesinde yaşaması bile çok görülmekte, hayvanlara bile reva görülmeyen bir hayat

onlara fazla görülmektedir. Bu bağlamda refah ve konfor içerisinde olan bazı insan ya da toplumlar farklı dinden, dilden ya da ırktan insanların acılarını duymamakta ama sahip oldukları bir hayvanın bile en küçücük acısı karşısında bütün imkanlarını seferber edebilmektedirler. İşte bütün bu acıların ve ızdırabların dinmesi ve insan onuruna yaraşır bir hayat yaşanabilmesi ve insanlığın derin bir nefes alabilmesi için Yüce Kur'an'ın öğretilerine ve Hz. Peygamber Efendimizin sünnetine daima ihtiyaç bulunmaktadır. Hangi dinden, dilden, ırktan olursa olsun insana insanca muamele etme ve ona layık olduğu değeri verme ancak böylelikle sağlanabilir. Böylece insan hak ettiği değeri ve onuru da bulmuş olur.

Sözlerime son verirken tebliğ sahibini tekrar tebrik ediyor, beni sabırla dinlediğiniz için hepinize sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, teşekkür ederiz Sayın Prof. Dr. Ali Akdoğan Bey'e.

Şimdi hemen sözü Prof. Dr. Bünyamin Solmaz'a bırakıyorum çünkü zaman hayli ilerliyor. Zamanla yarışıyoruz.

Lütfen buyurun Bünyamin Bey.

Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ[1]

Prof. Dr. Sayın Mehmet Ali Kirman'ın tebliği, "Giriş, "Kavram Olarak İnsan Onuru", "Bir Değer Olarak İnsan Onuru", "İnsan Onurunun Değer Haline Gelmesi" ve "Sonuç" başlıklarından oluşmaktadır.

Aslında Rönesans ve Aydınlanma Çağı ile birlikte ortaya çıkan ve bugün de genellikle kullandığımız "onur" sihirli, büyülü bir kavramdır. Hepimiz kendimizin onurlu bir varlık olduğunu düşünür; "insanın onursuzluğu" konusunda bir kelime bile telaffuz etmekten çekinir, kaçınırız. İnsanın onurlu bir varlık olduğu istikametindeki sözler fazla eleştiri almazlar. Bilindiği gibi Batı dünyası din ve Tanrı merkezli bir Orta Çağ anlayışından insan ve bilim merkezli bir Modern Çağ anlayışına ulaştı. Modern Çağda ortaya çıkan bu paradigma değişiminin etkisiyle psikoloji, sosyoloji gibi modern bilimler ve Batı dünyası, insanı Tanrı'dan ayrı tek başına düşünür ve ele alır. Bu sebeple insana onuru veren, onu onurlu sayan da insandır; onurlu olan, onurlu olduğunu düşünen ve inanan da insandır. Nitekim Emile Durkheim'a göre de, kutsalla ilgili inanışlar ve ibadetler bütünü olan dinin özünü teşkil eden kutsalı yapan da insandır, söz konusu kutsala inanan ve tapan da insandır. Bu durumda insan hem "âbid" ve hem de "mabud" olmaktadır. Kimilerinin ifadesiyle "kendi çalar, kendi oynar" veya "kendi putunu kendisi yapar; kendisi tapar", ama Hz. Ömer'in söylediği gibi "acıkınca da o putu yer". İnsanı yeryüzünde Tanrı'sız, tek başına düşündüğümüzde varılabilecek yer burasıdır. Halbuki İslam insanı Yaratıcı'sıyla birlikte ve O'nunla ilişkisi çerçevesinde değerlendirir ve böylece insanın izzet ve kerem sahibi, onurlu bir varlık olduğunu söyler; Yunus'un söylemiyle "yaratılanı (insan) onurlu sayarız, Yaratan'dan ötürü"! Kerem, izzet, şeref, haysiyet, onur kavramları insan için mutlak değil; göreceli kavramlardır. Tanrı'dan ve dinden bağımsız, çağdaş anlamda insanın onurlu bir varlık olduğu, insan olarak hepimizin hoşuna gidiyor, onun sihrine, büyüsüne kapılıp gidiyoruz. Fakat insanlar onurlu insanları böcekler gibi niçin öldürüyorlar? Yoksa bazı insanlar onurlu, diğerleri onursuz mu? Yakın ve Modern Çağda bütün sosyal düzenler insanı merkeze alarak güya insan

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

onurunu korumak ve geliştirmek için çalışıyorlar. Halbuki insanlık tarihinde bildiğimiz iki büyük dünya savaşı, güya insan onurunun en yüce değerlerden birisi olarak kabul edildiği son yüzyıl içerisinde, modern çağda yaşandı.

Kısaca, insan onuru kavramı bir değerdir. Bu değerin kaynağı nedir? Tanrı mı, insan mı? Tebliğci çok geniş kapsamlı tuttuğu ve zaman zaman da bu yüzden gereksiz ayrıntılara girdiği bu tebliğinde konuya bu açıdan yaklaşsaydı, hem tebliğinin açık seçik bir iddiası olurdu ve hem de sonuç bölümünde iletmek istediğini düşündüğümüz mesajları için daha sağlam bir alt yapı oluşturmuş olurdu. Nitekim tebliğcinin kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi "Allah insanları fıtraten eşit yaratmakla kalmamış, kendisine halife de kılmıştır. Bu bile insana verilen değerin ve onurun en açık göstergesidir." Onu yaratan ve kendisine halife kılanı yani Allah'ı tanımayan kişinin insanı, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak, onurlu bir varlık olarak tanıması da söz konusu olamaz herhalde. Dolayısıyla insan onuru, Allah ve din inancıyla kaimdir.

Bu vesileyle Diyanet İşleri Başkanlığına da bir teklifimiz olacaktır. Kerem, izzet, şeref, haysiyet, halife gibi tamamen Kur'ani ve İslami kavramların, Modern Çağa ait ve Fransızcadan dilimize geçmiş olan "onur" kavramı ve potası içerisinde eritilerek yeniden üretilmesi yerine, Kutlu Doğum programlarında her sene tamamen İslami kavramlardan veya problemlerden birisinin ele alınıp incelenmesinin, toplumumuzda dinî kavramların tanınması ve yayılmasına daha çok hizmet edebileceği kanaatindeyiz.

Tebliğde 1332-1406 olması gereken İbn Haldun'un doğum-ölüm tarihlerinin 1334-1406 olarak verilmesi gibi ufak tefek teknik hatalar dışında, "Peygamber'in rol modelliği" kavramının da uygun düşmediğini, Peygamber'in hangi davranışının rol modelliği çerçevesinde ortaya konulmuş bir davranış, hangisinin kendi özel, kişisel bir davranışı olduğunu ayırt etmedeki zorluk yüzünden, böyle bir ayrıma yol açması sebebiyle uygun bulmadığımızı da ifade ediyoruz.

OTURUM BAŞKANI- Evet, görünen o ki tebliğcilerin de söylediği gibi, müzakerecilerin de ifade ettiği gibi insan onurunun, onur kavramı bakış açısına göre hükmü değişebiliyor. Seküler baktığınız zaman bunun kaynağı insandır, insanın kendisidir, insan kendi onurunu kendisi ortaya koymuş, yaratmıştır denilebilir ama, ontolojik olarak ilahî kaynaklı olduğunu düşündüğünüz zaman insanın ve insandaki birtakım keremlerin, haysiyetlerin, şereflerin, hilafet sıfatının oradan kaynaklandığını düşündüğünüz zaman da herhalde biraz daha dinî, biraz daha o kaynaklı olduğu noktasına dönüyorsunuz.

Değerli tebliğcilerimiz bu konuda bir beyin jimnastiği yaptılar, önümüze güzel bilgiler koydular. Müzakereci arkadaşlarımız da bu tebliğleri tartıştılar. Belki tekrar

karşılıklı müzakere ihtiyacı olabilir ama izin verirlerse burada kapatalım çünkü vakit çok daraldı.

Çok teşekkür ediyorum.

Öğleden sonraki oturumda buluşmak üzere Allah'a emanet olun.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

2 ONUR: TARİHÎ ARKA PLAN

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL
Necmettin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

19.04.2013
CUMA

TAKDİM- Oturumumuzu başlatıyoruz.

Oturumu yönetmek üzere Sayın Prof. Dr. Ahmet Önkal hocamızı kürsüye arz ediyoruz.

Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL (OTURUM BAŞKANI)- Ben hemen tebliğci arkadaşlarımızı kürsüye davet edeyim. Buyursunlar efendim tebliğ sunacak arkadaşlarımız.

Bismillah, elhamdülillah vesselatü vesselamü âlâ resulillah...

Çok değerli hazirun hepinizi saygı ve muhabbetlerimle selamlayarak başlıyorum ve Hz. Peygamber ve İnsan Onuru adlı sempozyumumuzun bu ikinci oturumunun feyizli, bereketli, verimli olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Öğleden önceki oturumda kavramsal çerçeve çizilmişti, bu oturumda inşallah tebliğ sunacak arkadaşlarımız tarihî arka plan çerçevesinde konuyu ele alacaklar ve bir bakıma onurun temellerini sağlam bir şekilde atacaklar ki onur kulemiz muhkem bir şekilde yükselebilsin.

Bu çerçeve içerisinde ben hiç sözü uzatmadan ilk tebliği sunmak üzere aslında sözü Ömer Faruk Harman hocamıza vermemiz gerekiyor idi fakat kendisi mazeretleri dolayısıyla gelememişler onun tebliğini Dr. Ahmet Çekin Bey okuyacak. Bize verilen bilgi bu şekilde oldu. Tebliğ başlığı İlahî Dinlerde İnsan Onuru Öğretisi.

Evet, Ömer Faruk Harman hocamızın tebliğini okumak üzere mümkün olduğu ölçüde muhtasar müfit bir şekilde artık nasıl gerçekleşecekse rica edelim.

Buyurun hocam.

1- İLAHÎ DİNLERDE İNSAN ONURU ÖĞRETİSİ (HRİSTİYANLIK VE YAHUDİLİKTE İNSAN ONURU ÖĞRETİSİ)

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN[1]

A- İNSAN VE DİN

Dinin muhatabı insandır ve varlıklar âleminde sadece insan, inanmakla yükümlüdür. İnsan inanmak zorundadır çünkü aklı vardır. Değerler sistemi oluşturma ve bunu bir iman kaynağına bağlanarak yapma bütün insanlar için ruhi ve içtimai bir zarurettir. Çünkü inanan ve böylece diğer canlılardan ayrılan insanın bu niteliği fıtridir.[2] İnsanlık tarihi ve bilimsel araştırmalar dinin insanla birlikte var olduğunu, dinsiz bir toplumun ve inançsız bir insanın olamayacağını göstermektedir.

Diğer taraftan çeşitli kültürlerin kozmogoni ve antropogonilerinde genelde insanın belli bir amaç için, özellikle de Tanrı veya tanrılara hizmet ve kulluk, ayrıca Tanrı'yı temsil ederek kozmik düzeni korumak için yaratıldığı kabul edilmektedir.[3] Dolayısıyla insan niçin yaratıldığını anlamaya, yaratıcısını bilip bulmaya çabalayan ve O'na karşı yükümlülüğünün şuurunda olan, kutsalın tecrübesini yaşayan dinî bir varlıktır.

B- İLAHÎ DİN GELENEĞİNDEKİ SÜREKLİLİK

İlahî din geleneğinde de insan yaratıcısını bilip tanımak ve O'na kulluk etmek için yaratılmıştır[4] ve buna fıtratullah denilmektedir.[5] İnsanın yaratılış gayesi olan kulluk aklın Allah'ı tanıması, bilmesi, iradenin de O'na yönelip bağlanmasıyla gerçekleşmektedir.

---

1 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Yılmaz Özakpınar, ***İnsan İnanan Bir Varlık***, Ötüken yayınları, İstanbul 1999.

3 M. Eliade, ***Histoire des croyances et des idees religieuses***, Paris 1984, I, 72; S. H. Hooke, ***Ortadoğu Mitolojisi***, Ankara 1993, s.30, 46.

4 Tevrat/ Çıkış 20/2-3; Tesniye, 6/4-5; Matta İncili, 4/10; Zariyat, 51/56.

5 Rum, 30/30.

Allah bu hususta da kuluna yardımcı olmuş, ondaki bu fıtri his ve şuuru ilahî vahiy ile yönlendirip geliştirmiş, onu başıboş bırakmamıştır.[6] En güzel bir kıvamda yaratılmış olan insanın[7] yaratılışına yaraşır bir şekilde yaşaması için ona yol gösterecek kılavuzlar ve uyulacak prensipler göndererek rehberlik etmiştir ki, bu prensipler bütününe "**hak din**" adı verilmektedir.

İnsan, gerek yapısından kaynaklanan zaaflar gerekse tarihî seyir içinde ve değişik coğrafyalarda ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle zamanla ilahî menşeli ilkeleri unutmuş yahut çarpıtmış ve her defasında elçiler aracılığıyla bu ilkeler hatırlatılmıştır. Hz. Âdem, Allah'tan aldığı bilgilerle hem kendi hayatına hem de zürriyetinin yaşayışına yön vermiş,[8] Hz. Nuh'a birtakım tavsiyelerde bulunulmuş ve bu kurallar sonrakiler için de geçerli sayılmış,[9] Hz. İbrahim'e sahifeler verilerek kavminden onun dinine tabi olması istenmiş,[10] Hz. Musa ve Hz. İsa'ya kitaplar verilmiş,[11] son olarak da yegane hidayet rehberi olmak üzere Kur'an indirilmiştir.[12]

Vahiy geleneğine göre İslam hem ilk hem de son dindir. Özünü Allah'ın emir ve iradesine teslimiyetin oluşturduğu ve adını da bu özelliğinden alan İSLAM, son Peygamber'in tebliğ ettiği dinin özel ismi olmakla birlikte,[13] tebliğlerinin esasını Allah'ın varlık ve birliğini tanıyıp O'nun iradesine teslim olma ilkesinin oluşturduğu daha önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin de adıdır. Nitekim Kur'an'ın bildirdiğine göre Hz. Nuh "Bana Müslümanlardan olmam emrolundu." demiş,[14] Hz. İbrahim'e Müslüman olması emredilmiş,[15] Hz. İbrahim ve Hz. Yakup, oğullarına "Allah sizin için bu dini seçti, o halde sadece Müslümanlar olarak ölünüz" tavsiyesinde bulunmuştur.[16] Kur'an'da Beni İsrail peygamberleri, Allah'a teslim olmuş kişiler olarak takdim edilmekte,[17] nihayet Hz. Muhammed de kendisine, tebliğ ettiği dine inanan ilk Müslü-

6 Kıyame, 75/36.
7 Tin, 95/4.
8 Bakara, 2/37-38.
9 Şura, 42/13.
10 Âl-i İmran, 3/95; A'la 87/18-19.
11 Bakara, 2/136.
12 İsra, 17/9.
13 Maide, 5/3.
14 Yunus, 10/72.
15 Bakara, 2/131.
16 Bakara, 2/132.
17 Maide, 5/44.

man olmasının emredildiğini ve böylece Müslümanların ilki olduğunu bildirmektedir,[18] dolayısıyla Allah katında yegane din İslam'dır.[19]

Hak dinin temel nitelikleri ilahî kaynağa dayanması, bir peygamber tarafından tebliğ edilmesi, vahiy menşeli bir kitabının olması, Allah'ın birliği ve ahiret inancını içermesidir. Günümüzde kitabi dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, asılları itibarıyla hak dinin belirtilen temel niteliklerinde ortaktır ancak ilk ikisinin kutsal kitaplarının zaman içinde maruz kaldığı değişiklikler ve farklı yorumlar bu dinleri İbrahimî gelenekteki ilkelerden kısmen uzaklaştırmış, böylece onlardaki sapmaları düzeltecek, temel prensipleri daha açık biçimde ortaya koyacak yeni bir dine ihtiyaç doğmuştur.[20]

Özü itibarıyla ilahî kaynaklı olma vasfını taşıyan Yahudilik ve Hristiyanlığın insana bakışını ve insan onuruna verdiği değeri ortaya koyarken bu dinlerin **hak din** ve **İslam** kavramlarıyla ilişkisini göz ardı etmemek gerekir.

C- YAHUDİLİK'TE İNSAN VE İNSAN ONURU

İnsan onuru, insanın sırf insan olması sebebiyle değerli ve saygıya layık bir varlık olması şeklinde tanımlanabilir. İnsan başka hiçbir özelliğine bakılmadan değerli bir varlıktır. İnsanın bu konumu, varlıkların en şereflisi olarak yaratılmış olması, ilahî emaneti taşıması ve bunun sorumluluğunun bilincinde olması bütün ilahî kökenli dinlerin temelini teşkil etmektedir. Yahudi kutsal kitabı, insanın bu üstünlüğünü açık bir şekilde ifade etmektedir.

Hz. Musa, tebliğ ettiği dine Yahudilik adını vermediği, bu isim ondan asırlarca sonra Yahudilerin inancının adı olduğu halde bugün Yahudilik denilince Hz. Musa tarafından tebliğ edilen, kutsal kitabı Tevrat olan ve özelikle Yahudilerce benimsenen din anlaşılmaktadır.

Yahudilikte insan ve insan onuru konusundaki en temel kaynak Yahudi Kutsal Kitabı Tevrat ve onun yorumu olan Yahudi dinî literatürüdür.

Kitab-ı Mukaddes'e göre beden ve ruhtan oluşan, Tanrı tarafından kendi suretinde yaratılan ve akılla donatılan canlı varlık olan insan, yine Kitab-ı Mukaddes'te çeşitli kavramlarla adlandırılmaktadır. İbranicede insan adam, enoş, iş, geber ve metim olmak üzere beş farklı terimle isimlendirilmektedir ki bunlardan **Adam** kelimesi öncelikle insanlığın atası olan ilk insanın özel adı olduğu gibi insan türünün de adıdır.

---

18 Enam, 6/14, 163; Mümin, 40/66.

19 Âl-i İmran, 3/19.

20 Ö. Faruk Harman, "Vahiy geleneği içinde İslam", İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2001, XXIII, 2-3.

Tevrat'a göre Tanrı insanı :

a. Yerin toprağından yaratmış ve ona hayat nefesini üflemiştir. (Tekvin, 2/7) Tevrat tefsirlerinde ve diğer Yahudi dini literatüründe Âdem'in yaratıldığı toprağın, kutsal yer (Kudüs'teki Süleyman Mabedinin bulunduğu mahal) ile dünyanın dört bir yanındaki kırmızı, siyah ve beyaz topraktan alındığı belirtilmekte[21] ve yaratılışın altıncı günü olan cuma gününün ilk saatinde Kudüs'te yaratıldığı nakledilmektedir[22].

b. Tanrı insanı erkek ve dişi olarak yaratmıştır. (Tekvin, 1/27) Tevrat'ta yaratılışın iki farklı hikâyesi nakledilir ki bunlardan Ruhban metnine göre ilk defa erkek ve dişi olarak yaratılmıştır. Bu ifadeden hareketle insanın önce çift cinsiyetli yaratılıp sonra cinsiyetlerin ayrıldığı görüşü ileri sürülmesine karşılık, Yahvist metne göre ise önce erkek, onun kaburga kemiğinden de kadın yaratılmıştır. (Tekvin, 2/7, 21-22)

c. Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır. Bu olay Tevrat'ta şu şekilde anlatılmaktadır: Beş günde evreni, evrendeki bitki ve hayvanları yaratan Tanrı "Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hakim olsun" der ve insanı kendi suretinde yaratır. (Tevrat/Tekvin, 1/2627)

Tanrı'nın insanı kendi suretinde yaratması, Yahudi ve Hristiyan yorumculara göre insanı akıl, masumiyet, özgürlük ve ölümsüzlükle donatması demektir fakat insan günah sebebiyle ölümsüzlüğü yitirmiştir.[23] (Tekvin, 3/19) Tevrat'ta "Ve Rab Allah dedi: İşte Adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu." (Tekvin, 3/22) diyerek insanın bu yönünü vurgulamaktadır. Yaratılan her şeyden farklı olarak, özgür seçim hakkına sahip olma açısından Tanrı'ya sadece insan benzemektedir. Yukarıdaki kriterler arasında en önemlisi de zaten bu özgür iradedir.[24]

d. Bütün yeryüzüne ve varlıklara hakim kılmıştır. Tanrı yerin toprağından yaratıp hayat nefesi üflediği insanı, şöyle söyleyerek bütün varlıkların üstüne hakim kılmıştır: "Allah onları mübarek kıldı ve onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu kendinize tabi kılın. Denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hakim olun." (Tekvin, 1/28)

İnsanın bu üstünlüğü Mezmurlarda şu şekilde dile getirilmektedir: "Neredeyse bir Tanrı yaptın onu (Yunanca çeviride bu ifade şu şekildedir: Onu meleklerden biraz aşağı kıldın), izzet ve hürmet tacını da ona giydirdin. Ellerinin işleri üzerine ona saltanat

21 F. Mc C-K-G., "Adam", *Jewish Encyc lopedia*, I, 174.

22 J. B. Frey, "Adam", *Dictionnaire de le Bible Supplement*, I, 112.

23 F. Vigoroux, "Homme", *Dictionnaire de la Bible*, Paris 1912, III/I, 745.

24 *Dictionnaire Encyclopedique du Judaisme*, Paris 1993, s. 534.

verdin. Bütün şeyleri, hep koyunları ve sığırları ve kır hayvanlarını da, göğün kuşlarını ve denizin balıklarını, denizlerin yollarında dolaşanların hepsini onun ayakları altına koydun." (Mezmur, 8/5-8)

Yahudi din bilginleri "Tanrı'nın suretinde" ifadesinin insana, vücudu yönünden de özel bir üstünlük verdiğini, dolayısıyla vücudun da temizliğine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.[25]

e. İnsan, bütün varlıklara isim vermiştir: Tevrat'a göre yerin toprağından yaratılıp yeryüzü cennetine konulan adamın yalnızlığını gidermek için Tanrı, her kır hayvanını, göklerin her kuşunu topraktan yapar ve onlara ne ad koyacağını görmek için Âdem'e getirir. Âdem de bütün sığırlara, göklerin kuşlarına ve her kır hayvanına ad koyar. (Tekvin, 2/18-20) Âdem'in hayvanların isimlerini belirlemesi hem onların görevlerini tesbit etmesi hem de onlar üzerinde hükümran olması şeklinde yorumlanmaktadır. Zira Yahudi telakkisine göre isim ile o ismin verildiği varlık arasında doğrudan bir alaka vardır ve bir varlığın adını bilmek, onu iyice tanımak ve onun üzerinde etkili olmak demektir.[26]

f. Melekler Âdem'e secde etmiştir: Tevrat'ta ne Âdem'in yaratılışından önce Rab Yahve'nin meleklerle görüşmesi, ne de yaratılıştan sonra meleklerin ona secde edişi zikredilmektedir. Ancak yaratılışın ilk hikâyesindeki "Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım" ifadesindeki çoğul sigası Tevrat tefsirlerinde meleklerin mevcudiyeti ile izah edilmiştir.[27] Meleklerin Âdem'e secde etmesi Tevrat tefsirlerinde ona bir Tanrı gibi secde etmek istemeleri ve fakat Tanrı'nın buna engel olması şeklinde nakledilmektedir. Apokrif kabul edilen kitaplarda ise şeytan dışında bütün meleklerin Âdem'e secde ettikleri ifade edilmektedir.[28] Tevrat tefsirlerine göre Hz. Musa Tevrat'ı yazarken bu bölüme geldiğinde, "yapalım" şeklindeki çoğul ifadeden rahatsız olur. Zira bu ifade kolayca, birden çok yaratıcının var olduğu şeklinde yorumlanabilecektir. Hz. Musa Tanrı'ya "Evrenin hakimi, Bu şekilde söyleyerek neden tanrıtanımazlara koz veriyorsun?" deyince Tanrı "Yaz, kim hataya düşmek isterse düşecektir. Ama herkes, herşeyi yaratan Yaratıcı'nın, insanı yaratırken hizmetkar meleklere danıştığını bilsin." der.[29]

Yahudiliğe göre evren ve çevre şartları insanın yaşamasına elverişli hale getirildikten sonra insan yaratılmıştır, dolayısıyla evrendeki her şey insan içindir. İnsan, yaratılışın

25 age., s. 534.

26 Anciien Testament, (TOB), Paris 1980, s. 47; ***Nouveau Dictionnaire Biblique***, Suisse 1979, s. 532.

27 L. Pirot, "Adam et la Bible", ***Dictionnaire de le Bible Supplement***, I, 88.

28 J. B. Frey, agm., I, 112.

29 ***Tora ve Aftara***, İstanbul 2002, I, 11.

nihayeti ve mükemmeliyetidir.[30] Abraham Joshua Hesche'e göre Kutsal Kitap, Tanrı'ya dair değil fakat insan üzerine bir kitaptır. Zira dünyanın yaratılışından itibaren bütün dikkat, insan ve tarihi üzerine çevrilmiştir. Fakat bir sürü olumsuzluklar üzerine Tanrı, İsrail denilen farklı bir halk oluşturmaya karar vermiş, bu andan itibaren de dikkat, genel olarak insanlıktan özelde İsrail'e yönelmiştir.[31]

Tevrat'a göre insan, yaratılış sürecinde yaratılmışların sonuncusudur ve o, yaratılış sürecinin zirvesini teşkil etmektedir. Dolayısıyla Tanrı'dan, bütün varlıklara hakim olma üstünlüğünü almıştır. (Tekvin, 1/28-29) Diğer varlıklar Tanrı'nın sözüyle vücut buldukları halde, (Tekvin, 1/11, 20) insanın yaratılışı Tanrı'nın doğrudan müdahalesiyle olmuştur ve sadece insan, bizzat Tanrı'dan hayat nefesini almıştır. (Tekvin, 1/27; 2/7)

Yaratılışta insana bu ayrıcalık verilmiş iken, sonraki Yahudi teolojisinde İsrail ile diğerleri arasında ayırım yapılmış, İsrail Tanrı'nın seçkin kavmi olarak takdim edilmiş, diğerleri ikinci sınıf olarak görülmüştür. Kur'an'ın ifadesiyle ümmiyyuna karşı hiçbir yükümlülükleri olmadığı belirtilmiş, ötekine karşı oldukça insafsız davranılmıştır.[32]

D-HRİSTİYANLIKTA İNSAN VE İNSAN ONURU

İlk insanın yaratılışı ve mahiyeti ile ilgili Hristiyan inancı Tevrat'ın Tekvin kitabına ve Pavlus'un Romalılara Mektubuna (V. Bap) dayanmaktadır. Yahudi kutsal kitabını kutsal sayan Hristiyanlığa göre de insan, yaşamasına elverişli ortam oluşturulduktan sonra altı günde yaratılmış, insan Tanrı'nın suretinde ve benzeyişinde yaratılmış, bütün varlıklara o isim koymuş ve Tanrı tarafından, bütün varlıklara hakim olup onları adaletle yönetmekle görevlendirilmiştir.

İnsanın yeryüzünde ilk varoluşu ve yaratılışı ile ilgili olarak bilimin ileri sürdüğü farklı görüşlere karşılık Katolik Hristiyanlık insanın tek bir menşe ve tek bir çiftten geldiğini belirtmektedir. Papa Pie XII'nin (1950) ***Humani generis*** genelgesi de bunu işaret etmektedir. Tekvin kitabının ikinci babına göre insan, Âdem'in şahsında üç önemli boyutuyla kendini göstermektedir:

1-Yaratıcısı karşısında insan: Kutsal kitaba göre Âdem, Tanrı ile sürekli ve esaslı bir ilişki içinde olan bir yaratılmıştır. Topraktan çıkmıştır ve fakat onunla sınırlı değildir. Varlığı, Tanrı'nın kendisine üflediği hayat nefesine bağlıdır. Tanrı'nın hayat nefesini alıp varlığı oluşunca, Tanrı'nın sözüne muhatap oldu ki, bu söz bir sınırlama ve yasaklama idi: "İyiyi-kötüyü bilme ağacından yemeyeceksin. Yediğin takdirde ölümlü olacaksın." (Tekvin, 2/16-17) Varlığı süresince insan, Yaratıcı'sının iradesine itaatle

30 Dictionnaire Encyclopedique du Judaisme, s.533.

31 age., s. 533

32 Âl-i İmrân, 3/75.

bağlanmak durumundadır. İnsanı Yaratıcı'sına bağlayan bağ, itaat şeklinde kendini gösteren hayati bir bağlılıktır.

2-İnsan ve evren: Tanrı, yarattığı insanı, muhafaza etmesi ve yetiştirmesi için güzel bir ortama yerleştirmiştir. (Tekvin, 2/9) Hayvanları emrine vermiş, onlara isim vererek üzerlerinde hükümran olduğunu ifade etmiştir. Böylece tabiatın ilahlaştırılmaması ve fakat ona hakim olunması ifade edilmiş olmaktadır.

3-İnsan ve toplum: İnsan, tabiatı gereği sosyal bir varlıktır. Cinsiyet farklılığı, güç üzerine değil de aşk üzerine temellenmiş olan topluluk halindeki hayatın kaynağıdır. Âdem'in yalnızlığını sadece kendinden bir parça olan eşi Havva gidermiştir. Eşi olmaksızın cennet bile Âdem'e sıkıcı gelmiştir.

Hz. İsa mevcut kanonik İncillere göre insan onuruna son derece önem vermiş, bir kişinin kalbini kırmanın onu öldürmekle eşdeğer olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "Öldürmeyeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim, kardeşine kızan herkes hükme müstahak olacaktır. Şimdi takdimeni mezbahta arzederken kardeşinin sana karşı bir şeyi olduğu hatırına orada gelirse, takdimeni orada mezbahın önünde bırak ve git, önce kardeşin ile barış ve o vakit gel takdimeni arzet."(Matta İncili, 5/21-24)

Bir başka defa da "İnsanların size her ne yapmalarını istiyorsanız siz de onlara öyle yapın, çünkü şeriat budur, peygamberler de" demektedir. (Matta, 7/12)

Hz. İsa her şeyin insan için olduğunu, dinî kuralların da insanın kurtuluşu ve mutluluğu için vaz' edildiğini bildirerek, o dönemdeki Yahudi din adamlarının uygulamalarını eleştirmiştir. Bir cumartesi günü kendisini ve havarilerini eleştiren ferisilere "İnsan sebt günü için değil, sebt günü insan için oldu" diyerek (Markos, 2/27) asıl olanın insan olduğunu vurgulamıştır.

OTURUM BAŞKANI- Gıyabında Ömer Faruk Harman hocaya teşekkür ediyoruz.

Doğrusunu söylemek gerekirse kendisi bulunmayıp tebliğini Ahmet Bey'in okuyacağını duyunca genellikle tebliğleri uzun yazarlar, acaba muhtasar nasıl sunacak Ahmet Bey diye endişe duymuştum ama tabii Ömer Faruk hoca tecrübeli tam da hilkatinde tebliği nihayete erdi. Ahmet Bey de güzelce okudu. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Böylece aslında temeli itibarıyla aynı kaynaktan beslenen Hz. İsa'nın ve Hz. Musa'nın öğretilerinin bir bakıma yansımalarını almış olduk bu tebliğ sayesinde ama içerisinde asli günah, kefaret öğretisi, **ümirun terakkisi** gibi İslam'la asla bağdaşmayan unsurlar da var, yer yer onlara da dikkat çekildi tebliğde ben tekrar teşekkür ediyorum Ömer Faruk Harman hocamıza.

Şimdi, İnsan Onurunun Teolojik Temelleri Üzerine Kur'an'da ve İslam Kelamında İnsan Anlayışı başlıklı tebliğini sunmak üzere sözü Prof. Dr. Mehmet Evkuran hocamıza veriyorum.

Kendisi Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Buyurun hocam.

2- İNSAN ONURUNUN TEOLOJİK TEMELLERİ ÜZERİNE -KUR'AN'DA VE İSLAM KELAMINDA İNSAN ANLAYIŞI-

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN[1]

ÖZET

Vahiy geleneğine dayalı Tek tanrılı dinlerin temel kavramlarını Tanrı, insan, tarih ve tabiat oluşturmaktadır. Bu kavramların merkezinde Tanrı kavramı bulunur. Kur'an vahyinde de bu geleneğe uyulduğu görülmektedir. Ancak İslam vahyi, basit anlamda önceki vahiylere dayalı geleneğin bir tekrarı değildir. Öyle olsaydı son vahyin gönderiliş amacı belirsizleşirdi. İslam'ın özgünlüğü Tanrı-insan-tabiat kavramları arasında kurduğu bağda yatar. Mitolojik ve özünden uzak düşmüş dinsel söylemlerin inşa ettiği Tanrı-insan ilişkisi, İslami söylemde düzeltilmiş ve yeniden insanlığın dikkatine sunulmuştur.

Diğer kültür ve inançlara karşı İslam'ın inanç ilkelerini savunma ihtiyaç ve iddiasıyla ortaya çıkmış olan kelam ilmi, etkileşimler ve farklılaşmalar sonunda felsefi metafizik doğrultusunda savrulmuş ve dinsel inancın taleplerini ve hassasiyetlerini fark edemeyeceği bir noktaya kaymıştır. Öyle ki kelam ilminin, kuruluş sözleşmesi olan vahye hizmet etmek ve onu açıklayıp-savunmak ilkesinden uzaklaştığı eleştirileri dâhi yapılmıştır.

Kelam geleneğinde yaşanan temel problem, Kur'an'ın ortaya koyduğu insancıl anlayışın korunamayışıdır. Bugün Kur'an vahyini ve Hz. Muhammed'in örnekliğini dikkate alan eleştirel değerlendirmelerle kaybolan bu perspektifin tekrar formüle edilmesi ve canlandırılması gerekmektedir.

Bu bildiride kısaca, kelam geleneğine hâkim olan insan algısı ele alınacak; insanın özgürlüğü, iradesi, eylemleri, mükellefiyeti ve sorumluluğu konularında öne çıkan

1 Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

görüşler sergilenecektir. Ardından Kur'an'da insan anlayışının temelleri tespit edilecektir. İnsanın halife oluşu, en güzel biçimde yaratılmış olması, üstünlüğü, sorumluluğu, tarihteki ve tabiattaki konumu belirlenmeye çalışılacaktır. Allah-insan ilişkisini ifade eden temel kavramlar (abd, veli, hilafet, misâk, hulk vs.) incelenecektir.

Anahtar kavramlar: İnsan onuru, Allah-insan ilişkisi, misak/antlaşma, kelam ekolleri

GİRİŞ: SORUNUN TEMELLERİ

Allah'ın insanlığa yönelik son bildirimi olan İslam vahyinde, insanın varoluşuna dair açık bir anlayış göze çarpar. Esasen vahyin gönderiliş amaçlarından biri, insan varoluşunun anlamı ve insanın dünyadaki yerinin ne olduğu sorununa bir açıklık getirmektir. Çünkü vahyin yani Tanrı'nın mesajının muhatabı olan insanın en temel ihtiyacı varlığın anlamına ulaşmaktır. Diğer herşey bir yana vahyi, sadece bu konuda insana rehberlik etmiş olması bile, insan açısından büyük bir lütuf sayılırdı.

Müslümanlar açısından İslam mesajının özgünlüğünü ve üstünlüğünü ortaya koymanın yollarından biri, karşılaştırmadır. Diğer dinler ile İslam mesajının karşılaştırılarak İslam'ın farkının ortaya konulması, Müslüman dogmatizminden kaynaklanan bir yaklaşım değildir. Müslümanların dinlerini savunurken ve diğer inanç sistemleri ile karşılaştırırken hatalar yaptıkları ve zaman zaman da gerçeklik sınırlarını zorladıkları doğrudur. Ancak karşılaştırma mantığı her şeyden önce Kur'an vahyinde yer alan bir hususdur.

Kur'an'da diğer dinlerden ve inançlardan söz edilirken betimleyici ve niteleyici bir dil kullanılmıştır. Tanrı'ya ortak koşan Arap putperestleri, Ehl-i Kitap, Sabiîler gibi dinî gruplar ve onların inançları üzerinde duran Kur'an, kendi haklılığını onların eleştirisi üzerine kurmuştur. Önceki vahiyler köken ve mesaj olarak sahiplenilmiş, ancak yapılan tahrif ve yaşanan sapma açık ve keskin bir dil ile ortaya konulmuştur. Kur'an'da önceki dinlerin ele alınmasında izlenen yöntem, Müslümanların diğer dinlere bakışını derinden etkilemiştir. Dolayısıyla İslam dışındaki dinler hakkında Müslümanların başvurduğu eleştirel dil, kendi icatları değil, inandıkları vahiy söyleminin bir yansımasıdır. Bu konuda Müslümanlar mazur sayılır. Mazur sayılamayacakları nokta ise, Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in uygulamasında ifadesini ve anlamını bulan çeşitliliğin göz ardı edilerek, onlarla ilişkiyi nihaî anlamda "seyf/kılıç ayeti" bağlamına indirgeyen selefî tutuma teslim olmaktır.

Son vahiy olarak Kur'an'ın indirilmesini gerektiren dünyevi ve tarihsel nedenler, bu eleştirel söylemi yeterince açıklar. Zira inançlar, dinler ve mitolojiler dünyasında yaşayan insana hitap eden İslam vahyinin, bunlardan hiç söz etmemesi düşünülemez. Çünkü insanların zihninde, Tanrı'nın gönderdiği önceki vahiylerinin geçerliliği ve var

olan inançların doğruluğu ciddi bir problemdir. Her ne kadar yeni vahiy, bizzat varlığı ile kendinden öncekilerin meşruiyetini sarsıyor ve onları geçersizleştiriyor ise de belirsizliği gidermek ve rehberliği tamama erdirmek adına, diğer dinlerin hükmünün açıklanması bir ihtiyaç olmuştur.

Batı'da zaman zaman ortaya çıkan bazı felsefi akımlar, tek Tanrılı dinlere karşı paganların mitsel inançlarını öne çıkarıp onlara düşünsel bir derinlik kazandırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede çok Tanrıcılık, varoluşa bir çoğulculuk, özgürlük ve keyif kattığı fikri üzerinden övülürken, şirkin kötülüğünü eleştiren temellendirmeler ve açıklamalar yapılmaktadır. Buna göre Tanrı erkektir, kaprislidir, kıskançtır, paylaşmayı sevmez ve insanlardan mutlak itaat bekler. Bu nedenle de kendi otoritesinin parçalanması anlamına gelen şirke tahammülü yoktur.

Şirkin bu tarz yorumlanmasında, Yunan pagan düşüncesinin etkileri göze çarpmaktadır. Çok tanrılı bir sisteme inanan Eski Yunanlıların zihninde tanrılar, insani duygular taşıyan kaprisli ve kıskanç varlıklardır. İnsanlar gibi duygularının etkisine kapılmaktadırlar. Aydınlanma sonrası gelişen hümanist anlayışın özellikle din eleştirilerinde Eski Yunan'dan esinlendiği göz önünde tutulursa yukarıda adı geçen pagan özentisi anlayışın düşünsel kökenleri belirginlik kazanmaktadır.

İlahî vahiy, Tanrı-insan karşıtlığı paradigmasına başvurmaz. Bu daha çok düalist sistemlerin başvurduğu bir yöntemdir. Kur'an özelinde konuşacak olursak Tanrı-insan ilişkisi karşıtlık ve çatışma ilişkisi değildir. Kur'an'da Allah-insan ilişkisine dair kullanılan kavramların ve anlatımların incelenmesi bizi, Allah-insan birlikteliği düşüncesine götürür. Bu birliktelik, panteizm ya da bizdeki benzerleriyle karıştırılmamalıdır. Allah-insan ilişkisi yaratma ile başlar, sorumluluk yüklenmesi (teklif), yol gösterme ve misak ile devam eder ve yargılanma ile bütünleşir. Kur'an'ın insana dair algısını ortaya koymak isteyen bir araştırmacının, zihnini tehlikeli düalitelerden arındırması ve metindeki tevhidî (birleştirici) öğretiyi keşfetmesi zorunludur.

Mesajının evrensel olduğu gerekçesini öne sürerek, Kur'an'dan günümüzdeki ayarda bir bireysellik düşüncesi beklemek doğru bir yaklaşım değildir. Buna ancak aşırı yorum ve anakronizm sayesinde ulaşılabilir. VII. yüzyıl Arap coğrafyasında yaşayan insanlara anladıkları dil ile seslenen ilahî vahyi, yine kendi bağlamında okumak gerekir. Evrensellik adına Kur'an'ın lafızlarını aşırı yorumlarla zorlamanın, semantik ve zihinsel hatalara yol açması kaçınılmazdır. Bu bağlamın temel sabitelerinden biri, hiç kuşkusuz belirli bir kültür ve anlayış dünyasında yaşayan muhatapların zihin yapısıdır.

Diğer yandan birey kavramının Aydınlanma sonrasına ait yeni bir politik ve felsefi kavram olduğunu unutmayalım. Birey kavramının başlangıçta hümanist arzu ve idealler tarafından beslendiğini ve dine karşıt bir anlam içerdiğini gözden uzak tutmamak

gerekir. Batı'nın imgeleminde bireyin doğuşu, insanın geleneklerden, inançlardan ve kurumlardan bağımsızlaşması düşüncesi ile paralel gelişti. Yine Tanrı'dan özgürleşme fikri de yeni birey anlayışının temellerini oluşturan güçlü etkenlerden biriydi. Dolayısıyla modern birey kavramını ve popüler özgürlük idealini Kur'an'dan hareketle temellendirmeye çalışmak, kötülüğün dinsel meşrulaştırılması tuzağına düşme riskini taşımaktadır.

Bu noktada tekrar dönüp Kur'an'dan bireyci bir anlayışın elde edilip edilemeyeceği sorusunu soralım: Aydınlanmacı anlamda bir birey kuramının Kur'an'dan çıkmayacağını, bunun hem tarihsel ve kültürel olarak, hem de öğretisel olarak imkânsız olduğunu vurgulamak zorunlu görünüyor. Dolayısıyla günümüz İslam ilahîyatçısı ve entelektüeli, anlamı ve içeriği aydınlatılmamış, belirsiz bir birey anlayışının gözü kapalı savunucusu olamaz. Yine de tüm bu çekinceler Kur'an öğretisinden yola çıkarak bir birey felsefesinin ortaya konulması imkânını ortadan kaldırmamaktadır. Aksine bu, dinî ve entelektüel bir sorumluluktur.

Ancak günümüzde birey, özgürlük ve akıl üzerinde yoğun tartışmalar yapılıyor ve konu hakkında dünyada entelektüel bir birikim oluşmuş iken, İslam adına bir çözüm önerisi geliştirme çabasından geri durmak anlamsız ve saçmadır. Her şeyden önce Müslüman toplumun bu yönde çözümlere şiddetle ihtiyacı vardır. Güncel meydan okumalar karşısında duyarsız kalan bunu da dindarlık olarak gören bir anlayış Müslüman topluma gereği gibi rehberlik yapamaz. Zira karşıtlıklar üzerinden kendini kuran ve modern olanla ilişkisini de sadece itiraz ve reddiyelere dayandıran bir dinî duyarlılığın bizi götüreceği yer, kültürel gettolaşma ve içe kapanmadan başka bir şey değildir.

O halde Kur'an öğretisinden bugüne uzanıp gelen mesaj nedir?

Kur'an metninden günümüzün tüm problemleri için uygulamaya hazır çözümlerden söz edilemez. Bunun için Hz. Ali'nin ifadesiyle, 'Kur'an'ın konuşturulması' gerekir. Her dönemde olduğu gibi vahiy ile hayat arasındaki ilişkiyi sıcak tutacak olan şey, âlimlerin gayretleridir. Kur'an'ın amaçlarından hareketle güncel problemler için çözüm önerileri üretecek ve sapkın inançlara karşı İslam öğretisini savunacak olan da yine Müslüman bilginler ve düşünürlerdir. Özellikle karmaşık düşünce ve inanç sorunlarının çözümünde, Müslüman düşünürlerin aktif bir anlama ve akıl yürütme çabası içinde olmaları gerekiyor.

Bugünden geriye Kur'an'ın indirildiği döneme bakacak olursak çatışmanın değerler ve inançlar arasında yaşandığını görürüz. Dolayısıyla öne çıkarılması gereken kavram hak ve hakikattir. Vahyin muhatabının insan olması bizi, Eski Yunan'daki ***'insan, her şeyin ölçüsüdür.'*** düşüncesine götürmemelidir. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu fikri Aydınlanmacı düşünürlere ilham kaynağı olmuştur. Oysa İslam öğretisinde her şeyin

ölçüsü hak ve hakikattir. İnsan hakikat yolcusudur, hakikate ihtiyacı olandır. İslam'ın değerler sisteminin merkezinde yer alan kavram hakikattir. İnsan ile hakikat arasında kurulacak olan doğru ilişki, hakikatin insana açık ve insanın da ona eğilimli oluşudur.

Batılı hümanist algıdaki sapma, insanı merkeze alarak onu yalnızlaştırmasındadır; koruduğunu iddia ettiği şeyi içten içe tüketmesindedir; yücelttiğini sandığı şeyi, politik ve felsefi iğvalarıyla çirkinleştirmesindedir; tüm varlığı (Tanrı, tabiat, tarih ve hatta diğer insanlar) onun gözünde düşmansılaştırarak güvensizliği derinleştirmesindedir. O nedenle insanı merkeze alan bir düşüncenin, insancıl/insansever olduğunu kabul etmede acele etmeyelim. Çünkü insanı, ait olduğu bağlardan çekip koparan ve onu anlam, değer, inanç ve doğadan alıp âdeta bir boşluğun ortasına atan bir düşünce, çok da insansever sayılmaz. İnsana hakkını veren gerçek bir insancı/insancıl anlayış, onu tahrik ederek sonradan zarara uğrayıp pişman olacağı süreçlere yöneltmez. Batı uygarlığının kendi içinde dikkat çekici olumlu değer ve duyarlılıklar üretmesine rağmen, kendi dışındaki dünya için bir türlü sempatik ve hoşgörülü bir bakış geliştiremeyişinin nedenleri, onun bu çarpık ve kendine-hümanist algısının kökenlerinde yatmaktadır.

Tam da bu noktada, şu önemli çelişkiye dikkat çekmek zorunludur. Müslümanlar modern Batı uygarlığının oluşmasında Müslüman bilginlerin ve filozofların katkılarını vurgularken farkına pek varılmayan tehlikeli bir çelişkinin de içine düşmüş olmaktadırlar. Tüm bu eleştirdiğimiz çarpıklık, haksızlık ve düşmanlıkları bünyesinde barındıran bir uygarlığın kurulmasında İslam'ın önemli oranda etkili olduğundan o kadar emin miyiz? Bu noktanın Müslüman düşünürler tarafından yeterince kritik edilmediği açıktır. Ve tehlikeli durum şudur ki; ***"Modern Batı dünyasının kötülüklerinde bizim de payımız vardır."*** tarzında açıkça dile getirilmeyen bir itirafın varlığı, zihinleri bulandırmaya devam etmektedir.

Orta Çağ'da İbni Rüşdçülük gibi bazı eğilimlerin ilerleyen süreçte hakikat anlayışındaki dönüşümü etkilediği Batı Aydınlanması'na katkı sağladığı Batılı düşünürler tarafından da dile getirilmektedir. Bu kadarını görmezden gelmek için kendimizi zorlamaya gerek yoktur. Kilise otoritesini yerinden etmek ve sekülarizme bir özgürleşme alanı açmak için kimi Müslüman düşünürlerden yararlanılmış olabilir. Ancak inşa sürecinde bambaşka bir mantığın devreye girdiği ve asıl kurucu aklın seçmeci ve ayıklayıcı bir tarzda çalışarak Aydınlamayı doğurduğu unutulmamalıdır. Müslüman düşünürlerin bu noktada devreye girmesi ve söz konusu bu kurucu mantalite ile eleştirel bir ilişki içine girmeleri daha doğru görünüyor. Ayrım çizgisini bu aşamada çizmek gerekir. Kısacası İslami unsurlar, Batı Orta Çağ'ını tasfiye etmede entelektüel ve teolojik bir kaldıraç olarak kullanılmış iken, inşa sürecinde ise farklı bir sürecin işlediği görülmektedir.

KUR'AN'DA İNSAN ANLAYIŞI

Kur'an söyleminin dikkat çekici özelliği onun insana iade-i itibar kazandırmasıdır. Önceki vahiylerin tahrif ve bozulması sonucu oluşan inançlar ve mitolojiler dünyasında, insanın evrendeki yerine dair aşırı savrulmalar göze çarpmaktadır. Kur'an öncesi süreçte oluşan teolojilerde insanın değerinden, itibarından ve onurundan söz etmek oldukça zordur. Çünkü insanın doğru konumlandırılması, ancak doğru bir metafizik sayesinde mümkün olabilir. O nedenle Tanrı-insan-evren birlikteliğinin bozulduğu bir inanç sisteminde insan da kaybolmaya mahkûmdur.

Kur'an söylemindeki en sert eleştiri Arap müşriklerine yöneliktir. Kur'an'da Allah'a ortak koşmak üzerine çok yönlü bir teolojik eleştiri yer alır. Bu eleştirilerden yola çıkarak şirk ve pagan felsefesini deşifre etmek mümkündür. Şirk, çok büyük bir sapkınlık ve asla affedilemeyecek bir suç ve günah olarak sunulmuştur. Şirk öncelikle Tanrı'nın hakkını gasp etmektir. Onu gereği gibi takdir edememekten kaynaklanan şirk, büyük ve ağır bir zulüm olarak nitelenmiştir. Diğer yandan şirk, insanın kendine zulmetmesi olarak da değerlendirilmiştir.

İnsan Tanrı dışındaki varlıklara ilahî nitelikler atfederek aslında kendine de haksızlık yapmaktadır. Çünkü kutsallık atfedilen varlık ile insan arasında özel bir ilişki kurgulanmaktadır. Bu ilişki insana külfet getirmekte, onun saygınlığını ortadan kaldırmaktadır. Burada dikkat çekici nokta şudur: Kur'an'ın temel hedefi tevhidi yerleştirmek şirki ortadan kaldırmaktır. Şirki tasfiye etmeyi amaçlayan Kur'an söylemi, onu sadece Tanrı'ya karşı işlenen bir suç olarak değil insanın kendine yaptığı bir zulüm ve haksızlık olarak görmüştür. İlahî vahiy, şirki reddederken ve kötülerken onu hem Tanrı'nın hem de insanın hakkının gasp edilmesi ve açık bir haksızlık (Kur'an'da, Lokman'ın diliyle şirkin büyük bir zulüm olduğu belirtilmiştir. Lokman suresi 13. ayet) olduğunu ilan etmiştir.

Tanrı mutlak kadir, âlim ve zengin/ganiy ve aşkın olduğuna göre, insandan kaynaklanan bu sapmanın tüm zararını yine insan çekecektir. Bu durumda şirk ve onun doğurduğu çirkinliklerin kötülüğü doğrudan doğruya insana yöneliktir. İnsanın hayatını karartan bu kötülüğü deşifre eden vahiy, Tanrı'nın kişisel kaprislerini değil, insanın kurtuluşunu ifade eder. Bu nedenle Müslüman kelamcılar vahiy ve peygamber gönderilmesini (hidayet/yol gösterme), Allah'ın insana bir lütfu ve büyük bir nimeti olduğunu söylerler. (Taftazânî, ***Şerhu'l-Akâid***, 293, 294; Mâturidî, ***Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi***, 221 vd.) Başta ortak koşmak üzere kötü eylemlerle insan ancak kendine zulmeder, yani bu eylemlerin zararını başkası değil kendisi çeker. Vahyin amacı insanın kendi nefsine zulmetmesi ve alçaltmasına karşılık insana değerini ve sorumluluğunu anımsatmaktır.

Tüm bu anlatımlar, Kur'an'da içkin bir insan-sever ve insan-merkezli bir öz bulunduğunu söyleme hakkını bize verir. Zira âlemlerden müstağnî olan Allah, kendi ihtiyacını değil, insanın ihtiyacını gidermek ve ona yol göstermek üzere vahiyler göndermiştir. Tanrı'nın daveti insanın, sonuçta zararını tümüyle yine kendisinin yaşayacağı kötülüklere karşı mücadele etmesi yönündedir. İnsanın kendini kurtarmak, arındırmak ve yüceltmek için vereceği mücadelenin sonunda ödüllerle dolu ilahî sürprizler vaad edilmektedir. Kur'an'da insandan söz eden anlatımlar genel olarak değerlendirildiğinde iki kategori göze çarpar: İlk olarak insanın ne olduğu. Kur'an'da insana dair ayetlerin ilk vurguladığı nokta; insanın taşıdığı ahlaki çelişkilerdir. İnsanın iyiye de kötüye de eğilimli olduğu (takva ve fücur) anlatılırken, iyi-kötü düalitesinin insanın, kendisinden kaçamayacağı bir gerilim olduğu açıkça ortaya konulur. Vahyin en kritik ve başlangıç süreci olan Mekke döneminde indirilen ayetlerde insan kavramı bugün için şaşırtıcı derecede yoğun biçimde kullanılmıştır.

İnsanın hem kötücül hem de iyicil taraflarına dikkat çekilen bu dönem söyleminde, Tanrı'nın insandan ahlaki beklentileri dile getirilmiştir. Öyle ki iman yani bir açıdan Kur'an'ın temel ideolojisi sayılan tevhid doktrini ahlaki niteliklerle harmanlanarak sunulmuştur. Müslüman olmak, her şeyden önce güzel ahlaka sahip bir yaşantı sürmek demektir. İmana içkin ve onunla pratik olarak bütünleşmiş bir ahlaki söylem üzerinden ideal insan ve ideal toplum algısının çizgileri belirlenmiş oluyordu. Şu halde Kur'an açısından, insan olan ve öylece kabul edilen bir varlık değil olması gereken yani imkânlar barındıran bir proje-varlıktır. Bu projenin hedeflerine ise ancak zihinsel ve ahlaki eğitim sayesinde ulaşılabilir.

Kur'an'da insana dair bu temellendirmenin açıkça ortaya koyduğu düşünce, insanın bir ahlak varlığı olduğu gerçeğidir. Ahlak varlığı olarak insan, değerler karşısında duyarlıdır, onlara ihtiyacı vardır ve tam da bu nedenle sorumluluk taşımaktadır. İşte insanı ayıran ve bu kadar merkezi ve önemli bir varlık yapan şey, varoluşunun ayrılmaz bir özelliği olan değerlerle olan ilişkisidir.

Ahlak varlığı olarak insandan söz ettiğimizde kaçınılmaz biçimde, onu özne ilan etmiş oluruz. Özne varlık olarak insan, önce kendi hayatından sorumludur. Ardından eylemlerinden etkilenen diğer tüm varlıklara karşı sorumludur. Sorumluluk, bilgi ve bilinçten bağımsız bir algı olamaz. O halde insan, sorumluluğunun farkına varacağı, bunun sınırlarını kavrayabileceği, iyi-kötü bilgisini elde edebileceği ya da kavrayabileceği bir bilgi kapasitesine de sahiptir. Bilgi beraberinde tercih ve eylemde bulunma gücünü de getirir. Bunların anlamı insanın diğer varlıklar gibi davranışlarının belirlenmiş ve programlanmış bir varlık olmadığı, bilgi, irade ve eylem sahibi özgür bir varlık olduğudur. İnsanın bir ahlak varlığı olduğunu kabul etmek, kaçınılmaz biçimde onun sorumluluk ve özgürlük sahibi olduğunu benimsemeyi de getirir.

Kur'an'da insanın sorumluluğu ve irade özgürlüğü fikri, özellikle Mekkî ayetlerde çok net biçimde anlatılmıştır. Putperestliğe karşı mücadele veren Kur'an söylemi, ilginç biçimde insanın sorumluluğu ve özgürlüğü üzerinden ideolojisinin temellerini atmaya başlamıştır. Vahiy söyleminin bu derin etkilerini ilk Müslüman neslin hayatında ve davranışlarında görmek mümkündür. İslam'ın ilk dönemindeki toplumsal dinamizm ve öteki ile olan karşılaşmalardaki derin öz güven duygusu, bu eğitimin bir sonucudur.

İSLAM KELAM GELENEĞİNDE ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ

Allah'ın varlığı ile ilgili bir anlayışa ulaşmak hakikat kapasitemizle ilgili bir sorundur. İnsan hakikati arzular, Tanrı'yı tanımak ve O'na ulaşmak ister. Arzunun varlığı, arayışı meşrulaştırır. Vermek istemeseydi istemeyi vermezdi, denilebilir. Ancak bu temellendirme, insanın hakikatin tamamını elde etmesini garanti etmez. İnsanın anlama ve düşünme yeteneklerinin sınırlı oluşundan dolayı hakikat arzusu yatıştırılmamış olarak kalır. Bu durum vahiy ürünü kitaplara dayanan dinî geleneklerde de bir sorun olarak devam eder. Tanrı'yı varlıklara benzeterek somutlaştırmaya ve gündelik hayata yakınlaştırmaya çalışan eğilimlerin yanında O'nu evrenden olabildiğince soyutlayan, maddi benzetmelerin yanında manevi niteliklerden arınmış olarak tasarlayan eğilimlere de rastlanır. Bunları uzlaştıran çeşitli yaklaşımlar vardır ve insanda çelişen arzuların barıştırılması kaygısı göze çarpar.

İnsanın tanıma/tanımlama çabası, onun dışında bir doğrulama ölçütüne ihtiyaç duyar. Bu, ancak vahiyle sağlanır. Kendisi hakkında insanların öne sürdüğü düşüncelerin doğru olup olmadığı problemi, Tanrı'dan gelen bilgiyle kesinlik kazanır. Vahiy, bu konudaki yanlışları anlatır ve doğruyu ortaya koyar. Bundan sonra bilgi, bağlayıcılık değeri kazanır ve yükümlülük oluşturur. Çünkü Tanrı kelamı, sadece bilgi vermez bağlılık gerektirir ve insana sorumluluk yükler.

Allah'ı aşkın ve mutlak varlık olarak gören, teşbîh ve tecsîmden kaçınmak adına O'ndan her türlü nitelemeyi nefyeden teolojik anlayışlar vardır. Ancak insanın pratik ve pragmatik mizacı, böyle bir aşkınlık saplantısını kaldıramaz. Bunun sonucu ya gündelik hayatımızdan gittikçe çekilen ve bizimle ilişkisi en aza indirilmiş, belirsiz bir Tanrı imajıdır; ya da teşbîh, tecsîm ya da putperestlik benzeri eğilimlerdir.

Allah hakkında bir imaj oluşturmada aşırıya kaçmak, antropomorfizm (teşbîh ve tecsîm) sorununu doğurmuştur. Putperestliği ortaya çıkaran şey ateizm değildir. Tanrı'yı yakına çekme, O'nu somut hayatla ve gündelik pratik ile bütünleştirme arzusudur. Tanrı'nın bazı niteliklere sahip olduğunu düşünmek, zihinleri tecsîme yaklaştırmıştır. Tanrı'yı somut olarak temsil eden bir varlık arayışı, putların doğuşunun temel dayanağıdır. Putperestler, Tanrı'ya yaklaştırdıkları için putlara taptıklarını, Tanrı'nın ise daha yüce olduğunu belirtmişlerdir.

Güncel İslam teolojisinin temel uğraş alanlarından biri budur. Tehlike insandan, onun zaaflarından ya da özlemlerinden kaynaklanmaktadır. Bir dindarlık tarzı olarak putperestlik (Kur'an'ın ifadesiyle şirk), Allah'ı gereği gibi takdir edememekten kaynaklanmakta, Allah hakkında yanlış zan ve düşüncelerden beslenmekte, görünüşte haklı gerekçelere (aracılık ve Allah'a yakınlaştırmak gibi) dayandırılmakta, bir geleneğe dönüştüğünde de tarihsel boyutlar kazanmaktadır.

İslam kelamcıları Tanrı hakkında konuşmanın akla ve vahye dayanan yönleri üzerinde durmuşlardır. Kelam geleneğinde teşbîhten agnostisizm sınırlarına kadar uzanan zengin bir çerçeve göze çarpar. Ancak ortada bir vahiy metni varken hiçbir Kelamcının salt akla dayalı bir yapı üzerinde ısrar etmesi ve negatif teoloji yaparak Tanrı'nın bilinemezliği mesajını sunması mümkün değildir. (Evkuran, ***Sünnî Paradigmayı Anlamak***, 204 vd.)

Maturidî, Allah'ın varlığının insan tarafından akılla kavranabilecek bir mahiyet olduğunu, Tanrı'nın insana kendini arama arzusu verdiğini ve buna karşılık tanıma yeteneği bahşettiğini belirtir. Tanrı'yı tanımak bir nesneyi bilmek gibi değildir. Bu nedenle Maturidî, Allah'ın tanınmasını bilmek (***ilim***) kavramıyla değil, irfan kelimesiyle (***marifetu'r-Rabb***) ele alır. (Mâturidî, ***Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi***, 129)

Felsefenin ve felsefeden etkilenen teolojilerin vardığı nokta, Tanrı'yı yüceltmek ve evrenden aşkınlığını temellendirmek adına nitelemelerden soyutlamaktır. (***nefy-i sıfât***) Negatif teoloji adı verilen bu yaklaşım Tanrı'ya bir nitelik atfetmek yerine yaratmak, bilmek, kudret gibi temel ilahî sıfatlar dışında başka bir nitelemeden kaçınmayı öngörür. Bunları ilahî zatta içkin sayarlar. Ayrı ve bağımsız bir sıfat düşüncesini, birden fazla kadîm varlık fikrine (***teaddüdü'l-kudemâ***) götüreceğinden reddederler. (Kâdı Abdulcabbâr, ***el-Munye ve'l-Emel***, 109 vd.)

Ancak bu düşünce, bir mümini tatmin etmekten ve ona yol göstermekten uzaktır. Tanrı'nın bilinemezliği, agnostizm ve negatif teoloji aynı noktada dururlar. Felsefî deliller ne kadar güçlü olursa olsun, Tanrı hakkında konuşmayı terk etmek vahiy açısından çözüm değildir. Çünkü bizzat vahyin kendisi, Tanrı hakkında konuşmanın imkânını ve meşruiyetini ortaya koymaktadır.

Duygulardan arındırılmış ve saf zekâya indirgenmiş bir Tanrı idesi Kur'an'ın hayy ve kayyum olan Tanrısından tümüyle farklıdır. Tarihsel ve toplumsal acılara, haksızlıklara karşı duyarsızdır ve kımıldamaz. Gerçi Yunan filozofları hareket etmeyi, evrendeki varlıklara özgü bir nitelik olarak görürler; mutlak varlığın yetkin olduğunu söyleyerek ihtiyaç ve eksiklik belirtisi saydıkları hareket niteliğini Tanrı'ya yüklemekten kaçınırlar.

İslam düşünce geleneğinin en belirgin niteliği varlıkbilim merkezli bir sistem olmasıdır. Bu sistemin odağında ve tepesinde Allah kavramı bulunur. Diğer öğeler

de onunla olan ilişkisine göre konumlanır. Bilgi sistemi de, büyük oranda bu varlık anlayışına dayanır. Varlık anlayışı, bilgi teorisinin kuruluşunu belirler. Bilgi sistemi, varlık anlayışı hakkındaki kategoriler üzerinde ilerler. Örneğin teolojide felsefeden farklı olarak haber yani Tanrı'nın vahyi temel bilgi kaynağıdır. Ontolojinin temel konusu varlık kategorileri ve bu kategoriler arasındaki ilişkilerdir. Bu nedenle varlık bilimi, metafizik ile ilişkili bir alandır.

Kitabi dinler tarafından ortaya konulan ve kendini, insanoğluna vahiyle tanıtıp ifşa eden bir Tanrı tasavvuru vardır. Bu Tanrı, İbrahim'in Tanrı'sıdır ve filozofun Tanrı'sından farklı bir vizyona sahiptir. Dinî ve felsefi olmak üzere iki farklı sistemle karşı karşıyayız. İbrahim'in Tanrı'sı-filozofun Tanrısı karşılaştırması, klasik felsefenin geliştirdiği ve daha çok felsefi, metafizik ihtiyaçları karşılayan Tanrı algısı ile vahiylerin tanıttığı yaratan ve ibadet edilen Tanrı arasındaki farklılığı ortaya koymak amacıyla yapılır. İbrahim'in Tanrı'sı, filozofların Tanrı'sından daha ayrıntılı bir vizyona sahiptir. O'nun somut nitelikleri vardır. İnananlar Tanrı'ya aklın otoritesiyle değil ilahî çağrı ve vahiyle bağlanırlar. (Gusdorf, ***Tanrı ve İnsan***, 20) Dua ve ibadetler, O'nunla iletişim kurmanın canlı ve sürekli yoludur. Mümin, hayatının her anının Allah tarafından gözetlendiği ve bir gün hesaba çekileceği düşüncesiyle yaşar.

Felsefe-kelam ilişkisinin sorunlu yanlarından biri, kelamın vahiy dili ve önceliklerinden uzaklaşarak felsefi yöntem ve üsluba kaymasıdır. Bu durum, kelam ve rey düşmanlarına bahaneler sağlamıştır. Diğer bir sorun ise, metodoloji ile ilgilidir. Bilindiği gibi felsefe, yöntem olarak ele aldığı konuyu diğer konulardan ve benzerlerinden mümkün olduğunca ayırır ve sınırlarını belirginleştirir. Bu yöntem, dinî konularda ve teolojide doğru sonuçlara götürmez. Örneğin metafizikte ontoloji bahsinde varlıkları ayırmak ve birbirleriyle olan farkı ortaya koymak önemli sayılır. Tanrı nedir? İnsan nedir? Varlık nedir? gibi sorgulamalara felsefi açıdan açıklık getirilirken bunlara ayrı, bağımsız, kendi başına birer varlık olarak yaklaşılır. Tanımlar, nitelemeler de bu bakışla yapılır.

Ancak Kelamda bu yöntem temel yanlışlıklara yol açmıştır. Kelam, dinin amaçlarına uygun olarak varlıkları ayırmaya değil birleştirmeye, aralarındaki ilişkiyi sağlamlaştırmaya çalışmalıdır. Tevhid (birleştirmek) aynı zamanda bir yöntemdir. Tanrı, insan ve doğayı bizatihi varlıklar olarak tanımaya çalışmak eğer bunlar arasında bir ilişki kurulmayacaksa teolojik açıdan problemlidir. İslam düşüncesinde Allah-insan-tabiat arasında ayrım koyma eğilimi vardır. Oysa vahye dayanan bir teoloji sahiciliğini bu varlıklar arasında kuracağı bağlardan alır. Felsefenin ve Kelamın ihmal ettiği bu konunun tasavvuf tarafından doldurulmaya çalışıldığı ve tam da bu nedenle İslam dünyasında vahye dayalı bir teoloji yerine bir tür felsefe olan mistik-batınî ontolojinin hâkim olduğu görülmektedir.

Kelamdan beklenen temel görev; insanın varlık, yaşam, değer ve evren ile ilgili temel soru ve kaygılarına cevap vermesidir. Bu nedenle sonu gelmez spekülâsyonlara dolu bir teoloji ya da siyasal ve toplumsal hedefler doğrultusunda yapılandırılmış bir din anlayışı, insanın köklü varoluşsal beklentilerini karşılamaktan uzaktır. Tanrı-insan-doğa arasında ahlaki bağlar kurmaya çalışan ve karşılıklı yükümlülükler belirleyen dinî öğreti, felsefenin analizinden farklı olarak karşılıklı ilişki esasına dayalı bir metodolojiye dayanmalıdır. Bu, ilişkiler metafiziğidir.

Allah-insan ilişkisinin Kur'an'daki görüntüsü efendi-köle ilişkisinden uzaktır. Tanrı insanı köle gibi görmek istememektedir. Eğer bunu isteseydi kendine sürekli ibadet edip iradesine boyun eğen meleklerin varlığı yeterli olurdu. Allah, insana söz vermiştir. Yarattığı bu varlığa, diğerlerine tanımadığı bazı imtiyazlar vermiştir (***hilâfet***). O'nunla anlaşma yapmıştır (***misâk***). Bu anlaşma ile sadece insanı değil kendisini de yükümlülük altına sokmuştur. Anlaşmaya uygun davrananları dost edinmekte (***velayet***) ve onları gözetmektedir.

Allah-insan ilişkisi, Allah ile diğer nesneler arasındaki ilişki gibi değildir. Çünkü insan, diğer varlıklardan farklıdır. Eşya, Allah'a (daha doğrusu onun nizamına) zorunlu olarak boyun eğer. Nesneler, Allah'ın kurduğu kozmik düzenin gönüllü parçasıdır. Buna karşılık insan, irade sahibidir. O, Allah'ın nizamına karşı çıkma gücüne sahiptir. Öncelik-sonralık arama yanlışlığına düşmeksizin, Allah-insan ilişkisini gözetmek, insanın sorumluluğunu ve özgürlüğünü sonuna kadar savunmak gerekir. Bu fikir, sağlıklı ve özüne uygun bir dinî kültürün hareket noktasını oluşturur. Konu zaman zaman ortaya çıkan ve akıl sahibi her insanı rahatsız eden din eksenli tahakküm ve istismarların önüne geçmek açısından zorunludur. İlahî mesaja uygun bir dinî anlayış, Allah'ın evren üzerindeki gücünü, hikmetini, iradesini; insan özgürlüğünü, onurunu ve itibarını yüceltmelidir.

KAYNAKLAR

Fazlur Rahman, ***Ana Konularıyla Kur'an***, çev. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1993

İrfan Abdülhamid, ***İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları,*** çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011

Mehmet Evkuran, ***Ahlak Hakikat ve Kimlik-İslam Kelamında Ahlak Problemi,*** Araştırma Yayınları, Ankara 2013

----------, ***Sünni Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması***, 3. Baskı, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2013

Kâdı Abdulcabbâr, ***el-Munye ve'l-Emel***, thk. İsâmuddin Muhammed Ali, İskenderiye 1985

Toshihiko Izutsu, ***Kur'an'da Allah ve İnsan***, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1963

OTURUM BAŞKANI- Mehmet Evkuran hocamıza teşekkür ediyoruz.

Aslında arzuladığımız burada dile getirilmesinden heyecan duyduğumuz medeniyetin inşası, elbette sınırları var, temelleri var, hudutları var, tehlikeleri, tehditleri var ama bence çok da zor değil. Belki inşadan çok bizim yapacağımız iş ihyadır. Dolayısıyla o ihyanın temelleri zaten var hem uygulanmış bir hâlde hem de esasları ile, bu konuyu gündeme getiren hocamıza ben tekrar teşekkür ediyorum.

Şimdi de üniversitemizin ilahîyat fakültesi öğretim üyelerinden Ramazan Altıntaş hocamız bize Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru konusunu sunacak.

Buyurun hocam.

3- CAHİLİYE ZİHNİYETİ VE ÇİĞNENEN İNSAN ONURU

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ[1]

GİRİŞ

Bu bildirimizde cahiliye ve cahiliye zihniyetinin ne anlama geldiği ortaya konacak, sonra da cahiliyede çiğnenen insan onuruna örnekler verilecektir. Bununla da kalınmayacak İslam'ın gelişiyle birlikte Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in nebevi sünnetinden, çiğnenen insan onuruna karşı nasıl bir düzenleme getirildiğine işaret edilecektir. Hz. Ömer'e nispet edilen bir sözde; "İslam'da cahiliyeyi bilmeyenler türeyince, İslam'ın düğümleri teker teker çözülür" denilmektedir. Bu söz, eğer İslam ve İslam'ın getirdiği değerler konusunda yeterince bilgi sahibi olunmazsa, cahiliye zihniyetinin bütün çağlarda tekrarlanabileceğine dikkatlerimizi çekmektedir. Dolayısıyla biz de çiğnenen insan onuru üzerinde durmadan önce, cahiliye zihniyetini tanımak bakımından önceliği cahiliye kavramın tahliline vereceğiz.

CAHİLİYE KELİMESİNİN ANLAMI

Arapça'da cahiliye kelimesi 'cehl' fiilinden türemiş bir mastar olup; bilgisizlik, hafif meşreplilik, sathi düşünce, idrak yoksunluğu, aklını iyi yönetememe, duygularına yenik düşme, kabalık, hamiyet, kendini beğenme ve aşırı büyüklük taslama gibi anlamlara gelir.[2] Bu bağlamda cehl, ilmin zıddı olarak barbarlık anlamında kullanılmakla birlikte, hilm sözcüğünün karşıtı olarak da ifade edilir. Hilm sözlükte; "öfke anında gücü yetmekle birlikte düşünerek hareket etme, yumuşak huyluluk, ahlak ve karakter sağlamlığı, aklına mukayyet olma, tedbirli davranma ve nefsi kontrol altına alarak intikam duygusundan vazgeçme" gibi manalar taşır.[3] Bu bağlamda cahiliye zihniyetinin en belirgin özelliği; ırkçılık, asabiyet, kabilecilik, şiddet, saldırganlık ve barbarlıktır.

---

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi-Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

2 bk. Firuzâbâdî, Necmüddin Muhammed b. Yahya, ***el-Kâmûsu'l-Muhît***, (Mısır, ts.), I, 58; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, ***Lisânü'l-Arab,*** (Mısır, ts.), II, 130.

3 Firuzâbâdî, ***el-Kâmûsu'l-Muhît***, I, 696; İbn Manzûr, ***Lisânü'l-Arab***, XII, 146.

Bir terim olan cahiliye, gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse hadislerde Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını, İslami devirden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple Arapların İslam'dan önceki dönemine *"Cahiliye"* ve "*Cahiliye Çağı*" denilir. Hz. Peygamber'in ashabı, cahiliye kelimesiyle İslam öncesini kastediyorlardı. Onlar Müslüman olduktan sonra bu devirle ilgili hatıralarını, inançlarını, tutum ve davranışlarını anlatırken veya Hz. Peygamber'e o dönemde yaptıkları işlerin İslam'daki hükmünün ne olduğunu sorarlarken çoğunlukla bu kelimeyi kullanmışlardır.[4]

Medine döneminde inen ve Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçen cahiliye kelimesinin her biri cahiliye toplumuna özgü temel vasıfları ve zihniyetleri anlatması bakımından önemlidir. Bunlar, cahiliye zihniyetine ait olan fert ve toplumun Allah'ın gücünü ve kudretini sınırlamayı kastetme manasında ***zannu'l-cahiliyye;***[5] insanlar arasında mutlak adaleti gözetmeyen bir hukuk sistemi anlamında ***hükmü'l-cahiliyye;***[6] kadının sosyal hayatta olanca tutumla bedenini sergileyerek dişiliğini öne çıkarması manasına ***teberrucü'l-cahiliyye***[7] ve aklıyla hareket etmeyip hisleriyle hareket eden mutaassıp ve barbar kimsenin tavrı manasına ***hamiyyetü'l-cahiliyye***[8] tarzındadır. Kur'an'da geçen bu tabirler her ne kadar Arapların İslam'dan önceki durumlarını ifade etmiş olsa da Hz. Peygamber, cahiliyeye, sadece geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, İslam göz ardı edildiği taktirde bu zihniyetin her zaman tekrarlanabileceğini düşünmüş ve ümmetini bu yönde uyarmıştır.[9]

Hz. Peygamber'in ashabı, İslam'ın, cahiliye devrinin kimi örf ve âdetlerini kaldırdığını söylerken cahiliye kibir ve taassubunu, haksız uygulamaları, kabilecilik anlayışı ve kan davasını, bağışlamaya yer vermeyen barbar âdetleri kastediyordu. Nitekim Habeşistana göç eden muhacirler adına Necâşî ile konuşan Ca'fer b. Ebu Tâlib'in: "***Ey hükümdar! Biz cahiliye zihniyetine sahip bir kavimdik..***"[10] ifadesinde dile getirilen hususların çoğu, insan onurunu ayaklar altına alan konularla ilgilidir.[11] Dolayısıyla cahiliye gerek vasıf ve gerekse dönem olarak sadece İslam öncesini değil, sonrasını da ifade eden bir anlamlar dünyasına sahiptir. İslami duruma aykırı olan her şey, cahiliyenin kapsamı alanına girer. Bu açıdan düşünüldüğü zaman cahiliye, salt, İslam'ın doğuşundan önceki dönemi ifade etmez, bütün zamanlarda İslam'a aykırı düşen her

4 Krş. Fayda, Mustafa "***Cahiliye",*** DİA, İstanbul 1993, VII, 17.

5 bk. Âl-i İmrân, 3/154.

6 bk. Mâide, 5/49–50.

7 bk. Ahzap, 33/33.

8 bk. Fetih, 48/25-26.

9 bk. Buhârî, "Cenâiz", 39.

10 İb Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik, ***es-Sîratü'n-Nebeviyye***, Mısır 1936, I, 335.

11 Fayda "Cahiliye", DİA, VII, 18.

türlü itikat ve davranışları da ifade eder.[12] Onun için cahiliye zihniyetinin varlığını sürdürmesi, mecazi anlamda Kur'an'ın tabiriyle, birey ve toplumların ateş çukurunun tam kenarında dolaşması anlamına gelir.[13] Cahiliye zihniyeti, insana problemli bakışla ilgili bir kavramsallaştırmadır. Bu manada İslam, -etnik kökeni, dini, inancı ne olursa olsun- kelimenin tam manasıyla insana saygı duyar ve onu Allah'ın yarattığı en şerefli varlık olarak görür: *"Biz Âdemoğlunu şerefli bir varlık olarak yarattık"*[14] ayeti, bunun kanıtıdır. İslam nazarında her insan, yaşadığı coğrafyadan, ırkından, dilinden, inancından, felsefi görüşünden, cinsiyet ve derisinin renginden önce, salt bir varlık olarak değerli ve onurlu bir şahsiyettir. İlahî çevrimin son halkasını teşkil eden İslam, tek kelime ile insanı, insana karşı savunmuş ve onun onurunu ötekine karşı koruma mücadelesi vermekle kalmamış, bu bakış açısını bir yaşam tarzı haline getirmiştir.

B. İNSAN ONURU NE DEMEKTİR?

İnsan onuru, izzeti nefis, haysiyet, öz saygı, şeref, erdem, vakar, saygınlık, kendine saygı duyma ve başkalarını da kendine saygılı kılma gibi anlamlara gelir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel vasıf; konuşma, aklını kullanma, seçme özgürlüğü, yeryüzünün maddi ve manevi imarını üstlenme gibi kabiliyetlerle yaratılmış olmasıdır. Hangi coğrafyada doğarsa doğsun, bütün insanlar hür, onurlu ve haklar bakımından eşit doğarlar. İslami bakış açısında böyle olan bir kimseyi köleleştirmek, ayrımcı muameleye tabi tutmak ve hukuki manada müstakil bir şahsiyet olarak tanımamak, ancak cahiliye zihniyetinin bir ahlakıdır. Bundan dolayı İslam, ilk günden itibaren cahiliye ile mücadele etmiş, cahiliyenin kast sistemine dayalı ayrımcılığına karşı, hak katında insanların ***eşitliği*** prensibini getirmiştir. Çünkü insanlar; hayatta ve ölümde, haklarda ve borçlarda, kanun önünde ve Allah huzurunda, dünyada ve ahirette eşittirler.

İslam, insanların birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük unsurunu doğuştan beraberlerinde getirdikleri hurafesini kesinlikle kabul etmez. Bütün insanlar Allah'ın birer yaratığıdır ve hepsinin kökü birdir.[15] İnsanların eşitliği prensibiyle ilgili olarak "Veda Hutbesi"nde: "*Hepiniz Âdem'in neslindensiniz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arabın, Arap olmayanlar üzerinde veya Arap olmayanın Arap karşısında üstünlüğü yoktur. Bu üstünlük ancak Allah'tan korkmakla (takva ile) olur."*[16] hitabında bulunması buna delildir. Görüldüğü gibi, bu nebevi hitabede kanun önünde insanların

12 *İzutsu*, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara, Kevser Yayınları, 1975, 190.

13 Âl-i İmrân, 3/103.

14 İsra, 17/70.

15 bk. Hucurât, 49/13.

16 M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. S. Mutlu- S. Tuğ), İstanbul 1969, II, 66.

eşitliği dile getirilmiştir. Şüphesiz bu ilkenin yerleşmesi, üstünün hukuku değil, hukukun üstünlüğünün bir zaferidir. İslam tarihinde yasalar önünde eşitlikle ilgili birçok örnek uygulama mevcuttur. Yeri geldiği zaman buna örnekler verilecektir. Maalesef İslam 1400 senedir teorik ve pratik alanda insanın onurunu koruma mücadelesi vermesine rağmen, hâlâ günümüzde birçok alanda insan onuru çiğnenmeye devam etmektedir. İşte biz bu makalemizde cahiliye zihniyetinde çiğnenen insan onuru ve buna karşı İslam'ın bakış açısını örneklerden hareketle vermeye çalışacağız.

C. ÇİĞNENEN İNSAN ONURUNA ÖRNEKLER

1. Adalet Duygusunun Zedelenmesi

Adalet, her türlü sapmanın ve haksızlığın karşıtı olup, bir şeyi ait olduğu yere koymak, hakkını vermek, eşit ve denk yapmak anlamlarına gelir.[17] Bu anlamda adalet kelimesi; insaf, haklılık, söz ve eylemde doğruluk manalarını kapsayan bir denkleştirme olup; verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu sebeple hakkaniyet ölçüsü olan adaletin –ister mahallî, isterse küresel düzeyde olsun- gerçekleştirilmesi için mücadele vermek, insan onurunu korumanın doğal bir yoludur. Çünkü toplumda hakların gasbedilmesi çok büyük bir faciadır. Bu sebeple, nerede ve ne şekilde olursa olsun bir hak ve hukuk gaspı olan her türlü ayrımcılıktan uzak durulmalıdır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'in çağrısı şöyledir: ***"Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; âdil olun."***[18] Nitekim Hz. Peygamber de kendisine suç işleyen soylu bir kimse hakkında imtiyazlı davranılması ricasında bulunan sahabeye hitaben: ***"Sizden önceki ümmetlerin helak olmasının sebebi, içlerinden şerefli birisi hırsızlık yaptığında onu cezasız bırakıp zayıf biri aynı suçu işleyince onu cezalandırmalarıdır. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık etse, cezasız bırakmazdım."***[19] buyurmakla kalmamış, adaleti toplum hayatının bütün alanlarına yayma konusunda evrensel açıklamalarda bulunmuştur. Hatta Hz. Peygamber, henüz risâlet göreviyle sorumlu tutulmadan önce cahiliye dönemi Mekke'sinde birkaç gönüllü insanla birlikte insan hakları alanında mücadele vermek üzere kurulmuş olan ***"Hılfu'l-Fudûl/Erdemliler Topluluğu"***da görev ve sorumluluk üslenmiştir. O, bu kuruluş kanalıyla Mekke'de, iffeti kirletilmek istenen, din özgürlüğü engellenen, hayatına kastedilen nice insanların hakkını ve hukukunu savunduğu gibi, malı gasbedilen ve emeğinin hakkını alamayan kimselerin de hakkını savunmuştur.[20] Toplumda sosyal barış ve güvenin kaynağı, adalet

17 el-İsfehânî, Râgıb, ***el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an***, İstanbul 1986, s. 487.

18 Mâide, 5/8.

19 Buhârî, Hudud, 12; Müslim Hudud, 8.

20 Bazı örnekler için bakınız. M. Hamidullah, ***İslam Peygamberi***, I, 53-54.

ve hakkaniyet ilkelerine uygun davranmaktır.[21] Çünkü adalet duygusunun yara aldığı bir düzende güven olamayacağı için toplumsal barış yara alır ve medenileşme yolunda ilerleme akamete uğrar.

2. Cinsiyet Ayrımcılığı

Cahiliye Arap toplumunda varlıklı ve hür kadınlar nispeten kendi konumlarını korumada bir ayrıcalığa sahip olmakla birlikte, yoksul hür kadınlar ve cariyeler, gerek aile içinde ve gerekse çevrelerinde hükmetme ve saygınlık görme bakımından varlıklı hür kadınların derecesine yaklaşamamışlardır. Cahiliye Arap telakkisinde kadın, işi gücü erkekleri kandıran, baştan çıkartan, ayartan, haklar bakımından erkeğin dûnunda bir varlık olarak görülür, efendisi tarafından her türlü şiddete maruz bırakılırdı. Kadının ebedi olarak herhangi bir konuda görüş ileri sürme ya da görüşüne başvurulma gibi bir yetkisi ve salâhiyeti yoktu. Cahiliye zihniyetinde kadının değersizliğini anlatan; *"kadınlarla istişare ediniz, fakat onlara muhalefet ediniz"* sözü, toplum hayatının katmanlarında yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. [22]

Cahiliye Arap toplumunda hür kadınlar erkek çocuk doğurduğu zaman toplum nezdinde sosyal itibar kazanmalarına rağmen, cariyelerin veya gazvelerde esir alınan kadınların hiçbir değeri ve itibarı yoktu. Arap, cariyesiyle dişi devesini bir tutar ve hatta aralarında hiçbir fark da gözetmezdi. Bazıları genç ve güzel cariyelerini toplayarak bunları ticaret sermayesi yapar ve seks işçisi olarak çalıştırırdı.[23]

Cahiliye Arap toplumunda bir baba kızını, alacağı bedele göre istediği erkeğe verebilirdi. Kızın rızasını almaya lüzum görülmezdi. Cahiliye insanının zihniyetinde kız çocuğunun eş seçme hakkı ve özgürlüğü yoktu. Hele hele evlilikte bir kızın bakire olmadığı ortaya çıkarsa, bu bir musibet ve kızın ailesi için bir leke, bir ar, onurun zedelenmesi ya da namusun ihlali anlamına gelirdi. O lekeden kurtulmanın tek yolu, aile meclisinin verdiği kararla, kızın öldürülmesiydi. Bu bir ***töre cinayetiydi***. Ayrıca, kız çocukları horlanırdı. Arap, doğan çocuk erkek olduğu takdirde sevinir, velime yemeği verir, şenlik yapar ve iftihar ederdi. Kız çocuğu doğduğu zaman utanır, sıkılır, kızarır ve bunu aile için bir uğursuzluk ve felâket habercisi olarak görürdü.[24] Kadının aleyhine olan bu psikolojik tutumdan daha da ileri gidilerek fiziksel anlamda kız çocukları diri diri toprağa gömülürdü.[25] Kur'an-ı Kerim'de kız çocuklarını diri diri öldürenlerin ne

21 Krş. Nisa, 4/135.

22 bk. Zebîdî, ***Tâcu'l-Arûs***, Beyrut 1994, II, 454.

23 bk. Altıntaş, Ramazan, ***Bütün Yönleriyle Cahiliye***, İstanbul 2007, s. 186.

24 bk. Cevad Ali, ***el-Mufassal,*** Bağdat 1993**,** IV, 653. Şu ayetlerde bu hususa açıkça işaret edilir. bk. Nahl, 16/58–59; Zuhruf, 43/18.

25 Kur'an'da kız çocuklarının niçin öldürüldüğü sorgulanır. bk. Tekvir, 81/ 8–9.

sebeple öldürdüklerinden sorguya çekileceklerinden bahsedilir: *"Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda."*[26]

İslam gelişiyle birlikte her türlü cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmış, kadın ve erkeğin bir bütün olduğunu ortaya koymak suretiyle her iki cinsin de Allah'ın teklifleri karşısında eşit düzeyde sorumlu olduğunu bildirmiştir.[27] Nitekim Hz. Peygamber de bir insan hakları bildirgesi olan veda hutbesinde bizzat kadına karşı yapılan olumsuz ayrımcılığa son verilmesini istemiş ve bu konuda pozitif ayrımcılıktan yana evrensel ilkeler vazetmiştir: "*Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır."*[28] Bütün bu uyarılara rağmen yaşadığımız çağdaş dünyada hâlâ kadınlara karşı her türlü şiddet uygulanıyor ve bunların çoğu da ölümcül sonuçlar doğuruyorsa, bunun sorumlusu İslam değil, cahiliye zihniyetinin gönül ve kafalardan hâlâ silinip atılamaması gerçeğidir.

3. Kabile Taassubu ve Irk Ayrımcılığı

Tarihsel süreçte cahiliye döneminde -ister hadari ve isterse bedevi olsun- bütün çeşitleriyle Araplar, kabile hayatı yaşıyorlardı. Kabile, çölde hayatın direği kabul edilir, bu sayede Arap canını ve malını korurdu. Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu, fertlerin birbirine nesep ve kan yoluyla bağlandığı topluluktur. İnsanların bir araya gelmeleri ikinci derecedeki ihtiyaçlarından çok, birinci derecede temel ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için yardımlaşma amacına yöneliktir.[29] Bu sebeple cahiliye döneminde herhangi bir kabile, zorunlu ihtiyaçlarını temin etmek için kendilerine düşman olan kabileyi basarlar, develerini sürüp götürürler, kadınlarını ve çocuklarını esir alırlardı. Aralarında düşmanlık hiç eksik olmazdı. Diğer kabile de fırsat kollar, ötekisinin kendisine yaptıklarının aynısını diğerine yapardı.

Cahiliye döneminde savaşlar ve mücadeleler, kabile fertleri arasında sıradan olaylar sayılırdı. Mesela, başka kabileden birisine yönelik onur kırıcı aşağılayıcı bir söz ya da şiddet uygulama, ölüm ile sonuçlanırdı. Kana kan ile karşılık verme geleneği, büyük bir kanun gibi korunurdu. İntikam almak, kutsal görevlerden sayılırdı. Kaçırılmış bir kız, çalınmış bir köle, bir cariye, bir at, bir deve, diyeti ödenmemiş bir öldürme, bir kan

26 Tekvir, 81/8–9.

27 Tevbe, 9/71.

28 M. Hamidullah, ***el-Vesâiku's-Siyâsiyye,*** Beyrut 1987, s. 360; a.mlf., ***İslam Peygamberi,*** I, 275.

29 İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, ***Mukaddime***, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 2001, 148.

davası iki kabile arasında senelerce süren savaş ve mücadeleye sebep olurdu.[30] Çünkü bedevi yaşam tarzı, şiddet ve taassup ruhu ile ferdi bağımsızlık düşüncesini beslemiştir.

İslam'da bir toplumun farklı soylara ve kabilelere ayrılması doğaldır. Kur'an'da toplumların farklı boy ve kabilelere ayrılması, sosyolojik anlamda birbirlerini tanımalarına vesile olmak içindir. Bu husus şu ayette açıkça anlatılır: ***"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."***[31] Bu ayetten de anlaşıldığı gibi İslam kabileye karşı değil, kabileciliğe karşı çıkmıştır. Zira kabilecilik zihniyeti, katı asabiyet anlayışı esasına dayanır. Cahiliye döneminde ***"kardeşin zalim de olsa, mazlum da olsa yardım et"*** sözü bir darb-ı mesel haline gelmişti.[32] Kaygılı ve musibetli olaylarda kabile fertleri yardıma çağrıldıklarında, sözün doğru olup olmadığı hakkında delil aramazlar, hemen icabet ederlerdi.[33] Cahiliye dönemi Arap kabileleri arasında meydana gelen bu çatışmalar, kabileler arasında düşmanlığa, kin ve nefretin yayılmasına, insanların ölümüne, kan davalarının artmasına ve intikam duygusuna yol açardı. Bizzat Hz. Peygamber böyle bir toplumda Müslümanları kabile asabiyetinden ve körü körüne taassubdan korumak için adalet, hak ve hukuk anlayışını öne çıkarmıştır. Hz. Peygamber veda hutbesinde; "***Cahiliye devrinde güdülen kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Rabia'nın kan davasıdır.***" buyurmak suretiyle bu cahiliye âdetine son vermiştir.[34] Yine bir defasında muhacir ve ensara mensup iki çocuk kavga etmiş, bunun üzerine muhacir, "***yetişin ey muhacirler!***", ensar da; "***yetişin ey ensar!***" diye haykırmıştı. Bu kabile hukukuna dayalı çözüm şeklini gören Hz. Peygamber, Müslümanlar arasındaki bu tavrı, "***cahiliye davası***" olarak nitelendirmiş ve Müslümanları bundan men etmiştir.[35]

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in getirdiği değerler sisteminde renklerin ve dillerin farklılığı, Allah'ın bir ayeti olarak nitelendirilmiştir.[36] Kur'an'a göre insanlar, aynı kökten

30 Günaltay, M. Şemsettin, "Kable'l-İslam Arablar ve Tedeyyünleri", ***DİF Mecmuası***, III, 1926 13–14.

31 Hucurât, 49/13.

32 Buhârî, Mezalim, 4; İkrah, 7; Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, ***Kitâbu'l-Emsâl***, Beyrut, Dâru'l-Me'mûn, 1980, 142.

33 İbn Haldun, ***Mukaddime***, s. 157; Cevad Ali, age., IV, 392; Ahmet Emin, ***Fecru'l-İslam***, Beyrut 1969, s. 38.

34 Dârimî, Sünen, Menâsık, 34.

35 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 16.

36 bk. Rûm, 30/22.

gelmişlerdir.[37] Ontolojik anlamda bir farklılık söz konusu değildir. Bu konuda nebevî mesajın evrenselliğine ışık tutacak şu ilke çok önemlidir: *"Allah sizin zenginliğinize ve fiziki şeklinize bakmaz; O, sizin gönlünüze ve davranışlarınıza değer verir."*[38] Dolayısıyla, etnik köken ayrımcılığı, insan hakları bakımından bir zulümdür. Bu konuda Hz. Peygamber'in uyarısı çok özlü ve anlamlıdır: *"Irkçılık davasına kalkışan bizden değildir."*[39]; *"Sizin hepiniz Âdem'in neslindensiniz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arabın, Arap olmayanlar üzerinde veya Arap olmayanın Arap karşısında üstünlüğü yoktur. Bu üstünlük ancak Allah'tan korkmakla (takva ile) olur."*[40]

Görüldüğü gibi nebevî mesajın söylemlerinde bütün insanlığı kucaklayacak düzeyde evrensel bir dil kullanılmıştır. Yaşadığımız çağdaş dünyada hâlâ etnik çatışmalar yaşanıyorsa bu İslam'ın ayıbı değil, cahiliye zihniyetinin yeniden hortlatılmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, annesinin renginin siyah olmasından dolayı, bir başka Müslüman'ı ayıplayan bir sahabiye: "*Sende hâlâ cahiliyeden bir şeyler kalmış*"[41] buyurmak suretiyle, renk ayrımcılığını cahiliye ahlakı olarak nitelendirmiştir.

4. Sınıf Ayrımcılığı

Kur'an-ı Kerim'e göre insanoğlunu büyüklük taslamaya sürükleyen sebepler arasında, kendisini *'seçkinci'* görmeye dayalı sınıf ayrımcılığı gelmektedir.[42] Cahiliye döneminde bazı kabileler kendilerini diğerlerinden seçkinci/üstün görür ve bu zihniyetlerini hac ve umre ibadetlerine yansıtırlardı. Örneğin cahiliye döneminde hac görevi Arafat'tan başlatılır ve bu başlatma vazifesi Sûfelilere ait olurdu. Özellikle Kureyş ve ona tabi olan Beni Amr, Sakif ve Huzaalılar kendilerini Mekke'nin asılzadeleri olarak görür, bu sebeple diğer kabilelerle birlikte Arafat'ta vakfe yapmaz, yürüyerek Müzdelife'ye giderlerdi. Bunun gerekçesini de şöyle açıklarlardı: "*Biz İbrahim çocuklarıyız. Harem ehliyiz. Beytin sahibiyiz. Mekkeliyiz. Arap kabilelerinin hiçbiri, bizim bulunduğumuz onur ve asalete sahip değillerdir. Bu sebeple bizim halkla birlikte Arafat'ta vakfe yapmamız, sonra halk ile birlikte Müzdelife'ye gelmemiz değer ve rütbemizi düşürür."*[43] İslam geldiği zaman bu ayrımcılığa "*İnsanların vakfe edip döndükleri (Arafat'ta) yerden (hep birlikte) vakfe edip dönünüz. Allah'tan*

37 Krş. Nisa, 4/1.

38 Müslim, Birr, 10; İbn Mâce, Zühd, 9.

39 Müslim, İmâre, 53, 54, 57.

40 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, V, 411.

41 Buhârî, Sahih, İman, 20.

42 Leyl, 92/8-11.

43 İbn Hişâm, ***es-Sîratü'n-Nebeviyye***, I, 212.

mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder."[44] ayetiyle ve Hz. Peygamber de "*Hac, Arafattir*"[45] buyurmak suretiyle bu ayrımcı uygulamaya son verecek, böylece sınıf ayrımcılığını temel alan cahili gelenek düzeltilmiş olacaktır.

Bir başka açıdan, özellikle cahiliye zihniyetinde varlıklı olmak, seçkinci olmanın ve kendisini Allah'tan müstağni görmenin bir göstergesi sayılırdı. Bu duygu onlarda dünyevileşmeyi artırmış, Allah'a rağmen yaşamanın kapılarını açmıştır. Kehf Suresi'nin 32'den 43. ayete kadar geçen ayetler grubunda bu durum çok güzel tasvir edilir. Allah'ın yerine serveti koyan, sahip olduğu servetin kendilerinde ebedilik düşüncesi meydana getireceği düşüncesine kapılan[46] bu kesim, hem yaşam biçimleriyle ve hem de sözleriyle; kıyameti, ölüm ötesi hayatı ve nübüvveti inkâr etmişlerdir.[47]

Kur'an-ı Kerim'de aynı zihniyetin dinî alanda da seçkinciliğe soyunduklarına birçok örnek vardır. Medyen cahiliye toplumunun seçkinleri, Şuayb (a.s.)'ı ve ona inananları; inançlarından irtidat etmeye, eğer etmezlerse, doğup-büyüdükleri ülkelerini terk etmeye çağırmışlardır: "*Ey Şuayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız.*"[48]

Bir başka örnek de Hz. Peygamber'e karşı, cahiliye zihniyeti tarafından reva görülmüştür. Nitekim İslam'ın Mekke döneminde bir avuç iktidar seçkini, yeni daveti sevimsiz göstermek için başta Hz. Peygamber olmak üzere ona inananlar hakkında olmadık yalanlar uydurarak karşı koymuşlar, bütün toplum kesimlerini direnişe çağırmışlardır.[49] Kaldı ki bu yeni davet, toplumu, siyasi nüfuz ve hâkimiyetin baskısından kurtararak sosyal adaletin yükseldiği, birinin diğerine renk, servet ve makam açısından farklılığının olmadığı, ancak kişinin topluma faydalı ve hayırlı işiyle üstün olabileceği ve insanlık itibarını kazandıran yeni duruma toplumu dönüştürmeyi amaçlamakta idi. Bilindiği gibi İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed (s.a.s.)'ın çevresinde toplanan inananlar arasında az sayıda varlıklı kimseler olmasına rağmen çoğu, kölelikten gelme yoksul Müslümanlardı. Kureyş'in ileri gelenleri, statü ve değerler açısından bu kişileri küçümsüyor, yoksul Müslümanlarla birlikte aynı statüde değerlendirilmeyi uygun görmüyor, kendileri geldiğinde onları çevresinden uzaklaştırmayı Hz. Peygamber'e teklif ediyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, Elçisini şöyle uyarmıştı: *"Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri (fakirleri, yoksulları), yanından*

44 Bakara, 2/199.

45 bk. Nesâî, Menâsiku'l-Hac, 151-152; İbn Mâce, Menâsık, 57; Tirmizî, Hac, 57; Ebu Davud, Menâsık, 69.

46 bk. Hümeze, 104/1-3.

47 Fussilet, 41/15; Yunus, 10/7; Duhân, 44/35; Câsiye, 45/24.

48 A'raf, 7/88.

49 Sa'd, 38/6-7.

kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun."[50] Hz. Peygamber'in şahsında bu uyarı, bütün Müslümanlar için geçerli, takip edilmesi gereken temel bir ilke olmuş, insanlara statü ve ekonomik farklılıklarından dolayı ne imtiyaz tanınmış ve ne de farklı muamele uygulanmıştır. İslam'da değer ölçüsü, Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımak olarak görülmüştür.

SONUÇ

Cahiliye bilgisizliğin, bilgisizce hareket etmenin, yaptığı şeyin sonucunu düşünmemenin, Allah'ı ve O'nun ayetlerini anlamamanın, Allah'a isyan etmenin ne kadar kötü olduğunu idrak edememenin sembol kavramıdır. Birey ve toplumlar, şahsi kaprislerini ilahlaştırdığı, Allah'a rağmen bir hayat yaşadıkları takdirde, dün olduğu gibi bugün de her türlü sömürü, kavmiyetçilik, tarafgirlik, güçlülerin zayıfları ezmesi, cinsiyet ayrımı, dışlama, ötekileştirme, zorbalık, zulüm ve insan hakları ihlalleri yaşanmaya devam edecektir. İnsan onurunu koruma, ancak ilahî öğretiye inanma ve yaşama ile sağlanabilir. Zira tevhide dayalı bir dünya görüşü ve yaşam tarzını benimsemeyenler, gerçek anlamda ne mahallî ve ne de küresel ölçekte adaletin ve merhametin gerçek sözcüsü olamazlar. Çiğnenen insan onurunu yeniden sağlamanın yolu, izzeti, onuru, yeniden Allah ve Resulünün getirdiklerinde aramaktan geçer.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel*, Müsned*, Kahire 1934.

Ahmet Emin, ***Fecru'l-İslam***, Beyrut 1969.

Altıntaş, Ramazan, ***Bütün Yönleriyle Cahiliye***, İstanbul 2007.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, ***Sahih,*** İstanbul 1981.

Cevad Ali, ***el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam,*** Bağdat 1993.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, ***Sünen,*** Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.

Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, ***Kitâbu'l-Emsâl***, Beyrut, Dâru'l-Me'mûn, 1980.

Fayda, Mustafa, ***Cahiliye***, DİA, İstanbul 1993.

Firuzâbâdî, Necmüddin Muhammed b. Yahya, ***el-Kâmûsu'l-Muhît***, (Mısır, ts.).

Günaltay, M. Şemsettin, *"**Kable'l-İslam Araplar ve Tedeyyünleri**"*, DFİF Mecmuası, III, 1926.

50 En'âm, 6/52.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik, ***es-Sîratü'n-Nebeviyye***, Mısır 1936.

İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, ***Mukaddime***, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 2001.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, ***Sünen,*** İstanbul 1981.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, ***Lisânü'l-Arab,*** (Mısır, ts.).

İsfehânî, Râgıb, ***el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an***, İstanbul 1986.

İzutsu, Toshihiko, ***Kur'an'da Allah ve İnsan***, çev. Süleyman Ateş, Ankara, Kevser Yayınları, 1975.

M. Hamidullah, ***el-Vesâiku's-Siyâsiyye,*** Beyrut 1987.

M. Hamidullah, ***İslam Peygamberi***, (çev. S. Mutlu- S. Tuğ), İstanbul 1969.

Müslim b. Haccac el-Kureyşi, ***Sahih***, İstanbul 1981.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, ***Sünen,*** İstanbul 1981.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünen, İstanbul 1981.

Zebîdî, Muhammed Murtaza, ***Tâcu'l-Arûs***, Beyrut 1994.

OTURUM BAŞKANI- Kadim cahiliyeden modern cahiliyeye geniş bir perspektifle konuyu ele alan ve kirlenen insan onurunu örneklerini bize sunan Ramazan Altıntaş hocamıza teşekkür ediyorum.

Bu oturumda üç tebliğ dinledik. Tebliğlerini müzakeresini yapmak üzere arkadaşları buraya davet ederken masa düzeni itibarıyla ben özür dileyerek hocalarımızı yerlerine uğurluyorum.

Müzakereci arkadaşlarımız buyursunlar efendim.

Sayın, Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz, Prof. Dr. Mehmet Zeki İşcan, Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel hocalarımız.

Programda yer aldığı şekliyle ilk müzakereyi Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz arkadaşımızdan dinleyeceğiz. Kendisi Başkanlığımızda Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Daire Başkanlığı görevini de yürütüyorlar.

Buyurun Sayın hocam.

MÜZAKERELER

Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ[1]

Hocamıza bu çalışmasından dolayı teşekkür ederek başlamak istiyorum. Bu tebliğde Hocamız genel olarak dinlerde özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıkta insanın onurunun hangi temel yaklaşımlarla değerlendirildiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Konunun daha çok Kitab-ı Mukaddes çerçevesinde ele alındığını görüyoruz. Kutsal kitabın Eski Ahit bölümünün her iki dinin mensuplarınca kabul edilmiş ortak kutsal metin olması açısından iki dinin insan onuruna yaklaşımları açısından benzerliklerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Temelde her iki dinde insan Tanrı tarafından O'nun suretinde ve benzeyişinde yaratılmıştır ve bütün varlıklara hâkim olarak onları adaletle yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu açıdan insanın daha yaratılıştan varlıklar arasında büyük bir onur sahibi olarak öne çıkarıldığını söylememiz mümkündür. Ancak burada Yahudilikte kendilerinin seçilmiş topluluk oldukları anlayışının, Hristiyanlıkta ise insanın ilk günah ile dünyaya geliyor olması telakkisinin insan onuru açısından bazı sorunları işaret ettiğini ifade etmemiz gerekmektedir.

Bu tebliğ; sempozyumda dinlerin insan onuruna yaklaşımını ele alan tek sunum olduğundan burada bütün dinler söz konusu edildiğinde insan onuru için hangi ortak paydalardan söz edilebileceği üzerinde durmak istiyorum. Her şeyden önce onur kavramı söz konusu olduğunda iki temel yaklaşımdan söz edildiğini görmekteyiz. Bunlardan birincisinde temel olarak, insan olarak var olmak onurlu kabul edilmek açısından yeterli görülmektedir. Bu anlayışa göre bütün insanlar bizatihi insan olmaları itibarıyla eşit şekilde onurludurlar. İkinci anlayış ise, insanın insan olmaklığı açısından onurlu olmasını reddetmemekle birlikte bu onurun sürdürülebilmesini onun özel çabalarına bağlamaktadır. Dolayısıyla konuyu daha açıklığa kavuşturmak için şu sorunun arkasına düşmekte yarar var: İnsanı onurlu yapan şey nedir ya da insan hangi özellikleriyle onur kazanır?

---

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Daire Başkanı.

Yaşadığımız dünyada insanın onurlu yaşaması için temel ihtiyaçlarının giderildiği özgür bir ortam sağlanması gerekli görülmektedir. Günümüz dünyasında gerek hukuk sistemlerinin gerekse insan haklarını güvence altına almaya yönelik uluslar arası belgelerin bütün insanların aynı insani onura sahip olduğunu teyid eden eşitlikçi bir onur anlayışını vurguladıklarını söyleyebiliriz. Hukuki durum açısından sorun yok gibi görünmekle birlikte yaşadığımız dünyada insan onurunun çiğnendiği birçok dramatik olaya tanık olmaktayız. Bu birçok farklı onur ihlali açısından üzerinde durulması gereken önemli konudur.

Ancak dinler söz konusu olduğunda doğal olarak insan onuru açısından temel insani hakları görmezlikten gelmemekle birlikte bununla yetinilmemesi gerektiği ve insanın yaratılışındaki potansiyellerine uygun bir onuru kazanması için ona daha farklı hedefler gösterildiği anlaşılmaktadır. Her şeyden önce dinler iki evren ayrımı yaparlar ve gözle gördüğümüz dünyanın dışında metafizik âleme insanın dikkatini yoğunlaştırmasını isterler. Bu konuya bütün dinlerden örnekler vermemiz mümkündür. Mesela Buda'nın hayatı konuyu anlamamız açısından oldukça çarpıcı bir örnektir. Buda genç yaşındayken gerek günümüzde gerekse insanlık tarihinde insanların kendilerini onurlu yaptığını düşündükleri her şeye sahipken insanın gerçek onurunun bütün bu gözle gördüğümüz dünyanın her türlü zenginliğinin dışında bir şeyleri elde etmekle kazanabileceğini düşünerek yaşadığı sarayları terk etmiştir.

Dinler insan olarak yaratılmış olmanın yaratılıştan getirdiğimiz iman, merhamet, sevgi, samimiyet, dürüstlük, fedakârlık vb. birçok fazileti keşfedip onlarla insanın onurlanmasını hedef olarak önüne koymaktadırlar. Öte yandan eşitlikçi onur anlayışlarının, insana faziletlere ulaşmak açısından bir hedef koymaması insanca birçok değerin günümüz dünyasında anlamını yitirmesi şeklinde anlaşılabilir bir durumdur. Bu durumda insan manevi değerlerden budanmış bir varlık olarak sadece dış görünüşü ile onurunu elde etmeye yönelmektedir. Dolayısıyla insanın onur kazanacağı şeyler gitgide dünyanın maddi kazanımlarına indirgenmeye başlanmıştır. Bu durumda ister istemez İnsan onurunu tahkim etmede dinlerin rolleri gittikçe daralmaktadır. Dinden bağımsız yaklaşımların baskınlığıyla birlikte, dinlerin yaşadığımız dünyada insanların onur kaybına yönelik işlevsel olabilen çözümler ortaya koyamaması ve roller üstlenememesi birbirine paralel iki durum olarak devam etmektedir. Bundan da öte dinlerin insan onuru açısından zararlı gördüğü, insan onuruna yakıştıramadığı birçok yaklaşımın günümüz dünyasında insan onuru ile bağdaştırılıyor olmasına karşı ortaya koyduğu tepkilerin de cılız kaldığını söylemek mümkündür.

Bu bakımdan İslam'da insanın hem insan olarak yaratılmış olması hem de Allah'ın gönderdiği dine uymasıyla Allah'ın halifesi, meleklerin kendisine secde ettiği varlık, eşref-i mahlukat ve zübde-i âlem olduğu kabul edilmektedir.

OTURUM BAŞKANI- Biz de teşekkür ediyoruz.

Onurun evrensel bir değer olduğu vurgusunu yaptı Hüseyin Yılmaz arkadaşımız.

Şimdi de Mehmet Zeki İşcan hocamız bize müzakeresini sunacaklar.

Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN[1]

Sayın Evkuran'ın başarılı tebliği ve sunumu için teşekkürlerimi bildirerek konuşmama başlamak isterim. Tebliğ insan onuru bağlamında İslami söylemle Batılı söylem arasında bir karşılaştırma denemesi yapmakta, İslam düşünce geleneğinin önemli parçası olan Kelam ilminin İslam ve Kur'an'ın özüne uygun bir Tanrı-insan ve tabiat görüşü geliştiremediğini ileri sürmekte ve yeniden Kur'an'a dönüş olarak nitelenebilecek bir fikri temellendirmek istemektedir.

Buna göre tebliğ şöyle özetlenebilir:

Batıda her şeyin ölçüsü insandır, İslam'da ise hak ve hakikattir. İnsanı merkeze almak onu yalnızlaştırmaktır. İnsanı merkeze alan bir düşünce her zaman insan onurunun temel referansı olmaz.

İslam'da birey temelli bir düşünce geliştirilmelidir. Fakat Batı düşüncesinde birey fikri, Tanrı'dan özgürleşme üzerine kuruludur. Bu yüzden birey kimliği İslami olarak inşa edildiğinde dikkatli olmak gerekmektedir.

Tanrı-insan ilişkisi, İslami söylemde düzeltilmiştir. Vahyin amacı insanın kendi nefsine zulmetmesi ve alçaltmasına karşılık insana değerini ve sorumluluğunu anımsatmaktır. Kur'an'da içkin bir insan-sever ve insan-merkezli öz bulunmaktadır.

Allah-insan ilişkisinin Kur'an'daki görüntüsü efendi-köle ilişkisinden uzaktır. İnsan Kur'an'a göre Allah'ın kendisiyle misak yaptığı halifedir.

Kelam ilminin dili felsefi dile kaymış, dinsel inancın taleplerini ve hassasiyetlerini fark edemeyeceği bir noktaya varmıştır. Oysa İbrahim'in Tanrısı ile filozofun Tanrısı iki farklı sistem algılayışıdır. Kelam geleneğinde yaşanan temel problem, Kur'an'ın ortaya koyduğu insancıl anlayışın korunamayışıdır.

İslam düşüncesinde Allah-insan-tabiat arasına ayrım koyma eğilimi vardır. Oysa vahye dayanan bir teoloji sahiciliğini bu varlıklar arasında kuracağı bağlardan alır. Felse-

1 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

fenin ve kelamın ihmal ettiği bu konunun tasavvuf tarafından doldurulmaya çalışıldığı ve tam da bu nedenle İslam dünyasında vahye dayalı bir teoloji yerine bir tür felsefe olan mistik-batıni ontolojinin hâkim olduğu görülmektedir.

Tebliğde müzakere etmek istediğim birkaç konu vardır. Bunlardan biri **"Batı ve İslam" karşılaştırmasıdır**.

Batı ve İslam kategorisi, bir tür "yolların ayrım noktası" olarak kullanılmaya devam ediyor gözükmektedir. Fakat bu kategorik ayrım en azından kullanım olarak hatalıdır. Burada "öteki"nin adı bir medeniyet; beriki ise bir dindir. Ortada medeniyet seviyesine yükselmiş bir din ile henüz bu seviyeye ulaşamamış dinin karşılaştırılması algısı söz konusudur.

Osmanlı tecrübesi dikkate alındığında da bu karşıtlığın çok şey ifade etmeyeceği söylenebilir. Osmanlı İslami bir üçüncü Roma olarak tanımlanmıştır. Osmanlının Doğuya ilerlemesi, Avrupalı bir devletin ilerlemesi olarak gündeme gelmiştir. Ankara savaşında Yıldırım Beyazıt "gavur padişah" olarak anılmış, Türkmenler Timur'un yanında yer alırken Sırplar sonuna kadar padişaha sadık kalmışlardır. Osmanlı kültür uzamının sınırları da Rumeli ve Anadolu'nun türdeş bir kültürel alan oluşturduğunu buna karşılık diğer alanların derin farklılıklar içinde olduklarını göstermektedir. Bosna'da, Filibe'de Priştina'daki bir cami ile İstanbul'da Bursa'da Kayseri'deki bir cami birbirine ne kadar benziyorsa Kahire'deki Mekke'deki Tunus'taki camilerin mimarisinden de o kadar uzaktırlar. (Sarıbay, 2005, 10-13)

Bugün, özellikle entelektüel planda, din eğilimli değerlerin canlandırılması adına "Batıya" bir tür meydan okuma veya Batı düşüncesi karşısında İslami bir alternatif yaratma endişesi, çoğunlukla Batılı liberal değerlerin bir versiyonu görünümündedir. Sadece bu fikirlere dayanarak "Batı" ile "İslam" arasındaki açıklığın kapatılabilir olduğunu savunmak bile mümkündür. Sayın Evkuran'ın bildirisinde gözlemlendiği gibi bu fikirler, İslami hedefleri birçok yönden modernleşmiş, Batılılaşmış isteklerle birleştirmeyi beraberinde getirmektedir. Bu, Türkiye'nin modernite deneyiminin "epistemolojik kopuşunu" yani geleneksel kişilik tanımlarıyla batılı eğilimler arasındaki radikal kesinti problemini çözme yönünde iradi bir gayret olarak anlaşılabilir ve bu açıdan Türk modernitesinin önünü açabilir.

Gelinen nokta, tahakkümcü bir Avromodernitenin yerini alma sürecinde olan bir tür modernitedir. Avromodernitenin evrenselci argümanları, yerini kültürel özgüllüklerle meşrulaştırılmış bir moderniteye bırakmaktadır. Modernite, kültürel olarak tanımlanmaya çalışılan düzeylere parçalanmaktadır. Söz konusu olan Eisenstadt'ın kavramlandırmasıyla; "multiple modernities"(farklı moderniteler)tir. "Dünya" artık aynı anda birleştirilmekte aynı anda parçalanmaktadır. (Dirlik, 2009, 9, 10, 31, 68, 79)

Dolayısıyla Batı ve İslam ayrımı çok şey ifade etmemeye başlamıştır. Önemli olan, Avromodernitenin evrenselciliğinde ısrar ne kadar yanıltıcı ise paranoyak bir yerlicilik ya da translocalizmin de o derece yanıltıcı olabileceğinin farkında olunmasıdır. Kültüralist ön yargılar özcülüğü sonuç olarak verebilir.

Müzakere etmek istediğim ikinci konu Sayın Evkuran'ın **Kelam ilmine yaptığı eleştiriler** olacaktır.

Kelamcılar İslam düşünce tarihinde Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu aklî delil ve yöntemleri terk ederek kendilerinin ortaya attığı metotlara tabii olmaları sebebiyle eleştirilmiştir. Bu eleştiriye göre kelamcılar, dinin asılları konusunda Resulün ve sahabenin açıklamadıklarını açıklama yolunu tutmuşlardır. Bu yüzden Kelamcı demek, Kur'an ve sünnetin dışına çıkmak demektir. Abdullah İbn Mübarek'e atfedilen; Din hadis ehlinin, kelam Mutezile'nin, hiyel ise ehlirey'in işidir." sözü de buna işaret etmektedir. (Kıyıcı, 2009, 14, 142, 233-235)

Anlaşılan o ki Kelam, nas ve rivayetlerle yetinmemenin adı olmuştur. Nitekim İbn Kuteybe ashabulkelam'ı ashabulhadis'in tam zıddı olarak görmektedir. (İbn Kuteybe, 1976, 15-17, 78-82) Bu anlayışa göre Kelam bırakılmalıdır, çünkü esere tabi olunmalıdır.

Yeni bir din için eski dini bırakmak' olarak nitelendirilen Kelâm ve görüş bildirme karşısında genel tavır şu olmuştur: Dinî bir hükme varmak için meseleler, Allah ve Rasülüne havale edilmelidir. (Allah ve Rasülünden kasıt, Kur'an ve hadislerdir) Bunlar geçmişte tamamlanmıştır. 'Allah insanlar üzerindeki nimetini tamamlamıştır.' (Maide, 5/3) 'Kitapta hiçbir şey eksik bırakılmamıştır.' (En'am, 6/38) Din tamamlanmış ve onda hiçbir şey eksik bırakılmadığına göre reyin, görüşün, tevilin iptali lazım gelir. Gerçekte görüş bildiren, tevil yolunu tutan, kendini Allah yerine koymaktadır. Kur'an'da Allah; 'Allah'a benzerler koşmaya çalışmayın. Şüphesiz Allah bilir siz bilmezsiniz.' (Nahl, 16/74) buyurmak suretiyle bundan nehyetmiştir. (İşcan, 2006, 213)

'Kelamcılar', insanın gücü üzerinde çok fazla vurgu yapmakla da suçlanmışlardır. Malati'nin kaydına göre Kaderiyye'nin bir kolu olan 'Mufavvıda', insanın bütün işleri yapmada tam yetki sahibi olduğunu ileri sürmüştür. (Malati, 1968, 174)

Kelam karşıtlığı şu anlama gelmiştir: Hakikat 'bende' (burada "ben"i oluşturan da geçmişte ortaya konmuş asardır)mevcuttur, ona itaat şarttır. 'Benim' dışımda hiçbir hakikat aranamaz. İnsani olan hiçbir şey değerli değildir, 'dışarıdan' (dışarının kapsamı da çok geniştir) hiçbir şey alınamaz. Kelam karşıtlığında bir "insan karşıtlığı" vardır. Çünkü Kelamcıların söylemi, felsefi bir apriori üzerine kuruludur. Bu söylemin temelinde yatan ilke, geleneği biçimlendiren bir güç olarak Tanrı'nın, dünyada ne doğrudan doğruya hazır ne de gaib olduğu, mutlak hakikatin ne peşin olarak verilmiş olduğu

ne de ebediyen inkar edilmiş olduğudur. Her şey yargı altındadır ve akıl, bu yargının temel referansıdır. (İşcan, 2012, 233)

Sayın Evkuran'ın Kelam eleştirisi ise farklı, modern bir eleştiri türüne örnektir. O daha çok Kelamı, aşkın Tanrı inancı ve Kur'an'ın insani öğretilerinden uzaklaşması adına eleştirmektedir.

Kanaatimize göre Kelam ilminin Tanrı'nın aşkınlığında ısrarının haklı nedenleri bulunmaktadır. Kelamcılar putperestlik izlerinden İslam'ı koruma endişesiyle hareket etmişlerdir. Evkuran'ın belirttiği gibi putperestlik, Tanrı'yı yakına çekme, O'nu somut hayatla ve gündelik pratik ile bütünleştirme arzusudur. Arap animizminde insan, günlük yaşamın bütün olaylarında doğaüstü ile sürekli temas halindedir. Tabii nesne ve hadiselerin büyük çoğunluğu tabiatüstü gücün simgeleri veya bu gücün mahalli olarak korku ve çekince ile değerlendirilir. Gibb'in ifadesi ile söylenecek olursa İslam, temelde bu Arap animizmine karşı bir başkaldırıdır. (Gibb, 1991, 196)

Kelamcıların Allah'ı aşkın bir varlık olarak anlamlandırma çabalarını ve Allah tabiat insan arasında oluşturdukları bir ölçüde tabii mesafeyi bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Animist tesirlerden İslam'ı korumanın bir yolu budur. Kelamcılar Allah'ı aşkın bir varlık görmek suretiyle Tanrı, insan ve tabiat ilişkilerini bir düzene koymuşlardır. İnsan kutsallıktan arındırılacaktır, kendi başına değerlendirilecektir ki sorumluluk söz konusu olabilsin. Tabiatın da nesnel bilgi türü verebilmesi için kutsallıktan arındırılması lazımdır. Eğer kutsallıktan arındırılamayan bir insan ve tabiat görüşünde ısrar edilirse bu şu demek olacaktır: "Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki her an her şey olabilir." (İşcan, 2011, 211-212) Allah'ın gelişigüzel müdahale ettiği, Allah'ın her daim müdahalesine açık bulunan insan ve tabiat görüşü ile insani oluşu, nomosu temellendirmek mümkün değildir. O zaman insan, ilahî yasa karşısında hiçbir şeydir.

Bu yüzden Batı'da da "tabiatın keşfi", tarih ötesi, toplum ötesi, moral ötesi, din ötesi bir insani imkanın gerçekleşmesiyle özdeş görülmüştür. Hatta denilmiştir ki mitten farklı olarak felsefe, doğa keşfedildiği zaman varlığa gelmiştir; ilk filozof, doğayı keşfeden ilk insandır. (Strauss, 1963, 82-89)

Sayın Evkuran'ın eleştirdiği, sanırım, aşkınlığın abartılı bir hâl almasıdır. Bu durumda ona katılmamak mümkün değildir. Çünkü aşkınlık abartılırsa bu defa varlıklardan, insandan çok uzak bir Tanrı imajına da yol açılabilir. Honotoux, teslisle tevhit inancını kıyaslarken bu noktadan hareket etmiş İslam'ın tevhit görüşünü eleştirmiştir. Ona göre teslis, kul ile Tanrı arasında bir kavuşmaya açık kapı bırakarak insanları Allah'a yaklaştırmış; tevhit inancı ise Müslümanları uzayda durgunluğa mahkum olan cisimlere çevirmiştir. Honotoux, Hrısiyanlığın, teslis inancı ile insan fikrini Allah fikrine yaklaştırdığını, dolayısıyla onu yücelttiğini, buna mukabil tevhit ve tenzihe ait İslam

itikadının ise insan ile Allah arasındaki bağlantıyı kestiğini ve böylece insanı son derece zayıf düşürdüğünü ileri sürmüştür. (İşcan, 1996, 50)

Öte yandan insanın tamamen dışında ve çok uzağında bir Tanrı ya da insanın tamamen dışında kurtarıcı bir yetke olarak Tanrı inancı, Tanrısal olanla insani olan arasında uçurumlar var edebilir. Tamamen "yukarıdan" iman inşa eden, iyilik empoze eden, fazilet kurma amacını taşıyan bir Tanrı anlayışı, insani gerçeklere ve insan onuruna özenli bir din anlayışı sonucunu vermez. Bu yüzden dinin amacının fazilet kurmak ya da iman inşa etmek değil, insana fıtri olarak verilen iyilik ve güzellik duygularını açığa çıkarmak olduğunu kabul eden bir din söylemi geliştirilmelidir. Rasulullah'ın bir "hatırlatıcı" olduğunu ifade eden, Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğunu bildiren ve insanın ahsen-i takvim üzere yaratıldığını ortaya koyan naslar, bu tür bir din anlayışının geliştirilmesinde hareket noktası olabilir. Henry Bayman, Nietzsche'nin Tanrı ve insan görüşünden hareketle; "O insanı yüceltmek için "dışarıda var olan" bir Tanrı'nın değerini alçaltır. Fakat Tanrı insan için sadece dışarıda değil, aynı zamanda onun içinde de bulunuyorsa ne olacak?" demektedir. (Bayman, 2012, 99)

Elbette Sayın Evkuran'ın ifade ettiği gibi Allah tabiat ve insan arasında ontoloji veya epistemolojiyi ilgilendiren anlamda değilse bile ruhani anlamda bağlar kurulmalıdır. Kur'an, tabiattaki her varlığın kendi şeraitlerine uyduklarını, bunların fıtratları dışına çıkmadıklarını bildirmekte, bunda insanlar için de bir ders vardır, demektedir. Kur'an'da buyrulur ki 'Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi birer toplum olmasınlar'. (En'am, 6/38) Bu ve benzeri ayetler, insan dışındaki 'toplumların' Tanrı ile münasebetleri olduğunu göstermektedir. Aslında tabiatın ortasında duran insanlar, evrensel oluşa, evrensel bir duaya iştirak eden evrensel toplumun üyeleridir. Mistik şair Francis Thompson'un ifadeleri çok güzeldir:

Her şey, ölümsüz bir güç tarafından

Uzak ya da yakın

Gizlice

Birbirine bağlanmış…

Bir çiçeği bile koparamazsın

Bir yıldızı yerinden sarsmadan… (Bayman, 2012, 117)

Tanrı bilinci ile şekillenmiş var oluşta, İslam'ın bir manası da tüm mahlukatın Yaratıcı'nın iradesine teslimiyetidir. Bu manada kuşlar, yere düşen bir taş, çevremizdeki canlılar, dağlar, ağaçlar, ay ve yıldızlar müslimdirler. Kur'an, "görmez misin ki' diye sorar ve devam eder, 'göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor". (Hac, 22/18)

Sayın Evkuran'ın Kelam ilminin felsefi dile kaymış olduğu tespitine ise katılmam mümkün değildir. Keşke Sayın Evkuran'ın dediği gibi Kelam, felsefi bir altyapıyı kendine şiar edinebilseydi. Bu anlamda kelam, İslam düşüncesinde merkezi bir rol oynayamamıştır. Şeriat esaslarının bir hakemlik olmaktan çıkarak âdeta bir tahakküm merkezi olmasıyla birlikte vahiy, bir inançtan çok bir yasa karakteriyle anlaşılmıştır. Strauss'un da ifade ettiği gibi Hristiyanlık kutsal öğretiyi vahyedilmiş bir teoloji olarak görmesine rağmen Yahudilik ve İslam öncelikle "ilahî yasa"nın hukuki yorumu olarak anlamıştır. Bunun sonucunda inanç ögeleri, hukuki yorum olarak ele alınabilmiş, pratik ihtiyaçlar, entelektüel merakın önüne geçmiştir. Böylece teoloji, İslam düşüncesinin temel ilmi olamamış; daha çok hadislerden hareket eden fakihin ihtiyaç duyduğu teolojik temelleri tesis etme işlevi üstlenen yardımcı bir ilim olarak iş görmüştür. (Kurtoğlu, 2007, 27-30)

Son olarak Evkuran'ın **Kur'an'a yaklaşım tarzımız** üzerinde yaptığı isabetli tespitler üzerinde durmak istiyorum. Sayın Evkuran'ın "Kur'an konuşturulmalıdır" fikrini önemli buluyorum. Dinî hayatımızda yeniden Kur'an'a dönüş diyebileceğimiz bir hamle gerçekleştirmeliyiz. Kur'an mesajlarını çağımızın ruhi, manevi sorunlarıyla ilgisi açıdan değerlendirmeliyiz.

Şöyle bir düşünce eksik bir düşünce örneğidir: "Önceki âlimlerimiz bize düşüncelerini, Kur'an yorumlarını bırakmışlardır. Bize düşen onları öğrenmek ve onları uygulamaktır". Böyle bir anlayış, dinin her ferde yüklediği sorumlulukla çelişir. Dinimizin her ferdin düşünce sorumluluğunu ve riskini üstüne almasını isteyen bir yönü bulunmaktadır.

Vahyin hidayete erdirici rahmeti sona ermemiştir. Allah'ın kelamı, eğer Müslümanlar sorumluluklarını yerine getirirlerse, anlam inşa etmeye devam etmektedir. 'Allah her an bir iştedir' (Rahman, 55/29) buyruğu, O'nun kelamının da hâlâ dinamik bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Kur'an anlamlarını, bundan dolayı belli asırların anlayışlarına mahkum etmek, Kur'an'ı sınırlamak ve onun sadece tarihî bir kitap olduğunu kabul etmekle aynı anlama gelebilir.

Haddizatında düşünce ve ifade hayatı gelişmemiş toplumlar, benlik yoksunu olmaya mahkûmdur. Çünkü düşünce ve fikir hayatının yoğunluğu, toplumun hem hafızasını hem bilincini hem de dünyasını özleştirir ve halis bir kıvama erdirir. Düşünce, nesneler karşısında özgürlük bahşeder insana. İkbal'in dediği gibi;

'Her an yeniler meydana getirmek ve yenileşmek hür insanın işidir.

Onun telinden dökülen hayat cümbüşüdür.

Hür insanın fıtratında tekerrür yoktur.

Onun yolu dolap beygirinin yolu değildir.'

Elbette Kur'an konuşturulmalıdır. Ama bu Kur'an'ın gerçek gayesine uygun olarak yapılmalıdır. Kur'an'ın gerçek icaz yönü, insanları hidayete erdirecek bir kitap olmasındadır. Kur'an, teknik kitap değildir, bir edebiyat veya tarih kitabı hiç değildir. Kur'an, farklı zamanlarda, değişik coğrafyalarda ve toplumlarda daima faziletli bir hayat biçimi meydana getirmek için vardır. Bunun için Kur'an, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak olarak özetleyebileceğimiz gerçek gayesine uygun olarak okunmalıdır.

Kur'an'ın anlaşılmasında insan ruhuna hitap etmenin, zihni, ruhu ve nefsi manevi pisliklerden temizlemenin, imanı yeşertmenin, maddeciliğin insanın kalbinde açtığı yaraları iyileştirmenin temel bir düstur olması gerekmektedir.

Yine Kur'an'ın konuşturulması bir metin sosyolojisi içinde yapılmalıdır. Çünkü okuma eylemi, soyut bir anlama ve kavrama eylemi değildir. Okuma eylemi, bir mekanda, bir zaman diliminde, belli kültürel şartlarda, beden dilinin kullanıldığı ve insanın kendi kendisiyle ve başkası ile kurduğu ilişkidir. Sadece anlam ya da yeni metin üretmek için Kur'an'ı konuşturamayız. Bu, geçmiş zamana şimdiki zamanın sokulması arzusunu ifade edebilir. Metin her okunuşta yeniden oluşur ve kendi okuyucusunun bir ürünü olur. Elbette bu bir risktir. Fakat bu riski göze almak gerekmektedir.

Kur'an'dan işe başlamak öncelikle bir Kur'an felsefesi ve metafiziği oluşturmaktır. Metafizik olmadan, felsefe olmadan hiçbir şey yapılamaz.

Felsefenin ve metafiziğin üç ana davası vardır; İnsanın kainattaki yeri, hayatın kıymeti ve akıbetimiz, sonsuz istikbale ait ideal. Bunlar Allah'ın kitabında hayrete değer şekilde işlenmiştir. İnsan metafiziği yapmak, Kur'an'daki insan idealini hakkıyla kavramakla işe başlanabilir.

Dinin geleceğinin insani deneyimin olabilirliğine duyulan inancın geliştirilmesi imkanıyla bağlantılı olduğu artık ifade edilmeye başlanmıştır. Sayın Evkuran'ın önemle vurguladığı gibi insanla Allah arasındaki ilişki, Allah'ın erkle yüklü olduğu bir köle efendi ilişkisi sayılmamalıdır. İnsan Allah'ın yardımcısıdır.

İnsani oluşa önem veren bir düşüncede sekülerizm müspet bir yer tutar. Oysa tebliğde sekülerizm bir yönüyle eleştirilmiştir. İnsani oluşa önem vermek demek sosyal olaylarda herhangi bir doktrine müracaat etmeden, etiğini insana ait bilim düşünce ve sanatı yüceltme üzerine kuran bir düşünceye de sıcak bakmak demektir. Nitekim 'sekülerizm' terimini ilk defa kullanan G. Jacob Holyoake, bu terimden kastettiği şeyi özetle şöyle açıklamıştır: 'devlet, toplumun çalışan ve fakir kesiminin ihtiyaçlarını, somut bir şekilde burada ve şimdi karşılamalıdır. (Bal, 2006, 3)

İnsanın insanlığını gerçekleştirmesi anlamında bir sekülerleşmeye din adına karşı çıkılmamalıdır. Evkuran'ın üzerinde durduğu İslami esaslardan biri, insanın halife olmasıdır. Madem insan halifedir, Tanrı erkinin bir bölümü de artık insandadır. Eğer insan halife ise Allah'ın iradesinin bir kısmı, Allah'ın özgürlüğünün bir kısmı ona geçmiştir. Bu bir sekülerleşme durumudur.

Eğer tehlikeli bir sekülerleşmeden bahsedilecek olursa bu, bir din olarak İslam'ın sekülerleşmesidir. Yani en yüce kavramlarının bir ideoloji ya da dünya görüşü çerçevesinde dünyevileştirilmesidir. Böylece İslam kavramının kendine işaret ettiği gerçekliğin, dinsel olmaktan çok siyasal bir gerçeklik haline getirilmiş olmasıdır.

Bugün din adına ya da sadece insan adına gücün tek elde toplanmasını gerektiren sağlam felsefi nedenler artık mevcut değildir. Ebedi ve ezeli olanla sonlu ve görünür olan arasında ya da insanın kendini Allah'ın iradesine teslim etmesiyle kendi bireysel tercihlerine güvenme arasındaki karşıtlığın giderilmesi gerekmektedir. Hallac'ın "enel hak" çağrısı bu yönde bir başlangıç olarak ele alınabilir. Din, insanın ruhsal ilerlemesi için vardır ve ruhi ilerleme daha geniş ve daha özgür bir "ben" yaratımına bağlıdır. İnsanlara kendilerine güvenmeyi öğreten bir din anlayışına, Dewey'in tabiriyle korku dinine değil "sevgi dinine" ihtiyaç bulunmaktadır. (Zabala, 2009, 14)

Gademer "Bilgi, yerini bildunga bırakmıştır" der. (Zabala, 2009, 15) Kanaatime göre Allah'ın kitabı bir bilgi kaynağı olmaktan çok bir bildung kaynağıdır. Yani insan zihninin ve ahlaki gelişiminin manevi güç kaynağıdır.

Sayın Evkuran'ın üzerinde ısrarla temas ettiği gibi eğer İslam'da her şeyin ölçüsü insan değil hak ve hakikatse bu takdirde daha iyi bir otorite imgesine ve hak hakikat anlayışına sahip olunması gerekmektedir. Öznenin kendini nasıl yapacağı, bağlı bulunduğu otorite imgesine bağlıdır. Allah'ın ya da dinin otoritesi insani ve ahlaki özgürlüklere yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmemelidir. Durum, Ömer Hayyam'a atfedilen dizelerde belirtildiği gibi olmamalı:

Biz gerçekte bir kukla sahnesindeyiz

Kuklacı Felek usta; kuklalar da biz…

Oyuna çıkıyoruz birer ikişer…

Bitti mi oyun, sandıktayız hepimiz.

Din insanın doğal moralitesinin yeterliliği üzerine temellendirilmelidir. Dini doğa diye pratik insanın yaşamını zorlaştırırsanız, insani yaşamın çemberini küçültürsünüz. Özgürce nefes almanın değeri bilinmiyorsa iç değerden de söz edilemez. "Dışarıdaki din"den daha önemlisi "içerdeki din"dir. Dinin yetke özelliğinin arttırılması, vicdan özgürlüğüne vurulabilecek bir darbe olabilir.

İnsan hayatı, kolunu kanadını kıracak şekilde şiddetli kanunlara tabi tutularak kısırlaştırılmamalıdır. İnsan bu kadar cılız bir varlık olarak görülmemelidir. Oluşun amacı varlık durumuna girmektir. Bunun için dinî geleneği insan hayatının yoksulluğu üzerine kurgulayamazsınız. Dinin amacı 'insanı öldürmek' değildir. İnsan ölmek için değil olmak için bu dünyaya gelmiştir. Din, insani yaşam alanlarını örten bir tür "düşünülemezlikler perdesi olmamalı; her şeyden önce insani bilgeliğin kılavuzluğunda gerçekleşebilecek erdemli ve sivil hayatı destekleyecek bir mahiyeti içinde barındırmalıdır.

Bunun için hak ve hakikate dair çok fazla nesnel olmayan bir düşünceye ihtiyaç bulunmaktadır. İnsan onurunu kurtaracak olan tanımlama değil yorumlama ve zihni ahlaki yönden gelişmedir. Din, mutlak hakikat kavramından daha fazla iyilik, ahlakilik, vicdanilik, diğerkamlık gibi kalbi fiillere dayanmalıdır.

İnsan onuru, insani oluşu ve duruşu yani onun yaratıcılığını kabule dayanır. Bu konuda Müslümanların daha hassas olmaları gerekir. Çünkü Rabbimiz buyurmuştur:

"İzzet, Allah'ındır, Rasülünündür ve müminlerindir… (Münafikûn, 63/8)

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Bal, Hüseyin, ***Laikleşme Teorisi ve Küresel Dini Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim,*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Ünv. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara 2006.

Bayman, Henry, ***Lâ Mekâna Yolculuk, Sufilerin Açık Sırları***, çev. İbrahim Güvener, İnsan Yay., İstanbul 2012.

Dirlik, Arif, ***Kriz, Kimlik ve Siyaset,*** çev. Sami Oğuz, İletişim Yay., İstanbul 2009.

Gibb, Hamilton A. R. ***İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar,*** çev. K. Durak, A. Özkök, H. Yücesoy, K. Dönmez, Endülüs Yay., İstanbul 1991.

İbn Kuteybe, ***Te'vilu Muhtelefi'l-Hadis,*** tashih, Muhammed Zührî en-Neccar, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1976.

İşcan, Mehmet Zeki, ***Selefilik İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri***, Kitap Yay., İstanbul 2012.

İşcan, Mehmet Zeki, "Dini Bilginin Oluşmasında Geleneğin Rolü ve İlmi/Konulu Tefsir yaklaşımının Bazı Sorunları" adlı tebliğin Müzakeresi, ***Din ve Gelenek,*** Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

İşcan, Mehmet Zeki, ***Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri,*** Dergah Yay., İstanbul 1996.

Kıyıcı, Burhaneddin, ***İbn-i Teymiyye'de Akıl-Nakil İlişkisi,*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı, Ankara 2009.

Kurtoğlu, Zerrin, ***İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku,*** İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Malati, ***et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehva ve'l-Bida'***, takdim ve talik, Muhammed Zahit Kevseri, Mektebetu'l-Maarif, Beyrut 1968.

Sarıbay, Ali Yaşar, ***Biz Zaten Avrupalıyız,*** İmge Yay., Ankara 2005.

Strauss**,** L. ***Natural Right and History,*** Chicago, U. Pr., 1963.

Zabala, Santiago, "Teistleri ve Ateistleri Olmayan Bir Din", R. Rorty- G. Vattimo, ***Dinin Geleceği,*** der. Santiago Zabala, çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay., İstanbul 2009.

OTURUM BAŞKANI- Mehmet Zeki İşcan arkadaşımız bize deruni hisler ifade eden bir müzakerede bulundu. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Son olarak da ben Ahmet Turan Yüksel arkadaşımıza söz veriyorum.

Buyurun Ahmet hocam.

Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL[1]

Sayın Başkan, Muhterem Hazirun,

Allah'a hamd ve insanlık onurunun en güzel temsilcisi Hz. Peygamber Efendimize, onun âl ve ashabına salât ve selam olsun. Hepinizi en derin sevgi, saygı ve muhabbetlerimle selamlıyorum. Diyanet İşleri Başkanlığımız tarafından Konya'da tertip edilen bu sempozyumun bütün insanlık adına hayırlara vesile olmasını niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Ramazan Altıntaş tarafından hazırlanan ve burada sunulan "**Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru"** başlıklı tebliğ çerçevesinde bazı mülahazalarımı aktarmak istiyorum.

Sayın Altıntaş ele aldığı konuyu tebliğinde Cahiliye Kelimesinin Anlamı, İnsan Onuru Ne Demektir? ve Çiğnenen İnsan Onuruna Örnekler şeklinde üç başlıkta ele almıştır. Cahiliye kelimesinin anlamı üzerinde durulurken cahiliyenin İslam'ın gelişinden önceki dönemi tanımladığı belirtilmekle birlikte Hz. Peygamber'in bir hadisi doğrultusunda İslam'ın göz ardı edildiği her dönem ve yerde bu zihniyetin her zaman tekrarlanabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu noktada "Modern Cahiliye" ve hatta "Post-Modern Cahiliye" ifadelerini hatırlatmak uygun düşer. Zira insanlık tarihi bir bütün olarak Hz. Âdem ve Havva'nın yeryüzüne gönderilişi ile başlamış ve zamanını Allah'tan başka kimsenin bilmediği kıyamet vaktine kadar devam edecektir. Hz. Peygamber döneminden kıyamet vaktine kadar geçecek zaman dilimi içerisinde insanlık cahiliyeyi yaşayabilecektir. Zira cahiliye bir anlamda bir zihniyetin, yaşam biçiminin, inanç yapısının, hayata ve başta insan olmak üzere hayatı oluşturan bütün unsurlara bakışın adıdır. Bu açıdan teknolojik imkânlar ve gelişme açısından ve hatta daha genel bir ifadeyle bilimsel açıdan çok ileri ve gelişmiş düzeyde olmak cahiliyeden kurtulmak anlamına gelmeyebilecektir. Hatta bu durum sadece Müslüman olmayan toplumlar için değil, Müslüman toplumlar için de söz konusu olabilecektir.

---

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

İnsan onuru noktasında Hz. Peygamber'in şahsında öncelikle cahiliye döneminin insana bakışı sorgulanmış ve olması gereken konuma getirilmek için çaba gösterilmiştir. Öncelikle insan yaratılmışların en şereflisi kabul edilmiştir. Bu açıdan da yaratılış açısından hiçbir ayırım yapılmamıştır. Her insan fıtrat üzere doğan tertemiz bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Kendisine yeryüzünde halife olma vasfı ve yetkisi verilmiş; pek çok yeteneklerle donatılmış ve Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmış olup ancak takva üstünlük vesilesidir. Özellikle insanın sadece Allah'ın büyüklüğünü kabul ederek bizzat kendi elleriyle yaptıkları farklı şekillerdeki putların esaret ve hâkimiyetinden kurtarılması onu onurlu kılma açısından çok büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Mekke döneminde Hz. Peygamber'in tevhid akidesi üzerindeki vurgusu oldukça manidardır. Toplumu oluşturan bireylerin hem kendisini ve hem de diğerlerini bu esaslar çerçevesinde algılayıp kabul etmesi onurlu insanların ve toplumların oluşması için gereklidir. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber bu noktada öncelikle içerisinde bulunduğu toplumda büyük bir zihniyet değişimi ve dönüşümünü gerçekleştirmiştir.

İnsan onurunun korunması açısından adalet duygusunun zedelenmemesi, cinsiyet ayrımcılığının yapılmaması, kabile taassubu, ırk ve sınıf ayrımcılığının yapılmaması gerekmektedir. Tebliğ sahibinin de ifade ettiği gibi bu konuda Hz. Peygamber'in hayatında müstesna örnekler yer almaktadır.

Bu bağlamda insan onurunun korunması için adalet duygusunun zedelenmesine fırsat ve imkân vermemek önemlidir. Adalet ilkesi sadece suç ve ceza açısından değil ayrıca onurlu bir tavır sergilemek anlamında yapılan anlaşmaların yürürlüğe konması ve takibi açısından da önem arz etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Hudeybiye Musalahası gereği zincirlere vurulmuş halde kapatıldığı yerden kaçıp kurtularak Müslümanlara katılmak üzere gelen Ebu Cendel'i kabul etmemiştir.[2] Zira adaletin ve onurlu olmanın gereği verilen sözleri tutmak ve altına imza atılan şartları yerine getirmektir. Aksi bir tavır onursuzluk anlamına gelecektir.

Adalet ilkesinin ihlal edilerek insan onurunun çiğnendiği en kritik zamanlar, barış dışındaki savaş dönemleridir. Bu noktada Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerdeki tutumu, komutanlarına yaptığı tavsiyeler çok çarpıcıdır. Zira savaş dönemleri insanlardaki birtakım menfi duyguların ortaya çıkabileceği zamanlardır. Kur'an-ı Kerim'de beyan edilen savaş zamanlarında haddi aşmamak ilkesinin Hz. Peygamber'in özellikle kendisinin katılmadığı askeri harekâtlarda komutanlarına yaptığı tavsiyelerinin bir kısmında şu şekilde karşımıza çıktığını görmekteyiz:

1. Allah'tan korkunuz,

2. Ansızın baskın yapmayınız,

2 Âdem Apak, ***Anahatlarıyla İslam Tarihi (1),*** İstanbul 2006, s. 231.

3. Karşı tarafın saldırısı olmadan saldırıya geçmeyiniz,

4. Savaş esnasında katliama yönelmeyiniz, kadın ve çocukları, yaralıları, din adamlarını, savaşabilecek durumda olmayanları öldürmeyiniz,

5. Her türlü ihanetten sakınınız,

6. Müşrik ölülere müsle yapmayınız, yani ölülerin burun, kulak ve diğer azalarını kesmek suretiyle onları tanınmaz hale getirmeyiniz,

7. İntikam hırsıyla hareket etmeyiniz,

8. Savaş sonunda esirlere güzellikle davranınız.[3]

Hz. Peygamber sadece Müslümanlara karşı değil, aynı zamanda örneğin toplumu oluşturan ehlikitap mensuplarına da adaletin tatbik edilmesinde onurlu bir tavırla son derece hassas bir muamele gerçekleştirmiştir. Nitekim Medine'de İslam toplumunun bir parçası olarak yaşayan Yahudi kabilelerine Medine Anayasası'ndaki hak ve sorumluluklar kapsamında davranmış; gerektiğinde cezalandırmaktan da geri durmamıştır.

Ayrıca Hz. Peygamber'in hâkim kıldığı bu anlayışı Hayber fethinden sonraki süreçte de görmekteyiz. Nitekim 7/628 yılında Hayber'in fethinden sonra yapılan anlaşma gereği yıllık hurma gelirinin yarısının İslam devletine verilmesi gerekiyordu. Hasat mevsimi sonunda Hayber arazilerinden elde edilen hurmanın ikiye taksim edilmesi işi ile görevlendirilen Abdullah b. Revâha'nın adaletli taksimi karşısında – zira Abdullah b. Revâha hasat edilen hurmayı ikiye ayırdıktan sonra istedikleri kısmı almak hususunda Hayberlilere öncelik tanımıştır - Hayber halkı da "Arz ve sema bu adaletle ayakta duruyor" diyerek[4] bir anlamda Hz. Peygamber'in toplumda tesis ettiği adalet ilkesini itiraf etmiş ve doğrulamıştır.

Yine 9/631 yılında Necran'dan gelen altmış kişilik Hristiyan heyeti ile görüşmeleri neticesinde kabul edilen cizye anlaşması[5] dâhilinde ve adalet kapsamında kendi dinlerinde kalma hakları kabul edilmiştir. Çünkü insanın inancını seçme hürriyeti adaletin gereğidir. Bu noktada ehlü'z-zimme hukuku insan onuru açısından da ele alınıp incelenebilir.

Bunlar onur timsali Hz. Peygamber'in sadece Müslümanlara karşı değil, müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlara karşı da hak-hukuk ve adalet ilkesine bağlı olarak onurlu bir tavır ortaya koyduğunun birkaç örneğidir.

---

3 M. Ali Kapar, ***Hz.Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti***, İstanbul 1987, s. 168-169.

4 Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadet'te Yahudilerle İlişkiler", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam,*** Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1994, II, 480.

5 bk. Mustafa L. Bilge, "Necran", ***DİA***, İstabul 2006, XXXII, 508.

Hz. Peygamber'in cahiliye toplumundan insan onuruna sahip çıkan, adalet ilkesine bağlı bir toplum oluşturduğunun en çarpıcı örneklerinden birisi Hz. Ömer döneminde Bizans'la Şam-Suriye cephesinde yapılan mücadelede karşımıza çıkmaktadır. 14/635 yılında Humus (Hıms) şehri cizye mukabilinde anlaşma yapmayı ve teslim olmayı kabul etmişti. Bu sırada Bizans İmparatoru Heraklius'un tekrar bölgeye yönelik büyük bir askeri harekât düzenleyeceği bilgisi ulaştı. Bunun üzerine bu sırada Humus şehrinde bulunan İslam orduları komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrâh yaptığı istişare neticesinde Bizans ordusunu şehir dışında savaşa uygun bir yerde karşılama kararı almıştır. Karar gereği Yermûk Savaşı öncesi şehirden ayrılacağı için Hristiyan şehir halkının her türlü güvenliğini sağlayamama tehlikesi sebebiyle Humus halkından aldığı cizyeyi geri iade ederek şehirden ayrılmıştır.[6] Zira alınan cizye o bölge halkının her türlü güvenliğini sağlama karşılığında alınan bir vergi idi. Hak ve hukuk tanımayarak onursuzlaşan bir cahiliye toplumundan, elinde her türlü gücü olduğu halde bu defa mağlup ettiği bir gayrimüslim toplumun bile hakkını gözeten bir düzeye ulaşmak ancak Hz. Peygamber'in nuruyla onurlanmakla mümkün olabilmiştir.

Cinsiyet ayrımcılığı yapmak insan onurunu ayaklar altına almanın yollarından bir diğeridir. İnsanın kendi cinsiyetini, konumunu, milliyetini ve anne babasını seçme özgürlüğü kendi elinde değildir. Cahiliye döneminde kadına değer verilmediği, kız çocuğu dünyaya gelince bundan utanç duyulduğu, ve'dü'l-benât olarak ifade edilen ve Kureyşle birlikte özellikle Temîm, Kays, Esed, Huzeyl, Kinde ve Bekr b. Vâil gibi kabileler arasında yaygın olan kız çocuklarının gömülerek öldürülme âdetinin var olunduğu bilinmektedir.[7] Böyle bir toplumda cennetin annelerin ayakları altında olduğu, bir rivayete göre üç kız çocuğunu yetiştirip hayata kazandıranın da cennete gideceği şeklindeki yaklaşımlar cahiliye zihniyetini yıkan en önemli uygulamalardandır. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile hayatı, Hz. Hatice'nin özellikle ilk vahiy anından itibaren yaşadığı müddetçe ortaya koyduğu destek, cahiliye döneminde toplum hayatının katmanlarında yaygın bir kullanım alanına sahip olan ***"kadınlarla istişare ediniz, fakat onlara muhalefet ediniz"*** sözünün ve zihniyetinin yıkılması anlamında oldukça manidardır.

Hz. Peygamber'in, annesinin renginin siyah olmasından dolayı, Bilâl-i Habeşî'ye "kara kadının oğlu" diyerek hakaret eden Ebu Zer el-Ğıfârî'ye "***Sende hâlâ cahiliyeden bir şeyler kalmış***" buyurmak suretiyle ikaz ederek insan onurunu rencide eden renk ayrımcılığını cahiliye ahlakı olarak nitelemiş ve bu durumdan kesinlikle sakınılması

6 bk. Belâzurî, ***Fütûhu'l-Büldân***, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 195-196.

7 Cahiliye dönemindeki bu uygulama hakkında geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, "Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", ***İSTEM***, Konya 2004, Yıl 2, Sayı 3, s. 9-29.

gerektiğini ortaya koymuştur.[8] Zira kendisinde cahiliyeden bir şeyler kalanın imanı ve Müslümanlığı sorgulanmaya açıktır. Bu noktada ***asâletle övünmek ve başkalarının soyuna dil uzatmak*** Hz. Peygamber'in bir hadisinde ümmetinin içinde cahiliye döneminden kalma, tamamen terk edemeyecekleri dört hasletten ikisi olarak tanımlanmıştır.[9] Bu tanımlama da bu konularda oldukça dikkatli olunması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sınıf ayrımcılığı noktasında Hz. Peygamber'in cahiliye toplumunda var olan kölelikle ilgili uygulamalarına göz atıldığında görülecektir ki Hz. Peygamber bu konuda da insanlığa örnek olmuştur. Bu uygulamanın toplum içerisinde etkinlik ve yaygınlığını kaldırmak üzere bütün insanların Allah katında eşit olduğu temel ilkesine ilave olarak köle azat etmeyi farklı biçimlerde teşvik etmiş, bu süreçte kölelerin kendi çocuklarımız ve aile bireylerimiz gibi değerlendirilmesi gerektiğini "***Onlara oğlum, kızım diye hitap ediniz;***[10] ***yediğinizden yedirip giydiğinizden giydiriniz.***"[11] şeklindeki kesin ifadeleriyle vurgulamıştır.

Kısacası Hz. Peygamber onuru çiğnenen insanı hak ettiği gerçek değerle buluşturmak adına cahiliyenin uygulamalarına karşı kesin ve net bir tavır ortaya koymuştur. Bu noktada asla hiçbir tavize yer vermemiştir. Zira ancak onurlu insanlar onurlu toplumları ve devletleri oluşturabilecektir. Onurların ayaklar altına alındığı, ahlaki değerlerin göz ardı edildiği, yanlış ve gereksiz bilgilerle aslında dolaylı olarak insanların cahilleştirildiği toplumlarda ve böylesi bir dünyada gerçek anlamıyla insanlıktan, huzur ve barıştan, istikrardan, muhabbet, sevgi ve saygıdan söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu sempozyumda flaş cümle olarak seçilen "*O Nurla Onurlandık*" ifadesi çerçevesinde bütün insanlığın hak ettiği onura sahip olmasının yolunun Hz. Peygamber'in örnek hayatı ve ahlakından geçtiğinin altını çizerek sözlerime son veriyor, tekrar sevgi, saygı ve muhabbetlerimi sunuyorum.

8 Buhârî, Îmân, 22.

9 Müslim, Cenâiz, 29.

10 Müslim, Elfâz, 13.

11 Müslim, Eymân, 38.

OTURUM BAŞKANI- Biz de Ahmet Turan Yüksel arkadaşımıza teşekkür ediyoruz.

Yüce Rabbimizin mükerrem olarak yarattığı yaratılıştan onurlu kıldığı insanı onuru itibarıyla yüceltmek peygamberlerin mücadelesinin temelini oluşturmaktadır. Hz. Âdem'den Peygamber Efendimize ve onların varisleri olarak İslam ümmetinin kıyamete kadar gerçekleştirdiği hak-batıl mücadelesini esasen insan onurunu yüceltme mücadelesi olarak tanımlamak da mümkündür.

Bu noktada şunu da müsaade ederseniz arz ederek ben oturumu kapatmak istiyorum: Kişinin Rabbi karşısındaki en onurlu konumu kulluk konumudur. O'nun huzurunda boynunu yere eğdiği konumdur. İnsanları putlara ve kullara kul olmaktan kurtaran Peygamber Aleyhisselatü Vesselamımız Allah'a kul yapmak suretiyle onların onurunu yüceltmiştir.

Bu duygu ve düşüncelerle hepinize saygılar sunuyorum. Esselamı aleyküm.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

3 İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: KUR'AN BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ
Diyanet İşleri Başkanlığı
Rehberlik ve Teftiş Başkanı

19.04.2013
CUMA

TAKDİM- Üçüncü oturumumuzu açıyoruz.

Oturumumuzun ana başlığı Kur'an Bağlamında İslam'da Onur Kavramı.

Oturumumuzu yönetmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanı Sayın Doç. Dr. İsmail Karagöz hocamızı davet ediyorum.

Buyurun hocam.

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ (OTURUM BAŞKANI)- Euzübillahimineşşeytanirracim bismillahirrahmanirrahim.

Bizleri yaratan, yaşatan ve sayısız nimetler veren Yüce Rabbimize hamd olsun. Âlemlerin efendisi Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya salât ve selam olsun.

Muhterem hocalarım hepinizi sevgi ile saygı ile selamlıyorum. Allah'ın rahmeti, affı ve mağfireti hepimizin üzerine olsun. Rabbimiz hayırlı ve faydalı bir oturum nasip etsin diye niyaz ederek sözümü başlatmış oluyorum.

Bu oturumda Kur'an-ı Kerim bağlamında insan onuru ile ilgili üç tebliğcimiz var, üç de müzakereci hocamız var.

Ben bu oturumda tebliğ sunacak olan hocalarımızı buraya davet etmek istiyorum.

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyemiz Prof. Dr. İbrahim Karslı hocamızı, Yrd. Doç Dr. Fikret Gedikli hocamızı, muhterem hocamız Prof. Dr. Şerafettin Gölcük'ü buraya davet ediyorum.

Buyurun hocam.

İlk tebliğimizi İnsan Onuru Kavramının Kur'ani Dayanakları bağlamında muhterem hocamız, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi, Rize İlahiyat Fakültesinin hocası Prof. Dr. İbrahim Karslı Bey sunacak.

Hocamıza sözü vermeden önce bir iki söz etmek istiyorum muhterem hocalarımıza.

Çeşitli yerlere konferansa gittik. Ben de bir tebliğ sunacağım inşallah yarın. Kur'an-ı Kerim'i baştan sona bu gözle bir taradım. Bu taramam esnasında insan onurunun iki maddede özetlenebileceğini gördüm. Birisine vehbî onur, ikincisine de kesbî onur deniyor. Dilleri, renkleri, ülkeleri ne olursa olsun doğuştan her insanın getirdiği, Rabbimizin lütfettiği onura vehbî onur, bu onurun üzerine insanın kendi iradesini, aklını kullanarak ilave ettiği, kazandığı onura da kesbî onur dedik.

Şimdi, hocamız İbrahim Bey bu insan onurunun Kur'an'daki dayanaklarını bize anlatacak.

Sayın hocam buyurun.

1- "İNSAN ONURU" KAVRAMININ KUR'ANİ DAYANAKLARI (YARATILIŞ KISSASI)

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI[1]

I-GİRİŞ

Çağdaş dünyada insan onuru ve bu kavramla ilişkili insan hakları konusundaki siyasi ve hukuki gelişmeler gittikçe önem kazanmaktadır. Bu tür gelişmelerin meydana gelmesinde asırlarca devam eden kölelik sistemi, cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gibi hususların etkili olduğu muhakkaktır. Yine geçen asırlarda vuku bulan haçlı savaşları, soykırımlar, kitlesel katliamlar ve dünya savaşlarının doğurduğu acı sonuçlar, insanın haysiyet ve onurunu korumaya yönelik siyasi ve hukuki gelişmelerin temel nedenleri olmuştur. Diğer taraftan Aydınlanma ile başlayan insan onuru ve haklarının geliştirilmesi, evrenin en üstün değeri olarak insanın görülmesi ve hümanizm felsefesinin yaygınlaşması da, konuyla ilgili gelişmelerin kültürel ve felsefi zeminini oluşturmuştur.[2]

Bugün dünyada pratikte olmasa da teoride insan onuru ve buna bağlı olarak insan hakları konusunda ulusal ve uluslar arası düzeyde bir görüş birliği vardır. İnsan hakları, insan onurunun önem kazanmasına paralel bir şekilde gelişmektedir. İnsan onuru ve insan hakları kavramları anayasalarda ve uluslararası düzeydeki anlaşmalarda yer alan önemli maddelerdir. Nitekim insan onurunun korunması, Alman Anayasası'nın değiştirilemez ilkeleri arasında zikredilmektedir.[3]

---

1 Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

2 Hümanizm, akıllı insan varlığını tek ve en yüksek değer kaynağı olarak gören, bireyin yaratıcı ve ahlaki gelişiminin, rasyonel ve anlamlı bir biçimde, doğaüstü alana hiç başvurmadan, doğal yoldan gerçekleştirilebileceğini savunan felsefi akım. (Ahmet Cevizci, ***Felsefe Sözlüğü***, Paradigma Yayınları, 5. bs., İstanbul 2002, 514.)

3 Nihat Bulut, "Eski Yunandan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", ***Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi***, Cilt XIII, Sayı 3-4, Erzincan 2008, 113.

Seküler düşüncede insanın akli ve ahlaki yeteneklere sahip olması, onun seçkinlik ve onurunun temel zeminini teşkil etmektedir. İnsan onuru, insanın kendi kaderini kendisinin tayin etmesi ve başka otoritelere karşı özgür ve bağımsız olması ilkelerini içermektedir. Günümüzde bu konuya, insanın yaşama hakkından daha fazla önem verilmekte ve mutlak bir değer olarak kabul edilmektedir.[4]

"İnsan onuru" kavramını temel İslami kaynaklardan bire bir çıkarmaya çalışmak sağlıklı bir yaklaşım değildir. Çünkü kavram çağdaş Batı düşüncesine ait olup geldiği tarihsel arka plan ve atıfta bulunduğu dünya görüşü itibarıyla farklı ima ve işaretlere sahiptir. Ancak varlıklar arasında insana verilen değerin, onun seçkin oluşunun, İslami temel kaynaklarda önemli bir yerinin olduğu da inkâr edilemez.

İnsan onuru kavramının, muhteva ve işlevi yönüyle Kur'an ve Hadis kaynaklarından hareketle ortaya konması mümkündür. Nitekim konu, ilgili ayet ve hadislerin anlaşılması, yine İslam düşüncesinde insanın değerinin ortaya konması bağlamlarında ele alınmakta ve "eşref-i mahlukat" kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu kavramın, İslam kültüründe zengin bir çağrışım ve anlam alanına sahip olduğunu da burada belirtmekte fayda vardır. Biz makalede insan onuru kavramı yanında insanın şerefi, insanın değeri, insanın yüceliği vb. kavramları da kullandık.

İnsanın onuru/şerefi kavramı, onun diğer varlıklar arasındaki seçkinliğini ve varlık hiyerarşisindeki konumunu anlatır bize. Bu yönüyle insan, akli melekesi, psikolojik özellikleri ve ahlaki fiiller gerçekleştirebilme yeterliliği dolayısıyla diğer canlılardan üstün bir konumda bulunur. Yine yerde, gökte bulunan her şeyin, kısaca tüm mahlukatın insan için yaratıldığını ifade eden Kur'ani beyanlar, bu açıdan dikkatimizi çeker.[5] Bu anlamda bütün nimet ve imkânlar onun hizmet ve kullanımına sunulmuştur. İnsan da biyolojik bazı yönleriyle diğer varlıklarla ortak özellikleri taşır. Ancak o, akıl, irade, seçme, hürriyeti, ahlaki potansiyeli ve benzeri güç ve yetenekleri ile diğer varlıklardan ayrılmakta, melekler ve hayvanlardan farklı seçkin bir konumda bulunmaktadır. Kısacası varlık insanla gerçek anlam ve değerini kazanmaktadır.

İnsan onuru ve insana verdikleri değer bakımından modern Batı düşüncesi ile İslami dünya görüşünü birbirinden ayırmak gerekir. Mesela İslam'ın bu konudaki yaklaşımı, özellikle Hümanizm'den köklü bir şekilde farklılık gösterir. Çünkü bu felsefi ekol, insanı varlığın kaynağından koparır, onu kendi başına bağımsız üstün bir değer olarak kabul eder. Buna göre insanın üstünlüğü ve şerefi kendi zatından kaynaklanmakta, yoksa bir üst merciden, mutlak ve muteal bir kaynaktan neşet etmemektedir.

4 Bulut, 82-84.

5 Mesela bk. Lokman, 31/20; Câsiye, 45/12.

İslam'da varlığın yegâne efendisi, mutlak hükümranı sadece ve sadece Allah Teâlâ'dır. Övülmeye gerçek manada layık olan da O'dur.[6] Maddi ve manevi kazandığı bütün statüleri insan O'nun sayesinde elde eder. Hem dünyada hem ahirette, hem yaratılışı itibarıyla hem de manevi tekâmülünde insanın kazandığı tüm değer ve yücelikler, Allah Teâlâ'nın ona olan lütuf ve ikramından başka bir şey değildir.

Yine Allah Teâlâ, bütün yüce ve yetkin sıfatların sahibi olup kusursuz nitelikleri kendisinde toplamıştır. Dolayısıyla mutlak ve nihai hakikatin ta kendisidir. İnsan da, mahlukat içerisinde seçkin ve şerefli bir varlıktır. Mahlûkatın efendisidir. Allah'a kulluk gibi ağır bir sorumluluğu yüklenmiştir. Sorumluluğu büyük olduğu için şeref ve makamı da ona göre yücedir.

Râzi'nin de ifade ettiği gibi, insanın sahip olduğu bütün yüce mertebe ve vasıflar, Allah Teâlâ'nın ona olan ihsanı ve ikramından başka bir şey değildir. Nitekim bundan dolayı "***Biz insanoğlunu üstün ve şerefli kıldık.***"[7] buyurmuştur. Onun şeref ve yüceliği bütünüyle Allah'a aittir. Çünkü başlangıçta onu yaratınca kendisini "ekrem/en cömert" olarak nitelendirdi.[8] Yine insanı terbiye etme sadedinde kendini "tekrîm/şerefli kılmak"la tavsif etti.[9] Nihayet Yüce Yaratıcı insana bahşettiği ruh ve beden mükemmelliği sebebiyle kendini "kerim/cömert" olarak nitelendirdi.[10] Bütün bunlar, Cenab-ı Hakk'ın insana olan nimet ve ihsanının nihayetsiz olduğunu bizlere göstermektedir.[11]

II-YARATILIŞ KISSASI BAĞLAMINDA İNSAN ONURU

Kur'an çerçevesinde insanın onuru kavramını incelerken, Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili ayetlerin iyi tahlil edilmesi gerekir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, ayetlerin temas ettiği konuların Mele-i Ala'da, böyle yüce bir makamda geçmesi, üstelik bunlara genişçe yer verilmesi, dikkat çekici hususlardır. Bu, konunun sıradan herhangi bir varlığın yaratılması meselesi olmadığını bizlere göstermektedir. Kısaca konunun ele alınış tarzı, insanın değerini ve şerefini ortaya koymak açısından önem arzetmektedir.

Kıssada geçen ayetlerin ele aldığı konular, insanın yaratılmadan önceki durumuna veya yaratılma aşamasına gönderme yapmaktadır. Henüz insanın yaratılması konusu, ifade yerinde ise, bir problem olarak ortaya konmaktadır. Dolayısıyla insan burada başka bir özelliği sebebiyle değil, salt insani kimliği yönüyle ele alınmakta, diğer varlıklar arasındaki yeri, onlarla olan ilişkisi tayin edilmektedir. Başka bir anlatımla insanın

6 Fâtır, 35/15.

7 İsrâ, 17/70.

8 Alak, 96/3.

9 İsrâ, 17/70.

10 İnfitâr, 82/6.

11 Fahreddin Râzi, ***Mefâtihu'l-Gayb,*** Beyrut 1490/1911, XXI, 11 vd.

yaratılış hikmeti ve esrarı, sahip olduğu özellikler, varlık hiyerarşisindeki konumu ve değeri ile ilgili konular belirlenmektedir.

Kıssanın tasvir ettiği sahnede, konunun diğer varlıklara değil de meleklere açılması yine Hz. Âdem'in onlarla mukayese edilmesi dikkat çekici hususlardır. Çünkü manevi varlıklar arasında melekler en yüce makamı, tesbih ve takdis makamını temsil etmektedirler. Dolayısıyla ibadetin sembolü olan meleklerin insanla mukayese edilmesi, onların da insanın üstünlüğünü itiraf etmeleri, onun değer ve yüceliğini ifade etmektedir. Aslında burada meleklerin şahsında bütün mahlukata insanın değer ve onurunun kabul ettirilmesi söz konusudur.

İnsan, başlangıçta kuru bir çamurdan yaratılmıştır.[12] Her bir insan bireyi de kerih görülen bir sudan (meni) meydana gelmektedir.[13] Yine insan fesat çıkaran ve kan döken bir özelliğe sahiptir.[14] Bu niteliklerine rağmen, insana hilafet verilmiş, bilgi ve irfan sahibi kılınmış yine o tesbih ve takdisin sembolü meleklerin saygı ve hürmetine layık görülmüştür. Bütün bunlar, insana yapılan ihsan ve ikramın yine ona bahşedilen yücelik ve şerefin üstünlüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca saygı secdesinde bulunmaması sebebiyle İblis'in kovulup lanete uğraması da, Hz. Âdem'in şahsında insanoğluna verilen değere işaret etmektedir.[15]

Kıssanın tasvir ettiği tablo hayal edildiğinde âdeta bir şölen düzenlenmekte ve bu vesileyle varlıklar arasında insanın yüceliği ilan edilmektedir. Müfessir Beydavî de, bu ayetlerde Hz. Âdem'in şahsında bütün insanlara yapılan bir lütuf ve ihsandan bahsedildiğini ifade eder. Bu lütuf da, Hz. Âdem'in yaratılması, ona ikram edilmesi ve meleklerin kendisine secde etmeleri emredilerek onlara üstün tutulmasıdır. Bu, aslında Hz. Âdem'in şahsında onun bütün zürriyetine yapılan bir lütuf ve ikramdır.[16]

a-Hz. Âdem: Allah'ın Halifesi ve Emanetçisi

Kıssanın tasvir ettiği sahnede insanla ilgili kullanılan ilk kelime "halife" olup şu şekilde geçmektedir: *"Ey Peygamber! Rabbin vaktiyle meleklere 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' buyurdu. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti."*[17] Burada

12 Hicr, 15/28.

13 Mürselât, 77/20.

14 Bakara, 2/30.

15 A'raf, 7/13; Sâd, 38/78.

16 Kadı Beydavî, Tefsiru'l-beydâvî, 1. bs., Beyrut 1410/1990, I, 80.

17 Bakara, 2/30.

dikkati çeken husus, yaratılacak bu varlıkla ilgili "insan" değil de "halife" kelimesinin kullanılmış olmasıdır.[18]

Halife, başkasının yerine geçen ve ona vekâlet eden kimsedir.[19] Bu manada kelime, Allah'ın gönderdiği hükümlerle insanlar arasında O'nun adına hüküm veren anlamındadır.[20] Nitekim "insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir", sözü bu manada meşhur olmuştur.[21] Ayette geçtiği şekliyle Allah Teâlâ'nın meleklerle konuşmasının hikmetlerinden biri, yaratılışını onlara müjdeleyerek halifenin makamını ve değerini yüceltmesidir.[22]

İnsan, yaratıldığında hiçbir şey bilmemekte[23] ve zayıf bir yapıya sahip bulunmaktadır.[24] Ancak onun dikkat çeken önemli yönleri vardır. Mesela kendinden daha güçlü canlılarla ilgili çeşitli tasarruflarda bulunabilmektedir. Yine doğuştan cahil olmasına rağmen bütün isimleri bilme potansiyeline sahiptir. Hayvan doğar, içgüdüyle kendisine faydalı ve zararlı olan şeyleri bilir. Kısa zamanda kuvvetlenir olgunlaşır. Ancak insan doğduğunda durum farklıdır, sadece ağlamayı bilir. Üstelik hayvanlara nispetle ağır bir gelişme seyri gösterir, hissetmesi ve anlaması zaman alır. Geliştikçe diğer kuvvetler ihsan edilir ona; duyguları ve zekâsı ile tasarruflarda bulunur, böylece bütün kâinat üzerinde etki ve güç sahibi olur, nimet ve imkânları kendi hizmetinde kullanır. İnsan, sınırsız istidada ve isteğe, ilim ve amel üretme potansiyeline sahiptir. O, zaaflarına rağmen, yeryüzünde Allah'ın müsaadesiyle özgür tasarruflarda bulunur. Allah, ona mahlukatın sır ve hikmetini ortaya çıkarması için bütün bu yetenekleri vermiştir. Varlığı hizmetine bahşettiği gibi, dinî hükümler vererek iş ve ahlaki hayatının sınırlarını da tayin etmiştir.[25]

Bakara 30. ayette insana verilen hilafetin yeryüzünde geçerli olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda yeryüzünün donanımı ile insanın maddi ve manevi ihtiyaçları arasında tam bir uyum vardır. Şu halde, yeryüzünde ve bütün kâinata hükmeden kanunlarla, insanoğluna, insandaki istidat ve kuvvetlere hükmeden kanunlar arasında tam bir insicam bulunmaktadır. Ve bu uyumun varlığı sayesindedir ki, iki kanun arasında herhangi bir çatışma meydana gelmemekte, insan gücü, o muazzam kâinat kayasına

18 Bu bağlamda Hicr 28'de "beşer" kelimesi geçmektedir.

19 Beydavî, I, 81.

20 Muhammed b. Cerir et-Taberî, ***Câmiu'l-Beyan***, 3. bs., Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999/1420, I, 237.

21 Mustafa Merağî, ***Tefsiru'l-Merağî***, 1. bs, 1365/1946, I, 74.

22 Beydavî, I, 83.

23 Nahl, 16/78.

24 Nisa, 4/28.

25 Reşid Rıza, ***Tefsiru'l-Kur'anı'l-Hakîm***, Matbaatu'l-Menar, Mısr, ts., I, 259.

çarpıp parçalanmaktan kurtulmaktadır. Bu da varlıklar arasında insanın mevkiinin yüceliğini bizlere göstermektedir.[26]

İsra suresi 70. ayet vesilesiyle de insana bahşedilen nimet ve imkânlardan tefsirlerde söz edilir. Buna göre insan yeryüzü, su, hava ve ateş gibi varlıklardan istifade etmektedir. Mesela yeryüzü, âdeta bizi bağrına basan bir ana gibidir. Nitekim ayette ondan yaratılışımız, ona dönüşümüz yine ondan çıkarılışımızdan bahsedilir.[27] Kur'an, yeryüzünü bize ait yatak ve beşik gibi isimlerle isimlendirir.[28] O âdeta bizi bağrına basan bir ana gibidir. Yine madenler, bitkiler, hayvanlar da insanın hizmetine sunulmuştur. Tabiat bütünüyle âdeta mamur bir yerleşim yeri, dayalı döşeli bir han gibidir. Oradaki bütün nimet ve imkânlar, insanın menfaatine arz edilmiştir. İnsan burada sanki hizmet edilen bir efendi, itaat edilen bir hükümdar gibidir. Diğer canlılar da ona nispetle hizmetçi mesabesindedir. İşte bütün bunlar, Cenab-ı Hak katında insanın özel bir ikrama ve yüceliğe mazhar kılındığını açıkça göstermektedir.[29]

Vekilin kıymet ve şerefi, asilin kıymet ve şerefine paralel olur. Cenab-ı Allah, "yeryüzünde bir halife yapacağım" deyince kendilerini danışma konumunda gören melekeler, bundaki şeref ve üstünlüğü takdir ettiler. Ancak yeryüzündeki bir yaratığa Allah tarafından böyle yüksek bir yetkinin verilmesinde bir şer ihtimali olabileceğinden de korktular.[30]

İnsanın hilafeti bağlamında değerlendirilebilecek kelimelerden biri de Ahzab suresi 72'de geçen "emanet"tir. İlgili ayette şöyle buyrulmaktadır: ***"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."***

Görüldüğü gibi ayette göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekindiği ancak insanın üstlendiği bir "emanet"ten bahsedilmektedir. Kelime ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlardan birisi, Allah'a kulluk etmek, yani eda edilmesi halinde sevap, yapılmaması halinde ise ceza gerektiren dinî yükümlülükleri yerine getirmektir.[31] Ağırlıklı görüş, insanın akıl ve hür iradeye dayalı yükümlülüğü şeklindedir.[32]

Her ne kadar insanlardan bir kısmı, yüklendikleri bu emanetin gereğini yerine getirmeyip kınanmayı hak etseler de, sonuçta insanlar bu emaneti yüklenmeyi kabul

26 Seyyid Kutub, ***Fizılali'l-Kur'an,*** Daru'ş-Şurûk, 17. bs, 1412/1992, I, 56.

27 Taha, 20/55.

28 Mesela bk. Bakara, 2/22.

29 Râzi, XXI, 11 vd.

30 Muhammed Hamdi Yazır, ***Hak Dini Kur'an Dili,*** Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935, I, 300.

31 Şevkânî, ***Fethu'l-Kadir,*** 5. bs., Daru'l-Marife, Beyrut 1429/2008, 1186.

32 Hayrettin Karaman vd. ***Kur'an Yolu,*** DİB Yayınları, Ankara 2007, IV, 406.

etmişlerdir. Nitekim ilk insandan bugüne değin bu sorumluluğun gereğini yerine getiren, yani Allah adına çalışıp gayret eden ve yeryüzünü imar ve ıslah etme çabasında olan topluluklar ve milletler daima olmuştur.

Bidayette insanın böyle ağır bir yükün altına girme cesaretini göstermesi, Yüce Yaratıcı'nın da bunu muvafık görmesi konumuz açısından önemlidir. Çünkü "emanet" kelimesi, insanın dünya ve ahiretteki kaderiyle alakalı ağır bir sorumluluğu ifade etmektedir. Sorumluluk ağır olunca, bu sorumluluğun yüklenilmesi de aynı şekilde onurlu ve şerefli bir görev haline gelir. Yine sorumluluğun altına girmek hem bir cesarettir; hem de yüklenen kimsenin asaletine işaret etmektedir. Çünkü herkesin bu erdemi göstermesi mümkün değildir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Yüce Yaratıcı'nın bu görevi insana vermesi de onun açısından bir onur ve şerefi ifade etmektedir. Çünkü insanlar arası ilişkilerde de emanet herkese verilmez; kişi kendisine yakın gördüğü kimselere emanetini verir. Bu açıdan bakıldığında, emanetin insana tevdi edilmesi de Yüce Yaratıcı ile insan arasındaki karabete işaret etmekte, bir anlamda insanı O'nun emanetçisi makamına yükseltmektedir.

İzah etmeye çalıştığımız gibi hem "hilâfet" hem de "emanet" kelimeleri, Allah Teâlâ ile insan arasındaki karabeti göstermek açısından önem arz etmektedir.[33] İnsan yeryüzünde Yüce Yaratıcı adına bulunmakta bir anlamda onun naipliğini ve emanetçiliğini yapmaktadır. Melekler de dâhil olmak üzere diğer varlıklarla ilgili böyle bir kavram kullanılmamakta, dolayısıyla onlara bu tür bir paye verilmemiş bulunmaktadır. Vekilin şerefi, asilin konum ve makamına göre belirlendiğine göre, varlık hiyerarşisinde en üst şeref ve paye insana ait bulunmaktadır.

Aydınlanma hareketiyle metafizikle irtibatını kesen ve insanla ilgili yeni bir tarif ve köken arayışına girişen Batı düşüncesi dikkate alındığında, İslam'ın insana atfettiği bu değerin ne denli anlamlı olduğu daha iyi görülecektir. Çünkü bu düşüncede insan, diğer varlıklar düzeyinde ele alınmakta ve onlarla biyolojik yakınlığına vurgu yapılarak değer kaybetmesine, vahyin ona layık gördüğü paye ve şereften uzaklaştırılarak sıradanlaşmasına yol açılmaktadır.

b-Hz. Âdem: Allah'ın Kendisine İzafe Ettiği Varlık

Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili Kur'an'daki ayetler incelendiğinde, konumuz açısından dikkati çeken özelliklerden biri, diğer mahlukattan farklı olarak onun yaratılışına ayrı bir itinanın gösterildiğini ifade eden kelimelerin kullanılmasıdır. Mesela bu

33 bk. Ali Şeriati, ***İnsan***, Fecr, Ankara 2012, 264.

ifadelerden biri şu ayette geçmektedir: *"Allah, 'Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?"*[34]

Burada görüldüğü gibi "***Ellerimle yarattığım"*** ifadeleri geçmektedir. İfadenin, Kur'an'da sadece Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili kullanıldığı görülür. Ayetin bu şekilde gelmesi onun değerini ortaya koyar.[35] Nitekim müfessir Kurtubî, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'in yaratılışını kendisine izafe etmesini, onu şereflendirmek ve onurlandırmak manasında yorumlar. Burada insanların kendi aralarındaki ilişkiyi dikkate alan bir ifade tarzı söz konusudur. Nitekim insanlar arasında lider konumunda olan kimseler, bir şeye ancak onu yüceltmek ve şereflendirmek maksadıyla elleriyle dokunurlar. Bu ayette de elin kullanılmasının anlamı budur.[36] Türkçede de bu tür kullanımlar vardır. Nitekim "Bir işe dört elle sarılmak" deyimi kullanılmakta ve bu işin önemini ifade etmektedir.

Kur'an, bütün varlıkların yaratılışında bir güzellik bulunduğunu beyan eder.[37] Mamafih insanın en güzel surette yaratıldığı ayrıca vurgulanır.[38] Müminûn suresinde ceninin anne rahmindeki oluşum safhâlârını anlatan ayetin sonunda gelen "ahsenu'l hâlikîn" ifadesi de, insanın yaratılışındaki bu güzellik ve mükemmelliğe işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Kur'an'da insanın anne rahminde geçirdiği safhâlâr, diğer varlıkların yaratılışından farklı bir şekilde detaylı olarak ele alınır.[39] Ayetlerin açıkça vurguladığı husus, bu sürecin her aşamasında ilahî iradenin insanın gelişmesini tayin ettiği gerçeğidir. Konunun detaylı bir şekilde ele alınması, hilafet sorumluluğunu yüklenen insanın, değerini ve seçkinliğini ortaya koymak açısından da anlamlıdır.

İsrâ suresi 70. ayetin tefsirinde insanın yaratılış mükemmelliğinden hareketle onun üstünlüğü ortaya konur. Buna göre insan, ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. Onun ruhu ve bedeni bu âlemin en değerli varlıklarıdır. İnsan ruhunda gıda almak, gelişmek, üremek, duygulanmak ve hareket gibi kuvvetler vardır. Fakat bunlardan farklı bir kuvvet daha vardır ki bu sadece insana mahsustur. Bu da, eşyanın hakikatini aslına uygun olarak kavrama yeteneği olan akıl kuvvetidir. Bu aynı zamanda ilahî marifetin nurunun tecelli ettiği yerdir. Allah Teâlâ'nın azamet ve yüceliğinin ışığı burada doğar. Akıl, madde ve mana (halk ve emir) âlemlerinin sırlarına muttali olur. Bu kuvvetin şeref

34 Sâd, 38/75.

35 Râzi, ***Mefatihu'l-Gayb***, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, XXVI, 202.

36 Muhammed b. Ahmed Kurtubî, ***el-Cami li Ahkami'l-Kur'an,*** Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, I, 148.

37 Secde, 32/7.

38 Tîn, 95/4.

39 Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/14.

ve yücelik bakımından nebatî ve hayvanî kuvvetlerle kıyaslanması mümkün değildir. Dolayısıyla buradan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: İnsan, bu âlemdeki varlıkların en değerli ve şereflisidir. İnsan bedenine gelince, o da bu âlemin en şereflisidir.[40]

Hz. Âdem'in yaratılması bağlamında dikkati çeken ifadelerden bir diğeri de şu ayette geçmektedir: *"Hani Rabbin meleklere, 'Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin' demişti."*[41]

Burada görüldüğü gibi, topraktan yaratılan Hz. Âdem'e ruhun üflenmesinden bahsedilmektedir. Bu ontolojik bir tespit olmayıp mecazi bir anlam ifade etmektedir. Bu ifadeyle Allah Teâlâ, onurlandırmak ve şereflendirmek için Hz. Âdem'in ruhunu kendisine izafe etmiştir.[42] Kurtubî, ayette yaratılanın Yaratan'a izafe edildiğini söyler. Ruh Allah Teâlâ'nın yaratıklarından biridir. "Benim toprağım", "benim gökyüzüm", "benim evim" örneklerinde olduğu gibi onurlandırmak amacıyla Allah Teâlâ insanı kendi nefsine izafe etmiştir. Yine benzer şekilde Nisâ suresi 171'de *"O'ndan bir ruh"* ifadesi geçmektedir.[43] İbn Aşur da burada ruhun Allah'a izafe edilmesi ile ilk insanın önem ve şerefine işaret edildiğini söyler.[44]

c-Hz. Âdem: Bilgiyle Yücelen Varlık

Allah Teâlâ, meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirince, melekler orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini yaratmanın hikmetini sordular. Çünkü kendileri daima Allah Teâlâ'yı tesbih ve takdis etmekte idiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara şu cevabı verdi: *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim"*.[45]

Bununla Allah Teâlâ, şunu demek istemiştir: Onların arasında kan döken ve fesat çıkaranların bulunmasına şaşmayın. Çünkü sizin bilmediğiniz ama benim bildiğim salih ve muttaki birçok kimse onlardan çıkacaktır. Yine Allah Teâlâ melekleri daha fazla bilgilendirmeyi ve kapalı kalan bu konuyu açmayı murat etmiş ve meleklerin bilgisi dâhilinde olmayan Hz. Âdem'in fazileti konusunu onlara açıklamıştır. Bu da isimleri önce Hz. Âdem'e bildirmesi daha sonra da bunları meleklere göstermesi suretinde oldu. Böylece Allah Teâlâ, ilim konusunda Hz. Âdem'in üstünlüğünü, meleklerin de bu konudaki eksikliğini ortaya koymayı murat etmiştir.[46] İlgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

40 Râzi, XXI, 11.

41 Hicr, 15/28-29.

42 Râzi, XIX, 144.

43 Kurtubî, IX, 17.

44 İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr*, Daru Sahnun, Tunus ts., XIII (VII), 44.

45 Bakara, 2/30.

46 Râzi, II, 160.

"Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. // Melekler: Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz âlim ve hakim olan ancak sensin, dediler. // (Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semavat ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi."[47]

İsimlerin önce Hz. Âdem'e öğretilip sonra meleklere arz edilmesi ve anlamlarının onlardan sorulması ayeti, Menâr tefsirinde izah edilir. Buna göre melekler, kendileriyle Yüce Yaratıcı arasında geçen diyalog neticesinde anladılar ki, halifenin fıtratında ve yeteneğinde bilmedikleri bir ilim mevcuttur. Böylece onun hilafet makamına hak kazanmasının sebebini, yine kan akıtmak, yeryüzünde fesat çıkarmak gibi muhtemel durumların, hilafetin hikmet, maslahat ve önemini gidermeyeceğini bildiler.[48]

Müfessir Yazır, Hz. Âdem'e öğretilen ancak meleklerin bilmediği isimlerle ilgili olarak tefsirinde genişçe bir açıklama yapar ve burada kesin olan noktanın, Hz. Âdem'e lisan öğretilmiş ve onun ilim ve kelam sıfatlarına mazhar kılınmış olmasının, kelam ve dil meselesinin, hilafet işinde önemli bir yeri olduğuna işaret ettiğini belirtir. Bütün insanoğlu, zamanımıza kadar vaki olan ilerlemelerinin hepsini, esas itibarıyla, Hz. Âdem'in yaratılış bakımından şereflendirildiği bu isimleri öğrenme özelliğine borçludur. İlim ve mantık yeteneği, bu şekilde insan türünün asli yaratılışına dâhil edilmiştir. Cenab-ı Hak, bu gücü Âdem'in ruhuna şahsi olarak bahşetmiş ve bu işlem tamamlandıktan sonra da, o bilfiil lisan şerefiyle şereflenmiş ve bu isimlerle konuşmuştur.[49]

Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi ile insanoğluna bilgi ve irfanın yolu açılmıştır. Aslında her bir insan bireyi dünyaya geldiğinde, bilgi açısından diğer canlılardan farkı yoktur.[50] Ancak tabiatına yerleştirilen bilgiyi öğrenme ve üretme yeteneği sayesinde zamanla çok önemli gelişmeler kaydetmiş, medeniyetler kurmuştur. Böylece insanoğlu bilmediği birçok şeyi öğrenme imkânına kavuşmuştur.[51] İnsan bu âlemde kendisini, evrenin hakikat ve sırlarını bilen tek varlıktır. O, bilim ve medeniyette kaydettiği bü-

47 Bakara, 2/31-33.

48 Reşid Rıza, I, 257.

49 Yazır, I, 310.

50 Nahl, 16/78.

51 Alak, 96/5.

tün gelişmeleri, başlangıçta insana öğretilen ve onun tabiatında nüve olarak bulunan mantıkî tanımlama ve kavramsal düşünme melekesine borçludur.[52]

d-Hz. Âdem'e Secde: İnsanın Yüceliğinin itirafı

Yaratılış kıssasında dikkati çeken önemli konulardan biri de, meleklerin Hz. Âdem'e secdeye çağrılmalarıdır. Bu da, insanın diğer varlıklar arasındaki değer ve konumunu ortaya koymak açısından önemlidir. Konuyla ilgili mealen şöyle buyrulmaktadır: ***"Vaktiyle meleklere, Âdem'e secde edin diye emretmiştik. İblis'in dışında tüm melekler secde etmişti."***[53] Ayette geçen "secde", Allah'a ibadet maksadıyla, diğer varlıklara da onların değerini ve üstünlüğünü ifade etmek için yapılır. Meleklerin secdesi de böyle bir özelliğe sahipti.[54]

Ayet surenin girişiyle beraber düşünüldüğünde, Yahudilere hitap eden bir nitelik taşımaktadır. Bu meyanda mazhar oldukları nimet ve lütuflar hatırlatılmakta ve âdeta onlara şöyle denmektedir: Yeryüzündeki her şeyi sizin emrinize verdim. Vaktiyle meleklere bir halife yaratacağımı bildirmiş, atanız Âdem'i ilmim ve lütfumla destekleyerek yüceltmiştim. Yine meleklerimi ona saygıya çağırmış onlar da emre uyarak secdeye kapanmışlardı.[55]

Hz. Âdem'e yapılan bu secde, onun üstünlüğünü kabul etmek ve selamlamak içindi. Bu âdet, eski topluluklarda yaygındı. Yusuf suresi 100. ayetinde anne-babanın Hz. Yusuf'a secde etmeleri de bu manadadır. Çünkü o dönemlerde insanların birbirine selamı secde şeklinde oluyordu.[56]

Hz. Âdem'e yapılması emredilen secde, kıssada anlatılan ve bütün beşer cinsine ihsan edilen lütuflardan biridir. Burada Allah Teâlâ atamız Âdem'i meleklerin secdesine mazhar kılmıştır. Bu da, birinci olarak hilafeti, ikinci olarak da ilimde derinleşmeyi ona tahsis etmesi sebebiyledir. Bu öyle bir ilimdir ki melekler, bu seviyede ilim sahibi olmaktan aciz kalmışlardır. İşte bu sebeplerden ötürü ona secdeye çağrılmışlardır.[57]

Müfessir Yazır'ın, meleklerin secdesini, insanoğluna hizmet etmeleri şeklinde yorumladığı görülmektedir: Bununla melekler, ilahî hükümlerin yerine getirilmesi bakımından hilafet mertebesine uygun bir şekilde Âdem'e hizmet ve yardıma me-

52 Muhammed Esed, ***Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)***, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. bs., 2002, 11.

53 Bakara, 2/34.

54 Zemahşerî, ***Keşşaf,*** Matbaatu'l-İstikame, Kahire 1365/1946, I, 126.

55 Taberî, I, 234.

56 Râzi, II, 195.

57 Râzi, II, 194.

mur edilmişlerdir. O halde melekler Âdem'e bizzat boyun eğmiş değil, fakat hilafete hizmetçi olmayı kabul etmişlerdir. Müfessir sözlerinin devamında insanların da Allah'ın emirlerini tatbik etmeleri halinde meleklerin kendilerine hizmet edeceğini söyler.[58]

Sonuç olarak şu söylenebilir: İnsan yeryüzünün efendisi olup her şey onun için yaratılmıştır. Dolayısıyla o, dünyadaki bütün maddi ölçü ve değerlerin hepsinden daha kıymetli ve itibarlıdır. Şu halde maddi değerleri elde etmek için insanların horlanıp köleleştirilmesi, onurlarının ayaklar altına alınması doğru değildir. İnsanın insani değerlerine, şeref ve haysiyetine tecavüz edilmesi kabul edilemez. Çünkü maddi olan her şey insan için yapılmış ve yaratılmıştır.[59]

e-Erkek ve Kadın: Aynı İnsani Özün İki Parçası

İnsanın fazileti ve onuru açısından ilk yaratılış aşaması değerlendirilirken, Hz. Havva'nın durumuna da bir göz atmak gerekir. İlgili ayetler toplu olarak değerlendirildiğinde, isim belirtilmeden Hz. Havva'dan ilk defa cennete yerleşme aşamasında bahsedildiği görülür.[60] Ondan öncesinde geçmemektedir. Konu neden bu şekilde ortaya konmuştur? tarzında bir soru akla gelebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse şunlar söylenebilir:

Kıssada Hz. Âdem, kadınıyla erkeğiyle tüm insanlığı temsil etmektedir. Dolayısıyla ona atfedilen değer ve özellikler bütün insan cinsini ilgilendirmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, günümüzde kadın konusunun ayrı bir hassasiyet kazanması dolayısıyla bu tür konular tartışılmaktadır. Ancak insanlık tarihine bakıldığında, sosyal ve siyasi şartlara bağlı olarak erkeğin daha bir öne çıktığı ve görünürlük kazandığı da bir realitedir. Dolayısıyla Kur'an'ın böyle bir anlatım tarzını tercih etmesini, kadın ve erkeğin değeri açısından olmayıp sosyolojik ve kültürel şartlarla ilişkili olarak ele almak daha makuldür.

Diğer taraftan tartışılan konulardan biri de Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı meselesidir. Bu inancın, kadın cinsinin ikincil bir konumda değerlendirilmesine yol açtığı iddia edilmektedir. Bu çerçevede şunu söylemek mümkündür:

Konuyla ilgili olduğu ileri sürülen ayetler, mücmel bir özellik ortaya koymaktadır. Mesela Nisa suresi 1. ayeti Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılmaları bağlamında yorumlanmaktadır. Oysa bu ayeti, lafızların zahirine bağlı kalarak, kadınıyla erkeğiyle bütün insanlığın, ilahî bir lütuf olarak aynı cinsten geldiği; böylece uyum içerisinde

58 Yazır, I, 319.

59 Seyyid Kutub, ***Fizılali'l-Kur'an,*** Daru'ş-Şurûk, 17. bs, 1412/1992, I, 60.

60 Bakara, 2/35.

hayatlarını sürdürdükleri manasında yorumlamak daha makuldür. Nitekim konuyla ilgili diğer ayetler de bunu desteklemektedir.[61]

Diğer taraftan "Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı" görüşü ileri sürülürken, hadis kaynaklarında geçen benzer muhtevalı bazı rivayetler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri de şudur: ***"Kadınlara iyi davranınız; çünkü o eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, kendi halinde bırakırsan öylece eğri kalır. Kadınlara iyi davranınız."***[62]

Konu, Muslim,[63] Tirmîzî,[64] Dârimî[65] ve İbn Mâce'de[66] geçen diğer rivayetlerle bir bütünlük içerisinde incelendiğinde, Hz Peygamber'in bu tavsiyesiyle, temsil getirerek, erkekleri kadınlara karşı güzel davranmaya çağırdığı görülecektir. Nitekim rivayetlerin çoğunun, "kadın kaburga kemiği gibidir" ifadelerinde olduğu gibi teşbih edatı "ك" ile gelmesi de, narinlik ve kırılganlık yönlerinden, onun kaburga kemiğine benzetildiğine işaret etmektedir.

Bu sözleriyle Hz. Peygamber, ilk kadın Hz. Havva'nın nasıl yaratıldığı konusunda bilgi vermekten ziyade, genel olarak kadınların psikolojik yapılarına işaret etmekte; böylece erkekleri onlara karşı iyi davranmaya çağırmaktadır. Nitekim hadis âlimlerinin kitaplarını tasnif ederken, bu durumu göz önünde bulundurdukları ve ilgili hadisleri, "kadınlara iyi ve güzel davranmayı" tavsiye eden baplar altında rivayet ettikleri görülmektedir.

III-DEĞERLENDİRME

1. Bakara 30 ve devamındaki ayetler ve bunları tefsiri mahiyette açıklayan diğer Kur'ani beyanlar bir bütünlük içerisinde ele alındığında, görülecektir ki, burada işlenen esas konu, insanın maddi ve manevi varlıklar arasındaki değer ve öneminin ortaya konmasıdır. Konu bütün açıklığı ile gözler önüne serilmektedir. Aslında burada insan konusunun ele alınış tarzı ve ona verilen değer, vahye dayalı dinlerin çeşitli insani faaliyet alanlarında onunla ilgili yaptıkları düzenlemelerin temel felsefesini oluşturmaktadır. Son din İslam'ın içerdiği hakikatler ve bunların Hz. Peygamber tarafından uygulanması bunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla hiçbir dinî anlayış ve uygulama, yorum ve içtihat bu temel felsefeye aykırı olmamalıdır. İnsanla ilgili karar ve düzenlemeler, daima

61 bk. Nahl, 16/72; Şûra, 42/11.

62 Buhârî, Enbiyâ, 1, Nikâh, 80.

63 Muslim, Rada', 65.

64 Tirmîzî, Talâk, 12.

65 Dârimî, Nikâh, 35.

66 İbn Mâce, Tahâre, 77.

onu yaratan Yüce Kudret'in bidayette ona layık gördüğü değer ve makama, onur ve şerefe muvafık olmalıdır.

Nebevî davetlerin temel karakterine baktığımızda şunu görüyoruz: Bir defa peygamberler gönderildikleri toplumlarda hayatları boyunca nerede mağdur edilen, onuru incinen bir kesim varsa önce onların elinden tutmuşlardır. Çünkü onları gönderen ilahî irade bunu şu şekilde talep ediyordu. *"Biz istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım."*[67]

Peygamberlerin davetlerine baktığımızda, onların çevrelerine daha ziyade o toplumun ezilmiş, gururu incinmiş kesimlerinin toplandığını görüyoruz.[68] Bu olgu da, nebevi çağrının aynı zamanda insanın özgürlük, onur ve hak arayışına cevap veren bir muhtevaya sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Mesela Şu'ayb Peygamber'in, haksızlığa dayalı ticari ilişkilerin mağduru, sömürü sisteminin mazlumu olan insanlara nasıl arka çıktığını Kur'an bizlere haber vermektedir.[69] Yine Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un, mazlum İsrailoğullarını içerisinde bulundukları onur kırıcı tutsaklık şartlarından kurtarmakla görevlendirildiğini görüyoruz.[70] Hz. Peygamber'in davetine baktığımızda sayısız örnek vermek mümkündür. Ancak bir örnek verecek olursak, ehlikitap dünyasına yöneltilen bir çağrı dikkatimizi çekmektedir. O da, insanların birbirini rab edinmemesi, kimsenin bir başkası üzerinde manevi tahakkümde bulunmamasıdır.[71]

2. İslam insana bir değerler sistemi sunar. Bu değerler siteminin odağında her şeyin maliki, hayır ve şerrin, izzet ve zilletin yaratıcısı Yüce Allah bulunur. İnsan O'nun kulu olup yeryüzünün nimet ve imkânlarını kullanma, O'nun buyruklarına göre bunlardan istifade etme hakkına sahiptir. Bu yönüyle o, üzerinde yaşadığımız gezegenin efendisidir.

İnsan, diğer canlılarla biyolojik bakımdan bazı ortak özelliklere sahiptir. Bütün mahlukatla paylaştığı müşterek noktalardan biri de, dilediği takdirde, varlıkta cereyan eden tesbih ve takdis akışına katılıp Yüce Yaratıcı'ya ibadet etmesidir. Fakat İslam'ın dünya görüşünde insan diğer varlıklar seviyesinde ele alınmaz; canlı, cansız hepsinden köklü bir şekilde ayrılır ve mahlukatın en şereflisi olarak kabul edilir. İşte bu noktada İslam'ın getirdiği dünya görüşü ile insanı diğer varlıklara yakın bir düzeyde ele alma eğilimi gösteren seküler dünya görüşü birbirinden ayrılır.

67 Kasas, 28/5.

68 Hud, 11/27.

69 A'raf, 7/85.

70 Taha, 20/47.

71 Âl-i İmrân, 3/64.

3. Kur'an'ın ön gördüğü dünya görüşünde insanın değer ve fazileti, Hümanist Felsefede olduğu gibi, bağımsız bir değer olmayıp Yaratıcı ile irtibatlı olarak ele alınır. Diğer bir ifadeyle insanın onuru Yaratıcı merkezli olarak değerlendirilir. Her insan, Allah'ın bir ayeti/alametidir. Onun muhteşem kudret, sonsuz ilim ve yaratma gücünün bir yansımasıdır. Yaratılan Yaratan'dan ötürü sevilir. Allah'a saygı insana saygıyı gerektirir. İnsana saygıyı dışlayan bir dindarlık söz konusu değildir. Dolayısıyla insana saygı Allah'a ibadetin, O'na yapılan kulluğun bir parçasıdır. Allah'ın hakları, dinî emir ve yasaklarla belirlendiği gibi, kul hakları da dinî emir ve yasaklarla belirlenir. Nitekim Dinî yaşantı özlü bir ifadeyle şöyle tarif edilir: "Din, Allah'a tazim, kullarına da merhamettir".

4. İslam'ın insan doğasına atfettiği değer açısından baktığımızda şunu görüyoruz. İnsan, ne kadim Yunan düşüncesinde olduğu gibi salt aklıyla karakterize edilen, onunla değer kazanan, ne Hristiyan inancında günahla anılan, ne de Modern Bilimde hayvanla irtibatlandırılan bir varlıktır.[72] Aksine o, bu tür indirgemeci nitelemelerden uzak, Yaratıcı adına yeryüzünün imar ve ıslahından sorumlu, üstlendiği hilafet görevini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu bilgi donanımına sahip, ilahî buyrukları esas alarak yaşadığı takdirde manevi varlıkların (melekler) desteğine mazhar olabilen, yeryüzünün efendisi, mahlukatın en şereflisi olma ehliyetine sahip bir varlıktır. Yine belirtmek gerekir ki, insan bu payeye ererken, Yunan mitolojisinde olduğu gibi bilgi meşalesini ve yeryüzünün nimetlerinden istifade etme hakkını Tanrıyla mücadele ederek değil, aksine bizzat Yüce Yaratıcı'nın bir bahşı ve lütfu olarak elde etmiştir.[73]

5. Hz. Âdem'in yaratılışı konusu, esas itibarıyla Tevrat'ta geçmekte, detayda birtakım farklılıklar olmakla beraber Kur'an'daki temaları çağrıştıracak şekilde konuların işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla hem Kur'an hem de Tevrat'ta Hz. Âdem'in şahsında insanın mümtaz bir varlık ve yeryüzünün efendisi olduğu görülmektedir. Ancak kadın konusunda farklı birtakım yaklaşımlar olduğu aşağıda görülecektir.

Tevrat'ta Hz. Âdem'le ilgili Kur'an'da geçtiği şekliyle bir hilafetten bahsedilmemektedir. Ancak Allah'ın kendi suretinde yaratılan, denizin balıklarına, göklerin kuşlarına, sığırlara, bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olan ve bunlardan istifade eden bir insandan ve bunun mübarek kılındığından söz edilmektedir.[74] Benzer temaların halife kavramı çerçevesinde ele alındığını daha önce görmüştük.

72 Cevizci, 557.

73 Şeriati, 45-47.

74 Tekvin, 1/25-31.

Yine Tevrat'ın anlatımında ilk insan topraktan yaratılmış ve burnuna Allah tarafından hayat nefesi üflenerek yaşayan canlı olmuştur.[75] Benzer temanın Kur'an'da da işlendiğini görmüştük.[76]

Tevrat'taki hikâyenin devamında, Allah varlıklara isim verme görevini Hz. Âdem'e vermektedir. Onun koyduğu adlara göre varlıklar isimlendirilmiştir. Bu, Kur'an'da geçen Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi konusunu çağrıştırmaktadır. Aradaki fark, Kur'an'da bu isimlerin Allah tarafından Âdem'e öğretilmesidir.

Tevrat'ın anlatımında dikkati çeken en önemli husus meleklerden bahsedilmemesidir. Oysa Kur'an'ın hikâye ettiği yaratılış kıssasında melekler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Onlarla kurulan diyalog çerçevesinde Hz. Âdem'in yaratılış hikmeti, diğer varlıklara göre üstünlüğü ve özellikleri ortaya konmaktadır. Kur'an'ın anlatımında meleklerin Hz. Âdem'e saygı secdesinde bulunmaları, onun varlık âleminde seçkin ve üstün konumunu göstermek açısından oldukça önemlidir. Ancak bu konuya Tevrat'ta değinilmediği görülmektedir.

6. Hz. Havva'nın yaratılması konusu da Kur'an'la Tevrat arasındaki diğer bir farklılığı oluşturmaktadır. Kur'an'da konuyla ilgili ayetlerin mücmel bir özellik ortaya koyduğu ve sarih bir bilgi vermekten uzak oldukları görülmektedir. Bu ayetlerin, erkeğiyle kadınıyla insanın aynı cinsten olması, bunun da insanın huzur ve mutluluğu konusunda Allah Teâlâ'nın insana bir lütfu şeklinde yorumlanması mümkündür. Kur'an'ın erkeğiyle kadınıyla insanın aynı mayadan, aynı özden yaratıldığını söylemesi, aslında kadınla ilgili kadim düşüncelere de bir cevap oluşturmaktadır. Çünkü kadim düşüncelerde kadın ve erkeğin farklı maddelerden yaratıldıkları, farklı özlere sahip oldukları şeklinde bir anlayış vardı.

Tevrat'a bakıldığında, Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı konusu açık bir şekilde ortaya konmaktadır. İlgili ifade şudur: *"Ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu adam getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna Nisa denilecek, çünkü o insandan alındı."*[77]

7. Yaratılışla ilgili Bakara suresinde anlatılan kıssada "halife"nin yaratılması, isimlerin Hz. Âdem'e öğretilmesi ve meleklerin ona secdeye çağrılmasından sonra Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennete yerleşmelerinden bahsedilir. Orada her türlü üründen yemek kendilerine serbest bırakılmış, fakat bir ağaca yaklaşmaları yasaklanmıştır.[78] Neticede

75 Tekvin, 2/7.

76 bk. Hicr, 15/29.

77 Tekvin, 2/22-23.

78 Bakara, 2/35.

şeytanın vesvesesi sonucu her ikisi de yasak ağaçtan yemiş ve cennetten çıkarılmışlardır. Konunun özü budur.

Kur'an ve Tevrat açısından konuya baktığımızda, farklı anlatımların olduğu, kadın ve erkek cinslerine yüklenen rollerin değişiklik arz ettiği görülür. Kur'an'dan farklı olarak Tevrat'ta bu bağlamda kadına olumsuz bir rol yüklenir. Çünkü o, yasak ağaçtan yeme günahının esas müsebbibidir. Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bu ifadeler, asırlarca Yahudi ve Hristiyan dünyanın kadına bakışını etkilemiştir. O, kötülük ve şerle anılmıştır. İşte insanın değeri ve onuru açısından bu nokta önem arz etmektedir.

Kur'an'ın anlatımlarında yasak ağaçtan yemeleri konusunda şeytan hem Hz. Âdem hem de Hz. Havva'ya vesvese verir ve her ikisinin de cennetten çıkmalarına sebep olur.[79] Konunun A'râf suresindeki anlatımında şeytanın ayartmasının muhatabı her ikisidir.[80] Taha suresinde ise Hz. Havva dikkati çekmemekte daha ziyade Hz. Âdem'in ön plana çıktığı görülmektedir.[81]

Tevrat'ta ise konunun Kur'an'dan farklı olarak şu şekilde ele alındığı görülür: *"Ve kadın gördü ki, ağaç yemek için iyi ve gözlere hoş ve anlayışlı kılmak için arzu olunur bir ağaçtı; onun meyvesinden aldı ve yedi; kendisi ile beraber kocasına da verdi, o da yedi."*[82] *"Ve adam dedi; yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana verdi ve yedim."*[83] Yine yasak ağaçtan yediği için Havva şu azarlamaya muhatap olur: *"Zahmetini ve gebeliğini ziyadesi ile çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır."*[84]

Görüldüğü gibi Şeytan, Kur'an'ın anlatımından farklı bir şekilde, doğrudan doğruya Hz. Âdem ve Hz. Havva ile muhatap olmamakta; Hz. Havva'yı devreye sokarak amacına varmaya çalışmaktadır. Diğer ifadeyle şeytan, hedefine ulaşabilmek için önce kadını ayartmakta, o da erkeğin günaha düşürülmesinde aracılık etmektedir. Nitekim Hristiyan inancına göre kadın haram meyveyi Âdem'e yedirerek cennetten kovulmasına ve böylece insan neslinin günahkâr olmasına sebep olmuştur.

OTURUM BAŞKANI- Benim rehber olur diye isimlendirdiğim hususları dile getirmeye çalıştı hocamız.

79 Bakara, 2/36.
80 A'râf, 7/20-22.
81 Taha, 20/120.
82 Tekvin, 3/4-6.
83 Tekvin, 3/12.
84 Tekvin, 3/16.

İnsanın doğuştan getirdiği onuruna, yaratılışına, yaratılışının mükemmelliğine, halife oluşuna, emaneti yüklenmesine, Allah'ın insana ruh vermesine, Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesine ve meleklerin secdesine vurgu yaptı.

Hocamıza tekrar teşekkür ediyoruz.

Şimdi Sosyo-Psikolojik Açıdan Kur'an'da İnsan Onuru ve Ön yargı İlişkisi'ni Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi hocamız Yrd. Doç. Dr. Fikret Gedikli sunacaklar.

Buyurun Sayın hocam.

2- SOSYO PSİKOLOJİK AÇIDAN KUR'AN'DA İNSAN ONURU VE ÖN YARGI İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ[1]

ÖZET

Bu tebliğde, Kur'an-ı Kerim' de anlatılan kimi olaylara ilişkin olarak ön yargının nasıl oluşup geliştiği ve bu doğrultuda Kur'an'ın insan onuruna verdiği önem; insan onurunu korumada takip edilen yöntem ve bu yöntemin tercih nedenleri; özellikle bu bağlamda "insan onuru" ile "ön yargı" ilişkisinin peygamberlerin tevhid mücadelelerine yansıyış biçimleri ve olayların serencamı"; ön yargının oluşum nedenleri ve bazı olgulara dönük mahiyet analizleri, değerlendirmelerimize imkân sunacak Kur'an pasajları refakatinde olgulara muvafık değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle peygamberlerin tevhid mücadeleleriyle toplumları yeniden inşa süreçlerinde insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek ilahî bir bağış insan onuruna yönelik verdikleri önem ve bunun sürdürülebilir olmasına ilişkin mücadeleleri, sosyo psikolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin tevhid eksenli olarak toplumlarını yeniden inşa süreçlerinde, insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek ilahî bir bağış insan onuruna yönelik verdikleri önem ve bunun sürdürülebilir olmasına ilişkin mücadelelere dönük analizler yapıldığında görülecektir ki, peygamberlerle gönderildikleri toplumlar ve gruplar arasında dine davet sürecinde ortaya çıkan gelişmeler, peygamberlere salt kendi topluluklarına üye olmayan birisinin ya da toplumun hatırı sayılır bir grup üyesi olmamalarından veyahut da toplumun zengin elit zümresinden olmayan birisinin, nasıl olur da peygamber olur gibi bir ön yargı ve kıskançlıkla, dile getirdikleri hak ve adalet içerikli söylemlerinden ötürü hem peygamberlere hem de onlara inananlara karşı olumsuz duygular beslenerek düşmanca tavırlar sergilenmek-

1 Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

tedir. Buna ek olarak aşağılayıcı sosyal tutumlar ve davranışlarla yaklaşmak suretiyle, düşmanca davranmak ve ayrımcılık yapmak gibi insan onuruyla bağdaşmayan, kalıp yargılarla beslenen geniş yelpazeye yayılı alanların hepsinde, inkarcıların ön yargıya ve sosyal mesafeye dayanan tutum ve davranış repertuarlarıyla ayrımcılık uygulama arasındaki ilişki de, sosyal ve kültürel yapı da önemli faktörlerdendir.

Bu nedenledir ki, çalışmada sosyo psikolojik açıdan değerlendirme, sosyal psikoloji biliminin, yer yer de sosyoloji ve psikolojinin Kur'an'ın insan onuru ve ön yargıya ilişkin olarak anlatılarını, bu konudaki isteklerini anlama ve kavrama hususunda katkısı olabileceği düşüncesiyle yapılmaya çalışılmıştır. Bir diğer ifade ile işlenen konuları açıklamada bahsi geçen disiplinin, araçsal kabiliyetinin yüksek olduğu düşünülen kimi konularına, Kur'an'ı daha iyi anlayabilme becerimize katkı sunacağı düşüncesiyle daha yakın ilgi gösterilmiştir. Bu ilgi kaymalarının hiçbiri ne belli konuların önemli olmadığı ne de bazı konuların diğerlerine nispetle daha önemli olduğu anlamına gelir. Bu ilişkin yegâne belirleyici unsur, Kur'an'ın ön yargı ile işaret ettiğini düşündüğümüz hususların anlaşılmasına ve bu doğrultuda insan onurunu korumada belirlediği ölçütleri anlama çabasına uygun araçları arama gayretidir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVEYE İLİŞKİN

Ön yargı ve insan onuruyla ilişkilendirdiğimiz Kur'an'ın kimi pasajlarına ilişkin anlatılarını anlama ve kavrama hususunda katkısı olabileceği düşüncesiyle, ön yargı ve insan onuru kavramlarına yönelik kısa bir açıklama yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: Ön yargı, bireyin kendisi dışındaki diğer insanları bağlı oldukları grup kimliklerine göre değerlendirmeyi içeren bir tutumunu ifade eder. Başka bir deyişle belirli bir gruba ve o grubun üyelerine karşı oluşan dogmatik kanaatlerden ibaret olduğu için ön yargının oluşumunda önceden verilen hükümler oldukça etkilidir. Bu yönüyle de ön yargı toplumsal yaşamda sosyal farklılaşmaya zemin hazırlayan önemli bir eğilimi oluşturur. (Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 153) Ön yargı öncelikle grup üyeliği temelinde değerlendirilir. Duygusal boyut üzerine kuruludur ve ek olarak bir de peşin hükme dayanır. (Şerif, Muzaffer, ***An Outline of Social Psycholgy,*** s. 339; Taylor, ***Sosyal Psikoloji***, s. 182) Kişi çevrenin etkisi olmadan bir ön yargıyı çok zor oluşturmaktadır. Yani kişi bireysel tecrübelerine dayanarak ön yargılar oluşturmaz. Bir grup başka bir gruba veya kişilere karşı ön yargılı olduğu zaman, o grubun üyesi olan kişi de ön yargılı olmaya başlar. (Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 152) Grup düşmanlığının bilişsel bileşeni olarak adlandırılan kalıp yargılar, belirli bir grup ya da toplumsal kategorideki insanlar tarafından paylaşılan özelliklere ilişkin inançlar olarak kabul edilir. (Taylor, ***Sosyal Psikoloji***, s. 179) Yapılan çalışmalarda aşırı ön yargılı insanların, geleneksel kalıp yargılarını koruyup devam ettirmeye oldukça eğilimli kişiler oldukları ifade edilmektedir. (Şerif, Muzaffer, ***An Outline of Social Psycholgy,*** s. 342; Taylor, ***Sosyal Psikoloji***, s.

183) Kalıp yargıların az da olsa bir doğruluk olasılığı da olabilir; kalıp yargılarla ilgili çok yalın bir kural, kalıp yargıların bilişsel, ön yargıların ise duygusal oluşudur. Gerçek olan şu ki, her ikisi de bir biliş ve duygu karışımını yansıtmaktadır. (Taylor, ***Sosyal Psikoloji***, s. 183)

Çoğunlukla haklılığı ispatlanmamış bir tutumu ifade etmek için kullanılan ön yargının (Clifford, T. Morgan, ***Psikolojiye Giriş***, s. 367), gerekli inceleme yapılmadan, bilgi edinilmeden ya da herhangi bir konuda yetersiz, hatta düşsel kanıtlara dayanılarak ulaşılan yargı ve kanaatleri (Can Baysal, ***Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar***, s. 24-28) ifade etmesinden ötürü bu süreçte çok az bilgi ile gereğinden fazla ya da abartılı değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmeler elbette ki gerçeği yansıtmaz. Zira yapılan değerlendirmeler duygu, düşünce belki bir yönüyle de kişinin kendi dünya görüşüne göre yaptığı değerlendirmelerdir. (Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 152)

Ön yargı, en temel özelliği olan insanları belirli bir sınıflandırmaya tabi tutmasından ve konusu hakkında basmakalıp yargılar oluşturmasından dolayı insanlar arasında sosyal uzaklık yaratmaktadır. İnsanların kafasında, ön yargılardan dolayı tutum nesnesine karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasıyla beraber tutum nesnesinden uzaklaşma fikri de belirmektedir. (Hogg, ***Sosyal Psikoloji***, s. 382; Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 154)

Diğer taraftan insan onuru kavramı, insanı esas alan felsefe ve Orta Çağ'ın skolastik düşünüşüne karşı geliştirilmiş, Fransız Devriminin yapılmasında etkili olmuş, hukuk felsefesini etkilemiş ve zamanla çeşitli ülkelerin mevzuatına girmiştir. İnsanı temel alan bu yaklaşım, insanın sırf insan olduğu için değerli ve doğuştan insan onuruna sahip olduğu düşüncesini beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda pek çok hukuk metinlerinin de atıfta bulunduğu bir hukuk terimi olan insan onuru, insanın sırf insan olması sebebiyle değerli ve saygıya layık olması gerektiği, ilk olarak tabii hukuk öğretisi tarafından ileri sürülmekle birlikte, bugün pek çok uluslararası sözleşme ve ulusal mevzuata girmiş pozitif bir kavram olarak kabul edilmektedir. Türk hukuk sisteminde ve pek çok ülkenin hukuki mevzuatında bu terim bizzat anayasa ile tanınmış ve koruma altına alınmış, kavramın, ülkelerin özellikle ceza hukuku, iş hukuku gibi hukuk dallarında önemli katkılarından; örneğin masumiyet karinesi, şüpheden sanık yararlanır ilkesi, adil yargılanma ilkesine (Çakar, ***Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru,*** s. 8) etkilerinden bahsedilmiştir. Buna ek olarak, insan onuru, insanın sırf insan olması sebebiyle değerli ve saygıya layık bir varlık olduğu düşüncesi, Batı'nın aydınlık döneminde Orta Çağ'ın skolastik düşünüşüne karşı Eski Yunan ve Latin kültürünü en yüksek kültür örneği, insan varlığı ile insan sevgisini en yüce ideal ve amaç sayan bilim, sanat ve felsefe görüşü ve bu yolda geliştirilen öğreti (Çakar, ***Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru,*** s. 2) olarak da tanımlanmıştır.

Öte yandan, insanın akıllı bir varlık olduğundan dolayı özgür olarak ahlaki davranması gerektiği ve bu durumun onun onurunu oluşturtuğu; otonom ahlaki bir özne olarak insanın ve dolayısıyla bütün insanların sağlam bir onura sahip olduğu ve bunun da insan haklarını kendi içinde taşıması sonucunu doğurduğundan insanın kendi parçalanmadan insan haklarının da parçalanamaz (Heinzmann, *İnsan ve İnsan Onuru Toplumsal Yaşam için Etik ve Ahlak, s. 53*) olduğu ifade edilmiştir.

Benzer bir yaklaşımla insanın rasyonel ve sosyal yönüne yönelik olarak yapılan değerlendirmelerde de, insanın güdüsel olarak kısa görüşlü, tamahkâr, saldırgan, tahakküm etmeyi arzulayan, ben merkezli oluşu, ama aynı zamanda bu güdülerinin ötesine geçmesi ve bunları kontrol edebilmesi için adalet, hak gibi öz değerlerle donatılan rasyonel bir varlık olması dolayısıyla; kendindeki bu doğal ve sosyal çatışan yapılarından, sosyal olanın öne çıkmasının ise insan olma iddiasının da temelini oluşturduğuna (Düzgün, *İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik,* s.12) dikkat çekilmiştir.

KUR'AN'DA İNSAN ONURU VE ÖN YARGI İLİŞKİSİ

Ön yargı başka insanlar hakkındaki duyguları ve onlara yönelik eylemleri içermesinden ötürü çoğunlukla bir tutum olarak mütalaa edilir. Burada tutum nesnesi birey veya sosyal grup olabilmektedir. (Aronson, *Social Animal,* s. 291; Hogg, *Sosyal Psikoloji,* s. 383.) Ayrımcı davranışları içermesi yönüyle ön yargı, bir grubun üyelerine, salt o grubun üyeleri olmalarından ötürü, aşağılayıcı sosyal tutumlar ya da bilişsel inançlarla yaklaşmak, onlar hakkında olumsuz duygular beslemek ya da onlara karşı düşmanca veya ayrımcı davranışlar sergilemek biçiminde göstermektedir kendini. (Şerif, *An Outline of Social Psycholgy,* s. 339*;* Hogg, Sosyal Psikoloji, s. 383) Bu biçim, ön yargılı inançlarla ayrımcılık uygulama arasındaki ilişkiye dairdir. Daha genel bir tanım olarak ön yargı, insanları sosyal kategorilere bölmekle ilişkili olan sosyal psikolojik süreçlere dayanan bir gruplar arası davranış biçimidir. (Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 412) Bireyin kendisi dışındaki gruplara karşı olumsuz bir görüşü olarak kullanılan (Hogg*, Sosyal Psikoloji*, s. 691) ön yargı, bir grubun üyelerinin bir başka grup ya da o grubun üyeleri ile ilgili oluşturdukları sosyal mesafede ortaya çıkmaktadır. Kimi zaman gruplar arası ilişkiler düşmanca olduğunda sosyal mesafe daha fazla olmaktadır. Düşmanca etkileşim belli bir süre boyunca devam ettiğinde ise sosyal mesafe bir grup normu olarak saptanmaktadır. Bu normlar, belli gruplar arası ilişki türlerinin kalıcı ürünleridir. Bu nedenledir ki grup ön yargısı, grup üyelerinin bir başka gruba ve bu grubun üyelerine karşı yerleşmiş normlardan kaynaklanan olumsuz tutumları ve davranışları olarak da tanımlanabilmektedir. (Şerif, Muzaffer, *An Outline of Social Psycholgy,* s. 340; a.mlf, *Sosyal Psikolojiye Giriş,* s. 649) Ön yargı grup normlarından kaynaklanan tutumları da içerdiğinden, gündelik ilişkilerde ortaya çıkan, bazı insanlardan kişisel olarak

hoşlanmama tavrından tamamen faklıdır. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 649; Aronson, ***Social Animal,*** s. 296)

Peygamberlerle gönderildikleri toplum, grup ya da grup üyeleri arasında dine davet sürecinde ortaya çıkan gelişmelere baktığımızda peygamberlere, salt kendi topluluklarına üye olmayan birisinin nasıl olur da peygamber olur gibi bilişsel kıskançlıklarında, dile getirdikleri hak ve adalet içerikli söylemlerinden ötürü hem peygamberlere hem de onlara inananlara karşı olumsuz duygular besleyerek, aşağılayıcı sosyal tutumlar ve bilişsel inançlarla yaklaşmak suretiyle, düşmanca davranmak ve ayrımcılık yapmak gibi geniş yelpazeye yayılan alanların hepsinde, inkarcıların ön yargıya dayanan tutum ve davranış repertuarının etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Uyarılarına rağmen kavminin Hûd Peygamber'e: ***"Bize öğüt veriyor olsan da, olmasan da, bizim için fark etmez!"*** (Şuara, 26/136) sözlerindeki Hz. Hûd'un getirdiği dini asla tasdik edip iman etmeyeceklerine olan kararlılıkları; (et-Taberî, ***Câmiu'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'an,*** XIX/97) Firavun ve hanedanının Hz. Musa'ya, mücadelesini verdiği davasının hak olduğuna delalet edecek her türlü ayeti getirse dahi kendisini doğrulayıp risaletine tabi olmayacaklarını ifade eden (el-Meraği, ***Tefsîru'l-Meraği,*** IX/42) "***Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.***" (A'raf, 7/132) sözleri ve inanmayı âdeta ellerinde rehin tutan tutumları ve aynı zamanda istihza içeren bu ifadelerinden hareketle (et-Tabatabai, ***el- Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an***, IX/227) daha baştan bütün uyarılara kapalı olduklarını ve bu yaklaşımlarının ön yargı kaynaklı bir zihin haritasının göstergesi ve tutumu olduğunu ifade edebiliriz. Zira örneğin Hz. Musa'nın, Firavun'a: ***"Pek âlâ biliyorsun ki, bunları, birer ibret olmak üzere, ancak, göklerin ve yerin Rabbi indirmiştir.***" (İsra, 17/102) demesine karşın Firavun ve hanedanının Hz. Musa'yı bile bile yani bir ön yargı ile reddetmelerinin nedeni "***Kavmi daha önce bize kölelik ederken, şimdi biz kalkıp bizim gibi bu iki insana mı inanacağız.***" (Mü'minun, 23/47) sözlerinden ve Yüce Allah'ın ***"Zihnen onların doğruluğuna kani oldukları halde, sırf zulmü kendilerine yol edinmiş olmalarından ve kendilerini büyüklük duygusuna kaptırmış olmalarından ötürü mesajlarımıza karşı çıktılar..."*** (Neml, 27/14) şeklindeki beyanından Firavun ve hanedanının Hz. Musa' ya, kendi içlerinde onun gerçekten bir peygamber olduğunu bildikleri halde risaletine işaret edecek her türlü delili sırf zulum etmek için lisanlarıyla, kalplerindeki kararlılık içeren muhalefetle (el-Meraği, ***Tefsîru'l-Meraği,*** XIX/125) ön yargı referasından beslenerek inkâr ettiklerini söyleyebiliriz.

Benzer şekilde Hz. İbrahim'e, babasıyla birlikte kavminin "***Putlara kulluk ediyoruz ve her zaman, kendini onlara adamış kimseler olarak kalacağız!*** (Şuara, 26/71) demeleri ve devam eden ayetlerdeki Hz. İbrahim'in " ***Peki, yalvarıp yakardığınız zaman sizi işittiklerine, yahut size fayda ya da zarar verebildiklerine (gerçekten***

inanıyor musunuz)?" (Şuara, 26/72,73) sorusuna mantık temelinde cevap vermek yerine, "*Ama"* diye çıkı(şarak)*, "Biz atalarımızı da bunu yapıyor gördük!"* (Şuara, 26/74) şeklinde savunma yapmaları, taptıklarının taştan ve odundan putlar olduğunu bilmelerine karşın, inançlarının onlara bağlılıkla hizmet ve ibadet etmelerini (Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, IV/32) gerektirdiği gibi bir ön yargıyı da içeren tutumun eseridir. Yine Hz. Nuh'un kavminin inkârcı ileri gelenlerinin, Hz. Nuh'un halkı kendisine tabi kılmak suretiyle kendi konumunu güçlendirmek istediği gibi (Taberî, *Câmiu'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'an,* XIX/16) bir savla *"Bu, sadece sizin gibi bir beşerdir. Size üstün ve hâkim olmak istiyor..."* (Mü'minun, 23/24) biçimindeki iddiaları, Hz. Nuh'a ait olmayan bir niyeti, zihinlerinde üretip düşmanca davranmak ve ayrımcılık yapmak için önceden tayin ettikleri ön yargı içerikli onur kırıcı beyanlardır. Bu nedenledir ki gücü elinde bulunduran egemen grup, egemenliğin kendilerinin doğuştan gelen bir haklarıymış gibi aynı zamanda gücü ele geçirme ya da sürdürmeye yönelik gayret ve kavgalarından ötürü hiç kınanamazmışlar gibi, 'ıslah ediciler'e, doğruya çağıranlara sürekli olarak 'iktidar hırslısı' damgası vurmuştur. (Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, III/411)

Kavimleri tarafından pek çok peygamberin, âdeta ortak bir kavramsallaştırma ile "yalanlanma" ları (Yunus, 10/73; Diğer ayetler için bk. 26/105, 117, 141, 176)ve peygamberlerin de böyle bir ön yargıyı yıkma çabasıyla kavimlerine "emin" yani doğru kişiler olduklarını (Şuara, 26/107, 115, 143, 178) söyleme gereği duyarak, kendilerini bu şekilde tanımlamalarının, olası ön yargı içerikli sosyal mesafenin oluşmasını engellemek, insan onuruna yaraşır davranış istikametini tayin eden tutumla işe başlamak olduğunu ifade edebiliriz. Âdeta kavimler değişmiş buna karşın değişmeyen tek kavram "yalanlama" olmuştur; zira peygamberleri yalanlayıp aşağılamak sonuç itibarıyla onları ön yargıya dayalı olarak oluşturdukları bir sosyal mesafe kataloğuna yerleştirmek, onlara karşı uygulanacak başkaca sorunlu davranışları da beraberinde getirmekteydi. Bunun adı ise sosyal damga idi. Ön yargı ile yakın işlevsel ilişkisi olan bu durum kişilerin ait oldukları sınıflara göre belirlenmektedir. Bir gruba veya üyelerine ilişkin kalıp yargılarla, sosyal mesafe normları arasında paralellik vardır. Kalıp yargılar da sosyal mesafenin bir göstergesi olarak kabul edilir. Farklı gruplara yüklenen kalıp yargıların olumlu ya da olumsuz oluşu ise bu grupların sosyal mesafe ölçeğindeki konumlarına göre belirlenmektedir. (Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş,* s. 654; Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 154)

Ön yargının insanlar üzerinde yarattığı etki önemsiz rahatsızlıklardan büyük acılara kadar uzanan bir yelpazede çeşitlilik göstermektedir. Ön yargı, grupları ve bu gruplara ait olanları damgalayabilmektedir. Damgalanmış bireyleri ise belli sosyal ortamlarda değersiz görülen sosyal kimliği imleyen vasıf ya da özelliklere sahip olan veyahut da öyle olduğuna inanılan kişiler oluşturmaktadır. Hedefte damgalanmış grupların kimi zaman liderleri kimi zaman üyeleri vardır ve bu hedef gerçekleşince de bunlar damgalanmış

bireyler ya da gruplar halini almaktadır. Bireyler ve gruplar tek tek kendilerini ya da gruplarını, damgalanmış diğer bireyler ya da gruplarla karşılaştırdıklarında nispi anlamda olumlu bir benlik ve sosyal kimlik duygusu kazandıklarına inanırlar. (Hogg, ***Sosyal Psikoloji***, s. 403) Örneğin Hz. Nuh "Delilik!" (Kamer, 54/9), Hz. Hud "Beyinsizlik" (A'raf, 7/66), Hz. Salih "Büyülenmişlik" (Şuara, 26/153), Hz. Şuayb "Büyülenmişlik" (Şuara, 26/185), Hz. Musa "Sihirbazlık" (Zuhruf, 43/49; Mü'min, 40/24) ile kavimleri tarafından damgalanmaya çalışılmıştır. Bu da, egemen grubun lehine statü eşitsizliğini ve güç dağılımını meşrulaştırmaktadır. Böylesi egemen grupların, statü ve gücün her türlüsünü kendi lehlerine çevirme ya da mevcut statü ile gücü sürdürülebilir kılma ana hedef olduğunda söz konusu damgalama işleminden ve içeriğinde insan onuruna zerre hürmet barındırmayan davranışlardan vazgeçmeyecekleri açıktır; zira bu durum mevcut yapı her neyse onu meşrulaştıran bir işleve sahiptir ve bu statik yapıyı nispi olarak "haklı" bir pozisyona oturtmaktadır. İnsanlar, kimi zaman kendilerinden faklı dünya görüşüne sahip olan grupları belli gerekçelerle damgalama ihtiyacı duyabilirler; çünkü dış grupları böyle aşağılamadıkları ve itibardan düşürmedikleri sürece, kendi dünya görüşlerinden hareketle yaşamları üzerinde kurdukları o hassas kesinlik ve kontrol duygusunun sarsılacağına inanırlar. (Hogg, Sosyal Psikoloji, s. 403, 404) Ön yargı toplumda kabul görüp onaylandığı zaman ise sistematik ve kitlesel ayrımcılıkla insan onurunu hiçe sayan uygulamaların da önü açılmış olacaktır. (Schnapper, ***Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki***, s. 133; Hogg, Sosyal Psikoloji, s. 404) Nitekim Hz. Nuh'a kavminin ve ileri gelenlerinin, şayet Yüce Allah bir insanı peygamber olarak göndermeyi dilemişse kendilerinden birisine göndermesi gerektiği yani nübüvvete en layık kendilerinin olduğuna tariz yaparak (Zemahşeri, ***el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl,*** II/264) "***sana düşük seviyeli kimseler tabi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç!***" (Şuara, 26/111), " ***seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz, üstelik, hemen ilk bakışta, içimizde, aşağı tabakadan birtakım (dar görüşlü) insanların dışında kimsenin seni izlediğini de görmüyoruz...***" (Hud, 11/27) şeklindeki sözleri, onurdan ve itibardan düşürmenin, kitlesel ayrımcılığı körüklemenin gayretleri olarak görülebilir. Aslında bu ön yargıyı konsolide eden konuşmanın kurgusu Hz. Nuh'a inananların yalnızca köleler yahut da toplumun sefillerinin olduğu (Mevdudi, ***Tefhimu'l-Kur'an***, II/387) dolayısıyla onların olayların iç yüzünü kavrayamayan zahir yönüyle hareket eden cahiller olduğu (ez-Zemahşeri, ***el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl,*** II/265) gibi bir temel kurgunun korunmasına dayanmaktaydı.

Peşin hüküm sahibi kişinin, o hükme ait nesnel gerçeklerin meydana çıkmasından önce benimsenmiş inançlara sahip olmasından dolayı, bu inançların kuvveti yeni anlayışları ve kavrayışları da önceden tayin etmektedir. (Krech, ***Sosyal Psikoloji,*** s. 255; Hogg, Sosyal Psikoloji, s. 419, 420) Kendilerini uyaran Hz. Hud'a, kavmi " ***Bir***

tek Allah'a kulluk edelim de atalarımızın kulluk edegeldiği bütün öteki tanrıları bırakalım diye mi geldin bize?..." (A'raf, 7/70) diyerek, atalarının kulluk edegeldiği tanrılarını bırakmama azim ve kararlılıklarının kuvveti ile bilgisizce, akıl ile bağdaşmayan mantıkla (Meraği, ***Tefsîru'l-Meraği,*** XIII/195) sırf atayı taklit ederek Hz. Hud'u yıldırmak için (Tabatabai, ***el- Mizân fî Tefsîri'l- Kur'an***, VIII/178) kendisinin idraklerine sunduğu hakikatleri yalanlayıp (A'raf, 7/66) kabul etmemişlerdir. Böylece ön yargı, topluluğun cari norm ve değerleri içinde muhafaza edilip uygulamalar tarafından meşrulaştırılabilmektedir (Hogg, Sosyal Psikoloji, s. 384); zira ön yargıyı tahkim eden bu tür kalıp yargılarla ilgili tipik tavır, "genel kural" ın istisnaları olduğunu düşünmektir. Karşıt vakıaları kalıp yargıyı zayıflatan kanıtlar olarak görmek yerine arizî istisnalar olarak kabul etmek, kategorik düşüncenin genel özelliğidir. Kalıp yargılar dilsel kategoriler olduğundan, grup ya da o grubun herhangi bir üyesi, kendi grubu dışındaki üyelerin her birini kalıp yargıdaki kişilik özelliklerine sahipmiş gibi algılama ve onlara bu şekilde tepki verme eğilimindedir. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 655; Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 142, 154)

Sosyal mesafe normlarının ortaya çıktığı koşullarla bireylerin bu normlara maruz kaldığı koşulların ve ön yargının nasıl ortaya çıktığının anlaşılabilmesi, sosyal uyaran ortamlarının analizini de gerekli kılmıştır. Sosyal mesafeye yol açan temas koşullarının yalnızca farklı grupların farklı işlev ve ilgilere sahip olduğu heterojen organizasyonlarda görüldüğü izlenmiştir. Bu duruma ilişkin olarak grup üstünlüğü kavramları dinî inançlara da dayandırılmıştır. Grup üstünlüğü doktrinlerinin ortak özelliği, başka gruplara üstün gelmeye ya da egemen olmaya çalışan gruplarda yayılmalarıdır. İçeriklerinden bağımsız olarak, üstünlük doktrinleri çoğu zaman grup çatışmasından kaynaklanmıştır. 'Bu açıdan egemen bir grup ne zaman eziyet etmek ya da grubu farklı şekilde tanımlamak ve rahatsız etmek isterse, o anda en iyi bilinen ve kolay kabul edilebilir gerçekleri' (Adler, Alfred, ***Yaşamanın Anlam ve Amacı***, s. 58) kullanır. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 657-658; Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 210, 211) Hz. Nuh'a kavmi ***"(Toplumun) en aşağı tabakasından insanların senin ardına düştüğünü göre göre tutup sana mı inanacağız?"*** (Şuara, 26/111.) ***"üstelik, hemen ilk bakışta, içimizde, aşağı tabakadan birtakım (dar görüşlü) insanların dışında kimsenin seni izlediğini de görmüyoruz; dolayısıyla, bize karşı bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde değiliz."*** (Hud, 11/27)demek suretiyle, insanları kategorize eden, insan onuruna asla değer vermeyen egemen yapının kudreti üzerinden bir iletişimle Müslümanların üzerinde üstünlükleri olduğunu iddia etmektedirler. Böyle bir iddianın temel taşıyıcılarının işaret ettiklerine baktığımızda Hz. Nuh'a inanan, çoğunlukla mevki ve makam sahibi olmayan, toplumun 'zengin've kendilerince "elit" tabir ettikleri zümreden olmayan kişilerdi. (et-Taberî, ***Câmiu'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'an,*** XIX/90) Toplumun elit ve zengin olanları ise, sıradan halkı arkalarında tutabilmek için her türlü hile ve yalana

başvurmaktan çekinmeyen Hz. Nuh'un en sert düşmanlarıydı. (Mevdudi, ***Tefhimu'l-Kur'an***, IV/45) Bir grubun üyeleri, başka grupları genelde kendi gruplarının norm ve değerlerine göre değerlendirmektedirler. Sosyal mesafenin kökeni ile ilgili geleneksel açıklamada, gruplar arası çatışmanın kaçınılmaz olarak norm ve değerlerler kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 659) Bütün bu aşağılama ve kendilerini üstün görme tutum ve tavırlarına, baskın karakteri insan onurunun hürmetine yönelik olarak "***Sizin hor gördükleriniz hakkında Allah, onlara hiç bir hayır vermez de demem.***" (Hud, 11/31) şeklindeki Hz. Nuh'un sözleri, kavminin bu meseleye dair suni veya gerçek olsun bir algı veya olguya dair kollektivist anlayışının yanlışlığını ifade etmiştir; zira derin ve verimli bir değerlendirmeden önce hangi konu olursa olsun - onun olgu ya da algı olması önemli değildir- fikri baskıyı meşrulaştırmak, insan onuru ile bağdaşan bir davranış olmasa gerektir.

Kalıp yargılar güçlü egemen gruplardan çıkar ve grupların kendi özel statülerine ve görüş açılarına göre tanımlanır. Hükmedilen gruplar, egemen gruplar tarafından kabul görme çabasıyla bu grubun sosyal mesafe ölçeğini benimseyebilir. Hükmedilen grupların bireyleri, düşük bir konuma koyuldukları ve ayrımcılığa maruz bırakıldıkları zaman egemen gruba karşı düşmanca hisler beslemektedirler. (Hogg, ***Sosyal Psikoloji***, s. 410, 415; Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 661; Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 154) Bu hususa yönelik en tipik örnek kavminde egemen grubun lideri Firavun' un baskısından dolayı hanımının "***Beni Firavun'dan ve yaptıklarından koru ve beni şu zalim halkın elinden kurtar!"*** (Tahrim, 66/11) sözü, Rabbine yönelerek düştüğü konuma, küfre, zulme ve maruz kaldığı azaba (en-Nesefî, ***Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil,*** IV/272) karşı olan onurlu hissiyatının ifadesidir.

Sosyal mesafe normlarının art alanının anlaşılması, ön yargının dışında uyaran koşullarının doğası üzerine de bir perspektif kazandırabilir. Bu perspektifle ön yargı, bireyin ait olduğu gruplarda yaygın olan sosyal mesafe normlarına başvurarak, bu normlara sahip olan gruplarla kendini ilişkilendirdiği psikolojik süreçler bakımından daha anlaşılabilir hale gelebilmektedir. (Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 155-157; Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 662) Esasen ön yargı oluşumu ve davranışla ilgisinde bireyin, nasıl bir grup üyesi olduğunun ve grup normlarını kendi standardı olarak nasıl kabul ettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Genelde çarpık bir kişilik gelişiminin sonucu olmayan ön yargı, grup normlarından kaynaklanan diğer tutumlarla aynı süreçlerden geçerek oluşmaktadır. Bunun ise grupların üyeleriyle olan kişisel ilişkilerinden ziyade yaygın sosyal normlardan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Birey bir kez kendi grubunun tepede yer aldığı ve diğer grupların aşağıya doğru sıralandıkları bir sosyal mesafe ölçeğini benimsedikten sonra, diğer gruplara karşı ön yargısı genelleme eğilimi göstermektedir. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 665; Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 153) Sosyal mesafe normlarının yaygın olduğu bir grup içinde, genelde fazla ön yargılı olan

kişi gruba en fazla uyum gösteren kişidir ve bu durum uyum eğiliminin bir göstergesi olarak kabul edilir. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 666) Bu noktada Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberlerle toplumları arasında cereyan eden tevhid merkezli diyaloglarına baktığımızda toplumların liderleri ve onlarla bu noktada aynı sosyal normları benimsemiş ve kendilerine sarsılmaz desteği sunan kimselerin toplumun ileri gelenleri olduğunu ifade edebiliriz. Bunların sözlerini analiz ettiğimizde kendilerini bu normlarla eşitlediklerini söyleyebiliriz. Hz. Şuayb'ın kavminden inkara şartlanmış olan elebaşlarının, ***"Doğrusu, eğer Şuayb'a uyarsanız, bilin ki, kaybedenlerden olacaksınız!"***(A'raf, 7/90) şeklindeki inananlara yönelik sözleri, öncelikle inananlara karşı benimsedikleri sosyal mesafe ölçeğinin türünü ve onlara karşı ön yargılarını genelleme eğilimlerini göstermektedir; çünkü ellerinde Hz. Şuayb'e uyan kişinin zarara uğrayacağına dair değil, aksine kazanacağına dair delil vardır. (Nisa, 4/57,122) Yüce Allah bu konuda, onların üstünlük doktrinlerinden kaynaklı sarsılmaz ön yargılarını ve yerleşik davranış tezahürlerini ***"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak tutacağım: çünkü onlar (hakikatin) her türlü belirtisini görseler de ona inanmazlar; ve (yine) onlar doğruluğa götüren yolu pekala görüyor olsalar bile, onu izlenecek yol olarak seçmezler; tersine, eğri yolu görseler onu hemen kendilerine yol edinirler. Ayetlerimizi yalan saymalarından ve onlara karşı ilgisiz kalmalarındandır bu."*** (A'raf, 7/146) şeklinde ifade etmiştir.

Sosyal mesafenin yaygın olduğu bir toplumda, ön yargılı olmamak normlara uymamak anlamına geldiğinden böylesi ortamlarda ön yargılı olmayan kişiler, genelde toplumun temel normlarına, en azından bazılarına baş kaldıran bireyler olarak da kabul edilmektedir. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 666) Kur'an' da inanan insanların maruz kaldıkları durumlara bakıldığında, kendilerine yönelik var olan ön yargı olgusuna karşılık, ilahî vahyin ışığında kendilerini onların ürettikleri tutum ve davranışı ortaya koymamak ve tevhid merkezli insan onurunu korumak anlamında bir sosyal mesafe normu geliştirmeye yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Hz. Hud' un "***Ve siz de tanık olun ki, kesinlikle uzağım ben, sizin yaptığınız gibi tanrılar edinmekten"***(Hud, 11/54) ifadeleri ve yine Hz. Musa' nın "***Ey Rabbim! Benim sadece kendime ve kardeşim (Harun)a sözüm geçiyor! O zaman, bizimle bu sapkın halk arasına bir çizgi çek!"***(Maide, 5/25) duası, inanmayan muhatapları ile kendileri arasına Müslüman şahsiyet ve onurunu koruyup sürdürmek için güçlü bir sosyal mesafe normu koymak istediklerini de gösterir, diye düşünüyoruz; zira sosyal değişimin olmadığı yerlerde ve dönemlerde, grup üyelerinin kendilerinin dışındaki gruplara karşı davranışları büyük ölçüde sosyal mesafe ölçeğine göre düzenlenmektedir. Sosyal değişimin geri kaldığı ya da geri bırakıldığı yerlerde de durum böyledir. Bu koşullar muvacehesinde deneyim ve davranışın örüntülenmesinde ön yargıların ağırlıklı faktör olduğunu; ancak çoğu

zaman başka faktörlerin de rol oynadığını belirtmek gerekir. (Güney, ***Sosyal Psikoloji***, s. 153; Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 671)

Hz. İbrahim, babasına ve toplumuna karşı ***"... Ben, sizin taptıklarınızdan uzağım."*** (Zuhruf, 43/26; En'am, 6/78.) şeklindeki beyanı; aynı şekilde onların taptıkları putlardan uzak olduğunu söyleyen Hz. İbrahim' e babasının ***"Uzun bir süre benden uzaklaş!"*** sözü her ikisinin de birbirlerine sosyal mesafe oluşturduklarını göstermektedir; ancak baba ve evladın bu denli kararlılık ifade eden söylemleri göz önüne alındığında bunların, esasen orada bu anlamdaki mevcut normun ve bundan kaynaklı davranış biçiminin ne olduğuna dair ciddi bir verili durum sunduğunu söyleyebiliriz. Bu da, yeni değer ve inanç sisteminin bireyin algısına hükmettiği takdirde etkili olabilme gerçeğidir. (Şerif, ***Sosyal Psikolojiye Giriş,*** s. 675)

Peygamber öğretileri, grup ön yargısını yaratan ve sürdüren faktörlerin azaltılması, ayrımcılık üreten sosyal mesafe sınırlarının aşılmasını destekleyen gruplara katılım, ön yargının ve gruplararası çatışmanın yok edilmesi için etkili biçimde uygulanabilecek gerçekçi önlemler sunmuştur. Bu hususun icrasının ise Kur'an aracılığıyla sunulan etkili modelin, gruplar üstü bir idealle inşa edilmesi olduğunu ifade edebiliriz. Ashabu karye diğer adıyla Şehir halkının, gönderilen elçilere "***Siz de ancak bizim gibi birer insansınız. Rahmân, herhangi bir şey indirmedi. Siz ancak yalan söylüyorsunuz.***" (Yasin, 36/15)şeklindeki ön yargılı ifadelerine "***Rabbimiz biliyor; biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz.***"(Yasin, 36/15)biçiminde cevap veren elçilerin, oluşacak çatışmayı bu naif cümlenin zihin yapısı ile izale etmeye mütemayil başlangıç cevaplar vermişler; buna karşın, onların "***Doğrusu siz bize uğursuz geldiniz. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, andolsun sizi taşlarız. Ve bizden size mutlaka fena bir kötülük dokunur.***"(Yasin, 36/18), biçimindeki cevapları ise, elçilerin oluşturmayı amaçladıkları sonucun, ilk kurucu enstürmanı olan sosyal temas ile ön yargının katı doğasını ve çatışma kültürünü elçilerin uğursuzluğuna bağlayarak devam ettirme niyetlerini ortaya koymaktadır. Buna mukabil, eşrefi mahlukta içkin uzun vadeli insan onuru standardını korumak için ***"Elçiler: Kaderiniz, iyi de kötü de olsa, sizinle birlikte (olacak)tır! (Hakikati) can kulağıyla dinlemeniz isteniyorsa (bu sizce kötü bir şey mi?) Hayır, fakat siz kendinize yazık etmiş bir toplumsunuz."*** (Yasin, 36/19) diyerek bu kutsal davranışı sürdürmeye devam etmişlerdir. Dahası buna ek olarak aynı anlatıda, şehrin öbür ucundan koşarak gelen bir adamın: ***" Ey kavmim! bu elçilere uyunuz! Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tabi olun, çünkü onlar hidayete ermiş kimselerdir."*** (Yasin, 36/20, 21) sözü de elçilerin dine davette karşılaştıkları bu ilk ön yargı mukavemetini azaltmayı ve insan onurunu tahrip eden yaşam biçimini tahkim edip sürdürecek olan dinden kaynaklı olmayan kin, nefret ve ön yargı içerikli sosyal mesafe sınırlarını yok etmeyi amaçlayan gayretler cümlesindendir diyebiliriz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'an, ön yargıdan uzak, insan onuruna saygı ve onu korumaya dair temel ölçütlerin kriter olma değerleri çerçevesinde, insan onurunun sürekli korunup diri tutulmasını, aynı oranda bunun sürdürülebilir olmasını talep etmenin aşırı idealize edilmiş bir eylem biçimi olmadığını, insanın yekdiğerine sürekli göstermesi gereken yegane ahlaki tavır olduğunu, kendisini som bir değer olarak kabul eden herkese sürekli hatırlatmaktadır.

Başkalarının ne söylediklerine ve nasıl anlaşıldıklarına dair bir dikkat yoksa daha vahimi bir ön yargı var ise onları "anlayamama" ve farklı kategorilerde sıralama mukadder hale gelecektir. Bu durumdan kurtulmanın yolu ise, rol ve rolleri belirleyen referanslar ve kısa vadeli resme bakarak çıkarı azamileştirme tavrından uzak şekilde gerçek tutum ve davranışları yaygınlaştırmaktır. Eğer bu özleniyorsa bundan ne kadar uzak olunduğunun analizinin yapılması elzem hale gelmektedir; zira sahiplik yapısı değişti mi işlevi de değişecektir. Tasvir edilerek kısa vadede ideal tutum ve davranışa ulaşmak belki mümkün olmayabilir; ancak çatışmanın beslenemeyeceği pozitif paralel süreçler oluşturulabilir.

Bu çerçevede Kur'an'ın dünyanın geçici sakinlerinden istediği, bütün ön yargılardan uzaklaşarak özünde insan haklarının en üstün değeri kabul edilen insan onurunu olumsuz her türlü etkiden korumak; hoşgörülü bir toplumda din ve vicdan özgürlüğünü sağlamaktır. "Sizin dininiz size, benim denim banadır." (Kafirûn, 109/6) Bunun aksi her tür tutum ve davranış, bireyin kendi tutum ve davranışını yegane kriter gören doktrine dayanmaktadır. Bu doktrin, insanların birey ya da toplumla kurduğu sorunlu dil, kalıplaşmış düşünce ve ön yargı, belki de en güçlü belirleyicisi olan toplumsal öğrenme temellidir. Bu öğrenme ve paralelinde gelişecek davranış mekanizması yayılım istidadı gösterdiğinde ise insan onuruyla bağdaşmayacak tutum ve davranış alanlarının genişlediği gözlemlenebilecektir.

Ön yargının neden olduğu insan onuruna aykırı davranışlar, aynı zamanda sınıfsal parçalanmaların oluşmasına da neden olmaktadır. Bu da esasen değerlerden beslenen ilişkileri organize etme düzeyine ulaşma başarısızlığına atfedilebilir. İşte insan, başarısızlığın neticesinde oluşan negatif davranış alanlarına yönelik kendi nefsinde kendisi için beslediği onur değeri kadar, başkası içinde beslediği zaman bu onur duygusu anlamlı ve sürdürülebilir olacaktır. Değil mi ki tutum ve davranış denilen şey, kişinin kendisiyle çevresindeki topluluk ve kültürlerle oluşan etkileşimin ortak ürünü olarak kabul edilmektedir, o zaman bu etkileşimden doğan olumlu duygu temelinde üretilecek tutum ve davranış biçimleri yaygınlaştıkça toplumda empati ve mutluluk endeksleri de yüksek olacaktır. Değil mi ki, ön yargıya dayalı davranışlar neticesinde sosyal damgalanmadan, insanların toplumsal yaşamdan izole edilmesine varacak bir

düzleme evrilme süreci geçirmesine neden olacak tavırları Kur'an tarihi anlatımlarıyla uygulayanlar nezdinde negatif bir tutum olarak belirlemiştir, aynı hassasiyetle Yüce Allah'ın kendisinden bir nefha taşıdığının farkında olan varlık için, varoluş serüveninde mahfuzluğunun sürdürülmesi gereken alanların başında "insanlık onurunu" belirlediğini de ifade etmemiz gerekir.

Öte yandan insanlar arası engelleyici davranışlar ve ön yargıya dayalı olumsuz tavırlar oluştuğunda, dayanışma katsayısı artarak, birey kendi dışındaki kişi, grup ya da toplum üyelerine karşı olumsuz kalıp yargılar oluşturmaktadır. Bireyin zamanla bunları standartlaştırmak suretiyle kalıp yargıyla tanımladığını belirli bir sosyal mesafeye yerleştirme, dahası insan onuruyla bağdaşmayacak eğilimler gösterebilme ihtimaline karşı, Kur'an'ın ön yargıdan beslenen çatışmaları, gerilimleri ve bunun neticesinde oluşabilecek insan onurunu zedeleyici tutum ve davranışları azaltıp yok edebilmek için sosyal ilişkilerde, hak temelli, bozulmayan kurallar esasına ağırlık verdiğini söyleyebiliriz; zira dinle işbirliği olmayan ve onun değerlerinden yoksun bir "sosyal ilişki" anlayışı tahrip edici olacaktır.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred, ***Yaşamanın Anlam ve Amacı***, çev., Kamuran Şipal, Say Yay., Ankara 1993.

Aronson, Elliot, ***Social Animal***, W. H. Freeman and Company, New York 1991.

Ayverdi, İlhan, ***Misalli Büyük Türkçe Sözlük,*** Mas Matbaacılık, İstanbul 2006.

Can Baysal, Ayşe, ***Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar***, Avcıol Yayım, İstanbul 1981.

Clifford, T. Morgan, ***Psikolojiye Giriş***, çev., Hüsnü Arıcı ve Diğr., HÜPBY, Ankara 1984.

Curtis, H. Jack, ***Social Psychology***, Mc Grow-Hıll Book Company, New York1960.

Çakar, Ayşen Seymen***, Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru,*** yayımlanmamış makale.

Duby, Georges, ***Orta Çağ İnsanları ve Kültürü***, çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Düzgün, Şaban Ali, ***İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik,*** Kelam Araştırmaları 5:1 (2007), s.1-12.

Ergil, Doğu, ***Toplum ve İnsan***, Turhan Kitabevi, Ankara 1984.

Güney, Salih, ***Sosyal Psikoloji***, Nobel Yayınları, Ankara 2009.

Heberle, ***Social Movements: An İntroduction to Political Sociology***: Appleton – Century- Crofts 1951.

Heinzmann, Richard , ***İnsan ve İnsan Onuru Toplumsal Yaşam için Etik ve Ahlak,*** Yayımlanmamış makale, s. 53.

Hogg. A., Michael- M. Vaughan, Graham, ***Sosyal Psikoloji***, çev. İbrahim Yıldız – Aydın Gelmez, Ütopya Yayınları, I. Baskı, Ankara 2007.

Krech, David, Richard S. Crutchfield, ***Sosyal Psikoloji***, çev. Mümtaz Turhan, Ötüken Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007.

el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari (v. 671 h.), ***el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an***, Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 1408/1988.

Maucops, P. ***Sosyal Hareketlerin Psikolojisi***, çev. Selmin Evrim, Anıl Yayınevi, İstanbul 1965.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa, ***Tefsîru'l-Merâğî***, Şirketü Mektebet-i ve Matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1373/1953.

Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, ***Tefhîmu'l-Kur'an***, çev., Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1996.

Muzaffer, Carolyn Şerif, ***Sosyal Psikoliye Giriş,*** çev. Mustafa Atakay – Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

----------, Şerif, Muzaffer, ***An Outline of Social Psycholgy***, Harper and Brothers Publishers, New York 1948.

en-Nesefî, Ebu'l Berekât Abdullah b. Ahmet b. Muhammed, ***Medariku't- Tenzil ve Hakaiku't- Te'vil,*** Elif Yay., İstanbul 1991.

Onat, Hasan, ***Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe***, Dini Aratırmalar; Cilt: 7, ss. 19-30.

Reşit, Rıza, Muhammed, ***Tefsîru'l- Menâr***, Kahire 1373.

Schnapper, Dominique, ***Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki***, İBÜY, 2005.

Silah, Mehmet, ***Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi***, Seçkin Yayınları, II. Baskı, Ankara 2005.

Tabatabâî, Muhammed Huseyn, ***el Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'an***, Müessetu'n-Neşri'l-İslami, Kum 1996.

et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir (224-310 h.), Tah., Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, ***Câmiu'l- Beyan an-Te'vîli'l- Kur'an***, Darul Mearif, Mısır 1388/1968.

Thompson, E. P., ***Avam ve Görenek***, çev., Uygur Kocabaş, Birikim Yay., İstanbul 2003.

Tütengil, C. Orhan, ***Az Gelişmenin Sosyolojisi***, İstanbul Matbaası, İstanbul 1970.

Ülken, Hilmi Ziya***, Sosyoloji Sözlüğü,*** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

ez-Zemahşerî, Carullah (467-538 h.), ***el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl***, Mısır ts.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Fikret hocamıza teşekkür ediyoruz.

İnsan onuruyla bağdaşmayan davranışların ön yargıdan kaynaklandığını, ön yargıların ise duygusal olduğunu, peygamberlerin, ayetlerin ve gerçeklerin inkâr edilmesinin arka planında ön yargının bulunduğunu hocamız bize anlatmaya çalıştı. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Şimdi sözü muhterem hocamız Prof. Dr. Şerafettin Gölcük hocamıza veriyoruz.

Hocam buyurun.

3- BAZI KUR'ANÎ KAVRAMLAR VE KUR'AN'DA İNSAN TİPLERİ

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK[1]

Bir Kur'an tipolojisi yapmak için her şeyden önce şu dört kavrama açıklık getirmek gerekmektedir. Bunlar; Hilafet, misak, fıtrat ve emanet kavramlarıdır.

Hilafet kavramına açıklık getirmek için insanın yaratılışı öncesindeki tabloya bakmak icap etmektedir. Orada insanın yaratılışına gerekçe olarak "yeryüzünde bir halife var etme" gösterilir ve insanın "bir halife olarak" varlıklar düzeninde yerini alması onu yaratmayı amaçlayan iradenin sahibi Allah tarafından beyan edilir. Fakat daha önce yaratılmış varlıklar grubundan meleklerin "halife" olması istenen insan için söyledikleri dikkate şayandır. Melekler, halife insanın iki özelliğine bilhassa temas ediyorlar: 1-Bozgunculuk yapmak, 2-Kan dökmek.

Hilafet, vekalet gibi asalet gibi karşıtı olarak başkasına vekil olmak, onun yerini tutarak onu temsil etmek anlamındadır. Halife, dilimizde kalfa kelimesinin aslı ve doğrusu olup, bir başkasının yerine geçen, asıla vekillik eden manasındadır. Allah'ın yeryüzünde insana hilafet vererek onu halife olarak yaratması, insana bahşettiği şeref, lütuf ve üstün değeri ortaya koyar. Melekler insana bahşedilen bu şerefi hemen takdir edip itirazlarından vazgeçtiler. Meleklerin itirazına belki şu hususlar sebep olmuş olabilir: "Onlar, insandan önce yaratılan ve yeryüzünde bulunan cinlerin durumunu insanınkine kıyas etmişlerdir. İnsanın yapısını bilerek şehvet duygusundan fesadın; gazap, öfke duygusundan da kan dökmenin gelebileceğini düşünmüşlerdir."

Kesin olarak durum şudur: İnsanlar yeryüzüne hilafet görevi üstlenerek gelmiş halife varlıklardır. Bakara suresi'nin 2/30. ayetinden anlaşılan gerçek budur.

Halife insan Allah'a bir misak vermiştir. Bu misakta, bu ilk sözleşmede insan Allah'ı Rabb olarak tanımış, kendi kendisinin şahidi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in A'raf

1 Türkiye Diyanet Vakfı Denetim Kurulu Başkanı.

suresi' nin 7/172-173. ayetlerinde söz konusu edilen bu ilk misak, hayatın başlangıç noktasında yapılan bu sözleşme, hayatın sonunda insanın Rabbına karşı öne süreceği bir mazereti olmasın diyedir. Keyfiyeti meçhul, mana ve mahiyeti Allah tarafından bilinen tarzda bir ilk misakın vuku bulduğu kesindir. Bu ilk misak ve şahit tutmayı nasıl anlarsak anlayalım, buna göre Allah bütün insanları fıtratlarının başlangıcında tevhid inancına kabiliyetli olarak yaratmış, iç ve dış delillerle Allah'ın Rablığını algılayabilecek şekilde ve imana yatkın olarak yaratmıştır. Misakla ilgili ayetler insanın bu yönünü tasvir etmektedir.

Fıtrat kavramı Rum suresinin 30/30. ayetinde geçer. Orada Allah insanları bir tek fıtrat üzere yarattığını beyan ediyor. Bu fıtrat, geçici olarak, insanın yeryüzünde bulunduğu şartlarda ve konumlarda değişebilir. Oysa Allah, bütün insanları bir tek fıtrat, genel bir yaratılış üzerine var etmiştir. Dış etkenler, sosyal, tarihi ve coğrafi şartlar, âdetler, kültürler insanın bireysel ve toplumsal kazanımları ikinci derecedendir, bunlar asli fıtratın bir ve bütün insanlık için genel olma özelliğini değiştirmez. İnsan maddi planda; beden ve organlar olarak tek bir fıtratta yaratıldığı gibi, manevi planda ruh, zekâ, akıl, içgüdüler, bütün psikolojik haller bakımından da tek bir fıtrat üzeredir. Maddi ve manevi plandaki küçük farklılıklar insanın bir tek fıtrat üzere olması hakikatini değiştirmez. Bu fıtrat tam ve sağlamdır, ilahîdir. Allah'a, Hakk'a doğru gitmeye elverişlidir. Bunda hiçbir eksiklik ve eğrilik yoktur. Ancak bu tabii ve ilahî fıtrat, insanın kendi hevesleri, menfaatleri ve birtakım olumsuz etkilerle isyana ve şirke sürüklenebilir.

İnsan tipolojisi yaparken dikkate alınması gereken dördüncü Kur'ani kavram emanettir. Emaneti yetki, sorumluluk ve yükümlülük olarak anlayabiliriz. Ahzab suresinin 33/72. ayetinde insanın emaneti yüklendiği ifade edilir. Emanet Allah'ın hakları ve insanların hakları olarak da anlaşılabilir. Ancak insan bu emaneti cebren ve zorla değil, hoşnutluk, rıza ve gönülden arzu ve tercih ile yüklenmiştir. İnsana verilen akıl ve düşünme kabiliyeti olarak da anlaşılan emanet, insanın yetki ve sorumluluğunun sınırlarını tayin etmektedir.

Hilafet, misak, fıtrat ve emanet kavramlarına bakılınca ve bunların Kur'ani anlamları anlaşılınca bir tek tip insan olduğu açıklık kazanıyor. İnsanın temelde ve genelde tek tip olduğu Kur'an'da bedahetle ifade ediliyor. Ama yine aynı Kur'an'da iki yönlü, zıt davranışlı insandan bahsediliyor. İnsanın hem müsbet hem de menfi iki yönü olduğu da inkar edilemez bir gerçektir. İnsanın tek tipten iki yönlü, iki kutuplu, zıt davranışlı hale gelmesi onun beşeri, insani vasıfları devreye sokulduğu zaman anlam kazanıyor. İnsanın bütün beşeri melekeleri, içinde bulunduğu tarihi ve coğrafi şartlar, arzuları, menfaatleri vb. durumlar dikkate alındığında onun ikili davranışlarının kaynağının kendisi olduğu ortaya çıkar.

Kur'an'da insanın yaratılışı ve yapısı bilimsel bir tasvirle sık sık tekrarlanır. İnsanın maddi ve bedeni yönüyle manevi ve ruhi yönüne çokça işaret edilir.

İnsanın sahip olduğu çelişkili ikili yapı sebebiyle hareketlerinde iki yönlü olması doğaldır. Çelişme ve mücadele alanı sürekli insanın kendisidir. İki yön, iki güç arasındaki mücadele bir bakıma insanın evrimi, tekamül edip yücelmesi için zorunlu ve gereklidir. İnsan için bu yücelmenin basamakları, organları, kullanılan alet ve araçları vardır. Bunlar işitme ve görme organlarıyla akıl, kalp, vicdan, irade, kudret vb. gibi manevi güç ve melekelerdir. İnsan bütün beşeri niteliklerini, bulunduğu imkan ve fırsatları değerlendirerek kendisi için bir ikilemler dünyası kurar, bu dünya içinde hayatını sürdürür gider. Ancak insanlardan bir kısmı bu ikili dünyanın müsbet tarafında yer alır, bir kısmı da menfi tarafında yer alır. Böylece yeryüzünde iki grup insan oluşur. Ancak hemen belirtelim ki, insanın müsbet veya menfi olarak tavrını belirlemesi tamamen kendi hür iradesiyle olur.

Kur'an'a baktığımızda insanların en başta mümin-kafir olarak iki ana gruba ayrıldığı görülür. Bu bağlamda dikkati çeken bir diğer Kur'ani tabir münafıktır. Münafık da müminin zıddı bir anlamda Kur'an'da sıkça kullanılır. Kur'an incelendiğinde görülecektir ki, insanın ikili dünyasını aksettiren kelime, isim-sıfat ve kavramlar orada bolca yer almaktadır. Örneğin aşağıda verilen türden Kur'an'da pek çok kelime bulunmaktadır. İnsan Muslih-Müfsid, Sa'id-Şaki, Tayyib-Habis, Hayru'l Beriyye-Şerru'l-Beriyye, Ashabu'l-Meymene-Ashabu'l-Meş'eme vb. isim-sıfatlardan birisini kendisine sıfat yapar ve onunla yaşamaktan, davranışlarını o isim-sıfatın gereğine göre düzenlemekten büyük zevk alarak ve haz duyarak dünya hayatını sürdürür.

Allah Kur'an'da insanın bu ikili yapısına, zıt davranışlı karakterine pek çok ayette işarette bulunur.

İnsan, gerçekte, iki yönlü, iki kutuplu, zıt davranışlı bir varlıktır. Psikolojik araştırmalar insanın pek çok yönünün aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. İnsan davranışlarının en ilgi çeken yönü, onun zıt davranışlı olmasıdır. İnsan aynı zamanda korku ve ümidin, sevgi ve nefretin, sevinç ve üzüntünün değişik hallerini yaşayabilir. İnsan bir anda gururla dolup taşan bir varlık durumunda iken, birden korkunç bir ümitsizliğin girdabına sürüklenir.

Kitab-ı Mübin Kur'an'da şu ayetler insanın ikili ruh halini açık ve kesin bir biçimde ortaya koyar: Mearic; 70/19-21; Fecr, 89/15-16; Yunus, 10/12 ve 21-23; Hud, 11/9-10; Rum, 30/33-37; Fussilet, 41/50-51 … Bu ayetlerde ve Kur'an'ın başka yerlerinde insanın ikili haline dikkat çekilir. Hakikatte insanın, ikrama ve nimete boğulduğu zaman, herhangi bir dünyevi sıkıntısının olmadığı vakitlerdeki rahat ve huzurlu halini herkes bilir. O böyle durumlarda sonsuz bir hazzın ve zevkin sahibidir, büyük sevinç

yaşar. Ancak Yüce Allah tarafından ikram ve nimetler azaltılıp rızkı daraltılınca feryad ve figana, ağlamaya, sızlanmaya başlar.

Allah Teâlâ, Kur'an'da sözünü ettiğimiz insanın iki yönlü manevi yapısına denizde fırtınaya tutulan insan misaliyle belirginlik kazandırır. Yunus suresinin 21-23. Ayetleri bu hususu veciz bir şekilde anlatır.

İnsan rabbinin nimetlerini tadar, sonra ondan uzak kalırsa umutsuz bir nankköre döner. Bu umutsuz ve nankör insana Rabbi tarafından bir nimet tattırılırsa hemen o, sevinç içinde böbürlenir, şımarır ve gururlanır. İnsan bütün bunlara ilaveten;

1) Aceleci bir yapının sahibidir. İsra, 17/11 ve Enbiya, 21/37. ayetlerinde insanın bu yönüne işaret edilir.

2) İnsan cimridir. İsra, 17/100. ayette insanın cimri oluşu söz konusudur.

3) İnsan tartışmacıdır. Kehf, 18/54. ayeti bu konuya açıklık getirir.

Şüphesiz Kur'an'ın iç dünyasına girildiğinde orada insanın davranışlarının sayısınca tipini bulmak mümkündür. Bunlar arasında; alaycı, müstehzi olmak, mütekebbir tavırlı davranmak, azgın, kıskanç, riyakar olmak vb. gibi durumlar sayılabilir.

Kur'an'da insan tipleri söz konusu olduğunda bizce yapılacak iş; Kitab-ı Kerim'i baştan sona tarayarak insanla ilgili bütün sıfat-isimleri tesbit etmek, bunların kullanış yerlerini ve biçimlerini ortaya koymaktır. Böylece genel bir tarzda Kur'an'da Rabbimizin insana bakışını, niteleyişini, insanın ne olup ne olmaması gerektiği hususundaki iradesini az çok belirlemek mümkün olur.

Bu kısa mütalaayı hazırlarken Yunus suresindeki sadece sıfat-isimlerin kısa bir dökümünü yapma ihtiyacını hissettim ve karşımıza şöyle mana dolu bir tablo çıktı:

Kafir (2 defa), Sahir ve Sahirun (3 defa), Şefi ve Şufe'a, Gafil (2 defa), Kaid, Kaim, Müsrif (4 defa), Mücrimin ve Mücrimun (3 defa), Halif ve Hâlâif (2 defa), Muntazır (2 defa), Muhlisin, Şakirin, Kadirun, Halidun cennetlikler ve cehennemlikler için (2 defa), Sadikin ve Sadikun (2 defa), Zalimun (3 defa), Müfsidin (3 defa), Beriune, Muhtedin, Mu'cizin, Müslimun (5 defa), Münzerin, Mu'tedin, Mü'minin (3 defa), Müsrifin, Mümterin, Hasirin ve Müşrikin ….

İnsan hakkında kullanılan bu kelimelerin onun neyi, niçin, nasıl yaptığını tesbit etmek ve bu isim–sıfatların niçin bu surede yer aldığını ortaya koymak amacıyla yapılacak bir araştırmada ilginç sonuçların çıkacağından şüphe yoktur. Aynı araştırmayı Kur'an-ı Kerim'in bütünü için yaptığımızda çok daha ilgi çekici, ufkumuzu açıcı, insanı daha yakından tanımamızı sağlayıcı neticelerin ortaya çıkacağı açık bir gerçektir. Bu kabil bir çalışmayla Kur'an'daki insan tiplerinin aydınlığa kavuşacağını düşünüyor, böy-

le bir araştırmanın yapılmasını temenni ediyor ve bunun için Rabbimizden niyazda bulunuyoruz.

OTURUM BAŞKANI- Muhterem hocamıza çok teşekkür ediyoruz.

Bu oturumun başlığı Kur'an-ı Kerim'de Onur Kavramı idi. Üç hocamız da buna değinmeye çalıştılar.

Biz yüce kitabımız Kur'an'ı incelediğimiz zaman, Hilmi hocamızın da dile getirdiği gibi insanın ahseni takvim üzere yaratılması, halife olması, ilhama vahye mazhar olması, yeryüzünün insanlar için yaratılmış olması, bütün varlıkların insanın hizmetine sunulmuş olması gibi insanın doğuştan getirdiği onuru, haysiyeti, kıymetinin yanında insanın yerildiği kavramlar da var. Mesela çok zalim olduğu, çok cahil olduğu, çok nankör olduğu, çok cimri olduğu, çok aceleci olduğu, çok ümitsiz olduğu gibi. Dolayısıyla bizim asıl onuru kendi irademizle, gücümüzle, kuvvetimizle kazandığımız onurda aramamız lazım.

Vehbi onur dediğimiz doğuştan getirdiğimiz onura Ebu Lehep de talipti. Önemli olan Ebu Bekir gibi olabilmektir. Esfel-i safiline inmemektir.

Efendim ben teşekkür ediyorum.

Şimdi müzakere yapmak üzere Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarımızdan Prof. Dr. Abdullah Özbek hocamızı beş dakikalık müzakeresini yapmak üzere buraya davet ediyoruz.

Diğer hocalarımızı da çağırıyoruz.

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mevlüt Erten hocamızı, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Soysaldı hocamızı buraya alıyoruz.

Evet, hocam hoş geldiniz.

Abdullah hocam buyurun.

Beş dakikada özetleyebilirseniz memnun olurum.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK[1]

Öncelikle, Sayın Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI'ya ait **"İnsan Onuru" Kavramının Kur'ani Dayanakları (Yaratılış Kıssası**) adlı tebliğe müzakereci olduğum için kendimi şanslı hissediyorum. Bu sebepten ilgililere teşekkür etmek isterim.

Tebliğin konusu, başlığından da anlaşıldığı gibi, **insan onurunun Kur'ani kaynağının tespiti…** Bunun için de "***Yaratılış Kıssası***" esas alınmış.

Yaratılış kıssası esas alınınca, ister istemez **insanın değeri, Yaratıcı ile ilişkilendirilmektedir**. Bu son derece doğru bir yaklaşım tarzıdır.

Bu çerçevede düşünüldüğünde insana dört cihetten bakılması söz konusudur…

Birincisi **Yaratıcı'yı esas alarak**… Yunus'un ifadesiyle Yaratan'dan ötürü yaratılana bir değer atfetmek.

İkincisi, **diğer yaratıklardan farklı bir görev** yüklenişidir… Bunların başında, yeryüzünü Yaratıcı adına imar etme görevi olan "**halifelik**" var…

Üçüncüsü, **halifelik görevini yapabilmesi için kâinatın emrine verilmiş olması.**

Dördüncüsü ise, **melekleri bile geride bırakacak yeteneklerle donatılması.**

Ayrıca insan, çok basit bir malzeme olan su ve topraktan yaratılmıştır. İkinci yaratılış boyutunda da (döllenme, ana rahminde gelişim ve doğum evresinde) çok zayıftır. En başta hiçbir şey bilmez. Sonra bu varlık, kendisine verilen akıl, irade (emanet, Ahzab, 33/72) vb. istidatlar yoluyla, bütün bu yüksek değerine uygun görevleri yapacak kıvama gelecektir.

Bütün bunlar, insanın değerini göstermektedir.

---

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Yine Allah'ın insanı elleriyle yarattığına vurgu yapması, en mükemmel kıvamı vermesi, ruhundan üflemesi, bilgi elde etme aracı olarak işitme, görme ve kavrama gücü (akıl) vermesi, kavramları (esmâyı) öğretmesi, varlık âleminde ona ayrı bir şeref ve paye vermektir.

Netice itibarıyla, tebliğ hakkında şu kanaatler oluşmuştur:

1. Tebliğ genel hatlarıyla, konu hakkında derli toplu bir fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır. Yani tebliğde ne denilmek istendiği aşağı yukarı bellidir. Bir tebliğ için bu çok önemlidir.

Yine, Batı toplumlarındaki insanın onur ve haklarını Tanrı'dan alma mücadelesine dikkat çekmiştir. Bu nokta da çok mühimdir. Çünkü İslam'da haklar, istenmese de verilir. Çünkü bunlar insana başta Yaratıcı tarafından verilmiştir.

2. Gerek metin içinde ve gerekse dipnotlarda surelerin sıra numaraları verilse idi, yazım teknikleri açısından daha uygun düşerdi. (Tashihte giderildi.)

3. Halife yaratmak mı, yoksa halife tayin etmek mi? Bu konu pek açıklığa kavuşturulmamış.

4. İnsana bu kadar yüksek değer verilmesinin nasıl bir misyon yüklediği ve bunu nasıl yerine getireceği konusunda kısa açıklamalar yapılabilirdi. Çünkü insana emanet (irade) arz edilmesinin hikmeti, buna dayalı sorumlulukları da beraberinde getirmektedir.

5. Âdem'e öğretilen isimlerden ne kastedildiği pek açık değil. Burada esmadan maksat kavramlar olsa gerektir. Bu durumda "esma", varlığın tümünü ya da bir vasfını ifade eden kapsamlı açıklama, ifade ve sözdür. Mesela sığınma, ev, pencere, kapı, baca, kendi bütünlüğü içerisinde bir esmadır.

Kavramların (mefhumların) ne olduğunu daha iyi anlamak için, psikoloji ve mantıkla ilgili eserlere bakılabilir.

Ayrıca "**esma**", kâinatı anlama bakımından çok büyük önem taşır. Araştırmaların, icat ve keşiflerin temelini de bu oluşturur.

6**.** Nahl suresinin 78. ayeti delil gösterilerek şöyle bir açıklama yapılmış:

"Aslında her bir insan bireyi dünyaya geldiğinde, bilgi açısından diğer canlılardan farkı yoktur." (bk. 49 nolu dipnot)

Hâlbuki doğduğunda insanla hayvan arasında çok fark vardır. Bir kere insan çift tabiatlı, hayvan ise tek tabiatlı olarak yaratılmıştır.

Yine insan hiçbir şey bilmez. Sadece bilgi elde etme vatsıları olan **işitme, görme ve kavrama gücü olan zekâ** ile donatılmıştır. Hayvan ise, doğuştan (fıtrat itibarıyla) programlanmış olarak doğar.

Şayet hayvan, fıtratı insan ve çevre tarafından bozulmamışsa, o doğrultunda hareket eder. Ve bunu çok mükemmel olarak yapar. Bu anlamda her hayvan, bir "**hayvan-ı kamil**"dir.

İnsan için bu tabir sadece peygamberler için kullanılır. Çünkü onların hata tekrarları yoktur. Ama diğer insanlardan, "**insan-ı kamil"** olma yolculuğu içinde bulunması istenir. Bu konuda da peygamberler örnek teşkil eder.

7. **Hümanizm** konusunda çok güzel tespitler yapılmış.

Aslında **hümanizmin çıkışında, kilisenin dine baskısı var**. Buna tepki olarak da, -tebliğcinin de işaret ettiği gibi- varlığın Yaratıcı ile bağı kesilmeye çalışılmış. Ve sonunda mesele şöyle formüle edilmiştir:

"***Kâinat meselelerini izah etmek için Tanrı'ya ihtiyaç yoktur. İnsan her konuda kendisine yeterlidir."***

Bu boyutuyla **hümanizm,** dine meydan okumanın ve onu hayattan tamamen çıkarmanın sembol kavramı olmuştur. Ne var ki zamanla, kelime anlamından hareketle, "**insana değer veren bir kavram**" olarak kullanılmıştır. Burada büyük bir sapma ve saptırma söz konusudur. Nitekim kendisine bilim adamı denilen pek çok kişi, kelimenin büyüsüne kapılarak Yunus, Mevlâna ve Ahi Evran'a rahatlıkla "**hümanist**" diyebilmektedir.

8. Tebliğin ismi "**Kur'ani Dayanaklar**" olarak verilmiş. Bunun yerine "**İslami Dayanaklar**" denilse daha uygun olurdu. Zaten tebliğci, metinde ister istemez hadislere de yer vermek zorunda kalmıştır.

9. Tebliğci, "**Onur**" kavramının **Batı kaynaklı** olduğunu söylüyor. Doğrudur. O zaman niçin biz, kendi isimlerimizi ve kavramlarımızı kullanmıyoruz? Bunu en azından, **Diyanet'in yapmaması gerektiği** üzerinde durabilirdi.

10. Tebliğlerde genelde "**Giriş**" bölümü numaralandırılmaz.

11. "**Değerlendirme**" bölümü, sanki ayrı bir tebliğ mahiyetinde.

Burada, Tevrat'ta geçen yaratılış kıssasına da temas edilmiş. Bu konu ayrı bir tebliğ ya da başlık olabilirdi.

12. Havva'nın yaratılışı konusunda pek çok farklı açıklamalar vardır. Bu konuda feminist yaklaşımlar da söz konusu. Bunun iyi açıklanması gerekir.

Sonuç olarak demek isteriz ki Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI'ya, böyle bir konuyu ele almasından dolayı müteşekkiriz. İlerde zamanı olursa, konuyu daha iyi bir şekilde kompoze edeceği kanaatini de taşımaktayız.

Saygılarımla …

OTURUM BAŞKANI- Muhterem hocam tabii çok güzel söyledi. Keşke böyle çok tebliğli değil de az tebliğli bir sempozyum yapılsaydı hocalarımız böyle rahatça konuşsalardı, genişçe müzakere etselerdi iyi olurdu ama böyle oldu.

Ben teşekkür ediyorum.

Hemen zaman kaybetmeden Mevlüt hocamıza sözü veriyorum.

Buyurun hocam.

Doç. Dr. Mevlüt ERTEN[1]

"Sosyo Psikolojik Açıdan Kur'an'da İnsan Onuru ve Ön Yargı İlişkisi" adlı tebliğin müzakeresi.

Sayın başkan, değerli hocalarım ve muhterem misafirler hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Her şeyden önce şunu ifade edebilirim ki, işin en zor kısmı müzakeredir. Yani demek istiyorum ki, müzakere tebliğ sunmaktan daha zordur. Çünkü müzakerede birçok unsurun bir arada olması gereklidir. Bu zorluğu itiraf ettikten sonra, müzakereye geçmeden önce giriş mahiyetinde insan onuru ile ilgili birkaç kelam edeceğim.

İnsan, Allah'ın meleklerine yeryüzünde oranın halifesi (idarecisi) olacak yaratacağım diye varlığa getirmeyi planladığı, akabinde onu yaratıp, varlığın isimlerini öğrettiği bir varlıktır. Onu bütün diğer varlıklardan başta akıl yetisi olması itibarıyla her yönden farklı, üstün yarattı. Bununla da yetinmeyip onun için peygamberler, kitaplar göndererek onu aydınlattı. Kısaca yeryüzünde halifelik görevini en güzel şekilde ifa etmesi için onu hem fıtraten mükemmel yarattı hem de sosyal bir varlık olarak her daim destekledi. Böylece insan her yönüyle onurlu kılınmış bir varlık olmuştur.

İşte bu bağlamda şunu ifade edebiliriz ki, bütün peygamberlerin gelişini olgusal olarak insan onuru gerekli kılmıştır. Allah tarih boyunca birçok peygamber göndererek bu peygamberler aracılığı ile insanlar arasında tevhit akidesini yerleştirmiştir. Zamanla insanlar tevhit akidesinden uzaklaşarak hidayet yolundan sapmış buna paralel olarak insan onuru da bozulmaya uğramıştır. Bu durumun her bozulmasında Allah yeni bir peygamber göndererek tevhit akidesini ve insan onurunu yeniden inşa etmiştir. Bu bağlamda Habeşistan'a ikinci hicrette muhacirleri temsilen Necâşî'nin saray erkânı ve Hristiyan din adamlarının huzurunda konuşan Cafer b. Ebu Talib'in konuşması, bir peygamberin gelmesini olgusal olarak insan onurunun gerekli kıldığını göstermektedir. Yani olgusal olarak insan onuru ayaklar altına alındığı bir zamanda Allah tarihe

1 Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

müdahale ederek onu kurtarmayı murat etmiştir. İnsan onuru bağlamında önemine binaen mezkûr konuşmanın metnini sunuyoruz:

"Ey hükümdar! Biz bilgisizlik ve barbarlık içinde yaşayan cahiliye halkı idik. Putlara tapıyor, ölü eti yiyor, ahlaksızlık yapıyor, akrabalık bağlarını çiğniyor ve komşuluk haklarını tanımıyorduk. Güçlülerimiz zayıflarımızı eziyordu. Böyle bir yaşantı içinde iken, Allah bize, aramızdan, soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi, Allah'ı bir bilmeye ve ona ibadet etmeye, bizim ve babalarımızın taptığı taşları ve putları bırakmaya çağırdı. Bize doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akrabalık bağlarına saygı göstermeyi, komşuluk haklarını tanımayı, cinayetten ve kan dökmekten vazgeçmeyi emretti. Gene bu Peygamber bize ahlaksızlık yapmayı, yalancı şahitlik etmeyi, öksüzün malını yemeyi ve namuslu kadınlara iftira etmeyi yasakladı. Bundan başka bu Peygamber bize, sadece Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emretti. Bize namazı, zekâtı ve orucu emretti. Biz de bu Peygamber'i tasdik ettik ve inandık. Allah tarafından kendisine bildirilenlere uyduk. Yalnız O'na ibadet ettik. Ona hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize yasakladıklarını bıraktık. Helal kıldıklarını helal kabul ettik. Fakat kabilemiz bize saldırdı. Bize işkence yaptılar. Yüce Allah yerine putlara tapmaya dönmek için bizi dinimizden ayırmaya ve daha önce serbestçe işlediğimiz kötülükleri gene işlemeye zorladılar. Böylece bize kahır ve zulümle baskı yapıp dinimize inanmaya engel oldukları zaman, senin ülkene göç ettik. Seni başkalarına tercih ettik. Senin koruyuculuğunu istedik. Yanında bize zulüm yapılmayacağını umduk." (Sarıçam, ***Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı***, s. 81)

Metinden açıkça anlaşılmaktadır ki, metin iki ana temayı işliyor. Birincisi Allah'ın birliği, yani tevhid, ikincisi de insan onurudur. Sonuçta tevhid de insan onurunu ifade ettiğinden diyebiliriz ki, peygamberlerin gelişini insan onuru gerekli kılmıştır.

Diğer taraftan Allah Kur'an'da insan onurunu, Arabın aklına hiç gelmeyecek bir şekilde takva (Allah bilincini içinde canlı tutma-sorumluluk bilinci) ile birleştirerek âdeta insan onuru konusunda devrim yapmıştır. Nitekim Allah Teâlâ bir ayette şöyle buyurur: "***Ey insanlar! Biz, kuşkusuz sizi bir erkek ile bir dişiden yaratmış ve birbirinizle tanışmanız için de sizi halklar ve kabilelere ayırmışızdır. Allah katında, kuşkusuz en onurlu ve asil olanınız O'nun bilincine en derin bir biçimde varanınızdır. Allah, gerçekten de çok iyi bilen, çok iyi haberdar olandır!***" (Hucurât, 46/13)

Kerim kelimesi, cahiliye döneminde çok önemli bir anahtar kelime idi. Kusursuz bir şecere ile seçkin bir ataya dayanan, asilzade insanın şerefini ifade ederdi. Araplara göre fazilet sahibi, müsrif ve sınırsız cömert olmak, insan şerefinin en güzel delili idi. Onlarda kerim, israf derecesinde cömert olan kişi demekti. Ancak kelime Kur'an içeriği içinde bu manasını değiştirmiş, takva ile yakın bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla Kur'an

ayette açık olarak kerim sıfatını takva ile birleştirerek, insanların en kerim (onurlu, asil) olanının, Allah'a karşı en çok sorumluluk bilinci (takva) taşıyanları olduğunu bildirmiştir. İki kelimenin bir araya getirilmesi, birbiri ile ilişkilendirilmesi, İslam öncesi dönemde asla hayal edilememiştir. Arap dünya görüşünü yansıtan kerim kelimesi, Kur'an tarafından tamamen yeni bir alana konulmuştur. Bu tam anlamıyla bir ihtilaldir, Arapların ahlak anlayışlarında bir ihtilal. Çünkü cahiliye döneminde hiç kimse, keremin (asilliğin-onurun) takvaya göre bir tanımını düşünemezdi. Artık o andan itibaren kelimenin delalet ettiği, asil, şerefli bir soydan, veya ailesini, çocuklarını düşünmeden bütün varlığını saçıp savurarak ertesi gün fakru zaruret içine düşen kimse değildir. Hâlbuki Araplar, bütün varlığını sarf ederek perişan duruma düşmeyi en büyük şeref ve onur sayarlardı. (Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, s.42-43.)

Konunun önemini anlatan böyle bir girişten sonra şimdi bana verilen metin üzerinden tebliğle ilgili mülahazalara geçebiliriz.

Tebliğci "Sosya Psikolojik Açıdan Kur'an'da İnsan Onuru ve Ön Yargı İlişkisi" adlı tebliğinde Genel Psikolojinin bir alt bilim dalı olan Sosyal Psikoloji biliminin yer yer de sosyoloji ve psikolojinin birikiminden istifade ederek Kur'an'ın insan onuru ve ön yargıya ilişkin anlatılarını anlamaya çalışmıştır. Yani kısacası tebliğci bu bilimlerin birikimini (ilgili kavramlarını) Kur'an'ın insan onuru ve ön yargıya ilişkin anlatmak istediklerini anlamada yardımcı unsur olarak kullanmıştır. Bu bağlamda konu, Kur'an'da peygamberlerin inkarcı kavimlerinin kendilerine ve inananlara karşı sergiledikleri inkarcı tavırları etrafında şekillenmiştir.

Tebliğ giriş ve sonuç hariç birisi "Kavramsal Çerçeveye İlişkin" diğeri ise, "Kur'an'da İnsan Onuru ve Ön Yargı İlişkisi" olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla tebliğde üç unsur öne çıkmaktadır. Bunlar ön yargı, sosyal mesafe ve insan onurudur.

Tebliğle ilgili mülahazalarıma tebliğin temayüz etmiş yönlerini ele alarak başlayacağım. Konu cidden önemli olup irdelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla konunun seçimi günün anlam ve önemi açısından da son derece isabetlidir. İkinci olarak, özellikle Kur'an'ın diğer disiplinlerin verilerinden istifade edilerek anlaşılmaya çalışılması, disiplinler arası yardımlaşmayı gündeme getirdiğinden konuyu daha önemli kılmaktadır kanaatindeyim. Diğer taraftan, tebliğin en önemli yanını oluşturan içerikteki örneklendirmeler başarılıdır.

Tebliğin temayüz etmiş yönlerini belirttikten sonra, tebliğcinin hoşgörüsünü umarak tebliğin şekli, işlenişi ile ilgili bazı mülahazalarda bulunacağım.

Birinci başlık altında, adından da anlaşılacağı üzere ön yargı ve insan onuru kavramlarının kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Ön yargı kavramının, Sosyal

Psikoloji ile ilgili kitaplardan yararlanılarak bazı kavramsal tanımları yapılmıştır. İkinci başlık altında da "daha genel bir tanım olarak ön yargı", "grup ön yargısı" gibi ifadelerle ön yargı kavramının tanımlanmaya devam edildiğini görüyoruz. Hâlbuki tanımlama işi kavramsal çerçeve kısmında yapılıp bitirilmeliydi. Burada bir karışıklık hissediliyor. Bunlara ilaveten kavramın sözlük anlamı ve etimolojisi üzerinde hiç durulmamıştır.

Diğer taraftan, insan onuru kavramının kavramsal çerçevesi çizilirken hukuki bir terim olarak "Diğer taraftan insan onuru kavramı, insanı esas alan felsefe ve Orta Çağ'ın skolastik düşünüşüne karşı geliştirilmiş, Fransız Devriminin yapılmasında etkili olmuş, hukuk felsefesini etkilemiş ve zamanla çeşitli ülkelerin mevzuatına girmiştir…" şeklinde tanımlanıp insan onuru kavramı Orta Çağ'ın skolastik düşüncesine verilen bir tepki olarak gösterilmiştir. Yani sanki daha önce insan onuru kavramı yokmuş gibi bir imaj verilmiştir. Hâlbuki insan onuru peygamberlerin mücadelesiyle başlamıştır. Yukarıda ben buna değindim. Tebliğde de zaten bu vurgulanıyor. Bu bağlamda insan onurunun tarihsel sürecine kısa da olsa tebliğde yer verilmeliydi.

Keza, tebliğin omurgasını oluşturan "sosyal mesafe", "grup ön yargısı", "damgalama", "kalıp yargılar" ve "grup üstünlüğü" gibi kavramlar kavramsal çerçevede açık bir şekilde ortaya konulmalıydı diye düşünüyorum. Bütün bunlar kavramsal çerçevede verilmeyip, tebliğin içinde dağınık bir şekilde örneklendirerek sunulma yolu tercih edilmiş üstelik yerlerinde de dipnot vs. ile açıklama yoluna gidilmemiştir. Bu durum uzmanlarına sunulan bir tebliğde normaldir. Ancak genel dinleyici kitlesine hitap eden bir tebliğde açıklama yoluna gidilmeliydi diye düşünüyorum.

Her ne kadar açıkça ifade edilmemiş olsa da burada bahsedilen ön yargı, bireysel ön yargı olmayıp toplumsal ön yargıdır. Zira tebliğin özünü oluşturan peygamberlerin inkarcı kavimleri, anlamadıkları bir peygamber ve tebliğe ön yargılı davranmış değillerdir. Bilakis, anladıkları bir peygamber ve tebliğe ya iman ya da inkâr etmişlerdir. Onların inkarlarının bir çok sebebi vardır. Onlardan birisi de ön yargı, yani toplumsal ön yargıdır. Bu bağlamda ön yargı, peşin hükümlülük, şartlanmışlık, koşullanmışlık özellikle ön kabul gibi hususları içerir. Keza bu bağlamdaki ön yargı, gelenekle ve taklitle ilişkidir. Ben buna ***Koşullanmış Öznellik*** diyorum. ***Koşullanmış öznellik***, arzu hevâ ve isteklerin körüklediği taklidin yönlendirdiği öznelliktir. Dolayısıyla çok esnek ve tehlikelidir. O toplumların geleceğini ipotek altına alır ve ilerlemesinin önündeki en büyük engeldir. Bu öznellik ve onun doğurduğu olumsuz yargı ve sonuçların Kur'an ayetlerine konu edildiğini ve daha çok da yerildiğini taklitle ilgili birçok ayetten anlamaktayız. (Erten, ***İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik,*** s. 123-130)

Tebliğci ikinci ana başlık "Kur'an'da İnsan Onuru ve Ön Yargı İlişkisi" altında, peygamberlerin inkârcı kavimlerinin ön yargılı tutumları ve bunun doğurduğu sosyal mesafe, özelde inananla genelde bütün insanlara örneklik teşkil edecek insan onurunu

yok etmeye karşı tutumları ve Kur'an'ın bunlara karşı tavrı örnekleri ile başarılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bunlar Sosyal Psikoloji Biliminin "sosyal mesafe", "grup ön yargısı", "damgalama", "kalıp yargılar" ve "grup üstünlüğü" gibi kavramlarından yararlanılarak açılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar dağınık bir şekilde verildiği için zaman zaman konunun akışını ve anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Şunu da ifade edelim ki, bu kavramlarla ilgili örneklemeler başarılı gözükmektedir.

Bu bağlamda metinde sunulan şu örnek, dolayısıyla tespiti sunmak istiyorum: "Kavimleri tarafından pek çok peygamberin, âdeta ortak bir kavramsallaştırma ile "yalanlanma" ları (Yunus,10/73; Diğer ayetler için bk. 26/105, 117, 141, 176) ve peygamberlerin de böyle bir ön yargıyı yıkma çabasıyla kavimlerine "emin" yani doğru kişiler olduklarını (Şuara, 26/107,115,143,178) söyleme gereği duyarak, kendilerini bu şekilde tanımlamalarının, olası ön yargı içerikli sosyal mesafenin oluşmasını engellemek insan onuruna yaraşır davranış istikametini tayin eden tutumla işe başlamak olduğunu ifade edebiliriz. Âdeta kavimler değişmiş buna karşın değişmeyen tek kavram "yalanlama" olmuştur; zira peygamberleri yalanlayıp aşağılamak sonuç itibarıyla onları ön yargıya dayalı olarak oluşturdukları bir sosyal mesafe kataloğuna yerleştirmek, onlara karşı uygulanacak başkaca sorunlu davranışları da beraberinde getirmekteydi. Bunun adı ise sosyal damga idi. Ön yargı ile yakın işlevsel ilişkisi olan bu durum kişilerin ait oldukları sınıflara göre belirlenmektedir…"

Diğer taraftan, sonuç kısmında, tebliğin içeriğinde gündeme getirilen hususlardan varılan sonuçlar ortaya koyma yerine, manifesto gibi bir sonuç yazma yolu tercih edilmiştir. Bütün bunlara ilaveten, uzun ve bazen de bozuk cümlelerle konunun boğulmasını, tebliğcinin fikir dünyasına ve zaman darlığına veriyor saygılarımı sunuyorum.

KAYNAKÇA

Erten, Mevlüt, ***İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik,*** Araştırma Yay., Ankara 2011.

Izutsu, Toshihiko, ***Kur'an'da Allah ve İnsan***, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.

Sarıçam, İbrahim, ***Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı***, Ankara 2001.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Mevlüt Bey'e de teşekkür ediyoruz.

Hemen sözü Mehmet Bey'e bırakıyoruz.

Buyurun Sayın hocam.

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI[1]

Sayın Başkan ve Muhterem Davetliler!

Sayın hocam Prof. Dr. Şerafettin Gölcük Bey'i bu değerli tebliğinden dolayı tebrik ederek sözlerime başlamak istiyorum.

Hocamız bu tebliğinde önce Kur'an'daki; hilafet, misak, fıtrat ve emanet gibi dört önemli kavramı ele almış ve açıklamıştır. Daha sonra bu kavramlardan yola çıkarak Kur'an'daki insan tiplerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu kavramlar yeterli ölçüde açıklanmadığı için ben kavramları biraz daha açarak katkıda bulunmak istiyorum:

HİLAFET KAVRAMI

Hilafet kelimesi, "halefe" fiil kökünden türetilmiş olup "başkasının yerine onun adına görev yapmak veya tasarruflarda bulunmak" anlamına gelmektedir. Halife ise, başkası tarafından kendi adına iş görmek üzere görevlendirilen kişiye denir.[2]

Halife kelimesi, Kur'an'da dokuz yerde geçmekte olup bunlardan iki yerde tekil olarak "halife" şeklinde, yedi yerde de "hâlâif ve hulefa" şekillerinde çoğul olarak geçmektedir.[3]

Bakara suresi 30. ayette Yüce Allah, meleklere yeryüzünde bir halife yaratmak istediğini belirtmektedir. Yeryüzünde halife kılınan Hz. Âdem ve onun soyundan gelen bütün insanlardır. Bu manada bütün insanlar Allah'ın yeryüzünde halife tayin ettiği kimselerdir. İnsandan istenen halifelik makamının gereklerini yerine getirmektir. Bu da ancak Yüce Allah'ın belirlediği sınırlar içerisinde hareket etmekle mümkün olur. Allah, bu yükümlülüğü yerine getirmeyenleri, "yerlerine başkalarını getirmekle" tehdit

1 Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Râğıb el-Isfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. ***Müfredâtü Elfazı'l-Kur'an***, Beyrut 1992, "halefe" mad.

3 Abdülbakî, Muhammed Fuad, ***el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerim***, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1945, s. 240.

ediyor.[4] Buna göre halifelik makamında, yalnızca bu makamın gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirenler kalabiliyor.

Allah'ın insanı halife olarak tayin etmesi, insanın Allah katındaki değerinin yüksek olduğunu göstermektedir.[5]

Nitekim Yüce Allah, insanı onurlu ve şerefli bir varlık olarak yaratmış ve bunu Kur'an-ı Kerim'de değişik ayetlerde şöyle ifade etmiştir:

"*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*"[6]

"*Andolsun ki, biz, insanoğlunu mükerrem/onurlu kıldık. Onları,* (çeşitli nakil vasıtaları ile) *karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*"[7]

Bu ayetlerde de ifade edildiği gibi insan şerefli/onurlu bir varlıktır. İnsan, onurunu, değerini, şeref ve haysiyetini bir başka ifadeyle yüceliğini, doğuştan yani Allah'tan bir armağan olarak almıştır. İnancımıza göre insan, hem bedeniyle hem de ruhuyla onurlu bir varlıktır.

Bu yüzden onur, şeref ve değer, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir. İnsanın öz değerini ifade eden insan onuru, bütün hak ve özgürlüklerin temeli sayılır.

İnsan hak ve özgürlüklerinin temeli olarak insan onuru, her durum ve koşulda mutlak olarak korunması ve saygı gösterilmesi gereken bir değerdir. İnsan onuru, insana özgü temel bir değerdir. Çünkü insan onuruyla doğar.

İnsanın, hayatı boyunca Yüce Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu bu onuru kendisi korumalıdır aynı zamanda diğer insanlar tarafından da insan onurunun korunması gerekir.

MİSAK KAVRAMI

Bildiride ele alınan ikinci kavram misak kavramıdır.

Arapçada "Vesika" fiil kökünden türetilmiş olan misak; "kendisiyle bağlanılan söz, yapılan ve mutlaka yerine getirilmesi gereken anlaşma" anlamına gelmektedir. Misak kelimesi ahd, akd ve and gibi kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

4 bk. Enam, 6/133; Hud, 11/57.

5 el-Isfahânî, age., s. 156.

6 Tin, 95/4.

7 İsra, 17/70.

Kur'an'da misak, bazen genel bir sözleşmeye, bazen de özel bir sözleşmeye işaret eder. Nitekim Araf suresi 172. ayette ifade edilen misak genel bir sözleşmeyi dile getirmektedir:

"*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?* (Onlar da), *Evet* (buna) *şahit olduk, dediler.*"

Bu ayette geçen "kalu bela" ifadesi hakkında, bunun ezelde mi, ana rahminde mi, yoksa buluğ çağında mı olduğu hususunda çeşitli görüşler vardır.[8]

Yüce Allah, ruhları yaratmış ve onlara: "ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sorduğunda onlar: "evet sen bizim rabbimizsin" diyerek bu ilk sözleşmede insan Allah'ı Rabb olarak tanımış, kendi kendisinin şahidi olduğunu ikrar etmiştir.

Bu sözleşmenin remzî olduğunu söyleyen müfessirler olduğu gibi bu sözleşmenin fıtrî olduğunu ve gerçek bir sözleşme niteliği taşıdığını söyleyenler de vardır.[9]

İnsan yaratılıp dünyaya gönderildiğinde bu ilk ikrarı üzerine devam etmesi ve tevhid inancından ayrılmaması gerekir. Ama maalesef, insan nefsine ve şeytana uyarak bu sözünden dönebilmektedir. Bu durumda insan onuruna yakışmayan bir tavır ve davranış içine girmektedir. Yüce Allah, misakını bozanları şiddetle kınamakta ve onları cezalandıracağını belirtmektedir.[10]

FITRAT KAVRAMI

Bildiride ele alınan üçüncü kavram da fıtrat kavramıdır.

Arapça "Fetara" fiil kökünden türetilmiş olan fıtrat kelimesi, "Yaratılış, yapı, karakter, tabiat, mizaç" gibi anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "hilkat, tabii eğilim, hazır olmak, huy, cibilliyet, içgüdü, istidat" gibi manalara da gelir. Terim olarak fıtrat: "Allah Teâlâ'nın mahlukatını kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir hal, bir kabiliyet üzere yaratmasıdır."[11]

Yüce Allah, Rum suresinin 30/30. ayetinde:

---

8 Bu konuda geniş bilgi için bk. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, ***Hak Dini Kur'an Dili***, Azim Dağıtım, İstanbul, trs., IV, 2323-2333.

9 bk. Yazır, age., IV, 234-238.

10 bk. Bakara, 2/27; Maide, 5/13.

11 İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrem, ***Lisanu'l-Arabi'l-Muhit***, Beyrut, trs., V, 55.

"(Resulüm!) *Sen yüzünü Hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*" buyurmaktadır.

Ayette geçen "Hanif" kelimesi; "eğriliğe sapmaksızın doğru yoldan giden" demektir. Terim olarak, İbrahim Peygamber'in tevhid, yani "Allah'ı bir tanıma dini" manasında kullanılır. Bir Allah'a inanan kimseye de "Hanif" denir.

Ayette zikredilen "fıtrat", Allah'ın insanları doğuştan, "tek Allah inancı"na yatkın yarattığını ifade etmektedir.

Buhârî'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiği bir hadise göre, "Her çocuk, fıtrat üzere (tevhide meyilli) doğar; sonra ana-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."[12]

İşte insan, dünya hayatında bu selim fıtratını bozmamalı, aksine ilahî vahye kulak vererek bu fıtratını yaratılış gayesine uygun bir tarzda geliştirmeli ve insan-ı kamil mertebesine çıkarmaya çalışmalıdır.

Bütün insanlar Allah'a inanmak ve ona kulluk etmekle fıtratta sebat etmelidirler. Yoksa Allah'ın öğütlerinden yüz çevirerek, bağımsız davranarak, ayetleri yalanlayarak fıtrata aykırı düşecekleri gibi, bu sebeple Allah'ın azabına da müstahak olurlar. Çünkü fıtratı bozmak, Allah'a karşı gelmek demektir.

EMANET KAVRAMI

Tebliğde ele alınan dördüncü kavram ise emanet kavramıdır.

Emanet kelimesi, Arapça "güvenmek, korku ve endişeden emin olmak" manasındaki "emn kökünden" gelmekte olup, hıyanet kelimesinin karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi "güvenilir olmak" anlamında mastar şeklinde de kullanılmaktadır. Emanet kelimesi, "güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak bırakılan şey" manasında da kullanılmakta olup, kelimenin bu son kullanılışı daha yaygındır.[13]

Emanet kelimesinin terim anlamı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır:

Genelde emanet kavramı, "***bir kimseye koruması için bırakılan mal ve eşya***" anlamında kullanılmaktadır. Fakat bu anlamın yanında insanın sahip olduğu ve kendisine geçici olarak verilmiş bulunan ruhi, bedeni, mali imkânları da kapsadığı belirtilmektedir.[14]

---

12 Buhârî, Cenaiz, 79.

13 Râğıb el-İsfehânî, age., "emn" mad; İbn Manzûr, age., "emn" mad.; ***el-Mu'cemü'l-Vasit***, Tahran, trs, I, 27-28.

14 Toksarı, Ali, "Emanet", ***İslam Ansiklopedisi***, TDV. Yay., İst, 1998, XI, 81.

İslam Hukukunda ise emanet, Allah Teâlâ'nın gerek kendi hukuku, gerekse yaratıklarının hukuku ile ilgili olarak insana yüklediği vazifelerin tamamına verilen bir isim olarak tarif edilmektedir.[15]

Kur'an-ı Kerim'de emanet kelimesi iki ayette tekil, dört ayette çoğul şekliyle geçmekte, aynı kökten gelen değişik fiil ve isim kalıpları da Kur'an'da yer almaktadır.[16] Bu kullanım şekilleri hadislerde de görülmektedir.[17]

Kur'an, emanet sorumluluğunun ağır olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "***Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler,*** (sorumluluğundan) ***korktular. Onu insan yüklendi;*** (bununla beraber onun hakkını tam yerine getiremedi). ***Çünkü o çok zalim ve çok cahildir.***"[18]

Bu ayetlerde yüce Allah, emanetin, göklerin, yerin ve dağların çekemeyeceği kadar ağır, önemli bir şey olduğunu; emaneti taşıma sorumluluğunu insanın yüklendiğini; bunun gereğine göre hareket etmeyen münafık, müşrik erkek ve kadınların, Allah'ın azabına uğrayacaklarını, kullarına son derece merhametli olan Allah'ın tövbe eden mümin erkek ve kadınların hatalarını bağışlayacağını ifade etmektedir.[19]

Evet emanet, böyle göklerin, yeryüzünün ve dağların dayanamayacakları derecede ağır, yerine getirilmesi zor, sorumluluk gerektiren büyük ve korkunç bir yüktür. Bu ayette ifade edilen "teklif etmeyi" ve "yüz çevirmeyi" gerçek manası üzere anlayan tefsir âlimleri varsa da, âlimlerin çoğu ayette ifade edilen, emanetin göklere ve yere sunulmasını, emanetin büyüklüğünü beyan etmek için "temsili istiare" olarak değerlendirmişlerdir.[20] Emanet ifa edildiğinde sonuçları çok büyük bir keramet olduğu gibi, yerine getirilmediği takdirde de hıyanet ve tazmin etmek cezası ile büyük bir rüsvalık ve rezalettir.

Göklere, yere ve dağlara sunulan, fakat onların taşımaya güç yetiremeyerek taşımaktan korkup kaçındıkları "***emanet***" ne olabilir? Bu konuda birçok sahabe ve tabiun âliminden farklı yorumlar rivayet edilmiştir.

Bunlardan bazılarını şöyle zikredebiliriz:

---

15 Molla Hüsrev, ***Mir'atü'l-Usul fi Şerhi'l-Mirkat ve'l-Usul***, İst. 1307, I, 591; Kerimoğlu, Yusuf, ***Emanet ve Ehliyet***, İstanbul 1998, I, 361.

16 bk. Abdülbaki, age., "emn" mad.

17 bk. Wensinck, ***el-Mu'cem***, "emn" mad.

18 Ahzab, 33/72.

19 Ateş, Süleyman, ***Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri***, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, VII, 208.

20 Yazır, age., VI, 342; Yıldırım, Celal, ***İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri***, İzmir 1991, IX, 4909.

İbn Abbas (r.a.)'a göre: Allah'ın kullarına farz kıldığı şeylerin tamamıdır.[21]

İbn Mes'ud (r.a.)'a göre: Kişiye emaneten bırakılan söz, mal ve can olabileceği gibi, namaz, zekât, oruç, hac, doğru söz, borcu ödeme, ölçü ve tartıyı tam kullanma ve adaletle iş görme olabilir.[22]

Übey b. Kab (r.a.)'e göre: Kadına koruması üzere verilen namusudur.[23]

Ebu Derdâ (r.a.)'ya göre: Cünüplükten dolayı yıkanmaktır.[24]

Abdullah b.Amr (r.a.)'a göre: Bedenimizdeki organlarımızdır.

Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden belgelerdir. Allah bunları göklere ve yere, aynı zamanda dağlara sundu, onlar kabul edip hepsini yüklenip izhar ettiler.

Bu son yoruma göre, ayette geçen "arz" kelimesi, "izhar" anlamında kullanılmıştır. İnsanoğlu ise, bu delil ve belgeleri gizleyip izhar etmediğinden kendi kendine zulmedip cehlini ortaya koymuştur.

Kur'an ayetlerinin delalet ettiği mana ve hikmeti en iyi anlayan ve bilen, şüphesiz ki Rasulullahtir (s.a.s.). Tirmizî tarafından nakledilen bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Şanı Yüce Allah, Âdem'e: "Ya Âdem! Şüphesiz ki ben emaneti göklere ve yere arz ettim, onlar buna güç yetiremediler. Sen ise, emaneti ihtiva ettiği sorumlulukla yüklenmeye güç yetirebilir misin?" diye sordu. Âdem: "Ya Rab, ondaki şey nedir?" diyerek o şeyi öğrenmek istedi. Allah ona: "Emaneti taşıyabilirsen mükâfatlanırsın; zayi edersen gazaba uğratılırsın" buyurdu. Bunun üzerine Âdem emaneti, ihtiva ettiği sorumlulukla birlikte yüklendi; o yüzden, cennette ancak sabah namazıyla ikindi namazı arasındaki süre kadar kalabildi; şeytan onu (aldatıp) oradan çıkardı."[25]

Böylece insana yüklenen "emanet" dinî vazifelerin tamamıyla ilgili bulunan sorumluluktur. Onu, yaratıldığımız amaca yönelik anlamda koruduğumuz takdirde bizi mutlu eder; koruyamadığımız takdirde mutsuz eder.

21 Taberî, Ebu Câfer Muhammed b. Cerir, ***Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an***, Mısır 1954, XII, 66.

22 Taberî, age., XII, 69.

23 Taberî, age., XII, 68.

24 Taberî, age., XII, 68.

25 Taberî, age., XII, 66.

Bunun için cumhur-u ulema, burada geçen "emaneti", dinî vazifelerin tamamı, yani insanın yükümlü olduğu tüm emir ve nehiyler olarak yorumlamıştır.[26]

KUR'AN'DA İNSAN TİPLERİ

Hocamız, "bu kavramların Kur'ani anlamları iyi anlaşıldığında bir tek tip insan olduğu anlaşılmaktadır." diyor. Bu kavramlarla işaret edilen insan tipine "Kur'an'ın istediği ve övdüğü insan tipi" diyebiliriz ki, o da mümin/inanan insan tipidir. Nitekim birçok surede ve ayette bu tip insanın özellikleri övülerek anlatılmakta ve açıklanmaktadır. Ayetlerde bu tip insanlar mümin başta olmak üzere, "Müslim, muttaki, muhlis, muhsin, şakir ve sadık" gibi isim ve sıfatlarla anılmaktadırlar.

Müminlerin özelliklerinin anlatıldığı sure ve ayetlere örnek olarak şu ayetleri verebiliriz: Bakara, 2/1-5; Âl-i İmran, 3/134-135; Enfal, 8/2-4; Tevbe, 9/71-72; Mü'minun, 23/1-11; Furkan, 25/63-74; Lokman, 31/4-5. ayetler.

Mümin/inanan insan tipleri Kur'an ayetlerinde genellikle; imanlı, doğru, dürüst, güvenilir, sözünde duran, onurlu, iffet ve hayâ sahibi, hoşgörülü, bağışlayıcı, sevgi, saygı ve ölçüyle hareket eden, Allah'ın emirlerini yerine getiren, yasaklarından sakınan, insanlara iyiliği tavsiye eden, kötülüklerden sakındıran, çalışkan, cömert ve tevazu sahibi gibi özelliklerle anlatılmaktadır.

Bir de Kur'an'ın yerdiği ve sevmediği insan tipleri vardır ki, onları Kur'an-ı Kerim, "inanmayan insan tipleri" olarak bizlere takdim etmektedir. Bu konudaki Kur'an ayetleri iyi incelenip tahlil edildiğinde inanmayan insan tipleri olarak karşımıza üç çeşit insan tipolojisi çıkmaktadır.

Bunlar; kafir, müşrik ve münafık insan tipleridir. Bu insan tiplerinin özellikleri de yine Kur'an'da değişik surelerde birçok ayette ele alınıp açıklanmaktadır.

Kafir/inanmayan insanlar, genellikle inkâr, tekebbür, saldırganlık, diğer insanlarla alay etme, hayra ve hakka engel olma, zulüm gibi bariz özelliklerle anlatılmaktadır.

Müşrik insanlar ise; Allah'a ortak koşan, Allah adına yalan uyduran, Allah'tan başkasını dost edinen, hakkı gizleyen, hak yola uymayan, hakka uyanlara engel olan, Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal sayan özelliklerle ve davranışlarla nitelendirilmektedirler.

---

26 Râzî, Fahruddin Muhammed, ***et-Tefsiru'l-Kebir, (Mefâtihu'l-Gayb)***, Beyrut 1990, XXV, 235; Hâzin, Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, ***Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl***, Beyrut, trs, V, 279; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, ***Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim***, Mısır, trs, III, 523-524; Suyutî, Celalüddin, ***Dürrü'l-Mensur***, Beyrut, trs., II, 113.

Münafık insanlar ise, ikiyüzlülük, aşırı menfaatçilik ve bencillik/egoistlik, emanete hıyanet etme, sözünde durmama, yalancılık, tereddüt, korkaklık, bozgunculuk, Allah'a ve müminlere karşı haksızlık, haset, cimrilik, israf ve savurganlık gibi özelliklerle anlatılmaktadırlar.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Bu sempozyumun hayırlara vesile olmasını temenni ederek saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Mehmet Soysaldı hocamıza biz de teşekkür ediyoruz.

Ben tekrar üç hocamıza da Abdullah Özbek hocamıza, Mevlüt Erten hocamıza, Mehmet Soysaldı hocamıza teşekkür ediyorum.

Son olarak Abdullah Özbek hocamın müzakeresinde yaptığı bir vurguyu ben de dile getirip oturumu kapatmak istiyorum.

Hocamız dediler ki, sadece peygamberler insan-i kamildir çünkü onlar model, örnek olarak gönderilmiştir. Bunun anlamı diğer insanların hatası, kusuru olabilir demektir. Hocamın bu sözlerini sarf ederken bir hadis aklıma geldi; "Küllü beni ademe hattaûn ve hayrul hattaîn ettevvâbûn." buyuruyor Efendimiz Peygamberimiz. "Âdemoğlunun hepsi hatakardır, günahkârdır; hata işleyenlerin en hayırlıları tövbe edenlerdir." diyor.

Âli İmran suresinde de cennetin muttakiler için hazırlandığı bildirildikten sonra devamındaki ayetlerde önemli olanın hiç günah işlememek değil günahta ısrar etmemek olduğu yani bile bile muttaki insanlar günahlarında ısrar etmezler vurgusu yapılıyor. Dolayısıyla bu tabii önemli.

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçen, "Veliküllin derecâtün mimmâ amilû. Herkesin ameline göre Allah katında derecesi vardır."

Önemli olan en üst derecede olabilmektir.

Bir de doğuştan gelen onurun, üstünlüğün, kıymetin ifade edildiği ya da "hâlâkne'l-insâne fî ahsenitakvîm" denildikten sonra, "Biz hamd olsun ki insanı ahseni takvimde, en güzel biçimde yarattık. Sümme radednâhü esfele sâfilîn. Sonra biz onu aşağıların aşağısına ittik." diyor. Tabii, itilmede insanın iradesi, aklını kullanması, ilahî vahye muhatap olan insanın o vahyi özümseyebilmesi, hayatına uygulayabilmesi önemli olmaktadır.

Efendim ben hocalarımızın hepsine saygılarımı sunuyorum. Hem tebliğ hem de müzakere sunan hocalarımıza Rabbimizden sağlık ve afiyet diliyorum. Teşekkür ediyorum.

Salât ve selam Efendimizin üzerine olsun diyorum.

Bir hocamız, başvaiz hocamız ısrarla bana söz verin diyor.

BİR KATILIMCI- ...İsrailoğulları olmasaydı et kokmazdı diyor. Havva da olmasaydı... Yani Havva Annemiz sebebiyle cennetten çıktığına dair Kütübi Sitte'de... böyle sağlam kaynaklar var, hadisler var. Her ne kadar Tevrat'ta bu geçiyorsa da Resulullah Efendimiz bunu bu şekilde söylememiştir. Bunun şeyine bakmak lazım, şerhine bakmak lazım derim.

Teşekkür ediyorum. Allah razı olsun.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyorum.

TAKDİM- Değerli katılımcılarımız; sempozyumumuzun ilk günü burada sona ermiştir. Konuklarımız için akşam yemeği ikramı olacaktır.

Saat 18.45'te otelin önünden otobüsler hareket edecektir.

Hepinize duyurulur.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

4 İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: SÜNNET BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK
Türkiye Diyanet Vakfı
Denetim Kurulu Başkanı

20.04.2013
CUMARTESİ

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK (OTURUM BAŞKANI)- Euzübillahimineşşeytanirracim bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vesselatü vesselamü âlâ resulina muhammedin ve âlâ alihi vesahbihi ecmain.

Değerli kardeşlerim hepinizi hürmetle, muhabbetle selamlıyorum.

Dördüncü oturumumuzu açıyoruz.

Ben hemen konuşmacı kardeşlerimi, tebliğ sahibi kardeşlerimi kürsüye davet ediyorum.

Hemen burada Bünyamin Bey'i görüyorum. İbrahim Tozlu bir yerlerde idi. Bir de Ünal Bey olacak herhalde. Lütfen buyurun efendim.

Küçük bir değişiklikle hemen başlayacağız. Bünyamin Bey Ankara'ya gideceği için ilk konuşmayı o yapacak, ilk tebliği o yapacak. Arkasından İbrahim Bey, daha sonra Ünal Bey tebliğlerini sunacaklar. Ben hemen sözü Bünyamin hocamıza veriyorum.

Buyurun Bünyamin Bey.

1- HADİSLERDE GEÇEN *"IRZ"* KAVRAMI VE *"ONUR"* İLE İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Bünyamin ERUL[1]

Hadislerde zikredilen öyle kavramlar var ki, dilimize aynen geçtiği gibi günlük hayatta da o şekilde kullanılmakta, "anlamı nasıl olsa bilinmekte" düşüncesiyle çevirilerde latinize edilerek aynen nakledilmektedir. Onların Hz. Peygamber'in dilinde ne anlama geldiği, yine zaman içerisinde ne tür anlam kaymalarına, daralmalarına veya genişlemelerine maruz kaldıkları dikkate alınmamakta ve bu durum, hadisin yanlış anlaşılıp yanlış yorumlanmasına sebep olabilmektedir. Bunun en bariz iki örneğini "nasihat" ve "ırz" kavramları oluşturmaktadır ve her ikisi üzerinde de müstakil iki makale yazılmıştır.[2]

Bu tebliğimizde biri Arapça, diğeri Fransızca olan ama her ikisi de dilimize yerleşen "ırz" ve "onur" kavramları arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılacaktır. Birçok sahih hadiste geçen "ırz" kavramının anlam yelpazesi ortaya konulacak ardından da ***"ırzın haram olması"*** veya ***"ırzın helal olması"*** ifadelerinin nasıl anlaşılması ve çevrilmesi gerektiği üzerinde durulacak ve ***"ırz"*** kavramının ***"onur"*** kavramıyla ilişkisi ele alınacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in dilinde "ırz" yani onur ile ilgili öğreti anlatılacaktır.

Aslında İlyas Karslı'nın daha önce yazdığı ***"Kur'an ve Hadis Tercümelerinde Geçen "Irz" Kavramı Hakkında Düşünceler"*** adlı makaleye bir tür istidrak niteliğinde olan bu tebliğimizde şu iki tespiti yapmaktayız:

Hadislerdeki kullanımı dikkate alındığında "ırz" kavramının anlamı, bizim anladığımızdan çok farklı ve geniş bir anlam yelpazesine sahip olmasına rağmen bizde oldukça dar bir anlamda kullanılmaktadır.

---

1 Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

2 bk. Görmez, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Bir Din Tanımı", ***Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Özel Sayısı***, s. 331-338, DİB Yay., Ankara 2000; Karslı, İlyas, "Kur'an ve Hadis Tercümelerinde Geçen "Irz" kavramı Hakkında Düşünceler", ***Nüsha***, yıl: III. Sayı: 10, yaz 2003, s. 131-144.

Hadislerde geçen "ırz" kavramı, en isabetli olarak "onur" ile çevrilmelidir.

"Irz", hem din dilinde, hem de dil ve kültürümüzde yabancısı olmadığımız bir kavramdır. Popüler kültürde "ırz" daha çok iffet, namus, cinsel dokunulmazlık bağlamında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer almayan, ancak hadislerde defalarca geçen bu kavramın anlamı ve konumuz olan "onur" kavramıyla ilişkisi nedir? İşte şimdi bunun üzerinde duracağız.

"IRZ" KAVRAMI VE ANLAM YELPAZESİ

Türkçe sözlük ve ansiklopediler '*ırz*' kelimesini, namus, iffet, şeref, ismet, şan ve şeref, vakar, cinsel haysiyet vb. ifadelerle açıklamaktadırlar. Sözlüklerin '*Irz*' kavramına verdiği anlamlara baktığımızda göze çarpan önemli iki şey var. Bunlardan biri, Arapça asıllı bir kelimenin açıklamasında kullanılan kelimelerin yine genelde Arapça olması, ikincisi ise, '*ırz*' kelimesini açıklamak için kullanılan kelimelerin de '*ırz*' gibi soyut kavramlar olması. Namus, iffet, şeref… gibi.

Dilimizde çok yaygın olan, ırz düşmanı, ırza geçme, ırza tecavüz vb. kullanımlar hep cinsel ilişkiyle ilgilidir. Çünkü, '*ırz*' kelimesi zaman içinde, korunması gereken manevi kişilik değerlerinden yalnızca '*iffet*'le ve cinsî hayatla ilgili olanlarına hasredilmiş, 'ırza tecavüz' tabiri de özellikle Türk örfünde ve hukuk dilinde 'cinsel tecavüz'ü ifade eder olmuştur.[3]

Irz kavramının Türkçedeki kullanımları incelendiğinde şu iki anlam öne çıkmaktadır:

Kişinin cinselliği, iffet ve namusu,

Kişinin manevi şahsiyeti, şerefi, izzeti, haysiyeti, saygınlığı.[4]

Bütün bunları göz önünde bulundurmak suretiyle bir neticeye varmak istersek, '*ırz*'ın kesin olarak cinsellik ifade ettiğini, namus ve iffet gibi diğer soyut kavramlardan daha özel bir anlamı olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak bu kavramın, sözlüklerin de açıkça belirttiği gibi, namus, iffet, şan ve şeref.. gibi anlamları da vardır.[5]

Dilimizdeki kullanımlara baktığımızda, ilk anlam o kadar öne çıkmaktadır ki, birçok hadisin çevirisinde "ırz" kelimesi aynen "ırz" olarak tercüme edilmiştir. Bu kullanımın ağır basması, ikinci anlamın göz ardı edilmesine, bu da neticesi itibarıyla bazı hadislerin ya yanlış anlaşılmasına yahut yeterince anlaşılamamasına neden olmuştur.

3 Hökelekli Hayati, "Irz" maddesi, DİD, XIX, İstanbul 1999., s. 134.

4 Benzer bir tespit için bk. Agm, s. 136.

5 Karslı, agm, s. 134-135.

Irz kavramı, Kur'an ayetlerinde yer almamaktadır. Ancak çeşitli ayetlerde geçen *"ferc:furûc"* kelimesi[6], birçok meal tarafından "ırz" ile karşılanmıştır.[7]

Benzer durum, içerisinde "ferc" kelimesinin geçtiği hadisler için de söz konusudur:

"Kim evlenmeye güç yetirirse evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan en çok men eden, (أَحْصَنُ لِلْفَرْجِ) ferci de (yani ırzı da) en sağlam muhafaza eyleyendir."[8]

"Üç meclisin dışında her meclis (te konuşulan sözler, birer) emanettir, (ifşa edilemez bu üç meclis şunlardır); 1. (Dökülmesi) haram (olan) kanın döküldüğü (meclis), 2. (فَرْجٌ حَرَامٌ) Haram (olan) bir ırzın çiğnendiği (meclis), 3. Bir malın haksız olarak ele geçirildiği (meclis.)."[9]

Cahiliye Arapları arasında ırz daha ziyade "şeref" anlamını taşımaktaydı. Güce dayalı bir üstünlük fikrinin hâkim olduğu Cahiliye toplumunda cesaret, hürriyet, kadının iffeti, soyluluk, himaye, cömertlik ve mesken dokunulmazlığı gibi ahlaki temalar da bu üstünlük fikrinin birer yansımasıydı ve bundan dolayı ırz kavramıyla irtibatlandırılıyordu. Bir kişinin cesaretine, atalarına veya cömertliğine yönelik herhangi bir küçümseme, iffetinden sorumlu olduğu bir kadına yahut şahsi meskenine yönelik bir tecavüz onun ırzına yapılmış bir saldırı olarak nitelendirilirdi. Böyle bir saldırıya maruz kalma çok büyük bir utanç sayıldığı için de ırza tecavüzün intikamı neredeyse cana kastetmenin intikamına eşdeğer tutulurdu. Bu anlayış içinde başkalarının ırzını koruma ve gözetme de ırzdan sayılmaktaydı.[10]

Bu konuda yayınladığı makalesinde İlyas Karslı, *'ırz'* kelimesinin, Arapçada birçok örnekleriyle hem nesirde hem de şiirdeki kullanımlarını göstermiştir. Oradan özetleyecek olursak, "Irz kelimesi ***Ceset***: beden/vücut; ***nefs***: hayat/can/kişinin kendisi; ***haseb***: soy/sop/asalet, ***şeref***/haysiyet, kişinin övme ya da yermeye konu olabilecek ***manevi kişiliği***; bedenin pis ya da temiz kokusu, gözenek, yağmur bulutu, ağaçlı vadi … vb. anlamlara gelmektedir.[11] Karslı, Arapçada *'ırz'* kelimesinin, Türkçedeki kadar soyut ve karmaşık olmadığı, Türkçeye göre daha açık ve belirgin olduğu tespitini yapmakta ve birçok sözlükten, deyimlerden ve şiirlerden nakillerde bulunduktan sonra Arapça lügatlerin hiçbirinde, bu kavramın cinsellik ifade ettiğine veya cinselliği çağrıştıran bir anlamının olduğuna rastlayamadığı neticesine varmakta[12] ve şöyle demektedir:

---

6 Bk. Enbiyâ, 91; Mü'minûn, 5; Nûr, 30 ve 31; Tahrîm, 12; Me'âric, 29; Ahzâb, 35.

7 Agm, s. 136.

8 Buhârî, Savm, 10.

9 Ebu Dâvud, Edeb, 32.

10 Hökelekli, agm, 134.

11 Agm, s. 137.

12 Agm, s. 137.

Örneklerde de görüldüğü gibi '*ırz*' kelimesi bazen 'beden/can/vücut' anlamında, bazen de 'manevi kişilik/haysiyet, şeref, asalet..' anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım biçimlerini biraz daha netleştirecek olursak şöyle diyebiliriz: Arap şiirlerindeki '*ırz*' kelimesi, bazen maddi varlığı, bazen de insanın manevi varlığını ifade etmekte olup, cinsellik ifade eden bir anlamı bulunmamaktadır.[13]

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki "ırz", insanın manevi kişiliğini, haysiyet, şeref ve saygınlığını ifade eden bir terimdir. Sözlükte "kişinin bedeni, ruhu, övgüye değer yaratılışı, soyu sopu" gibi anlamlara gelen ırz kelimesi (çoğulu a'râz) örfteki kullanımında daha ziyade insan varlığıyla, özellikle de onun dokunulmazlığı bulunan manevi, ahlaki yönleriyle ilgili manaları ifade eder.[14]

Dil bilginlerinin, ırz kelimesinin asıl anlamı itibarıyla beden (cesed), ruh (nefs) veya soy soptan hangisini karşıladığı konusunu tartıştıkları bilinmekle birlikte görüş ayrılıklarının bu hususta farklı örneklere başvurmaktan kaynaklandığı söylenebilir. Hepsinin üzerinde anlaştığı nokta ise ırzın sövme, aşağılama ve tecavüzden korunmak istenen bir insani değer olduğudur. Nitekim İbnü'l-Esîr ırz kelimesini, "İnsanın ister kendisine ister soyuna sopuna isterse sosyal çevresine yönelik olsun övgü ve yergiye konu olan varlığı" şeklinde tanımlamış ve onun "manevi kişilik" şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.[15]

Terim olarak ırz insanı insan yapan, ona toplum içinde şeref ve saygınlık kazandıran, bu sebeple de her türlü tecavüz karşısında dokunulmazlığı bulunan kişilik değerlerini ifade etmektedir. Maddi ve manevi kişiliği itibarıyla herkesin insan sayılma ve aşağılanmama konusundaki tabii temayülü, ırz kavramının psikolojik zeminini oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak ferdin toplum içindeki konumunu güvence altına almayı amaçlayan şeref, namus, izzet, itibar gibi kavramlar ırz kavramıyla bağlantılı hale gelmiştir. Bu kavramların yalnızca ferdin kendisiyle ilgili kişilik değerlerini değil, eş, dost ve akrabanın, hatta mensubu bulunduğu kabile ve milletin manevi kişiliğini de ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Irz kelimesinin sözlük anlamında soy sopun yer alması, ferdin ve mensubu olduğu sosyal çevrenin manevi kişiliği içine geçmişteki atalara ait övünülecek değerlerin de girdiğini göstermektedir. Bir kimsenin insan olarak kendisine saygınlık kazandıran ve bu sebeple övünç konusu olan bütün kişilik değerlerinin herhangi bir hakarete maruz kalması doğrudan doğruya onun ırzına yönelik bir saldırı sayılmış ve "ırza tecavüz" deyimi en geniş anlamıyla "kişilik haklarının çiğnenmesi" şeklinde tanımlanmıştır.[16]

13 Agm, s. 138-139.

14 Hökelekli, agm,133-134.

15 Hökelekli,aAgm, a.y.

16 Hökelekli, agm., s. 133.

Bu çerçevede ırzın korunması İslam hukukunda hem fertlerin temel hak ve sorumlulukları arasında yer almış hem de pozitif hukukun önemli ilgi alanlarından birini teşkil etmiştir. İslam hukukunda zina ve zina iftirası (kazf) suçları için öngörülen cezalar ve kadın-erkek ilişkilerine getirilen sınırlamalar da esasen bu amaca yönelik tedbirlerdir.[17]

Aslında ırz kavramının "cinsel açıdan korunma" şeklindeki anlamı erken dönem kaynaklarda görülmemektedir. Ancak dilimizde ve kültürümüzde yaygınlaşan bu anlam, bugün Arap âleminde de aynen yaygın bir kullanım haline gelmiştir. Seksenli yıllarda basılan şu iki çalışmada ırz kavramı tam da bu anlamda ve hukuki bir muhteva ile kullanılmıştır:

Dr. Mahmud Necîb Husnî, ***el-Hakku fî Sıyâneti'l-Irzi fi'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve Kânûni'l-Ukûbâti'l-Mısri,*** Kahire 1983, s. 107.

Dr. Abdulaziz Muhammed Muhsin, ***el-Hımayetu'l-Cinâîyye li'l-Irzi fi'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve Kânûni'l-Vaz'î,*** Kahire 1983, s. 486.

Bu son çalışmada ırz, terim ve örf açısından şöyle tarif edilir: "Irz, cinsel yönden temizlik anlamındadır. Yani kişinin toplumsal bir kınamaya maruz kalacak herhangi bir cinsel yola girmemesi demektir. Bu esasa göre ırzı şer'an şöyle tarif etmek mümkündür: Bedenin, her türlü gayrimeşru ilişkiden korunmasıdır. Vaz'î kanundaysa bununla "cinsel özgürlük" kastedilir. Bunun anlamı ise bedenin irade dışı her türlü cinsel ilişkiden korunmasıdır.[18]

Fakültemizdeki Mısırlı ve Iraklı Arapça hocalarımızla bu konuyu müzakere ettiğimizde Arap âlemi ile bizim kullanımımız arasında şöyle bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Bizde "ırz" kavramı, sadece daha çok ve yaygın bir şekilde cinsel dokunmazlığa indirgenirken, Arap âleminde bu anlamın yanı sıra, insan onurunu zedeleyen her türlü onur kırıcı hususlar da anlaşılmaktadır.

"ONUR" KAVRAMI VE "IRZ" İLE İLİŞKİSİ

"Onur" kelimesi dilimize Fransızcadan ***(honneur)*** geçmiş olsa da, hepimizin aşina olduğu bir kavramdır. Çeşitli sözlük ve ansiklopedilere bakıldığında "onur" terimi, insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzet-i nefis; başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar; insanın, duyan, düşünen ve özgür bir varlık olarak taşıdığı değer, insan olarak insanın değeri vb." ifadelerle açıklanmaktadır.

17 Hökelekli, agm., s. 134.

18 Abdulaziz Muhammed Muhsin, ***el-Hımayetu'l-Cinâîyye li'l-Irzi fi'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve Kânûni'l-Vaz'î, Kahire 1983,*** s. 17-18.

Türkçemizde "onur" teriminin oldukça geniş bir kullanım alanı vardır: Onur duymak, onurlanmak, onurlandırmak, onuruyla yaşamak, onurluca yaşamak, onursuz, onurunu incitmek, onuruna dokunmak, onurunu çiğnemek, onur kırmak, onuruna yedirememek, onuruna toz kondurmamak, onuruyla ölmek, onuru uğruna ölmek, onuruna yemek vermek, onur konuğu, onur kurulu, onur üyesi, onur belgesi, onur meselesi, onursal başkan …

Kanaatimizce yukarıda anlamları verilen "ırz" ile az önce anlamı verilen "onur" kavramlarının kapsamları büyük ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla hadislerde geçen "ırz" kavramını, "onur" ile çevirmek en isabetli yol olacaktır. Zira kelimenin aslında olmayan bir anlama indirgenerek her hadiste geçen "ırz" kelimesini dil ve kültürümüzde kullanılan "iffet, namus, cinsel dokunulmazlık" anlamındaki "ırz" kelimesiyle çevrilmesi, hem hadisin yanlış anlaşılmasına hem de hadisten farklı mesajlar çıkartılmasına sebep olabilecektir. Nitekim Sahih-i Buhârî'deki "Hak Sahibinin Söz Söyleme Hakkı Vardır" başlığını taşıyan bâbda yer alan şu rivayetin çevirisi bunun açık bir örneğini oluşturmaktadır:

لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عُقُوبَتَهُ وَعِرْضَهُ

"Ödeyecek şeyi bulan kimsenin borç ödemeyi geciktirip uzatması, ona ceza vermeyi ve ırzını helal kılar."[19]

Tercümede rivayetin devamında ırz ile ilgili Sufyân es-Sevrî'den gelen "Bana hakkımı ödemeyi uzattın! der" şeklindeki açıklama dikkate alınmadığı gibi "ırzını helal kılar" ifadesinin, Türk okuyucusunun zihninde ne tür yanlış çağrışımlar yapacağı da dikkate alınmamıştır. Böyle bir ifadenin hem mantık, hem de hukuk ve ahlak açısından yanlış sonuçlar doğuracağı da maalesef düşünülmemiştir. Oysa bu hadisin diğer bir versiyonunda Abdullah b. el-Mübârek'in yapmış olduğu açıklama, böyle bir tutumun, alacaklının borçluya ağır ifadeler kullanarak sataşmasına yol vermesi şeklindedir.[20]

Hadiste geçen "ırzını helal kılar" ifadesi, gerek rivayetlerdeki açıklamalarda gerek şerhlerde "Ödemeyi uzattı, sözünde durmadı, bana zulm etti vb. diyerek alacaklıdan şikayetçi olması, normal şartlarda söylemesi helal olmayan bazı kötü sözler sarf etmesi helal olur" şeklinde açıklanmıştır.[21]

Nitekim sattığı deveden dolayı alacağı olan bir bedevi gelip Hz. Peygamber'e ağır sözler söyleyince oradaki sahabiler adamın üzerine gitmişler, bunun üzerine Allah

19 Buhârî, İstikrâz, 13 (bâb başlığı). Çeviri: Mehmet Sofuoğlu, ***Sahih-i Buhârî ve Tercemesi***, V, 2218.

20 bk. Ebu Davud, ***Kadâ' (Akdiye)***, 29.

21 İbn Ebi Şeybe, Musannef, IV. 489, no: 22402; İbn Mâce, Sadakât 18, II. 812, no: 2427; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, III. 46, no: 2428; İbn Abdilberr, el-İstizkâr, VI. 492.

Rasulü onlara: *"Bırakın onu, zira hak sahibinin söz söyleme hakkı vardır"* buyurmuştur.[22]

"Borcunu ödeyecek gücü olduğu halde ödemeyen kimsenin tutumu gibi bir hak ihlali söz konusu olduğunda şeref ve saygınlık anlamındaki ırzın yara alacağı belirtilmiştir. Böyle bir durumda haksızlık eden kişinin ırzı sorgulanmaya açık hale gelmiş demektir."[23]

Buna göre buradaki ırz ifadesiyle borçlunun onur ve haysiyeti kastedilmektedir. Yani imkânı olduğu halde borcunu ödemeyen kişi, bu yüzden çeşitli tarizlere muhatap olacak ve onurunun kırılmasına maruz kalacaktır. Kanaatimizce bu hadis, *"Harâmun ırduhû"* (onuru dokunulmazdır) hadisinin tam zıddı olarak: "Saygınlığını veya dokunulmazlığını kaldırır" demektir. Netice itibarıyla hadisi şöyle anlamamız ve çevirmemiz daha uygun olacaktır: ***"Borcunu geciktiren varlıklı kimse, onurunu/saygınlığını çiğnetmeye ve cezalanmaya müstehak olur."*** Yani o şahıs bu tavrıyla onurunu, saygınlığını yitirir, dokunulamazlığını kaybeder ve alacaklıdan gelebilecek her türlü ilişmeye katlanır.

Mezkur çalışmasında İlyas Karslı ise "Burada geçen 'ırz' kelimelerini 'beden/vücut' şeklinde tercüme etmek ve buna göre izah etmek daha mantıklı olabilirdi."[24] demektedir. Yukarıdan beri naklettiğimiz açıklamaları da dikkate alarak biz yapılan bu değerlendirmeye katılmadığımızı belirtmeliyiz.

Dile getirdiğimiz tercüme hatalarının bir benzerini şu rivayette de görmekteyiz:

Ebu Hureyre (r.a.)'nin anlattığına göre Mâiz b. Mâlik el-Eslemî Rasulullah (s.a.s.)'a gelip, bir kadınla haram ilişkide bulunduğunu dört kez itiraf etti. Rasulullah her seferinde ondan yüz çevirdi. Beşinci seferde bunun gerçek bir birleşme olup olmadığını sorguladı. Mâiz, bunun tam anlamıyla bir ilişki olduğunu ve bu günahından temizlenmek istediğini söyleyince recmedilmesini istedi. Sahabeden biri diğerine: "Şu adama bak! Allah onu gizlemişken nefsi onu bırakmadı da köpek taşlanır gibi taşlandı!" dedi. Allah Rasulü bunu duydu ama hiç ses çıkarmadı, sonra bir müddet yürüdü ve ayağını dikmiş bir eşek leşine rastladı. Böyle konuşan o iki kişiye: "İnin ve şu eşeğin leşinden yeyin!" buyurdu. Adamlar: "Ey Allahın Nebisi! Bundan kim yiyebilir ki?" dediler. Rasulullah:

فَمَا نِلْتُمَا مِنْ عِرْضِ أَخِيكُمَا آنِفًا أَشَدُّ مِنْ أَكْلٍ مِنْهُ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ إِنَّهُ الآنَ لَفِى أَنْهَارِ الْجَنَّةِ يَنْقَمِسُ فِيهَا

22 Abdurrazzak, Musannef, VIII. 317, no: 15358; Buhârî, İstikrâz, 13; Hibe, 25; Muslim, Musâkât, 120; Ahmed, Müsned, II. 416, 456, VI. 268.

23 Hökelekli, agm,. 134.

24 Karslı, İlyas, agm., s. 140.

"Sizin az önce kardeşinizin ırzına sataşmanız, bunu yemekten daha şiddetlidir. Bana sahip olan (Allah')a yemin ederim ki o şimdi Cennet nehirlerine dalmaktadır" buyurdu.[25]

Aslında bu çeviriyi normal bir okuyucu "ırz ve namusa sataşma" şeklinde anlayacaktır. Oysa rivayette bu anlama gelecek bir içerik yoktur. Suçunu itiraf eden ve cezasını çekmek isteyen birine "köpek gibi taşlandı!" şeklindeki sataşmadır söz konusu olan. Bu sataşma ise "ırz ve namusa" değil, o şahsın "onuruna" yapılmış bir tariz olduğu için Hz. Peygamber derhal buna müdahale etmiştir.

Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki Allah Rasulü, kendi itiraf ve isteğiyle zina cezasını kabullenen Mâiz'in, aslında ırz-namus suçu işlemesine rağmen, neticede bir mümin olduğunu ve mümin olarak hâlâ onun bir şeref ve haysiyeti/onuru olduğunu, dolayısıyla hakkında "köpek taşlanır gibi taşlandı" denilemeyeceğini belirtmektedir. Bu yüzden, buradaki "Sizin az önce kardeşinizin ırzına sataşmanız" ifadesi, şöyle çevrilmeliydi:

"Sizin az önce kardeşinizin onuruna sataşmanız, şu (eşek leşini) yemekten daha kötüdür. Beni yaşatan Allah'a yemin ederim ki, o şimdi Cennet nehirlerine dalmaktadır."

Nitekim Allah Rasulü'ne içki içmiş birisi getirilince, onun dövülmesini emretmiş, bunun üzerine kimi eliyle, kimi mendiliyle, kimi de elbisesiyle vurmuştu. Adam giderken oradakilerden bazıları "Allah seni rezil rüsvay etsin!" deyince Hz. Peygamber: *"Öyle demeyin, onun ardından şeytana yardım etmeyin! 'Allah sana rahmet etsin' deyin!"* buyurmuştu.[26]

Diğer rivayetlerde ise defalarca içki içen ve dövülen biri hakkında bir sahabinin "Allahım ona lanet eyle! Ne çok içmekte ve ne çok dayak yemekte!?" demesi üzerine Allah Rasulü: *"Onu lanetlemeyin! Zira o Allah ve Rasulünü seviyor!"* buyurmuştur.[27]

Bu iki rivayetin bize verdiği ortak mesaj şudur: İlki, en büyük haramlardan, günahlardan işlemelerine ve gerekli cezaya çarptırılmalarına rağmen, Allah Rasulü hâlâ onların onurlarını, izzet ve şereflerini korumakta, lanetlenmelerine ve hakaret edilmelerine izin vermemektedir.

25 Ebu Dâvud, Hudûd, 23.

26 Ahmed, Müsned, II. 299.

27 Abdurrazzak, Musannef, VII. 381, no: 13552; Buhârî, Hudud 5.

ALLAH RASULÜ'NÜN ÖĞRETİSİNDE "IRZ", "HÜRMET" VE "ONUR"

Allah Rasulü'nün dilinde ırz yani onur, tıpkı can ve mal gibi saygındır ve dokunulmazdır. Sevgili Peygamberimiz, Veda haccında birkaç yerde irad ettiği hutbelerde tekrar tekrar "can, mal ve ırz yani onur saygınlığını" dile getirmiş ve bu saygınlığın tıpkı Arafat gibi, Arefe günü ve Zilhıcce ayı gibi saygın olduğu vurgusunu yapmıştır.[28]

فإن دماءكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا

Allah Rasulü söz konusu dokunulmazlık vurgusunu başka zamanlarda da yapmıştır. Nitekim şu hadiste dikkat çektiği konular, aslında "ırz" kavramının anlam çerçevesini de ortaya koymaktadır:

لا تَحاسدُوا ولا تناجشُوا ولا تَباغَضُوا ولا تَدابرُوا ولا يبِعْ بعْضُكُمْ عَلَى بيْعِ بعْضٍ، وكُونُوا عِبادَ اللَّه إِخْواناً. المُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لا يَظلِمُه ولا يَحْقِرُهُ ولا يَخْذُلُهُ. التَّقْوَى هَاهُنا ويُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلاَثَ مرَّاتٍ بِحسْبِ امْرِيءٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِر أَخاهُ المسلم. كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حرامٌ دمُهُ ومالُهُ وعِرْضُهُ

"Birbirinize haset etmeyin. Alışverişte pazarlığı kızıştırarak birbirinizi aldatmayın. Birbirinize dargın durmayın ve birbirinize yüz çevirmeyin. Birinizin bitmek üzere olan pazarlığını bozmayın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz ve ona hor bakmaz." Rasulullah (s.a.s.) üç defa göğsüne işaret ederek şöyle buyurdu: "Takva, işte buradadır. Bir kimseye kötülük olarak Müslüman kardeşini küçük görmesi yeter. Müslümanın Müslümana kanı, malı ve onuru haramdır."[29]

Hadisin içeriğine bakıldığında "kardeşlik, takva" vurgusu yapılmakta ve kardeşliği ve takvayı zedeleyen her türlü olumsuz ilişki yasaklanmaktadır. Burada örnek olarak sayılan Müslümanın din kardeşini aldatma, hiyanet etme, yalanlama, hakir görme gibi olumsuz davranışlarının ortak yönü ise her birinin "onur kırıcı" olmasıdır.

Buradaki "ırz" kavramının anlamı dilimizde yaygın olan "ırz ve namusun korunması" olsaydı, hadiste Müslümanları fuhşa ve zinaya karşı uyaran bazı mesajlar yer alırdı. Oysa burada vurgu, takvaya ve kardeşini hakir görmeye olmuştur.

Hadiste saygınlığı sayılan üç husus, din, can/kan ve ırz olduğuna göre buradaki "ırz" tabirinden bedenden farklı bir mana anlaşılmalıdır. Zira "canın dokunulmazlığı" zaten bedeni içermektedir. Dolayısıyla burada "ırz" ile kastedilen, kişinin onuru yahut manevi kişiliği olmalıdır. Yine Usul-i fıkıhta meşhur olan "Zarûrât-i hamse"de geçen "ırzın korunması" da kanaatimizce bu şekilde anlaşılmalıdır.

---

28 bk. Buhârî, Megâzî, 78; Hac, 132; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, Suretu't-Tevbe, 2; İbn Mâce, Menâsik, 76; Ahmed, Müsned, V. 72.

29 Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18.

Yukarıdaki hadislerde geçen "haram" ifadesi bu konuda kilit kavramdır. Arapçada H-R-M kökünden türeyen haram, harem, harîm, ihram, hurmet, mahrem, mahremiyet, mahrum, mahrumiyet, muharrem ihtirâm, muhterem, vb. kelimeler bugünün diliyle ifade edecek olursak, saygınlık ve dokunulmazlık anlamına gelmektedir. Zayıf bir isnad ile gelmekle birlikte şu rivayet, hem hurmet kelimesinin kullanımını hem de ilgili kavramın önem ve anlamını göstermektedir:

Abdullah b. Amr, Rasulüllah (s.a.s.)'ı tavaf ederken gördüğünü ve şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"(Ey Kabe!) Ne kadar hoşsun, kokun ne kadar da güzel! Şânın, hürmetin ne kadar da yüce! Ama canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah nezdinde malıyla, kanıyla müminin hürmeti (dokunulmazlığı), senin hürmetinden daha büyüktür!"*[30]

مَا أَطْيَبَكِ وَأَطْيَبَ رِيحَكِ مَا أَعْظَمَكِ وَأَعْظَمَ حُرْمَتَكِ وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَحُرْمَةُ الْمُؤْمِنِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ حُرْمَةً مِنْكِ

Allah Rasulü'nün dilinde başkasının onurunu kırmak, onurunu zedelemek haramdır. Üsâme b. Şerîk şöyle demiştir: Bedevilerin Peygamber (s.a.s.)'e: "Şu işi yapmakta bize bir günah var mı? Falan şeyde bize bir günah var mı?" diye sorularına şahit oldum. O (s.a.s.) şöyle buyurdu:

عِبَادَ اللَّهِ وَضَعَ اللَّهُ الْحَرَجَ إِلاَّ مَنِ اقْتَرَضَ مِنْ عِرْضِ أَخِيهِ شَيْئًا فَذَاكَ الَّذِى حَرَجٌ

"Ey Allah'ın kulları, Allah (sorduğunuz şeyleri işleyenlerden) günahı kaldırmıştır. Ancak (din) kardeşinin onurundan bir şey kırpan kimse bu hükmün dışındadır. İşte haram olan budur."[31]

Hatta Ebu Davud'un naklettiği şu hadiste haksız yere veya hak etmediği halde bir Müslümanın şeref ve namusuna yani onuruna dil uzatmak, büyük günahların en büyüklerinden sayılmıştır:

إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ الْكَبَائِرِ اسْتِطَالَةَ الْمَرْءِ فِى عِرْضِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقٍّ

"Kişinin haksız yere bir Müslümanın onuruna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindendir..."[32]

Enes b. Malik'in naklettiğine göre Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Yüce Rabbim beni miraca çıkardığında, bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalamakta olan bir topluluğa uğradım. "Bunlar kim ey Cibril?" dedim, O:

30 İbn Mâce, Fiten, 2.

31 İbn Mâce, Tıb, 1.

32 Ebu Davud, Edeb, 35. Aynı yerdeki diğer bir lafız ise şöyledir: إن من أربى الربا الاستطالة في عرض المسلم بغير حق

هؤلاء الذين يأكلون لحوم الناس ويقعون في أعراضهم

"Onlar, insanların etlerini yiyip onların onurlarına ilişenlerdir." buyurdu."[33]

Bu ve benzer rivayetlerden anlaşılan, Hz. Peygamber'in dilinde ırz kavramı daha çok insanların arkasından konuşma, gıybetini yapma bağlamında kullanılmaktadır.[34]

Kul hakkı konusunda çok titiz olan Allah Rasulü, yaşanan haksızlıkların ahrete kalmadan dünyada telafi edilmesini tavsiye etmektedir. Söz konusu haksızlıkların daha çok mali konularda gerçekleşeceği zehabına kapılmak yanlış olacaktır. Zira meşhur Müflis Hadisinde[35] de dile getirildiği gibi kul hakkını gerektiren şeyler "sövme, iftira etme, birinin malını yeme, kanını dökme ve dövme" gibi insanın onurunu ve şerefini ilgilendiren çok çeşitli konularda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla mali konularda kul hakkının giderilmesi nasıl gerekliyse, onur konusunda da helalleşme cihetine gidilmelidir:

رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا كَانَتْ لأَخِيهِ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ فِى عِرْضٍ أَوْ مَالٍ فَجَاءَهُ فَاسْتَحَلَّهُ قَبْلَ أَنْ يُؤْخَذَ وَلَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ فَإِنْ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ حَسَنَاتِهِ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ حَمَّلُوا عَلَيْهِ مِنْ سَيِّئَاتِهِمْ

"Mal ve onur hususunda kardeşinde herhangi bir hakkı bulunup da bu dünyada onunla helalleşene Allah rahmet etsin. Çünkü kıyamette ne dinar ne de dirhem bulunur. Eğer o kimsenin iyilikleri varsa onlar haksızlık edilen kimseye verilir. Şayet sevapları yoksa haksızlık yapılan kimsenin günahları buna verilir."[36]

Hadisin konumuzla ilgili kısmı tercümelerde şöyle çevrilmiştir:

"Mal ve namus meselesinde bir kulun bir kardeşinde bir hakkı bulunur da bu dünya hayatında onunla helalleşirse Allah o kuluna rahmet etsin."[37]

"Üzerinde (bir din) kardeşinin nefsine yahud malına tecavüzden doğmuş bir hak bulunan kimse, dinâr ve dirhem bulunmayacak (kıyamet günün)den evvel, bugün dünyâda mazlumdan o hakkı bağışlamasını istesin.[38]

Yine buradaki "ırz" kavramının aynen veya "namus" diye çevrilmesi halinde, ırz hususunda yaşanan zina, tecavüz vb. haksızlıkların, nasıl helalleşileceği konusu gün-

33 Ahmed, Müsned, III. 224; Ebu Dâvud, Edeb, 5.

34 Rivayetler için bk. İbn Ebi Şeybe, Musannef, V. 277, no: 26050; V. 230, no: 25536; Dârimî, Mukaddime, 57.

35 Müslim, Birr, 59

36 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 2.

37 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 2.

38 Buhârî, Mezalim, 10.

deme gelmektedir. Bu da "ırz" kavramının "onur" diye anlaşılmasının daha isabetli olduğunu gösterir. İkinci çevirideki "nefsine tecavüz" ifadesi ise günümüz dilinde yine yanlış anlaşılmaya müsaittir. Şayet "nefsine haksızlık" şeklinde ifade edilseydi "ırz" kavramındaki "nefis, kişilik" anlamı açısından doğru olurdu.

Nebevi öğretiye göre Müslüman öncelikle kendi onurunu korumalıdır. Konu ile ilgili hadislere bakılırsa bu hususta şu adımlar atılmalıdır:

Önce kişi kendi kendisinin onurunu incitecek davranışlardan uzak kalmalıdır. Nitekim bir gün Allah Rasulü: ***"Müminin kendisini zelil/küçük düşürmesi uygun değildir."*** buyurunca ashab: "O kendini nasıl küçük düşürür?" diye sorarlar. Cevaben Rasulullah (s.a.s.) de şöyle buyurur: ***"Kendini altından kalkamayacağı sıkıntılı işlere sokar."***[39]

İkinci olarak İslam'daki helal ve haramlara riayet ettiği gibi ikisi arasındaki şüpheli şeylerden de sakınmak suretiyle dinini ve onurunu korur.

الْحَلاَلُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ ، وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ

"Helal belli, haram da bellidir. İkisi arasında birtakım şüpheli şeyler vardır ki, çok kimseler bunları bilmezler. Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa, onurunu da, dinini de tertemiz tutmuş olur."[40]

"Şüpheli şeylerden kaçınan Müslümanın dinini ve ırzını korumuş olacağı belirtilirken insanın manevi kişilik değerlerini ifade eden ırzın, din gibi temel bir kavramla yan yana zikredilmesi ilgi çekicidir. Bu ifadeden, kişilik değerlerinin dinî değerler için hakiki zemini teşkil ettiğini, sağlam bir dindarlığın sağlam ve korunmuş bir kişilikte daha da mükemmel olacağını anlamak mümkündür. Ayrıca bundan, manevi kişiliğe saldırının dinin özünü ilgilendirdiği ve bazı şeklî ihmallerden daha önemli sayıldığı anlaşılmaktadır.[41]

Üçüncü olarak da "Onurlu ve kerem sahibi olan mümin,"[42] onurunu koruyabilmek, onurlu bir hayat sürebilmek için gerekli çabaları sarf eder, bu uğurda birtakım mali ve maddi fedakârlıklar da yapar. İsraf ve gösterişe kaçmamak kaydıyla yemesi, içmesi, giymesi, bineği, meskeni ve ailesine sağladığı maişeti vb. harcamaların bile "sadaka" kapsamına alınması oldukça manidardır. Zira onurlu olmak, onurla yaşamak müminin en önemli özelliğidir. Bu konuda Allah Rasulü şöyle buyurur:

---

39 Tirmizî, Fiten, 67.

40 Buhârî, İman, 39.

41 Hökelekli, agm, XIX. 134.

42 Ebu Dâvud, Edeb, 5.

ما وقى به المؤمن عرضه فهو له صدقة

"Mü'minin onurunu korumak amacıyla yaptıkları, kendisi için bir sadakadır."[43]

Allah Rasulü'nün öğretisine göre mümin, kendi onurunu koruyup kolladığı gibi kardeşinin onurunu da korumalıdır.

مَا مِنِ امْرِئٍ يَخْذُلُ امْرَأً مُسْلِمًا فِى مَوْضِعٍ تُنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتُهُ وَيُنْتَقَصُ فِيهِ مِنْ عِرْضِهِ إِلاَّ خَذَلَهُ اللَّهُ فِى مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ

وَمَا مِنِ امْرِئٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِى مَوْضِعٍ يُنْتَقَصُ فِيهِ مِنْ عِرْضِهِ وَيُنْتَهَكُ فِيهِ مِنْ حُرْمَتِهِ إِلاَّ نَصَرَهُ اللَّهُ فِى مَوْطِنٍ يُحِبُّ نُصْرَتَهُ "

"Her kim bir Müslümanı saygınlığının kaybolacağı, onurunun zayıflayacağı bir yerde yardımsız bırakırsa, Allah da onu kendisine yardım edilmesini arzu ettiği bir yerde yalnız bırakır. Kim de bir Müslümana onurunun zayıflayacağı ve saygınlığının yitirileceği bir yerde yardım ederse, Allah da ona kendisine yardım edilmesini arzu ettiği bir yerde yardım eder."[44]

Yine bir başka hadisinde Allah Rasulü (s.a.s.) şöyle buyurur:

مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ رَدَّ اللَّهُ عَنْ وَجْهِهِ النَّارَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kim Müslüman kardeşinin onurundan yana kötülüğü savarsa Allah'ta kıyamet gününde onun yüzünden cehennem ateşini savar."[45]

SONUÇ

"Irz" kavramı, hem dinimizde hem de dil ve kültürümüzde oldukça önemli bir kavramdır. Allah Rasulü'nün hadislerinde "ırzın korunması", tıpkı can ve malın korunması gibi dokunulmazlardandır, saygındır ve güvence altına alınmıştır. Cahiliye döneminde de bilinen ve kullanılan "ırz" kavramının anlam yelpazesi hayli geniş olmasına rağmen bizim kültürümüzde anlamı kaydırılmış ve daraltılmıştır.

Hadislerdeki "ırz" kelimesini, bizdeki ırz kelimesiyle çevirmek hatalıdır. Zira böyle bir çeviri, nebevi mesajın yanlış anlaşılmasına yol açabileceği gibi bazen asıl mesajın kaçırılmasına da neden olabilmektedir. Dolayısıyla "ırz" kavramının geçtiği hadisleri sadece "iffet ve namus" eksenli çevirmek ve okumak, hadislerde asıl kastedilen anlamı göz ardı etmektir. Konu ile ilgili kavramlara baktığımızda, ırz, şeref, izzet, iffet ve hurmet kelimelerinin "onur" tabirine en yakın anlama sahip olan kavramlar olduğu

43 Tayâlisî, Müsned, I. 237.

44 Ebu Dâvud, Edeb, 36.

45 Tirmizî, Birr ve Sıla, 20.

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kanaatimizce ırzı en iyi karşılayan kelime Fransızcadan dilimize geçmiş ve yerleşmiş olan "onur" kavramıdır.

Kanaatimizce bir Müslümanın yaşayabileceği belki de en onur kırıcı olumsuzluk, onun iffet ve namusuna dil uzatmak, kem gözle bakmak, harimine uzanmak, ırzına tecavüz etmek olduğu için âdeta "ırz" kavramı sadece bu anlama tahsis edilmiş ve yalnızca bu alanda kullanılır olmaya başlamıştır. İnsan onurunu ayaklar altına alan bu durum, o kadar ağır basmıştır ki, ırzın/onurun sözlükte yer alan diğer anlamlarını neredeyse gölgelemiştir. Bu ise hadislerde hedeflenen birçok anlamın buharlaşmasına yahut göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu nedenledir ki, hadislerde geçen "ırz" kavramının "ırz" ile karşılanması isabetli değildir. "Onurun korunması" dediğimizde bu ifade, bir kimsenin hor hakir görülmemesi, şeref ve itibarına dil uzatılmaması, gıybetinin yapılmaması vb. anlamların yanı sıra iffet ve namusunun korunmasını da içerir. Oysa "Irzın korunması" denildiğinde bir kimseyle alay edilmemesi veya tahkir edilmemesi vb. hususlar anlaşılmamaktadır.

Kur'an ayetlerine paralel bir şekilde Hz. Peygamber'in öğretisinde de insan onuru çok önem arz etmektedir. Gerek risalet öncesinde ve gerek sonrasında daima onurlu olan Allah Rasulü, Müslümanların onurlu birer birey olmalarını istemekle kalmamış, din kardeşlerinin onurlarını da koruyup kollamalarını, asla haksız yere bir Müslümanın onuruyla oynamamaları gerektiğini öğretmiştir. Nebevi öğretiye göre Müslüman=onurlu insan demektir. Birinin onurunu incitmenin, tıpkı mali yönden oluşan kul haklarında olduğu gibi helalleşilmesi gereken bir konu olduğunun altı çizilmiştir.

Nebevi öğretide, onurlu Müslümanlardan oluşan, onurlu bir hayat ön görülmektedir. Buna göre bir mümin, kendi onuruna ne denli düşkünse, kardeşlerinin onuruna da o kadar hatta daha fazla saygılı olmalıdır. Birçok ayet ve hadislerde geçen biriyle alay etme, birini taklit etme, onu incitecek ağır şakalar yapma, onu küçük görme veya küçük düşürme, arkasından konuşma, iftira atma, ad takma vb. pek çok yasak, sadece ve sadece Müslümanın ırzını yani onurunu korumak içindir. Nitekim ayet-i kerimede Yüce Rabbimiz şöyle buyurmuştur:

"(Şüphesiz) izzet, Allah'ındır, O'nun Rasulü'nündür ve müminlerindir." (Münafikûn, 8)

OTURUM BAŞKANI- Şu anda ben kendimi, sizin de aynı şekilde düşündüğünüzü hissediyorum, Resulullah'ın huzurunda olarak hissediyorum.

Kendim içimden salavat getirdiğim gibi sizlerin de aynı şekilde Resulullah'a salavat getirdiğinizi düşünüyorum.

Bünyamin Erul kardeşimiz ırz kavramını sempozyum konusuyla ilgili olarak onur ile ilişkilendirdi. Kendisine teşekkür ediyoruz.

İlk konuşmacı olarak konuşmasını, tebliğini sundular. Biraz sonra herhalde Ankara'ya dönecekler. Kendisine hayırlı yolculuklar dileyeceğiz. Orada güzel bir iş yapacak. Bizim Diyanet Vakfımızın bir İLKSAY Kurumu var, orada kendisi başkan durumundadır. İLKSAY'ın ödülleri var bunları dağıtacaklar. Kutlu Doğum Haftası değişik etkinliklerle devam ediyor ve bu güzel bir, faydalı bir çalışmadır diyoruz.

Ben şimdi sözü hemen İbrahim Tozlu kardeşimize bırakıyorum. Kendileri Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Onurlu İnsanın İnşasında Sünnetin Yeri ve Sahabe Örneği isimli tebliğini sunacaklar.

Buyurun İbrahim Bey.

2- ONURLU İNSANIN İNŞASINDA SÜNNETİN YERİ VE SAHABE ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TOZLU [1]

GİRİŞ

Cahiliye; insan onurunun ayaklar altına alındığı, cehaletin kol gezdiği, medeniyetin, ahlakın, "insanlığın" arandığı tarihi bir süreçtir. Bu süreç tarihin gizemli bir devresi değildir. Erkeğiyle, kadınıyla, çocuğuyla, aile ve toplumuyla hatta ülke ve milletiyle insan haysiyetinin en kamil bir hayat tarzının doğum mahallidir. Arap Yarımadası, pek çok oluşumlara sahne olmuş, nice peygamberler orayı mekân tutmuştur. Yüce Yaratıcı ilahî mesajını son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) ile yeryüzünde ilan ederken, bu coğrafyada muazzam bir inşa faaliyeti olacağını da ilan etmiştir.

KAVRAM OLARAK ONUR

Onur kelimesi dilimizde insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, haysiyet, izzeti nefis, saygının dayandığı kişisel değer, itibar anlamında kullanılır. Onurlandırmak kendisine saygı duyulan bir kimsenin, bir yere gelerek oradakileri mutlu etmesi, şereflendirmesi; onursuzluk ise şerefsizlik ve haysiyetsizlik demektir.[2] Bu anlam Azerbeycan, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türk lehçelerinde de haysiyet, ar, namus, izzeti nefis şeklinde karşılık bulur.[3] Onur, aslı Fransızca olan ***honneur*** kelimesinden[4] dilimize girmiştir.

Onur Arapçada اَلْمَجْدُ(el-Mecd), اَلشَّرَفُ(eş-Şeref) اَلْكَرَمُ (el-Kerem) kelimeleri ile karşılık bulur.[5] Bu üç kelimenin ortak noktası; kişinin asil, şerefli ve seçkin olmasıdır.

---

1 Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi (itozlu@erzincan.edu.tr).

2 Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, "Onur" md.

3 Ercilasun, Ahmed Bican, ***Türk Lehçeleri Sözlüğü,*** I, 662

4 ***Meydan Larousse,*** IX, 556

5 bk. Râgıb el-İsbehânî, ***el-Müfredât, "k-r-m"*** md. (S. 646), ***"m-c-d"*** md. (S.702).

eş-Şeref kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmez; ***el-Mecd*** kelimesi ***"mecîd"*** şeklinde sıfatı müşebbehe olarak Allah Teâlâ,[6] Kur'an-ı Kerim[7] ve Arş[8] ile ilgili zikredilir. ***el-Mecd*** "Allah hakkında kullanılırsa güzel sıfatlarla övülmüş, kullarına lütuf ve ikramı bol kılınmış"[9] anlamına gelir. ***el-Kerem*** kelimesi her ikisine nispetle daha geniş bir kullanıma sahiptir. Zira aynı kelimenin Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ[10], Kur'an-ı Kerim[11], Kirâmen Kâtibîn[12], melekler[13], anne-baba[14], kullar[15], nebâtât[16] hakkında ***el-Kerim, el-Mükremîn, Kirâmen, Kerimen*** gibi kalıplarla geçtiğini görüyoruz.

el-Kerem kelimesi ***"Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir."***[17] mealindeki ayette geçtiği gibi Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde lütuf ve ihsanda bulunma anlamı ağırlık kazanır. Kullar hakkında kullanılırsa övülen davranışlar ve ahlaki

---

6 bk. Hûd, 11/73 *"(Melekler) dediler ki: Allah'ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır (hamîdün), iyiliği boldur (mecîdün)."*

7 bk. Kâf, 50/1; *"Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun.";* Burûc, 85/21; *"Hayır, o şerefli Kur'an'dır."*

8 bk. Burûc, 85/15 *"Yüce Arşın sahibidir."*

9 bk. Râgıb el-İsbehânî, *el-Müfredât, "m-c-d"* md. (S. 702).

10 bk. Rahman, 55/78 *"Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir."*

11 bk. Vâkıa, 56/77 "*O, elbette değerli bir Kur'an'dır."*

12 bk. Abese, 80/16 "*Şerefli, takva sahibi yazıcıların.";* İnfitâr, 82/11 *"Şerefli üstün' yazıcılar."*

13 bk. Enbiya, 21/26 *"Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.";* Zâriyât, 51/24 "*(Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin (meleklerinin) haberi sana geldi mi?";* Yusuf, 12/31 *"Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.*

14 bk. İsra, 17/23 "*Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."*

15 bk. Furkan, 25/72 *"Ki onlar, yalan şahitlikte bulunmayanlar, boş ve yararsız sözle karşılaştıkları zaman onurlu olarak geçenlerdir."*; Yâsîn, 36/27 *"Gir cennete! denildi. "Keşke, dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını kavmim bilseydi!";* Hucurât, 49/13 *"Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."*

16 bk. Şuarâ, 26/7 *"Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz onda her güzel (kerim) çiftten nice ürünler bitirdik."*; Şuarâ 26/57-58 "*Ama (sonunda) biz onları (Firavun ve kavmini), bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir yerden çıkardık."*

17 Neml, 27/40.

meziyetleri anlatan sıfat olur.[18] Bu bağlamda Müslim b. Halid ez-Zencî[19] adlı ravisi nedeniyle zayıf hükmünü alan كَرَمُ الْمَرْءِ دِينُهُ وَمُرُوءَتُهُ عَقْلُهُ وَحَسَبُهُ خُلُقُهُ ***"Kişinin onuru dini, kişiliği aklı, asaleti şerefidir."***[20] rivayeti de kulun üzerinde görülen övgüye layık sıfatın, dinî özelliği haiz olması gerektiğini telmih eder niteliktedir.

ONURLU İNSAN KİMDİR?

Bu tebliğde "cömert olmak, iyi, ahlaklı, asil, şeref ve haysiyet sahibi" gibi anlamlar ihtiva eden ve yukarıda açıklamasını yaptığımız ***el-Kerem*** kelimesinin karşılığını ***onur*** ifadesi ile kullanmayı tercih ettik. Bu bağlamda "Onurlu insan" kavramına yüklediğimiz manayı ***el-Kerem*** kelimesi ile çerçeveleyerek bu bölümde irdelemek istiyoruz.

Onurun eşanlamlısı ***el-Kerem*** kelimesinden türetilen ve sıfat olarak kullanılan ***kerim*** ifadesine; insan şerefiyle bağdaşmayan ve her türlü kötülükten arınmış, değerli, izzeti nefis sahibi, asil, şerefli, seçkin ve cömert kimse anlamlarını yüklemek mümkündür. Dolayısıyla ***kerim,*** insanın özünde taşıdığı birtakım meziyetleri ihtiva eder. Türkçemizde erkeklere ***kerim***, kızlara ***kerime*** adının verilmesi de bu tür bir meziyetin taşınması isteğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Meşhur dilci, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'ya (207/822) göre "Araplar kötülüğü yok etmek istediği her yerde ***el-Kerim*** sıfatını kullanır."[21] el-Askerî (425/1033) ***el-Kerim*** sıfatının Kur'an-ı Kerim'de; mağlup olmayan, her zaman üstün

18 bk. Râgıb el-İsbehânî, ***el-Müfredât, "k-r-m"*** md. (S. 646).

19 Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mâce'nin ***es-Sünen*** ile Ahmed b. Hanbel'in ***el-Müsned***'inde nakilde bulundukları ravi, ehl-i hicaz fukahasından Müslim b. Halid ez-Zencî (179/795) hakkında el-Ukaylî (***ed-Duafâ***, IV, 151) ve Nesâî (***ed-Duafâ***, I, 228) adı geçen ravinin zayıflığına hükmeder. İbn Hibbân'a göre (***es-Sikât,*** VII, 448); Abdullah b. el-Mübarek, Müsedded, el-Humeydî ve eş-Şâfiî, gibi âlimler, hatalı rivayetlerde bulunan Müslim b. Halid ez-Zencî'den rivayetlerde bulunmuşlardır. ez-Zencî'nin, Ebu Davud'a göre kesretü'l-galat (ez-Zehebî, ***el-Kâşif,*** II, 258), Buhârî'ye göre "münkeru'l-hadis/leyse bihi be'sün" (***ed-Duafâ***, I, 125; ***et-Târihu'l-Evsat,*** IV, 822) ve Yahya b. Main'e göre "leyse bihi be'sün" ifadeleriyle cerh edildiği görülmektedir. (İbn Adî, ***el-Kâmil,*** VI, 308). Zaman zaman ez-Zencî'nin rivayetleri metin itibarıyla hasen veya sahih hükmünü alsa da [bk. Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, (thk. Şuayb el-Arnâûd), I, 81; II, 399; III, 156; V, 339; et-Tirmizî, ***es-Sünen,*** III, 582 (1286)] senet açısından zayıftır. Rivayetleri, İbn Ebi Hâtim er-Râzî'nin de isabetle kaydettiği gibi "Rivayeti mutâbat için alınır; tek başına ihticâc edilmez." (bk. ***el-Cerh***, III, 376).

20 Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** II, 365; el-Hâkim, ***el-Müstedrek***, I, 123; el-Beyhakî, ***es-Sünenü'l-kübrâ***, VII, 136; ***Şuabü'l-iman***, VI, 365; İbn Balabân, ***el-İhsân***, II, 232.

21 el-Ezherî, ***Tehzîbu'l-Luga,*** X, 132.

olan anlamında Allah'ın zâtî[22] veya ihsanı bol manasında fiilî[23] sıfatı olarak kullanıldığına dikkat çeker. İnsan davranışları bağlamında bu sıfatın güzel ve üstün kılınmış olma[24] manalarına geldiğine dair ayetlerden örnekler verir. İnsan onuruna وَلَقَدْ كَرَّمْنا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْناهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ وَفَضَّلْناهُمْ عَلى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِيلاً *"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık"*[25] ayetini örnek gösterir. Aynı kelimeye hadislerde de üstün kılınma manası yüklendiğine **"إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ"** *"Size bir topluluğun büyüğü geldiğinde ona ikramda bulunun"*[26] rivayetiyle işaret eder. ***el-Kerim*** sıfatını taşıyan insanın; cömertliği içinden geldiği gibi gönül hoşluğuyla ve hiç karşılık beklemeden yaptığını kaydeder. [27]

Bu açıklamalardan onurlu insanın; hem Allah hem de insanlar katında şerefli, her türlü kötülükten arınmış, değerli, izzeti nefis sahibi, asil, seçkin ve cömert bir kimse olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Kur'an-ı Kerim bu sıfatı taşıyan Müslümanı Allah'tan hakkıyla korkan kişiler arasında zikreder: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

"Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."[28]

İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman (150/767), nesep ve ırkından dolayı toplum içinde ötekileştirilen, Mekke fethedildiğinde ezanı okumakla onurlandırılan Bilali Habeşî gibi bir sahabinin hayatını, ayette geçen إِنَّ أَكْرَمَكُمْ= ***Muhakkak ki en değerli olanınız…*** ifadesini açıklarken örnek verir. Çeşitli kabilelerle tanışıp kaynaşmakta onun herkesin bakışları arasında Beytullah'ta ezan okumak suretiyle nesebin üstün kılınmadığına dikkat çeker.[29]

eş-Şafii (204/819) insanların kadın ve erkek olarak yaratılmasını ve kendi aralarında kabilelere ayrılmasını, kişinin en değerli/onurlu olmasını akıl sahibi bulunmasına bağlar. Bu ayetten "Takva, ancak akıl sahibi olanlar üzerinde

22 bk. İnfitâr, 82/6 *"Ey (kafir) insan! Kerim olan Rabbine karşı seni aldatan ne?"*

23 bk. Şuarâ, 26/7 *"Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik."*

24 bk. İsra, 17/23 *"… ikisine de güzel söz söyle."*

25 bk. İsra, 17/70 .

26 Ebu Davud, ***el-Merâsîl,*** I, 347; İbn Mâce, İsti'zân, 2 (3712), (el-Elbânî, İbn Mâce'deki rivayet hakkında hasen hükmünü vermiştir. bk. ***Silsiletü Ehâdisi's-Sahiha***, III, 203); İbn Ebi Şeybe, ***el-Musannef,*** V, 234 (25584); et-Taberânî***, el-Mu'cemu'l-Kebîr,*** II, 325; XI, 304; el-Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, VIII, 291.

27 bk. el-Askerî***, el-Furûk,*** I, 175.

28 Hucurat, 49/13.

29 Mukâtil b. Süleyman, ***et-Tefsir,*** IV, 97.

söz konusu olur"[30] sonucunu çıkartır.

ez-Zemahşerî (538/1144), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Mekke'nin Fethi'nde okuduğu hutbede insanlara *"Sizden cahiliye ayıbını ve büyüklenmeyi gideren Allah'a hamdolsun"* diye hitap ettikten sonra فَالنَّاسُ رَجُلَانِ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ، وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ *"İnsanlar iki türlüdür: Dindar; takva sahibi ve onurludur. Fâcir (utanmaz, şerefsiz) de hain ve alçaktır"*[31] hadisini îrad ettiğini hatırlatır. Kişinin onurlu olması ile takva sahibi bulunması arasında bağ kurar.[32]

Fahruddin er-Râzî (606/1209) yukarıda geçen ayete "Takva sahibi olmak, kerem sahibi olmayı gerektirir. Kerem sıfatı takvayı peşinden getirir."[33] demek suretiyle mükerrem (kerem sahibi olmak) ile muttakî (takva sahibi) olmanın birbirinden ayrılamaz iki özellik olduğunu ortaya koyar.

el-Kerim sıfatına yüklenen anlam ile *onur* kelimesinin geçtiği ayet ve hadisleri bir bütün olarak ele aldığımızda, başlıkta verdiğimiz "Onurlu insan kimdir?" Sorusunu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ "İnsanların en şerefli olanı kimdir?" şeklinde sorulması bağlamında cevaplandırmanın yerinde olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabilerin bu sorusuna **"أَتْقَاهُمْ"** *"En çok Allah'tan korkanıdır"*[34] ifadesi ile cevap verir. Kelimenin ismi tafdil ile geldiğini dikkate alırsak, mükerrem ile muttakî arasında bir derecelemenin olması muhtemeldir. Ancak takva sahibi olmakla onurlu insan olmak arasında sıkı bir bağ vardır. Bu durum, insanın izzet ve şerefinin Allah'a yakınlığı ile irtibatlı olması veya değerli insanın Allah katında onuru/şerefi olması şeklinde de özetlenebilir.

ONURLU İNSANIN İNŞASI

Onurlu insanın inşası bir gelişim sürecini gerekli kılar. Yüce Yaratıcı, insanın gelişimini kemale erdirmek için ilk insanın yaratılışından itibaren nebiler göndermiş ve insanlara rehberlik etme görevini onlara yüklemiştir. Onurlu insanın inşası tesadüfî bir zemine bırakılmamıştır. Bilakis rehberlerle edinilecek bilginin fert üzerinde tekamülü önemsenmiştir. Kısaca bu tekamüle ameli salih de denilebilir. Bir başka ifadeyle bunun adı, ferdin yaptığı amellerin Allah katında kabul edilecek seviyeye yükseltilmesi gayretidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gönderilmesinden önceki zaman dilimi cahiliye insanın

30 eş-Şafii*, et-Tefsir,* III, 1279.

31 Tirmizi, Tefsiru sure, 49/5 (el-Elbânî, hadisin sahih olduğunu kaydeder. bk. ***Silsiletü Ehâdisi's-Sahiha***, VI, 451, 719; II, 1299).

32 ez-Zemahşerî, ***Tefsir,*** IV, 374..

33 er-Râzî, ***Mefâtîhu'l-Gayb,*** XXVIII, 114.

34 Buhârî, Enbiya, 8, 19; Menâkıb, 1; Tefsiru sure, 12/2; Müslim, Fedâil, 168; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** II, 431.

tekâmülü için bu sürecin bir parçasıdır. Cahiliye, onurun inşa edileceği medeniyet öncesi bir nevi hafriyat çalışması, sağlam bir binanın yapımı öncesi alt yapı kazısıdır.

a) Cahiliye Devrinde İnsanın Onur Arayışı

Cahiliye döneminde insan en önemli sınırı aşmıştır. İnsanın kul, Yaratıcısı'nın Allah olduğunu idrak etmemiştir. Yüce Yaratıcı "Son Peygamberi"ni göndermeden önce; Kisrâ'nın sarayındaki gibi taş sütunları yıkıp tarumar etmek, Semâve Vadisi gibi kupkuru yerleri gürül gürül akıtmak, Sâve Gölü misali[35] suları içe çekmek suretiyle mülkünde tasarrufta bulunmuştur. Gönderdiği son elçiyi "Peygamber" sıfatıyla en mükemmel insanın inşasında *"Âlemlere Rahmet Olarak"*[36] nitelemiştir.

Cahiliyenin karanlığı temsil etmesi; insanın, tutum ve davranışlarında cahil kalması ve bilgisizce hayat sürmesi anlamına gelir.[37] Öyle bir hayat ki, kişi sefere çıksa yanına dört taş almakta, yolculuğu esnasında taş bulamazsa kumlardan tepecikler yapmakta hatta ona tapmaktadır.[38] Eğer bu yolculuk denizde ise yanında kerpiç ve tuğla bulundurmakta ve ondan medet ummaktadır.[39]

Bu kendini bilmezlik, sosyal hayatta örf haline gelmiş; din, bir kavram kargaşasına dönüşmüştür. Mekkeliler *"Melekler, Allah'ın kızları"*[40], müşrikler *"Tanrıya yaklaşmak için putlara tapıyoruz"*[41] diye kendilerine bir üst kimlik oluşturmaya çalışmaktadır. İnançlarında güçlü olduklarını iddia eden Hristiyanlar *"İsa, Allah'ın*

35 bk. Ebu Nuaym, ***Delâil,*** I, 96; İbn Kesir, ***es-Sîre,*** I, 215, 217; ez-Zehebî, ***Târihu'l-İslam,*** I, 35; el-Halebî, ***es-Sîre,*** I, 120.

36 Enbiya, 21/107. (Bu tebliğde zikredilen ayetlerin mealleri Türkiye Diyanet Vakfına ait mealden alınmıştır).

37 Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu ad; İslam dininin cahiliyeden üstünlüğü anılırken ***"Yoksa onlar (İslam öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar?" (***Mâide, 5/50); aynı şekilde ehli beyte geçmişte olduğu gibi olumsuz davranışlarda bulunmamaları tavsiye edilirken ***"Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın."*** (Ahzab, 33/33) ve devrin özelliği olan taassup halini ***"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi."*** (Fetih 48/26) şeklinde beyan edilirken kullanılır. Öte yandan mesela Ebu Zer'in, Bilâl-i Habeşî hakkında "Kara kadının oğlu" şeklinde küçümsemesini kabul etmeyerek bu tür davranışı Hz. Peygamber'in ***"Sende hâlâ cahiliye huyu yaşamaktadır."*** sözleriyle kınamasında (bk. Buhârî, İman, 22; Itk, 15; Müslim, Eyman, 38, 40, Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, XXXV, 341) ve Veda Hutbesinde ***"Biliniz ki cahiliye işlerinden olan her şeyi ayaklarımın altına almış bulunuyorum"*** (bk. Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Buyû', 5; İbn Mace, Menasık, 76, 84) gibi hadislerinde cahiliyenin, İslam'a göre dinî tutum ve davranışlarda kabul edilemez bir zaman dilimi olarak vurgulandığını görürüz.

38 Dârimî, ***es-Sünen,*** Mukaddime, 1 (I, 155).

39 İbn Ebi Şeybe, ***el-Musannef,*** II, 270.

40 bk. Nahl, 14/57; Sâffât, 37/149; Zuhruf, 43/16; Tûr, 52/39.

41 bk. Zümer, 39/3; Şuarâ, 26/71.

oğlu"[42], Yahudiler de *"Hayır, Üzeyir Allah'ın oğlu"*[43] diyerek içlerindeki haset ateşini dışa vurmaktadır. Bunu söylemekle insan onuruna güya değer atfetmiş olduklarını zannetmektedirler.[44]

Yüce Yaratıcı, içinde bulundukları bu durumu *"Andolsun ki onlara 'Gökleri ve yeri kim yarattı' diye sorsan, mutlaka 'Allah' derler."*[45] şeklinde açıklarken onların, kendini bilmezlik içinde bulunduklarını teyit etmekte ama bir gerçeğin ilanını murad etmektedir. O da şudur: Son Peygamber'in şahsında tüm insanlık, insan onuruna yakışan bir duruş göstermeli ve şöyle demelidir**:** *"De ki; İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzereyiz. Allah'ı tenzih ederim. Ve ben ortak koşanlardan değilim."*[46]

b) Kur'anı Kerim'de Onurlu İnsan İnşası

Onurlu insanın inşasında, şeref ve üstünlüğü ile örnek bir insan modelinin varlığından ve devamından bahsetmek gerekir. Zira inşa (أنشأ) kelimesi ilk defa yapmak, var etmek (îcad ve ihdas) manasına geldiği gibi; yükseltmek, güzel yapmak ve ayağa kaldırmak, bir fiilin gerçekleştiğini ifade etme anlamlarına da gelir.[47] Bu bağlamda tebliğimizde onurlu insanın inşası derken, onu yoktan var etmek değil; insani değerlerle yükseltmek, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözlerinin üzerinde nasıl gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamaya vurgu yapılmaktadır.

Hiç şüphesiz yaşadıkları hayat tarzları ve üstlendikleri tebliğ, tebyin ve tezkiye gibi sıfatlarla[48] insanı en kemal mertebeye yükseltecek olan nebilerin gönderilme sebebi, insanı onurlu bir hayata yükseltmek ve yaratılanlar arasında üstün sıfatlarla fark edilebilir kılmaktır.

Kur'an-ı Kerim insanın hangi özelliklerle ve neden yüceltildiğine işaret ederken şöyle der: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli*

42 bk. Mâide, 5/17; Tevbe, 9/30.

43 bk. Zuhruf, 43/15; Tevbe, 9/30.

44 Ayrıca bk. Râzî, ***Mefâtih,*** XVIII, 520; Ebu Hayyân, ***el-Bahru'l-Muhît,*** VI, 332; el-Âlûsî, ***Rûhu'l-Meânî,*** VII; 63.

45 Lokman, 31/25; Zuhruf, 43/87.

46 Yusuf, 12/108.

47 el-Ezherî, ***Tehzîbü'l-Lüga***, XI, 287; İbn Manzûr, ***Lisânu'l-Arab***, I, 170; ez-Zebîdî, ***Tâcu'l-Arûs***, I, 466.

48 bk. *"Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik."* Bakara, 2/151; ayrıca bk. Cuma, 62/2.

nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."[49]

Buradan insana verilen üstünlüğün, çeşitli rızıklarla sağlandığını anlıyoruz. Ama asıl ayırt edici özelliğin *"İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde "Rabbim bana ikram etti" der."*[50] beyanında olduğu gibi, ikrama layık olmakla onurlu insan duruşu arasında bir irtibatın olduğu görülür. Hatta bu durum *"Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım."*[51] uyarısı ile de bütünleştirilebilir.

Öte yandan وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Kadınlar (Yusuf'u (a.s.) görünce) 'Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir!' Dediler."*[52] ayetinde örnek verildiği üzere Yusuf (a.s.)'u gören kadınları hayrete düşüren, her ne kadar onun (a.s.) güzelliği ise de gerçekte "onurlu insan modeliyle" insanlara takdim edilmesidir.

Onurlu (Kerem sahibi) insan; Kur'an-ı Kerim'de kimi zaman وَجَاءهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ *"Onlara (davette bulunan) şerefli bir elçi gelmişti."*[53] ayetinde zikredildiği gibi bir melek veya بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ *"Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!" dedi."*[54] ayetinde açıklandığı üzere de nebilere tabi olan bir ümmet örneği ile anlatılır.

Konuyu onurlu insan inşası bağlamında ele aldığımızda dikkati çeken husus; "kerim veya mükremîn" gibi aynı kökten türetilen kelimenin, üstünlük ifade eden özellikler için de zikrediliyor olmasıdır. Bu sıfatın Kur'an-ı Kerim'de إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ *"Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."*[55] şeklinde geçmesi hatta ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *"(Allah zebânilere emreder): Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!"*[56] ayetinde olduğu gibi yine aynı kelime (kerim) ile anlatılması ve "onurunu kaybeden insan" için örnek verilmesi düşündürücüdür.

---

49 İsra, 17/70.

50 Fecr, 89/15.

51 İbrahim, 14/7.

52 Yusuf, 12/31.

53 Duhan, 44/17.

54 Yasin, 36/27; İbn Abbas, Mücahid ve Mukâtil'e göre burada zikredilen kişi Habibü'n-Neccâr'dır. (bk. el-Kurtubî, ***el-Câmi'***, XV, 17; er-Râzî, ***Mefâtîhu'l-Gayb,*** XXVI, 262)

55 Hucurat, 49/13.

56 Duhan, 44/49.

Sonuç olarak; onurlu insanın inşası kişiyi (kulu) Allah'a, peygamberlerine, meleklerine, ilahî kitaplarına yakınlaştırmaktır. Allah Teâlâ elçilerini bunun için göndermiş ve onları insanlığa örnek göstermiştir. Tîn suresinde zikredildiği üzere Sîna ve Mekke gibi güvenli yerlerde şehir hayatı insana örnek gösterilmiş ve ***"İnsanı en güzel biçimde yarattık"***[57] denilmiştir. Böylelikle haysiyetini koruyabileceği ve çevresinde onurlu kulların bulunduğu bir atmosfer (dünya), insanoğluna geçici bir hayat olarak verilmiştir. Sonsuz (Ahiret) hayatı ise onun dünyadaki tutum ve davranışlarına bağlanmıştır.

ONURLU İNSANIN İNŞASINDA SÜNNETİN YERİ

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadığı dönemin önceki milletlerde olduğu gibi bir süreç olduğunu ifade etmekle, tarihselci bir yaklaşımı kast etmiyorum. Bilakis bu süreci farklı kılan ve diğerlerinden ayırt eden ***"Sünnet"*** adıyla takip edilecek bir peygamberin yoludur. Ben bu tebliğimde projeksiyonu alttan yukarı tutmak suretiyle bir analiz yapmaya çalışacağım. İnancın pratiğe yansımasını Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında bazı sahabe örnekleri ile irdelemeye gayret edeceğim.

İnsanoğlunun, her devirde birçok ideolojiyle çepeçevre kuşatılması kaçınılmaz olmuştur. Günümüzde de böyledir; inandığı değerleri uğruna nice Müslüman fertler, aileler, milletler, devletler şeref ve haysiyetleri ile onurlu bir duruş için mücadele eder. İnsanlık âleminin yaşadığı pek çok dram, ailevî problemler, kişilik ile ilgili sorunlara tek çözüm, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözleri, uygulamaları ve tavsiyeleridir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamalarının niteliğini gösterme bağlamında en güzel örnek sahabedir. Onların hayatını görmezlikten gelemeyiz. Hz. Peygamber (s.a.s.) onları bir ideoloji uğruna yetiştirmemiştir. Bilakis onurlarını yücelten özellikleri itibarıyla "insanlık için çıkarılmış mükemmel bir örnek" sıfatıyla onurlandırmıştır. Sahabe onurlu hayatları ile Peygamber yoluna sahip çıkmış ve sünneti nesilden nesle aktarmışlardır.

a) Dinin İnşasında "İnsan Peygamber"in Rolü

Din; ilahî bir sistem iken, insanlar arasından seçilmiş kullarla (peygamberlerle) anlatıldı. Son din İslam; Kur'an merkezli inanç fikrini, Sünnet ekseninde bir hayata yaydı. Bir ***"insan peygamber"*** şahsında yükseldi. Peygamber'in hayat tarzı "Sünnet, insan üzerinde Kur'an ahlakının yansıması ve her alanda bir tezahürü"[58] oldu.

İslam; dinin kutsal kitabında vahyolunan bir peygamberin diliyle Hz. Muhammed (s.a.s.)'in öncelikle bir beşer olduğunu ***"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim.***

57 Tîn, 95/4.

58 Erul, Bünyamin, ***Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber***, s. 152 (IX. Kur'an Sempozyumu, 2006, Konya, Kur'an'da Ahlaki Değerler), Fecr Yay. Ankara 2007

(Şu var ki) bana, İlah'ınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor."[59] gibi ayetlerle ilan etti. Peygamberinin insanlar içinden özellikle çıkarıldığını açıkladı: *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik."*[60] Hz. Peygamber, halkının/ümmetinin dertleri ile meşgul oldu; onları tebliğ, ta'lim, tebyin ve tezkiye ile onurlu bir hayata hazırladı.[61] Dinin bütün esaslarını tamamladı; kendinden sonra içine ilaveler (bidat) yapılmasına asla imkân vermedi: *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim."*[62] Din hayatının yerleşme sürecini, tüm din ve din mensupları içinde alenî olarak kemale erdirdi: *"De ki: Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber olanların Kitab'ı ve benden öncekilerin Kitab'ı."*[63] *"(Ehlikitap:) Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de."*[64]

Dinin inşasında bir "insan peygamberin" öne çıkartılmasıyla Allah'ın birliği (vahdaniyet) ispatlandı. Peygamber'in, insanlar arasından seçilmesiyle yaratıcı ile kul (Abd ve Ma'bûd) arasındaki fark ortaya konuldu. Peygamber insanların kendi diliyle dini anlattı. Tebliğ, ta'lim, tebyin ve tezkiye ile onurlu hayatın bir süreç olduğunu vurguladı. Dinin zaman içinde değişmesine veya değiştirilmesine sebep olabilecek bütün fizik imkanları ortadan kaldırıldı. Tüm din mensupları, *"Haydi delillerinizi getirin!"* denilerek bu hayatın içine çekildi; itiraz kapısını kapatıldı, kabullenme sağlandı.

Hz. Peygamber (s.a.s.) inandığı bu şerefli davasında bir eline güneşi diğer eline de ayı vermiş olsalar dahi bu yoldan vazgeçmeyeceğini daha peygamberliğinin ilk günlerinde ilan etmiş bulunuyordu.[65] Bu ilkeli duruş, dinî inancı perçinledi. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in söylemleri ile dinin ilkeleri arasında değişkenlik görülmedi. Peygamber'i görüp iman edenler (sahabe) ve Peygamberlik yılları boyunca nebevî hayat tarzı ile yetişti.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefat ettiğinde Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer (r.a.) arasında yaşanan olay bu hayat tarzının önemli bir tezahürüdür. Mescid-i Nebi'de Hz. Ömer (r.a.) ayaktadır. Hiç kimseden Hz. Peygamber (s.a.s.)'in öldüğünü işitmek istemez. Bir müddet sonra Ebu Bekir (r.a.) mescide girer. *"Otur ey Ömer!"* der.

---

59 Kehf, 18/110; Fussılet, 41/6.

60 İbrahim 14/4. Ayrıca bk. Nahl, 16/36.

61 bk. Bakara, 2/151; ayrıca bk. Cuma, 62/2.

62 Mâide, 5/3.

63 Enbiya, 21/24.

64 Bakara, 2/111.

65 İbn Hişam, ***es-Sîre,*** I, 266; es-Süheylî, ***er-Ravdu'l-Ünf,*** III, 10; İbn Kesir, ***es-Sire,*** I, 474.

İbn Hişam'ın (218/833) naklettiğine göre[66] Ebu Bekir (r.a.)'in sesini işitir işitmez sahabîler ona yönelir ve Ömer (r.a.)'in etrafından dağılırlar. Ebu Bekir (r.a.) ashaba: *"Kim Muhammed'e kulluk ediyorsa -bilsin ki- O ölmüştür. Kim de Allah'a kulluk ediyorsa –yine bilsin ki- Allah ölmez."* sözleriyle hitap eder ve ardından *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."*[67] mealindeki ayeti okur.

Ebu Hureyre (r.a.)'nin naklettiğine göre, Ömer (r.a.)'in ifadesi o gün yaşananları doğrular niteliktedir: *"Vallahi ben o ayeti Ebu Bekir (r.a.) okuyunca anladım ki Resulullah (s.a.s.) vefat etmiştir."*[68] Onurlu duruşuyla o gün mescitte bir farklılık meydana getiren Ebu Bekir (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ahirete irtihalinden sonra ilk defa Kur'an'dan bir hüküm çıkartmayı da gerçekleştirmiş olur.

Ayetin tefsirindeki delalet savaştan gerisin geri dönmekten ziyade, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in davasından dönmemeyi işaret etmektedir ki, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in davranışı da bunu gösterir. Müfessirlere göre ayet; "Uhud Savaşında 'Peygamber öldü' şâyiasının yayılması üzerine indirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mabud değil kul olduğuna; eğer o, ölür veya öldürülürse Müslümanların zafiyet göstermemesi gerektiğine ve onun davasından vazgeçmemeleri icap ettiğine"[69] işaret etmektedir.

Mescid-i Nebi'de yaşananları, Peygamber'in sünnetinde onurlu bir insanın inşası bağlamında ele alırsak, İslam'ın bir doktrin (ilkeler, öğretilerden ibaret) olmadığını ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini ihya ederken bir ideoloji kurmadığını söylememiz icap eder. Zira ideolojilerin en karakteristik özelliği, "belli varlıklara ve kişilere bağımlı

66 İbn Hişam, ***es-Sîre,*** II, 656.

67 Âli İmran, 3/144.

68 Geniş bilgi için bk. İbn Hişam, ***es-Sîre,*** II, 656; el-Beyhakî, ***Delâilü'n-Nübüvve***, VII, 216; es-Süheylî, ***er-Ravdu'l-Ünf,*** VII, 585; İbn Kesir, ***es-Sire,*** III, 61; el-Kastallânî, ***el-Mevâhib,*** III, 567.

69 bk. ez-Zemahşerî, ***el-Keşşâf,*** I, 421; Ebu Hayyân, ***el-Bahru'l-Muhît,*** III, 53; el-Kurtubî, ***el-Câmi',*** IV, 221; er-Râzî, ***Mefâtih***, IX, 17.

olması"[70] iken, Ebu Bekir (r.a.) o günkü duruşuyla Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini ihya eden onurlu bir insan modeli ortaya koymuş olmaktadır.

b) Sünnet, Sahabe Hayatına Ne Katmıştır?

Hz. Peygamber (s.a.s.)'i tanıyan ve ona tabi olmakla önemli görevler üstlenen sahabenin ayırt edici özelliklerini burada bir bir saymak elbette mümkün değildir. Ancak bu tebliğde sahabenin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ve sünnetine tabi olmakla elde ettikleri ve sünnetin onlara kattığı bazı değerlerden örnekler vermek suretiyle, sünnetin sahabenin şahsında insan hayatına katacağı bazı değerlere vurgu yapmak isteriz:

1) Sünnet; Sahabeye İtidal Kazandırmıştır.

Sahabe; cahiliye devrini idrak etmiş ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaleti ile özünü kavramış bir nesildir. Deyim yerindeyse her türlü kötülüğü gördükten sonra iyilik ve hayır karşısında tam manasıyla Allah ve Resulünü kabul etmiştir. İmanları olaylarla-ayetlerle tescillenmiş, insanlık âleminde en müşkil hadiseler arasından seçilip çıkartılmışlardır.

Ebu Said el-Hudrî (r.a.)'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurur: *"Nuh ve ümmeti (kıyamet günü) gelir. Yüce Allah ona peygamberlik görevini (tebliğ) yaptın mı diye sorar. O da 'evet, yaptım' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ ümmetine 'Size tebliğ yaptı mı' diye sorar. Ümmeti 'Hayır, bize hiçbir nebî gelmedi' derler. Allah Teâlâ, Nuh'a kendisine kimin şahitlik edeceğini sorar. O 'Muhammed (s.a.s.) ve ümmetinin, kendisinin tebliğ yaptığına şahitlik edeceğini' söyler."* Râvî; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bunu söyledikten sonra وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا *'İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.'*[71] وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ ayetini okuduğunu *ve "Vasat, adaletli olmaktır."* dediğini ifade eder."[72] Ayette geçen vasat

70 Mesela Marx'a (1818- 1883) göre insanlar, hâkim konumda olanların mevkiini meşrulaştırmak ve korumak için birtakım şeylere inanırlar. Bu durumda yapay bir bilinçlilik meydana gelir. Fertler yanlış fikirler (ideoloji) ile donatılır. (bk. Ruth A. Wallace, Alison Wolf, Çağdaş Sosyoloji Kuramları S. 103-104; çev. Leyla Elburuz, Ramis Aras) Punto Yayıncılık, İzmir 2004) Şerif Mardin'e göre ise ideolojiler ikiye ayrılır: ***a) Sert İdeolojiler:*** Sistematik bir şekilde işlenir. Teorik eserlere dayanır. Seçkinlerin kültürleriyle sınırlıdır. ***b) Yumuşak İdeolojiler:*** İnsan davranışlarından çıkarılmış psikolojik bir süreçtir. Bir manada vaziyet alıştır; insanın tutumlarına göre değişir. (bk. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, s. 14-15, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 16. Baskı).

71 Bakara 2/143.

72 Buhârî, Enbiya, 3; Tirmizî, Tefsiru Sure, 2/143; İbn Mâce, Zühd, 34; el-Hâkim, ***el-Müstedrek***, II, 295; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, III, 32; IV, 13; İbn Balabân, ***el-İhsan,*** XVI, 199.

(اَلْوَسَطُ) kelimesi diğer sahih kaynaklarda da *"adalet"* anlamında zikredilir.[73] Müfessirler de bu manayı doğrular.[74]

Sahabe insanlık için bir rahmet ve denge unsurudur. Hadiseleri en derinden yaşamıştır. Bunun bir sonucu olarak itidalin, güvenin simgesi olmuştur. Yukarıda geçtiği gibi Kur'an ve hadislerde zikredildiği üzere ifrat ve tefrit arasında vasat bir ümmettir.

Nitekim geçmişini hatırlayan bir sahabî, bir gün Allah Resulü'ne gelir ve şöyle der: "Ey Allah'ın Resulü! Biz cahiliye devrinde putlara ibadet ederdik. Evladımızı katlederdik. Benim bir kızım vardı. Çağırınca yanıma gelirdi. Kendisine seslendiğimde sevinirdi. Yine bir gün onu çağırdım. (Koşarak) yanıma geldi. Pek uzak olmayan, aileme ait bir su kuyusu yanına (birlikte) vardık. (Daha önceden hazırladığım) Kuyunun içine onu itiverdim. Son anında bana "Babacığım, babacığım" diye sesleniyordu. Bu sözler üzerine Resulullah (s.a.s.)'ın gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Resulullah (s.a.s.) ile birlikte olanlardan biri "Hz. Peygamber (s.a.s.)'i hüzünlendirdin" diyerek adama çıkıştı. Resulullah (s.a.s.) ona *"Dur, o en mühim gördüğü şeylerden bahsediyor"* dedi ve ardından aynı kişiye *"Yaşadıklarını bana bir daha anlat"* buyurdu. Adam bir kez daha anlattı. Bu sefer Resulullah (s.a.s.), gözyaşları sakalını ıslatıncaya dek ağladı. Daha sonra adama şöyle buyurdu: *"Şüphe yok ki Allah, insanların cahiliye devrinde yapmış oldukları günahları bağışlamıştır. Bundan böyle sen de (güzel) amelini bırakma!"*[75]

Sahabe sünnete tabi olmakla, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gerçekte ne demek istediğini idrak etmiştir. Sünnet bu bağlamda sahabileri basiret ve fetanet ehli haline getirmiş,

---

73 bk. İbn Battal, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî,* XX, 5; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VIII, 172; el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî,* X, 341; el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VIII, 238.

74 Vasat; iki şeyin tam ortası anlamına geldiği gibi, ifrat ve tefritte, işlerde, ahlaki meziyetlerde, iki hasımdan birine hükmederken bir tarafa meyletmeyecek düzeyde adaletli olmak … gibi çeşitli manaları ihtiva eder. Geniş bilgi için bk. er-Râzî, *Mefâtih,* IV, 84; el-Kurtubî, *el-Câmi',* II, 153.

75 ed-Darimi, *es-Sünen,* I, 153, (Mukaddime, 1) [ed-Dârimî bu rivayetiyle teferrüd etmiştir. İbn Ebi Hatim, ed-Darimî'nin hadis tahdis ettiği râvî Ebu'l Abbas Velid b. Nadr Remlî Mesûdî'nin, râvî Meserret b. Ma'bed'den rivayette bulunduğuna işaret eder. (bk. İbn Ebi Hatim, *el-Cerh,* IX, 19) Meserret b. Ma'bed ta'dilin en alt seviyesi olan mâ bihi be's (zararsız) sıfatıyla anılır. (Aynî *Şerhu Süneni Ebi Davud,* III, 261). Ebu Davud onun bir hadisini tahric etmiştir. (bk. Ebu Davud, Salat, 107; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* XVIII, 303) Bu rivayete, el-Elbânî hasen sahih hükmünü verir. (Sahihu Ebi Davud, III, 282) Meserret b. Ma'bed'den hadisi nakleden el-Vazîn b. Atâ (v. 149/766) ise üzerinde konuşulan biridir; (el-Cûzecânî, İbn Sa'd gibi) zayıftır diyenler ile (Ebu Zur'a, İbn Main ve Ahmed b. Hanbel gibi) sikadır diyenler de vardır. (Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, IX, 325). el-Elbâni, ed-Dârimî'nin teferrüd ettiği bu rivayeti, İbn Mesud tarikı ile gelen *"Ey Allah'ın Resulü! Cahiliye döneminde yaptıklarımızdan hesaba çekilecek miyiz?"* (bk. Buhârî, Mürteddin, 1, Müslim, İman, 189, 190; Ebu Davud, Diyât, 25; İbn Mace, Zühd, 29) hadisini şahid getirerek nakleder. (el-Elbâni, *Silsiletü's-Sahiha,* VII, 1162).

kendilerinden sonraki nesle neyi, nerede, nasıl ve ne zaman anlatabileceklerine dair zahir ve batında keskin bir anlayış sahibi yapmıştır.

2) Sünnet; Sahabeye Şahsiyet Kazandırmıştır.

Sahabenin terbiyesi, gelişmesi ve yetişmesinde sünnet; pek çok üstün meziyetler sağlamıştır. Bunlardan biri de yalan söylememektir. Yalan söylememek ferdin şahsiyeti ile ilgili bir meziyettir. Sahabenin şahsiyeti, Hz. Peygamber (s.a.s.) adına söz veya uygulamalarda yalan söylememekle yücelmiştir. Enes (r.a.)'in ***"Size Resulullah (s.a.s.)'den rivayet ettiğimi ondan işitmişimdir. Zira biz (ashabımız) birbirimiz arasında yalan bilmeyen bir topluluğuz."***[76] ifadesinden sahabenin içinde bulunduğu ve taşıdığı yüce ahlaki değeri anlamak mümkündür.

Sahabenin, asla yalan söylememe esası üzerine sünneti ikâme etmesini, Tebûk harbine katılamayan Ka'b b. Malik (r.a.)'in yaşadıklarından ve naklettiği uzun rivayetinde Ka'b b. Mâlik (r.a.)'in ***"Ben ve arkadaşlarım yalan söyleyemezdik. Zira yalan söylersek daha öncekilerin helak olduğu gibi biz de helak olurduk."***[77] anlatımından çıkartmak mümkündür.

Sahabenin adil olması (Udûl sahibi); sünnetin ihyası ve hadislerin rivayeti için en önemli ölçüdür. Hadislerin intişarı ancak doğru sözlü, yalan bilmeyen sika râvîlerle olmuştur. Peygamberliği süresince Resulullah (s.a.s.)'ın sahabeyi doğru sözlü olmakla ve yalana başvurmamakla terbiye etmesinin sonucu, sahabeyi gören nesil de güvene dayalı bir atmosferde sünnetin inşasına tanık olmuştur. Nitekim daha sonra Ehl-i hadis sahih hadisi; "Adalet ve zabt sıfatını haiz sika bir râvînin şâz ve illetten uzak bir haberi muttasıl olarak rivayet etmesi"[78] şeklinde tanımlayacaktır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) sahabenin şahsında yalan söylememe erdemini, bir onur meselesi yapar. Malik b. Safvan'dan nakledilen rivayete göre sahabe; Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ***"Mümin korkak olabilir mi?"*** diye sorar. Efendimiz (s.a.s.) ***"Evet, olması muhtemeldir."*** diye cevap verir. ***"Mümin cimri olabilir mi?"*** diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.s.) yine ***"Evet, olması muhtemeldir."*** diye cevap verir. Ancak ***"Mümin yalancı olabilir mi?"*** diye sorduklarında ise ***"Hayır, mümin yalancı olamaz"*** buyurur.[79]

---

76 el-Hatib el-Bağdadî, ***el-Kifâye,*** I, 38.

77 et-Tirmizî, Tefsiru Sure, 9/17; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** VI, 389; İbn Balabân, ***el-İhsân,*** VIII, 163.

78 el-Hâkim, ***el-Medhal,*** I, 36; İbnu's-Salah, ***Mukaddime,*** I, 11; İbn Cemâ'a, ***el-Menhel***, I, 33.

79 bk. Mâlik, ***el-Muvatta'***, Kelam, 19; el-Beyhakî, ***Şuabü'l-Îmân,*** VI, 456. el-Aclûnî, rivayetin mürsel olduğunu söylerken [***Keşfu'l-Hafâ,*** II, 127 (1921)] ***"Yalan uyduranlar ancak Allah'ın ayetlerine inanmayanlardır."*** (Nahl, 16/105) mealindeki ayetle istişhâd eder.

Bir başka rivayette; Hz. Peygamber (s.a.s.) huzuruna gelen ve zina etmek için izin isteyen bir gence annesinin, kızının, hâlâsının veya kız kardeşinin zina eden biri olmasını sormak suretiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) onu kötülükten alıkoymuş ve elini göğsü üzerine koyarak kendisine dua etmiştir.[80] Hz. Peygamber (s.a.s.); gencin iç dünyasındaki samimiyeti tespit edip (iç gözlem) onurunu korumakla şahsiyetine değer vermiş, günahkârı değil günahı yok etmeyi hedef göstermiştir. Bu nebevî metot karşısında genç, ömrü boyunca sünnetin izinden ayrılmamıştır. Nitekim hadisi nakleden râvî, gencin artık bir daha harama yönelmediğini zikreder.[81]

Yalan söylememe özelliği, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şahsiyeti ile bütünleşen bir sünnettir. Nitekim Kureyş'in ileri gelenleri Resulullah (s.a.s.)'ı öncelikle doğru sözlü olmakla tanımış ve "***Andolsun ki Muhammed konuştuğu zaman yalan söylemez.***"[82] ***"Biz senin doğru sözlü olduğunu tecrübe ettik."***[83] demekten kendilerini alıkoyamamışlardı. Hatta ona "***Muhammedü'l-Emin/Güvenilir Muhammed***"[84] sıfatını verip, aralarında hakem tayin etmişlerdi.[85]

Peygamberlik öncesinde, insanlar bu meziyeti ayırt edici özellik olarak kabul etmekteydiler. Hz. Peygamber (s.a.s.), Habeş Necâşî'si Ashame'ye ***"Aramızda nesebini, doğruluğunu, güvenirliğini, iffetini bildiğimiz kişi"***[86] sıfatlarıyla tanıtılmıştı. İslam'ı tebliğ etmeye başladığında ve peygamberlik yıllarında ise Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabını ***"Ben asla yalan söylemem"***[87] diyerek yetiştirmişti.

Tâbiûn âlimleri; Hz. Osman (r.a.)'ın şehit edildiği hicri 35 yılına kadar nerdeyse sahabe kavli (Haber) ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ifadesi (Hadis) arasında bir ayrım

---

80 bk. Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** XXXVI, 545; et-Taberânî, ***el-Mu'cemü'l-Kebir,*** VIII, 168 (7679); el-Beyhakî, ***Şuabü'l-Îmân,*** VII, 295; İbn Kesir, ***Tefsir,*** V, 72; el-Heysemî, ***Mecmeu'z-Zevâid,*** I, 341 (543).

81 bk. Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** XXXVI, 545; et-Taberânî, ***el-Mu'cemü'l-Kebir,*** VIII, 168 (7679); el-Beyhakî, ***Şuabü'l-Îmân,*** VII, 295; İbn Kesir, ***Tefsir,*** V, 72; el-Heysemî, ***Mecmeu'z-Zevâid,*** I, 341 (543).

82 Buhârî, Menakıb, 25; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** I, 400.

83 Buhârî, Tefsiru Sure, 111; 26/6; Müslim, İman, 355.

84 İbn Hişam, ***es-Sîre,*** I, 183; Ebu Nuaym, ***Delâil,*** I, 85; el-Beyhakî, ***Delâil,*** I, 90; Kâdı, Iyâd, ***eş-Şifâ,*** I, 268 [(Kâdı Iyâd, مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ***"O orada sayılan, güvenilen (bir elçi)dir."*** (Tekvîr, 81/21) Ayetinde geçen ***"güvenilen elçi"***den maksadın, pek çok müfessirlere göre Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) olduğunu ifade eder. Ancak bu konudaki yorumlar farklıdır. bk. Mukâtil b. Süleyman, ***et-Tefsir,*** IV, 604;Râzî, ***Mefâtih,*** XXXI, 70; İbn Kesir, ***Tefsir,*** I, 19].

85 es-Süheylî, ***er-Ravdu'l-Ünf,*** IV, 124; Kâdı Iyâd, ***eş-Şifâ,*** I, 269.

86 Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** III, 263, İbn Huzeyme, es-***Sahih,*** IV, 13.

87 Müslim, Fedâil, 139; İbn Mace, Rühûn, 15; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** I, 162.

gözetmiyordu. Onurlu insan profilinin, dünyevi ihtiras ve hazlarla zedelenmeye başladığında muhaddisler, isnad zincirini aradılar. Çünkü isnad; yalan söylememe özelliğini taşıyan şahsiyetlerin (ravilerin) bir özelliği olacaktır. Nitekim devrin büyük hadis âlimi Muhammed b. Sîrîn (101/719) bu gerçeği şu şekilde dile getirilmiştir: ***"Fitne ortaya çıkıncaya kadar (hadis âlimleri) isnad istemezlerdi. Ancak fitne çıkınca hadisin isnadını, ehli sünnetten olanların hadisi alınabilsin ve bidat ehlinden olanların rivayetleri de terk edilebilsin diye sormaya başladılar."***[88]

Sahabe, Hz. Peygamber'in hayat tarzında yalanın asla yer alamayacağı gerçeğini kabullenmiştir. Onlar, bu özelliği insan onurunu inşa edecek bir hayat olarak Peygamber'in şahsında görmüş ve bunu şahsiyetlerini yücelten değer olarak yaşatmayı hedeflemişlerdir. Bu sebeple sünnet; kitlesel ve siyasi bir hareketten farklı özellik arz etmiş ve fertler üzerinde baskı oluşturmamıştır. Sahabe baskı altında yetişmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti sayesinde sahabe, şahsiyetini korumuş ve geliştirmiştir. ***"Filizini çıkarıp güçlendirmiş ve kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilerek ekincileri sevindiren bitki gibi"*** [89] örneği ile anlatılmaları da bunu gösterir.

3) Sünnet; Sahabeye Üstün (İmam) Olma Özelliği Katmıştır.

İnsan tabiatı gereği eşyaya hakim olmak ve hemcinsini yönetmek ister. Ancak kulun, kullar üzerindeki hakimiyetini nefyetmek ve Allah'ın hükmünü varlık üzerinde ortak kılmamak dinin bir gereğidir.[90]

Sahabeden Zeyd b. Hârise (r.a.)'nin Hz. Peygamber (s.a.s.) ile tanışması henüz İslam'ı tebliğ etmeden öncedir. Zeyd b. Hârise, bir gün evinin önünden kaçırılır. Panayırlarda satılmak üzere devrin ticaret ehli Hâkim b. Hızâm tarafından satın alınır. O da Hz. Peygamber'le evli olan teyzesi Hatice binti Huveylid (r.anhâ)'in uhdesine tevdi eder. Nihayet Hz. Peygamber (s.a.s.) henüz dokuz on yaşlarındaki bu çocuğun kendisine bağışlanmasını zevcesinden ister.[91]

Zeyd b. Hârise (r.a.)'nin hayatı incelendiğinde -elbette bu durum tarihselci yaklaşım için değer arz etmeyebilir- sünnetin sahabe üzerinde nasıl bir tesir bıraktığının izleri görülür. Bir kaçını hatırlamakta fayda vardır:

---

88 er-Râmehürmüzî, ***el-Muhaddisü'l-Fâsıl,*** I, 208; İbn Adî, ***el-Kâmil,*** I, 214, ez-Zehebî ***Mîzânu'l-İ'tidâl,*** I, 3; İbn Receb, ***Şerhu Ileli't-Tirmizî,*** I, 540; İbn Hacer, ***Lisanu'l-Mîzân,*** I, 7.

89 bk. Fetih, 48/29.

90 İlgili ayetler için bk. Âli İmran, 3/189; Yusuf, 12/40; İsrâ, 17/23; Kehf, 18/26; 44; Şûrâ, 42/9; Mü'min, 40/12.

91 İbn Sa'd***, et-Tabakât,***I, 386; İbn Hişam, ***es-Sîre,*** I, 245.

Öncelikle Hz. Peygamber (s.a.s.) Zeyd b. Hârise'yi çarşıda pazarda alınıp satılacak bir meta olmaktan kurtarmıştır.[92] Oysa o günlerde Abdullah b. Ömer (r.a.)'in anlatımıyla sahabenin: "Biz ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ اللَّهِ *"Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nispet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur."*[93] ayeti indirilinceye kadar Zeyd b. Hârise şeklinde değil Zeyd b. Muhammed (Muhammed'in oğlu Zeyd) diye onu çağırırdık."[94] dediğine tanık oluyoruz.

1. Zeyd b. Hârise (r.a.)'nin hem özel durumu hem de sahabe içinde yaşadıkları, bütün insanlığa örnektir; Allah Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabı içinde bir tek onun adını açıkça anmıştır.[95]

2. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile onun baba-evlat gibi görülmesinin yanlışlığı, önceki milletlerin (Yahudi ve Hristiyanların peygamberleri hakkında) yaptıkları ve Peygamber dahi hiç bir kul üzerinde hâkim olamaz dercesine Yüce Allah'ın "Yaratıcılık Şerefi", Kur'an-ı Kerim'de aziz tutulmuş ve *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir."*[96] buyrulmuştur.

3. Bu hadise ile insan onurunu inşa etme bağlamında Kur'an-ı Kerim'de tüm insanlığa bir ilan yapılmaktadır. O da şudur: Bir babanın evladı üzerinde din adına hâkimiyeti yok hükmündedir: *"Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme."*[97]

Zeyd b. Hârise (r.a.)'nin hayatına dair sadece bu tespitlerden bile yola çıkarsak sünnetin, onun şahsiyetine kattığı değerlerden bazılarını şu şekilde özetlemek mümkün görülebilir:

Zeyd b. Hârise (r.a.) Mu'te'de sözünün eri, şahadete müştak bir sahabi olup vahiy kâtipliği yapma şerefine nail olmuştur.[98] Mu'te'de şehit edilince Hz. Peygamber (s.a.s.), evine taziyeye gitmiş, kızını içli içli ağlarken görünce gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde (r.a.): "Yâ Resulellah neden ağlıyorsunuz?" diye sorduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.), onurlu bir insanın tasdiki mahiyette *"Bu, sevenin sevdiğine özlemidir"*[99] buyurmuştur.

---

92 İbn Hişam, ***es-Sîre,*** I, 248; es-Süheylî, ***er-Ravdu'l-Ünf,*** II, 291.

93 Ahzab, 33/5.

94 Buhârî, Tefsiru Sure, 33/5; Tirmizî, Menakıb, 92; (3814) Tirmizî hadise hasen sahih hükmünü vermiştir.

95 bk. Ahzab, 33/37.

96 Ahzab, 33/40.

97 Ankebût, 29/8.

98 İbn Kesir, ***es-Sire,*** IV, 669; İbn Hacer, ***Takrib,*** I, 222.

99 İbn Sa'd, ***et-Tabakât,*** III, 47.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bu yaklaşımında elbette çok önceye dayanan derin bir hukuk vardır. Ona atfedilen bu onur, geçmişin izlerini taşır.[100] Hz. Peygamber (s.a.s.), Zeyd b. Hârise'ye güvendiği gibi onun oğluna da güvenmiş Üsâme hakkında ***"Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun"***[101] demiştir. Böyle bir babanın evladı olarak Üsâme (r.a.); Resulullah (s.a.s.)'ın ahir ömründe ve henüz 18 yaşlarında bir gençken, yetişkin sahabîler arasında münafıkların karşı çıkmasına rağmen;[102] Cezîretü'l-arab'ta[103] iki dinden söz edilmesin,[104] tek din Allah'ın olsun[105] diye yola çıkan İslam ordusunun komutanı olmuştur.[106]

Netice itibarıyla onurlu bir insan, elbette bu değeri haiz bir insan yanında şeref bulabilir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayat tarzı (sünnet); Zeyd b. Hârise (r.a.)'yi yakından etkilemiş ve onu kölelikten imamlığa yükseltmiştir. Zeyd b. Hârise'nin; ailesi içinde bir baba sıfatıyla onurlu duruşu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şerefli hayat tarzından yani sünnetten aldığı terbiyenin bir sonucudur.

İnsanın şerefini ortaya koyan duruşu Kur'an-ı Kerim, ***"Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz."***[107] gerçeği ile ortaya koyar. Buradaki üstünlük sadece kılıçların, maddiyatın üstünlüğü değil bilakis inancın ve o inancın gölgesinde gelişen-büyüyen

---

100 Zeyd b. Hârise, henüz küçük bir çocukken babası almak üzere yanına geldiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i tercih edip etmemesi hususunda serbest bırakılır. O, "Sen benim için anne-babam yerindesin" diyerek Resulullah (s.a.s.)'ı tercih eder. Babası ve amcasının "Yazık sana Zeyd! Kulluğu, hürriyete, babana, amcana ve ailene tercih ediyorsun" demelerine itibar etmez. "Evet, ben bu kişide gördüğümü, ona tercih edeceğim hiçbir insanda asla görmedim" der. (İbn Sa'd, ***et-Tabakât***, III, 30, 42; ez-Zürkâni, ***Şerhu'l- Mevâhib,*** IV, 574). "O, Resulullah'ın Sevgilisi/Biriciğidir." (İbn Hişam, ***es-Sîre***, I, 586; el-Beyhakî, ***Delâil,*** V, 88; es-Süheylî, ***er-Ravdu'l-Ünf,*** V, 26; ed-Diyarbekrî, ***Tarihu'l-Hamis***, II, 178)

101 Buhârî, Sulh, 6, Fedâil, 17; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** I, 97; 108; 115; V, 204; Nesâî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ,*** VII, 433;el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 130 (Hadisin isnadı sahih olup ez-Zehebî de tashih etmiştir.).

102 Üsame b. Zeyd b. Hârise'nin (v.54/673) ordu komutanı olmasına münafıkların karşı çıktığına dair bk. İbn Battâl, ***Şerhu Sahihi'l-Buhârî,*** VIII, 258; el-Aynî, ***Umde,*** XVI, 231.

103 Cezîretü'l-arab; sınırları üzerinde ihtilaf olan bir bölgedir. Fırat'a kadar Anadolu (Rum) ve Şam toprakları, Irak, Basra, Hicaz, Katar, Yemen, Bahreyn, Mısır, Filistin'i içine alan ve Tîh Sahrası'na kadar olan geniş bir alanı kapsar. Arapların geçmişten itibaren gelip yerleştikleri bu coğrafi alan, beş temel bölgeye ayrılır: Tihâme, Hicâz, Necd, Arûz ve Yemen. Geniş bilgi için bk. el-Hamevî, ***Mu'cemü'l-Buldân,*** II, 137.

104 İbn Hişam, ***es-Sîre***, II, 353, 641; es-Süheylî, ***er-Ravdu'l-Ünf,*** VII, 133.

105 İlgili ayetler için bk. Âl'i İmran, 3/19; Zümer, 39/3.

106 Buhârî, Eymân, 2, Ahkâm, 33, Fedâil, 17, Megazi, 42, 87; Müslim, Fedâil, 63, 64; Tirmizî, Menakıb, 39; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** II, 20, 89, 106, 110.

107 Âl'i İmran, 3/139.

kişiliğin, onurun, haysiyetin, şerefin üstünlüğüdür. Bu nevi üstünlüğü hem Hz. Peygamber (s.a.s.)'in اَلْمُؤْمِنُ غِرٌّ كَرِيمٌ، وَالْفَاجِرُ خِبٌّ لَئِيمٌ *"Mümin, temiz şereflidir; günahkâr ise, düzenbaz alçaktır"*[108] gibi sözlerinde hem de sünnetin ferdi ve sosyal her safhasında görebilmek mümkündür.

4) Sünnet; Sahabeyi Güçlü Kılmıştır.

İnsan onurunun hem bireysel, hem de toplumsal değerleri bağlamında zafiyete uğraması ihtimalini Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabına bir misalle açıklar:

"Tıpkı bir sofraya davet edilip üşüştüğünüz gibi, milletlerin size düşmanlık etmesi yakındır. Bir sahabî sorar. O vakit azlığımızdan dolayı mı böyle olacak? Bilakis o gün sayıca çok olacaksınız. Ama selin önündeki çer-çöp gibi olacaksınız. Allah düşmanlarınızın kalbinden sizin heybetinizi (azamet ve saygı gerektiren gücünüzü) çekip alacak. Sizin kalplerinize vehn salacak." Sahabeden biri "Ey Allah'ın Resulü vehn ne demektir? Diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Dünya sevgisi ve ölümü kötü görmektir"*[109] buyurur.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in lisanında *"dünya sevgisi ve ölümü kötü görmek"* şeklinde tarifini bulan **(اَلْوَهْنُ)** vehn kelimesi, hadis şârihlerine göre zayıflık anlamındadır.[110] İlk lügatçilerden el-Ezherî (370/980); bu kelimeyi Mudar kabilesi tarafından işçinin zayıflığına işaret etmesi olarak kullanıldığını zikreder.[111] *"Annesi onu, güçsüzlükten güçsüzlüğe uğrayarak karnında taşımıştı"*[112] mealindeki ayetle delil getirir. ez-Zebîdî (1205/1791) ve İbn Manzûr (1311/1890) gibi sonraki dilciler de kadının zayıf olduğu halde çocuğuna gebe kaldığını; bu sebeple hürmete layık bulunduğunu kaydeder. Kişinin dinî ve dünyevi işlerinde zayıflık göstermesi ile zayıf ve bitkin düşmesinin, canlılığını ve gücünü yitirmesi anlamına geldiğini söyler.[113]

"Dünya sevgisi ve ölümü kötü görmek"; hem bedenen hem de ruhen (psikolojik olarak) güçlü durmayı, inançlı bulunmayı gerekli kılan bir hatırlatmadır. Zira cümlenin mefhûmu muhâlifi dünyaya bağlı kalmak, ölümü düşünmemek ve ahireti ihmal etmek

---

108 Ebu Davud, Edeb, 5; Tirmizî, Birr, 41; Buhârî, ***el-Edebü'l-Müfred***, I, 151; (el-Elbânî hadis hakkında sahih/hasen hükmünü vermiştir).

109 Ebu Davud, Melâhim, 5; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** II, 359; V, 278;el-Beyhakî, ***Şuabü'l-Îmân,*** XIII, 16; [el-Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir. bk. ***Silsiletü Ehâdisi's-Sahiha***, II, 647 (958)].

110 İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî,*** VIII, 314; el-Aynî, ***Umde,*** XIV, 491; el-Azimâbâdî, ***Avnu'l-Ma'bûd,*** XI, 273.

111 el-Ezherî, ***Tehzîbü'l-Lüga,*** VI, 232.

112 Lokman, 31/14.

113 bk. ez-Zebîdî, ***Tâcül-Arûs,*** XXXVI, 267; İbn Manzûr, ***Lisanu'l-Arab,*** XIII, 453.

demek olur ki, hadiste selin önündeki çer-çöp örneğine teşbih edilir. Bu ihmalin neticesi, Müslüman üzerinde düşmanlarının kalbinden İslam heybeti (azamet ve saygı gerektiren güç) kaybolur.

Hiç şüphesiz Sahâbîlerin dünya sevgisi ve ölümü kötü görmesi ile daha sonradan ortaya çıkan zühd hayatı arasında fark vardır. Sahabeyi diğer nesillerden ayıran ve onurlarını yücelten değerlerin en başta geleni, Kur'an ve Sünnet'in ihyası adına yüklenmiş olduklarıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim, sahabenin bu hususta nasıl bir duruş sergilediğini, Yahudilik ve Hristiyanlığa kıyasla taşımış oldukları görevlerini örnek gösterirken onları *"Eğilip secde ederek Allah'tan lütuf ve hoşnutluk dilemek"*, *"Yüzlerinde secdelerin izleri"* olmak, *"Filizini çıkarıp güçlendirmiş ve kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilerek ekincileri sevindiren bitki gibi"*[114] durmakla tasvir eder.

5) Sahabe Sünnet Sayesinde Geleneği Canlandırır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, peygamberlik öncesi ve sonrasına işaret eden, insanların şahadette bulundukları iki önemli sıfatı vardır. Biri cahiliye döneminde ***Muhammedü'l-Emîn=Güvenilir Muhammed,***[115] diğeri de tebliğ yıllarında ***Muhammedün er-Resul=Peygamber Muhammed.***[116]

Hz. Peygamber (s.a.s.) gerek cahiliye devrinde gerekse peygamberliğini ilan ettiği yıllarda, geçmiş ve gelecek arasındaki geleneği canlandırmıştır. Buradaki gelenekten kastımız; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti, sadece kendine mahsus bir hayat tarzı olmadığıdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), önceki peygamberlerin şeriatını yaşatmış ve tevhidi canlandırmıştır. Peygamberlerin söylemlerini birleştirmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sünnetinde tevhit, îmân ve İslam'ın gerçekleri bulunmaktadır. Onun sünneti ulu orta ortaya çıkmamış, apansızın zuhur etmemiştir. O *"Hâtemü'n-nebiyyîn = Peygamberlerin sonuncusu"*[117] olmakla görevini ifa etmiştir. Bu sebeple âhirzaman nebîsi, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü olmuştur. Geçmişinden uzaklaşan ehl-i kitabı, kendine getirmekle vazifeli olup, gelecek nesli bu hedefe uygun yetiştirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den öğrendiklerini gelecek nesillere aktarma görevini üstlenen sahabe, sünnetin inşasında geçmişle gelecek arasında –peygamberlik görevi hariç- köprü olma geleneğini devam ettirmiştir.

---

114 İlgili ayet için bk. Fetih, 48/29.

115 İbn Hişam,***es-Sîre,*** I, 69; el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 416; İbn Battâl, ***Şerhu Sahihi'l-Buhârî,*** IV, 264; İbn Abdilberr, ***et-Temhîd,*** X, 45.

116 et-Tayâlîsi, ***Müsned,*** II, 233; el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** II, 369; el-Beyhakî, ***Delâil,*** I, 370.

117 bk. Ahzab, 33/40; Buhârî, Menakıb, 18; Müslim, Fedâil, 22; Ebu Davud, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 43; ed-Dârimî, Mukaddime, 8.

6) Sahabe; Sünnet Sayesinde "Öğrenen ve Öğreten Bir Organizasyon" Olma Özelliği Kazanmıştır.

Sünnetin inşasında sahabe, öğrenen ve öğreten bir özelliğe sahiptir. Onlar bu tür bir özelliği bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraberlikleri (sohbetleri) önemi haiz bir özellik olan sahabe, aynı zamanda öğrenen ve öğreten şahıslardır. Onların bu özelliği nedeniyle sünnet; nesiller boyu devam edebilme gücünü elde etmiştir. Hayatına mal ettiği için sünnet sahabe ile devam etmiştir. Bilgi sadece söz aktarımından ibaret olmamıştır. Sahabe, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işittiklerini sadece anlatmakla yetinmemiştir. Bizzat gördüklerini öğrenmiş ve yaşamıştır. Sahabeden sonraki tabiun nesli de aynı metotla Kur'an ve hadis ilmini sahabeden almış ve hayata geçirmiştir.

İlk Müslümanlardan Zübeyr b. Avvâm (36/656) (r.a.), Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in Müslüman olmasının ardından onun teşviki ile İslam'a girmiştir.[118] Müslüman olduğunda henüz sekiz yaşındadır.[119] İslam'a girdiği ilk günlerde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in öldürüldüğü haberi alınca, kılıcına sarılıp Hz. Peygamber (s.a.s.)'i bulmuş ve "Ya Resulallah seni yakaladılar zannettim" diyerek karşısına dikilivermiştir.[120]

Zübeyr b. Avvâm'ın o vakit, henüz on bir yaşlarında olduğu dikkate alınırsa;[121] çocuk denecek yaşta birinin gözünde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadıkları karşısında ne kadar duyarlı davranışlar içinde olduğu görülür. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) nazarında Zübeyr b. Avvâm da merttir ve gelecek vaat eden bir gençtir. O günkü onurlu duruşu karşısında kendisinden memnun kalmış ve dua etmiştir.[122] Hz. Aişe (r.anha)

118 İbn Sa'd, ***et-Tabakat,*** III, 73; el-Beyhakî***, Delâil,*** II, 165.

119 el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 406 (ez-Zehebî, hadis hakkında yorum yapmamıştır). Zübeyr b. Avvam'ın İslam'ı kabul ettiği yaşı hakkında on iki, on beş, on altı, on sekiz gibi farklı rivayetler vardır. (İbn Abdilberr, ***el-İstîâb***, II, 510).

120 el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 406 (ez-Zehebî, hadis hakkında yorum yapmamıştır.); Ebu Nuaym, ***Delâil,*** I, 622.

121 el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 406 (ez-Zehebî, hadis hakkında yorum yapmamıştır). Zübeyr b. Avvam'ın İslam'ı kabul ettiği yaşı hakkında on iki, on beş, on altı, on sekiz gibi farklı rivayetler vardır. (bk. İbn Abdilberr, ***el-İstîâb***, II, 510) Ancak bu rivayetlerde kafirlerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'i alıkoyması üzerine Zübeyr b. Avvâm'ın, eline kılıcını alarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'i savunmak istemesi manidardır. Zira bu davranışı sonucunda Resulullah (s.a.s.) ona hayır dua etmiştir. Bu yüzden onun İslam'ı kabul ettiği söylenen ve yukarıda geçen muhtelif yaşlar arasında bir tezat oluşur. Bu sebeple zikredilen olayın İslam'ı kabul etmesinin akabinde olması muhtemel olabilir. Bu sebeple biz, metinde el-Hâkim'in verdiği on bir yaş ile ilgili rivayeti tercih ettik.

122 el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 406 (ez-Zehebî ***Telhîs***'inde yorum yapmaz.); Ebu Nuaym, Delâil, I, 622.

peygamber nazarında ne kadar kıymetli ise erkekler arasında da Zübeyr b. Avvâm o kadar değerlidir.[123]

Zübeyr b. Avvâm'ın davranışının ardında, her ne kadar babasının Hz. Hatice'nin erkek kardeşi Avvâm, annesinin de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hâlâsı Safiyye olması gibi[124] şerefini destekleyen ailevî unsurlar varsa da sadece kavmiyetçilik düşüncesi içinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'i savunduğu düşünülemez. Çünkü kavmi ve akrabası içinde Hz. Peygambere karşı koyanlar yok değildir. O, hayatı boyunca sünnete dair yaşadıklarını öğrenmiş, içi kin ve öfke ile dolmamış, öğrenip öğrettiklerine sünnetten aldıkları dışında bir şey katmamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Uhud'da yanından ayrılmayan sayılı sahabîler arasında yer alan Zübeyr b. Avvâm (r.a.)'ın,[125] sünnetin ihyası adına yaptıkları incelendiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in neden ***"Her nebînin bir havârisi vardır. Benim havârim de Zübeyr b. Avvâm'dır."***[126] diyerek kendisini onurlandırdığı idrak edilir. Zira bu hadis, Hendek Muharebesi sırasında vârid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.), o gün Kureyza oğullarından kimin haber getireceğini ashabına sorduğunda her defasında Zübeyr b. Avvâm, Resulullah (s.a.s.)'ın isteğine "Ben getiririm"[127] diyerek Hz. Peygamber (s.a.s.)'i takip etmektedir.

Bu tür davranışların hayatı boyunca kendisinden meydana gelmesi az değildir. Her defasında Resulullah (s.a.s.) onun üzerinde sünnetin bıraktığı izlerden memnun kalmış, kendisine güven duymuş ve razı olmuştur; hatta cennetle müjdelenen Müslümanlar arasında adını zikretmiştir.[128]

Onun sünnetle bütünleşen bu özelliği Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra gelen halifelerin de dikkatini çeker. Hz. Ömer (r.a.) vefatından sonra halife olarak tayin edeceği kişiler arasında adını zikreder.[129]

---

123 ez-Zehebî, ***Siyer,*** I, 41

124 İbn Sa'd, ***et-Tabakât***, III, 73.

125 İbn Sa'd, ***et-Tabakat,*** III, 77.

126 Buhârî, Cihad, 40, 41 135, Fedâilü's-Sahabe, 48; İbn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** I, 89, 102; III, 307, 314; el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 408. (ez-Zehebî hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarını uygun olduğunu ifade etmektedir.)

127 İbn Sa'd, ***et-Tabakat,*** III, 77.

128 Buhârî, F. Sahabe, 8, 13; Müslim, İmare, 11; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** I, 64, 130; el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 97. (ez-Zehebî ***Telhîs***'inde yorum yapmamıştır.)

129 İbn Sad, ***et-Tabakat***, III, 383; el-Hâkim, ***el-Müstedrek,*** III, 97 (ez-Zehebî ***Telhîs***'inde yorum yapmamıştır.).

Bakî b. Mahled'in (276/889) ***el-Müsned***'inde 308 hadisi yer almaktadır. Bunlardan ikisi müşterek olarak Sahihayn'da, 7 hadisi ise sadece Buhârî'de geçmektedir.[130]

SONUÇ

Cahiliye, insani değerlerin beşeriyet hayatı boyunca en aşağıya indiği bir zaman dilimidir. İnsanoğlu, yaratılış gayesinden uzaklaşmadığında olup bitenlere bigâne kalamaz. Maddeten ve manen duruş sergiler. Bu, onun kişiliğine etki eden en önemli faktördür. İslam dininde bunun en önemli göstergesi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatıdır. Onun sünneti tüm insanlığa en güzel örnektir.

Bu tebliğde dinin inşasında "İnsan Peygamber"in rolü üzerinde durulmuş ve sünnetin sahabe hayatına neler kattığı araştırılmıştır. Bunun neticesinde sünnetin; sahabeye itidal ve şahsiyet kazandırdığı, üstün olma (imam) özelliği kattığı, sahabeyi güçlü kıldığı, sahabenin sünnet sayesinde geleneği canlandırdığı, öğrenen ve öğreten bir organizasyon içinde bulundukları vurgulanmıştır. Zeyd b. Hârise, Ebu Bekir, Ömer, Zübeyr b. Avvâm (r.anhüm) gibi sahabîlerin hayat tarzı irdelenmiş ve sahabe hayatından başka örnekler verilmiştir. Sünnetin inşasındaki sahabe rollerine dair analizler yapılmış, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sahabîlere yaklaşımına dikkat çekilmiştir. Onların sünneti anlama ve yorumlamada nasıl bir duruş sergiledikleri -bir tebliğ kapsamında- ele alınmıştır.

İslam'a göre Müslüman en üstündür. Üstün olmasının sebepleri vardır. Bireysel ve toplumsal alanda insanın onuru ahlaki değerlerinin bir sonucudur. Din, kişiyi öncelikle yükümlü tutarken, peygamberi de bulunması gereken konumda insanlara tanıtır. Kulu, bağlı olması gereken değerlerle yüceltir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatı, geçmiş ve gelecek arasındaki geleneği canlandırır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti sadece kendine mahsus bir hayat tarzı değildir. Geçmiş ve gelecek arasında köprüdür. Bu durumda sünnet; onurlu insanı inşa ederken kişilere bağımlı kalmaktan kurtarır. İdeolojiler gibi insanlar üzerinde baskı kurmaz.

Onurlu insanın yetişme, gelişme ve yücelme mahalli sadece İslam'dır. Sadece bilgi aktarımı yeterli değildir. İslam, Kur'an merkezli bir inanç fikrini, Sünnet ekseninde amelî bir hayata taşır. Sahabe bu bakımdan önemlidir. Son ilahî din İslam, ***"insan peygamber"*** şahsında yükselmiştir. Onun için günümüz insanı, sünneti hayatına mal etmedikçe tam manasıyla onurlu bir hayatı ikâme ve idâme edemez.

130 ez-Zehebî, ***Siyer***, I, 41.

KAYNAKLAR (MÜELLİF ADLARININ BAŞINDAKİ "EL" TAKISI KALDIRILMIŞTIR.)

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed (1162/1748), ***Keşfu'l-hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs,*** I-II, (thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf), el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000 1. Baskı

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed (241/855), ***Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel,*** (thk. Şuayb Arnâûd, Adil Mürşid), Müessesetü'r-Risale, 1421/2001, 1. Baskı

Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî, ***Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l Azîm ve's-Seb'il-Mesânî,*** I-XVI, (thk. Ali Abdülbâz Atıyye), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995

Askerî, Ebu Hilal Yahya b. Mihrân (395/1004), ***el-Furûku'l-Lügaviyye***, (thk. Muhammed İbrahim Selim), Dâru'l-İlim ve's-Sekâfe, Kahire, trs.

Aynî, Ebu Muhammed Bedrüddin, (855/1451), ***Şerhu Sünen-i Ebi Davud***, I-VII, (thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1420/1999, 1. Baskı; ***Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî,*** I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Azimâbâdî, Ebu Abdurrahman Muhammed Eşref b. Emîr (1329/1911), ***Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebi Davud,*** I-XIV, (İbn Kayyim'in ***Tehzîbü Süneni Ebi Davud ve Îzâhu Ilelihî ve Müşkilâtihî*** eseri ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, 2. Baskı

Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn (458/1065), ***Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhıbi'ş-Şerîa,*** I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, 1. Baskı; ***es-Sünenü'l-Kübrâ,*** (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1424/2003, 3. Baskı; ***Şüabü'l-Îmân,*** I-XIV, (thk. Abdülalî Abdülhamid, Muhtar Ahmed Nedvî), Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/869), ***el-Edebü'l-Müfred***, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989, 3. Baskı; ***Kitâbü'd-Duafâ***, Mektebetü İbn Abbas, 1426/2005, 1. Baskı.; ***et-Târihu'l-Evsat***, I-IV, (thk. Teysîr b. Sa'd), Dâru Rüşd, Riyad 1426/2005, 1. Baskı.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdussamed (255/868), ***Müsnedü'd-Dârimî (Sünenü'd-Dârimî),*** I-IV, (thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî), Dâru'l-Muğnî, Suudi Arabistan 1421/2000, 1. Baskı

Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed el-Hasen (966/1558), ***Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâl-i Enfesi'n-Nefîs,*** I-II, Dâru sâdır, Beyrut, trs.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/888), ***el-Merâsîl,*** (Thk. Şuayb el-Arnâûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408/1988, 1. Baskı.;***Sünenü Ebi Davud***, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (745/1344), ***el-Bahru'l-Muhît,*** (thk. Sıdkî Muhammed Cemil) Dâru'l-fikr, Beyrut 1420/1999,

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî (430/1038), ***Delâilü'n-Nübüvve,*** I-II, (thk. Muhammed Ravvâs el-Kal'acî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1406/1986, 2. Baskı

Elbânî, Ebu Abdurrahman Nâsıruddin (1420/1999), ***Sahihu Ebi Davud***, I-VII, Müessesetü Garrâs, Kuveyt 1423/2002, 1. Baskı; ***Silsiletü'-Ehâdisi's-Sahiha ve Eşy'ün min Fıkhıhâ ve Fevâidihâ,*** I-VI, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1415/1995, 1. Baskı

Ercilasun, Ahmed Bican, (Mehmedoğlu Aliyev, Almas Şayhulov, Erden Zadauli Kajıbek, Kadirali Konkobay Uulu, Berdak Yusuf, Cebbarmehmet Göklenov, Valeriy uyguroğlu, Ali Çeçenov), ***Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü,*** I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara 1991, 2. Baskı.

Erul, Bünyamin, ***Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber***, (IX. Kur'an Sempozyumu, Kur'an'da Ahlaki Değerler, 2006, Konya), Fecr Yay. Ankara 2007

Ezherî, Ebu Mansur Mahmud b. Ahmed (370/980), ***Tehzîbü'l-Lüga***, I-VIII, (thk. Muhammed Avvâd), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1421/2001, 1. Baskı.

Hâkim, Ebu Abdullah en-Nisâbûrî (405/1014), ***el-Medhal ilâ Kitabi'l-İklîl,*** (thk. Fuâd Abdülmun'ım Ahmed), Dâru'd-Da've, İskenderiye, trs. ; ***el-Müstedrek ale's-Sahihayn,*** I-IV, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, 1. Baskı

Halebî, Ali b. Burhanüddin (1044/1634), ***es-Siretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîn el-Me'mûn,*** I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1400/1980

Hamevî, Ebu Abdullah Yâkût b. Abdullah Şihâbüddin (626/1228), ***Mu'cemü'l-Buldân,*** I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut 1410/1995, 2. Baskı

Hatib el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (463/1070), ***el-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye,*** (thk. Ebu Abdullah es-Surekî, İbrahim b. Hamdi el-Medeni), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs.

Heysemî, Nûruddin Ali b. Ebi Bekr (807/1404), ***Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid,*** I-X, Dâru'l-fikr, Beyrut 1412/1992

İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah (463/1070), ***et-Temhîd, Limâ fi'l-Muvatta'i Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd,*** I, XXIV, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebir el-Bekrî), Vezâretü'l-Umûmi'l-Evkâf, Mağrib 1387/1978;

el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashab, I-IV, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîyl, Beyrut 1412/1992, 1. Baskı.

İbn Adî, Ebu Ahmed el-Curcânî (365/975), ***el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical,*** (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvıd), el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, 1. Baskı

İbn Balabân, Alâüddin Ali b. Balabân el-Fârisî (739/1338), ***el-İhsan fî Takrîbi Sahihi İbn Hibbân,*** I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1408/1988, 1. Baskı

İbn Battâl, Ebul Hasen Ali b. Halef (449/1057), ***Şerhu Sahihi'l-Buhârî Li'bni Battâl*** I-X, (thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003, 2. Baskı

İbn Cemâ'a, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Hamevî (733/1332), ***el-Menhelü'r-Revî fî Muhtasar-ı Ulûmi'l-Hadisi'n-Nebevî,*** (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986, 2. Baskı

İbn Ebi Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman er-Râzî (327/938), ***el-Cerh ve't-Ta'dîl,*** Dâiretü'l-Meârifi'l-Usmaniyye, Haydarâbâd 1271/1952, 1. Baskı

İbn Ebi Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed (235/849), ***el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr***, I-VII, (Thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1989, 1. Baskı.

İbn Hacer, Ebu'l- Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), ***et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrici Ehâdisi'r-Râfıı'l Kebir***, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1989, 1. Baskı ; ***Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî,*** I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379/1958, ***Lisânu'l-Mîzân,*** I-VII, Müessesetü'l-A'lâmî, Beyrut 1390/1971, 2. Baskı ; ***Takrîbu't-Tehzîb,*** (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşid, Suriye 1406/1986, 1. Baskı

İbn Hibbân, Ebu Hâtim et-Temîmî el-Büstî (354/965), ***es-Sikât,*** I-IX, (thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), Dâru'l-Fikr, 1395/1975, 1. Baskı.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdülmelik (213/828), ***es-Sîretü'n-Nebeviyye li'bni Hişam,*** I-II, (thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî), Matbaatü el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1375/1955, 2. Baskı

İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. İshak en-Nisabûrî (311/923), ***Sahihu İbn Huzeyme,*** I-IV, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), ***es-Siretü'n-Nebeviyye,*** (thk. Mustafa Abdülvahid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1395/1976; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, I-VIII, (thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme), Dâru Tayyibe, 1420/1999, 2. Baskı

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerren el-Afrikî el-Mısri (1311/1890), ***Lisânu'l-Arab,*** I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1. Baskı

İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman el-Hanbelî (795/1392), ***Şerhu Ileli't-Tirmizî***, (thk. Hemmâm Abdurrahim Saîd), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1407/1987, 1. Baskı

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Basrî (230/844), ***et-Tabakâtü'l-Kübrâ,*** I-VIII, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1995, 1. Baskı

İbnu's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman, (643/1245) ***Ma'rifetü Envâı Ulûmi'l-Hadis (Mukaddimetü İbni's-Salah),*** (thk. Nuruddin Itr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1406/1986.

İsbehânî, el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb (425/1033), ***el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an,*** Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.

Kâdı Iyâd, Ebu'l-Fadl Iyâd b. Musa b. Iyâd el-Yahsubî (544/1149), ***eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukukı'l-Mustafâ,*** I-II, Dâru'l-Feyhâ, Ammân 1407/1987, 2. Baskı

Kastallânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebibekir b. Abdilmelik (923/1517), ***İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî,*** I-X, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, Mısır 1323/1902, 7. Baskı; ***el-Mevâhibü'l-Ledünniye bi'l-Minahı'l Muhammediyye,*** I-III, el-Mektebetü't-Tevfîkıyye, Mısır, trs.

Kurtubî, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (671/1272), ***el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*** (thk. Semir el-Buhârî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1423/2003

Malik, b. Enes b. Malik b. Âmir el-Medeni (179/795), ***el-Muvatta'*** (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zâyed b. Sultan Âli Nehyân, 1425/2004, 1. Baskı

Meydan Larousse, ***Büyük Lügat ve Ansiklopedi*** (***Grand Larousse Encyclopédiqué, Librairie Larousse Paris*** 1960) Meydan Yayınevi, İstanbul 1972.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî (150/767), ***Tefsîru Mukâtil b. Süleyman,*** (thk. Abdullah Mahmud), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1423/2002, 1. Baskı

Mübârekpûrî, Ebu'l-alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim (1353/1935), ***Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmıı't-Tirmizî,*** I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Müttekî, Alâuddin Ali b. Hüsâmüddin el-Hindî (975/1567), ***Kenzu'l-Ummal fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl,*** (thk. Bekrî Hayyâtî, Safvet es-Sekâ), Müessesetü'r-Risale, 1401/1981 5. Baskı

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), ***ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,*** (Thk. Kemal Yusuf el-Hût), Müessetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1405/1985, 1. Baskı.; ***es-Sünenü'l-Kübrâ,*** I-X, (thk. Hasen Abdülmun'ım Şiblî), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1421/2001, 1. Baskı

Râmehürmüzî, Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman (360/970), ***el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyner'-Râvî ve'l-Vâî,*** (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984, 3. Baskı

Râzî, Muhammed b. Ömer Fahruddin (1209/1794), ***Mefâtihu'l-Ğayb,*** I-XXXII, Dâru İhyâi't-Türâsil Arabî, Beyrut, trs.

Ruth A. Wallace, Alison Wolf, ***Çağdaş Sosyoloji Kuramları*** (çev. Leyla Elburuz, Ramis Aras), Punto Yayıncılık, İzmir 2004.

Süheylî, Ebul Kasım Abdurrahman b. Abdullah (581/1185), ***er-Ravdu'l-Ünf,*** I-VII, (thk. Ömer Abdüsselam es-Sellâmî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, Beyrut 1421/2000, 1. Baskı

Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, (204/819), ***Tefsîru'l-İmam eş-Şâfiî,*** I-III (Thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Doktora Tezi), Dâru't-Teymûriyye, Suûdi Arabistan 1427/2006, 1. Baskı.

Şerif Mardin, ***Din ve İdeoloji***, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 16. Baskı.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (360/970), ***el-Mu'cemu'l- Kebir,*** I-XXV, (Thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefî), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994, 2.Baskı.

Tayâlîsî, Ebu Davud Süleyman b. Davud, (204/819), ***Müsnedü Ebi Davud et-Tayâlîsî,*** I-IV, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr, Mısır 1419/1999, 1. Baskı

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (279/892), ***el-Câmiu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî),*** I-V, (Ahmed Muhammed Şakir ve el-Elbânî tahkiki ile birlikte) Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Ukaylî, Ebu Cafer Muhammed b. Amr (322/933), ***ed-Duafâ***, I-IV, (Thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî), Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, 1. Baskı

Zebîdî, Ebul Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak (1205/1791), ***Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,*** I-XXXX, (thk. Heyet), Dâru'l-Hidaye.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemsüddin, (748/1347), ***Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Rical,*** I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1382/1963, 1. Baskı; ***Târihu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm,*** I- LII, (thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1413/1993, 2. Baskı; ***el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivayetün fi'l-Kütübi'l-Sitte,*** (ta'lik ve tahric: Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kıble, Cidde, trs.; ***Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,*** (thk. Şuayb el-Arnâûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut. trs.

Zemahşerî, Ebul Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (538/1143), ***el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidı't Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Tenzîl,*** Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1407/1987.

Zürkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülbaki (1122/1710), ***Şerhu'z-Zürkânî alâ'l-Mevâhibi'l-Ledünniye,*** I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, 1. Baskı.

3- HZ. PEYGAMBER'İN DÜŞMANLARININ ONURLARINI KORUMADAKİ HASSASİYETİ (SAVAŞLAR ÇERÇEVESİNDE)

Prof. Dr. Ünal KILIÇ[1]

Müslümanlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslamiyet'in güler ve güzel yüzünü bizzat hayatlarında tatbik etmek suretiyle aslında sertlik ve şiddet yanlısı olmadıklarını lisanı halleriyle ortaya koymaktadırlar. Müslümanlar, yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmenin, tüm insanların Allah'ın kulu ve mahlukatın en şereflisi olması ortak paydasıyla saygın bir mevkide olduklarını imanlarının bir gereği olduğu kadar yeryüzünde huzurlu bir şekilde yaşayabilmenin de ön şartı olarak kabul etmektedirler. Bununla birlikte artık çağımızda Müslümanların Hz. Muhammed ve tebliğ ettiği dinin şiddet, terör vb. kavramlarla birlikte zikredilmesi karşısında suskunluklarını bozmaları, İslam'ın gerçekte barış, esenlik, müsamaha, hoşgörü ve rahmet dini olduğunu günümüzün kitle iletişim araçlarını ve teknolojik imkânlarını da kullanarak bıkmadan usanmadan en güzel yol ve yöntemlerle tekrar etmeleri gerekmektedir. Böylece İslamiyet'in kılıç dini olduğu, teröristleri terör eylemlerinde bulunmaya teşvik ettiği yalanlarına dur denilebilecektir. Aksi halde Müslümanlar, kendilerinden -bırakın düşmanlarını- dostlarının bile çekindiği, ürktüğü ve endişelendiği kişiler olarak algılanmaya başlanacaktır. Bu sebeple de özellikle Hz. Peygamber'in iştirak etmek durumunda kaldığı gazve ve seriyyelerin maksadının işgal ve istilalardan farklı olduğunu ifade etmek, bugün artık eskiye oranla daha fazla önem arz etmektedir. Aslında İslam'ın barış, hoşgörü ve şiddetten uzak durmayı tercih ettiğini, İslam Peygamberi'nin sadece Müslümanlar için değil bütün insanlık için merhamet vesilesi olduğunu ispatlamak zor da değildir. Zira Hz. Peygamber'in 23 yıllık risâlet dönemi boyunca mecbur kalmadıkça asla savaşmayı tasvip etmediğine, kaçınılması mümkün olmayan durumlarda yüz yüze kaldığı fiili mücadele esnasında bile düşmanlarını savaştan vazgeçirmek, teslime zorlamak veya en az zayiatla onları etkisiz hale getirmek için azami derecede gayret sarf ettiğine dair

1 Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi.

tarihi kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in gazvelerini bu yönüyle yeniden incelediğimizde onun düşmanlarının onurlarını incitmeme hususunda ne kadar hassas davrandığına dair aldığı tedbirler ve pek çok örnekle karşılaşmaktayız.

Özellikle Hz. Peygamber'in iştirak etmek durumunda kaldığı gazve ve seriyyelerin sebep ve sonuçları üzerinde yeniden durmak; söz konusu gazvelerin maksadının öldürerek imha etmek, ganimet kazanmak, toprak elde etmek, şan-şöhret sahibi olmak üzere yapılan işgal ve istilalardan farklı olduğunu ortaya koymak, bugün artık eskiye oranla daha fazla önem arz etmektedir. Böyle yaparak İslamiyet'in gerçekte olduğu gibi şiddet karşısındaki tutumunu, on dört asırlık mazisinde olduğu gibi bugün de insan onurunu, gururunu ve saygınlığını zedeleyecek uygulamalardan kaçındığını, kıtaları ve okyanusları aşarken zor kullanmak yerine hikmetli sözleri, güzel öğütleri, canı gönülden yapılan ikramları, mütebessim çehreleri, karşılık beklemeden yapılan iyilikleri ön planda tuttuğunu ortaya koymak mümkün olacaktır ki tebliğimizin asıl maksadı da bunu ifade etmektir.

İslam dininin şiddeti emrettiği, bağlılarını sürekli bir biçimde savaşmaya teşvik ettiği, Hz. Muhammed ve onun izinden giden devlet başkanlarının ellerinden kılıçlarını hiç eksik etmedikleri gibi ithamlarla sık sık karşılaşılmaktadır. Söz konusu türden ithamlar, sadece gayrimüslimler tarafından[2] değil, bazen de Müslüman olmakla birlikte İslamiyet'le ilgili yeterli derecede bilgi sahibi ol(a)mayan Müslüman kimselerce de dile getirilmektedir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere Müslümanlara yönelik olarak sürekli dile getirilen bu ithamlar, kamuoyu yönlendiricilerinin bilinçli ve planlı gayretleriyle öncelikle şüphelerin oluşmasına, bir süre sonra ise gerçekmiş gibi algılanmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan İslamiyet'in şiddet yanlısı bir din olduğu tezi, zaman zaman çeşitli bölgelerde değişik isimlerle kendini gösteren ve adlarını bir vesile ile İslamiyet'le ilişkilendiren grupların veya kişilerin gerçekleştirdikleri ve genellikle de masum insanları hedef olarak seçtikleri eylemler delil gösterilmek suretiyle desteklenmektedir.

Masum insanların kanını akıtmakta hiçbir kural ve sınır tanımayanların kendilerini İslam ve Müslümanlarla ilişkilendirmeleri, İslam adına söz konusu eylemleri gerçekleştirdiklerini iddia etmeleri, İslam'ı şiddet dini olarak göstermek isteyenlerin ekmeğine yağ sürmektedir. Basın ve yayın organlarında hemen her gün bu türden haberlere rastlayan insanlar da İslamiyet'in gerçekten şiddeti teşvik ettiği, savaş, kavga ve çekişmeyi emrettiği zannına kapılmaktadırlar. Öyle ki böylesi bir kanaat, sadece gayrimüslimler arasında değil Müslümanlar arasında bile gittikçe yaygınlaşmaktadır.

---

2 Müsteşriklerin İslamiyet'i savaş dini, Hz. Muhammed'i de kılıç peygamberi olarak kabul ettiklerine dair geniş bilgi için bk. Karen Armstrong, ***İslam Peygamberinin Biyografisi, Hz. Muhammed***, çev., Selim Yeniçeri, İstanbul 2005, s. 27, 47, 49; Uri Avaery, "Muhammed'in Kılıcı", ***http: //zope. gush-shalom.org/home/en***.

İslam'ı şiddet dini olarak gösterenlerin bu görüşlerine delil olarak sundukları bir diğer husus da Hz. Peygamber ve onun izinden gidenlerin savaşmış olmalarıdır. Tarihen de sabittir ki Hz. Peygamber de diğer peygamberler gibi hayatta iken fiili mücadele ve savaşmak durumunda kalmıştır. Yaptığı bu savaşlarda insanlar ölmüş, maddi manevi birtakım kayıplar verilmiş veya verdirilmiştir. İşte bu tarihi realiteden hareketle Allah Rasulü'nü savaş peygamberi olarak göstermek isteyenler olmuş; o, elinden kılıcı hiç eksik etmeyen, sürekli olarak cepheden cepheye koşan bir kimse olarak nitelendirilmiştir.[3]

I- HZ. PEYGAMBER'İN BARIŞI ESAS ALIP SAVAŞI SON ÇARE OLARAK GÖRMESİ

Kur'an-ı Kerim[4] ve Hz. Peygamber'in hadislerinde İslam'ın barış, hoşgörü, uzlaşı ve müsamaha dini olduğunu gösteren pek çok örnek sunulmuştur. Hz. Peygamber, barış ve hoşgörüyü sadece hadisleriyle tavsiye etmekle yetinmemiş, Kur'an ahlakı ile ahlaklanan bir kişi olarak bizzat kendi hayatında ve insanlarla muamelelerinde de tatbik ederek ümmetine ve insanlığa örnek olmuştur.

Barış, sevgi ve rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.), esasında savaştan ve savaşmaktan hoşlanmazdı. Nitekim o, İslam'ın Mekke döneminde kendisine ve Müslümanlara düşmanlık yapan, işkence eden ve şiddet uygulayanlara aynı yolla karşı çıkmamış, onlardan intikam alma yoluna gitmemiştir. Mekke döneminde nazil olan Kur'an-ı Kerim ayetlerinde[5] Hz. Peygamber'e ve inananlara sürekli olarak sabır tavsiye edilmiştir. Müslümanlar, maruz kaldıkları işkencelerden şikayet ettiklerinde Hz. Peygamber "***Sabredin, zira ben savaşla emrolunmadım***" buyurarak onlara sabırlı ve metin olmayı öğütlemiştir.[6]

Müslümanca yaşamanın ve Müslüman zihniyetin esasını barış oluşturmaktadır. Müslüman barışmayı, barış içerisinde yaşamayı ve barışı yaşatmayı prensip olarak kabullenmiştir. Çünkü mensubu bulunduğu din ve bu dinin kendilerine sunduğu kimlik bunu gerektirir ve bunu ilham eder. Savaş ise ancak bir mecburiyet sonucu, yani başka türlü hareket etme imkânı olmadığında söz konusu olur. İslam, tek tek şahıslara ve tüm

3 Hz. Peygamberle ilgili daha objektif görüşlere sahip Batılı yazarlara da rastlanılmaktadır. Mesela bk. Afzalur Rahman, ***Sîret Ansiklopedisi***, çev., Komisyon, İstanbul 1996, I, 140-147; Armstrong, s.57, 238; Uri Avaery, agm.

4 Barış ve diyalogu tavsiye eden ayetlerden bazıları için bk. Nisâ, 4/128; Enfâl, 8/61-62.

5 Ahkaf, 46/35; Müzzemmil, 73/10; En'am, 6/68; A'râf, 7/199; Hicr, 15/85; Necm, 53/29; Furkân, 25/52.

6 İbrahim Sarıçam, ***Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı***, Ankara 2004, s.147-148.

insanlığa ruhi sükûnet ve zihnî saadet vermek üzere ve böylelikle de insanlar yeryüzünde barış ve refah içerisinde yaşayabilsinler diye gelmiştir.[7]

Kur'an-ı Kerim başka topluluklarla ilişkilerde hep barışı esas kabul eder ve önceler. Kutsal kitabımızda Müslümanlara hitaben "hep birlikte barışa girmeleri" emredilmektedir.[8] Bir insan, başkalarının yaşama hakkına saygı gösterdiği sürece, hiç kimseye onu öldürme izni verilmez. Beşer hayatına saygı göstermek doğru ve salih kişilerin özelliklerindendir.[9] Öyle ki sebepsiz yere bir cana kıyanın tüm insanlığı öldürmüş gibi değerlendirileceği, bir canı kurtaranın da bütün insanlığın yaşamına vesile olmuş gibi değerlendirileceği ifade edilmiştir.[10] Diğer taraftan Resul-i Ekrem de insan canının kutsiyetini sık sık dile getirmiştir. Nitekim Veda Hutbesi'nde;

"... Sizin canlarınız ve mallarınız tıpkı bu günün, bu ayın ve bu beldenin kutsallığı gibi kutsaldır."[11] buyurarak bu hususta genel ve nihai yaklaşımını ifade etmiştir. Aynı şekilde o, büyük günahlar arasında Allah'a eş koşmaktan başka haksız yere insan kanı akıtmayı da zikretmiştir.[12]

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerde cihad emredilmekte, cihada iştirak etmenin gerekliliği ve fazileti üzerinde durulmaktadır.[13] Bir tarafta barışı esas alan, insanın canının kutsal olduğunu savunan bir din, diğer taraftan cihadı emretmektedir. Bu durum İslam'ı bilmeyen veya dinimize düşmanca tavır takınanların nazarında bir çelişkidir. Bu düşüncelerdeki kimselere göre aslında İslamiyet şiddeti emreden, kan akıtmayı mubah sayan bir dindir; Müslümanların tarihleri savaşlardan ibaret olduğu gibi peygamberleri Hz. Muhammed de elinden kılıcını asla bırakmayan bir savaş peygamberidir.

II-İSLAM'DA SAVAŞA İZİN VERİLMESİNİN NEDENLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi İslam tarihinde pek çok savaş olmuştur. Bu savaşlardan bir kısmı Hz. Peygamber döneminde, onun emri ile hatta bizzat iştirakiyle gerçekleşmiştir. Barışı esas alan ve bağlılarına başlangıçta kendilerini korumak için bile olsa savaş izni vermeyen İslamiyet, daha sonraki zamanlarda hangi sebeplerle savaşa

7 Bunu vaat eden bir ayet için bk. Mâide, 5/ 15-16.

8 Bakara, 2/208.

9 Furkân, 25/68.

10 Mâide, 5/32.

11 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.

12 Müslim, Îmân, 145.

13 Cihadla ilgili ayet ve hadisler için bk. M. Fuat Abdülbâkî, ***el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim***, "c-h-d" md.; Komisyon, ***el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebeviyye***, "c-h-d" md.

izin vermiştir? İslamiyet'in esas olarak barışı benimsemekle birlikte savaşa da ruhsat vermesinin sebeplerinin anlaşılması bakımından hangi nedenlerle cihadın meşru kılındığı ve insan kanının akıtılabileceği hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

İslam'da cihad, bir saldırganlık, şuursuz bir imha ve istila hareketi olmayıp, prensip ve gaye yolunda son olarak başvurulan bir çaredir. Zira İslam, barış, güven, dirlik ve düzen isteyen ve bunları emreden bir dindir. Ancak bu güven, dirlik ve düzen, sulh yoluyla temin edilemezse, bekâ ve devam kanunları, Müslümanları mücadeleye davet eder; artık bu noktada cihad; körü körüne bir dövüş, bir mukâtele değil, mukaddes bir insanlık vazifesidir.[14]

Çağdaş bir Batılı yazarın da belirttiği gibi Hz. Peygamber, özellikle Hz. Musa ve Hz. İsa gibi bir devlet ortamında dünyaya gelmediği gibi peygamberlik vazifesini de başlangıçta devlet tarafından ortaya konulan ve teminat altına alınan hukuk kurallarının yürürlükte olduğu bir ortamda îfâ etme imkânına sahip değildi.[15] Bu sebeple kendi can güvenliğinden başka Müslümanların ve hatta Müslüman olmamakla birlikte Medine vesikasına imza koyarak Medine Şehir Devleti'nin vatandaşlığını benimseyen herkesin can, mal, namus ve din güvenliği için gerektiği durumlarda kılıca müracaat etmek zorunda kalmıştır. Yani cihada izin verilen Medine döneminde, sadece kendi can güvenliği için değil, bütün Medinelilerin güvenliği için zaman zaman savaşmak zorunda kalmıştır.

Haksızlıklara engel olup adaleti temin etmeyi başlıca hedefleri arasına koyan Hz. Peygamber, öncelikle bu hedefini gerçekleştirebilmek için tatlı dille, ikna yöntemiyle ve dostane ilişkilerle hareket etmiş, ancak bütün bu yöntemlerin sonuçsuz kalması durumunda savaşmak zorunda kalmıştır.

İslamiyet insan hakları ve din hürriyetini güvence altına almak için cihada izin vermiştir. Öyle ki, din hürriyeti ve insan haklarının korunması söz konusu olduğunda din ayrımı dahi yapılmamıştır. Bir başka ifadeyle Müslümanlar, sadece kendileriyle aynı dini yaşayanların hak ve hürriyetlerini korumamışlar, benzer şekilde diğer din müntesiplerinin de haklarına saygı göstermişler ve kendi sınırları içerisinde yaşayan herkesin haklarını korumaya gayret göstermişlerdir. Din, can, mal, namus ve nesil güvenliğini sağlama görevini en asli vazifeleri arasında gören Müslümanlar, bunların emniyeti için gerektiğinde savaşmakla emrolunmuşlardır.[16]

Sözleşmeleri yok sayarak taahhütlerini ihlal edenlere karşı ikna ve ikaz yöntemi ile bu tür davranışlara son vermeleri için uğraşılmış, antlaşmalarına bağlı kalmaları

14 Mustafa Fayda, ***Halid b. Velid***, İstanbul 1990, s. 298.

15 Armstrong, s. 239-24, 243.

16 Bakara, 2/190-193; Hac, 22/39-40; Nisâ, 4/75.

temin edilmeye çalışılmış, ancak olumlu bir netice alınamaması durumunda son çare olarak da savaşılmıştır.[17]

"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırsanız) umulur ki küfre son verirler."[18]

III-İSLAM'DA BARIŞIN ESAS OLUŞUNA DAİR BAZI DELİLLER

Yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği üzere İslam'da asıl olan barıştır, savaş veya şiddet ise istisnadır ve sadece daha önce belirttiğimiz nedenler söz konusu olduğunda gündeme gelir. "***Dinde zorlama yoktur***"[19] anlayışı Kur'anî bir tespittir ve bu ayet herhangi bir tefsir veya tevile ihtiyaç duyulmadan savaş, şiddet veya saldırı yerine barışın esas alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Fethedilen yerlerdeki insanlar, Müslüman olmak veya cizye ödemek şartıyla eski dinlerinde kalma hürriyetine ve her iki durumda da İslam devleti hâkimiyet ve himayesi altında yaşama hakkına sahiptirler. Bu esas, Hz. Peygamber'in Tevbe suresinin 29. ayetine dayanarak Tebuk Gazvesi sırasında uyguladığı cizye usulü örnek alınmak suretiyle ilk fetihlerden itibaren değişmeyen bir prensip halinde benimsenmiştir. Muharip gayrimüslimin (harbî) fiilen savaşı terk ederek İslam Devleti'nin hükümranlığını kabul etmek anlamına gelen cizye vergisini ödemeyi kabul etmesi durumunda zımmî statüsüne dahil oluyordu. Zımmî olmak suretiyle 'zarûrât-ı hamse' denilen mal, can, nesil, namus ve din emniyeti İslam Devleti, dolayısıyla da Müslümanlar tarafından emniyet altına alınıyordu. İslam Devleti'ne tabi Müslümanlar gibi zımmiler de cizye vermekle her türlü tehditkarane saldırılardan emin hale geliyorlardı. Cizye ödemek şartıyla zımmî statüsüne girmeyi kabul edenlere din ve vicdan hürriyeti tanınıp mabetlerine dokunulmadığı gibi ibadetlerine de karışılmamıştır.

Müslümanlar fethettikleri yerlerde yaşayan insanları, daha önceleri pek çok yerde yapıldığı gibi öldürme veya köleleştirme yoluna gitmemiş, kendilerine İslam tebliği ulaştıktan sonra ileride ihtida edeceklerini umdukları için onları zımmî statüsüne almayı daha doğru ve insani bulmuşlardır.[20] Aslında bu tavrıyla Müslümanların geleceğe yatırım yaptıklarını da söylemek mümkündür. Zira savaş vaki olduğunda karşı cephede yer alanların öldürülmesi de savaşı kazanmak için belki bir yöntem olarak değerlendi-

17 Armstrong, s. 352.

18 Tevbe, 9/12. Aynı şekilde bk. Enfâl, 8/58; Nahl, 16/91-92. Müslim, Cihâd, V, 160. Cihada (fiili mücadeleye) hangi durumlarda izin verildiğine dair bk. Ahmed Önkal, ***Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu***, Konya 1989, s.108-114.

19 Bakara, 2/256; Yunus, 10/99; Kehf, 18/29.

20 Mustafa Fayda, "Fetih", ***DİA***, XII, 468.

rilebilir, ancak şunu unutmamak gerekir ki ölü bir müşrik veya gayrimüslimin ileride Müslüman olması, İslam saflarına iştirak etmesi ve Müslümanlara kardeş hale gelmesi imkân ve ihtimal dâhilinde değildir. Bu sebeple de müşrik de olsalar, düşmanca tavırlar içerisinde de bulunsalar Müslümanlar, hasımlarını etkisiz hale getirirken imha etmek veya öldürmek yerine ileride onların Müslüman olmaları ihtimalini göz önünde bulundurarak kendilerine zarar veremeyecek duruma getirmekle iktifa etmişlerdir. Bu yaklaşımla mücadeleye katılan Müslümanların hasımlarını etkisiz hale getirirken bile mümkün mertebe cana kıymamaya çalıştıkları söylenebilir.

On dört asırlık İslam tarihinde zorla İslam Dini'ne dâhil edilen hiçbir milletin var olmaması da Müslümanların dinlerini benimsetmek için kesinlikle şiddete başvurmadıklarının en büyük delilidir. İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların kontrolüne geçen Kudüs, Mısır ve daha pek çok yerde, bugün hâlâ Hristiyan, mûsevî ve daha başka dine inanan insanların yaşamaları,[21] dinimizin barışı esas almasının, savaşı, şiddeti ve bir fikri, düşünceyi ve inancı zorla benimsetmekten uzak durmasının en somut göstergesidir. Müslümanların hâkim oldukları bölgelerde hiçbir kimseyi Müslüman olmaya zorlamamaları bazı kesimler tarafından "onların asıl maksatları zaten ganimet elde etmekti" şeklinde değerlendirmelere yol açmışsa da tarih böylesi bir iddiayı boşa çıkartacak pek çok uygulama ile doludur. Nitekim Hz. Peygamber'in gazvelerinden bazılarında ya hiç ganimet elde edilmemiş, bazılarında ise ele geçirilen ganimetler, Müslüman olmaları sebebiyle veya daha başka insani gerekçelerle eski sahiplerine iade edilmiştir.

Pek çok din mensubu ehlikitab payesi verilerek onurlandırılmış, belirli haklara sahip toplum üyeleri arasına dâhil edilmişlerdir.[22] Öyle ki bu paye ile Yahudi, Hristiyan ve hatta mecûsîlerle sâbiîlerin bile Müslümanlarla komşuluk, akrabalık ve vatandaşlık ilişkileri içerisine girebilmelerine zemin hazırlanmıştır. Onların kimlik ve kültürlerini muhafaza ederek yaşayabilmeleri için kendilerine has ibadetlerini yapabilmelerine, bunun için ibadethanelerinin varlıklarını devam ettirebilmelerine izin verilmiş, kimliklerinin devamı bakımından önemli olan kıyafetleri giymelerine ve kültürel faaliyetlerde bulunmalarına asla karşı çıkılmamıştır.

Aslında savaşlar esnasında bile İslam hâkimiyetinin kabulü yeterli görülmüş, bunun bir göstergesi olan cizyeyi verenlerin can, mal ve din güvenlikleri bizzat devlet tarafından garanti altına alınmıştır. Müslümanlar savaş başlamadan önce düşmanlarına, cizye vermek suretiyle saldırılardan kurtulabilme imkânını sunmuşlardır.

---

21 Haçlı seferleriyle Kudüs'ü işgal eden Frenkler, şehirde tam anlamıyla bir katliam gerçekleştirmişlerdi, buna karşılık Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtaran Selahaddin–i Eyyubî burada hiç kimsenin kılına dokunmamış, şehir ahalisine tam anlamıyla dinsel özgürlük hakkı tanımıştır.

22 Avnary, ***agm.***, s.3.

Cihadın gayesi İslam'a girmeyen veya müsülmanlara düşmanlık besleyenlerin şiddet kullanılarak Müslümanlaştırılmaları, aksi halde öldürülmeleri olsaydı cizye vererek canlarını kurtarmaları asla söz konusu olamazdı. Aynı şekilde İslam'a karşı çıkan ve gayrimüslim olan herkesin savaş esnasında hedef alınması gerekirdi. Oysa tarihen de sabittir ki Müslüman idareciler, dinî inançları gereği, savaşlardan önce Müslüman olmasalar bile kadınların, çocukların, yaşlıların ve düşmanlık etmek üzere harekete geçmeyenlerin kesinlikle öldürülmemelerini emretmişlerdir. Öyle ki, savaş halindeyken dahi fiilen savaşa katılmayan gayrimüslim kadınlara, din adamlarına, çocuklara, işiyle gücüyle meşgul olanlara, hatta savaş meydanından kaçanlara ve yaralılara dokunulmayacağı hükmü getirilmiş[23] ve İslam tarihi boyunca bu doğrultuda hareket edilmiştir.

IV-HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARINDA DÜŞMAN ONURUNU KORUMA YÖNÜNDEKİ HASSASİYETİ

Resulullah, Medine'ye hicret ettikten sonra dokuzu fiilî mücadele ile neticelenen yirmi yedi gazveye iştirak etmiş, görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla da altmıştan fazla seriyye düzenlemiştir. Bu dönemde tertip edilen gazve ve seriyyelerin toplamı takriben yüzü bulmakla birlikte sanılanın aksine bunların hepsinde çatışma olmadığı gibi çatışma olanlarda da öldürülen düşman sayısı 250, şehid düşen Müslüman adedi ise yaklaşık olarak 150 civarındadır. Aynı dönemde 3 milyon km²'lik bir alan Müslümanların idaresine tabi hale gelmiştir. On yıllık bir sürede 3 milyon km²'lik bir alan fethedilirken ölen ve şehid edilenlerin toplamı 400'ü geçmemiştir.[24] Aslında bu tablo Hz. Peygamber'in savaşlarda bile insan hayatına değer verdiğini, gereksiz yere hiçbir insanın öldürülmesine razı olmadığını, fetihleri savaştan ziyade ikna ederek, güzel sözle, Kur'an-ı Kerim okuyarak, barış ortamından istifade edip insanların gönüllerini kazanarak gerçekleştirdiğinin delilidir.

Resul-i Ekrem savaşsız çözüm için elinden geleni yapmış, düşmanlarını fiili mücadeleden vazgeçirmek için gayret sarf etmiştir. Onun bu doğrultudaki gayretleri neticesinde gerçekleştirdiği 27 gazveden sadece 9 tanesinde savaş olmuş diğerleri herhangi bir çatışma olmaksızın neticelendirilmiştir.

---

23 Yahya b. Âdem, ***Kitâbu'l-Harâc***, s. 48; Afzalu Rahman, s. 430. Müslim'in Sahih'inde yer alan Hz. Peygamber'in savaş öncesi komutanlarına düşmanlarının onurlarını gözetmeleri konusundaki talimatı için bk. "***Cihat***". V, 140.

24 Geniş bilgi için bk. Hamidullah, ***Hz. Peygamber'in Savaşları***, İstanbul 1981, s. 20-21; Afzalu Rahman'a göre ölenlerin sayısı, 255'i Müslüman, 759'u gayrimüslimlerden olmak üzere toplam 1014'tür, ***Sîret Ansiklopedisi***, I, 621.

A- Savaş Öncesinde

Hz. Peygamber, savaşsız çözümleri sonuna kadar denemesine rağmen[25] savaş kaçınılmaz bir hal almışsa bu durumda da en az zayiat vererek ve verdirerek savaşı kazanmaya çalışmıştır. Kullandığı savaş teknikleriyle düşmanını teslime zorlamış, teslim olanlara iyi davranarak gönüllerini almıştır.

Özellikle süratli bir şekilde ve çoğu kere düşmanın beklemediği bir anda düşman üzerine varılmış, sefere çıkılmadan önce genellikle hedef gizli tutulmuş, hedefin bilinmemesi için gerekli titizlik gösterilmiştir. Öyle ki, sırf hedefin neresinin olduğunun bilinmemesi için sefer güzergâhı için ters rotalar izlenmiş, seferle ilgili istihbarat çalışmaları titizlikle sürdürülmüş ve elde edilen bilgiler başka kaynaklardan da teyit edilerek değerlendirilmiş ve ona göre yola devam edilmiştir.[26] Genellikle savaş için yerleşim alanlarının dışındaki yerler tercih edilmiş, böylece sivil halkın, savaşın yıkımından korunmasına çalışılmıştır. Zira meydan savaşı ile sadece asker konumundaki kişilerin zararı söz konusu olmuştur. Meydan savaşı yapılacaksa önceden mevzi alınarak savaş için en uygun mekânda konuşlanılmış, su kuyularına yakın olmaya önem verilmiştir. Meydan savaşını bile âdeta bir savunma savaşı haline getirebilecek tarzda Müslüman askerlerin bulundukları mevzilere taşlarla yığınak yapmaları, böylece saldırıya geçecek düşman askerlerine karşı hem kendilerini savunabilmek için bu taşları siper edinebilmeleri hem de gerektiğinde saldırıya geçen düşmanlarına karşı bu taşları atabilmelerine imkân verilmiştir.[27]

Hz. Peygamber, düşman saflarında gedik oluşturarak, ittifak halindeki müşrik kabileler arasındaki güveni sarsmış, onların birbirlerinden şüpheye düşerek savaş esnasında Müslümanlara karşı fazla direnmemelerini sağlamıştır.

Savaş kaçınılmaz olduğunda günümüzde psikolojik harp olarak da bilinen metotları kullanan Hz. Peygamber, Müslüman mücahitlerin çok ve güçlü oldukları mesajını vererek düşman üzerinde psikolojik baskı kurmaya çalışmıştır. Böylece Resulullah, düşmanlarına 'bu kadar güçlü bir orduyla savaşmaya güç yetiremezsiniz, direnmek yerine teslim olun' demeye çalışmış ve bunda da pek çok kere başarılı olmuştur.

---

25 Hz. Peygamber, savaş öncesi muhataplarını mutlaka Müslüman olmaya veya anlaşmaya davet etmiştir. Bu konudaki hadis-i şerif için bk. Müslim, "***Cihâd***", V, 140. Serahsî'nin de ifade ettiği gibi davet yapılmadan saldırı caiz değildir. bk. Serahsi, el-***Mebsût***, İstanbul 1983, X, 30-31.

26 Hz. Peygamber'in gazvelerini daha az zayiatla sonlandırmak için tatbik ettiği siyaset hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ünal Kılıç, ***Psikolojik Taktik Ölümsüz Zafer Mekke'nin Fethi***, İstanbul 2009.

27 Peygamber (s.a.s.)'in savaş stratejisi için bk. Afzalu Rahman, I, 510-511, 514-516; Ahmet Özel, "Muhammed (Savaş ve Ordu)", ***DİA***, XXX, 436-439.

Resul-i Ekrem, düşmanlarının arasındaki ittifakları sona erdirmek için gerekli çalışmalarda bulunmuş, düşmanlarının üzerlerine onları böldükten sonra gitmiştir. Kuzeydeki Hayber ve diğer kabilelerle savaşmadan önce güneydeki Mekke ile Hudeybiye Antlaşması'nı gerçekleştirerek Hayber-Kureyş ittifakını sona erdirmiş, müttefiksiz kalan Hayber üzerine ancak bundan sonra sefer düzenleyerek onları etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

B- Savaş Esnasında

Aslında Hz. Peygamber'in, savaşlarla ilgili uygulamaları hususunda daha çok şey yazılabilir; Resul-i Ekrem'in savaş esnasında insan kanı akıtmamak için aldığı tedbirlere, aradaki savaş haline rağmen insan haklarına ne derece dikkat etmeye çalıştığına dair hadis, siyer ve meğâzî kitaplarında pek çok bilgi vardır. Bununla birlikte şunu ifade edebiliriz ki Hz. Peygamber kendi ifadesiyle "hem 'Rahmet Peygamberi', hem 'savaş peygamberi" olarak şartlar savaşmayı kaçınılmaz hale getirmişse devrin harp teknikleri ve materyallerini kullanarak düşmanına galip gelmeye çalışmış, ancak savaş esnasında her türlü gereksiz öldürme,[28] yaralama, kovalamadan, kısacası şiddetten azami derecede kaçınmıştır. Savaşsız çözümleri sonuna kadar denemiş, savaş boyunca sergilediği şiddetten uzak durma hususundaki tavrıyla düşmanları üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Savaşın hemen akabindeki insani uygulamalarıyla da kısa süre önce kendisine karşı direnen, kılıç çeken binlerce insanın gönlünü kazanarak pek çoğunun birkaç gün içerisinde hidayete ermelerine vesile olmuştur. Nitekim Mekke'nin fethi için on bin kişilik bir kuvvetle şehre giren Hz. Peygamber, fetihten sadece iki hafta sonra gerçekleşen Huneyn Gazvesi'ne on iki bin kişiyle gitmiştir. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber fetihten hemen sonra gerçekleştirdiği icraatlarıyla Mekkelilerin sevgisini, itimadını ve saygısını kazanarak onların Müslüman olmalarını hatta Müslümanlarla birlikte savaşa katılmalarını sağlama başarısını gösterebilmiştir.

28 Bedir savaşı münasebetiyle çok dikkat çeken bir savaş usulü vaz edilmiştir: "...ve onların her bir mafsalına vurunuz." (Enfâl, 8/12) Bu tarz savaş düşmanın kati bir ölüme sürüklenmesinden ziyade, onun uzun müddet rahatça savaşmasını önleyici bir tesir yapar, aynı zamanda göğüs göğüse yapılan çarpışmalarda, bu husus harbin maksat ve gayesine halel getirmeksizin mümkün olduğu kadar az kan dökülmesini temin eder. Hamidullah, ***Hz. Peygamber'in Savaşları***, s. 83. Hz. Peygamber, "***Öldürme konusunda insanların en affedici olanları Müslümanlardır.***" buyurarak savaşta bile olsa gereksiz yere insan öldürülmemesini tembihlemektedir. (İbn Hanbel, ***Müsned***, I, 393; Ebu Dâvud, ***Cihâd***, 149; Müslim, ***Cihâd***, 3.)

Savaşlarda çocuklara, kadınlara, yaşlı kimselere ve Müslümanlara karşı mücadele içerisinde bulunmayanlara kesinlikle dokunulmamış, mağlubiyet sonrası kaçan düşman askerlerinin peşine düşülmesine de müsaade edilmemiştir.[29]

Araplar, düşmanlarını yakaladıklarında ya bir yere bağlayarak onları oklarına hedef yapar veya kılıç darbeleriyle öldürürlerdi. Arapçada 'seber' denilen bu uygulamayı[30] Hz. Peygamber şiddetle menetmiştir. Bir keresinde Abdurrahman b. Halid bir savaşta bazı adamları esir almış ve bu şekilde öldürmüştü. Ebu Eyyub el-Ensari (r.a.) bunu işitince: "Hz. Peygamber'in bu şekilde adam öldürmeyi şiddetle menettiğini bizzat kendisinden dinledim. Allah'a yemin ederim ki tavuğu bile bu şekilde öldürmeyi doğru bulmuyorum" dedi. Abdurrahman bunun üzerine günahının bağışlanması için kefaret olarak dört köle âzâd etti.[31]

Savaşlarda düşmanın ev, bağ, bahçe vb. mallarına genellikle dokunulmamış, sadece bağ-bahçelerin zarara uğratılacağı tehdidiyle düşman teslime zorlanmıştır. Hz. Peygamber, savaş halindeyken bile düşmanlarının su ihtiyaçlarını karşılamalarına kesinlikle engel olmamıştır.

Hz. Peygamber'in ahlaki ve bedii meşhur bir sözü vardır: "Allah her hususta güzellik ve iyilikle hareket etmenizi emretmektedir. O halde öldürürken bile en iyi ve en güzel tarzda öldürünüz."[32] Hz. Peygamber'in savaş öncesinde orduda yer alan sahabîlere bu doğrultuda emirler verdiği söylenebilir. Öldürmenin zalimane ve lüzumsuz olanı açık ve kesin ifadelerle menedilmiştir. Mesela, zaruret yokken kadın, çocuk, fiilen savaşa iştirak etmemiş aşçı, uşak ve benzeri kimseleri öldürmek gibi.[33]

Düşmana merhametli ve insanca davranmaya çalışan Hz. Peygamber, savaşın yıkım ve dehşetini azaltmak ve onu daha insancıl kılmak için bütün gayretini göstermiştir. Savaş gerçeğine medeni ve insancıl kavramlarını kazandırması Hz. Muhammed'in insanlık uygarlığına yaptığı en büyük katkılardandır. O, kadim ulusların kaba, barbar âdet ve alışkanlıklarını[34] temizleyerek bunların yerine adil, iyiliğe yönlendirici ve evrensel kurallar yerleştirmiştir. Gerçekten o, savaşla ilgili uluslararası genel geçer kural-

29 Mevlana Şiblî Numanî, ***Son Peygamber Hz. Muhammed***, çev., Yusuf Karaca, İstanbul 2010, I, 368. Hz. Peygamber'in savaş esnasında öldürülmemesini istediği kimselerle ilgili kati emirleri hakkında bk. Buhârî, ***Cihâd***, 147, 148; Müslim, ***Cihâd***, 3, 7, 25, 26; Ebu Dâvud, ***Cihâd***, 111.

30 İbn Manzûr, ***Lisânu'l-Arab***, Beyrut 1410/1990, IV, 340; Zebîdî, ***Tâcu'l-Arûs***, Beyrut 1414/1994, VI, 490,

31 Ebu Dâvud, ***Cihâd***, 119.

32 Müslim, Sayd, 57.

33 Hamidullah, ***Hz. Peygamber'in Savaşları***, s.88.

34 İslam öncesi savaş vahşet boyutlarında sürdürülen bir faaliyetti. Bu hususta bk. Şiblî, s. 356-357, 368.

lar koymuş ve savaşa modern uluslararası yaklaşım için gerekli esasları belirlemiştir.[35] Kavramsal ifadesiyle 'savaş hukuku' denilen esaslar ortaya konulmak suretiyle savaş esnasında bile insanların gayrıinsani tavırlardan, düşmanlarıyla mücadelede her türlü tecavüzkarâne tutumdan kaçınmaları gerektiği ifade edilmiştir.[36]

C- Savaş Sonrasında

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in öncülüğünde muzaffer çıktıkları savaşların sonrasında hâkim olarak giriş yaptıkları yerlere düşmanlarını yenmiş olmanın gurur ve şımarıklığıyla keyfi tavırlar sergileyerek değil ağırbaşlı, mütebbessim ve mütevazı tavırlarla girmeye çalışmışlardır. Böylece fetihler esnasında taşkınlıklar yaşanmamış; ne kadınlara saldırı, ne yağmalama ne de gasp olayı olmuştur. Mesela Mekke'nin fethi esnasında Resul-i Ekrem, etrafındaki muhacir ve ensarın meydana getirdiği ordu ile muzaffer ve azametli bir kumandan gibi değil; Allah'ın kendisine nasip eylediği bu feth-i mübîne hamd ve şükürler içerisinde, gözleri yaşlı bir halde devesinin boynuna eğilip şükür secdesi yaparcasına mütevazı bir şekilde[37] Mescid-i Haram'a girmiş; Hacerü'l-Esved'i selamlayıp öpmüş, Kabe'yi tavaf etmiştir.[38]

Bu hareketi bile Hz. Peygamber'in gerçek maksadının ne olduğunun anlaşılması bakımından yeterli bir örnektir. O, kendisine türlü türlü eza ve cefa eden, ana vatanından zorla çıkmasını sağlayan, ailesine, arkadaşlarına ve dindaşlarına zulmeden Kureyşlileri mağlup ederek şehirlerini ele geçirmişken sahabîlerinin tekbir ve tehlil sedaları arasında kendisine lütuf olunan bu galibiyete şükrederek mütevazı bir şekilde Mescid-i Haram'a yönelmiştir. O, bu esnada yüce Allah'a hamd ve teşekkürden başka bir şey düşünmemiştir. Hatta böylesine bir galibiyet için Mekkeliler incinebilir endişesiyle ruhunun derinliklerinde hissettiği sevinci yüzüne aksettirmekten bile çekinmiştir.

Cahiliye geleneklerinden olan ve öldürülen düşman askerlerinin vücut organlarının kesilerek işkenceye tabi tutulması (müsle) geleneğine Hz. Peygamber aynıyla mukabelede bulunmak için bile olsa kesinlikle izin vermemiştir.[39] Uhud Gazvesi'nde müsle uygulanarak ölü bedenleri kesip doğranılan pek çok sahabî için üzülen Hz. Peygamber bir ara, "Ben de en az 30 kişiye müsle uygulayacağım" demişse de derhal nazil olan

35 Afzalu Rahman, I, 420; Şiblî, I, 368-369.

36 İslam'ın savaş hukukuna dair getirdiği yenilikler için bk. Ahmet Yaman, "Savaş", ***DİA***, XXXVI, 192-193.

37 Vâkıdî, ***Kitabu'l-Meğâzî***, thk., Marsden Jones, Beyrut 1984, II, 824; İbn Hişâm, ***es-Siretü'n-Nebeviyye***, thk., M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1401/1980, IV, 24; Makrizî, ***İmtâu'l-Esmâ***, thk., en-Nümeysî, Beyrut 1420/1999, I, 384.

38 Fayda, ***Halid b. Velid***, s.180.

39 Buhârî, Cihâd, 149; Müslim, Cihâd, 3; Ebu Dâvud, ***Cihâd***, 110; Hamidullah, ***Hz. Peygamber'in Savaşları,*** s.90.

ayet[40] mucibince bundan vaz geçmiş ve bir daha asla böyle bir şeye teşebbüs etmemiş, sahabîlerini de bu hususta sıkı sıkıya tembihlemiştir.[41] Böylece Hz. Peygamber tarafından mukabele-i bi'l-misl için dahi ölülere müsle yapılması kesin olarak yasaklanmıştır.

Savaş meydanlarında kalan ölü ve yaralı düşman askerleri için gerekli insani işlemler yapılmış, yaralılar tedavi edilmiş, ölüler ise defnedilmişlerdir.[42] Öyle ki Bedir Gazvesi'nden hemen sonra şehidlerin defni gerçekleştirilmiş, yorgun ve yaralı olmalarına rağmen sahabîler Hz. Peygamber'in emri doğrultusunda müşriklerin savaş meydanında bırakıp kaçtıkları ölülerinin de defnini gerçekleştirmişlerdir. Böylece bir gayrimüslime ait bile olsa ölü bedenlerin yabani hayvanlar tarafından parçalanmasına ya da açık alanda bozulmasına imkân verilmemiştir.

Diğer taraftan düşman tarafından öldürülenlerin cesetleri talep olması durumunda sahiplerine iade edilmiştir. İbn Hanbel'in naklettiği bir habere göre Hendek Gazvesi'nde karşı tarafa geçmek üzere taarruzda bulunan ve hendeğe düşen Nevfel b. Abdillah el-Mahzûmî, Hz. Ali tarafından öldürülmüştür. Müşrikler onun cesedi için on bin dirhem verme teklifinde bulunmuşlar, buna mukabil Hz. Peygamber onun ücret alınmadan iade edilmesini emretmiştir.[43]

Eski Araplarda, savaş sırasında düşmanın malını yağmalamak genel bir alışkanlıktı. Özellikle yiyecek içeceğin bulunmadığı, maddi sıkıntıların çok olduğu durumlarda bu hareket bir hak olarak görülürdü. Hz. Peygamber bunu yasaklamıştır. Ebu Davud'un ***Sünen***'inde bir sahabînin şöyle bir rivayeti vardır: "Katıldığımız bir savaşta çok büyük sıkıntılara maruz kaldık. Savaştan dönerken bölgedekilere ait koyun ve keçi sürüleriyle karşılaştık ve hepsini yağmaladık. Hz. Peygamber yanımıza geldiğinde et pişiyor, kazanlar kaynıyordu. Resulullah'ın elinde yay vardı. Kazanları devirdi ve bütün etler yere döküldü. Sonra; '***Soygunla elde edilen malın eti, leş etiyle aynıdır***' buyurdu."[44] Böylece Hz. Peygamber, Allah tarafından cihad neticesi Müslümanlara helal olan ganimeti çapul ve yağmadan ayırmıştır.

İslam öncesi dönemde bir kabile veya bir millet diğer bir millete hücum ettiği zaman bütün yolları keser, gelip geçenleri soyar, askerler her tarafa yayılarak yolları

40 Nahl, 16/126.

41 İbn Hişâm, III, 47-48.

42 Buhârî, ***Cihâd,*** 147, 148; Müslim, ***Cihâd***, 3; İbn Mâce, ***Cihâd,*** 38. İbn Hişâm, I, 279; Hamidullah, ***İslam Peygamberi***, I, 71. Müşrik ölü sayısı çok olduğu için teker teker kazılan kabirlere değil toplu şekilde sığacakları bir çukura konulmuştur. Ümeyye b. Halef'in cesedi şiştiği ve yerinden taşınacak durumda olmadığı için olduğu yerde üzeri toprakla kapatılmıştır. İbn Hişâm, I, 279; Taberî, Târîhu't-Taberî, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire, ty. (de George nesrinden,) II, 155.

43 İbn Hanbel, I, 271; Hamidullah, ***Hz. Peygamber'in Savaşları***, s.149.

44 Ebu Dâvud, ***Cihâd***, 128..

kapatırdı. Bu yüzden evlere gidiş-geliş zorlaşır, kervanların malları soyulurdu. Bu davranış öteden beri sürüp gelmekteydi. Müslümanların katıldığı savaşlarından birinde de buna benzer bir hareket söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "***Böyle davrananların cihatı cihat değildir***" diyerek savaşın savaşanlar arasında gerçekleşmesi, savaşta yer almayanlara, evlerinde barklarında kalan veya kendi işleriyle meşgul olan, silahsız insanlara ve onların mallarına zarar verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Cahiliye döneminin en büyük sorunu insanların çapul elde etmek için savaştan savaşa koşmalarıydı. Bu devirdeki savaşların başta gelen sebebi de buydu. İslam döneminde de bu caizdir sanıldı. Bunu ıslah etmek için Hz. Peygamber büyük bir gayret sarf etti. Ebu Davud'un ***Sünen***'inde, bir kişinin Hz. Peygamber'e şöyle sorduğu anlatılıyor:

"'Bir adam Allah yolunda cihat etmek istiyor, bir taraftan da bir dünyalık ele geçirmek istiyor, ne buyurursunuz?' deyince, Hz. Peygamber: '***O, hiçbir ecir ve mükâfata nâil olamaz***' buyurdu ..."[45]

Kur'an-ı Kerim'de, ganimet malı hakkında, "dünya metaı" ifadesi kullanılmakta ve ona düşkünlük kötülenmektedir. Nitekim Uhud savaşında, ganimet malına düşkünlükten dolayı bazı insanların düşmanla savaşı bırakıp ganimet peşine düşerek Müslümanların yenilgisine sebep olması üzerine şu ayet indi:

"***Sizlerden bazıları dünyayı istiyordu, bazıları da ahireti.***" (Âl-i İmrân, 3/152)

Hz. Peygamber hemen her fırsatta cihadı işgalden, ganimeti yağmadan ayırt etmek üzere tembihlerde bulunuyordu. Adamın biri Hz. Peygamber (s.a.s.)'e: "Kimi ganimet elde etmek için, kimi şöhret elde etmek için, kimi kahramanlık gösterisi için cihat etmektedir. Kimin cihatı Allah yolunda kabul edilecektir?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s.):

"***Kim, Allah'ın buyruğu her tarafa yayılsın ve O'nun dini her tarafa hakim olsun diye savaşırsa***" diye cevap verdi.[46]

Hz. Peygamber'in bu doğrultudaki gayretleri neticesinde, ganimet malına olan düşkünlük gönüllerden silindi ve cihatdan maksat sadece, Allah yolunda savaşmak ve Allah'ın kelimesinin yükseltilmesi olarak kaldı (İlâ-yi Kelimetullah). Buna bağlı olarak Hz. Peygamber, gazvelerinde zaman zaman ganimet almışsa da çoğu kere elde edilen ganimetler sahiplerine iade edilmiş veya hakları olduğu halde ganimetten feragat ederek sahabîlerine ganimetin gaye değil sadece bir netice olduğunu, bunun da ön planda tutulmaması gerektiğini uygulamalı olarak göstermiştir.

45 Ebu Dâvud, Cihâd, 24. Ayrıca bk. Şiblî, I, 372.

46 Buhârî, İlim, 45, Cihâd, 15; Müslim, İmâret, 150,151; Ebu Dâvud, Cihâd, 24; İbn Mâce, Cihâd, 13. Bu olayla ilgili geniş bilgi için bk. Şiblî, s. 372.

Gerek siyer ve meğâzî yazarları gerekse İslam hukukçularının çoğunluğuna göre Hz. Peygamber Mekke'yi savaşarak fethetmiştir. Bununla birlikte Resul-i Ekrem fethi takiben kutsal şehirde, kesinlikle savaşla fethedilmiş muamelesi uygulamamış, insanlarını köleleştirmediği gibi menkul ve gayrımenkullerini de ganimet olarak ilgililere paylaştırmamıştır.[47] Böylesi bir tasarrufta, onun şahsi yetkisini kullanmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.[48]

Diğer taraftan Resulullah Mekke'den ganimet almadığı gibi daha önce bu şehirden hicrete zorlanan ve Medine'ye göçerek muhacir unvanını alan sahabîlerin Mekke'de bırakmak zorunda kaldıkları mal ve eşyalarını geri almalarına, terk ettikleri evlerine tekrar yerleşmelerine de müsaade etmemiştir.[49] Hz. Peygamber'in hakkının olmasına rağmen el konulan evinde kalmamasında, onun böyle bir yol izlemesi durumunda bütün Müslümanların Mekke'de terk ettikleri mallarını ele geçirmek için bir gayret içerisine girecekleri, bundan dolayı da fetih sonrası sağlanmak istenilen huzur ve güven ortamının zedeleneceği ve Mekke'de karışıklığa yol açabileceğinden duyduğu endişelerin etkili olduğunu düşünüyoruz.

Orta Çağ'da hem Doğuda, hem de Batıda savaş esirleriyle ilgili herhangi bir hukuki düzenleme yoktu. Esirler genellikle muzaffer tarafça köle edinilip kötü muameleye tabi tutulurlardı. İnsanın gaddarlık tarihi, eğlence için esirleri aslanlar önüne atan Romalılar devrinde ayyuka çıkmıştı. Savaş esirlerinin durumu her yerde acıklı idi. Savaş esirlerinin kıymetini yücelten ve onlara hak ettikleri şekilde insanca muamelede bulunan sevgili Peygamberimizdir.

İnsan onuruna yakışır tarzda muameleyi sadece Müslümanlarla sınırlandırmayan Hz. Peygamber savaş esirlerine de onurlarına uygun tarzda muamelede bulunmuştur. Savaş esirlerini öldürmek yahut herhangi bir tarzda kötü muamelede bulunmak kesinlikle yasaklanmıştır. "***Hakîr düşen topluluğun saygınlığına hürmet gösterin.***" buyurarak esirlerin onurlarını incitecek davranışlardan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca o, 'esir düşen kadının çocuğundan, ayrılmaması gerektiğini' söylemiştir.[50]

47 Fetihten sonra Mekke'den ganimet almadığı zengin Mekkelilerden borç para alınarak şehirdeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılmış, Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerin bir kısmıyla da söz konusu borçlar ödenmiştir. Geniş bilgi için bk. Belâzürî, ***Ensâbu'l-Eşraf***, thk., S. Zekkâr–R. Ziriklî, Beyrut 1417/1996, I, 460; Makrizî, I, 400; Şamî, ***Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd***, thk., F. M. Şeltut ve ark., Kahire 1413/1992, V, 385.

48 Taberî'ye göre anveten yani savaşla fethedildiği için Mekke fey, ahalisi ise esir statüsünde idi, ancak Hz. Peygamber, Kabe'nin avlusunda iken yaptığı ilk konuşmasında, "… Gidiniz, hepiniz serbestsiniz …" diyerek mülkiyeti (rakabesi) elinde olan köleleri azâd etmiştir. Taberî, II, 337. Benzer görüşler için bk. İbn Hanbel, ***Müsned***, I, 253; İbn Sa'd, ***et-Tabakatü'l-kübrâ***, Beyrut ty , II, 103-104.

49 İbn Sa'd, II, 137; Ezrâkî, I, 161.

50 Ebu Dâvud, ***Cihâd***, 123.

Resulullah sahabîlerine devamlı olarak tutsaklara karşı merhametli ve cömert olmalarını öğütlemiştir. Müslümanlara Mekke'de on üç yıl boyunca baskı ve zulüm uygulayan, onları yurtlarından ayrılmaya zorlayan Mekkeliler, Bedir savaşı sonrası esir olarak Medine'ye getirildiğinde, Resulullah ashabına esirlere karşı müşfik olmalarını ve cömert davranmalarını emretti. Ashabı da onun sözlerine itaat etmişlerdir. Medine'de hapishane yoktu, tutsaklar salınana kadar müminler arasında dağıtıldı. Müminler tutsaklara son derece merhametli ve muhabbetli davrandılar. Onlara kendilerininkinden daha iyi yiyecekler verdiler; kendilerine ve ailelerine sağladıklarından daha fazla rahatlık sağladılar. Kendileri hurma yerken, onları münasip yemeklerle beslediler.

Kur'an-ı Kerim'de savaş esirlerinin salıverilmesiyle ilgili açık emirler vardır: "***Esirler için bağı sımsıkı tuttuktan) sonra da ya bir lütuf olarak (onları bırakın), ya da bir fidye (karşılığı salıverin). Harp ağırlıklarını bırakıncaya (savaş sona erinceye) kadar (böyle yapın.)***"[51] Bu ayete göre savaş esirleri ya bir lütuf olarak karşılıksız, ya da fidye aldıktan sonra serbest bırakılırlar. Resulullah hayatı boyunca Kur'an'ın bu emri doğrultusunda hareket etmiştir. Kendi komutası yahut ashabının komutası altında düzenlenen seferlerin büyük bir kısmında tutsak almaktan kaçınmış ve sadece askerî harekâtları ile ülkede barış ve düzeni teminat altına almak için çalışmıştır. Düşmanın kaçtığı veya mukavemet göstermediği durumlarda, Resulullah onları esir almak yahut öldürmek amacıyla peşlerinden gitmemiştir.[52]

Bununla beraber, herhangi bir savaşta Müslümanlar tarafından savaş esirleri alınacak olsa, Resulullah payına düşenleri salıverirdi. Diğer müminler de ona uymak için kendi paylarına düşen esirleri serbest bırakırlardı. Mesela Huneyn Savaşı'nda Hevâzin kabilesinden altı bin tutsak alınmış, fakat bunlardan bir heyet merhamet için Peygamber (s.a.s.)'e başvurduklarında o, payına düşenleri serbest bırakmış ve bunu halka ilan ettirmiştir. İlanı duyan sahabîler de hisselerine düşen esirleri karşılıksız salıvermişlerdir.

Kölelik İslam'ın getirdiği bir sistem olmayıp yürürlükte bulduğu bir uygulamadır. Dönemin şartları gereği köleliğin ortadan kaldırılması mümkün olmadığı için Hz. Peygamber kölelikle ilgili olarak realist bir tavır takınmış, kaldırması mümkün olmayan bu sistemi ıslah etmek için uğraşmıştır. Resulullah müminlerden yiyecek, giyecek ve barınak hususlarında kölelerine kendileriyle eşit muamele etmelerini istemiştir. Ebu Zerr (r.a.)'in rivayetine göre Resulullah "***Allah kardeşlerinizi sizin idareniz altına koymuştur. Öyleyse, kim kardeşlerinin idarecisi kılınırsa onlara kendi yediğinden yedirsin, kendi giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yeteceğinden fazlasını teklif etmesin. Eğer ağır bir iş yaptıracaksa kendisi de yardım etsin.***"[53] buyurdu.

51 Muhammed, 47/4.

52 Afzalu Rahman, I, 430.

53 Buhârî, Îmân, 22.

Diğer taraftan Hz. Peygamber savaş öncesinde teslim olanlara, işleriyle güçleriyle meşgul olup Müslümanlara kılıç çekmeyenlere kesinlikle dokunulmayacağı vaadinde bulunmuş, zafer sonrasında da bu sözüne sonuna kadar sadakat göstermiştir. Çoğunlukla mağlup düşmanlarını genel bir afla bağışlamış, onları öldürmek veya köleleştirmek yerine gönüllerini kazanacak adımlar atmıştır. Onun bu adımları kısa zamanda semerelerini vermiş, taş kalpler bir anda yumuşamış ve böylesine affedicilik düşmanlarının hidayete ermesinde etkili olmuştur. Öyle ki galibiyet sonrası mağlup bölge ahalisinin üzerine sayıları yüzleri veya binleri bulan Müslüman askerler bırakılmamış, onların harekete geçerek Müslümanların hâkimiyetine son vermelerinden endişe duyulmaksızın bölgeden uzaklaşılmıştır. Zira galibiyet sonrası sergilenen güzelliklerle insanların kalpleri fethedilmiş, onların Müslümanlara bağlılığı kılıç zoruna dayanan bir emrivaki yerine gönülden olmuştur.

SONUÇ

"Ben rahmet peygamberiyim, ben harp peygamberiyim" şeklindeki hadisiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) savaşın, kendisinden vazgeçilmesi mümkün olmayan bir 'kötü gerçek' olduğunu ve asla kendine menfaat sağlamak gayesiyle harbe tutuşmadığını, olan savaşların ise, tamamen karşı tarafta bulunan hasımlarının arzu ve istekleriyle çıktığını ifade etmektedir. Bu duruma göre onun giriştiği savaşlarda kollanan gaye, düşmanı itaat altına almak ve onun bozuk mantık ve muhakemesini doğrultup düzeltmekti; asla onun kökünü kazıyıp yok etmek değildi. Resulullah (s.a.s.) kan akıtma maksadına dayanan bir harp değil, psikolojik bir harp yapmayı tercih ediyordu. Tam gerektiği anda ve yerde merhametli ve şefkatli davranmasını bilmiş ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan şu ayetteki (Fussilet, 41/34) prensibe göre hareket etmiştir: "İyilik (hasenat) ve kötülük (seyyiât) bir düzeyde değildir. Sen en iyi olan şekilde hareket et!"[54] Böylece âlemlere rahmet olarak gönderilen Resulullah, savaşlarda dahi 'Rahmet Peygamberi' olduğunu net bir şekilde dosta düşmana göstermiştir. Savaşta bile Rahmet sıfatından uzaklaşmayan, insanı bizatihi varlığı sebebiyle önemseyen Hz. Peygamber, düşmanları da olsa insan kimliklerinden dolayı onlara karşı merhametini asla esirgememiştir.

OTURUM BAŞKANI- Değerli kardeşlerim söylenecek çok şey var fakat zaman akıp gidiyor. Ben sarı kart göstermiyorum, kırmızı kart zaten hiç yok. Biz sadece beyaz kart gösteriyoruz.

Başkan olarak benim de burada söz hakkım var kullanmıyorum onu ama bir şey söyleyeceğim: Allah bu beşeriyeti 15 asır önce son bir ilahî iradesini göstererek beşeriyeti iki şey ile şereflendirdi. Birincisi dün de söyledim Allah'ın büyük ikramı

54 Hamidullah, ***Hz. Peygamber'in Savaşları***, s.258.

Kur'an-ı Kerim, ikincisi de o Kur'an-ı Kerim'in nasıl yaşanacağını bize öğreten ulu Peygamberimiz, şanlı Peygamberimiz, şerefli Peygamberimiz Muhammed Mustafa Sallahü Aleyhivesellem'dir.

İnsanların içerisinden sadece bizler bu iki değere bugün sahibiz. Ben yeryüzünde bu iki değerden daha kıymetli bir şeyi daha düşünemiyorum. Biri Kur'an, diğeri de Peygamber Efendimizin sünneti.

Bugün bu oturumu bu sünnetle açtık, devam ettireceğiz.

Tebliğciler konuşmalarını sundular. Ben onların yerlerine gitmelerini arz edeceğim. Onların yerine üç tane müzakereci gelecek. Onları da ben buraya davet ediyorum. Onlar da Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Mahmut Yeşil ve Yrd. Doç. Dr. Ömer Özpınar'dır.

Buyurun Ahmet Bey lütfen.

Bugün sempozyumumuz çok hareketli ve bereketli geçecek inşallah.

Ben yine sözü buradaki sıraya göre vermek istiyorum. Önce Yrd. Doç. Dr. Ömer Özpınar. Beş dakika içerisinde müzakerelerini yapacaklar inşallah.

MÜZAKERELER

Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZPINAR[1]

"Onurlu İnsanın İnşasında Sünnetin Yeri ve Sahabe Örneği" Adlı Tebliğin Müzakeresi

Bismillahirrahmanirrahim.

Muhterem başkan, Değerli hazirun, öncelikle herkesi saygı ve muhabbetlerimle selamlıyorum.

Malumlarınız olduğu üzere bir bilimsel bildirinin müzakeresinde, ya katkı vardır ya eleştiri vardır ya da övgü vardır. bu üç hususun bir arada bulunduğu bir müzakere, herhalde en faydalı olan müzakeredir diye düşünüyorum. Bu sebeple biz müzakeremizde bu üç hususu ihtiva eden bir özellik bulunmasını arzu etmekteyiz.

Değerli Yrd. Doç. Dr. İbrahim Tozlu Bey kardeşimizin tebliğinin konusu: "**Onurlu İnsanın İnşasında Sünnetin Yeri ve Sahabe Örneği**" şeklindedir. Öncelikle böyle anlamlı ve önemli bir konuyu seçtiği için İbrahim Bey'i tebrik ediyorum. Her konuda "güzel örnek" olan Hz. Peygamber'in bu hususta da örnek alınması, inananlar için dinî bir görev; bütün insanlık için ise gerçek onurun tarifi için vazgeçilmez bir kıstastır. Dolayısıyla değerli tebliğciyi böyle bir başlığı sempozyumun gündemine taşıdığı için kutluyorum.

Tebliğle ilgili katkılarımıza gelince bunu, Şekil, Üslup ve Muhteva olarak üç başlık altında ele almayı uygun buluyoruz.

1-ŞEKİL BAKIMINDAN

Tebliğin, genelde yapılan bir hata olarak değerlendirdiğimiz makale formatında hazırlandığını ve bu sebeple de tebliğlerde olması gerekenden biraz uzun bir metin

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

olduğunu görüyoruz. Zira 1.5 satır aralığı ile metin 19 sayfa, bibliyografya ile 24 sayfa tutmaktadır ki, bir tebliğ için uzun bir metin olduğunu söylemek durumundayız.

Aynı şekilde giriş ve sonuçla birlikte tebliğin 13 başlıktan ve 103 dipnottan oluşması da, bir tebliğ hazırlama tekniği bakımından gözden geçirilmesi gereken bir durumdur. Zira tebliğler, bilimsel makalelerden farklı olarak bir konuda tebliğcinin daha çok kendi özgün görüşlerini derinlemesine sunduğu çalışmalardır.

2-DİL VE ÜSLUP BAKIMINDAN

Dil ve üslup bakımından tebliğ metninin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Zira tebliğde genelde çok uzun cümleler kurulmuş olması ve bazen aynı paragraf içinde birbiriyle alakasız cümlelerin art arda gelmesi gibi hususlar, metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Ayrıca tebliğin birçok yerinde kullanılan ifadeler ve kurulan cümleler anlaşılmamaktadır. Bu kabilden çokça rastlanabilen ifade düşüklüklerine birkaç örnek vermek gerekirse, ilk sayfanın ilk başlığının hemen akabinde kurulan şu cümle dikkat çekicidir:

"Yaratıcı dışında kalan her şey O'na muhtaçtır. Cahiliye döneminde bu bağlamda sınırlar aşılmıştır. Cahiliye olarak anılmasının sebebi had tanımamaktır." (s. 1)

Söz konusu cümlenin anlaşılmaması durumu bir tarafa, itikadi bakımdan da muhataralı bir ifade olduğu açıktır.

Diğer bir uzun ve anlaşılması zor cümle de şöyledir:

"**Ancak devrin insanları tarafından Hz. Peygamber (s.a.s.) ile onun baba-evlat gibi görülmesinin yanlışlığı ile önceki milletlerin (Yahudi ve Hristiyanların peygamberleri hakkında) yaptıkları ve Peygamber dâhi kul üzerinde hâkim olamaz dercesine Yüce Allah'ın "Yaratıcılık Şerefi", Kur'an-ı Kerim'de aziz tutulmuştur**." (s. 6)

Bazen 7 satırı bulabilen cümleler, aynı zamanda bir paragrafı oluşturmaktadır. (bk. s. 8) İç içe geçen cümlelerden oluşan bunun gibi ifadeler, anlamayı hayli zorlaştırmaktadır. Anlamak için defalarca okumak ve üzerinde durmak gerekmektedir.

Hemen her sayfada rastlanabilecek ifade bozukluğuyla ilgili son bir örnek vererek bu bahsi kapatalım:

"**Sahabe Hz. Peygamber (s.a.s.)'in peygamberlik görevi hariç sünnetini ihya etmek suretiyle önemli bir görev üstlenmiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)** vasat ümmet **derken ashabına, onların adil insanlar olduğunu ve şahadetlerinin makbul olduğunu vurgular**." (s. 10)

3-MUHTEVA BAKIMINDAN

"Onurlu İnsanın İnşasında Sünnetin Yeri ve Sahabe Örneği" başlıklı bir çalışmadan ilk önce beklenen sünnetin onurlu bir insan yetiştirmedeki konumu, öğretileri, ilkeleri ve bunun sahabe bağlamındaki örnekleri olması beklenmektedir. Ancak tebliğde bu hususların çok zayıf kaldığını söylemek durumundayız. Zira tebliğ, daha çok örnek olarak seçilen bazı sahabilerin hayat hikâyeleri ve kişisel özelliklerini zikretmekle sınırlı kalmıştır. Herhangi bir sahabe biyografisi kitabında rastlanabilecek bu tür bilgilerin, söz konusu başlıkta bir tebliğin muhtevasına uygun düşmediği kanaatindeyim. Mesela örnek sahabî olarak seçilen Zeyd b. Harise'nin tam 3 sayfa faziletinden bahsedilip, başından geçen olayların Kur'an'da nasıl anlatıldığı zikredilmiş sonunda şöyle bir ifade ile konuya son verilmmiştir:

"**Netice itibarıyla onurlu bir insan elbette bu değeri haiz bir insan yanında şeref bulabilir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onurlu ama ashabına yakın duruşu elbette Zeyd b. Hârise'yi (r.a.) de etkilemiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an'ın ifadesiyle;** النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ "Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır." "

Bu şekilde bir anlatım, Zeyd b. Harise'de sünnetin nasıl bir onur örnekliği oluşturduğunu izah etmekten çok uzak düşmektedir. Aynı tesbiti başlıkta adı olmasına rağmen Üsame b. Zeyd'in onurlu birisi olmasında sünnetin nasıl bir işlev gördüğüne dair tek bir bilgiye bile yer verilmemesiyle ilgili de yapmak mümkündür. Aynı hususlar, tebliğe örnek olarak seçilen diğer sahabiler Hz. Ebu Bekir ve Zübeyr b. Avvam içinde geçerlidir.

Oysa toplam 6 sayfa (s. 3-9) tutan bu bölümde, sahabilerin onurlu birer insan olarak yetişmelerinde ya da böyle bir karakter kazanmalarında sünnetin nasıl bir rol oynadığı ve hangi nebevî ilkelerin bu şahıslar üzerinde etkili olduğuna dair bir bilgi kırıntısı arıyor insan.

Öte yandan tebliğin 9. sayfasındaki **"d-) Sünnetin İnşasında "İnsan Peygamber" Örneği"** başlığı, "**A. SÜNNETİN İNŞASINDA SAHABE**" ana başlığının bir alt başlığı ve sahabeyle ilgili konunun devamı niteliğinde numaralandırılmaktadır. Oysa tebliğin konusu itibarıyla ne bu başlığa ve ne de bu başlık altında ele alınan bilgilere gerek olduğu kanaatindeyim.

Muhteva açısından düzeltilmesini düşündüğüm bir diğer husus, çoğu zaman ilgisiz bazı olayların veya metinlerin sonuna "onur" kelimesinin eklenmesidir. Böylece sanki her fırsatta onur kelimesini kullanmak gibi naif bir durum ortaya çıkmaktadır. öreneğin Zeyd'in şehit edilmesinden dolayı kızının içli ağlamasına dayanamayıp ağlayan Rasulullah (s.a.s.) için: "**...hayat tarzının (yani sünnetin) bir gereği olarak, onurlu bir insanın tasdiki mahiyette** هَذَا شَوْقُ الْحَبِيبِ إِلَى حَبِيبِهِ "Bu, sevenin sevdi-

ğine özlemidir"[2] **buyurmuştur**." (s. 5) şeklinde bir ifadenin kullanılmasının naifliği ortadadır. Ayrıca bunun gibi diğer ifadeler için bk. s. 5, 7, 9,11, 13.

Bu kısa müzakere süresi içinde son olarak dikkat çekmek istediğim bir diğer muhteva ile ilgili husus, tebliğde Hadis ilmine ait bazı meşhur kavramların farklı bir şekilde tanımlanmış olmasıdır. Mesela tebliğde sünnet kavramı:"**peygamber yolu**" (s. 2), "**geçmiş ve gelecek arasındaki gelenek**" (s. 6), "**Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti, sadece kendine mahsus bir hayat tarzı olmadığıdır**"(s. 6), "**Hz. Peygamber'in hayat tarzı"** (s. 11) ve **"insanın içinden gelerek tercihte bulunduğu ve örneği sahabede görüldüğü üzere, fıtrî (yaratılıştaki) değerleriyle örtüştüğü için kabul etmekte zorlanmadığı davranışlar bütünü ve uygulamaları olarak**" (s. 12) beş farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bunlardan ilk dördünün bir şekilde bilinen meşhur sünnet tanımlarıyla alakası kurulabilir. Ancak son tanımda sünnet, ne denilmek istendiği de anlaşılmayan farklı bir şekilde tarif edilmektedir. Daha çok fıtrat ve sünnetullah kavramının tarifine yakın duran buradaki sünnet tarifinin tashih edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Aynı yanlış tanımlama, "**sahabenin adaleti**" kavramında da yapılmaktadır. Ayette geçen "vasat ümmet" tabirinin "adaletli olmak" anlamına geldiğini belirttikten sonra: "**Bunun bir sonucudur ki hadis usulcüleri, sahabeyi rivayet konusunda adalet sahibi ilan etmiştir** (s. 10)**"** hükmünün verilmesi, Hadis usulündeki adalet kavramının mutedil olma manasındaki adalet kelimesiyle karıştırıldığı intibaını vermektedir.

Aynı şekilde bir paragraf olarak uzunca yazılan: "*"Dünya sevgisi ve ölümü kötü görmek"* demek; hem bedenen hem de ruhen (psikolojik olarak) güçlü durmak, inançlı bulunmaktır. İnanmış insanın onuru için bu vazgeçilmez bir özelliktir (s. 6)." cümleleri de, hem anlaşılmamaktadır hem de anlam yönünden tashih edilmesi gerekmektedir.

Tebliğde "onur" kelimesinin sünnet dilinde "edep" anlamında kullanıldığı (s. 13) iddiasının da doğru olmadığını düşünüyorum. Bu kavramlar farklı anlam dünyasına aittir.

Bazıları başlık olarak da kullanılan şu ifadelerin de tekrar gözden geçirilip tashih edilmesinin iyi olacağını değerlendiriyorum: "sünnetin inşasında sahabe (s. 2, 14)", "peygamberliğini ilan ettiği yıllarda (s.6), "Sünnet, "Sahabe Şahsiyeti" İle Yücelir (s. 10)" ve "insanın, dünyevi hazları terk etmesi onurunu yüceltir (s. 13)."

2 İbn Sa'd, ***et-Tabakât,*** III, 47.

Unutulmamalıdır ki sistemler kavramlarla; kavramlar ise oturmuş anlamlarıyla kaimdir. Her ilmin ve disiplinin kendi kavramlarıyla anlatılması, ortak bir anlam için elzemdir.

SONUÇ

Tebliğde sünnetin inanan ve inanmayan insanlığın bir bütün olarak onurunu inşa eden ilkelerinden ve öğretilerinden bahsedilmemiş olması bir eksikliktir. Zira başlığı "Onurlu İnsanın İnşasında Sünnetin Yeri" olan bir tebliğde, sünnet ve onur kavramlarının ilişkisi evrensel değerleriyle ortaya konulmalıdır diye düşünmekteyim.

Öte yandan tebliğde hanım sahabilere hiç yer verilmemesinin de bir eksiklik olduğu kanaatindeyim.

Tebliğde, arz etmeye çalıştığım sebepler nedeniyle sünnette onur kavramı ve onurlu bir insan inşa etmedeki rolüne dair hususlar, dağınık ve karmaşık bir şekilde anlatılmıştır. Bu hususların izalesiyle tebliğ daha faydalı bir hale gelecektir.

Muvaffakiyet, Allah'tandır. Teşekkürlerimi ve saygılarımı arz ederek müzakeremi burada tamamlıyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyoruz.

Hemen ben sözü Mahmut Yeşil kardeşime veriyorum.

Başkanlık yapmak böyle zamanlarda çok zor. Başkanlık konusunu sizin takdirlerinize bırakıyorum.

Prof. Dr. Mahmut YEŞİL[1]

"Hadislerde Geçen "Irz**" Kavramı ve** "Onur" **İle İlişkisi" Başlıklı Tebliğin Müzakeresi**

Bizleri, fıtrî olarak lutfettiği özelliklerle doğuştan onurlu olarak yaratan Yüce Rabbimiz'e hamd-u senâlar ediyorum. Bu vehbî itibarımızı geliştirerek dünyada şahsiyet sahibi bir kul olarak yaşamanın yollarını gösteren Sevgili Peygamberimiz'e salât u selamlar arz ediyorum. Hazırûnu saygıyla selamlayarak sözlerime başlıyorum.

Allah Teâlâ, insanı en güzel bir biçimde, maddi ve manevi, zihnî ve bedeni, ahlaki ve ruhi özelliklerle şan ve şeref sahibi bir varlık olarak yaratmıştır. O, doğuştan pek çok kabiliyetlerle donatılmış, yaşama, öğrenme, inanma gibi birçok hakkın sahibi olarak dünyaya gelmiştir. Kendisine sayılamayacak kadar çok nimetler bahşedilmiştir. Bütün insanlar öncelikle bu sebeple Yüce Yaratıcımıza teşekkür etmek zorundadır. İnsan olarak yaratıldığımız için teşekkürün yanında biz müminler ayrıca iman nimeti için Yüce Rabbimize sonsuz şükranlarımızı daima ve gerektiği şekilde arz etmeliyiz.

Değerli Katılımcılar,

Sayın Erul, tebliğinde, insanın sahip olduğu bu temel özelliklerinden birisini, şeref ve haysiyetini "ırz" kavramı çerçevesinde incelemiştir. Özellikle, bu kavramın dilimize çevrilmesinde yapılan hatalara örnekler vererek işaret etmiş, çözüm tekliflerinde bulunmuştur. Emek mahsulü bu güzel tebliğinden dolayı kendisini tebrik ediyor teşekkür ediyorum.

Aslında sayın Erul, bu konu ile uzun zamandan beri ilgilenmektedir. 11-12 Mayıs 2007 tarihlerinde Konya'da İlahiyat Fakültemizin gerçekleştirdiği "Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü" sempozyumuna da, "Temel Hadis Kaynaklarının

---

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanı.

Çevirileri Üzerine Bir Kritik" başlıklı bir tebliğle katılmıştı.[2] Bu tebliğiyle de kendi ifadesiyle, geleneğe uyarak Sayın İlyas Karslı'nın "Kur'an ve Hadis Tercümelerinde Geçen "Irz" kavramı Hakkında Düşünceler" [3] adlı makalesine bir istidrak yapmış olmaktadır.

Irz kelimesi, Arapça'da, beden, ruh, şahsiyet, namus, şeref gibi anlamlara gelmekte; insanın manevi kişiliğini, haysiyet, şeref ve vakarını ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. Ancak ırz kelimesi Türkçede, korunması gereken şahsi değerlerin en önemlisi kabul edilen iffet ve cinsî hayatla ilgili olanlarına hasredilmiş görünmektedir. Bu anlam kaymasından dolayı, hadis metinlerinde geçen ırz kelimelerini, sadece ırz namus ifadeleri ile tercüme etmek hadisin bazen anlaşılamamasına bazen da yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır.

Sayın Erul tebliğinin başında "Hadislerde geçen "ırz" kavramı, en isabetli olarak "onur" ile çevrilmelidir" tesbitini yapmaktadır. Ancak, Hz. Peygamber'in özel şairi olan Hassân b. Sâbit'e ait şu beyitte ırz kelimesi, beden, insanın kendisi anlamına gelmektedir:

فإنّ أبي ووالده وعرضي لعرضِ محمد منكم وِقاءُ [4]

"Babam, dedem ve benim bedenim/canım, size karşı Muhammed'in canını koruyacaktır.[5]

O halde bu kavramın, metne uygun doğru kelimelerle tercüme edilmesini teklif etmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyim. Ayrıca, içinde "Irz" kelimesi geçen bütün haberlerin bir yüksek lisans tezi çerçevesinde tetkik edilmesi de konunun bütün detayları ile ele alınmasını sağlayacağı için çok faydalı bir çalışma olacaktır.

Erul, sonuç kısmında, "Konu ile ilgili kavramlara baktığımızda, ırz, şeref, izzet, iffet ve hurmet kelimelerinin "onur" tabirine en yakın anlama sahip olan kavramlar olduğu anlaşılmaktadır." demektedir. Bu tabirlere, haysiyet, vakar, şahsiyet ve itibar kelimelerini de ilave etmek gerekir. Yerine göre bu kelimelerin hepsi kullanılmalıdır. Çünkü tebliğde de belirtildiği gibi onur, Fransızca bir kelimedir. Kullanılmaya başlandığı zaman dilimi yarım asrı geçmez. Halbuki asırlardır kültürümüzde yer etmiş çok güzel tabirlerimiz vardır. Tarihin derinliğinden süzülüp gelen bu kelimelerimizi hem dilimizi, hem kültürümüzü muhafaza adına diri tutmak mecburiyetindeyiz. Birkaç

2 Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü, Sempozyum, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya 2008, 212-237.

3 İlyas Karslı, "Kur'an ve Hadis Tercümelerinde Geçen "Irz" Kavramı Hakkında Düşünceler", ***Nüsha***, yıl: III. Sayı: 10, yaz 2003, s. 131-144.

4 Buhârî, Meğâzî, 34; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 157, Tevbe, 57.

5 Bakınız, Karslı, agm, 139.

misal vermek gerekirse, onur kurulu/haysiyet dîvânı, onurlandırmak/şereflendirmek, onurlu/izzet-i nefis sahibi, vakarlı, vakûr; onursuz/haysiyetsiz, şerefsiz; onursal/fahrî.

Değerli Katılımcılar,

Bu çalışma ile bir kere daha ortaya çıkmıştır ki, Hz. Peygamber'in sözlerini tercüme ederken çok dikkatli olmalı, onun mesajının insanlara doğru olarak intikal ettirilmesine özen gösterilmelidir. Özellikle "Garîbu'l-Hadis" adıyla daha ilk asırlardan itibaren telif edilmiş olan hadis sözlüklerine müracaat ihmal edilmemeli, önce kelimelerin Peygamber Efendimiz gününde hangi anlama geldiği tesbit edilmeli, sonra da o kelimenin günümüzde nasıl ifade edileceği üzerine düşünülmelidir. Ayrıca tercüme sadece o dili bilmekle gerçekleştirilemez. Tercümesi yapılan eserin veya metnin ait olduğu bilim dalında yeterli bilgi sahibi olmak da gerekmektedir.

Bir temenni ve niyaz ile bitiriyorum.

Onur kırıcı olayların çok ve sık görüldüğü bir dünya dayaşıyoruz. Onurlu bir dünya için, hepimiz, Hz. Peygamber Efendimiz'in ortaya koyduğu prensipleri hayatımıza intikal ettirmek zorundayız. Madem ki "الدين النصيحة : Din samimiyettir ve samimi davranmaktır"[6] O halde, birbirimize karşı samimi olmalı, çocuklarımızın onurlarını yaralayacak söz ve hareketlerden mutlaka uzak durmalıyız. Aile içinde eşler, yekdiğerinin onurunu korumak konusunda son derece hassas davranmalı; hoca talebesinin onurunu kıracak davranışları terk etmeli; müftü, imam, müezzin ve diğer personelinin izzet-i nefsini rencide edecek tavırlardan kaçınmalı; âmir, memurlarının itibarını zedelememek için özen göstermelidir. Herkes, birbirinin onuruna, şerefine, haysiyetine, şahsiyetine, kişiliğine ve itibarına saygılı olmalıdır.

Her sabah daha onurlu bir dünyaya uyanmak temenni ve niyazıyla hepinize teşekkür ediyor, selam ve saygılarımı sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Başkanımız hoş geldiniz.

İzninizle son müzakerecimiz müzakeresini yapsınlar ondan sonra bir diğer oturuma geçeceğiz.

Buyurun.

6 Buhârî, Îmân, 42; Müslim, Îmân, 95.

Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL[1]

Sayın Başkan, Muhterem Hâzırûn,

Hepinizi saygı ve muhabbetlerimle selamlayarak sözlerime başlıyor ve öncelikle tebliğ sahibi Sayın Prof. Dr. Ünal Kılıç arkadaşımızı tebrik ediyorum. Sayın Kılıç, *"Hz. Peygamber ve İnsan Onuru"* konusu ele alınırken ihmal edilmemesi gerekli, son derece önemli bir hususu gündeme getirerek Peygamber Efendimizin savaşlarda bile, öncesinde, savaş esnasında ve sonrasında aldığı tedbirler ve yaptığı müdahalelerle düşmanlarının dahi onurunu koruduğu gerçeğini inceleyip ortaya koymaktadır. Bu konu iki yönden önem taşımaktadır:

1. İslam düşmanlarının öteden beri art niyetle yaptığı faaliyetler ve son dönemlerde ortaya çıkarılan İslamofobi çerçevesinde Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara takılmaya çalışılan "barbar" ve "şiddet yanlısı" yaftalarının asılsızlığını ortaya koyması açısından,

2. İslam nazarında insani ilişkilerin en olumsuz ve istenilmeyeni durumunu taşıyan ve gerekiyorsa karşıdaki düşmanı öldürmeyi meşru kılan harp halinde bile Hz. Peygamber'in gösterdiği hassasiyet dolayısıyla insan onuruna verdiği değerin hangi seviyeye ulaştığını göstermesi bakımından …

Ünal Kılıç, bu önemli konuyu bir tebliğin boyutları çerçevesinde, bilimsel bir usulle, anlaşılır ve sade bir dille, gayet güzel ve başarılı bir şekilde ele almıştır.

Ancak 14 sayfalık tebliğde kanaatimce tavzih veya tashihi gerekli bazı hususlar da bulunmaktadır. Benim görevim, konu ile ilgili yeni bir tebliğ sunmak olmadığından ve müzakere için verilen sürenin kısa olması sebebiyle açıklayıcı cümlelere yer vermeden sayfa sırası ile bu hususlarla ilgili görüş, düşünce ve tekliflerimi kısa notlar hâlinde arzedeceğim:

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. s. 4'te İslam'da savaşa izin verilmesinin sebepleri ele alınırken İslam âlimlerine göre Medine'ye hicretten hemen sonraki ilk aylarda nâzil olan ve savaşa izin veren ilk ayet olarak kabul edilen[2] Hac suresi'nin 39. ayetine mutlaka yer verilmelidir. Çünkü ayet-i kerime cihad izni ile beraber bunun sebebini de gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yüce Rabbimiz bu ayette şöyle buyurmaktadır: " اذن للذين يقاتلون بانهم ظلموا و ان الله علي نصرهم لقدير= *Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter."* Görüldüğü üzere bu ayette cihada izin verilme sebebi olarak Müslümanlara savaş açılmış olması ve zulme uğramaları vurgulu bir şekilde bu iki hususun arka arkaya zikredilmesi yoluyla beyan buyurulmuştur.

2. Ayrıca aynı başlık altında İslam'ın harp politikasını ve cihad mefkûresini ortaya koyan bir ayet olarak değerlendirebileceğimiz " وقاتلوهم حتي لا تكون فتنة و يكون الدين كله لله = *Baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!"*[3] ayetine kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

3. s. 5'te "zımmî" şeklinde bir yazım hatasının birkaç kez tekrarlandığı görülüyor. Böyle bir yazım, yayınlanacak olan Sempozyum Kitabı'nı okuyanların kelimeyi yanlış telaffuz etmelerine ve yanlış öğrenmelerine sebep olabilir. Oysa ki tebliğ sahibinin de gayet iyi bildiği üzere söz konusu kelimenin aslı "ذال" harfi ile "الذمي = zimmî" şeklindedir. Türkçede "ذال" harfini karşılama imkanı mevcut değilse de en azından kelimeyi "z**i**mmî" şeklinde yazmak ve telaffuz etmek daha uygun olacaktır.

4. Sayın Kılıç, Müslümanların fethettikleri yerlerde yaşayan insanları kendilerine İslam tebliği ulaştıktan sonra *"ileride ihtida edeceklerini umdukları için"* onları zimmî statüsüne almayı daha doğru ve insani bulduklarını yani ileride Müslüman olabilirler diye öldürmediklerini belirtmektedir (s. 5). Bu düşünce, gayrimüslimlerin tamamının "ümmet-i da've" olmaları ve Müslümanların üzerine düşen tebliğ görevi açısından izah edilebilirse de canlarının bağışlanmasının sadece *"ileride ihtida edecekleri umudu"*na bağlanması doğru olmasa gerektir. Zira Müslümanların, kendi dışındakileri ille de Müslüman yapmak gibi bir görev ve yetkileri yoktur. Esasen böyle bir durum vâkıa açısından mümkün de değildir. Bu bağlamda " و لولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لهدمت صوامع و بيع و صلوات و مساجد يذكر فيها اسم الله كثيرا= *Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla def'etmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi… "*[4] ayetinin dikkate alınması gerekir.

---

2 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ v. dğl., İstanbul 1985, V, 430.

3 Enfâl, 8/39; ayrıca bk. Bakara, 2/193.

4 Hac, 22/ 40.

5. Sayın Kılıç, *"Gerçi Müslümanların hâkim oldukları bölgelerde hiçbir kimseyi Müslüman olmaya zorlamamaları bazı kesimler tarafından 'onların asıl maksatları zaten ganimet elde etmekti' şeklinde değerlendirmelere yol açmışsa da tarih böylesi bir iddiayı boşa çıkartacak pek çok uygulama ile doludur."* ifadesi ile (s. 6) "**bazı kesimler**"e gönderme yapmaktadır. Ancak bu kesimlerin kimler olduğu belirtilmediği gibi bu iddia sahipleri ile ilgili bir dipnot da verilmemiştir. Göndermenin tekidi açısından referansa ihtiyaç bulunmaktadır.

6. Sayın Kılıç, Hz. Peygamber tarafından tertip edilen 100 civarındaki gazve ve seriyyelerin hepsinde Hz. Peygamber'in aldığı tedbirler sayesinde çatışma olmadığını, çatışma olanlarda ise öldürülen düşman sayısının sadece 250 kişiden ibaret olduğunu belirtmektedir (s. 7). Bu sayıya Benû Kureyza Gazvesi sonrasında infaz edilen Yahudilerin dâhil edilmediği görülmektedir. Oysa ki İslam Tarihi kaynaklarında bu Gazve'nin akabinde infaz edilen Yahudi sayısı 400 ile 900 arasında değişen rakamlarla verilmiştir.[5] Bu durumun "meskûtün anh" yani suskun kalarak geçiştirilmesinin savunma psikozundan kaynaklandığını ama buna gerek olmadığını düşünüyorum. Aslında mesele gayet açıktır: Hendek Harbi gibi çok kritik bir durumda Medine'nin içinde bulunan ve esasen Medine Vesikası'na göre savunmaya Müslümanların yanında iştirak etmesi gereken Yahudilerin bunu yapmadıkları gibi şer ittifakı ile anlaşarak Hz. Peygamber'e ihanet edip Müslümanları arkadan vurmaya kalkışmaları karşılığında tabir caizse Divan-ı Harb'in verdiği bir kararla hak ettikleri cezayı görmüşler ve hakemliğine başvurulan Sa'd b. Muâz tarafından kendi kitapları olan Tevrat'a uygun olarak verilen karar gereğince infaz edilmişlerdir.[6] Bu vesile ile belirtelim ki Hz. Peygamber'in uygulamalarında insan onuru açısından boynumuzu bükecek, başımızı eğecek hiçbir şey bulmak mümkün değildir.

7. Tebliğin 21 no'lu dipnotunda *"Afzalur Rahman'a göre ölenlerin sayısı, 255'i Müslüman, 759'u gayrimüslimlerden olmak üzere toplam 759'dur."* ifadesine yer verilmekte olup rakam toplamı yanlış gösterilmiştir. Afzalur Rahman, Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği savaşlarda ölenlerin toplam sayısını 1014 olarak vermektedir ve bu rakam, Kureyza maktulleri ile beraber öldürülen düşman sayısını tespit noktasında daha isabetli görünmektedir.

8. 25 no'lu dipnotta Sayın Kılıç, bu vesile ile kendisini rahmetle andığımız Muhammed Hamidullah Hoca'dan bir nakil yaparak Bedir Savaşı münasebetiyle çok dikkat çeken bir savaş usulü vaz' edildiğini belirtmekte ve *"… ve onların her bir*

5 Vâkıdî, ***Kitâbü'l-Meğâzî***, thk. Marsden Jones, Beyrut 1984, II, 517-518; İbn Hişâm, ***es-Sîretü'n-Nebeviyye***, thk. Mustafa es-Sekkâ v. dğl., Mısır 1955, III-IV, 241; İbn Kesîr, ***el-Bidâye ve'n-Nihâye***, Beyrut 1988, IV, 122.

6 Bu konuda geniş bilgi için bk. Taberî, ***Târîhu't-Taberî***, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbahim, Beyrut tsz., II,571-592.

mafsalına vurunuz." [7] ayeti ile düşmanın kati bir ölüme sürüklenmesinden ziyade, onun uzun müddet rahatça savaşmasını önleyici bir tesirin amaçlandığını belirtmektedir. Oysa ki ayette: "فاضربوا فوق الاعناق واضربوا منهم كل بنان = *Şimdi vurun boyunlarının üstüne; vurun onların bütün parmaklarına…"* buyurularak her bir mafsaldan önce kafirlerin ense köklerine vurma emri verilmektedir. Üstelik bu Sure'nin, " ما كان لنبي ان يكون له اسري حتي يثخن في الارض= *Yeryüzünde düşmanı tamamen sindirip* hâkim *duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz…"* diye başlayan 67. ayetinde Hz. Peygamber'in şahsında ashab-ı kiram, düşmanı sindirmek yerine maddi getirisini hesap ederek esir alma cihetine gittikleri için uyarılmışlardır.[8] Bu sebeple düşman gerekli kıldığı ve başka yol kalmadığı zaman boyunları üstüne, ama yeri gelince de düşmanı etkisiz hale getirmek için mafsallarına vurulabileceğinin uygun bir şekilde izah edilmesi gerekir.

9. s. 9'da metin içerisinde dipnotlar sıralanırken 28 ile 29 numaraları arasında 37 numarası görülüyor. Anlaşıldığı kadarıyla tebliğ sahibi, aktarma yaptığı yerden olduğu gibi almış, 37 numarasını kendi metnine göre sıralaması gerekirken bu husus gözden kaçmıştır.

10. Sayın Kılıç, Mekke Fethi'nden bahsederken, "Hatta böylesine bir galibiyet için Mekkeliler incinebilir endişesiyle ruhunun derinliklerinde hissettiği sevinci yüzüne aksettirmekten bile çekinmiştir." demektedir (s. 10). Bu hususta durumu bizzat müşahede eden bir sahabinin beyanı yoksa -ki Kılıç, buna dair bir referans göstermemektedir- bizim için gaybî olan böyle bir konuda fikir yürütmek isabetli olmayacaktır. Kaldı ki Mekke gibi mübarek ve mukaddes bir şehrin fethine sevinmek, gayet tabiî ve normal bir durumdur.

11. Yer yer görülen yazım hatalarından anlamı etkiyecek olanlarına da rastlanılmaktadır. 6000 (altı bin) yerine "altı bi**r**" yazımı (s. 13) gibi …

12. "Ben rahmet peygamberiyim, ben harp peygamberiyim." hadisi için kaynak gösterilmelidir (s. 8, 14).

13. " ولا تستوي الحسنة ولا السيئة ادفع بالتي هي احسن[9]" ayetinin meali Sayın Kılıç tarafından, "İyilik ve kötülük bir düzeyde değildir. Sen en iyi olan şekilde **hareket et**!" şeklinde verilmiştir (s. 14). Ayetteki " ادفع " lafzını genel bir anlam ile "Hareket et" şeklinde vermek yerine mealde hassasiyet göstermek gerektiğinden kelimenin kök anlamına uygun olarak "Kötülüğü en güzel şekilde sav!" mealini kullanmak daha uygun olacaktır.

---

7 Enfâl, 8/12.

8 Ayetin güzel bir yorumu için bk. Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî v. dğl., İstanbul 1986, II, 170-171.

9 Fussılet, 41/34.

Bu tavzih ve tashihlerle tebliğin daha faydalı hale geleceği inancımı belirtirken insan onurunu çiğneyen değil, örseleyen en ufak bir söz, eylem ve davranışın harp halinde bile Peygamber Efendimizden asla sâdır olmadığını, olamayacağını vurgulayarak hepinize saygılar ve muhabbetler sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- İslam'da Onur Kavramı Sünnet Bağlamında başlıklı sabahki oturumumuzu burada nihayete erdiriyoruz.

Ben önce tebliğ sahibi kardeşlerimize daha sonra müzakere eden kardeşlerimize teşekkür ediyorum.

Eğer programın akışında bir değişiklik yoksa biraz önce yapılan ikaz doğrultusunda hemen beşinci oturum için Orhan Çeker kardeşimizi oturumu yönetmek üzere buraya davet ediyorum ve bu sabahki oturuma gösterdiğiniz ilgiden dolayı hepinize ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Allah'a emanet olun diyorum.

Onurlu yaşayalım, onurla bu İslam'ı bu Peygamber'i anlatmaya devam edelim diyorum.

Bizim için büyük bir onurdur, Konya için büyük bir onurdur Diyanet İşleri Başkanımız ve onun yardımcıları, Diyanetimizin üst kademe yetkilileri burada bulunmaktadırlar. Bu Konya için bir şereftir. Onlara tekrar teşekkür ediyorum, hoş geldiniz diyorum.

Bu toplantımızın, bu sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını tekrar Allah'tan niyaz ediyor, hepinize saygıyla, sevgiyle selamlarımı sunuyorum. Hayırlı günler diliyorum.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

5

İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: HUKUK BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Orhan ÇEKER
Necmettin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

20.04.2013
CUMARTESİ

Prof. Dr. Orhan ÇEKER (OTURUM BAŞKANI)- Çok muhterem hazirun ben hemen oturuma geçiyorum.

Oturumda konuşacak olan arkadaşlarımızı buraya davet ediyorum.

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Benli. İkinci olarak Rıfat Oral, üçüncü olarak Dr. Şemsettin Ulusal. Bir zahmet buraya teşrif edin.

Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vesselatü vesselamü âlâ resulinâ Muhammedin ve âlâ alihi ve sahbihi ecmain.

Elhamdülillah ki onurun zirvesinde ve bizi onuru en güzel şekliyle şereflendiren, bize onu talim eden bir Peygamberimiz var ve çok şükür ki onun ümmetindeniz.

Arkadaşlarımız konuşmalarında onurun İslam hukukuna, fıkha yansımasını size anlatacaklardır.

Ben konuşmalardan önce bu üsluba girmemiz için bir iki örnek vereceğim fazla da vaktinizi almadan doğrudan programı icraya geçeceğim.

Aslında İslam hukukunun ne tarafına baksanız orada insan onuruna verilen değeri, kıymeti görürsünüz. Arkadaşlarımız çok örnek vereceklerdir. Ben sadece iki tane örnek verip konuşmaları başlatacağım.

Birincisi, İslam hukukunda cezalar üç kısma ayrılır; hadler, kısas bir de tazir cezaları.

Tazir cezalarında şu dikkatimizi çekiyor: Biraz halk diliyle söyleyeyim, beş kuruşluk laftan anlayacak olan insana on kuruş laf söylenmez. Bu bir ilkedir. Mesela bir adam olumsuz bir davranışta bulunmuştur, kadı onu haber almıştır, bu insan eğer kadının bir selamı ile hemen kendisini düzeltebilecek durumda birisi ise kadı sadece ona bir selam gönderir. Der ki gidin filana söyleyin şöyle şöyle yaptığı kulağımıza geliyor, üzülmek istemiyoruz der. Bu kadarcık bir sözden anlayabilecek olan insan mesela mahkemeye celp edilerek ya da halkın içerisinde eline kelepçe vurularak mahkemeye getirilmez. Kesinlikle bu yasaktır.

İkinci örnek şuydu: Birisi tazir cezaları, biri de borçlar hukuku ile ilgili bir örnekti. Şöyle bir örnek üzerinde düşünsek: Bir insana, ihtiyacı olan bir insana karşılıksız para vermek mi iyi yoksa borç vermek mi iyi? Herhalde şöyle düşünürüz: Borç verdiğimiz zaman o adamdan geri isteyeceğiz dolayısıyla bu öbüründen iyi olmaz, karşılıksız vermek iyi olur diye düşünebilirsiniz. Hâlbuki Efendimiz (s.a.s.) buyuyorlar ki, "Borç vermek sadakadan on sekiz misli daha fazla sevaptır." Çünkü borç verdiğimiz zaman karşımızdaki insanın onuruna bir zedeleme gelmiyor, söz konusu olmuyor, yüzünün akıyla alıyor ama sadaka veriyorum dediğiniz zaman bu insanın onuruna dokunabilir. Borç verirsiniz ondan sonra adam ödeyecek durumda değilse ayeti kerime diyor ki "Ve en teseddakû hayrün leküm. Onu bağışlarsanız, üzerine bir çarpı çekerseniz sizin için daha iyi olur."

Bu iki örnekle ben bizim fıkha yansımaların konuşmalarını başlatıyorum ve sıradaki yazılı olan listeye göre Yrd. Doç. Dr. Abdullah Benli Bey'e konuşmasını yapmak üzere mikrofonu havale ediyorum. Abdullah Bey Kayseri Erciyes Üniversitesi öğretim üyelerindendir. Buyurun kendilerini dinleyelim.

1- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURU

Yrd. Doç.Dr. Abdullah BENLİ[1]

GİRİŞ:

Cenab-ı Hakk'ın yarattığı varlıklar içerisinde en değerlisi insandır. Şeyh Gâlib'in;

"Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen!

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen!"

mısralarıyla çok güzel bir şekilde ifade ettiği üzere insan; "***kâinâtın süzülmüş özü, varlık ve oluşların gözbebeği***" dir. İnsan, mahlukatın en şereflisi olması itibarıyla tüm yaratıkların/kâinatın ubûdiyetini Cenab-ı Hakk'a arz etme noktasında vekildir, halifedir.

Yüce Allah insanı çamurdan yaratıp, en mükemmel maddi ve manevi kabiliyetlerle donattıktan sonra Kendi ruhundan üfleyerek[2] onu hayat sahibi kılmış, bütün varlıklardan üstün kılmıştır. Bu mükerrem varlığın kıymeti günümüzde maalesef gerektiği şekilde idrak edilememektedir.

Rengi, ırkı, cinsiyeti, memleketi, makam ve mevkii ne olursa olsun Hz. Âdem ile Havva'nın çocukları oldukları için özellikle müminleri kardeş ilan eden Hucurat suresinin 10. ayeti görmezlikten gelinmekte ve insanlar, ırkından, cinsiyetinden, memleketinden ve mesleğinden dolayı birileri tarafından aşağılanabilmektedir. Gelip geçici dünyevi makam, mevki ve menfaatler uğruna nice değerli, bilgili ve donanımlı insanlar harcanabilmektedir.

Özellikle çağımızda teknikteki ilerlemelerin sonucu olarak, insanların kişilikleri, hele özel ya da gizli hayat alanı, artan saldırı ve zarara uğrama tehlikesi karşısında bulunmaktadır. Ahlaki değerlerden yoksun olan kimseler, teknikteki bu gelişmeleri kötüye kullanabilmekte, kişilerin şahsiyetlerine yönelik saldırılarla onları toplum içerisinde

---

1 Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Hıcr, 15/29.

küçük düşürebilmektedirler. Son yıllarda bazı medya organlarında görülen sorumsuzluk, herkesi tedirgin etmekte, düzmece ve yalan haberler insanların onurlarını rencide etmektedir. Asıl görevleri, kamuoyunu aydınlatmak, eğitmek, yaşanmış ve yaşanacak olan olayları tarafsız bir şekilde haber vermek olan medya kuruluşlarının bir kısmı, insanların mahrem alanlarına girmekte, başkaları tarafından görülmesi ve bilinmesi günah ve ayıp olan resim, görüntü ve yazıları yayınlamaktan geri durmamaktadırlar. Ekonomik hayatta sendikalar, karteller gibi büyük birliklerin çıkarlarına uygun davranmayan fertlerin ekonomik varlıklarını ve gelişmelerini çeşitli yollarla ezme tehlikesi kişiliği tehdit eden bir başka unsurdur. Politik yaşantının henüz durulmaması, bu alanda fikirden çok hırsa ve duyguya dayanan çekişmelerin sürüp gitmesi de insan onuruna yapılan saldırılara kaynaklık etmektedir. *"Yaratılanı severim, Yaratan'dan ötürü"* diyen Yunus Emre'mizin anlayışından gitgide uzaklaşılmaktadır. Bakara suresinin 30. ayetinde belirtildiği üzere yeryüzünde halifelikle görevlendirilen, âdeta Allah'ın ahlakının ve ahkamının hâkim kılınması için vekillik ve temsilcilikle vazifelendirilen bu şerefli varlığın kıymeti hoyratça, canice, hunharca ayaklar altına alınıp çiğnenmektedir. Hukuk kararıyla olmadıkça hiçbir sebeple hiçbir kimsenin bir başkasının canına kastetme hakkı bulunmadığı halde; ***Allah katında bir insanın öldürülmesi, bütün insanların öldürülmesi***[3] anlamına geldiği halde, anlık öfkelere yenik düşerek, mal ve makam ihtirası, kabile ve haysiyetsiz bir gurur taassubu gibi sebeplerle Allah'ın halifesinin canına kıyılabilmektedir. Allah'ın verdiği canı O'ndan başka ve O'nun koyduğu ölçüler içerisinde olmadıkça kimsenin alamayacağı âdeta unutulmuştur. Kasten bir mümini öldürenin ebediyen cehennemde kalacağını bildiren Nisa suresinin 93. ayeti Kur'an'sız ve İslam'sız yetişen nesillerin kalbine caydırıcı bir güç olarak yerleştirelememiştir. İşte bütün bunlar kişileri her an tehlikeyle karşı karşıya bırakmakta, dolayısıyla insan onurunun sıkıca korunmasını gerekli kılmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığının 2013 yılı Kutlu Doğum etkinliklerinin ana konusunu insan onuruna ayırması gayet isabetli olmuştur. Bu çerçevede biz de tebliğimizde İslam Hukukunda İnsan Onuru ile ilgili hükümlere kısaca yer vermeye çalışacağız.

I- İSLAM HUKUKUNDA KİŞİLİK HAKLARI VE İNSAN ONURU

İnsanın doğumundan ölümüne kadar sahip olduğu bütün varlık ve değerler üzerindeki haklarına kişilik hakları denilmektedir. Kişinin hayatı, sağlığı, beden ve ruh tamlığı, dini, inanç ve düşüncesi, onur ve ünü, resmi, gizliliği, saygınlığı, atalarına karşı taşıdığı saygı duygusu, ekonomik çalışma özgürlüğü gibi varlıkların bütünü "kişiliği" oluşturur.[4]

3 Mâide, 5/32.

4 Mustafa Reşit Karahasan, ***Sorumluluk ve Tazminat Hukuku***, İstanbul 1989, II, 607, 735, 818, 892.

Onur, şeref ya da haysiyet, ferdin kendi haysiyeti hakkında beslediği fikir ve düşünceyi ifade ettiği gibi, diğer insanların bilhassa vatandaşların o şahıs hakkında düşündüklerinden ibaret olan bir durumdur.[5]

İnsanın, diğer yaratıklara karşı en üstün taraflarından birisi ve insaniyetin kendisiyle kaim olduğu şey, şeref ve namus duygusuyla ahlaklanmış olmasıdır. Günümüzde "Kişilik Hakları" kavramı içerisinde yer alan şeref, haysiyet, onur, ün ve saygınlık vasıfları insanı diğer varlıklardan ayıran en bariz özellikler arasında yer alır. İşte bu duygunun korunması, bütün millet, din ve toplumlarda insanların mükteseb manevi haklarından birisi olarak kabul edilmiştir.[6]

İslam Müslümanın şerefine, şöhretine ve haysiyetine dil uzatılmasını, ona bu yönden zarar verilmesini yasaklamıştır.

Kur'an'ın Hucurat suresinin 11. ve 12. ayetleri tamamıyla insanın onurunu korumaya yöneliktir. Söz konusu ayetlerde, ***"Bir kavim başka bir kavmi alaya almasın" "Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız", "Kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin (gıybet etmesin)."*** buyrulmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.): "***Kim bir Müslümanı kötülemek isteyerek ona laf atarsa, söylediği sözü ispat edip içinden çıkıncaya kadar, Allah onu cehennem köprüsü üzerinde hapseder.***"[7] buyurarak haksız ve mesnetsiz hakarette bulunanları tehdit etmiştir.

"***Biz hakikaten insanoğlunu mükerrem (şan ve şeref sahibi) kıldık. Onu karada ve denizde taşıdık. Ona temizlerinden rızık verdik ve yarattığımız birçok şeyden onu gerçekten üstün kıldık.***"[8] ayeti inanç ayrımı yapmaksızın diğer varlıklara nazaran insanın şerefli bir yere haiz olduğunu bildirirken, yaratılış gayesine uymadığı takdirde, yani iman edip, sâlih amel işlemediği zaman bu şerefini kaybedip, hayvanlardan daha aşağı dereceye düşeceği belirtilmektedir.[9]

"***Hâlbuki şeref ve üstünlük ancak Allah'ın, bir de Peygamber'in ve müminlerindir.***"[10] ayetiyle de gerçek şeref ve haysiyet sahibinin, insanlar içerisinde sadece müminler olduğu beyan edilmektedir.

---

5 bk. Sâhir Erman, ***Hakâret ve Sövme Cürümleri,*** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İstanbul 1951, I, 1.

6 Mustafa Nazmî, ***Muînü'l-Hukkâm***, 4. Kitap, Matbaatü Âmire, İstanbul 1337, s. 6-7.

7 Ebu Davud, Edeb, No. 4883.

8 İsra, 17/ 70.

9 bk. A'râf, 7/179; Furkân, 25/ 44.

10 Münâfikûn, 63/8.

Hz.Ömer'in valilerine; "***Müslümanları dövmeyin, onların şeref ve haysiyetlerini kırmış olursunuz.***"[11] şeklindeki talimatı, hem şerefin gerçek sahibinin Müslümanlar olduğunu, hem de devletin, insanların yalnız hayat ve servetlerini değil, onurlarını, şeref ve haysiyetlerini de koruması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim, başta Hz. Peygamber (s.a.s.) olmak üzere diğer birçok peygamberin "mecnun", "büyülenmiş", "sihirbaz", "şair" vb. onur kırıcı sözlere muhatap olduklarını, kavimlerinin kendileriyle alay ettiklerini haber verirken[12] kişilerin manevi şahsiyetleriyle oynanmasını yasaklamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de, ***"Müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür."***[13] buyurarak Müslümanların onurlarını zedelemenin dinî tehlikesine dikkat çekmiştir.

Kur'an ve sünnet tarafından gıybetin,[14] kaş, göz, el vs. ile alay etmenin,[15] kınamanın,[16] kötü lakaplarla çağırmanın[17] yasaklanması, insan onur ve şerefinin korunmasına yöneliktir.

Kişilerin birbirlerini renkleri, cinsiyetleri, ırkları, şekilleri, dillerinden dolayı küçümsememeleri, bu özellikleri üstünlük sebebi saymamaları, üstünlüğün ancak takva ile olacağı[18] vurgulanırken de insanın şeref ve haysiyetinin zedelenmemesine dikkat çekilmiş, kölelerin aşağılandığı bir toplumda Hz. Peygamber (s.a.s.) siyah bir köle olan Bilâl-i Habeşî'yi kendisine müezzin edinmiş[19] ve kölelikten azad olan Üsâme b Zeyd'i, hayatının son anlarında içlerinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu İslam ordusunun başına komutan tayin ederek,[20] insanların rengiyle ve köle olması ile horlanamayacaklarını fiilî olarak göstermiştir.

---

11 Ebu Yusuf, 127; Şiblî Nûmânî, ***Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*** (çev. Dr. Tâlip Yaşar Alp), Çağ yayınları, İstanbul 1979, II, 26; Hayrettin Karaman, ***Mukayeseli İslam Hukuku,*** Nesil Yayınları, İstanbul 1991, I,113.

12 bk. Bakara, 2/102; Hıcr, 15/6; Enbiyâ, 21/3, 5; Furkân, 25/8; Şuarâ, 26/27; Sebe', 34/43; Sâffât, 37/36; Zâriyât, 51/39-40, 52-54; Hâkka, 69/40-42.

13 Buhârî, Îman, 36; Edeb, 44, Fiten, 8; Müslim, Îmân, 116; Muhtasar Sahih-i Müslim, I, 23, No. 66, Tirmizî, Birr, 51, Îman, 15; Nesâî, Tahrîm, 27; İbn Mâce, Fiten, 4, Mukaddime, 7, 9.

14 Hucurât, 49/ 12.

15 Hucurât, 49/ 11; Hümeze, 104/1; Tâc, V, 22.

16 Hucurât, 49/ 11.

17 Hucurât, 49/ 11.

18 Hucurât, 49/ 13.

19 Buhârî, Ezan, 1; Müslim, Salât, 1; Tirmizî, Salât, 25; Nesâî, Ezan, 1.

20 Buhârî, Eymân, 2, Ahkâm, 33, Fedâilü Ashabi'n-Nebi, 17, Meğâzi 42, 87; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 63, 64; Tirmizî, Menâkıb, 39; Ahmed b. Hanbel, II, 392, 535.

Görülüyor ki İslam'a göre bir insanın toplum içerisinde şereflice yaşaması, onun en temel kişisel haklarından biridir. İnsanların yanında küçük düşürülmesi veya var olan saygınlığının çiğnenmesi ahlaken de hukuken de yasaktır. Bu yasak fiilin sözle, el, kol, göz işaretiyle ya da basın-yayın yoluyla işlenmesi arasında fark yoktur.[21]

II- KUR'AN'IN İNSAN ONURUNA YÖNELİK SALDIRILARA KARŞI TAVRI

Kur'an'ın şeref, haysiyet, onur, ün, saygınlık, duygu, düşünce vb. manevi değerlere yönelik suçlara karşı tavrı, hiç şüphe yok ki, onun ceza konusundaki genel karakteriyle paralellik arz etmektedir. Bu nedenle kişisel varlıklara yönelik suçlar, Kur'an'da genelde, dünyevi olarak cezasız bırakılmış, fakat ahlaken yerilmiş, af yolu teklif ve teşvik edilmiş, bu özellikli çok az sayıdaki suça (kazf suçu gibi) maddi ceza tayin edilmiştir.

Şunu da belirtelim ki insan onuruna yönelik saldırılar şahsi hukuku ilgilendirdiğinden, saldırganların cezalandırılması ya da meydana gelen zararların tazmin edilmesi, mağdurun talebine bağlıdır. Mağdurun talebi durumunda, suçluların ta'zîr kapsamında cezalandırılması ve zararların tazmin edilmesi her zaman mümkündür.

Günümüz beşerî hukuklarında, kişilik haklarına yönelik suçlar, çok geniş bir alan teşkil etmekte ve ceza ya da tazminat konusunda oldukça cüretkâr davranılmaktadır. Onun bu şekil bir anlayışa sahip olması, tek yönlü; yani sadece maddi-dünyevi yönünün oluşundan kaynaklanmaktadır.

İslam hukuku ise, çift yönlü; yani maddi-manevi, dünyevi-uhrevi bir özelliğe sahip olduğundan, her suçu sadece dünyada veya sadece ahirette cezalandırmamakta, bazı suçlar için iki tarafta da cezalandırmakla tehdit etmekte, bazılarını sadece dünyada cezalandırırken, bazı suçların cezasını da ahirete bırakmakta, bazan da hiç cezalandırmadan affetmektedir ki, af yönü her zaman ağır basmaktadır.

Genel olarak zulme, hakarete ve eziyete maruz kalan kişinin ne yapması gerektiğini bildiren Şûra suresinin 39-45. ayetleri, aynı zamanda insan onuruna yönelik bir saldırı vukuunda mağdurun, nasıl hareket edeceğini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

39- "Onlar bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar. 40- Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. 41- Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara (ceza vermek için) bir yol yoktur. 42- Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır.

---

21 bk. Muhammed Ahmed Sirâc, ***Damânu'l-Udvân fi'l-Fıkhi'l-İslami***, (Dirâsetün Fıkhiyyetün Mukaranetün bi-Ahkâmi'l-Mes'ûliyyeti't-Taksîriyyeti fi'l-Kânûn), el-Müessesetü'l-Câmiatü lid-Dirâsâti ve'n-Neşri ve' t Tevzî', Beyrut 1414/1993.s.193.

İşte acıklı azap bunlaradır. 43- Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer büyük işlerdendir. 44- Allah kimi saptırırsa, bundan sonra onun artık hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin; "Dönmeye bir yol var mı" dediklerini görürsün. 45- Ateşe arzolunurlarken onların, aşağılıktan başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da: "İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır" diyecekler. Kesinlikle biliniz ki zalimler, ebedi bir azap içindedirler."

Yukarıdaki 39. ayet, Müslümanın haksızlığa uğradığı zaman, hakkını savunması, acziyet ve zillet içerisinde olmadan vakar ve onurunu koruması, bu gücü ve özelliği kendisinde bulundurması, kendisine zulmeden, ona tecavüz eden kişiden öcünü alabileceğini göstermesi gerektiğini bildirmekte, ancak haksızlığı ilk yapanın kendisi olmayacağı, hakkını korurken ise haddi aşmaması gerektiğine dikkat çekmektedir*: "Kim size saldırırsa, siz de ona mukabele bilmisil olacak kadar saldırın (ileri gitmeyin),"*[22] *"Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle ceza verin."*[23] ayetleri de bunu bildirmektedir.

Müslüman, haksızlığı yapana karşı intikam alabilecek potansiyel bir güce sahip olduğunu, isterse adalet ölçüleri içerisinde intikam alabileceğini gösterecektir. Bununla beraber 40. ayet, Müslümanın potansiyel halindeki bu gücünü kullanmamasını, mütecâviz ile barış yoluna gitmesini tavsiye etmiş, bu davranışı gösterenlerin Allah tarafından mükâfatlandırılacaklarını bildirmiştir. Yani Müslümanın, mütecâvize karşı, " İstersem senden intikam alabilirim, fakat seni affediyorum" diyebilen onurlu ve büyük bir insanlık örneği gösteren affedici bir kişiliğe sahip olmasını istemiştir.

Nitekim bunun örneğini Hz. Peygamber (s.a.s.) göstermiştir. Hudeybiye yılında kendisine kasteden seksen kişiyi affetmiş, yine uyurken bir kılıç darbesiyle kendisini öldürmek isteyip de buna muvaffak olamayan Gavres b. el-Hâris'i bağışlamış, yine kendisine sihir yapan Lebid b. A'sam'ı affetmiştir.[24] Bir hadis-i şeriflerinde de; *"Allah, affı sayesinde kulun izzet ve şerefini artırır."*[25] buyurmuştur. Şu hadisiyle de affedici olanlara uhrevi müjde vermiştir:

22 Bakara, 2/194.

23 Nahl, 16/126.

24 *Muhtasar İbn Kesîr*, III, 280.

25 Muh. Sahihi Müslim, II, 235, No.1790; Tirmizî, Birr, 82; Dârîmî, Zekat, 35; Muvatta, Sadaka, 16; Ahmed b. Hanbel, VI, 386.

"Kim istediğini yerine getirmeye gücü yettiği halde öfkesini yenerse Allah, kıyamet gününde bütün halkın huzurunda onu çağıracak ve onu hurilerden dilediği kadar almakta muhayyer bırakacaktır."[26]

Ayet, insanların birbirlerine haksızlık etmelerini kesinlikle onaylamamakta, kötülüğe ilk başlayan ile intikamını alırken haddi aşanları Allah'ın sevmeyeceğini bildirmektedir.

Daha sonraki 41. ayet, ilk ayette teşvik edilen af yoluna gitmeyip, adalet ölçüleri içerisinde intikam almaya kalkışanların cezalandırılamayacaklarını ve sorumlu tutulamayacaklarını bildirmektedir.

Nitekim rivayete göre, Hz. Peygamber Hz. Aişe'nin odasında onunla muhabbet ederken izin almadan habersizce odaya giren diğer hanımı Zeyneb binti Cahş, kıskançlık damarının kabarmasıyla, Hz. Aişe'ye sataşmış, Hz. Peygamber'in ikazlarına rağmen susmamış, bunun üzerine Hz. Aişe'ye hitaben "***Haydi, sen de Zeyneb'e bir şeyler söyleyerek ondan öcünü al***" deyince, Hz.Aişe, Zeyneb'i susturup, ona galip gelmiştir.[27]

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde de: ***"Kendisine zulmedene beddua eden kişi ondan öcünü almış olur."***[28] buyurmaktadır.

42. ayete göre, eğer mütecâvîz yaptığına pişman olur ve haksız fiilinde ısrar etmezse, mağdur onu affetmekle büyük bir âli cenaplık göstermiş olur. Şayet intikam alma yoluna giderse, bu takdirde de sorumlu olmaz, cezayı hak etmez. Fakat intikam esnasında kendisine yapılan haksızlıktan daha fazlasını yapar ve taşkınlık edecek olursa o zaman sorumlu olur, kendisi de cezayı hak eder.

Daha sonraki 43. ayet, af yolunu terk edip, intikam almaya niyetlenenlere yeniden af ve bağış yolunu tercih etmesini, yapılan ezaya sabretmesini tavsiye etmekte, öç almaya gücü yettiği halde, intikam almaya kalkışmamanın erdemli insanların davranışı olduğunu bildirmektedir.

Şayet, mütecâviz affa rağmen hakaretinde ısrar ediyorsa, ona da haddini bildirmek en doğru yoldur.[29]

Son ayetler, haksızlık yapanların ahirette şiddetli bir şekilde ebediyyen cehennemde ceza çekeceklerini haber vermektedir.

---

26 Ebu Davud, Edeb, 3, No. 4777.

27 Ebu Dâvud, Edeb, 49, No. 4899; ***Muhtasar İbn Kesîr***, III, 280.

28 Tirmizî, 49/K. Deavât, 102; ***Muhtasar İbn Kesîr***, III, 281.

29 Cassâs, III, 386.

Görülüyor ki, ayetler ısrarla affa teşvik etmekte, sabrı tavsiye etmekte,[30] mütecâvize dünyevi bir ceza tayin etmemekte, sadece ideal bir davranış olmamakla birlikte, aynen karşılık vermeye müsade etmekte, esas cezanın ahirette Allah tarafından verileceğini bildirmektedirler.[31]

Anlaşılan odur ki, Şûra suresindeki bu ayetler, kamu nizamını direkt olarak ilgilendirmeyen fakat ferdî açıdan kişilik haklarına yönelik suçlara karşı nasıl davranılması gerektiğini genel olarak açıklamaktadır.

III- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURUNUN KORUNMASI

İslam hukukunda, insan onuruna yönelik saldırılar "***zarar vermek ve zarara zararla karşı koymak yoktur***"[32] Hadis-i Şerif'inin genel hükmüyle yasaklanmış, bu saldırılar hakkında namusa iftira (kazf) dışında hadd cezası takdir edilmemiş, dolayısıyla bunlar ta'zîr cezası kapsamında ele alınmıştır.

Şimdi burada biz özellikle kişilik hakları içerisinde yer alan insan onuruna yönelik saldırılar karşısında İslam hukukunun bu çeşit suçlara karşı tavrını ortaya koymaya çalışacağız.

A-ŞEREF VE HAYSİYETE TECÂVÜZ

Kişinin onuru, şerefi ve saygınlığı, onun toplum içindeki tüm manevi değerlerinden oluşur ki, bunlar kişinin sahip olduğu ahlaki değerleridir. Bir başka ifadeyle içinde yaşadığı toplumun gerekli saydığı ahlaki niteliklere sahip olduğu ya da böyle kabul edildiği için kişiye verilen değeri anlatır. Kişinin onuru, şerefi ve saygınlığı nisbî (göreceli) bir kavramdır. İnsanın içinde bulunduğu çevreye ve zamana göre değişir. Bu nedenle hâkim, şeref ve haysiyete bir saldırı olup olmadığını, ahlaki telakkilere ve ayrıca o zamanda ve o yerde egemen olan kabullere göre tesbit eder.

Kişinin şeref, onur ve saygınlığının ihlali, onun ahlaki değerlerini zedeleyecek davranışlarda bulunmaktır. Kişiyi küçük düşürmek, onurunu kırmak, gülünç duruma sokmak, kişisel varlığının ihlali demektir. Hâlbuki insanlar toplum içerisinde şeref ve haysiyetiyle yaşadıkları sürece o hayattan zevk alırlar.

İslam hukukçuları şeref ve haysiyete yönelik saldırılar hakkında şöyle genel bir kural ortaya koymuşlardır:

---

30 bk. Bakara, 2/237; Nisa, 4/149; Maide 5/ 45; Nur, 24/22; Şûra 42/40, 43; Teğabûn, 64/14.

31 bk. Bakara, 2/102; Âl-i İmran, 3/176; Sâffât, 37/36-38; Duhan, 44/13-16.

32 İbn Mâce, Ahkâm, 17; Muvatta, Akdıye, 31; Ahmed b. Hanbel, V. 327.

"Bir kimseye haksız yere söz, fiil ve kaş-göz işaretiyle eziyet eden, onu toplum içinde ayıplanacak ve küçük düşürecek harekette bulunan kimseye ta'zir gerekir."[33]

Bu kurala göre birisine sövmek, onunla alay etmek, iftira atmak, aldatmak, haksız şikayette bulunmak, hakkında yalancı şahitlikte bulunmak, gıybet etmek, geçerli hiçbir mazeret yokken nişanı bozmak, boşanmak vs. gibi davranışlarda bulunmak, insanın şeref ve haysiyetine yönelik birer saldırı olup, ta'ziri gerektirmektedir.

Günümüz pozitif hukukunda insan onuruna yönelik saldırılar manevi tazminatla cezalandırılırken,[34] İslam hukukunda bu saldırılara yukarıda belirtilen kural gereği ta'zir cezası verilmektedir. İnsan onurunu zedeleyen fiillere Manevi Tazminat adı altında bir ceza ya da tazminat şekline fıkhî mezheplerin literatüründe ismen yer verilmemiş olsa da belli şartlarda ve belli konularda bunun İslam Hukukunda ruhen yer aldığını söylemek mümkündür. Bu yüzden bu tebliğimizde insan onuruna yönelik saldırı niteliği taşıyan meselelerde manevi tazminatı çağrıştıran hükümlere de yer vermiş olacağız.

Şimdi insan onuruna yönelik saldırılardan bazılarını örnekleme açısından incelemek istiyoruz.

1- Zina İftirasında Bulunmak (Kazf)

Irz ya da namus duygusu, şeref ve haysiyetiyle yaşamak isteyen onurlu bir kimsenin sahip olduğu en büyük değerlerden biridir. Irz ya da namus, bir insanın ister bizzat kendisi isterse ecdadıyla ilgili olsun övgü ve yergi mahallidir. Bu yüzden canı ve şerefi gibi koruduğu, eksilmesine ve ayıplanmasına karşı savunduğu kişisel varlık ya da değerlerinin en önemlileri arasında yer alır.[35] Namusa dil uzatmak ya da iftira etmek, kuşkusuz sahibini rûhen sarsar, gönlünü kırar, onurunu zedeler, elem ve ıstıraplara neden olur, neticede kişiye maddi ya da manevi zararlar açar. Ayrıca bu saldırı neticesinde kişi insanlar arasında ayıplanır ve ahlaklı bir toplumun menfi bakışlarına maruz kalır.

---

33 Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, ***Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâî***, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1910, VII, 63; Muhammed Emîn İbn Âbidin, ***Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr***, Dâru Kahraman, İstanbul 1984, IV, 66-67, 71; Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman Şeyhzâde (Damad), ***Mecmeu'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur,*** İstanbul 1284, I, 295; Abdülaziz Âmir, ***et-Ta'zîr fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye,*** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1389/1969, 209.

34 Türk Borçlar Kanunu, Madde 58: ***"Kişilik hakkının zedelenmesinden zarar gören, uğradığı manevi zarara karşılık manevi tazminat adı altında bir miktar para ödenmesini isteyebilir. Hâkim, bu tazminatın ödenmesi yerine, diğer bir giderim biçimi kararlaştırabilir veya bu tazminata ekleyebilir; özellikle saldırıyı kınayan bir karar verebilir ve bu kararın yayımlanmasına hükmedebilir."***

35 İbn Manzur, ***A-ra-da*** maddesi.

Çok çabuk yıpratılmaya müsâit bir konumda bulunması sebebiyle, namus duygusuna yönelik bir saldırı, hoşgörü kabul etmeyen ağır bir suç sayılır.

İslam hukukunda "Muhsan" yani, akıllı, ergenlik çağına girmiş, iffetli hür bir Müslümana zina iftirasında bulunmaya "kazf" denilmektedir.[36] Kazf, başka bir anlama gelme ihtimali olmayan açık sözlerle yapılabildiği gibi (sarih kazif), üstü kapalı olarak, çıtlatma yoluyla ve kinaye lafızlarla da yapılabilmektedir. Mesela "Ey zânî" demek sarih kazif, "Ey pis (habise) kadın" demek kinaye yoluyla kazifte bulunmaktır. Çünkü örfte "pis kadın" ifadesi, "zinakâr kadın" olarak anlaşılmaktadır.[37]

Namusa iftira etmek, pozitif hukukta kişilik haklarına yapılan bir tecavüz olarak kabul edilmekte ve manevi tazminata konu olmaktadır.[38] İslam hukukunda da bu iftira, "kazf" adı altında ayrı bir bölümde incelenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de insan onuruna yönelik saldırıdan doğan manevi zararın en tipik örneğinin, kazf suçu olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Aişe'ye yapılan zina iftirasından bahsedilirken, "***O zaman siz o iftirayı dillerinizle birbirinize yetiştiriyordunuz. (Hakkında) hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz ve bunu kolay sanıyordunuz. Hâlbuki o (nun günahı) Allah katında büyüktür.***"[39] denilerek, kesin bilgiye dayanmaksızın, kulaktan duydukları sözlere dayanarak bunu söyledikleri, başkasının namusuyla oynamayı önemsiz birşey saydıkları, oysa bunun vebâlinin çok büyük olduğu belirtilmektedir.

---

36 Kâsânî, VII, 40; Mansur b. Yûnus b. İdris el-Buhûtî, ***Keşşâfu'l-Kınâ' an Metn'il-Iknâ",*** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982 (Te'lif Tarihi 1047), VI, 106; Subhi Mahmâsânî, ***en-Nazariyyetü'l-Âmmeti li'l-Mûcebâtı ve'l-Ukûd fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye***", Daru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut-Lübnan 1983, 125.

37 Ayrıntı için bk. Kâdî Burhânüddin İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed İbn Ferhun, ***Tabsıratü'l-Hukkâm fi Usûli'l-Akdıyeti ve Menâhici'l-Ahkâm,*** Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, Mısır 1378/1958, II, 262-268; Buhûtî, VI, 109, 111; Hasan Âkif, ***Tercümetü't-Tahtâvî alâ Dürri'l-Muhtâr,*** İstanbul 1286 (h.) (Osmanlıca), IV, 394; Alâüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Halîl et-Tarablûsî, ***Muînü'l-Hukkâm fîmâ Yeteraddedü beyne'l-Hasmeyn mine'l-Ahkâm***, Şirketü Mektebeti Matbaati Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 2. Baskı, 1973, y.y. (İbn Şıhne'nin "Lisânü'l-Hukkâmı" ile birlikte). II, 882; Ömer Nasuhi Bilmen, ***Hukuku İslamiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamusu,*** Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1979, III, 233 vd.

38 bk. Saymen, Ferit Hakkı, ***Manevi Zarar ve Tazmîni Sureti***, (Doktora tezi) İstanbul 1940, 116; Karahasan, II, 612-615, 1040.

39 Nûr 24/15.

Hz. Peygamber de "kazf" i, yedi öldürücü mahvedici (mûbikât) günah arasında saymış,[40] insanların birbirlerine kanlarının, mallarının ve ırzlarının haram olduğunu bildirmiştir.[41]

Demek ki kazf, insan onurunu ayaklar altına almaya yönelik çok ağır bir saldırıdır ve büyük manevi zararlara sebebiyet vermektedir.

Kazf'in insan onuruna yönelik bir saldırı olduğu ve manevi zarara yol açtığı konusunda İslam hukukçuları arasında tam bir ittifak vardır. Çünkü "kazf cezasının amacı, kazfe uğrayan kişiye ulaşan ar ve ayıbı defetmek" şeklinde açıklanmaktadır.[42] Zira kişi, toplum tarafından hor ve hakir görülen bir suçla itham edildiği için rûhen elem ve ıstırap çekmekte, üzülmekte dolayısıyla onuru incinmektedir.

a- Hadd-i Kazf

İslam hukukunun birinci temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe'ye yapılan zina iftirası vesilesiyle kazf suçu hakkında ayrıntılı açıklama yapmaktadır. Nur suresinin 4 den 20. ayetine kadarki ayetler kazfle ilgili hükümleri bildirmektedir:

"*Namuslu ve hür kadınlara zina isnadıyla iftira atan, sonra bu konuda dört şahit getirmeyen kimselerin her birine seksen deynek vurun. Onların şahitliklerini ebedi olarak kabul etmeyin. Onlar fasıkların tâ kendileridir.*"[43]

"*Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiler? Mademki onlar, bu şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların ta kendileridirler.*"[44]

Bu ayetlere göre namuslu ve hür kadınlara,[45] dört şahit getirmeden zina isnadında bulunan kimselere dünyevi olarak dört ayrı müeyyide konulmuş olmaktadır:

1- Seksen deynek vurulması

2- Şahitliklerinin ebedi olarak kabul edilmemesi

---

40 Buhârî, Vesâyâ, 23, Hudûd, 44; Müslim, Îman, 144; Ebu Davud, Vesâya, 10.

41 Müslim, Birr, 32; Ebu Davud, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 18; İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, II, 277, 360; III, 491; IV, 168.

42 Kâsânî, VII, 40, 56; Buhûtî, VI, 107, 114.

43 Nûr, 24/4.

44 Nûr, 24/13.

45 Ayette zina iftirasına uğrayan kadınlar hakkındaki hüküm belirtiliyor. Erkeklere iftira atanlar hakkında bir şey söylenmiyor. Bazı âlimler bu ayetin sadece kadınlar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Fakat çoğunluk, kadınla erkek arasında bir fark görmemiştir. Erkeği de zina ile suçlayıp, sözünü dört şahitle isbat edemeyen kimsenin, ayette belirlenen cezaya çarptırılacağını söylemişlerdir. (Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriyyâ er Râzî, ***Mefâtihu'l-Gayb***, XXIII, 155; Kâsânî, VII, 40)

3- Fâsık sayılması

4- Yalancı sayılması

Aşağıda nakledeceğimiz ayette de, bu dünyevi müeyyidelere ek olarak ahirette büyük bir azab görecekleri bildirilerek, kazf suçu işleyenlere çift yönlü dünyevi-uhrevi ceza verileceği belirtilmektedir.

"*O uydurma (zina) haberini getirenler, içinizden (mahdud) bir zümredir. Onu (o yalanı) sizin için bir şer saymayın. Aksine o, sizin için bir hayırdır. İftiracılardan herkes işlediği günahın cezasını görecektir. O yalanın en büyüğünü yüklenenede büyük bir azap vardır*".[46]

Kur'an'ın, kazf suçuna maddi ve manevi olarak çift yönlü bir müeyyide getirmesindeki temel amaç, ulu orta herkesin birilerinin aleyhinde zina iftirasında bulunarak, onların namus duygularının yara almasına ve onurlarıyla oynanmasına engel olmaktır. Ayrıca iftiraya uğrayan kişinin, suçsuzluğunun ortaya konmasıyla, onda bir tatmin duygusu oluşturmak, kırılan gönlünü, yaralanan haysiyet ve şeref duygusunu tamir etmektir. Bir başka yönden de suçluyu, böyle bir fiili bir daha işlemekten vazgeçirmek, yapacak kişileri caydırmak, onlara ibret vermek ve böylece herkesin huzur ve güven ortamı içerisinde yaşamasını sağlamaktır.

Bütün bunlara rağmen, Kur'an'ın ceza konusundaki afcı karakteri bu suça da yansımakta ve;

"*Ancak bu (hareketten) sonra tevbe edenler ve (hallerini) düzeltenler (uslananlar) hariç. Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.*"[47] buyurularak, tevbe edip uslananlara karşı Allah'ın çok bağışlayıcı ve esirgeyici olduğu bildirilmektedir.

İslam hukukçularının, kazifte bulunan kişinin cezalandırılabilmesi için, kazfe uğrayan kişinin davacı olması şartında ittifak etmeleri de[48] gösteriyor ki şayet mağdur affetmişse, Allah da cezada ısrar etmemektedir. Bilindiği üzere kazif suçunda hem Allah hem de kul hakkı mevcut, fakat Allah hakkı daha ağırlıktadır.[49] Bu nedenle kul affedince zaten Allah da affedici ve affı teşvik etmekte olduğu için, suçlunun cezalandırılması gerekmemektedir.

Bu anlayışın tesiriyle olacak ki, bazı tabiîler ve fıkıh mezheplerine göre, hadd (80 deynek) vurulmadan önce tevbe eden kimseden bu ceza düşer. Kimine göre yalnız

46 Nûr, 24/11.

47 Nûr, 24/5.

48 Buhûtî, VI, 105, 106; Bilmen, III, 239; Mahmasânî, 125, 132.

49 Mahmasanî, 125.

tevbe kafi değildir; iftira ettiğini itiraf etmesi gerekir. Kimine göre yalnız itiraf da yetmez. Haddin düşmesi için iftira edilenin affetmesi gerekir. Nitekim kısas da, ancak maktülün ailesinin affı ile düşmektedir.[50]

Kur'an-ı Kerim, kazf haddi uygulandıktan sonra suçlunun kesinlikle affedilmesi gerektiğini bildirerek, onun sürekli olarak suçluluk baskısı altında tutulmasını istememektedir. Nitekim Hz. Ebu Bekir, teyzesinin oğlu olan Mıstah b. Üsâse'yi, fakir olduğu için görüp, gözetir ve geçimini sağlardı. Fakat kızı Hz. Aişe'ye iftira atanlardan biri de o olduğu için, Hz. Aişe'nin suçsuz olduğunu bildiren ayetler indikten sonra şöyle demişti:

"Vallahi Aişe'ye söylediği sözden dolayı, bundan sonra Mıstah'a hiçbir şey vermeyeceğim".

Bunun üzerine şu ayet nazil oldu:

"Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermelerinde kusur etmesin, affetsin, aldırış etmesin. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."[51]

Hz. Ebu Bekir bu ayeti duyunca; "Evet vallahi ben Allah'ın beni bağışlamasını isterim. Onun geçimini hiç kesmem" diyerek Mıstah'ın geçimini sağlamaya devam etmişti.[52]

Özetlemek gerekirse, İslam hukukunda kaziften doğan manevi zararın tazmin şekli, birisi maddi, üçü de manevi olmak üzere dört türlüdür. Kur'an tarafından öngörülen bu dört tazmin şeklinden maddi olanı, kazf yapana 80 deynek vurmaktır. Manevi olan diğer üç tazmin şekli ise, kazif yapan kişinin ebedi olarak şahitliğinin kabul edilmemesi, fasık ve yalancı sayılmasıdır. Kazfe uğrayan kişi davacı olduğu takdirde, kazif yapan kişiye bu maddi ve manevi müeyyideler tatbik edilir. Fakat mağdur davacı olmazsa -ki, Allah tarafından davacı olmaması, affetmesi tavsiye edilmektedir- faile bir müeyyide uygulanması sözkonusu değildir.

b- Hadd-i Kazf'in Manevi Tazminat Açısından Değerlendirilmesi

Günümüzde manevi tazminat, genelde para ile ödetilmekte, fakat hâkim uygun görürse başka bir tazmin şekline de hükmedilmektedir. Nitekim Türk Borçlar Yasasının 58. maddesine göre;

Kişilik hakkının zedelenmesinden zarar gören, uğradığı manevi zarara karşılık manevi tazminat adı altında bir miktar para ödenmesini isteyebilir.

50 Ateş, VI, 156.

51 Nûr, 24/22.

52 Ateş, VI, 166.

Hâkim, bu tazminatın ödenmesi yerine, diğer bir giderim biçimi kararlaştırabilir veya bu tazminata ekleyebilir; özellikle saldırıyı kınayan bir karar verebilir ve bu kararın yayımlanmasına hükmedebilir.

Manevi tazminatın amacı, birinci derecede mağdurun tatmin edilmesi, ikinci derecede de saldırganın cezalandırılmasıdır. İslam hukukunda kazf suçuna karşı getirilen yukarıda belirttiğimiz maddi ve manevi müeyyidelerde de bu amacın olduğunu görmekteyiz. Ancak şu farkla ki, birinci derecede failin cezalandırılması ağırlık kazanmaktadır. Fakat bununla beraber failin cezalandırılmasının, mağduru tatmin etmek ve sosyal güvenliği sağlamak amacına yönelik olduğu unutulmamalıdır.

Netice olarak diyebiliriz ki, hadd-ı kazf, ceza ve tazminat unsurlarını birlikte içermektedir. Cezadır; Çünkü kazf yapan kişi 80 deynek vurulmak suretiyle bedeni olarak, şahitliğinin kabul edilmemesi, fasık ve yalancı sayılması yönüyle de manevi olarak cezalandırılmaktadır. Tazminattır; çünkü kazfe uğrayan kişi, kendisine iftira eden kişinin cezalandırılmasıyla manen teskin olmakta, bozulan morali kısmen düzelmekte, kırılan gönlü tamir edilmekte, namusuna sürülen lekeden temizlenmektedir ki, zaten manevi tazminatın amacı budur. Yani hadd-i kazf, manevi tazminatla aynı amacı gerçekleştirdiği için, manevi tazminat özelliği taşımaktadır.

c- Hadd-i Kazf Yerine Bedel Karşılığı Sulh

Yukarıda da belirtildiği üzere İslam hukukunda Nur suresinin 4. ayetindeki hüküm gereği, kazf suçuna; iftirayı atana seksen deynek vurulması, şahitliğinin ebedi olarak kabul edilmemesi, fasık ve yalancı sayılması şeklinde dörtlü bir ceza verilmektedir. Fakat bu cezanın verilebilmesi için, mağdurun davacı olması şartı getirilmiştir. Bununla beraber, mağdurun affedici olması tavsiye edilerek, davacı olmamanın daha güzel olduğu bildirilmiştir.

Durum bu merkezde iken, acaba mağdur, dava hakkından bir bedel karşılığı vazgeçme hakkına sahip midir? Meselesini izah ederek, İslam hukukunda kazf suçundan dolayı zedelenen insan onurunun, hadden başka koruma yolunun bulunup bulunmadığına açıklık getirmiş olacağız.

Bu konuda Ömer Nasuhi Bilmen şu açıklamayı yapmaktadır:

"Kazften dolayı bir dava kapısı açmamak evladır. Buna rağmen böyle bir dava vuku bulunca, hâdise usulü dairesinde takip edilir. Hatta kazf vuku, beyyine ile sabit olduktan sonra veya mahkemeye çıkmadan önce kazfe uğrayan kişi, kazif yapan kişiyi affetse ve ibra etse veya onunla bir bedel karşılığında sulh olsa, bunlar sahih olmaz. Buna göre şayet kazfe uğrayan, sulh bedeli olarak bir şey almış olsa bunu iade ederek,

kazf cezası talebine devam edebilir. Şu hal de var ki, kazfe uğrayan kişi, davayı takip etmedikçe hâkim, kazf haddine hüküm vermez."[53]

Yukarıdaki mesele Hanefi hukukçuların görüşüdür. Bunların çıkış noktaları şudur: Kazf haddi, kamu yararının gereğidir. Çünkü bu sayede, kamunun şahısları ve şerefleri korunmuş olur, umûma yönelik olan bir fesat defedilmiş olur. Fesadı umûma yönelik herhangi bir cinayetten dolayı verilecek cezanın menfaati de umûma aittir. Menfaatı umûma ait olan bir cezayı ise şahısların affetme ve düşürme hakkı olmaz.

Bununla beraber Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayete göre, kazf suçunda affetme, ibra ve bir bedel karşılığında anlaşma caizdir.[54] Dolayısıyla bu durumda bu bedel manevi bir zararı tazmin mâhiyetinde olur.

İmam Şafii'ye göre de kazif yapan kişiyi affetmek, ibra ve bir bedel karşılığında anlaşmak caizdir. Çünkü kazf, kişinin ırzına, şerefine karşı işlenmiş bir suçtur. Bir şahsın ırzı, haysiyet ve şerefi kendi hakkı olduğu gibi, bunu ihlal edenlere verilecek ceza da kendi hakkı olması gerekir. Nitekim bir şahsın, canının bedeli olan kısasta da kendisinin bir hakkı bulunmaktadır. Buna göre kazf haddi, kazfe uğrayan kişinin bir hakkı olduğu için, bunu affetmesi, bundan kazfeden kişiyi ibra etmesi ve bir bedel üzerinde sulh olması caizdir."[55]

Pozitif hukukla bu görüşler arasındaki fark ise, pozitif hukukta bu bedeli almak üzere kişi mahkemeye müracaat etmekte, İslam hukukunda ise mahkemeye müracaat etmeden anlaşma yoluyla bedeli almaktadır. Pozitif hukukta davacının istediği miktarı hâkim ya aynen ya da kendi uygun gördüğü miktarı hükmetmekte, İslam hukukunda ise, arada hâkim olmadan tarafların rızası ile sözkonusu bedel kararlaştırılmaktadır.

Netice olarak İslam hukukuna göre, kazf, kişilik hak ve değerlerinin en önemlilerinden biri olan namus duygusuna yönelik bir saldırı olarak değerlendirilmektedir. Zarar gören insan onuru, "hadd-i kazf" veya "bedel karşılığı sulh" yoluyla korunmaya çalışılmıştır.

2- Sövme

Bir insana sövmek, ona çeşitli sözlerle hakarette bulunmak ve gururunu incitmek İslam hukukunda nasslarla yasaklanmış, fakat hakkında hadd cezası verilmediği için İslam hukukçularının ittifakıyla ta'zîri gerektiren bir suç kabul edilmiştir.

---

53 Bilmen, III, 239.

54 Kâsânî, VII, 56; Cuma Burâc, *"Ta'vîdu'l-Müttehem ammâ Yelhakuhû min Adrârin bi-Sebebi'd-Deâve'l-Kâzibe"*, Dirâsât, C. XI, Sayı, III, Amman 1984, 91.

55 Bilmen, III, 239.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: "*Onların Allah'ı bir tarafa bırakarak taptıklarına (putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler.*"[56] buyrularak sövme yasaklandığı gibi, Hz. Peygamber'in, "*Müslümana sövmek fasıklık, onu öldürmek ise küfürdür.*"[57], *"Büyük günahlardan birisi de mümin kişinin namusuna haksız yere dil uzatmaktır. Bir sövmeye karşılık iki defa sövmek de büyük günahlardandır.*"[58] şeklindeki hadisleriyle de yasaklanmıştır. Fakat maddi bir müeyyide getirilmemiş, uhrevi ceza ile karşılaşacakları bildirilmiştir.

Hz.Ali'ye, "Bir kimse bir adama, "fasık", "pis" dese ne olur? Diye sorulunca, "Bunlar kötü-çirkin sözlerdir. Bunlara ta'zir gerekir, hadd gerekmez"[59] demiştir.

İslam hukukçuları, nasslarda suç olarak bildirilen fakat maddi cezası açıklanmayan bütün suçların, ta'zîri gerektirdiğinde ittifak ettikleri için sövmeye de ta'zîr gerekeceğini bildirmişlerdir.[60]

Fıkıh kitaplarında sövme ve hakaret içeren sözler ayrıntılı olarak zikredilmiş, kazf cezasını gerektirecek şekilde söylenmemişse bunlara ta'zîr verileceği ifade edilmiştir. Mesela, "pis, fasık, fâcir, münâfık, şarabcı, faizci, hain, hırsız, sefih, aptal, ahmak, zındık, kahbe çocuğu, alçak, hilekâr, âdî, deyyus, (Müslüman birisi için) kafir, dinsiz, Hristiyan ve Yahudi, lûtî (homoseksüel)" vb. şekillerde birisine hitapta bulunarak insan onurunun incitilmesine, muhatabının manen üzülmesine ve toplum nazarında küçük düşürülmesine sebep olan kişiye ta'zîr gerekeceği belirtilmiştir.[61]

Hanefi hukukçulardan bazıları, kendi dönemlerinde hakaret içermediği için bir insana "köpek", "eşek", "öküz", "keçi" ve "domuz" gibi yalan olduğu kesin olarak belli

---

56 En'âm, 6/108.

57 Tâc, 35.

58 Ebu Davud, Edeb, 40, No. 4877.

59 Şemsüddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, ***Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâniyi Elfâzı'l Muhtâc,*** Şerhu eş-Şeyh Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî alâ Metni "Minhâci't-Tâlibîn" li'l-İmâm Ebu Zekeriyya b. Şeref en-Nevevî, Dâru'l-Fikr, ty. IV, 191; Ahmed Fethi Behnesî, ***el-Mes'ûliyyetü'l-Cinâiyye fi'l-Fıkhi'l-İslami,*** Dirâsetün Fıkhıyyetün Mukarenetûn, Dâru'ş-Şurûk, Beyrut 1404/1984. I, 332.

60 Kâsânî, VII, 63; Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, ***"el-Muğnî"***, Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadisiyye, Kahire 1320. VIII, 223; Ebu'n-Necâ Şerefüddin Mûsâ el-Hıcâzî el Makdisî, ***el-İknâ'***, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty. IV, 269; Ebu İshak Burhanüddin İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İbn Müflih***, el-Mübdi' fi Şerhi'l-Muğnî,*** el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut 1979. IX, 110; İbn Ferruh, II, 308; Âmir, 206-207.

61 İbn Âbidin, IV, 67, 69-77; Şeyhzâde, I, 294-295; Buhûtî, VI, 112; Hassâf, II, 180; IV, 498; Âmir, 206-209; Vehbe Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletüh***, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1985, VI, 112,199; Hassâf, II, 180; IV, 498; Âmir, 206-209; Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslami,*** VI, 199.

olan bazı ifadeleri söyleyenlere ta'zîr gerekmeyeceğini söyleseler de,[62] bazıları da günümüzde olduğu gibi böyle hitapların kendi zamanlarında hakaret ifade ettiğini bildirerek bunlara da ta'zîr gerekeceğini ifade etmişlerdir.[63] Diğer bazı hukukçular da, muhatabının konumunu gözönünde bulundurarak, "Eğer bu sözlere muhatab olan kişi, itibar sahibi bir kimse ise, söyleyene ta'zir gerekir; Çünkü bu kişiler böyle ifadelerden müteessir olurlar. Fakat avam tabakasından birisi ise, ta'zîr gerekmez, Çünkü onlar bu sözlerden müteessir olmazlar" demişlerdir.[64]

Bütün bunlara rağmen her görüş sahibinin üzerinde ittifak ettikleri husus, muhatabın söylenilen sözlerden müteessir olup olmadığının esas alınması gerektiğidir.

B- HAKSIZ YERE ŞİKAYETTE BULUNMAK

Şeref ve itibar sahibi kimselerin, yapmadıkları fiiller ya da söylemedikleri sözler yüzünden haksız olarak resmi makamlara şikayet edilmeleri, hiç şüphe yoktur ki, onların manen üzülmelerine, toplum karşısında küçük düşmelerine sebep olacaktır. Yapılan şikayet üzerine gözaltına alınan kişinin itibarı sarsılır, adı kötüye çıkar. Bu aynı zamanda ekonomik geleceğini de olumsuz yönde etkiler. Nitekim tutuklanan kişi tüccar ise ticaretini, sanatkâr ise sanatını belli bir süre icra edemediği için mali bir zarara uğradığı gibi insanların onunla olan ilişkilerindeki tavır değişikliğine sebep olmasıyla manevi bir zarara da uğramış olur. Bu yüzden, kesin delil ve belgeler olmadan bir kişiyi suçlamak doğru değildir. Fakat hakkında şüpheler varsa, söz konusu suçlamanın doğruluğunu tesbit için soruşturma yapılabilir. Ancak sanığın maddi ve manevi zarara uğramaması için soruşturmanın süratli bir şekilde sonuçlandırılması gerekir. Çok makul bir mazeret olmaksızın kişinin tutuklanması, eline kelepçe vurulması, horlayıcı bir şekilde gözlem altında bulundurulması gerçekten insanlık onur ve şahsiyetini rencide eden gayriinsani bir uygulamadır. Yapılacak iş, soruşturması yapılan kişiyi, nezaket kuralları içerisinde mahkemeye çağırmak, soru sorarken nezaketli davranmak, soruşturmaya, gelebileceği uygun bir vakitte çağırmaktır. Gece yarısı, yatağından kaldırarak hakaretli sözlerle, eline kelepçe vurarak, suçluluğu henüz kesinleşmeyen birisini alıp evinden soruşturma mahalline götürmek, onur kırıcı bir davranış olduğu için, onun manevi şahsiyetine, kişilik haklarına ağır bir saldırı sayılır.

İşte böyle bir saldırıya uğramak, pozitif hukukta manevi tazminatı gerektiren bir suç kabul edildiği gibi,[65] İslam hukukunda da cezai sorumluluğu gerektiren ve ta'zîrle

62 Kasânî, VII, 63; İbn Âbidin, IV, 71; Şeyhzade (Damad), I, 295; Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslami,*** VI, 198.

63 İbn Âbidin, IV, 71; Şeyhzâde (Damad), I, 295; İbn Ferhun, II, 311; Buhûtî, VI, 112.

64 İbn Ferhun, II, 307; İbn Âbidin, IV, 71.

65 bk. Karahasan, II, 638 vd; 828 vd; 834-836.

cezalandırılması gereken bir suç olduğu üzerinde icma bulunan,[66] aynı zamanda bazı İslam hukukçuları tarafından borçlar hukuku alanında medeni sorumluluk çerçevesinde tazminatı gerektiren bir suç kabul edilmektedir.[67]

Haksız olarak şikayet edildiğini ileri sürerek, bundan dolayı maddi ve manevi zarara uğradığını iddia eden bir kimsenin tazminatı hak edebilmesi için, bazı şartların bulunması gerekmektedir:

1- Şikayetin, muhatabını sırf üzmek, küçük düşürmek, ayıplamak, ona eziyet etmek gayesiyle yapıldığının kesin olarak bilinmesi,

2- Şikayet konusunun, daha önce verilen bir kararla ya da tazminat davasına bakan hâkimin araştırması neticesinde yalan olduğunun açıkça bilinmesi,

3- Şikayet eden kişinin, iddia ettiği şeyde her yönden hakkı bulunmaması,

4- Şikayet eden kişinin ileri sürdüğü iddialar hakkında kesin bilgi ve araştırmasının olmadığının ortaya çıkması.[68]

Yukarıdaki şartlar çerçevesinde haksız şikayette bulunduğu tesbit edilen kişiden, şikayet edilen kişinin tazminat talebinde bulunması konusunda İslam hukukçuları farklı görüş bildirmişlerdir:

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf tazminat gerekmeyeceği görüşündedirler. Bunlar, başkalarının da aynı şekilde haksız yere töhmet altında bırakılmalarına engel olmak için böyle şikayette bulunanların ta'zirle cezalandırılmalarını yeterli görmüşlerdir.

İmam Muhammed ve İmam Züfer ise, tazminat gerekeceği görüşündedirler. Sonraki Hanefiler de, zamanlarında haksız şikayetlerin çoğalması sebebiyle bu görüşü tercih etmişlerdir.[69]

Malikiler haksız şikayetten dolayı tazminat gerekeceği konusunda tereddüt etmişler ve şikayetin tecavüz kastıyla yapıldığı belli olursa tazminat gerekeceği görüşünü tercih etmişlerdir.[70]

---

66 Sirâc, 267.

67 Âkif, IV, 388-389; Sîrâc, 170-171, 267-270; Mahmâsânî, 170; Burâc, s. 94, 95; Karaman, ***Mukayeseli İslam Hukuku***, II, 484.

68 Sîrâc, 267-268.

69 Sîrâc, 170-171, 267-270; Burâc, 94.

70 Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, ***et-Turuku'l-Hükmiyye fi's Siyâseti'ş-Şer'iyye***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, ty. 100; Sîrâc, 268, 270; Burâc, 294.

Hanbelilere göre ise, davacının davasında yalan olduğu açığa çıkarsa davalıya yaptığı eziyetten ve yalan söylediğinden dolayı ta'zîr edilir. Düşmanlıktan dolayı zulmen yapılan şikayetlerde şikayet edilen kişinin bu yüzden yaptığı harcamaları ve masrafları şikayet eden kişinin karşılaması gerekir.[71]

Görüldüğü üzere İslam hukukçularının çoğunluğuna göre, suçsuz olduğu kesin olarak belli olduğu halde, sırf eziyet ve hakaret etmek gayesiyle resmi makamlara şikayet edilen kişinin uğradığı zararlar tazmin ettirildiği gibi ayrıca şikayet eden kişiye ta'zîr cezası verilir.

C- YALANCI ŞAHİTLİK YAPMAK

Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığı olay ya da kişi konusunda, karşıdaki şahsa zarar vermek, onun suçlu olmasını sağlayarak şeref ve itibarını sarsmak gayesiyle bile bile yalancı şahitlikte bulunmak, nasslarla yasaklanmış ve büyük günahlar arasında sayılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de;

"*Bilerek hakkı gizlemeyin."*[72] *"Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını, yalan yemin ve şahitlik ile yemeniz için o malları hâkimlere vermeyin."*[73] buyrularak yalancı şahitlik yapmak yasaklanmakta, cennet ehlinin vasıfları sayılırken, *"Onlar ki, yalan şahitlik etmezler."*[74] buyrularak da şahitliğin doğru yapılması teşvik edilmektedir.

Yalancı şahitlik İslam hukukunda ta'zîri gerektiren bir suç kabul edilmektedir. Çünkü hakkında, nasslarca belirlenmiş bir ceza mevcut değildir. Genel kural gereği, hakkında nass bulunmayan suçlara ta'zîr gerekmektedir.

Ceza hukuku bakımından ta'zîri gerektiren yalancı şahitlik, şayet aleyhinde şahitlik yapılan kimse maddi ya da manevi zarara uğramışsa, borçlar hukuku açısından da bu zararların tazmin edilmesini gerektirmektedir. Maddi zararların ödetilmesi konusunda İslam hukukçularının çoğunluğu olumlu görüş bildirirlerken,[75] manevi zararların tazmini konusunda bir açıklama yapmamışlardır. Fakat ilk dönem İslam Hukukçularının çoğunun manevi tazminat konusundaki olumsuz yaklaşımları, bu mesele için de geçerlidir.

Hz. Ali'den nakledilen aşağıdaki olay, yalancı şahitliğe hem ceza verilebileceğini hem de meydana gelen zararın tazmin ettirileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

71 Buhûtî, VI, 17, 128; Sirâc, 268, 270.

72 Bakara, 2/42.

73 Bakara, 2/188.

74 Furkan, 25/72.

75 Sirâc, 270.

"Hz. Ali'ye hırsızlık yaptığına dair iki şahidi bulunan bir adam getirildi. Hz. Ali adamın elini kesti. Daha sonra bu iki şahit başka bir adam getirerek, "Biz önceki adamın hırsız olduğunu zannetmiştik. Fakat gerçek hırsız o değil, bu adamdır", dediler. Bunun üzerine Hz. Ali, "Bu sonraki adam hakkındaki şahitliğinizi kabul etmiyorum. Önceki adamın diyetini size ödeteceğim. Eğer ben sizin bunu kasten yaptığınızı bilseydim, ellerinizi keserdim", demiştir.[76]

Şahitlikten dönme ya da yalancı şahitlikten dolayı meydana gelen zararların tazmini konusunda İslam hukuk ekollerinin farklı görüşleri mevcuttur.

Bu konuda Hanefiler, şahitlikten dönme sebebiyle tazmin edilen zararları, Şafiilerin hilafına mali ve bedeni zararlarla sınırlandırmışlardır. Şafiiler bu alanı genişletmişler, bu iki (mali ve bedeni) zararın dışındakileri de tazmin alanına katmışlardır.[77]

Şu mesele her ne kadar direkt olarak kişilik haklarına yönelik bir saldırı özelliği taşımasa da, yalancı şahitlikten doğan manevi zararın tazmin edilmesi konusunda Hanefilerle Şafiilerin görüşlerini yansıtması açısından önemlidir.

İki kişi bir adam hakkında hanımını boşadığına veya onunla muhâlea[78] yaptığına ya da kadının başkasının hanımı olduğuna dair şahitlik yapsalar, hâkim de bu şahitlik üzerine hüküm verse, sonra şahitlerin yalan söyledikleri ortaya çıksa, Hanefilere göre bu iki şahide tazminat gerekmez. Çünkü bu yalandan doğan zarar "evlilik ilişkisinin son bulması" şeklindeki manevi zarardır. Bu zarar manevi olduğu için, mal karşılığında kıymetlendirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla mal ödetilmek suretiyle tazmin edilemez.[79]

Şafiilere göre ise, "evlilik ilişkisinin sona erdirilmesi" şeklindeki zarar, mal ile kıymetlendirilebilen (mal-i mütakavvim) bir zarardır. Bu kıymet "***mehr-i misil***"[80] dir. Dolayısıyla söz konusu zararın tazminatı mehr-i misildir. Bu tazminat, kocanın bil-fiil verdiği mehir karşılığında olmayıp, kocanın aleyhinde telef edilen mal karşılığıdır.[81] Yani evlilik ilişkisindeki hakkının yok olması karşılığında verilen bir tazminattır. "Ev-

76 Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Ebu Sehl es-Serahsî, (ö. 483/1097), ***el-Mebsût***, Matbaatü's-Saâde, Mısır, 1324 XVI, 145, 147; Sîrâc, 270.

77 Sîrâc, 272.

78 ***"Hul'*** " ya da ***"Muhâlea"***: Hanımın, kocasına vereceği bir bedel (üzerinde anlaştıkları bir mal ya da umûmîyetle alacağı mehirden vazgeçme) karşılığında evlilik bağından kurtulması.

79 Serahsî, XVI, 186.

80 ***Mehr-i Misil:*** Şayet nikâh akdi esnasında mehir tesbit edilmemişse, sonradan kızın babası tarafındaki benzer şartlarda bulunan kadınların mehri gözönüne alınarak tesbit edilen mehre denir.

81 Sîrâc, 272-273.

lilik ilişkisi hakkının yok olması", manevi bir zarardır. Bu zararın tazminatı ise mehr-i misil kadardır.

Bu konuda netice olarak diyebiliriz ki, yalancı şahitlik yaparak bir kimseyi suçlu konuma düşürüp, bu yüzden toplum içerisinde küçük görülmeye, horlanmaya mahkûm bırakılmış, şeref ve onuruyla oynanmış bir kimse, bu yüzden uğradığı kesin olarak belli olan maddi zararları tazmin ettirme hakkına sahip olduğu gibi, ayrıca çektiği manevi acı ve üzüntülere karşılık, şeref ve haysiyetini koruma uğruna mahkemeye başvurarak ta'zîr kapsamında suçlunun cezalandırılmasını isteme hakkına sahiptir.

D- NİŞANI BOZMAK

Şeref ve haysiyetin rencide olmasına sebep olan davranışlardan birisi de, geçerli makul bir sebep yokken taraflardan birinin, nişanı bozarak karşı tarafı maddi ve manevi zarara sokmasıdır. Günümüz pozitif hukukunda nişanın haksız olarak bozulması sebebiyle meydana gelen manevi ıstırapları karşılamak üzere kabahatsiz tarafa manevi tazminat verilebileceği kabul edilmektedir.[82]

Pozitif hukukta nişanın bozulması durumunda belli şartlar çerçevesinde manevi tazminat talebinde bulunulabileceği kabul edildikten sonra, son devir İslam hukukçularınca da İslam hukuku prensipleri ışığında tartışılmaya başlanan bu mesele hakkında lehte ve aleyhte farklı görüşler ileri sürülmektedir.[83]

İslam hukukuna göre, evlenme vadinden ibaret olan ve evlenme zorunluluğu açısından hukuki bağlayıcılığı bulunmayan "nişanlanma"[84] konusunda Kur'an ve Sünnet'te açık hükümler mevcut değildir. Daha çok ictihadi görüşler çerçevesinde İslam hukukçuları tarafından "hıtbe" adı altında fıkıh kitaplarında incelenmektedir.

İlk dönem İslam hukukçuları, nişanın bozulması durumunda tarafların birbirlerine maddi ya da manevi tazminat ödemesi konusunda herhangi bir görüş beyan etmemişlerdir. Sadece nişanlılık döneminde verilen hediyelerin ve mehre mahsuben verilenlerin akıbeti konusunda görüş bildirmişlerdir. Buna göre;

"Mehre mahsuben verilenler, mevcutsa aynen, kullanılmış veya telef olmuşsa bedel olarak iade edilir. Hediyelerde ise, hibe hükümleri uygulanır; mevcutsa iadesi gerekir,

---

82 bk. Türk Medeni Kanunu, Madde,121: "***Nişanın bozulması yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan manevi tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini isteyebilir";*** Saymen, 154-157; Karahasan, II, 722-733.

83 bk. Abdullah Benli, İslam Hukukunda Manevi Tazminat, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997, 193-203.

84 Mehmet Akif Aydın, ***İslam-Osmanlı Aile Hukuku***, M. Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayını, İstanbul 1985, s.14.

kullanılmışsa veya şekil değiştirmişse iadesi gerekmez".[85] Hediyeler hususunda diğer mezheplerde farklı hükümlere rastlanmaktadır.[86]

Nişan yapıldıktan sonra, taraflardan birinin evliliğe yanaşmayarak nişanı bozması durumunda, bundan bazan her iki taraf maddi ve manevi zarar görmekte, bazan da genelde karşı taraf bu zararlarla karşı karşıya gelmektedir. Nitekim evlenme arzusuyla çeyiz ve çeşitli eşyalar hazırlanmakta veya satın alınmaktadır. Nişan bozulduğu zaman taraflar bu yönüyle maddi zarara uğrarken buna ilaveten toplumda "nişanı bozulmuş" damgasını yiyen ve bu yüzden ezilmişlik, horlanmışlık hislerine bürünerek ruhi elem ve ıstırap çeken, hayata küsen ya da toplum tarafından ayıplı ve kusurlu gibi addedilen ve böylece kendi dengiyle değil de, kendisinden her yönden aşağı durumda olan bir kişiyle evlenmek zorunda kalan veyahut da geç evlenen bir kimse, çektiği bu elem ve kederlerle manevi zarara da uğramaktadır.[87]

Nişanlanma, esasında hukuki bakımdan taraflara evlenme mecburiyeti yüklemediği için, her iki taraf da nişandan dönme hakkına sahiptir. Bu hakkın, meşru yollarla kullanılması, taraflara bir sorumluluk yüklemez. Hangi sebeple olursa olsun nişanın bozulması durumunda doğal olarak maddi ve manevi zararlar meydana gelebilir. Bu yüzden bir kimseye kullanabileceği bir hak tanımak, kullandığı zaman da ortaya çıkan zararı tazmin ettirmek hem hukuk mantığına, hem de, İslam hukukundaki yerleşik "***Şer'î cevaz tazmine manîdir***"[88] şeklindeki genel kurala aykırıdır. İşte bu çelişkiye düşmemek için, nişanın bozulmasını, mutlak manada manevi tazminatı gerektiren bir sebep olarak görmek yerine, bunun sınırlarını çizmek ve belli bir kurala oturtmak gerekir.

Özetle söylemek gerekirse, nişandan dönmeden dolayı manevi tazminat ödenip ödenmeyeceği konusunda, İslam hukukunun temel iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'te leh ve aleyhte açık bir hükme ve açıklamaya rastlanılmamıştır. Mezheplerin ortaya çıkıp, kurumlaştığı dönemlerde de, o zamanın örf ve âdetlerinde, hukuki davalarında böyle bir tazminat uygulaması olmadığı için, müctehitlerin ve mezhep imamlarının da bu konuda leh ve aleyhte görüşleri bize intikal etmemiştir.

---

85 Bilmen, II, 12-13; Muhammed Ebu Zehra, ***el-Ahvâlü'ş-Şahsıyye,*** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1957, 37-38; Aydın, s.14; ***Hukuku Aile Kararnamesi,*** Madde, 2.

86 bk. Ebu Zehra, ***el-Ahvâlü'ş-Şahsıyye***, 39-40; Karaman, ***Mukayeseli İslam Hukuku***, I, 241; Malikilere göre, hediye veren, nişanı bozan taraf ise geri almaz. Hediyeyi alan nişan bozmuşsa mutlaka iade eder veya öder. Şafiilere göre, hediyeler duruyorsa aynen, istihlak edilmiş ise değeri bakımından iade edilir. Nişanı hangi taraf bozarsa bozsun, durum böyledir.

87 bk. Karahasan, II, 722 vd. 1, 777, 1029; ***İsviçre Medeni Kanunu***, Madde, 92-93; ***Alman Medeni Kanunu***, Madde, 1297-1302; ***Türk Medeni Kanunu***, Madde, 84-85.

88 Mecelle, md. 91.

Örf ve âdetlerin, hayat şartlarının ve anlayışların değiştiği ve nişanın bozulmasından dolayı manevi tazminat taleplerinin gündeme geldiği pozitif hukuktaki bu uygulamaların öncelikle İslam hukukuna uygunluğu, ikinci olarak da böyle bir tazminat talebinin İslam hukukunca da mümkün ve meşru olup olmadığı, son devir İslam hukukçularınca gündeme getirilip, tartışılmaya başlanmış, leh ve aleyhte görüşler ileri sürülmüştür.[89]

Bu hukukçular, İslam hukukunun temel kaynaklarında görüşlerine delil olabilecek açık bir hüküm bulamamışlar, savundukları leh ve aleyhteki fikirlerine, nassları delil getiremedikleri için, ister istemez nişanlanmanın hukuki mahiyetini gözönünde bulundurarak mantıkî yaklaşımlarla ya da İslam hukukunun genel kaideleriyle görüşlerini desteklemeye çalışmışlardır.

Tarafların delilleri incelendiğinde, kendi mantığı içerisinde her iki görüşün de doğruluk payı olduğu görülecektir. Mesele içtihat alanına girdiği için, ileri sürülen görüşler nihayet birer içtihaddır. İsabet edip etmemede birbirlerine müsavidirler. Çünkü ellerinde kesin açık bir nass mevcut değildir.

Kanaatimize göre, meselenin İslam'ın zararlı fiillere bakış alanı çerçevesinde çözümlenmesi gerekir. Lehde görüş bildirenlerin de delil olarak kullandıkları, *"Zarar vermek ve zarara zararla mukabele etmek yoktur."*[90] şeklindeki hadis, İslam hukukunun en geniş uygulama alanı bulan temel külli bir kaidesi olarak, nişanın bozulması halinde meydana gelebilecek maddi ve manevi zararların giderilmesi için de kesin bir dayanak yapılabilir. Fakat bu konuda çok hassas davranıp, zararın olup olmadığının kesin olarak tespitinin yapılması, zarara kimin sebep olduğunun iyice belirlenmesi ve zararın tabiî olup olmadığının ortaya çıkarılması gerekir. "Zararın tabiî olup olmadığının ortaya çıkarılması gerekir", dedik; çünkü normal olarak her nişanın bozulmasında tabiî olarak insanlar üzüntü duyarlar. Bu üzüntü manevi bir zarardır. Fakat tazminat talebi için yeterli bir sebep değildir.

---

89 bk.Karaman, ***Mukayeseli İslam Hukuku***, I, 241-242; Ahmed Akgündüz, ***Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı***, Dicle Üniv. Hukuk Fak. Yayını, Diyarbakır 1986, s.150; Halil Cin, ***İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme***, Konya 1988, 50; Ebu Zehra, ***Ahvâlü'ş-Şahsıyye***, 26,36-40; Seyyid Ahmed Ferec, ***ez-Zevâc ve Ahkâmühû fî Mezhebi Ehli's-Sünne***, Dâru'l-Vefa, Mensûrât 1989, 71-72; Abdulvehhab Hallâf, ***Ahkâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye***, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1990, 21; Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslami***, VII, 27-28; Mustafa Sıbâî, ***Şerhu Kânûnî'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye***, Dımeşk 1958, I, 41-42; Karaman, ***Mukayeseli İslam Hukuku***, I, 242; Ebu Muhammed b. Ğânim b. Muhammed Bağdâdî, ***Kitâbü Mecmei'd-Damanat***, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, 343.

90 İbn Mâce, Ahkâm 17; Muvatta, ***Akdiye***, 31; Ahmed b. Hanbel, V, 327.

Şu bilinmelidir ki, nişanın bozulması bizatihi tazminat veya tazir sebebi olamaz. Ancak, nişanın bozulma şekli kişilik haklarına ağır bir saldırı sayılabilecek şekilde gerçekleşmişse bu durumda manevi tazminat talebinde bulunma hakkından ya da haksız tarafın tazirle cezalandırılmasından bahsedilebilir.

Nişanlılık döneminde gerçekleşen özel ilişkilerin kamuoyuyla paylaşılması, verilen sırların deşifresi, nişanı bozmak için bir tarafın veya ailesinin şeref ve namusuna dokunacak sebepler icat edilmesi, özel duyguları yansıtan mektupların başkalarınca paylaşılması, bozma işinin halkın küçümsemesini ve alaya almasını tahrik edecek, karşı tarafın şeref ve haysiyetini incitecek şekilde yapılmış olması veya nişanın bozulduğunun medya kanalıyla duyurulması, düğün günü duyurulmuşken, davetiyeler dağıtılmışken, evlenme arifesinde iken kamuoyu vicdanında yerini bulmayan bir sebep ileri sürülerek birdenbire nişanın bozulması gibi durumlar tazir veya manevi tazminat talebi doğuran tipik hadiselerdir.[91]

Manevi zararların, başka giderilme yolları olmasına rağmen her şeyi maddede gören "kapitalizm" in tesiriyle hemen hemen her davada para karşılığı tazminata hükmeden günümüz pozitif hukukunun bu tutumunu benimsemediğimizi fakat yerine göre bu şekil tazminata da hükmedilebileceği kanaatini taşıdığımızı belirtmek isteriz.

Manevi zararların giderilmesi için Kur'an ve Sünnet'te maddi tazminata hükmedilmemesinin sebeplerinden belki de en büyüğü, bu iki temel kaynağın, her şeyi dünyadan, dolayısıyla maddeden ibaret saymamasıdır. Çünkü birtakım suçlar için bu iki kaynakta manevi müeyyideler konulmuştur. Hayat bu dünyadan ibaret değildir. Daha iyi ve ebedi olan ahiret yurdu vardır. Zerre miktarı iyilik yapanlar cennette mükâfat görecekken, yine zerre miktarı kötülük işleyenler cehennemde onun cezasını çekeceklerdir. Gayesi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak olan, Kur'an ve Sünnetin, manevi (uhrevi) müeyyidelerle suçlara engel olma metodu, hükümlerinin uygulandığı asırlar boyunca meyvesini vermiş ve inananlarını tatmin etmiştir. Fakat inançların zayıflaması sebebiyle bazı Müslümanlara ve inançsız insanlara bu müeyyidelerin tesirsiz olacağı da bilindiği için ta'zîr kapısı her zaman açık bırakılmıştır. İstenilen amaca eğer ta'zîrle ulaşılıyorsa, hâkimin bu yola başvurması da yine Kur'an ve Sünnet'in amacının bir gereğidir.

Tabii ki uhrevi müeyyideler, günümüz pozitif hukukunun ölçülerine göre ahlaki tedbirlerden ileri geçmeyeceği gibi, belki de ilgi alanına bile girmemektedir. Biz bu hususu da gözönünde bulundurarak ve İslam ahkamının uygulandığı bir toplumda gayrimüslimlerin de varlığını dikkate alarak, şayet dava mahkemeye intikal etmiş ve nişan bozulduğu için zarar gördüğünü iddia eden bir kimse Müslüman olsun olmasın

91 Saymen, 155.

bunun karşılığında manevi zararına karşılık nakdi bir tazminat talebinde bulunmuşsa, bu talebinin meşruluğunu açıklığa kavuşturmak zorundayız.

Yukarıda Kur'an ve Sünnet'te nişanın bozulması halinde, tazminat talebi konusunda açık bir hükmün yer almadığına işaret etmiştik. Fakat Kur'an ve Sünnet'in bu durumda ortaya çıkan manevi zarara kayıtsız kaldığı da söylenemez. Çünkü her ne kadar tam olarak nişanın bozulması hükümleri içerisinde yer almasa da onunla çok yakından ilgili olan, "zifaftan önce erkek tarafından boşanan kadının, mehrin yarısını hak edeceği hükmü",[92] kadının manevi zararının bir tazminatı olarak görülebilir. Çünkü alınan bu yarım mehir, kadının uğradığı maddi zararların bir karşılığı değildir. Zira şayet böyle maddi bir zarar sözkonusu ise onların hükümleri, tamamıyla maddi tazminat hükümlerine bağlı olarak tazmin ettirilir. Bekâret, kadının sahip olduğu en büyük manevi değerlerinden ve kişilik haklarından biridir. Eğer zifafla bekâret bozulmuş olsaydı, belki alınan mehir onun karşılığı sayılabilirdi. Fakat zifaf gerçekleşmemesine rağmen yarım mehre hükmedilmesi, kadına bir çeşit manevi tazminat sayılabilir. Çünkü ayrılık sebebiyle, ruhi bir çöküntü, manevi bir ıstırap, toplum içinde eziklik duyma, insanların içerisinde rahatça dolaşamama, hakkında çeşitli dedikoduların üretilmesi, boşanmış ya da nişanı bozulmuş damgası yediği için bir daha emsaliyle evlenememe ya da çok geç evlenme, hayata karşı bir küskünlük vs. gibi birçok manevi zararın içine düşmüş olmaktadır.

Evlenmenin, zifaftan önce erkeğin fiiliyle son bulması durumunda kadının, mehrin yarısını hak etmesi, fakat kadının fiiliyle son bulması halinde mehrin tamamından mahrum kalması hükmü de[93] gösteriyor ki, alınan bu yarım mehir, ayette açıkça söylenmese de, kadının uğradığı manevi zararların tazminatı olarak verilmiş olmaktadır. Çünkü kadının, kendi fiili yüzünden evlenmenin son bulması durumunda, manevi zarar çekse bile bu zarara karşı taraf sebep olmadığı için, erkek tarafından tazminat isteme hakkını kaybetmiş olur. İşte bu sebeple bu ikinci durumda kadına hiç mehir verilmemektedir.

---

92 Bakara, 2/237: "*Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*" ; Bağdâdî, 347, 349; Hallâf, 84; Ebu Zehra, *Ahvâlü'ş-Şahsiyye*, 194; Cin, 237; Aydın, 32.

93 Bakara, 2/ 237, Ebu İshak İbrahim b. Hasen İbn Abdirrafi, *Muînu'l-Hukkâm ale'l Kadâyâ ve'l-Ahkâm*, Dâru'l-Ğarbî'l-İslami, Beyrut 1989, I, 175; Bağdâdî, 347; Hallâf, 82; Cin, 239; Aydın, 32.

Mehir tesbit edilmeden nikâhın kıyılması fakat zifaftan önce kocanın fiiliyle evliliğin son bulması halinde Allah tarafından kadına verilmesi istenen "müt'a"[94] da, aynı şekilde kadının kırılan gönlünü tamir etmeye, yukarıda belirttiğimiz manevi zararların tazminine yönelik bir emir olarak değerlendirilmelidir.[95] Çünkü kadının alacağı bu müt'a,[96] onun uğradığı herhangi bir maddi zararın karşılığı değildir. Maddi zararın tazminatı olmadığına göre, uğradığı manevi zararın tazminatından başka bir şey değildir.

Kısaca diyebiliriz ki, nişanın bozulmasından dolayı manevi tazminat talep ediliyorsa, hâkimin, İslam hukukunun "ta'zir cezası" kuralları çerçevesince, bu davayı bir hükme bağlaması gerekir. Davayı sonuçlandırırken, İslam hukukunun zarar hakkındaki genel hükümlerini ve ceza konusundaki genel karakterini gözönünde bulundurmasının yanı sıra, kusurlu ve kusursuz tarafı açık bir şekilde ortaya koyması, ayrıca meydana gelen zararların, nişanın bozulması neticesinde otomatik olarak ortaya çıkan bir zarar değil, karşı tarafın, kişilik haklarını ağır bir şekilde zedeleyecek, onu toplum içinde hor ve hakir duruma düşürecek şekildeki bir davranışından dolayı ortaya çıkan zarar olup olmadığını da gözönünde bulundurması gerekir.

Günümüzde ise manevi tazminat anlayışı yaygınlaşmaya başlamış, manevi tazminat olarak alınan paranın, tazminattan çok, mağdurun gönlünü almaya, kırılan gönlünü tamir etmeye, çektiği ruhi acı ve ıstırapları dindirmeye, şeref ve itibarının iadesine bir vasıta olarak görülmesi sebebiyle[97] İslam hukukuna göre de, ister mehr-i misil yoluyla isterse hâkimin genel tazminat kuralları çerçevesinde uygun göreceği diğer bir tazminat şekliyle manevi tazminat adı altında bir şeye hükmetmesinin, dinî nasslarla ve hukuki kaidelerle çakışan bir tarafı olmadığını, hatta aksine manevi zarara uğrayan bir kimsenin mutlaka bu zararının tazmin edilmesinin İslam hukukunun genel maslahat anlayışının bir gereği olduğunu söyleyebiliriz.

E- BOŞANMA

Evlilik hayatını sona erdiren sebeplerden birisi de boşanmadır. Makul bir sebep olmaksızın boşanmanın meydana gelmesi, hiç şüphe yok ki, karşı tarafı üzecek, acı çektirecek ruhi çöküntüye uğratacak, boşanmış kadın durumuna düştüğü için toplum içerisinde eziklik duyacak ve boynu bükük hale gelecektir. Dolayısıyla o bu haliyle manevi zarara uğramış olacaktır.

---

94 Bakara, 2/236; Hallâf, 88; Ebu Zehra, ***el-Ahvâlü'ş-Şahsiyye***, 201; Cin, 255-256.

95 "***Müt'a***": Mehir tesbit edilmeden nikâhlanan fakat zifaftan önce hanımını boşayan, erkeğin maddi durumuna göre hanımına, elbise veya para olarak verdiği hediyedir. Bu durumda müt'a farz, zifaftan sonra verilecek müt'a ise müstehabdır. bk. Hallâf, 88; Cin, 255-256.

96 Nitekim Hallâf'ın da kanaati böyledir. bk. Hallâf, 88.

97 Karahasan, II, 574, 595, 601, 790, 802, 815, 950, 956.

Pozitif hukuk, belli şartlar içerisinde boşanmadan dolayı karşı tarafa manevi tazminat talep etme hakkını kabul etmekte ve mahkemelerde bu sebepten dolayı manevi tazminata hükmedilmektedir.[98]

Eski Türk Hukukunda boşanma halinde koca, karısına çeyizinin bir kısmından başka, bir at (beygir) ve bir yatak vermeye mecburdu.[99]

İslam Hukukunda ise, boşanma her ne kadar bir hak olarak taraflara tanınsa bile, dinen pek hoş görülmemekte, Hz. Peygamber tarafından, helal olan şeylerin en sevimsizi olarak nitelendirilmektedir.[100] Çünkü kurulu bir yuvanın bozulması, sadece eşleri değil, onların yakınları ve dostlarını da derinden üzer. Maddi ve manevi zararlara sebep olur. Bu nedenle eşlerin, birbirlerinin bazı huy ve davranışlarını bahane ederek boşanmalarını istemeyen Allah, "*.. Hanımlarınızla güzel bir şekilde geçinin; çünkü onlardan hoşlanmıyor olsanız bile, olabilir ki hoşlanmadığınız bir şeyi Allah büyük bir hayra vesile kılmış olabilir.*[101] buyurmaktadır. Bu ayete göre boşanma yerine, geçinme tavsiye edilmektedir.

Bütün bunlara rağmen, erkeğin hukuki bir sebep olmaksızın hanımını boşaması, dinen hoş görülmese bile, koca boşanma esnasında hukuken bir sebebe dayanmak zorunda görülmemektedir.[102] İster herhangi bir sebebe dayanarak, isterse sebepsiz yere hanımını boşamak isteyen bir kimse, kadının gönlünü kıracak, onu küçük düşürecek bir tavır içerisinde bu hakkını kullanamaz. Çünkü Allah, *" (Dönme imkânı olan) boşama ikidir. (Bundan sonra evliliğe devam ederek kadını) ya iyilikle tutmak ya da (üçüncü talak hakkını kullanarak onu) güzelce salıvermek gerekir"*[103] buyurmaktadır.

Bu ayet kişiye boşanma hakkını vermektedir. Fakat bu hakkın kötüye kullanılmaması gerekir. "Şer'î cevâz tazminata manidir"[104] kuralınca hangi sebeple olursa olsun eşini kişilik haklarına saygı göstererek boşayan kişiye ceza ve tazminat gerekmez. Fakat bu hakkın kötüye kullanılması, ceza ya da tazminatı gerektiren bir suçtur. Nitekim İslam'dan önce hüküm süren boşama tatbikatına göre, adam karısını boşar, sonra iddetin dolmasına bir iki gün kala tekrar ona dönerdi. Böyle boşayıp dönmek suretiyle ayları, yılları kadına zehir ederdi. İddeti içerisinde yüz defa bile olsa alıp boşardı.[105] Yüce

98 Saymen, 157,158; Karahasan, II, 734.

99 Saymen, 157.

100 Ebu Dâvud, Talak 7/3, No. 2177-2178.

101 Nisa, 4/19.

102 Aydın, 36.

103 Bakara, 2/229.

104 Mecelle, md. 91.

105 *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, I, 204, 210; Ateş, I, 412.

Allah bu olumsuz tabloyu ortadan kaldırmak, kişilik haklarına saygı gösterilmesini sağlamak, manevi işkence ve zarara engel olmak için şöyle buyurdu:

"Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikle tutun ya da güzelce bırakın; (haklarına) tecavüz edip zarar vermek için onları (yanınızda) tutmayın. Kim bunu yaparsa kendisine yazık etmiş olur".[106]

Bu ayette her ne kadar işlenen suça maddi bir müeyyide konulmamışsa da, İslam ceza hukukuna göre bu gibi suçlara ta'zîr cezası verileceği konusunda hukukçular arasında tam bir ittifak mevcuttur. Buna göre, hakkını kötüye kullanarak, eşine manevi işkence çektiren, hakaret edici, toplum içinde küçük düşürücü sözler söyleyerek eşini boşayan kişi hâkim tarafından ta'zirle cezalandırılır. Şayet hâkim uygun görürse, diğer ta'zîr yolları saklı kalmakla birlikte, günümüz pozitif hukukunda yer alan manevi tazminata benzer mali bir ceza ile de cezalandırabilir.

Hakaret edici, küçük düşürücü bir tavırla olmasa bile boşanan bir kimse mutlaka manevi bir acı çekecek, ruhen sarsılacak, toplum içerisinde aşağılık kompleksine kapılacaktır. Çekilen bu acı ve elemleri kısmen dindirmek, gönlünü almak, hayata yeniden bağlanmasına vesile olmak için boşanan kadına erkek tarafından ***"müt'a"***[107] ödenme mecburiyeti, bugünkü pozitif hukuk mantığına göre, tamamen manevi tazminattan ibaret olarak görülebilir.

"Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size günah yoktur. Bu durumda onlara müt'a verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre verir. İyilikle faydalandırmak muhsinler (iyi davranışlılar) için bir vazifedir."[108]

"Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da, henüz dokunmadan onları boşarsanız, onları iddet müddetince bekletmeniz gerekmez. O halde onlara müt'a verin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın."[109]

Bu iki ayette, boşanmanın güzellikle mi yoksa kişilik haklarını ihlal edercesine mi yapılıp yapılmadığına bakılmaksızın erkeğin kadına ***müt'a*** ödemesi gerektiğinin belirtilmesi, kadının tahkîr edilerek, horlanarak ve onuru incitilerek boşanması durumunda bu müt'ayı almaya daha fazla layık olduğunun bir işareti sayılabilir. Alınacak olan bu müt'a tamamıyla manevi zararın karşılığı olarak ödetilen bir miktardır. Çünkü ortada

106 Bakara, 2/231.

107 ***Müt'a***: Mehir tesbit edilmeden nikâhlanan fakat zifaftan önce hanımını boşayan erkeğin, maddi durumuna göre hanımına, elbise veya para olarak verdiği hediyedir. Bu durumda verilecek müt'a farz, zifaftan sonra verilecek müt'a ise müstehabdır. (bk. Hallâf, 88; Cin, 255-256).

108 Bakara, 2/236.

109 Ahzâb, 33/ 49.

gözle görünür maddi-mali bir zarar sözkonusu değildir. Ortadaki zarar, manevidir. Bu manevi zarar ise, boşanan kimsenin ruhunda duyduğu acı ve ıstırablar, kırılan yaşama arzusu, aşağılık kompleksi, dul muamelesi görme vs. gibi durumlardır.

Nikâh yapıldığı halde, zifafa girmeden boşanma durumunda, kadın için önceden belirlenen mehrin yarısının verilmesi hükmü de, İslam hukukunda boşanmadan dolayı manevi tazminat ödenebileceğini göstermektedir. Nitekim Kur'an'da;

"*Nikâhlandığınız kadınları mehir tayin ettiğiniz halde temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onundur. Ancak kadının vazgeçmesi veya nikâh bağı elinde bulunan erkeğin vazgeçmesi hali müstesna. (Kadın mehir hakkından vazgeçerse erkek hiç mehir vermez veya erkek, kararlaştırılan mehrin tamamını kadına verebilir. Affetmeniz (yani erkeğin, mehrin tamamını kadına vermesi) takvaya daha yakındır. Aranızda birbirinize iyilik etmeyi unutmayınız*"[110] buyurulmaktadır.

Mehri, kadının bekâretinin bozulmasının bir bedeli olarak gören anlayışın doğru olmadığını gösteren yukarıdaki bu ayete göre, kadın bedeni olarak maddi bir zarara uğramadığı halde ona, kararlaştırılan mehrin, emir olarak yarısının, tavsiye olarak tümünün verilmesi, uğradığı manevi zararın tazminatından başka birşey değildir.

Ayete göre, nikâhladığı halde zifaf yapmadan evliliğe son veren erkek, kadının kişilik haklarını ihlal edip onu manevi zarara soktuğu için, manevi tazminat olarak mehrin yarısını ödemek zorundadır. Fakat evliliğin sona erdirilmesine kadın sebep olmuşsa, kişilik hakları erkek tarafından ihlal edilmediği ve manevi zarara erkek sebep olmadığı için manevi tazminat sayılan mehrin yarısını ödemek zorunda değildir. Çünkü ortada, kadına erkek tarafından verilmiş manevi bir zarar yoktur ki, bu zararın tazminatı olsun.

Sonuç olarak İslam hukukunda boşamadan dolayı manevi tazminat, müt'a ve mehir vermek şeklinde olmaktadır. Mehir miktarı, taraflarca önceden belirlendiği için bellidir. Şayet önceden belirlenmemişse, "***mehr-i misil***" yoluyla belirlenir.[111]

Müt'anın miktarına gelince, ayette herkesin gücü nispetinde bir şeyler ödemesi istenmektedir.[112] Hz. Peygamber'in Ümeyme binti Şurahbil'e ödediği müt'a'ya bakıldığı zaman, miktarının belli bir ölçüsü olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Ümeyme ile nikâhlanmış, fakat zifafta kadına elini uzatınca kadın hoşlanmamış, Hz. Peygamber de temas kurmadan onu boşamış ve Ebu Üseyd'e, kadını donatmasını ve

110 Bakara, 2/237.

111 Mehr-i Misil: Nikâh akdi esnasında mehir tesbit edilmemişse, sonradan kızın babası tarafındaki benzer şartlarda bulunan kadınların mehri gözönüne alınarak tesbit edilen mehirdir.

112 bk. Bakara, 2/236.

ona iki mavi elbise giydirmesini emretmiştir.[113] İbn Abbas'a göre, müt'anın en yükseği bir hizmetçi, ortası varak (para), aşağısı ise elbise vermektir. Şa'bî'ye göre, kadının evinde giydiği bir elbise, başörtüsü, yorgan ve çorap vermek müt'anın orta yollu olanıdır. Ebu Hanife'ye göre, müt'a konusunda koca ile karı arasında anlaşmazlık çıkarsa, müt'a miktarı, "mehr-î misl" in yarısı kadardır. İmam Şafii'ye göre ise, koca belli bir miktar vermek hususunda zorlanamaz. Ancak müt'a denebilecek bir şey verir. Bunun en azı; içinde namaz kılmanın caîz olacağı bir elbisedir.[114]

Görüldüğü üzere müt'anın miktarı konusunda görüş birliği yoktur. Olması da beklenemez. Çünkü ayette, ***"Eli geniş olan kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi durumuna göre müt'a vermelidir."***[115] buyrulmaktadır. Zengin ve fakirin kendi durumlarına göre vermeleri istenen miktarlar ise, zamana, şartlara ve örfe göre değişebilir. Önemli olan kadının gönlünün alınması, onure edilmesidir.[116]

IV- İSLAM HUKUKUNDA RUH VE BEDEN BÜTÜNLÜĞÜNÜN KORUNMASI

İnsan onurunun korunması, ruh ve bedenden müteşekkil olan insanın bu iki özelliğinin korunması ile mümkündür. Bunlardan birisinin eksik olması kişinin insanlığına zarar verir. Bu yüzden kişinin nasıl yaratıldı ise – tedaviyi gerektiren bir durum olmadığı sürece- herhangi bir değişikliğe uğramadan o halini muhafaza etmesi gerekir. Beden bütünlüğü, vücudun yaratılıştaki sahip olduğu özelliklerini muhafaza etmesi, ruh bütünlüğü de, ruhun ölüm, üzüntü, elem, keder ve sinir bozukluğundan uzak kalmasıdır.

Kişinin ruh bütünlüğü; cana kıyma ya da şeref ve haysetine, onur ve ününe zarar verecek şekilde üzüntü, keder ve elem verici şeylerle ruhi dengenin bozulması ile ihlal edilmiş olur.

Kişinin beden bütünlüğü ise; yaralanması, kesilmesi, çirkinleştirilmesi veya organların fonksiyonlarından birini icra edemez hale getirilmesi ile ihlal edilmiş olur.

İnsan onuruna saygı ile her insanın ilk temel hakkı olarak anlaşılan, kişilik hakkının korunması amaçlanmaktadır. İslam Hukukunda "***kişilik hakları"***na yönelik saldırılar ***ta'zîr*** yoluyla tecziye edilip korunurken, ***ruh ve beden bütünlüğü***"yle ilgili manevi zararlar ise, ***kısas, diyet, erş ve hükûmet-i adl*** yollarıyla tazmin edilmektedir.

113 *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, I, 216, (Bakara, 2/236. Ayetin tefsiri)

114 *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, I, 216.

115 Bakara, 2/236.

116 bk. Benli, 220-225

A- KISAS

Kısas, ölüm vukuunda katili, maktul karşılığında öldürmek, yaralama ve kesme durumlarında ise failin, yaraladığı ve kestiği organa denk organını yaralamak veya kesmektir.[117]

Tanımından da anlaşılacağı üzere kısas; öldürme, yaralama ve kesme şeklindeki bir tecavüzün karşılığında meşru kılınmıştır.

"*Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı...*"[118] ayeti, öldürme suçlarından dolayı kısasın farz olduğunu bildirirken, aşağıdaki ayet-i kerimede de organlara yönelik kesme ve yaralamadan dolayı kısas yapılacağı bildirilmektedir:

"Onda (Tevratta) onlara (yahûdîlere), cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas yazdık..."[119]

Bu ayet-i kerimelere göre, babası, annesi veya çocuklarından birisi haksız yere öldürülen bir kimse bu yüzden maddi veya manevi sıkıntı içerisine girebilir, ruhi dengesini kaybederek derin sarsıntılar geçirmiş olabilir. Katil Allah'ın halifesi olarak yeryüzünde bulunan ve eşref-i mahluk olan bir kimseyi öldürdüğü için hem insanlığa hem de maktulün yakınlarına karşı bir suç işlemiş olur. Bu suçun karşılığı olarak kendisine kısas uygulandığında, insanlığa uzatılan bir el etkisiz hale getirilmiş, böylece insanlık onuru en etkili bir biçimde korunmuş olur.

Esasında insan canına ya da organlarına yönelik saldırı düşüncesi taşıyan bir kimse, suçu işlediğinde aynısının kendisine de yapılacağını bilirse daha baştan böyle bir suçu işlemekten kaçınacaktır. Böylece hem kendi nefsini hem de başkalarının hayatını, şeref ve haysiyetini koruma altına almış olacaktır. Nitekim Bakara suresinin 85. ayetinde "*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.*" Buyurulmaktadır.

Maktulün velisi ya da yaralananın kendisi, maruz kaldığı bu haksız fiil karşısında kısas talebiyle mahkemeye müracaat edebilir. Bununla beraber diğer suçlarda olduğu gibi burada da Allah, mağdur durumda bulunan kişiye, davacı olmamasını, bedelli ya da bedelsiz olarak bağışlamasını ve barışmasını (emir değil) tavsiye etmiştir. Nitekim birinci ayetin devamında; *"Kim affeder ve barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir"*[120] İkinci ayetin devamında da; "*Kim bunu (kısas hakkını) bağışlarsa o, kendisine*

117 Bilmen, III, 18.

118 Bakara, 2/178.

119 Maide, 5/45.

120 Şûrâ, 42/40.

keffaret olur"[121] denilmektedir. Fakat bu, bir tavsiyeden ibarettir ve kısas hakkı saklı tutulmaktadır.

B- DİYET

İslam hukukunda ruh ve beden bütünlüğüne yönelik zararların tazmin yollarından biri de diyettir.

Bütün mezhepler[122] diyeti, "hem öldürülen canın hem de yaralanan, koparılan ve kendisinden beklenilen fonksiyonu icra edemez hale gelen organın karşılığı olarak mağdura veya onun veli ya da varislerine ödenen maldır", şeklinde tarif etmişler, ancak bazı Hanefiler, organı candan ayırarak organlara yönelik saldırılardan dolayı verilmesi gereken mala "***erş"*** demişlerdir.[123]

Burada dikkat çeken husus, "can", mal kabul edilmediği halde telef edilmesi durumunda, mal ile tazmin edilmiş olmasıdır.

İslam hukukunda diyeti, "insan onurunu korumaya yönelik bir unsur olarak görmek gerekir. Çünkü hayatını ya da organlarını kaybeden bir kimsenin onuru ya tamamen ya da kısmen ayaklar altına alınmış olur.

Diyeti, günümüz İslam hukukçularından bir kısmı sadece ceza, bir kısmı sadece tazminat bir kısmı da her iki unsuru içeren bir özelliğe sahip olarak görmektedirler.[124] Bununla beraber onun maddi bir tazminat mı, yoksa hem maddi hem de manevi bir tazminat mı olduğu konusunu derinlemesine tetkik ettiklerine şahit olmaktayız. Çağımız İslam hukukçularından birçoğu, diyette manevi tazminat özelliği bulunduğunu ifade etmektedirler. Bunlardan bir kısmı diyeti, tamamıyla manevi zararın tazminatı olarak görmüş, bir kısmı da bedeni ve mali zararlarla birlikte manevi zararın da tazminatı olduğunu belirtmişlerdir.

Biz bunların ayrıntısına girmek yerine diyetin özellikle manevi tazminat yönüne dikkat çekmek istiyoruz.

---

121 Maide, 5/45.

122 Serahsî, XXVI, 59; Şemsüddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, ***Muğni'l-Muhtâc, Şerhu Minhâci't-Tâlibîn li'n-Nevevî***, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty. IV, 53; Remlî, Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbüddin (Küçük Şâfiî), ***Nihayetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc***, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1984, IV, 315; ***el-Mevsûâtü'l-Fıkhıyye***, XX, 44; Muhammed Behce el-Eser, "***Ukûbetü'l-Arab fî Cahiliyyetihâ***", Mecelletü'l-Mecmei'l-İlmiyyi'l-Irâkî, Irak 1984, cilt: XV, cüz: II, sh.38; Kâdîzâde Şemsüddin Ahmed b. Kuder, ***Tekmiletü Şerh-i Fethi'l-Kadîr***, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty. X, 27..

123 Serahsî, XXVI, 59; Zeylaî, ***Tebyînü'l-Hakâik***, VI, 126; İbn Hümâm, IX, 204.

124 Bu görüşlerin teferruatı için bk. Benli, 233-245

Pozitif hukukta manevi tazminat, insanların kişilik haklarına yönelik bir saldırıdan dolayı meydana gelen manevi zararın tazminatı olarak kabul edildiğine[125] ve bu kişilik haklarına, insanın ruh ve beden bütünlüğü de dâhil edildiğine göre,[126] İslam hukukundaki diyeti bu yönüyle ele alıp incelememiz gerekmektedir.

Can ya da bir başka ifadeyle yaşama hakkı, kişinin ruh bütünlüğünü gerektirir. Bu hakkın ortadan kaldırılması, kişilik haklarına yönelik bir saldırıdır. Bu saldırının sebep olduğu zararın kaldırılması için, maktulün velilerine diyet namıyla bir mal ödenmesi yine Kur'an'ın emridir.[127] Bu açıdan baktığımız zaman, diyete, "miktarı önceden Şârî tarafından belirlenmiş manevi bir tazminattır" demek mümkündür. Fakat diyete tamamıyla manevi tazminat gözüyle de bakılamaz. "Diyet birçok zararların tazminatı yanında manevi zararların da tazminatıdır", şeklinde değerlendirmenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Diyete, manevi tazminatın amacı açısından da bakıldığında onu, insan onurunu korumaya yönelik bir yaptırım biçimi olarak görmek mümkündür. Nitekim bugünkü pozitif hukukta manevi tazminatın amacı, "çekilen acıları yeterince dindirmek, kırılan yaşama arzusunu tazelemek, hayata yeniden bağlamak, sarsılan ruhi dengeyi sağlamaktır."[128] Ölüm halinde maktulün yakınlarına, yaralanma halinde yaralıya verilecek diyet ya da erş, hiç şüphe yok ki kısmen de olsa, yukarıdaki amacın gerçekleşmesinde büyük rol oynayacaktır.

C) ERŞ

İslam hukukunda ruh ve beden bütünlüğünün ihlali sonucunda meydana gelen zararları giderme yollarından birisi de ***"erş"***tir. Erş, şahıs aleyhine işlenen ve ölümle sonuçlanmayan yaralama ve sakat bırakmalarda mağdura ödenmesi gereken mali karşılığı ifade etmektedir.[129]

Erş miktarının Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiş olanına ***"erş-i mukadder"***[130] bilirkişi ya da uzmanlarca belirlenen erşe de ***"erş-i gayr-ı mukadder"*** (bir başka ifadeyle "***hükûmet-i adl***") diye isim verilir.[131] Hükûmet-i adl: Organların yaralanması

125 Karahasan, II, 573, 574.

126 Karahasan, II, 573, 579.

127 Nisa, 4/92.

128 Karahasan, II, 806, 807, 808, 819, 861, 911.

129 Ali Şafak, "Erş", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI, 307.

130 El ve ayak parmaklarından her birine 10 deve; Kesilen buruna tam diyet; Kesilen el veya ayağa yarım diyet; Dile, dudaklara, kaşlara, erkeklik organına, iki göze tam diyet; Dişlerin her birine beş deve verilir.(Ebu Dâvud, 33/K. Diyât, 20; Tâc, III, 14-15; İbn Rüşd, II, 352; Şeyhzâde, II, 661.)

131 Behnesî, ***el-Mevsûatü'l-Cinâiyye***, I, 86; Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslami***, VI, 350.

ve sakatlanması durumunda, hakkında kısas, diyet ve erş-i mukadder'in bulunmadığı zamanlarda, suçun tazminatsız ve engelsiz kalmaması için, bilirkişiler aracılığıyla hâkim tarafından belli ölçüler gözönünde bulundurularak takdir edilen erşe denir.[132]

Erş-i Mukadderi Gerektiren Durumlar:

1- Organların kesilmesi ya da koparılması[133]

2- Organın, şeklen hiçbir yara almadığı halde, işlevini yitirmesi

3- Baş ve yüz yaraları (Şecce)[134]

4- Baş ve yüzün dışındaki yaralar (Cirâhe)[135]

---

132 bk. Kâsânî, VII, 323; Remlî, IV, 344; Ömer Hilmi, 74; Amir, 137; Zuhaylî, ***Nazariyyetü'd-Damân***, 328; Sirâc, 350; Behnesî, ***el-Mevsûatü'l-Cinâiyye***, I, 87.

133 ***Kesilen organa ne kadar diyet verileceği konusunda temel ölçü şöyledir:***

Eğer organ vücutta tek ise, bir tam diyet gerekir.

İki tane ise, her birinin diyeti yarımdır.

Dört tane ise, her birinin diyeti, tam diyetin dörtte biri kadardır.

On tane ise her birinin diyeti, tam diyetin onda biri kadardır.

On taneden fazla ise, her birinin diyeti yirmide birdir. (bk.Kâsânî, VII, 311; İbn Rüşd, 352

355; İbn Kudâme, VIII, 1-2; Sîrac, 340.)

134 Değişik isimlerle on bir çeşidi bulunan şecce'nin bir kısmı hukûmet-i adl, bir kısmı da "erş-i mukadder" le tazmin edilmektedir.1-***Hârîsa:*** Kan çıkmaksızın derinin çizilmesi veya yırtılması şeklindeki yaradır. 2-***Dâmia:*** Kanın göründüğü fakat akmadığı yaradır. Tıpkı gözdeki yaş gibi 3-***Dâmiye:*** Deriyi yarmaksızın kan akıncaya kadar deriyi zayıflatmak suretiyle kanın aktığı yaradır. 4-***Bâdıa:*** Deri ile beraber biraz da etin kesildiği yaradır. 5-***Mütelâhıme:*** Bir önceki bâdıa'dan daha çok ete işleyen, bununla beraber kemiğe yaklaşmayan yaradır. Ebu Yusuf'un rivayetine göre bu böyledir. İmam Muhammed ise, Mütelâhıme'nin Bâdıa'dan önce geldiğini ve kanın toplandığı ve karardığı hal olduğunu söyler. 6-***Simhâk:*** Etin kesilip et ile kemik arasındaki ince zarın ortaya çıktığı yaradır. Buraya kadar sayılan bu baş ve yüz yaralarının erşi, önceden Hz. Peygamber tarafından belirlenmediğinden, hukümet-î adl yoluyla belirlenecektir. (İbn Âbidin, VI, 581.) 7-***Mûdıha:*** İnce zarı da yararak bir iğne deliği kadar dâhi olsa kemiği ortaya çıkaran yaradır. İyileşir de izi kalırsa erşi 5 devedir. Yani diyetin yirmide biridir. 8-***Hâşime:*** Kemiğin kırıldığı yaradır. Erşî 10 devedir. Yani diyetin onda biridir. 9-***Münakkıle:*** Kırıldıktan sonra kemiğin yerini değiştiren, kemiği yerinden oynatan yaradır. Erşi 15 devedir. Yani diyetin yirmide üçüdür. 10-***Âmme veya Me'mûme:*** Kemik altında ve beynin üstündeki zara kadar ulaşan yaradır. Diyetin üçte biri kadar erşi gerektirir. 11-***Dâmîğa:*** Zarı da delerek beyine ulaşan yaradır. (Kâsânî, VII, 296; İbn Rüşd, II, 350, 351, 352; İbn Kudâme, VIII, 54; İbn Âbidin, VI, 580-581.) Bu yaradan sonra hayatın devamı âdeten mümkün olmadığından bu, aslında şecce değil, bir öldürme suçudur. Bu sebeple İmam Muhammed Dâmiğa'yı şecce arasında saymamıştır. Bunun erşi de Me'mûme'ye kıyasen diyetin üçde biri kadardır. (Kâsânî, VII, 296; İbn Âbidin, VI, 581; Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslami***, VI, 354-355.)

135 Kâsânî, VII, 296.

5- Yaraların çirkinliğe sebep olarak estetiği bozması[136]

Hükûmet-i Adli Gerektiren Durumlar:

1- Organın sadece bir kısmının kesilmesi,

2- Organın menfaatinin kısmen eksilmesi (Kısmi âcizlik),

3- Sağlam Olmayan Organın Bedenden Ayrılması,

4- Yaralanmalarda, Hz. Peygamber'in hakkında birşey takdir etmediği baş ve yüz yaralarında (şecâc'ta).[137]

Bu tip yaralar iyileştikten sonra vücutta iz bırakıp bırakmadığına göre ayrı hükme tabidirler, insanın, kemalinin bir işareti olan güzelliğini bozup bozmadığı da dikkate alınarak hükûmet-i adl takdirinde bulunulur.

İnsandaki organlar bir yandan çeşitli menfaatler sağlarken bir taraftan da ona güzellik verirler. Bu iki özellikten birinin ya da ikisinin bulunmaması halinde, kişinin ruh ve beden bütünlüğünün bozulacağı muhakkaktır.

Aldığı yara ya da darbeden dolayı, baş, yüz, el ve ayaklar gibi başkaları tarafından görülen kısımlarda meydana gelen bir aksaklık ve çirkinleşme İslam hukukunda kısas, erş ve hükûmet-i adl için bir sebep kabul edilmiştir. Eğer vücudun, âdeten gösterilmeyen, elbise ile örtülen kısımlarına, haksız bir fiil yapılmış fakat ortaya çıkan durum sahibini toplum karşısında küçük düşürecek bir nitelikte değilse, kısas, erş ve hükûmet-i adl gerekmez. Fakat ta'zir cezası kapsamında değişik bir ceza verilebilir. Mesela, saç ve sakalın kesilmesi ya da yolunması, kişinin güzelliğini gidereceği için hükûmet-i adli gerektirirken, koltuk altı tüylerinin giderilmesi ta'zîri gerektirir.[138]

Erş'in Manevi Tazminat Açısından Değerlendirilmesi

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık"[139] buyurarak, yaratılışında bir mükemmelliğin olduğunu bildirmiştir. Yarattığı organlardan birinin şekil değiştirmesi, zedelenmesi, yer değiştirmesi veya tamamen yok olması halinde, ya organlar fonksiyonunu kaybetmiş olacak ya da insanı çirkinleştirerek sahibini maddi ve manevi üzüntü ve zararlara sokacaktır.

136 Bu maddelerdeki hususların ayrıntısı için bk. Benli, 255-259

137 Bu maddelerdeki hususların ayrıntısı için bk. Benli, 262-264

138 Remlî, IV, 344; Bağdâdî, 170; İdris, 252; Behnesî, ***el-Mevsûâtü'l-Cinâîyye***, I, 84.

139 Tîn, 95/4.

Ruh ve beden bütünlüğünün ihlali neticesinde maruz kaldığı yara ve darbeler yüzünden kişiler, ruh dünyalarında acı ve kederlere boğulmakta, çok zor kapanan derin manevi yaralar alabilmektedirler.

Kişinin beden bütünlüğüne yönelik bir saldırı, ilk planda ona maddi bir zarar açıyorsa da, ayrıca kişi organının kesilmesi veya işlevini yerine getiremez hale gelmesi veyahut da estetiğinin bozulması yüzünden hayatın güzelliklerinden mahrum kalmasından dolayı acı ve elem çekerek manevi bir zarara da uğramaktadır. Mesela, haksız fiil neticesinde aldığı yaralar sebebiyle yüzünde çirkinleşme meydana gelen bir kız ya da erkeğin bu yüzden evliliğinin gecikmesi, o kimsenin sürekli üzüntü ve keder içerisinde olmasına sebep olacaktır. Yine gözü kör, kulağı sağır, eli ya da ayağı çolak ve topal edilen bir kimse, haksız fiile maruz kalmadan önceki sağlam halinde, arzu ettiği birisiyle evlenme imkânına sahipken, o fiil neticesinde özürlü duruma düştüğü için bu imkândan mahrum kalması dolayısıyla devamlı olarak ruhi bir eziklik ve üzüntü içerisinde olacaktır.

Pozitif hukukta kişinin yüzündeki yara izleri, bir organın başka bir biçim alması, ciltte çirkin renklerin ve kabukların meydana gelmesi, kaş ve kirpiklerin dökülmesi, yüzün çirkinleşmesi, bir kemiğin kırılması durumunda, bunların kişide derin acılar meydana getirdiği ve ruhi dengeyi kökünden sarstığı, ekonomik geleceği tehlikeye soktuğu, çirkinleşmesi sebebiyle dengiyle evlenemediği vs. iddiasıyla ruh ve beden bütünlüğünün ihlalinden dolayı manevi tazminat isteme hakkı tanınmıştır.[140]

İslam hukukunda ise bu gibi durumlarda, ya kısas veya kısas mümkün olmadığı zaman miktarı önceden belirlenmiş olan erş-i mukadder (diyet) ya da miktarı bilirkişiler veya uzmanlar aracılığıyla hâkim tarafından takdir edilecek olan "hükûmet-i adl" yoluyla zararlar giderilmeye çalışılmaktadır.

Ruh ve beden bütünlüğünün ihlalinden dolayı meydana gelen acı ve elemlerin tazminatına, eski İslam hukukçularının çoğunun olumsuz baktığı görülmektedir.[141] Onlara göre maddi varlığı olmayan soyut acı ve elemler mal karşılığı tazmin edilemezler.[142] Mesela Ebu Hanife, yara iyileştikten sonra izi kalmazsa, haksız fiil sahibine herhangi bir ceza ya da tazminat gerekmeyeceğini söyler ve gerekçesini şöyle açıklar: "Yaralıya erş ödenmesinin sebebi, aldığı yara yüzünden estetiğinin bozulmasıdır. Yara, izi kalmayacak şekilde iyileşince, estetik bozukluğundan söz edilemeyeceği için erşten de söz edilemez".[143]

---

140 bk. Karahasan, II, 579-580.

141 Manevi Tazminata karşı çıkanların görüş ve delilleri için bk. Benli,173-177

142 Kâsânî, VII, 317; Bağdâdî, 166; Mahmasânî, 154.

143 Serahsî, XXVI, 81; Kâsânî, VII, 316; İbn Âbidin, VI, 586; Bağdâdî, 171; Mahmasânî, 154.

Ebu Yusuf da "başından ya da yüzünden aldığı yarası iyileşen kişi, sadece doktor ücreti ve ilaç masraflarını almayı hak eder. Çünkü yaralanan kişinin, tedavi için harcadığı para, onun mal varlığında eksilmeye sebep olmuştur. İşte eksilen bu miktar, suçlu tarafından sanki telef edilmiş bir mal olarak kabul edilir. Dolayısıyla suçlu telef ettiği bu malı tazmin etmek zorundadır" demiştir.[144]

Görüldüğü üzere Ebu Hanife ve Ebu Yusuf meseleye maddi yönden bakmışlar, çekilen acıyı, maddi varlığı olmadığı için tazminata esas kabul etmemişlerdir.

İmam Muhammed ise, yara iyileştikten sonra izi kalmasa bile, yaralanan şahsa, "erş-i elem" adı altında hükûmet-i adl yoluyla belirlenen bir tazminat ödenmesi gerektiğini söylemiştir. Gerekçe olarak da şöyle demiştir: Başından ya da yüzünden yaralamak suretiyle kişiye karşı haksız bir tecavüzde bulunulmuştur. Yara iyileştiği ve izi kalmadığı için şecce erşi[145] verilememektedir. Fakat bu haksız fiilin sebep olduğu elem ve acı devam etmekte olup, bunun karşılıksız bırakılması da doğru değildir. Bu yüzden, çekilen eleme karşılık olmak üzere "erş-i elem" adı altında bir tazminat ödenmesi gerekir.[146]

İmam Muhammed'in bu "erş-i elem" görüşü, günümüz pozitif hukuklarında yer alan "manevi tazminat" anlayışıyla paralellik arzetmektedir.[147] Dolayısıyla İmam Muhammed'in yaşadığı 132-189 / 749-805 tarihleri arasında, İslam hukukunda bugünkü ifadeyle "manevi tazminat" adı kullanılmasa da muhtevası hemen hemen aynı olan böyle bir tazminat anlayışının var olduğu söylenebilir.

Küçük Şâfiî olarak da bilinen Remlî (v.1004/1595) de, "Mûdıha"[148] ve "Câife"[149] nin iyileşmesiyle erş düşmez. Çünkü erş, kesilen ya da yaralanan parçanın ve meydana gelen acının karşılığı olarak meşru kılınmıştır"[150] ifadeleriyle erşin, manevi olduğuna işaret etmiştir.

İctihadî görüşler arasında manevi tazminatın mantığına uygun olarak tesbit edebildiğimiz en eski görüşün, İmam Muhammed'e ait olan bu "erş-i elem" görüşü olduğunu

144 Serahsî, XXVI, 81; Kâsânî, VII, 316; Mevsılî, V, 43; İbn Âbidin, VI, 586; Bağdâdî, 171.

145 Şecce: Baş ve yüzde meydana gelen yaralardır. Bunların hangisine ne kadar erş verileceği hakkında daha önce bilgi verilmiştir. bk.

146 Serahsî, XXVI, 81; Kâsânî, VII, 316; Mevsılî, V, 43; İbn Âbidin, VI, 586; Bağdâdî, 171.

147 Zuhaylî, ***Nazariyyetü'd-Damân***, 249; Mahmasânî, 155.

148 ***Mûdıha***: Baş ve yüzde meydana gelen ve ince zarı da yararak bir iğne deliği kadar da olsa kemiği ortaya çıkaran yaradır. Erş miktarı, tam diyetin yüzde yirmisidir.

149 ***Câîfe***: Göğüs, karın, sırt, böğür, hayaların arası ve dübürden karnın iç boşluğuna kadar ulaşan yaradır. Erş miktarı, tam diyetin üçte biri kadardır.

150 Remlî, VII, 325.

belirttikten sonra, İslam hukukunda manevi tazminatın ta hicri ikinci asırdan itibaren bu hukukun içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz.

Kişinin organlarının her ne kadar maddi birer görüntüsü ve yapısı varsa da, İslam hukukuna göre ticaret eşyalarında olduğu gibi alınıp-satılabilen ve belli bir fiyatı bulunan bir mal hükmünde değildirler. İnsan ruh ve beden olarak bir bütündür ve onun sahip olduğu bütün değerleri mali olarak değerlendirilemeyecek kadar yücedir. Hiçbir İslam hukukçusu, öldürülen kişinin canı karşılığında ödenmesi gereken diyeti, ya da organların kesilmesi ve fonksiyonlarının giderilmesi halinde ödenmesi gereken erşi, canın ve organların birer fiyatı olarak görmemişlerdir. Çünkü böyle görülmesi, mükerrem olarak yaratılan insana bir hakaret sayılır. Can, organlar ve fonksiyonları karşılığında istenen diyet ve erş onlara verilen zararın bir tazminatı ya da, işlenen cinayetin bir cezasıdır. Dolayısıyla mal ile kıymetlendirilmesi mümkün olmayan (mal-ı mütekavvim olmayan) şeylerin karşılığında ödetilmesi istenen diyet ve erş miktarlarını, maddi olarak değil manevi olarak görmek daha uygundur.

Fakat şunu da belirtelim ki, gerek hayatın kaybedilmesi, gerekse organların zarar görmesi her ne kadar manevi bir zarar olarak kabul ediliyorsa da, bu zararın maddi yansımalarının da olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Nitekim ölümün sonuçlarına baktığımız zaman, kişi maddi ve manevi olarak bütün varlık ve değerlerinden mahrum kalmaktadır. Organların zarar görmesi halinde de biraz önce yukarıda belirttiğimiz maddi zararlar ortaya çıkmaktadır.

Erşi, manevi tazminatın amacı açısından incelediğimiz zaman da, onun bugünkü anlamda manevi bir tazminat olduğunu görürüz. Mesela, Mûdıhadan itibaren Hâşime, munakkıle, Âmme (veya me'mûme) ve Dâmiğa'ya erş takdir edilmesinin sebebi, bu yaraların baş ve yüz kısmında iz bırakacak şekilde derin olması, insanın çirkinleşmesine yol açması, dolayısıyla insanlar arasında aşağılanmaya sebep olmasıdır.[151] Manevi tazminatın amacı da, çekilen acıları yeterince dindirmek, kırılan yaşama arzusunu tazelemek, hayata yeniden bağlamak ve ruhi dengeyi sağlamak olduğuna göre,[152] erşin bu amacın gerçekleşmesindeki rolü tartışmaya gerek duymayacak kadar açıktır. Erşi alan mağdur, kendisine karşı işlenen cinayetin karşılıksız kalmaması nedeniyle daha baştan ruhi bir tatmin içerisine girerek rahatlayacak, çektiği acılar kısmen dinecek, kırılan yaşama arzusu tazelenerek yeniden hayata bağlanabilecektir.

SONUÇ:

Kişilik hakları diye kavramlaşan ve bir kimsenin kişiliğini oluşturan, kendisini insan kılan maddi ve manevi tüm değerlere, özel olarak hayatına, beden bütünlüğü-

151 Behnesî, ***el-Mevsûâtü'l-Cinâiyye***, I, 84.

152 Karahasan, II, 573-574.

ne, sağlığına, onuruna, saygınlığına, özel hayatının gizliliğine, sözüne, resmine, adına, eserine, özgürlüğüne ve bu alanda ekonomik serbestliğine ilişkin hakları ya da kısaca kişinin bedeni, manevi ve fikrî varlığının bütünlüğü üzerindeki haklar, İslam hukukunda en geniş şekilde kişilere tanınmış ve bunlar Kur'an ve Sünnet tarafından sıkı koruma altına alınmış, tecavüzlere karşı maddi ve manevi müeyyideler konulmuştur.

İslam hukukunun iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'e baktığımızda kişilik haklarını ihlale yönelik suçların yerildiğini, faillerinin manevi-uhrevi müeyyidelerle tehdit edildiğini ancak ne maddi bir ceza ne de maddi bir tazminat takdir ve tayin edildiğini görüyoruz. Sadece onuru incinen, hakarete maruz kalan kimselere, uğradığı hakaret kadar karşılık vermeye müsade edilmiş fakat affetmeleri, aldırış etmemeleri israrla teşvik edilmiştir.

Başta kişilik hakları olmak üzere bir kimsenin sahip olduğu maddi ve manevi varlığına yönelen bütün saldırılar, Hz. Peygamber'in "***Zarar vermek ve zarara zararla karşı koymak yoktur***" hadisiyle yasaklanmıştır.

İslam hukukunda, ***Kişilerin manevi varlıklarına, kişilik haklarına, onurlarına, ırz ve namuslarına verilen Manevi zararlar*** ta'zîr yoluyla tazmin edilmektedir. "***Ruh ve beden bütünlüğüne***" yönelik manevi zararlar ise ***kısas, diyet, erş ve hükûmet-i adl*** yollarıyla telafi edilmektedir.

Buna göre kişilik haklarına saldırıda bulunan kişi, hâkimin uygun gördüğü ta'zîr yollarından biriyle cezalandırılır. Her ne kadar ilk dönem İslam hukukçularının ictihadlarına ve mahkeme kararlarına bakılınca genelde, böyle kimselerin, kınama, azarlama, özür diletme, deynek ve hapis cezasıyla cezalandırıldığı görülmekte ise de, günün şartlarına uygun diğer ta'zîr yollarından birinin verilmesi, ta'zîrin ruhuna aykırılık teşkil etmez.

Şeref ve haysiyetiyle temiz bir hayat süren kişilere zina iftirasında bulunan kimselere ceza olarak bizzat Allah tarafından "***hadd-i kazf***" belirlenmiş, böylece kişilerin onuru koruma altına alınmıştır. Boşanmadan dolayı kadına verilmesi gereken, "***mehr-i***

misil"[153], "*ukr*"[154] ve "*müt'a*"[155] da, kadının sarsılan itibarını düzeltmeye, bu yüzden uğradığı manevi zararı tazmin etmeye yönelik hükümler olarak dikkat çekmektedir.

Kişilik haklarına hakaretten dolayı ***nakdi*** (parasal) tazminat, pozitif hukukta birincil ve asli tazminat yolu olarak kabul edilirken, İslam hukukunda bu yol, meşru olmakla beraber, hâkimin uygun görmesine bağlı ve belki de en son müracaat edilebilecek bir tazminat şekli olarak yer almaktadır.

Zemahşerî'nin "***el-Fâik fî Garîbi'l-Hadis***" isimli eserinde rastladığımız mevkuf bir hadis, manevi zararların nakdi tazminatla ödenebileceğini gösteren en eski sahabe ictihadı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Halid b. Velid komutasındaki bir birliğin, yanlışlıkla öldürdüğü bir kavmin diyetlerini ödemek üzere Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen Hz. Ali, öldürülen kimselerin diyetlerini ödedikten sonra, onlara bir miktar daha para ya da mal vererek: "***Bunlar da, askerlerin atlarından, kadınlarınızın ve çocuklarınızın korkmalarının bedelidir.***" Demişti. (bk. cilt, IV, sh.81) Korku maddi bir zarar olmadığı halde, Hz.Ali onu mal ödemek suretiyle tazmin etme yoluna gitmiştir.

Hanefi mezhep imamlarından ***İmam Muhammed hariç***, ilk dönem İslam hukukçuları zararları maddi ve manevi diye ikili ayırıma tabi tutmamışlar, bir şeyin malen ya da nakden tazmin edilebilmesi için, o şeyin dinen mal sayılabilen ve parasal olarak maddi bir değere sahip olmasını şart koşmuşlardır. Bu şarta uymadığı için hakarete uğrayan kişilerde ortaya çıkan üzüntü, keder vs. gibi manevi zararların nakdi olarak tazmin edilemeyeceği, fakat tamamen de karşılıksız kalmaması için ta'zîr yoluyla cezalandırılması gerektiği kanaatine varmışlardır.

İmam Muhammed ise manevi zararın nakdi tazminatla giderilebileceğini söylemiştir. Ona göre, bedene yönelik müessir bir fiil neticesinde, vücutta yaralanma olsa, fakat hiç izi kalmasa ya da hiç yaralanma olmasa bile sırf alınan darbeden dolayı çekilen acıdan ibaret manevi zararlar için "***Erş-i Elem***" adı altında bir tazminat ödenmesi

---

153 ***Mehr-i Misil***: Şayet nikâh akdi, esnasında mehir tespit edilmemişse, sonradan kızın babası tarafındaki benzer şartlarda bulunan kadınların mehri gözönünde bulundurularak tesbit edilen mehre denir.

154 ***Ukr:*** Genel olarak mehir anlamında ise de, daha çok "***mehr-i misil***" kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılır. Hür bir kadının mehr-i misline "***ukr***" denildiği gibi çoğunlukla, kendisine şüphe ile cinsî ilişkide bulunulan kadının mehrîne denk olarak verilen tazminat manasında kullanılır. Gasb yoluyla vukubulan bir cinsî ilişkiden dolayı, diyet makamında verilen bedele de ukr denilir. (bk. Bilmen, II, 10).

155 ***Müt'a***: Mehir tesbit edilmeden nikâhlanan fakat zifaftan önce hanımını boşayan erkeğin, maddi durumuna göre hanımına, elbise veya para olarak verdiği hediyedir. Bu durumda verilecek müt'a farz, zifaftan sonra verilecek müt'a ise müstehabdır. (bk. Hallaf, 88; Cin, 255-256)

gerekmektedir. Bu tazminatın miktarı, hâkim tarafından uzmanlar aracılığıyla tesbit ve takdir edilmelidir.

Kişilik haklarına saldırıda bulunan kişinin, bugünkü pozitif hukuktaki nakdi tazminata benzer şekilde, ***mali ta'zîr***'le cezalandırılıp cezalandırılamayacağı konusunda ise, İslam hukukçuları arasında köklü görüş ayrılığı mevcuttur. Bazıları, mali ta'zîr cezasının hiç caiz olmadığını, bazıları İslamın ilk yıllarında bunun caiz olduğunu fakat sonradan neshedildiğini savunurlarken, başını Ebu Yusuf, İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin çektiği bazı hukukçular da mali ta'zîrin caiz olduğunu savunmuşlardır. Her bir grup, kendi görüşlerini destekleyen ve karşı görüşün yanlışlığını bildiren deliller ileri sürmüşlerse de mali ta'zîrin caiz olduğunu ileri sürenlerin görüş ve delilleri daha kuvvetli ve isabetli gözükmektedir.

Mâlî ta'zîrin caiz olduğunu savunanların sünnetten, sahabe tatbikatlarından ve ictihadi görüşlerden delil olarak ileri sürdükleri mali ta'zîri gerektiren suçlar içerisinde, kişilik haklarına hakaret içeren bir suça rastlayamadık. Ancak mali ta'zîri gerektiren suçların liste halinde nasslar tarafından belirlenmediği ve hâkimlerin takdirine bırakıldığı göz önünde bulundurulursa, hâkimin, zamanın şartlarına göre uygun görmesi durumunda kişilik haklarına hakaret suçlarına da mali ta'zîr cezası verilebilir. Suçluya verilen bu mali ceza, mağdurda bir tatmin duygusu oluşturacağından ve ruhi acı, ıstırap ve üzüntülerini kısmen dindireceğinden, aynı amacı gerçekleştirdiği için bugünkü anlamda bir manevi tazminat sayılabilir.

Mâlî ta'zîri savunanlardan Ebu Yusuf'un görüşünde, suçludan alınan malın ya da paranın akıbeti konusunda bir açıklama olmamasına rağmen, aynı mezhebe mensup diğer Hanefi hukukçular tarafından bu görüş, "Hâkim suçludan malı alır, yanında alıkoyar. Şayet suçlu hâlini düzeltirse tekrar iade eder, düzeltmezse uygun gördüğü bir yere verir" şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre hâkim, bu malın ya da paranın mağdura verilmesini uygun görürse Ebu Yusuf'un bu görüşü ve yapılan yorumu, günümüzde suçludan alınarak mağdura verilen nakdi tazminat şeklinin meşruluğuna bir delil oluşturmuş olur.

Netice itibarıyla İslam hukukunda insan onuruna yönelik saldırılar şahsi hukuku ilgilendirdiğinden, saldırganların cezalandırılması ya da meydana gelen zararların tazmin edilmesi, mağdurun talebine bağlıdır. Mağdurun talebi durumunda, suçluların ta'zîr kapsamında cezalandırılması ve zararların tazmin edilmesi her zaman mümkündür. Ancak, Kur'an ve Sünnet tarafından böyle suçların dava edilmemesi, mağdurun sabredip suçluyu affetmesi ve bağışlayıcı olması teşvik ve tavsiye edilmiş, af ve sulh yoluna başvurmanın büyük bir insanlık örneği olduğu vurgulanmıştır.

OTURUM BAŞKANI- Abdullah Bey'e teşekkür ediyoruz. Bize İslam hukukundaki onurun yansımaları ile ilgili, ayrıntılı bilgiler verdiler.

Teşekkür ediyoruz.

Şimdi sıra Rıfat Oral hocada. Rıfat Oral hoca Diyanet Eğitim Merkezi ki yeni ismi Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi, Müdürümüzdür. Konusunun başlığını görüyorsunuz; İslam Hukukunda İnsan Onurunun Evrensel Parametreleri. Bu konuda bize faydalı bilgiler takdim edeceklerdir. Şimdiden teşekkür ediyoruz.

Buyurun.

2- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURUNUN EVRENSEL PARAMETRELERİ (İNSAN ONURUNU KORUMAYA YÖNELİK HÜKÜMLER, İNSAN ONURUNA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR)

Rıfat ORAL[1]

ÖZET

İslam hukuku, kendi ilkelerini ve değişkenlerini ortaya koyarken insan onurunu esas alır. Çünkü insan, onuru ile beraber yaratılmıştır. Melekler bile Allah'ın emri/izni ile insan ve onuru önünde eğilmiş, saygı gösterisinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda insan onurunun toplumsal bir gerçek (collective reality) olarak mücessem hale gelmesi için insanın önce kendisine, sonra da başkalarının ona karşı saygılı olmasını düzenleyen evrensel hukuk parametrelerine ihtiyaç duyulur. İnsan olmanın ***cenin dönemi*** ile başlayıp ***ölüme*** kadar devam ettiğini savunan İslam hukukunun tanzim edici özelliği, kaynaklarında var olan ahlaki hassasiyetler ile birleştiğinde onun başarı şansını daha da artırır. Hukuki yaptırımlarda ise cezanın suça uygunluğu yanında kamuoyunu tatmin edici özelliğini de göz önüne/dikkate alarak adalet ve rahmet çizgisini birleştirir. Günümüz dünyasında modernitenin dayatması ile duygusuz, mekanik ve bencil insan(lar) profili yerine başkalarına saygılı, doğal ve fedakâr toplum(lar) oluşturabilmek için önceliklerimizin evrensel değerler taşıması gerekir. Merkeze insanı alan İslam hukuku kaynakları insana ***halife*** (gezegenin yöneticisi) vasfı ile farklı bir sorumluluk yüklemiş ve bu bağlamda hukuki çalışmalar yapmıştır. Tarihî derinliği ve tecrübesi olan İslam Hukuku çalışmalarından müslim ve gayrimüslim dünyanın öğreneceği çok şey vardır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, hukuk, onur, sorumluluk, ahlak

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdür Vekili

GİRİŞ

Merkeze insanı alan hukuk çalışmaları, genelde onun haklarını korumak ve onurlu bir hayat vaat etmek üzerine kurgulanmış aktivitelerdir. Hedef, adaletli bir ortam için geniş kapsamlı konsensüs temeli üzerine inşa edilecek en mükemmel toplumsal sözleşmeyi oluşturmaktır.

İslam hukuku, kendi ilkelerini ve değişkenlerini ortaya koyarken insan onurunu esas alır. Çünkü İslam'a göre ***insan*** hukuk ve onur ile bütünleşmiş bir varlıktır. O mükemmel olarak yaratılmıştır. Aslında sadece insan değil, kainattaki her şeyin sistematik bir hukuku vardır. Bu varlıklardan en değerlisi ve ön planda olanı insandır. Bu nedenle insan yaratıldığında melekler bile Allah'ın emri/izni ile insan ve onuru önünde eğilmiş ve saygı gösterisinde bulunmuşlardır. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılır:

"Allah Âdem'e isimleri bütünüyle öğretti. Sonra o varlıkları meleklere arz edip, "Eğer önceki dediklerinizde sadıksanız haydi şunların isimlerini söyleyin!" dedi. Melekler dediler ki: "Ya Rabbi, mükemmel olan sensin. Biz senin öğrettiklerin dışında bir başka bilgiye sahip değiliz. Bilgi ve hikmet sahibi sadece sensin." Allah Âdem'e: "Sen söyle şunların isimlerini" dedi. Âdem bütün isimleri aktarınca, Allah meleklere şöyle dedi: "Size dememiş miydim, göklerin ve yerin gayblerini (sırlarını) sadece ben bilirim. Sizin açıkladığınız ya da gizlediğiniz her şeyi ben bilirim." Ve meleklere dedik ki: "Haydi Âdem'e secde edin." Hepsi secdeye kapandılar (önünde eğildiler), iblis hariç. O reddetti, kibirlendi ve kafirlerden oldu. (Bakara, 2/31-34)

İnsanı mükemmel ve saygıdeğer yaratan Allah, o tarihten itibaren insanın insana ve başka varlıklara saygılı olmasını emretmiştir. Bu bağlamda insan onurunun toplumsal bir gerçek (collective reality) olarak mücessem hale gelmesi için insanın kendisine ve başkalarının da ona karşı saygılı olmasını düzenleyen evrensel hukuk parametrelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü insanın önünde sayısız sorunlar bulunmaktadır ve bunları tek başına aşması imkânsızdır. Hayatta kalma ve var olma mücadelesinin alt ve üst limitleri vardır. Buna İslami literatürde nefsi muhafaza denir. Her insan kendisini ve ayrıca neslini korumak zorundadır. Bunun için adil hukuk çalışmaları yanında sağlık ve eğitim gibi sayısız enstrümanlar kullanır. Irzını korumak için evlilik, nafaka ve boşanma gibi düzenlemelere ihtiyaç duyar. İnsanın en önemli özelliği düşünmesidir. Buna inanç hürriyeti denir. İnsanın doğru düşünebilmesi için etrafını saran içki ve kumar gibi zararlı atmosferlerin temizlenmesi gerekmektedir. Dinini ve aklını koruması bunlara bağlıdır. Aslında insan örgütlü bir varlıktır. Okul, cemiyet ve devlet gibi çok sayıda kurumlarla sosyal bir sistem oluşturmaya çalışır, bu sayede yeryüzündeki nimetleri paylaşmayı, refah ve mutluluğu yakalamayı hedefler.

1- İSLAM HUKUKU VE EVRENSEL NORMLAR

a) Hukuk Dili

İslam hukukunun dili evrenseldir. O, yeryüzünde geçerli olan evrensel normları (ortak aklı) kabul eder ve bunlara göre hukuki düzenlemeler yapar. Evlilik, zina ve faiz gibi yüzlerce kavramdan oluşan ortak evrensel akıl onun temel referanslarından birisidir. Mesela, bugün birisi çıkıp evlilik dışı ilişki ancak sektör haline gelirse zina ismini alır, değilse bu ilişki zina değildir, derse bu yanlış olur. Çünkü dünyanın neresine giderseniz gidin zinanın evrensel bir tarifi vardır, o da evlilik dışı ilişkidir. Bunu değiştiremezsiniz. Ayrıca bugün bir başkası faizi yeniden tarif edelim diyemez. Çünkü asırlardır oluşan ortak bir akıl vardır ve dünyanın her yerinde bu geçerlidir. Buna göre faiz, para satışından/krediden elde edilen kârdır. Resulullah döneminde müşrikler faizin normal bir ticaret olduğunu iddia etmişlerdir: "…. Dediler ki: "Alış-veriş de bir tür faizdir." Halbuki Allah alışverişi helal, faizi ise haram kıldı …" (Bakara, 2/275)

İslam Hukuk eğitimi almamış kişilerin teknik konularda söz söylemeleri, hatta bunları sosyal medya aracılığıyla yaymaya çalışmaları -dini tahrif etmenin manevi cezası bir yana- kendilerini gülünç duruma düşürecektir. Bu din kimsenin oyuncağı değildir. Siz bu dünyada yalnız değilsiniz. Düşüncenizi etkileyen, analiz eden ve eleştiren evrensel bir akıl vardır. Dünyanın her tarafında böylesine güçlü bir konsensüsün oluşması fıtrat ve vahyin etkisi ile açıklanabilir.

b) Hukukun Hedefi

İslam hukukunun hedefi (makasıt teorisi) her durumda insanı korumak üzerine kurgulanmıştır. Hukuk insan olmanın ***cenin dönemi*** ile başlayıp ***ölüme*** kadar devam ettiğini savunur. Her ne kadar bu düzenlemeler, şahıs hukuku çerçevesinde evrensel de olsa, İslam hukuku bu konuda çok hassastır ve önemli hükümleri kendisi oluşturur. Anne rahminde cenin oluşmaya başladığında o bir şahıstır ve onun vücub ehliyeti nakıs da olsa vardır. Tek taraflı/kabul şartı olmayan akitler onun için geçerlidir: Miras, hibe, vasiyet ve vakıf gibi. Çocuk canlı doğduğu takdirde haklar kesinleşmiş ve onları teslim almış olur. Ama ölü doğarsa haklar önceki sahiplerine döner. Anne karnındaki cenine gelen her türlü saldırı şiddetle cezalandırılır. Kim ya da kimler çocuğun düşmesine/kürtajına sebep olduysa diyetin 1/20'si olan 5 deve cezasını öder(ler). Bu tazminat, ceninin varisleri sayılan kişilere verilir. Bazı kişilerin 120 günden önce kürtaja cevaz vermeleri bu konudaki hadisleri yanlış anlamalarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu hadisin farklı versiyonları bir araya getirildiğinde şu gerçek ortaya çıkar: Çocuk 40 günlük olduğunda bir melek gelir ve ona ruh üfler, bazı programlar yükler. Bu konu bir hadiste şöyle geçmektedir: "Nutfe, rahimde 40 gün ya da 40 gece kaldığında Allah, ona bir melek gönderir. Melek: Ya Rabbi, rızkı ne kadar olacak?' der ve rızkı bildirilir. 'Ya Rabbi, eceli ne zaman?' der ve eceli bildirilir. 'Ya Rabbi, erkek mi, dişi mi olacak?'

der ve cinsiyeti bildirilir. 'Ya Rabbi, iyi mi, kötü mü olacak?' der ve bu hâli de bildirilir." [2] Bu hadis sadece çocuğa ruh üfleme ile ilgilidir, kürtaja cevaz burada söz konusu değildir. Çünkü birçok hadiste Resulullah cenini düşüren kişilere Cenin diyetini (5 deve olarak) ödemekle cezalandırmıştır. Ebu Hüreyre'nin anlattığına göre*:* Hüzeyl kabilesinden iki kadın kavga etti. Onlardan birisi diğerine taş atarak hem onu, hem de karnındakini öldürdü. (Maktulün akrabası) bu durumu Resulullah'a dava ettiler. Resulullah (s.a.s.) cenin için bir ***gurre*** diyeti ile birlikte (ölen) ***kadının*** diyetinin de suçlunun akilesi (veya yakınları) tarafından ***ödenmesine*** hükmetti.[3]

Çocuk 7 yaşına geldiği zaman İslam Hukuku ona 'Eda ehliyeti' hakkı ya da yetkisi vermektedir. Ancak bu yaşta çocuk tecrübesiz olduğu için söz konusu ehliyeti kullanma yetkisi (ticari tasarrufların geçerliliği) çocuğun velisinin iznine bağlıdır. Buluğ çağı ile 'Eda ehliyeti' kamil hale gelir ve o kişinin her türlü hukuki tasarrufu başkasının iznine bağlı olmaksızın geçerli olur. Bu ehliyet şahsın ölümüne kadar devam eder.

2- İSLAM HUKUKUNUN GENEL ÖZELLİKLERİ

a) Vahiy Kaynaklı

İslam hukukunun en önemli özelliği vahiy kaynaklı olmasıdır. Temel referansı Kur'an ve sünnettir. Bu durum ona Rabbanî bir kimlik kazandırır. Kur'an ve sünnet temelinde hukuki yapı dizayn edilir. Onun vahiy kaynaklı olması bazen yanlış anlaşılmakta ve sadece Müslümanlara has bir hukuk olarak görülmekte ya da gösterilmek istenmektedir. Halbuki İslam hukuku gayrimüslim vatandaşlar için de geçerlidir. Onlar inanç, ibadet, muamelat ve ahval-i şahsiye konularında serbesttirler. Onların dinî ve sosyal hayatlarına müdahale edilmez, kamu ahlakını bozmadığı sürece inançlarına uygun kıyafet giyebilir ve dinî ibadetlerini yerine getirirler. Ama kamu hukukunda devlete bağlıdırlar. Bu bağlamda Anayasa, Uluslar arası hukuk ve Ceza hukuku onları da bağlar.

b) Dengeli

İslam hukukunda hükümler dengelidir. Yasak olan bir şeyin mutlaka serbest/helal karşıtı (alternatifi) vardır. Her zorluk ile beraber bir kolaylık vardır. Bu dengeye adalet ilkesi denir. İslam hukukunun statik ve dinamik özellikleri vardır. Temel konularında değişmezlik özelliği vardır, statiktir. Ama bunlar dışındaki hükümler her dönem ve topluma göre yeniden düzenlenebilir özelliğe sahiptir, esnek ve dinamiktir.

---

2 Ahmed, III, 397, IV, 6-7; Müslim, Kader, 4: Humeydî, II, 364, (826); Abdullah b. Vehb el-Kuraşî, ***Kader,*** s. 144, (33); Taberânî, ***el-Mu'cemü'l-Kebîr***, III, 176, (3039); İbn Ebi Âsim, ***es-Sünne***, I, 80, (180).

3 Buhârî, Tıb, 54, Diyât 24; Müslim, Kasame, 36 (1681); Ebu Davud, ***Diyât***, 21 (4572), (Elbani: ***Sahih***); Nesai, ***Kasame*** 12 (4739).

c) Hoşgörülü

İslam hukukunda insana karşı hoşgörü ve düşünceye saygı vardır. İnsanların görüşleri hukuken değerlidir. Onun hükümleri ahlaki temellere dayanır. Ancak hukuk ahlakın tabanını alır, herkesin yaşayabileceği asgari müşterekleri tercih eder. Ahlakın tavanı ise tasavvuf ve zühdle ilgili bir konudur. Herkesten zahit olması istenemez. Ama hırsız olmaması istenir. Bu açıdan onun hükümleri gerçekçidir, problem çözmeye yönelik olarak dizayn edilmiştir. İnsanların ve toplumların ihtiyaçlarına bütüncül olarak bakar ve çözüm üretir. Hayali ve basit hükümler ile toplumu meşgul etmez.

3- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURUNU KORUYUCU İLKELER

a) Usûl-i Hamse

İslam hukukunun önceliediği bazı ilkeler/konular vardır ki onlarla insan onurunu korur. Bu ilkelerden belki de en önemlileri Usûl-i hamse başlığı altında sıralanmıştır. Bunları Beş Teori olarak anlamak da mümkündür. a- Varlık (sistem) teorisi (الأصل بقاء ما كان على ما كان), b-İrade (yetki) teorisi (الأمور بمقاصدها), c- Denge (düzenleme) teorisi (المشقة تجلب التيسير), d-Önlem (koruma) teorisi, (الضرر يزال) e-Örf (yaşam) teorisi (العرف محكمة).

Varlık teorisine göre, her şeyi olduğu ***hal ve fıtrat*** üzere bırakmak asıldır. Bu ilkenin altında birçok külli kaideler vaz edilmiştir. Bunlardan en önemlisi berâet-i zimmet kaidesidir. Buna göre; insanlar doğuştan temizdir ve borçsuzdur. İslam hukuku bu noktadan hareket eder ve öncelikle zimmetlerin suçsuz- borçsuz olduğunu kabul eder. Ama insan, irade serbestliği ile birtakım borçların ve yükümlülüklerin altına da girebilir. İrade beyanı ilkesi; insan düşüncesine verilen hukuki saygıyı da ön plana çıkarır. Sen şu anda borçsuzsun, ama istersen hukuki tasarruflara katılabilirsin, mesajı ile ona bir irade (yetki) verilir. Buna göre akitlerde icap ve kabul sürecinde tarafların irade serbestliği vardır. İki irade birleşmediği sürece akitler bağlayıcı hale gelmez. Özellikle ticari akitlerde irade beyanı yanında tarafların rızası şart koşulmuştur. Çünkü insanlar irade beyanını rıza veya ikrah ile yaparlar. İkrah (korkutma) ile yapılan ticari akitler bütün âlimlere göre geçersizdir. Çünkü Allah Teâlâ ticari kazancın helal olması için tarafların rızasını şart koşar. "Ey İman edenler! Karşılıklı rızaya dayalı ticaret olmaksızın birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin ve birbirinizin canına kıymayın. Allah size karşı çok merhametlidir."[4] İki tarafın haklarının korunması açısından irade beyanı akit

4 Nisa, 4/29.

meclisi ile sınırlıdır.[5] Varlık teorisindeki ikinci önemli kaide ibaha-i asliyyedir; Buna göre, Eşyada aslolan mübah (kullanımının serbest) olmasıdır: Çünkü yeryüzündeki her şey insan için yaratılmıştır. Bir şeyin haram (yasak) olduğunu iddia eden ispat etmelidir. Nikâh konuları biraz farklıdır, çünkü nikâhta aslolan hürmettir. Eğer burada da ibaha kaidesi işletilirse insan onuru çiğnenmiş olur. Buna göre, bir kişi başkasıyla nikâhlı olduğunu iddia ediyorsa ispat etmelidir. Aksi takdirde büyük haksızlıklara yol açar. Ayrıca çocuğun nesebinin sahih olması için sperm, yumurta ve rahim karı-kocaya ait olmalıdır. Üçüncü kişilere ait müdahaleler insan onuru ve namusu açısından haram kılınmıştır. Bu sebeple sperm bankası ve taşıyıcı annelik yasaktır. İnsan onurunu korumak için nikâh şart koşulmuştur. Çünkü sorumluluk sahibi olmayan hayvanlar için nikâh şartı yoktur.

b) Temel Hak ve Özgürlükler

Hukuk teorilerinin hedefi; temel hak ve özgürlükleri korumaktır. Asırlar önce Hz. Peygamber'in uygulamaları ile söz konusu hak ve özgürlükler tekrar dünya gündemine gelmiş ve hukuki bir kimlik kazanmıştır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.s.) Mekke'de ezilmiş halkların ve tarafların hukuki haklarını savunmuş, Medine'ye hicret ettiğinde ise tarafları bağlayan ilk yazılı Anayasayı inşa etmiştir. O, ömrünün sonuna kadar insan hak ve özgürlüklerinin korunması için çalışmış, Veda haccındaki konuşmasında bile bunları defalarca dile getirmiş ve şöyle demiştir: [6] " … Şu bölgenizdeki şu ayın (zilhiccenin) şu (hac) günü nasıl kutsalsa, sizin de canınız ve malınız öyle kutsaldır (korunmuştur/dokunulmazdır) …"[7] "Bir keresinde Resulullah'ın huzuruna iki adam Arazi davası için geldiler. Birisi oraya hurma ağacı dikmişti, arazi ise diğerinindi. Hz. Peygamber araziyi ***arazi sahibine*** verdi. Ağaç sahibine de ağaçlarını sökmesini emretti ve şöyle buyurdu: "Haksızlık yapan kişinin alın terinin (emeğinin) hiç bir kıymeti yoktur." [8]

c) Hukuk Devleti

İnsan onuru açısından hukuk herkes için geçerli olmalıdır. Bunu karşılayan kavram ***hukuk devletidir***. Hukuk devleti denilince, keyfi uygulamalara karşı tasarrufları sınırlayan bir hukuk çalışması ve bu yasaların insanları ve devleti bağlaması anlaşılır. Hukuk devleti kavramı ilk defa hukukçu ve Prusya Kraliyet Parlamentosu Milletve-

5 Akit aslında, iki tarafın irade beyanıdır. İradenin ortaya çıkması icab (teklif) ve kabul ile olur. Hanefi mezhebine göre icab ve kabul ***akdin*** rüknüdür. Cumhura göre, akdin in'ikad (kurulum) şartlarına dahildir. İki mezhebin farklı anlaması sonucu değiştirmemektedir. Çünkü bir akitte icab ve kabulden birisi olmaz ise o akit, iki tarafa göre de batıldır.

6 Buhârî, İlim, 9, 37, Hac 131 ; Müslim, Kasame, 29 (1679).

7 Peygamberimizin veda haccı ile ilgili günlük anlatım için bk. Rıfat, Oral, ***Peygamberimizle 27 gün (Veda Haccı)***, DİB Yayınları, Ankara 2011, (2. Baskı).

8 Ebu Davud, Harac, 37 (3073-3074), (Elbani: Hasen), (İbn Hacer: Hasen).

kili Otto Baehr tarafından kullanıldı. 1864 yılında yayınlanan 'Der Rechtsstaat- Eine Publizistische Studie' (Hukuk Devleti - Yazılı Bir Araştırma) adlı makalesinde ülkesindeki yasalardan yola çıkarak idari tasarrufları mahkemelerce denetlenen bir devlet tanımı yaptı. Baehr'e göre hukuk devleti özellikle bağımsız mahkemelere gidebilme hakkını kapsamaktadır. Aslında bu kavram asırlar önce Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde yürürlükte idi. Çünkü Peygamberimiz hukukun her kes için geçerli olduğunu savunurdu, hatta bir keresinde hırsızlık yapan bir kadını affetmesi için gelenlere şöyle demişti: "Bu suçu işleyen kızım Fatıma bile olsa elini keserim."[9] O dönemde yargı kapısı herkese açıktı.

d) Hukuk-Ekonomi İşbirliği

İnsan onurunu korumada hukuk, ekonomi ile işbirliği yapar, hatta ikisinin bazı konuları tamamen örtüşür. Bunlardan birisi piyasa anlayışıdır. İslam hukuku; mali, ticari ve üretim piyasalarının dengelenmesini ister. Çünkü her satış akdi bir değişimdir (mübadeledir). Ekonomik yönü olduğu kadar hukuki yaptırımlar da taşır. Söz konusu tasarruflar mal ile mal, mal ile para veya para ile para mübadelesi şeklinde gerçekleşir. İslam hukuku mali, ticari ve üretim piyasasını düzenlerken insan onurunu ön planda tutar. Buna göre, faiz yasağı teorisi ile ***mali piyasayı*** daraltır. İnsanların para satışından para kazanmasına sıcak bakmaz. Para denilince tedavüldeki paralar (TL., Dolar vs.) ve doğal paralar (altın ve gümüş) anlaşılır. Bu tanım evrenseldir. Dünyadaki bütün ekonomi kitaplarında söz konusu tanımı ve ortak aklı bulabilirsiniz. İslam'a göre para satışları peşin olmalıdır ve mecliste teslim-tesellüm (kabz) şartı vardır. Paraların vadeli satışları faiz (ribe'n-nesie) kabul edilir. Ayrıca aynı cins paralarda fazlasına satmak da yasaktır ve faiz kapsamındadır (ribe'l-fadl). İslam, mali piyasanın ticari bir sektör haline gelmesini ve insanların bundan para kazanmasını istememektedir. Çünkü piyasada mübadelenin temel hedefi ticarettir (mal ile para değişimidir). Paranın temel görevi mal değişimini hızlandırmaktır. Para satışı ise hedeften sapmadır. İhtiyaç kadarına izin verilir, ama faiz kapsamına girdiğinde yasaklanır. Mali piyasadaki yasaklar ***ticari piyasada*** kalkmaktadır**.** Bedellerden (mal veya paradan) birisi peşin olması şartıyla veresiye satış ticarette hukuken geçerlidir. Para peşin olursa ***selem***, mal peşin olursa ***veresiye satış*** olur. En geniş saha ***üretim piyasası***dır. Bu piyasa el emeği ile üretilen bir malın üreticiye ya da vekiline yapılan siparişini kapsar ki buna literatürde ***istisna'*** akdi denir. Üretim piyasasındaki satışlarda iki bedel de veresiye olabilir. İslam hukukuna göre piyasalar önemine göre şöyle sıralanır. Üretim, ticari ve mali piyasa. İslam hukuku; ***mali piyasa***yı daraltmaktadır. Çünkü bu piyasanın ihtiyaçtan fazla genişlemesi; tekelleşme ve toplumu faiz kıskacına teslim etmek demektir. Siz faizi yasakladığınız anda enflasyonun beslendiği en önemli hortumları kesmiş olursunuz.

9 Buhârî, Hudud, 12; Müslim, Hudud 8 (1688).

e) Kamu Ortaklığı

İnsan onurunu korumada İslam ***kamu ortaklığını*** teşvik eder, özellikle bazı şeylerin özel mülkiyet sınırını aşmadan paylaşılmasını ister. Örneğin üç şey vardır ki Resulullah bunların paylaşılmasını ister ve şöyle buyurur: "Müslümanlar[10] 3 şeyde ortaktır: Ot, su ve ateş.""[11] Ancak ortak olmanın şartı, bu üç şeyin kendiliğinden çıkmasıdır. Kendi kendine biten ot veya bitkilere hüday-ı nabit denir. Bu tür otlar, özel mülk sınırları içinde de olsa Müslümanların ihtiyacı olması durumunda, istenir. Denir ki, "Ya sen o otu biç, bize ver veya biz girelim biçelim ya da izin verirsen hayvanlarımız burada otlasın." Bahçe veya tarla sahibi bu tekliflerden birisini kabul etmek zorundadır. Su ve ateş de böyledir. Buradaki ortaklık şeriket-i ibahadır (kamu ortaklığıdır), şeriket-i milk[12] değildir. Çünkü başkasının olmayan -ormandaki otlar gibi- bazı şeyler mübah mallar kapsamındadır. Bunların kabzedilmesi (ele geçirilmesi) ile mülkiyet başlar.[13] Özel mülk sınırları içinde bahçenin/tarlanın sahipleri tarafından ekilen ot ve ağaçlar ise ortaklık kapsamında değildir.

f) Hukuk-Ahlak İlişkisi

İslam hukuku kendi sistemini kurarken hukuk-ahlak ilişkisine önem verir. Onun din referanslı olması bunu kolaylaştırır ve başarı şansını artırır. Çünkü İslam bir merhamet toplumu inşa etmek ister. Bunların hukuktaki iz düşümü sulh, şuf'a ve benzeri fedakârlık ve paylaşım düşüncesidir. ***Sulh***; birbirine hasım olan tarafların anlaşmasıdır. Bu durum hukuku ve insanları rahatlatır. İslam hukukuna göre haram ya da zarar unsuru taşımayan her konuda sulh yapılabilir. Zina, faiz ve kumar gibi yasaklardaki sulh anlaşmaları geçersizdir. Hukukun kabul ettiği sulhta her zaman adalet/denge olmayabilir. Çünkü sulh, tarafların fedakârlığına dayanır ve önemli olan, bir problemin izalesidir. Hadislerde sulh tavsiye edilmektedir: "Müslümanlar arasındaki (her türlü) sulh caizdir. Ancak helali haram, haramı helal kılan sulh bunun dışındadır."[14] "En hayırlı mehir ödenmesi kolay olan mehirdir."[15] İslam hukukunda ahlaki zorunluluk olarak

10 Ahmed, V, 364, (Ş. Arnavud: Sahih); Ebu Davud, İcare 62 (3477), (Elbani: Sahih)

11 Ahmed, V, 364, (Ş. Arnavud: Sahih); Ebu Davud, İcare 62 (3477), (Elbani: Sahih); Bu rivayetin başka sahabilerden de şahidi vardır. Bu nedenle râvi sahabinin belirsizliği zarar vermez. bk. İbn Hacer, ***Telhis***, III, 65 (1304)

12 Şeriket-i ibaha: Özel mülk olmayan (ormandaki ağaçlar, denizdeki balıklar gibi) bazı şeyleri ortaklaşa elde etmek üzere yapılan ortaklıktır. Şeriket-i milk: Yatırım ortaklığıdır. Bir tarlanın beraber alınması gibi.

13 Şirazi, ***Mühezzeb***, II, 300; İbnü'l-Hümam, ***Fethu'l-Kadir***, VI, 418; Ayni, ***Umde***, XII, 190; ; İbn Kudame, ***Kafi***, II, 249; Münavi, ***Feyzu'l-Kadir***, VI, 271 (9212)

14 Tirmizi, Ahkam 17 (1352), (Hasen sahih)

15 Ebu Dâvud, Nikâh 32 (2117), (Elbani: Sahih); Hakim, II, 198 (2742), (Zehebi: Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur.); Lafız Hakim'e aittir.

kabul edilen bir başka hüküm ise şuf'adır ki, manası ön alım hakkı demektir. Bir mal ortak ise ortaklardan birisi kendi hissesini satacağında önce ortağına teklif etmelidir. Aksi takdirde başkasına yapılan satışı diğer ortak şuf'a hakkı sebebiyle iptal ettirip aynı fiyattan kendisi alabilir. Ortak olmayan malların satımında ise önce komşuya teklif etmek gerekir. Komşunun da şuf'a hakkı vardır. Bunlar insan onurunu koruyucu düzenlemelerdir.[16]

g) Cezanın Şahsiliği

İslam hukuku ***cezanın şahsiliğine*** önem verir, suçludan başkasını cezalandırmaz. Cahiliye döneminde bir kabileden bir kişi öldürüldüğü zaman diğer kabileden birden fazla kişi öldürülürdü. Onlara göre kendilerinden ölen kişinin bu şekilde intikamı alınmış olurdu. İslam geldikten sonra bu acımasız ve gayrıadil uygulamayı kaldırdı. Kısas ayetinde öldürülen bir kişi için ancak katilin cezalandırılacağı belirtildi ve şöyle buyruldu: "***Hiç kimse başkasının günahını/suçunu çekmez.***" (Enam, 6/164) Ama mali cezalarda suçlunun akilesi (yakın akrabası) ile tazminatın paylaşılması emredilmektedir. Çünkü tazminatlar ağırdır ve bir kişinin ödemesi zordur. Yakınlarının bu yüklü tazminatı ödemeye yardımcı olmaları durumunda hem ona, hem de akraba içindeki başkalarına sahip çıkmaları ve suç işlemelerini engellemeleri şeklinde güzel bir sonuç ortaya çıkar. Bu şekilde hukuk bir denge oluşturmaya çalışır.

h) İyi Niyet

Kasıtsız (hata ile) işlenen suçlarda cezalar hafifler. Bu düzenlemede hukuk iyi niyet düşüncesini temel alır. Kur'an'da ve hadislerde iyi niyet emredilmekte, ibadetten muamelata kadar hayatın her noktasında iyi niyet istenmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Onlara sadece Allah'a kulluk etmeleri, bunu da ihlasla, dini O'nun için yaşayarak ve muvahhit bir düşünceyle yerine getirmeleri emredildi.***" (Beyyine, 98/5) Hadislerde de aynı tür emirler görülmektedir: "***Ameller niyetlere göre değerlenir.***"[17] "***Kim insanların malını, (parasını) ödemek niyetiyle alırsa Allah onun adına öder (ödemesine yardım eder). (Ama) kim malları telef etmek (geri ödememek) niyetiyle alırsa Allah da o kişiyi telef eder.***"[18] "***Bir keresinde Hz. Peygamber (s.a.s.) birisinden ödünç (karz) olarak genç bir deve aldı. Zekât develeri geldiği zaman o adamın devesinin ödenmesini Ebu Rafi'e emretti. Ebu Rafi': "Yedi yaşındaki iyi develerden***

16 Ebu Dâvud, Nikâh, 32 (2117), (Elbani: Sahih); Hakim, II, 198 (2742), (Zehebi: Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur.); Lafız Hakim'e aittir.

17 Buhârî, Bedu'l-vahiy, 1, Itk, 6, Menakibu'l-Ensar, 45, Talak, 11, İman, 23, 41, Nikâh, 5, Eyman ve'n-Nuzur, 23, Terku'l-Hiyel, 1; Müslim, İmaret, 155 (1907).

18 Buhârî, İstikraz, 2.

başkasını bulamıyorum" deyince Resulullah şöyle buyurdu: "(O zaman) onu ver. İnsanların en hayırlısı borcunu en iyi şekilde ödeyendir." [19]

4- İSLAM HUKUKUNDA İNSAN ONURUNU KORUYUCU HÜKÜMLER

a) Hukuki Koruma

İslam hukuku, temel ilkelere dayanarak insan onurunu koruyucu hükümler koymuştur. Bunların bir kısmı sabit (statik), bir kısmı da değişkendir (dinamiktir). Öncelikle insanın hukuki bir kimliği vardır, ona hukukta ***şahıs*** denmektedir. Onun şahıs olması anne karnında cenin dönemi ile başlar. Buna hukuk dilinde, vücub ehliyeti denir. Ancak bu dönemde nakıs olan ehliyet doğumla kamil hale gelir. Yedi yaşına geldiğinde kendisine sınırlı olarak tasarruf yetkisi ve izni verilir. Buna Eda ehliyeti denir, ancak bu yetki nakıstır ve kullanımı velisinin (kanuni temsilcisinin) iznine bağlıdır. Buluğ çağına girdiğinde Eda ehliyeti kamil hale gelir ve bu kişinin tasarruf yetkisi tamdır, başkasının iznine gerek yoktur. Bu hükümler klasik fıkıh çalışmalarında Usul konuları içinde (mahkumun aleyh kapsamında) incelenmiştir. Ama günümüzde Şahıs hukuku olarak müstakil hale gelmiştir.

b) Akitler ve İradeyi Zedeleyen Unsurlar

İnsan iradesini doğru kullanabilmesi için onun ve toplumun onurunu koruyucu ***hukuki düzenlemeler*** yapılmıştır. Buna göre temel ihtiyaçları olan alım, satım, kira, ve şirket gibi evrensel akitler serbest bırakılmış, bu bağlamda insan iradesini ve onurunu zedeleyen unsurlar yasaklanmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "***Ey İman edenler! Karşılıklı rızaya dayalı ticaret olmaksızın birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin ve birbirinizin canına kıymayın. Allah size karşı çok merhametlidir.***"[20] İnsan iradesini zedeleyen unsurlar şunlardır: Hata, kandırmak, ikrah, hiyanet ve tenacüş.[21] (1)- Hata: Taraf olan kişi ya dakişilerin olmayan bir şeyin varlığını vehm etmeleri ya da zannetmeleridir; A kalite olarak alınan bir malın B kalite çıkması gibi. (2)- Kandırmak: Taraflardan birinin diğerini yanlış beyan ile razı etmesidir. Kandırmak üç şekilde olur: (a)-Hıyanet: Güvene dayalı akitlerde yalan beyanda bulunmaktır. Murabaha satışında ilk fiat ya da maliyetin gerçeğe uygun söylenmemesi gibi … (b)-Tenacüş: Müşteri kızıştırma olarak bilinen bu uygulama; birisinin alma niyeti olmadığı halde satış meclisinde bulunup gereksiz yere müşteriyi, satıcının dediği fiyata teşvik edici tavır almasıdır. (c)-Tağrir: Aldatma ve kandırma demektir. (3)- İkrah: Bir insanı istemediği bir şeyi yapmaya ya da seçmeye zorlamaktır. İkrah-ı mülci (can ve mal

19 Müslim, Müsakat, 118 (1600).

20 Nisa, 4/29.

21 Oral, Rıfat, ***Buluğul Meram Şerhi***, II, 245 vd.

tehdidi) cinsinden zorlamalarla yapılan akitler geçersizdir.[22] (4)- Alay ve şaka: Ciddi hareketin zıddı alay ve şakadır. Böyle bir akit rıza unsuru olmadığı için geçersizdir. (Şakadan) bunu satıyorum demek gibi … O kişinin niyeti kendi açıklaması ya da gülme/ kahkaha gibi halin delâleti ile anlaşılır.

c) Akdi Sona Erdirme Hakkı

Mevcut bir akdi sona erdirmek (fesh) konusu önemli bir haktır ve insan onuru ile birebir bağlantılıdır. Çünkü bu konular hakların çatışmasına sebep olmaktadır. Eğer hukuki düzenlemeler yapılmaz ve insanlar haklarını önceden bilmezlerse münazaa (kavga ve husumet) çıkar. Bu sebeple akitler ancak ikale ve fesh yoluyla sona erdirilir: (1)-Fesih yoluyla sona ermesi, akdin irade ile bozulması, demektir. Bu da iki şekilde olur: (a)-İkale (caymak): Tarafların anlaşarak akdi ortadan kaldırmalarıdır. Satış ve icare akitlerinden dönmek gibi.[23] Tek taraflı caymak bu tür akitlerde geçerli değildir. (b)-Tek taraflı dönmek: Taraflar için bağlayıcı olmayan akitlerde tek taraflı dönmek geçerlidir. Karşı tarafın rızası şart değildir. Şirket ve vekâlet gibi bağlayıcı olmayan akitlerden dönmek gibi. (2)- İnfisah yoluyla akdin sona ermesi ise tarafların iradesi dışında başka bir hukuki sebepten dolayı akdin bozulması, demektir. Malın, müşteriye tesliminden önce helâk olması, (Kanuni şirketler dışındaki) normal ortaklıklarda taraflardan birisinin ölmesi veya kiralanan malın helak olması gibi …

d) Hukuken Geçersiz Akitler

Bazı akitler ileride münazaaya (kavga ve husumete) sebep olacağı için başta ***hukuken geçersiz*** (batıl) kabul edilmiştir. (1)-Mechulün satışı: Doğmamış yavrunun satışı ve garar satışı gibi. Peygamberimiz anne karnındaki (daha doğmamış) yavrunun satışını yasaklamıştı. Cahiliye döneminde insanlar bu tür satışlar yaparlardı. Adam (cins/kaliteli) bir dişi devenin doğuracağı yavruyu satın alır, ya da o yavrunun doğacak yavrusunu satın alırdı.[24] Ayrıca cahiliye döneminde insanlar alacakları mala taş atarlardı ve taşın her dokunduğu malı almak zorundaydılar. Bu tür akitlerde meçhullük ve ihtimaller olduğu, sonuçta husûmete götürme riski bulunduğu için yasaklanmıştır.[25] Garar, İslam Hukuku'nda haksız kazanç yollarından birisi kabul edilmiştir. Hukuk ıstılahında; akdin konusu olan maldaki belirsizlik (meçhullük), teslim zorluğu/imkansızlığı ve aldanma riski demektir. Taraflar arasında niza sebebi olduğu için garar riski taşıyan akitler cumhur tarafından batıl kabul edilmiştir. Hanefilere göre ise malın aslında bir garar varsa akit batıl, vasfında garar varsa akit fasit olur. Mesela, havadaki

22 Mecelle, Md.: 948.

23 Mecelle, Md.: 163.

24 Buhârî, Büyu' 61; Müslim, Büyu', 5 (1514)

25 Müslim, Büyu', 4 (1513)

kuş veya denizdeki balığın satışındaki garar malın aslındadır ve akit batıldır. (2)- Faiz satışları (tefecilik) insan onuruna aykırı işlemlerdir. Çünkü insan için yeryüzü paylaşım mekanıdır. Hedef maldır ve bu paylaşımda para sadece değişim aracıdır. Faiz ile hedeften sapma meydana gelmektedir. Faiz bir sömürü aracıdır. Sermaye sahiplerinin topluma ve ekonomik güce hakim olabilmek için risk taşımayan para ticaretleri, faiz adı altında tezahür etmiştir. Bu sistem azınlığın çoğunluğa karşı haksız zenginliğine kapı açmaktadır. Kur'an'da faiz kavramı ***mutlak*** olarak kullanılmış ve yasak olması üzerinde durulmuş, alternatifi olarak da infak kavramı işlenmiştir. Hadislerde ise konu daha geniş açıklanmış ve faiz gerçekleşen mallar ile şartları beyan edilmiştir.

e) Hacr (Tasarrufu Engelleme) Sebepleri

Hukuk, insan onurunu korumak için bazı kişilerin tasarruflarını engeller. Buna hacr denir. ***Hacr sebepleri***; çocukluk, sefahet (aşırı harcama), borca batma, delilik ve bunama gibi akli dengenin kaybedilmesi ve eşler arasında kavga sebebi gibi tasarruflar olabilir. Ayrıca bilgisizce fetva veren (mâcin) müftü, cahil ve dikkatsiz tabip gibi kişiler de meslekten ve tasarruftan men edilebilir. Hacr ile ilgili konular: (1)-Ticaretten men etmek. Bir kişi iflas ettiğinde alacaklılar mallarının aynısını bulurlarsa alırlar, değilse devlet borçlunun mallarını sattırır (haciz yapar) ve borçları öder. (2)-Savaşa katılmaktan men etmek: Olağanüstü durum olmadıkça buluğ çağına gelmeyenlerin savaşa katılması engellenebilir. (3)-Tasadduk ve teberrudan men etmek: Eğer aile arasında problem çıkacaksa kadınların eşlerinden habersiz evdeki mallardan tasadduk etmemeleri istenir.

f) Şiddet Unsuru Yasaklanmıştır

İnsan onurunu hukuken koruyucu düzenlemelerden birisi de ***şiddet*** unsurunun yasaklanmasıdır. Mal aleyhinde suç kabul edilen şiddet fiili hukuk dilinde gasbdır ki, bir malın zorla/korkutarak alınması demektir. İslam hukukunda ***gasb*** terör (eşkıyalık) suçuna girmektedir. Bazı durumlarda hırsızlıktan daha ağır cezası vardır. Gasb durumunda malın tazmin edilmesi ve suçlunun cezalandırılması gerekmektedir. Ayrıca suçlu kişi ahirette zorla aldığı malı sırtında taşıyarak ya da onun ağırlığı altında ezilerek hesap vermeye gelecektir. İslam hukukunda kişilerin ***canları*** kutsal olduğu gibi, ***malları*** da kutsaldır (saygındır/dokunulmazlığı vardır). Telef edilen bir mal mutlaka tazmin edilir. Bu mal ***misli*** (standart) ise misli ile, değilse ***kıymeti*** (para ile) ödenir. Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurur: "Kim haksız yolla bir karış arazi elde ederse Allah o araziyi yedi kat yerin dibine kadarki kısmıyla kıyamet günü onun boynuna takar/yükler." [26]

26 Buhârî, Mezalim, 14; Müslim, Müsakat, 137 (1610).

g) Evliliğe Teşvik Edilmiştir

Ticaret dışında irade beyanı, ***ahval-i şahsiye*** (aile hukuku) konularında da görülür. Çünkü nikâh (evlilik) insan onurunu koruyan ve sağlıklı bir neslin devamını sağlayan hukuki düzenlemelerdendir. İslam'da evlilik teşvik edilmiştir. Bir hadiste şöyle geçmektedir:[27] "***Ey gençler! Sizden kim evlenmeye gücü yeterse evlensin. Şüphesiz o, gözü (haramdan) daha çok sakındırıcı ve namusu daha çok koruyucudur. Kimin de evlenmeye gücü yetmezse onun oruç tutması gerekir. Bu onun şehvetini keser.***[28]" Evlilikte dindar/ahlaklı olma özelliği mala, güzelliğe ve soya tercih edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurur: "***(İnsanlar) bir kadınla dört şey için nikâhlanır: Malı, şerefi (soyu), güzelliği ve dini için. Sen dindar olanı tercih et ki elin bereketle dolsun.***"[29] Evlenmeden önce eşlerin birbirlerini görmesi hukuken tavsiye edilir. Hz. Peygamber, bir kadınla evlenmek isteyen erkeğe: "***Ona baktın mı?***" deyince adam, "***Hayır***" dedi. Resulullah şöyle buyurdu: "***Git ve ona bak.***"[30] Evlenilecek kadını görmek ve ona bakmak müstehaptır. Peygamberimiz özellikle bunu tavsiye etmektedir. Çünkü evlilik ciddi bir olaydır. Görmeden yapılan evliliklerde bazen problemler oluşmaktadır. Görerek evlenmede de problemler eksik değildir. Ama eşler birbirlerini görerek evlendikleri için artık sabretmeleri ve Allah'a tevekkül etmeleri gerekir. Başkasının dünürlüğe gittiği ve daha cevap verilmeyen durumlarda o aileye dünürlüğe gitmek yasaklanmıştır. Bitmemiş ticari pazarlıkta dışarıdan başkasının yeni pazarlığa başlaması da yasaktır. Bunlar insan onurunu korumaya yönelik hukuki tedbirlerdir. Resulullah dedi ki: "***Biriniz, kardeşinizin talip olduğu kızı istemeye gitmesin. Ancak talip olan onu bıraktı veya bu kişiye izin verdi ise o başka (o zaman istemeye gidebilir).***" [31]

h) Evlilikle İlgili Ek Düzenlemeler

Nikâh akdinde diğer sözleşmelerde olmayan bazı ek düzenlemeler yapılmıştır. Çünkü nikâh birebir insanı ilgilendirmektedir. Söz konusu ek düzenlemeler; şahit, veli ve mehir şartıdır. Akitlerde genelde şahit bulunması şart değildir. Ama nikâhın önemine binaen şart koşulmuştur. Bir hadiste şöyle geçmektedir: "***(Kızın) velisi ve iki şahit olmadan nikâh olmaz.***" [32] Nikâhta tarafların iradesi yanında veli şartının eklenmesi insan onurunu korumaya yönelik tedbirlerdendir. Çünkü nikâh akdindeki

---

27 Buhârî, Nikâh, 3; Müslim, Nikâh, 1 (1400).

28 Metinde geçen ***vica*** (وجاء); hayaları almak ve şehveti gidermek, anlamındadır. bk. İbnü'l-Esir, ***Nihaye***, V, 330; Daha iyi anlaşılsın diye "şehvetini keser" şeklinde fiil olarak tercüme edildi.

29 Buhârî, Nikâh, 16; Müslim, Rada', 53 (1466); Bu hadis Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai ve İbn Mace tarafından da nakledildi.

30 Müslim, Nikâh, 74 (1424).

31 Buhârî, Nikâh, 6; Müslim, 49 (1412).

32 Abdürrezak, VI, 196 (10473); Taberani, ***Kebir***, XVIII, 142 (299).

hata, daha sonra tamir edilemez sonuçlara yol açar. Bir kızın, velisinin izni olmaksızın başkası ile evlenmesi ve geçerliliği konusunda ihtilaf edilmiştir: Şafiiler ve Hanbelilere göre kızın değil velisinin iradesi önemlidir. Aksi takdirde nikâh batıl olur, geçersizdir. Yukarıdaki hadisler buna delildir. Hanefilerden İmam-ı Azam ve Ebu Yusuf'a göre kızın velisinin izni şart değildir, ama izin alması tavsiye edilir. Çünkü Hz. Aişe gibi bazı sahabiler velisiz nikâh kıymışlardır. Bu da hadisteki emrin vücub değil, nedb ifade ettiğini gösterir. Ama Hanefilerden İmam Muhammed'e göre hem kızın, hem de velisinin izni şarttır.[33] Çünkü bir başka hadiste velinin izni şart olduğu gibi kızın da izninin alınması emredilmektedir: "Genç bir kız Hz. Aişe'nin yanına geldi ve "Babam beni istemediğim halde kardeşinin oğluna verdi. Benimle kendi itibarsızlığını kaldıracak" dedi. Hz. Aişe: "Resulullah gelinceye kadar otur" dedi. Peygamberimiz (s.a.s.) gelince kız olayı anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber babasına haber gönderdi ve yanına çağırdı. Peygamberimiz son kararı kıza bıraktı. Kız: "Ya Resulallah! Ben aslında babamın tasarrufunu onaylamıştım. Ama kadınların da (evlilikte) söz sahibi olduğunu göstermek için böyle yaptım" dedi.[34] İmam Malik'ten bu konuda iki görüş vardır. Sonuç olarak İmam Muhammed'in görüşü daha doğrudur, çünkü o, hem kızın, hem de velinin iradesini önemsemektedir. Akit sırasında konuşulsun ya da konuşulmasın mehir İslam hukukuna göre kadının hakkıdır. Kendisi bağışlarsa o takdirde sakıt olur. Malikilere göre mehir, akit sırasında mutlaka konuşulmalıdır. Aksi takdirde akit sahih olmaz. Mehir konusunda ihtiyatlı olmak ve akit sırasında konuşmak tavsiye edilir.[35] En hayırlı mehir ödenmesi en kolay olan mehirdir, hadisinden hukuk-ahlak ilişkisini algılıyoruz. Mehir erkek tarafının bir jestidir. Akit sırasında mehrin konuşulması gerekir. Mehir konuşulmadan yapılan evlilikte kadına ***mehr-i misli*** verilir. Mehr-i misil, o kadının akrabalarında kendisi gibi bir kadının mehri göz önüne alınarak takdir edilen mehir, demektir. Cumhur ulemanın görüşü budur.

1) Yasaklanan Evlilikler

Bazı evlilikler insan onuru sebebiyle yasaklanmıştır. ***Şiğar ve muta nikâhı*** gibi. İbn Ömer'in anlattığına göre: "Resulullah ***şiğâr*** (trampa) nikâhını yasakladı." [36] Şiğar (trampa) şu şekilde yapılmaktadır: Bir adamın kendi kızını başkasına, onun da kızını kendisine vermesi ve iki taraf için de mehir almaması şartı ile evlenmeleridir." Şiğar

33 İbn Abdilber, ***Temhid***, XIX, 84; Şirazi, ***Mühezzeb***, II, 35; Meydani, ***Lübab***, II, 144; İbn Müflih, ***Mübdi'***, VII, 27.

34 Ahmed, VI, 136 (Ş. Arnavud: Sahih); Nesai, Nikâh, 36 (3269); İbn Mace, Nikâh, 12 (1874), (Zevaid: İsnadı sahih)

35 Şirazi, ***Mühezzeb***, II, 55-57; Meydani, ***Lübab***, II, 49; İbn Müflih, ***Mübdi'***, VII, 130-131; Desuki, ***Haşiye***, II, 294.

36 Buhârî, Nikâh, 29; Müslim, Nikâh, 57 (1415).

(trampa) nikâhının haramlığında ittifak vardır. Ama böyle bir nikâhın hukuken geçerliliği konusunda ihtilaf edilmiştir: Cumhura göre bu nikâh geçersizdir. Söz konusu hadis buna delildir. Hanefilere göre ise şart batıl, akit geçerlidir. Kadına mehr-i misil verilir. Bir şeyin yasaklanması onun geçersiz olduğunu göstermez, günah olduğuna işaret olabilir. Şiğar nikâhında nikâhı iptal edecek bir unsur yoktur. Nikâhın in'ikad (kuruluş) şartlarında bir eksiklik bulunmamaktadır. Burada sanki mehir konuşulmamış kabul edilir ve mehr-i misil takdir edilir.[37] Mut'a nikâhı da ittifakla batıldır. Batıl olduğunu bilerek yapan kişilere had cezası gerekir. Çocuk doğarsa nesebi annesine bağlanır.[38] Caferiler dışındaki bütün mezheplere göre haramdır. Şia'dan Zeydiler de haram olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda birçok hadis vardır:[39] "*Allah muta nikâhını kıyamete kadar haram kıldı. Kimin yanında bu şekilde kadın varsa onu bıraksın, verdiği ücretten de hiçbir şeyi geri istemesin.*"

i) Sıhrî Mahremiyet (Evlilik Akrabalığı)

Nikâh sonucunda oluşan sıhri mahremiyet; insan onurunu korumak için vaz edilmiştir. Bundan dolayı bir kişi kayın pederi ve kayın validesi ile evlenemez. Bu konudaki ayet şu şekildedir: "*Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, hâlâlarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (anneleri ile nikâhlanıp da) henüz zifafa girmediyseniz kızlarını almanızda bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı. Öncekilerden sorumlu değilsiniz. (Unutmayın) Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*" (Nisa, 4/23)

j) Evlilikte Sorumluluk Paylaşımı

Evlenen çiftlere bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Bunlar koca için ***nafaka*** ve kadın için de ***hıdane*** (çocuk eğitimi) görevidir. Nafaka görevi insan onurunu korumak için vaz edilmiştir. Kur'an'da şöyle emredilmektedir: "… *Annenin yiyecek ve giyecek ihtiyacını çocuğun babası örfe uygun bir şekilde karşılamalı…* " (Bakara, 2/233) Peygamberimize: "Ya Resulallah! Bizden birisinin karısının, kocası üzerindeki hakkı nedir?" diye sorulunca Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "*Yediğinden yedirmen, giy-*

37 İbn Abdilber, ***Temhid***, XIV, 73; İbnü'l-Hümam, ***Fethu'l-Kadir***, III, 338; İbn Hacer, ***Fethu'l-Bari***, IX, 163-164; İbn Müflih, ***Mübdi'***, VII, 83.

38 İbn Rüşd, ***Bidayetü'l-Müctehit***, II, 43; Şirazi, ***Mühezzeb***, II, 46; Meydani, ***Lübab***, II, 154; İbn Müflih, ***Mübdi'***, VII, 87 .

39 Ahmed, III, 404; Müslim, Nikâh, 21 (1406); Ebu Dâvud, Nikâh, 14 (2072); Nesai, Nikâh, 71 (3368); İbn Mace, Nikâh, 44 (1962); İbn Hibban, IX, 454 (4147).

diğinden giydirmendir." Tarık el-Muharibî isimli sahabi ise yaşadıklarını şöyle anlattı:[40] "Medine'ye geldik, bir de baktık ki Resulullah ayakta hutbe veriyor ve şöyle diyordu: "*Veren el yücedir. Önce nafakasından sorumlu olduğun kişiden başla; Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine, sonra sırasıyla sana daha yakın olana ve daha yakın olana ver.*" Hz. Peygamber kadınlar hakkında şöyle dedi: "*Onların örfe uygun olarak rızıkları ve kisvelerini tedarik etmek sizin görevinizdir.*" [41] Boşanma durumunda ise çocuk buluğ çağına kadar annesi yanında kalır, ama nafakası babaya aittir. Hakim isterse çocuğu muhayyer bırakır ve çocuğun seçtiği eşe onu teslim eder.[42]

k) Ceza Hukukunun Hedefi

Ceza hukuku insanı korumak için düzenlenmiştir. Temel amacı toplumsal düzeni korumak, zalimi korkutmak/caydırmak ve mazlumu korumaktır. İslam ceza hukukunun temel hedefleri şunlardır: İnsanı ve toplumu korumak, temiz bir toplum oluşturmak, suç oranını asgariye indirmek veya tümüyle yok etmek ve suçun tekrarlanmasını engellemektedir. İslam Ceza hukuku bu hedefleri gerçekleştirirken şu ilkelere dayanır: (1)-Hukukilik: İslam Hukukuna göre cezalar hukuki nitelikte olmalıdır. Kanunsuz suç olmaz, prensibi önemlidir. Hiç kimse hukuku yok sayarak yeni suç üretemez ve ceza veremez. Kanunsuz olarak verilen gizli cezalar işkence suçuna girer. (2)-Şahsîlik: İslam Hukukuna göre suçlar şahsidir. Bir kişinin işlediği suçtan dolayı, onun yakınları veya kavmi/toplumu suçlanamaz. (3)-Genellik: Kanun karşısında herkes eşit olarak yargılanır ve duruma göre ceza verilir. Bir kişinin sosyal statüsü veya zenginliği cezayı düşürmez veya azaltmaz. (4)-Uygunluk: Ceza, suça uygun olmalı ve kamu vicdanını rahatlatmalıdır.

İslam Ceza hukukunun olumlu sonuç vermesi ve caydırıcı olması için dikkat edilmesi gereken önemli hususlar şunlardır: (1)-Ceza vaktinde verilmelidir: Geciken adalet, adalet değildir. Bu nedenle ispatlanan suçların cezaları geciktirilmemelidir. Bununla yargılama sürecinde acele edilmesini ve dikkatsizce hüküm verilmesini kastetmiyoruz. Bu durum peşinden büyük hatalar doğurur. Ceza hukuku hakimliği ağır bir sorumluluktur. Çok dikkatli ve temkinli olmak gerekir. (2)-Ceza caydırıcı olmalıdır: Bir toplumda suçların önüne geçilemiyor ve sürekli tekrarlanıyorsa anlaşılan odur ki cezalar yetersizdir ve toplum kötü bir sona doğru sürüklenmektedir. Bu noktada ceza hukukunun yeniden düzenlenmesi yanında ahlaki eğitim ve ekonomik refah da gerçekleştirilmelidir. (3)-Ceza kişi ayırımı yapılmadan verilmelidir: Kanunun önünde herkes eşittir. (4)-Ceza mağdurun veya yakınlarının vicdanını rahatlatmalıdır: İnsan-

40 Nesai, Zekât, 51 (2532), (Elbani: Sahih); İbn Hibban, XIV, 517 (6562); Darekutni, III, 44 (186).

41 Müslim, Hac, 147 (1218); Peygamberimizin hac yolculuğu için bk. Oral, ***Peygamberimizle 27 gün (Veda Haccı)***.

42 İbn Rüşd, ***Bidaye***, II, 40-41; Meydani, ***Lübab***, II, 217-218.

lar adaleti hukukta aramalıdır. Eğer hukuk adaleti sağlamada yetersiz kalırsa insanlar adalete ulaşmak için başka mercilere veya yasa dışı kuruluşlara müracaat ederler ya da cezaları kendileri vermeye kalkışırlar. Bu da problemleri içinden çıkılmaz bir hale getirir. (5)-Ceza kamu vicdanını rahatlatmalıdır: Bu durum peşinden toplumsal bir rahatlamayı ve huzuru getirir. [43]

l) Ağır Cezalarda İspat Zorunluluğu

Ceza hukukunda adaletin tesisi için suçun ispatı önemsenmiştir. Özellikte hadlerde (ağır cezalarda) kesin ispatlanmayan suçlara bedeni ceza uygulanmaz. Cezayı düşürmedeki hata, cezalandırmadaki hatadan iyidir/makbuldür. Çünkü insan onuru o kadar önemlidir ki masum birisinin hata ile hayatına son vermek veya ağır ceza ile cezalandırmak kamu vicdanını her zaman yaralar ve affedilmez sonuçlara yol açar. Bu sebeple Resulullah şöyle buyurmuştur: "*Mümkün olduğu kadar (tam ispatlanmayan), hadleri düşürün/ceza vermeyin.*"[44]

m) Mahkemeye Aksetmeyen Bazı Suçlar

Kamuya zararı olmayan bazı suçları gizlemek ve her konuyu mahkemeye aksettirmemek esastır. Çünkü bu şekildeki davranış ile suçların yaygınlaşması ve normalleşmesi engellenir. Bir hadiste şöyle geçmektedir: "*Allah'ın yasak ettiği pislik işlerden kaçının. Kim onları yaparsa Allah gizlediği sürece o da (tövbe edip suçunu) gizlesin. Zira kim yüzünü bize gösterirse (suçunu açığa çıkarırsa) ona Allah'ın emrini uygularız (ceza veririz).*"[45] Peygamber Efendimiz (s.a.s.) mümkün olduğu kadar suçların gizlenmesi ve deşifre edilmemesini emretmektedir. Metinde geçen Allah'ın gizlemesi, O'nun affı ve deşifre etmemesi demektir. Suçlunun gizlemesi ise tövbe edip bir daha bu işi yapmamasıdır. Suçu mahkemeye intikal eden ya da gelip itiraf eden kişiye ise cezası verilir. Bu konuda hiç kimsenin af yetkisi yoktur.[46]

n) Uluslararası Hukuk ve Sonuçları

Uluslararası Hukuk insanı ve toplumları korumak için düzenlenmiştir. İslam'a göre temel ilke barış içinde yaşamak ve huzur ortamını korumaktır. Müslim ve gayrimüslim bütün insanlara iyi davranmak gerekir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatı buna en güzel örnektir. Ancak ülke dışından bir saldırı olması, barışın bozulması, başka ülkelerdeki Müslümanlara yapılan baskı ve eziyetlerin devam etmesi gibi sebeplerle

43 Oral, Rıfat, *Buluğu'l-Meram Şerhi*, III, 112.

44 İbn Mace, Hudud, 5 (2545), (İbn Hacer: Zayıf).

45 Hakim, IV, 272 (7615), 425 (8158), (Zehebi: Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur.); Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak bk. Malik, Hudud 2 (697).

46 İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, X, 487, 488.

savaş açılabilir. Buna göre; (1)-Düşmana önce barış ve ülkelerindeki Müslümanlara özgürlük vermeleri teklif edilir. Kabul etmezlerse cizye (vergi) vermeleri teklif edilir. Bunu da kabul etmezlerse savaştan başka seçenekleri yoktur. (2)-Devlet savaşa karar verdiği zaman savaşmak farzdır, savaştan kaçmak haramdır. (3)-Savaşta öldürülen kişiler şehittir ve Allah'ın seçkin kullarıdır. (4)-Kadınlara savaş farz değildir. İhtiyaç anında cephede doktorluk ve hastabakıcılık yaparlar. Onların cihadı; hac ve umredir. İşgal durumunda ise erkeklerin yanında kadınların da savaşmaları gerekir. (5)-Düşman savaşı bırakmak ve barış yapmak isterse savaşa devam etmek doğru değildir. (6)-Askeri teçhizatın devlet tarafından tedarik edilmediği durumlarda askerlere ganimetten pay verilir. Önce ganimetin beşte birini (1/5) devlet alır. Buna humus denir. Kalan kısmı da mücahitlere dağıtılır. (7)-Savaş yapılmadan alınan yerlerdeki ganimetler bütünüyle devlete kalır. Buna fey denir. (8)-Savaşta kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmesi yasaktır. Ancak bunlar Müslümanlara saldırırlarsa onlarla savaşılır. Ama aşırı gidilmez. (9)-Elçilerin dokunulmazlığı vardır. Onlara eziyet edilmez ve öldürülmez. (10)-İslam'ın yaşanmasına izin vermeyen keyfi uygulamalarla mücadele etmek, aksi takdirde başka bir ülkeye hicret etmek gerekir.

5- İSLAM HUKÛKU AÇISINDAN ONURLU HAREKETLER/ TASARRUFLAR

Bazı onurlu hareketler hukuken övülmüş ve erdemli hareketler olarak görülmüştür: Bunlar hediye, lukata, sulh, nefs-i müdafaa, kefalet, havale, emanet, karz, vakıf ve vasiyettir.

a) Hediyeleşmek

Hediyenin karşılığını vermek (hediyeleşmek) insanlar arasındaki sevgiyi artırır. Peygamberimiz hediye kabul eder ve onun karşılığında da bir hediye verirdi. [47] Hatta bazen eğitimsiz kişiler hadlerini aşarlardı ve Peygamberimiz bütün bu olanlara sabrederdi. "Bir (bedevi) adam Resulullah'a bir deve hediye etti. Peygamberimiz karşılığını verdi ve: "***Razı oldun mu?***" dedi. Adam "Hayır" deyince biraz daha verdi ve sordu: "***Razı oldun mu?***" Adam "Hayır" deyince biraz daha verdi ve sordu: "***Razı oldun mu?***" Sonunda adam "Evet" dedi." [48] Tirmizi'nin rivayetinde bu bedevi 6 deveye ancak razı olmuştu.[49] Bedevilerin kaba hareketleri sonunda Resulullah (s.a.s.); "***Kureyşli Muhacirler, Ensar ve Sakifliler dışında kimseden hediye kabul etmemeye karar verdim.***"

47 Buhârî, Itk, 10.

48 Ahmed, I, 295, (Ş. Arnavud: Sahih); İbn Hibban, XIV, 296 (6384), (Ş. Arnavud: Sahih).

49 Tirmizi, Menakıb, 74 (3945), (Elbani: Sahih).

dedi.[50] Verilen hediye karşılığında bir şeyler almak caizdir. Ancak verilen hediyenin bedeli olması şeklinde tamahkâr hareketler/istekler ve başa kakma ahlaki değildir. Çünkü temel hedef Müslümanlar arasında kardeşliğin kuvvetlenmesidir. Hibenin sevabını ve gerçek karşılığını Allah'tan beklemek gerekir.

b) Buluntu (Lukata) Mala Sahip Çıkmak

Buluntu (lukata) malın sahibini aramak ve ilan etmek gerekir. Hadislerde bu duruma işaret edilmektedir. [51] Bazı hadislerden ise; buluntu olan nesne, basit ve küçük bir şey olduğu için boşa gitmesinden korkularak alınıp yenmesinde bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. [52] Çünkü o kadar basit ve küçük bir şey sahibi için kıymet ifade etmez. Peygamberimize ve ailesine zekât veya sadaka malları yasak olduğu için Hz. Peygamber onu alıp yemekten imtina etmiştir. Bundan yola çıkarak zengin olanların yolda buldukları bu kabil şeyleri yemekten kaçınmaları gerektiği, sonucuna varırız. En azından onu bir fakire vermeleri daha iyi olur. [53]

c) Sulh Olmak

Sulh olmak insanlık açısından onurlu bir harekettir. Sulh, birbirine hasım olan tarafların anlaşmasıdır ve insanları rahatlatan bir uygulamadır. İslam hukukuna göre haram kılınan ya da başkasına zararlı olan konularda sulh olmaz/geçersizdir. Zina, faiz ve kumar gibi. Hukukun kabul ettiği sulhta ise her zaman adalet/denge olmayabilir. Çünkü sulh, tarafların fedakârlığına dayanmaktadır. Önemli olan bir problemin izalesidir. Resulullah şöyle dedi: "*Müslümanlar arasındaki (her türlü) sulh caizdir. Ancak helali haram, haramı helal kılan sulh bunun dışındadır.*" [54]

d) Savunma Hakkı:

Canını, malını ve dinini korumak için mücadele etmek onurlu hareketlerdendir. Hatta bir kişi bunlardan birisini korumak için ölürse şehit sayılır. Resulullah şöyle

50 Ahmed, I, 295, (Ş. Arnavud: Sahih); Ebu Davud, İcare, 82 (3537), (Elbani: Sahih); İbn Hibban, XIV, 296 (6384), (Ş. Arnavud: Sahih).

51 Buhârî, Lukata, 3; Müslim Lukata, 7 (1722).

52 Buhârî, Lukata, 6; Müslim, Zekât, 164, 165 (1071).

53 Nevevi, *Şerhu Sahihi Müslim*, VII, 177,178; Ayni, *Umde*, II, 112.

54 Tirmizi, Ahkam, 17 (1352), (Hasen sahih); (İbn Hacer dedi ki: Âlimler bu rivayetin Tirmizi tarafından sahih görülmesini yadırgadılar. Sanki Tirmizi diğer tariklerden gelen rivayetleri de göz önüne alarak bu karara vardı.).

dedi: "*Malı için öldürülen şehittir. Ailesi için öldürülen şehittir. Canı için öldürülen şehittir. Dini için öldürülen şehittir.* "[55]

e) Havale ve Kefalet

Kefalet ve havale; borçlu için düzenlenen onurlu hareketlerdendir. Havale, borcu ödeme sorumluluğunun bir zimmetten (borçludan), diğer zimmete (havale edilen kişiye) nakledilmesidir. Burada havale edilen kişi öncelikle sorumludur. O öderse asıl borçludan bunu tahsil eder. Havale edilen kişi, borcu ödeyemediği takdirde sorumluluk asıl borçluya döner. Kefalet ise, zimmetteki borç konusunda borçlu dışında bir başka kişinin de sorumlu olmasıdır. Alacaklı istediği kişiden borcunu isteyebilir. Ödenmediği takdirde hem borçlu, hem de kefil sorumludur. Havale ve kefalet akitleri teberrû (hayır) akitlerinden sayılır. Bu sorumluluğun altına giren ve bir Müslüman kardeşini rahatlatan kişilere çok sevap vardır. Bu akitler tasadduk etmekten daha faziletlidir. Asıl borçlular da borcunu zamanında kefil olana veya havale edilene ödemelidir ki kişiler arasındaki güven ve yardımlaşma devam etsin. Kefalet ve havale tasarrufları toplumsal ihtiyaçlardır. Müslümanlar faizli uygulamaya düşmeden bu tasarruflar için kurumsallaşmaya gitmelidirler. Çünkü ***teminat mektubu*** kabilinden uygulamalar dış ve iç ticareti rahatlatmakta ve hızlandırmaktadır. Bu konuda Kur'an ve Sünnete uygun yeni çalışmalar yapılmalıdır.

f) Emaneti Korumak

Emanet kabul etmek ve korumak: "*Allah size emanetleri ehline/sahibine vermenizi emreder…* " (Nisa, 4/58) Emanet bazı hadislerde iki kısma ayrılmaktadır: (1)-Emanet-i mazmune: Bu tip emanette, alınan malın kendisi harcanır. Sonra emanetin misli (piyasadaki benzeri), misli bulunmazsa kıymeti ödenir. Para, buğday ve hurma gibi misli mallarda misli, hayvanlar gibi kıyemi mallarda ise kıymeti ödenir. (2)-Emanet-i müeddâ: Menfaatini kullanmak için alınan emanettir. Ata veya arabaya binmek gibi. Sonra aynısı geri verilir, emanet alanın kusuru olmadan telef olursa hukuken tazmin edilmez. Âriyet (korumak üzere alınan emanet) malın ise helâki durumunda tazmini konusunda ulema ihtilaf etmiştir: (1)-Hanefiler, Malikiler, Sevri ve İshak'a göre emanet alan (kusuru olmadığı sürece) tazmin etmez. Allah Teâlâ, emanetleri ehline verilmesini emreder. Bu da onların kusurlu olmadıkları takdirde tazmin etmeyeceklerini gösterir. (2)-Şafiiler ve Hanbelilere göre, kusurlu olmasa da

55 Ebu Dâvud, Sünnet, 32 (4772), (Elbani: Sahih); Tirmizi, Diyât, 22 (1421), (Hasen); Nesai, Tahrimü'd-dem, 22 (4090); İbn Mace, Hudud, 21 (2580); Bu rivayetin şahitleri için bk. a-***Abdullah b. Amr'dan***, Tirmizi, Diyât, 22 (1419), (Hasen); Nesai, Tahrimü'd-dem, 22 (4086); b-***Said b. Amr b. Nüfeyl'den***, Tirmizi, Diyât, 22 (1418), (Hasen sahih); c-***Süleyman b. Büreyde, babasından***, Nesai, Tahrimü'd-dem, 22 (4092).

telef olan emanet tazmin edilmelidir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.s.) Veda hutbesinde: "*... Emanet verilmelidir/ödenmelidir*"[56] demiştir. [57]

g) Karz Vermek

Karz (ödünç para) vermek onurlu bir harekettir ve teşvik edilmiştir. Hatta Allah Teâlâ, bunu ***karz-ı hasen*** olarak isimlendirmiş; sanki kendisine verilmiş gibi kabul etmiştir.[58] Karz vermek sadakadan daha faziletlidir. Allah Teâlâ karşılığını ***kat kat*** verecektir. Her kişi ödeyebileceği kadar borçlanmalıdır. Gücünden fazla borçlanan kişi sorumludur, Aldığı karz borcunu ödemeyen bu hayır yolunun sona ermesine sebep olacaktır. "*Kim ödemek kastıyla karz (ödünç) alırsa Allah ona ödemesi konusunda yardım eder. Kim de ödememek ve insanları telef etmek kastıyla ödünç para alır ve geri ödemezse Allah onu telef eder.*"[59]

h) Vakıf

Vakıf, bir hayır kurumudur ve süreklilik arz etmektedir. Bir malın kullanım hakkını kamuya açmak ile vakıf gerçekleşir. Müctehidler vakfın mülkiyeti ve yeri üzerinde ihtilaf ettiler: a)-İmam-ı Azam'a göre, vakıf; mülkiyeti vakfedende kalacak şekilde malın kullanım hakkını kamuya açmaktır. b-Cumhura göre ise, mülkiyeti Allah'ta kalacak şekilde malın kullanım hakkını kamuya açmaktır. İki tarafın tanımı birbirine yakındır ve önemli olan malın kullanımını kamuya açmaktır. Bu durumda o mal ebedileşir/korunur.[60] Satılmaz, hibe edilmez ve miras olarak varislere kalmaz. O mal telef oluncaya kadar sevabı vakfeden kişiye yazılır.[61] Resulullah şöyle dedi: "Âdemoğlu öldüğü zaman, 3 ameli dışındaki amelleri ile irtibatı kesilir. (Bu ameller/tasarruflar); (Vakıf veya hibe gibi) kalıcı sadaka, kendisinden faydalanılan ilim, (ebeveyni için) dua eden salih bir çocuk."[62]

---

56 Ebu Davud, İcare, 90 (3565), (Elbani: Sahih); Tirmizi, Büyu, 39 (1265), (Hasen garib).

57 İbn Abdilber, ***Temhid***, XII, 39; İbn Hacer, ***Feth***, V, 241; Ayni, ***Umde***, XIII, 83

58 "*Kim Allah'a karz-ı hasen verirse Allah onun karşılığını kat kat fazlasıyla öder. Allah darlık ve bolluk verendir. O'na döndürülüceksiniz.*" (Bakara, 2/245)

59 bk. Oral, ***Buluğu'l-Meram Şerhi***, H.no: 877.

60 Bu konuda İmam-ı Azam, vakfın ebedi olması için devletin ya da resmi bir kurumun tescilini şart koşar. Çünkü ona göre devlet kontrolünde ve korumasında olmayan bir malın ebedileşmesi zordur.

61 Şirazi, ***Mühezzeb***, IV, 440-443; İbnü'l-Hümam, ***Feth***, VI, 203-206; İbn Müflih, ***Mübdi'***, V, 350-352; Şirbini, ***Muğni'l-Muhtac***, II, 389; Desuki, ***Haşiye***, IV, 75-76.

62 Müslim, Vasiyet, 14 (1631).

1) Vasiyet

Vasiyete riayet/saygı hukukun gereğidir. ***Vasiyet***, kişinin ölümünden sonra gerçekleşmesini istediği tasarruflardır. Bu istekler maddi ve manevi olabilir. Maddi istekler (vasiyetler), bırakılan mirasın üçte birinde (1/3) geçerlidir. Daha fazlası varislerin onayına bağlıdır. Vasiyetin iki şahitle desteklenmesi ve yazılması tavsiye edilmektedir. Bir kişinin kendisinden sonra varislerinden ve diğer Müslümanlardan isteklerini mutlaka yazmaları gerekir. Cumhura göre bu vasiyet menduptur. Vasiyet borcun ödenmesinden sonra kalan maldan ödenir. Vasiyetten sonra kalan mal da varisler arasında taksim edilir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "*... Mirastaki (hisselerin taksimi), yaptığınız vasiyet veya borcun ödenmesinden sonradır...*" (Nisa, 4/7) Resulullah dedi ki: "*Bir şey vasiyet etmek isteyen Müslüman, yanında yazılı vasiyeti olmaksızın iki gece durma (ve vasiyet yazımını geciktirme) hakkına sahip değildir.*"[63] Bu hadisten vasiyetin yazılmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. İki gece kelimesi tahdid (sınırlama) için değil, belki mübalağa için gelmiştir. İki gece bile, anlamındadır.

Bütün hukuki düzenlemeler insan onurunu korumak ve yüceltmek için yapılmıştır. İslam hukukunda insan ön plandadır. İnsana yapılan en büyük zulüm onun hukuksuz bir dünyada yaşamasına sebep olmaktır.

6- İNSAN ONURUNA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

İnsan onuruna karşı yapılan bazı uygulamalar ve tasarruflar suç kapsamında kabul edilmiştir. Bunlar genel olarak şahıs ve mal aleyhinde işlenen suçlardır. Eşkıyalık (teröristlik), zina, hırsızlık, içki, işkence ve savaş suçları bu kapsamdadır.

a) Eşkıyalık

Eşkıyalık (teröristlik) en tehlikeli suçlardandır ve cezası çok ağırdır. İslam toplumunda hiç kimse toplumu korkutamaz, eşkıyalık ve dayılık yapamaz. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "*Allah ve Resulüne harp açanların ve yeryüzündeki (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası; (acımadan) öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmeleri ya da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rezilliğidir. Ayrıca onlar için ahirette büyük bir azap vardır. Ancak, onları yakalamanızdan önce tövbe edenler olursa, bilin ki Allah (tövbekârları) affeden ve bağışlayandır.*" (Maide, 5/33) Resulullah (s.a.s.) dedi ki: "*Kim bize karşı silah kullanırsa bizden değildir.*"[64]

63 Buhârî, Vesaya 1; Müslim, Vasıyye, 1 (1627)

64 Buhârî, Diyât 1; Müslim, Kasame, 161 (98)

b) Zina

Zina, insanların namusunu ve nesillerin geleceğini koruma açısından yasaklanmıştır. Kur'an'da zina yapma bir yana, zinaya götüren yollar bile haram kılınmıştır. Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Zinaya yaklaşmayın. Şüphesiz o ahlaksızlıktır ve kötü bir yoldur.*" (İsra 17/32)

c) Zina İftirası (Kazf)

İslam toplumunda kimse başkasının namusu hakkında uluorta konuşamaz, suçlayamaz. Bu kişinin iddiasını ispatlaması gerekir. Değilse zina iftirası (kazf) cezası ile karşı karşıya gelirler. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "*Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, (bunu ispat için) 4 şahit getiremeyenlere seksen celde (sopa) vurun ve onların şahitliğini bir daha kabul etmeyin. Onlar fasıktırlar. Ancak bundan sonra tövbe edip kendilerini düzeltirlerse (durum değişir), Allah affeden ve bağışlayandır.*" (Nur, 24/4, 5)

d) Hırsızlık

Hırsızlık; insanların mal ve mülkiyet haklarına yönelik saldırılar ve işlenen suçlardır. Hırsızlık şiddetle cezalandırılır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hüküm sahibidir. Ancak her kim işlediği suçtan tövbe eder ve kendini ıslah ederse, Allah da onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah affeden ve bağışlayandır.*" (Maide, 5/38, 39) Hırsızlık cezası için şartların oluşması gerekir: Buna göre hırsızlık yapan kişinin ceza ehliyeti olmalı, çaldığı malın (10 dirhem gibi)[65] belli bir değeri olmalı, ayrıca çalınan mal hırz (koruma) altında olmalı ve yiyecek cinsi olmamalıdır. [66]

e) İçki

İçki, insan aklını korumak için yasaklanmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "*Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın işlerinden birer pisliktir; bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.*" (Maide, 5/90) İçki içmek icma ile haramdır. Haramlılığın illeti ise sarhoşluktur. İçki içen kişiye had cezası uygulanır. İçki cezası ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde farklı uygulamalara rastlamaktayız.

f) Savaş Suçları

Savaşta kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmesi yasaktır. Mekke'nin fethi günü Resulullah (s.a.s.) öldürülmüş bir kadın gördü. Bu kadın, savaşçı değildi. Bunun üzerine

65 Tahavi, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, III, 163 (4579), (merfu); III, 167 (4596), (mevkuf).

66 Tirmizi, Hudud, 19 (1449), (Elbani: Sahih); İbn Hibban, X, 316 (4466), (Ş. Arnavud: Sahih).

Resulullah kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı.[67] (Bir başka rivayette) söz konusu kadının Halid b. Velid tarafından öldürüldüğü nakledildi. Halid öncü birliklerle beraberdi. Peygamberimiz öldürülmüş bir kadın görünce, bunu yadırgadı ve kadının savaşmadığını ifade etti. Sonra şöyle buyurdu: "Halid'e yetişin, çoluk-çocuğu öldürmesin!"[68]

g) Elçilerin Dokunulmazlığı

Elçilerin dokunulmazlığı, uluslararası hukuk ile evrensel doğrular arasına girmiştir. Ebu Rafi şöyle anlattı: [69] "Kureyş halkı, beni Resulullah'a (elçi olarak) gönderdi. Resulullah'ı görünce kalbime İslam (sevgisi) düştü. Bunun üzerine "Ya Resulallah! Allah'a yemin ederim ki ben Kureyşlilere asla dönmeyeceğim" dedim. Resulullah "Ben anlaşmayı bozmam ve elçileri hapsetmem. Ancak sen (Kureyş'e) geri dön. Eğer şu anda kalbine gelen (Müslüman olma arzusu), kalbine (tekrar) gelecek olursa (o zaman buraya) dön gel" buyurdu. Bunun üzerine (Mekke'ye) döndüm. Sonra Hz. Peygamber'in (yanına) geldim ve Müslüman oldum."

h) Duyarsızlık

İslam toplumunda insanlar duyarsız olamazlar. Bir yerde ceset bulunur da katili tespit edilemezse o takdirde o mahalledeki kişilere (biz öldürmedik, bilmiyoruz) şeklinde yemin ettirilir. Yemin ederlerse idam (kısas) cezası düşer, ama o cesedin diyetini öderler. Fail-i mechullerde o bölgenin de suçu vardır. Çünkü duyarsız davranıp katliamdan habersiz kalmışlardır. Bu durumda kasame uygulanır. Kasame: Bir yerde bulunan ***faili mechul*** sebebiyle o yerdeki şüphelilere –yaklaşık 50 kişiye- yemin ettirilmesi ve şüphelilerin; ***kendilerinin öldürmediğine dair*** yemin etmeleri sonunda maktulün diyetini müştereken ödemeleridir. İslam hukukuna göre hiçbir kişinin kanı yerde kalmaz. Kasame ile hem fail-i mechullerin diyeti ödenmiş, hem de cinayetlere karşı toplumsal otokontrol sağlanmış olur.[70]

ı) İşkence

İşkence, hukuk dışı cezalandırmadır ve bir insanlık suçudur. Savaşta ve barışta işkence kesinlikle yasaktır. Çünkü bu cezanın bir ölçüsü ve hukuken geçerliliği yoktur. İslami literatürde işkence, müsle (مثلة) kelimesi ile ifade edilmektedir. Hadis kaynak-

67 Buhârî, Cihad, 146; Müslim, Cihad, 25 (1744); Ahmed, II, 115, (Ş. Arnavud: Sahih liğayrihi).

68 İbn Hibban, XI, 110 (4789), (Ş. Arnavud: Sahih).

69 Ebu Davud, Cihad, 163 (2758), (Elbani: Sahih); Nesai, ***Kübra***, V, 205 (8674); İbn Hibban, XI, 233 (4877), (Ş. Arnavud: Sahih).

70 Kasani, ***Bedai'***, VII, 318; Şirbini, ***Muğni'l-Muhtac***, IV, 418; İbn Müflih, ***Furu'***, VI, 49,50; Desuki, ***Haşiye***, IV, 296

larına baktığımız zaman Peygamberimizin gasbı ve işkenceyi şiddetle yasakladığını görürüz.[71] Bir kişi ya da kişiler işkence ile bir cana kıyarlarsa onlara kısas (aynı ceza) uygulanır. İslam fıkhında müsle (işkence) konusu o kadar hassasiyetle işlenmiş ve yasaklanmıştır ki küçük hareketler/fiiller bile sembolik olarak müsle kabul edilmiştir. Mesela, hacda ve umrede ihramdan çıkmak için saçı tıraş etmek gerekir. Buna taksir denir. Erkekler için saçı kazımak (tahlik) efdal olduğu halde kadın için müsle (işkence) kabul edilmiştir. İslam fıkhı kitaplarında yırtıcı ve saldırgan hayvanlara bile müsle (işkence) yasaklanmıştır. Peygamberimiz (s.a.s.) silah taliminde canlı hayvanın hedef olarak kullanılmasını yasaklamıştır. Ölünün kemiklerini kırmak da yasaklanmış ve müsle kabul edilmiştir. [72] İslam rahmet dini olduğu için onu referans alarak inşa edilen İslam hukukunda da aynı rahmet esintilerini görürüz.

i) Manevi Tazminat

Manevi tazminat cezasının İslam hukukundaki varlığı tartışılmıştır. Kabul gören görüşe göre, bu suçlar tazir cezaları kapsamındadır. Manevi suçların cezası o günkü devlete ve uluslararası anlaşmalara bırakılmıştır. Bu konuda birçok eser yazılmıştır. Ebu Muhammed b. Ganimi el-Bağdadî'nin "Kitabu Mecmei'd-Damanat" adlı eseri en meşhurudur. Ayrıca son dönem fakihlerinden Ömer Nasuhi Bilmen'in "Hukuk-i İslamiyye ve Istılahât-i Fıkhiyye Kamusu" adlı kitabında da bu konunun işlendiğini görmekteyiz. Tazmin edilme hakkı doğan suçlar manevi şahsiyeti küçük düşürmek, hakaret etmek, sövmek, aile içi şiddet, medya yoluyla saldırı ve tehdit gibi fiiller veya sözler olabilir. Bunlar İslam hukuku açısından zarar kapsamındadır ve önlenmesi gerekir. Günümüz evrensel hukuk çalışmalarında da bu tür düzenlemeler görülmektedir. Bu fiillerin kusur veya suç olma durumu konusunda hukuki çalışmalar yapılabilir veya hakime takdir hakkı verilir. Suçlulara manevi tazminat adı altında maddi ceza verilebildiği gibi hapis, sürgün, maaş kesme, işten çıkarma veya bazı kanuni haklarının sınırlanması şeklinde farklı cezalar da uygulanabilir.[73]

SONUÇ OLARAK

İnsan onuru doğuştan verilen haklardandır. Allah tarafından bahşedilen bu hakkı hiçbir güç veya otorite yok sayamaz ve inkar edemez. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde de bu haklar maddeler halinde sıralanmıştır. Yaşama, düşünme, mülk edinme, haberleşme, evlenme, yuva kurma ve seyahat hakları bu kapsamdadır. İslam hukukunun

71 Buhârî, Mezalim 31, Ebu Davud, Cihad 110 (2667); Ayrıca Tirmizi, Nesâi, İbn Mace ve Müsned-i Ahmed başta olmak üzere birçok hadis kaynağında işkence yasağı ile çok sayıda hadis bulunmaktadır.

72 Serahsi, ***Mebsut***, VI, 121; Sehnun, ***el-Müdevvenetü'l-Kübra***, II, 444; İbn Kudame, ***Muğni***, II, 314.

73 Bilmen, ***Hukuk-i İslamiyye ve Istılahât-i Fıkhiyye Kamusu,*** VIII, 271 vd.

dili ve hedefleri evrenseldir. Asırlar öncesinde temel hak ve özgürlüklere uygun düzenlemeler yapılmıştır. İnsanı merkeze alan İslam hukuku çalışmalarında insan onurunun evrensel yapısı göz önüne alınarak Kur'an ve sünnet ışığında bir hukuk modeli inşa edildiği görülmektedir. İslam hukukunun bin yıllık tecrübesi ve hukuk-ahlak ilişkisinden yola çıkarak bir rahmet toplumu oluşturma çabası onun başarı şansını daha da artırmaktadır. Dünyanın birçok yerinde insan hakları ihlalleri yaşandığı günümüzde müslim ve gayrimüslim dünyanın İslam hukukundan öğreneceği çok şey vardır.

KAYNAKÇA

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, ***et-Temhid***, Thk: Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed b. Abdülkebir el-Bekrî, Vezaretü Umûmi'l-Evkâf, Mağrib 1387

Abdürrezzak, İbn Hemmam es-San'ânî, ***el-Musannef***, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut 1403

Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, Çağrı yayınları, İstanbul 1992

Ali Haydar Efendi, Mecelle Şerhi ***Dürerü'l-Hükkam***, Hukuk Matbaası, Der Saadet, İstanbul 1332

Ayni, Bedruddin, ***Umdetü'l-Kârî***, Daru'l-fikr, Beyrut

Bilmen, Ömer Nasuhi, ***Hukuk-i İslamiyye ve Istılahât-i Fıkhıyye Kamusu***, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1975

Buhârî, Ebu Abdullâh Muhammed b. İsmail, ***el-Câmiu's-Sahih***, Çağrı yayınları, İstanbul 1981

Darekutni, Ali b. Ömer, ***es-Sünen***, Daru'l-Marife, Beyrut 1386

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, ***es-Sünen***, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992

Desûkî, Şemsüddin Muhammed Arefe, ***Hâşiye ale'ş-Şerhi'l-Kebir***, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, Kahire

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, ***en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis***, Beyrût 1998

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, ***Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî***, Beyrut 1997

İbn Hacer, ***Telhisu'l-Habir***, Medine-i Münevvere 1964

Hakim, Muhammed b. Abdullah, ***el-Müstedrek ale's-Sahihayn***, Talikât: Zehebi, ***Telhis***, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990

Heysemî, Nuruddin Ali b. Ebu Bekir, ***Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid***, Beyrût 1986

İbn Hibban, Ebu Hatim et-Temimî el-Büstî, ***es-Sahih,*** Thk.: Şuaybü'l-Arnavût, Müessesetü'r-Risale, Beyrût 1414/1993, II. Baskı

İbnü'l-Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, ***Şerhu Fethi'l-Kadir***, Daru'l-Fikr, Beyrut, Ts.

Kasâni, Alauddin Ebu Bekir b. Mes'ûd, ***Bedaiu's-Sanâi fi Tertibi'ş-Şerâi',*** Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, Ts.

İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed el-Makdisi, ***Muğnî,*** Daru'l-Fikr, Beyrut 1405

İbn Kudâme, ***el-Kâfi***, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1988

İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, ***es-Sünen***, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981

Mâlik b. Enes, Ebu Abdullah el-Asbahî el-Hımyerî, ***el-Muvatta***, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981

Merğınânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekir, ***el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Mübtedi***, Eda Neşriyat, İstanbul 1991

Mevsılî, Abdullah b. Mahmud, ***el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtar,*** Pamuk, İstanbul

Meydânî, Abdülğani, ***el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitab,*** Beyrut 1996 (2. Baskı)

İbn Müflıh, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, ***el-Mübdi' fi Şerhi'l-Mukni'***, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut

İbn Müflih, Ebu Abdillah Muhammed, ***Furû'***, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418

Münâvi, Abdürraûf, ***Feyzu'l-Kadir***, el-Mektebetü't-Ticariyye el-Kübra, Mısır 1356

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, ***el-Câmiu's-Sahih***, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981

Nesaî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, ***el-Müctebâ (es-Sünen)***, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992

Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Muhyiddin b. Şeref, ***Şerhu Sahihi Müslim (el-Minhâc)***, Tashih: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrût 1995

Nevevî, ***el-Mecmu'***, Daru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996

Oral, Rıfat, ***el-Müsned (el-Fethu'r-Rabbani Tertibi)***, Terceme ve Şerhi, (Tahkik ve tahriç: Süleyman Sarı), Ensar Yayıncılık, Konya 2004, II. Baskı

Oral, Rıfat, ***Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı),*** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011 (2. Baskı)

Oral, Rıfat, ***Buluğul Meram Şerhi*** (Peygamber Günlerinde İbadet ve Sosyal Hayat), Esra, Konya 2012

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, ***Bidayetü'l-Müctehit ve Nihayetü'l-Muktesıd,*** Daru'l-Fikr

Sehnûn b. Said et-Tenûhî, ***el-Müdevvenetü'l-Kübra,*** Daru Sadr, Kahire

Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, el-***Mebsût***, Çağrı, İstanbul 1983

Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali, ***el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmami'ş-Şafii***, Daru'l-Fikr, Beyrut

Şirbînî, Muhammed el-Hatîb, ***Muğni'l-Muhtac,*** Daru'l-Fikr, Beyrut,

Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, ***el-Mu'cemü'l-Kebîr***, Thk. ve Thr. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Kahire 1984.

Taberani, ***el-Mu'cemü'l-evsat***, Thk.: Mahmud et-Tahhân, Riyad 1985.

Tahâvî, Ebu Cafer, Ahmed b. Muhammed, ***Şerhu Meâni'l-Âsâr,*** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1399

Tirmizi, Ebu Îsâ Muhammed b. Îsâ, ***es-Sünen***, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992

OTURUM BAŞKANI- Rıfat hocaya teşekkür ediyoruz.

Tebliğinin başlığına uygun bir konuşma yaptılar. Hem evrensel parametreler üzerinde durdular hem de konuşmalarının başında dedikleri gibi özel konulara da temas ettiler. Teşekkür ediyoruz.

Şimdi sıra Dr. Şemsettin Ulusal Bey'de. Kendisi bize Uluslararası Hukukta İnsan Onuru Fikrinin Gelişmesinde İslam'ın Katkısı konusunu işleyeceklerdir.

Buyurun.

3- ULUSLARARASI HUKUKTA İNSAN ONURU FİKRİNİN GELİŞMESİNE İSLAM'IN KATKISI

Dr. Şemsettin ULUSAL[1]

GİRİŞ

Ne uluslararası dokümanlarda ne de milli kanunlarda "insan onuru" teriminin açık bir tanımı yapılmamaktadır. Bu terim ile ifade edilen şeyin ne olduğu, çoğunlukla kültürel öğelerle şekillenmiş sezgisel anlayışa bırakılmaktadır. Terimin içeriği detaylandırılamamış olsa bile insan onurunun göz ardı edilmesi ve bundan kaynaklanan bir hak ihlalinin vuku bulması gibi bir durumla karşılaşıldığında, bu durumun fark edilip, ihlalin teşhisinin yapılabileceği iddia edilir. Dolayısıyla "onun ne olduğunu tarif edemesem bile, onu gördüğümde tanırım" gibi bir durum söz konusudur.[2]

Onur belirli hukuki ve kültürel gelenekler bağlamında göreceli ve sübjektif değerleri kuşatan birleşik bir muhtevadır. Onurun içerdiği değerler bilim ve teknolojik değişikliklerle olduğu kadar, halk ve kültürlerin hareketliliği ve karşılıklı ilişkileri ile değişmeye müsaittirler. Tafsilatlı bir ifadelendirmeyle, hukuki açıdan insan onuru, insanın dokunulmazlığını, birtakım hak ve sorumluluklarının tanınmasını ve toplum ve devlet de dahil olmak üzere başkalarınca güvence altına alınmasını ifade eder. Kavram aynı

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Eğitim Uzmanı.

2 Schachter, 849.

zamanda küresel ölçekte dünya toplulukları ve kültürlerinin diğerlerine karşı onur ve dokunulmazlık bağlamında sorumluluklarının neler olduğuna dair imaları da içerir.[3]

İnsan onurunu tarihsel perspektif içerisinde incelemeye tabi tuttuğumuz zaman terimden anlaşılanın bugünkünden farklı olduğu görülür. Diğer yandan günümüzde hâlâ net tanımının yapılamaması ve soyut bir kavram olarak muamele görmesi sebebiyle, bu terim üzerinden vuku bulmuş medeniyetler arası tesirleri araştırırken bu terim üzerine inşa edilen ya da bu terim ile ilişkilendirilen hukuki içerikleri ve kurumları ele alarak bir değerlendirme yapmak zorunda kalıyoruz. Dolayısıyla uluslararası hukukta insan onuru fikrinin gelişmesine İslam'ın etkisinin olup olmadığını incelerken, tarihin derinlikleri içerisinde konu terimimizin bizzat kendisini bulmak için gayret sarf etmek verimli bir çalışma olmayacaktır. Bunun yerine bugün bu terimden neşet ettiği genellikle kabul edilen değerler, haklar ve sorumlulukların aynı dönemlerde farklı coğrafyalarda ne şekilde algılanıp uygulandığını ele almak ve asırlardır var olan bir fikrin, kuralın ya da uygulamanın başka kültürlere intikalini tespite çalışmak zor da olsa daha kesin sonuçlar verecektir.

Böyle bir çalışmayı yapmak, bilhassa hukuk alanında meydana gelen ya da meydana gelebilecek tesiri tahlil etmek güç bir görevdir. Zira geçmiş dönemlerle ilgili kültürler arası etkileşimin analizi yapılırken kime ait oldukları bilinmeksizin birbirine benzer ve eş zamanlı olarak ortaya çıkmış fikirlerle karşılaşmak mümkündür. Dahası, bir sembolün etkisinin başladığı an ile bu sembolün somut olarak kabulü arasında geçen zamanın oldukça uzun oluşu güçlüğün diğer bir kaynağını teşkil etmektedir. Bu etkilerin sistemin oluşum süreci boyunca geçiş güzergâhlarında takibi mümkün olmadığı için böyle bir intikalin vuku bulduğunu var saymak mecburiyeti söz konusudur.[4]

Görünen odur ki, çok az sayıdaki Batılı araştırmacının objektif çalışması bir tarafta tutulursa, İslam dünyasından fikirlerin, tekniklerin ve kurumların Avrupa'ya intikali ve meydana getirdiği etki, Avrupalıların ve genel olarak Batılıların hafızasından neredeyse tamamen silinmiştir.[5] Avrupalı müelliflerin Müslüman dünyadan istifade ettiklerini kabule yanaşmamalarının pek çok izahı yapılabilir. Öncelikle insan tabiatında bulu-

3 Kamali (1), 1. Jack Donnelly modernitenin insan onuru anlayışına yaptığı tesiri şöyle açıklar: Modernite yeni çeşit birey, yeni aileler ve yeni cemaatler meydana getirmiştir. Ortaya çıkan yeni tipler, siyasette, hukukta ve ekonomideki geleneksel ilişkileri ve uygulamaları umursamaksızın güvenlik ve biraz da onur temini için yeni hayat tarzlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu çerçevede "tabii insan hakları" olgusu da modernitenin yeni şartları içinde ortaya çıkan yeni tip onur ve birey anlayışını korumak için tercih edilen bir mekanizma haline gelmiştir. Onur anlayışı ve insan hakları kavramı bugün dünkünden farklı bir anlam taşıdığı gibi, bunlarla hedeflenenler bakımından da dünkünden farklı bir yaklaşım sergilenmektedir. bk. Donnelly (1), 80.

4 Boisard, 246.

5 Al-Rodham, 15.

nan gururu gerekçe gösterebiliriz. Kaynaklarına asla atıfta bulunmadıkları bilinmekle birlikte bu tavrın en genel izahı, o dönemdeki Avrupalı yazarların dinî ön yargılarının ve hatta kendilerinin kafirlere hiçbir şeyi borçlu olamayacaklarını savunan taassuplarının altında yatmaktadır. Bu ön yargı onları, İslam kültürünün yapmış olduğu katkının kıymetini ikrar etmekten alıkoymuştur.[6]

Böyle bir tesiri ispat etmek için karşılaşılan bir diğer zorluk da karşı saldırıya geçmiş olan Hristiyan devletlerin fanatik ihtirasının, yeniden ele geçirilen topraklardaki sayısız eserleri akıl almaz bir şekilde imha etmiş olmasından kaynaklanmakta idi. Bu, tabiatıyla entelektüel etkilerin somut izlerini ortaya çıkarmayı daha da güçleştirmiştir.[7]

Yukarıda sıralanan sebeplere şu da ilave edilebilir. İslam dünyasından kültürel ögelerin istikrazına rağmen, özellikle dönemin din adamları ve aydınları olumsuz ve tehlikeli bir İslam imajını Avrupa'da yaymaktaydı. Orta Çağ Avrupa'sında özellikle Hristiyan rahiplerce propagandası yapılan İslam'ın imajı, sahte ve kılıç dini, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) imajı İsa karşıtı ve Müslüman imajı ise rahatına düşkün şeklindeydi.[8] Muhtemelen Hristiyan din adamları ve aydınlar İslam'ın geniş kitlelerin kabulüne mazhar olacağı endişesiyle, bu din hakkında bildiklerini saklamaktaydı.

İslam'ın Batı'nın düşünce dünyasına bugün ya da gelecekte de etkide ve katkıda bulunabilme imkanı ve potansiyeli mevcuttur. Ne var ki bu potansiyelin varlığına dair bilgi ve inanç oldukça zayıftır. Maalesef Müslümanların içinde dahi böyle bir katkının olabileceğinin farkına varanlar azdır; Müslüman olmayanlar arasında ise mikroskobik boyuttadır.[9] Diğer yandan ön yargı bariyerlerini aşarak bu kabil muhtemel katkıları teklif etmek de her zaman kolay olmamaktadır. Zira konuyu insan onuru bağlamında değerlendirdiğimiz zaman Batılı araştırmacılar genelde, mesela insan onurundan kaynaklandığı kabul edilen temel ve devredilemez hakların çoğunun İslam'da var olmadığını ileri sürerler. İslam üzerine mukayeseli çalışma yapan bu araştırmacılar günümüz anlayışıyla İslam'ın mukayesesini yaparken suçlayıcı ve reddedici bir üslup ve metodu tercih ederler. Bunlara göre İslam modern mefhumlarla asla bağdaşmaz ve bunların tamamını reddeder. Onlar bunu yaparken, fıkhın tedvin dönemindeki sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel şartlar çerçevesinde üretilmiş fikirleri ve teorileri bugünkü çağdaş fikir ve uygulamalarla mukayese ederler ve İslam dünyasındaki fikri

6 Boisard, 264.

7 Boisard, 246.

8 Al-Rodham, 15.

9 Weeramantry, 126-127,

gelişmeleri ve yenilenmeleri münferit olarak değerlendirip, asla topyekûn bir yenilenmenin olamayacağını iddia ederler.[10]

Bu çalışma, insan onurunu merkeze koyarak, bir taraftan İslam'ın Müslümanların Batı dünyasında geçmişte meydana getirdiği etkinin izlerini belirginleştirmeye çalışırken, diğer yandan İslam'a yönelik eleştirileri analiz ederek bugün ya da gelecekte benzer bir tesirin imkânını sorgulayacaktır.

KAVRAM OLARAK ONUR

Çok değerli kılınmış bir şeyin özelliği olarak karşımıza çıkan onur, insanın kişilik değerini ve bağımsızlığını içeren bir kavramdır. Günümüzde insan haklarının üzerine inşa edildiği bir terim olarak kabul edilen insan onuru, hukuk alanında yeni olsa bile, bir ideal olarak kökenini eski uygarlıklarda bulmaktadır. Nitekim insan onuru kavramı eski Yunan'da uygulamada değilse bile, teoride kendisine yer bulmuştu. İnsanı her şeyin ölçüsü olarak gören Sofistlerde, onu en yüce değer olarak değerlendiren Epikürcülerde, insanın doğuştan eşit ve özgür olduğunu ve devlet dışında değer taşıdığını belirten Stoacılarda, hatta sitenin yüceliğinden yana olmasına rağmen, her insanın adaleti değerlendirebileceğini ve kendi yolunu çizebileceğini söyleyen Platon'da bile, kavramın izlerine rastlamak mümkündür.[11]

Klasik Roma düşüncesinde ***dignitas hominis*** çoğunlukla "statü" anlamına gelmekteydi. Statüsü müsait olana itibar ve saygı gösterilmeliydi. Dolayısıyla insanlar onur bakımından eşit olamazlardı; tersine onur kavramı kişinin kamusal yaşam içinde tuttuğu yere bağlıydı. Çiçero ise, insanın düşünme ve akıl yürütme yeteneğiyle donatılmış tek canlı yaratık olduğuna ve böylece biricikliğine vurgu yapmış ve akılda müşterek olan insanların haklarda da müşterek olduklarını belirterek, insan onurunun devletin temeli olduğunu ifade etmişti. Bununla birlikte o da onurun kamu görevine hazır olma anlamına geldiğini söyleyerek, bir anlamda yerleşik Roma anlayışını fazlaca zorlamamıştır.[12]

Orta Çağ'da daha çok teoloji ile ilintili görülen insan onuru kavramı, Tanrı'nın bir görünümü olarak yaratılan insanların, eşit bir biçimde onura sahip oldukları düşüncesine dayanmıştır. Bu, insanı diğer türlerden ayıran bir özelliktir. Buradan "fıtrî onur" düşüncesine ulaşılır. Esasında insan kişiliğine değer kazandırma ve ona bazı haklar tanıma bakımından önemli bir aşamaya işaret eden bu dönem, Batıda feodal düzenin yerleşmesi ve kilisenin etkinliği nedeniyle, insan onuru kavramının pratiğe aktarılamadığı bir dönem olmuştur. Sonuçta insan onuru, birtakım zihnî çabalara rağmen,

10 Songur, 2-3.

11 Bulut, *10-12*

12 McCrudden, 4; Bulut, *10-12*

hem eski Yunan'da, hem Roma'da, hem de Orta Çağ'da, insanların statülerine bağlı bir kavram olmaktan kurtulamamıştır. Rönesans'la başlayan süreçte ise insan onuru, sadece küçük bir elit grubunun değil, herkesin sahip olduğu bir nitelik olarak görülmüş, yani herkesi kapsayan bir ideale dönüştürülmüştür. Gerçekten de, önce Rönesans ve ardından aydınlanma ile birlikte insan, artık başlı başına bir değer olarak görülmüş ve bir özne haline gelmiştir.[13] Bu sürecin gelişmesinde İbn Rüşd, İbn-i Sina, Gazali, Farabi ve Kindi'nin eser ve fikirleri ile Batı'ya nüfuz eden Müslüman kurumların meydana getirdiği bilincin oldukça etkin olduğu kabul edilmektedir.[14]

Batı geleneğinde onur mefhumu en iyi Kant tarafından detaylandırılmıştır. Kant insanın ahlaki bir öğe olduğunu ve onun hiçbir zaman araç olarak değil daima amaç olarak muamele görmesi gerektiğini belirtir. İnsanı amaç olarak algılamak, onun her zaman kendi menfaatini tanımlama ve talep etme kapasitesine sahip bir varlık olarak muamele görmesi gerektiği anlamına gelir. Bu bir kimsenin diğerinin amacına ulaşması için onun/onların hizmetinde kullanılamayacağı anlamına gelmemektedir. Ancak o bu hizmeti kendi isteği ve bu hizmetin tüm sonuçlarını kavrayacak durumda olması şartı ile vermelidir. Zira kişileri bir işi yapmaya zorlamak onların onurlarına şiddet uygulamaktır.[15]

Katolik Kilisesine gelince, bu kilisenin inanç esasları, insanın Tanrı görüntüsünde yaratılmış olmasını insan onuru mefhumunun merkezine koyar: "Görünen tüm yaratıkların içinde sadece insan Yaratıcıyı bilebilir ve sevebilir … İnsan bu hedefe ulaşmak için yaratıldı ve insanın onur sahibi olmasının temel sebebi de budur …. Tanrı suretinde olduğu için, sadece ***bir şey*** değil, aynı zamanda ***birisi*** olan insan "***onur***"a sahiptir. O kendi başına bilgi ve mülk edinmeye ve aynı zamanda diğer insanlarla özgürce sosyal ilişkiler kurmaya muktedirdir."[16]

İnsan onuru teoloji ve felsefenin çok tartışılan konularının arasında yer alır. Günümüzde insan hakları bağlamında uluslar arası hukuk açısından ele alındığında "***insan onurunu koruma***", üzerinde mutabakata varılmış bir amaç olarak kabul edilir. Başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) olmak üzere imzalanan onca uluslar arası sözleşme ve diğer hukuk metinleri bunun en açık kanıtıdır. İnsan onuru kavramının içerik, etki ve gerekliliklerini iyi kavramak için, kavramı benzer diğer kavramlardan

13 McCrudden, 4; Bulut, ***10-12***

14 Geniş Bilgi için bk. M.M.Sharif (ed.)***A History of Muslim Philosophy***, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1966.

15 Safi, "***Human Rights and Islamic Legal Reform***",

16 The Catechism of the Catholic Church.

ayırmak ve günlük konuşma dilinde kendisine yüklenen içeriklerden ve fonksiyonlardan arındırmak gerekir.[17]

"*İnsan onur*"unun hem diğer insanlardan hem de diğer yaratıklardan farklı olma bakımından şahsa münhasırlık özelliği sebebiyle o insana ait ve doğuştan var olan bir vasfı ifade ettiği savunulur. Bu savunma, her bir bireye kutsal bir vasfı, özel, dâhil olunamaz kurumsallaşmışlığın karmaşıklığından uzak bir hayatı atfetmektedir.[18] İnsan onuru, insanın kişiliğine, öz değerine ilişkin bir kavramdır. İnsan onuru, insanın özerkliğinin, varlık nedeninin temelini oluşturur. İnsanın, insan olmasının anlamı ve amacı insan onuruyla açıklanır. İnsan, onurunu doğuştan ve doğal olarak kazanmıştır. Bu yüzden onur, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir.[19]

---

17 İoanna Kuçuradi onur, şeref ve gurur arasındaki farkı izah ederken fıtrîliğe vurgu yapar. Ona göre onur kavramı insanın yapısına ilişkin (antropolojik) bilgiden oluşurken, şeref kavramı bir kişinin değerine ya da farz edilen değerine –imgesinin değerine– gösterilen saygıyı dile getirir. Bu değer bir kişinin etik özelliklerinden, kişinin erdemlerinden oluşabilir. Yani gösterilen saygının nesnel bir karşılığı olabilir ve bir kişinin erdemlerinin bilgisine dayanabilir. Ama aynı zamanda bu değerin, bir kişinin davranışlarının bir kültürde geçerli olan değer yargılarına, yani belirli bir toplulukta "iyi" sayılan davranış biçimlerine ve tutumlarına uygunluğunda ya da istenilen insan imgesine uygunluğunda– bulunduğu farz edilebilir. İnsan onuru ile şeref arasındaki bu fark, kişilerin kendilerini görmek istemedikleri bir duruma düşürülme örnekleri incelenerek ortaya çıkar. Örneğin Amerikalı askerler tarafından işkence gören Iraklı tutuklu: Bir duvarın önünde çırılçıplak durmak zorunda kalmaktansa, Saddam zamanında tutuklandığında olduğu gibi kendisine elektrik verilmesini tercih ettiğini; çünkü ona elektrik verilmesinin şerefine/namusuna dokunmadığını, çırılçıplak durmasının ise şerefine/namusuna dokunduğunu söylemişti. Aslında, her iki muamele biçimi de insan onuruna aykırı olduğu halde, bu tutuklu, ona elektrik verildiği zaman değil, başkalarının gözleri önünde çırılçıplak durmak zorunda kaldığı zaman şerefine/namusuna dokunulmuş hissetmiştir. Böyle bir hissiyatın meydana gelmesinde kişinin yetiştiği kültür ortamının ürettiği değerler ve bu değerler üzerine inşa edilen yargılar etkin olmaktadır. Onur ile en çok karıştırılan bir diğer kavram da "gurur"dur. Gurur kişinin doğrudan veya dolaylı olarak imgesine (zihninde oluşturduğu ben imajına) uygun davranıldığı zaman yaşadığı bir duygudur. Bundan dolayı kişi, hak ettiği, ancak kendi imgesine aykırı bir muamele gördüğü zaman gururunu kırılmış hissedebilir. Onurla mukayese edildiğinde şeref gibi gurur da sonradan kazanılan bir vasıftır. bk. KUÇURADI, 79-80.

18 Morris, 57.

19 Oğuz Şimşek, ***Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması***, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman Prof. Dr. Zafer Gören), İzmir 1999, s. 46.' dan aktaran BULUT**,** 1; İnsan onurunun doğuştan olmadığını, bilakis sonradan kazanıldığını savunan araştırmacılar da vardır. Bunlardan birisi olan Bertram Morris der ki: Tartışmamızı özetleyecek olursak 1) İnsan onuru/dignity, insanın kendisinde bizzat varolan ve doğuştan gelen bir vasıf değildir. 2) İnsan onuru a) bir iletişim süreci olarak kendini gösteren b) uzlaşı ile mükemmel hale gelen bir sosyal ilişki olarak ortaya çıkar. 3) Süreci besleyen malzemeler fiziksel, biyolojik ve tarihi rastlantılarda bulunur. 4) Bu malzemeler, bunları değerler haline getiren insan aklı tarafından anlaşılabilir yapılara dönüştürülürler. bk. Morris, 64.

İslam'ın onur tasavvuruna gelince, Kur'an-ı Kerim insanı Allah'ın yarattığı varlıklar arasında eşsiz, tabiattaki düzeni anlayacak ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edecek akli kapasite ile mücehhez, ahlaki kapasitesi ile bütün yaratıkların üzerinde ve bütün fikir ve değerleri fiziksel ve sosyal kalıplara dökecek beceride bir varlık olarak tanımlar. Hayat, insanların tercihte bulunma ve sonucuna katlanma hakkına sahip olduğu bir imtihan olarak sunulur.[20]

İslam'da onur kavramını tahlil etmeden önce insanın Kur'an'da ne şekilde anlatıldığını özetlemek yararlı olacaktır. Kur'an insanı ilahî mesajın muhatabı bir varlık olarak tanıtır. Allah Kur'an'ı insan için indirmiştir. Kur'an "insana rehber"dir. Kur'an'a göre insan eşsiz bir varlıktır. Kur'an insanın yaratılışını anlatırken onu akıl, düşünce ve irade sahibi bir varlık olarak tanımlar; Yüce Allah ona kendi ruhundan üflediğini belirtir. Yani bir yönü ile insan diğer yaratıklardan birisidir. Biyolojik yapısı tamamlandıktan sonra Allah ona bütün isimleri öğretmiştir yani kendisini yaratanı bilecek meziyetlerle onu teçhiz etmiştir. "***Allah insana bilmediğini öğretti***".[21] İnsan hariç hiçbir varlık hayatının anlam ve amacını sorgulayamaz. İnsan sadece anlamanın değil hür irade sahibi olmanın ağır yükünü taşıması bakımından da eşsizdir. Kur'an insanı, emaneti (bu terim bazen mantık, sorumluluk ve hür irade olarak da tercüme edilir) taşıyan kişi olarak takdim eder. Kur'an ayrıca insanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi ilan eder. Yine Kur'an insanın manevi derecesinin meleklerin fevkinde olduğunu da teyit eder.[22]

İnsana verilen bu kıymet ve yüklenilen sorumluluk onu diğer varlıklardan farklı ve değerli kılmaktadır. İşte böylesine değerli bir varlık olan insana Allah onuru da bahşetmiştir.[23]

İngilizce "human dignity", Almanca "Menschenwürde" kelimeleri ile ifade edilen "insan onuru" veya "insan haysiyeti" modern Arapçada "kerâmetu'n-nâs" kelimesi ile ifadelendirilir.[24]

"Keramet" kelimesi, İsra suresinin 70. ayetinde geçen "***kerremnâ***" kelimesi ve Hucurat Suresinin 13. Ayetindeki "***ekrame***" kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Bu ayetler "İslam'da İnsan Onuru" hakkında araştırma yapan Müslüman müelliflerin en başta ve en çok atıfta bulundukları ayetlerdir. Bu sebeple günümüzde İsra, 17/70 ayetinin meal ve tefsiri yapılırken onur kavramına bugün yüklenilen anlam ile ilintili "***şerefli***

20 Safi, "*Human Rights and Islamic Legal Reform*".

21 Bakara, 2/30-32, 185; En'am, 6/19; İsra, 17/82; Hicr, 15/28-29; Alak, 96/5; Tin, 95/4.

22 Ahzab, 33/72; A'raf, 7/11; Sâd, 38/72-76; İnsanın değeri ile ilgili bk. Aydın, 46; et-Turki, 24-28 Kamali, 2, .

23 İsra, 17/70.

24 Troll, "*Welchen Stellenwert haben Menschenwürde und Religionsfreiheit im Islam?*"

kıldık", "*yücelttik*", "*üstün kıldık*", "*izzet ve şerefe mazhar kıldık*", "*onur ve üstünlükle donattık*" manaları tercih edilmektedir. İsra, 17/70 ayetinde Allah Teâlâ buyuruyor ki: ***Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*** Hucurat, 49/13 ayetinde ise Cenab-ı Allah şöyle buyurur: ***Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.***

Bu iki ayet bir arada değerlendirildiği zaman insan için iki çeşit onur ortaya çıkmaktadır. İncelemeye ikinci ayetten başladığımız zaman şu sonuca ulaşılabilmektedir: İnsanlığın ve insanlık ailesinin birliği İslam'ın temel fikri olup, insanların dil ve renklerine göre farklılık arz etmesi Allah'ın bir alametidir. Dolayısıyla bu farklılıklar birinin diğerine üstünlüğü için gerekçe olamaz. Bu ayet bir taraftan kadın ve erkeklerin eşitliğini vurgularken, diğer yönden de iman ve salih amel ile elde edilecek bir onurdan yani "kazanılmış onur"dan bahsetmektedir. Kur'an'a göre kazanılan onurun derecesi bireyden bireye değişir ve bu onur, kişiyi Allah'a yaklaştırır ve onun nezdinde değerli kılar. Birinci ayet ise fıtri onurdan bahseder. Yani erkek olsun kadın olsun bütün insanları eşit hale getiren ve insanı diğer canlılardan ayıran bir onur. Bu onur ise renk, ırk, dil ve milliyet gibi niteliklerle artmaz ya da eksilmez. Bu onur devredilemez; iman ve salih amelin konusu da yapılmaz.[25]

Bu iki onur çeşidi farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Mesela bazı müellifler, sadece Müslümanların onur sahibi olduğunu, dolayısıyla sadece onların dokunulmazlığa (ismet) sahip olduklarını savunurlar.[26] Öyle olunca, gayrimüslimler bu dokunulmazlıktan mahrumdurlar. Bu müellifler insanın fıtraten onur sahibi ol-

25 Mozaffari, 20.

26 İsmet kavramının altında toplanabilecek hukuki korumanın başında kişilerin insan olmakla sahip bulundukları temel insan hakları gelir. İslam âlimleri ilahî dinlerin ortak amacının canın, aklın, namus ve haysiyetin, dinin ve malın korunması olduğunu ifade etmişlerdir ve bu beş ilkeyi temel hak ve özgürlükleri bütünüyle kuşatan bir genişlikle ele almışlardır. Anılan beş temel amacı gerçekleştirme yönünde atılacak ilk adım insanın sırf insan olması sebebiyle değerli sayılması ve hakların, koşulsuz ve doğuştan kazanıldığının kabulüdür. Kişilerin bu haklara saygılı davranmasının aynı zamanda bir vecibe olarak görülmesi de hakların korunmasının önemli bir öğesini oluşturur. Klasik dönem İslam hukukçularından bir kısmının mutlak can, mal ve namus masuniyetinin sadece Müslümanlar için söz konusu olabileceğini, gayrimüslimlerin ise ya Müslüman olmak ya da Müslümanlarla anlaşma yapmak suretiyle dokunulmazlık kazanabileceklerine dair görüşleri, yaşadıkları dönemde Müslümanlara karşı gayrimüslimlerin sürdürdükleri hasmane tutumun bir sonucudur. Yani kafir, kafir olduğu için değil, Müslümanlara karşı izlenen tecavüzkar politikanın bir parçası olduğu için dokunulmazlığını kaybeder. Geniş bilgi için bk. Şentürk, 137-138.

duğunu; ancak bu onurun Müslümanlığın devamı ile muhafaza edilebileceğini; aksi takdirde insanın onursuzlaşacağını ileri sürerler. Zira Kur'an bir başka ayette, Allah'a iman etmeyenlerin bu dünyada ve ahiret hayatında aşağılanmaya maruz kalacağını ilan etmektedir.[27] Böyle düşünenler İsra, 17/70 ayetinin her bir insana daimi onuru garanti eden ve onu dokunulmaz kılan bir ifade içermediğini, sadece insanların diğer varlıklarla mukayesesini yaptığını ileri sürerler. Bu bağlamda klasik dönem müfessirlerin ve bu müfessirlerin görüşlerini iktibas eden muahhar ulemanın kanaatlerini delil getirirler. Şöyle ki, Kurtubî bu ayetin tefsiri ile ilgili farklı rivayetleri naklettikten sonra şunları söyler: ***Sahih olan şudur ki, insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan özelliği akıl sahibi olmasıdır. Zira Allah insana akıl vererek onu onurlandırmıştır. İnsan akılla Allah'ı bilir ve onun kelamını anlar; onun nimetlerine ulaşır ve Peygamberi tasdik eder. Üstünlük fizyolojik özelliklere bağlanamaz. Çünkü Allah kimi hayvanları bazı özellikleri ile insandan üstün kılmıştır. At daha hızlı koşar, fil daha kuvvetlidir ve aslan daha cesurdur. Dolayısıyla insan onurunun ve üstünlüğünün kaynağını akıl teşkil eder.***[28] Şevkânî de ***Fethûl Kadîr*** de benzer yorumları nakleder.[29] Bu fikri savunanlar Batının insan hakları anlayışının inanç farklılığını temel edinmemesi ve tüm insanların fıtri onura sahip ve eşit oldukları fikrine istinat etmesi sebebiyle, İslam tarafından reddedildiğini iddia ederler.[30]

Klasik dönem İslam bilginlerinden Hanefi hukukçu Serahsi Allah'ın emanetini taşısın diye insanı yarattığını; onu akıl gibi bir nimetle onurlandırdığını ve ***hukukullah***ın gereklerine ehil olsun diye onu dokunulmaz kıldığını belirtir.[31] XIX. Yüzyıl Hanefi bilgini İbn Abidin de Borçlar Hukukunda fasit satış konusunu tahlil ederken insan saçının neden satılamayacağını, kafir bile olsa insanın onur sahibi bir varlık olması gerekçesine dayandırır. Aynı gerekçeyle ölü kafirin kemiğini kırmanın dahi caiz olmadığını belirtir.[32] Aynı şekilde müfessir Âlusî de İsra, 17/70 ayetinin tefsirini yaparken, dindar ya da günahkar olsun insan ırkının her üyesinin şeref sahibi olduğunu belirtir ve İbn-i Abbas'ın Allah'ın insana akıl vererek onu onur sahibi kıldığı yönündeki görüşünü nakleder.[33]

XX. yüzyıl Müslüman müellifler de çoğunlukla onurun saygın davranışlarla elde edilmeyeceğini; Allah'ın lütfunun bir neticesi olarak insana bahşedildiğini ve her bir

27 Hac, 22/18; Nisa, 4/14.

28 el-Kurtubî, X/190-191.

29 eş-Şevkânî, III/339.

30 el-Fehd, 173-174.

31 es-Serahsi, II/334.

32 İbn Abidin, VII/245.

33 el-Âlûsi XV/162.

insanın doğduğu andan itibaren sahip olduğu tabii ve kesin bir hak olduğunu kaydetmektedirler. Kişi bir suçtan dolayı mahkum edilse dahi onur sahibi bir birey olduğu hatırda tutularak asla tahkire maruz bırakılmamalı ve hayatta olduğu müddetçe yaşama hakkı zaafa uğratılmamalı ve elinden alınmamalıdır.[34] Bu olumlu yaklaşımı destekleyen Seyyid Kutup şöyle der: İnsanoğlu arasında mutlak eşitlik ve vicdan hürriyetini sağlamak ve bu eşitliği zedeleyecek kuvvetlere karşı durmak İslam'ın vazifelerindendir. İslam bu eşitliği sağlarken sadece halk tabakasına saygı göstermekle yetinmiyor; yüksek tabakayı halktan alelade birinin seviyesine indirip onları sadece, yaptıklarına göre değerlendiriyor.[35] Mustafa es-Sibâî ve Hasan el-'İlî'ye göre onur, renk, ırk ve din ayırımı yapılmaksızın insanın müdellel hakkıdır.[36]

Bu görüşe paralel görüş serdedenler yukarıda geçen ayetlerin Allah ile kulu arasındaki ilişkiyi tanımlayıp derecelendirdiğini, dolayısıyla bu ayetlerden hareketle kanun önünde eşitlik fikrinin inkâr edilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedirler. Bunlar, "şayet onur sadece müminlere verilmiş bir ayrıcalık ise İsra, 17/70 ayetindeki "beni âdem" terimini nasıl anlayacağız ve bu kapsama sadece Müslümanları nasıl dâhil edeceğiz", sorusunu yöneltirler. Diğer yönden her ne kadar inananlarla inançsızların arasını tefrik eden ayetler bulunsa da bunları, fıtri onurun sadece müminlere bahşedildiği fikrini ispatta istihdam edemeyiz. Zira Hucurat, 49/13 müminlerin de kendi aralarında eşit olmadığına delalet etmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın mümin-kafir sınıflandırması Allah Teâlâ'nın nezdinde ve huzurundaki ayırıma işaret ve delalet eder; yoksa kanun önünde gayrimüslimlere bir ayırımcılığın yapılması için delil olmamalıdır. Kısaca her bir insan kazanılmış onura malik olma potansiyeline sahiptir. Ancak her bir insan ferdi fıtri onura doğduğu anda zaten sahiptir.[37]

ULUSLARARASI HUKUKTA ONUR:

Onurun, insanın fıtratında bulunan bir özellik olarak hukuk metinlerinde kullanılması 20. yüzyılın ilk birkaç on yılında başlar. 1917'de Meksika, 1919'da Almanya ve Finlandiya, 1933'te Portekiz, 1937'de İrlanda ve 1940'ta Küba ve 1945'te İspanya bu dönemde anayasalarında onur terimine yer vermeye başlamışlardır. Bu gelişmelere rağmen onur kavramının kullanılışı II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar oldukça mar-

34 Kamali (2), 1-2.

35 Kutub, s. 22, 28.

36 Kamali (2), 2'den naklen Mustafa es-Sibâî, ***İştirâkiyyâtu'l-İslam,*** Şam 1960, s. 66 ve Abdulhakim Hasan el-'Îlî, ***el-Hurriyyatu'l-'Amme***, Kahire 1983, s. 361.

37 Mozaffari , 20.

jinal düzeyde kalır. 1946 yılında Japonya, 1948 yılında İtalya ve 1949 yılında da Batı Almanya ve 1950'de Hindistan anayasalarında onur terimini zikretmişlerdir.[38]

Türkiye'deki anayasa çalışmaları göz önüne alındığında Teşkilatı Esasiyye Kanunu'nda onur (haysiyet) teriminin geçmediği görülür. Terim 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda insan haysiyeti, basın özgürlüğü ve sosyal haklar bağlamında dört yerde (22, 27, 41 ve 45. Maddelerde) geçmektedir. 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda ise Başlangıç kısmında "her Türk vatandaşının onurlu bir hayat sürdürme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu" ifade edildikten sonra, kişilerin hak ve özgürlüklerini tanımlayan ikinci bölümün 17. Maddesinde "*… kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya ve muameleye tabi tutulamaz*", 32. Maddesinde ise "*Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir*" der.

Onur terimi, BM'nin kuruluşundan hatta II. Dünya Savaşı'ndan önce yayınlanan ya da taslak olarak hazırlanan pek çok uluslararası veya bölgesel hukuk metninde de zikredilmiştir. (Bunlar arasında1936 Dijon Bildirgesi, 1944 Amerikalı Yahudiler İnsan Hakları Bildirgesi, ABD'deki Katolik Piskoposların 1946 Haklar Bildirgesi, 1946 Küba İnsan Hakları Bildirgesi, 1947 Birleşik Krallık Uluslararası Haklar Bildirisi, 1948 Amerika İnsan Hakları ve Görevleri Bildirgesi sayılabilir.) Bununla birlikte İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi "insan onuru" teriminin kullanımını tetiklemiştir. Zira "*insan onuru*"na Bildirge'de yapılan atıfla birlikte insan hakları ile ilgili yazılı ve sözlü söylemlerde bu kavram merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bildirgenin Başlangıç bölümünde iki yerde "*onur*" zikredilir. Bunlardan birisi "*İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğuştan var olan onurunun, eşitliğinin ve devredilemez haklarının tanınması dünyada özgürlük, adalet ve barışın temelidir*" ifadeleridir. Yine aynı yerde " *Birleşmiş Milletler halkları temel insan haklarına, onura ve bireyin değerine ve erkek ve kadınların eşit haklarına olan inancını bir kez daha vurgulamışlar ve sosyal gelişmişliği ve daha geniş özgürlükler içinde daha iyi yaşam standartlarının teşvik edilmesini tekraren teyit etmişlerdir* " denilmektedir. Bildirgenin Birinci Maddesi aynı temayı şu şekilde içermektedir: "*Bütün insanlar onurda ve haklarda eşit doğarlar. İnsanlar akıl ve vicdan ile mücehhez kılınmışlardır ve birbirlerine kardeşlik ruhu içinde muamele etmelidirler.*" Bildirgenin diğer bölümlerinde de daha özel alanlarda onur kavramına atıfta bulunulmuştur.[39]

Uluslararası İnsani Hukukta (Humanitarian Law) onur teriminin kullanılmasına destek II. Dünya Savaşı'ndan sonra Cenevre Sözleşmeleriyle birlikte ortaya çıkmıştır.

38 McCrudden, 10.

39 Age, 11-12.

Uluslararası Kızıl Haç Komitesi, 1949 Cenevre'de toplanan devletlere dört Cenevre sözleşmesinde de aynen kullanılmak üzere bir başlangıç metni teklif etmiştir. Teklif şöyle idi: "*İnsanın şahsiyetine ve onuruna saygı, herhangi bir sözleşme yükümlülüğünün yokluğunda bile bağlayıcı bir uluslar arası ilkeyi ortaya çıkartır. Böyle bir ilke, savaş zamanında, hastalık, yaralanma, esir olma ya da başka bir sebeple aktif olarak düşman saflarında yer almayan ve savaşamayacak duruma gelenlerin tamamına, ırk, milliyet, dini inanç, siyasi görüş ve diğer özellikler dikkate alınmaksızın saygı gösterilmesini, savaşın etkilerinden korunmasını ve acı çekenlere destek verilmesini ve onlarla ilgilenilmesini gerektirir.*" Sözleşme metinleri diğerlerine ilave olarak özellikle onur terimini açık bir şekilde şöyle içerir: "*belli şekillerde aşağılayarak ve küçümseyerek insan onuruna saldırgan tavırlar… yeri ve zamanı ne olursa olsun yasak olarak kalacaktır.*"[40]

Daha sonra uluslararası silahlı çatışma mağdurlarının korunması ile ilgili Sözleşmelerin Ek Protokol 1'inin 75. maddesi "… *aşağılayan ve küçümseyen muamele, fahişelik yapmaya zorlama ve her türlü hayâsız saldırıyı*" yasaklamıştır. Madde 85 ise "*insan onuruna tecavüz içeren ırk ayırımcılığına dayalı ayrılıkçı ve diğer gayrıinsani ve aşağılayıcı uygulamalar da dahil olmak üzere belli işlemler, kasıtlı ve sözleşmelere ya da protokole aykırı olarak yapıldığında bu protokol ağır bir şekilde ihlal edilmiş sayılır*" hükmünü içermiştir. 1956 Kölelik Sözleşmesinin başlangıç bölümü BM Tüzüğüne atıfla üyelerin insan onuru ve değerine inancını teyit eder. 1960'lı yıllara ait Medeni ve Siyasi Haklar sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Irk Ayırımcılığının Yok Edilmesi Sözleşmesi hem başlangıç bölümlerinde hem de pek çok maddelerinde insan onuru kavramını zikrederek, kavrama verilen önem tebarüz ettirilmiştir.[41]

İnsan onurunu referans alan maddeler 1979 Kadınlara Karşı Ayırımcılık ve 1984 İşkenceden Korunma ile ilgili sözleşmelerde de yer alır. Bu kavramın uluslararası sözleşmelerde yer alması 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesinde, 1990 Göçmen İşçiler Sözleşmesinde ve 2007 Dezavantajlı Kişiler Sözleşmesinde de devam etmiştir.[42]

GEÇMİŞTEKİ TESİRİN ÖRNEKLERİ

Geçmişte, insan onurunu üzerinden vuku bulmuş medeniyetler arası tesirleri araştırırken, bu terim üzerine inşa edilen ya da bu terim ile ilişkilendirilen hukuki içerikleri ve kurumları ele alarak bir değerlendirme yapmak zorunda kalıyoruz. İnsan onuru denildiği zaman genellikle insanın değeri akla geldiğine göre, esasen bu değer

40 Age, 14.

41 Age, 14-15.

42 Age, 15.

gözetilerek yapılmış her türlü çalışma insan onurunu yüceltmeye matuftur. Öyle olunca, İslam'ın bu alandaki etkisinden bahsederken yelpazeyi geniş tutmak mimariden eğitime ve edebiyata, sağlıktan hukuka kadar tüm alanları araştırmaya dâhil etmek mümkündür. Ancak böyle geniş hacimli bir inceleme bu çalışmanın hudutlarını çok aşacağı için verilecek örnekler daha ziyade hukuk kurumları üzerinde meydana gelen tesirle alakalı olacaktır.

Bu çalışma çerçevesinde verilecek örneklerde de görüleceği üzere, keyfiliğin cari olduğu, hukukun üstünlüğünden ve adil bir yargıdan bahsetmenin mümkün olmadığı bir çağda, "insan onuru" başlığı altına bugün konulan hiç bir haktan ya da hukuki muameleden elbette söz edilemezdi. Haçlı seferlerine kadar Hristiyan Batı'da hal bu idi. Buna mukabil İslam devletleri muazzam bir hukuk sistemiyle idare ediliyor ve diğerleri ile ilişkilerini bu sistemin bir bölümünü oluşturan kurallar manzumesi ile yürütüyorlardı.

Batı'da özellikle John Makdisi, George Makdisi, aynı şekilde Marcel A. Boisard, Gamal Mousr Badr ve P. J Hamilton İslam hukukunun Batı üzerindeki muhtemel etkisi üzerine dikkat çekici çalışmalar yapan araştırmacılardır. Bunlar İslam Hukuku'nun İngiltere'de Örfi Hukukun ve bazı yönleri ile İspanyol ve Fransız hukuk sistemlerinin gelişmesine tesirde bulunduklarını belirtirler. Zira İslam dünyasındakilerle İspanya ve İngiltere hukuk kurumları arasında benzerlikler bulunmaktadır. İspanyanın Katolik İspanyollarca geri alınması, Müslümanların bunlarla doğrudan, Sicilya'nın aynı zamanda İngiltere'de de varlık sürdüren Normanlar tarafından geri alınması ise İngiltere ile dolaylı temasına yol açmıştır. Haçlı seferleri ise Fransa'nın İslam ile temasını gerçekleştirmiştir. [43]

Bu çalışma çerçevesinde, daha ziyade modern müelliflerin bu sahaya tahsis edilmiş çalışmalarında vardıkları sonuçlardan örnekler arz edilecektir. Ancak daha kamil bir çalışma Haçlı Seferleri, Sicilya ve İspanya ile ilgili orijinal kaynakların birebir karşılaştırılmasıyla mümkün olacaktır. Yine Hristiyan tarikatların arşivleri, hacıların, seyyahların, diplomat ve tüccarların rivayetleri kaynak olabileceği gibi, ilahiyatçıların, reformcuların ve hümanistlerin İslam hakkında söyledikleri takdir ifadeleri de böyle bir çalışmada malzeme olarak kullanılabilecektir.[44]

Orta Çağ'da İslam'ın hukuk ile ahlak arasında kurduğu ilişki Batıyı hayran bırakmaktaydı. Bir başka ifadeyle, hukuk normları ile ahlak kurallarının birlikte ele alınması Batı'da bir yandan ahlak eksenli bir hukuk anlayışının filizlenmesine yol açarken, öte yandan İslam'ın meydana getirdiği etki, insan eşitliğinin teorik boyutunu iyice

43 Watanabe, 65.

44 Boisard, 246.

kuvvetlendirmekteydi. Bu dönemde filozoflar da kurumların alt yapısını hazırlamakla meşguldüler.[45]

Orta Çağ hukukunun çoğunluğu yazılmamış hukuktu. Haçlı Seferleri'ne kadar Batı'da tanrısal yargılama usullerini de içeren hukuk uygulamaları, dehşet vericiydi. Kişinin suçlu olup olmadığını ispata gerek duyulmaksızın ve delillere müracaat edilmeksizin, zanlı kaynar suya atılır veya kızgın demirle dağlanır ya da kızgın yağla yakılırdı. Şayet sağ kalmayı başarabilirse suçlu olmadığı ilan edilirdi. Böylesine acıklı bir ölüme maruz kalmaktansa daha acısız bir ölümü tercih eden masumlar dahi suç itirafında bulunurlardı. Buna "çile yargısı" denilirdi. Bir diğer usul de "düello yargısı" idi. Bu yargılama usulünün altında, Tanrı'nın masum bir kişinin ölmesine ya da tedavi edilemez bir yara almasına izin vermeyeceği; saf ve temiz olan suyun ise masum bir kişiyi boğmayacağına olan inanç yatmaktaydı.[46]

İslam'da ise suçluluğu ispat edilene kadar kişi suçsuz sayılmaktaydı. Bu, İslam'ın külli kurallarından birisidir. ***Hz.Ömer, Ebu Musa el-Eş'ari'ye*** yazdığı bir mektupta İslam yargı kurumunun esaslarını şu şekilde belirlemiştir: ***Sana takdim edilen delilleri dikkatle incele üzerinde iyi düşün, şunu bil ki, geçerli hale getirilmeyen bir haktan söz etmek boşunadır. Oturuşunda, gülüşünde, konuşmanda ve icraatında herkese aynı şekilde davran. Böyle yap ki, hiçbir nüfuzlu şahıs senin, taraf tutacağın vehmine kapılmasın ve hiç bir zayıf senin adaletinden ümidini kesmesin. Öfkeli olmaktan, sıkıntı ve ıstırap vermekten, halkı rahatsız etmekten, kızgınlığın olan insanlara değişik davranmaktan sakın.***[47] Benzer bir talimata Hz. Ali'nin Eşter en-Nehâi'ye yazdığı mektuplarda da rastlanır.[48]

İslam'ın Batıya bu alandaki tesirini şu örnek de gayet güzel göstermektedir. İngiltere'de jüri yargılama usulünün temelleri II. Henry döneminin ortalarında XII. yüzyılda atılmıştır. Genellikle Jüriler, yerel temsilcilerden meydana gelen 6 veya 12 erkek, üyeden oluşurdu. Jüri üyeleri yaşadıkları bölgede işlenen bir suç dolayısıyla yemin ederek yargılamaya dâhil olurlardı. 1166 yılında Henry II, İngiltere'de yukarıda tanımlanan "Çile Yargısı"nı sona erdirerek Jüri sistemine geçmiştir. Jüri uygulamasının

45 Boisard, 258.

46 Age, 258. Watanabe, 62.

47 İsmet Kayaoğlu, s. 204'ten naklen ***M. Sibai, İslam Sosyalizmi***, çev. A. Niyazoğlu. İstanbul 1976, s.150.

48 Hz. Ali şöyle diyor: ***Raiyye için kalbinde muhabbet, merhamet duyguları, lütuf meyilleri besle. Sakın biçarelerin başına kendilerini yutmayı ganimet bilen yırtıcı bir canavar kesilme! Çünkü bunlar iki sınıftır. Ya dinde kardeşin ya da hilkatte bir eşin. Evet, kendilerinden zelle sadır olabilir; kendilerine birtakım arızalar gelebilir. Hata ile yahut kasta makrun işledikleri kabahatlerden dolayı ellerinden tutup yola getirmek pek mümkündür.*** bk. Ersoy, 4.

bir bölümü de dâhil olmak üzere İngiliz Örfi Hukuku'nun pek çok içeriğinin İslam hukuk sisteminden türetildiği John A. Makdisi tarafından incelenmiştir.[49]

Gerçekten de bu sistem, tarihi seyri içerisinde "***şuhûd***", "***udûl***", "***şuhûd-ı udûl***", "***şuhûdu'l-kazâ***" ve en son Osmanlılarda "***şuhudu'l-hâl***" adı ile fıkıh kitaplarında ve yargı kayıtlarında devamlı karşımıza çıkar. Şuhud sisteminin jüri mahiyetini kazanmadan önce, daha çok akitlerin düzenlenmesinde ve tescilinde kadrolu şahit olarak bazen de bir noter yetkisiyle görev ifa ettiği bilinmektedir. Bilahare Emevilerin son döneminde, Endülüs Emevilerinde, Fatımilerde ve Eyyubilerde mahkemelerde ***kadı***nın yanında bulunan adil, bilgili ve varlıklı kişilerden oluşan bir müşavere heyeti görev yapmıştır. Bu devletlerden Endülüs Emevileri İspanya, Fatımiler Sicilya ve Eyyubiler de Haçlı Seferleri vasıtasıyla dönemin Hristiyan devletleri ile sürekli ilişki içinde olmuşlardır. Bu müessesenin İslam hukukuna girişi Haçlı seferlerinden üç asır ve dahi Yunanca eserlerin Arapçaya tercümesinden de çok önce vuku bulmuştur. Dolayısıyla sistemin İslam orijinli olduğunda kuşku yoktur. [50]

Jüri sisteminin İngiltere'ye geçişine gelince; yukarıda da belirtildiği gibi İngiliz Örfi Hukuku'nun ana hatları II Henry döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda uzun yıllar İslam imparatorluğunun bir parçası olan Sicilya'nın Normanlar tarafından kontrol edildiği dönemdir. Tunus ve Sicilya IX. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar İslam İmparatorluğunun parçası olmuştur. Normanlar Sicilya'yı geri alınca İslam kurumlarını ve Müslüman kültürünü kendilerininkiyle değiştirme yerine, onlarla bütünleşmeyi tercih ettiler. Dolayısıyla Müslümanlar kendi dinlerini uygulama ve kendi kanunlarına göre yönetilme imkânı buldular. Bu dönemde Hem Sicilya'da hem de İngiltere'de önemli görevlerde bulunan bir figür göze çarpar. Bu kişi Sicilya hükümetinin maliyesinde (divanda) 1149'da görev alan ve Müslümanlar arasında Kaid Brun olarak şöhret bulan Thomas Brown'dur. Thomas Brown görevi gereği arazi anlaşmazlıklarındaki davalarla da ilgilenmesi sebebiyle Sicilya'da var olan şuhûd (jüri) uygulamasına oldukça aşina idi. Thomas Brown II. Henry'nin tahta çıktığı 1154'de İngiltere'ye geri dönmüş ve İngiliz Maliyesinde önemli bir görev almıştır. Böylece II. Henry jüri yargılama usulü ile ilgili doğrudan bilgi elde etme imkânını bulmuş oldu. Burada dikkat çekici husus şudur: İngiltere'de çile yargılama usulünden jürili yargılama usulüne Brown'un İngiltere'ye dönmesinden sadece on yıl kadar sonra geçilmiştir. Bu elbette tamamen tesadüf de olabilir.[51] Bundan yarım asır sonra da Papalık çile yargısına son veren bir kararı ilan etmiştir.

---

49 bk. Makdisi, "*The Islamic Origins of the Common Law*".

50 Aslan, 22-50.

51 Makdisi, 1729-1730; Watanabe, 61-84, 73-74.

Aynı döneme ait Fransa'dan bir örnek vermek gerekirse, 1246-1270 yılları arasında Fransız kralı olarak tahtta bulunan, IX. Louis'in uygulamalarını zikretmemiz yerinde olacaktır. Zira IX. Louis'in kraliyet müfettişleri atamak, mahkemelerde şahitlerin şahadetine itibar edilmesi prensibini uygulamaya koymak ve zanlının kraldan af dilemek için müracaatına izin vermek gibi kuralları da içeren Fransız hukuk sisteminin meydana getiren bir kral olması tesadüf değildir. Onun sunduğu yasama sistemi Avrupa'da hukuk tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. IX. Louis üzerinde İslam'ın doğrudan bir tesiri vardı. Kral'ın en önemli hukuki reformlarını Filistin'den dönüşünde gerçekleştirmiş olması böyle bir kanaate yol açmaktadır. Kral'a Filistin'de karşılaştığı Fransiskan mezhebine mensup bir rahibin öğüt verirken "***İster inançlı ister inançsız olsun bütün prensler saltanatlarını kanunlara saygısızlıkları sebebiyle kaybetmişlerdir. Burada Fransa'ya giderken gördüğüm Kral insanlara adaletle ve kanunlara uygun olarak muamele edecektir***" dediğini Kral'ın çağdaşı Fransız tarihçi Jean de Joinville (Jan dö Juavîll) nakletmektedir.[52] Bu Fransiskan rahibinin inançsız prenslerden kastının Müslüman emirler olduğu aşikârdır. Ancak çok daha bariz olan bir şey daha vardır ki o da, rahibin sözleri Hz. Peygamberin "***Ey insanlar, sizden öncekiler, içlerinden ileri gelen asil bir kişi hırsızlık edince ona ceza vermezler, zayıflar çalınca onun elini keserlerdi. İşte onları bu tutumları helak etmiştir. Allah'a kasem ederim ki Muhammed'in kızı Fatıma çalmış olsaydı onun da elini keserdim***" hadisinden başkası değildi.[53]

Bir kısmı bu örneklerlerle ifadelendirilen tesir neticesinde XI. yüzyılın sona ermesiyle birlikte bütün bir Avrupa'ya yayılan ekonomik, sosyal ve kültürel başkalaşım XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Avrupa hukukunu ve hukuki uygulamalarını değişikliğe uğratmıştır. Artık Avrupa'da bireylerin hukuk vasıtasıyla ferdi değer ve sorumluluklarını belirleyecek sosyal şartlar oluşturulmaktaydı. Bireyin hür ve bağımsız bir şahsiyete sahip olduğu fikri yerleşmekte ve bu dönemde ortaya çıkan "hukukun üstünlüğü" mefhumu sosyal, siyasi ve ekonomik alana büyük oranda nüfuz etmekteydi. Örneklerde de görüldüğü gibi İslam toplumları Batı toplumlarından çok önce hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmaktaydı. O halde çok daha gelişmiş İslam hukuk kurumları ile temasa geçen Avrupalıların bunları kendi toplumlarına uygulamaları şaşırtıcı olmamalıydı.[54]

İber Yarımadası'na gelince, bilge lakaplı Kastilla Kralı X. Alphonse (1221–1284) bu bağlamda oldukça önemlidir. Kendisi İslam medeniyetine son derece vâkıf birisi olarak XIII. yüzyılın ikinci yarısında Arapça kaynaklardan derlenen etkileyici sayıdaki ciltlerden meydana gelen çalışmaların da öncüsü idi. O, elde edilebilen dokümanların büyük ekseriyetini yerel lisana çevirtmişti. Avrupa'nın sistemli ilk hukuk kitabı olan ***Las***

52 Boisard, 258.

53 Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Hudûd, 2; Tirmizi, Hudûd, 6.

54 Watanabe, 62-64.

Siete Partidas (Yedi Bölüm) onun öncülüğünde hazırlanmıştır. *Las Sieta Partidas'ın* modern Batı uluslararası hukukunun doğuşunda oynadığı rol uzmanlar tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu eser üzerindeki İslam tesiri hâlâ araştırılmaya muhtaçtır. [55]

Bu kitabın ikinci ***bölümü (Partida)*** askerî ihtilaflarla alakalıdır ve sanki ihtiva ettiği benzerlikler sebebiyle siyer ve cihad kitaplarındaki savaş kurallarını iktibas eden bir metindir. Bu kurallar, çocukların, yaşlıların, kadınların ve akıl hastalarının, politik temsilcilerin ve eman ihtiyacı içinde bulunanların korunması ile ilgili; ihaneti ve sadakatsizliği yasaklayan emirleri içermekteydi[56] ki bunlar asırlardır Müslümanlar tarafından bilinen ve uygulanan kurallardı.[57]

Bu eserin XXX. bölümü savaş esirlerine yapılacak muamele ve bunların fidyesini detaylarıyla anlatmaktadır. ***Alfaqueqe (alfagegee)*** (Arapça ***el-fakîk,*** fidye ödeyicisi kelimesinden gelmiştir) olarak isimlendirilen resmi görevliye, arabuluculuk yapma ve düşmanın ya da Müslümanların elinde bulunan esirlerin fidyesini ödeme yetkisi verilirdi. Son bölüm olan Yedinci ***Partida'***da, Müslümanların eman uygulamalarının açık bir kopyası ya da doğrudan tercümesi olan, yabancı olan veya Katolik olmayan elçilerin güvenliği ile alâkalı kurallar bulunmaktadır.[58]

Savaş esirlerine yapılan muamele ile ilgili konuyu biraz daha detaylandırmakta yarar vardır. Yukarı da bir nebze ifade edildiği gibi, İslam'ın Hristiyan Batıya esas tesiri savaş hukukunda olmuştur.[59] Savaşların önemli rol oynadığı bir dönemde bu tesir, mağlup tarafı ilgilendiren belirli uygulamaları, askerlere karşı sergilenecek tavrı, esirlerin değişimini ve yaralıların tedavisi gibi teknik hükümleri içermekteydi. Batı bu problemle Haçlı Seferleri'nden itibaren ilgilenmeye başlamıştır. Şüphesiz bu gerçek insanlığın asli değerleriyle ilgili kayda değer bir tekâmülü yansıtmaktadır. İslam'ın, düşman elinde bulunan Müslüman askerlerini kurtarmak hususunda gösterdiği doğrudan ve acil ilgi

---

55 Boisard, Marcel A, "***Batının Kamu ve Uluslararası Hukukuna İslam'ın Muhtemel Tesiri Üzerine***" terc. Şemsettin Ulusal, **Marife**, Yıl: 4, sy. 2, Konya 2004, ss. 245-266, s. 252. Burada bir bilgi karışıklığını tashih etmek gerekmektedir. Boisard makalesinde bu kralı Alfonse IX olarak takdim etmiş ve Salamanca Üniversitesinin de kurucusu olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Alfonse IX Salamanca Üniversitesinin kurucusu olsa da Las Sieta Partidas Alfonse X'un eseridir. Zira bu eser 1256 ve 1265 yılları arasında yazılmıştır ki, bu yıllar Alfonse X'un iktidarda bulunduğu yıllardır. Halbuki Alfonse IX 1188-1230 yılları arasında krallık yapmıştır. bk. http://en.wikipedia.org .

56 Boisard, 252.

57 Örnek hadisler için bk. Buhârî, Cihâd, 148; Ebu Dâvud, Cihâd, 82.

58 Boisard, 25.

59 1920 yılında Lahey Uluslararası Hukuk Akademisinde verdiği konferanslarda Baron de Taube, savaş ilanı ile ilgili modern devletler umumi hukuku kurallarının İslami doktrinin türevi olduğunu ve bunun haçlı seferleri esnasında şövalyelik kurallarına sirayet ederek, Kilise aracılığıyla modern savaş hukukuna geçtiğini ifade etmiştir. bk. Cockayne, 598.

insana verilen değerin bir sonucuydu. Kur'an'ın emirleri savaş esirlerinin özgürleştirilmesi ve korunmasıyla alâkalı bir sisteme geçişin önünü açmıştır.[60] İslam'ın Haçlı Savaşları esnasında Batı'ya saçtığı bu tohum, XX. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası hukukun bir parçası olmuş ve İnsani Hukuk olarak isimlendirilen 1949 Cenevre Sözleşmeleri İslam'ın 1400 küsur sene önce koyduğu hükümleri sadece teyit etmiştir.

ELEŞTİREL TETKİKTEN MUHTEMEL KATKIYA

Bir dinin ya da medeniyetin öğreti ve uygulamalarına eleştiri getirmek her zaman mümkündür. Ancak sosyal bilimlerde mukayeseli eleştiri yapılacaksa fikir ve olayların ortaya çıktığı kronolojiyi görmezden gelmek hatalı sonuçlara ulaştıracaktır. İslam ile ilgili araştırma yapanların bu hataya sıkça düştükleri bilinmektedir. Mesela biraz da ön yargılı araştırmacılar, İslam'ın demokrasi, barış, sosyal adalet, kadın hakları ve daha geniş anlamda insan hakları gibi kavramları teşvik etmediğini, bilakis bu fikirlere zıt öğretilerin propagandasını yaptığını ispat etmeye çalışırlar. Halbuki temel insan hakları terim olarak oldukça yeni olup, Amerikan ve Fransız devrimlerinin sonunda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu dönemde telaffuz edilen temel hakların dahi embriyo safhasında olduğunu unutmamalıyız. Zira bu haklar özgür beyaz adam içindi. Kadının adı yoktu ve kölelik hâlâ yasaldı. Bu sebeple XVIII. yüzyıl metinlerini günümüz insan hakları anlayışı ile yargılayarak ya da eleştirerek elde edilecek sonuç anlamsız kalacaktır. Hal böyle iken klasik fıkhın bu alanda kayıt altına alınmış kurallarını modern hukuk metinleri ile mukayese etmek ve bir neticeye ulaşmaya çalışmak ne kadar beyhude bir çaba olacaktır.[61] Halbuki bugün gelinen seviye binlerce yıllık insanlık tarihinin entelektüel birikiminin bir sonucudur. Bir süreçtir. Bir benzetme yapmak gerekirse bir zincirdir ki İslam bu zincirin en sağlam halkasıdır. Bir kitaptır ki İslam bu kitabın en önemli bölümüdür.

Bu hataya düşenlerden birisi de Jack Donnelly'dir. O, İslam'da insan hakları bulunduğunu iddia etmenin temelsiz olduğunu söyler. Zira İslam'da var olduğu söylenilen ve listelenilen haklara baktığımız zaman, bunların kişilerin sahip olduğu haklar olmadığını, bilakis bunların idarecilerin ya da bireylerin diğerlerine karşı Allah'ın yerine getirilmesini istediği sorumluluklar olduğunu iddia eder. Ona göre hak bizzat insanın insan olduğu için hak ettikleridir. Donelly hak kavramını şöyle bir örnekle açıklar: Mesela der, ben ahlaki olarak ihtiyaç sahibi birisine yardım etmek zorunda olduğum halde, o muhtaç kişinin sadece ihtiyaç içinde olmasından dolayı benim paramda hakkı bulunmamaktadır. Yine ona göre, Müslümanlar tarafından insan hakları bağlamında

60 "*Esir aldıklarınızı savaş sona erince ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.*" Muhammed 47/4; "*Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*" İnsan 76/8; İslam hukukunun savaş esirlerine yaklaşımı ile ilgili bk. Özel, 4.

61 Peters, 5-6.

sunulan korunma hakkı ile ilgili Kur'an ayetleri, hayatın dokunulmazlığını ve öldürme yasağını içeren metinlerdir. Dolayısıyla İslam'da korunma hakkı yoktur; ancak başkaları için öldürmeme sorumluluğu vardır.[62]

Bu iddia uluslararası hukukta genel kabul görmüş hak (burada kast edilen devredilemez temel hak kavramıdır.) tanımına ve bu tanımın içeriğine uygun düşmemektedir. Zira Birleşmiş Milletler, insan haklarını insanları ve insan gruplarını, temel özgürlük ve insan onuruna müdahale içeren davranışlara karşı koruyan evrensel hukuki teminatlar olarak görür; bu hakların özellikleri hukuk tarafından korunma, devlet ve devlet kurumlarının sorumluluğunda olma ve geri alınamamayı da içerir. [63] Dolayısıyla hak kavramına iki tarafın izafesi zorunludur: Hakkın alacaklısı ve hakkın borçlusu. Öyle olunca, insan haklarını korumak, bu hakların kullanılabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak ve bir kanuna istinaden sınırlandırma ya da başkalarının haklarına tecavüz boyutuna gelmesini önlemek görevlerini üstlenecek bir sorumluyu da gerekli kılar. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamberimizin sözlerinde insan hakları ile ilgili ifadelerin daha ziyade görev niteliği taşıması günümüz insan hakları algısının gelişmesine katkı sağlama bakımından bir eksiklik değildir.

Donnelly'nin yukarıdaki eleştirisine Afgan asıllı olup Malezya'da çalışmalarını sürdüren Mohammad Hashim Kamali şu şekilde cevap verir: Haklar ve sorumluluklar bütün büyük hukuk geleneklerinde insanın sahip olduğu onurun dışa yansımasıdır. Bu, İslam hukuku için de geçerlidir. Fakat İslam hukukunda adalet mefhumuna yapılan vurgu hak ve sorumluluklara yapılan vurgudan daha fazladır. Başka hukuk sistemlerinde ise adalet mefhumu bu ikisine yapılan vurgunun gölgesinde kalmaktadır. Batı'nın liberal geleneği ve bireyselci yaklaşımı hak kavramına daha vurgulu bir söyleme yol açıyor. Hâlbuki İslam, maneviyata ve ahlaka vurgu yapar ve insanın aklını kullanarak ilahî mesajın adaleti tesisteki rolünü kavramasını ister. Dolayısıyla vurgu kişinin kendi hakkından daha ziyade başkalarının hakkına saygı göstermesi ve bu hakları verme hususundaki sorumluluk ve görevi üzerinedir. Bu sebeple denilebilir ki, İslam hukuku haklardan ziyade görevler üzerine kuruludur. Yine denilebilir ki, İslam'ın insan onuru anlayışı, 1948 İHEB'inde sıralanan hak-esaslı insan hakları yaklaşımına göre, modern insan hakları doktrinine daha objektif bir temel temin etmektedir.[64]

Diğer yandan onurunun korunmasını isteyen bireylerin başkalarının onurunu koruma gibi bir yükümlülüğü vardır. Zira değerli, onurlu ve şerefli olmak, insanın ahlaki duyarlılığa sahip hür ve akıllı bir varlık olarak sorumluluklarını yerine getirmesiyle orta-

62 Donnelly, (2), s. 306.

63 bk. http://www.un.org/en/documents/udhr/hr_law.shtml ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, Giriş böümü.

64 Kamali, (1), s. 3.

ya çıkan ayrıcalıklardır. Tanrı'ya karşı sorumluluklarını yerine getirenler Tanrı katında değer, onur ve saygınlık kazanırlar. İnsanlara karşı sorumluluklarını yerine getirenler de insanların gözünde değer, şeref ve saygınlık kazanırlar. İnanan için insana karşı sorumlu davranmak Tanrı'ya karşı sorumluluğun gereğidir.[65]

Müslüman'da var olması gereken bu sorumluluk ve görev bilinci İslam'ın insanı interaktif, sosyal ve ahlaki bir öğe olarak görmesinden de kaynaklanır. İnsanın, varlığının tam anlamını kavrayabilmesi için sosyal ve tabiat ortamıyla aktif ilişki içinde olması zorunludur. İyilik ya da Kur'an'ın ifadesiyle "birr ve takva" bireysel kazançtan ziyade sosyal kazançtır.[66] Pratik olarak bütün ahlaki öğeler sosyal vurgulara sahiptir. Âlicenaplık, mertlik, hakkaniyet ve sadakat gibi değerler, bunlara sahip birileri olmasaydı, anlamsızlaşırdı.

İnsanın ahlaki gelişimi kendisine saygıyla başlar ve diğerlerine araç olarak değil amaç olarak muamelede bulunma safhâlârına ulaşır. İnsan kendisini gördüğü gibi, başkalarını gören açık bir varlıktır. Ortak kaderi paylaştığı bir topluma ait olduğunu hisseder. Dolayısıyla sadece kendisinin iyi olması yeterli değildir; başkalarının da iyi olması için çalışmalıdır. O sadece tabiat ve sosyal ortamı anlayan bir varlık değil aynı zamanda onu değiştirebilen bir varlıktır da.[67]

İslam hukukuna yönelik eleştirilerde mikyas olarak genellikle İHEB kullanılır. İddia edilen odur ki İHEB Batı toplumunun siyasi kültüründe kök salmış ve Batı liberalizmi içinde gelişen felsefi yaklaşımlarla beslenmiştir. Hal böyle olunca onun özellikle Batı'dan farklı tarihi tecrübelere ve dünya görüşüne sahip topluluklara uygulanması, ilkelerinin evrensel geçerliliğini gerektirir. Ancak bu ilkelerin evrenselliği sorunludur. Zira insan haklarının evrensel ilkeler olduğu iddiasını dayandırdıkları argümanlar genel kabule mazhar olmaktan uzaktır. Mesela bazıları farklı coğrafi ve kültürel geçmişe sahip halkların, eşit derecede sahip olunabilecek hak ve özgürlükleri paylaştığı gerçeğine vurgu yaparlar. Bazıları da İHEB'nin BM'yi oluşturan değişik milletlerden temsilciler tarafından yapılandırıldığını ve dolayısıyla da bütün bu millet ve kültürlerin desteğine sahip olduğuna işaret ederler. Ve yine diğer bir kısmı insan haklarının bireyleri modern ulus devletin saldırısından korumak için modern çağda geliştirildiğini, ulus devlet anlayışının bütün toplum ve kültürlerin temel siyasi yapısı olması sebebiyle de, bireysel özgürlüğü korumak için insan haklarını kabul etme ihtiyacının kendiliğinden evrenselleştiğini ifade ederler.[68]

---

65 Güler, 152.

66 Bakara, 2/177.

67 Casiye, 45/12,13,15.

68 Safi.

Ancak insan haklarının evrenselliği ile ilgili bu savlar problemlidir. Zira kültürel farklılıkların değerler ve algılar üzerine inşa edildiği gerçeği ya tamamıyla göz ardı edilmekte ya da BM aracılığıyla yapılan antlaşmaların siyasi elitin üzerinde uzlaştıklarından çok daha fazla içeriğe sahip olduğunu görmezden gelmektedirler. Dahası halkı adına konuşan pek çok üst düzey gelişmekte olan ülke yöneticisi siyasi meşruiyete ve toplum desteğine sahip bile değildir. Ve toplumunun kavgalı olduğu etraf kültürlerin ideolojik görüşünü savunmak durumundadırlar. Böyle olunca gerçek demokrasinin bulunmadığı bir ülkenin resmi politikalarının, bu ülke halkının tercih ve görüşlerini yansıttığını kim söyleyebilir.[69]

Şayet Batı'nın insan hakları doktrini evrensel bir iddia için sağlam temellere dayanmıyorsa, daha sağlam bir kriter aranmalı değil midir? Burada İslam'ın değerleri ve inanç sistemi içinde kökleri bulunan, din, cinsiyet, ırk ve milliyet ayırımı yapmaksızın bütün vatandaşların haklarını koruma altına alan ve menfaatlerini savunan kriterleri hatıra gelmektedir. [70]

Çünkü Kur'an ayetleri açık ve gelişmiş insan onuru kavramını somutlaştırdığı için, İslam hukuku kurallarını, özellikle kamu hukuku alanını Kur'an'ın insan onuru fikri üzerine inşa etmek, cinsiyet din ya da etnik ayırım yapmaksızın medeni ve siyasi özgürlüklerin korunmasını sağlayacaktır. Dahası insan onuru fikrinden hareketle işe başlamak pek çok bilginin Batı ile özdeşleştirdiği bireysel özgürlükle sınırlı olmayan bir özgürlük geleneğini de geliştirme potansiyeline sahiptir. Bireysel özgürlükle sınırı olmayandan kasıt, Batı'nın homojen yapısı ile alakalıdır. İslam ise toplumu homojen görmez. Dolayısıyla İslam toplumlarında kişilerin özgürlüğünün yanında etnik ve dinî grupların özgürlüğü de önemsenir. [71]

KAYNAKÇA

Aslan, Nasi, İslam Yargılama Hukukunda "Şuhudu'l-Hal" Jüri, Beyan Yay. İstanbul 1999.

Aydın, Mehmet, "*Ethics and the Dignity of Man*" Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1983, ss. 45-50.

Boisard, Marcel A, "*Batının Kamu ve Uluslararası Hukukuna İslam'ın Muhtemel Tesiri Üzerine*" terc. Şemsettin Ulusal, Marife, Yıl: 4, sy. 2, Konya 2004, ss. 245-266.

Bulut, Nihat, "*Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış*", EÜHFD, *c. XII, sy. 3–4 (2008), ss. 1-12.*

69 Age.

70 Age.

71 A.g.e

Cockayne, James, "*Islam and International Humanitarian Law: from a clash to a conversation between civilazition*", IRRC, September 2002, c. 84.

Donnelly, Jack (1), *Human Dignity and Human Rights*, Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the UDHR Protecting Dignity: An Agenda for Human Rights Research Projeckt on Human Dignity, USA, JUNE 2009.

Donnelly, Jack (2), "*Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights*", *The American Political Science Review,* c. 76, sy. 2, (Haziran 1982).

Düzgün, Şaban Ali, "*İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik*", Kelam Araştırmaları Dergisi, V/1 (2007), ss.1-12.

el-Âlûsi Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud, Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Dâru'l-Hadis, Kahire 2005.

el-Fehd, Nasır b. Hamed, et-Tenkîl bima fî (Beyani'l-Museggafîn) mine'l-Ebâtîl, http://tawhed.ws/c?i=100 (erşm. Trh. 14.03.2013).

el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1408/1988.

Ersoy, Mehmet Akif, Hz. Ali Diyor ki..Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1959.

es-Serahsi, Muhammed b. Ahmed, Usulu's-Serahsi, Eda Neşriyat, İstanbul 1990.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muammed, Fethu'l-Kadîr, Dâru'l-Vefa, Beyrut, 1418/1997.

et –Turki, Abdullah b. Abdi'l-Muhsin, Hukuku'l-İnsan fi'l-İslam, http://d1.islamhouse.com/data/ar/ ih_books/single/ar_hokak_alnsan_in_islam.pdf. (erşm. trh. 25.03.2013).

GÜLER, İlhami, "*Universal Declaration of Human Responsibilities*", Islamic University of Europa Journal of Islamic Research (İslam Araştırmaları), c. 2, sy. 2, Aralık 2009.

İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer, Reddu'l-Muhtâr 'ale'd-Düri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr (I-XII/ XI-XII Tekmile), thk-tlk., Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvıd, Dâru'l-Kutubi'l-'İmiyye, Beyrut 1415/1994.

Kamali, Mohammad Hashim (1), *"Human Dignity in Islam"*, International Institute of Advanced Islamic Studies (IAIS) Malaysia, s. 1, http://www.iais.org.my/e/publications/articles.html , (Erşm. Trh. 02.02.2013).

Kamali, Mohammad Hashim (2), The Dignity of Man: an Islamic Perspective, Cambridge: Islamic Texts Society, 2002.

KAYAOĞLU, İsmet, "İslam'da Adalet Mefhumu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c. 27 sy. 1, 1986.

KUÇURADI, Ionna, *"İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları"*, Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları, ed. Ulrike Dufner, 1. Bsk., Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, İstanbul 2008, ss. 77-81.

Kutub, Seyyid, İslam'da Sosyal Adalet, trcm. Yaşar Tunagür ve M. Adnan Mansur, İstanbul 1962.

Makdisi, John A., "*The Islamic Origins of the Common Law*", 77 N.C. L. Rev. http://www.myrevival.com.au/image/data/Makdisi-islamic%20origin%20of%20Common%20Law.pdf (eşm. Trh. 01.04.2013).

McCrudden, Christopher, "*Human Dignity and the Judicial Interpretation of Human Rights",* New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi Uluslararası Hukuk ve Adalet Enstitüsü Konferans Serisi, 17 Nisan 2008.

Morris, Bertram, "*The Dignity of Man*", Ethics, C.. 57, Sy. 1 (Ekim., 1946), ss. 57-64.

Mozaffari, Mohammad Hossein, "*The concept of Human Dignity in the Islamic Thought*", Hekmat Quarterly Journal, Canadian House of Wisdom, sy. 4, ss. 11-27.

Nayef R. F. Al-Rodham,"*Introduction: A Thousand Years of Amnesia*", The Role of the Arab Islamic World in the Rise of the West: Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations, ed. Nayef R.F. Al- Rodhan, New York 2012, ss. 1-25.

Peters, Ruud, "*Islamic Law and Human Rights: a contribution to an ongoing debate*", Islam and Christian- Muslim Relations, c. X, sy. 1, 1999.

Safi, Louay M. "*Human Rights and Islamic Legal Reform*", **louaysafi.com** (Erşm. Trh. 12.03.2013).

Schachter, Oscar, "*Human Dignity as a Normative Concept*", The American-Journal of International Law, c. 77, sy. 4 (Ekim 1983), (ss. 848-854).

Songur, Haluk, *"Human Rights and Islam: An Attempt to Compare the Farewell Adress of the Prophet and the Magna Carta"***,** SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2007/2, sy. 19, ss. 1-16.

Şentürk, Recep, "*İsmet*", DİA, XXIII/136-139, İstanbul 2001.

The Catechism of the Catholic Church, Bölüm I, Kısım 1, Madde 1, Paragraf 6, http://www.vatican.va/archive/ENG0015/__P1B.HTM (erşm. trh. 20.03.2013).

Troll, Christian SJ, ***"Welchen Stellenwert haben Menschenwürde und Religionsfreiheit im Islam?",*** www.sankt-georgen.de/leseraum/troll18.pdf .

Watanabe, Lisa, "***The Possible Contribution of Islamic Legal Institutions to the Emergence of a Rule of Law and Modern State in Europe***", The Role of the Arab Islamic World in the Rise of the West: Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations, ed. Nayef R.F. Al- Rodhan, New York 2012, ss. 61-84.

Weeramantry, C.G., Justice Without Frontiers: Furthering Human Rights, Kluwer Law International, The Hague 1997.

OTURUM BAŞKANI- Şemsettin hocaya biz de teşekkür ediyoruz.

Bu tebliğden sonra da açıkça gördük ki sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerin de onuru Efendimizden, öğrenmeleri gerekmektedir. Onların da buna ihtiyacı var.

Bu vesile ile ilgili ben hemen kısa bir şey söyleyeyim sonra müzakerecileri buraya alacağım.

Efendimiz (s.a.s.) bir savaştan sonra esirler arasında o yana bu yana koşan, bağıran, çağıran bir kadın gördüler. Durumunu sordurdu. Gelen cevap şu: Bu kadının küçük bir çocuğu varmış, o çocuğu başka bir sahabeye vermişler yani çocuğu anasından ayırmışlar, hepsi bu. Efendimiz (s.a.s.) derhal çocuğun anasının yanına iade edilmesini emretmiştir.

Bu tabloyu siz eğer daha dün Bosna Hersek'te çocuklara yapılan işkencelerle yan yana koyarsanız Efendimizin düşman olan insana dahi nasıl davrandığını çok güzel görürsünüz.

Daha dün Bosna Hersek'te annesinin gözü önünde çocuğu öldürdüler –basına yansımıştı- ve çocuğun etinden anasına yedirmişler.

Onun için diyoruz ki Batı'nın bize insan haklarından bahsetmeye hakkı yoktur. (Alkışlar)

Bir Batılı gelip bana insan haklarından bahsetse derim ki sen önce kendi sabıkalarını bir temizle, senin tarihin sabıkalarla doludur.

Bir de İslam hukukuyla ilgili hemen bir ilkeye işaret edip bitireceğim.

Bizim en temel kaidelerimizden bir tanesi beraat-i zimmet asıldır kaidesidir. Yani bir insan normal olarak suçsuzdur, borçsuzdur, bir başkasına borcu olmayan şahsiyetli,

onurlu bir insandır. Böyle kabul edilir. Eğer suçlu ise ya da borçlu ise bunun ispatı gerekir. İspat edilemezse bu insanın zimmeti gereği tertemiz kabul edilir.

Bu duygularla bütün arkadaşlarıma teşekkür ediyorum ve buyurun diyorum.

İzninizle müzakerecileri alacağım.

Müzakerecileri de sırayla buraya davet ediyorum. Dr. Ali Pekcan, Doç. Dr. Kaşif Hamdi Okur, Prof. Dr. Ahmet Yaman buyurunuz.

Vakitlerine son derece riayet edecek olan müzakereci arkadaşlarımıza ben şimdiden teşekkür ediyorum. Sırayla Dr. Ali Pekcan'dan başlıyoruz.

Ali Pekcan hocam süre beş dakika.

Ali Pekcan hocam Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezinde fıkıh hocasıdır. Kendisinden güzel şeyler dinleyeceğimizi ümit ediyoruz.

Buyurun Ali Bey. Süreniz beş dakika.

MÜZAKERELER

Dr. Ali PEKCAN[1]

Yrd. Doç. Dr. Abdullah BENLİ' YE ait "İslam Hukukunda İnsan Onuru" Başlıklı Tebliğ Metnine Dair Müzakere

Biz bu yazımızda önce muhteva daha sonra teknik içerikli bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

I. TEBLİĞİN MUHTEVASI ÜZERİNE:

a-Tebliğin tamamı göz önüne alındığında genel olarak konunun yeterli sayılabilecek şekilde işlendiği görülmekle birlikte, bazı mülahazalarımızı da burada zikretmek istiyoruz.

Her şeyden önce konu başlığının muhteva ile tam örtüşmediğini düşünüyorum. Zira tebliğin tamamına yakın bölümünü "*insan onuruna Yönelik saldırılar ve bunları önlemeye yönelik hükümler*" oluşturmaktadır. Buna göre, tebliğ başlığının, "*İslam Hukukunda İnsan Onuru ve Bunu Korumaya yönelik Tedbirler*" şeklinde olması daha uygun olurdu.

b-Giriş kısmı biraz daha kısa olabilirdi. Bir de şu hususa işaret etmek yerinde olur sanırım. Konu romantik bir söylemle başlatılıyor, daha sonra sert ve normatif nitelikli ahkam analizine geçiş yapılıyor. Bu geçiş oldukça belirgin bir durum gibi geliyor… Üslup gözden geçirilmeli.

c-"*İslam Hukukunda Kişilik Hakları …*" adlı birinci ana başlık numaralandırılmamış buna bir numara verip, diğer başlıkla ilintilendirmek mümkün müdür? diye düşündüm.

---

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi.

d-Eğer önceki ana başlık ve numarası kalacaksa, Romen rakamlı (I) nolu başlık muhtevasına göre, sadece "*Kur'an'da…*" değil konu içerisinde hadislere de yer verildiğinden "*Kur'an ve Sünnet'te …*" biçiminde olabilir.

e-"*Nişanı Bozmak*" başlığında anlatılanlar, çok uzun olduğu ve yer yer tekrarları barındırdığından mutlaka kısaltılmalı. Özlü cümlelerle izah yoluna gidilmeli.

f-Tebliğin son kısmındaki "Erş" üst başlığı iki alt başlıkla ele alınırsa konu daha iyi anlaşılacaktır.

Örneğin, (a-*Erş çeşitleri; b-Erşi'in" manevi tazminat açısından değerlendirilmesi bölümü*) gibi.

g-Tebliğin sonuç kısmı sanki müstakil bir bölüm gibi yeni verilerle işlenmektedir. Bilimsel çalışmalarda ***Sonuç*** bölümünün karakteristik özelliği; konunun işlenmesi ve incelenmesi sonucunda ulaşılan vargı ve sonuçların özetlenmesi şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla genel ifadeler kullanılarak bu kısım kısaltılmalı.

II. TEKNİK DEĞERLENDİRME:

Tebliğde oldukça çok sayıda imla hatası, konunun akışını zedeleyen söylem şekilleri bulunmaktadır. Bunlar, tebliğ metni yeniden okunarak mutlaka düzeltilmelidir. (*Düzelti metni tebliğciye verileceğinden oradaki belirtilen hususlar yerinde görülecektir.*)

Öte yandan –özellikle-, dipnotların veriliş biçimi bilimsel ölçütlere büyük ölçüde uyulmamıştır. Tebliğ düzenleyicilerinin belirttiğine göre, dipnot ve referanslarda mutlaka TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki yazım ve imla kurallarına uyulması gerekmektedir. Bu uygunsuz durumlar şöylece sıralanabilir.

1- Eserler verilirken, önce soy isim, ya da meşhur isim daha sonra diğer detay isim bilgileri verilmelidir. Bu tebliğ metninde buna büyük oranda riayet edilmemiştir.

2- Dipnotlarda çok kısaltmaya gidilmekte, üşenme gibi bir hal sezilmektedir. Hâlbuki bu kelime ve sözcükleri tamamlayarak yazmak gerekir. (Örn. İstanbul, gibi.)

3- 10 nolu dipnotta "*Ebu Yusuf'*un eseri zikredilmemektedir. Bu hangi eserden alınmıştır? Bu belli değil, mutlaka belirtilmeli.

4- *İbn Kesir'in Muhtasarı*ndan alıntı yapılmış, ihtisarın adı ve yapanı, basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir. (bk.23, 24, 104, 112, 113.nolu dipnotlar.)

5- 27 nolu dipnotta bir yanlışlık olmalı. Bu yeniden verilmeli.

6- 37 ve 81 nolu dipnottaki eserlerin, ***doktora tezi*** olduğu söyleniyor, basılı mı değil mi belirtilmiyor. Bu açıklanmalı.

7- 91. dipnottaki ***Ebu Zehra***'ye ait eserin adı, "***el-Ahvalü'ş-şahsiyye***" olup, sıfat tamlamasıdır. Bu atlanmış, düzelmeli …

8- 133 nolu dipnota ihtiyaç varsa, bu kadar detay vermeye gerek yok, kısaca adları verilebilir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, yukarıda sözü edilen hususlar göz önüne alınarak yeniden bir okuma ve düzeltme yapılmak kaydıyla konunun yeterli oranda işlendiğini söylemek mümkündür, tebliğciye yeni çalışmalarında başarılar dileriz.

OTURUM BAŞKANI- Ali hocaya teşekkür ediyoruz.

Elçiye zeval yok, bize beş dakika dediler biz de ona uymak zorundayız. Kızacaksanız bana değil başkasına kızın.

Dr. ALİ PEKCAN- Biz size kızamayız muhterem hocam. Size çok şey borçluyuz. Allah razı olsun.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyorum.

Şimdi sıra Doç. Dr. Kaşif Hamdi Okur hocada. Kendileri Çorum Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Öğretim Üyesidirler.

Buyurun.

Doç. Dr. Kaşif Hamdi OKUR[1]

Sayın Başkan ve Değerli dinleyiciler,

Yüce Allah'ın "en güzel biçimde yarattığı"[2] insanoğluna, onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak amacıyla "içlerinden birisi"[3] olarak gönderdiği, kendisini "ben de sizin gibi bir insanım"[4] şeklinde tanımlayan o yüce elçiyi andığımız bu günde, hepinizi hürmetle selamlıyorum.

Bu oturumda yer alan tebliğlerden, Rıfat Oral tarafından sunulan "İslam Hukukunda İnsan Onurunun Evrensel Parametreleri (İnsan Onurunu Korumaya Yönelik Hükümler, İnsan Onuruna Karşı İşlenen Suçlar)" başlıklı tebliğin müzakeresini yapmam öngörülmüştür. Bu çerçevede bazı tespitlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum.

Sayın Oral tebliğine, İslam'ın insana ve insan onuruna verdiği değeri dile getiren bir girişle başlamıştır. Akabinde altı ana başlık çerçevesinde, insan onuru kavramıyla ilişkilendirmek suretiyle İslam hukukunun bazı özelliklerine ve müesseselerine yer vermiş, doktrinde ele alınan kimi hükümlere temas etmiştir. Oral tebliğine son verirken, "insanı merkeze alan İslam hukuku çalışmalarında, insan onurunun evrensel yapısı göz önüne alınarak Kur'an ve sünnet ışığında bir hukuk modeli inşa edildiğine" dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yalnızca Müslümanların değil bütün dünya insanlarının İslam hukukundan öğreneceği çok şey olduğunu vurgulamaktadır.

Tebliğ ile ilgili mülahazalarıma, terminolojiyle alakalı bir hususa dikkat çekerek başlamak istiyorum. Bilindiği üzere bizim kendi ilim dilimizde bir Müslümanın dışa yansıyan eylemleri (amel) açısından, uyması gereken doğru davranış formlarını ele alan disiplinin adı "fıkıhtır". Fıkıh, birçok müçtehidin nassları merkeze alan yorum ve içtihat faaliyetleri neticesinde meydana gelmiş bir doktrini ve bu vadiden yürütülen

1 Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Tîn, 95/4.

3 Tevbe, 9/128.

4 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

tefekkür tarzını ifade etmektedir. Dolayısıyla burada çok sayıda içtihattan ve bu içtihatların kurumsallaşmış biçimi olan mezheplerin görüşlerinden bahsediyoruz. Mezhep yapılanması, kendi mantığı içerisinde tutarlı olan fıkhi tefekkür biçimleri ortaya koymak suretiyle, birçok alternatif görüşün doğmasına ve fıkıh birikiminde bir zenginliğin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan herhangi bir görüş ele alınırken "falan müçtehidin" ve "falan mezhebin" görüşü olarak takdim edilmelidir. Bu sayede her bir görüşün dayandığı fıkhî tefekkür mantığını doğru bir şekilde tespit etme ve görüşler arasında sağlıklı mukayeseler yapma imkânı doğacaktır. Ancak yirminci yüzyılda, menşei Batılılara dayanan "İslam hukuku" adı altında bir terim ortaya çıkmış ve son derece yaygınlık kazanmıştır. Bu tabir aynı zamanda yeni bir yaklaşım tarzını da beraberinde getirmiştir. Artık mezhepler arası farklılıkları ve bunların dayandığı temelleri yeterince dikkate almayan genellemeci bir üst dil ortaya çıkmış ve "İslam hukukuna göre" şablonu sahaya hâkim olmuştur. "İslam hukukuna göre" klişesiyle takdim edilen hüküm ise genelde, bir araştırmacının doktrin içerisinden kendi amacına uygun bularak tercih ettiği bir içtihat olmaktadır. Böylece her konuyla alakalı en uygun çözümün "İslam hukukunda" yer aldığı gösterilmek istenmiştir. Fakat ilgili tavrın neticesinde görüş ve içtihatların kendi bağlamından koparılmış olmasının yanında bir netice daha ortaya çıkmaktadır. İslam hukukunun görüşü olarak ortaya sürülen içtihada ve dayandığı hukuki mülahazalara yönelik tenkitlerin muhatabı artık o içtihadı ortaya koyan ve savunan müçtehitler değil, soyut bir mefhum yani sistemin kendisi olacaktır.

Dikkat çektiğim bu hususu somutlaştırmak için Sayın Oral'ın tebliğinde yer alan bir örneğe temas etmek istiyorum. Tebliğ metninde "İnsan Onuruna Karşı İşlenen Suçlar" ana başlığı altında "Duyarsızlık" alt başlığına yer verilmiş ve burada "Kasâme" konusuna atıfta bulunulmuştur (s. 17). Bilindiği üzere fıkıh birikiminde kasâme uygulamasını muteber kabul etmeyen müçtehitler vardır.[5] Kasâmeyi kabul edenler arasında ise uygulanış biçimi açısından ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Özellikler Hanefiler ve diğer üç mezhep arasında temel bir farklılık söz konusudur. Hanefilere göre maktulün velileri tarafından seçilen kişiler yemin ederken, diğerlerine göre yemini maktulün velileri etmektedir. Ayrıca kasame yapılmasını gerektiren gerekçeler arasında da ihtilaf vardır. Tebliğ metninde herhangi bir ekole atıf yapılmamakla birlikte Hanefilerin kasame anlayışı anlatılmaktadır. Çünkü "bir yerde ceset bulunup da katili tespit edilemezse o mahalledeki kişilere yemin ettirilmesi" anlayışı Hanefilerde vardır. Sayın Oral "yemin ederlerse idam (kısas) cezası düşer ama o cesedin diyetini öderler" şeklinde bir cümleye yer vermiştir. Bu konuda biraz tafsile ihtiyaç vardır. Malum olduğu üzere Hanefilerin kasame anlayışında kısas söz konusu olmayıp uygulanan müeyyide

5 İbn Rüşd, ***Bidayetü'l-Müctehit***, İstanbul 1333, c. II, s. 357; Ömer Nasuhi Bilmen, ***Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu***, İstanbul 1950, c. III, s. 193.

sadece diyet ödenmesidir.[6] Ancak yemin etmekten kaçınan bir kişi, yemin edinceye ya da suçu işlediğini ikrar edinceye kadar hapsedilir.[7] Yeminden kaçınmada uygulanacak müeyyide, iddia edilen eylemin niteliğine göre değişmektedir.[8] Yine Sayın Oral "İslam hukukuna göre hiçbir kişinin kanı yerde kalmaz." şeklinde bir cümle kullanmıştır. Ancak kendi referans verdiği Hanefi kitabında yerleşim yerlerine yakın olmayan, hiç kimsenin mülkiyetinde bulunmayan açık bir arazide bulunan cesetten dolayı ne kasame uygulaması ne de diyet ödemesi yapılmayacağı zikredilmiştir.[9] Bu hükmün arka planındaki düşünce ise, böyle bir yerde maktulün kimseden yardım isteyemeyeceği, dolayısıyla hiçbir kimsenin taksir ve duyarsızlıkla suçlanmayacağı hususudur.[10] Mamafih mezheb içerisinde bu durumda hazinenin diyet ödeyeceği görüşünde olan fakihler de bulunmaktadır.[11] Metinde ekoller arasındaki görüş farklılıklarına yer verilmemekle birlikte, dipnotta dört mezhepten birer kaynağa atıf yapılmıştır. Ancak referans verilen Maliki kaynağında, tebliğde savunulanın aksine bir kimsenin öldürülmüş olarak bir yerde bulunmasıyla kasame yapılamayacağı, zira katilin maktulü öldürdükten sonra dikkatleri başkasının üzerine çekmek için ilgili yere atmış olabileceği hükmü yer almaktadır.[12] Rıfat Hocamız burada genel bir "İslam hukuku" söyleminden hareket etmek yerine, insan onuru açısından önemli bulduğu, Hanefilerce benimsenen kasame uygulamasını ele alarak, bu uygulamanın dayandığı hukuk mantığı üzerinde dursaydı daha isabetli bir sonuca ulaşabilirdi. Bütün bunların yanı sıra, duyarsızlık kavramı kasame ile irtibatlandırılıp insan onuruna karşı işlenmiş bir suç olarak takdim edilmeden önce, ilgili uygulamanın dayandığı hukuki mülahazanın günümüzde ne derece işlevsel olduğu sorgulanmalıdır. Aşiret yapısının ve fertlerin de asayişin sağlanmasında aktif rol aldığı eski mahalle hayatının fonksiyonel olduğu bir sosyal çevrede, kasame önemli bir işlev görebilir. Ancak güvenliği sağlamanın kamu gücünün tekeline geçtiği modern dönemlerde, özellikle büyük şehirlerdeki hayat şartlarını düşünürsek kasame aynı fonksiyonu

---

6 Bilmen, ***Kamus***, c. III, s. 165.

7 Kasani, ***Bedâiu's-Sanâî***, Beyrut 1986, c. VII, s. 289. Ebu Yusuf'a göre ise yeminden kaçınan hapsedilmeyip doğrudan diyet ödemekle yükümlü olur. bk. Mavsılî, ***el-İhtiyâr***, Kahire 1951, c. V, s. 55. Doktrinde yeminden kaçınmanın devamı halinde maktul yakınlarının talebi üzerine doğrudan diyet ödeneceğini öngören bir görüş de bulunmaktadır. bk. Kasani, ***Bedâiu's-Sanâî***, c. VII, s. 289.

8 bk. İbn Abidin, ***Reddü'l-Muhtâr***, Beyrut 2003, c. X, ss. 307-308; Ömer Hilmi, ***Miyar-ı Adalet***, İstanbul 1301, s. 48 (Mad. 148).

9 bk. Kasani, ***Bedâiu's-Sanâî***, c. VII, s. 289. Ayrıca bk. Mavsılî, ***el-İhtiyâr***, c. V, s. 58; Bilmen, ***Kamus***, c. III, s. 175.

10 Meginâni, ***el-Hidaye***, İstanbul 1986, c. IV, ss. 221-222; Meydânî, ***el-Lübâb***, Beyrut ts., c. III, s. 175.

11 İbn Abidin, ***Reddü'l-Muhtâr***, c. X, ss. 311-312.

12 Derdîr, ***eş-Şerhu'l-Kebir***, Mısır ts., c. IV, s. 292; Dusûkî, ***Hâşiye***, Mısır ts., c. IV, s. 292 (***eş-Şerhu'l-Kebir*** ile birlikte); . Bilmen, ***Kamus***, c. III, s. 181.

icra edemeyecektir. Bu bağlamda Hanefi metinlerinde yer alan, cesedin umuma ait yol, çarşı, köprü, büyük camii vb. yerlerde bulunması halinde buraların korunmasının özel şahısların değil kamunun vazifesi olduğu için, kasame uygulanmaksızın diyetin hazineden ödenmesi gerektiği içtihadı[13] oldukça anlamlıdır. Dolayısıyla günümüz şartları açısından kasame uygulaması, çok boyutlu olarak irdelenmelidir.

Ekol sistematiği ile ilgili problemin yanı sıra tebliğ metninde dikkati çeken bir başka husus, yer yer iddialı genellemelere başvurulmasıdır. Mesela "İslam hukuku ve evrensel normlar" adını taşıyan birinci ana başlığın altında "hukuk dili" şeklinde bir alt başlık bulunmaktadır. Bu kısımda, tebliğcinin ileri sürdüğü tezin net olarak anlaşılamaması bir yana, "… dünyanın neresine giderseniz gidin zinanın evrensel bir tarifi vardır, o da evlilik dışı ilişkidir. Bunu değiştiremezsiniz." şeklinde bir ifade yer almaktadır (s. 2). Çok uzağa gitmeksizin ülkemizdeki mevzuatı hatırlayacak olursak, zinanın suç sayıldığı dönemde Türk pozitif hukukunda bu kavramın hukuki tanımı "evli bir şahsın eşinden başkasıyla cinsi münasebette bulunması" şeklinde anlaşılıyor, karının ve kocanın zinası ise farklı şartlar çerçevesinde tahakkuk ediyordu. Bu anlayışa göre evli olmayan iki insan arasındaki ilişki zina kapsamına girmemektedir. Oysaki fıkıh açısından zina "bir akd-i şerî olmaksızın yapılan haram mücâmeat"ı ifade etmektedir.[14] Aynı bölümde "bugün bir başkası faizi yeniden tarif edelim diyemez" iddiasının akabinde faizin "para satışından/krediden elde edilen kar" olduğu söylenmektedir. Mamafih iktisatçılar arasındaki yaygın olan anlayışa göre faiz, "paranın kiralanması karşılığında hak edilen bedel" şeklinde anlaşılmaktadır.[15] Ancak meseleyi fıkıh açısından ele aldığımızda, tebliğ metninde de atıf yapılan "ribe'l-fadl" çerçevesindeki uygulamaların bir bölümünü kapsam dışı bırakacak bir genellemeye ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Bir başka dikkat çekici genelleme ise buluğ çağı ile eda ehliyetinin tamamlanacağı, artık "o kişinin her türlü hukuki tasarrufunun başkasının iznine bağlı olmaksızın geçerli olacağı" ifadesidir (s. 3). Fakat tebliğ metninde de yer verildiği üzere "hacr" uygulaması çerçevesinde belli gerekçelerle hukuki tasarruflara kısıtlama getirilmektedir (s. 9). Bunların yanında bir hususu daha vurgulamakta fayda görüyorum. Sayın Oral cezaların şahsiliği konusunu işlerken mali cezalarda akılenin ödemeye katılmasını bir istisna olarak takdim etmektedir (s. 7). Bu yaklaşım birçok müellif tarafından da dile getirilmektedir. Ancak akıle konusunda monografik çalışma yapmış bir kişi olarak şahsen, akılenin ödenmesine katkıda bulunduğu diyetin, hukuki nitelik olarak bir ceza değil, bir tazminat olduğu

13 Kasani, ***Bedâiu's-Sanâî***, c. VII, s. 289; Mavsılî, ***el-İhtiyâr***, c. V, s. 57; Ömer Hilmi, ***Miyar-ı Adalet***, s. 55 (Mad. 169); Bilmen, ***Kamus***, c. III, s. 171.

14 Konuyla ilgili olarak bk. ***Türk Hukuk Lügatı***, Ankara 1991, s. 371; Naci Şensoy, "Zina Cürmü", ***İÜHFM***, c. VIII/1-2, İstanbul 1942, ss. 78-79.

15 Sami Uslu, ***İslam'da Faiz Yasağı ve Çağdaş Finans***, İstanbul 2005, s. 17.

kanaatini taşıyorum. Doktrinde bu hususu destekleyecek çok sayıda veri bulunmaktadır. Bu bakımdan akıle uygulaması, cezaların şahsiliği prensibi ile ters düşmemektedir.[16]

Sonuç olarak, Rıfat Oral tebliğinde fıkıh birikiminde yer alan, insan onuruyla ilişkilendirilebilecek birçok hususu geniş bir yelpazede ele almıştır. Kimileri, üzerinde monografik çalışmayı gerektirecek derecede kapsamlı olan bu hususlara, belli bir kavramla ilişkili olarak ve bir tebliğ sınırlılığı içerisinde temas etmek, şüphesiz bazı riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bir kısmına işaret ettiğimiz kapalılıklar ve tavzihe muhtaç noktalar, söz konusu riskin yansımasıdır. Doyurucu bir bibliyografyaya dayanarak hazırlanmış olan bu muhtevalı tebliğin sonucunda yazarın ulaştığı yargıya katılmamak mümkün değildir: İnsanların İslam'ın hukuki birikiminden öğreneceği çok şey bulunmaktadır. Ancak burada asıl sorumluluk, Musa Carullah'ın da dikkat çektiği gibi kaynakları anlayıp yorumlama konumunda olan fakihlerdedir.[17]

Sözlerime Rıfkı Melûl Meriç'in, çok sevdiğim ve bu tür toplantılarda okumayı itiyat haline getirdiğim, bir rubaisini okuyarak son vermek istiyorum. Meriç, İslami değerlerin insanlığa yapabileceği katkıyı şu mısralarla dile getirmektedir:

Her da'veti hep mağfiret âsâniyyet

Ma'rûfu safâ münkeri nefsâniyyet

Tahkîk ile binnetîce öğrendim ki

İslamiyyetle birdir insaniyyet.

Biz İslamiyet'teki güzellikleri tanıtıp temsil edebildiğimiz ölçüde, insanlık bu feyizli kaynaktan daha çok istifade edebilecektir, diyor ve hepinizi saygıyla selamlıyorum.

OTURUM BAŞKANI- Kaşif hocaya çok teşekkür ediyorum.

Ahmet Yaman hocam Antalya İlahiyat Fakültesi Dekanı. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

Vaktinde, vakit içerisinde insanın istediğini anlatabilmesi bir beceridir. Ben Ahmet hocayı bu beceride biliyorum eskiden beri şimdi de göreceğiniz gibi.

Buyurun.

16 Konuyla ilgili olarak bk. Kaşif Hamdi Okur, ***İslam Hukukunda Akıle Kurumu ve Sosyal Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi***, AÜSBE, Ankara 2003, ss. 49-57, 96-103 (yayımlanmamış doktora tezi).

17 Musa Carullah, ***Kavâid-i Fıkhiyye***, Örnek Matbaası, Kazan, s. 148.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN[1]

Efendim teşekkürlerimle birlikte arz-ı hürmet ediyorum. Cenab-ı Hakk'ın selam, rahmet, bereket, ihsan ve ikramının üzerimize olmasını diliyorum.

Sayın Şemseddin Ulusal, bizim daha önce de uluslararası hukuk ile ilgili çalışmalarını takip ettiğimiz değerli bir arkadaşımız. Yine bu alanda sunduğu bir bildiri ile bu sempozyumu zenginleştirmiş oldu. Kendisine teşekkür ediyorum.

Müzakere sadedinde ilk adımda, bildiriye yönelik eleştirilerimi sunacak, ardından da ele aldığı konuyu takviye edecek katkılarda bulunmaya çalışacağım.

Öncelikle, Şemseddin Bey'in bildirisi yanında diğer bildirilere de yönelik genel birkaç mülahazamı paylaşmak isterim:

Hem bu sempozyumda hem başka birçok sempozyumda şahit olduğumuz üzere biz, bildiri ile makaleyi birbirinden ayıramıyoruz. Bildiri, bir akademik sorunsalı bütün boyutları, uzantıları, tarafları ve delilleriyle ele alan bir araştırma değildir. Bu işlem makalede ve daha kapsamlı bir monografide yapılabilir. Bildiri, bilim insanının bir konuyla ilgili özgün tespit ve önerilerini ihtiva eden; ele aldığı konuya ilişkin o tarihteki perspektifini veren ve iddiası/tezi olan bir değerlendirmedir. Ama ne yazık ki, bizde bildiri sanki makale yazılıyormuş gibi hazırlanıyor, uzun mukaddimeler yapılıyor, kavramsal çerçeveler çiziliyor, peşrev bitip konuya henüz girmişken de 'süreniz doldu' uyarısına maruz kalınıyor. Aynı keyfiyet Şemseddin Bey'in tebliğinde de söz konusu. Bu cümleden olarak "onur" kelimesinin, bildirinin neredeyse üçte birini bulan uzun kavramsal analizine, genel anlamda İslam'ın hukuk anlayış ve kurumlarının Batı'ya etkisiyle ilgili uzun bilgi ve yorumlara, Batılıların İslam'ın hak ve özgürlük anlayışına yönelttikleri eleştirilere cevap yetiştirmeye gerek yoktu. Zaten kendisi de "hocam bu noktadan beni eleştirecektir" diyerek durumun farkında olduğunu beyan etti.

Yine gerek bu bildiride gerek diğer yazımlarda ve sunumlarda rastlanılan bir kusur, bazı isimlere fazla güvenmek ve genellemeler yapmak şeklinde tezahür ediyor. Bizi

1 Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi; Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

memnun edecek, duygularımızı okşayacak, iddiamızı parlatacak cümleler sarfedenlere ya da karizmalara insiyakî bir meylimiz oluyor. Oysa bizi memnun etmesinden önce, sözün hakikat eleğinden geçmiş olmasını dikkate almalıyız. Pasajlar halinde iktibaslar yapmadan, söyledikleri acaba ne kadar doğru, tutarlı, metodolojik ve nesnel, bu zaviyelerden değerlendirmeli; bunun için mukayeseler yapmalıyız. Öyle görünüyor ki Şemseddin Bey, John Makdisi ve Marcel Boisard'a fazla güvenmiş. Mesela John Makdisi'ye dayanarak jüri yargılama usulünün Batıda İslamın etkisiyle benimsendiğini zikretmiştir. Cümlesi şöyle: "İslam'ın Batı'ya bu alandaki tesirini şu örnek de gayet güzel göstermektedir. İngiltere'de jüri yargılama usulünün temelleri II. Henry döneminin ortalarında XII. yüzyılda atılmıştır. Genellikle Jüriler, yerel temsilcilerden meydana gelen 6 veya 12 erkek, üyeden oluşurdu. Jüri üyeleri yaşadıkları bölgede işlenen bir suç dolayısıyla yemin ederek yargılamaya dâhil olurlardı. 1166 yılında Henry II, İngiltere'de yukarıda tanımlanan "Çile Yargısı"nı sona erdirerek Jüri sistemine geçmiştir. Jüri uygulamasının bir bölümü de dâhil olmak üzere İngiliz Örfi Hukuku'nun pek çok içeriğinin İslam hukuk sisteminden türetildiği John A. Makdisi tarafından incelenmiştir". Sonrasında sayfalar boyu bunu izah etmeye çalışmış, "Gerçekten de bu sistem, tarihi seyri içerisinde "***şuhûd***", "***udûl***", "***şuhûd-ı udûl***", "***şuhûdu'l-kazâ***" ve en son Osmanlılarda "***şuhudu'l-hâl***" adı ile fıkıh kitaplarında ve yargı kayıtlarında devamlı karşımıza çıkar" diyerek İslam yargılama hukukunda farklı içerikleri tanımlamak için kullanılan kavram-terimleri -muhtemelen yine John Makdisi'nin etkisiyle- bu bilinen içeriklerinden soyutlayarak jüri yargılamasını gösteren terimler olarak takdim etmiştir.

Oysa jüri yargılaması İslam kaynaklarının önerdiği ya da Müslüman hukukçuların bilip uyguladığı bir yargılama sistemi değildir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mahkemeler genellikle tek hâkimli olarak kurulmuş, zaman içinde bazı yerlerde hâkim heyeti teşekkül etmiş yani çok hâkimli yargılamalar olmuş ama hiçbir zaman jüri usulü benimsenmemiştir. Jüri anlamı verilen "***şuhûd***", "***udûl***", "***şuhûd-ı udûl***", "***şuhûdu'l-kazâ***" ve Osmanlıdaki kullanımıyla "***şuhudu'l-hâl***", bilirkişi, istişare heyeti anlamındadır ve bunlar yargılama sırasında hâkime katkıda bulunurlar. Yargılamayı izleyip hâkimin ya da hâkimler heyetinin verdiği kararı imzalar ve kayıt altına alırlar.

Genellemeler de bizi her zaman zora sokar ve yarı yolda bırakır. Tarihimiz bütünüyle şeref sayfalarıyla mı dolu? Müslümanlar kusursuz mu? Tarihimiz ve geçmişimiz bir iman alanı mı? Batı'nın Müslümanlara söyleyeceği, kazandıracağı hiçbir şey yok mu? Batı, insan hakları konusunda bugün bize ışık tutamaz mı? Kopenhag kriterlerinin bize katkısı olmadı mı? Bugün Müslümanlar, hep Batılıların komplosuyla mı birbirini kırıyor? Somali'deki bombalama olaylarının arkasında kendisini "şeriat"a nisbet eden bir örgüt yok mu? Afganistan ve Pakistan'da Müslümanlar arasında etnik ve kabile esaslı savaşlar yaşanmıyor mu? Suriye ve Irak'ta akan kanda mezhep ihtilafının rolü yok mu? Demem o ki, hamasetten önce hakikati; duygudan önce aklı devreye almalıyız.

Tebliğin konusuyla ilgili katkıya gelince:

Objektif bir bakış açısıyla uluslararası ilişkilerin tarihçesini inceleyen birçok uzmanının da belirttiği gibi ***devletler hukuku***, insanlık tarihinde ilk defa, sadece ilkelerinin tespit edilmesiyle kalmayarak uygulama imkânı bulmuş ve sonuç olarak sadece Müslümanları değil gayrimüslim toplulukları da hak süjesi olarak ele almış bağımsız bir disiplin kimliğiyle bir "Müslüman ilmi" şeklinde doğmuştur. Ebu Hanife'nin 189/804 yılında vefat eden öğrencisi İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, verdiği eserlerle bu ilim dalının kurucusu olarak kabul edilmiş; bu önceliği taktir eden Alman hukukçular Göttingen'de onun adına bir uluslararası hukuk enstitüsü kurmuştur (Hans Kruse, Islamische Völkerrechtsiehre, s. XIV).

İslam dünyası dışında ise doktriner anlamda devletler hukuku ancak XV ve XVI. yüzyıllarda doğmuş, üstelik Francisco Victoria, Vasquez de Menchaca, Baltazar de Ayala, Francisco Suarez, Alberico Gentili ve Hugo Grotius gibi ilk kurucuları da İslam düşüncesinin Endülüs ve Sicilya üzerinden Batı'ya uzun yıllar ışık tuttuğu bölgeler olan İspanya ve İtalya'dan çıkmıştır.

Müslümanların geliştirdiği uluslararası ilişkileri ele alan bölümleri incelendiğinde, devletler hukuku alanının siyasi takdirler doğrultusunda sürekli şekil değiştiren bir keyfilikten kurtarılıp, esasları önceden belirlenmiş bir hukuki çerçeveye kavuşturulduğu görülmektedir. Adalet, kanunilik, ahlakilik, eşitlik ve ahde vefa gibi vazgeçilmez ilkelere oturan uluslararası ilişkilerdeki temel kural, Müslümanların ülkelerine ve değerlerine kastedilmediği ve İslam'ı tebliğ ve yaşama hürriyeti kısıtlanmadığı sürece barışçıl ilişkiler kurmak, hasmâne bir tavır takınmamaktır. Bu bakış açısı, barış esasına dayalı uluslararası ilişkiler kurma ve geliştirme konusunda İslam hukukuna geniş bir hareket alanı sağlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti yanında özellikle "*… Artık onlar sizi bırakıp çekilir de sizinle savaşmazlar ve barış teklif ederlerse, Allah onlara saldırmanıza izin vermez*" (Nisâ, 4/90); "*Bu yüzden biz İsrailoğullarına bildirdik ki, bir cinayetin veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın cezası olarak işlenmesi dışında, kim bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur; kim de bir hayat kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur …*" (Mâide, 5/32); "*Eğer onlar barışa yönelirlerse sen de barıştan yana ol ve Allah'a güven!..*" (Enfâl, 8/61); "*İçlerinden zulmedenler hariç, ehli kitapla en güzel şekilde mücadele edin*!" (Ankebût, 29/46); "*Allah, inancınızdan dolayı sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere nezaketle ve adaletle davranmanızı yasaklamaz… Allah yalnızca, din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselere dostlukla yaklaşmanızı yasaklar; kim onlarla dost olursa, gerçek*

zalimler işte onlardır." (Mümtehine, 60/8-9) mealindeki ayetleri, toplumlararası ilişkilerdeki ilkesel tavrın sulh yönünde olduğunu göstermektedir.

"Uluslararası hukukta insan onuru fikrinin gelişmesine İslam'ın katkısı" sadedinde şu somut örneklerle sözlerimi tamamlayacağım:

1. Fakihlerin çoğunluğu, Tevbe, 9/29. ayete dayanarak, eğer Müslüman toplumun varlık ve güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum söz konusu değilse savaş sırasında gayrimüslimlerden gelecek zimmet akdi yani Müslümanların hâkimiyeti altında özgürce yaşama sözleşmesi teklifini kabulün zorunlu olduğu görüşündedir. Bu antlaşma zimmîler açısından bağlayıcı bir özelliğe sahip değildir. Dolayısıyla istedikleri zaman antlaşmayı bozup ülkeyi terk etme hakkına sahiptirler. Buna karşılık Müslümanlar açısından bağlayıcı olduğu için zimmet antlaşması devletin tek taraflı iradesiyle feshedilemez. Zira 'ahde vefa' İslam'ın en temel ilkelerinden biridir.

2. "***Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.***" (Tevbe, 9/6) ayeti, Müslüman topluma bir süreliğine girmek isteyen gayrımüslimlere vize vermeyi emretmektedir.

3. Hz. Peygamber (s.a.s.), Güney Arabistan'daki Hımyer kralına gönderdiği bir mesajda, Yahudi ve Hristiyan olarak eski dinlerinde kalmak isteyenlere herhangi bir müdahalede bulunulmamasını şart koşmuş; Necran Hristiyanlarına verdiği emannamede, onların mallarına, canlarına, dinî hayat ve uygulamalarına, ailelerine ve mabetlerine bizzat kendisinin kefil olduğunu bildirmiştir.

4. Resul-i Ekrem (s.a.s.), Medine'yi ziyaret eden Yemenli Hristiyanların ayinlerini Mescid-i Nebevi'de icra etmelerine müsaade etmiştir.

5. Hayber fethinde ele geçen Tevrat nüshâları Hz. Peygamber'in emriyle sahiplerine iade edilmiştir.

OTURUM BAŞKANI- Ahmet hocaya teşekkür ediyoruz.

Size ara vermeden önce bir iki noktayı açıklama ihtiyacı hissediyorum. Her şeyden önce Allah Teâlâ insanı daha yarattığı ilk sırada insanın mükerrem olduğunu bize bildirmiş ve meleklerin Âdem'e secde etmesini emretmiştir. Meleklerin Âdem'e secde etmesi emri başlı başına insan onurunu ifade eden bir olaydır. Bunu göz önünde bulundurmamız gerekir.

İkincisi, büyük günah anlayışına baktığımız zaman umumiyetle büyük günahların insana yapılan eziyetten oluştuğunu görürüz. İnsanlara yapılan eziyetler büyük günah kapsamında ele alınmıştır. Bu da insan onuruna verilen değeri ifade eder.

Hemen bir şey daha söylüyorum ve bitiriyorum. Efendimiz (s.a.s.) bize Ahzap suresi 21'inci ayette, ayrıca Mumtehine suresi 6'ncı ayette dolaylı olarak "usvetün hasene" olarak anlatılıyor. Güzel bir örnek yani Rabbimiz, kendinizi bu örneğe vurun ve ona göre benim istediğim bir insan olun demek istemiştir.

İnsanın adam olabilmesi o örneğe çok benzemesi ile orantılıdır. Bu örneğe ne kadar çok benzersek o kadar adam oluruz, o örnekten ne kadar uzak durursak da adamlıktan uzak düşmüş oluruz. Burada açıkça beyan edelim.

Bütün arkadaşlara teşekkür ediyorum ve burada oturuma ara veriyoruz. 15 dakikalık bir çay molamız var sonra tekrar program başlayacaktır.

Teşekkür ediyoruz. (Alkışlar)

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

6 İSLAM'DA ONUR KAVRAMI: TASAVVUF BAĞLAMINDA

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

20.04.2013
PAZAR

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (OTURUM BAŞKANI)- Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vesselatü vesselamü âlâ resuline Muhammedin ve âlâ alihi ve sahbihi ecmain.

Çok değerli hocalarım değerli katılımcılar, hanımefendiler, beyefendiler bugünkü bu oturumumuzu -6. oturumumuz oluyor başlangıçtan itibaren- açmak üzere, daha doğrusu katılımcılarımızı davet etmek üzere huzurunuzdayım.

Bu oturum yalnız biraz farklı olacak çünkü oturumun başında Sayın Diyanet İşleri Başkanımıza kısa bir söz vereceğiz, onun bir teşekkür konuşması olacak haziruna.

Normal üç tebliğcimiz var, üç müzakerecimiz var. Bir de programındaki değişiklik sebebiyle bugüne aldığımız bir tebliğcimiz ve onun müzakerecisi var. O yüzden normal süresinde tamamlamakta zorlanabiliriz bu oturumu. Şimdiden haberdar edelim değerli dinleyicilerimizi.

Ben şimdi bu oturumda tebliğleri bulunan değerli hocalarımızı, kıymetli meslektaşlarımızı sahneye davet ediyorum.

Prof. Dr. Celal Kırca hocamız. Yılların eskitemediği değerli dostumuz, hocamız. Yine Şerife Nihal Zeybek Hanımefendi Kur'an kursu öğreticisi, Ankara'dan katılıyorlar. Üçüncü olarak da Prof. Dr. Mehmet Türkeri hocamız. Onu da kürsüye davet ediyoruz. Buyursunlar efendim.

Efendim, bu oturumumuzda insan onuru irfan geleneği perspektifinden tasavvuf açısından değerlendirilecek. İslami ilimler açısından baktığımızda insanın ontolojik yapısıyla alakalı olarak konulan değerler var. Kur'an ve sünnette bunun çok değerli nasları zaten biliniyor ama bu konuyu en yaygın şekilde ontolojik temele dayandırarak Allah'ın halifesi olması, Rahman isminin mazharı olması özellikle insan gönlünün açısından baktığımızda insan onurunu en çok işleyen, çok geliştiren ve bunu hayatın merkezine koyan elbette bizim irfan geleneğimiz ve tasavvuf kültürümüzdür. O bakımdan bu oturumda biz değerli araştırmacı, akademisyen hocalarımızdan, dostlarımızdan bu konuya müteallik tebliğlerini dinleyeceğiz.

İlk sözü de zamanı da iyi kullanmak adına uzun yılar Kayseri İlahiyat Fakültesinde tefsir hocalığı, dekanlık yapmış genç yaşına rağmen emekli olmuş çok değerli dostumuz, arkadaşımız, Prof. Dr. Celal Kırca hocamıza veriyorum.

O şimdi bize tevhilat perspektifinden insan onuru konusunu sunacaklar.

Buyurunuz muhterem hocam.

1- İNSANIN ALLAH'IN HALİFESİ OLDUĞU DÜŞÜNCESİNE SUFİ BİR YORUM (N. DAYE ÖRNEĞİ)

Prof. Dr. Celal KIRCA[1]

GİRİŞ

İnsan, önemli ve değerli bir varlıktır. Bu önem ve değer onun diğer varlıklar karşısında sahip olduğu konumdan ve ontolojik yapısından kaynaklanır. Müslüman bir insan için bu durum, bundan da öte bir anlam ifade eder. Zira kendisi için bir inanç ve bir bilgi objesi olan Kur'an, ona insanın mahlukatın pek çoğundan üstün olduğu,[2] bütün varlıkların onun hizmetine verildiği,[3] vücut azalarının düzgün ve dengeli olduğu,[4] en güzel şekilde yaratıldığı, [5] kendisine Allah'ın ruhundan üflendiği,[6] ihtiyaç duyduğu her şeyin kendisine verildiği,[7] ve nihayet yeryüzüne Allah tarafından halife yapıldığı[8] bilgisini verir. Bu nedenle İslam düşünce tarihinde insanın merkeze alındığı birçok düşünce sisteminin varlığına şahit oluruz. Nitekim konumu itibarıyla insanın Allah karşısında kul, birey karşında insan ve yeryüzünde halife oluşu ile ilgili yapılan yorumlarda bunu açıkça görürüz. İnsanı tanımlamak için kullanılan kul, insan ve halife kimlikleri arasında insanın halife oluşu en fazla yoruma açık olan bir konu olmuştur. Özellikle insanın yeryüzüne halife kılındığı bilgisini içeren Bakara suresinin 30. ayeti ile ilgili yorum farklılıkları bunun açık bir göstergesidir. Bu nedenle bu ayetin anlaşılması, sorunlu bir görünüm arz eder.

---

1 Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

2 İsra, 17/70.

3 Casiye, 45/13.

4 İnfitar, 82/7.

5 Tin, 95/4.

6 Hicr, 15/29; Sad, 38/72.

7 İbrahim, 14/34.

8 Bakara, 2/30.

Buradaki sorun insanın halife oluşunda değil, kimin halifesi oluşunda odaklanmaktadır. Nitekim insan kimin halifesidir? sorusuna verilen cevaplarda bu düşünce farklılıkları rahatlıkla görebilmekteyiz. Ancak ayrıntıları dikkate almadan bu düşünce farklılıklarını kategorize ettiğimizde iki ana görüşün var olduğunu görürüz. Bu iki düşünceden birincisi, insanın Allah'ın halifesi olduğu, diğeri ise Allah'ın halifesi değil, başka varlıklara halife olduğu düşüncesidir. Bunlardan insanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesi, en fazla öne çıkan ya da çıkartılan bir düşünce tarzıdır. Özellikle sufi gelenek, bu düşünce tarzının yaygınlaşmasında etkin rol oynamıştır. Zira bu düşünce tarzı, onlara göre insanın onurlu bir "statü"ye sahip oluşunu simgelemekte ve onun varlıksal değerini ve önemini göstermektedir. Bu nedenledir ki pek çok sufi düşünür ve bilim adamı tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur. Ancak bunlar arasında bu düşünceyi benimseyen ve kendine özgü bir sistematikle yorumlayan Necmeddin Daye'nin ayrı bir yeri ve önemi mevcuttur. Özellikle insanın değer ve önemini sahip olduğu statü ve sorumlulukla açıklayan yorumu, Kur'an merkezli anlama yöntemi açısından bazı sorunları ihtiva etse de; hem sufi düşünce tarzına yaptığı katkı hem de günümüz insanına verdiği mesaj açısından önem arz eder. Zira bu yorum, bireyci olan ama bireyselci olamayan, benmerkezci olmayı biz merkezci olmaya tercih eden, duygularını aklına tabi kılma yerine aklını duygularına tabi kılan, kişiliği önceleme yerine farklı kimlikleri önceleyen ve buna göre hayat anlayışını ve tarzını düzenleyen çağımız insanına, farklı bakış açıları kazandıracak bir niteliğe sahiptir.

1. İNSANIN HALİFE OLUŞU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Halife, önün zıddı olan arka anlamındaki "half" kökünden türetilmiş bir sözcüktür. Kur'an'da bu kökten türetilmiş birçok kelime mevcuttur ve farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Mesela yönetmek;[9] dönmek, caymak;[10] muhalefet etmek, aykırı davranmak;[11] kaçmak, geri kalmak;[12] ayrılığa ve anlaşmazlığa düşmek;[13] ardından gelmek, yerine geçmek[14] anlamlarını bu bağlamda zikredebiliriz.

Halife bilindiği gibi birinin yerine geçen demektir, çoğulu, "hâlâif" veya "hulefa"dır. Bu kelime Arapça dil mantığına uygun olarak hem ism-i fail, hem de ism-i meful olarak kullanılabilmektedir. İsm-i fail olarak kullanıldığında, "yerine geçen"; ism-i mefül olarak kullanıldığında ise "yerine geçilen" anlamlarını ihtiva eder. Ancak bu sözcüğün

9 Enam, 6/165; Sad, 38/26.

10 İbrahim, 14/22; Taha, 20/86.

11 Hud, 11/88; Nur, 24/63.

12 Taha, 20/97; Feth, 48/11.

13 Tevbe, 9/120; Bakara, 2/213.

14 Araf, 7/169; Meryem, 19/59.

"birinin yerine geçerek işini ve görevini devam ettiren" anlamında terimleştirildiği, siyasette ve tasavvufta yaygın olarak kullanıldığı da hepimizin malumudur.[15] Ancak halife sözcüğünün farklı anlamlarda kullanılması ve yorumcuların ön kabulleri ve ideolojik yaklaşım tarzları nedeniyle "yeryüzünde bir halife kılacağım" ayetinin ne dediğinden ziyade ne demek istediğinin anlaşılması ve yorumlanması, sorunlu bir görünüm arz eder. Ayrıca ayette geçen "ca'l" sözcüğüne verilen anlam farklılıklarını da buna ilave ettiğimizde ayetin anlaşılması daha da sorunlu bir hale gelmektedir.

İnsanın Allah'ın halifesi olmadığı düşüncesine sahip olanlar, ilk insan Hz.Âdem'in kendisinden önce yeryüzünde yaşamış olan varlıklara halef olduğunu söylerler. Ancak Hz. Âdem'in selefinin kim olduğu konusunda görüş birliği içinde olmadıkları görülür. Kimi yorumcu, Hz. Âdem'in yeryüzünde yaşayan cinlere;[16] kimi yorumcu meleklere,[17] kimi yorumcu ise bir tür konuşan canlıya[18] halife olduğuna kaildirler. Kimileri de birbirini takip edecek nesillerden her birinin diğerine halef olduğunu[19] söylerler.

Bunlardan birinci anlayışa göre, yeryüzünün ilk sakinleri cinlerdir. Cinler, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp kan döktükleri için, Allah bunların üzerine meleklerden oluşan bir ordu göndermiş ve onlar da cinleri mağlup etmiştir. Daha sonra Allah, Hz. Âdem'i ve onun soyunu cinlerin yerine yeryüzüne halife yapmıştır. Diğer görüşe göre, yeryüzünde melekler bulunmaktaydı. Onların Allah tarafından semaya çekilmesiyle Hz. Âdem yer yüzüne halife kılınmıştır. Bir diğer görüşe göre ise, Hz. Âdem'den önce yeryüzünde bir çeşit konuşan canlı/ el-hayvânu'n-nâtık bulunuyordu. Yok olup giden bu canlının yerine Hz. Âdem halife yapılmıştır. Hiç şüphesiz bu görüşün özellikle tartışıldığını ve sorgulandığını da hatırlatmak isteriz.[20]

İnsanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesinde olanlar ise, Hz. Âdem'in, yeryüzünde kendisinden önce yaşamış olan bir canlı türün halifesi değil, Allah'ın halifesi olduğuna kaildirler. Bu düşüncede olanların görüşünü, Elmalılı Hamdi Yazır, şu ifadelerle özetlemektedir:

"Yeryüzünde bir halife yapacağım, bir halife tayin edeceğim" ayetinin anlamı kendi irademden kudret ve sıfatımdan ona bazı salahiyetler vereceğim, o bana izafeten,

15 bk. Ali Bardakoğlu, Halife, ***İslami Kavramlar,*** Ankara 1997, s. 281-282; Süleyman Uludağ, Halife, ***DİA***, İstanbul 1997, 15/299-300.

16 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Camiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an, Mısır 1968, 1/199.

17 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, el-Camiu'l Ahkami'l Kur'an, Beyrut, Tsz.1/263.

18 Reşid Rıza, Tefsiru'l Menar, Beyrut, Trs.1/257-258.

19 Taberî,1/200; İbn Kesir, Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, Tahkik; M. Ahmed Aşur ve diğerleri, Kahire Trz.1/99.

20 bk. Reşid Rıza, 1/258

bana niyabeten mahlukatım üzerinde birtakım tasarrufata sahip olacak, benim namıma ahkamımı icra ve tenfiz eyleyecek, o bu hususta asil olmayacak, kendi zatı ve şahsı namına bi'l-asâle icrayı ahkam eyleyecek değil, ancak benim bir naibim, bir kalfam olacak, iradesiyle benim irademi, benim emirlerimi benim kanunlarımı tatbikata memur bulunacak, sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak aynı vazifeyi icra edecek olanlar bulunacaktır."[21]

N. Daye bu iki düşünce tarzından, insanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesini tercih etmiş olan sufi bir bilim adamıdır. Asıl adı, Ebu Bekr Abdullah b. Şahaver er-Râzi'dir (ö.654/1256). Ancak Necmeddin Daye olarak tanınmaktadır.[22] Kübreviyye tarikatının önemli simalarından da biridir. Daye'yi diğerlerinden farklı kılan şüphesiz bu düşünceye sahip oluşu değildir. Zira bu düşünceye sahip pek çok sufi bilim adamı mevcuttur. Ancak onu farkı kılan bu düşünce tarzını kendine özgü bir mantık dokusu ile açıklamaya çalışmış olmasıdır Nitekim onun, "***Menârâtü's-Sairîn ve Makâmâtü't Tâirîn***" isimli eserinin altıncı bölümünü "halifeliğin insana aidiyeti" konusuna ayırdığı ve bu konuyu temelsiz bırakmamak için de kitabının beşinci bölümünde insanı ontolojik yönüyle tanıtmaya çalıştığı, ve onun halife oluşunu bu eksene dayandırdığı görülmektedir. [23]

2. N. DAYE'YE GÖRE İNSAN

N. Daye'ye göre insan, ***ruh*** ve ***maddeden*** müteşekkil bir varlıktır. Ancak insan, ruhu yönüyle âlem-i kebîr/büyük âlemdir. Çünkü ruh, âlemin menşeidir. İlahî kudrete ait ***"kün"*** (ol) emrinin taalluk ettiği ilk şey, ruhtur. Bu ruh da Hz. Muhammed'e aittir. Bu anlayış bilindiği gibi sufi düşünce tarzının genel kabulüdür. İnsan, varlığı itibarıyla âlem-i suğra/ küçük âlemdir. Zira varlık âlemine nispetle kendisi küçüktür. Fakat varlığı ve özü itibarıyla gerçek âlemin bir nüshasıdır. Zira âlemde bulunan her şey, insanda mevcuttur. Buna örnek olarak da dört unsuru /anasır-ı erbaayı zikreden ve bu konuda bilinen o klâsik felsefi görüşü nakleden Daye, insan anlayışını Kur'an'da ifadesini bulan ve ilk insan Hz. Âdem'in yaradılışını anlatan ***" İnni halikun beşeran/Bir beşer yaratacağım"***[24] ayetine dayandırır. Böylece Yaratan-yaratılan ilişkisine (ontolojik ilişkiye) dikkatimizi çekmek ister.

Kâinatın yaradılış amacını ve hikmetini de bu ayete dayandıran Daye, bunun gerekçesini "insanın feyz-i ilahîyi almaya müsait tek varlık" oluşuna bağlar. Ona göre

---

21 Elmalılı Hamdi Yazır, ***Hak Dini Kur'an Dili***, İstanbul 1935, 1/299.

22 Mehmet Okuyan, Necmeddin-i Daye, ***DİA***, İstanbul 2006, 32/496-497.

23 Ebu Bekr Abdullah b. Şahaver er-Râzi (N. Daye), ***Menârâtu's Sâirîn ve Makâmâtu't Tâirîn,*** Tahkik Said Abdülfettah, Kahire 1999 s. 231-245.

24 Hicr,15/28.

insanın, feyz-i ilahîyi almaya müsait tek varlık oluşu demek, cüz'î iradeye ve buna bağlı olarak da sorumluluğa sahip bir varlık oluşu demektir. Bu sebeple insan, marifet için yaratılmıştır. Daye'yi bu sonuca götüren şey ise, hadis diye nakledilen ***"Bilinmeyi sevdim ve bilinmek için varlık âlemini yarattım."*** sözünün içeriğidir. Daye'ye göre Hz. Âdem, sembol kişidir. Allah insanın/Hz. Âdem'in vücudunu yaratıp tesviye ettikten sonra, ona ruhundan nefyetmiştir. Böylece insan/Hz. Âdem, feyz-i ilahîyi almaya müsait bir yapıya kavuşmuştur. Onun feyz-i ilahîyi almaya müsait oluşu, Yaratıcı'nın kendisine ruhundan nefyetmesi sebebiyledir. İnsan bu sebeple sorumlu bir varlık olmuştur. Çünkü sorumluluk, çok yüce bir mertebedir ve insan bu yüce mertebeye ancak ***"hilâfet"*** sırrıyla erişmiştir.

Daye'ye göre marifet için var edilen insanın haricindeki diğer varlıklar, insana tabi olmak ve onun emrini yerine getirmek için yaratılmışlardır. Nitekim bu gerçek, kâinata bakıldığında açıkça görülecektir. Bu sebeple insan, âlem-i kebîrdir; âlem de insan-ı kebîridir.

3. İNSANIN HALİFELİĞİ

Daye'ye göre insan, varlık katmanları arasındaki üstün konumuna ancak halifelik görevi dolayısı ile erişmiştir ve görev de sadece insana aittir. Zira Allah Teâlâ Kur'an'da ***"Ben yeryüzünde bir halife kılacağım."***[25] buyurarak insanoğlunun yeryüzündeki görevinin halifelik olduğunu açıkça beyan etmiş ve hilâfetin ancak insana özgü bir makam olduğunu açıklamıştır. Hilâfete seçilen varlık/insan, hem göğe/ulvî âleme hem de yeryüzüne ait bir yarlıktır. Buna mukabil melekler, sadece ulvî âleme, hayvanlar ise sadece yeryüzüne ait varlıklardır. Cenab-ı Hak, ***"Ben yeryüzünde bir halife kılacağım."*** diyerek, bu hususu meleklere anlatmak istemiştir.

Ayette ***"ca'l"*** sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük, anlam itibarıyla hem hâlikiyeti hem de hâlikiyetin dışında artı bir şeyi içermektedir. Bu artı şey ise, insanın diğer varlıklar karşısında artı bir nitelikle yaratılmış olmasını ifade eder. Çünkü her varlık için hilâfet söz konusu değildir. Cenab-ı Hak'ın, Hz. Davud için söylediği ***"Ey Davud, şüphesiz seni yeryüzüne halife kıldık."***[26] sözü, seni halifeliğe yetenekli olarak yarattık ve bu mertebeye seni lâyık gördük anlamındadır. Ayrıca cailiyet, ***melekût*** denilen ***"emr"*** âlemine özgü bir fiildir. Bu âlem ise "halk" âlemine aittir. "halk" âlemi, cisimler ve duyular âlemidir. Bunun içindir ki Allah, ***"Dikkat edin, halk da emir de O'na aittir."*** [27] buyurmuştur. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i önce cisim olarak yaratmıştır. Bu hususu açıklayan ayette ***"halk"*** kavramını kullanmış ***"Ben çamurdan***

25 Bakara, 2/30.

26 Sad, 38/26.

27 A'raf, 7/54.

bir insan yaratacağım."[28] buyurmuştur. Buna karşılık onun ruhsal yönünü anlatan ayette ise *"ca'l"* kavramını kullanmıştır. Bundan da anlıyoruz ki, ***"hilâfet",*** sadece insana tahsis edilmiş bir görevdir ve ona ait saygınlığı ifade eder.

Daye'ye göre insanın halifeliği iki yönlüdür: Bunlardan birincisi, insanın bütün varlık âlemini temsil etmiş olmasıdır. Oysa varlıkların bütünü bile, insanı asla temsil edemez. Çünkü Allah, ruhanî ve cismanî âlemlerin tamamında bulunan her şeyi insanda toplamıştır. Bu nedenle insan, bütün varlıkların temsilcisidir. Çünkü Allah, ona ruhundan nefyetmek suretiyle, onu seçkin kılmış ve onu yüceltmiştir; Buna işaret eden ayette ***"Onu tesviye edip ruhumdan nefyettiğimde hemen ona secde edin."***[29] denilmektedir: Bilindiği gibi bu hitap cin ve meleklere olmuştur. Melekler emre uyup Hz. Âdem'e secde ettiği halde İblis secde etmemiştir. Bu emri ile Allah insana iltifat etmiş ve bu âlemde bulunan hiçbir varlığı böylesine yüceltmemiştir. Bir başka ayette de ***"And olsun ki biz insanoğlunu şerefli kıldık."***[30] denilmektedir. Bundan dolayıdır ki insandan başka hiçbir varlık, Hakk'ın temsilcisi/halifesi olamaz.

Halifeliğin ikinci yönü ise, insanın aynı zamanda hem sureten, hem de manen Allah'ın halifesi olmasıdır.

İnsanın sureten Allah'ın hâlifesi olmasının anlamı, görünen vücudunun, C. Hakk'ın varlığını temsil etmesi demektir. Bir binanın varlığı, nasıl mimarının varlığına işaret ediyorsa, insan vücûdu da, tıpkı onun gibi kendisini var edene delâlet eder. Buna göre, insanın tekliği, Hakk'ın birliğine; onun varlığı, Hakk'ın varlığına, onun sıfatları Hakk'ın sıfatlarına işaret eder ve O'nu temsil eder. Nitekim insanın canlılığı, Allah'ın hay oluşunu, onun kudreti, Allah'ın kudretini; onun iradesi Allah'ın iradesini; onun konuşması Allah'ın konuşmasını; onun bilmesi Allah'ın bilmesini; ruhunun mekansız oluşu, Allah'ın da lamekân oluşunu ve ruhunun cisim olmayışı Allah'ın cisim olmayışını temsil eder. Her ne kadar bazı varlıklarda bu sıfatların bir kısmı var ise de, insanda olduğu gibi hiçbir varlıkta Allah'ın sıfatları toplanmış değildir. Ayrıca Allah'ın sıfatlarından herhangi biri insanın kalp aynasına tecellî ettiği gibi, hiçbir varlığa da tecellî etmemiştir.

İnsanın manen Allah'ın temsilcisi olmasının anlamı ise, varlık âleminde Allah'ın ateşiyle ışık saçan ve Allah'ın nur sıfatını açığa çıkartan insan lâmbasından başka bir lâmbanın bulunmaması demektir. Zira Allah'ın nurunun feyzini almaya sadece insan yeteneklidir. Başka hiçbir varlıkta böyle bir yetenek mevcut değildir.

---

28 Sad, 38/71.

29 Hicr, 15/29.

30 İsra, 17/70.

Bu açıklamalardan anlıyoruz ki insan, iradeli ve buna bağlı olarak sorumlu tek varlıktır. Rum suresinin 30. ayetinde ifadesini bulan *"fıtrat dini"ne* sahip olan tek varlık. Bu varlık, bu yeteneği ile münzel dini de kabul edecek bir yapıya sahip demektir. Daye'ye göre bu yapıya melekler bile sahip değildir. ***Hârut-Mârut kıssası*** da bu hususu yeterince ikna edicidir.

4. DAYE'YE GÖRE HALİFELİĞİN DERECELERİ

İnsanın, varlık katmanları içinde bizatihi insan olarak bir değer olduğunu, buna da yeteneği ve bilgisi sayesinde ulaştığını düşünen Daye, insan türünü de kendi arasında derecelendirir. Bu derecelenmeyi de, insanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerini kullanıp kullanmamasına, şayet yeteneklerini kullanıyorsa bunu iyiye ya da kötüye kullanıp kullanmamasına göre yapar. Onun bu derecelendirmedeki dini dayanağı *"Sizi yeryüzünde halifeler kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O'dur."*[31] ayetidir.

Ona göre insanın derecelenmesine etki eden iki fıtrî yapısı mevcuttur. Bunlardan birisi onun varlık âlemine, diğeri ise melekut âlemine olan aidiyetidir. İnsanın varlık âlemine olan aidiyeti ve bu aidiyetin zahirde görüneni onun organlarıdır. Bunlar ise ***uzuvlar ve beş duyudur.*** İnsanın melekût âlemine olan aidiyeti ise, onda var olan ***akıl, ruh, sır*** ve ***ruha*** ait diğer yetileridir. İnsanlar, bu iki ana yetisini kullanıp-kullanmama veya iyiye kullanıp-kullanmama durumuna göre birbirinden farklı tavırlar ve eylemler içinde olurlar. İnsanların bu yetilerini kullanması ise üç şekilde tezahür eder. Derecelenme de bu tezahür şekillerine göre oluşur.

Birici kategoride olan insanlar, sadece vücuduna ait yetilerini kullananlardır. Bunlar da iki gruba ayrılırlar.

Birinci gruptakiler, vücuduna ait yetilerini, kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına uygun olarak kullananlar; ikinci gruptakiler ise, kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına göre değil de, iç güdülerine, ve nefsî arzularına göre kullananlardır. Daye, vücuduna ait yetilerini kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına uygun olarak kullananların halifeliğine, ziraat yapıp üretimde ve infakta bulunmayı örnek olarak gösterir. Ona göre bu grupta yer alan insanların, gayretleri ödüllendirilecek ve çabaları karşılık bulacaktır. Vücuduna ait yetilerini kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına göre değil de, içgüdülerine ve nefsî arzularına göre kullananların nasipleri ise sadece hüsrandır. Bunlar hayvan gibidirler, hatta ondan da aşağıdırlar.

İkinci kategoride yer alan insanlar ise, vücuduna ait yetilerin tamamını ve kısmen de ruhsal yetilerini kullananlardır. Bunlar da iki gruba ayrılırlar:

31 En'am, 6/165.

Bunlardan birinci grupta yer alanlar, tanımı yapılan yetilerini, kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına uygun olarak kullananlardır. Ancak bunlar, birinci kategoride zikredilen özelliklere ilave olarak aklını da kullananlar; yeri, göğü düşünenler ve tefekkür edenlerdir. Bu insanlar, inananların seçkinleridir. Allah'ın varlığını ve bunun delillerini, kendi varlığında veya kendisinin dışındaki varlıklarda müşahede edebilenler ve müşahedeleriyle Hakk'a yaklaşanlardır. Bu insanlardan bir kısmı, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesinden sonra, kalplerini de kullanırlar ve böylece hakikatleri keşfederek Hakk'a olan yakınlıklarını daha da arttırırlar.

Bunlardan ikinci grupta yer alanlar, tanımı yapılan yeteneklerini, hayırda değil de şerde kullanarak kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına aykırı hareket edenlerdir. Bunlar vehimle kuşatılmış akıllarını, hayırda değil de şerde kullananlardır.

Üçüncü kategoride olan insanlar ise, bütün bedensel ve ruhsal yetilerini, kendisini halife tayin edenin emir ve yasaklarına uygun olarak kullananlardır. Bunlar, nebiler ve velilerdir. Bu mertebe, hilafetin en üst mertebesidir. Bu sebeple Allah Hz. Âdem'i, hilâfetle meleklere üstün kılmıştır. Hz. Âdem'in meleklere üstünlüğü, isimlerin bilgisini tümüyle öğrenmesine yönelik hizmetinden dolayıdır. Kur'an'da, ***"Allah Âdem'e cisimleri bütünüyle öğretti."***[32] buyrulmaktadır. Ayette geçen ***"el-esmâ"*** sözcüğündeki elif-lâm, cins içindir. Bu durum, Hz, Âdem'in bütün cisimlerin isimlerini bildiğini gösterir. ***"Küllehâ"*** sözcüğü onun aynı zamanda isimlerin gerçeklerini de bildiğini ifade eder. Örnek olarak "koyun" sözcüğünü zikreden Daye, söz gelimi "Allah Âdem'e koyun ismini öğretti" dediğimizde, burada öğretilen sadece soyut "koyun" kavramı değil, görme duyusunun vasıtasıyla koyunun rengini; işitme duyusunun yardımıyla sesini; koklama duyusunun yardımıyla kokusunu, tatma duyusunun yardımıyla tadını; dokunma duyusunun yardımı ile katı veya yumuşaklığını öğretmedir. Aynı şekilde onun aklıyla ve diğer ruhsal yetileriyle koyunun tüm niteliklerini öğrenmesi demektir.

Oysa meleklerin, melekî yetilerinin dışında eşyayı algılayacak başka yetileri yoktur. Allah meleklere, ***"Şunların ismini söyleyin eğer doğru sözlü iseniz."***[33] dediğinde onlar, Allah'ı takdis ederek, acizliklerini itiraf etmişler ve Hz. Âdem'in halifeliğini kabul etmişlerdir. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in üstünlüğünü bilgiye dayandırmış ve bilenlerin bilmeyenlere olan üstünlüğünü açıkça ortaya koymuştur. Tıpkı, inanmayanların bir benzerini ortaya koyamamalarından ötürü Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in peygamberliğine kesin bir kanıt oluşu gibi, Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi ve meleklerin de bu bilgiye eş bir bilgi ortaya koyamaması da Hz. Âdem'in halifeliğinin ve meleklerden üstün oluşunun bir kanıtıdır. Bu durum aynı zamanda onun halifeliğe yetenekli oluşunun da bir kanıtıdır.

32 Bakara, 2/31.

33 Bakara, 2/31.

Hz. Âdem'in bu konumu, Allah'ın ona kendi isim ve sıfatlarını öğretmesi ve onu celal ve cemal sıfatlarının tecellisine uygun bir ayna kılması sebebiyledir. Böylece Allah, Âdem'e, kendi ahlakıyla ahlaklanmasını, kendi sıfatlarıyla vasıflanmasını da öğretmiştir. İşte gerçek halifeliğin sırrı da budur. Çünkü ayna kendinde görüneni temsil eder. Daye'ye göre "İnsan, tıpkı ayna gibi Allah'ın sıfatlarından her bir sıfatı kabul eder. Zira Allah'ın sıfatlarından her biri de kuluna tecellî eder. Mesela kul, Allah'a yaklaştığında lütfü, uzaklaştığında ise kahrı tecellî eder. Kul, kötü huylarından arınıp da Allah'a yaklaştığında, Allah ona affedicilikle tecellî eder. Böylece bu sıfat kulda da ortaya çıkar ve kul yeryüzünde affedicilikte Allah'ın halifesi olur. Şayet kul, zulüm niteliğinden nefsini arındırarak Allah'a yaklaşırsa, Allah da ona *adl* sıfatıyla tecellî eder, dolayısıyla o kulda adalet ortaya çıkar ve yeryüzünde adaletle hükmetmede Allah'ın temsilcisi (halifesi) olur. Onun bütün sıfatları da böyledir."

SONUÇ

İnsanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesi, özünde kazanılmış bir statüyü değil, verilmiş bir statüyü ifade eder. Ancak böyle bir statü, cüz'i irade sahibi bir varlık olan insanın eylemleri açısından sorun oluşturmaktadır. Zira her insanın düşünce tarzı aynı olmadığı gibi, eylemleri de aynı değildir. Bu nedenle her insanın halifelik görevi de aynı değildir. Bu sebeple bazı sufiler, halifeliğin Hz. Âdem'e ait olduğunu, ondan da insan-ı kamil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e ulaştığını düşünürler. Bir kısım sufi ise, halifeliğin Hz. Âdem ve zürriyetini de kapsadığı kanaatindedirler. İbn Arabi birincisine[34] N. Daye ise ikincisine örnek olarak verilebilir. Ancak bütün insanların halife olduğu düşüncesinde olanların insanın iradi eylemleri ile ilgili sorunları çözmesi de gerekmektedir. İşte N. Daye'nin insanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesine yaptığı yorumun değeri bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü onun yorumlarında insanın merkeze alındığı ve insan iradesine bağlı bir yorum tarzı geliştirildiği görülmektedir. Onun yorumlarındaki kategorik ayırımlar bunu ifade eder.

N. Daye'nin yorumlarını değerlendirmeye geçmeden önce İnsanın Allah'ın halifesi olduğu düşüncesini, Kur'an bütünlüğünü açısından ele alıp değerlendirdiğimizde bu düşüncenin sorunlu olduğu görülmektedir. Zira Kur'an'da yer alan bilgiler, asgari düzeyde üç ana kavramla ilişkilidir. Bu kavramlar Allah, insan ve kainattır. İnsanın muhatap olarak merkezde yer aldığı bilgilerde, insanın Allah ile, insanın diğer insanlar ile ve insanın kainatla olan ilişkileri anlatılır ve bu ilişkilere yönelik ilkeler yer alır. Bu ilişkide insan, Rabb'ın kuludur, ama aynı zamanda yeryüzünün de halifesidir. Bir başka ifade ile insan, Allah karşında kul, hemcinsi karşında insan, varlık karşında halifedir. Kul sözcüğü, bireyin Allah karşısındaki konumunu; insan sözcüğü, bireyin diğer

34 Ebu Abdillah Muhammed İbn Arabi, ***el-Futûhâtu'l-Mekkiyye***, Beyrut, Tsz. s. 280, 400.

bireye karşı konumunu ve sosyal bir varlık oluşunu; halife sözcüğü ise, doğal çevre yani kainat karşısındaki konumunu tanımlar. Ayrıca Kur'an, insanın her konumu ile alakalı sorumlulukları olduğunu da beyan eder. Bu sorumluluklar, Allah'a karşı kulluk; bireye veya topluma karşı insanlık; doğal çevreye yani kâinata karşı ise halifeliktir. Bu nedenle her insan, sadece halifelikle sorumlu değil, aynı zamanda kulluk ve insanlıkla da sorumludur. Nitekim bir kısım insanların, iyi kul olduğu halde iyi insan veya iyi insan oldukları halde iyi kul olamayışlarının sebebi de bu sorumluluklarını ölçülü ve dengeli bir biçimde yerine getirememiş olmalarındandır.

Kur'an, insan-Allah ilişkisinin temelinin yani ana unsurunun kulluk olduğunu açıklar. Nitekim kulluğun kurallı boyutunu ibadetlerin, kuralsız boyutunu ise duanın sembolize ettiği bilinen ve yaşanan bir olgudur.

İnsan sözcüğü ise kavramsal olarak bireyin toplum içindeki konumunu ifade eder. Alışmak, yadırgamamak, sevinmek, cana yakın olmak ve yalnızlığını gidermek anlamlarına gelen insan kavramı,[35] onun sosyal bir varlık oluşunu, beşer sözcüğü ise, cildin sathı, dış deri ve yerin üzerindeki yeşillik anlamlarını içerdiğinden bireyin biyolojik ve fizyolojik varlığını tanımlar.[36] Nitekim Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratılışı beşer[37] sözcüğü ile anlatılmış, sonra da onun yeryüzüne halife yapılacağı açıklanmıştır.[38]

Kur'an'a göre kâinat, kendisinden yararlanmak üzere insanın hizmetine sunulmuş ve ona emanet edilmiş bir varlıktır. İnsan, evren karşında sorumlu bir varlık olarak, onun sırlarını, düzeni ile ilgili kanunlarını keşfetmek, açıklamak ve hizmetinde kullanmakla yükümlüdür. Nitekim insanın, evreni/doğal çevresini tanıma, keşfetme, bilgilenme, araştırma, koruma, hizmetinde kullanma, yeryüzünü imar etme, yönetme ve bunu gelecek nesillere miras bırakma gibi sorumlulukları vardır.

Bakara suresi 30. ayette geçen halife sözcüğü ile Yunus suresinin 14. ayetindeki çoğul kullanımı olan halifeler sözcüğünü bu bağlamda anlamak gerekir. Çünkü her iki ayette de halifelik açık bir şekilde yeryüzüne/ard izafe edilmekte, Allah'a izafe edilmemektedir. Olgusal olarak da durum böyledir. İnsanlar, yeryüzünde yaşamakta, orayı imar etmekte, kendi adına iş yapmakta ve bundan dolayı da eylemlerinden sorumlu olmaktadır. Bu açıdan insanın Allah'ın halifesi olması ve O'nun adına iş yapması olgusal olarak da mümkün gözükmemektedir. Zira meleklerin sözlerinde yer aldığı gibi reel hayatta da aynen yaşanan, yeryüzünde kargaşalık çıkaran ve kan döken bir

35 Celal Kırca, İnsan, ***İslami Kavramlar,*** s. 382-384.

36 Kırca, Beşer, ***İslami Kavramlar***, s. 123-124; Krş. Beşer, bir şeyin güzeliği ile ortaya çıkması, görünmesidir (İbn Fâris, ***Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga***, Mısır, 1969)

37 Sad, 38/71.

38 Bakara, 2/30.

varlık, Allah'ın nasıl yeryüzündeki temsilcisi olabilir? Ayrıca belli alanlarda isteklerini gerçekleştirme ve tercihte bulunma yeteneğine sahip olan insan gerçeği ile onun "halifetullah" oluşu nasıl uzlaşabilir?

Bu nedenle söz konusu ayeti, Kur'an'ın bilgi bütünlüğü içindeki yerine göre yorumlamak daha doğru bir anlama yöntemi olacaktır. Kur'an'ın kriter olması da ancak böyle olur. Çünkü böyle bir yaklaşım, kriterlerin ideolojik düşünce tarzlarına göre değil de Kur'an'a göre oluşturulmasını sağlar. Kur'an'ın bu konudaki kriteri ise, Allah adına iş yapmak değil, Allah için iş yapmaktır. Çünkü Kur'an'da Allah'ın insana kendi adına iş yapma yetkisi verdiğine ilişkin delaleti açık bir ayet mevcut değildir. Bilakis Allah için iş yapmayı ve Allah'ın rızasının hedeflenmesini ifade eden pek çok ayet mevcuttur. Bu nedenle ileri sürülen görüşler, ön yargıya dayalı düşüncelerdir. İnsanın Allah'ın halifesi olması düşüncesi de bu kategoriye dahildir ve Kur'an bütünlüğü ve metodolojik anlama yöntemi açısından sorunlu gözükmektedir. Zira bu yorumda Allah tarafından verilmeyen bir statünün insana verilerek ayet merkezli yorumlarla desteklenmesi söz konusudur. Kur'an'ın açık ifadesi insanın, halifetullah değil, ibâdu'r rahman/rahmanın kulları olduğu yönündedir.[39]

İnsanın Allahın halifesi olduğu düşüncesini ve bunun düşünce üzerine yapılan tartışmaları bir tarafa bırakıp da sadece N. Daye'nin bu düşünce üzerinden yaptığı yorumları ele alıp değerlendirdiğimizde bu yorumların, verilmiş bir statüye kazanılmış bir statü sağlamak amacına yönelik olduğu görülmektedir. Yorumlarının genel muhtevasından bunu anlayabiliyoruz.

Bu nedenle N. Daye'nin, insanın kazanılmış bir statüye sahip olmasına yönelik bu yorumu, devrindeki insanlara olduğu kadar, günümüzdeki insanlara da önemli mesajlar vermektedir. Bu mesajlar arasında insan iradesine ve sorumluluğuna dikkat çekmesi, sadece kimliğe değil, kimlikle birlikte kişilik özelliklerine yer vermesi ve kişiliği öncelemesi şüphesiz en önemlileridir. Özellikle kimliği önceleyen ve sorumluluklarından kaçmaya çalışan günümüz insanı için bu mesajlar, büyük önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi kim sorusunun cevabı kimliğimizi, nasıl sorusunun cevabı ise kişiliğimizi tanımlar. Bu bağlamda insan sözcüğü kimliğimizi, nasıl insan sorusunun cevapları da kişiliğimizi ifade eder. Bu tanımdan hareketle diyebiliriz ki, insan olarak doğmamız şüphesiz önemlidir, ama nasıl bir insan olduğumuz çok daha önemlidir. Çünkü kimlik, ancak kişilik özellikleri ile bir değer ifade eder. Kişiliksiz bir kimlik ise (bazı kimlikler hariç) bir değer ifade etmez. Çünkü insanı suç veya günah işlemekten alıkoyan, insanın kimliği değil, kişiliğidir. N. Daye'nin yorumları işte bu açıdan önem arz etmektedir.

39 Furkan, 25/63.

Ne demek istediğimizi bir örnekle ifade edecek olursak, suç veya günah işlemekten sakınma tavrı demek olan "takva" bir kimlik değil, kişilik özelliğidir. Bu nedenle insanın kişiliği, kimliğinden öte bir önemi haizdir. Kişiliği olmayan bir insanın, sureta insan olmasının da bir önemi yoktur. Zira insan olarak doğmak başka, insan olmak daha başkadır. İnsan olarak doğmada insanın iradesi yoktur, ama insan olmasında mutlaka iradesi vardır. Bu nedenle insan sözcüğü, verilmiş bir kimliği ifade ettiği halde, insan olma kazanılmış bir kişiliği ifade eder. İnsanı değerli kılan da ondaki bu " insan olma" niteliğidir. Bu nedenle Kur'an'ın vurgusu da kimlikten ziyade, kişiliğe yöneliktir. Nasıl bir mümin, nasıl bir kul ve nasıl bir insan olunması gerektiğine yönelik Kur'an'da yer alan bilgilerin tümü, kişilikle ilgili bilgilerdir. Mesela duamız olmasaydı Allah katında bir değerimizin olmadığını ifade eden ayet [40] ile üstünlüğün ancak takvada[41] olduğunu ifade eden ayette olduğu gibi.

Sonuç olarak N. Daye'nin yorumlarından günümüz insanı için çıkartacağımız mesaj şudur: Yüce Yaratıcı'nın insanı, insan olarak yaratması hiç şüphesiz onun için bir onurdur ama insanın da kendisine bahşedilen bu onura layık olacak davranışlarda bulunması ve onu hak etmesi/kazanması gerekmektedir. Bunun için de insan, fıtri yetilerini şerde değil hayırda ve Yüce Yaratıcı'nın arzu ettiği istikamette kullanmalıdır. Bir başka ifade ile insan, sadece insan kimliği ile yetinmemeli, aynı zamanda insan kimliğinin gerekli kıldığı kişilik özelliklerine de sahip olmalıdır. Bu da ancak doğru tercihlere dayalı bir çaba ve sağlam bir irade ile mümkündür.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Celal hocamıza teşekkür ediyoruz gerçekten. Süreyi de iyi kullandı.

Necmeddin Daye'nin Menarat isimli eserinden yola çıkarak Necmeddin Daye'nin görüşleri çerçevesinde insanın Allah'ın halifesi olması, Allah'ın adına iş yapıyor olması konusunu değerlendirdi. Ancak katılmadığımız tarafları da var tabii hocanın söylediklerine. Halife olmuş olması onun kul olmasına engel değil hiç şüphesiz ve Necmeddin Daye'nin veya diğer sufilerin de bu kulluğa engel bir şey söylediğini zannetmiyorum.

Tabii, sadece bu alanı büyüttüğünüz zaman böyle bir algı ortaya çıkabilir. Doğrudur Celal hocamın söyledikleri fakat asıl olan "ve mâ hâlâktü'l-cinne ve'l-inse illâ li yâ'budûn" olduğuna göre kulluktur.

40 Furkan, 25/77.

41 Hucurat, 49/13.

Ayrıca "Kuli'l-rûhi min emr-i rabbî" ayeti kerimesindeki "emr" kelimesi imarettir, yönetmedir, idare etme işi demek istiyorsanız orada o imaret işareti vardır. İnsan ruhundaki yönetme kabiliyetine orada bir atıf bulunmaktadır.

Celal hocama teşekkür ediyoruz.

Şimdi, hemen sözü fazla uzatmadan değerli bir genç araştırmacı hanımefendiye bırakıyoruz.

Şerife Nihal Zeybek Hanımefendi bize Tasavvuf Halk Edebiyatımız Açısından İnsan Onuru kavramını okumak konusunda bir tebliğ sunacaklar.

Buyurunuz Nihal Hanım.

2- TASAVVUFİ HALK EDEBİYATI ÜZERİNDEN İNSAN ONURU KAVRAMINI OKUMAK

Şerife Nihal ZEYBEK[1]

Onur sözlükte, "insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, haysiyet, izzet-i nefis" gibi anlamlara gelmektedir. (TDK Sözlük) İslami anlayışa göre her insan onur sahibi olarak yaratılmıştır ve yaşamını bu doğrultuda sürdürmesi beklenmektedir. Kendi onurunu ve diğer insanların onurunu korumak İslami bir gerekliliktir. Bu çalışmada insan onuru kavramı tasavvufi halk edebiyatı üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Halkımızın İslam dinini öğrenmesi ve yaşaması hususunda tasavvuf önemli bir yere sahip olmuştur. Halka ahlaki öğretileri ve tasavvufi erkânı öğretme çabasındaki zatlar, aynı zamanda tasavvufi halk edebiyatının meydana gelmesine vesile olmuşlardır. Anlaşılır, sade bir dille, kısa ama özlü sözlerle halkın aklına ve gönlüne yerleşmeyi başarmışlardır. En yüksek ve müşkül tasavvufi ve felsefi telakkîleri halkça anlaşılabilecek kadar basit ve millî bir şekilde dile getirmişlerdir. (Köprülü, s. 335)

İnsan, onur sahibi olabilmek için öncelikle kendine ve çevresindekilere değer vermelidir. Değer vermesi için de, evvela kendi mahiyetini, Allah'ın kendisine verdiği lütufları bilmesi lazım gelir. Bu çalışmada genel olarak İslam'ın özel olarak ise tasavvufun insana verdiği değer, tasavvufi halk edebiyatı ürünleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tasavvufî anlayışta insanın kıymeti ve insan onuru önemli bir yer tutmaktadır. Tasavvufun amacı insan-ı kamile ulaşmaktır. İnsan-ı kamil, sözü, işi, huyu ve bilgisi iyi; Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumunda olan, olgun insandır. (Uludağ, s.188) Allah insanı mükemmel bir yaratılışla yaratmıştır. Fakat çoğu zaman insanlar kendilerindeki cevherden bîhaber davranmakta, insani değerlere aykırı düşünce ve amellerle kendi değerlerini düşürmekte, onurlarını zedelemektedirler. Tasavvuf yolu, insana gerçek değerini öğretmekte, onurunu koruyarak yaşaması için ona rehberlik yapmaktadır.

1 Kur'an Kursu Öğreticisi, Altındağ-Ankara.

Bu çalışmamızda insan onuru kavramı tasavvufi halk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Mevlana Celaleddin-i Rumi, Yunus Emre, Ümmî Sinan, Aziz Mahmud Hüdayî, Sunullah Gaybî, Hacı Bektaş-ı Veli, Âşık Ruhsati'nin eserlerinin yanı sıra İslami edebiyat alanında öne çıkan diğer manzum ve anonim eserler üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yunus Emre, tasavvufi halk edebiyatı denilince ilk akla gelen isimdir. Yunus Emre'nin 13. yüzyılın son yarısı ile 14. yüzyılın başlarında yaşamış bir derviş olduğunu göz önünde bulundurursak, Yunus'un kendinden sonra yaşamış pek çok mutasavvıf şaire örnek teşkil ettiğini ifade edebiliriz. (Köprülü, s. 261) İslamı özümsemiş bir derviş olan Yunus Emre, İslam'ın insana bakışını en güzel anlatan mutasavvıf halk şairlerinin başında gelmektedir. Yunus'un gözünde bütün mahlukat Allah'ın eseri olması bakımından değerlidir. Yeryüzü, gökyüzü, bitkiler, hayvanlar ve insanlar Allah'ın yarattığı mahlukattan olup, Allah'ın esmasının tecelligâhı olmaları hasebiyle kıymetlidir. Mademki Yüce Allah değer verip yaratmıştır, biz insanların da bütün yaratılmış varlıklara kıymet vermesi gereklidir. Yunus Emre bu hususu *"Yaratılanı sevdik Yaratan'dan ötürü."* diyerek çok güzel özetlemiştir.

Tüm yaratılmışların ayrı ayrı değerli olmasının yanı sıra, mahlukat arasında insanın özel bir yeri vardır. Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmuştur: "*… Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık… Yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."* (İsra, 17/70) İnsanın diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu Rabbimiz bizzat belirtmiştir. Zira âlemdeki diğer tüm varlıklar insanoğluna hizmet etsin diye yaratılmıştır. 17. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden olan Ümmî Sinan, şiirleriyle çevresini aydınlatmıştır. Halvetiyye tarikatının şeyhi olan Ümmî Sinan, Niyazi-i Mısri'nin de şeyhi olması hasebiyle meşhurdur. (Bilgin, s. XIII) Ümmî Sinan, insanın mevcûdât içerisindeki yerini şöyle dile getirmiştir:

On sekiz bin 'âlemin sen Hâlikısın bî-gümân.

Suretim insan yaratdun cümleden nusret budur. (Ümmî Sinan, 42/7)

Bütün âlemin yaratıcısı olan Yüce Allah, bizleri insan olarak yaratmış ve bizi kendine muhatap olarak kabul etmiştir. Bu muhataplık insanoğluna, Allah'a yar olma yolunu açmaktadır. Allah'a yar olma makamının, mevcudat içinde insana verilmesi ise Rabbimizin insanlara olan rahmetinin en güzel örneklerindendir.

Padişahım sen bizi var eyledün hikmet budur.

Kudretinle kendüne yâr eyledün rahmet budur. (Ümmî Sinan, 42/1)

17. yüzyılın önde gelen isimlerinden Aziz Mahmud Hüdayî (1541-1628) müridlerine şiir yoluyla ulaşan mutasavvıflardandır. Dönemin padişahlarıyla yakından

iletişim kuran Hüdayî, sade ve hikemi içerikli tekke şiirleri kaleme almıştır. (Artun s. 287-288) Mahmud Hüdayî, insan olarak yaratılmayı, Allah'ın fazlı ve lütfunun bir neticesi olarak görmüştür. İnsan olmanın aynı iman sahibi olmak gibi önemli bir değer olduğunu belirterek buna şükredilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Fazlıyla insan eyledi
El-hamdüli'llahi'l Kerim
Envâ'-ı ihsan eyledi
Eş-şükrü li'llahi'Rahîm. (Hüdayî, 209/1)

Kulların lutfunla insan olduğu
Hep senin fazlınla ihsanınladır.
Ehl-i İslam ehl-i iman olduğu
Hep senin fazlınla ihsanınladır. (Hüdayî, 215/1)

İnsan bedeni, Allah'ın muhteşem yaratış sanatının başında gelmektedir. Bütün insanlarda var olan el, ayak, dil, dudak gibi uzuvlar gaflet nazarıyla bakıldığında sıradan gibi gözükmektedir. Halbuki bu uzuvlara tefekkür nazarıyla bakılırsa, alınacak çok ibretler vardır. Mahmud Hüdayî, bir dörtlüğünde insan bedenine şöyle dikkat çekmektedir:

Nedir bu ellerle ayak
Nedir bu dillerle dudak
Aç gözün ibret ile bak
Âlem temâşâ-gâh imiş. (Hüdayî, s. 498)

Dilin konuşması, kulağın işitmesi, ellerin işlevi Allah'ın en büyük mucizelerindendir. Mucizeyi dışarıda aramaya gerek yoktur. Her insan kendi bedeninde Allah'ın eşsiz yaratma sanatını müşâhade edebilmektedir. Yüce Allah her insanı tek tek değerli kılmış, her bir bireyi farklı bedeni ve ruhi özelliklerde yaratmıştır.

Akıl gel beri gel beri
Gir gönüle nazar eyle.
Görür göz işitir gulak
Söyler dile nazar eyle.
Baştır gövdeyi götüren

Hayat menzile yitiren

Türlü maharet bitiren

İki ele nazar eyle. (Rep. No: 2110)

Her kulun Allah'ın katında özel bir yeri vardır. Yüce Allah her kuluyla tek tek alakadardır. Bütün insanlar maddi manevi makamları nasıl olursa olsun 'Allah'ın kulu' olma ortak paydasında buluşmaktadırlar. Ne büyüğün küçüğü, ne de erkeğin, bedeni güç olarak kendinden daha zayıf yaratılışta olan, kadını ezmeye hakkı vardır. Çünkü bütün insanlar yaşları, cinsiyetleri, ırkları ne olursa olsun Allah'ın kuludur. Aziz Mahmud Hüdayî bunu şöyle dile getirmiştir:

Hep Hakk'ın kullarıdır küçük büyük erkek dişi

Hikmet-i Mevlâ'da olmakdır kul olanın işi (Hüdayî, 137/3)

Her bir insan, Allah tarafından yaratılmış olması hasebiyle kıymetlidir, saygıdeğerdir. Hiç kimsenin kendi fizikî güzelliğiyle gururlanma ve bir başkasını küçük görme hakkı yoktur. Zira kimini kiminden güzel yaratan Yüce Allahtır. Kur'an'da başkasını küçük görmenin ve alaya almanın yanlışlığı şöyle ifade edilmiştir: "… ***Bir topluluk diğer topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyilerdir…***" (Hucurat, 49/11) Bunun idrakinde olan halkımız, kendisini beğenmeyen sevdiğine türkülerle şöyle seslenmiştir:

Suya gider su doldurur dereden

Yiğidin kısmetin verir Yaradan

Seni beni bir Allahtır yaradan

Gel kız büyüklenme güzelim deyu. (Rep. No: 240)

Beni kara diye yerme

Mevlâm yaratmış hor görme

Ela göze siyah sürme

Çekilir kara değil mi. (Rep. No: 107)

Gardaş beşikte seni

Nenen donatmadı mı

Seni yaradan Mevlâ

Beni yaratmadı mı. (Rep. No: 3830)

Yüce Allah insanı topraktan yarattığını Kur'an-ı Kerim'de bildirmiştir. (Âl-i İmrân, 3/ 59; Hûd, 11/61; Tâ-Hâ, 20/55; Hac, 22/5; Fâtır, 35/11; Necm, 53/32) Aynı hammaddeden yaratılmış olan insanın bir başka insanı hor görmesi, dışlaması uygun değildir. Bu konuda halkın duygularına tercüman olmuş halk sanatçılarından Âşık Veysel şöyle demiştir:

Beni hor görme gardaşım

Sen altınsın ben tunç muyum.

Aynı vardan var olmuşuz

Sen gümüşsün ben saç mıyım. (Rep. No: 3064)

Herkes aynı topraktan yaratıldığına göre kimsenin kimseyi küçük görme hakkı yoktur. Allah'ın kıymet verdiği insana, kullar da kıymet vermeli, insan onurunu incitecek davranışlardan sakınmalıdır. Sun'ullah-ı Gaybî, 17. yüzyıl mutasavvıf şairlerindendir. Asıl adı Sun'ullah b. Ahmed olan mutasavvıf, eserlerinde Gaybî mahlasını kullanmıştır. (Kemikli, s. 3) Gaybî kimsenin gönlünü kırmamak gerektiğinin üzerinde durarak, gönül yıkan kimsenin perişan olacağını belirtmiştir.

Erenlere hor bakma

Sakın ber-bad olursun.

Gönüllerini yıkma

Sakın ber-bad olursun. (Gaybî, 87/1)

Başkalarını küçük görmenin kötülüğünü dile getiren Gaybî bu dörtlüğün devamında ise insanın kendine değer vermesini öğütlemektedir. 'Kendini hiçe sattırma' yani kendi değerini bil, başka insanların sana değerinin altında muamele etmesine izin verme, onurunu koru demektedir. İnsan gönlünü sırçaya (cam, şişe) benzetmekte, kimsenin senin hasas kalbini kırmasına müsaade etme demektedir:

Kendün hiçe satdurma

Şırçayı ufatdurma

Kahr okını atdurma

Sakın ber-bad olursun. (Gaybî, 87/5)

Başkalarına saygılı olmanın temelinde insanın kendisine saygı duyması vardır. Kendine saygı duymaktan maksat, benmerkezci bencilce bir anlayış değildir. Kendine saygı duymak, kendini hatasıyla sevabıyla tanımaya çabalamak, eksik yönlerini ve nefsânî özelliklerini takviyeye çalışarak, olgun bir insan olma yolunda ilerlemektir. Nasıl

ki 'Asaf' gibi bir vezirin kıymetini ancak 'Hz. Süleyman' gibi bir hükümdar anlayabilir. Aynı şekilde insanın değerini de ancak tam manasıyla 'insan' olabilen kimseler anlar.

Asaf'ın miktarını bilmez Süleyman olmayan

Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan (Rep. No: 460)

İslam dini, insanın fıtratıyla tam olarak uyumludur. İnsanı yaratan Allah, onun hangi kurallar çerçevesinde yaşamını sürdüreceğini de İslam ile bildirmiştir. İlahî sınırlar bize insanca bir yaşam için zemin hazırlamaktadır. İslam üzere yaşayan birey, aynı zamanda insan onuruna uygun bir yaşam da sürecektir. İman bireyi onur kırıcı davranışlardan men etmektedir. Bu sebepten İslami gelenekte iman, büyük bir nimet olarak kabul edilmiştir. Bu hususu Bediüzzaman "***İman insanı insan eder, belki insanı sultan eder.***" diyerek veciz bir şekilde ifade etmiştir. Yine iman nimeti hakkında bir Erzincan türküsünde şöyle denmektedir:

Ey erenler akıl fikir eyleyin

Dağlara da duman ne güzel uymuş.

Yaradan Allah'a şükür eyleyin

Mümine de iman ne güzel uymuş. (Rep. No: 02189)

İnsana yakışır şekilde 'insan' olmak için, sadece bedeni manada insan olmak yeterli görülmemektedir. İnsanlık haysiyetine yakışmayan davranışlar, kişiyi insanlıktan çıkarabilir. Kişinin insanlık onurunu koruması adına burada devreye 'iman' kavramı girer. İmanın insanı insan eden bir hüviyette olduğunu Mevlana şöyle ifade etmiştir:

Eğer Âdem evladı, suretle insan olsaydı,

Hz. Ahmed Efendimizle Ebe Cehil bir olurdu. (Mevlana, 1012)

Âşık Ruhsati (1835-1911) asıl adı Mustafa olan, Sivas'ın Deliktaş köyünde yaşamış, Nakşibendi tarikatına mensup bir köy âşığıdır. (Kaya, s. 5-30) Çevresinde 'Hak âşığı' olarak bilinen Âşık Ruhsati, insanın topraktan yaratılması ve Allah katındaki değeri hakkında şu dörtlükleri dile getirmiştir:

Seni bir ruhtan yarattı

Lâilahe illallah de.

Sen hâk idin insan etti

Lâilahe illallah de.

Vechine vechin benzetti

Kur'an'da böyle medhetti

Ehl-i iman bin şükretti

Lâilahe illallah de. (Ruhsati, s.123)

Erzincan yöresine ait bir türkümüzde insanın yaratılışı:

Hak beni yaratdı adem

Nur verdi kendi nurundan. (Rep. No: 1190)

Şeklinde dile getirilmiştir. Burada Allah'ın ruhu 'nur' olarak tanımlanmakta ve insanda da bu nurdan bulunduğu ifade edilmektedir. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de insana kendi ruhundan üflediğini buyurmaktadır. (Hicr, 15/29; Sad, 38/72) Bu bilgi, Allah'ın insana verdiği değeri göstermesi bakımından oldukça önemdir. Ruhun kaynağı Hakktır, bundan dolayı ruh ölümsüzdür.

Yüce Allah, ilk insan olarak Hz. Âdem'i yarattığında, meleklerin ona secde etmesini emretmiş, melekler de bu emri yerine getirmiştir. (Bakara, 2/34; A'râf, 7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâ-Hâ, 20/116; Hicr, 15/30; Sâd, 38/73) Bu hâdise insanın diğer mahlukat arasındaki konumunun tayin edilmesi ve değerinin gözler önüne serilmesi bakımından manidardır. Gaybî, insanoğlunun bütün mahlukatın kıblesi olduğunu söylemiş ve buna delil olarak da meleklerin insana secde etmesini sunmuştur. Madem ki melek gibi nurani varlıklarlar dahi insana secde etmiştir, öyleyse diğer varlıkların da secde etmesinde bir beis görülmez. Gaybî, 'Ey insan, sen on sekiz bin âlemin kıblesisin, zengini fakiri, padişahı dilencisi bütün mahluk seni karşılar, sana hürmet eder.' demektedir:

Kıblesisin on sekiz bin 'âlemün ey zât-ı pâk

Sana istikbâl iderler cümle-i şâh u gedâ

Secde-gâh-ı 'âlem olduğına bu hüccet yiter

Secde eylermiydi sana kudsiyân-ı pür-ziyâ. (Gaybî, K/ 46,47)

İnsan madde-mana veya beden-ruh olarak adlandırılan iki ayrılmaz öğeden müteşekkildir. Yukarıda belirttiğimiz gibi insan bedeni, kıymetlidir. Fakat esas insanı insan yapan, onu diğer yaratılmışlardan ayıran unsur onun ruhânî yönüdür. Yüce Allah, insanı *ahsen-i takvim* üzere, en güzel şekilde yarattığını ifade etmiştir. (Tîn, 95/4) Ahsen-i takvîm ibaresi insan bedenini de kapsamakla beraber, insanın dış güzelliğine takılıp kalınmamalı, esas güzelliğin kaynağı olan insanın manâ yönü görülmelidir.

Ahsen-i takvîm dinildi şânına insan-isen

Geç bu suret nakşını gel ma'ni'i insanda gör. (Ümmî Sinan, 35/2)

Allah, insanı maddi ve manevi olarak diğer varlıklardan farklı ve kıymetli bir hüviyette yaratmıştır. Bundan dolayı âlemin canı, insandır. Eğer insan kendi kadrini idrak etmez ve insanca bir yaşam sürmezse, insan olmasının bir değeri kalmaz o zaman âdeta bir hayvan sayılır. İnsanın kendi değerini kavrayıp, ona mukabil hareket etmesi gerekir.

Cân-ı 'âlemsin libâs-ı âdemîde sen bugün

Kadrini fehm eylemezsen sayılursın çârpâ. (Gaybî, K/48)

İnsanın 'âlemin canı' sayılmasının diğer sebebi de âlemdeki her şeyin insanda bir karşılığının olmasıdır. İnsanda bütün mahlukatın numunesi bulunmaktadır. İnsanın bazı özellikleri melekleri, bazı özellikleri ise hayvanları hatırlatmaktadır. İnsan kendine saygı duymalı, kendi cevherinin farkına varmalıdır çünkü o âlemin özüdür. İnsan varlıkların gözbebeğidir. Diğer bütün varlıklar, kendisine hizmet etsin diye yaratılmıştır. Şeyh Gâlib bunu meşhur beytinde "***Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen.***" diyerek ifade etmiştir. Aynı hususta Gaybî şunları söylemiştir:

Her ne varsa 'âlemde

Örneği var âdemde

Bul seni sen bu demde

Âdeme gel âdeme. (Gaybî, 98/3)

Âdemdür sırr-ı Kur'an

Âdemdür 'arş-ı Rahmân

Âdemdür zât-ı Sübhân

Âdeme gel âdeme. (Gaybî, 98/5)

İnsanı değerli kılan unsurlardan biri de ilk insan olan Hz. Âdem'e Yüce Allah tarafından ilim verilmiş olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de " ***Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti…*** " şeklinde yer alan bu hâdise ile insanların bilgi yönünden meleklerden üstünlüğü ifade edilmiştir. (Bakara, 2/31-32) İnsanın diğer varlıklar arasındaki değeri Allah'ın ona bahşettiği düşünme ve konuşma yeteneğiyle en üst düzeye çıkmaktadır. Mevlana bu olayı şöyle dile getirmiştir : "***Topraktan yaratılmış olan Âdem, ilmi Allah'tan öğrendiği için, o ilmi yedi kat semaya kadar parlak bir surette yükseltti.***"(Mevlana, 1005)

İnsanoğlu aslında bedenen acizdir, küçüktür. Fakat Yüce Yaratıcı'nın kendisine verdiği ilim nimeti ile kendinden büyük ve güçlü olan diğer canlıları yönetebilmektedir:

İlm ü marifetinden dolayı insana

Denizde, dağda ve kırdaki hayvanların hepsi musahhar olmuştur.

İnsandan kaplan ve aslan, fare gibi korkar.

Ondan denizdeki timsahın safrası kabarır, yani endişe eder. (Mevlana, 1024-1025)

İnsan, Yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu 'cevher' vesilesiyle varlıklar arasında yüksek bir makamda bulunmaktadır. Mevlana insandaki cevherden söz ederken 'deniz' ve 'gökyüzü' ile insanı kıyaslamıştır. Bu kıyaslamada 'deniz' ve 'gökyüzü' gibi büyüklüğü karşısında insanoğlunun çaresiz kaldığı varlıkların seçilmesi manidardır: " *Gönül katresine bir cevher düştü ki Allah, o cevheri denizlere de, feleklere de vermemiştir."* (Mevlana, 1010)

İstiklal marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy, 'İnsan' adlı şiirine Hz. Ali'nin 'insanda en büyük âlemin gizli olduğunu' ifade ettiği meşhur sözüyle başlamaktadır. Ersoy, insanın taşıdığı değeri bilmeyip, kendini sadece hakir bir beden olarak görmesine karşı çıkmaktadır. İnsanın meleklerden daha yüksek mevkide olduğunu, insanda âlemlerin gizli olduğunu ifade etmektedir:

Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,

"Muhakkar bir vücûdum!" dersin ey insan, fakat bilsen.

Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvîdir:

Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir. (Ersoy, s.103)

Allah, insana olan sevgisinden dolayı, ona rahmetiyle muamele etmekte, bir kimsenin ibadetlerle elde edemeyeceği makamları, Yüce Allah merhametiyle insanlara lütfetmektedir. Sadece yapılan amellerle Allah'a yaklaşıldığını zannetmek yanlış bir düşüncedir. İnsanın kendini küçük görmesi, dolaylı olarak Allah'ın ilmini küçük görmesi anlamına gelir. Çünkü insanı diğer mevcudatın arasında en üstün yaratışla yaratan Yüce Allahtir. O'nun bu harika sanatını küçük görmek uygun olmaz.

Hakk'a vasıl eyleyen sandun seni ola 'amel

Kendözünne hor bakup 'ilmi-i Hakk'a verdün halel. (Gaybî,71/4)

Tasavvufî geleneğimizin önemli isimlerinden olan Niyazi-i Mısrî'ye göre insan, bedeni olarak küçük, manâ olarak büyüktür. İnsan büyük bir şehre benzer. Bu şehrin ortasında ulu sultanın (Allah'ın hükmü) oturduğu büyük bir taht vardır. O şehrin mülkü ruhtur, hazinesi kalptir, ölçeği ise akıldır. (Aşkar, s. 304)

İnsanın mana yönü denilince akla ilk gelen, duygu dünyasının merkezi durumunda olan gönüldür. Gönül, kalp ve dil olarak da adlandırılmaktadır. Tasavvufî bir terim olarak kalp, insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, ruh, akıl, ilahî latîfe gibi çok yönlü anlamları ifade eder. (Cebecioğlu, s. 422) İslam tasavvufunda gönül çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü kalp, Allah ile irtibat kurulan yerdir. Mevlana bunu şöyle dile getirmiştir:

Kendini gönüllere gösteren O'dur.

Dervişin hırkasını diken de O'dur. (Mevlana, 681)

Kur'an-ı Kerim'de kalb, idrakin, kavrayışın merkezi ve gerçekleştiği yer olarak anılmıştır. (A'râf 7/179) Kalp, Allah'ın ilmine mazhar olduğu için kıymetlidir. Allah aşkı ancak gönülde hissedilir.

Mazhar-ı 'ilm-i Hudâ bil kalbini ey bahtlu

Hak buyurdı kim remzi ayet-i Kur'an'da gör. (Ümmî Sinan, 35/5)

Âlemlerin padişahı olan Allah'ın hazinesi, ehl-i aşkın gönlüdür. Kalbinde Allah aşkı olmayan kimse, İslam'ın gerçek manasını anlayamaz.

'Işk erinün gönli tolu pâdişâhun haznesidür

'Işksuz âdem ne anlasun şehri'atun ma'nîsidür. (Yunus, 59/1)

Gönül aynı zamanda edebî geleneğimizde ayna (âyine, mir'ât) olarak isimlendirilmiştir. Ayna, insan-ı kamilin kalbidir. Allah'ın zat, sıfat ve fiilerine mazhar ve tecelligâh olması sebebiyle insana ve insan kalbine ayna denilmiştir. (Uludağ, s. 56) Allah, insanı çok kıymet vererek yaratmış, diğer varlıklardan çok insanda tecellî etmiştir. İnsanın bu yaratılış hakkında tefekkür etmesi gerekir. Ancak o zaman kendi değerini kavrayıp, insan olmanın onuruna layık bir yaşam sürebilecektir.

Mazhar-ı zât olduğun anlar mısın

Ârif isen aç gözün merdâne bak.

Hakk'a mir'ât olduğun anlar mısın

Ârif isen aç gözün merdâne bak. (Hüdayî, 180/1)

Ârif ol âyine-i insana bak

Anda aks-i Hz. Rahmân'a bak. (Hüdayî, 86/1)

Müminin kalbi nazargah-ı İlahî'dir, Yüce Allah'ın kalplere baktığı hadis-i şerifte bildirilmiştir. (İbn Mâce, Zühd, 9) Kalp padişahın beytidir. Öyleyse insan kalbini, Allah'ın evine yaraşır şekilde temiz tutmalıdır. Kalbini temiz tutan insan böylelikle insan onuruna yakışır bir hayat sürmüş olur. Müslümanın kalbinde yalnız Allah'a yer vermesi, kötülüğü ve şeytanı barındırmaması gerekir.

Hak Ta'âlâ müminin kalbi nazargâhım didi

Padişahın beytine sen div neye koydun gönül. (Ümmî Sinan, 95/13)

Dil beyt-i Hüdâdır onu pak eyle sivadan

Kasrına nuzul eyler ol sultan gecelerde. (Rep. No:2502)

Mademki kalp, Allah'ın tecelligâhıdır, öyleyse Müslümanın kalbinde sadece Allah sevgisine yer vermesi gerekir. Orada Allah'tan gayrisine yer vermek uygun olmaz.

Gönüldür çün tecellî-gâh-ı hazret

Sivâ-yı Hak olur mı hiç münâsib (Gaybî, 5/6)

Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1270) Anadolu insanının İslamı öğrenmesinde önemli rol oynamış bir kahraman ve manevi bir önderdir. 'Bektaşîlik' diye kendi adına izâfe edilen bir tarikatın doğmasına sebep olmuştur. (Yılmaz, vd., s. 13) Büyük mütefekkir ve mürşidlerimizden olan Hacı Bektaş-ı Veli, gönül kavramıyla ilgili olarak şunları kaleme almıştır: "*Ve hem gönül pâdişâh-ı âlem Tanrı'sınun nazargâhıdur. Gönül ile Çalab arasında hicâb yokdur. Pes imdi müminler gönli Ka'be'ye benzer.*" (Bektaş-ı Veli, s.115)

Yunus Emre'nin gönülle ilgi burada yer veremediğimiz daha pek çok dizeleri bulunmaktadır. Bu dizelerde Yunus, gönlü şunlara benzetmiştir; Kabe, sırça, kadeh, gök, arş, garîb, kılavuz, derviş, kuş, su, deniz, saray, taht, sultan, kale, dükkan, şehir ve kitap. (I, s. 240-247)

"**Ben yere göğe sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım.**" ibaresi tasavvufi eserlerinde kutsi hadis olarak ifade edilmekle beraber muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Ahmet Yıldırım konuyla ilgili yaptığı çalışmada bu sözün İsrailiyât kaynaklı ve mevzu olduğunu bildirmiştir. Yıldırım, bazı âlimlerin eserlerinde bu ibare için şöyle bir açıklamada bulunduklarını söylemektedir: "Bu söz 'Müminin kalbi, imanı ve Allah'ın sevgisini içine almaktadır' manasında kullanılırsa doğru; yoksa 'Allah müminlerin kalbine hülûl etmiştir' manasında kullanılırsa batıldır." (Yıldırım, s.252) Bu çalışmada yer verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere, bu ibareden mutasavvıflar 'Allah sevgisinin ve imanının Mümin kulun kabinde olduğunu' anlamış-

lardır. Öyleyse bu sözün hadis olmamakla beraber mana olarak İslami anlayışa uygun olduğu söylenebilir. Tasavvuf kitaplarında sıkça yer alan bu ibare tasavvufun insana verdiği kıymeti belirtmesi bakımından önemlidir. Ümmî Sinan bu anlayışı dizelerine şöyle taşımıştır:

'Arş u kürsî kâ'inâta sığmadum didün 'ayân

Mü'minin kalbinde pinhân olduğun 'izzet budur. (Ümmî Sinan, 42/6)

"Mümin kulumun kalbine sığdım" ibaresini Tahir'ül Mevlevî, Mesnevî şerhinde kutsi hadis olarak belirtmiştir. (Tahir'ül Mevlevî, s.1264) Bu hususu Mevlana şöyle dile getirmiştir:

Hz. Peygamber dedi ki Cenab-ı Hâk şöyle buyurmuştur.

Ben yükseklere de, alçaklara da sığmam

Arza da, semaya da arş-ı a'lâya da sığmam.

Azizim; bunu yakinen, yânî şeksiz şüphesiz olarak böyle bil.

Acaibdir ki müminin kalbine sığarım.

Beni arayacak olursan o gönüllerde ara. (Mevlana, 2657, 2658)

İlahî sureti kabul edip vücûdî tecelliye mazhar olması itibarıyla insan, Allah'ın evi (beyt) olarak adlandırılır. Hakkı içinde bulundurması itibarıyla de müminin kalbine, beyt denilmiştir. (Uludağ, s.74) Yunus Emre, gönlün Allah'ın evi olduğunu şu meşhur dizeleriyle dile getirmiştir:

Ben gelmedum da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün

Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaga geldüm. (Yunus 179/2)

Müslümanların kıblesi olan Kabe, Beytullah ismiyle yani Allah'ın evi olarak nitelendirilir. Muhakkak Yüce Allah mekandan münezzehtir, burada mecazi bir anlatımın olduğu herkesçe malumdur. Yukarıda belirttiğimiz gibi edebî geleneğimizde insan kalbi de Allah'ın evi olarak zikredilmektedir. Mutasavvıf şairler, Kabe ile mümin gönlü arasında 'Allah'ın evi' olması yönünden benzetme yapmış hatta gönlün, Kabe'den daha mukaddes olduğunu ifade etmişlerdir. Dünyadaki bütün Müslümanların Allah'a yöneliş merkezi nasıl Kabe ise, iç yönelişin merkezi de kalptir. Birisi maddi, diğeri manevi anlamda Beytullahtır. Yunus'a göre gönül ile Kabe arasında bir mukayese yapıldığında, gönül Allah'ın durağı yani bulunduğu yer olması hasebiyle, Kabe'den daha kıymetli kabul edilmiştir.

Gönül mi yig Ka'be mi yig eyit bana 'aklı irem

Gönül yigdür zirâ ki Hak gönülde tutar turagı. (Yunus, 366/7)

Sun'ullah Gaybî, '***Ben yere göğe sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım'*** ibaresine telmih yapmakla beraber, Yunus gibi gönlü, Allah'ın durağı olarak nitelemiştir:

Yire göge sığmayan Hallâk'a bak

Gönle sığmış anı kılmış ol turak. (Gaybî, 84/7)

Allah'ın ışığı, müminin gönlünde yanmakta, orayı aydınlatmaktadır. Gaybî de, diğer mutasavvıflar gibi gönlün Allah'ın durağı olduğunu ifade etmiştir:

Gönül oldı çünki Hakk'un turağı

Anda yanar imiş zâtun çerağı. (Gaybî, 37/2)

Ümmî Sinan, aşksız yapılan Kabe tavafının taş ve toprak tavafından ibaret olarak kaldığını, gerçek âşıkların kalbinin ise Kabe gibi mukaddes olduğunu ifade etmiştir.

Taş u toprak tavâfından vefa bulmadı 'âşıklar

'Âşıkın kalbidür Ka'be hac u 'umre idersen gel (Ümmî Sinan, 96/6)

Bir hadis rivayetinde yer aldığı üzere, Peygamberimiz (s.a.s.) Kabe'yi tavaf ederken Kabe'ye hitaben şöyle demiştir**:** "Kuşkusuz Allah seni çok şerefli, çok mükerrem/ hürmetli, çok azametli kılmıştır; fakat yemin olsun ki, Allah katında mümin senden daha hürmetli/ daha saygı değerdir." (İbn Mace, Fiten, 2) Bu hadis, mutasavvıfların gönlü, Kabe'den üstün tutmasının sağlam bir kaynağa dayandığını göstermektedir. Zira Peygamber Efendimiz, Allah katında müminin Kabe'den daha değerli olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Hüdayî de benzer bir şekilde kamil müminin kalbini Kabe'den daha şerefli saymıştır. Bunun gerekçesi olarak ise Kabe binasının insan eliyle yapılmış olduğunu, kalbin ise Allah tarafından yaratıldığını dile getirmiştir.

Kâ'be'den eşref tutulsa kalb-i insani n'ola

Dest-i kudretle yapılmış sun'-ı Rabbânî durur.

Kalb-i kamil Ka'beden eşrefdir okursan sebak

Kâ'beyi mahluk yapdı kalbi sun'-i pâk-i Hak. (Hüdayî, s. 509)

Müminin kalbini, dünyanın kalbi olan Kabe'yle kıyaslayan anlayış, bir kimsenin kalbini kırmayı, Kabe'yi yıkmakla eşdeğer görmüştür. Yunus, gönül kıran kişinin yap-

tığı ibadetlerin boşa gideceğini ifade ederek yüzyıllar öncesinden günümüze şöyle seslenmiştir:

Bir kez gönül yıkdunısa bu kılduğun namâz degül
Yitmişki millet dahı elin yüzin yumaz degül. (Yunus, 166/1)

Bin kez hacca vardunısa bin kez gazâ kıldunısa
Bir kez gönül sıdunısa gerekse yüz yıl yol dokı. (Yunus, 366/6)

Osman Hulusi Efendi de Yunus gibi bir kimseyi incitmeyi, Kabe yıkmak ile beraber zikretmiştir. Bir başkasını incitmenin ancak nefsin isteği olduğunu belirtmiştir. Bir kimsenin mizacının ister sakin ister sinirli olsun, nefsin bu arzusundan uzak durması gerektiğini ifade etmiştir:

Nefsine yan çıkıp da Ka'be'yi yıksan dahi
İncitme gönül yıkma ger uslu ger deli ol. (Hulusî, XII)

Kul hakkının Allah tarafından affedilmeyeceği belirtilir. Yüce Allah, kendisiyle ilgili günahları, ibadet eksiklerini affedebileceğine dair umut kapısını aralamakta, lakin kul ile kul arasına girmediğini bildirmektedir. Hz. Peygamber, insanların birbirlerine karşı olan haklarını, kendi aralarında hesaplaşacaklarını belirtmiştir. (Buhârî/1085) Bu da Allah'ın insana verdiği değerin en büyük delillerindendir. Zira, Allah kul adına affetme yetkisini kendi üzerine almayı kabul etmeyerek, bu hususta kula tam olarak özgür bir irade vermiştir. Yunus'un "***Bir kez gönül yıkdunısa bu kılduğun namâz degül.***" diyerek kaleme aldığı dizeleri bu çerçevede değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada tasavvufi halk edebiyatı eserlerinden misaller verilerek 'insan onuru' kavramı ele alınmıştır. Onur, insanın kendine karşı duyduğu saygı ve şereftir. İslami anlayışa göre her insan onur sahibi olarak yaratılmıştır. İnsanın onurlu bir yaşam sürmesi için öncelikle kendine ve çevresindekilere değer vermesi gerekir. Bu değeri vermesi için de, Allah katındaki kıymetinin farkında olması lazımdır. İnsan, Allah katında çok değerlidir, eşref-i mahlukattır. İnsanoğlu sırf Allah tarafından yaratılmış olması hasebiyle kıymetlidir. Diğer mevcûdât içinde ise Allah'a halife olarak yaratılması, meleklerin Hz. Âdem'in önünde saygıyla eğilmelerinin emredilmesi yönüyle özeldir. Allah'ın insanı kendisine muhatap olarak seçmesi, kendi ruhundan insana üflemesi insanın değerini arttıran unsurlardır.

Tasavvufta insana verilen değer önemli bir yer tutmaktadır. Tasavvufun amacı insan-ı kamile ulaşmaktır. İnsan-ı kamil, sözü, işi, huyu, bilgisi iyi olan; onurlu bir hayat süren insandır. Tasavvufî anlayışta kalp, duyguların merkezi olması ve içinde Allah

sevgisini barındırması açısından çok önemsenmiştir. Müminin kalbi nazargâh-ı İlahîdir, beytullahtır, mir'âttır. Tasavvufî halk edebiyatında Müminin gönlü kimi zaman Kabe ile eş tutulmuş, kimi zaman ise Kabe'den üstün olarak nitelendirilmiştir.

Maddi ve manevi olarak kıymetli olan insan, kendi değerinin ve diğer insanların değerinin farkında olmalıdır. Bütün insanlar Allah'ın kendilerini ahsen-i takvîm üzere yarattığının bilincinde olarak, kendi benliklerine saygı duymalı, fıtrata uygun onurlu bir yaşam sürmelidir. Diğer insanların da kendileri gibi topraktan yaratılmış, Allah huzurunda eşit kullar olduğunun bilincinde olarak, kimsenin onurunu kıracak davranışlarda bulunmamalı, kul hakkına girmekten sakınmalıdır.

İnsanoğlu bedeni olarak kıymetli olmakla beraber, esas değerini mana yönüyle elde etmektedir. İnsan bunun bilincinde olarak maddesinden ziyade manasını beslemeye, geliştirmeye çabalamalıdır. Her şeyin maddeden ibaret olarak algılandığı günümüz dünyasında, ne yazık ki özellikle de kadınlar, insan olarak değil 'beden' olarak görülmekte ve bu doğrultuda değer görmektedir.

Duvarda asılı levhadaki resim de adam gibidir.

Bak ki suret itibarıyla onun ne eksiği vardır?

O parlak suretin canı eksiktir.

Git de o nadir bulunan insanlık ruhunu ara. (Mevlana, 1013-1014)

Mevlana'nın yüzyıllar önce zikrettiği 'insanlık ruhu'nu ve 'cevher'i içimizdeki saklı yerinden çıkarmanın tam vaktidir. Bunu başardığımız takdirde onurlu bir yaşam bizi beklemektedir.

KAYNAKÇA:

Abdullah Oruç, ***Muhsinler Kitabı***, Konya 2012.

Ahmet Yıldırım, ***Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları***, Ankara 2009.

A. Azmi Bilgin, ***Ümmî Sinan Divanı***, İstanbul 2000.

Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, ***Makâlât-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli***, Ankara 2007.

Doğan Kaya, ***Âşık Ruhsatî***, Sivas 1999.

Erman Artun, ***Dinî – Tasavvufî Halk Edebiyatı***, İstanbul 2006.

Es-Seyyid Osman Hulûsî Ateş, Haz. Mehmet Akkuş, ***Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî***, Ankara 1996.

Ethem Cebecioğlu , ***Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,*** Ankara 1997.

Fuad Köprülü, ***Türk Edebiyatından İlk Mutasavvıflar***, Ankara 1981.

Hayrettin Karaman; Ali Özek; v.d., ***Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali***, Ankara 2007.

İbn Mâce, ***Sünen ü İbn Mâce***, "Fiten", 2- 3932 ; "Zühd", 9- 4143.

Komisyon, ***TDK Türkçe Sözlük***, Ankara 2011.

Mehmet Akif Ersoy, ***Safahat***, Ankara 1999.

Mustafa Aşkar, ***Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı***, Ankara 1998.

Mustafa Tatcı, ***Yunus Emre Divanı I/ İnceleme***, Ankara 1990.

Mustafa Tatcı, ***Yunus Emre Divanı II/ Tenkitli Metin***, Ankara 1990.

Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, ***Aziz Mahmud Hüdayî/ Divan-ı İlahîyât***, İstanbul 2005.

Süleyman Uludağ, ***Tasavvuf Terimleri Sözlüğü***, İstanbul 2005.

Tahirü'l Mevlevî, ***Şerh-i Mesnevî C. 1- 4***, İstanbul 1971.

TRT THM Rep. No:460, Asaf'ın Miktarını Bilmez Süleyman Olmayan, Yöre: Şanlıurfa.

TRT THM Rep. No: 02189, ***Ey erenler akıl fikir eyleyin,*** Yöre : Erzincan.

TRT THM Rep. No: 1190, ***Hak beni yarattı adem***, Yöre : Erzincan.

TRT THM Rep. No: 2110, ***Akıl gel beri gel beri***, Yöre: Sivas.

TRT THM Rep. No: 2502, ***Ey dide nedir bu uyku gel uyan gecelerde***, Yöre : Şanlıurfa.

TRT THM Rep. No: 3064, ***Beni Hor Görme Gardaşım***, Yöre: Sivas / Şarkışla.

TRT THM Rep. No: 3830 , ***Suda pişmiş mısırı*** , Yöre : Rize.

TRT THM Rep. No:107, ***Bana kara diyen dilber***, Yöre: Denizli / Çal.

TRT THM Rep. No:240, ***Hazeli de deli gönül hazeli***, Yöre: Çukurova.

Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, Terc. Kamil Miras, ***Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,*** C. 7, Ankara 1970.

OTURUM BAŞKANI- Evet, çok teşekkür ediyoruz Nihal Hanım'a gerçekten tasavvufi halk edebiyatımızdan güzel örneklerle, hepsini sunamasa da özetlemiş oldu tasavvufi edebiyatımızın insan onuru ve insan gönlüne verdiği değeri.

Ben burada bir cümleyi izninizle ilave etmek istiyorum: Genellikle çok tekrarlıyor Yunus'un bu yaratılanı severiz Yaratan'dan ötürü sözü sanki ilk iki mısraının son sözleri söylemek üzere kafiye tamamlamaya uygun manilerde olduğu gibi kullandığı zannediliyor zannediyorum. Oysaki ilk mısraları da ontolojik olarak varlığı anlatıyor.

Elif okuduk ötürü

Pazar eyledik götürü

Yaratılanı severiz

Yaratandan ötürü.

Elifi ötre okursanız karşınıza 'u' veya 'o' sesi çıkar, o da Hu'dur Allahtir.

Elif okuduk ötürü yani varlığın merkezinde O var, Allah var. Pazar eyledik götürü, "İnnallaheşterâ mine'l-müminîne enfüsehüm ve emvâlehüm bienne lehümü'l-cenne" ayetine atıftır yani Allah insanlardan cennet mukabilinde canlarını ve mallarını satın almıştır ve insanlar canlarını ve mallarını cennet karşılığı Allah'a adamışlardır. Dolayısıyla pazar eyledik götürü derken de aslında dünya ile olan ilişkisini anlatıyor Hz. Yunus. Sonunda yaratılanı severiz Yaratan'dan ötürü.

Dolayısıyla bu dörtlüğü birlikte değerlendirmenin ben onun hem dünyaya hem varlık âleminin gerçek sahibi olan Allah'a bakışını hem de insana bakışını göstermesi bakımından daha bütüncül olacağını düşünüyorum.

Tekrar teşekkür ediyorum Nihal Hanım'a.

Şimdi, üçüncü konuşmacımız İnsan Onuru-Değeri İlişkisi konusuyla ilgili olmak üzere Prof. Dr. Mehmet Türkeri hocamız.

Buyurun Mehmet Bey.

3- İNSANIN ONURU–DEĞERİ İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ[1]

Bu bildiri, insan onuru ile değeri arasındaki ilişkiyi, insan onurunun nasıl değer üretmeye dönüşeceğini etik açıdan analiz etmeyi amaçlamaktadır.

İnsanların doğuştan getirdikleri (yaşama hakkı, seyahat hakkı vb. gibi) birtakım hakları vardır. İnsanların bu haklarını kullanmaları, onların değeri, yani insan olmanın değeri olarak algılanabilir. Ancak hakların kullanımı pozitif ya da negatif yönde olabilir. Dolayısıyla haklar pozitif yönde kullanıldığında pozitif değer, negatif yönde kullanıldığında negatif değer üretebilir. Buradan hareketle iki nokta öne çıkmaktadır. Birincisi, hakların kullanımı demek mutlak anlamda pozitif değer üretmek anlamına gelmemektedir. Diğeri, hakların hiç kullanılmaması, değer alanına çıkmayı, değer üretmeyi imkânsız kılmaktadır. Hakların kullanımı, özgür irade ile gerçekleştiği takdirde, bizi, değer üretme alanına çıkarır. Ancak üretilen değerin pozitif bir değer olabilmesi için (iyi niyet, bilinçli olma, ahlaki ilkeyi bilme, rasyonellik, objektiflik, özgecilik (diğergamlık), analiz-sentez, tutarlılık, ilkeye bağlılık, evrensellik, niyet, yanlış yapanı model almamak, fiile yansıma ya da yansıtma, iyiye yönlendirme şevki (melyorizm), kendimize yönelik ödev çıkarma gibi) birtakım şartları taşıması gerekmektedir.[2] Bu şartların açıklanması, konumuz kapsamında değildir. Ancak değerin nasıl ortaya çıktığını görmemize ışık tutması açısından, değerin tanımına bakmalıyız.

Değer, süje ile süjenin, ya da süje ile objenin ilişkisinden doğan, sübjektif ve objektif yanları bulunan, bağlantısal bir şeydir.[3] Bu tanımdan çıkan birinci çıkarım şudur ki, değerin varlığından söz edebilmek için hem süje (özne)lerin yani bilinçli varlıkla-

---

1 Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölüm Başkanı.

2 Mehmet, Türkeri, ***Etik Bilinç,*** Lotus yayınevi, Ankara 2011, s. 22.

3 Türkeri, ***Etik Bilinç***, s. 34.

rın hem de obje (nesne)lerin var olması gereklidir.[4] Bunu ortaya koymak için bilinçli varlık olan insanın bulunmadığı bir dünyayı düşünelim. Böyle bir dünyada değerden söz edilebilir mi? Böylesi bir dünyada bir kaya parçasının yuvarlanarak ağacın birini ezmesi iyi ya da kötü olarak değerlendirilebilir mi? Ya da tek bir süjenin (insanın) olduğu, başka hiçbir süje ya da objenin bulunmadığı bir dünya düşünelim. Böyle bir dünyada var olan tek bilinçli süjenin yani insanın bir şey yapıp etmesinin ahlaken bir anlamı var mıdır? Bu tanımla ilgili ikinci önemli nokta, değerin kurulan, oluşturulan bir şey olmasıdır. Değerin ilişkisel, bağlantısal bir şey olması, onun kurulduğu, inşa edildiği gerçeğini ifade eder. Değerin ortaya çıkması için süjeler arası ya da süje ile obje arası ilişki(lere), bağlantılara ihtiyaç vardır. Başka deyişle, biz ilişkiler sayesinde değeri oluştururuz ve pratiğe yansıtırız. Bu durumda, değerin salt kafada tasarlanan ve orada öyle muhayyel olarak duran bir şey olmadığı belirginleşmiş olmaktadır. Çünkü böylesi bir şeyin değer olması söz konusu değildir. Çünkü değer ilişkisel olarak ortaya çıkar, dolayısıyla insanın tutumunu olumlu olarak kılavuzlar. İnsan, herhangi bir konuda değerinin olduğundan söz ediyor, ancak pratikte onunla ilgili hiç olumlu tutum sergilemiyorsa o kişinin böyle bir değeri yok demektir.

Pratik açıdan baktığımızda kişinin değerinin ne olduğu, o kişinin tutumunun kökenindeki şey tespit edilerek teşhis edilebilir. Bu, elbetteki kişinin kendisinin yapacağı bir şeydir. Zira, değerin üretilmesi, hayata değerin katılması kişinin kendi değer vurgusuyla ve iç dünyasının katılımıyla mümkündür.

Demek ki, doğuştan insan olarak kazandığımız hakların kullanımı ile insan olarak değer üretmek ayrı şeylerdir. Bunun ilk basamağını hukuk ve siyaset ikinci basamağını ise din, ahlak ve sanat oluşturmaktadır, diyebiliriz. Çünkü din, ahlak ve sanat değer üretme alanlarını oluşturmaktadır. Din içerik olarak ahlakı benimsediğinden insanın bir davranışında ahlak ve estetik vazgeçilmez iki değer boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın doğuştan birtakım haklara sahip olması durumu, diğer varlıklar, örneğin hayvanlar için de geçerlidir. Hayvanlar rasyonel tercihe dayalı irade özgürlüğüne sahip olmadıkları için, değer üretme alanına çıkamazlar. Dolayısıyla hayvanların iyi ya da kötülüğünden söz edilemez. "İyi", "kötü" nitelendirmesi bir değer nitelendirmesidir ve teknik olarak ahlak alanıyla ilgilidir. Buradan hareketle, iyi ve kötü olma durumu insanın değer alanını oluşturmaktadır. İnsan bu alanı negatif olarak doldurabileceği gibi pozitif olarak da doldurma özgürlüğüne sahiptir. Ancak biz Türkçede pozitif değer üretmeyi o alanın adının varlığıyla negatif değer üretmeyi de o alanın yokluğuyla nitelendirmekteyiz. Örneğin dürüstlük, sadakat, doğru sözlülük gibi değerlere sahip

4 *Etik Kuramları,* Derleyen ve Çeviren, Mehmet Türkeri, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 150.

olanlara, yani bunları tutum olarak benimseyip, hayata geçirenlere genel anlamda "ahlaklı", özel anlamda ise hangi pozitif değer özelliği varsa onunla, örneğin "dürüst" diye nitelendirmede bulunuruz. Eğer olumsuz bir durum olursa bu durumda genel olarak "ahlaksız", özel olarak ise hangi pozitif değer niteliği yoksa onunla, örneğin "sahtekâr", "yalancı" vb. nitelemesinde bulunuruz. İki durumun ilkinde pozitif değerlerin varlığı, ikinci durumda ise negatif değerlerin varlığı söz konusudur. Ancak biz Türkçede pozitif değerlerin yokluğu anlamında ahlaksız nitelemesinde bulunuruz ve bununla ahlak alanının bulunmadığını kastetmeyiz.

İslam dini açısından, iyi ve kötü nitelemesi, güzel ve çirkin nitelendirmesiyle iç içedir. Bu, dinî açıdan bir müminin davranışının etik ve estetik boyutunun bulunduğu anlamına gelmektedir. Başka deyişle, bir mümin, etik ve estetik açıdan değer üreten ve bunu dinin buyruğu olarak içselleştirmiş bir kişidir.[5] Mülk suresi ikinci ayette, " O ki, hanginizin daha iyi ve güzel davranacağını (ahsenü'l-amel) sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, azizdir, ğafurdur." buyrulmaktadır. Buradaki "ahsenü'l-amel" ibaresi hem ahlaki hem de sanatsal değerin birlikteliğini gerektirmektedir. Ayrıca, hayatın ve ölümün yaratılmasının maksadı, ahlaki-sanatsal davranış olmaktadır. İnsanın yaratılmasının anlamının kulluk ve ibadet olduğunu ifade eden "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk / ibadet etsinler diye yarattım." (Zariyat suresi 56. ayet) ayeti bununla çelişki oluşturmaz. Çünkü kulluk ve ibadet dahi ahlaki içerik amacına yöneliktir. Ankebut suresi, 45. ayette bunu açıkça görmekteyiz. "(Resulüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten uzaklaştırır. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir." Bu durumda, ahlak ve sanat alanı, dinî alanla bütünleşmiş olmaktadır. Davranışlarımızın ahlaki içerik amacı hadislerde de açıkça ortaya konulmuştur. "Müminlerin iman yönünden en yetkini ahlaken en güzel olanıdır." ve "Ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim." bu durumu ifade eden hadislerden sadece birkaçıdır.

Peki, kişi, insan olarak doğduğunu ve mümin olduğunu söylemekle bu değerleri gerçekleştirmiş olur mu? Her şeyden önce şunu belirtmekte fayda vardır ki, bir insanın mümin olması, yukarıdaki ayet ve hadislerden anladığımız kadarıyla, belirttiğimiz üç değer alanını iç içe düşünmek suretiyle davranışlar ortaya koymakla gerçekleşmektedir. İnsan olarak doğmuş olmamız, bu alanlar açısından değer ürettiğimiz anlamına gelir mi? Genel anlamda şunu söylemeliyiz ki, eğer böyle olsaydı, dinin, ahlakın, eğitimin vb. var olmasının bir anlamı olmazdı. Özel anlamda ise, yukarıdaki ayet ve hadislere ilaveten, "İnsan için çalıştığından başkası yoktur." (Necm suresi, 39. ayet) ayetini hatırdan çıkarmamalıyız. Dolayısıyla, doğuştan getirdiğimiz özellikler değil de, kendi yapıp-etmelerimiz, değer ölçütü olarak alınmaktadır. Peki, davranışlarımızı

5 Mehmet, Türkeri, Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi, Lotus Yayınevi, Ankara 2013, s. 48-50.

ortaya koyarken bir karşılık bekleyecek miyiz? Başka deyişle, her şeyini Allah rızası için yapmak durumunda olan bir kişi, Allah rızasının içeriğini nasıl doldurmaktadır? Yani, hem Allah rızası için yaptım, deyip hem de başka beklentileri olacak mıdır? Bu beklentiler içine maddi olanlar girebileceği gibi, insanların kendisine teşekkür etmesi, minnet duyması gibi maddi olmayanlar da girebilir. Eğer kişi Allah rızası amacının içeriğini, beklentilerinden birisiyle eşitlemiş ise, o kişinin davranışı hakikaten Allah rızası için ortaya konulmuş olur mu? İnsan suresi 8-9. ayetler dinî bilinçle yaptığımız bir davranışı karşılığında Allah rızasından başka bir beklentiyle yapmayı, yasaklamaktadır. Dolayısıyla bu ayet, aynı zamanda Allah rızasıyla yapılan davranışın başka bir beklentiyle yapılmamasını, Allah rızasının beşeri anlamda bir şeyle eşitlenmemesini istemektedir.[6] Bu, insan açısındandır. Allah rızasıyla yapılan davranışın ödülü Allah tarafından çok farklı şekillerde söz konusu olabilir.

İslami hükümler ferdi, ahlak bakımından yetkinleştirmek, adaleti gerçekleştirmek ve maslahatı (kamu yararını) korumayı hedeflemektedir.[7] Bu doğrultuda (literatürde makâsıd-ı hamse, zaruriyyât-ı hamse, külliyyât-ı hams gibi isimlerle zikredilen) makasıd-ı Şeri'a denilen dinin amaçları, nefsin (canın), dinin, aklın, neslin (namusun) ve malın korunmasını öngörmektedir. Bu beş temel amaca, sonradan bazı İslam âlimleri tarafından adalet, Allah'a kulluk, erdemli bir toplum oluşturma, eşitlik, yeryüzünün imarı, hürriyet, sosyal düzenin ve güvenliğin sağlanması gibi ilaveler yapılmıştır.[8] Bu unsurlar insan onurunun ayrılmaz parçasıdır. Bunların hem hak düzeyinde hem de değer basamağında düşünülmesi, insan onurunun değer üretmesini sağlayacaktır. Makâsıd-ı Şeri'a, genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İnsan hayatının normal olarak devam etmesini sağlama maksadına yönelik olan şer'i hükümlerin genel amaçları, Şâri'nin şer'i hükümlerin bütününde ya da büyük çoğunluğunda öngördüğü hikmetleri ifade etmektedir. Özel makasıd ise, kişinin tek tek hukuki tasarruflarında yarar ve maslahat sağlamak amacına yönelik hedefleri belirtmektedir. Zira belirttiğimiz makasıdı, havaici asliye ile ilişkisi[9] bakımından değerlendirdiğimizde iki basamağı (hak ve değer ortaya

6 Ayrıca bk. Türkeri, ***Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi,*** s. 80-81, 111.

7 Muhammed, Ebu Zehra, ***İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)***, Türkçesi Abdülkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara 1986, s. 311, 314.

8 Ertuğrul, Boynukalın, "Makasıdu'ş-Şeria" Mad., ***TDV İslam Ansiklopedisi,*** XXVII, ss: 423-426.

9 Yusuf Balta, ***İslam Hukukunda Havaic-i Asliye (Temel İhtiyaçlar),*** Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 29. Erişim: : http://www.belgeler.com/blg/rdt/slam-hukukunda-havaic-i-asiyye-temel-ihtiyalar-main-need-in-the-law-of-isl (25.02.2013).

koyma düzeylerini) rahatlıkla görebildiğimizi söyleyebiliriz. Temel ihtiyaçlar demek olan havaic-i asliye üç çeşittir. Bunlar zaruriyyât, hâciyyât ve tahsiniyyâttır.[10]

Zaruriyyât, hayatın normal bir şeklide devam etmesini sağlamak için karşılanması gereken temel ihtiyaçlardır. Nefsin korunması için yeme ve içme ihtiyacı gibi ihtiyaçları ve bunların karşılanmasını kapsar. Bu örnekteki yeme-içme fiili nefsin korunmasını, varlığını sürdürmesini sağlar. Dolayısıyla buradan hareketle temel ihtiyaçlar, makasıd-ı şeri'anın; can, mal, namus (nesil), akıl ve dinin korunması gibi temel esaslar çerçevesinde düşünülmüş olmaktadır. Temel ihtiyaç mallarının üretim ve tüketimi de bu kapsamda yer almaktadır.

Hâciyyât, zorunlu olmamakla birlikte, hayatı kolaylaştıran, hayatın düzenli şekilde yaşanmasını sağlayan, karşılanmaması durumunda birtakım sıkıntı ve zorluklara sebep olan ihtiyaçlardır. Örneğin yeme-içme temel ihtiyaç iken, iyi ve kaliteli yiyecek ve içeceğin kullanımı hâciyyât kapsamına girmektedir. Hayatı kolaylaştırıcı şeylerin yanı sıra, sıkıntıları giderici, konforu artırıcı üretim ve tüketim faaliyetleri, sözleşmeler, meslekler ve sanatlar bu gruba dâhil edilebilmektedir.

Tahsiniyyât, karşılanmamaları durumunda hayatı zora ve sıkıntıya sokmayan, ancak karşılanması durumunda hayata estetik ve zarafet getiren ihtiyaçlardır. Muamele ve işlemlerde, en iyisini, en güzelini, en uygununu seçme kabilinden olan maslahatlardır.

Görülmektedir ki, zaruriyyât, doğal ve zorunlu olan ihtiyaçların karşılanmasını ifade eder. Hacîyyât, ferdi ve toplumsal hayatın düzenli yürümesi için gereklidir. İyi ve kaliteli ürünleri kullanmak buna örnektir. Tahsiniyyât, muamele ve adetlerde en uygununu, en güzelini seçmek türünden maslahatlarda söz konusudur. İnsan onurunun değer üretmesi, iyi ve güzel değerlerinin işlevsel olduğu hacîyyât ve tahsiniyyât basamaklarında ortaya çıkabilir. Bu düzeyler ya da basamaklar, değer üretme alanları olduğuna göre, buralardan negatif değerin, yani kötü ve çirkin değerin üretilme durumu da söz konusudur.

Somut olarak, Hz. Peygamber'in hayatından bir örnek analiz ederek, Hz. Peygamber'in şahsında insan onurunun nasıl değer ürettiğini görebiliriz. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Taiflilere yönelik tutumunu ele alabilir, bu tutumun altında yatan ahlaki ilkeleri tespit edip, analiz edebiliriz.

Anlatıldığına göre, Miladi 620 yılı, Mekke'de hüzün yılıdır. Hz. Peygamber'in en yakınları; eşi Hz. Hatice, amcası Ebu Talib vefat etmiştir. Müslümanlar üzerindeki zulüm ve baskılar artmıştır. Hz. Peygamber, bir çıkış yolu bulmak için iki günlük me-

10 İbrahim b. Musa, eş-Şatıbî, ***Muvafakat fi Usuli-ş Şeria,*** çev. Mehmet Erdoğan, ***el-Muvafakat İslami İlimler Metodolojisi,*** İstanbul 2003, s. 7; Ebu Zehra, ***İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)***, s. 317-318.

safedeki Taif'e gitmiştir. Taif eşrafından herhangi bir olumlu mukabele görmemesinin yanı sıra, alay, hakaret, eza ve cefa görmesi söz konusudur. Ayak takımı örgütlenmiş, Hz. Peygamber taşa tutulmuştur. Kan revan içinde kalan Hz. Peygamber'i korumaya çalışan ve vücudunu siper eden Zeyd b. Harise de yaralanmış ve taşlanılan kişinin bir peygamber olduğunu haykırmasına rağmen olumlu bir sonuç alınamamıştır. Kendilerini güç bela Mekkelilere ait bir bahçeye, bir hurma ağacının altına atmışlardır. Birden Cebrail (a.s.) belirmiş, eğer izin verilirse, çevredeki dağı, bu azgın insanların başına geçirebileceğini teklif etmiştir. Çok rencide olmasına rağmen Hz. Peygamber "hayır" cevabını vermiş[11] ve ellerini açıp, Allah'a şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım, kuvvetimin yetersizliğini, çarelerimin tükenişini ve insanlarca horlanışımı sana havale ediyorum. Ey acıyanların en merhametlisi, sen horlananların Rabbi, beni kime bırakıyorsun, hayatımı cehenneme çevirecek düşmanıma mı, yoksa işimin sahibi kıldığın akrabalarıma mı! Eğer bana kızgın değilsen, aldırmam! Senin bana ihsan ettiğin afiyet, benim için daha önemli ve yararlıdır."

Yâ Rab! Gazabına uğramaktan, rızandan mahrum kalmaktan, senin karanlıkları aydınlatan, din ve dünya işlerini dengeleyen yüzünün nuruna sığınırım, sadece senin rızanı isterim, yeter ki sen razı ol, çare de ancak seninle, güç de ancak seninledir".[12]

Bu olayda, Hz. Peygamber'in intikam alma tutumunda olmadığını hemencecik görmekteyiz. Karşısında 'yanlış yapan' bir topluluk olmasına rağmen, o, onlardan intikam almayı düşünmemiş yani bir yanlışı başka bir yanlışla düzeltmeye çalışmamıştır. Çünkü onun Allah ile ilişkisi değer üzerine kurulu bir ilişkidir. Yanlış yapanı model almak, çoğu insanın düştüğü bir hatadır. Karşı taraftakinin yanlışını gördüğümüzde, onun müstehak olduğu düşüncesiyle bir tavır takınırız ve bu tavır büyük ölçüde karşıdakinin davranışının zıttı bir davranış içerir. Böyle olduğunda zıttını yapmış olsak da, biz yanlış bir alanla ilgileniyoruz demektir. Başka deyişle biz o konuda kendi değer alanımızla, değer üretme durumuyla ilgilenmiyoruz, demektir. Bu ise, değer vurgusunu davranışımızdan, tutumumuzdan ve sonunda da hayatımızdan uzaklaştırır gider. Böyle bir durumda bizim davranışımızı yönlendiren karşıdakinin yanlışı olmuş olmaktadır. Zıt yönde bir davranış ortaya koymanın adı, değer üretmek değildir. Hz. Peygamber'in Allah ile değere dayalı ilişkisinin, onun hayatına değer vurgusuyla yansıdığını görmekteyiz.

---

11 Buhârî, Bedü'l-Halk, 7; Müslim, Cihad, 111.

12 İbn Sa'd, ***et-Tabakâtü'l-Kebir***, Tahkik Eduard Sachau, Leiden, E.J. Brill, 1918, I, 141-142; Belâzürî, ***Ensâbu'l-Eşrâf,*** Daru'l-Maarif, Mısır 1959, I, 237; Muhammed, Hamidullah, ***İslam Peygamberi,*** çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1991, ss: 115-117.

Değer vurgusu, bize göre, ahlak ve din alanının, ayırt ediciliğini oluşturmaktadır. Bu ilke, gündelik hayatımızda ahlaklılığın oluşmasına kapı açmaktadır.[13] Değer vurgusu, davranışın, eylemin, amelin vs. en iyi şekilde yapılmasını beraberinde getirir, şu ya da bu şekilde değil. Biz değer verdiğimiz davranışları en iyi şekilde yapmaya çalışırız ve bunu gerçekleştirirken gündelik hayatın sorunları bizim için engel oluşturmaz ve ne yapıp edip değer verdiğimiz, yapmak istediğimiz, sevdiğimiz şeyi yapmaya çalışırız. Bu durumu, gündelik hayatımızda, bir şekilde yapıp bitirmek istediğimiz ya da istemeden yaptığımız şeylerle karşılaştırdığımızda daha iyi anlarız. Bir şekilde yapıp kurtulmak istediğimiz şeyler ya mecburiyet hissiyle ya da sorumluluk hissiyle yaptığımız şeylerdir. Mecburiyet hissiyle yapıp ettiğimiz şeyler, daha çok, bir şekilde yapıp kurtulmak istediğimiz şeylerdir ve bunlarda motivasyon olarak değer vurgusun bulunmaması riski vardır. Aynı şey sorumluluk duygusu için de söz konusudur. Sorumlu olduğumuzu düşündüğümüz bir işi, bir şekilde yapıp o işin sorumluluğundan kurtulmak isteyen bir tutum içinde olduğumuzda da değer vurgusu gündelik hayatımıza gelmeyebilir. Bu durum sadece iş hayatımız için değil özel hayatımız için de geçerlidir. Ancak burada bazı şeyleri yapmakla görevli olmamızı, bazı ödevlerimizin bulunmasını ve sorumluluklarımızın olmasını negatif olarak algıladığımız düşünülmesin. Vurgulamak istediğimiz şey, sadece gündelik hayatta işleri yapma motivasyonumuzda değer vurgusunun bulunup bulunmamasının farkını ortaya koymak ve değer vurgusunun bulunmasının değer üretmeye kapı aralayacağıdır. Bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir. Gündelik hayatta, gerek özel hayat gerekse iş ve toplumsal hayat açısından birtakım yapmamız gereken işler var, birtakım sorumluluklarımız var. Hatta gündelik hayatımızın çoğu bu tarz zorunluluklarla yapılan şeylerle geçmektedir. Bu durum acaba, değer üretme kapısını aralayan irade özgürlüğü ile çelişmez mi? Pek çok şeyi bir tür mecburiyet hissiyle yaptığımızı düşündüğümüzde, isteyerek, severek ve değer vererek yapılacak şeylere pek bir yer kalmıyor görünmektedir. Böyle olunca değer üretmek bir hayal mi olacaktır? Bunun götüreceği nokta ahlak ve din gibi değer alanlarının gündelik hayattan uzaklaşmasıdır. Bunun çözümü şudur ki, zorunluluk ve sorumluluk kategorisinde değerlendirilen şeyleri, irademizle, isteyerek, severek, bilerek, bilinçli bir şekilde ve değer vurgusuyla yaptığımızda o şeyler aynı zamanda ahlaki ve dinî değer kazanmış olacaktır.

Değerin var olduğunun söylenmesi ile fiili olarak var olması ayrı şeylerdir. Bu, bir yönüyle değerin hayata geçirilmesi, diğer yönüyle değerimizin fiili olarak ne olduğunun tespiti sorunlarıyla ilgilidir. Değerin tanımını hatırda tutarsak, onun 'ilişkisel' bir şey olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'in Taiflilere yönelik tutumunu şekillendiren şey, onun Allah ile arasındaki değer ilişkisidir, diyebiliriz. Başka deyişle onun Allah ile ilişkisi değer zeminini ve vurgusunu onun tutumuna yansıtmıştır. Bu zemin onun

13 Türkeri, Mehmet, ***Etik Bilinç***, s. 32.

tutumunu değer üretecek tarzda kılavuzlamıştır. Nihayetinde değer, hayatımızı nihai olarak kılavuzlayan şeydir. Zaten değer teorileri de insanın hayatındaki nihai amacı ile belirlenmektedir. Bu amaca ulaşmaya yönelik tavrımız da yükümlülük teorilerini karakterize etmektedir. Her ikisi birden ahlak teorisini ve teorilerini oluşturmuştur. Gündelik hayat açısından insanın bu iki soruyla, yani nihai amacımız ile nasıl yaşamalı/davranmalı, sorularına verilen cevapla şekillenen yaklaşımımız bizim ahlakımızı oluşturur. Demek ki, Hz. Peygamber'in Taiflilere yönelik tutumunun altında değer zemini yatmaktadır ve böyle olduğu için de intikam, ceza vb. peşinde koşmamıştır. Aynı durumu biz gündelik hayatımız açısından düşünmeliyiz. Biz acaba değer zemininde mi hareket ediyoruz, yoksa daha çok, karşımızdakilerin tutumlarına ve davranışlarına göre mi tavır alıyoruz, bunu sorgulamalıyız. Diğer bir deyişle, karşımızdaki kişi bize yanlış bir davranış ortaya koyduğunda, bir söz söylediğinde, bir tutum takındığında vb. biz hemen onun 'haddini' bildirmeye, onu cezalandırmaya, 'ağzının payını vermeye' mi çalışıyoruz? Bu konuda karşımızdaki kişinin müstehak olduğuna karar verdiğimiz şeyi yaptığımızı düşünsek bile, biz sonuçta değer üretme zemininde davranmış oluyor muyuz, yoksa, başkalarının zemininden mi hareket etmiş oluyoruz? Böyle yaptığımızda spesifik anlamda söz konusu tutumumuzu ve davranışımızı şekillendiren, kılavuzlayan şey değerimizdir. Peki bu değer bizim, Hz. Peygamber'den, kitaplardan yüce şahsiyetlerden öğrendiğimiz bir değer mi yoksa yanlış yaptığını düşündüğümüz kişinin yaptığının zıttını yapma değeri midir? Bu konuda Hz. Peygamber'i hakikaten örnek almış oluyor muyuz? Kur'an'dan, Hz. Peygamber'den vb. aldığımızı söylediğimiz, kafamızda sadece kavram olarak bulunan değerler gündelik hayatımıza yansımadığında hakikaten bizim değerimiz olmuş olur mu? Bu tür değerlerin hayata getirilmesi için öncelikle ilkeleştirilip tutumumuzu olumlu bir şekilde kılavuzlaması, buradan davranışımızı yöneten kuralların çıkarılması ve davranışlarımızı ölçmek için de ölçütlerin tespit edilmesi gerekir. Oysa gündelik hayatımızda nasıl davrandığımızı görmüş olduk. Dolayısıyla gündelik hayatımızdaki tutumlarımızı şekillendiren şey ile Hz. Peygamberden aldığımızı söylediğimiz şey arasında bir farklılık söz konusu olmuş olmaktadır. Bu durumun 'kötü niyet'ten kaynaklandığı düşünülmesin. Biz, kaç yıl okulunu okuduğumuz, usta olduğumuz konularda dahi yanlış yapabiliyorken, hiç üzerine düşünmediğimiz, analiz etmediğimiz, kendimizi sorgulamadığımız konularda doğru yapma ihtimalimiz ne kadar yüksek olur? Demek ki, sorun, değerlerin gündelik hayata yansıması konusunda düşünmeyi, analiz etmeyi ve sorgulamayı ahlaki bir ödev olarak görmemiş olmamızdır.[14] Bu konuda ahlak kitapları ipuçlarıyla doludur. Başkalarının yanlışları üzerine o kadar çok yoğunlaşmışız ki, kendi değer üretme alanımıza, fiili olarak, yabancılaşmışız. Sürekli başkalarının yanlışlarıyla uğraşan, konuşan vb. bir kişinin 'yanlış olduğunu tespit ettiği

14 bk. Theodor W., Adorno, ***Ahlak Felsefesinin Sorunları,*** Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 31, 165; Felicity, Haynes, ***Eğitimde Etik,*** çev. Semra Kunt Akbaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002, s. 229.

bir zeminde' bulunduğunu, yani aslında kendi değer zemininden hareket etmediğini dahi görememesi onun pozitif değer üretmesini sağlar mı?

Değer zemininin bulunması, değere dayalı davranışın ortaya konulmasında başkalarının takdirine, teşekkürüne, pek çok kişinin onu kabul etmesine vb. ihtiyaç duymaz. Bunu genelde herkes kabul eder. Ancak kişiler, bazı davranışları ortaya koyacağı zaman, takdir edilmediğini, bir kuru teşekkürün bile çok görüldüğünü, en kötü ihtimalle o konuda tek kalacağını ya da pek çok kişinin öyle düşünmeyeceğini ya da yapmayacağını düşünerek motive olur ve değer zemininden uzaklaşmış olur. Böyle bir durumda negatif bir değer zeminine sahip olmuş oluruz.

Görülmektedir ki, gerek Kur'an'dan gerekse Hz. Peygamberden aldığımızı söylediğimiz değerlerin gündelik hayata uygulanması bir sorundur ve bu, özünde dışsal zeminlerle ilgili değil de bizim kendi değer zeminimizle ilgili bir sorundur. Bu, değerin pratiğe nasıl yansıyacağı, yani spesifik bir davranışa, konuşmaya, karara, hüküm vermeye, ilişki kurmaya, bir durumu değerlendirmeye vb. kısacası gündelik hayattaki her bir davranışa nasıl uygulanacağı sorunudur. Bu konuda bize, başkalarından çok kendimizin yardım etmesi gerekir, çünkü büyük bir kısmı kendimizle ilgili halledilmesi gereken bir şeydir. Kendi değer zeminimizi gündelik hayatımızı kılavuzlayacak şekilde yapılaştırmamız ve bu zemini her bir davranışımıza, ilişkimize, kararımıza vb. ne değer vurgusu, isteme, bilinçlilik gibi birtakım değer üretme ilke ve şartlarını gözeterek uygulamamız gerekmektedir. Ancak böyle bir zeminde insan onuru, değer üretebilecektir.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Çok büyük bir sürpriz yaptı Mehmet Bey, ben tam toparlayabilir misiniz derken teşekkür etti. Gerçekten zamanı çok güzel kullandı ve çok güzel şeyler söyledi.

Özellikle onur, değer, sorumluluk üçgeninde insanların hem onurlu olması hem değer üretmesi hem sorumluluklarını bilmesi makâsıdu'ş-şeri'â çerçevesi içerisinde gerçekten çok faydalı şeyler söyledi. Kendisine teşekkür ediyorum, tebrik ediyorum bu güzel tebliğinden dolayı.

Şimdi efendim üçüncü tebliğimizden sonra bir dördüncü tebliğimiz daha var pazar günü sunulacak olan bir tebliği bugün sunmak durumunda bulunduğumuz için. Bu konuyla doğrudan alakası yok ama arkadaşımızın meşguliyeti sebebiyle bugün sunması gerekti. Sayın Mehmet Paçacı hocamız İslamofobi konusunda tebliğ sunacaklar.

Buyurunuz Mehmet Bey.

4- İSLAMOFOBİ

Prof. Dr. Mehmet PAÇACI[1]

Değerli hocalarım, değerli misafirler; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Ayrıca hocama da teşekkürümü sunuyorum beni bu oturuma kabul ettikleri için, sağ olsunlar.

İslamofobi diye başlık atılmış. Tabii yine konumuzla alakalandırmak istiyorum ben konuyu. İslamofobi ve insan onuru ve Hz. Peygamber diye de başlıklandırabiliriz.

İslamofobi kavramının biraz tarihçesinden bahsetmek istiyorum.

1997 yılında ilk defa kayıtlara göre ya da elde ettiğimiz bilgilere göre **Ranimedkast** diye bir Amerikan yerel gazetesinin ya da dergisinin, mevkutesinde çıkan bir yazıda kullanılıyor. Daha sonra Oxford English Dictionary'e giren bir kavram.

Hepimizin çok iyi bildiği gibi, buradakilerin yaşı hepsinin müsait, 2001 yılında Eylül'ün 11'inde gerçekleşen bu İkiz Kuleler saldırısı ile birlikte 2001 yılında daha yoğun bir şekilde, oldukça yoğun bir şekilde gündemimize getirildi.

Bu konuda tabii yazan, çizen herkesin de ifade ettiği gibi esasında bunun kökenleri neresi yahut da bu tavır alış İslam'a karşı nereye kadar dayanıyor diye bakıldığında görünen bir gerçek var. Aslında bu İslam'ın Hristiyanlıkla o günkü Batı'yla, bugün öyle adlandırıyoruz esasında, ilk karşılaşmasıyla... Bizans ile o zaman Batı olarak ya da Hristiyan dünyası olarak karşılaşmasıyla gerçekleşti. Onunla birlikte başlayan bir süreç esasında bu.

Ondan itibaren İslam'ın aslında akıl dışı bir din olduğu, kılıçla yayıldığı, şiddete müheyya olduğu, şiddeti çok özendirdiği, despot bir idare kurduğu gibi hatta mesela kadına düşkünlük ya da kadına değer vermeme gibi söylemler ta o zamandan beri günümüze kadar tevarüs söylemler esasında.

---

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürü.

Bu tabii Orta Çağ'da Haçlı seferleriyle tekrar gündeme geliyor daha yoğun bir şekilde. Aynı söylemin daha güçlü bir şekilde zamanın söylemi ile zamanın gerekleriyle yeniden ifadelendirildiğini görüyoruz.

Baktığımız zaman mesela II. Urbanus'un bu Haçlıları toparlayan ve Müslümanın üzerine, İslam dünyasının üzerine gönderip büyük bir yıkıma sebep olan Haçlıların kendilerine meşruiyet kazandırmak için söyledikleri söylemler yukarıda saydığım söylemler.

Müslümanlar Şeytanın hizmetçileri olarak tanımlanıyor, şiddetin özendiricileri olarak tanımlanıyor vs.

Tabii, bu şiddetin yani Haçlıların yol açtığı şiddetin bir şekilde mağdur gösterilmesi için de bu tür söylemler Batı'da, Avrupa'da dillendiriliyor.

Modern döneme geldiğimiz zaman yine aynı şekilde kolonyalizm yani başka bir ifadeyle Müslüman toprakları işgal edilirken buralarda kolonyal yönetimler, sömürgeci yönetimler oluşturulurken yine benzer söylemlerin tekrarlandığını görüyoruz.

Aynı şekilde İslam'ın geri bir din olduğu, akıldan uzak bir din olduğu, kadına değer vermediği, eşitlikçi olmadığı, kendini yenilemediği, despot idareler tarafından yönetildiği şeklinde söylemlerin teker teker yeniden tekrarlandığını görüyoruz.

Kant'a baktığımızda, Hegel'e baktığımızda, Marks'a baktığımızda, Nietczhe'ye, Victor Hugo'ya, Renan'a -mesela meşhur biliyorsunuz Renan Müdafaası- bu tür bir söylem üzerine yazıldığını görürüz. Modern döneme kadar yani modern dönemden kastım Reform ve Aydınlanma süreci ile başlayan, devam eden bir süreç. Burada aynı şekilde siyasi ve askeri olarak Batı'nın ciddi bir genişlemesi söz konusu, kültürel olarak genişlemesi söz konusu. Buna kolonyalizm diyoruz aynı zamanda.

Bir de oryantalizm tabii bununla başat olarak, bununla koşut olarak tabiri caizse gelişiyor. Bu söylemlerin esasında tekrar edildiğini görüyoruz.

Belki bu Soğuk Savaş döneminde modernitenin o güçlü günlerinden sonra, kolonyalizmin güçlü günlerinden sonra Soğuk Savaş döneminde Komünizm karşısında İslam'ın biraz daha Batı'yla yakın bir ilişkisi dönemini de yaşadık esasında. Ancak Soğuk Savaş bittikten sonra tekrar bu söylemlere yeniden uyandık tabiri caizse. Özellikle 11 Eylül'den sonra bu söylemlerin çok ciddi bir şekilde, yoğun bir şekilde politikada, medyada söylemlendirildiğini, dillendirildiğini açıkça görüyoruz.

Bu süreçte neler oldu? Bu sömürgecilik döneminden sonra II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkeleri çok ciddi iş gücüne ihtiyaç duydu ve eski sömürgelerinden çok ciddi sayıda göçmen kabul ettiler. Mesela Almanya'dakinin tarihini biz biliyoruz.

Birden Soğuk Savaş bittiği zaman da onlar şuna uyandılar: Bir baktılar ki her yerde Müslümanlar var.

Bu İslamofobi söyleminin aslında bir de savunma mekanizması olarak yani bir saldırı ama aynı zamanda bir savunma mekanizması olarak da kullanıldığını görüyoruz. Buna dair çok ciddi bir endüstri oluştu. Medyada, politikada bu söylem hepinizin bildiği gibi çok dillendiriliyor ve bunun da büyük bir endüstrisi oluştu.

Mesela, olayın medyadaki durumunu görebilmek için kısaca bir istatistik verebiliriz.

Üç önemli gazete The Telegraph, The Guardian, The Independent bunlar İngiliz gazeteleri 60 haber üzerinden yapılan bir araştırmada yüzde 58'inin İslam'a karşı olduğu, İslam'la ilgili olarak olumsuz haber yaptığı sadece yüzde 10 haberlerde bir olumlu haber yapıldığı... Bu gazetelerin satışı 7 milyonu buluyor.

Yine aynı şekilde web sayfalarına bakıldığı zaman İslam karşıtı sitelerin üzerinden yapılan araştırma da şunu gösteriyor: İki site, ayda 2 milyona yakın tıklama, takip yapılıyor bu sitelere.

Dolayısıyla buradan anlayabiliyoruz ki çok ciddi bir endüstrisi var bu işin aynı zamanda. Politikada özellikle Avrupa'da ve Amerika'da bu ciddi olarak kullanılıyor.

Medyada yine bakıldığı zaman yüzde 65 yani genel olarak bakıldığı zaman yüzde 65 oranında İslam'la ilgili bir negatif haber yapma söz konusu. Müslümanlarla ilgili olarak kullanılan tırnak içerisindeki ifadeler şunlar: "Avrupa dışı olmak, gerilik, çatışmacı, şiddet yanlısı olmak, fanatik olmak, mezhepsel katliamlar yapan bir kültür olarak tanıtılması, hastalıkların çok yaygın olduğu bir coğrafya olarak Müslüman coğrafyanın tanıtılması, felaketlerin çok yoğun olarak yaşandığı bir coğrafya olarak tanıtılması şeklinde bir şey var."

Çok az vaktim kalmış ben hemen toparlayayım.

Burada şöyle bir şeyle karşılaşıyoruz: Ayrımcılık ve ırkçılığa Batı bir anlamda sarılmış durumda. Sadece yüzde 3 buçuğu bulan bir Müslüman varlığı var Avrupa'da ancak bunu bir tehdit olarak görüyor kendisine. Batı ırkçılığının bir anlamda bunu engellemek, bu gelişmeyi, Müslüman nüfusunu ya da Müslüman varlığının gelişmesini önlemek belki de Avrupa'yı tekrar Müslümanlardan temizlemek için bir unsur olarak kullandığı şeklinde bir intiba, durum ortaya çıkıyor.

Bu tabii her halükarda bütün hafta boyunca ele aldığımız insan onuruna karşı bir şey. Nasıl ırkçılığı bir ayrımcılığı, yabancı düşmanlığını değer olarak kabul edersiniz ve bunun üzerinden bir politika yürütürsünüz. Bu tabii ki çok hastalıklı bir durum. İnsan onuruna yakışmayan bir durum. Bu açık.

Ayrıca fobi kavramı zaten kendisi bir psikolojik hastalığa işaret ediyor. Hasta bir durum, hastalıklı bir durum esasında Avrupa'nın yaşadığı şey. Bütünüyle Avrupa'yı saran şey ya da Batı'yı saran esasında çok hastalıklı bir durum. Kişi ölçeğinde olaya bakarsak siz ötekini kabul etmiyorsunuz ve ona bir sürü ithamlarda bulunuyorsunuz ve onun üzerinden o kişiyi, ötekini, karşımızdaki kişiyi ötekileştirip onu bir anlamda olumsuzlaştırmak elinden gelirse yok etmek ya da gözünün önünden uzaklaştırmak gibi bir yol tevessül ediyorsunuz.

Böyle bir durum. Çok hastalıklı bir durum esasında ve tedavisi gereken bir durum.

Bizim Müslümanlar olarak bir hafta boyunca, on gün boyunca ele aldığımız konu Resulullah'ın önderliğinde insan onurunu dünyada yeryüzünde tesis etmek. Bu anlamda Batı'ya da Avrupa'ya da bizim önderlik etmemiz, Resulullah'ın önderliğinde önderlik etmemiz gerekiyor. O insanlara bunun yanlış olduğunu çeşitli yollarla anlatmamız gerekiyor. Aynı şekilde mukabele etmek yine, Resulullah'ın sünnetine uyan bir şey değil.

Bunun da tabii çeşitli yolları var. Avrupa'da mesela hukuka başvurmak önemli bir araçtır.

Misli ile mukabele yerine eğitimle ve daha çok Batılılarla ya da yerli insanlarla bir araya gelmek ve onlarla komşuluk yapmak, ilişkide bulunmak ve İslam'ı birebir ortaya koymak, sabretmek önemli.

Irkçı olmayan unsurlarla ki Avrupa'nın tabii hepsi ırkçı değil ve hepsi İslamofobik, hasta insanlar değil bu anlamda yani biraz önce anlatmaya çalıştığım anlamda.

Aklıselim sahibi insanlar da var, onların da tecrübesini, onların da birikimini kullanarak bu hastalığı tedavi etmek gerekiyor. Bunun üzerinde düşünmek gerekiyor diye düşünüyorum.

Teşekkür ediyorum. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Biz de teşekkür ediyoruz Prof. Dr. Sayın Mehmet Paçacı Bey'e.

Orta Çağ'ın karanlıklarından günümüze doğru gelişerek gelen bu İslam düşmanlığının nihayette İslamofobi adıyla şekillendiği günümüzdeki bu marazi durumu çok güzel ifade etti. Hakikaten bu fobinin, o marazi durumun gerçekten İslam onurunu da rencide edecek şekilde bir ayrımcılığa dönüşmüş olması ve insan onurunu, Müslüman onurunu zedeleyen bir konuma gelmiş olması bizim açımızdan da önemli bir problemdir. Bunun için bizim de yeni şeyler üretmemiz, belki bu üretilen korkuların yersiz, anlamsız olduğunu, Müslümanların korkulacak insanlar olmadıklarını göstermemiz gerekiyor herhalde. Bunun için çalışmalar yapmak gerekiyor.

Tarih boyunca en mağdur, en mazlum olmuş insanlar bugün nasıl bu kadar korkulacak, fobi duyulacak insanlar hâline geldi onu anlamak da zor diye düşünüyorum. Tekrar teşekkür ediyorum.

Şimdi, konuşmacı dostlarımızı yerlerine uğurlayalım. Onların yerine müzakereci arkadaşlarımızı davet edelim izin verirseniz.

Doç. Dr. Ömer Yılmaz Bey, Yrd. Doç. Dr. Nuri Özcan, Prof. Dr. Mehmet Akgül ve nihayet Prof. Dr. Mahmut Aydın Beyleri müzakereleri için buraya davet ediyorum kürsüye lütfederlerse memnun oluruz.

Hemen onun ardından da Türkiye Diyanet Vakfı İlim Sanat ve Kültür Yayın Kurulu tarafından her yıl düzenlenen İslam ve Türk Dünyasında dinî sosyal ekonomik konularda yapılmış ilmî araştırmalara ödül verilmesi geleneği var. Bu geleneğimizi de icra edeceğiz. Hemen müzakerenin ardından ödülleri Sayın Başkanımız takdim edecekler. Onunla programımızı tamamlamış olacağız.

Evet, ilk sözü ilk konuşmacımızı müzakere edecek olan Doç. Dr. Ömer Yılmaz Bey'e verelim.

Buyurun Ömer Bey.

MÜZAKERELER

Doç. Dr. Ömer YILMAZ[1]

Sayın Başkan,

Değerli Hazirun,

Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Prof. Dr. Celal KIRCA tarafından hazırlanan **"İnsanın Allah'ın Halifesi Olduğu Düşüncesine Sufi Bir Yorum (Necmeddin Daye Örneği)"** başlıklı tebliğin müzakeresini yapmak üzere söz almış bulunuyorum. Bana verilen süreyi daha ziyade mevzu bahis konuya katkı sağlamak maksadıyla kullanmak istiyorum. Müzakeremin sonuna doğru ise tebliğ sahibi hocamızın tebliğinde okuyucunun anlamakta zorlanacağını tahmin ettiğim bazı yerlerin tavzihi bağlamında görüşlerimi bildireceğim.

Konu, başlığından da anlaşılacağı üzere "halifelik" kavramı etrafında şekillenmektedir. Hocamızın da belirttiği gibi halifeliğin girift ve sorunsallı bir kavram olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Zaten tebliğ sahibi de kendi zaviyesinden bu bağlamda bazı açıklamalar yapmış ve bunun bir "tefsir sorunu" olduğunu daha baştan söylemiştir.

"Halife" kavramı Kur'an'da değişik türevleriyle birlikte 46 kez geçmektedir. İnsanın halifeliği meselesi daha ziyade Bakara suresi 30-37. ayetler arasında Allah'ın melekler ile yaptığı muhavere kısmında beyan edilmektedir. Bu ayetler dikkatlice incelendiğinde bazı anahtar kavramlarla karşılaşıyoruz. Bunlar sırasıyla, ilim, Allah'ın emrine karşı gelme, Şeytan ve insan, tövbedir. Müfessir ve sufiler, buradaki ilimden hareketle, Âdem'in meleklerden üstün olduğunda ittifak etmişlerdir. Nitekim sufi-alim Necmeddin Daye (ö.654/1256)'nin insanın halife oluşuna dair temel dayanağı da burada ilmi esas alan Gazali (ö. 555/1111) ile örtüşmektedir. Gerek zahir uleması gerekse sufiler insanın kişilik kazanmasını ilim/bilgi ile ilintilendirmişler, ona üstünlük kazandıran vasfı "bilen bir varlık" olmasına bağlamışlardır.

---

1 Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Aşağıda detaylı açıklanacağı üzere sufiler insanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak algılamışlardır. Sayıları az olmakla birlikte bazı müfessir ve kelamcılar da bu konuda sufilere katılmaktadır. Örneğin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), Allah'ın kendi kudret ve sıfatından insana bazı yetkiler vereceğini ve yeryüzünde insanın O'nun adına tasarrufta bulunacağını, kendi naibi olarak insan iradesiyle O'nun iradesini ve emirlerini tatbike memur kılacağını söylemiş, böylece insanı Allah'ın yeryüzündeki halefi olarak nitelendirmiştir. (Yazır, I, 299) Son dönem müfessirlerinden Hasan Basri Çantayda (ö. 1964) mezkûr ayete benzer anlamı yüklemiştir. (Çantay, I, 18)

Önemli kelamcılarımızdan İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) insanın yaratılış safha ve sürecinden hareketle, insanı Allah'ın halifeliği makamına layık görme temayülündedir. İsmail Hakkı'ya göre, ilk mayası çamur olan insan birdenbire insan sureti almamış, tesviye edilmiş, ıstıfa mertebeleri geçirmiş, şekilden şekle girmiş, sonunda ona ruh-i insani (nefs-i nâtıka) nefholunmuştur. (İzmirli, 1941, I, 83) Bu durumda İslam kültüründe ve halk dindarlık algısında genellikle Âdem'in halifeliğine yüklenen anlam "Âdem'in kendinden önce yaşayan bir insan topluluğunun halefi değil Allah'ın vekili, yeryüzünde O'nun hükümlerini yaşatan, uygulayan, dünyayı imar eden, insanları idare ve terbiye eyleyen, dünyadaki diğer tüm varlıklardan üstün ve onları emri altına alan" şeklinde tezahür etmektedir. (Bolay, "Âdem", I, 359)

Ancak pek çok müfessir ve kelamcı insanın Allah'ın halifesi olduğuna dair tasavvufi yaklaşımı tasvip etmemiştir. Hatta bunlar bu tarz yoruma giden mutasavvıflara ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Şüphesiz zahir âlimlerinin kendi bakış açılarınca böyle düşünmelerinde haklılık payları olabilir. Zira onlara göre sınırlarına dikkat edilmeden savunulan bu görüş itikadi açıdan "Allah'ın eşi ve benzeri yoktur" ayetleriyle uyumsuzluk teşkil etmektedir. Bu ilim dallarına göre ne şekilde bir yorum yapılırsa yapılsın Allah'ın ardılı (halife) düşünülemez. Çünkü itikadi açıdan insan "şâri" değildir, kanun koyamaz. Ahlaki açıdan insan mutlak anlamda "fail" değildir, etik ilkeler icat edemez. Epistemik açıdan insanın bilgisi oldukça sınırlı, ontolojik açıdan da insan zayıf ve aciz bir varlıktır. Bütün bunlar dikkate alındığında Allah-insan ilişkisi "tanrı-kul" bağlamında telakki edilmelidir. (Zariyat, 51/56; Furkan, 25/63) Sayın hocamız da tebliğinde insanın Allah'ın halifesi olarak görülmesini, O'nun adına iş yapmasını, reel hayatta kargaşalık çıkaran ve kan döken bir varlık olarak böyle algılanmasını uygun görmediğini ifade etmiştir. Üstelik mutasavvıflar dışındaki ilim erbabı halifelik kavramının "dinî" değil daha çok "siyasi" olarak nitelendirilmesi gerçeği karşısında, İslam medeniyetinde Papalık Kurumu/Kilise gibi bir müessesenin tesisine yol açabileceği endişesini dile getirmişlerdir. Nitekim bir zaman sonra İslam tarihinde saltanat ile başlayıp süregelen otoriteye din adına meşruiyet kazandırma gayreti ve insanın halifeliği ilkesi, "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir." (Beyhaki, VIII, 162) anlayışına kadar gitmiştir.

Kıymetli Katılımcılar,

İnsanın Kur'an-ı Kerim'de alenen "halifetullah" şeklinde Allah'a izafe edildiği hiç bir ayet yoktur. Ancak bu kavram tasavvuf terminolojisinde Allah ile özdeşleştirilmiştir. Çünkü tasavvuf zaviyesinden bakıldığında halifeliğin Allah ile ilişkilendirilmesi O'nun şanına bir nakısa getirmemektedir. Bilakis bununla diğer varlıklar karşısında insanın yüceltilmesi öncelenmektedir. Bu anlayışa göre insan bizatihi kamil ve kendiliğinden mevcut bir kadim varlık olmasa da bir anda yaratılıvermiş basit bir varlık da değildir.

İnsanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak görülmesi tasavvuf kültürüne ilk defa Gazali ile girmiş, daha sonra bu husus İbn Arabi (ö. 638/1240) ve taraftarlarınca tasavvufun temel kavramları arasında değerlendirilmiştir. (Uludağ, 299) İbn Arabi ve Ekberî geleneğe bağlı Hacı Bektaşı Veli (ö. 669/1271?), Mevlana (ö. 672/1273), Yunus Emre (ö. 721/1321), Abdurrahman Camii (ö. 898/1492), Sun'ulah Gaybî (ö. 1071/1661), Niyazi Mısrî (ö. 1105/1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), İbrahim Hakı Erzurumî, (ö. 194/1774), Şeyh Galib (ö. 1214/1799), vb. pek çok sufi de bu merkezde görüş beyan etmiştir. Mezkûr mutasavvıflar kendi konteksti içinde buna birtakım makul ve mantıklı açıklamalarda bulunmuşlardır.

Âdem'in meleklere ve diğer tüm varlıklara üstünlüğünden hareket eden sufiler, sadece bu gerekçeyi temel alarak onu Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak görmezler. Şüphesiz onlara göre söz konusu ayette Âdeme verilen bilgi ve kabiliyet yadsınamaz bir role sahiptir. Nitekim ilk defa tasavvuf klasiklerinden Hucviri (ö. 465/1073)'nin ***Keşfu'l-Mahcub*** adlı eserinde yer alan ve daha sonraki tüm tasavvuf eserlerinde yer bulan ve hadis diye bilinen "men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû" (Acluni, II, 262) ifadesi de ilme/irfana, insanın kendisini tanımasına atıfta bulunmaktadır. Bununla beraber sufiler Allah'ın diğer varlıkları tek elle yaratmasına karşın, insanı "iki eliyle yarattığını" (Sâd, 38/75), onu belli bir merhaleden sonra da "ilahî nefha"(Hicr, 15/29; Sad, 38/72) ile şereflendirdiğini belirtmişler ve böylece daha bidayette insana bir ulviyet atfetmişlerdir. Bir başka deyişle insana üflenen bu ilahî (metafizik) unsurla insan fizik âlemin üstüne yükselmiş, meleklerden daha yüce bir mevkie ve makama ulaşmıştır. Onlara göre insan tüm varlık âleminin yaratılış sebebi ve "gaye varlık"tır. Bu özelliğinin doğal sonucu insan ilahî emaneti üzerine alan yegâne varlıktır. (Ahzab, 33/72) Melekler, şeytan ve fizik âlem "sünnetullah" çerçevesinde mutlak bir cebre ve determinizme tabi iken, insan böyle değildir.

İnsanın önemi ve onuru sadedinde sufilerin dikkate değer bulduğu bir diğer husus, "Nur-i Muhammediyye" ilkesidir. Yine sufiler belli bir zaman sonra metafizik bir nazariye olmakla birlikte "İnsan-ı Kâmil" fikrini ortaya atmışlar, böylece onların nezdinde kamil insan, hem ilahî tecellinin tartışılmaz mazharı, hem de varlık sebebi ve koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, tasavvufi düşüncede

insan mikro kozmos olarak nitelendirildiğinden varlığın özü, Tanrının kâinata, yani makro kozmik âleme bir tecellisi şeklinde görülmektedir.

Hadis tekniği açısından zayıf veya mevzu olduğu varsayılan ancak sufilerce sahih kabul edilen "Allah'ın Âdemi kendi suretinde yarattığı" (Buhârî, İstizan, 1; Müslim, Birr, 115; İbn Hanbel, II, 244.) haberi de insanın yeryüzünde Allah'ın halifeliğini hak ettiğine dair argümanlardan biridir. Keza yukarıda bahse konu ayette şeytanın Âdem'e secde (saygı) etmediği için cennetten kovulması Âdem (insan)'ın üstünlüğüne bir işaret olarak anlaşılmaktadır. Ancak burada bahse konu meleklerin Âdem'e secdesi, Âdem'in şahsında meleklerin insanlığa tazim ve tekrimi olarak yorumlanmaktadır.

Bu arada insanın Allah'ın halifeliğine layık görülmesi bağlamında, tasavvuf ve tekke edebiyatında insan gönlü/kalbi ile Kabe/Beytullah karşılaştırması yapılmış (Uzun, 23-26) ve insan kalbinin/gönlünün Kabe'den daha üstün olduğu kanaatine varılmıştır. Bu cümleden olmak üzere pek çok mutasavvıf İmam-ı Rabbani (ö.1034/1624)'ye atfedilen "Kabe'nin hakikati Hakikat-i Muhammediyye'den üstündür" (Algar, 198) tezini şiddetle reddetmişler ve her halükarda Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şahsında insanı önemsemişlerdir. (Nafi, 324-325) Bir İbn Arabi taraftarı olan İbrahim Kûrânî (ö.1025/1690) Kabe'nin Allah'ın dostlarının tavafı ile bereketlendiğini, onun kıymetini bir anlamda insandan aldığını, hatta bazı ehl-i keşfin sözlerinden hareketle Âdem'in Kabe'de medfun bulunması nedeniyle oranın secdegâh olabilme hüviyetini kazandığını iddia etmektedir. Aynı şahıs secde eden olmazsa secdegâhın ne anlamı vardır? diye sormakta, hatta Cenab-ı Hakkın "meleklere secde edin!" dediğinde o zaman ilk secde makamının Kabe'den önce Âdem olduğuna inanmaktadır. Kûrânî "bidayet olmadan nihayet olamaz" diyerek bidayetin insan olduğunu savunmaktadır. (Yılmaz, 333-334)

İnsan-Kabe karşılaştırmasında Abdullah bin Amr tarafından rivayet edilen ve birbiriyle aynı anlamı içeren iki hadise yer veren sufiler (Yılmaz, ***age,*** 195), Hz. Peygamber'in hem Kabe'yi tavaf ettiğini, hem de ona şöyle söylediğini rivayet ederler: "Ey Kabe! Sen ne kadar güzelsin, kokun da ne kadar hoştur. Yemin olsun ki, müminin hürmet ve kıymeti senin hürmetinden daha büyüktür. Şüphesiz Allah sende bir şeyi haram kıldı, seni haram bölgesi yaptı. Fakat müminin üç şeyini birden haram kıldı; malını, kanını ve şerefini. Ayrıca mümin hakkında kötü zan beslemeyi de." (İbn Mace, ***Sünen***, H. No: 3932)

Yine bu çerçevede tasavvuf klasiklerinde çokça yer alan ve hadis-i kutsi olarak görülen "Yere göğe sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım." (Acluni, II/99; Gazali, III/14; İbn Arabi, I/732; İmam-ı Rabbani, I/101) Sözü insanın değeri ve hilafeti bağlamında kullanılmakta ve böylece kalp bir anlamda nazargâh-ı ilahî olarak tasavvur edilmektedir. Bütün bu açıklamalardan anlaşılan, tasavvufi düşüncede insan belki de

başka hiçbir dinî disiplin ve felsefi düşüncede yer almayacak bir tarzda varlık âleminde istisnai bir konuma layık görülmüştür.

Muhterem Hazirun,

Buraya kadar tebliğe katkı sağlama sadedinde sufilerin konuyla ilgili bazı görüşlerini aktarmaya çalıştım. Şimdi ise tebliğ metni ile ilgili müzakerenin amacı doğrultusunda takdir, tenkit ve tekliflerime geçmek istiyorum. Tebliğ sahibi Sayın KIRCA'nın sonuç kısmında söylediği, "Yüce Yaratıcı'nın insanı, insan olarak yaratması hiç şüphesiz onun için bir onurdur ama insanın da kendisine bahşedilen bu onura layık olacak davranışlarda bulunması ve onu hak etmesi/kazanması gerekmektedir." cümlesi bana göre takdire şayan bir tespittir.

Bununla birlikte tarafıma gönderilen 13 sayfalık tebliğ metninde kanaatimce kapalı olan veya az değinilen bazı noktalar bulunmaktadır. Örneğin tebliğ başlığına ismini veren üstelik Anadolu'ya da gelen (Okuyan, 496-497) sufi-müfessir Necmeddin Daye'nin biyografik bilgisi oldukça yetersiz verilmiştir. Bu durumda Daye'nin yetiştiği sosyal ve siyasi ortam, onun tasavvuf anlayışı, tasavvufta kimi veya kimleri takip ettiği, tasavvuf tarihindeki önemi ve konumu belli değildir. Bütün bunlar çok fazla detaya girilmeden birkaç cümle ile tanıtılsaydı daha yararlı olurdu diye düşünüyorum.

Tebliğin ilk sayfasında "Bireyci olan ama bireyselci olmayan, benmerkezci olmayı biz merkezci olmaya tercih eden, duygularını aklına tabi kılma yerine, aklını duygularına tabi kılan, kişiliği önceleme yerine farklı kimlikleri önceleyen" cümlesinde sanırım bir anlam kargaşası vardır. Ayrıca böyle düşünülürse cümle kendi içinde bir çelişki barındırmaktadır. Örneğin benmerkezci bir insan farklı kimlikleri nasıl önceler? Bunların daha net bir ifade ile açıklanması gerekirdi.

Tebliğin 9. sayfasında Necmeddin Daye'ye ait "Kul kötü huylarından arınıp da Allah'a yaklaştığında, Allah ona affedicilikle tecelli eder. Böylece bu sıfat kulda ortaya çıkar ve kul yeryüzünde affedicilikte Allah'ın halifesi olur" cümlesi sorunlu bir cümledir. Tebliğ sahibi Sayın hocamız bu cümleyi değerlendirip bir yoruma tabi tutabilirdi. Ayrıca bu husus Hristiyanlıktaki papaza günah itirafı ve papazın da İsa Mesih adına yetkisini kullanarak o kimseyi affetmesi gibi bir durum tevlit etmez mi? Bilindiği gibi İslam'da günah affetme yeti ve yetkisi Allah dışında hiçbir varlığa verilmemiştir. Kaldı ki günümüzde tasavvufa yöneltilen tenkitler arasında, şeyhin rolünü bununla özdeşleştirenler vardır. Yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemek için bu cümlenin makul bir açıklaması yapılmalıydı.

Tebliğde birkaç yerde, "Allah insana ruhundan nefyetmiştir" cümlesi geçmektedir. Aynı zamanda ayet olan bu cümlede "nefyetme" kelimesi sanırım sürç-i lisan sonucu kullanılmıştır. Nefyetme yerine "Nefhetme" veya üfleme olmalıydı.

Tebliğin sonuç kısmında geçen "Kulluğun kurallı boyutunu ibadetlerin, kuralsız boyutunu ise duanın sembolize ettiği" cümlesinde bir kapalılık ve anlaşılma sorunu gözükmektedir. Bu nedenle cümlenin tavzihe ihtiyacı vardır. Saygıdeğer hocamı bir sufinin görüşlerini dikkate değer bularak konu edinmesini önemsiyor, emeğinden dolayı kendilerine şükranlarımı arz ediyorum. Yüce heyetinize bir kez daha kemal-i edeple selam ve saygılar sunuyorum.

REFERANSLAR:

Acluni, İsmail, ***Keşfu'l-hafâ,*** Beyrut 1351.

Ahmed İbn Hanbel, ***Müsned,*** İstanbul 1992.

Algar, Hamid, "İmam-ı Rabbânî", ***DİA,*** c. XXII.

Beyhaki, ***es-Sünenü'l-Kübrâ ve fî Zeylihî el-Cevheru'n-Nakî,*** (I-X), Haydarâbâd 1344.

Bolay, S. Hayri, "Âdem", ***DİA,*** c. I.

Buhârî, İsmail, el-***Camiu's-Sahih,*** İstanbul 1981.

Çantay, Hasan Basri, ***Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm,*** Elif Ofset, İstanbul 1984.

Gazali, Muhammed, ***İhyâu Ulûmi'd-Din,*** c. IV, Kahire 1939.

İbn Arabi, ***Fütûhât-ı Mekkiyye,*** Beyrut tarihsiz.

İbn Mace, ***Sünen***, tah. M. F. Abdülbaki, Daru'l-Fikr, Beyrut.

İmam-ı Rabbani, ***Mektûbât,*** İstanbul 1962.

İzmirli, İsmail Hakkı, "Âdem", ***İslam-Türk Ansiklopedisi,*** İstanbul 1941, c. I.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn, ***Camiu's-Sahih***, tah. M. F. Abdülbaki, İstanbul 1982.

Nafi, Beşir, "Tasawwuf und reform in Pre- Modern İslamic Culture in Search of İbrahim Kûrânî", ***Die Welt des İslam***, XXXXII/3, 2002.

Okuyan, Mehmet, "Necmeddin-i Daye", ***DİA,*** c. XXXII.

Uludağ, Süleyman, "Halife", ***DİA,*** c. XV.

Uzun, Mustafa, "Kabe", ***DİA,*** c. XXIV.

Yazır, Hamdi Muhammed, ***Hak Dini Kur'an Dili,*** İstanbul 1935.

Yılmaz, Ömer, ***İbrahim Kur'ani, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı***, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Ömer Bey'e teşekkür ediyoruz.

Hemen vakit kaybetmeden Nuri Özcan Bey'e geçiyoruz.

Buyurun.

Yrd. Doç. Dr. Nuri ÖZCAN[1]

Sayın başkan, kıymetli dinleyiciler. Müzakereme başlamadan önce hepinize saygı ve muhabbetlerimi sunuyorum. Ayrıca bu organizasyonu hazırlayan Diyanet İşleri Başkanlığına da teşekkürlerimi sunuyorum.

Şerife Nihal Zeybek Hanım'ın bildirisini dinledik. Ben de bu konu ile ilgili tamamlayıcı mahiyetteki bilgilerimi arz edeceğim. Tebliğde, geniş bir bakış açısını içerisinde barındıran "insan şerefi, insan onuru" kavramı, İslami anlayış çerçevesinde 13. yüzyıldan başlayarak önemli köşetaşlarından kısa dönemlerle, 20. yüzyıla kadar uzanan bir seyir takip edilerek manzumeler derin manasıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Tasavvufî Türk Edebiyatı eksenli bu çalışmada Mevlana Celaleddin-i Rumi, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi 13. yüzyılın ünlü mutasavvıflarını, dört asırlık bir dönemin ardından Sunullah Gaybi, Aziz Mahmud Hüdayî ve Ümmî Sinan takip etmiş ve Âşık Ruhsati ile son döneme ulaşılmıştır.

Yaratılmışlar arasında çok özel bir konuma sahip olan ve eşref-i mahlukât = yaratılanların en şereflisi gibi büyük bir pâye ile değerlendirilen insanoğlunun saygın seviyesi ve değeri, Allah'a olan yakınlığı, bedenindeki her bir uzvun yaradılış hikmetleri, birbirlerine karşı davranışların herhangi bir farklılığa yol açmaması, Yüce Yaratıcı'nın kudretini her an hissetmesi, Yaratıcı ile kurulan manevi bağlar, manzumelerle izah edilmiştir. Şerife Hanım'ı bu çalışmasından dolayı tebrik ediyorum. Bu arada bazı tekliflerle birlikte tamamlayıcı bilgilerle konunun çerçevesini biraz daha genişletmek istiyorum.

Önce, tebliğin ismi ile konumuza başlayalım: "Tasavvufî Halk Edebiyatı" İslamiyet sonrası Türk Edebiyatı üzerinde çalışmaları içerisine alan bu başlık, bazı araştırmacılar tarafından: Tasavvuf Edebiyatı, Tasavvufi Halk Edebiyatı, Halk Tasavvuf Edebiyatı, İslami Türk Edebiyatı, Dinî Edebiyat gibi değişik şekillerde ifade edilmiştir. Abdurrahman Güzel, bu konu etrafında kaleme aldığı eserini ***Dinî – Tasavvufî Türk Edebiyatı*** adı ile neşretmiş ve bu ismi vermesinde göz önünde bulundurduğu esasları da detaylarıyla

1 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

bu eserinde açıklamıştır. Bu ifadelerin her birinin üzerinde ayrı ayrı konuşulabileceğini ve tartışılabileceğini düşünüyorum.

Ayrıca 13. yüzyıldan başlayan tasavvufi halk edebiyatı temsilcilerinden önce Ahmet Yesevi ve "hikmet"lerinden de söz edilebilirdi. Zira ***Divan-ı Hikmet*** de konumuzu ilgilendiren temalar bakımından sözü edilecek bir eserdir.

Tebliğimizin ana konusunu teşkil eden "insan onuru", önemli bir alt yapının neticesi olarak şekillenir. Onun, belirli bir düzeye ulaşması için "şahsiyet" denilen ve "İnsanın kişiliğini yansıtan, kişinin şahsına ve nefsine ait özelliklerin, ruhi ve manevi niteliklerin bütünü." şeklinde tarif edebileceğimiz bu kavramın gelişmesi gerekiyor. Şahsiyetin gelişmesi noktasında ise, her dinin ve her felsefi düşüncenin ideale yöneliş esasını teşkil eden "tasavvuf anlayışı" karşımıza çıkıyor. İslam tasavvufunda ana esasların Kitap ve Sünnet istikâmetinde gerçekleştiği göz önüne alındığında tasavvufi yaşayışın, İslami esaslara uygun bir hayat sürmek olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu esaslar şekil ve yer bakımından bedenî, ruh yönüyle de kalbîdir. Ben burada özellikle kalp ve aşk üzerinde durmak istiyorum. Duygu dünyamızın merkezi olan kalp. Manevi dünyamızda ona gönül diyoruz. İşte tasavvufta asıl olan da, kalbin çeşitli hastalıklardan temizlenerek şifa bulmasını temin etmek, onu güzelliklerle süslemektir. Kalbi, büyük düşünce ve ilim adamımız Nurettin Topçu ne güzel anlatıyor: "Bizde gizlenmiş bir Allah sesi var; ona kalp diyoruz. Kalp, dostluğun tükenmek bilmez kaynağıdır. Verdikçe verme duygusunu artırır, sevdikçe sevme isteğini taşırır. Kalp, sonu olmayan gençliktir, korku bilmeyen ölümsüzlüktür. Korkusuz yaratıldığı için onun kini ve kıskançlığı yoktur. İbadet, kendi kalbine çevrilmektir. Kalp ile yapılamayan ibadet, faydasız bir yorgunluktur. Kalpler, Allah'ın göründüğü yerlerdir. Kalp ile günah işlenmez. Kalp ile okunmayan Kur'an'dan kim ne anladı? Kur'an'da sonsuzluğu dolduran kalbi bulmayan, büyük Kitab'ı hiç anlamamıştır. Her şeyden şüphe edilir, kalpten şüphe edilmez. Herşey kırılabilir ancak kalbi kırmak cinayettir. Fetihlerin en güzeli kalplerin fethidir."

İslam'ın ideali, insanın idealidir; çünkü din insan için vardır. Bu idealin gıdası kalbin hareketidir. Sevgisi olmayan insanların dindarlıkları, sadece bir dindarlık gösterisinden ibaret kalır. Büyük fikir adamı ve şair Muhammed İkbal, sevgisizliğin meydana getirdiği felaketleri şu sözleriyle ifade ediyor: "Dün gece Rabb'imin huzurunda ağladım, sızladım. Ya Rabbi! Müslümanlar niçin böyle hor ve hakir oldular dedim. Rabb'imden şu sözlerin içimde yankılandığını hissettim: Onların gönülleri var, ama sevgileri yok!"

Tasavvufun gayesi, Hakk'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemekten, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmaktan, kısaca Allah ve Resûl'ünün ahlakıyla ahlaklanmaktan ibarettir. İşte bu anlayış, sevmenin ne manaya geldiğini öğreten ve bu uğurda yapılacak fedâkarlıkların yollarını gösteren "aşk" ile birleşince, "kamil insan" denen o "sembol" ortaya çıkıyor. Tasavvufta insan-ı kamil, bir ifadesini de "ney" sazında bulmaktadır.

Ney, nefsini yok etmiş, nefsânî arzulardan arınmış, ilahî sevgi yumağı hâline gelmiş bir olgun insanı sembolize eder. Onun hayat serüveni bambaşkadır: Yetiştiği kamışlıktan kesilip asıl vatanından ayrılmış, göğsüne ateşle delikler açılmış; başına, ayağına hatta boğumlarına madenî halka ve teller takılmış, koparıldığı yerin asıl gıdasından mahrum bırakılmış, bundan dolayı kupkuru ve sapsarı kesilmiştir. İçerisi tamamen boştur. Kendi başına kalırsa ne sesi çıkar, ne sadâsı... İçindeki boşluk, ancak neyzenin nefesiyle dolacaktır. Vazifesi, neyzenin dudaklarıyla parmaklarına âlet, neyzenin istediği nağmelerin çıkarılmasına vâsıta olmaktır.

Neyden çıkan ses, onun içine üflenen sade, sıradan bir nefes değildir. Onu inleten, neyzenin heyecanlı, coşkun hisleridir. Aynı şekilde, kamil insanı da söyleten, kalbinden feverân eden "aşk"tır. Bu sebeple Mevlana ***Mesnevî***'nin başındaki 9. beyitte "Şu neyin sesi ateştir, hava (rüzgar) değildir. Kendisinde bu ateş olmayan kimse, yok olsun." der. Mevlana'ya göre, neyden çıkan ses perdeleri, insanla Rabb'ı arasında bulunan perdeleri kaldırır ve böylece kulun âşık olduğu o Yüce Yaratıcı'yı seyretmesini sağlar.

"Aşk bir ışıktır, parlayınca ma'şuktan başkasını yakar, yok eder." denilmiştir. Hakiki aşk öyle bir hastalıktır ki, onun devâsı derdindedir:

"Aşk derdiyle hoşem, el çek ilâcımdan tabib,

Kılma dermân kim helâkim zehri, dermanındadır." derken Fuzuli bu manayı kastediyordu.

"Aşk imiş her ne var âlemde,

İlim bir kîyl u kâl imiş ancak." derken de bunu kastetmişti. Seven için, sevilenin cefası da, vefası da hoştur:

"Hoştur bana senden gelen

Yâ gonca gül yahut diken

Yâ hil'at u yahut kefen

Lütfun da hoş, kahrın da hoş."

İşte tasavvufun belirlediği ince hatlarıyla kalp, işte âşık – mâşuk ekseninde insan ve bu tablonun ortaya çıkardığı gelişmiş "şahsiyet". Her şeyin kirliliğinin yaşandığı günümüz dünyasında böyle şahsiyetleri belki arzuladığımız sayıda bulamayabiliriz. Ancak unutmayalım ki: "âşıklar ölmez". Onlar hayatiyetlerini dünya durdukça devam ettirecekler. "Kulûb-i âşıkân küşâde ola."

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Evet, zor bir görev burada başkanlık yapmak. Nuri Bey'in böyle güzel sözlerini kesmek. Bir de tabii 43 yıllık bir mazimiz var, kadim dostluğumuz. Teşekkür ederiz.

Şimdi, üçüncü konuşmacımız Mehmet Türkeri Bey'in tebliğini müzakere etmek üzere Prof. Dr. Mehmet Akgül Bey.

Buyurun hocam.

Prof. Dr. Mehmet AKGÜL[1]

Mehmet hocamıza böyle hacimli bir tartışmayı bizlere sunduğu için teşekkür ederiz. Teknik anlamda metin çeşitli alt başlıklara bölünmüş olsa idi, metinde verilmek istenen güzel fikirler daha derli toplu olurdu diye düşünüyoruz.

İnsan onuru ve değer ilişkisi, insanların doğuştan getirdikleri haklar ve bu hakların kullanımının ahlaki düzeyde üst bir değer üretiminin nelere ve hangi şartlara bağlı olduğu, yine ahlak temelinde sistematik olarak verilmektedir. İnsani ve toplumsal etkinlikler bağlamında değerlerin oluşumu ve üretiminin ilk basamağında hukuk ve siyaset, ikinci basamağında din, ahlak ve sanat değer üretme alanları olarak tanımlanmaktadır.

Ancak, modern etik, ilahî hukuk, tabii hukuk anlayışı, insan eyleminin referansı ve değer üretimi noktasında öne aldıkları evrensellikler teorik ve karşılaştırmalı olarak verilse daha iyi anlaşılabilirdi. Çünkü modern özgürlük ve değer anlayışı geleneksel ahlaki ufuklardan kopmamız sayesinde anlamlı bir kazanım olarak görünür. Yani insan anlayışları farklılaşmaktadır.

Değerlerin oluşumu için bilinçli varlıkların gerekliliği üzerine vurgu yapılarak, değerin kurulan, oluşturulan bir şey olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada bazı sorular gündeme gelmektedir: Evrensel ya da değişmez değerlerin varlığı yokluğu meselesi. Klasik değer tartışmalarına bir bakacak olursak, doğal toplum ve sembolik toplum tartışmaları gibi, değerlerin kaynağı hakkında da benzer sorular sorulabilir. Değerler mi toplumu, toplum mu değerleri oluşturur? Metinde bu tip tartışmalara temas edilmediği için, değerler alanının görecelliği ve evrenselliği konusu biraz askıda kalmaktadır.

Daha sonra ayet ve hadislerden örnekler verilerek, İslam dininin değer ve insan onuru algısı makâsıduş'şerîa- nefsin, dinin, aklın, neslin, malın korunması- ve havaic-i asliye – zaruriyyat, haciyat, tahsiniyat- ekseninde açıklanmaktadır.

Metnin geneline bakılınca daha çok değer üzerinde durulmuş insan onuru ve değer ilişkisi kısmen zayıf kalmış gözükmektedir.

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Son olarak, bugünkü toplumda değer ve insan onuru bağlamında, değerler ufkunun kararması, modern ahlak ve hukuk anlayışının insanı kavramadaki sınırlılıkları ve evrensellikler konusu yeterince izah edilmiş gözükmektir.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Evet, biz de teşekkür ediyoruz Mehmet Bey'e.

Şimdi, son söz Mehmet Paçacı Bey'in tebliğini müzakere etmek üzere Mahmut Aydın Bey'de.

Hocam, buyurun. Üç dakika içinde hemen toparlayabilirseniz seviniriz.

Prof. Dr. Mahmut AYDIN[1]

Teşekkür ediyorum.

Herkesi saygıyla selamlıyorum.

Mehmet hocam aslında konuyu tarihsel süreç olarak özetledi. İslamfobisinin nereden kaynaklandığını söyledi.

Ben iki konuya dikkat çekeceğim sadece burada. Acaba burada hiç bizim suçumuz yok mu? Hırsızın suçu var ama. Batı dünyasında bu İslamfobisinin ortaya çıkmasında Müslümanların hiç sorumluluğu yok mu sorusunu kendimize sormamız gerektiğini düşünüyorum.

İki tane örnek vereceğim. Bir tanesi yurtdışında doktora yaparken bir gün markette alışveriş yapıyordum. Yaşlı bir bayan... O zaman 1996 yılları. Genellikle Bosna'da yaşanan o olaylardan dolayı İngiltere'ye ve Avrupa'ya göçler yaşanıyor. Yaklaşık 55-60 yaşlarında bir hanımefendi bana Bosnalı mısın dedi. Yok değilim. Polonyalı mısın? Değilim. Çekoslovak mısın? Değil. İsveç? Şu bu yani bütün Avrupa ülkelerini saydı. Peki, nerelisiniz dedi. Türküm edim. O zaman sen teröristsin dedi Türküm deyince. Ben dedim ki bakın hiçbir silah yok üzerimde. Ceketimi çıkardım, silah falan yok üzerimde. Niye bana terörist dedin? Oturduk orada iki saat kadar konuştuk ve şunu söyledi: Ben daha önce hayatımda hiçbir Müslümanla karşılaşmadım, hiçbir Müslümanla konuşmadım.

Mehmet hoca ifade etti, Batı'da en fazla satan gazeteler yüzde 58 oranında İslam düşmanlığını, İslamfobisini işliyor. Dolayısıyla biz onlarla temas kurmadığımız müddetçe kendimizi onlara anlatmadığımız müddetçe basın bizi o şekilde tanıttığı müddetçe de o insanlar bizi o şekilde tanıyacaklardır.

İkinci nokta, evet Batı'da birtakım şiddet olayları meydana geliyor. Birtakım Müslümanlar bu şiddet olaylarında kullanılıyor. Burada şunu yapmamız gerekiyor herhalde:

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bunları kullanan kesimlerin kullanılacak Müslüman bulamaması lazım. Biz çocuklarımızı, evlatlarımızı öyle yetiştirmeliyiz ki, intihar eylemcisi ya da başka türlü eylemlerde kullanacak Müslüman bulamasınlar. Çünkü buldukları zaman onun cebinden çıkan nüfus kâğıdına veya cebine koydukları Kur'an-ı Kerim'e ya da Arapça yazılı birkaç metne bakıyorlar. Dolayısıyla buna da dikkat etmemiz gerekiyor.

Bir diğer nokta da biz onurdan bahsediyoruz. Hz. Peygamber'in getirdiği öğretiyi hayatımıza geçirmekten bahsediyoruz; acaba Avrupa'da yaşayan kardeşlerimiz bunu ne kadar yapıyorlar? Onu da bir örnekle hemen dikkatinize sunmak istiyorum.

Geçen hafta Belçika'da bir toplantıdaydım. Toplantıdan sonra bizim Müslümanların yaşadıkları yere gittik orada bir arkadaş grubu vardı onlarla beraber yemek yedik. Yemekten sonra konuşurken devamlı olarak dindar olduğunu ifade eden bir arkadaşımız konuşma anında şöyle bir ifade kullandı: "Evimde büyük bir akvaryum vardı, bir gün eve gittim ki akvaryum dağılmış ve su eve yayılmışdı, akvaryumun da sigortası yoktu ama bir şekilde ona bir fatura uydurarak onu sigortalı gösterdim ve parasını devletten aldım."

Şimdi, biz bunu yaptığımız müddetçe, bu şekilde davrandığımız müddetçe yani tırnak içi olarak söylüyorum sahtekârlık yaptığımız müddetçe o toplumun da bizi son derece iyi tanıması veya iyi yaklaşması veya bize muhabbetle bakmasını beklemeyelim. Bu noktada onlarla diyalog kurarak, kendimizi onlara tanıtarak ama teorikte değil pratikte tanıtarak...

Biz diyalogu teorikte yapıyoruz, patrikte yapmıyoruz. O İslam'ın değerlerini kendi üzerimizden onlara göstererek bu şekilde belki onlara yaklaşırsak bu korkunun daha azalacağını düşünüyorum.

Hepinize teşekkür ediyorum. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Evet, biz de çok teşekkür ediyoruz.

Mevlana'nın "Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol" sözüyle herhalde biz İslamofobiden korunabiliriz diyorsunuz Mahmut Bey. Çok teşekkür ediyoruz.

Bu oturumda tebliğ sunan tebliğci arkadaşlarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Değerlendirmelerde bulunan müzakereci arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Müzakerecilerimizi de yerine aldıktan sonra şimdi ödül töreni kısmına geçiyoruz.

Biraz önce bahsettiğim gibi Türkiye Diyanet Vakfının İlim Sanat Kültür Yayın Kurulu her yıl ödüller veriyor. Bu ödülleri hak eden, ***Klasik Dönem Kelam Atomculuğunun Günümüz Kozmolojisi Açısından Değerlendirilmesi*** adlı eseriyle ikincilik ödülüne hak kazanan Doktor Mehmet Bulğen, ***Zindandan Saraya Hz. Yusuf*** adlı

eseriyle ikincilik ödülünü kazanan Melike Çakmak, ***Beş Pâre-Beş Reşat Halife*** adlı eseriyle ikincilik ödülüne hak kazanan Büşra Nur Güler, ***İslam Kültür Tarihinde Kur'an Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimi*** eseriyle üçüncülük ödülünü hak eden Yrd. Doç. Dr. Hatice Şahin Hanımefendi'yi, ***İslam Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelik*** konulu çalışmasıyla yine üçüncülüğü hak eden Ayşe Şimşek Hanımefendi'yi, ***Yeryüzü Yıldızları*** adlı eseriyle üçüncülük ödülüne hak kazanan Yrd. Doç. Dr. Mahmut Öztürk Beyefendi'yi, ***Bizim Yunus*** adlı eseriyle üçüncülük ödülüne hak kazanan Fatma Balcı Yürür Hanımefendi'yi ve son olarak ***Çocuklara Abdülkadir Geylani Hazretlerini Anlatmak*** adlı eseriyle üçüncülük ödülüne hak kazanan Emine Mutlu Hanımefendi'yi sahneye davet ediyoruz aynı şekilde.

Hediyelerini vermeden önce Sayın Başkanımızı bu konuyla ilgili açıklamalarda bulunmak ve son bir selamlama konuşması yapmak üzere kürsüye arz ediyorum.

Buyurun. (Alkışlar)

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İLİM KÜLTÜR SANAT VE YAYIN KURULU BAŞKANLIĞI (İLKSAY) ÖDÜL TÖRENİ VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANI PROF. DR. MEHMET GÖRMEZ'İN SELAMLAMA KONUŞMALARI

Efendim hem akademik konularda, hem de çocuk edebiyatında farklı dallarda Türkiye Diyanet Vakfı her sene ödüller veriyor.

Bu sene akademik alanda bir kelam doktora tezine verilmiş. Ben Mehmet Bey'i tebrik ediyorum. Daha doğrusu katılan bütün dostlarımızı tebrik ediyorum. (Alkışlar)

Zindandan Saraya Hz. Yusuf. Evet, bunu basacağız ayrıca inşallah. Tebrik ediyorum.

Bu Beş Pâre'yi anlamadım ama. Beş Raşit Halife'yi anladım ama *Beş Pâre-Beş Raşit Halife*...

Büşra Nur GÜLER- Halifeleri...

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ- Peki, tebrik ediyorum.

Evet, Yrd. Doç. Dr. Hatice Şahin Hanımefendi *İslam Kültür Tarihinde Kur'an Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimi*. Doktora tezi bu. Hafızlığa yeni bir yöntem getirecek mi bu tez? İnşallah. Peki, tebrik ediyorum.

İslam Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelik. Doktora tezi mi bu da? Yüksek lisans tezi. Tebrik ediyorum.

Yeryüzü Yıldızları... Evet, tebrik ediyorum.

Bizim Yunus. Hangi Yunus bu?

BİR KATILIMCI- Hepimizin Yunus'u.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ- Peki, bir de Hz. Yunus'umuz var. Tebrik ediyorum.

Çocuklara Abdülkadir Geylani Hazretlerini Anlatmak. Evet, tebrik ediyorum. (Alkışlar)

İzninizle sadece birkaç cümleyi sizlerle paylaşmak istiyorum çok değerli hocalarım.

Öncelikle sempozyuma katılımınızdan, yaptığınız büyük katkılardan, tebliğlerinizden, müzakerelerinizden dolayı hepinize ayrı ayrı teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken bir vazife addediyorum.

Kutlu Doğum geleneğimizin en önemli kısımlarından bir tanesi bu bilimsel sempozyumlardır. Bizim diğer bütün salon toplantılarımız, diğer halka yönelik konuşmalarımız bir açıdan bir su köpüğü gibi kaybolmaya mahkum olabilir ama konunun daha sonraki nesillere kalıcı hâle getirilmesinin en büyük amili, en büyük müsebbibi bu sempozyumlardır. Onun için şahsen iki gün, üç gün boyunca sempozyumlarda sizlerle birlikte olmak isterdim ancak bu mümkün olmadı. Açılışta beraber olmak isterdim o da mümkün olmadı. El-vekîlü ke'l-asîl dostumuz, hocamız sizlerle birlikte oldu.

Ben özellikle bu bilimsel şölende sizlerle birlikte olamadığım için affımın istirhamını istiyorum.

İkinci işaret etmek istediğim husus biz bu konu başlığını belirlerken çok zorlandık. Arkadaşlarımızla en az dört defa, beş defa toplantılar yaparak istişare ettik. Fikir bana aitti, itirazlar da arkadaşlarıma aitti. Çünkü onur kavramı Fransızca bir kavram, biz neden izzet gibi, şeref gibi, keramet gibi, itibar gibi çok muhteşem kavramlarımız dururken neden insan onuru diyelim dediler. Ben de önce hak verdim ve tam vazgeçmek üzereyken bir okuma... İngilizce'de human dignity yahut Batı dillerinde insanlık onuru ile başlayan -Şemsettin Beyde işaret etti- epeyce yazı, epeyce makale okuduk. Ortaya çıkışı, özellikle Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkışının tam da bizim maksadımızın hilafına olduğunu yani insanlık onuru derken insana onur bahşeden Yaratıcı'dan ne kadar bağımsız hâle getirirseniz, insanı kiliseden ne kadar özgürleştirirseniz o kadar onurlandırırsınız felsefesinin çok ağır bastığını gördüm.

Asrın idrakine de bu kavramın bulaştığını görerek acaba İslami bir perspektifle kavramın içine yeni manalar yüklemek mümkün müdür, bu vesile ile sadece Türkiye'de değil bütün dünyada, bütün insanlıkta belki bu metinleri İngilizceye de çevirerek o onur kavramını Yaratıcı'dan, onuru bahşeden varlıktan bağımsız olarak düşünemeyeceğimizi anlatmanın önemine inanarak arkadaşlarımızla sonunda birbirimizi ikna ettik ve "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" başlığını kullanmayı tercih ettik.

Doğrusu kullandığımız andan itibaren de özellikle oluşan algı isabet ettiğimiz kanaatini ortaya çıkardı.

Hemen akabinde okuttuğumuz bir Cuma hutbesinden sonra doğrusu Anayasa Mahkemesi Başkanımız bizi ziyaret etti ve dedi ki hukukun, hakkın kaynağı olarak

dünyada yapılacak bütün anayasaların kaynağı olarak ele alınması gereken böyle bir konuyu seçtiğiniz için bu hafta teşekkürlerimi bildirmek üzere geldim.

Bundan biz de büyük bir mutluluk duyduk doğrusu.

Altını çizmek istediğim ikinci husus buydu.

Üçüncü husus ise bazı dostlarımız da çok güzel eleştiriler yazdılar. Biz de o eleştirilerden istifade ettik.

Peşinen bizim insana onurun doğuştan verildiğini kabul ettiğimizi ve bu düşünceyi, bu görüşü de âdeta bütün yazılarla, bütün sloganlarla topluma empoze ettiğimizi oysa insanın bir de kefûr, cehûl boyutunun olduğunu, insanoğlunun nankör bir varlık olduğunu... Hz. Mevlana'nın meşhur sözünü hatırlayın. Diyor ki, "İnsan öyle bir varlık ki bazen melekler insan olarak yaratılmadıklarına hayıflanırlar, bazen de şeytanlar insan olarak yaratılmadıklarına şükrederler."

Dolayısıyla insanın ancak iman ve salih amel ile onurlanacağını, insan onurunun kendisine bağlı olduğunu ifade eden çok önemli yazılar da yazıldı. Bana gelen mesajların da bir kısmı o yönde.

Doğrusu ben şahsen ona katılmadığımı ifade etmek istiyorum. İnsan ne kadar nankör olursa olsun ne kadar cehûl olursa olsun ne kadar kefûr olursa olsun insanda onur vardır.

Cehaletle insanın onuru tamamen ortadan kalkmıyor. İşin çünkü bir de hukuk boyutu var. Hatta küfürle bile insanın kerameti ortadan kalkmıyor.

Sefih kavramını hepimiz bilirz. Burada hukukçularımız var. İmam Ebu Hanife, "Sefihe hacr konulmaz" diyor. Neden konulmaz? Çünkü siz malını kurtaracağım derken kerametini yok sayıyorsunuz diyor. Sefihtir ama o var oluşuyla, Allah'ın ona verdiği bir keramet vardır onu yok sayamazsınız diyor.

İnsanoğlu asli günahı İslam reddettiği için cenin safhasından itibaren kerim bir varlıktır, keramet sahibidir. Hatta ölüsü bile keramet sahibidir, ölüsü bile onurludur.

Böyle olduğu içindir ki ölü bedene yönelik dahi o kerametini dikkate alarak Yaratıcı'nın ve İslam Peygamberi'nin bize koyduğu yasaklar vardır.

Tabii ki insan kendi onurunu davranışlarıyla yüceltir yahut davranışlarıyla kendi onurunu kaybetmekle de karşı karşıyadır.

Bunlar birbirine tezat şeyler değildir.

Son gelen bazı mesajlarla tasavvuftaki nur-i Muhammediye'yi peşinen kabul ederek neden böyle bir slogan ürettiniz diye gelenler oldu. "O nurla onurlandık."

Zaten sirâc-i münîri dikkate aldığımızda doğrusu öyle bir tartışmaya girmeye gerek yok.

Bilhassa bilimsel bir ortam olduğu için bana gelen birtakım bilimsel düşüncelerle ilgili de bu mülahazalarımı sizlerle paylaşmak istedim.

Tekrar katılımınızdan dolayı hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum. (Alkışlar)

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

7 FERT VE İNSAN ONURU

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

20.04.2013
CUMARTESİ

TAKDİM- Sempozyumun yedinci oturumunu başlatmak üzereyiz.

Oturumu açmak ve yönetmek üzere Oturum Başkanı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Sayın Prof. Dr. Ahmet Yaman hocamızı davet ediyorum.

Hocam buyurun.

Prof. Dr. Ahmet YAMAN (OTURUM BAŞKANI)- Bismillahirrahmanirrahim.

Bizleri eşref-i mahlukat, ekrem-i mahlukat olarak yaratan Cenab-ı Hakk'a hamd ediyorum. Yolumuzu aydınlatan bütün peygamberi izâma bâhusus Ahmed-i Mahmud-u Muhammed Mustafa'ya salâtü selam ediyorum. Hanımefendiler ve beyefendileri hürmetle selamlıyorum.

Sempozyumumuzun yedinci oturumunu Cenab-ı Hakk'ın ismiyle, hayırlı ve bereketli bir oturum lütfetmesi niyazıyla açıyorum.

Organizasyonda bizim hesap etmediğimiz, esasen bize de söylenmeyen bir ilave program dolayısıyla bölünmüş durumdayız. Yukarıda büyük salonda şu anda bir başka program düzenleniyor Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri çerçevesinde. Sayın Diyanet İşleri Başkanının konuşacağı bir program icra ediliyor. Bu ayarlamanın nasıl yapıldığına dair, niye böyle bir tercihte bulunulduğuna dair mutlaka bir hikmet vardır. O hikmet benim meçhulümdür yani benden bir açıklama bekliyorsanız ben bunu size arz edebilecek, anlatabilecek durumda değilim. Onun için ben haddim de değil ama organizasyon heyeti adına, haddim değil ama bunun altını çiziyorum özür beyan ediyorum. Kendimizden de özür dilenmesini bekliyorum. (Alkışlar)

Kıymetli konuklar; bu oturumumuzda Fert ve İnsan Onuru genel başlığıyla üç değerli tebliğimiz olacak. Arkasından müzakereler yapılacak.

Fert ve insan onuru denince bunun teorik boyutları bir miktar daha önceki oturumlarda çizilmiş oldu. Esasen dün zannediyorum uzun boyluca da konuşulmuş oldu. Bugün onun mikro düzeyde, cüzi düzeyde bazı yansımalarını bu oturumdan itibaren ele almış olacağız.

Bu bağlamda "Sorumluluk ve Görev Bilinci Bağlamında İnsan Onuru" konulu bir tebliğ ile nispeten teorik ama sorumluluk bakımından pratik yansımaları olacağını tahmin ettiğim bir tebliğimiz var.

Hemen ardından bunun yoksulluk bakımından teşahhusunu, somutlaştırılmasını sergileyecek bir tebliğ bizi bekliyor ve nihayet çocuk eğitimi konusunda nasıl bir onurlu nesil yetiştirebiliriz sorusuna zannediyorum cevap arayacağımız bir tebliğ dinleyeceğiz.

Ben muhterem tebliğcilerimizi sırasıyla buraya davet etmek istiyorum.

Sayın Yrd. Doç. Dr. Harun Çağlayan Beyefendi, Doç. Dr. Mustafa Macit Beyefendi. Sıddıka Zülkadiroğlu Hanımefendi'yi de daha sonra buraya alacağız. Kendisi öyle murat etti.

Ben hemen sözü asıl sahiplerine bırakıyorum.

Aramıza Muş Alparslan Üniversitesinden gelen kıymetli hocamız Harun Çağlayan Bey'e önceliği veriyorum.

Arz ettiğim gibi "Sorumluluk ve Görev Bilinci Bağlamında İnsan Onuru" konusunu bize anlatacaklar. Hocam buyursunlar.

1- SORUMLULUK VE GÖREV BİLİNCİ BAĞLAMINDA İNSAN ONURU

Yrd. Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN[1]

ÖZET

İnsan toplum içinde doğar, toplum içinde büyür ve toplum içinde ölür. Bireyin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması ve kendisinden beklenilen görevleri yerine getirebilmesi için toplumsal niteliklere sahip aile ve din gibi hususlarda bilinçlenmesi gerekir. İnsan, ancak kalıtsal niteliklerini toplumsal imkânlarla birleştiği zaman, kendini gerçekleştirebilir. İnsanın kendini gerçekleştirmesi ise, onurlu bir yaşam için vazgeçilmezdir.

İnsan onuruna yaraşır bir hayat sürmesi için bireyin doğru bir şekilde gelişimini tamamlaması ve toplumsal yaşam için zorunlu olan değerleri benimsemesi gerekir. İnsan, ancak toplumsal görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi halinde, insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürebilir.

Anahtar kelimeler: Sorumluluk, Görev, Kişilik, Din, Çevre,

GİRİŞ

İnsan toplum içinde doğar, toplum içinde büyür ve kendisini ancak toplum içinde gerçekleştirebilir. Bireyin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması ve kendisinden beklenilen görevleri yerine getirebilmesi için topluma olan ihtiyacı zorunludur. Toplum yoksa insan onurundan ve medeniyetinden bahsetmek olanaksızdır. Çünkü insan, güçlü yetenekleri olmakla beraber, gerçekte çok âciz bir canlıdır. Maddi ve manevi yeterliliğine ulaşıncaya kadar tamamen savunmasız olup korunup gözetilmek için dış desteğe muhtaçtır. Gücüne eriştiği zaman ise, ancak diğer insanlarla gücünü birleştirmesi halinde doğaya ve yaşama karşı bir direnç gösterebilir. Şu halde, insanın adının

1 Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

anılır bir seviyeye ulaşabilmesi için mutlaka bir toplum düzenine ihtiyacı vardır. (İbn Haldun, 1997, I/472)

Toplum düzeni oluşturmanın birinci şartı, sorumluluk ve görev bilincinin bireylerde yer etmesi ile herkesin kendinden beklenilen görev ve ödevleri en iyi şekilde yapmasıyla mümkündür. (İbn Haldun, 1997, I/473) Ancak bu şekilde insan, doğuştan getirdiği gerçek niteliklerini sergileyebileceği gücüne ulaşabilecek ve kazanımlarını biriktirmek suretiyle medeniyet inşa edebilecektir. Toplum düzeni halinde yaşamayı başaramayan insanlar ise, gerek doğa karşısında, gerek kendi içlerinde ve gerekse diğer toplumlar tarafından tarih sahnesinden silinmek tehlikesiyle yüzleşmek mecburiyetinde kalırlar.

İslami düşüncenin temelinde insan ve onun sorumluluklarının yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim ayet ve hadislerde birçok kez tekrar edilen bu husus, özelden genele yaşamın tüm yönlerini kapsayan ve tüm insanları ilgilendiren önemli bir konudur. "Ey İnananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar olan cehennem ateşinden koruyunuz." (Tahrîm, 66/6) "Hepiniz çobansınız ve hepiniz gözetmekle sorumlu olduklarınızdan sorumlusunuz. Devlet başkanı yönettiklerinden, erkek ailesinden, kadın evinden, hizmetçi kendisine emanet edilenlerden sorumludur." (el-Buhârî, Vesâyâ, 9; Müslim, İmâre, 20; Ebu Dâvud, Harâc, 1; et-Tirmîzî, Cihad, 27)

Sorumluluk ve görev bilinci ilklerinin toplumu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilmesi ve sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez ilkeler olduğunun benimsenmesi için iyi bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır. (Hökelekli, 2001, 259-260) Bu nedenle yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ve nihaî amacı, ahlaklı veya sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmek olan eğitim politikalarının da üst düzey ahlaki değerler sistemi oluşturmaya yönelik olması gerekir. (Kulaksızoğlu, 1999, 99) İslami anlayışta da çoğunlukla, ahlaki davranışlar ile sorumluluk bilincine dayalı tutum ve davranışlar aynı kategoride değerlendirilmiştir. Yani, ahlaki olan ile sorumluluk sahibi olan değerler, bir kabul edilmiştir. Ahlaklı veya kişilikli insan demek, sorumluluklarını yerine getiren, görev bilinci yerleşmiş bir insan demektir. Bu nedenle, konu ve kapsam açısından birbirine oldukça yakın olan ahlak ve sorumluluk kavramları, çalışma içerisinde birbirinin yerine kullanılabilecek bir tarzda ele alınmıştır.

Bireyin onurunu korumak ve amaçlarına erişmek için ihtiyaç duyduğu toplumun teşekkülü ve varlığını devam ettirebilmesi için bazı hususlarda bilinçlenmesi ve üzerine bazı sorumlulukları alması gerekir. Aksi takdirde, onur ve hedeflerini yitirmesi içten bile değildir. Dolayısıyla bireyin yetiştirilmesinde ve toplumun bir arada tutulmasında, resmî ve sivil kurumlara çok önemli görevler düşmektedir. Bireyin gerek kişisel gelişimi, gerek ruh sağlığının korunması ve gerekse toplumla kaynaşması için yapılması gerekenleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Nitekim bireyin kendisine, Yara-

tıcısına ve çevresine karşı görev ve sorumluluklarını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

1- BENLİK VE KİŞİLİK BİLİNCİ

İnsan, kalıtsal gizli güçlerle doğan; çevresiyle etkileşime girerek bu güçlerini geliştirebilen; eriştiği yeni nitelikler sayesinde yeni değerler üretebilen bir canlıdır. (Başaran, 1996, 33) İnsan, benliği ve kişiliğiyle sorumluluk bilincine sahip bir canlı oluncaya kadar, önemli gelişim evrelerinden geçer. Bu süreçte, doğuştan getirdiği kalıtım ve güdü ile çevresinde hazır bulduğu toplum sayesinde gelişerek olgunluğa ulaşır. (Başaran, 1996, 33-39)

Benlik ve kişilik bilinci kavramlarının aynı veya farklı ruh hallerini ifade etmek için kullanıldıkları yönünde birtakım tartışmalar mevcuttur. Benlik kavramıyla bu çalışmada ifade edilmeye çalışılan, kelimenin sözlük anlamında da ifade edildiği gibi, kişinin öz varlığı veya kişiliğin en öznel hali olan kendilik bilincidir. (TDK, 2009, 243, 1188; MEB, 1995, I/297) Benlik veya kendilik bilinci, insanın en katışıksız hali olup "Ben neyim? Hayattan ne istiyorum?" gibi benliğinin ayrımında olarak varlığa yönelik değerlendirmelerde bulunabilen insan olma şuurudur. İnsan, ancak benliğinin farkına vararak onurlu bir varlık olabilir. Çünkü tespit edilebildiği kadarıyla kendi benliğinin bilincinde olan yegâne varlık insandır. İnsan, kalıtsal ve çevresel faktörler aracılığıyla geliştirdiği benliğini oluşturur. (Hökelekli, 2001, 110; Dodurgalı, 1999, 170) Ahlaki davranış da, bu benlik ile dış dünya arasındaki ilişkilerin bir görüntüsünden ibarettir. (Güngör, 1995, 25-26) Yani, insan kişiliği toplumsal kültürün bir ürünüdür. (Hökelekli, 2001, 118) Toplumsal denetim birimlerinin şekillendirmesiyle belirlenen kişilik, toplumsal davranışların sergilenmesi aşamasında bazı bireysel farklılıklar gösterebilir. (Başaran, 1996, 162)

Benlikten ayrı olarak kişilik, eskilerin ifadesiyle huy, mizaç, şahsiyet ve karakter anlamında ahlaki bir kavramdır. (Hançerlioğlu, 1996, 8; Çağrıcı,1991, 15) Ancak kişilik kelimesiyle benlik kelimelerinin sözlük anlamı bağlamında anlamdaş kelimeler olduğu söylenebilir. Kişilik kelimesi terim anlamı itibarıyla, bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin tamamını ifade eden bir kavramdır. (TDK, 2009, 1188; MEB, 1995, II/1703)

Birey, benliği üzerine kişiliğini giydirerek insan olma onuruna kavuşur. Yani insan onuru, benliğin ve kişiliğin ortaklığından teşekkül eder. Benlik ve kişiliğin sağlıksız teşekkülü veya tamamıyla dışlanarak yok sayılması, onursuz veya köle ruhlu insanlar meydana getirir. Dolayısıyla onurlu bir yaşamın birinci şartı, Allah (c.c.)'ın sadece insanlara bahşettiği, insan onurunun farkına varmak ve onu korumaktır. İnsan onurunu savunmanın anlamı, sınırsız özgürlük anlamına gelmemektedir. Onurlu bir insan,

başkalarının haklarını ihlal etmenin veya başkalarının kendi haklarını ihlal etmesine izin vermenin aynı derecede haksızlık olduğunu bilir ve her iki durumda da dengeli davranmayı bilir. Bu denge sayesinde ancak kişi, kökeninde ahlaki duygu olan ahlaki davranışlarda bulunabilir. (Bolay, 1999, 6)

İnsanın sorumluluk ve görev bilincine sahip olması demek, ahlaklı bir birey olması demektir. Bu yönüyle kişilik veya karakter ile ahlaki eğitim arasında bütünleyici bir bağın varlığından bahsetmek mümkündür. (Başaran, 1996, 193) Ahlak, bir kurallar bütünü olarak, insanın kendisi, ailesi ve toplumu ile ilgili konularda uyması gereken emir ve yasakların tamamını ifade ediyorken; değerler bütünü olarak da, ahlaki davranışlara atfedilen değerlerin niteliğini, ölçüsünü ve kaynağını ifade eder. (Çağrıcı, 1991, 21) Nitekim iyi ve kötü noktasında bir toplumda ortak bir anlayış bulunmasaydı, düzen ve huzur yerine kargaşa hâkim olurdu. (Güngör, 1995, 18) Kargaşanın olduğu toplumlarda sistem çökeceğinden insan onuruna yaraşmayacak bir hayat yaşanırdı. Bundan dolayı, toplumsal yaşamın özü olan düzen, mutlaka ayakta tutulmalıdır. Nitekim sorumluluk sahibi davranışlar veya ahlaki davranışlar, ancak insanların bir arada yaşamasıyla mümkün olur. Toplum içerisinde birey, sosyal yaptırımlarla yüzleştikçe ahlaki davranışları benimser. (Erdem, 2002, 91)

İnsan onurundan bahsedebilmek için öncelikle, ilgili onur vasfının üzerine konulacağı kişisel gelişimini tamamlamış sağlıklı bir bireyin varlığı şarttır. Bundan dolayı, kişisel gelişim evrelerinin özelliklerini bilmek ve bunlara uygun eğitim metotları geliştirmek; sağlıklı ve onurlu kişilikler yetiştirmek isteyen her medeniyet için vazgeçilmezdir. Dolayısıyla kişisel gelişim evrelerinin doğru bir şekilde bilinmesi, benlik ve kişilik bilincinin kazanılmasında gerekli olan donanımı elde etmek açısından önem kazanmaktadır.

Modern dönemde bireyin gelişim evreleri ele alınırken, daha dünyaya gelmeden önce ceninin anne ve çevresiyle iletişim içinde olduğuna dair bulgulara da yer verilir. (Başaran, 1996, 53; Selçuk, 1991, 26; San, 1988, 18) Ancak genel bir usul olarak, tüm gelişim bilimcilerin bireysel gelişimi doğumla başlattıklarını söylememiz mümkündür. (Selçuk, 1991, 26-27)

Bebeklik (0-3 yaş) dönemi, her ne kadar fiziksel ve duygusal ihtiyaçların egemen olduğu bir dönem olsa da, (Selçuk, 1991, 55) bireyin eğitimi için tümüyle atıl bir dönem değildir. Bu dönemde birey çevresinde algılamış olduğu olay ve olguları bilinçaltı seviyesinde öğrenmekte ve yaşamının ilerleyen devrelerinde bu dönemde edindiği verileri kullandığı bilinmektedir. (Pressey& Robinson, 1991, I/193; Bilgin&Selçuk, 1991, 66) Bireyin kişisel gelişiminde okul çağını beklemek, sonradan ulaşılması olanaksız bir dönemin kaybedilmesi anlamına gelebilir. Çünkü aile, çocuğun karşılaşmış

olduğu ilk sosyal çevre olup burada edindiği bilgiler, hayat boyu etkisini sürdürecektir. (Pressey& Robinson, 1991, I/225)

Bebeklik döneminde çocuğun manevi olarak en temel ihtiyacı sevgi ve güvendir. Bebek, yaşamının bu ilk evresinde annesinin kucağında, sevginin sıcaklığını ve güvenin kuşatıcılığını hisseder. (Aydın, 2012, 134-140) Bebek ile annesinin sağlıklı iletişimine babanın da katılması, bireyde önemli ölçüde temel güven duygusunun teşekkülüne ve benlik düşüncesinin tamamlanmasına neden olur. (Dodurgalı, 2010, 249-251)

İlk çocukluk dönemi (3-7 yaş), çocuklar açısından beş duyuyla algılanabilen somut bir dünyadır. Soyut düşüncesi gelişmediği için, tüm varlıklar ve düşünceler, çocuğun zihninde maddi değerleri olan varlıklar olarak belirir. Bu nedenle Allah (c.c.), melek ve cin gibi kavramlar, çocuğun zihninde insan şeklinde canlanabilir. (Selçuk, 1991, 71-72) Bu dönemde birey, çevresine karşı bütünüyle bir bilgi açlığı yaşamaktadır. Soru sormak ve oyun oynamak suretiyle bilgi açlığını gidermeye çalışan çocuğun bu dönemdeki tüm gayreti, öğrenmek üzerinedir. Sağlıklı bir çocuk etrafında gördüğü her şeye karşı engellenemez bir merak içerisindedir ve her şeyi tutmak, tatmak, koklamak ve görmek ister. (Selçuk, 1991, 76-77) Öğrenmenin çok güçlü ve kalıcı olduğu bu dönemde çocuğun etrafında ne kadar çok uyarıcı olursa öğrendiklerinin de aynı oranda çok olacağı düşünülebilir. (Dodurgalı, 2010, 297-299) Bu dönemde, çocukların oyun oynaması boşa bir uğraş değil, bir iş olarak algılanmalıdır. (Selçuk, 1991, 37, 83) Ayrıca çocukların sorularına cevap verilmezse, merak duygusu sönebilir ve daha sonraki dönemlerde sağlıksız şekilde çözüm yollarına yönelmeyle sonuçlanabilir. (Aydın, 2012, 367-369)

Son çocukluk dönemi (8-10 yaş), bilişsel gelişim açısından somut işlemler hâkim olduğu, ancak soyut düşünme biçiminin de belirmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuğun oyunları, bireysellikten daha çok grup oyunlarına yönelmiştir. Bu durum, sosyal gelişim açısından oldukça önemli bir durumdur. Sosyalleşmenin olumlu ve olumsuz noktalarının görülmeye başladığı bu dönemde, bilinçli sorumluluğun geliştiğine tanık olmak mümkündür. Birey için arkadaş çevresi ve ait olduğu grup ve gruptaki statüsü son derece önemlidir. Kolayca düşüncesinden vazgeçme, rekabet ve zıt düşüncelere sahip olma gibi ruh halleri sıklıkla yaşanır. (Selçuk, 1991, 95,118-119; Dodurgalı, 2010, 322-323)

İlk ergenlik dönemi, olgunlaşma çağının başlangıcı olan 11 yaşı ile 17-18 yaş aralığındaki gençlik dönemine kadar devam edecek olan süreçtir. (Dodurgalı, 2010, 359) Bu dönemde birey, kendi ayakları üzerinde durmak için çaba göstermeye başlar. Zihninde o ana kadar öğrenmiş olduğu her bilgiyi eleştirel bir gözle yeniden değerlendirmeye başlar. (Bilgin&Selçuk, 1991, 75) Genel kişiliğin şekillenmesindeki bu dönem, çok iyi yönetilmelidir. Çünkü bu dönemde birey, tam bir değerler fırtınasının içerisin-

dedir. Şayet bu kriz dönemi iyi yönetilemezse, bireyin kalan yaşamında tamiri mümkün olmayan tahribatların açılması kaçınılmaz olur. (Pressey& Robinson, 1991:I/168,186)

Ergenlik döneminin (13-14 yaş) başlangıcında birey, soyut düşünmeyi öğrendiğinden dolayı dinsel konulara da merak sarar. Bu dönemde kargaşa ve panik havası, gençlik dönemine girişle daha sakin bir hal almaya başlar. Ancak gencin yaşamış olduğu vicdan gelişimi, onun her şeyi kendi değer yargılarına göre yargılamasına ve tavır almasına neden olur. (Dodurgalı, 2010, 359) Genç birey için gençlik dönemi, yuvadan uçuş hazırlıklarının yapıldığı bir süreç gibidir. Ait olduğu arkadaş grubunun düşüncelerini savunur. Bu noktada bireyin arkadaş grubunu seçmesinde yardımcı olmak oldukça önem kazanmaktadır. (Dodurgalı, 2010, 369-371) Çünkü gençlikle beraber gelişen bağımsızlık ve egemenlik duygusu; kendini ifade edebilme ve eleştirel düşünce ile birleşince, tüm otoritelere karşı isyankâr bir tavır takınmayla sonuçlanabilir. (Karaköse, 2007, 115-116)

Ruh sağlığı açısından ihtiyaç ve güdülerin sağlıklı yollardan tatmin edilmesi önemlidir. Aksi takdirde kişilik içerisinde "engellenme" ve "çatışma" denilen ruhsal bozukluklar meydana gelebilir. Engellenme ise, insanda kaygı, öfke, yılgınlık gibi sıkıntılı durumları tetikleyebilir. (Wolf, 1981, 28; Hökelekli, 2001, 86)

Esasen bireyin idealizm ve isyankârlık tepelerinde dolaşmasına neden olan gençlik gelişim evresi, kişinin bağımsız hayata alışması ve ebeveynlerine bağımlılığının kırılması için geçirmesi gereken bir dönem olarak algılanabilir. Bu nedenle, kişisel gelişim sürecinde zor bir dönemden geçmekte olan genç ve çocuklara karşı sevgi ve saygı eksenli bir hoşgörü göstermek gerekir. İslam Peygamberi'nin yaşama dair, "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz." (el-Buhârî, İlim, 11; Müslim, Cihad, 5) ilkesini, kişisel gelişim ve eğitim evrelerine uygulamamız mümkün görünmektedir.

Bireyin tüm gelişim evreleri birbirini sıkı bir şekilde takip eder. (Pressey& Robinson, 1991, I/168, 186; Selçuk, 1991, 57) Tüm gelişim evrelerinde insan yavrusunun bir birey olduğu veya bir kişilik olduğu göz ardı edilmemelidir. Çocuk, henüz çevreyle ilişkisi gelişmemiş, bilgisi sınırlı ve yaşama bakışı dar olsa da, toplum içerisinde bağımsız bir bireydir. (Ülken, 1967, 75) Çocukluk ve gençlik döneminden sonra da kişisel gelişim devam eder. Çünkü gelişim hayat boyu devam eden bir süreçtir. Ancak bahsi geçen ergenlik sonrası gelişim, köklü bir değişim şeklinde değil, oluşmuş kişiliğin yeni gelişen olaylar karşısında kendisine çekidüzen vermesi şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla, benlik ve kişilik gelişiminde ergenlik öncesi dönem önemli olduğu için, bu dönemin sağlıklı bir şekilde geçirilmesine yönelik çalışmalar ihmal edilmemelidir.

2- TANRI VE DİN BİLİNCİ

Günümüze kadar yapılan sosyolojik araştırmalar, tarihte dinî değerleri taşımayan hiçbir toplumun olmadığını göstermektedir. Bu nedenle dinî inanç ve davranışlar, toplum için hayatî bir öneme haizdir. (Ünver, 1998, 381-382) Sadece sorumluluk sahibi varlıklar için geçerli olan dinî değerlerin ahlaki değerler olarak da ifade edilmesi mümkündür. Bu açıdan din ile sorumluluk sahibi olma ifadeleri özdeşleşmektedir. (Hökelekli, 2001, 103)

Din ile ahlak doğrudan insan davranışlarını konu edinen iki yakın alandır. Din, bireyin ve toplumun kutsal ile olan ilişkisinin somut olarak yaşanış biçimidir. Bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında önemli derecede etkisi olan dinî tecrübenin, sağlıklı bir zemine oturtulması için toplumsal beklentilere uyumlu olmasının yanı sıra daha çok, insan fıtratıyla dengeli bir birlikteliğinin olması gerekir. (Hökelekli, 2001, 80-81) Bir insanın zeki olması veya olmaması, kadın veya erkek olması, hasta veya sağlıklı olması, güzel veya çirkin olması insan kişiliğine dolaylı olarak etki eder. Doğal olarak bu durum, insan ahlakını da etkiler. (Güngör, 1995, 4) Bireyin bedeni ve ruhi niteliklerinin ahlaki kişiliği üzerindeki bu etkisi birçok psikolojik araştırmaya konu olmuştur. Bu bağlamda bireyin iç dünyasında kriz ve çatışmalara neden olan inanç ve deneyimler, insanın gündelik yaşamda isteksizlik, umutsuzluk, mutsuzluk, dengesiz, güvensizlik, değersizlik ve karasızlık gibi birçok olumsuz psikolojik sorunlara neden olabilir. Bu nedenle ruh sağlığı açısından dinî inanç-dinî davranış arasında yaşanması muhtemel uyumsuzluklar, sorunlar henüz gün yüzüne çıkmadan tespit edilerek çözüme kavuşturulması gerekir. (Yılmaz, Karaçoşkun, 2012, 146-147)

İnsanı araştırmasının objesi, onun davranışlarını ise, araştırma alanı seçen psikoloji ilmi, insan davranışlarının arka planında yatan nedenleri ve bu davranışların yöneldikleri amaçları incelerken bireyin, kişisel ve toplumsal tüm yaşantısını göz önünde bulundurmaktadır. (Hökelekli, 2001, 214, 1-2) Nitekim tek yönlü ve sınırlı bir bakış açısından kurtulup sağlıklı değerlendirmelere ulaşması için bu vazgeçilmezdir. Dinî açıdan insanın bütünlüğü bozmaksızın kapsamlı bir bakış açısını sağlamak için, bireyin kişisel ve toplumsal niteliklerinin bilinmesi gerekir. Ancak bu şekilde insan gereken ölçüde tanınabilir ve kendisinden beklenilen görevleri hakkıyla yerine getirebilir.

İnsanın rahatta Allah (c.c.)'ı unutup darlıkta O'nu anması, gerçekte kişilikteki bir zaafı ortaya koyar. Sağlıklı ve onurlu bir kişiliğe sahip olan insanlar, rahatlık zamanında Allah (c.c.)'ı unutarak azgınlaşarak büyüklenmezler. Aynı şekilde darlık zamanında da Allah (c.c.)'ı unutarak ümitsizleşip sinmezler. (Yunus, 10/12; Rûm, 30/33; Zümer, 39/8) Çünkü dindar bir birey, dünya ve içindekilerin belirli bir zaman için kendisine verilmiş değerler olduğunun bilincindedir. Bu değerler içerisinde iyi veya kötü sonuçlara sebep olan nitelikler için insan, kendisini ve onurunu kaybetmemelidir. Büyüklenme

ve ümitsizlik, temiz insan benliğinin yozlaşmasına ve aslına yabancılaşmasına neden olan önemli ruh halleridir. Her iki durumda da insan onuru, ciddi ve düzeltilmesi zor yaralar alır. Dolayısıyla bireyin böylesi bir duruma düşmesine engel olması açısından tanrı ve din bilincinin sağlanmasında büyük yararlar vardır. (Hökelekli, 2001, 79, 85)

Dini söylem açısından nefis veya şeytan; eğitim bilimi açısından savunma mekanizmaları, bireyin çevresiyle olan ilişkilerinde yaşamış olduğu çatışma ve krizleri aklileştirme metoduyla bir zemine oturtmaya çalışır. İnsan sürekli bir kriz halinde kalamaz. İyi veya kötü noktasında mutlaka kendine bir konum seçer. (Hökelekli, 2001, 116) Birey, yaşayan benliğini, aklileştirme yoluyla ideal bir benlik olarak görmeye başladığında özüne yabancılaşmaya ve kendini kandırmaya başlar. Ruh bütünlüğü farkında olmadan bozulur. Hatalarını görmemeye, kendini uyaranları ise, dışlamaya başlar. Çevresinde kendini uyaracak kimseler de kalmayınca, gerçeklik konusunda sadece kendi duygu, düşünce ve davranışlarını esas alır.

İnsanın büyüklenmesi ve tek doğru olarak kendini görmesi esasen, dinî açıdan da psikolojik açıdan da çok ciddi sorunların doğmasına neden olur. İnsan onurunun zillete düşerek yok olması nasıl bir yanlış ise, büyüklenerek etrafındakileri yok sayması da aynı şekilde yanlıştır. İnsan yapısı itibarıyla, tam anlamıyla etraflı ve yetkin düşünemez. Doğru ve yanlış konusunda istişareye, hatırlatılmaya ve sınırlandırılmaya muhtaçtır. (Furkân, 25/50; Kasas, 28/51; Zâriyât, 51/55) Kişinin bunları reddetmesi, insanlığını inkâr etmesi anlamına gelir. Nitekim mutlak aşkın ve yetkin olma hali tanrısal bir niteliktir. İnsan, izâfî bir varlıktır. Onun bağımlılığı, yaşamı boyunca değişmeyen tek mutlaklıktır. (Kılıç, 1996, 139)

İnsan, tabiatı gereği aceleci bir kimliğe sahiptir. (Enbiyâ, 21/37) İstediklerine hemen kavuşmak, hoşlanmadıklarından hemen uzaklaşmak ister. Ancak birey için neyin hayırlı olup olmadığını ilk etapta bilinemez. Bundan dolayı, Müslüman inancında insanın, üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirdikten sonra sonucu Allah (c.c.)'a havale etmesi gerekir. Çünkü insanın, gücü sınırlı olduğundan her şeyi kontrol etmesi mümkün değildir. İnsanın üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdikten sonra, işlerin sonucunu Allah (c.c.)'a bırakmasının en somut göstergesi duadır. Bu husus ayette şu şekilde ifade edilir. "İnsan, hayrın gelmesine dua ettiği gibi kötülüğün gelmesine de eder. İnsan pek acelecidir." (İsrâ, 17/11)

Dua, hem temel dinî ritüellerden biri olup bireyin inanmışlığının bir göstergesidir, hem de psikolojik açıdan insanın ne olduğunu hatırlayıp rahatlaması ve isteklerinin bir dışa vurumudur. Dua, dinî ve ruhi anlamda bireyin isteğini, şikayetini, pişmanlığını, şükrünü ve tövbesini dile getirmenin bir yoludur. (Hökelekli, 2001, 214, 227) Dua, insanın aşamadığı bir sorun karşısında, üstün bir güce sığınması ve ondan yardım istemesidir. (Hökelekli, 2001, 213) İnsanlığın itirafı olan dua, Allah (c.c.) katında da büyük

bir öneme sahiptir. (Furkân, 25/77) Bu yönüyle dua, yalnızca Allah (c.c.)'a yapılır. Allah (c.c.)'a yapılan dualar, insan onurunu yüceltirken, Allah (c.c.)'ın dışındaki güçlere yapılan dualar insan onurunu zedeler. (Ra'd, 13/14) Çünkü dua, bireyin insanlıktan kaynaklanan noksanlıkların, üstün bir güç tarafından tamamlanması isteğidir. İnsanın kendisi gibi, insani unsurlara sığınması, insan onuruna yakışmayan bir durumdur. Ancak ilahî bir güce sığınmak, insan için zillet değil, izzettir. Bu husus ayette şu şekilde ifade edilir. "Gerçek dua O'nadır. O'nun dışında yalvarıp durdukları ise onlara hiçbir şeyle cevap veremezler. Onlar olsa olsa ağzına su gelsin diye iki avucunu açana benzer ki, o, ona gelmez. Kafirlerin duası hep bir sapıklık içindedir." (Ra'd, 13/14)

Dinî inanç ve davranışların özü, insanın zilletten ve kibirden korumaktır. Bunu sağlayabilmek için de birtakım dinî ritüel ve fenomenler geliştirilmiştir. Müslüman düşüncesinde salih amel, hayırlı iş ve ibadet olarak isimlendirilen bu davranışların, birey tarafından kabul edilmesi ve gündelik yaşamda uygulaması için küçüklükten başlayarak öğretilmesi ve öğrenilmesi gerekir. (Hökelekli, 2001, 251-252) Ahlaki bir davranışın kalıcı bir davranış haline dönüşebilmesi, ancak istikrarlı bir şekilde tekrar edilmesine bağlıdır. Bu şekilde istenilen davranışlar, bireyin yaşamında köklü birer etik davranış halini alır. (Özbek, 1985, 142) Ancak bu noktada şu hususu dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. İçselleşmiş bir dinî inanca bağlı olmayan dinî davranışlar, şekilcilikten ve görüntüden (Mâûn, 107/4-6) öteye gidemez. Aynı şekilde dinî davranışları olmayan bir dinî inançtan da söz edilemez. (Hökelekli, 2001, 234, 249) Bireyin inancı ve ruhsal dengesi açısından Tanrı ve din bilincinin doğru bir şekilde yerleşmesi oldukça önemlidir. (Hökelekli, 2001, 235-236) Çünkü yanlı ve yanlış din anlayışları bireyi, aklen ve ahlaken kişiyi bir dengesiz ruh haline sürüklediği gibi, büyük hatalar yapmaya da sürükleyebilir.

Bireyin din ve dinî değerlerle ilgili olarak geliştirmiş olduğu bir dinî kişiliği vardır. Ancak bu kişilik, genel kişiliğin dışında çok farklı bir kişilik değildir. Çünkü sağlıklı bir kişiliğin bütünlüğü açısından farklı şekillere bölünmesi düşünülemez. (Hökelekli, 2001, 187-189) Müslüman inancına göre, yaratılanların en şereflisi olan insanın (Tîn, 95/4) ve sahip olduğu onurunun korunması ile doğru inanç aynı bağlamda değerlendirilmiştir. Müslüman bireyin yönetici konumundayken zulmetmesi, yönetilen konumundayken zülüm karşısında sinmesi, insan onuruyla uyuşmadığı gibi, gerçek inanan olmakla da uyuşmamaktadır.

3- AİLE VE TOPLUM BİLİNCİ

Aile, ebeveyn ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük ve en önemli yapı taşı olup bireysel eğitimin ve toplumsal yaşamın temelini oluşturur. (Başaran, 1996, 226) Tarih, ailenin öneminin farkında olmayan hiçbir toplum kaydetmemiştir. Çünkü aile kurumunu önemsemeyen hiçbir topluluk, toplum olma seviyesine çıkamamıştır. Bun-

dan dolayı tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de aile kurumu üzerinde sayısız araştırma yapılmakta ve ailenin korunması için resmi ve sivil kaynaklı birçok tedbirler alınmaktadır. Bireyde aile bilincinin geliştirilmesi ve korunması, insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamanın en önde gelen şartlarındandır. Nitekim insan, ancak kendisini bir toplum içerisinde gerçekleştirebilir. (Ünver, 1998, 14)

Ailenin insan yaşamında hayatî bir rol oynamasının birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi olarak, bireyin gerek kişiliğinin teşekkülünde ve gerekse mensubu olduğu toplumun niteliklerinin kazanılmasında ilk ve en köklü bilgilerinin alındığı ortam olmasını söylemek mümkündür. Çünkü aile, bireyin kişisel ve dinsel gelişimindeki en önemli aşamadır. (Başaran, 1996, 226; Güngör, 1995, 218; Hökelekli, 2001, 257) Bu yönüyle aile, bireyin kendini keşfettiği ve toplumun bir ferdi olarak temel güven duygusunu kazandığı bir merkez görevini yerine getirir.

Aile birey olmanın da sosyalleşmenin de ilk merkezidir. Nitekim eskilerin âdâb-ı muâşeret dedikleri günümüzde görgü kuralları olarak bilinen toplumsal davranışların çocuklara verildiği en önemli, belki de tek yer, ailedir. (Dodurgalı, 2010, 116-117)

Ailenin en önemli yönlerinden biri de, ruh sağlığı açısından son derece önemli olan, bireyin sevgi ve yaşama kaynağı olmasıdır. (Hökelekli, 2001, 258) Bu durum Kur'an'da, Allah (c.c.)'ın varlığının bir delili olacak kadar önemsenmiştir. (Rûm, 30/21) Toplum içinde "Ana Kucağı" veya "Baba Ocağı" olarak bilinen ve yuvaya dönüştürülen sevgi, güven ve huzur kaynağı olan aile ortamında birey, insan olmanın ve insanca yaşamanın ilk adımlarını atar. Ailenin kuşatıcı birlikteliğinde acılar, paylaşılınca azalır; sevinçler, paylaşılınca çoğalır. (Fârâbî, 2011, 98; Başaran, 1996, 128-,129) Ailenin bu güzelliklerinden yararlanamayanları, İslam Peygamberi'nin "Allah (c.c.), senin kalbinden sevgiyi, merhameti aldıysa, ben ne yapabilirim." (Buhârî, Edep:18) şeklinde tasvir etmesi oldukça manidardır.

Ahlak gelişimi, bireyin çocukluk döneminde yaşamsal bazı davranışların iyi veya kötü, doğru veya yanlış olarak belirlenmesinde ve birey davranışlarının kontrolünde rehber olacak ilke ve yöntemlerin kazanıldığı bir süreçtir. (Onur, 2000, 173) Her şeyden önce ahlak, bir eğitim ve öğretim işidir. Eğitim ise sadece okullara hasrolunacak bir kavram değildir. Birey mensubu bulunduğu toplum içerisinde oynadığı rollere göre kimi zaman öğretmen, kimi zaman da öğrenci olabilir. Bu anlayışa göre, toplumun tamamı ahlaki eğitimini verildiği bir okul ortamı gibi düşünülebilir. (Güngör, 1995, 16)

Hiç şüphesiz ki ahlaki gelişimin en köklü ve esas merkezi aile ortamıdır. Dolayısıyla okul öncesi çocukluk döneminin yaşadığı ve yetiştiği çevre ahlaki sorumluluk bilincinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. (Fişek&Yıldırım, 1993, 78) Birey dinsel veya ahlaki fikir ve düşünceleri ailesinden ve içinde yaşadığı toplumdan kaçınılmaz

olarak alır. (Yavuz,1987, 26-27) Çünkü bireysel gelişim içerisinde aile ve toplumun büyük oranda etkisi vardır. (Yavuz, 1987, 21, 26) Bireyin ahlaki kişiliğinin oluşmasında ve belirlemesinde hayat boyu etkisini sürdürecek duygu, düşünce ve davranışların kazanıldığı aile ortamında, olabilecek yanlı, yanlış ve yetersiz edinimlerin, yaşamın daha sonraki evrelerinde düzeltilmesi veya tamamlanması oldukça zordur. Bundan dolayı ahlak eğitimcileri, ahlak eğitiminin geleceğe dönük olmakla beraber küçük yaşta verilmesinin yararları üzerinde ısrarla durmaktadırlar. (Erdem, 2002, 110)

Özelde ebeveynlerin, genelde tüm toplumun, ailenin anlam ve önemi konusunda mutlaka bilinçlendirilmesi gerekir. Aynı şekilde ailenin korunması için gerekli resmî ve sivil kaynaklı tüm tedbirlerin alınması gerekir. Nitekim aile kurumuna gereken önemi vermeyen ve onu korumayan toplumların birçok sorunla yüzleştikleri ve enerjilerinin önemli bir kısmını harcadıklarına tanık olmak mümkündür.

Toplum bilincinin kurumsal ve teorik açılımına, devlet ve millet bilinci denir. Gerçek manada toplum bilincinin bireyde yerleşmesi ve birey tarafından benimsenmesi, ancak devlet ve millet şuurunun kökleşmesiyle mümkündür. (İbn Haldun, 1997, I/362-363)

İnsan, doğası gereği acizdir. (el-Ahzâb, 33/72) Bedenen ve zihnen gelişimini tamamlayabilmesi ve varlıksal bütünlüğünü devam ettirebilmesi için zorunlu olarak topluma ihtiyaç duyar. Bu yönüyle insan, toplumsal bir yapı içerisinde ancak kendini ifade edebilir. (Fârâbî, 2011, 97) Bireylerden oluşan toplumun sağlıklı bir şekilde işleyişi ve hayatiyetini sürdürebilmesi için güçlü bir kültür birliğine ihtiyaç vardır. Aynı kültür ve ülkü etrafında bütünleşen insanların meydana getirdiği toplumlar, ancak bir medeniyet kurma yolunda etkin rol oynayabilirler. (İbn Haldun, 1997, I/352, 353, II/228)Toplumsal bir birliktelik olmadan gelişme olamayacağı için, toplumsallaştırma süreci, bireyin ömrünün sonuna kadar göreceği eğitim ve öğretim aşamalarında mevcuttur. (Başaran, 1996, 173)

Fertlerden oluşan toplumun sağlıklı bir şekilde işlemesi ve varlığını devam ettirebilmesi için aktif bir devlet düzeninin varlığı zorunludur. (İbn Haldun, 1997, I/472) Devlet düzeni ve millet bilinci sayesinde ayakta duran toplumlar, mensubu oldukları kültürün bir medeniyete dönüşmesinde etkin bir rol oynayabilirler. (İbn Haldun, 1997, I/376, 377) Bu bağlamda devlet, bireyin sadece doğa ve diğer tehlikeli unsurlara karşı sığındığı bir güven unsuru değil, aynı zamanda insan onurunun kendini gerçekleştirebilmesi için de gerekli olan bir kurumdur. (Fârâbî, 2001, 98) Millet olma şuuruna ulaşmış toplumların bir arada yaşamak için geliştirdikleri ilk ve temel kurum, devlettir. Devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğudur. (TDK, 1998, 514; MEB, 1995, I/642) Millet ise, çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek, görenek

birliği olan insan topluluğudur. (TDK, 1998, 1396; MEB, 1995, III/1982) İnsan, ancak böyle bir toplumsal yapı içerisinde kendini gerçekleştirebilir.

İnsan onuruna yaraşır bir hayat yaşamak için devlet unsurlarının nasıl olması gerektiği konusunda, tarihte olduğu gibi günümüzde de sayısız düşünce mevcuttur. Ancak İslami açıdan devlet ve yönetim tarzının nasıllığı değil, devlet erkini elinde bulunduran kişi veya meclislerin işlerinde meşveret, adalet, akıl, hürriyet, hoşgörü ve saygı gibi temel birtakım esaslara göre davranabilmesi önemlidir. (Akbulut, 2001, 25-27; Hamidullah, 2007, 180-181; Çaha 1999, 57-58). İnsana ve insan onuruna büyük değer veren İslam, hangi sebeple olursa olsun bu değerlerin yozlaştırılmasına rıza göstermez.

Müslüman toplumlar devleti ve milletiyle toplumsal ilişkilerini sevgi, saygı, sabır, anlayış, huzur, hoşgörü ve diğerkamlık üzerine bina eder. (Taberî, 1422/2001, 520, 528; İbn Kesîr, (1421/2000), XIII/490) Buna göre insan, sadece kendinden değil aynı zamanda ailesinden, yakınlarından, komşusundan ve iş arkadaşlarından da sorumludur. "Sizden birisi kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi içinde sevip arzu etmedikçe kamil manada iman etmiş sayılmaz." (Müslim, İmân, 93; Ebu Dâvud, Edep, 142; et-Tirmîzî, İsti'zân, 1, Sıfâtu'l-Kıyâme, 57) diyen bir elçiye sahip olan İslami düşünce, nihai hedef olarak mümkünse her alanda toplumsal kaynakların paylaşılmasını birlikte yaşamanın bir gereği olarak görmüştür. (Nahl, 16/71) Bu şekilde İslam, özveriyi temel alan ahlak teorileri ile özgeciliği temel alan ahlak teorileri (Çilingir, 2003, 19) arasında tercihini birinciden yana kullanmıştır.

İnsan, sadece maddi gereksinimlere değil, aynı zamanda manevi gereksinimlere de ihtiyaç duyar. Aidiyet, birliktelik, saygı görme ve takdir edilme gibi sosyal yönü ağır basan bazı ihtiyaçlar, doyurulmadıkları zaman insan benliğinde doldurulması zor, büyük boşluklar oluşturur. Aynı şekilde insan onurunun zedelenmesine neden olabilecek tutum ve davranışlar da bireyin kişiliğinde kapanması zor, derin yaralara neden olur. (Başaran, 1996, 35) Bu nedenle, bireyin devlet ve millet bilinci ile barışık olması ve bu değerlere sevgi ile bağlı olması, sağlıklı bir ruh hali için oldukça önemlidir. (Bilgin&Selçuk, 1991, 99-100)

Tarihe mal olmuş tüm büyük medeniyetler, hedeflerine güçlü bir millet bilinciyle kavuştukları gibi, düşmanlarının korkularından da güçlü bir devlet eliyle emin olabilmişlerdir. Şu halde insan onurunun yücelmesi de, ayaklar altına alınması da, birlik ve beraberliğin ne ölçüde korunabildiğinden geçmektedir. Hiç kuşkusuz, insanın maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını kolay ve emin bir yoldan gidermesi için topluma; toplumun varlığını sürdürebilmesi için de devlet ve millet bilincine olan ihtiyacı, kesin bir gerçektir. Bu nedenle toplumu oluşturan bireyler arasında ayrıştırıcı değil, uzlaştırıcı nitelikler öne çıkarılmalı; toplumsal bütünlüğe zarar verecek tutum ve davranışlardan da uzak durulmalıdır. Bu husus, Kur'an'da şöyle ifadesini bulur.

"Ayrıca Allah'a ve Resulü'ne itaat edin ve birbirinizle didişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider. Sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl, 8/46)

SONUÇ

İnsan, ancak sorumluluk ve görev bilincini bünyesinde içselleştirdiği oranda kendini gerçekleştirebilir. Güçlü bir toplum yapılanması için gerekli olan temel şartlar arasında bulunan sorumluluk ve görev bilincinin, toplumu oluşturan fertler arasında sağlıklı bir şekilde yaygınlaştırılması ve etik bir ilke olarak insanların düşünce, söz ve davranışlarında yer etmesi gerekmektedir. Tarihte ve günümüzde sorumluluk ve görev bilincinin toplum düzeni için ne denli bir öneme haiz olduğunu bilen toplum mimarları, genelde toplum, özelde ise aile içerisinde bu değerlerin benimsenmesi için büyük gayret sarf etmişlerdir. Çünkü insan, ancak bu sayede kendi onurunu ve sahip olduğu değerler bütününü geliştirebilir ve koruyabilir.

İnsan olmanın zorunlu şartı olan onur ve şahsiyetin yozlaşmaktan korunmasını ilke edinen İslami düşünce de bu yönde tedbirler almış ve insan onurunu korunması gereken en önemli değerlerler arasında saymıştır. Bizzat Hz. Peygamber'in örnek yaşamında insan sorumluluğunun ve onurunu bir hak ve aynı zamanda ödev olduğunun vurgulanması konuya İslam'ın ne denli önem verdiğinin bir göstergesidir. Her zaman yozlaşmaya açık olan insan onurun korunması için gerekli olan şartların başında sorumluluk ve görev bilinci gelmektedir. Bütün bireylerinin üzerine düşeni hakkıyla yaptığı bir toplum, güçlü ve aynı zamanda yozlaşmalara karşı da dirençli bir yapıya sahiptir. Bu tarz toplumlarda insan olma onuruna ulaşmış kişilikli ve büyük bireyler yetişir. Beceri ve bilgi açısından tümüyle aciz bir canlı olarak böylesi bir toplumun imkânları içerisine doğan insan, kendisinden beklenen büyük işleri yapma hedefine daha emin adımlarla yürüyebilir. Tarihe mal olmuş bütün büyük şahsiyetler, ancak sorumluluklarını yerine getiren böylesi güçlü toplumların içinden yetişmiştir. Nitekim insan, kendini geliştirebildiği oranda güç ve kişiliğe erişebilmektedir.

Toplumun kendine yüklediği sorumlulukları hakkıyla yerine getiren bireylerin başarıyı yakalamak için rüşvete, haksızlığa, dalkavukluğa başvurmasına gerek yoktur. Vazifesini yapmış olmanın verdiği güç ile kendine saygısı ve güveni gelmiş bir birey, aynı zamanda insan olma onurunu da kazanmıştır. Dolayısıyla kimsenin yönlendirmesine, baskı ve zorlamasına boyun eğmeyecek, doğru ve güzel olanın dışında bir iş yapmaya sevk edilemeyecektir. Başlarının dayatmalarını sorgulamaksızın uygulamayı, kimi zaman şirk seviyesine taşıyacak kadar eleştiren İslami öğretiye göre insan, ancak onuru koruduğu oranda insandır. İnsan olma onurunu koruyamayan bireyler, zamanla zihnen ve bedenen köleleşeceklerdir. Onların bu duruma düşmemeleri için sorumluluklarını yerine getirme noktasında devamlı uyarılmaları gerekir.

İnsan olma onuruna sahip olma ve koruma noktasında ahlaki ve dinî temaların, birey üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu etkiden sivil ve kamusal olarak sağlıklı bir şekilde yararlanılması gerekir. Bu kapsamda sivil ve resmi kuruluşların dinsel öğretilerden de yararlanılarak gerçekleştirilen ortak projeler yürütülmeleri ve geri dönütleri değerlendirmeleri gerekmektedir. Genel ve özel eğitim programlarında toplumu oluşturan bireylere, sorumluluk ve görev bilincinin aynı zamanda insan olma onuruyla aynı şey olduğu gerçeğinin vurgulanması gerekmektedir. Sorumluluk ve görev bilincini içselleştirmiş bireylerden oluşmuş toplumlar, insanların ilişkilerinde ve işlerinde karşılıklı olarak onur ve saygının inşa edildiği güçlü ve huzurlu toplumlardır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet, (2001), ***Sahabe Dönemi İktidar Kavgası***. Ankara, Pozitif.

- Aydın, Mehmet Zeki, (2012), ***Din Öğretiminde Yöntemler***, Ankara, Nobel.

- Başaran, İbrahim Ethem, (1996), ***Eğitim Psikolojisi***. Ankara, Gül.

- Beyza, Bilgin& Selçuk, Mualla, (1991), ***Din Öğretimi***. Ankara, Akid.

- Bolay, Süleyman Hayri, (1999), ***Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü***, Ankara, Akçağ.

- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, (h.1400), ***el-Câmiu's Sahih***, Thk. Muhibbuddin el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kâhire, el-Matbaatü's-Selefiyye.

- Çaha, Ömer, (1999), "İslam ve Demokrasi". ***İslamiyât Dergisi*** C. 6, S. 2, 53-77, Ankara.

- Dodurgalı, Abdurrahman, (1999), ***Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler,*** İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

-----,(2010), ***Ailede Din Eğitimi,*** İstanbul, Timaş.

- Çağrıcı, Mustafa, (1991), ***Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı***, İstanbul, Ensar.

- Çilingir, Lokman, (2003), ***Ahlak Felsefesine Giriş,*** Ankara, Elis.

- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, ts. ***Sünenü Ebu Dâvud***, Nşr.

Muhammed Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî. Riyad, Mektebetu'l-Me'ârif,

- Erdem, Hüsameddin, (2002), ***Ahlak Felsefesi***, Konya, Hür-Er.

- el-Fârâbî, Ebu Nasr, (2011), ***Mabâdı' ara' ehl el-medinetû'l-fâdıla***, çev. Ahmet Arslan, Ankara, Divan.

- Fişek, Güler Okman&Yıldırım, Serap, Maktav, (1993). ***Çocuk Gelişimi***, İstanbul, MEB.

- Güngör, Erol, (1995), ***Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak***, İstanbul, Ötüken.

- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, (1997), Mukaddime, çev. Zakir Kadîri Ugan, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı.

- Hamîdullah, Muhammed, (2007), ***İslam'a Giriş***, çev. Cemal Aydın, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.

- Hançerlioğlu, Orhan, (1996), ***Felsefe Sözlüğü***, İstanbul, Remzi.

- Hökelekli, Hayati, (2001), ***Din Psikolojisi***, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.

- Karaköse, Şaban, (2007), ***Din Eğitiminde Bireyi Tanımak***, İstanbul, Mavi.

- Kılıç, Recep, (1996), Ahlakın Dinî Temeli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.

- İbn Kesîr, Ebulfidâ İsmâil ed-Dimeşkî, (1421/2000), ***Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm***, Thk, Mustafa Seyyîd Muhammed vd. Cîze, Müessetu Kurtuba.

- MEB, Komisyon, (1995), ***Örnekleriyle Türkçe Sözlük***, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı.

- Müslim, Ebu'l Hüseyin b. Haccâc, (h.1426), ***Sahihu Muslim***, Thk. Muhammed Fâriyâbî, Riyad, Dâr Tayyibe.

- Onur, Bekir, (2000), ***Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm***, Ankara, KİT.

- Özbek, Abdullah, (1995), ***Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed***, Konya, Esra.

- Pressey, Sindey L. & Robinson, Francis P, (1991), ***Psikoloji ve Yeni Eğitim***, çev. Hasan Tan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

- San, İnci, (1988), "Güzel Sanatlar Eğitimi", ***Özel Öğretim Yöntemleri***, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi.

- Selçuk, Muallâ, (1991), ***Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler***, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.

- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, (1422/2001), ***Camiu'l-Beyân an Te'vîl'l-Kur'ân,*** Thk. Dr. Abdullah İbn Abdulmuhsîn el-Turkî, Kâhire, Hicr.

- TDK, Komisyon, (1998), ***Türkçe Sözlük***, Ankara, Türk Dil Kurumu.

- et-Tirmîzî, Muhammed b. Îsâ b. Serve, ts. ***Sünenü't-Tirmîzî***, Thk. Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî, Riyad, Mektebetu'l-Me'ârif.

- Ülken, Hilmi Ziya, (1967), Eğitim Felsefesi, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı.

- Ünver, Günay, (1998), ***Din Sosyolojisi***, İstanbul, İnsan.

- Yavuz, Kerim, (1987), ***Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi***, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Wolf, Sula, (1981), ***Children Under Stress***, Second Edition, Great Britain, Penguin Books.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Harun Bey'e teşekkür ediyoruz.

Aslında son cümleleri tebliğin de çok güzel bir özeti olmuş oldu. Onurun kazanılması gereken değil korunması gereken bir değer olduğunu ifade edip, sorumluluk bilincine sahip çıkıldığı ölçüde de bu değerin korunacağını ifade etmiş oldular.

Tekrar teşekkür ediyorum.

Şimdi bir başka alandaki yansımalarına geçiyoruz onurun. O da yoksulluk alanı. Bu konuda Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden aramıza teşrif eden Doç. Dr. Mustafa Macit Bey "Yoksulluk, İnsan Onuru ve Din/İslam" konulu tebliğini sunacaklar.

2- YOKSULLUK, İNSAN ONURU VE DİN/İSLAM

Doç. Dr. Mustafa MACİT[1]

ÖZET

Genelde dinlerin özelde ise İslam'ın teorik çerçevesi incelendiğinde, yoksulluğun olumsuz değerlendirilmesinin insan onurunu zedeleyen etkilerini hafifletmeye yönelik öğretilerin bu çerçeve içerisinde önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Bu bildiri, böyle bir gözlemden hareketle ele alınmış olup öncelikle yoksulluk-insan onuru ilişkisinin sosyal psikolojik açıdan bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonra bu değerlendirmenin perspektifinde yoksulluk, insan onuru ve din ilişkisinin, özellikle İslami teodisenin yoksulluğun insan onuru üzerindeki olumsuz etkilerini telafi etmeye, insan onurunu korumaya yönelik teorik bağlamı ve bu bağlamın gündelik hayattaki işlevi anlaşılmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinden günümüze kadar yaşanan süreçte birçok aşamadan, sosyoekonomik değişim ve dönüşümlerden geçilmiş olunmasına rağmen yoksulluk, her dönemde bir öncekinden az çok farklı bir zeminde ve görünümde varlığını sürdürmüştür. Bugün gelinen noktada liberal-kapitalist ekonomik sistemin yeni eşitsizlikler üreten mantığıyla derinleşen yoksulluk, insan ve toplum hayatında önemli etkiler icra etmekte toplumsal hayatta gözlenen birçok problemin de önemli bir bileşeni olarak görünür olmaktadır. (Macit, 2012, 597)

İlk göze çarpan görüntüsüyle ekonomik yönü vurgulu olsa da biraz yakından bakılınca yoksulluğun neden ve sonuçları bağlamında diğer toplumsal alanlar ve konumuz açısından insan onuru, öz saygısı ve gurur duygusu ile bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkinin niteliğine gelince, birkaç insanın eline "yoksulluk" ve "insan onuru" kavramlarını verip bu kavramlardan anlamlı cümleler kurmalarını istesek belki

1 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

oldukça çok sayıda ve farklı cümle ortaya çıkabilir. Ancak kişiden kişiye değişmeyen tek cümlenin "Yoksulluk, insan onurunu yaralar." anlamına gelecek bir ifade olması kuvvetle muhtemeldir.

Din ve yoksulluk ilişkisi üzerine sosyolojik, sosyal psikolojik bir perspektifle söylenebilecek birçok söz bulunmakla birlikte insanın anlam-inanç sisteminin önemli bir bileşeni olarak işlev gören dinin ve dinî teodiselerin öncelikle yoksulluğun insan onuru üzerine olumsuz etkilerini hafifletmeye ve insan onuru ve öz saygısını korumaya giriştiği ileri sürülebilir. Bu, aynı zamanda yoksul kesimlerin çeşitli dinî öğretileri, dinî teodiseleri yoksulluğun kendi onurları üzerindeki zedeleyici etkilerini hafifletmek üzere işlevsel kıldıkları veya kılabilecekleri anlamına da gelebilir.

1. YOKSULLUK VE İNSAN ONURU

Başta iktisat ve sosyoloji olmak üzere birçok bilim dalı tarafından konu edilen yoksulluk üzerine literatürün zenginliği içerisinde bilimsel perspektifler onu bir ***durum***, ***olgu, süreç*** ya da ***problem*** olarak ele almaktadır. Çeşitli bakış açılarına ve nesnel göstergelere dayalı olarak farklılaşan birçok tanımı yapılmış yoksulluk, en genel anlamıyla, maddi kaynaklardan bazen de kültürel kaynaklardan yoksun kalındığını ifade etmektedir. (Marshall, 1999, 825) Şüphesiz herhangi bir toplumda belirli bir kesimin maddi ya da kültürel kaynaklardan yoksun kalmasının belli neden ve sonuçları vardır.

Bireysel veya yapısal nedenlerle ortaya çıkan, varlığını devam ettiren yoksulluk, aynı zamanda bireysel veya yapısal sonuçlar üreten bir süreç, olgu ya da problemdir. Yoksulluk üzerine genel gözlemlerin ve araştırmaların verileri incelendiğinde yoksulluğun ve onun etrafında oluşmuş bir yoksulluk kültürünün, benlik yapısından aile yapısına, içerisinde yaşanılan konuttan dünyaya; çevreye bakışa kadar birçok alana yansıyan olumsuz sonuçları olduğu anlaşılmaktadır. (Lewis, 1965, LIII-LVII) İster maddi isterse sosyokültürel yoksunluğun bir ifadesi olarak ele alalım yoksulluk, insanın zihin dünyasından, bedenine, giyime-kuşama ve bütün bunları kucaklayan hayat şartlarına kadar hemen her insani alan üzerine sembolik bir şiddet uygular. (Erdoğan, 2007, 49). Yoksulluk; sosyal dışlanma, cinsiyet ayrımcılığı, eğitimsizlik vb. sonuçları ile içerisinde yaşayan kesimlerin insan olmanın gerektirdiği haklardan yararlanma olanaklarını kısıtlar; insanın onur, gurur ve öz saygısını yaralar.

Onur kavramı, ***insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzetinefis*** ya da ***başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar*** (TDK, 21.03.2013) olarak tanımlanmaktadır. Bu iki tanıma bakınca onurun, hem insanın kendi ***kendisini*** değerlendirmesine hem de onun ***başkaları*** tarafından değerlendirilmesine konu olabileceğini görmekteyiz. Aslına bakılırsa Mead'in (Mead, 1972, 192 vd.) benlik oluşumuna bakışından ilham alarak biz, bu iki boyut arasında

karşılıklı bir etkileşimin olduğunu hatta bu boyutların birbirinden ayrılamayacağını ileri sürebiliriz. Bilindiği üzere Mead, ***ben*** ile ***beni/bana*** kavramları temelinde benliğin ikili bir yapıya sahip olduğunu iddia eder. ***Beni/bana*** kısmı, toplumdan gelen ***dışsal benlik*** parçasıdır. ***Ben*** ise dışsal/toplumdan gelen beklentilerin, değerlendirildiği ***iç benlik*** kısmıdır. Benliğin biçimlenmesinde toplum, ***beni/bana*** kısmı yoluyla rol alır. Sosyalleşme sürecinde çocuk ***başkaları***nın, toplumun kendinden beklentilerini içselleştirir ve böylece dışsal, toplumsal beklentiler çocuğun gelişen benliğinde yer eder. Sosyalleşme süreci insan organizmasının çevresiyle karşılıklı ilişki içerisinde tamamlandığı, benliğin biçimlendiği dönemdir. Bu durumda benliğin hem süregiden organizmanın gelişimiyle hem de doğal ve insani çevreyle girilen etkileşime bakan bir yönü vardır. Bu haliyle benlik verili değil, nesnel toplumsal dünya ile girilen etkileşim süreçleri ile bu nesnel, toplumsal dünyadaki gerçekliğin subjektifleşmesi ile üretilir. (Berger-Luckmann, 2008, 76)

Bütün bu değerlendirmelerin onur kavramına genellenmesi önünde kayda değer bir engel gözükmemektedir. Onuru ***başkaları***nı hesaba katmadan sadece insanın ***kendisi***ne duyduğu saygı olarak ele alsak dahi kendine duyulan saygının dahi ***başkaları*** tarafından-onun kişilik özellikleri, davranışları, statüsü vb açılardan-ona verilen nesnel ya da dışsal değerin etkileşim yoluyla subjektifleşmesine bakan bir yönünün olduğunu iddia edebiliriz. Bu yönüyle onur tamamen verili değildir. Onur dışsal, toplumsal dünyanın; ***başkaları***nın insanı değerlendirmesinin onda bıraktığı bir imge belki de ***kendisi*** ve ***başkaları***nın değerlendirmeleri düzleminde tesis olunan bilişsel ve duygusal dengeye dayalı öz saygıdır. Herhangi bir dışsal etkinin onur kırıcılığı, insanın öz saygısını zedeleyiciliği de bu sebeple tesadüfi olmasa gerektir. Yoksulluk tam da bu bağlamda insanın içerisinde yaşadığı şartlar veya bu şartlara bağlı statüsünün ***kendisi*** veya ***başkaları*** tarafından olumsuz değerlendirilmesi, bir "yok sayılma"yı, görmezden gelinmeyi beraberinde getirmesi nedeniyle insan onurunu yaralamaktadır. Bu durumda yaralayan yoksulluğun bizatihi kendisi değil, "yoksul olma"nın olumsuz değerlendirilmesidir.

Her ne kadar ekonomik yoksunluk ile sosyokültürel yoksunluk arasında bir ayrım yapılıyor olsa da ekonomik yoksunluk sosyokültürel yoksunluğu beraberinde getirmektedir. Ayrıca ekonomik yoksunluk açısından önemli olan, yoksul kesimlerin nesnel durumlarından çok öznel yargılarıdır. Herhangi bir kişinin ekonomik yoksunluk duygusuna kapılması o kişinin içinde bulunduğu nesnel durumdan daha önemlidir. (bk. Sarıbay, 2001, 52-53) Sarıbay'ın bu ifadelerinden hareketle yoksul insanların içerisinde yaşadığı nesnel şartlardan ziyade onların ne hissettiklerinin, ne düşündüklerinin daha önemli olduğu söylenebilir ki, söz konusu his ve düşünceler başkalarının onlar hakkındaki değerlendirmelerinin subjektifleşmesinin bir ifadesidir ve bir yönüyle insan onuru ve öz saygısıyla bileşiktir. Nitekim Kur'an da yoksulların hakkını vermeyi, onları yok saymamayı öğütleyen bu yönüyle yoksulluğun nesnel şartlarını göz önünde

bulunduran ayetlerin yanında yoksul insanların, utangaçlık (Bakara, 2/273) vb. his ve düşünce dünyalarının dikkate alınmasını, onlara güzel söz söylenmesini (Nisâ, 4/6; Duhâ, 93/10) öneren ayetlerin varlığı bu nedenle tesadüf olmasa gerektir. İçerisinde yaşanılan şartlardan ziyade düşünülen ve hissedilenin önemli olduğu bir durumda yoksul olmanın olumsuz değerlendirilmesinin insan onuru üzerindeki asıl ya da önemli bir tahribatının kişinin onur ve öz saygısına ilişkin bilişsel ve duygusal dengesini bozması olduğu ileri sürülebilir.

Birey hemen her açıdan tutarlılık ve denge yönelimlidir. Ancak bu tutarlılık ya da denge kimi zaman kaybolabilir; ortaya tutarsızlıklar/***bilişsel çelişki***ler çıkabilir. ***Bilişsel çelişki***, kişinin düşünce, tutum ve duyguları ile gerçek arasında yaşanan çelişkinin bir sonucudur. (Festinger, 1957, 1-2) Yoksulluk nedeniyle dışlanmak, hor görülmek de ***bilişsel çelişki*** üreten bir durumdur. Yoksulluğun insan zihnine uyguladığı sembolik şiddetten kasdımız da bir yönüyle budur. İster doğasının bir gereği olsun isterse sosyal öğrenme yoluyla doğal hale gelmiş olsun insan, onurunu koruma ve onu korumaya yönelik bilişsel ve duygusal tutarlılığı sürdürmeye meyilli bir varlıktır. Onurunu koruma yönelimli bir varlığın hem içerisinde yaşadığı yoksulluk hem de bu yoksulluğun ***kendisi*** veya ***başkaları*** tarafından olumsuz değerlendirilmesi ister istemez tutarlılığı ve dengeyi bozup çelişki yaratacaktır. Bu bağlam yoksulluk, insan onuru ve din ilişkisini anlamanın başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir.

2. YOKSULLUK, İNSAN ONURU VE İSLAMİ TEODİSE

İnsan, başına gelen veya çevresinde meydana gelen olayların, kendisine yapılanların "neden"lerini veya "niçin"lerini anlamak, daha genel bir ifadeyle hayatı ve evreni anlamlandırmak, manalı ve tutarlı bir dünyada yaşamak ister. Öz saygıya ilişkin hisleri değiştiren, insanın kendisine yönelik saygısına ve kişisel güven duygusuna, onuruna zarar verebilecek boyuttaki durumlar ***bilişsel çelişki*** yaratmakla bu anlamlı ve tutarlı dünyanın bozulmasından başka bir anlama gelmese gerektir. Anlamlı ve tutarlı dünyanın bozulması içsel bir gerilim yaratır. Birey, bu gerilimi uzun süre devam ettiremez. Böyle bir durumda pozitif kişisel bağlamın yeniden kurulması, ***bilişsel çelişki***nin giderilmesi için ***nedensel açıklamalar*** (bk. Spilka vd., 1985, 5; Hewstone, 1989, 62) ve ***bilişsel çelişki***yi azaltma mekanizmalarının devreye sokulması gerekir.

Bilişsel çelişki teorisine göre eğer çelişkinin nedeni çevresel bir öğe ise dengenin yeniden kurulması için ya çevresel öğe değişmelidir ya da bilişsel öğeye yeni bilişsel unsurlar eklenmelidir. (bk. Festinger, 1957, 19-21) Özellikle yoksulluğun insan gücünü aşan, gelir dağılımı, piyasa düzeni vb. yapısal, çevresel problemlerle ilgili olduğu gerçeği göz önüne alındığında çevresel öğenin değiştirilmesinin yoksul bir insan için neredeyse imkânsız olduğu görülür. Bu durumda yapılması gereken bilişsel öğeye yeni öğeler/bilgiler eklemektir ki, ***nedensel açıklamalar*** bir yönüyle bilişsel öğeye yeni öğeler/

bilgiler ekleyip içerisinde bulunulan durumu anlamlandırma ve böylece meşrulaştırma fonksiyonu görmektedir. Bu değerlendirmeleri konumuza taşıdığımızda aslında söylemek istediğimizin ne olduğunu şu şekilde ifade edebiliriz: Yoksulluk nedeniyle söz gelimi sosyal dışlanma yaşayan, onuru ve öz saygısı zedelenmiş bir insan öncelikle bilişsel düzeyde bir çelişki yaşamaktadır. Takdir edersiniz ki, çoğu insan yoksul olmayı, yoksulluğu nedeniyle onur ve öz saygısının zedelenmesini istemez. İstemediği halde yoksul olmak, bu nedenle onuru yaralanmış olmak ***bilişsel çelişki*** nedenidir. Onur duygusunun telafi edilmesi ***bilişsel çelişki***yi gidermekle kolaylaşacaktır. Çelişkiyi gidermek için ya çevresel faktörü değiştirecektir ya da bilişsel öğeyi. Yoksulluğa neden olan gelir dağılımı, piyasa düzeni vb yapısal/çevresel faktörleri ve yoksul olma durumunun diğer insanlar tarafından değerlendirilme biçimini tek başına bir insanın değiştirmesi mümkün değildir. Hatta insanlık tarihinde böyle bir şeyin hiç mümkün olmadığı düşünüldüğünde yapılacak iş, bilişsel öğeye yeni bilgiler eklemek yoluyla ***nedensel açıklamalar*** yapıp anlam inanç sistemini; onur ve öz saygı hislerini denge durumuna getirmektir. Kısaca onurunu muhafaza etme eğiliminde olan insanın yoksulluk ve yoksulluğuna ilişkin değerlendirmeler tarafından onuruna yönelmiş tehdidi bertaraf edebilmesi için yapabileceği en kolay şey, yoksulluğu, yoksul olmayı çeşitli şekillerde anlamlandırma ve meşrulaştırmaya yönelik bir tavır geliştirmektir. Bu tavrın temel referanslarından birinin de din olduğunu veya dinlerin yoksulluğu anlamlandırma ve gerekçelendirmeye yönelik öğretilerinin, yoksulluğa ilişkin ***nedensel açıklamalar***ının bu çerçevede insan ve toplum hayatında fonksiyonel olduğunu ileri sürebiliriz.

Yoksulluk üzerine var olan dinî öğretiler ve bu öğretiler üzerine yapılan genel değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, dinlerin yoksulluk konusundaki ortaklıklarının iki boyutta belirginleştiği söylenebilir. Bu boyutlardan birincisi itibarıyla dinlerin, yoksulluğu kaçınılmaz bir toplumsal durum olarak ele aldıkları, böylece açıkladıkları anlaşılmaktadır. Buna göre nerede bir toplum varsa orada, yoksullar bulunacaktır: *"Çünkü memleketin içinde fakir eksik olmayacaktır" (Tesniye, 15/11); "Fakirler daima sizin yanınızdadır" (Matta, 26/11; Markos, 14/7); "Allah sizi maişet ve rızıkta kiminizi kiminize üstün kıldı" (Nahl, 16/71)* şeklinde kutsal kitaplarda geçen ifadeler bu noktada örnek verilebilir. İkinci boyutu itibarıyla ise dinlerin bir çoğu, bir yandan insanların kendi geçimlerini sağlamak için çalışmalarını emrederken diğer yandan yoksulluğu bir süreç ya da problem olarak görüp, bu sürecin ya da problemin hafifletilmesi için motivasyon sağlamaya yönelirler. Bu motivasyon sağlama işlevinin önemli bir boyutu da yoksulluğu gerekçelendirme; makulleştirme ve meşrulaştırmadır.

Yoksulluğu toplumsal düzeyde kaçınılmaz bir durum olarak ele alan dinî teorik zeminler, dinin yaşanan boyutuyla yoksulluğu meşrulaştırıcı etkisinin dayanak noktasıdır. Nihayetinde herhangi bir olgu ya da durumun ister toplumsal nedenlerle isterse Tanrı

vergisi olmakla kaçınılmaz olduğunu ileri sürmek, aynı zamanda onun gerekçelendirilmesinin; meşrulaştırılmasının bir ifadesi olarak karşılık bulur. (Macit, 2012, 603) ***"Biz mutlaka sizi biraz korku ve açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla (fakirlik) deneriz. Sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiğinde, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz', derler."*** (Bakara, 2/155-156) şeklindeki Kur'an ayetleri, ortalama bir Müslüman için yoksulluğun Allah'tan geldiği algısıyla sabretmeyi öğütlemektedir. Bu haliyle söz konusu ayetler, içerisinde bulunulan durumu gerekçelendirmenin; meşrulaştırmanın, zengin olmayı istemekle, yoksulluğu nedeniyle hor görülmek istememekle birlikte yoksul olmanın yarattığı ***bilişsel çelişki***yi gidermenin hazırda bekleyen teorik zemini olarak durmaktadır. ***"Ben niçin yoksulum?"*** veya ***"Yoksulluğum nedeniyle niçin hor görülüyorum?"*** şeklindeki bir soru pekâlâ bu bağlamda cevaplandırılabilir olmakla, söz konusu teorik zeminin gündelik yaşama aktarılması mümkün hale gelir.

Hemen her din insanların içerisinde yaşadığı koşullar, olaylar ve olgular çerçevesinde ortaya çıkan mana arayışına cevap verici nitelikte bir teodise (ilahî adalet) inşa etmeye gayret eder. Eğer bir teodise, hangi şekilde olursa olsun manaya ilişkin bir soruya cevap veriyorsa bu yolla onun, kişi ya da toplumsal kesitler için çok önemli bir işlev sunduğu söylenebilir. Makul bir teodise, bireye ve tüm topluluklara düzensiz, vahim, kronik olayları ve tecrübelerini kendi toplumlarının kurulu düzeniyle bütünleştirme imkânı verir. Örneğin, ***"Tanrı, bir kısım insanların tok, bir kısmının da aç kalmasına neden ses çıkarmıyor?"*** sorusuna özel teodiseler dahilinde kolayca cevap bulunabilir. Berger'e göre teodiselerin en önemli toplumsal işlevlerinden biri, onların toplumsal açıdan yaygın güç ve ayrıcalık eşitsizliklerini açıklayabilmeleridir. Bu işleviyle onlar, söz konusu özel kurumsal durumu yasallaştırır. Teodiseler, hem güçlü hem de güçsüzler, hem ayrıcalıklı hem de yoksun kimseler için yasallaştırmalar olarak işlev görebilir. (Berger, 2005,107-108) Dinî inançların ve bunlar içerisinde önemli bir yere sahip kader inancının yoksulluğa ilişkin ***nedensel açıklamalar***a sıklıkla kaynaklık ediyor olması bu çerçevede anlamlı olsa gerektir. Farklı toplumsal sınıfların zenginlik hakkındaki açıklamaları ile ilgili bir araştırmasında Feagen, düşük sosyoekonomik tabakadaki azınlıkların ve kişilerin, ekonomik eşitsizlikleri daha çok ***"Tanrının isteğine"*** atfettiklerini ortaya koymuştur. (Hunt, 2004, 850) Türkiye'de yapılmış, Türk toplumunu temsil yeterliliğine sahip olduğu belirtilen bir araştırmanın bu konudaki verilerine göre para kazanmayı, zenginliği çalışmanın bir sonucu olmaktan çok Allah'ın bir lütfu olarak görenlerin oranı % 36,4 gibi azımsanmayacak bir düzeydedir. (Çarkoğlu ve Toprak, 2006, 57) Sadece zenginlik değil, yoksulluk da dinî nitelikli açıklamalara muhataptır. Özellikle yoksul kesimler arasında, içerisinde bulundukları durumu geçmişten devraldıkları yolunda kaderci anlatıların yaygınlığı bilinmektedir. (Şen, 2007, 69)

Kaderci ***nedensel açıklamaları***n yoksulluk dolayısıyla zedelenen insan onurunu telafi fonksiyonunu Festinger ve Carlsmith tarafından yapılmış bir örnek deney üzerinden açıklayabiliriz. Söz konusu deneyde deneklere tek tek, bir tahtaya vidaları burgulamak sonra da onları çıkarmak şeklinde bir saat süreyle çok sıkıcı bir iş yaptırılmıştır. Bir saatin sonunda her deneğe araştırmacının asistanının hasta olduğu ve mümkünse onun yerine bir sonraki deneği içeri alıp ona "çok hoş ve zevkli" bir deneye katılacağını söylemesi istenmiştir. Deneklerin yarısına bu iş için 20 dolar, yarısına da 1 dolar verilmiştir. Bu ilk deneyden bir süre sonra da başka bir yerde, başka bir araştırmacı tarafından deneklere son zamanlarda katıldıkları deneyler hakkında sorular soruldu ve bu arada da bu deneyde vidalarla yapmış oldukları işi değerlendirmeleri istendi. Acaba 20 dolar alan denekler mi, 1 dolar alan denekler mi deneyde vidalarla yapmış oldukları işi daha ilginç buldular? Bu soruya verilen cevaplar da 20 dolar alan deneklerin işi daha çok sevecekleri tahmin edilir. Oysa araştırmanın sonunda 1 dolar alan deneklerin yaptıkları işi daha çok sevdiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Bunu, ***durumu gerekçelendirme ihtiyacı*** ile açıklayabiliriz. 20 dolar alan denekler yalan söylemek için iyi bir ***objektif dış gerekçe***ye sahiptiler. Yani 20 dolar karşılığında bir yalan söylemişlerdi. Bu durum onlarda büyük bir ***bilişsel çelişki*** yaratmamıştı. Oysa 1 dolar alanlar için bu para yalan söylemek için yeterli bir ***objektif bir dış gerekçe*** değildi. ***Bilişsel çelişki***yi gidermek için daha kuvvetli bir gerekçeye ihtiyaç vardı; o da yapılan işin oldukça ilginç olduğuydu. (Kağıtçıbaşı, 2004, 162-163) 1 dolar alan denekleri yoksullar olarak düşünebiliriz. Birçok yoksul insan, ekonomik konumu kendinden daha iyi olan çoğu kişiden daha fazla çalıştığı halde piyasa şartları vb. nedenlerden ötürü onlardan daha az gelir sağlamakta, üstelik yoksulluğu nedeniyle onuru kırılabilmektedir. Bu durumun farkındalık oldukça büyük bir ***bilişsel çelişki*** üretmektedir. Bu çelişkiyi gidermek için içerisinde bulunulan şartları değiştirmenin imkânsızlığı çerçevesinde belki de yapılması gereken ***objektif bir dış gerekçe*** bulmak için kaderci açıklamalara meyletmektir. Üstelik kaderci ***nedensel açıklamalar*** herkesçe bilinen bir egemen inanç ve düşünceye matuf olmakla bütün bu durumlar için yerine göre "biçilmiş bir kaftan" mesabesinde bir dış gerekçedir. "Biçilmiş kaftan"dır diyoruz, çünkü ***bilişsel çelişki*** çözüm yollarından hangisinin kişi tarafından seçileceği konusunda hangi yol daha kolaylıkla dengeyi sağlayabilecekse o yolun izlendiği gözlenmektedir. (Kağıtçıbaşı, 2004, 157)

Teodiseler, kimi zaman iyi talihli olanlara iyi talihin Tanrısal meşruluk temelini hazırlarken kimi zaman da acı çekmeyi, bastırılmış ya da toplumsal açıdan statüsü düşük tabakaların durumunu da makulleştirmektedir. Böylece din, talihin insanlar arasındaki dağılımına ahlaki bir yorum getirerek psikolojik bir rol oynamaktadır. (Weber, 2008, 361 vd.) Bir katı/kapalı tabakalaşma tipi olan Hint kast sistemi içerisinde kısaca, insanın şimdiki hayatının geçmiş hayatında yaptıklarının bir mükâfatı ya da cezası olduğu, bu hayatta yaptıklarının ise sonraki hayatını belirleyeceği şeklinde bir düşünceye dayalı

reenkarnasyon inancının, o inancın müntesibi insanın bilişinde ve hayatında tam da böyle bir role talip olduğunu ileri sürmek yanlış olmasa gerektir. (Macit, 2012, 604)

Berger, teodiselerin talihsizler için bir nevi afyon işlevi, talihliler için ise konumlarının kendileri açısından önemli doğruluk kanıtları olarak fonksiyon gördüğünü belirtir. (Berger, 2005, 108) Bilindiği gibi Marx, dini "kitlelerin afyonu" olarak nitelemiştir. (Marx, Engels, 1987, 11-12) Buna göre din, alt tabakalar arasında dünyanın Tanrı vergisi ve bu yüzden değiştirilemez olduğunu iddia etmesinden dolayı bu süreçte onlar açısından bir nevi afyon işlevi görebilmektedir. (Thompson, 2004, 15) Bu açıdan bakılınca din ile yoksulluk arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi görmeye yönelik iddiaların altının dolduğu ileri sürülebilir. Bu durumda din, bu dünyada çekilen sıkıntıların karşılığını öte dünyaya havale etmeye yönelik telkinci bir etkiyle yoksulların içerisinde yaşadığı koşulları meşrulaştırmanın ideolojik itici gücü haline gelebilir. Ancak burada dinin gördüğü işlevi gerçek mutluluğun önünde engel teşkil edecek sahte bir mutluluk; afyon işlevi olarak ele almaktansa bir telafi mekanizması fonksiyonu olarak görmek daha açıklayıcı olabilir. Bu çerçevede Berger'in yolunu takip ederek teodiselerin konumuz açısından öncelikle yoksulluğun insan onurunu zedeleyen etkilerini hafifletmeye yöneldiğini, dinin her şeyden önce yoksulların içerisinde yaşadığı şartları yasallaştırma dolayısıyla insan onuru ve öz saygısını korumaya giriştiğini böylece bir telafi işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. (Macit, 2012, 605) Nihayetinde sosyoekonomik açıdan bastırılmış, statüsü düşük sosyal kesitlerin değer ya da gurur duygusu en kolay onlara verilmiş özel bir "misyon" olduğu inancıyla beslenebilir. Böylece değerleri kendi benliklerinin ötesine onlara Tanrının verdiği bir göreve uzanır. (Weber, 2008, 368) ***"Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez"*** (107/1-3) ayetleri ve ***"Komşusu açken kendisi tok yatan bizden/mümin değildir"*** (en-Neysâbûrî, 1977, 15), vb. hadisler Weber'in bu ifadeleri açısından manidardır. Ayetler, açıkça dini yalanlama/tekfir ile yoksula yardım etmemeyi eşleştirirken hadis, yoksulluk karşısındaki duyarsızlığı ümmet çemberinin dışına çıkmayla eş değerde görmektedir. Weber'in ifadelerinde geçen "misyon" kavramı farklı anlamlara gelecek olsa da yoksula yardım etmenin zengine kazandıracağı mükafattan bahseden ayetler, en azından zenginlerin kurtuluş veya mükafat kazanmalarında yoksulun yerine getirdiği dinî bir misyona gönderme yapmaktadır. Bütün bu İslami öğretilerin yoksul insanların gurur ve onur duygusunu kendi benliklerinin ötesinde Allah'ın onlara verdiği değerle beslemekte olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Kaldı ki ***"İsteyip-dileneni azarlayıp çıkışma" (93/10)***, ***"...onlara güzel söz söyleyin" (4/6)*** vb Kur'an ayetleri yoksul insanların onurlarını korumayı insani bir sorumluluk olarak da talep etmektedir.

SONUÇ

Bu bildiri yoksulluk, insan onuru ve din ilişkisini sosyal psikolojik açıdan anlama çabasıydı. Bu çabanın sonucunda ulaştığımız en genel sonuç, yoksul olma durumunun yoksul kesimlerin gözünden ve diğer insanlar tarafından olumsuz değerlendirilmesinin insan onurunu, öz saygısını zedelediği ve yaraladığı, dinî öğretilerin ve özelde İslami teodisenin bir yönüyle yoksulluğu gerekçelendirmek, anlamlandırmak ve böylece meşrulaştırmak yoluyla söz konusu yaralanmayı telafi etmeye yöneldiğidir. Bu haliyle veya teorik çerçevesiyle İslami teodisenin yoksullar için bir afyon olmaktan çok telafi işlevi görmeye talip olduğu söylenebilir. İslam'ın teorik öğretileri yoksulluktan kaynaklanan çelişkileri, problemleri tek tek bireyler ve toplum düzleminde bilişsel bağlamda yumuşatıcı; yoksulluğun olumsuz değerlendirilmesi ile yaralanmış insan onurunu telafi edici, bundan sonraki yaralanmalara karşı da muhafaza edici bir düzlemde insan ve toplum hayatında işlevseldir. Ancak onun bu işlevinin diğer sosyoekonomik ve kültürel şartların etkileriyle malul olduğu, dinin bütün insani ve toplumsal alanlarda olduğu gibi bu süreçte de tek başına yeterli olamayacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Berger P. L. (2005), ***Kutsal Şemsiye,*** (çev. Ali Coşkun), İstanbul, Rağbet Yayınları

Berger P. L., Luckmann T. (2008), ***Gerçekliğin Sosyal İnşası,*** (çev. Vefa Saygın Öğütle), İstanbul, Paradigma Yayınları.

Çarkoğlu A. Toprak B. (2006), ***Değişen Türkiye'de Din-Toplum ve Siyaset,*** İstanbul, Tesev Yayınları

en-Neysâbûrî H. (1977), ***el-Müstedrek ala's-sahihayn,*** (C. II), Kahire, Dâru'l-Haremeyn

Erdoğan N. (2007), "Yok-sanma: Yoksulluk- Maduniyet ve Fark Yaraları", Necmi Erdoğan (Ed.), ***Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri,*** İstanbul, İletişim Yayınları

Festinger L. (1957), ***A Theory of Cognitive Dissonance,*** Stanford, Stanford University Press.

Hewstone M.(1989), ***Causal Attribution; From Cognitive Processes to Collective Beliefs,*** Oxford, Basil Blackwell.

Hunt M. O. (2004), "Race Ethnicity and Beliefs About Wealth and Poverty", ***Social Science Quarterly,*** 85(3).

Kağıtçıbaşı Ç. (2004), ***Yeni İnsan ve İnsanlar,*** İstanbul, Evrim Yayınları.

Kitabı Mukaddes, (1997), İstanbul, Orhan Matbaacılık

Kur'an-Kerim ve Açıklamalı Meali,(1998), (Terc. Suat Yıldırım), İstanbul

Lewis O. (1965), *İşte Hayat*: "*Yokluk Kültürü İçindeki Bir Porto Riko'lu Aile Üzerine İnceleme"* (çev. Vahit Çelikbaş), İstanbul, e Yayınları.

Macit M. (2012), "Yoksulluk ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı,* (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçıoğlu), Ankara, Grafiker Yayınları.

Marshall G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü,* (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları

Marx K., Engels F. (1987), "On Religion". R. Bocock-K. Thompson (Ed.), *Religion and Ideology,* Manchester, Manchester University Press

Mead G. H. (1972), *Mind, Self and Society,* (Ed. Charles W. Morris), Chicago and London, The University of Chicago Press.

Sarıbay A. Y. (2001), *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam,* (3. bsk.), Bursa, Alfa Yayınları.

Spilka B., Shaver P., Kirkpatrick L.A. (1985), "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion,* Vol: 24, No; 1.

Şen M. (2007), "Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma "Zor İş …". Necmi Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri,* İstanbul, İletişim Yayınları

Türk Dil Kurumu, (2013), *Büyük Türkçe Sözlük, http://tdkterim.gov.tr/bts/*

Thampson I, (2004), *Odaktaki Sosyoloji,* (çev. B. Zakir Çoban), İstanbul, Birey Yayınları

Weber M. (2008), *Sosyoloji Yazıları,* Hans H. Gerth ve C. Wrights Mills (Haz.), (çev. Taha Parla), İstanbul, Deniz Yayınları.

3- ONURLU İNSAN İNŞASI İÇİN RASULULLAH'IN ÖRNEKLİĞİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ

Sıdıka ZÜLKADİROĞLU[1]

İNSANOĞLUNUN YARATILIŞI VE ALLAH'IN İNSANA VERDİĞİ DEĞER

İnsanoğlu yaratılış serüveni itibarıyla diğer bütün varlıklardan farklıdır. İnsan topraktan yaratılmıştır. Bu yaratılış onu meleklerden ve cinlerden ayırmaktadır. Çünkü her ikisinin de hammaddesi farklıdır. Ayeti kerimelerde topraktan yaratılma süreciyle ilgili farklı ifadeler yer almaktadır. Bu maddenin yapısı ve bunun insan fıtratı üzerinde ki yansımaları elbette uzun araştırmalara, tartışmalara ve farklı ilim sahâlârında farklı akıl yürütmelere sebep olmuştur. Biz ise burada yaratılışı topraktan olan insana bahşedilen üstün ve ayırt edici özelliklerden biri olan insan olma onurunu konu edineceğiz.

Allah Teâlâ; İnsanı yaratmış ve ona şekil vermiştir.[2] Bundan sonra iradeli bir varlık olan insanı, irade ve tercih vasfı bulunmayan meleklerle tanıştırmıştır. Meleklere verilen secde emri ya da farklı bir bakış ve anlayışla ifade edildiği üzere: 'Saygı ile eğilme emri'[3] melekler tarafından tam bir teslimiyet ile yerine getirilmiştir. Sadece yaratılışı itibarıyla meleklerden ve insanlardan farklı olan şeytan bu emre itaat etmeyi reddetmiştir. O irade ve tercih hakkını isyandan yana kullanmıştır. Üstelik bu isyanını haklı göstermek için insanın kendisinden daha düşük, kendisinin ise ondan daha hayırlı[4] bir yaratılışa sahip olduğunu iddia etmiştir.

Burada meleklere ve şeytana verilen secde emri sadece Hz. Âdem'i kapsamamaktadır. "Demek ki bu secde emri Hz. Âdem'in şahsına mahsus değil, soyu da dâhil olmak üzere cinsine ait bir şeref ve ayrıcalıktır. Âdem soyunda bizzat Hz. Âdem'den

1 Kur'an Kur'su Öğreticisi, Erzin-Hatay.

2 Araf, 7/ 11.

3 Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili; c: 4, s: 16

4 Araf, 7/12.

daha faziletli olan ulü'l-azm büyük peygamberler gibi şahıslar bulunduğu şüphesiz olduğuna göre de bu mana açıktır. Şu halde Âdem'i yalnız ilk insan olmak üzere değil, genellikle insan cinsinin mahiyetini temsil eden genel bir misal, başka bir deyimle cins ismi olarak düşünmek, ayetin söz gelimine daha uygundur. Hz. Âdem kendi kişiliğinde fiilen sahip olduğu faziletler ve insani melekelerden başka bütün soyunda görülecek olan fazilet ve melekelere de tasavvurî olarak sahip olmak bakımından, Ebu'l-Beşer (insanın babası) olarak düşünüldüğü zamandır ki, Âdem'in yaratılışının, Âdem soyunu; Âdem'in biçimlendirilmesinin, Âdem soyunun biçimlendirilmesini; Âdem'e secdenin, bütün insan cinsine secdeyi kapsadığını ortaya koyar."[5]

Peki, kendisine seçme ve reddetme iradesi verilen insan nasıl bir yaratılışa sahiptir? Yine bizzat Yaratıcı bu soruya ' Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık'[6] ayetinde Ahsen'i Takvim ifadesi ile cevap vermektedir. Yani insan yaratılması bakımından en güzel bir biçimdedir. 'Yaratmada esas alınan fıtrat'[7] Rasulullah'ın da ifadesiyle: 'İnsanın İslam fıtratı üzerine olduğunu' gösterir.[8] İslam ise kelime anlamıyla: ' Sulh ve selamet gayesiyle boyun eğmek, Tabi ve teslim olmak' Bir diğer ifadeyle: Doğruya ve hakka uymaktır.[9] Bu fıtrat insanı isyanı karakter haline getirmiş şeytandan ayırmaktadır. Yaratılıştaki madde farklılığı yaşayıştaki farklılığa dönüşmektedir.

Bütün bunların ışığında en üstün bir yaratılışla var olan insanın diğer yaratılmışlara hükmedecek durumda ve kudrette olduğu görülmektedir. Bu varlık kendi yaratılışına muhalif davranmadığı sürece bu amacı gerçekleştirecek ve üstünlüğünü muhafaza edecektir. İşte tam burada akla ve mantığa uygun olarak bu yaratılışın sebebini sorgulamak gelmektedir. İnsan hangi amaca binaen bu kadar onurlu, bu kadar şerefli yaratılmıştır? Ve Allah Teâlâ'nın nezdinde neden bu kadar itibarlıdır? Zariyat suresi 56. ayette ifadesini bulduğu şekliyle: 'İnsan kulluk amacıyla' yaratılmıştır. Kul olmak, yalnızca Allah'ın önünde eğilmek zaten başlı başına bir onurlu duruş istemektedir. İşte bunun için de insan daha yaratılış aşamasında bu şeref ve izzetle donatılmıştır. Kulluksa sevenin sevdiğine adadığı bir ömür demektir. Kul olmanın ne demek olduğunu ve insandan nasıl bir kulluk beklenildiği sorusunun cevabını kitap ve sünnette bulmak mümkündür. Fakat bu bizim tebliğimizin konusu dışındadır.

5 Elmalılı Hamdi Yazır; Age. c. 4, s. 16.

6 Tin, 95/4.

7 Rum, 30/30.

8 İbrahim Canan, ***Kütüb-i Sitte Tercüme Şerhi,*** Akçağ Yayınları, Ankara 1995, c. 7, s. 523.

9 Mustafa Sinanoğlu, ***"İslam-Giriş",*** DİA, c. 23, s. 1.

İnsanın yaratılışıyla getirdiği en şerefli olma haline[10] tekrar dönersek Kur'an'ın ışığında bu şerefli varlıktan ne beklenildiğini anlayabiliriz. Allah Teâlâ insanoğlunun meleklerle tanışma sahnesinde bize Hz. Âdem'e öğrettiği isimlerle[11] onun mahiyetini ve üstünlüğünü meleklere de tanıttığını göstermektedir. Hâlbuki bu yaratılışın öncesinde meleklerin insan neslinin yaratılmasına itirazı hepimizin malumudur. Hz. Âdem'in sorulan isimleri bilmesinin yanında eşyaya isim koyma özelliğine de sahip olması bu itiraza karşı verilmiş en güzel cevap olmaktadır. "İnsanlar; eşyayı tanımak yalnız kendine gösterilen eşyayı değil, onun dışındakileri de tecrit ve tamim yolu ile tanımak gücüne sahiptir. Bu güç yalnız insanlarda olup diğer varlıklarda yoktur."[12] Böylelikle bu yeteneğin Hz. Âdem'in şahsında bütün insanlığa bahşedildiği de anlaşılmaktadır.

Şimdi bütün bu yaratılış safhasının öncesine; Allah Teâlâ'nın meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediği merhaleye geri dönelim.[13] İlk etapta Halife kelimesini inceleyecek olursak; Müfredat'ta halife: Half kökünden türetilmiş olup birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren şeklinde açıklanmaktadır.[14] Ayrıca kendinden önceki hükmeden bu grubun cin taifesi olduğu ve insanın yeryüzünde hâkimiyeti onlardan devraldığı yönünde bir görüş de mevcuttur. İslam Ansiklopedisi 'Halife' maddesinden biz İbn-i Abbas'ın da bu görüşte olduğunu öğrenmekteyiz. İbn-i Mesut'un da katıldığı ikinci görüşe göre ise Hz. Âdem ve insan yeryüzüne hükmettiği için Allah'ın halifesi olmuştur. Halife kelimesinin kavramsal anlamından sonra ayetin devamına baktığımızda meleklerin hemen bu yaratışa ve belki de ' Halife' unvanına itirazını görmekteyiz. Bu itirazı yaparken de kendi itaatkâr tutumlarına karşılık, insanoğlunun isyankâr olabileceği gerçeğini dile getirmektedirler. Meleklerin bu tavrına Rabbimizin verdiği cevapsa pek manidar ve akıl sahipleri için türlü hikmetler barındıran bir cevaptır: 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim'.[15] Yani "Sizin zikrettiğiniz bu bozuklukların ve fesadın bu cinsten sâdır olmasına rağmen bu varlığın yaratılışındaki kuvvetli menfaati ben bilirim, onu siz bilmezsiniz. Çünkü onlardan peygamberler kılacağım ve elçiler göndereceğim. Onların arasından sâdıklar, şehidler, sıddikler, salihler, abidler, zahidler, veliler, iyiler, mukarrebûn, âlimler, âmirler, huşu' sahipleri ve Allah'ı sevenler, onun peygamberlerine (Allah'ın selât ve selamı onların üzerine olsun) tabi olanlar bulunacaktır."[16]

---

10 İsra, 17/ 70.

11 Bakara, 2/ 31.

12 Halis Ayhan, ***Din eğitimi ve öğretimi***, İFAV Yayınları, İstanbul 1997, s. 81.

13 Bakara, 2/30.

14 Süleyman Uludağ, "***Halife", Türkiye Diyanet Vakfı İslam*** Ansiklopedisi, c. 15 ,s. 291.

15 Bakara, 2/30.

16 İbni Kesir, ***Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri***, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, c. 2, s. 256.

Ayeti daha iyi anlayabilmek için başvurduğumuz tefsirlerde görmekteyiz ki müfessirlerce kabul edilen görüş insanın yeryüzünde Allah'ın temsilcisi olduğu yönündedir.[17] O halde şu uçsuz-bucaksız yeryüzündeki varlık düzeni içinde sözünü ettiğimiz insanın mevkii, rolü son derece önemlidir ve bu onurlu statüyü onun için, kerem sahibi olan Yaratıcı'sı dilemiş, uygun görmüştür.

Buraya kadar olan kısmı kendi dağarcığımızda toparladığımız zaman Allah Teâlâ'nın önce kendi dilemesini –tartışmak kaydıyla asla olmayan bir şekilde- meleklerine beyan ettiğini, meleklerin kendi bilgilerince itirazını[18] ve Allah Teâlâ'nın onlara bu itirazda ne kadar haksız olduklarını gösterdiğini görmekteyiz.

Yaratacağı bu varlığı 'halifem' diye tanımlamasının ardındansa muhataba verilecek vazife bahsi gelmektedir. Onun taşıdığı 'En onurlu varlık' payesi ona kulluk kapılarını açacak ve onu hiç kimsenin yüklenmediği ağır bir yükle karşı karşıya bırakacaktır. Her nimet aynı zamanda bir imtihandır. Ya da daha farklı bir ifadeyle imtihan nimetin büyüklüğü ölçüsünde büyüyüp ağırlaşmaktadır. Mademki Allah Teâlâ insanı farklı bir yaratılışla en üstün, en şerefli, izzet sahibi olarak yaratmıştır. Öyleyse en ağır yük de ona teklif edilecektir. Kur'an-ı Kerim'de bu emanetin teklifi ve insanoğlu tarafından kabul edilmesi[19] anlatılmaktadır. "Bilginlerin birçoğunun görüşüne göre 'emanet', insana yüklenen kulluk görevi ve O'nun hükümleriyle amel etmektir. Allah (c.c.), gerek kendi hakları, gerekse kullarıyla ilgili haklar konusundaki hükümlerini ve bunların yerine getirilmesini, emin olma/güvenilir olma sıfatını kazanan, yeryüzünde halife olan insanlara, baskıyla ve zoraki değil, gönül rızasıyla veriyor. Zaten 'emanet' verme konusunda zorakilik değil, gönül rızası vardır. Böylece 'emanet'in gereğini yapan mükâfat alır, yapmayan ise büyük kayıplara uğrar. Nitekim Müslüman olmak ve İslami ilkeleri yerine getirme konusu da gönül rızasıyla, hür irade ile olmaktadır. İnsan önce Rabb'ine karşı, sonra kendine karşı, sonra da diğer insanlara karşı 'emin/güvenilir' olmak görevindedir. Yani her türlü emaneti taşıyabilecek bir özellikte olması gerekir. İnsana düşen görev, öncelikli olarak Rabb'inden gelen 'emanet'i korumak, gereğini yapmak, ona ihanet etmemektir."[20]

Fakat ilgili ayetin sonunda yer alan: 'İnsanın çok zalim ve çok cahil olduğu' beyanı müfessirlerce farklı anlaşılmış, farklı yorumlanmıştır. Buraya kadar anlattıklarımız ışığında insanın emaneti yüklenme cesaretinden dolayı cahil ve zalim olduğu görüşünü anlamlandırmakta zorlanmaktayız. Ahsen-i takvim üzere olan, yaratılmışların en şereflisi diye tarif edilen ve Allah Teâlâ'nın halifeliğine layık görülen bir varlık nasıl olur da

17 Seyyid Kutup, ***Fi Zilalil Kur'an***, c. 1, s. 114.

18 İbni Kesir, ***age.,*** c. 2, s. 256

19 Ahzap, 33/72.

20 Elmalılı Hamdi Yazır, ***age.***, c. 6, s. 342.

emaneti kabul ettiği için cahil ve zalim olabilir? Bu ifade insan türünün tamamını mı, yoksa emaneti yüklenirken verdiği sözü unutup ihanet edenleri mi kapsamaktadır? "Görev bilindiği halde böyle bir görevi yüklenmek için ne gibi donanımlara sahip olmak gerektiği konusu üzerinde pek durulmamış, emanet görevini bütün yaratıklar reddettiği halde insanın neye güvenerek bu görevi üstlendiğini pek irdeleyen çıkmamıştır.[21]

Biz insanın en üstün özelliklerle donatıldığı, bu özelliklerin onu en şerefli varlık yaptığı ve bu varlık onuruyla emaneti bilinçli bir şekilde yüklendiği yönündeki düşüncelere iştirak etmekteyiz. "Sorumlu tutulan insanın emaneti yüklenivermesi kendisinin onu yüklenip yüklenmemekte serbest bırakıldığını, yüklendikten sonra da hareketlerinde yine serbest bırakıldığını anlatır."[22] İşte burada yaratılıştan getirilen bu onurun eğitimle nasıl korunabileceğine dair bir beyin fırtınası yapacağız. Buraya kadarki çalışmalarımız ve açıklamalarımız insanın mayasında var olanı gösterme çabasıydı. Bundan sonraki kısımda öncelikle onurla ilgili kavramları, Rasulullah (s.a.s.)'ın öğretileri ışığında bu onurun kayba uğramadan nasıl devam ettirilebileceğini ve Kur'an'ın yol göstermesiyle Rasulullah (s.a.s.)'ın nasıl bir insan modeline ulaşmak istediğini anlamaya çalışacağız.

ONURLA İLGİLİ KAVRAMLAR VE EĞİTİME YANSIMALARI

Rasulullah (s.a.s.)'ın örnekliği bahsine geçmeden önce, onurlu bir insanda bulunması gerekliliğine inandığımız bazı kavramları inceleyeceğiz. Kur'an-ı Kerim'de : 'Birbirlerine karşı alçakgönüllü kafirlere karşı ise onurlu olan Mümin duruşundan'[23] bahsetmektedir. Ayette geçen kelime 'İzzet' kelimesidir. Peki, izzet nedir? İnsana nasıl bir onurlu duruş kazandırabilir? İslam Ansiklopedisinin ilgili maddesinde izzet kelimesinin anlam olarak: "Bir kimsenin başkaları karşısında bedensel, psikolojik, ekonomik, sosyal statü vb. yönlerden güçlü, etkin ve saygın olması, baskı altına alınamaz bir konumda bulunması durumunu da ifade ettiği"[24] belirtilmektedir. Kişi zaten yaratılışından getirdiği aziz bir benliğe sahiptir.[25] Aziz kelimesi ise, İzzet kapsamında kullanılmaktadır. Yani bunu –izzeti- karakter haline getirmiş ya da bir diğer ifadeyle zaten yaratılışında var olanı kaybetmemiş insan azizdir.[26] Bu aziz benlik, insan olma şerefinden kaynaklanmaktadır.

---

21 Mehmet Ali Bulut, ***Ruhun Deşifresi***, Hayat Yayınları, İstanbul 2010, 94.

22 Mahmut Çamdibi, ***Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali***, İFAV Yayınları, 1994, 31

23 Maide, 5/54.

24 Mustafa Çağrıcı, ***"İzzet"; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,*** c. 23, s. 555.

25 Âdem Güneş, Çocukluk Sırrı, 129.

26 Mustafa Çağrıcı, ***"İzzet", DİA***, c. 23, s. 555.

Peki, anne babalar veya eğitimciler için burada yapılması gereken nedir? Eğitimden sorumlu kişiler çocuğun İslam fıtratıyla taşıdığı bu benliğe dokunmamalıdır. "Ona kim dokunursa onu kim tehdit ederse benlik bu tehdide karşı kendini savunmak zorundadır."[27] Bunun için de yaratılışında itibarını korumak için kodlanmış savunma mekanizmalarını kullanmaya başlar. Çocuk eğer eğitimci tavrından dolayı bu mekanizmalara aşırı yüklenmek zorunda kalırsa ciddi bir izzet kaybına uğrar ve belki de ömrü boyunca onurlu bir duruş gösteremeyebilir. Hâlbuki yukarıda bahsi geçen ayet-i kerimede: 'Müminlerin hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayacağı' belirtilmektedir. Öncelikle; izzetli yaratılışına dokunulmamış bir çocuk, sonrasında sağlam bir irade eğitimi ile yetiştirilmişse bu kolayca mümkün olacaktır. Günümüzde her esen rüzgâra göre yön değiştiren, arkadaşları alay ederler düşüncesiyle inandığı gibi giyinmeye bile korkan gençlerin durumu gözlemlendiğinde bu iradeli duruşun ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Bu duruş ancak irade eğitimi tamamlanmış çocuklarda görülebilir. Yani anne babası tarafından edilgenleştirilmemiş, benlik algısı bozulmamış çocuklarda … En güzel fıtratla yaratılan çocuk eğer baskılarla, şiddet ve ceza içeren bir eğitimle terbiye edilmeye çalışılırsa o zaman kendi kimliğini gerçekleştiremeyen edilgen bir birey olacaktır. Bu ise kınamalardan korkmayan, tahkiki bir iman ile donanmış etken bir ferdin hayalden başka bir şey olamaması anlamına gelmektedir. Etken bir çocuğun ise erken çocukluk döneminden itibaren – özellikle annesinden- güven hissini doyasıya almış, aile içinde kendini rahatlıkla ifade edebilmiş, duygu ve düşüncelerini anne babası ile paylaştığında incitilmemiş olması gerekmektedir ki, ona insan olmanın onuru hissettirilmiş olsun.[28]

Peki irade ne demektir? Bir zorunluluk söz konusu olmaksızın, yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren sıfat … Ragıp el İsfahanî iradeyi; arzu, ihtiyaç ve ümitten meydana gelen bir güç olarak açıkladıktan sonra bu terimin bazen eyleme yönelme sürecinin başlangıç, bazen de bitiş noktasını ifade ettiğini belirtir. Başlangıç noktasında irade nefsin bir işi yapmayı arzulaması, bitiş noktasında ise o işin yapılmasına veya yapılmamasına hükmetmesidir.[29] Yani iyi ya da kötü doğru ya da yanlış tarafa kullanılması mümkün olan bilinçli bir tavırdır. "Bu anlamdaki irade sadece psikolojik bir fonksiyon yahut meleke olmayıp aynı zamanda bilinçli bir seçme gücü bundan dolayı da kişiyi davranışlarının sonuçlarından sorumlu hale getiren ahlaki bir ilkedir."[30]

---

27 Güneş, ***age.,*** 129..

28 Güneş, ***age.,*** 118..

29 Çağrıcı, Hökelekli, ***"İrade", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi***, c. 22, s. 380.

30 Çağrıcı, Hökelekli, ***"İrade", DİA***, c. 22, s. 381.

Bu tanımlar kapsamında kişinin onurlu bir duruşa sahip olması için iradesini iyiden ve doğrudan yana kullanacak alt yapıya sahip olmasının önemi de anlaşılmaktadır. Çünkü kuvvetli bir şahsiyet kazanmış kişilerde kararlılık, hem kendini hem de başkalarını isabetli tahlil, sağlam ve açık muhakeme gibi üstün vasıflar bulunacaktır. Bundan dolayı da herhangi bir gruba hemen katılma ve grubun içinde eriyip gitme görülmeyecektir.[31] Böylece bu potadan geçerek eğitilmiş bir çocuk zamanın sürüklediği her akıntıya kapılmayacak başkalarının tanımlamalarına aldırmadan "el ne der" merkezli yaşamayacaktır. Ancak o zaman huzurlu bir ruh dünyası yakalayabilecek ve İslami yaşantısı korku üzerine değil mutluluk ve sevgi üzerine olacaktır.[32]

İncelemek istediğimiz üçüncü ve son kavram ise "şahsiyet" kavramıdır. Şahsiyet bir kişiyi tanımlayan hem doğuştan gelen hem de sonradan kazanılan özelliklerin hepsini ihtiva eden bir kavramdır.[33] Yani çocuğun insan olma onurunu, şerefli bir yaratılışa sahip olduğunu bilerek yapılan bir eğitim sayesinde iradenin sonradan kazandırılmasıyla oluşturulan topyekûn yapının adı şahsiyettir. Böylece insana hayatın gayesini anlama ve buna ulaşma yollarını gösteren terbiye de şahsiyet terbiyesi olmaktadır.[34]

Bu kavramı araştırma safhasında incelediğimiz eserlerde ortak bir kanaat olduğunu gözlemlemekteyiz. O da anne babaların öncelikle çocuklarında doğuştan var olan özelliklerini bilmek ve tanımak mecburiyetinde olduğudur.[35] Şahsiyetin ilk ayağının doğuştan getirilen vasıflar olduğunu söylemiştik. Öyleyse iyi bir eğitimci elindeki malzemeyi tanımak, ondan ne çıkacağını anlamak, ona göre bir hedef ve eğitim tarzı belirlemek durumundadır. Bu din eğitiminin de temel hedefleri arasındadır.[36]

Malum hikâyedir yaralı bir şahin yaşlı bir teyzenin bahçesine düşer. Yaşlı teyzemiz çok iyi bir niyetle ona yardım etmeye çalışır. Yiyecek olarak önüne koyduğu hamuru yemeyince gagasından dolayı yiyemediğini zannederek önce gagasını yontar. Sonra kanatlarının ne kadar çok büyüdüğünü düşünüp 'Eski sahibin sana hiç bakmamış' diyerek bir güzel kanatlarını yolar. Sonrasında ise tırnaklarını fark edip makasla keser. Şahin bu hale içlenip gözlerinden yaş gelince de hiç kimseye iyilik yaramayacağını söyleyip onu dışarı atar.[37] İşte çok iyi niyetlerle ama muhatabını hiç tanımadan yapılan bir

31 Çamdibi, 18.

32 Ayhan, 15.

33 Hayati Hökelekli, ***"Şahsiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,*** c. 38, s. 297.

34 Çamdibi, 13.

35 Güneş, ***Doğru Bilinen Yanlışlar***, 84.

36 Ayhan, 31.

37 Güneş, 77.

eğitim de çocuklar üzerinde aynı sonucu doğurmaktadır. Böylece ne şahin kalabilmiş ne de başka bir şey olabilmiş onlarca insan yetişmektedir.

"Sadece kişilik yapısı değil çocuğun gelişim süreçleri dahi ayrıntısıyla bilinmeli ve bunun şahsiyet terbiyesi için doğru zamanlarda kullanılmasının önemi anlaşılmalıdır."[38] ki insan yetiştirme bir sanata dönüşebilsin ve Rasulullah (s.a.s.)'ın yetiştirdiği o ilk neslin nasıl bir metotla 'Saadet Nesli' haline geldiği anlaşılabilsin. İlk İslam neslinin önceki cahiliye yaşantılarına rağmen nasıl bir irade kazanımı ve şahsiyet terbiyesi geliştirdiklerini düşündüğümüzde görmekteyiz ki : "Önce kendilerine gönderilen Rehber ve Kutsal Öğreti ışığında dünya görüşlerini yani hayatı yaşama ve biçimlendirme konusundaki yol haritalarını değiştirdiler. Sonra insanı yani kendilerini keşfettiler ve ona muazzam bir iman; yapabilme azmi ve inancı yüklediler. Sonra dinin getirdiği prensiplerle ruh güçlerini disipline ettiler.[39]

Sonuçta; eğer insan yetiştirmede bir hedefimiz mevcutsa eğitimci olarak hangi unvana sahip olursak olalım insan olmanın onurunu taşıyan ve sergileyen bireyler yetiştirmek için bu kavramları ve yansımalarını bilmek durumundayız. İzzet, irade ve şahsiyet'in Müslümanın asıl kimliğinde değişmez maddeler olduğunu Maide-54 ışığında ve Rasulullah (s.a.s.)'ın duruşunda görmekteyiz. Sağ eline ayı sol eline güneşi verseler değişmeyecek bir duruş dünyayı ne denli güzelleştirebilir, düşünülmesi gerekmektedir. Ancak bu kavramlar ışığında yetiştirilen evlatlar, herhangi bir dünyalık menfaat karşısında doğrularından vazgeçmeyen nesiller olacaktır. Burada Rasulullah (s.a.s.)'ın İbni Abbas'la daha çocukluk yıllarında gerçekleştirdiği şu diyalogu mütalaa etmekte fayda görüyoruz. "Der ki; "Bir gün ben Hz. Peygamber'in terkisindeydim. Bana dedi ki; "Ey oğlan iyi kulak ver sana birkaç nasihatim var; Allah'ı (n emir ve yasaklarını) gözet, Allah da seni (dünyanın musibetlerine ahretin azaplarına karşı) gözetsin. Allah'ı gözet ki O'nu karşında bulasın. İstediğin zaman Allah'tan iste. Yardım talep edince Allah'tan talep et. Bil ki eğer bütün ümmet sana yardım için bir araya gelseler, ancak Allah'ın takdir etmiş olduğu kadar yardım edebilirler. Keza sana zarar vermek için bir araya gelseler ancak Allah'ın takdir etmiş olduğu kadar zarar verebilirler. (Allah her olacak şeyi çoktan yazdı; artık) kalemler kalktı. Mürekkep kurudu (hiçbir değişiklik olmaz)."[40] Onurlu bir duruş kazandırmak için bu örnek bize çok şey anlatmaktadır. Böylesi nesillerin yetiştirilme idealini gerçekleştirmek içinse rol model Peygamber'in çocuk eğitim usulünde vardır. Çünkü onun yetiştirdiği çocuklar bir Hasan, bir Hüseyin, bir Üsame olmaktadır. Bizim yetiştirdiklerimizinse ne kadar onurlu oldukları maalesef

38 Ayhan, 31.

39 Bulut, 106.

40 İbrahim Canan, ***Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Sünnetinde Terbiye***, Akademi Yayınları, İstabul, 143

endişe verecek bir konudur. Öyleyse Rasulullah (s.a.s.)'ın çocuklara muamelelerinin bir de bu gözle yeniden okunması, incelenmesi gerekmektedir.

ONURLU İNSAN İNŞASI İÇİN ÇOCUK EĞİTİMİNDE RASULULLAH'IN ÖRNEKLİĞİ

"Gerçekten Allah'ı, ahiret gününü ümit edenler ve Allah'ı çok zikredenler için size Rasulullah'ta en güzel örnekler vardır."[41]

Rasulullah (s.a.s.) Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle üsve-i hasene'dir. Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de bu ifadeyi yalnızca iki peygamber için kullandığını görmekteyiz. Üsve-i hasene kendisinde her konuda örneklik bulunan kişi demektir. Hz. İbrahim'in ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Kur'an-ı Kerim'de anlatılışlarına dikkat ettiğimizde bunu açıkça görmekteyiz. Sadece peygamberlik noktasında değil; babalık, evlatlık, eşlik, arkadaşlık vb. gibi birçok noktada onların yol göstericiliği anlatılmaktadır.

Tebliğimizin başından itibaren insanın yaratılışını, dünyaya gelişinin bir gayesi olduğu gerçeğini ve bunun korunması için yapılan eğitimin hangi kavramlar ışığında gerçekleştirilebileceğini incelemeye ve anlamaya çalıştık.

İlk insandan günümüze kadar yeryüzüne gelen bütün fertlerin parmak izlerinin çehrelerinin, hatta hücre yapılarının bile birbirine benzemediği görülmektedir. Öyle ki her insan ancak kendine benzemektedir. Öyleyse hepsi topraktan yaratılan insanoğlunun her birinin yaratılış amacı faklı olacaktır. Her insan yeryüzünde bir amaç için bulunacaktır. Yani her bireyin bir "çocukluk sırrı" olacaktır. Çocuk yetiştirmek çocukluk sırrının ortaya çıkmasına yardımcı olmaktan başka bir şey değildir. Anne babalar Allah'ın çocuk ruhuna yerleştirdiği ve sadece o çocuğa ait olan kişilik ve karakter özelliklerinin ortaya çıkması için gayret sarf eden rehberlerdir. Yoksa anne babalık çocuğun fıtratını kendi emel ve istekleriyle bozup zoraki yeni bir fıtrat oluşturma gayreti değildir. Zira Anadolu pedagojisinde her çocuğun yaradılış kodlarına gizlenmiş bir kişiliği olduğu kabul edilir.[42] Bu kişilik kodlarının ortaya çıkması uygun zemini bulabilmesine bağlıdır. Nasıl ki çiftçi toprağını, heykeltıraş işlediği mermerin cinsini ve özelliğini tanımak zorundaysa, eğitimciler de çocuğu her yönüyle bütün karışıklığı ve sadeliğiyle tanımak mecburiyetindedir.[43] Eğer eğitimci muhatabını bu anlamda tanıyabildiyse çocuk bu sırrı gerçekleştirecek ortamı bulacak ve amaç o nispette gerçekleşmiş olacaktır. Yukarıda yer verdiğimiz İbni Abbas örneğini hatırlayalım. Rasulullah (s.a.s.)'ın İbni Abbas'a muamelelerine ve onunla konuşmalarında yer verdiği tavsiyelere baktığımız zaman onu büyük bir amaç için hazırladığını görmekteyiz. Bir seferinde Rasulullah (s.a.s.)'ın

41 Ahzap, 33/21.

42 Güneş, ***Çocukluk Sırrı***, 37.

43 Mehmet Emin Ay, ***Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım,*** Timaş Yayınları, İstanbul 2002, 26.

sağında ibni Abbas solunda Halid bin Velid yer almıştır. Gelen sütten içtikten sonra yaşlılardan olan Halid bin Velid'e uzatmak üzere sağındaki İbni Abbas'tan izin ister. İbn Abbas "Rasulullah'ın artığını nefsim dururken başkasına tercih edemem" der ve kabul etmez. Rasulullah da sütü İbn Abbas'a uzatır.[44] Rasulullah (s.a.s.) burada hem ona tercih hakkı sunarak hem de hakkını iade ederek toplum önünde onun izzetini ve itibarını korumuştur.

Bu olayı onurlu insan eğitimi açısından incelemeye alırsak ancak toplum önünde rencide edilmemiş, şahsiyeti zedelenmemiş ve itibar kaybına uğramamış bir çocuğun topluma önderlik yapabileceğini kabul etmek zorunda kalacağız. Rasulullah (s.a.s.) bizlerin genel tavrının aksine çocuğu çocuk olarak değil onurlu bir insan olarak görmek gerektiğinin en güzel örneğini sergilemiştir. Çünkü Yol göstericilik ve rehberlik esnasında çocuk incitilir, küçük düşürülür ve minnet duygusu içine itilirse, yanlışı görse bile kendi kişiliğini korumak adına kendisini inciten yetişkinin gösterdiği doğru yola girmemeyi tercih edecektir.[45] Yani eğitimcilik iddiasında olan kişi baştan kaybetmiş olacaktır. Bu ifadeler anne babalarıyla aralarında uçurum olan gençlerin varlığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Ayrıca burada günümüzde yaygın olan Batı kaynaklı pedagojik yaklaşımlara da değinmekte fayda vardır. Rasulullah çocuğu hiçbir şekilde toplum içerisinde utandırma yoluna gitmemiştir. Yukarıda ki örnekte teklife hayır cevabıyla karşılık veren İbni Abbas'ı rencide etmediğini ona hakkını teslim ettiğini gördük. Bunun dışında birçok olayda çocuk bir kabahat işlese bile aynı tutumu sergilediğini görmekteyiz. Üzerine küçük abdestini yapan çocuğa müdahale ettirmemesi, peygamberlik mührüyle oynayan kız çocuğuna babasının kızmasına izin vermemesi bu örneklerden sadece birkaçıdır. Hâlbuki Batı pedagojisi kaynaklı eserlerde çocuğu utandırmanın doğruluğu savunulmakta hatta daha da ileri giderek bunun beyinde ne kadar ciddi bir karşılık bulduğu anlatılmaktadır. "Utanç, çocuklar üzerinde, olumlu duygular içeren olaylarınkinden daha sabit bir etki bırakır. Nöroanatomi kuramlarına göre, utancın neden olduğu uç duygular beynin bilgileri kaydettiği ve anıları sakladığı normal yollara kısa devre yaptırır. Uç duygular beynin düşünme bölümü olan korteks etrafından dolanıp beynin duygusal kontrol merkezini yani duygusal öğrenme ve bellek alanı amigdalayı elektriklendirirler. Bu nedenle uç duyguların yer aldığı herhangi bir deneyim, hem çocuklarınızın davranışlarında daha önemli bir anlık etki, hem de kişilik gelişiminde daha uzun süreli bir etki bırakacaktır."[46] Üstelik bu etkinin kişilik zedelenmesine ve

44 Canan, age., 191.

45 Güneş, age., 95.

46 Lawrence E. Shapıro, ***Yüksek EQ'lu Bir Çocuk Yetiştirmek***, Varlık/Özel Yayınları, İstanbul 2004, 74.

itibar kaybına neden olacağı mevzusu neredeyse övgüyle anlatılmaktadır. Böylece hayatı boyunca beynine ve kişiliğine kazınmış bir onursuz hatıra ile çocuk baş başa bırakılmış olacaktır.

Oysaki biz Rasulullah (s.a.s.)'ın hayatında bunun tek bir örneğini bile bulamıyoruz. Çünkü insan kendi onurunu korumak üzere programlanmıştır. "Çocuklar, bir program dâhilinde içlerinden gelen bir buyruğa boyun eğerek insan olmaya doğru hazırlanırlar. Bu sessiz ve derin bir yolculuktur. İşte bu yolculuk buyurucu bir iç kılavuz iledir."[47] Allah Teâlâ Rasulullah (s.a.s.)'ın İslam fıtratı diye tarif ettiği yaratılışla insanı kodlarken bu buyurucu iç kılavuzu güzelde ve doğruyu bulmada insana rehberlik etsin diye içine yerleştirmiştir. Anne baba yahut eğitimciler çocuk üzerinde baskı veya minnet duygusuyla sömürü bağı kurmaz,[48] kişiliğini ezerek kendine güvenini yok etmez[49] ise bu kılavuz ömrünün sonuna kadar konuşacak ve çocuğa doğruyu görmesinde rehberlik edecektir. Peki, bu kılavuzun ömür boyu var olmasını sağlamak için anne baba ve eğitimcilere ne düşmektedir. Bu noktada Rasulullah (s.a.s.)'ın rol model alınmasının ne denli önemli olduğunu birkaç örnek olay üzerinden anlamaya çalışacağız.

İlk olarak Rasulullah'ın torunlarıyla münasebetlerini bu pencereden inceleyeceğiz. Rasulullah (s.a.s.)'ın torunlarıyla ilişkileri, onlara karşı muhabbeti herkesin malumudur. İki küçük çocuğun etrafında pervane gibi dönen bir dede modeli herhalde sadece hikâye olarak dinlenemez. Kaybolan torunlarını bulduğunda onlara kızmak şöyle dursun onları hemen sakinleştirerek evlerine getirmesi, onları her gördüğünde minberde hutbe veriyor bile olsa onlarla ilgilenmesi, iltifatlarda bulunması, onlarla oyunlar oynaması bizler için çok güzel örneklerdir. Ancak bu tutum ve tavırlarının torunlarının toplum nezdinde kıymetini artırdığı da bir gerçektir. Çünkü kişi kendi evlatlarına yapılacak muameleyi kendi davranışlarıyla belirler.

Evlat sahibi olanların malumudur. Eğer bir ahbabınız her gelişinde çocuklara hediyeler getiriyorsa birkaç gelişten sonra çocuklar etrafında dolaşmaya hatta çantasını ve ceplerini karıştırmaya başlarlar. Bu anne babalar için çok zor bir durumdur. Ve genellikle çocuğa verilen görgülü olma dersleriyle son bulur. Aynı beklentinin Rasulullah (s.a.s.)'ın torunlarında da olduğunu görüyoruz. Üstelik muhatap sıradan biri de değildir. Vahiy meleğinin ta kendisidir. "Yine bir gün Cebrail Aleyhisselam, Hz. Dıhye (r.a.) suretinde Mescid-i Nebiye, Resulullah Efendimiz'in yanına geldi. Bu sırada daha çocuk yaşta olan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin de mescidde oynuyorlardı. Cebrail Aleyhisselam'ı Dıhye zannedip, hemen ona doğru koştular ve ceplerine ellerini sokup, bir şeyler aramaya başladılar. Resulullah Efendimiz buyurdu ki:

47 Güneş, age., 79.

48 Adem Güneş, ***Annelik Sanatı***, Nesil Yayınları, İstanbul 2011, 67

49 Mehmet Emin Ay, ***Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi***, Bilge Yayınları, İstanbul 2011, 40

- Ey kardeşim Cebrail! Sen benim bu torunlarımı edepsiz zannetme! Onlar seni Dıhye sandılar. Dıhye ne zaman gelse hediye getirirdi. Bunlar da hediyelerini alırlardı. Bunları öyle alıştırdı."

Rasulullah (s.a.s.)'ın tavrına baktığımızda karşısındakinin Cebrail olmasına rağmen torunlarını bundan menetmediğini hatta tebessümle Cebrail (a.s.)'e açıklamada bulunduğunu ve Cebrail (a.s.)'ın eli boş gelişinden rahatsızlık duyduğunu ve çocuklara cennet nimetlerinden ikramda bulunduğunu görmekteyiz.[50] Aynı olayın kahramanları bizler olsaydık tavrımız böyle mi olurdu acaba? Yoksa en iyi ihtimalle çocuğu bir odaya çekerek yaptığının ne kadar yanlış olduğunu anlatmaya mı çalışırdık? Maalesef anne babaların bu kadarına bile dikkat etmediğini, çocuklarını herhangi bir durumda toplumun içerisinde gayet rahat ikaz ettiğini, hatta psikolojik ya da fiziksel şiddet uyguladığını görmekteyiz. Halbuki Gazali'nin de ifade ettiği gibi uyarının açıktan yapılması haya perdesinin yırtılması demektir.[51] Yukarıda Batılı yaklaşımın bu konuda ne kadar farklı olduğunu anlatmıştık. Kaldı ki bu olayda biz Rasulullah (s.a.s.)'ın yaptığı bir uyarıyı bile görmemekteyiz. Peki, nasıl oluyor da her durumda kendini rezil olmuş gibi hisseden, toplum içerisinde çocuğu hayâsızlaştırarak onursuz bir insan ortaya çıkaran ebeveynler; çocuklarının sağlam duruşlu, izzetli yetişkinler olmasını bekliyorlar? Biz Rasulullah (s.a.s.)'ın 9-10 yıl hizmetinde bulunmuş olan Enes (r.a.) den onun çocuklara kaşını bile çatmadığını öğreniyoruz. "Allah Rasulü'ne 9–10 yıl hizmet ettim. Bir kere bana "Öf!" demedi. Yaptığım bir iş hakkında hiçbir zaman "Niçin böyle yaptın?", yapmadığım iş hakkında ise "Şöyle yapsaydın ya!" ya da "Beceremedin, ne kötü yaptın!" dediğini duymadım. On yıl boyunca bir kere zorlanacağım bir iş vermedi. Bir işi beceremeyip zayi ettiğimde bana kızmadı, beni kınamadı. Hatta ailesinden biri bir konuda beni kınamak istediğinde onları engelleyerek: "Onu bırakın! Eğer öyle yapması takdir edilseydi mutlaka yapardı." buyururdu.[52]

Bu sözlerin ışığında her eğitim sorumlusunun kendisine şunu sorması gerekmektedir: Bizim toplum içerisinde terbiye etmeye çalıştığımız, cezalar ve ödüllerle adam etmeye uğraştığımız çocuklarımızdan neden bir Enes, bir Üsame çıkmıyor? Çünkü çocuğa ceza vermek ve onun benliğini incitmek; duygu dünyasına acı vermek anlamına gelir.[53] Benliği incitilmiş, duyguları örselenmiş bir çocuk toplum nezdinde itibar göremez. İtibarı olmayan onursuzlaşmış bir çocuk da topluma önderlik yapamaz.

---

50 Nuriye Çeleğen, ***Peygamberimiz Çocuklara Nasıl Davranırdı***, Nesil Yayınları, İstanbul 2011, 53.

51 Ayhan, 73.

52 Çeleğen, 60.

53 Güneş, ***Çocukluk Sırrı***, 29.

Bir çocuğun 17-18 yaşlarında, içerisinde Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ebubekir (r.a.) gibi isimlerinde bulunduğu bir orduya komutan olması[54] için nasıl bir onur ve iradeyle yetiştirilmesi lazımdır? Hz. Üsame (r.a.)'nin küçük yaşlarda yaşadığı yaralanma hadisesi bile bize bu konuda yol göstermektedir. Bu hadisede Rasulullah (s.a.s.)'ın Hz. Aişe'ye Üsame'nin yüzünü yıkamasını söylediğini görmekteyiz. Hz. Aişe (r.a.) ise kendi ifadesiyle "Hiç çocuk doğurmadığı için nasıl yıkanacağını" bilememiştir. Bunun üzerine bizzat Rasulullah (s.a.s.) kalkarak Üsame'nin yüzünü yıkamış ve şöyle buyurmuştur: "Üsame kız olmamakla bize iyilik yaptı. Eğer sen kız olsaydın seni süslerdim."[55] Burada Rasulullah (s.a.s.)'ın Üsame'yle ilgilenerek acısını ciddiye aldığını, acısını hafifletmek için elinden geleni yaptığını ve onu süslemekten bahsederek belki de dikkatini başka yöne çektiğini görmekteyiz. Böylelikle çocuğun düşmekten kaynaklanabilecek psikolojik incinmişlik hissinin de önüne geçmektedir. Çünkü hem acısına odaklanmasını engellemekte hem de ona verdiği kıymeti göstermektedir. Hz. Üsame'nin Hz. Peygamber'in kendi torunlarından ayrı tutulmadığını, her daim sevgiyle kucaklandığını ve toplum içerisinde her zaman sevgiyle muamele gördüğünü anladığımızda o yaşta orduya komutanlık edecek bir çocuğun da nasıl yetiştiğini anlamış olacağız.

Bir başka önder şahsiyet olan Abdullah bin Ömer (r.a.)'in İslami ilimler açısından önemi tartışılmazdır. O Rasulullah (s.a.s.)'ın yetiştirdiği en büyük sahabelerden biri, fakih ve muhaddistir. Konunun başından beri anlattıklarımız ışığında onun da nasıl bir koruma altında olduğunu görebileceğimiz bir örneği burada zikretmek istiyoruz. "Abdullah bin Ömer henüz küçük bir çocuktu. Babasının, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bir yolculuğunda o da bulunmuştu. Abdullah, babasının devesine binmişti. Deve, yeni binildiği için oldukça hızlıydı. Abdullah'ın devesi hep kafilenin önüne geçiyordu. Abdullah deveye söz geçiremediği için babası sürekli kafilenin önüne geçmek, deveyi geri çevirmek zorunda kalıyor, sık sık çocuğuna sesleniyordu:

–"Abdullah, kafilenin önüne geçme!"

Abdullah'ın devesi, tekrar tekrar kafilenin önüne geçince, baba oğlunu azarladı:

– "Abdullah, Allah'ın Rasulü'nün önüne kimse geçemez."

Çocuğun azarlanması Hz. Peygamber (s.a.s.)'i üzmüştü. Babaya:

– "Şu deveyi bana satsana." dedi. Baba, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu isteği üzerine

–"Ey Allah'ın Rasulü! O senindir" diyerek cevap verdi.

54 Canan, 193.

55 Canan, 72.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu kabul etmedi ve isteğini tekrarladı. Bunun üzerine baba deveyi sattı. Deve artık Hz. Peygamber (s.a.s.)'indi. Devenin yeni sahibi, Abdullah'a seslendi:

– "Abdullah, artık deve senindir. Ona istediğin gibi binebilirsin!"[56]

İşte bu olayda da Rasulullah (s.a.s.)'ın çocukluk sırrını anlayan bir eğitimci ve bu sırra bekçi olduğunu görmekteyiz. Burada da yine diğer örneklerde olduğu gibi çocuğun onurunu korumuş ve onun rencide edilmesine izin vermemiştir. İnsanların nezdinde değersizleştirilen çocuklar yüzyıllar sonrasına bile ışık tutacak müfessirler, muhaddisler fakihler olamazlar. Ve onlar bu onuru koruyamazlarsa İslam onuru da insanlık onuru da yara almış olur.

Buraya kadar anlattıklarımızın dışında dikkat çekmek istediğimiz bir konu daha bulunmaktadır. Onurlu çocuk inşasında çocuğun gıybet yapılmayan bir ortamda bulunması da çok önemlidir. Hucurat suresinde gıybetin ne kadar büyük bir onursuzluk olduğu anlatılmaktadır. Başkasının ardından konuşarak kişi hem kendi onurunu kaybetmekte hem de ortamda bulunmayan Müslüman kardeşinin izzetini çiğnemektedir. Ama içerisinde sıkça başkalarının aleyhinde konuşulan ailelerde büyüyen çocukları bekleyen başka tehlikeler de mevcuttur. "Üçüncü şahısların aleyhinde konuşulan bir ortamda bulunan bir çocuk, kendi sosyal hayatı içinde yanlışlar yapmaktan korkar. Kendi ailesinin başkaları hakkında konuştuğunu bizzat gören ve bu tecrübeyi edinmiş olan çocuk, sosyal hayatta hata yapmamak için, birilerinin de kendisinin aleyhinde konuşmalarının önüne geçmek için aşırı gayret içerisine girer. Böylesi atmosferde yetişen çocuklarda çoğu defa sosyal fobi yani 'toplumsal korku' oluştuğu gözlenmektedir."[57] Kur'an-ı Kerim'in bize gıybetin çirkinliğini anlattığı bu ayeti bir de bu pencereden okumak gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim ve Rasulullah (s.a.s.)'ın bizi ısrarla ikaz ettiği meselelerde görünenin dışında nasıl büyük tehlikeler de olabileceğini bu tespit bizlere bir kez daha göstermektedir. Başkalarının aleyhinde sıkça konuşulan ailelerde gıybet günahının yanında geleceği kaybetme korkusu da olmalıdır. Çünkü bizim başkaları hakkında bu şekilde konuşmalarımızı gören evlatlarımızın bize karşı güvenleri de azalacaktır. Az önce muhabbetle konuştuğu insanın arkasından olmayacak sözler söyleyen bir anne baba çocuğuna sosyal fobi ya da İslami ifadeyle nifak tohumları da atmış olacaktır. Münafıklık ise bir insanın onursuzlukta gelebileceği son noktadır.

ONURLU BİR NESİL UMUDU YA DA SONSÖZ…

Elbette Rasulullah (s.a.s.)'ın hayatından okuyacağımız çocuk eğitimi örnekleri bu kadarla sınırlı değildir. Onun; kızların diri diri gömüldüğü bir toplumda en küçük

56 http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-cocuklarla-hatiralari

57 Adem Güneş, ***Çocuk Eğitiminde Pozitif İletişim***, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, 31.

kızı Hz. Fatıma'ya sevgisi, davranışları uzun uzun incelenmesi gereken bir konudur. Gözyaşları içerisinde babasının acılarını paylaştığı zamanlarda, ona sarılarak "Korkma kızım Allah babanı asla zayi etmez" tesellileri, her sefer dönüşünde ilk önce onun evine uğraması her anne babanın kimlik haline getirmesi gereken davranışlardandır. Ayrıca ezan ile dalga geçen küçük çocuğa hiç kızmadığı gibi sesini takdir edip ona müezzinlik vermesi,[58] torunu Ümame'yi omzuna alarak namaza durup her secdeden kalkışta tekrar omzuna alıp çocuğun oyununu bozmak istememesi[59] onun ümmetinden olduğunu söyleyenlerin uykularını kaçıracak kadar çok düşünmeleri, beyinlerini çatlatırcasına anlamaya çalışmaları gereken hayati konulardır. Çünkü onurlu, izzetli bir çocuk anne baba için sadece dünyada gözaydınlığı değil aynı zamanda cennetin de ta kendisidir.

Öldükten sonra insanın amel defterini devam ettirecek bir evlat; sürekli bağırılıp azarlanarak, her yaptığı hatada cellât gibi cezalandırılarak büyütülen çocuklar içinden çıkmaz, çıkamaz. Çünkü insan kendi onurunu çiğneyen anne babası bile olsa onu hakiki bir muhabbetle sevemez ve ömür boyu ona saygı ile hürmet besleyemez. Kişiliği ezilmiş, korku merkezli yaşayan bir çocuk evet belki ömrünün sonuna kadar ebeveynine sadakat gösterecek ama hiçbir zaman topluma yön veren, hayatını hiçe sayacak kadar davasına sahip çıkan, kafirlere karşı sert müminlere karşı şefkatli ve de kardeşlerine dokunulduğunda bir aslan kesilecek kadar iradeli, şecaat sahibi bir kul olamayacaktır.

Rasulullah (s.a.s.)'ın "Eğer Allah seninleyse bütün dünya karşında olsa mühim değil" bilincini aşıladığı bir İbni Abbas yetiştirmek bir ömür demektir. Ama o ömür sizden on dört asır sonra bile isminizin yaşaması anlamına gelir. Allah Teâlâ bu kadar kıymet vererek yarattığı, muhteşem vasıflarla donattığı ve halifesi olarak taçlandırdığı insan neslini anne babaların eline emanet olarak vermiştir. Hiçbir ebeveynin bu kıymetli varlığı; insan olmayı şiddet göstermek zannedecek kadar yaratılışına yabancılaşan ya da kendisini bile koruyamayacak kadar edilgenleşen bir varlık haline getirmeye hakkı yoktur.

Anne babalar çocukları için birer emanetçidir. Ve her emanet vakti geldiğinde sahibine teslim edilir. Emaneti geri alan sahip gördüğü ihmalin hesabını elbette soracaktır. İnsan hayvan neslinden farklı olarak büyümesi için uzun emek ve çaba gerektiren bir canlıdır. Hâlbuki Allah eğer isteseydi insanı da aynen hayvanlar gibi doğar doğmaz yürüyebilen ve tek başlarına hareket edebilen birer varlık olarak yaratabilirdi. O halde insan neslini bir anne babaya emanet ederek devam ettiren Rabbimiz bu sorumluğu taşıyacak kuvvet ve akli donanımı da insana vermiştir.

58 Çeleğen, 52.

59 Canan, 169.

En basit bir aletin bile kullanma kılavuzunu okuyan ve ona göre kullanan insan; en muhteşem şekilde yaratılan insanın kullanma kılavuzu olan kitabımızı ve Rasulullah (s.a.s.)'ın hayatını iyi okumalıdır. Yapması gereken doğruları, eksiksiz olarak orada bulacaktır. Zaten ancak bu örneklik ışığında geleceğin onurlu nesilleri inşa edilebilir ve ancak bu şekilde insanlık kaybettiği onuruna yeniden kavuşabilir. Dünya üzerinde sanki birer robot gibi kendinden ve yaratılış amacından bihaber olan nesiller kimliğine kavuşabilir. Ancak bu şekilde gerçek İnsan olmanın şerefi yeniden ruhlarda huzura ve mutluluğa dönüşür. Çünkü insan olmak onurlu olmak demektir.

BİBLİYOĞRAFYA

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali

Elmalılı Hamdi Yazır, ***Hak Dini Kur'an Dili***, Azim Dağıtım, İstanbul.

İbni Kesir, ***Hadislerle Kur'an Tefsiri***, Çağrı Yayınları, İstanbul1993.

Ayhan, Halis, ***Din Eğitimi ve Öğretimi***, İFAV Yayınları, İstanbul1997.

Ay, Mehmet Emin, ***Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi***, Bilge Yayınları 2001.

Ay, Mehmet Emin, ***Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım***, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.

Bulut, Mehmet Ali, ***Ruhun Deşifresi***, Hayat Yayınları, İstanbul 2010.

Canan, İbrahim, ***Hz. Peygamber'in (sallallahû aleyhi ve selem) Sünnetinde Terbiye*** ,Akademi Yayınları, İstanbul 2013.

Canan, İbrahim, ***Kütüb-i Sitte,Tercüme Şerhi,*** Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

Çamdibi, Mahmut, ***Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali***, İFAV Yayınları, İstanbul 1994.

Çeleğen, Nuriye, ***Peygamberimiz Çocuklara Nasıl Davranırdı***, Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

Çağrıcı, Mustafa, "***İzzet***"; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Çağrıcı, Mustafa; Hökelekli, Hayati, "***İrade***"; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Güneş, Adem, ***Annelik Sanatı***, Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

Güneş, Adem, ***Çocukluk Sırrı***, Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

Güneş, Adem, ***Çocuk Eğitiminde Pozitif İletişim***, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.

Güneş Adem, ***Çocuk Eğitiminde Doğru Bilinen Yanlışlar***, Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

Hökelekli, Hayati, "***Şahsiyet***"; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Shapıro, Lawrence E. , ***Yüksek EQ'lu Bir Çocuk Yetiştirmek***, Varlık/Özel Yayınları, İstanbul 2004.

Sinanoğlu, Mustafa, "***İslam-Giriş***", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Uludağ, Süleyman, "***Halife***"; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

OTURUM BAŞKANI- Sıddıka Hanım'a teşekkür ediyorum. Şahsiyetli nesiller elde etmek için çocuk eğitiminde dikkate alınması gereken inceliklere canlı örnekler eşliğinde değinmiş oldu.

Yalnız orada şekersiz gelen Cebrail'in daha sonra cennet nimetlerinden ikramda bulunan kıssasının ben kaynağını merak ediyorum. Onu verebilir mi bize acaba Sıdıka Hanım? Acaba bu konuyla ilgili hemen sıcağı sıcağına bize bilgi verebilecek hocamız... Biraz daha sahih kaynaklarımızdan... Ben tuhaf geldiği için ve sahihliği ile ilgili şüphem olduğu için sormak durumunda kaldım. Bu konuyla ilgili olarak demek ki araştırılacak. Teşekkür ediyorum, çok sağ olun.

MÜZAKERELER

Dr. Ahmet ÇEKİN[1]

Sayın Başkan, Muhterem Hazırun sözlerimin başında hepinizi saygılarımla selamlıyorum.

Biraz önce Yrd. Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN Bey'in sunmuş olduğu tebliğ görev ve sorumluluk bilincinin insan onuruna yaptığı katkıya vurgu yapmak üzere kaleme alınmıştır. Toplam 14 sayfayı bulan metnin giriş ve üç başlık altında bölümleri bulunmaktadır. Tebliğin başlığının okuyanda çağrıştırdığı fikirler ile, metnin bağlantısının biraz zayıf kaldığını söylemek gerekir.

Bununla birlikte tebliğ sahibi meseleyi sanki, sorumluluk ve görev bilincine sahip birey nasıl olunur, ya da oluşturulur ekseninde ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bakış açısı da tabi ki konu ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda tebliğde bireyin kişisel gelişimi, ruh sağlığının korunması ve toplumla kaynaşması için yapılması gerekenler olarak bir sıra izlenmektedir.

Tebliğin ana kısmı sorumluluk ve görev bilincine sahip insan olabilmek için, bireyde olması gereken özelliklere ayrılmıştır. Bu kısımda insanın önce kendini tanıması, benliğini ve kişiliğini keşfetmesinin önemi anlatılmaktadır. Sorumluluk ve görev bilinci ahlak ilişkisi ve kişilik ve benliğin oluşum evreleri hakkında izahat verilmektedir. Bu bölümde bazı cümlelerin ifadelendirilmeleri dikkati çekmektedir: Mesela: "Birey benliği üzerine kişiliğini giydirerek insan olma onuruna kavuşur", " İnsan onurundan bahsedebilmek için öncelikle, ilgili onur vasfının üzerine konulacağı kişisel gelişimini tamamlamış sağlıklı bir bireyin varlığı şarttır" gibi.

Tanrı ve din bilinci bölümünde sorumluluk sahibi olmakla dinî değerler arasındaki ilişki, din ve ahlak, insanın darlıkta ve bollukta yaratıcı ile olan ilişkisi, çatışma ve kriz zamanlarında insan, insanın kibri, aceleciliği ve dua kavramları çerçevesinde konuya yaklaşılmaktadır. Bu başlık altında, dinin insan onurunu korumaya yönelik

1 Diyanet İşleri Uzmanı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı.

emirlerinin arka planı, insan onurunu zedeleyen tutum ve davranışlara karşı öngörülen yaptırımların felsefi yönüne ağırlık verilmesi, bunların İslam tarihinden örneklerle desteklenmesi daha iyi olurdu.

Tebliğin son bölümü ise Aile ve Toplum Bilinci başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ailenin önemi, adab-ı muaşeret kurallarının öğrenilmesinde ailenin vaz geçilmez önceliği, kişinin ahlaki gelişiminde ailenin rolü, toplum, devlet ve millet bilincinin oluşması, aktif bir devletin varlığına olan ihtiyaç ile İslam düşüncesinde devletin özellikleri konuları anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ailelerin çocuklarını görev ve sorumluluk bilinciyle yetiştirebilmesi için dikkat edilmesi gereken temel hususlara, örneğin, emir verici, izin verici ya da demokratik aile tipleri gibi sınıflamalara dayalı olarak hangi aile tipinin sorumluluk sahibi, görev anlayışına uygun nesiller yetiştirmeye müsait olduğuna izahlar getirilmesi gerekirdi. Aynı bakış açısıyla, açık toplum, kapalı toplum, otoriter devlet-demokratik devlet ayrımında konunun sorumluluk ve görev bilincine sahip insan tipine etkilerine dikkat çekilebilirdi.

Bu mülahazalardan sonra, tebliği tamamlayıcı mahiyette bir iki hususa işaret etmek istiyorum.

Tebliğde ele alınan konular daha ziyade psikoloji, eğitim ve sosyoloji bilimlerinden referanslarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak sorumluluk, görev ve onur konusunun tarihi ve felsefi bir boyutu da vardık ki konunun anlaşılmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Bilindiği üzere özgürlük herhangi bir kısıtlama, sınırlama ve zorlama olmaksızın düşünceleri ifade etme, iyi ya da kötü davranabilmedir. İnsanı diğer yaratıklardan ayıran önemli özelliklerden birisi de insanın seçme (özgürlüğüne) hakkına sahip olmasıdır. Özgürlüğün sorumlulukla sıkı bir ilgisi vardır:

Sorumluluk Bir kimsenin üzerine aldığı yaptığı ya da yapmadığı bir işten dolayı gerektiğinde hesap verme zorunda olmasıdır. İnsanın sorumluluğu hür bir iradeye, seçme ve seçtiğini yapabilme gücüne sahip olmasının bir sonucudur. Bundan dolayı Kur'an'a göre insan yaşayışından sorumlu tek varlıktır.

İnsanın özgürlüğü ve sorumluluğu konusu Batı düşüncesinin de temel sorunlarından birisidir.

Orta Çağ'da kilisenin ve siyasal iktidarların uyguladığı zulüm ve baskı politikası, insanları akıl ve özgürlük konusunda arayışa sevk etmiş, bu noktada İlk Çağ eserlerinde yer alan özgür ruh etkin rol oynamıştır. Ancak insan hakları felsefesinin gelişimi Yeni Çağ döneminde gerçekleşmiştir. Bu öğretiyle, insanların doğuştan eşit ve özgür oldukları vurgulanmış, dolayısıyla insan haklarının devlet tarafından yaratılmadığı anlayışı benimsenmiştir. Artık insan, toplum ve devlet dışında bir değere sahip olmuştur.

Bu değer, aydınlanma düşüncesi içinde kendini, özellikle Kant'la birlikte, insan onuru biçiminde somutlaştırmıştır. Kant'ta onur, insan otonomisi üzerine temellendirilmiştir. Buna göre insan, kendi aklı tarafından yapılandırılan, otonom (özerk) bir öznedir. Kuşkusuz buradaki otonomi keyfilik ve kuralsızlık anlamına gelmemektedir. Otonom bir özne olan insan, aynı zamanda ahlaklı bir varlıktır ve bu çerçevede, nasıl kendi aklının buyruklarına uygun eylemde bulunma özgürlüğüne sahipse, aynı şekilde evrensel ahlak ilkelerine de riayet etmek zorundadır.

Otonomi, insanın dünyadaki özel konumuna işaret eder ve otonom bir varlık olan insan, başkalarının iradesinin bir aracı olarak hareket eden varlık olarak görülmez; başlı başına bir amaç olarak ele alınır ve öyle bir muameleye tabi tutulur. Otonom ve akıllı bir özne olarak insanlar eşit bir onura sahiptirler. Bu günkü tartışmalarda hürriyet, özgürlük, otonomi olmaksızın insanın sorumluluğundan bahsetmek mümkün değildir. Sorumluluğun ayrıca yetkiyle de çok sıkı bir bağı vardır. İnsanın sorumluluğu en asgari seviyede sahip olduğu seçme hakkına, dilediği gibi davranabilme yetkisine bağlıdır.

İnsanın özgürlüğü, sorumluluğu ve bağımsızlığı çerçevesinde yapılan tartışmalar İslam düşüncesinde önemli bir yer tutar.

İnsanın kendi hayatına dair vereceği kararlarda takdir hakkının tanınması, İslam düşüncesinin temel tartışma alanlarından birisini oluşturmaktadır. Ayrıca insanın dinî emirlere muhatap olması bağlamında mükelleflikte konumuzla doğrudan bağlantılı bir kavramdır. Bilindiği gibi ergenlik çağına gelmiş olup akıllı olan kimselere mükellef denir. Mükellef olmak aynı zamanda görev ve sorumluluk altına girmek anlamına gelir. Tebliğde bu hususlara da değinilse daha kapsamlı olurdu.

İnsanın sorumlulukları ve insan onurunun başka bir hususu da, insanın kendi ve yakınındakilerin hayatlarına dair sorumluluk taşıma hak ve yükümlülüğüne sahip olmalarıdır. Bu hak ve yükümlülük, insan onurunun ta kendisi olmasa da, insan onurunun bir parçası, bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

İnsan onurunun gerekli kıldığı diğer bir sorumluluk hali ise, gelecek kuşaklara karşı duyulan sorumluluktur. Burada özellikle devletlerin gelecekteki kuşaklara devredecekleri cari borçlar ve diğer taraftan onlara bırakılacak doğa ve bu doğanın korunması hususlarını ilgilendirmektedir. Sorumluluk bağlamında ekonomik sistemlerin insan onuruna yönelik taşıdığı tehditlere de bu gün için daha fazla yer verilmelidir. Çünkü insan onurunu zedeleyen birçok olay, sorumsuz bir çıkar anlayışıyla ekonomik sebeplere dayanmaktadır.

Tebliği sunan arkadaşımıza gayret ve çabalarından dolayı tekrar teşekkür eder, hepinizi saygıyla selamlarım.

OTURUM BAŞKANI- Evet, tamamlayıcı önerilerde bulundu Ahmet Bey. Biz de kendisine teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. İsa ÇELİK[1]

Sayın Macit'in tebliğ metninde Din-i Mübin-i İslam'ın birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve ikinci kaynağımız olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadis-i şeriflerinden yeteri kadar istifade edilmediği müşahede edilmektedir. Hz. Peygamber'in ve Ashabın yaşadığı hayattan örnekler verilseydi veya Cibril (a.s.) hadisinde dinin iman ve İslam'la beraber zikredilen ihsan boyutunun hayata geçirildiği tasavvufi düşüncede yoksulluğun nasıl anlaşıldığı hususuna değinilseydi tebliğ metni daha mükemmel olurdu. İnsan onuru sadece zahiri/dünyevi cihetiyle değil, asıl önemli olan uhrevi, manevi ve deruni cephesiyle de irdelenmeliydi.

Yoksulluğun sosyolojik boyutunun ele alındığı "İnsan Onuru Yoksulluk ve Din/İslam" isimli tebliğin müzakeresinde biz fakr/yoksulluğun tasavvufi, hikemi ve deruni boyutu ile alakalı hususları tebliğe katkı mahiyetinde tafsilatlı bir şekilde irdelemeğe çalışacağız.

Fakr terimi sözlükte, yoksulluk, fakirlik, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu, maddi ve manevi bakımdan muhtaçlık[2] gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu "fukûr"dur. Fakir'in kelime anlamı ise, yoksul, aciz ve sıkıntı içinde olan kimse demektir. Çoğulu fukarâdır.[3] Istılâhta ise fakr, kişinin mevhum olan varlığından kurtulması ve fenafillah'a mazhar

---

1 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Başkanı**.**

2 Hüseyin b. Muhammed Rağıb el-İsfehanî, ***el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an***, Dâru Kahraman, İstanbul 1986, s. 576; Seyyid Ali b. Muhammed el-Cürcanî, ***Kitabü't-Târifât***, Basım yeri ve tarihi yok, s.168; Mecdüddin Muhammed b. Yakûb el-Firuzâbadî, ***el-Kamusu'l-Muhît***, I-IV, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1952, II, 115; D. B. Macdonald, "Fakir", ***İslam Ansiklopedisi***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, IV, 449; İbrahim Olgun, "Fakr", ***Türk Ansiklopedisi***, I-XXXIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, XVI, 89.

3 el-Firuzâbadî, ***el-Kamusu'l-Muhît***, II, 115; Celal Kırca, "Fakr-Fakir", ***İslami Kavramlar***, s. 236.

olmak yerine kullanılan bir tabirdir.[4] Fakir ise, bu dünyanın peşinde boş yere koşmaktan yüz çevirerek, hakikati, yani kendi varoluşunun sırrını soruşturandır.[5] Bir başka deyişle fakir, her şeyden vazgeçerek, Allah Teâlâ'nın rızası ve inayetini araştıran sûfîdir.[6]

Meşhur sûfî İsmail-i Ankaravî (1041/1631) fakr teriminin ıstılahî anlamıyla ilgili olarak şunları ifade eder: "Fakr, sâlikin hiçbir şeye malik olmadığını kabullenmesi, nefsinden, bütün mali varlığından uzaklaşması ve her şeyin sahibinin mutlak ganî olan Allah (c.c) olduğunu bilmesidir. Kendini yalnız Hak Teâlâ'ya muhtaç bilen sâlik, sâir eşyanın esâretinden kurtulmuş ve gerçek zenginliğe kavuşmuş demektir."[7] Ahmed Avni Konuk (1357/1938) da şöyle demektedir: Fakr, kişinin Cenab-ı Hakk'a olan ifrât-ı aşkı sebebiyle kendi nefsinden fânî ve Hak'la bâkî olmasıdır.[8]

Yukarıda belirtilen fakr teriminin farklı ıstılahî tanımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Dünyadan, top yekun masivadan hiçbir şeye gönül vermeyerek, malik olunan şeyleri Hakk'ın rızasına sunmak ve onun yolunda sarf etmektir. Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a irca etmek, insanın şahsının, amelinin ve halinin Cenab-ı Hakk'ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek, onu besleyen bütün yolları kapamak ve her şeyin tasarrufunun Hakk'ın kudret elinde olduğu gerçeğini yaşamaktır.[9]

Fakr terimi, Kur'an-ı Kerim'de bir yerde, fakir kelimesi, beş yerde ve fukara kelimesi ise, yedi yerde geçmekte olup, yoksul ve muhtaç olan veya fakr'ın eş anlamlısı olarak muhtaç olma anlamına gelmektedir.[10] Kur'an'da yer alan fakirlik, genelde maddi ve manevi ihtiyaç anlamında kullanılmıştır. Manevi anlamda bütün insanlar fakir ve Allah

---

4 Selim Kırimî, ***Burhânu'l-Ârifîn***, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 2679, vr.11b; İsa Çelik, ***"Kırımlı Selim Baba ve Burhânu'l-Ârifîn'i"*** (Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1997, s. 92; Kadri, ***age.,*** III, 651; Mehmet Zeki Pakalın, ***Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü***, I-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, I, 585.

5 Abdülkadir es-Sûfî, ***Yüz Basamak***, Yeryüzü Yayınları, İstanbul 1982, s. 9.

6 Cyprian Rice, O. P., ***The Persian Sufis***, George Allen Unwin Ltd., London 1964, p. 44.

7 İsmail-i Ankaravî, ***Minhâcu'l-Fukarâ***, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1286, s.208; Erhan Yetik, ***İsmail-i Ankaravî***, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s. 212.

8 Ahmed Avni Konuk, ***Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi***, I-IV, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 2. bs., İFAV Yayınları, İstanbul 1989, II, 80.

9 Selçuk Eraydın, ***Tasavvuf ve Tarîkatlar***, İFAV Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1994, s.182-183.

10 Muhammed Fuad Abdülbakî, ***el-Mu'cemül-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim***, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul 1984, s.524-525; Kırca, "Fakr-Fakir", ***İslami Kavramlar***, s. 236; Bakınız: Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/268, Âl-i İmran, 3/181, Nisâ, 4/6.

Teâlâ'ya muhtaç olup zengin olan yalnız Allahtir. Bu anlamdaki fakrın insanın temel niteliklerinden biri olduğu hususunda görüş birliği vardır.[11]

Kur'an-ı Kerim'de bu konu ile ilgili ayet-i kerimelerden birkaçı şu şekildedir: "*Sadakalarınızı nefislerini Allah yolunda vakfetmiş fakirlere verin ki, onlar yeryüzünde dolaşmaya muktedir değillerdir. İstemekten çekindikleri için, hallerini bilmeyenler onları zengin sanırlar.*" (Bakara, 2/273) Buradaki fakirlerden muradın suffa ehli veya umumiyetle nefislerini Allah Teâlâ'nın taatına vakfeden fakirler olduğu söylenmiştir.[12] "*Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız, Allah ise, gani (zengin) ve övgüye layıktır.*" (Fatır, 35/15) "*Allah ganidir, siz ise, fakirlersiniz.*" buyurulmuştur. (Muhammed, 47/38) Daha sonraları fakr kavramı, bu ayet-i kerimedeki anlamıyla, bilhassa Allah Teâlâ'ya muhtaç olan ve her şekilde ona tevekkül eden[13] sûfî anlamında kullanılmıştır.

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in fakirliğe ve fakirlere dair bir çok beyanı yer almaktadır:[14] "*Allah mümin olan fakir ve iffetli kulunu sever.*"[15] "*Fakirler cennete zenginlerden önce gireceklerdir.*"[16] İmam Rabbânî (1034/1624), bu hadis-i şerifte geçen fakirin, dinin emirlerini yerine getiren ve yasaklarından da kaçınan sabırlı fakirler olduğuna dikkat çekmektedir.[17] Aynı bağlamda şu hadisler de rivayet edilmiştir: "*Cennettekilerin çoğu fakirlerdir.*"[18] "*Cennete bakıverdim; içindekilerin çoğunun fakir olduklarını gördüm.*"[19] Bir başka hadiste ise fakrın şu özelliğine dikkat çekilmiştir: "*Eğer beni seviyorsan bir destek ve koruyucu olarak fakirliği benimsemeye hazırlan, çünkü fakirlik beni sevenler için hedefine doğru koşan ve önüne gelen her şeyi sürükleyip götüren selden daha süratli (bir iletici)dir.*"[20]

---

11 Süleyman Uludağ, "Fakr", ***DİA***, XII, 132, ss.132-134.

12 Ayıntabi Mehmed Efendi, ***Tıbyân Tefsîri***, I-IV, Sağlam Kitabevi, İstanbul,1980, I, 193.

13 Macdonald, agm., s.449.

14 Bakınız: A. J. Wensinck, ***Mu'cemül-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevi***, I-VIII, Matbaatu Brill, Leiden 1965, VII, 186vd.

15 Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, ***Sünen***, Daru İhyâi't-Turâsil Arabî, I-II, Basım yeri yok, 1395, Zühd, 5.

16 Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, ***el-Câmiü's-Sahih***, Tahkik, Ahmed Muhammed Fakih, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 6; Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, III, 224.

17 Ahmed b. Abdülahad el-Fârûkî es-Serhendî (İmam-ı Rabbânî), ***el-Mektûbât***, I-III, Demir Kitapevi, İstanbul 1963, III, 53, (38. mektup)

18 Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, ***Sahih-i Buhârî***, I-VI, 5. bs., Dâru İbni Kesîr, Dımeşk 1414, Rikâk, 16; Ahmed b. Hanbel, ***age.,*** II. s, 168, IV, 443; V., 259.

19 Tirmizî, Zühd, 37.

20 Tirmizî, Zühd, 36.

Hz. İsa (a.s.) ise fakr konusunda şöyle buyurmaktadır: "Fakr, dünyada meşakkat, ahirette sevinç; zenginlik ise, dünyada sevinç, ahirette meşakkattir".[21] Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, fakrı, mahlukatı için hem bir lütuf, hem de bir kahır kılmıştır. Lütuf olması durumunda fakir adam güzel ahlaklı olur, Allah Teâlâ'ya itaat eder ve halinden şikayetçi olmaz, aksine fakirliğine karşılık Rabbine (c.c) şükreder. Fakrın bir kahır olarak verilmesinin işareti ise, kişi kötü ahlaklı olur. Allah Teâlâ'ya isyan eder ve sürekli olarak halinden şikayet ederek kaderine karşı gelir."[22]

Mutasavvıfların maddi ve manevi fakrın lehine söylemiş oldukları sözlerden bir kaçı şu şekildedir: Yahya b. Muaz (258/872),[23] "Fakr, kul için zenginlikten daha hayırlıdır. Zira zillet fakirlikte, kibir ise zenginliktedir. Zillet ve tevazu ile Allah'a dönmek, amelleri çoğaltarak ona dönmekten daha hayırlıdır."[24]

"İnsanların en azizi rıza ehli olan fakirdir."[25] diyen Cüneyd-i Bağdadî (297/909)'ye göre tasavvuf sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Sehâ, rıza, sabır, işaret, gurbet, sûf giyme, seyahat ve fakr. Sehâ İbrahim, rıza İshâk, sabır Eyyub, işaret Zekeriyâ, gurbet Yahyâ, sûf giyme Mûsâ, seyahat İsâ ve fakr Hz. Muhammed (s.a.s.)'e aittir.[26] Dikkat edilirse burada fakrın diğer hasletlere üstünlüğü Peygamberimizin diğer peygamberlere üstünlüğü gibidir. Hallâc'a (309/922) göre ise, "Kul, Allah'a fakrı ölçüsünde Allah ile zengin olur. Fakirliği arttığı ölçüde zenginliği de artar." Semnun Muhib (320/932),

21 Ziyâuddin Nahşebî, ***Silku's-Sulûk Âriflerin Yolu***, çev. Mustafa Çiçekler-Halil Toker, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s.123.

22 Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi, ***Avârifu'l-Maârif***, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1983, s.160-161; a.mlf., ***Tasavvufun Esasları***, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1993, s. 207-208.

23 Hayatı için bakınız: Ebu Abdirrahman es-Sülemî, ***Tabakâtu's-Sûfiyye***, Dâru'l-Kitabi'n-Nefis, Halep 1986, s. 277-279.

24 es-Sülemî, ***Tabakâtu's-Sûfiyye***, s.110; Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefi, ***Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevil (Tefsîru'n-Nesefî)***, I-IV, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1988, III, 337-338; Bedrettin Çetiner, ***Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî ve Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Tevil Adlı Eseri***, (Atatürk Üni., İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984, s.179-180.

25 Ebu'n-Nasr es-Serrac et-Tûsî, ***el-Luma' fi't-Tasavvuf***, Tah., Abdulhalim Mahmud-Abdülbakî Surûr, Dâru'l-Kütübi'l-Hadis, Mısır 1960/1380, s. 293; a.mlf., ***İslam Tasavvufu***, çev. H. Kâmil Yılmaz, s. 224.

26 Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, ***Keşfü'l-Mahcûb***, İngilizce'den Arapça'ya tercüme, İsmaîl Mâzî Ebu'l-Ğarâim, Tahkîk, İbrahim Düsûkî, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Kahire 1974, s. 49; a.mlf., ***Hakikat Bilgisi***, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.120.

"Fakir hiç bir şeye malik olmayan ve hiç bir şeyin kendisine malik olmadığı kişidir."[27] diyerek, sâlikin nefse, şeytana ve dünya malına köle olmamasına dikkat çekmektedir. Ebu'l-Huseyn en-Nurî (295/908)'ye göre, fakirin özelliği, yokluk halinde iken sükûnet ve rıza duygusunu korumak, varlık zamanında da sahip olduğu şeyleri dağıtmak, başkalarını kendisine tercih etmektir.[28] Şiblî (334/945) ise şöyle der: "Fakr, bela getirir. Onun bütün belaları ise izzettir. Evliya'nın sıfatı üçtür: Her şeyde Allah'a güvenmek, her şeyde ona muhtaç olmak/fakr ve her şeyden ona dönmektir."[29]

Serrac (378/988)'a göre, fakr ehli üç derecedir: a. Mukarreblerin fakrı: Ne dille ne de içinden kimseden bir şey istemez ve kimseden bir beklentisi olmaz, bir şey verilince de kabul etmez. Bunlar Allah'a yakınlık makamında bulunur. b. Sıddîkların fakrı: Kimseden bir şey istemez ama istenmeden verildiğinde kabul edenlerin makamıdır. c. Kanaat ehlinin fakrı: Bu gruptakiler de muhtaç durumda kaldığı zaman bu ihtiyacını, söylenildiğinde sevinerek yerine getireceğini bildiği bir dostundan ister.[30] Yine Serrac (378/988) dört büyük halifenin tasavvufi hayat içindeki yerleri konusunda şunları söylemektedir: Dünyayı bütünüyle terk ederek elinde avucunda bulunan her şeyi Allah (c.c) yolunda infak ile fakr-ı tammı seçenlerin imamı Hz. Ebubekir (r.a.)'dir. Dünyanın yarısından geçip, yarısını aile efradı ve akrabalarının hukukunu yerine getirmek için ayıranların önderi Hz. Ömer (r.a.)'dir. Dünyalık malı Allah için biriktiren ve yine onun için biriktirmekten sarfı nazar eden, biriktirdiğini Allah (c.c.) için infak edip dağıtanların rehberi Hz. Osman (r.a.)'dir. Gönlünde bir dünya meyli olmadan dünyayı istemediği halde dünya kendisine doğru geldiğinde reddederek ondan kaçanların imamı ise Hz. Ali (r.a.)'dir.[31]

Meşhur mutasavvıflardan Kelâbâzî (380/990) ise, ***"Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, yemin etseler, Allah Teâlâ onları yemininde doğru çıkarır."***[32] mealindeki hadis-i şerifi fakirlere tahsis ederek şu yorumu yapar: Bu hadis-i şerif fakirin yemin

27 Abdurrahman Câmî, ***Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds***, çev. Lamiî Çelebî, Sad., Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yayınevi, İstanbul 1981, s. 35; Mustafa Kara, ***Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi***, 1. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 32.

28 Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed, ***et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf***, Tahkîk, Mahmut en-Nevâvî, 2. bs., Mektebetü'l- Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1400/1980, s.114; ***Doğuş Devrinde Tasavvuf***, çev. Süleyman Uludağ, 2. bs., Dergah Yay., İstanbul 1992, s.145; Abdülkerim el-Kuşeyrî, ***er-Risâletü'l-Kuşeyriyye***, Tahkîk, Abdülhalim Mahmud- Mahmud b. eş-Şerif, Dâru'l-Kütübi'l-Hadis, I-II, Basım yeri ve tarihi yok, II, 544; a.mlf., ***Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi***, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1978, s. 387.

29 es-Sülemî, ***Tabakâtu's-Sûfiyye***, s.110; en-Nesefî, ***age.,*** III, 337-338; Çetiner, ***agt.,*** s.179-180.

30 et-Tûsî, ***el-Luma' fi't-Tasavvuf***, s. 56-62; ***İslam Tasavvufu***, s. 47-48.

31 et-Tûsî, ***age.,*** s.182.

32 Buhârî, Sulh, 8.

etmeyeceğini gösterir.[33] Fakir Allah'tan bir şey istese dilediği şey kendisine verilir, ama o talepte bulunmaz, fakir olmayı tercih eder.[34]

Sülemî (412/1021) bazı sûfîlerin fakr hakkındaki kanaatlerini şu şekilde sunmaktadır: Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/898) der ki, "Allah Teâlâ mahlukatı yarattığında kendisi için zenginliğe, onlar için de fakirliğe hükmetti. Kim zenginlik iddiasında bulunursa Allah'tan menedilir. Kim ki, fakirliğini ikrar ederse fakirliği kendisini Allah'a ulaştırır. Kula yakışan Allah'a muhtaç olmak, başkasından uzaklaşıp Allah'a bağlanmaktır ki, kulluğu halis olsun. Kulluk, zillet ve boyun eğmektir. Alameti ise, kimseden bir şey istememektir." Ebu Bekir Muhammed el-Vasıtî (320/932 ?) ise, "Kim Allah ile mahlukattan müstağnî olursa fakir düşmez, kim de Allah ile izzet bulursa zillete düşmez" demektedir.[35] Hucvirî (465/1072)'ye göre, "Fakir serveti olmayan kişi değildir; arzusu ve isteği olmayan kişidir.[36]

İmam Suyûtî (ö.1505) fakrı, her şeyi terk ederek her iki cihanda maksud olan Allah'tan gayriyi görmemektir diye tarif ettikten sonra fakr'ın "fe" harfinin kullukta fenâya, "kaf" harfinin kullukta kıyama, "ra" harfinin ise nefsin ayıplarını ruyete (görmek) işaret ettiğini belirtir.[37]

Hz. Mevlana (672/1273), Hz. Süleyman'ın mal ve mülkü gönlünden çıkardığı için, kendisine fakir denildiğini ifade eder.[38] Yine o, "Hâtem-i Süleymânîyi her şey içinde aradık fakr içinde bulduk. Mahbûba/Hakk'a varmak için bütün yolları denedik. Fakra râzı olduğu kadar hiçbir şeye râzı olmadı. Çünkü fakr, mânileri kaldırır ve perdeleri yakar. Bütün taatlerin aslı budur, gerisi ayrıntıdan ibarettir."[39] demektedir. Mevlana fakrı şu şekilde tasvîr eder: "Bu fakr yolu öyle bir yoldur ki, onda arzularının hepsine erişirsin. Temenni ettiğin ne varsa mutlaka o yoldan sana gelir. Savaşta zafer bulma, memleketleri ele geçirme, akranından üstün olma, iyi ve güzel söz söyleyebilme hasılı ne muradın varsa "fakr yolunu" seçtiğin vakit bunların hepsi sana gelir. Diğer yolların aksine bu yoldan şikayetçi olan yoktur. Her kim farklı yollarda yürüdü ve çalıştı ise ancak binde birisi emeline ulaştı. O da gönlü hoş ve rahat olarak değil. Çünkü her yolda istenilene kavuşmak için bir sebep ve usul vardır. İstenilen ancak sebepler vasıtasıyla hasıl olur. O yol ise uzak ve engelleyici afetlerle doludur. Sebepler istenilene uygun

33 Kelâbâzî, ***et-Ta'arruf, s.*** 114; ***Doğuş Devrinde Tasavvuf***, s.145.

34 Kelâbâzî, ***Doğuş Devrinde Tasavvuf***, s.145.

35 es-Sülemî, ***Tabakâtu's-Sûfiyye***, s.110; en-Nesefî, ***age.,*** III, 337-338; Çetiner, ***agt.,*** s.179-180.

36 Hucvirî, ***age.,*** s.32; ***Hakikat Bilgisi***, s.105.

37 Bursalı Mehmed Tahir, ***Nazar-ı İslam'da Fakr,*** Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1330, s. 5.

38 Tahirü'l-Mevlevî, ***Şerh-i Mesnevî***, I-XIV, 2. bs., Şamil Yayınevi, İstanbul, ts., II, 558.

39 Mevlana Celaleddin-i Rumi, ***Fîhi Mâ Fîh***, Ter., Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s.116.

gelmez, başka türlü olur. Şimdi fakr âlemine gelip çalıştığın zaman, Hakk Teâlâ sana hayaline getirmediğin mülkleri, ilimleri ve âlemleri ihsan eder ve sen "Eyvah, böyle bir şey varken, niçin hakir şeyler istedim durdum" diyerek, önceden temenni ettiğin şeyden utanırsın. Şimdi her kim kendisini bu yola feda ederse, onun dinî ve dünyevi istekleri gerçekleşir."[40]

Mevlana Celaleddin Rumi bir Rubaisinde şöyle demektedir:

"*Cevher fakrdır, fakrdan başka ne varsa hepsi arazdır.*

Fakr şifadır, fakrdan başka ne varsa hastalıktır."[41]

Fakr, mana yolcusunun varmak istediği önemli hedeflerden biridir. Çünkü tasavvuftaki yüce mertebelere ermenin yolu fakrdır. Mânen fakir olan, beşerî sıfatlardan sıyrılıp kendini bir şeye malik görmeyen kimse, sayısız mala mülke sahip olsa bile hiç birine gönül bağlamaz. Sahip olduğu mülkün kulu olmayıp onu kendine kul eder.[42] Fakr, onu övünç vesilesi[43] olarak kabul eden Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sıfatlarından birisi sayılmıştır. Sûfîler, zâhirî fakirliği seyr u sülûkun başlangıcında gerekli bir makam saymışlar, bu nedenle bir çok sûfî, ömürleri boyunca yoksul kalmayı tercih etmişlerdir.[44] Abdülkadir Geylânî (561/1165-66)'ye göre, Hz. Peygamber "el-fakru fahrî/fakr övünç vesilemdir" buyururken, dünyalık yoksulu olan kimseleri kastetmemiş, belki, Allah Teâlâ'nın zatından gayrı her şeyi terk edip, O'na ihtiyaçlarını arz etmeye vurgu yapmıştır.[45] Molla Câmî (898/1492)'ye göre, fukara, öyle bir zümredir ki, dünyalık mallardan ve sebeplerden hiç bir şeye sahip değiller, onlar Yüce Allah'ın fazlını, ihsanını talep etmekten gayrı her şeyi bırakmışlardır. Adı geçen zümrenin her şeyi terk etmelerinin sebebi üçtür:

1. Ahirette verilecek hesabı hafifletmek, ceza veya azap korkusu.

---

40 Mevlana, ***age.,*** s.132; Veysel Akkaya, "***Yüce Mertebelerin Yolu***", Yeni Dünya, (Nisan 2000), Sayı: 78, s.45, ss.44-45.

41 Mevlana Celaleddin Rumi, ***Hz. Mevlana'nın Rubaileri***, haz. Şefik Can, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, Beyit No: 1173. Mevlana Mağribî'nin tam adı şöyledir: Mevlana Muhammed b. İzzeddin b. Adil b. Yusuf-i Tebrizî (749-809). (Ahmet Ateş, ***İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler***, İstanbul 1968; Çetin Ekmekçioğlu, ***Mağribî'nin Gazelleri***, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE.), Erzurum 1994, s.7)

42 Selçuk Eraydın, ***Tasavvuf ve Tarîkatlar***, İFAV Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1994, s.182.

43 Hadisin sıhhati hakkında bakınız: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, ***Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, ammâ 'Şteherâ alâ Elsineti'n-Nâs***, Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut 1405, II, 87, Hadis No: 1835, Aclunî, Hafız İbn Hacer'in bu hadis için "batıl ve mevzudur" dediğini kaydeder.

44 Annemarie Schimmel, ***Tasavvufun Boyutları***, çev. Ender Gürol, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982, s.112.

45 Abdülkadir Geylânî, ***Sırrü'l-Esrâr***, çev. Abdülkadir Akçiçek, Bahar Yayınları, İstanbul 1996, s. 82

2. Çokça sevap elde etmek arzusu.

3. Taatı artırmak ve taatta gönül huzuru bulmak, kalbi dağıtmamak ve manaya yönelmek arzusudur.[46]

Fakr ile ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bu tasniflerden birisi şöyledir: Fakr iki türlüdür. Fakr-ı surî: Kişinin malı ve mülkünün olmaması, fakr-ı manevi: Kişinin kendisini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi, katında varlıklı olma ile yoksul olma hallerinin bir ve eşit olması, olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesidir.[47] Fakr-ı sûrî de kendi arasında zarurî fakr ve iradî fakr olarak ikiye ayrılır. Diğer bir tasnifte ise: "***Allahım! beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür, ve mahşerde fakirlerle birlikte haşret***"[48] hadisi ile "***Fakirlik övünç vesilemdir***"[49] hadis-i şerifiyle ifade edilen ve sadece Allah Teâlâ'ya karşı duyulan fakrdır. Ashab-ı suffaya hitaben, Rasulullah (s.a.s.) Efendimiz "***Allah Teâlâ katında kavuşacağınız mükafatı bilseniz içinde bulunduğunuz fakr ve zaruretin artmasını isterdiniz***"[50] buyurmuşlardır.

Sûrî fakr dediğimiz maddi muhtaçlık durumu ile manevi fakr her ne kadar ayrı ayrı şeyler ise de, yukarıdaki hadis-i şerifte maddi fakrın bile mükafatının kişiyi imrendirecek durumda olduğu aşikardır. "***Allahım fakirlikten ve küfürden sana sığınırım***"[51] "***Az kalsın fakirlik küfür olacaktı***"[52] ve "***Fakirlik iki cihanda kişinin yüz karasıdır"***[53] anlamlarındaki hadis-i şeriflerde işaret olunan sadece mahluklara karşı duyulan fakrdır.[54] Sülemî (412/1021) fakrın aleyhindeki bu hadis-i şerifleri şu şekilde açıklar: Kimi fakir dünyaya muhtaçtır, dünya varlığı onu zengin eder. Kimi fakir baş olmaya muhtaçtır, arzusuna kavuşması onu zengin eder. Kimi fakir velayete muhtaçtır, veli olması onu zen-

46 Câmî, ***age.,*** s. 34.

47 Süleyman Uludağ, ***Tasavvuf Terimleri Sözlüğü***, Marifet Yayınları, İstanbul 1996, s.184; Surî fakr için bakınız: Hüseyin Küçükkalay, "Kur'an-ı Kerim ve Fakirlik Problemi", ***Diyanet İlmî Dergi***, 31, Sayı, 4, (Ekim-Aralık 1995), ss. 27-47.

48 Tirmizî, Zühd, 37.

49 Aclûnî, ***age.,*** II, 113.

50 Tirmizî, Zühd, 39.

51 Süleyman İbnü'l-Esâs Ebu Davud, ***es-Sünen***, I-V, Dâru'l-Hadis, Beyrut 1394, Edeb, 101; Nesâî, İstiâze, 14.

52 Hadisin sıhhati hakkında bakınız: Aclûnî, ***age.,*** II, 107; Bu hadisin değerlendirmesi için bakınız: Abdülkadir Geylanî, ***Fütûhu'l-Gayb Gizliden Sesler***, çev. Abdülkadir Akçiçek, Bahar Yayınları, İstanbul 1983, s. 87 vd.

53 Hadisin sıhhati hakkında bakınız: Aclûnî, ***age.,*** II, 113.

54 Mahir İz, ***Tasavvuf Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatlar***, Türdav, İstanbul, ts., s.154.

gin eder. Bunların hepsi yukarıdaki hadislerde zikredilen kötü fakirliktir.[55] Bu sebeple sabır ve rıza ile beraber bulunan fakr, kemal makamlarındandır. Sızlanma ve yakınma ile olan fakr ise, kemal değil eksikliktir. Hadis-i şerifte insanı isyana ve hatta küfre kadar götürebileceği ifade edilen fakr işte budur. Zünnûn-i Mısri (245/859) de bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: "İnsanların küfre en yakın olanı sabırsız fakirlerdir."[56]

İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1351), İbn Teymiyye (728/1327)'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Fakirlik benim ayrılmaz ebedi sıfatım; zenginlik de Rabbimin ayrılmaz ebedi sıfatıdır."[57] Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî (1311-1893)'ye göre fakr yani Allah Teâlâ'ya ihtiyaç halinde olma durumu üç kısımdır.

1- Avamın fakrı: Var olanı kaybetmemek için yok olanı istememektir.

2- Has insanların fakrı: Olmadığı zaman susmaktır.

3- Hassın hassı insanların fakrı: Olduğu zaman esirgememektir.[58]

Abdülkadir Geylanî (561/1165-66) Hazretlerine göre ise fakrın edepleri şöyledir: Fakir bir kimseye düşer ki, bir zenginin zenginliği üzerine titrediği gibi fakrı üzerine titreyerek, geleceği için endişe içerisinde olmaya. Yaratılmışları kalbinden çıkarmalı, zenginlerle iyi geçinmelidir. Takva ve vera halini elden bırakmamalı, halktan bir şey istememeyi bilmelidir. Din kardeşlerine karşı güler yüzlü olmalı, asık suratlı olmamalı, onlarla mücadele ve münakaşaya girmemelidir.[59]

Fakirlik ve zenginlik ile ilgili mutasavvıfların değerlendirmeleri şu şekildedir: Süfyan-ı Sevrî (161/778) şöyle demektedir: Fakirler ve zenginler üç şeyi tercih etmişlerdir. Fakirler, nefsin rahatlığı, kalbin huzuru ve hesabın azlığını; zenginler ise, nefsin yorgunluğunu, gönlün meşgalesini ve hesabın zorluğunu tercih etmişlerdir.[60] Sühreverdî (632/1234)'ye göre, zenginlikte de fakirlikte de bir fazilet görülmemesi

---

55 Ebu Abdirrahman es-Sülemî, ***Sülemî'nin Risaleleri: Tasavvufun Ana İlkeleri***, Tah., Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 16.

56 Süleyman Ateş, ***İslam Tasavvufu***, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992, s. 265.

57 Sülemî, ***Sülemî'nin Risaleleri,*** s.16; Hucvirî, ***age.,*** s. 28; ***Hakikat Bilgisi***, s.102; İbn Kayyım el-Cevziyye, ***Medâricu's-salikîn***, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, ts, II, 440, Sülemî ve Hucvirî'de bulunan bu cümle İbn Teymiyye tarafından şiirle ifade edilmiştir. Fakr'ın hem övüldüğü hem de yerildiği hadis-i şeriflerin değerlendirilmesi için bakınız: Urbaba, "Meslek-i Fakr ve Fenâ", ***Muhibbân***, 27 Rebîü'l-âhir 1327, 20 Kânûn-u sânî 1325, Sene: 3, Numara: 4, ss. 5-6.

58 Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, ***Câmiü'l-Usûl Veliler ve Tarîkatlarda Usûl***, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul 1979, s. 272.

59 Abdülkadir Geylanî, ***el-Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hak; Hakkı Arayanların Kitabı***, çev. Abdülkadir Akçiçek, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1991, s.1085-1093.

60 Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, ***İhyâu Ulûmi'd-Dîn***, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts, IV, 204.

gerekir. Fazilet Hakk'ın kişiyi muvaffak kılarak yönlendirdiği ve bu sebeple ilahî izin bulunduğuna inanılan işlerdedir. Bazen Allah Teâlâ kulunu fakra ters düşen bir zenginliğe sevkeder. O zaman fakir, fazileti Allah'ın izniyle gelen bu zenginlikte görür. Sadık mürîdlerin ise bağlılıkları sağlamlaşmadıkça zenginliğe dalıvermelerine izin verilmez.[61]

Muhammedî fakrı seçme hususunda bize yardımcı olacak ölçüler şunlardır: Muhammedî fakr sahip olmamak değil, sahip olunan şeylere köle olmamaktır. Eğer sahip olduğumuz şeyler bize sahip olmaya, gönlümüzü doldurmağa başlarsa o zaman şu ölçü geçerli olacaktır. "Hiç bir şeyi kendine sahip kılmamak için hiçbir şeye sahip olmamak."[62] Bu hususu Hz. Mevlana (672/1273) (k.s) "denizi, sadece gemiyi yüzdürmek için kullanmak" diye nitelendirmiştir. Bütün bunlardan istenen Hak'tan gafil olmamaktır. Hak'tan gafil bıraktıktan sonra zenginlik de kötüdür, fakirlik de. Nice zenginler vardır, gönül aynaları servet lekesiyle kirlenmiştir. Nice yoksullar vardır ki servetin hayali dahi iç dünyalarını putlarla doldurmağa kâfi gelmiştir. Bunun içindir ki gerçek zenginlik, kişiden hem yoksulluğu hem de yoksulluk korkusunu gideren zenginliktir. Bütün mesele Allah Teâlâ ile aramıza giren o baltalayıcı endişenin yok edilmesidir. Bunu yok etmeyen zenginlik de beladır fakirlik de. Anlaşılan odur ki, fakirliğin daha çok övülmesi zenginliğin kötülüğüne delalet etmez. Fakr yolunun daha emin olduğunu gösterir. Muhammedî fakr, iffete zarar getirmeyen yoksulluktur. İffete dokunan yoksulluk makbul olmaktan çıkar. Tasavvufî ölçü şudur: İffeti tehlikeye düşen dervîşin en ileri ibadet ve zikri geçimini sağlamak için çalışmaktır. İnsanlık tarihi fakirin sefil, zelil ve değersiz olduğu yolunda zalim bir kanaate öncelik tanımıştır, Hak ehlinin işi bunu yıkmaktır. O zehrin panzehiri de fakirliği övmektir. Birisi çıkar da maddi fakirliği biricik zafer yolu gösterirse ona da karşı çıkılır.[63]

Afifî (1386/1966) ise, fakr konusu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: İlk mutasavvıflar fakr ve ğınâ üzerinde durmuş ve bu iki kavramı maddi çerçevede anlamışlardır. Bu nedenle, tarîkatlarında fakr'ı esas almış ve dünya malından hep uzak kalmaya çalışmışlardır. Hatta zühd için bu prensibi zorunlu addetmişlerdir. Ancak hicri üçüncü asırdan itibaren mutasavvıflar fakr ve ğınâ kavramlarını felsefileştirmiş ve mefhumlarına farklı anlamlar katmışlardır ki, bu anlamların insanların sahip olduğu dünyalık mal ve mülkle hiçbir bağlantısı söz konusu değildir. Tam tersine bu kavramları insan nefsi, bu nefsin özellik ve arzuları, Allah Teâlâ ve onun kulla olan ilişkisi gibi hususlarla irtibatlandırmışlardır. Fakir ismi, sûfî çevrelerde erken dönemde yayılmış ve neredeyse sûfî

61 Sühreverdî, ***age.,*** s.55; a.mlf., ***age.,*** çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, s. 67.

62 Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, ***Târîhu Bağdâd***, I-XIX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., X, s.283, (Bâyezid-i Bistâmî'ye fakirin vasfı nedir? diye sorulduğunda verdiği cevaptır.)

63 Öztürk, ***Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf***, s. 229-245.

için alâmet-i farika olmuştur. Onlara göre fakir, Allah Teâlâ'ya karşı muhtaç oluşunu sağlayan özellik ve meziyetleri yakalayan ve bu minval üzere hayat süren kamil sûfîdir.[64]

Rumi-i Asr (Asrın Mevlana'sı) olarak bilinen Muhammed İkbal (/13571938) ise, tasavvufi ve teknik anlamdaki fakr konusunda şöyle seslenmektedir:

Menbaı hicaz olan fakrın peşine düş, eğer sabredebilirsen,

O fakr ki insana tüm isteklerden azadelik fazilet-i ilahîyyesini kazandırır.

Kim sahipse bu şerefli fakra bir gazidir.

O kılıcı ve mızrağı olmasa da onda müminin serveti saklıdır.

Yalvar Rabbe ta ki bu fakrı sana da ihsan etsin.[65]

"Avcıyı av yapan bir fakirlik vardır.

İnsana fetih sırları öğreten fakirlik de vardır.

Milletleri miskinliğe ve zillete düşüren fakirlik olduğu gibi,

Bir fakirlik de vardır ki değdiği eşyayı altın yapma sanatı ondadır.

Bir Hüseyin fakirliği var ki, bu fakirliktedir asıl zenginlik.

Hz. Hüseyin'in bu sermayesi Müslümanın öz mirasıdır."[66]

Padişahlık elbisesi içinde fakîr hayatı yaşa."[67]

"Fakr ihsan edeceksen, Hüsrev azametini, Beraber ihsan eyle!

Akıl lütfedeceksen Cebrail fıtratını, Beraber ihsan eyle."[68]

"Aşk; postunu serdiği yerde fakirleri, Perviz'in mirasçısı yapmıştır hepsini."[69]

"Cem'in tahtı hasırın altındadır (Hasır fakrın sembolüdür). Fakr içinde şahlık rıza makamlarındandır."[70]

---

64 Afifî, ***age.,*** s.304-305.

65 Muhammed Münevver, ***İkbal'de Kur'ani Hikmet***, çev. M. Ali Özkan, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 47; Muhammed İkbal'in teknik ve tasavvufi anlamıyla kullandığına inandığım fakr düşüncesini ihtiva eden bir konu üzerinde çalışmaktayım. Bu konuyu daha geniş bir şekilde adı geçen çalışmada ele almayı düşünüyorum.

66 İkbal, ***Cebrail'in Kanadı***, çev., Karaca, s. 162.

67 İkbal, age., çev., Tarlan, s. 26.

68 İkbal, ***İkbal'den Şiirler: Zebûr-u Acem***, çev., Tarlan, s.167.

69 İkbal, age., çev., Karaca, s. 41.

70 İkbal, age., s. 90.

Çalışmayı, kendi elinin emeği ile geçinmeyi emreden bir dinin mensupları olan mutasavvıfların, "Dervişliği bulan kişiye bir lokma bir hırka yetmez mi" sözünü yine bir sûfî olan Muhammed Nuri Şemseddin (1280/1863) şöyle izah etmektedir: Hırkadan murad, insanlık hırkası, lokmadan murad ise, Allah Teâlâ'nın cemalidir.[71] Mutasavvıflar ömürleri boyunca çalışıp kazanmayı elden bırakmamışlar, Allah Resulünün sünneti gereği kendi servetlerini fakirlere sarfederek, manevi fakrın yanı sıra maddi fakirliğe de talip olmuşlardır.

Günümüz insanı fakr noktasında tasavvufi düşünce ile mistisizmdeki dünyadan kaçış anlayışını birbirine karıştırmaktadır. Tasavvufî düşünce, insanı maddeden koparmamakta bizatihi maddi âlemle içiçe yaşamaya sevketmekte, ancak böyle bir ortamda insanların gönül âlemini maddi ihtiraslardan soyutlamayı hedeflemektedir. Bu sebeple mal mülk sahibi olmak mutasavvıfların işaret ettikleri fakra engel değildir.

Tasavvufî terminolojide fakr, insanın dünyevi şeylerden/masivâdan gönlünü arındırması, maddi açıdan fakir de olsa zengin de olsa kalbini yalnızca Allah Teâlâ ile zengin kılması halidir. Bu anlamda fakr düşüncesinin, her şeyin madde planına indirgendiği günümüzde, insanlık için onur kırıcı bir hal değil, onu onurlandıran bir huzur kaynağı olabileceğini ifade etmek mümkündür. Fakr, zahiren selbi/olumsuz bir vasıf olarak görülmesine rağmen insanı onurlandıran değerlerden birisidir. Kanaatimizce insanı en yüksek onura ulaştıracak vesilelerden birisi de deruni/hikemi fakr anlayışıdır.

71 Muhammed Nuri Şemseddin, ***Miftâhu'l-Kulûb Gönüller Açan Kitap***, haz. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1983, s. 428.

Dr. Ayşe KARAKÖSE[1]

'Onurlu İnsan İnşası İçin Rasulullah'ın Örnekliğinde Çocuk Eğitimi' Tebliğinin Müzakeresi

Müzakeremi, arkadaşımızın hazırladığı tebliği okuma boyunca oluşan düşünceler doğrultusunda yapmak istiyorum.

Tebliğ başında, insanın yaratılış aşamalarında özellikle Allah'ın- Meleklerin- Şeytanın insan varlığı hakkındaki düşünceleri ve bu eksende insana verdiği değer üzerinde durulmasını isabetli buluyorum. Çünkü insan, değerini ilkin, yaratılış amacını oluşturan değerinden ve Yaratıcı'nın onun hakkındaki düşüncesinden alıyor, sonra kendi niyet-eylem-düşünce biçimlerinden. İlkini anlamak, Allah'ın insan varlığı hakkındaki amacı, düşüncesi, melek ve şeytan basamaklarında duran varlıklar nazarındaki fikir ayrılıklarını ve sebeplerini anlamayı sağlayacağından dolayı önemlidir.

Meleklerin ve şeytanın da insana secde etmesinin emredilmesinde, aslında her iki varlığın – daha önce söz konusu olmayan- bir imtihana tabi tutulduğu, meleklerin hayatlarının bundan sonraki aşamasında kabulü, teslimiyeti seçerken, şeytanın alacağı önemli tercihin bir ömür boyu onu itaat etmeme doğrultusunda bir seçim olduğu anlaşılıyor. İnsana cennette yaşama imkânıyla birlikte yasak ağaca yaklaşmama emriyle[2] başlayan imtihan sürecinde ise, sonuçta başaramayacağı bu imtihan, ona cennetten çıkartılacağı[3] hayatı boyunca, itaat veya itaatsizlik, kabul-red gibi kararların farklı uzantılarını seçebilme etrafında dolaşacağı söylenebilir. Bu bize, insanın hayatında çok şıklı tercihleri seçebilecek bir varlıkken, melek ve şeytanın seçtikleri şıkta istikrar gösteren varlıklar olduğunu fark ettiriyor. İnsanı seçkin kılacak da tercih özgürlüğünü ahlaki iyiden yana yapabilecek olmasıdır. İnsanın bu sebeple, imtihan sürecine girmesiyle

1 Uzman Vaiz, Melikgazi-Kayseri.

2 Bakara, 2/35; A'râf, 7/19.

3 Bakara, 2/36; A'râf, 7/24.

birlikte çok tercihli dünyasında, şeytana da meleklere de fark atacak bir üstünlükte olduğunu söyleyebiliriz.[4]

Tebliğin 'İnsanın yaratılışı ve Allah'ın insana verdiği değer' başlıklı giriş kısmındaki "şeytanın isyanı karakter haline getirmesi" ifadeleri üzerinde durulabilir. İsyanı varoluş biçimi olarak seçtiğini söyleyebiliriz. Karakter ifadesi onun başlangıçtan beri isyankâr bir varlık olduğu anlamına gelebilir ki, imtihan söz konusu olmadığında o itaat eden bir varlıktı. İnsana secde etmeme tercihinden sonraki isyanının, Allah'tan bir söz almasıyla ilgili bir varoluşsal istikrar olduğu anlaşılıyor. İmtihanla karşılaşırkenki ifadelerde ayetler onu, çoğunlukla 'iblis' kelimesiyle niteler.[5] Ayetlerde İblis'in büyüklük taslamasından dolayı emre uymadığı vurguları vardır.[6] Allah, yaratılıştaki madde farklılığının üstünlük sağladığını ima bile etmez. Topraktan yaratılışın, ateşten yaratılmış şeytana, nurdan yaratılmış olan meleklere karşı üstünlük sağladığını söylemek ayetlere uygun değildir. Allah, insanı en güzel surette yarattık der, ancak insanın aşağıların aşağısına gidebilme ve iman edip salih ameller işleyebilme potansiyeliyle farklılığını vurgular.[7]

İblis'in tavrını meleklerin tavrı ile karşılaştırdığımızda, İblis'in itaate davet edilirken **herhangi bir sorusu olmadığı, direkt olarak kendi üstünlüğünü belirttiği** anlaşılıyor. Bakara suresi 30. ayette melekler 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?' şeklinde sorularıyla emri sorguluyorlar. Hâlbuki İblis'in tavrında herhangi bir hakikati öğrenme doğrultusunda sorununun olmadığı, kendi üstünlüğüne dair kesin bir hüküm verdiği[8] ve üstelik Allah'a karşı suçlayıcı bir tavırda olduğu anlaşılıyor.[9] O halde denilebilir ki, Allah **hakikati** anlamaya çalışana, sorgulayana, samimi olana **hakikati** gösterir. Sorusu olmayan ve yaşamı süresince samimiyetle öğrenmek istemeyene hakikatin ışığını göstermeyebilir de. Fakat Kur'an'ı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Allah'ın dahi, secde etme emrine uymayı tercih etmemiş olan Şeytan'a da **son yargıyı vermeden davranışının sebebini sorduğunu** görüyoruz. '**Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu**?'[10]

4 Bakara, 2/30-37.

5 Bakara, 2/ 34; A'râf, 7/11; İsrâ, 17/61; Tâhâ, 20/116.

6 Bakara, 2/34.

7 Tîn, 95/4-6.

8 "Ben ondan hayırlıyım, çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın" dedi A'râf, 7/12.

9 "Beni azdırmana karşılık yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım." A'râf, 7/16.

10 A'râf, 7/12.

Şeytan, Allah'ın ne yapmak istediğini bilen bir varlık olsa da – ki insanların yeniden diriltileceğine dair bilgisi var[11]- kibri bilgisinden üstün olması onun cennetten kovulmasına (A'râf 7/13) sebep niteliğinde olduğu anlaşılıyor.

Dolayısıyla şeytanın isyanının varoluşsal bir yönelim olduğunu söyleyebiliriz. Mazeretleri ve aldatmacaları tükendiğinde, gerçeği itiraf eden bir varlık. '...Ben sizden uzağım, çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler görüyorum. Ben Allah'tan korkarım, Allah cezası çetin olandır.'[12] diyebilen, Allah'ı kabul eden,[13] bu anlamda tamamen inkarcı bir varlık olmadığı açıktır.

Allah katında değişen, farklı olmaya başlayanların adlandırılmasının da farklı olduğu İblis-Şeytan adlandırılmasında da görülebiliyor. İmtihana tabi tutulurkenki süreçte İblis, isyanın netleştiği durumlarda ise Şeytan olarak anılması[14] Allah'ı anlamak bakımından önemlidir.

Haşr suresi 16. ayette şeytanın durumu, münafıkların durumuna benzetilmektedir. Bunun sebebi ise, şeytanın da insana inkârı telkin ettiği, öte yandan kendisinin inkar edenden, âlemlerin Rabbı Allah'tan korktuğunu göstererek uzak olduğunu söylemesine dikkatimiz çekilir. Allah'tan korkan fakat yanlışında ısrar eden, kibirlenerek kendisini gerileten adımdan vazgeçmeyen, tutarsızlığı var olma mücadelesi haline getiren bir varlıktır şeytan. Bu ayette bir yanda Allah'tan korkusu olduğunu söyleyen, ancak korkunun gerektirdiği ahlaki davranış olmadığından Allah, münafıkların durumuyla, şeytanın halini bir tutar. Allah'a inanmayan, onu inkâr eden bir varlık anlamında isyanı seçmiş değil. **Bu yüzden isyanı karakter haline getirdiği söylenemez de, imtihana tabi tutulduğundan itibaren isyanı seçtiği ve isyan ettirme karakterine büründüğü söylenebilir.** İsyan kelimesi şeytan için farklı anlamlarda değerlendirilebilir.

Melek ve şeytanın imtihan süreci doğrultusunda Âdem'in bu imtihandan geçişine Kur'an diliyle baktığımızda, görüyoruz ki o birbirine zıt şıkları tercih edebilen, bunun için özgür bırakılmış, fakat yanlış-lara düştüğünde pişman olup tevbe edebilen bir varlık.[15] Belki de melek ve şeytandan en fazla bu yönüyle ayrılmaktadır. Zira melek, önce sebebini bilmediği bir emir karşısında soru sorarak anlamaya çalışmış, şeytan

11 A'râf, 7/14. "(Şeytan) dedi ki: (Öyle ise) bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver."

12 Enfal, 8/ 48.

13 Sad, 38/79. ayette "Ey Rabbim, Öyleyse bana insanların diriltilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi"

14 Tâhâ, 20/120; Bakara, 2/34.

15 Tâhâ, 20/122.

ise soru sormadan kendi üstünlüğünü ilan etmişti.[16] Böylece **şeytan, yaptığı tercihle ebediyete kadar kötülüğü, melekler ise tercihiyle iyiliği, Âdem ise tercihlerinden dolayı iyi ve kötülüğü seçme potansiyeli taşıyan ve bu doğrultuda imtihanı bitmeyen bir varlıktır**.

Tebliğin devamında yer alan 'İnsan Allah katında neden değerlidir?' sorusunu önemli görüyorum. Yaratılış amacımızı sorguladığımızda pek çok ayetler gibi Zâriyat, 51/56. ayet bize yol gösterir. "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." O halde insan olarak, yaratılış amacımızın kulluk etmek olduğu açık. Yaratan karşısında da insanın değeri kul olabilmesi. Yine imtihan süreciyle ilgili bir kavram. Günlük yaşamda, seçenekler çoğunlukla birkaç şıktan ibaret değil. Tercihleri, tercihlerin uzantılarını, kendimiz ve başkalarının hayatlarını nasıl etkileyeceği, niyetler, hedefe ulaşmadaki araçlar gibi pek çok unsuru ciddi şekilde hesaba katarak düşünme gayretini içeriyor kulluk.

İnsanı üstün kılan, meleklerin secde etmesine sebep Âdem'in eşyanın isimlerini bilmesi. Melekler, bildirenin farkına vardıklarından Allah'a mutlak itaatı sergilerlerken, Şeytan üstünlüğün Âdem'den kaynaklandığına takılıp kalarak kibri sebebiyle, mutlak itaatı seçmiyor.[17] Bilen Âdem'se de bildiren Allahtır. Dolayısıyla üstünlüğü kabul edilecek olan, Allahtır. Melekler, bu kaynağın kastını anlayarak secde ederken, şeytan benliğine insanı koyduğu için secde etmediği fark ediliyor.

Arkadaşımız, "Onurla ilgili kavramlar ve eğitime yansımaları" başlığı muhtevasında sahabenin saadet nesli haline gelmesiyle ilgili olarak önce kendilerine gönderilen rehber ve kutsal öğreti ışığında dünya görüşlerini değiştirdikleri, sonra kendilerini keşfettikleri, iman ve yapabilme azmi-inancı yükledikleri, sonra da dinin getirdiği prensiplerle ruh güçlerini disipline ettiklerine dair bir alıntı sunuyor. Ahlakın imanla, imanın ahlakla yani pratik hayata aktarımla bütünleşmesi bu denli sıralamalı ruh hali izlemediğini düşünüyorum. İnsanın kendini tanıması, geliştirmesi hayatı, olayları, insanları, varlıkları değerlendirişine göre farklılaşır. Ruhlar bazen bir tek olayla, yaşantıyla, gözlemle güçlenirken, bazen hayatının bir bölümünde veya sonlarına doğru hikmetli bakışı kazanabilir. Kısacası hayat, önceliği sonralığı, teoride olduğu kadar pratiğe yansıtmaz. Sahabeden sahabeye de imanın gönüllere yerleşip yerleşmemesi konusunda da farklılık olduğu ayet-i kerimelerde de dolaylı şekilde vurgulanmaktadır.[18]

Hz. Peygamber'in hayatında, insanlarla iletişimdeki çabaya bakıldığında insanı onurlu-onursuz ayırımından ziyade, insan olarak gördüğü söylenebilir. "Çocuğu çocuk

16 Bakara, 2/ 30-34.

17 Bakara, 2/30-34; A'râf, 7/12.

18 Hucurat, 49/14.

olarak değil onurlu bir insan olarak görmek gerektiğinin en güzel örneğini sergilemiştir" ifadeleri üzerinde düşünülebilir. Çocuğu çocuk, genci genç, her insanı kendi yaşına göre değerlendiren, ama değer veren anlamaya çalışan bir Peygamber vardı sahabenin hayatında. Çocuğu çocuk olarak görmek, ona değer vermemek anlamını içermez elbette. İnsanı anlamak için, onun içinde bulunduğu fiziki koşullarını gören, kabul eden, anlayışlara göre konuşan, değer veren bir Peygamber'di.

Tek bir kaynaktan yola çıkarak, batı pedagojisinde çocuğu utandırmanın doğru kabul edildiğini söylemek insaflı, ilmî bir yaklaşım olmaz. Çünkü Batılının da insan olması hasebiyle bir onuru olduğunu unutmamak gerek.

Bunlara ilaveten Hz. Peygamber'den insana gösterdiği özeni veren örnekler önemli. Fakat bazı örnekler kaynak verilmeden alınmış, bazıları da dolaylı kaynaklarla belirtilmiş. Bizzat hadis kaynaklarından verilmiş olsa daha iyi olurdu.

OTURUM BAŞKANI- Ayşe Hanım çok teşekkür ediyoruz biz de.

Saat üçü yedi geçe başlamıştık ve devralmıştık bu oturumu. Tam dördü sekiz geçe benim saatim itibarıyla bitirmiş olduk. Bize öngörülen bir saatlik zaman dilimi içerisinde de tamamlamış olduk.

Ben tebliğleri ile bizi aydınlatan değerli hocalarımıza ve müzakereleri ile katkıda bulunan kıymetli hocalarımıza özellikle de bizleri baştan itibaren yalnız bırakmayan kıymetli misafirlerimize -bu baştan itibaren yalnız bırakmamayı baştan itibaren bulunanlar hangi bağlamda söylediğimi gayet iyi biliyorlar- canı gönülden teşekkür ediyorum.

Bir sonraki oturumun hayırlı, başarılı, bereketli olmasını niyazıyla sizleri Allah'a emanet ediyorum.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

8 TOPLUM VE İNSAN ONURU

OTURUM BAŞKANI

Dr. Ekrem KELEŞ
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

20.04.2013
CUMARTESİ

Dr. Ekrem KELEŞ (OTURUM BAŞKANI)- Değerli hocalarım, Toplum ve İnsan Onuru başlıklı bu oturumda üç tane önemli tebliğ var.

Ben hocalarımızın tebliğlerini okudum, kendim şahsen çok istifade ettim. Birinci tebliğde Toplum Planında İnsan Onuru Algısının Kazanılması başlıklı tebliği ile Prof. Dr. Hüseyin Peker hocamız özellikle de bugünlerde çok ihtiyacımız olan, Anayasanın yapım aşamasında çok ihtiyacımız olan önemli noktalara temas ediyor.

İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi bağlamında Musa Bilgiz hocamız insan onurunu en fazla zedeleyen asabiyet konusunu çok geniş bir şekilde ele alıyor. Tebliğde de toplumda özel ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç gruplar bağlamında sayın hocamız hakikaten toplumda en fazla onuru zedelenen on sınıf insanı tek tek ele alarak İslam'ın bunlara bakışını ve verdiği değeri anlatıyor.

Zaman kaybetmeden Sayın hocamla, birinci tebliğ ile başlayalım.

Hocam buyurun. İnşallah sürelerimizi biz de bir önceki oturum gibi süresi içerisinde tamamlarız.

1- TOPLUM PLANINDA İNSAN ONURU ALGISININ KAZANILMASI

Prof. Dr. Hüseyin PEKER[1]

A- GİRİŞ

Onur kavramı şeref ve haysiyet, vakar, saygınlık, itibar, gurur, izzet-i nefs gibi anlamlara gelmektedir. İnsanın değerini ifade eden bir kavramdır. Her insanın kendine, kendi maddi ve manevi varlığına verdiği bir değer vardır. O bu değerlere başkasının da değer vermesini ister. Başkaları değer vermeyince, saygı göstermeyince onuru kırılır, üzülür, yaralanır, başkaları değer verdiği oranda ise hoşnutluk duyar, sevinçli olur, mutlu olur. Dolayısıyla onur, saygın ve değerli bir kişiliğe sahipliği ifade eder. Kuşkusuz her insan değerlidir, onu değer verilmesi gereken bir birey olarak görmek gerekir. İşte onur, hem insanın kendine duyduğu öz saygıyı, izzeti nefsi ifade eder hem de diğerlerinin ona gösterdiği saygıyı, şerefi belirtir.[2]

İnsan başka bir gerekçeye ihtiyaç olmaksızın sırf insan olması dolayısıyla kendine saygı duyulması gereken bir canlıdır.[3] İnsan onurunu doğuştan kazanır. Ancak, insan diğer canlılardan farklı olarak akli yeteneğe ve ahlaki meziyetlere sahiptir. İnsan onuruna saygı, ona ve onun sahip olduğu değerlere saygılı olmaktan geçer. Kuşkusuz insanı insan yapan asıl onun sahip olduğu dinî, ahlaki, manevi ve insani değerlerdir. Bir Müslüman için Allah, Peygamber, Kur'an, ezan, vatan, bayrak, doğruluk, hak, hukuk, adalet ve merhamet vazgeçilmez değerlerdir. Bunlara saldırı, saygısızlık, insana ve topluma saygısızlıktır. Elbette aynı durumu, farklı inançta olan kişiler için de düşünmek gerekir. Dolayısıyla tüm insanlara karşı, onurlarını koruyan, saygılı bir tutum takınılmalıdır. Çünkü insanın kendisi bütünüyle bir değerdir.

---

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

2 TDK Türkçe Sözlük, C. II, s.1111.

3 Nihat Bulut, Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine genel Bir Bakış, ***EÜHFD***, C. XII, S. 3-4, 2008, s. 2.

Allah'ın insanı yeryüzünde halife olarak yaratması, insanı meleklerden üstün bir konuma oturtması, onu yaratıkların en şereflisi olarak sunması, insana verdiği değeri göstermektedir. İnsan sorumluluk sahibi, özgür bir varlık ve kendi iradesi sonucu Allah'a kul olmasıyla şerefli, onurlu olma vasfını kazanmıştır.

İşte biz bu tebliğde toplum planında insan onuru algısının nasıl kazandırılabileceğini, bu konuda hangi birimlere ne tür görevler düştüğünü açıklamaya çalışacağız.

B- İNSAN ONURUNU KORUYUCU TUTUM VE DAVRANIŞLAR

İnsanlarla ilişkilerde, onlara dönük davranışlarda onurlarını korumak için şu ilke ve değerlerin göz önünde tutularak hareket edilmesi gerekir:

1. Saygılı olmak, güzel davranmak, zorlayıcı olmamak
2. Sevgi göstermek, değer vermek
3. Dürüst ve samimi olmak, aldatmamak
4. İnsanları mahcup etmemek, küçük düşürmemek, güzel sözler söylemek, kaba hareketlerden kaçınmak
5. Adil olmak, ayırım yapmamak
6. Anlayışlı ve hoşgörülü olmak, dinlemek
7. Sorumluluk bilinciyle hareket etmek
8. Sabırlı olmak
9. Bağışlamak
10. Empati kurmak

Bu ilke ve değerlere göre hareket eden birey hem kendi onurunu hem de toplumdaki diğer bireylerin onurlarını korumuş olur. Çünkü onur kavramının iki yönü vardır. Biri bireyin kendi değerini, kendine verdiği değeri, diğeri de karşısındaki kişi ya da kişilere, topluma verdiği değeri gösterir. Bireyin onur algısı her ikisinin bileşkesidir ve ilk çocukluk döneminden itibaren çevresindeki kişilerle etkileşimi sonucunda oluşur.

C- TOPLUM PLANINDA İNSAN ONURU ALGISININ KAZANDIRILMASINDA ETKİN BİRİMLER

Toplum planında insan onuru algısını kazandırabilmek ve güçlendirebilmek, kuşkusuz birey üzerinde etkili olan bütün unsurların olumlu katkılarıyla mümkün olabilir. Bu noktada onurlu davranışların içselleştirilerek benimsenmesi ve insan onuru algısının kazandırılabilmesi için çocukluk döneminden itibaren başta aile bireyleri anne baba olmak üzere toplumun tüm birimlerine önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle konuyu aile, okul, medya ve yasal düzenlemeler çerçevesinde ele alıp değerlendirmek gerekir.

1- Aile

Toplumda insan onuru algısını kazandırabilmenin temeli ailede atılır. Çocuğun sadece bedensel gelişiminde değil, duygusal, ahlaki, dinî ve sosyal gelişiminde de ailenin rolü büyüktür. Aile çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde ve algı dünyasının oluşmasında önemli rol oynar. Çocuğu bireycilikten kurtararak sosyalleştirir ve ona toplumun bir elemanı olduğu bilincini kazandırır, sorumluluk duygusu aşılar.

Ailede çocuk üzerinde birinci derecede etkili olan anne ve babanın gerek birbirleriyle gerekse çocukla ilişkileri, tutum ve davranışları, onda onur algısının oluşmasında belirleyici bir etkendir. Anne babanın sevgi dolu, sıcak, çocuğa değer veren, çocuğu önemseyen, hakkını gözeten, hoşgörülü, takdir edici, güven verici, destekleyici, güzel yaklaşımları çocuğun da bunları benimsemesine neden olur. Onu öz güven sahibi, kendini ve başkalarını seven, onlara değer veren, çevresiyle iyi ilişkiler kuran, kendini kontrol eden, sosyal ilişkilerinde başarılı, sorumluluk duygusuna sahip, sabırlı ve diğerkam kılar.[4] Başkalarını küçük düşürücü, aşağılayıcı, alay edici, onur kırıcı davranışlarda bulunmasını engeller.

Buna karşılık çocuğa yeterli sevgi ve ilgi göstermeyen, düşüncelerine değer vermeyen, onu sürekli eleştiren, aşağılayan, iten, kakan, döven anne ve babalar da, çocuklarında kendi tutum ve davranışlara uygun algıların oluşmasını sağlarlar. Böyle büyüyen çocuklar, aşağılık duygusuna sahip, öz denetimi zayıf, hırçın, bencil, acımasız ve saldırgan olurlar. "Çocuklarımızı adam yerine koymazsak, onları fazla ciddiye almaz, onların açıklamalarını, görüşlerini önemsemezsek, onlar da ileride başkalarını adam yerine koymaz ya da kendileri adam yerine koymamaya devam ederler."[5]

Aynı şekilde aşırı hoşgörülü, gevşek bir tutum da çocuğun bencil, hep kendini düşünen, kendini denetleyemeyen, empati kuramayan, sorumluluk duygusu gelişmeyen, başkalarına değer vermeyen bir birey olmasına neden olur.[6] Böyle yetişen çocuklar onur kırıcı olurlar.

Anne babanın olumlu tutum ve davranışlarının yanında, çocuklar onur kırıcı davranışların neler olduğu, nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilgilendirilmelidir. Çocuklara ve gençlere hikâyelerle ve örnek olaylarla onurlu davranışın kazanımları gösterilmelidir. Aynı şekilde onur kırıcı davranışların da insanlar üzerinde oluşturduğu olumsuz sonuçlar ortaya konulmalıdır. Böylece çocuklar bilinçlendirilmiş ve kendilerine modeller aracılığıyla onur algısı kazandırılmış olur.

---

4 Hüseyin Peker, ***Zor Çocuk Yoktur,*** Timaş yayınları, İstanbul 2012, s. 68.

5 Melike Bezgin, Çocuklarımızı Manevi Değerlerle Nasıl Bütünleştirebiliriz?, ***Diyanet Aylık Dergi,*** Nisan, 2006, Sayı: 184, s. 15.

6 Peker, ***Zor Çocuk Yoktur***, s. 68.

2- Okul

Okul hayatı aile ve toplum arasında orta bir hayat, âdeta köprü görevi gören bir hayattır. Çocuklar okulda hayatın çeşitli alanlarında gerekli olan bilgiler öğrenirler, belli kurallara göre hareket edilmesi gerektiğini kavrarlar, arkadaşlık ilişkilerini geliştirirler ve sosyalleşirler.

Okulda aynı sınıfı paylaştığı çocuklarla yıllarca yaşayan, onlarla gülen, oynayan ve samimi dostluklar kuran bir çocuğun onlardan etkilenmemesi mümkün değildir.

Arkadaşlık etkisinin ötesinde okul hayatında çocuklar üzerinde arkadaşlarından daha kuvvetli etki yapan bir diğer faktör de öğretmendir. Çocukların eğitim ve öğretiminde, kazanacakları özelliklerde öğretmenin kişiliği ve meslek ahlakı oldukça önemlidir. Bütün eğitimciler öğretmenin alan ve pedagojik bilgisinin yanında kişiliği üzerinde de bilhassa durmuşlardır.

Okul hayatını düşündüğümüzde bizi derinden etkilemiş, davranışlarıyla hafızamızda iz bırakmış öğretmenler olduğunu hemen hatırlarız. Hele ilkokulda öğretmen çocuğun gözünde örnek alınacak üstün bir şahsiyettir. Onun söyledikleri doğru, yaptıkları önemlidir. 0, anne babadan da önde gelir. Her şeyi bilendir, yanılmayandır. Çocuk artık annesine babasına değil, öğretmeninin söylediğine inanır. "Öğretmenim böyle dedi" diyerek annesine babasına karşı çıkar. Bu nedenle çocuklara bilgi vermenin, dersi sevdirip çalışma alışkanlığı kazandırmanın yanı sıra, çocuğun tutum ve alışkanlıkları, ilgi ve eğilimleri, değer yargıları, kısaca kişilik özellikleri kazanmasında öğretmenin rolü büyüktür.

Özellikle ilkokul yıllarında çocuk için en büyük etken, öğretmenin kişiliği ve çocuklarla kuracağı güven ve sevgiye dayalı ilişkidir. Öğretmenin kişiliği ve gerek öğrencilere gerekse olaylara karşı tutumu, belli oranda Öğrencilerin de kişiliklerine yansır. Çünkü çocuk bu devrede öğretmenini model alarak onunla özdeşleşmeye çalışır. Bu nedenle öğretmen dengeli ve tutarlı davranışlarıyla, adaletiyle, güler yüzüyle, sevgisiyle, hoşgörüsüyle, ölçülü giyimi ve mütevazi görünümüyle öğrenciler üzerinde olumlu etkiler bırakabileceği gibi, bazı öğrencilere fazla ilgi göstererek, hırçın ve sabırsız davranarak, sınıftaki disiplini sağlamak için zora başvurarak onur kırıcı davranışlarda da bulunabilir, öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler de bırakabilir.

Çocuklar okullarda çeşitli alanlarda bilgi edinirken, bir taraftan da birçok deneyimler kazanırlar. Farklı kişilerle ilişkileri, bir gruba uyum sağlamayı, toplum yaşamının gerektirdiği fedakârlıkları, başkalarının düşüncelerine, haklarına saygı göstermeyi öğrenirler, onur algısı geliştirirler. İşte öğretmenin bu konulardaki tutumunun ve gösterdiği çabanın büyük önemi vardır.

Sınıfta sevgi temeline dayalı bir ortam oluşturan, Öğrencilerin rahatça soru sormalarını teşvik ederek onların düşüncelerine değer veren, öğrencilerin başarıları üzerinde durarak onları cesaretlendiren, kendisi haksızlık yapmayan ve haksızlıkları tenkit ederek öğrencilerde hassas bir vicdan gelişimi sağlayan, kötü ve aşağılayıcı sözler kullanmayan, adil, hoşgörülü ve sabırlı olan bir öğretmenin çocuklara iyi özellikler kazandıracağı, onların kişiliğini olumlu yönde geliştireceği, onlarda diğerlerine değer verme, haklarına saygılı olma, onurlu davranma anlayışı oluşturacağı kuşkusuzdur.

Öğretmenlerin, öğrencilerin etik olmayan, saygısız davranışlarını düzeltmeleri, onlara onurla, şeref ve haysiyetle, erdemli olmayla ilgili örnekler sunmaları, onlardaki onur algısını güçlendirecektir. Özellikle öğrenci merkezli aktif öğrenme, tartışma, grup çalışması gibi yöntemler, öğrencilerin insani değerleri geliştirilerek birbirlerine karşı daha saygılı, kırıcı olmaktan uzak, empatik anlayış kazanmalarına katkı sağlayacaktır. Bazı derslerde öğrencilerin kendi yaşadıkları, gördükleri, bildikleri olaylar anlattırılarak ya da örnek olaylar sunularak, bunların öğrencilerle birlikte analiz edilip değerlendirilmesi, eleştirel bir yaklaşımla ele alınması, tartışılıp uygun olan ve olmayan davranışların belirlenmesi, yani onur analizi yapılması öğrencilerin onur algısını olumlu yönde geliştirecektir.

3- Medya

Geniş halk kitlelerine ulaşmada ve onları şekillendirmede önemli etkisi olan medyanın insan onuru algısı kazandırmadaki rolü inkâr edilemez. Radyo ve televizyon programlarının, bilgisayar oyunlarının, gazete ve dergilerde yer alan haber ve yazıların, kitapların, insan onuru algısının oluşumunda ve değişiminde etkili olacağı bir gerçektir.

Çocuklar ve gençler üzerinde daha etkili olan medya araçlarından bazılarının etkisi kısaca şöyle belirtilebilir.

Televizyon insanın duygularına, heyecanlarına ve hayallerine hitap ederek onu etkilemektedir. Özellikle çocuğun ve gencin yavaş yavaş hayatına nüfuz etmekte ve ona belli anlayışlar, belli değerler, belli tutumlar kazandırarak onu yönlendirmektedir. Çocuk izlediği film kahramanının yerine kendini koyarak onunla özdeşleşmeye, onun davranışlarını yapmaya çalışabilmektedir.

Bir genç okuduğu bazı kitaplardan o derecede etkilenir ki, bazen roman veya hikâyedeki kahramanın üzüntüsüne ağlayarak iştirak eder. O kahraman insan haklarına saygılı, insan onurunu gözeten bir kişiyse, genç de öyle olmayı tasarlar.

Bazı gazetelerde, işlenen suçlar gibi olumsuz örneklerin çokça yer alması, çocuklardaki ve gençlerdeki taklit eğilimi nedeniyle onlarda da benzer davranışları yapma, suç işleme arzusu uyandırabilmektedir.

Sanal âlemde bir bilgi ve iletişim aracı olarak günümüzde mesaj, program, dosya gibi unsurlarıyla bilim, ticaret, müzik, kültür vs. hemen her alanda kullanılan internette bazı çocuklar ve gençler dünyada karşılığını bulamadığı tutkularını ve toplum içerisinde ortaya koyamadığı arzularını sanal dünyada yaşamaktadırlar. Bu sanal âlemin onların onur algılarını etkileyeceği kuşkusuzdur.

Dolayısıyla medya dakişiler arasında meydana gelen onur kırıcı tutum ve davranışlar eleştirel bir kurguyla verilmelidir. Onurlu davranışlardan ise övgüyle söz edilmelidir. Bütün yapım ve programlarda insan haklarını, insan onurunu koruyucu bir yaklaşım sergilenmelidir.

4. Yasalar

Hukuk devleti insan haysiyetinin koruyucusudur.[7] Pek çok ülkenin mevzuatında ve Ülkemiz anayasasında, her vatandaşın onurlu bir hayat sürdürme hakkına sahip olduğuna vurgu yapılır. Anayasamızın başlangıç maddesinde bu husus şu şekilde yer alır: "Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine sahip olduğu;"

Demokratik ülkelerde insan haklarının temelini insan onuru oluşturur.[8] İnsan onurunun bütün toplumsal yapılanmalara ve devlete karşı yasalarla korunması gerekir. "İnsanı eşya konumundan çıkarıp ahlaki ve akli özerkliğe kavuşturan ve böylece bireyi dış dünyada bağımsız kılan şey insan onurudur."[9]

Başkalarının özgürlüklerine ve temel insan haklarına engel olmadığı sürece bireyin bir davranışta bulunmaya zorlanması, onur kırıcı bir uygulamaya maruz kalması yasalarla engellenmelidir. Böylece bireyler hem onur kırıcı davranışlarda bulunmaktan alıkonulacak hem de toplumun bütün fertlerinde çocukluk döneminden itibaren duyarlı bir onur algısı yerleşecektir.

Bu nedenle yasalarda yer alan onur kırıcı engellemeler, örneğin bir Müslüman kadının istediği halde başörtülü olarak çalışamaması kesinlikle kaldırılmalıdır. Düşünebiliyor musunuz, bir din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni sorulduğunda, başörtüsünün dinin bir emri olduğunu söyleyecek, fakat kendisi başörtülü olarak derse giremeyecek. Böyle çelişkili, böyle onur kırıcı uygulamalar, demokratik, laik kurallarla,

7 V. Ö. Özbek vd., ***Ceza Muhakemesi Hukuku***, Seçkin Yayınevi, Ankara 2008, s. 52.

8 Orhan Aldanmaz, İnsan Onuru Işığında Kişisel Özerklik ve Yerellik İlkesi, ***EÜHFD***, C. XIV, S. 1-2, 2010, s.84.

9 Aldanmaz, agm., s. 88.

insanlıkla bağdaşmaz. Bir kadının okula ya da işyerine kadar başını bağlayıp, okulda ya da işyerinde başını açmak zorunda bırakılması ne kadar onur kırıcı bir uygulama. Kadın ya da erkek, "ya dinî inancın ya da yasalar" şeklinde bir çatışmaya sokulmamalıdır. Laikliğin Devlete yüklediği bir görev de insanların inançlarını serbestçe yaşayabileceği, inançlarından dolayı kınanmayacakları, engellenmeyecekleri, baskı görmeyecekleri bir ortam oluşturmasıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İnsan onuru algısının kazanılması ve güçlenmesi, insanlara, insanların değerlerine saygı, ailede başlayan ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte başta aile olmak üzere toplumun bütün birimlerinin az çok etkisi vardır. İnsan onuruyla yaşar. Onun onurunu zedelerseniz, insanlığını zedelemiş olursunuz.

OTURUM BAŞKANI- Prof. Dr. Hüseyin Peker hocamıza çok teşekkür ediyorum. Zamanı da hocam çok iyi kullandı ve hakikaten tebliğin muhtevasını da çok müşahhas bir şekilde aktarmış oldu. Kendilerine çok teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun.

İkinci tebliğcimiz Prof. Dr. Musa Bilgiz hocamız. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hocam buyurun.

2- İNSAN ONURU VE EVRENSEL KARDEŞLİK İLKESİ

Prof. Dr. Musa BİLGİZ[1]

"Hayatta her şey olabilirsin;

fakat önemli olan hayatın içinde "insan" olabilmektir."

(Şemsi Tebrizi)

GİRİŞ

Kur'an, fert ve toplumu dünya ve ahirette mutluluğa ulaştırmak için sadece emirler ve yasaklar koymaz, o insanı "insanlaştırmanın" yollarını da öğretir. İnsanın hayvanlardan farkı, temelde kendi varlığının bilincinde olması, Yaratıcı'sını tanıması ve diğer insan ve varlıkların haklarına gösterdiği duyarlılıkla ölçülür.

Kur'an, mutlak hakikatin evrensel ve ebedi abidesidir. O, getirdiği ilkelerle ideal bir insan ve İslam topluluğunu oluşturmayı hedefler. Kur'ani ilke ve erdemler, insanlığın bilgi ve tecrübesinin hiçbir zaman ulaşamayacağı bir medeniyet projesinin temel düsturlarıdır. İnsanlık, bu medeniyetin değerlerinden ilham aldıkça büyür, gelişir, üstünleşir ve yücelir. Ondan uzaklaştıkça, küçülür, alçalır ve çürür.

Kur'an, ruhları köreltip aç bırakan, vicdanları silik hale getiren, kalpleri hakikatten uzaklaştıran anlayışların yaygınlaştığı; küfür ve tuğyanın arttığı, insan haklarının hiçe sayılıp çiğnendiği, zalimin itibar gördüğü bir çağda sahneye çıkıp hakikatin ışığını gönüllere yerleştirmek suretiyle, en köklü ve en faydalı bir medeniyetin kurucusu olmuştur.[2]

Kur'an'ın insanlığa en büyük ve en asil katkılarından biri de getirmiş olduğu ***"Evrensel Kardeşlik"*** ilkesidir. Kur'an, insanlığın evrensel kardeşliğinin temelini atarak her türlü ırk ve renk ayrımını, hatta insanların birliğini ve dayanışmasını engelleyen coğrafî engelleri kaldırmayı hedeflemiştir.

---

1 Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

2 Celal Yıldırım, ***İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri,*** İzmir 1986, XII, 6132-6134.

Kur'an'ın temel işlevi, insanlar arasındaki ilişkileri, adalet, merhamet, sevgi ve saygı gibi ahlaki ve insani esaslar üzerinde yüceltmek, yaşanılan hayatta zulüm ve hukuksuzluktan eser bırakmamaktır. Kur'an'a göre Yüce Allah, bir ırkın veya coğrafyanın, hatta sadece İslam'a inanan kişilerin Rabbi değil, görünen ve görünmeyen, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün âlemlerin Rabbi'dir. Allah hiçbir ırkı köle, diğer ırkı ise efendi olarak yaratmamıştır. Kur'an'ın hiçbir yerinde sınıflı, imtiyazlı bir toplum veya milletten bahsedildiğine dair en küçük bir eser yoktur. İslam inancında, maddi veya manevi derecesi ne olursa olsun hiçbir insan, ırk, renk, cinsiyet, millet veya yaşadığı coğrafya sebebiyle, kendini üstün görme ve diğer insanları aşağılama hakkına sahip değildir.

1. İNSAN ONURU

İnsan onuru, hem insan haklarını ve hem de insanın şeref ve haysiyetini ifade etmektedir. Hayat ve varlıklarla ilgili bütün hususlarda olduğu gibi, insana, onun değer ve şerefine dair bize en gerçekçi ve kuşatıcı bilgileri sunan kaynak da, son ilahî kitap olan Kur'an'dır.[3]

İnsan, onurunu, değerini, şeref ve haysiyetini bir başka ifadeyle yüceliğini, doğuştan yani Allah'ın bir armağanı olarak kazanmıştır. Bu yüzden onur, şeref ve değer, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir. İnsanın öz değerini ifade eden insan onuru, bütün hak ve özgürlüklerin temeli sayılır.[4]

İlahî kitap ve peygamberlerin gönderiliş gayesi, toplumları, insan onurunu yok eden davranışlardan kurtarmak, onlara dünya ve ahirete yönelik sorumluluklarını öğretmektir. Bütün semavi din ve peygamberlerin ortak ve temel hedefleri vardır. Bu ortak ve temel hedefler, insan ve toplumun mal, can, nesil, akıl, dinî esas ve değerlerini muhafaza etmektir. Bütün peygamberler, bu toplumsal faydalar için gayret göstermişlerdir. Bu esaslar, peygamberlerin getirdikleri bütün dinlerde kutsaldır. (Şura, 42/13)

İnsan, Yüce Yaratıcı tarafından kendisine bahşedilen birtakım nitelikler ve güzellikler sayesinde yaratılış yönünden mükemmeldir; ama en mükemmel varlık değildir. İnsan, kötü arzularına uymayıp Allah'ın gösterdiği doğrultuda hareket ederse, meleklerden de üstün bir seviyeye çıkabilmektedir. Fakat Allah'ı tanımayan ve O'nun buyruklarına uymayan insanlar, Kur'an'ın belirttiği gibi hayvanlardan daha aşağı seviyeye düşebilmektedir.[5] Yani insanın yaratılış yönünden mükemmelliği, onun davranış açısından da güzelliği anlamına gelmez. Unutulmaması gereken husus, insanlardan

3 Sadık Kılıç, "İnsan, Fücûr ile Takvâ Ritimleri Arasında Bir Damla Endişe!", Erzurum 1999, s.1

4 Oğuz Şimşek, ***Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması,*** İzmir 1999, s. 78, 46, 65.

5 A'raf, 7/129; Furkan, 25/34, 44; Kasas, 28/50

iman edip salih amellerde bulunanlarla, bu nitelikten uzak olanların farklı farklı derece ve mertebelerinin olduğudur.[6]

Şayet bu yüzyılda, aydın kimselerin fikir birliği içinde benimsedikleri değerleri sıralayacak olsaydık şunları söyleyebilirdik: Eşitlik ve insanların kardeşliği, eğitim ve bilime değer verme, dinî müsamahanın uygulanması, kadının insan değeri ve erkekle olan kişisel eşitliği, her türlü sömürü ve köleliğin ortadan kaldırılması, emeğin değeri, insanlığın aynı kaynaktan geldiği, ırk ve renk ayrımının olmaması ve adaletin evrensel bir değer olduğu gerçeği... Günümüz insanının bu asil gayretlerini oluşturan bu maddelerin her biri, Kur'an'ın çeşitli emir ve öğütleriyle on dört asır önce tam anlamıyla açıklanmış ve İslam Peygamberi ve arkadaşlarının yaşamış olduğu hayat ile de örneklendirilmiştir.

Kur'an'a göre, bütün insanlığın kaynağı, kökü aynı olduğu gibi,[7] her insan aynı fitrat kanunu üzere yaratılmıştır. Bu durum insanın özel değerini ve daha yaratılış itibarıyla onurlu kılındığını göstermektedir. Hristiyanlıkta doğuştan günahkâr olarak dünyaya gelen insan anlayışına karşı, İslam'da, "fıtrat" yani yaratılıştaki üstün ilahî nitelikle donatılmış insan anlayışı esastır. (Rum, 30/30) Allah, her varlığı kendi yaratılışındaki amaç ve hikmete uygun niteliklerle donatmış, onları daima iyiye ve güzele doğru yönlendirerek, her şeye hedefini ve yolunu göstermiştir. Bu manada Kur'an, insan onurunu, yaşama hakkını ve özel hayatın dokunulmazlığı da dâhil olmak üzere bütün beşerî ilişkileri en ince ayrıntılara varıncaya kadar koruyan ***"en güzel söz, en güzel ilkeler"*** kitabıdır.

Yüce kitabımız Kur'an, insanı sadece değerli kılmak veya onun hak ve onurunu belirlemekle kalmamış, onun bu onurunu korumaya yönelik çok önemli ilkeler ve evrensel hükümler de belirlemiştir. Doğru sözlü olmak, emanete riayet, iyilik ve yardımlaşma, adalet, merhamet, sevgi, saygı, ahde vefa, affetme, akrabalara iyi davranma, güzel ve tatlı konuşma, özel hayatın gizliliği, haksızlık etmeme, ayıpları araştırmama, gıybet yapmama gibi değerler bunların bazılarıdır.[8] Aslında İslam'ın ahlaki değerlerinin tümü, insan onuruna gösterilmesi gereken saygıyla ilişkilidir.

İnsan hak ve onuruna verilen değere ilişkin Peygamberimizden bazı örnekler vermeyi uygun görüyoruz: Ebu Zerr'in rivayetine göre Resulullah ona, nerede olursa

6 En'am, 6/132; Ahkaf, 46/39; İnsan, 76/1-2; Leyl, 92/4.

7 Nisa; 4/1; Araf; 7/189; Hucurat, 49/13.

8 İslam'da insani ve evrensel ahlaki değerler hakkında geniş bilgi için bk. Celil Kiraz, ***Kur'an'da Ahlak İlkeleri -Tevrat, Zebur Ve İncille Mukâyeseli Bir Çalışma-,*** Bursa 2005; Durmuş Ali Karamanlı, ***Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitâbının Tabiatı,*** Ankara 2008.

olsun Allah'tan korkmasını, iyilik yapmasını, insanlara şefkatle muamele etmesini ve böylece günahlarının temizleneceğini söylemiştir.[9]

Bir başka hadiste ise şu konulara dikkat çekilmektedir: *"... Kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini hor görmesi yeter. Her Müslümanın kanı, malı ve namusu diğer Müslümana haramdır. Allah, sizin bedenlerinize ve suretlerinize değil, ancak kalplerinize bakar."*[10]

2. İNSANLIĞIN EVRENSEL KARDEŞLİĞİ

Allah, ilk insan Hz. Âdem'i yarattığı zaman ona gerçeği öğretti ve ona doğru yolu gösterdi. Hz. Âdem'in nesli, uzun süre onun yolunu takip etti. Hepsi de tek bir ümmetin mensubuydu. Sonraları, bazısı yeni yollar izlemeye ve yeni dinler icat etmeye başladılar. Gerçekte bütün insanlar, zihinsel ve ruhsal yaratılış itibarıyla Allah'ın varlığını, birliğini ve sınırsız kudret ve egemenliğini kavrayabilecek bir yapıda yaratılmışlardır. İnsanı bu temel kavrayıştan uzaklaştıran bütün eğrilikler, aslında, onun doğuştan getirdiği yetenek ve yatkınlıklara zamanla yabancılaşmasından doğan zihnî karışıklıkların ürünüdür.[11] Ve onlar bunu, gerçek kendilerine tamamen gösterildiği hâlde böyle bir yola tevessül ederek yaptılar. Yanlış yola sapan bu insanları tekrar "doğru yol"a davet için peygamberler gönderildi. Onlar, yeni dinî topluluklar tesis etmek üzere değil, ilk insanın yeryüzündeki hayatiyetiyle başlayan Allah'ın vahyettiği ilk dine onları geri çevirmek için gönderildiler. *"İşte bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin.* (Ama insanlar) *işlerini aralarında parçaladılar* (Allah'tan gelen dini parça parça ettiler, ayrılığa düştüler)*; hepsi* (sonunda) *bize döneceklerdir."* (Enbiya, 21/92-93)

Başlangıçta, insanlık tek bir aileydi. İnsanlar çoğaldıkça yeryüzünün değişik bölgelerine dağıldılar ve aralarında farklılıklar doğdu. İnsanın düşünce hayatı daha da karmaşık hale geldi. İnsanların duyusal kapasitesi ve bireysel ihtiyaçları da daha fazla farklılaştı; düşünce ve menfaat çatışmaları öne çıkmaya başladı. İnsanlık, hayat görüşü ve ahlaki değerleri açısından "bir tek topluluk" olmaktan çıktı. İşte ilahî rehberlik bu aşamada zorunlu hale geldi. *"Bütün insanlar bir tek ümmet idi. Aralarında ihtilâflar başlayınca, Allah onlara içlerinden müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Onların beraberinde, insanlar arasında hükmetmek için, kitap ve hikmeti gönderdi ki, ihtilâf ettikleri konularda aralarında hükmetsin."* (Bakara, 2/213) Yunus suresinde ise şu ifadeler yer alır: "*İnsanlar, bir tek ümmetten başka bir şey*

9 Afzalurrahman, *Siret Asiklopedisi*, İstanbul, I, 44.

10 Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Birr, 30-32.

11 Ebu'l-Ala Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an,* İstanbul 1995, I, 167; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı,* İstanbul 1996, I, 394 (Dipnot: 28).

değildi, sonradan ayrılığa düştüler...” (Yunus, 10/19) Bu ayetler, insanlığın başlangıçtaki birliğini teyit etmektedir.

Peygamberlerin izinden gittiğini iddia edenler, zamanla tevhidin özünden ayrıldılar ve korkunç bir taassubun pençesine düştüler. Aralarındaki bu birliği parçalayıp, dinî görünüm adı altında, birbirlerine düşman farklı din, mezhep ve topluluklara ayrıldılar! Öyle ki, her grup, kendi kültürü, örf ve âdetleri, hurafeleri ve taassuplarıyla şekillendirdikleri öğretinin, mutlak hakikat olduğunu iddia ettiler. Bununla da kalmayıp her grup, kendi elindeki uydurulmuş din ve kitapla övünür ve yetinir hale geldi. (Mü’minûn, 23/52-53). Yani insanlığın evrensel kardeşliği, barış ve İslam’ın temeli olan Allah’ın birliği inancı, insanlığın ilk yaratılışında var olan ve Hz. Âdem’den itibaren insanoğullarının fıtratlarına aşılanmış bulunan ezelî ve mutlak bir temeldir.[12]

Bu ayetlerden de açıkça anlaşılabileceği gibi insanlık aynı ana babadan gelen, aynı Allah’a inanan ve şahsi olduğu kadar sosyal faaliyetlerinde de doğruluktan, gerçekten ve adaletten sapmayan tek bir ümmetti. Daha sonraları bazıları, batıl arzu ve isteklerini, mutlak doğruluk ölçüsü kabul ederek onlara tapmaya başladılar. (Furkan, 25/43) Şimdi daha iyi anlaşılıyor ki, bütün insanlık ırk, renk, dil, inanç ve kültür farklarına rağmen aslında tek bir ümmettir. Bundan dolayı bütün kavimlere ve uluslara yani insanlığa eşit saygı ve adaletle muamele edilmelidir. Bu, Hz. Muhammed’in getirdiği dinin ve ahlaki değerlerin temel hedeflerinden biridir.

İnsanlığın birliğini sağlayacak manevi ilke, İslam’a göre, hak idealine duyulan sadakattir. Hakka dayanan bir toplumun kurulmasının gerekliliği konusunda Kur’an’da sayısız referans mevcuttur. Çocuklarımız, akrabalarımız ve yakınlarımız zarar görse bile, her halükârda hakkı korumak zorundayız. Kur’an, hakkaniyete dayanmayan bir ölçüyü kabul etmez, her millet ya da topluluğa hak ettiği verilmelidir. İslam, bütün kudretin Allah’a ait olduğunu ve iktidar sahiplerinin bunu, kendileri için değil, Allah’ın İsmini ve O’nun gösterdiği hedefleri yüceltmek için kullanmalıdır.

Bir gün Peygamberimiz, ashabıyla birlikte Mescid-i Nebevi’de sohbet ederlerken bir bedevi gelir. Muhtemelen Hz. Peygamber’e bir şeyler soracaktır. Fakat bu adam, gidip zemini toprak olan mescidin bir tarafına idrar yapmaya başlar. Oradakiler, dur, yapma diyerek adama engel olup onu dövüp mescitten uzaklaştırmak isterler. Allah Resulü: “Adamı bırakın, ihtiyacını gidersin.” buyurur. Adam, ihtiyacını giderdikten sonra Resulüllah ashabına: “Gidin bir kova su getirip idrarın üzerine dökünüz; su, o pisliği alıp götürür, orası da temizlenir” buyurur. Ashaptan birine de o bedeviyi çağırmasını ister. Bedevi yanına gelince dizlerinin dibine alıp oturtur. Gayet yumuşak bir dille mescidin fonksiyonunu ona şöyle anlatır: “İdrar ve pislik cinsinden şeyler bu

12 Elmalılı Hamdi Yazır, ***Hak Dini Kur’an Dili,*** İstanbul 1971, II, 744.

mescitlere yakışmaz. Buralar, ancak, Allah'ı anmak, namaz kılmak ve Kur'an okumak için yapılmıştır." Adam, yaptığı hatayı anlayarak mahcubiyet içinde kalkıp gider. Bu örnek olay, Hz. Peygamber'in insan onuruna verdiği değeri gösteren çok çarpıcı bir sahne olarak kaynaklarımızda yerini almıştır.[13]

Kur'an, insanlara, ana-babalarının ve yaratıcılarının tek Allah olduğunu ilan etti. Dolayısıyla, insanlar ve milletler arasında ayırım yapmak için hiçbir sebep olmadığını bildirdi: ***"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinize karşı gelmekten sakının..."*** (Nisa, 4/1) Bu ayet, ***"Evrensel Kardeşlik"*** anlayışına iki yönden destek verir. Birincisi, kâinatın ve insanlığın yaratıcısı tektir. Bundan dolayı bütün insanlık, terbiye edici ve hüküm koyucu olan, hükmünü de her zaman yürüten Allah'a bağlıdır. Bütün varlıklar madden ve manen bir birlik içindedir. Aralarında görülebilecek her türlü ayırım ve bölünme yapaydır, bunlardan vazgeçilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, köken itibarıyla bir ana-babadan geliş, biyolojik ve hissî bir bağın varlığını ortaya koymaktadır. Bu vakıa da, her ne suretle olursa olsun, insanların birbirlerine karşı bir üstünlük veya ayrıcalık gerekçesi bırakmamaktadır.

Batılı bir yazar, bu konudaki gözlemlerini şu ifadelerle açıklar: "İslam'ın bir diğer ilkesi, ona bağlı olanlar için bir onur kaynağı durumundadır. Bu da, bütün üyelerini bir tek bütüne bağlayan kardeşlik duygusudur. İslami kardeşlik, tek başına gerçek bir başarıdır. Bu ilkenin camideki yansıması, gerçekten büyük bir zafer parlaklığı gösterir. Dilenci, çöpçü ve prens yan yana ibadet ederler orada".[14]

Resulullah'ın Medine'de köle veya asil olmalarına bakmaksızın muhacirle ensar arasında yaptığı kardeşlik antlaşması, bütün Müslümanları aynı ailenin fertleri saymanın bir tezahürüdür. "Kardeş kılma" denilen bu olay esnasında, köle kökenliler ile hürler kardeş ilan edilmiştir. İslam, bu öğretisiyle renk, ırk, dil, soy, ülke ve milliyet ayrımlarının olmadığı evrensel bir kardeşlik tesis etmiştir. Bütün insanlar, yaratıcıları ve terbiye edicileri bir tek ilah olan Allah'a iman bağıyla bağlanmışlardır. (Enbiya, 21/108) Bu kardeşlik kavramı, İslam'ın en ulvî ve asil sosyal birlikteliği sağlayan bir idealidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu evrensel, manevi, ahlaki ve sosyal davranış prensiplerini hayatında bütün detayı ve örneğiyle gözler önüne sermiş ve böylece evrensel dünya toplumuna giden yolu başlatmıştır.[15]

---

13 Buhârî, Vudû, 57; Müslim, Tahâret, 98-100.

14 Ebu'l-Fazl İzzeti, ***İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş,*** İstanbul 1984, s.185.

15 İslam'ın insana verdiği değer hakkında geniş ve oldukça faydalı bilgi için bk. İzzeti, ***İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş,*** s.150-203 .

Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Allah'ın hükümranlığını, son ilahî mesajını tanıma ve güzel amellerde bulunma, evrensel kardeşliğin bir mensubu olabilmenin ve cennete kavuşmanın iki şartıdır. (Nahl, 16/97)

İslam medeniyeti, haksız yere bir insanı incitmeyi, Peygamber'i hatta Allah'ı incitmekle eş değer olarak görmektedir. Onun için âlimlerimizden biri şöyle demektedir:

Felekde hasılı insan isen bir cânı incitme

Günahkâr olma fahr-i âlem-i zî-şânı incitme.

Aynı âlim bir başka dizesinde ise insanlık âlemine şöyle seslenmektedir:

Sakın incitme bir canı

Yıkarsın arş-ı Rahman'ı. (Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi)

Bu ifadelerde haksız yere bir insanı incitmek, Allah'ın arşını yıkmak ve O'na karşı saygısızca davranmak olarak nitelenmiştir. Şunu ifade etmek gerekir ki hiçbir din ve medeniyet, insan onurunu koruma ve saygı gösterme konusunda böylesi bir duyarlılığı ifade edebilecek ilke ve uygulamalara sahip değildir.

3. İNSAN ONURUNU VE KARDEŞLİĞİ YIKAN FİTNE: IRKÇILIK

Günümüzde, her türlü ayrımcılıkla parçalanmış, milliyetçilik adındaki sahte anlayışın bedbaht kıldığı bir dünyada, insanlar arasındaki kardeşliğin temelini ancak manevi bir ilke atabilir. Bunun renk, ırk ya da doğuştan üstünlük anlayışlarıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu manevi ilke, insanlığı, insan olma vasfıyla; sahip olduğu mal, makam ve milliyetiyle değil, kim olduğu yönüyle birliğe kavuşturur.

Hiç şüphesiz insanın şeref ve haysiyetine zarar veren hususlardan biri ırkçılıktır. Irkçılık, belli bir ırkın doğal üstünlüğünü savunan teori ve görüştür. Irkçılık, kendi kavminden, kabilesinden olanlara ayrıcalık tanımak, onları daha üstün görmek, diğer insanlara adaletsizlik etmek, başkalarını küçük ve değersiz görmektir. Irkçılık, toplumlar arasındaki birlik ve dayanışmayı yok etmesi, zulüm ve sömürüye neden olması, bir ırkın üstünlüğünü iddia ederek diğer ırkları aşağı görmesi yüzünden İslam tarafından kesin biçimde yasaklanmıştır. Irkçılık, insanlık tarihi içinde uzun bir geçmişe sahiptir. Eski Yunan, Roma, Mısır, Hint, İngiliz, Alman, Amerikan, Fransız ve İspanyol gibi toplumlarda egemen uluslar, kendilerinin doğal üstünlüklerine inanır, kendilerinden olmayan ulusları ikinci sınıf insan, dolayısıyla köle ve hizmetçi olmak üzere yaratılmış topluluklar olarak değerlendirirlerdi. İsrailoğulları yani Yahudi toplumunda ise ırkçılık, dinî bir nitelik kazanmıştır. Onlar kendilerinin seçilmiş millet, diğer insanların ise onlar için yaratılmış köleler olduklarına inanmaktadırlar. İsrailoğulları, İslam'ın tebliğ

edildiği dönemde, sadece kendi uluslarından olmadığı için Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini bilerek kabul etmemişlerdir.[16]

Başta İngiliz, Fransız ve Portekizliler olmak üzere Avrupalı tüm sömürgeciler, Asya'da, Afrika'da, Hindistan ve Uzak Doğu'da sömürgeleştirme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. ABD'de ise ırkçılık,[17] önceleri katliam ölçüsünde Yerlilere, daha sonra da Siyahlara yöneldi. Irkçılık, günümüzde başta ABD olmak üzere tüm Avrupa[18] ve diğer bir çok dünya ülkelerinde varlığını sürdürmekte; özellikle ırk ayırımının yasal olarak sürdüğü Güney Afrika ile İsrail'de en katı ve acımasız biçimiyle egemenliğini yürütmektedir.

Batılı insanın ırkçılık konusundaki inanç ve uygulamaları genellikle şu cümlelerde ifade edildiği şekilde tezahür etmiştir: "Renk farkı, birbiriyle bağdaşamaz olan iki hayat tarzının, barbarlıkla uygarlığın, Paganizmle Hristiyanlığın fiziki dışa vurmasından başka bir şey değildir… Bu başından beri böyleydi, bugün de böyledir."[19] Yani Avrupalılar, kendi ırklarından olmayanları barbar, kendilerini de uygar olarak tanımlamaya devam etmektedirler.

Dünyadaki barışı yok eden dâhili bölünmeler ve ayrılıklar, insanlığın, kendi yaratılışındaki yüce hakikatin yani hepimizin Allah tarafından yaratıldığının ve O'na döneceğimizin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Irk konusunda büyüklük taslamak da Kur'an tarafından tasvip edilmemektedir. Hz. Peygamber, bütün insanlığın Âdem'den ve Âdem'in topraktan yaratıldığını söylemiştir. Şeytan ise, "insan topraktan yaratılmıştır, hâlbuki ben ateşten yaratıldım" demiştir. Kur'an, bu türden bir dışlama anlayışını yani bazı toplulukların kendi damarlarında akan kanın üstünlüğü ve yüceliği iddiasını kesinlikle reddetmiştir. İslam, insanlığı kan birliği ya da coğrafi yakınlık anlayışına karşı uyarmıştır. İslam'a göre yalnızca muttaki olan, yani kendini denetleyen, Allah'ın kanunlarına tabi olan kişi üstündür.[20] Bunun ötesindeki şahsi yaşantının bütün diğer olayları sahtedir ve hiçbir anlam taşımaz. Modern dünyada insan onuruna

16 Bakara, 2/146; En'am, 6/20.

17 Amerikalıların yerlilere uyguladığı soykırım hakkında geniş bilgi için bk. Roger Garaudy, ***İnsanlığın Medeniyet Destanı,*** İstanbul 2007, s.147-164.

18 Geniş bilgi için bk. Fatma Yılmaz, ***Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı,*** Ankara 2008; Mesut Karaşahan, ***Irkçılık Cehennemi,*** İstanbul 2010; Robert Miles, ***Irkçılık,*** İstanbul 2000; Alâeddin Şenel, ***Irk ve Irkçılık Düşüncesi,*** Ankara 1993; Sinan Özbek, ***Irkçılık,*** İstanbul 2003; Steve Fenton, ***Etnisite Irkçılık, Sınıf ve Kültür,*** Ankara 2001; François Fontette, ***Irkçılık,*** İstanbul 1988.

19 François Fontette, ***Irkçılık,*** s. 118.

20 Nisa, 4/1; Hucurat, 49/13

vurulan en büyük darbelerden biri olan ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmanın onur ve övüncü en başta sadece İslam'a aittir.[21]

İslam'a göre ırk öğesi, insanlara doğal bir üstünlük sağlamamaktadır. İnsanların ırk olarak eşit olduklarını beyan eden Kur'an'a göre insanlar, doğuştan sahip oldukları tabiî özellikler ve bağlarla değil, çalışarak elde ettikleri iman samimiyetine dayanan takva ve bilgi ile gerçek bir üstünlük elde edebilirler. Kur'an'a göre bütün insanların fıtratı, yaratılış mahiyeti aynı ortak özelliklerle donatılmıştır. Bu açıdan da insanlar arası bir farklılık ve eşitsizlikten söz edilemez. Ancak doğuştan elde edilen tabi özellikler bakımından farklılıklar, toplumdaki işlerin sağlıklı olarak yürütülmesi, insanlar arası ilişkilerin gelişmesi açısından gereklidir.

İslam, zulüm ve sömürüye yol açan tüm inanç ve düşünceler gibi ırkçılığı da yasaklamıştır. Kur'an, ırkların aynı kökten geldiklerini ifade ederek, üstünlük iddialarının temelsizliğini ortaya koymuştur. Tüm insanlar ve uluslar Hz. Âdem (a.s.) ile eşi Havva'dan yaratılmıştır. İnsan toplumunun ırklara, kabilelere ayrılması da onların tanışmaları ve yardımlaşmaları amacına bağlıdır.[22] Zulüm ve sömürüye neden olacak kalıtımsal bir üstünlük söz konusu değildir. Tüm insan haklarının esası, bütün insan ırklarının eşitliğine dayanır. Kur'an ise, bunu zaten kabul etmiş bir kitaptır. İyilik ve fazilet (takva) hariç, insanlar arasındaki diğer bütün ayrılıkları silip atmıştır.[23]

İslam, ırk ve renk sorununu tartışmaya yer bırakmadan temelden çözüme kavuşturan yeryüzünün yegâne dinidir. İslam'ın en göz alıcı başarılarından biri, ırk bağnazlığının samimi Müslümanlar arasında bulunmamasıdır. Irksal ve sınıfsal ön yargılarla değersiz görülmüş, aşağılanmış kitleler, İslam'ın insan onuruna verdiği değerden etkilenmiş ve Müslüman olmuşlardır. "Diğer büyük dünya dinleriyle karşılaştırıldığında İslam'ın ayırıcı niteliklerinden biri de güçlü bir kardeşlik duygusu ve uyumla birbirine kenetlenen halkların ve kavimlerin çeşitliliğidir."[24] "Bütün ırkların fiziksel olarak bir arada yaşadığı bu biricik dünyada yokluğu apaçık hissedilen şey de işte bu kardeşlik duygusu ve uyumudur." "İslam'ın değişik ırklardan ve toplumsal geleneklerden çıkarak büyük bir inananlar toplumu yaratması, onun en kayda değer başarılarından birisidir." "İslam'ın en göz alıcı başarılarından biri de onun Arap ve Arap olmayan toplumları, geniş bir birlik ve bütünlük halinde tek bir cemaatte toplamasıdır."[25]

---

21 İzzeti, ***İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş,*** s. 264.

22 Yazır, VI, 4478-4479.

23 Fazlurrahman, ***Ana Konularıyla Kur'an,*** Ankara 1996, s. 98.

24 İzzeti, ***İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş,*** s. 243, 267.

25 İzzeti, İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş, s. 254-255.

İnsanların farklı ırk ve renklerde yaratılmaları, birinin üstün, diğerinin aşağı mertebede olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, yaratılışın bu çeşitliliği, Allah'ın yüceliği ve birliği için birer ayet, belge ve hidayet kaynağıdır. *"O'nun* (varlığının ve kudretinin) ***delillerinden biri de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır."*** (Rum, 30/22) Bu ayet, insanların bir kökten geldiklerini ama biyolojik ve kültürel yönden farklılıklara sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu durum ayette, ilahî bir taksimat ve Yüce Allah'ın varlık, birlik ve kudretini ortaya koyan bir belge ve delil olarak takdim edilmektedir. Akıl sahipleri, ayette konu edilen bu farklılıkların ilahî bir rahmet ve hidayet olduğunu düşünür ve öyle inanırlar. Bu niteliğe sahip olmayanlar ise, Allah'ın taksimatına razı olmayıp ırk, renk ve millet üstünlüğü iddiasıyla konuşup dururlar. Farklı ırk, dil, şive, ses, konuşma ve ifade özellikleri, bir taraftan insanın kendine özgü hususiyetleriyle "kendisi" olmasını sağlarken, diğer taraftan da insanların ayrı kişiler olarak birbirleriyle ilişki kurmalarını mümkün kılmaktadır. Çünkü bu farklılıklar bulunmasa ve insanlar tek tip olarak yaratılsaydı, dünyanın beşerî ilişkilere sahne olması mümkün olmaz, düzenin yerini karışıklık alırdı. Ayette değinilen bu olgu, ilim, fikir ve sanat hayatının geliştirilmesinde etkili olmakta hatta medeniyetlerin temelinde bu farklılıkların yattığı bilinmektedir.[26]

İslam'a göre ırk öğesi, insanlar arasında doğal bir üstünlük nedeni olmadığı gibi medeni bir toplumun oluşmasında da temel etken değildir. Medeni bir toplum, hayvanlar gibi içgüdüleriyle, Allah'tan gafil olarak yaşayan insanlardan değil, özgür iradeleriyle seçtikleri inanç ve idealler çevresinde toplanan insanlardan oluşur. Bu nedenle İslam toplumu, bir ırkın veya rengin değil, İslam'ı bir din, bir hayat düzeni ve biçimi olarak benimseyen insanların oluşturduğu toplumdur. Belirleyici tek etkenin inanç olduğu bu toplumun oluşmasında başka hiçbir maddi ya da manevi etkenin katkısı yoktur. Aynı inanç çevresinde birleşen insanlar, kan bağları olmasa da kardeştirler. (Hucurat, 49/10) Buna karşılık, aynı inancın paylaşılmaması durumunda, baba oğul arasında bile bir yakınlıktan söz edilemez. İman etmediği için babasının çağrısına uymayan Hz. Nuh'un oğlu, onun ailesinden sayılmamıştır. (Hud, 11/46) Aynı inancı paylaşan müminler, küfrü tercih etmeleri durumunda babalarını da, kardeşlerini de dost edinemezler. (Tevbe, 9/23) Hiçbir mümin, babası, oğlu, kardeşi ya da diğer bir yakını da olsa, Allah'a ve Peygamberine düşman olan kimseye sevgi besleyemez. (Mücadele, 58/22)

Hz. Peygamber (s.a.s.)de cahilî bir âdet olan ırkçılığı sık sık gündeme getirerek eleştirmiş ve yasaklamıştır. Veda Haccı sırasında, Veda Hutbesi olarak bilinen ünlü konuşmasında, Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyaz renklinin siyaha, siyah renklinin de beyaza bir üstünlüğü olmadığını, üstünlüğün yalnızca takvayla

26 Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, ***Kur'an Yolu***, Ankara 2006, IV, 281-286 .

yani Allah'ın emir ve yasaklarına bağlılıkla olabileceğini ilan etmiştir. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinde, Kabe'yi tavaf ettikten sonra yaptığı konuşmada, insanların ırk veya atalarını yüceltmelerine dair şunları söylemiştir: "*Sizden cahiliyye ayıplarını ve kibrini gideren Allah'a hamd olsun. Ey insanlar, tüm insanlar iki gruba ayrılırlar. Bir grup iyilik yapan, iyi olan ve kötülükten sakınanlardır. Bunlar Allah nazarında değerli olan kimselerdir. İkinci grup ise günahkâr ve isyankâr olanlardır. Bunlar da Allah nazarında değersiz olanlardır. Yoksa insanların hepsi Âdem'in çocuklarıdır; Allah Âdem'i de topraktan yaratmıştır.*"[27]

Peygamberimiz (s.a.s.), "*Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Herkes atalarıyla övünmekten vazgeçsin…*"[28] buyurarak insanlar arası kardeşlik bağlarını vurgulamıştır. Başka bir hadiste de "*Allah Teâlâ Kıyamet günü sizin soyunuzu sopunuzu sormayacaktır. Şüphesiz ki O'nun nazarında en üstününüz, kötülüklerden en çok sakınanınızdır.*"[29] demektedir.

Irkçılık, cehalet ve taassuba dayalı göz ve gönülleri kör eden manevi bir hastalıktır. Bu hastalığın boyutunu tarihte yaşanmış bir olayla örneklendirelim: Kabile taassubuna sıkı sıkıya bağlı Talha en-Nemeri isimli birisi, Yemame şehrine gelip peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan kendi kabilesine mensup Müseylimetü'l-Kezzab ile konuştuktan sonra şöyle der: "Şehadet ederim ki, sen hiç şüphesiz yalancısın, Muhammed ise doğru söylemektedir. Fakat Rebia kabilesinin yalancısı, bana, Mudar kabilesinin doğru söyleyeninden daha sevimli gelmektedir."[30] Burada ifade edilmek istenen şudur: Bizim kabileye mensup olan kişi, haksız da olsa yalan da söylese, başka kabilelerin haklı olanından ve doğru söyleyeninden daha iyidir. Nitekim bu kişi, Peygamberimizin doğru söylediğini bildiği halde, ırk ve kabile taassubuyla davranmış ve mutlak hakikati inkâr etmiştir. Bu anlayış, bağnazlık ve gericiliğin tipik bir tezahürüdür.

Mehmet Akif, Kınalızâde Ali Efendi'den şu alıntıyı yapar: "İnsan, peygamber soyundan dahi olsa, asalet davasıyla ortaya çıkmamalıdır. Zira bu davayı ispat edebildiği takdirde bir şey kazanamayacak; çünkü bütün şan ve şeref, muhterem ceddine ait olup kendi yabancı mevkiinde kalacaktır. Asaletini ispat edemediği takdirde ise, yalancı olup çıkacaktır." Konuyla ilgili bir başka örnek: Şah-ı Nakşibend'e, "*Silsile-i nesebiniz nereye varır*?" diye sormuşlar: O değerli insan, "*Silsile-i nesebiyle kimse*

27 Tirmizi, ***Tefsir,*** (sure: 49).

28 Tirmizi, ***Tefsir,*** (Hucurat Suresi, 49/13); el-Muttaki el-Hindî, ***Kenzu'l-Ummal,*** I, 452

29 Müslim, ***Birr,*** 34.

30 İsmail Cerrahoğlu, ***Tefsir Usulü,*** Ankara 1985, s.165; Osman Keskioğlu, ***Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri,*** Ankara 1985, s. 184.

bir yere varamaz" cevabını vermiştir.[31] İslam; kavmiyetçilik, cinsiyetçilik gibi, insanları birbirinden uzaklaştıran, nefret ettiren hususları ortadan kaldırıp, Müslümanları tek bir millet yapmıştır. İslam'ın bu gerçeklerinden habersiz olan bazılarının kalkıp aynı ülkede yaşayan Müslümanları kavmiyetçilik hissiyle parçalamaya hakları yoktur. İslam'da ırkçılık, kavmiyetçilik olmadığı halde Müslümanlar, kavmiyetçiliğe sarılırsa din kardeşliği ortadan kalkar ve İslam toplumunun birliği parçalanır.[32]

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanların aynı kökten geldiklerini ve üstünlüğün yalnız takva ile ölçülebileceğini belirtmekle yetinmeyerek, Allah'ın insanları ırklarına göre değerlendirmeyeceğini de ısrarla vurgular. Bir hadislerinde, ***"Allah kıyamet günü sizin soyunuzdan-sopunuzdan sormayacaktır. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız kötülüklerden en çok sakınanınızdır."***[33] buyurmuştur. Aynı anlam diğer bir hadiste de şöyle dile getirilir: ***"Allah sizin mallarınıza ve şekillerinize bakmaz; fakat O sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.***[34] Bütün bu gerçekler ve uyarılar karşısında, ırkçılık davası güden kişinin Müslümanlık iddiasının bir anlamı yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), ***"Irkçılık davasına kalkışan bizden değildir, ırkçılık üzerine savaşa girişen de bizden değildir."***[35] buyurarak böyle bir tutumun dinde yeri olmadığını ifade etmiştir.

Irkçılık, İslam dışı inanç ve değerler toplamı olan cahiliyenin temel esaslarından biridir. Hâlbuki Kur'an'a göre, insanların köklere, kabilelere ayrılmasının sebebi; tanışmaları içindir; yoksa atalarla öğünmek için değildir. Kur'an, milletleri birbirine düşman ettiği ve yıktığı için ırkçılık davasını şiddetle reddetmiştir. Kur'an'a göre insanlık âlemi, değişik topluluk ve kabilelerden müteşekkil olarak yaratılmıştır ***"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız O'na karşı derin bir sorumluluk bilincini taşıyanınızdır."*** (Hucurat, 49/13) Kur'an bu ayetiyle bütün insanlığın kardeşliğini vurgulamaktadır; ırkların veya toplumların üstünlüğünü değil. İnsanların "kavimler ve kabileler"e dönüşmesi, görünürdeki farklılıklarının ardındaki temel insani birliği/birlikteliği anlama ve takdir etme eğilimini azaltmayı değil, tersine bu eğilimi arttırmayı amaçlamaktadır. Biyolojik orijindeki bu eşitlik, bütün insanlar için geçerli olan insan onurundaki eşitliğe işaret etmektedir. Yani, hepiniz birbiriniz üzerinde hiçbir kalıtımsal üstünlüğe sahip olmadan tek bir insanlık ailesine mensup

---

31 Sebilu'r-Reşad, c. VIII-I, sayı: 192-11, s. 193-194; Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri, Ankara 1991, s. 35; İsmail Hakkı Şengüler, Açıklamalı Mehmed Akif Külliyatı, İstanbul 1992, IX, 61

32 Sebilu'r-Reşad, VIII-I, Sayı: 198-16, s. 293-294.

33 Müslim, ***Birr***, 34.

34 Müslim, ***Birr,*** 33; İbn Mâce, ***Zühd,*** 9.

35 Müslim, ***İmare,*** 53, 54, 57; Ebu Dâvud, ***Edeb,*** 121; İbn Mâce, ***Fiten,*** 7.

olduğunuzu bilmeniz için farklı ırklar halinde yaratıldınız. Bu, önceki iki ayette geçen (Hucurat, 49/11, 12) insanların birbirlerinin onurunu koruma ve gözetmeleri tavsiyesi ile de bağlantılıdır. Ve bunun karşılığında da bütün ırkçı, kavmiyetçi veya kabilevî ön yargılar ve taassup kınanmıştır.

İslam her şeyden önce insanların doğuştan eşitliği ilkesini getirmiştir. Kur'an, insanların birbirlerine karşı doğuştan hiçbir üstünlüğe ve imtiyaza sahip bulunmadıklarını, eşit hak ve imkânlara sahip olduklarını, bunları en iyi şekilde kullanarak Allah nezdinde bir değer ve itibar kazanabileceklerini ifade etmektedir. Buna göre ırk, renk, soy, cinsiyet ve vücut yapısı gibi ferdin iradesine bağlı olmayan hususlar, üstünlük ölçüsü ve övünç vesilesi olamaz. İnsanların ve toplumların iyilik ve üstünlükleri, yalnızca inançlarına, yaşama biçimlerine bağlıdır. Yani Allah'ın emirlerine uyma, yasaklarından kaçınma konusundaki titizliklerinden kaynaklanır. (Hucurât, 49/13) İslam'a göre ırk, renk, cinsiyet, makam, zenginlik, akrabalık ve dostluk ve hatta inanç farklarına bakılmaksızın herkes kanun önünde eşittir; aynı kanun bütün Müslümanlara ve bazı istisnalar ile gayrimüslimlere de tatbik edilir.[36]

Hırsızlık yapan itibarlı bir kadına ceza tatbik edilmesini Kureyş kabilesinden bazıları kabul etmek istemiyordu. Bu cezayı affetmesi için Hz. Peygambere çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'i şefaatçi gönderdiler. Hz. Peygamber iltiması kabul etmedi. Kalktı ve şunları söyledi: ***"Sizden öncekilerin mahvolmalarının sebebi şudur: İçlerinden şerefli bir kimse çalınca onu bırakır, zayıf birisi çalınca onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fatıma bile hırsızlık yapsa elini keserdim."***[37]

İslam'a evrensel bir nitelik kazandıran hususlardan biri de bu ırksal çeşitliliktir.[38] Dünya barışını, kalıcı bir biçimde ancak İslam'ın ırklar arası, uluslararası kardeşlik öğretisi sağlayabilir. "Kendi ırkının üstünlüğüne inanma kibirliliği veya kendini kandırma yanılgısı içinde yaşamak, herhangi bir kimsenin sosyo-politik realiteleri kavrayışını çarpıklaştırabilir. Kin ve duygusal tepkiler, daima basiretli düşünüşü körleştirir".[39]

Bir defasında Ebu Zer el-Gıfari, bir anlık öfkeyle arkadaşı Bilal-i Habeşi'ye: ***"Kara kadının oğlu"*** deyivermiş. Hz. Peygamber bunu duyunca, ***"Ey Ebu Zer! Sen onu anasından dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sende hâlâ cahiliye ahlakı var."*** diyerek kınama ve ikazda bulunmuştur. Yaptıklarına son derece üzülen ve pişman olan Ebu Zer, yanağını yere koyarak, ***"Bilal ayağı ile basmadıkça yanağımı yerden kaldırmayaca-***

36 Hayreddin Karaman, ***Mukayeseli İslam Hukuku,*** İstanbul 1987, I, 112.

37 Buhârî, ***Enbiyâ***, 54, ***Megâzî***, 53, ***Hudûd,*** 11, 12; Müslim, ***Hudûd,*** 8, 9. Ayrıca bk. Ebu Davud, ***Hudûd*** , 4; Tirmizî, ***Hudûd,*** 6; Nesâî, ***Sârik,*** 6; İbni Mâce, ***Hudûd,*** 6.

38 İzzeti, ***İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş,*** s. 283.

39 Asaf Hüseyin, ***Batının İslam'la Kavgası,*** İstanbul 2006, s. 9.

ğım." demiş ve özür dilemiştir."[40] Bu örnekte ifade edilen, insanın onurunu korumaya yönelik ilke ve erdemleri, başka bir dinde bulmak mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in kadın, köle, esir, yetim, akıl hastaları, düşkün, yoksul, hasta ve çocuklara, aşağı sınıflara mahkûmlara ve siyahilere nasıl davrandığını göz önünde bulunduran biri, İslam'ın insancıl kurumlarının, ilke ve içtihatlarının ahlaki ve beşeri standartları hangi yükseklikte tuttuğunu görür. İslam, egemen olduğu topraklarda, dünyanın birçok yerinde ve Hristiyanlık dünyasında halen başıboş bırakılan ve yaygın olan kötülüklerin (içki, kumar, fuhuş vb.) önünü, en etkili bir şekilde kapatmıştır. Bunları bilen hiç bir kişinin, kalkıp İslam'ın yayılmasında onun insancıl değerlerinin oynadığı rolü görmezlikten gelmesi düşünülemez.[41]

İslam, getirdiği evrensel kardeşlik ilkesi ile cahiliye döneminde şiddetle hüküm süren ırkçılık âdetini yok etti.[42] İslam, kendilerini soylu ve üstün gören Mekke aristokratlarının zulüm ve baskılarına rağmen, Romalı Süheyb, Habeşli Bilal ve İranlı Selman gibi aşağılanan insanlara gerçek bir insan ve Müslüman değerini verdi. İslam, bu ilkeleriyle başarıya ulaştı ve evrensel bir kardeşlik toplumu oluşturdu. İslam dini, insandan insana uzanan yolu kısaltan değer yargıları ve ilkeler üzerinde yükselirken, Batı medeniyeti insanların dünyasına hâlâ ırk ve sınıf farklılıklarının daracık penceresinden bakmaktadır. Putperest bir savaş esiri, İslam'a girer girmez, hiçbir ön koşul aranmaksızın, kendisini hemen İslam toplumunun içinde bulur. Müslümanlar arasında zencilerle evlilik, ta İslam'ın ilk günlerinden beri oldukça olağan bir durumdur. Bu anlayış, ırksal ön yargıların yok edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Her ırktan, her soydan insanlar, İslam toplumunun sağladığı imkânlardan eşit düzeyde yararlanmışlardır.[43] Ama aynı hoşgörü ve insani tavrı başka hiçbir inançta bulmak mümkün değildir. ***"Hiçbir kimse, kendisi için istediği hayırlı ve güzel şeyleri, diğer kardeşleri için de arzulamadıkça iman etmiş olmaz."***[44] İslam'ın bu ilkesi, gerçek müminlerin gönüllerinde yerleşmiş bir inanç ve davranışa dönüşmüştür. Bu kural, Müslümanlar arasında kurulan kardeşlik bağının, diğer tüm dünyevi ve ırki bağların üstünde olduğunu dile getirmektedir. İslam, her konuda olduğu gibi bu konuda da adalete dayalı bir yol ortaya koymaktadır. Batılı bir filozof, bu hadis için: "Yeryüzündeki bütün insanlığı, barış içinde yaşatacak

40 Buhârî, ***İman,*** 22; ez-Zebidi, ***Tecrid-i Sarih,*** Ankara 1976, I, 43.

41 İzzeti, age., s. 197

42 İslam'ın ırkçılık konusuna bakışı hakkında geniş bilgi için bk. Babanzade, Ahmed Naim, ***İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik,*** Ankara 1979; M. Ertuğrul Düzdağ, ***İslam ve Irkçılık Meselesi/ Yakın Tarihimizde,*** Türkiye, tsz.

43 İzzeti, a.e.s. 276, 260.

44 Buhârî, ***İman,*** 7; Müslim, ***İman,*** 71-72; Tirmizi, ***Kıyame,*** 59.

bir kural" ifadesini kullanmaktadır. Hiçbir din ve felsefi sistemde, insanlık onuruna, şeref ve haysiyetine bu ayet ve hadislerde ifade edilen değeri görmek mümkün değildir.

İslam'a göre, bütün insanlık ırk, renk, dil, inanç ve kültür farklarına rağmen tek bir ümmettir. Bundan dolayı bütün kavimlere ve uluslara, yani insanlığa eşit saygı ve adaletle muamele edilmelidir. Bütün ırklar ve renkler arasında gerçek sevgi, saygı ve kardeşliği öğütleyen ve gerçekleştiren yegâne din, İslam'dır. Gerçek insan sevgisi, ırk ve renk ayırımı gözetmeksizin bir bütün olarak insanın onurluluğu ilkesine dayanan, İslam'ın öğütleyip uygulama alanına soktuğu sevgidir. Bu, bütün ön yargı ve saplantılardan arınmış bir insan sevgisidir. Beyazların da siyahların da hayran olduğu bir sevgidir. İşte bu insan sevgisi, bütün tarihi boyunca İslam'ın yayılmasına hız vermiş ve halen de vermektedir. İslam, renk ve ırk ön yargısının yaygın olduğu, insanların ellerinde olmayan niteliklerinden dolayı hor görüldüğü birçok ülkede, başarısını Tevhid öğretisi doğrultusunda insanların eşitliği ilkesine dayanarak, her çeşit ön yargıya karşı bilinçli bir başkaldırma ortaya koymasına borçludur.[45]

İslam, bireyin değerini kabile veya aşiret anlayışına bağlayan, onun bağımsızlık ve iradesini kaldıran cahiliyye dönemi kabilecilik anlayışını yıkmış, toplumsal yapıyı ve sosyal ahlakı belirleyen değerleri değiştiren bir inkılap olmuştur. Kur'an'ın dinamik bir muhtevaya sahip ilkeleri, esasen, gelenekçi ve kabilevi anlayışlara karşı, birey olma bilincini öne çıkarmakta, bireyin özgürlüğünü beşeri bir gerçeklik olarak kabul ederek ona sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Böylece onun bir değer olduğunu ve kendini geliştirebileceğinin şuuruna varmasını istemektedir.

Sahabeden Sa'd b. Ebi Vakkas ile Selman arasında bir sorun ortaya çıkar. Sa'd b. Ebi Vakkas, Selman-ı Farisi'nin de bulunduğu bir ortamda herkesten soylarını saymalarını ister. Orada bulunanlar, kimin soyundan geldiklerini uzunca anlattıktan sonra sıra Selman-ı Farisi'ye gelir ve o, kendisini soyu yönüyle zor durumda bırakmaya çalışanlara şu eşsiz cevabı verir: ***"Benim soyumu mu bilmek istiyorsunuz. Rabbim bana İslam nimetini nasip etti. O yüzden ben İslam'ın oğlu Selman'ım."*** Selman'a yapılanları duyunca üzülen ve öfkelenen Hz. Ömer çıkagelir ve tüm insanlığa şu mesajı verir: ***"Kureyşin çok iyi bildiği üzere babam Hattab, cahiliye döneminin en seçkin insanlarından biriydi. Ama artık beni, babamın adıyla anmayın. Çünkü ben de İslam'ın oğlu Selman'ın kardeşi İslam'ın oğlu Ömer'im."***[46] Bu nitelikteki bir anlayışı, yüksek dereceli ahlaki erdemliliği, hangi din, ideoloji ve felsefi disiplinde veya mensubunda görebiliriz? Bu seviyede bir kardeşlik ve birliktelik şuurunu kim veya ne verebilir? Sorulması gereken soru şudur: Günümüz Müslümanlarının kaçta kaçında bu bilinç ve anlayıştan eser var? Sorun şurada görülmelidir: Toplumsal problemlerimizin

45 İzzeti, s. 170, 260.

46 Beyhakî, ***Şuabu'l-İman,*** IV, 286 – 287.

temelinde, İslami ilkelerin yetersizliği veya çağa ayak uyduramaması değil, hayata ve insana bakış açılarımızın İslam'la donanmamış olması yatmaktadır.

Bir ırkçı Arap, Evs ile Hazrec kabilelerine mensup Arapların başka ırktan insanlarla oturup kardeşçe sohbet ettiklerini görünce öfkelenerek şöyle der: "Evs ile Hazrec Peygamber'e hizmet eden Araplardandır. Ama şu Habeşli Bilal, şu Rum memleketinden gelme Suheyb, şu da Farslı Selman!.. Bunlar Arap değiller ki? Nasıl oluyor da Arap olmayan bu yabancılar Araplarla eşit şekilde oturup sohbete kabul ediliyorlar? Bunlar bu eşitliği nereden kazandılar?" Muaz bin Cebel, bu beklenmedik değerlendirme üzerine oturduğu yerden kalkarak adamın yakasını tutar ve şöyle der: "Seni Resulullah'ın huzuruna götüreceğim, bu söylediklerinin İslam'daki yerini soracağım. İslam'da böyle bir ırkı yüceltip ötekini aşağılamak var mı göreceğiz". Hz. Muaz, adamı alıp doğruca Peygamberimizin (s.a.s.) mescidine götürür ve bulduğu ilk fırsatta da hemen sorusunu şöyle sorar: "Ya Resulallah, bu ırkçı Kays için ne buyurursunuz? Biz Araplar oturmuş Arap olmayan kardeşlerimizle tatlı sohbetler yapıyorduk. Gelip aramıza ırkçılık fitnesi soktu. Arapların üstün ırk olduğunu ileri sürdü. İranlı Selman'ı, Rum'dan gelen Suheyb'i, Habeşistan asıllı Bilal'i, aşağı ırktan kabul ederek Araplarla eşit şekilde sohbete layık olmadıklarını iddia etti. Gerçekten de öteki ırklar aşağı, Araplar üstün ırk mı? Bizimle eşit şekilde oturup da sohbet edemezler mi?" Bu değerlendirmeyi dinleyen Resulullah (s.a.s.)'ın yüzünde derin bir üzüntü meydana geldiği görülür. Hemen kalkıp mühim gördüğü konularda konuşma yaptığı minberine çıkarak İslam'ın ırkçılık konusundaki ölçüsünü anlatan bir konuşma yapar. Irklar arasında ayırım yapan insanlara şöyle uyarıda bulunur: ***"Ey insanlar! Sizin Rabbiniz birdir! Babanız, ananız da birdir! Araplık ne babanızda vardır, ne de ananızda. O sadece sizin verdiğiniz isimden ibaret bir tanıtımdır. Arap'ın Arap olmayanlardan üstünlüğü yoktur. Üstünlük, Allah'a iman ve itaattedir. Allah'a iman ve itaat edenler hep birlikte üstündürler. Bunu herkes böyle bilmeli, aranıza ırka dayalı üstünlük ayrımcılığı sokmamalısınız!*** Bu durumda ne yapacağını bilmeyen Muaz bin Cebel sorma gereği duyar: "Ya Resulallah, öyle ise aramıza ırkçılık fitnesi sokmak isteyen bu adamı ne yapayım? Efendimiz, bu soruya pek kullanmadığı ağır bir cümleyle cevap verir. Bu ırkçı adama ne denir biliyor musunuz? ***"Da'hu ilennar!.."*** Yani ***"Bırak o ırkçı adamı, cehenneme kadar yolu var!"***[47]

Mescid-i Nebevi'yi temizleyen zenci birisi vardı. Efendimiz onu bir ara göremez. Merak ederek nerede olduğunu sorar, öldüğünü söylerler. Bunun üzerine vefa abidesi Efendimiz; ***"Bana haber vermeniz gerekmez miydi?"*** buyurur. Daha sonra; ***"Bana kabrini gösterin!"*** diyerek kabrine gidip cenaze namazı kılar ve ona dua eder.[48]

47 Muttaki el-Hindi, ***Kenzu'l-Ummal,*** XII, 47.

48 Buhârî, Cenâiz, 67.

Kur'an'ın ısrarla önem verdiği İslam kardeşliği, İslam toplumunu bütün yapay ayrımlardan arınmış ***sınıfsız bir toplum*** haline getirmiştir. Bütün dış etkilere, siyasal amaçlı zorlamalara rağmen İslam ülkelerinde ırkçılık barınamamıştır. Batılı bir tarihçi ve toplum bilimcilerden biri, İslam'ın insana verdiği değer konusunda şunları ifade etmekten kendini alamaz: "Açık bir gerçektir ki, dünyanın başka hiçbir dini, kendisine bağlı olanlara sahici bir onur, ağırbaşlılık ve etkileyicilik sağlamakta İslam kadar başarılı olamamıştır."[49]

Bütün ırkların fiziksel olarak artık bir arada yaşadığı bu biricik dünya dakardeşlik ve uyum fikrine büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır. İslam başarılarının incelenmesi, dünya toplumunun nasıl bütünleştirileceği sorusuna ışık tutacağı gibi, insanın bu amaca bilinçli olarak hangi yollarla hizmet edebileceği konusunda da aydınlatıcı olabilir.[50]

Öğretisine yansıyan dünyevi ve dinsel amacın birliği, birey ve toplum hayatının maddi ve manevi yanları arasında kurduğu kopmaz ilişki, birini diğeri için gözden çıkarmaksızın hayatın bu iki yanı arasında sağladığı denge, İslam'a insanlığın gelecekteki dini olma niteliğini kazandırmaktadır. Günümüzde en çok tasası çekilen tehlike, dünya ölçüsünde barışı tehdit eden siyasal çekişmelerdir. Dünya barışını, kalıcı bir biçimde ancak ırklar arası, uluslararası kardeşlik öğretisi sağlayabilir. Çünkü İslam, insanlığın, bütün çekişmelerin kaynağı olan beşeri güçlere değil, sadece ve sadece Allah'a boyun eğmeyi önermektedir. İslam kardeşliği, kuşkusuz insanlık ölçeğinde gerçekleştirilmiş en büyük başarılardan biridir. Maddi ve teknolojik alanda ortak değerlere ulaşan dünya, inanç alanında da aradığını, ancak bütün insanları saflarına çağıran bir dinde bulabilir. Bu açıdan İslam, bütün arayışlara cevap olabilecek düşünsel bir bütünlüğe, evrensel bir öze sahiptir. Bütün dünyayı içine alan bir birlik oluşturmak yönünde, İslam'ın geçmişteki başarılarından öğrenilecek çok şey vardır. Onun vahye dayalı cemaat fikrinin, ilahî yasalarla biçimlenen davranış formlarının, bir dünya toplumu için sağlam temeller oluşturacağını söylemek mümkündür.[51]

Bazı insanlarda ırkçılık anlayışı, sadece diğer ırklara mensup olanların onuruna saygı duymama, onları aşağı varlıklar olarak görme ve nefret etme boyutunu da aşarak bir ırkın top yekûn iyisiyle- kötüsüyle yok edilmesi gerektiği inancına dönüşmüş olabilir. Bu durumda artık burada ciddi anlamda tedavi edilmesi gereken dinî ve psikolojik bir sapkınlık söz konusudur. İslam'ın böylesi bir anlayışı kabul etmesi kesinlikle düşünülemez.

49 İzzeti, age., s.167.

50 İzzeti, age., s. 349.

51 İzzeti, age., s.349-350.

Irkçılık, masum bir günah ve sadece bir kişi veya millete karşı yapılan bir kötülük değil, aslında hem insanlığa ve hem de İslam'a ve Müslümanlara karşı yapılan en büyük kötülüklerden biridir. Müslüman gözünde, bu yapay ikiliği haklı çıkaracak hiçbir neden yoktur ve olmamalıdır. İslam'ı özümsemiş, aklıselim hiçbir Müslüman, bu ırk ve renk bağnazlığına bulaşamaz, onlardan kırıntılar taşıyamaz. Şayet taşıyorsa iman konusunda hâlâ ciddi problemleri var demektir.

Üzülerek ifade etmek gerekir ki günümüzde Müslümanlar arasında ırkçılık, farklı bir boyut kazanarak yoluna devam etmektedir. Şöyle ki bizzat ırk ayırımına dayalı olmasa bile, siyasi birliktelik, cemaat, tarikat, mezhep ve hemşehrilik taassubuna dayalı adam kayırma ve tercihler ön planda tutularak, ırkçılığın farklı bir boyut ve seviyesini bizzat müşahede etmekteyiz. Bu anlayış, hem İslam'ın adalet ilkesinin ihlali ve hem de insan hak ve onuruna karşı işlenmekte olan bir suçtur.

Dünyanın en iyi üniversitelerinden biri olarak gösterilen Harvard Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nin girişine Kur'an-ı Kerim'den şu ayeti astı.[52] ***"Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin. Allah için şahitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şahitliğiniz isterse bizzat kendiniz, anneniz, babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde olsun. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun; çünkü Allah her ikisine de sizden daha yakındır. Onun için, sakın nefsinizin arzusuna uyarak adaletten ayrılmayın. Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir veya büsbütün şahitlikten kaçarsanız, iyi bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*** (Nisa, 4/135) Aslında sadece Kur'an'ın bu ayeti bile bütün insanlığın hak ve onurunu korumaya yeterli bir ilkedir. Bu ilahî kanunu, sosyal yaşantımızda gereği gibi uygulama alanına geçirebilseydik yeryüzünün her tarafından insanlar bölük bölük İslam'a girmek için âdeta yarışırdı ve biz İslam'ın o yüce değerleriyle insanlığı buluşturmuş olurduk. Maalesef bunu yapmadığımız için bu manevi mesuliyet hepimizin omuzlarındadır.

SONUÇ

Kur'an, insanların, köken itibarıyla aynı anne ve babadan geldiklerini ve yaratıcılarının bir Allah olduğunu ilan etmiş bir kitaptır. İnsanlık âlemi, başlangıçta aynı din ve inancın mensuplarıydı. Bütün insanlık ırk, renk, dil ve kültür farklarına rağmen tek bir ümmetti. Fakat aradan zaman geçtikçe birtakım insanlar, batıl arzu ve isteklerini, şahsi menfaatlerini mutlak doğruluk ölçüsü kabul ederek, onları değer ölçüsü olarak tanımaya, Allah dışında başka ilahlar edinmeye ve arzularına tapmaya başladılar. Yani inanç konusundaki ihtilaflar, insanın sonradan kendi yapıp ettikleri sebebiyle oluşmuştur.

52 http://www.internethaber.com/harvardin-duvarina-kuran-ayeti-asildi-497888h.htm, 14.02.2013 tarihli erişim.

İslam'da insan/kul hakkına saygısızlık, insanın şeref ve haysiyetini küçük düşürücü söz ve davranışlarda bulunmak, büyük günahlardan sayılmış, bütün beşerî ilişkilerde hoşgörü, şefkat, adalet gibi ahlaki esasların hâkim kılınması istenmiştir. İslam, insanlara bırakın saygısızlığı, işkence etmeyi, gelip geçenlere eziyet veren bir nesnenin yoldan kaldırılmasını bile ibadet sayan bir dindir.

Kur'an, yakından uzağa, tanıdık-tanımadık, müslim- gayrimüslim yani kim olursa olsun "haklı" bir sebep olmadıkça bütün insanların mal, can, din, namus ve nesil emniyetinin korunmasını emreder. Kur'an, inanan veya inanmayan, her kim olursa olsun, insana, canlı ve cansız tüm varlıklara karşı yapılan hukuksuzluğu, Allah'a karşı yapılmış bir saygısızlık olarak değerlendiren yegâne kitaptır.

Kur'an'a göre davranışlarımızda müsamaha, sabır ve iyilik, adalet ve merhamet, kötülüğe göre daima daha güzeldir. İnsanların hidayete ulaşmalarında, gönüllerinin kazanılmasında gerçekten başarı kazanmak istiyorsak, her şeyden önce bizlerin diğer din mensuplarından daha çok mükemmel ve faziletli olma zorunluluğu vardır. Çünkü insanlar, sözden ziyade ahlaki tutum ve davranışlara bakarlar. Ahlaki tutum ve davranışların mükemmelliği, insanlar üzerinde kalıcı etkiler bırakır ve onları bizim inancımıza yönlendirir.

Kur'an'ın insanlığa en büyük ve en asil katkısı, getirmiş olduğu "Evrensel Kardeşlik" ilkesidir. Kur'an, insanlığın evrensel kardeşliğinin temelini atarak her türlü ırk ve renk ayrımını, hatta insanların birliğini ve dayanışmasını engelleyen coğrafî engelleri bile kaldırdı.

İslam, ırk ve renk sorununu tartışmaya yer bırakmadan temelden çözüme kavuşturmakla, insan onuruna verdiği değeri en mükemmel şekilde göstermiştir. Irksal ve sınıfsal ön yargı ve ayırımlarla değersiz görülmüş, aşağılanmış, zulüm görmüş kitleler, İslam'ın insan onuruna verdiği değer karşısında etkilenmiş ve Müslüman olmuşlardır.

İslam inancında, maddi veya manevi derecesi ne olursa olsun, hiçbir insan, ırk, renk, cinsiyet, mensup olduğu toplum veya yaşadığı coğrafya sebebiyle, kendini başkalarından üstün görme ve diğer insanları aşağılama ve haksızlık etme hakkına sahip değildir. İnsanı yücelten tek bir husus vardır, o da Allah'ın emir ve yasaklarına duyduğu saygıdır. Hiç kimse babasını, annesini, ırkını, dilini, cinsiyetini, rengini ve milletini belirleme hakkına sahip olarak doğmaz, bundan dolayı övünemez ve kınanamaz.

İslam, milliyetinden dolayı aşağılanmak istenirken, *"Ben İslam'ın oğluyum"* diyerek cevap veren ve ona destek için *"... Beni babamın adıyla anmayın. Çünkü ben de İslam'ın oğlu Selman'ın kardeşi, İslam'ın oğlu Ömer'im"* diyen mert ve yiğit insanların yüce tavrını, tarihin altın sahifelerine kaydedilen, yaşanmış ve değerli bir örnek olarak sunar. İslam, inanç ve ahlak esaslarıyla, bu duyarlılığa ve yüksek erdemlere

ulaşmış nitelikte insanlar yetiştirmeyi hedefler. Irkçılık konusunda, geçmişte ve günümüzde bu erdemi gösterebilecek bir din veya felsefi sistemden bahsetmek mümkün değildir. Müslüman dediğimiz insan da bu yüksek erdemlerle donanmış kişidir. Çünkü İslamiyet, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in şüpheye yer bırakmayan açık beyanları ve uygulamaları, İslam medeniyetinin de şehadetiyle her türlü ırkçılığı reddetmiştir.

Buna göre, insanlara yönelik ilişkilerimizin hepsinde, kendimizi karşıdakinin yerine koyma veya onu kendimiz gibi görme söz konusu olmalıdır. Bu kural, adaletli olmak dediğimiz normal seviyedeki Müslümanlık ölçüsüdür. Bunun üstündeki seviye ise, "îsâr" yani kardeşini kendisine tercih etme seviyesidir. Bu ilke ise, insan onuruna gösterilebilecek saygıyı ifade eden en üst derecelerden biridir. Bu kural, aynı zamanda iyi bir insan ve Müslüman olmanın da temel göstergesidir.

OTURUM BAŞKANI- İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi başlıklı tebliği zamanı da çok güzel kullanarak bize çok güzel aktaran değerli hocamız Musa Bilgiz'e çok teşekkür ediyorum. Gerçekten hocamızın tabi burada hepsini aktaramadı insanları Arap, Acem diye ikiye ayıran ve Arap olmayanın Acem'in Arap'a asla denk olamayacağını âdeta iliklerine kadar işlemiş bir toplumda Resullah (s.a.s.)'in "Lâfadâle Arabîne ve Acemîne âlâ Arabî" şeklindeki gül sedasının nasıl pratiğe yansıdığını da hocam çok güzel bir şekilde izah etmiş tebliğinde.

Burada tabi hepsini aktaramadı.

Hocam çok teşekkür ediyorum.

İsmail hocam da toplumda bir bakıma en fazla onuru kırılan, çeşitli şekillerde, çeşitli tarzlarda onuru kırılan on sınıfa ayırdığı kesimleri tek tek ele alarak işliyor.

Hocam buyurun.

3- TOPLUMDA İLGİYE, DESTEĞE VE YARDIMA MUHTAÇ GRUPLAR VE İNSAN ONURU

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ[1]

Allah katında yegane hak din olan **İslam**; insana, insanın onur, haysiyet, şeref ve itibarına değer veren; fert, aile ve toplum hayatında sosyal ilişkilere, temel hak ve hürriyetlere, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya önem veren bir dindir. Bu dinin aziz Peygamberi; toplumun ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç gruplarına ekonomik, psikolojik ve sosyal yardım yapılmasını, onlara destek verilmesini ve onlara ilgi gösterilmesini teşvik etmiş; onların ezilmelerini, alaya alınmalarını, küçük görülmelerini ve yalnızlığa terk edilmelerini asla tasvip etmemiş ve bu konuyu şöyle dile getirmiştir:

اَلْمُسْلِمُ اَخُوا الْمُسْلِمِ لاَيَخُونُهُ وَلاَ يَكْذِبُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ عِرْضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ التَّقْوَى هَهُنَا بِحَسَبِ اِمْرِىءٍ مِنَ الشَّرِّ اَنْ يَحْقِرَ اَخَاهُ الْمُسْلِمَ

"Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona hainlik etmez, onu yalanlamaz, onu yardımsız ve yüz üstü bırakmaz. Her Müslümanın diğer Müslümana onuru, malı ve kanı haramdır. Takva/ihlâs işte şurada, kalptedir. Kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter." (Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18)

Toplumda ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç insanları on grupta ele alabiliriz: Bunlar; ***çocuklar, yetimler, gençler, yaşlılar, hastalar, engelliler, musibetzedeler, yoksullar, kimsesizler ve işsizler***dir.

1. ÇOCUKLAR

Çocuklar; ailelerin, toplumların ve insanlık âleminin geleceği için ilk sırada korunup kollanması gereken, Allah'ın bir emaneti aynı zamanda en değerli nimetidir. Anne, baba, aile ve toplumun çocuklara karşı birtakım sorumluluk ve görevleri vardır. Bu görevlerin başında onları sağlıklı olarak, sevgi, şefkat ve merhametle yetiştirmek gelir. Çocukların beden ve akıl sağlığı kadar gönül ve ruh sağlığı da önemlidir.

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Kurulu Başkanı.

Aç-açık bırakmak, sağlıklarına dikkat etmemek ve fiziksel şiddet uygulamak çocuğun biyolojik varlığında olumsuz etkiler oluşturduğu gibi ona değer verilmemesi ve itibar edilmemesi, onun azarlanması, sevgi ve şefkatten mahrum bırakılması da manevi varlığında ve ruh dünyasında onulmaz yaralar açar. Gerçekten çocukların ilgiye, sevgiye ve şefkate ihtiyaçları vardır. Onlar için ilgi, sevgi ve şefkat, anne sütü kadar gerekli ve önemlidir. Bu sebeple olmalı ki Peygamberimiz (s.a.s.), çocuklarını ve torunlarını çok sevmiş ve onlara çok değer vermiş, (İbn Mâce, Edeb, 14) namaz kıldırırken çocuk ağlaması duyunca, annesinin huzursuz olmaması için kısa sureler okuyarak namazı kısa tutmuş (Buhârî, Ezan, 65) kız çocuklarının hakir görülmesini ve onlara karşı kötü duygu ve düşünceler beslenmesini hoş görmemiş (Ahmed, IV, 151), savaşlarda bile çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. (Malik, Cihad, 3)

Çocuklara gösterilecek sevgi, ilgi ve şefkat; onların edepli ve terbiyeli olarak yetiştirilmesi, dünya ve ahiret hayatı bakımından çok önemlidir. Peygamberimiz (s.a.s.)'in, اَكْرِمُوا اَوْلَادَكُمْ وَ اَحْسِنُوا اَدَبَهُمْ "Çocuklarınıza ikram ediniz, edep ve terbiyesini iyi veriniz." (Buhârî, Edeb, 18) sözü, bu önemi çok güzel dile getirmektedir. Edep ve terbiye ana babanın çocuğuna bırakacağı en güzel mirastır. "***Edep ve terbiye***" kavramı, çocuğa iyi bir eğitim kazandırmayı da ifade eder. Çocukları iyi, edepli ve terbiyeli yetiştirmek, onlara Allah'ı, Peygamber'i, Kur'an'ı, dinî kuralları, iyi ve doğru olan şeyleri, helal ve haramı, disiplinli, düzenli ve görgülü olmayı öğretmek anne-babaların çocuklarına karşı en önemli görevleri arasında yer alır. Bu görevler en iyi şekilde, ilgi, sevgi ve şefkatle yerine getirilir.

Ana-babaların çocukların gönüllerini kırmamaları ve onurlarını incitmemeleri için, onlara karşı her konuda adaletli davranmaları gerekir. Peygamberimiz (s.a.s.), اِتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْدِلُوا فِي أَوْلَادِكُمْ "Allah'a karşı gelmekten sakının ve çocuklarınız arasında âdil olun." buyurmuştur. (Müslim, Hibât, 13)

Aile fertlerinin çocuklara ilgi, sevgi ve şefkat göstermeleri, onların onurlu ve sağlıklı bir insan olarak yetişmeleri açısından ne kadar önemli ise, öğretmenlerin ilgi, sevgi ve şefkatleri de o kadar önemli ve gereklidir. Dolayısıyla "çocuktur" deyip onları sevmemek, kandırmak, azarlamak, onlara kötü sözler söylemek, sözlerini dinlememek, sorularını cevaplamamak, onlarla ilgilenmemek, isteklerini dikkate almamak, gönül ve ruh dünyalarında onulmaz yaralar açar. Bu sebeple bu tür davranışlardan kesinlikle uzak durmak, çocukları birer büyük insan gibi kabul edip ona göre davranmak gerekir. Bilelim ki bugünün çocukları, yarının büyükleri, ülkenin çalışanları ve yöneticileri olacaktır.

2. YETİMLER

Kur'an dilinde "yetim", buluğ çağından önce anne veya babası ölen çocuğa denir. Çocuk ergenlik çağına ulaşınca yetimlik sona erer. Sağ olan annesi, ölen babası veya

velisi zengin olsa bile yetimin; şefkat ve merhamete, korunma ve kollanmaya, eğitim ve terbiyeye, ilgi ve yardıma ihtiyacı vardır. Yüce Allah, Kur'an'da yetimlerin korunup kollanmasına çok önem vermiş, mallarının israf edilmemesini ve haksız yere yenilmemesini emretmiş, bunun büyük günah olduğunu bildirmiş, yetimlerin mallarını haksız yere yiyenlerin, ateş yemiş olacaklarını beyan ederek yetim haklarına gereken özenin ve önemin gösterilmesini istemiştir. (Nisa, 4/2)

Yetimleri koruma ve temsil görevini üstlenen kimseye veli denir. Veli, yetim rüşdüne erinceye kadar onun malını-mülkünü koruyup kollamak, emeğinin karşılığı bir harcama yapacaksa israf etmeden ve saçıp savurmadan yapmakla yükümlüdür. (İbn Mâce, Vesaya, 9) Dinimiz, cahiliye toplumunda var olan hak ve hukuk ihlallerini önlemiş, yetimlerin haklarını koruma ve güvence altına almıştır. (Nisa, 4/127) Rabbimiz sadece yetimlerin malının, hak ve hukukunun korunmasını değil, onlara iyilik yapılmasını, iyi davranılmasını, onların görüp gözetilmesini istemiş (Nisa, 4/8, 36; Bakara, 2/177; 215), Peygamberimiz (s.a.s.) de, yetime infakta bulunan zengini övmüş; onların hakkını yiyen kimseyi ise yermiştir. (Nesâî, Zekât, 81)

Ecdadımız, yetimhane ve çocuk esirgeme kurumu ve benzeri kuruluşlarla bu görevi yerine getirmeye çalışmış, yetimlere daima kol kanat germiş, onları korumuş ve kollamıştır. Bu davranışa,

مَنْ عَالَ ثَلاَثَةً مِنَ الأَيْتَامِ كَانَ كَمَنْ قَامَ لَيْلَهُ وَصَامَ نَهَارَهُ وَغَدَا وَرَاحَ شَاهِراً سَيْفَهُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

"Kim üç yetimi himaye ederse, gecesini namazla, gündüzünü oruçla geçirmiş, kılıcı ile Allah yolunda cihad etmiş gibi olur." (İbn Mâce, Edeb, 6)

أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ وَأَشَارَ بِإِصْبَعَيْهِ يَعنِي السَّبَّابَةَ وَالْوُسْطَى

Şahadet ve orta parmağı ile işaret ederek "Ben ve yetimi himaye eden kimse cennette şöylece beraber bulunacağız." (Tirmizî, Birr, 14; Buhârî, Edeb, 24) anlamındaki hadisler sevk etmiştir.

Cahiliye döneminde yetimlerin hakları gözetilmez, malları korunmaz, haksız yere harcanırdı. Kur'an'da ve hadislerde bu kötü muameleler yerilmiş ve yetim hakları korunarak himaye altına alınmıştır. Kendisi de yetim olarak büyüyen Peygamberimiz (s.a.s.), yetimlerin üzerinde titizlikle durmuş, onlara kol kanat germiş ve yetimlerin görüp gözetilmesini tavsiye etmiştir. (İbn Mâce, Edeb, 6) Bu itibarla, yetimlerin hak ve hukukuna tecavüz etmek, onları azarlamak, onurlarını kıracak söz, eylem ve davranışlarda bulunmak İslam inanç ve ahlakı ile bağdaşmayan davranışlardır.

3. GENÇLER

İslam bilginlerine göre çocuklar, bulûğa erdikleri veya buluğ çağına geldikleri zaman ***gençlik çağına*** girmiş olurlar. Bulûğa erme yaşı; çocukların fizikî bünyelerine ve bölgelere göre farklılık arz etmekle birlikte ortalama 12–15 yaş civarındadır.

Gençlik dönemi; insan hayatının en önemli, en kritik ve en sorunlu dönemidir. Çünkü gençler; fizyolojik, ruhsal ve duygusal açıdan eğitim ve öğretim, edep ve ahlak, kültür ve alışkanlık bakımından gelişim, değişim ve etkileşim sürecindedir. Gençler, eğitimlerine, işlerine ve mesleklerine bu dönemde sahip olurlar. Kimliklerini, karakterlerini ve kişiliklerini bu dönemde elde ederler. İyi veya kötü alışkanlıklarını, faydalı veya zararlı bilgileri bu dönemde edinirler ve yuvalarını bu dönemde kurarlar.

Gençlik dönemi iyi bir eğitim ve terbiye açısından çok önemlidir. Çünkü gençler, bu dönemde enerji dolu, hareketli, duygusal ve alıngandırlar. Eğitimlerini henüz tamamlamamış, mesleğini edinememiş, işine girememiş ve anne-babasının yardımına muhtaçtırlar. Bu itibarla ilgi, alaka ve yardıma ihtiyaçları vardır. Bu dönemde gençler; azarlanmamalı, kötülenmemeli, hata, kusur, başarısızlık ve birtakım olumsuz davranışları dile getirilmemeli, istekleri hoş karşılanmalı ve yetişkinler gibi olmaları beklenmemelidir. Böylece onların onurlu, saygın ve iyi birer insan olmaları sağlanacaktır.

4. YAŞLILAR

Bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık evrelerinin her biri insan hayatı için önemlidir. Her evrenin kendine özgü güzellik ve zorlukları vardır. Yaşlılık evresinin diğer evrelerden farklı olarak kendisine has özellikleri bulunmaktadır.

Yaşlılık; kendine özgü fizyolojik ve ruhsal değişimlerin ortaya çıktığı, bilgi ve deneyimlerin sentez edildiği, genç kuşaklara aktarıldığı, yalnızlık ve uyum sorunlarının yaşandığı insan hayatının son evresidir.

Yaşlılık; algılama, bellek ve kısmen bile olsa üretme yeteneklerinin azalmasıyla kendini belli eder. Yaşlılık, ruhsal yönden çevreye karşı ilgisizlik, içe kapanma, hayattan zevk almama gibi değişimlerle de kendini gösterir.

Yaşlı insan; bu döneme tecrübe kazanarak gelmiş, güngörmüş ve dünyada bir şekilde görevini yapmıştır. Çocuklarını yetiştirmiş, okutmuş, evlendirmiş, iş sahibi yapmış ve torunları olmuştur. Hayatının bu son dönemini, çocuklarının yanında torunlarını severek geçirmek, saygı görmek ister. En büyük korkusu bir kenara itilmek ve yalnızlığa terk edilmektir.

Vücudun yıpranmış ve birtakım hastalıklara yakalanmış olması, yaşlılık döneminin önemli problemlerindendir. Eskiden büyük ailelerde yaşlılar; çocukları ile birlikte

aynı evde yaşarlar, sevgi ve saygı görürlerdi. Modern hayat, yaşlıları kendi evlerinde yalnız yaşamaya veya huzur evlerinde kalmaya mahkûm etti.

İslam ve onun aziz Peygamberi; yaşlıya ve büyüğe saygı, sevgi, ilgi, şefkat ve merhamet edilmesini ister:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَلَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا

"Küçüğüne merhamet etmeyen, büyüğüne saygı göstermeyen bizden değildir." (Tirmizî, Birr, 15) anlamındaki hadis, yaşlıya saygı gösterilmesi gerektiğini ifade eder.

Yaşlıya ve büyüğe saygı; onun sözünü dinlemek, ona kırıcı söz söylememek, iyi davranmak ve hizmetinde bulunmakla gerçekleşir. Peygamberimiz (s.a.s.), yaşlı insanlara saygı gösterir ve saygı gösterilmesini isterdi. (İbn Sa'd, V, 451) Yaşlıya saygı gösteren saygı görür. Yaşlıya hürmet etmeyen hürmet görmez. Peygamberimiz (s.a.s.);

إِنَّهُ مَنْ لاَ يَرْحَمْ لاَيُرْحَمْ "Merhamet etmeyene merhamet edilmez." (Müslim, Fedâil, 65)

اَلرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَانُ اِرْحَمُوا اَهْلَ اْلاَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِى السَّمَاءِ

"Rahman olan Allah, merhametli olanlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin (o zaman) göktekiler de size merhamet eder." (Ebu Davud, Edeb, 66) anlamındaki hadislerle, yaşlıya saygının gerekliliğini ifade eder.

Yaşlının en çok muhtaç olduğu şey, ilgidir. Çünkü ilgi ve sevgi onu ayakta tutar. Seven sevdiğine ilgi ve sevgi gösterir. Yaşlı için ilgi ve sevgi, su ve gıda gibidir. Sevgi; ilgi, şefkat ve merhametin sonucudur. Yaşlıya ilgi göstermemek, onun hayatla olan bağlarını kesmek anlamına gelir. Kendisine değer verildiğini, ilgi gösterildiğini, önemsendiğini hissettirmek yaşlıyı hayata bağlar, gönlünü mutlu eder. İlgisizlik ve sevgisizlik ise yaşlıları depresyona sokabilir.

Yaşlı insan, eski konumunun devam etmesini ister. Yıllarca aile içerisinde sözü dinlenmiş ve kendisine önem verilmiş kişilerde, bu önemini ve ona olan ilginin kaybedildiğini hissettiği an hayattan geri çekilme görülebilir. Toplum ve fert nazarında hüsnü kabul görmek yaşlının olmazsa olmaz isteğidir. Söylediğinin önemsenmemesi onu yaralar.

Yaşlı insanı hayata bağlayan ve onu ayakta tutan şey ilgi ve sevgidir. İlgi ve sevgi göstermenin yolu ise ona saygı göstermek ve hizmet etmektir. Yaşlıya hizmet; ona bakmak, ihtiyaçlarını karşılamak gönlünü hoş tutmak, hâl ve hatırını sormak, ona nazik davranmak, güzel sözlerle hitap etmek, onunla tatlı konuşmak, hatıralarını ve anlattıklarını usanmadan sabırla dinlemek şeklinde gerçekleşir.

Dünyayı seven, yaşlıyı memnun eder, bu sayede Allah'ın rızasını kazanır. Ahireti seven yaşlıya hizmet eder, cennet nimetlerini kazanır. Yaşlı anne-babaya yapılacak hiz-

metin önemli bir boyutu da, onunla aynı evi paylaşmak, onu yalnız yaşamaya mahkûm etmemek veya huzurevine göndermemektir. Çünkü bir yaşlıya verilecek en büyük ceza, onu torunlarından ayırmak ve onu yalnız bırakmaktır. İslam, onun Aziz Peygamberi yaşlıya değer vermiş, ona hayatın her alanında kolaylıklar sağlamış, özel muameleye tabi tutmuştur. Savaşta yaşlıya dokunulmaz, gayrimüslim yaşlıdan cizye alınmaz, gücü yetmeyen yaşlı ramazan orucunu tutmaz. (Bakara, 2/184) Namazını ayakta kılmaya gücü yetmiyorsa oturduğu yerde veya yatarak ima ile kılabilir.

لَوْلَا عِبَادُ اللّٰهِ رُكَّعٍ وَ صِبْيَةٍ رُضَّعٍ وَ بَهَائِمُ رُتَّعٍ لَصُبَّ عَلَيْكُمُ الْبَلَاءُ

"Beli bükülmüş Allah'ın yaşlı kulları, emzikli çocuklar ve otlayan hayvanlar olmasaydı üzerinize bela yağardı." (Aclûnî, II, 212)

مَا أَكْرَمَ شَابٌّ شَيْخاً لِسِنِّهِ إِلاَّ قَيَّضَ اللّٰهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سِنِّهِ

"Kim gençliğinde bir yaşlıya iyilikte bulunursa Allah o kimseye yaşlılığında yaptığı iyiliği karşısına çıkarır." (Tirmizî, Birr, 75) anlamındaki hadisler yaşlılara verilen değeri ve önemi ifade eder.

İnsan hayatının son evresi olan ve tedavisi bulunmayan yaşlılık, fıtrî bir olgu ve kaçınılmaz bir gerçektir. İnsanoğlu ister istemez yaşlanır, yaşlanmamaya çare yoktur. (Ebu Davud, Tıb, 1)Yaşlıları üzen, küstüren, ağlatan ve yalnızlığa terk eden fert ve toplumlar iflah olmazlar.

5. HASTALAR

İnsan hastalanabilir özelliktedir, وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا "çünkü zayıf yaratılmıştır." (Nisa, 4/28) Bu itibarla insanın sağlığını korumak için yemesine, içmesine, giyimine, sıcağa, soğuğa, temizliğe, sağlık kurallarına dikkat etmesi, sağlığının kıymetini bilmesi gerekir. Sağlıklı olmak, insan mutluluğunun öncelik taşıyan bir öğesidir.

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ

"İki nimet vardır ki insanların çoğu bu konuda aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman." (Tirmizî, Zühd, 1) anlamındaki hadiste ifade edildiği gibi insan sağlığı konusunda aldanmamalıdır. Bir şeyin kıymeti yokluğunda bilinir. Dolayısıyla insan, hasta olmadıkça sağlığının kıymetini bilemez. Hastalıklar insan için bir imtihandır, insana sağlığın kıymetini öğretir, Rabb'ini ve ölüm gerçeğini hatırlatır, kalbini yumuşatır, şefkat ve merhametini artırır. Sağlığı korumak konusunda bilinçlenmeyi ve tedbirli olmayı sağlar.

İnsan, bütün tedbirlere rağmen hastalanabilir, bir kaza geçirip yaralanabilir, hatta engelli olabilir. Bu durumda hem bizzat hastanın kendisinin maddi ve manevi tedaviye başvurması, hem de yakınlarının hasta ile yakından ilgilenmesi ve onu tedavi ettirmesi gerekir.

İnsan hastalandığında iki şeyi birlikte yapmalıdır: Biri perhiz yapma, ilaç kullanma, gerektiğinde ameliyat olma gibi maddi tedaviye başvurmak (Ebu Davud, Tıb, 1), diğeri ise moralini bozmamak, Allah'a şifa vermesi için dua etmek. Çünkü şifayı veren, ilaçların üretildiği bitkilerde devayı yaratan Allahtir. Şifa vermesi için Allah'a dua etmek ve hastaya dua ve şifa ayetlerini okumak, günümüz tıbbının ifadesi ile **psikolojik tedavidir.** İnsanın hastalandığı zaman dua ile yetinmesi kesinlikle doğru değildir, böyle bir davranış Kur'an ve sünnete ters düşer.

Sağlık gibi hastalık da insanlar içindir. Hemen her yaşta, insanların yakasına yapışabilen hastalıklar vardır. Hastalık, üzüntü ve sıkıntı kaynağıdır. Bu durumda insan, yakınlarını ve dostlarını yanında görmek, onların tatlı sözleri ve yardımları ile teselli bulmak ister. Bu itibarla hastaları ziyaret etmek sünnettir. Peygamberimiz (s.a.s.), kendisi hastaları ziyaret eder, (Buhârî, Cenâiz 2, 80; Merdâ, 11) ashabına da hasta ziyaretini emrederdi. (Buhârî, Cenâiz, 2) İnsani duygulardan biri olan hasta ziyaretinin hem hasta, hem de ziyaret eden açısından büyük yararları vardır. Hasta ziyareti ile Müslümana karşı bir görev yerine getirilmiş, hastaya moral verilmiş, hastanın gönlü alınmış, acıları paylaşılmış ve hafifletilmiş, hasta yalnızlık ve kimsesizlik duygusundan kurtarılmış, ona yaşama sevinci verilmiş, sosyal ilişkiler ve dostluklar geliştirilmiş ve sevap kazanılmış olur. (Tirmizî, Edep, 45; Nesâî, Cenâiz, 53) Hasta ziyareti yapan insan, mümin kardeşinin derdi ile dertlenmiş ve onun acısını paylaşmış olur. Acılar, dertler ve sıkıntılar paylaşıldıkça azalır. Hasta ziyareti, Müslümanı Allah rızasına ulaştıracak ahlaki davranışlardan biridir. Bu sebeple hasta ziyareti, vazgeçilmez bir görevdir.

6. ENGELLİLER

"Engelli" kavramı; doğuştan veya sonradan, herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, sosyal, duyusal ve duygusal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan, hayatını sürdürmede, işlerini görmede sıkıntısı bulunan kimseleri ifade eder. İnsan ya engelli, ya engelli yakını ya da engelli adayıdır. Nice insanlar sağlıklı iken bir trafik veya bir iş kazası veya bir kalp krizi veya bir damar tıkanması veya bulaşıcı bir hastalık sonucu sağlıksız, felçli, kötürüm, ortopedik veya görme engelli olabilmektedir.

İslam, sosyal ilişkilere büyük önem veren bir dindir. Bu konuda sağlıklı ve engelli diye bir ayırım yapmaz. Ancak yardıma, ilgiye ve bakıma muhtaç insanlarla daha çok ilgilenmeyi teşvik eder. Peygamberimiz (s.a.s.) görme engellilere karşı kötü davrananları, mesela, onların yoluna engel olanları kınamıştır. (Ahmed, I, 217, 309) Hz. Hatice validemiz Peygamberimizi, تَحْمِلُ الْكَلَّ "güçsüzü yüklenen, himaye eden, koruyan" kimse olarak tanıtmıştır. Hadiste geçen "el-kell" kelimesi, kendi işini kendisi göremeyen, zayıf ve güçsüz olması hasebiyle insanlara muhtaç olan aciz kimse demektir. Bu kelime, her

türlü engelliliği içine alır. Bu Hz. Peygamber'in daha peygamberlik öncesinde zayıf, güçsüz ve acizlere arka çıktığının, onların sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını giderme çabası içinde olduğunun bir ifadesidir. Engelli insanlara itibar ve iltifat etmek, onlara değer vermek, söz ve davranışla onları onore etmek, onların morallerinin iyileşmesine katkı sağlar.

Dinimiz ve onun Aziz Peygamberi, engellilerle ilgilenmeyi ve onlara yardım etmeyi teşvik eder ve bunu sevap kazandıracak bir davranış olarak niteler. Görme engelli bir kimseye yol göstermek, sağır ve dilsiz ile ilgilenmek (Ahmed, V, 168-169), insani ve İslami bir görevdir. (Ahmed, II, 350) Zayıfların, düşkünlerin, fakir ve yoksulların gerçek dostu ve hamisi olan Peygamberimiz (s.a.s.), engellilere yapılacak her türlü yardım ve desteğin bir sadaka olduğunu bildirmiştir. (Ahmed, I, 217, 309, 317) Peygamberimiz (s.a.s.),

مَنْ تَرَكَ مَالاً فَلْوَرَثَتِهِ وَ مَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَإِلَيْنَا

"Kim ölür de mal bırakırsa, malı vârislerinindir. Kim bakıma muhtaç kimseler bırakırsa onun sorumluluğu bana aittir." (Buhârî, Ferâiz, 25) buyurmuştur.

Engellileri muhtaç ve ilgisiz bırakmak; topal, kel, kör, sağır, kambur, cüce ve geri zekâlı gibi hitaplara muhatap kılmak; onları başkalarına el açan dilenciler ve toplumun üretken olmayan bir kesimi olarak görmek onları rencide eder, onurlarının kırılmasına ve üzülmelerine sebep olur. Bunlar; İslam ahlakı ile asla bağdaşmayan, kişinin günah işlemesine ve kul hakkı üstlenmesine sebep olan davranışlardır.

7. MUSİBETZEDELER

İnsanlar; deprem, sel, dolu yağması, çığ düşmesi, don olması, kasırga, yangın, trafik kazası, kuraklık, kıtlık, hastalık, yaralanma, kırık, çıkık, zulüm, işkence, şiddet, terör, fitne, fesat, düşman saldırısı, pahalılık, işten atılma, yoksulluk, açlık, susuzluk ve ölüm gibi afet ve musibetlere maruz kalabilirler. Bu afet ve musibetler, canlara ve mallara az veya çok zarar verir; insanlar, bundan etkilenir ve acı çekerler. Bu tür afetlere maruz kalanlar, toplumumuzda "***musibetzede***" kelimesi ile ifade edilmektedir.

Müslüman; musibetler karşısında sakin, temkinli ve sabırlı olur, isyana dalmaz, musibetlerden ibret alır, maddi ve manevi hatalarını düzeltir ve Allah'a yönelir. Kaybettiklerine üzülmemeye çalışır, moral bakımından çökmez. Musibetlere sabretmek, musibetlerden kurtulmak için maddi ve manevi çarelere başvurmaya engel değildir. Söz gelimi hastalığa yakalandı ise tedavi olur, bir haksızlığa uğrarsa yasal yollara başvurup haklarını arayabilir. Dua edip Allah'tan daha iyisini talep edebilir. Maddi ve manevi olarak ne gerekiyorsa onu yapabilir. Ancak isyan konumuna düşmez.

İnsanın bir yakını, komşusu, arkadaşı veya tanıdığı biri musibete uğradığı zaman onu teselli etmesi, insani ve İslami bir görevidir. Mesela musibete uğrayana "geçmiş

olsun", bir ölüm olayından sonra "başın sağ olsun" denilmesi, dinî bir görevdir. İyi Müslüman, kardeşlerinin dertleriyle ilgilenir, iyi günlerinde olduğu gibi kötü günlerinde de onların yanında olur. Böyle yapabilirse Allah da ona yardım eder; Peygamberimiz (s.a.s.) bu hususu şöyle dile getirmiştir:

"Müslüman, Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez onu yardımsız bırakmaz. Kim mümin kardeşinin bir ihtiyacını karşılarsa Allah da onun bir ihtiyacını karşılar. Kim Müslümanın bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Kim Müslümanın bir ayıbını örterse, Allah da onun kıyamette bir ayıbını örter." (Buhârî, Mezalim, 3)

Peygamberimiz (s.a.s.), bu veciz sözü ile yapılması gerekenleri özlü bir şekilde ifade etmektedir. Musibete uğrayanlara sevinmek, "Allah belasını verdi" demek, hiç ilgilenmemek, bir sıkıntı sonrasında geçmiş olsun, bir ölüm olduğunda başın sağ olun dememek, duyarsız kalmak insan onurunu zedeleyen ve Kur'an ahlakı ile örtüşmeyen davranışlardır.

8. YOKSULLAR

"***Yoksul***" kelimesi Kur'an'da "fakir" ve "miskin" kelimeleri ile ifade edilmiştir. "***Fakir***", geliri temel ihtiyaçlarını karşılamayan kimse demektir. Fakir az bir gelire sahip olabilir ve bu sebeple fakir olduğu bilinmeyebilir, hatta bu yüzden "İffetli ve çekingen olduklarından, hâllerini bilmeyenler onları zengin zannedebilir." (Bakara, 2/273) "***Miskin***" kelimesi ise düşkün demektir. اَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ "Yersiz yurtsuz, evsiz barksız, yoksul ve kimsesizler" (Beled, 90/16) anlamındaki ayette işaret edildiği üzere yoksulluğu dışarıdan bakıldığı zaman belli olan, fakirden daha aşağı durumda olan kimsedir. Miskin kelimesinde acizlik anlamı da vardır.

Zenginlik ve fakirlik sosyal bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca her toplumda var olagelmiştir. Çünkü toplumların zengine de fakire de ihtiyacı vardır. Zengin ve fakir olmada, Allah'ın insana nimetlerini bolca lütfedip etmemesi kadar insanın aklını ve yeteneklerini kullanıp kullanmaması, çalışıp çalışmaması da etkilidir. (Nisa, 4/32) Peygamberimiz (s.a.s.), fakirlikten Allah'a sığınmıştır. (Ebu Davud, Salât, 367) Nice insanlar çalışma ve gayretlerine rağmen fakirlikten kurtulamamakta veya varlıklı iken yoksul duruma düşebilmektedir. İslam dini bu olgudan hareketle olmalı ki yoksulların ezilmemesi için zenginlerin mallarında fakirlerin belirli bir hissesi olduğunu bildirmiştir. (Me'âric, 70/24–25)

İslam'ın başlangıcından itibaren fakirlerin gözetilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir. (Beled, 90/15–16) İslam; zekât, sadaka, infak ve kefaret gibi ibadetleri fakirlere yardıma vesile yapmış, her fırsatta fakirlerin korunup kollanmasını ve onlara yardım edilmesini teşvik etmiştir. İslam; yeminini bozan (Mâide, 5/89), Ramazan

ayında hastalığı veya yaşlılığı nedeniyle orucunu tutamayan (Bakara, 2/184) veya zıhar yapan (Mücadele, 58/4) kimseyi kefaret olarak fakirlere yardım etmekle, zenginleri Ramazan Bayramı öncesi fakirlere fitre vermekle yükümlü kılmıştır. (Müslim, Zekât, 23)

Toplum içinde gözetilip kollanması gereken kesimlerin başında şüphesiz fakirler gelir. Kur'an-ı Kerim'de fakirlere yardım edilmesi ile ilgili çok sayıda ayet mevcuttur. Peygamberimiz (s.a.s.), daha İslam'ın ilk yıllarından itibaren fakirlerin korunup gözetilmesi, fakirlikle mücadele edilip toplumda muhtaç kimsenin bırakılmaması yönünde ciddi gayretler sarf etmiştir. İslam ve onun aziz Peygamberi; zenginin fakiri hor ve hakir görmemesini, aç ve açık bırakmamasını, fakirin de servet düşmanlığı yapmamasını ve zengine haset etmemesini, yardım yaparken onurunun kırılmamasına özen göstermesini ister.

Yoksulluk, toplumu yönetenlerin ve varlıklı insanların sorunudur. Bu sorunu çözmeyenler veya en azından çözmek için çaba sarf etmeyenler kendilerini tehlikeye atmış olurlar. Yüce Allah,

وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِۚ وَاَحْسِنُوٓاۚ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"Allah yolunda harcama yapın, ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, yaptığınızı güzel ve tam yapın, Allah işte böyle yapanları sever." (Bakara, 2/195) anlamındaki ayette, "Allah yolunda infak" ile "bilerek kendisini tehlikeye atmak" arasında bir ilgi kurmaktadır. Bunun anlamı; varlıklı insanlar, yoksullara infakta bulunmazlarsa kendilerini kendi elleriyle tehlikeye atmış olurlar demektir. Bu tehlike, yoksulluk ve açlığın yaygın hâle gelmesi sonunda yoksulların servet düşmanı olmaları, zenginlere ve devlete karşı kötü duygular beslemeleri, fırsat bulduklarında onlara kötülük yapmaları ve benzeri şekillerde gerçekleşir. Dolayısıyla bir toplumda yoksulluk varsa bunun çaresini bulmak ve herkese insanca bir hayat yaşamasını sağlamak hem devletin hem de varlıklı insanların görevidir, insan haysiyet ve onurunun korunmasıdır.

9. KİMSESİZLER

İnsanlar, tek başlarına değil, daima diğer insanlarla birlikte yaşarlar. Çünkü insanoğlu sosyal bir varlıktır. Aynı zamanda her işini kendisi yapamaz, her gereksinimini kendisi karşılayamaz. Çocukların anne-babaya, yaşlıların yetişkinlere, kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara ihtiyacı vardır. Savaşlar, depremler, trafik kazaları, yangınlar, afetler, musibetler ve ölümler sebebiyle insanlar yalnız ve kimsesiz kalabilmektedir. Anne-babası ölmüş çocuklar, eşi ölmüş kadınlar veya erkekler, annesi-babası ve yakınları ölmüş yetişkinler, kimsesiz ve yalnız kalmış insanlar...

Kimsesizlik, hayatı çekilmez yapan ve insanı sıkıntıya sokan bir olgudur. Kimsesiz insan varlıklı bile olsa sıkıntı içindedir. Çünkü konuşacağı, dertleşeceği, sohbet

edeceği ve birlikte olacağı kimsesi yoktur, ilgiye ihtiyacı vardır. Kimsesiz insan; hasta, aciz, engelli ve yoksul ise daha da çok sıkıntı içindedir. Bu itibarla İslam, kimsesizlerin kimsesi olmamızı ister, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eder. Çünkü hayat ancak yardımlaşma ve dayanışma ile sürdürülebilir, dertler ve üzüntüler paylaşılmakla, yardım ve teselli ile azalır.

İnsan çocuk iken zayıf ve yardıma muhtaç olduğu gibi yaşlı, hasta, engelli, yoksul, yalnız olunca da zayıf ve yardıma muhtaç olur. Kimsesiz çocuklar, yaşlılar ve kadınlar bu grubun başında gelir.

a) ***Kimsesiz çocuklar***: Trafik kazaları, deprem ve benzeri afetler anne-babanın ayrılması veya çeşitli nedenlerle çocuklar kimsesiz, bakıma ve ilgiye muhtaç hâle gelebilmektedir. Bakıma ve ilgiye muhtaç çocukların bir kesimi de sokak çocuklarıdır. "***Sokak çocukları***" tabiri, ailelerini terk edip sokakları mesken edinen çocukları ifade eder. Çocuklar huzursuz aile ortamından veya anne-baba şiddetinden kurtulmak için veya suç örgütlerinin tuzağına düştüğü için sokak çocuğu olabilir. Bunun arka planında; ekonomik sıkıntılar, kültür çatışması ve yozlaşması, aile yapısında bozulmalar ve benzeri davranışlar vardır. Kırsal kesimde ailenin geleneksel olarak aldığı psikolojik, sosyal ve ekonomik destek, kentlerde toplumsal kurumlar tarafından sağlanamamış, bundan aile ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiş ve çocukları başıboşluğa sürüklemiştir. Diğer yandan boşanmalar, gayriresmi evlilikler, değişik eşlerden olan çocuklar, ebeveynlerden birinin evi terk etmesi gibi nedenler de çocukların sokağı seçmesine neden olabilmektedir. Aile bütçesine katkı sağlasın diye çeşitli işlerde çalıştırılan çocuklar, ailenin denetiminden uzaklaşmakta, eğitimlerini yarım bırakmakta, akran gruplarından soyutlandığı gibi yetişkinlerin dünyasına da girememektedir. Çalışma ortamına uyum sağlayamayan çocuklar işten ayrılmakta ve sokaktaki sınırsız ve sorumsuz özgürlüğü seçerek sosyal hayattan tamamen kopmaktadırlar. Bu; insanı olumsuz yönde etkileyen, onur ve haysiyetini zedeleyen bir durumdur.

b) *Kimsesiz yaşlılar*: Bazı insanlar; çocukları ve yakınları ölmüş, bakıma muhtaç hâle gelmiş olabilirler. Bu kimselerin gönülleri kırılmış, yalnızlık iç dünyalarını yıkmıştır. Bu insanlara kucak açmak ve onlara "*Yaratandan dolayı yaratılana sevgi ve saygı*" anlayışı ile yaklaşmak imanın gereğidir.

c) *Kimsesiz kadınlar*: Eşlerin geçimsizliği ve anlaşamamaları nedeniyle yuvalar dağılabilir veya eşlerinin ölmesi ile kadınlar dul ve yalnız kalabilir. Bu durumda bazı kadınlar, anne-babalarının evine giderler, belli bir zaman sonra yeniden evlenirler. Bazı kadınlar ise evlenmez veya evlenemezler, anne-babaları ile birlikte yaşarlar. Toplumda hiç evlenemeyen ve anne-babaları ile birlikte yaşayan kadınlar da vardır. Bu kadınlar, anne-babaları ölünce yalnız ve kimsesiz kalmaktadırlar. Bazı kadınlar eşlerinden ayrılırlar veya eşleri ölür, ancak anne-babalarının yanına gitmezler, yalnız veya varsa

çocukları ile birlikte yaşarlar. Bütün bu durumlarda temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir geliri, oturacak bir evi yoksa kadın çok sıkıntı çeker, onu istismar etmek isteyenler olabilir. Bu durumlarda kimsesiz kadınlara her şeyden önce varsa kardeş, amca, dayı ve diğer yakınlarının kol kanat germesi, onları himaye etmesi, ihtiyaçlarına yardımcı olması, yardım edecek yakını olmayan kimsesiz ve muhtaç kadınlara da devletin sahip çıkması, varlıklı Müslümanların bu konuya el atması, bu amaca yönelik dernek ve vakıf gibi sivil toplum örgütleri kurmaları gerekir. Bu insani ve İslami bir görevdir ve bu görev namaz, oruç ve cihat gibi bir ibadettir. Kimsesiz kadınların ilgisiz ve yardımsız bırakılması onları derinden yaralar, gönül dünyalarını yıkar.

Kimsesiz çocuklara, gençlere, yaşlılara, hastalara, engellilere, kadınlara ve erkeklere maddi ve manevi anlamda yardım etmemek, onlarla ilgilenmemek, ihtiyaçlarını karşılamamak, açık ve perişan bir vaziyette bırakmak insan onuru ile bağdaşmayan ve peygamber ahlakı ile örtüşmeyen bir davranıştır. Peygamberimiz (s.a.s.), kimsesizlerin kimsesi olmuştur (Buhârî, Ferâiz, 25) ve bu davranışı ile bizlere örneklik etmiştir.

10. İŞSİZLER

Dünyanın ilk sakinleri yeryüzü nimetlerinden avcılık, hayvancılık ve tarım yaparak yararlanıyorlar ve bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılıyorlardı. Zamanla insanlar çoğaldı, her insan kendi ihtiyacını karşılayamaz oldu, iş kolları gelişti, malların mübadelesi ve ticareti başladı. Malların değişiminde kullanılmak üzere ***para*** icat edildi. Mal ve ürün mübadelesi zamanla gelişti, ülke sınırlarını aştı. Sanayi gelişti, iş kolları, ürün sayıları ve çeşitleri çoğaldı. Bu çeşitlilik içinde üretmesini, çalışmasını ve işin tekniğini bilenler varlıklarını artırdı. Yeterince çalışmayan, kazandığını iyi değerlendiremeyen ve tutumlu olmayanlar yoksullaştı.

İnsanlar çoğaldı, iş bulmak zorlaştı, dolayısıyla birtakım insanlar işsiz kaldı. ***İşsizlik***, insan hayatı için gerçekten çok zordur. İşsiz insan varlıksız ise yani temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir geliri yoksa daha da sıkıntıda olur.

İşsizlik sorunu karşısında; anne-babalara, varlıklı insanlara, toplumu yönetenlere ve işsiz insanlara görev ve sorumluluklar düşmektedir. ***Varlıklı insanların***; işyeri veya fabrika açmaları, yatırımlarını üretim alanlarına yapmaları, işsizlere iş imkânı sağlamaları gerekir. Bu, yüce Yaratıcı'nın verdiği nimetin şükrünü eda etmektir. Bir insana çalışıp kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu insanların ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir iş imkânı sağlamak ibadettir.

Diğer taraftan birçok insanın iş beğenmediği, işte sebat etmediği, kanaat göstermediği için işsiz kaldığını, çalışmak isteyen, iş ayrımı yapmayan ve ücreti az da olsa kanaat eden insanların işsiz kalmadığını biliyoruz. Kanaat, tükenmeyen bir hazinedir. Kanaat sahibi insan aç-açık ve işsiz kalmaz, yoksul ve huzursuz olmaz. Buna karşılık

işverenlerin de işçilerin hakkını vermeleri, onlara zulmetmemeleri ve kendisine yapılmasını istemediği davranışı işçilerine yapmamaları gerekir. İnsaflı insan,

لاَيُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ وَ حَتَّى يُحِبَّ الْمَرْءُ لاَيُحِبُّهُ اِلَّا لِلّٰهِ

"Biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için sevmedikçe (gerçek manada) iman etmiş olamaz." (Ahmed, III, 278) anlamındaki hadise göre hareket eder. İşsizlik konusunda en büyük görev ve sorumluluk ***toplumu yönetenler***indir. Yöneticilerin ülkede işsizliği sıfırlayacak, en azından asgariye indirecek iş alanlarının oluşması için gereken çalışmayı, teşviki ve yatırımı yapmaları gerekir. Bir ülkenin en büyük sorununun işsizlik sorunu olduğu bilinen bir husustur.

İşsiz diye insanları küçümsemek, aşağılamak, önemsiz ve değersiz görmek insan onuru ve İslam ahlakı ile bağdaşmayan bir davranıştır.

Sonuç olarak her toplumda ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç gruplar vardır. Bu grupların başında ***çocuklar, yetimler, gençler, yaşlılar, hastalar, engelliler, musibetzedeler, yoksullar, kimsesizler ve işsizler*** gelir. Yüce dinimiz ve sevgili Peygamberimiz, ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç insanlarla ilgilenilmesini ister. Bu gruplarla ilgilenmemek, onlara önem vermemek, onları aşağılamak, horlamak, alaya almak, onlarla konuşmamak ve onlara kötü söz söylemek, kötü lakap takmak ve zulmetmek Kur'an ve Peygamber ahlakı ile bağdaşmayan davranışlardır. Bu davranışlar, bu grupların onurlarının kırılmasına sebep olur ve kişiye şer olarak yeter.

Engelli veya sağlıklı her insan, yeryüzünün halifesidir, saygındır, canı ve malı gibi onuru ve haysiyeti de dokunulmazdır. Şu hadis-i şerif, insanın saygınlığını çok güzel ifade etmektedir. Peygamberimiz (s.a.s.), Kabe'yi tavaf sırasında şöyle demiştir:

وَالَّذِي نَفْسِ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَحُرْمَةُ الْمُؤْمِنِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللّٰهِ حُرْمَةً مِنْكِ مَالِهِ وَدَمِهِ

"(*Ey Kabe*!) Sen ne kadar hoşsun, kokun ne kadar güzel! Sen ne kadar yücesin, saygınlığın ne kadar yüce! Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki müminin saygınlığı Allah katında senin saygınlığından daha büyüktür, onun malı, canı ve saygınlığı senin saygınlığından üstündür." (İbn Mâce, Fiten, 2)

OTURUM BAŞKANI- İsmail hocama da çok teşekkür ediyorum.

Hocalarımız tebliğlerini sundular. Şimdi vakit kaybetmeden müzakereci hocalarımızı ben buraya davet edeyim.

Hocam çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Bünyamin Solmaz, Doç. Dr. Şevket Yavuz ve Dr. Yusuf Acar hocalarımız...

Müzakeresi için ilk önce Prof. Dr. Bünyamin Solmaz hocamız Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hocam buyurun.

MÜZAKERELER

Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ[1]

Prof. Dr. Sn. Hüseyin Peker'in derli toplu ve düzenli tebliği için her şeyden önce kendisini kutlar, teşekkür ederim. Ancak tebliğle ilgili olarak birkaç hususun belirtilmesinde de yarar görmekteyim. Tebliğin gerek başlığında gerekse içeriğinde beş-altı kez geçen "insan onuru algısının kazanılması" ifadesi biraz iğreti durmaktadır. Malum olduğu üzere, organizmanın kendi içindeki hadiselerin ve kendi dışındaki dünyanın farkında olunmasını temin eden süreçlerin hepsine birden "idrak" veya bugünkü ifadesiyle "algı" denilmektedir. Bu süreçler doğrudan doğruya müşahede edilemez; idrakin meydana geldiği, insan veya hayvanın gözlenebilen davranışlarındaki işaretlerden anlaşılır. Öğrenme araştırmaları idraklerin zihindeki tesirlerinin nasıl meydana geldiğini, bu tesirlerin zihinde nasıl muhafaza edildiğini ve sonraki idrak ve davranışları nasıl ve ne yönde etkilediğini keşfetmeye çalışır. İdrak gerçekleşmeden öğrenme olamayacağına göre öğrenme teorisinin idrak teorisinden müstakil olamayacağı ve idrak vakıalarıyla tenakuz halinde olmaması icap ettiği açıktır. Şahsiyeti veya benliği meydana getiren ve sürdüren mekanizma, deneysel psikolojinin araştırdığı idrak, öğrenme, heyecan davranışlarının mekanizmasından tamamen ayrı olmadığına göre, "insan onuru algısının kazanılması" ifadesi yerine "insan onuru duygusu" ve "insan onuru duygusunun kazanılması" ifadesinin daha doğru olacağı söylenebilir. "İnsan onuru algısının kazanılması" ifadesi "insan onuru duygusu"nun dışında ayrı bir "insan onuru algısı" varmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Halbuki tebliğci "Din Psikolojisi" (İstanbul, 2008) adlı kitabının 105. sayfasında "İzzet-i Nefis ve Şeref ve Haysiyet Duygusu" başlığını kullanarak "insan onuru algısı" ifadesinin uygun düşmediğini kendileri de ortaya koymuş olmaktadırlar.

"Toplum Planında İnsan Onuru Algısının Kazandırılmasında Etkin Birimler" başlığı altında tebliğcinin aile, okul, medya ve yasaların etkilerinden bahsetmesine rağmen, arkadaş ve akran gruplarının etkilerinden ve özellikle insanlık tarihinin en

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

temel kurumlarından birisi olan ve insanın onurunu büyük çapta kendisine borçlu olduğu "din"den ve din kurumunun etkilerinden söz etmemesi, kasten yapılmadığı doğrultusundaki kesin kanaatimize rağmen gözden kaçtığını düşündüğümüz önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Diğer tebliğciler tarafından da sıkça dile getirileceğini düşündüğümüz, ahsen-i takvim üzere yaratılmış olan, yeryüzünde Allah'ın halifesi olma sıfatına layık görülmüş ve yer-gök ve arasındakilerin kendisine musahhar kılındığı insana bu onuru ve şerefi verenin Allah Teâlâ olduğunun özellikle göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

OTURUM BAŞKANI- Bünyamin hocamıza teşekkür ediyoruz.

Doç. Dr. Şevket Yavuz Bey Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Hocam buyurun.

Doç. Dr. Şevket YAVUZ[1]

"İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi"

I. GİRİŞ: GENEL ÇERÇEVE VE FİKRÎ GÜZERGÂH

Onur kelime ve kavram olarak çok geniş bir anlam hevengini ve mana yelpazesini kuşatır. Saygı, şeref, öz saygı, izzet-i nefis, haysiyet, kadr-u kıymet, itibar, değer, vb. farklı sözcükler-ama-birbirine yakın anlamlarla ifade edilen onur kavramı, insanlığın hayat ve tarihteki sosyal oluşuna ve kendini gerçekleştirmesine varoluşsal olarak verilen bir unvan, bir statü tespiti, bir değer kodlamasıdır. Arapçada olduğu gibi—كَرَامَة, سُؤْدُد, كَعْب—, Batı dillerinde de benzer anlam katmanlarına sahip kelimelerle—mesela, İngilizcedeki ***honor, self-respect, self-esteem, dignity, pride, distinction, face***—ki bu kelime çok önemli—| Yunancadaki (το) γόητρο – ifade edilen bu kavram, insanlığın ortak değer manzumelerinden ve idealleştirme vasıtalarından biridir.

Kelime olarak onur; (a) insanın önce kendisine duyduğu saygı, itibar, kıymet, şeref ve değer ile (b) başkalarının kendisine duyduğu, gösterdiği ve yansıttığı saygı, şeref ve değeri ifade eder. Terim (sosyal-dinî bir terminoloji çerçevesinde) olarak onur; bireye veya belli bir gruba toplumun ve/ya diğer grupların duyduğu, gösterdiği ve yansıttığı kolektif saygı/nlık/tır.

Tüm bu anlam hâlesini beş kelime ile kodlamak mümkündür: Onur = Şeref + İtibar + Haysiyet + Kadr-u Kıymet / Kerem + Irz (iffet-namus-onur | ***chastity, purity, honor***). Bu haliyle onur; şahsın, grubun, toplumun ve daha genel anlamda tüm insanlığın varlığı, bilinç-hali süreçleri (mesela değerler, idealler) ve ifadeleri (temsil + tezâhür) ile şeref, itibar, haysiyet, kadr-u kıymet ve namusuna tekabül eder.

Teorik olarak, sosyal karakteri noktasından izafi ve kültür-bağıl olan onur kavramı, dayanağını ve kaynağını (a) sosyal inşayı mümkün kılan "söz"den / "metin"den ve bunun farklı ve çeşitli kombinasyonlarından; (b) sosyo-kültürel değer kodlarından, anlam hâlesinden ve (c) psiko-sosyal ve sosyo-spritüel hey'etten, bütünden alır. Öte

1 Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

yandan; sosyo-kültürel yapı ve ilişkiler ile güç-iktidar-bilgi-inanç irtibat ve ilintilerinin mahiyet ve durumuna göre bu kavramın göreve çağrıldığını, çağrılabileceğini ve çağrılacağını da burada ifade etmek yerinde olacaktır. Bu açıdan bakıldığında da aynı kavram içinde barındırdığı anlam hevenkleriyle mevcut durumu, statükoyu, güç-iktidar ilişkilerini perçinler ve meşrulaştırmaya devam eder. Mesela Kast Sistemi'nde Brahmanların statü onuru (şeref-itibar-haysiyet-kadr-u kıymet / kerem) bu eksende ifadesini ve anlamını kuşanır.

Bunlara bağlı olarak değerlendirmesi yapılacak olan "İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi"[2] adlı çalışmanın tezinin yazarın ifade ettiği üzere "Evrensel Kardeşlik" ilkesi olduğunu burada ortaya koyduktan sonra insan onuru ile bu tez arasındaki irtibat, ilgi ve imaları hakkında bilgi verdikten sonra çalışmanın genel bir analiz, sentez ve epistémik ve tarihsel oryantasyonu ele alınacaktır. İlgili çalışmadan hareketle bu çalışmanın tezini de şu şekilde ortaya koyabiliriz: İnsan onurunun evrensel kardeşlik ilkesi ekseninde örülmesi oldukça anlamlı ve bütüncül olmakla beraber çalışma, metin ve ilkesel kodların yoğunluğundan tarihteki (mâzi-hâl-istikbâlin sürgit nebean eden pınarı), hayattaki (şimdi-burada), ve epistême-güç havzası (Post/modern hâlet- Neo-Kapitalist düzenek) karşılığı ve anlamı âdeta askıya alınır; metinsel ilkelerin ontolojik karşılığının tabiîliği / doğallığı âdeta verili ilke ve kabul olarak devreye girer. Bu çerçeveden u soruları sormak yerinde olacaktır: Acaba nereye kadar ve nasıl "evrensel kardeşlik" ilkesi zamanımızda savaşlarla yorgun, zulümlerle bitkin, fecaatlerle târ-u mâr olan yorgun dünyamızda—yeni Post/modern köy veya Duvarsız Sınıf—bir yol ve yordam, terapi ve şifa, umut ve muştu sunabilir? Ne ile ve nasıl? Hangi aktif ve vicdanlı özne ile? Acaba zamanımızın Müslüman tipolojisi ne kadar tarihte—burada mâzide—ve ne kadar hayatta? "-malı, meli" dilek ve etik kiplerinden veya "-idik, - mişiz" mâzi sıyga /sığasından ne zaman ve nasıl çıkılacak? Kısaca metin / nass / idealize edilmiş tarihsel geçmiş nasıl ve hangi tarihî-hayatî-epistémik-güç havzasındaki faal, pro-aktif ve yaratıcı özne tarafından yeniden tarihin hâl arenasında sahnelenebilecektir? Böyle bir tarihî özne mevcut mu, yoksa metinlerde ve anlatılarda kalan kahramanlarla / kurucu öznelerle hayal dünyasında özdeşleşen-ama-reel hayatta Kur'an'ın yerdiği güç çapulcularıyla aynîleşen bir Müslüman tipolojisiyle mi karşı karşıyayız? Kısaca, ideal olan ne kadar ve ne ölçüde reel, burada ve şu anda?

2 Musa Bilgiz (Prof. Dr., Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, İlahiyat Fak., Atatürk Üniversitesi, Erzurum) tarafından kaleme alınmıştır. Direkt alıntılarda imlâ ve noktalamalar aynen korunmuştur.

II. "İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi": 3-K Metoduna Göre Analiz, Sentez ve Yeniden Okunması

1. K: Katkıları / Kattıkları (Yazarın çalışmada alana, ilme, evrensel mirasa, özelde insan onuruna katkıları ve kattıkları):

Yazar; "İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi" adlı çalışmasını bir Giriş, Gelişme bölümüne tekabül eden üç alt bölüm ve Sonuç bölümleri üzerine inşa eder. Çalışmanın tezi—her ne kadar açıkça dillendirilmese de—şu şekilde metinde yer alır:

Kur'an'ın insanlığa en büyük ve en asil katkılarından biri de getirmiş olduğu *"Evrensel Kardeşlik"* ilkesidir. Kur'an, insanlığın evrensel kardeşliğinin temelini atarak, her türlü ırk ve renk ayrımını, hatta insanların birliği ve dayanışmasını engelleyen coğrafî engelleri kaldırmayı hedeflemiştir.[3]

Bu hususun merkeze alınması ve bu eksende çalışmaya bir yön verilmesi oldukça önemli ve takdire değer bir durumdur. İnsan onurunun genel olarak bu ilke ile örülmesi sevgi-ahlak-sorumluluk düzleminde ifadesini bulur.

Yazara göre, "Kur'an'ın temel işlevi, insanlar arasındaki ilişkileri, adalet, merhamet, sevgi ve saygı gibi ahlaki ve insani esaslar üzerinde yüceltmek, yaşanılan hayatta zulüm ve hukuksuzluktan eser bırakmamaktır"[4] ve her şeyden öte Kur'an, insan onurunu onore etmenin diğer bir okuma biçimidir sanki. Nitekim, yazara göre:

Kur'an'ın hiçbir yerinde sınıflı, imtiyazlı bir toplum veya milletten bahsedildiğine dair en küçük bir eser yoktur. İslam inancında, maddi veya manevi derecesi ne olursa olsun hiçbir insan, ırk, renk, cinsiyet, millet veya yaşadığı coğrafya sebebiyle, kendini üstün görmeye ve diğer insanları aşağılama hakkına sahip değildir.[5]

Çalışmanın Gelişme bölümünü yazar üç alt başlıkta ele alır. Bu bölümlerdeki ana temalar şu ana akslarda değerlendirilebilir:

"İnsan onuru," Bilgiz'e göre, "hem insan haklarını ve hem de insanın şeref ve haysiyetini ifade etmektedir."[6] İnsan onurunun en ideal dayanağı da ona göre ***Evrensel Kardeşlik*** ilkesidir. Öyle ki; "insanlığın evrensel kardeşliği, barış ve İslam'ın temeli olan Allah'ın birliği inancı, insanlığın ilk yaratılışında var olan ve Hz. Âdem'den itibaren insanlığın fıtratlarına aşılanmış bulunan ezelî ve mutlak bir temeldir."[7]

---

3 Bilgiz, agm., s. 1.

4 Bilgiz, agm., s. 1-2.

5 Bilgiz, agm., s. 2.

6 Bilgiz, agm., s. 2.

7 Bilgiz, agm., s. 5.

Bu ilkenin ana kodlarını da Kur'an ve Sünnet'te bulmak önemlidir. İlgili ayet/ler:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinize karşı gelmekten sakının..." (Nisâ, 4/1)

Bu ayet analiz edildiğinde, Bilgiz'e göre, şöyle bir hüküm çıkarılabilir:

Bu ayet, "Evrensel Kardeşlik" anlayışına iki yönden destek verir. Birincisi, kâinatın ve insanlığın Yaratıcı'sı tektir. Bundan dolayı bütün insanlık, terbiye edici ve hüküm koyucu olan, hükmünü de her zaman yürüten Allah'a bağlıdır. Bütün varlıklar madden ve manen bir birlik içindedir… İkinci olarak, köken itibarıyla bir ana-babadan geliş, biyolojik ve hissî bir bağın varlığını ortaya koymaktadır.[8]

Öte yandan; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in:

Medine'de köle veya asil olmalarına bakmaksızın Muhacir ile Ensar arasında yaptığı Kardeşlik Antlaşması, bütün Müslümanları aynı ailenin fertleri saymanın bir tezahürüdür. "Kardeş kılma" denilen bu olay esnasında, köle kökenliler ile hürler kardeş ilan edilmiştir.

Ve bu ilke ile bir yeniden varoluş mümkün olabilmiştir: İslam, yazara göre, bu ilke ile renk, ırk, dil, soy, ülke ve milliyet ayrımlarının olmadığı evrensel bir kardeşlik tesis etmiştir.

Bunun da imanî, ilmî ve irfanî temellerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) İnsanlaş/tır/ma Paradigması: Genel olarak İslam, özelde ise, Kur'an ve tercümanı olan Sünnet-i Seniyyede bu Evrensel Kardeşlik ilkesi ilmik ilmik dokunur. Bu ilkeye erişmek için önce beşeri insanlaştırma paradigması devreye girecektir: Nitekim: "Kur'an, fert ve toplumu dünya ve ahirette mutluluğa ulaştırmak için sadece emirler ve yasaklar koymaz, o insanı "insanlaştırmanın" yollarını da öğretir."[9]

Buradan hareketle de şunu ifade etmeyi uygun bulur yazar: "Kur'anî ilke ve erdemler, insanlığın bilgi ve tecrübesinin hiçbir zaman ulaşamayacağı bir medeniyet projesinin temel düsturlarıdır."[10]

b) Eşitlik Paradigması: Beşerin insanlaşmasının en temel ayraç noktası ise şudur:

8 Bilgiz, agm., s. 7.

9 Bilgiz, agm., s. 1.

10 Bilgiz, agm., s. 1.

İnsanların yaratılışta bir ve eşit oldukları gerçeği. "Kur'an'a göre, bütün insanlığın kaynağı, kökü aynı olduğu gibi, her insan aynı fıtrat kanunu üzere yaratılmıştır."[11] diyen yazar, bu iddiasının açılımı sadedinde de şunları ifade eder:

Gerçekte bütün insanlar, zihinsel ve ruhsal yaratılış itibarıyla Allah'ın varlığını, birliğini ve sınırsız kudret ve egemenliğini kavrayabilecek bir yapıda yaratılmışlardır. İnsanı bu temel kavrayıştan uzaklaştıran bütün eğrilikler, aslında, onun doğuştan getirdiği yetenek ve yatkınlıklara zamanla yabancılaşmasından doğan zihnî karışıklıkların ürünüdür.[12]

Ve her şeyden önemlisi yazarın fezleke cümlesi şu şekilde kıvamına kavuşur: "Allah hiçbir ırkı köle, diğer ırkı ise efendi olarak yaratmamıştır."[13]

Bu prensiplerden hareketle de yazar şu ifade ile görüşünü dillendirir: "(B)ütün kavimlere ve uluslara; yani insanlığa eşit saygı ve adaletle muamele edilmelidir."[14]

Yazar benzer bir şekilde görüşünü şu şekilde dillendirir: "İnsanların ırk olarak eşit olduklarını beyan eden Kur'an'a göre insanlar, doğuştan sahip oldukları tabii özellikler ve bağlarla değil, çalışarak elde ettikleri iman samimiyetine dayanan takva ve bilgi ile gerçek bir üstünlük elde edebilirler."[15]

c) Onur-Haysiyet-İtibar-Şeref-Kadr-u Kıymet Paradigması: Yazar, çalışmasının değişik yerlerinde—açıkça ve sistematik bir şekilde ortaya koymasa da— bu hususu da şu üç boyutta ele alır görünüyor:

c.1. Hak olarak onur: Yazara göre onur, şeref ve değer; "vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir. İnsanın "öz değeri"ni ifade eden insan onuru, bütün hak ve özgürlüklerin temeli sayılır."[16] Bu nokta da bu dinin inşa ilkelerini veren Kur'an'ın koruma altına almakta ısrar ettiği konuların en başında gelir; zira Kur'an, yazarın ifadesine göre, "insan onurunu, yaşama hakkını ve özel hayatın dokunulmazlığı da dâhil olmak üzere bütün beşerî ilişkileri en ince ayrıntılara varıncaya kadar koruyan 'en güzel söz, en güzel ilkeler' kitabıdır."[17]

c.2. Sorumluluk ve Varoluşsal anlam olarak onur: Evrensel Kardeşlik ilkesinin belkemiği mesabesindeki insan onuru değeri ve ideali tüm insanlar tarafından

11 Bilgiz, agm., s. 3.
12 Bilgiz, agm., s. 4.
13 Bilgiz, agm., s. 2.
14 Bilgiz, agm., s. 6.
15 Bilgiz, agm., s. 10.
16 Bilgiz, agm., s. 2.
17 Bilgiz, agm., s. 3.

üstlenilmesi, kuşanılması ve ona göre eylem, aksiyon, pratik ve amellere dönüşmesi gereken kıymettir, değerdir. Onur bu açıdan bir sorumluluk ve yükümlülüktür. Onurlu olma ve davranma bir tercih ise, sorumluluğu da, buna bağlı olarak ortaya çıkacak olan duygu, düşünce ve davranışlar da bir bütün içinde anlam ifade edecektir.

c.3. Yapıcı-koruyucu- parametreler kerterizinden onur: Bu parametrelerin en başında şüphesiz hak ideali gelir. Yazara göre, "İnsanlığın birliğini sağlayacak manevi ilke, İslam'a göre, hak idealine duyulan sadakattir."[18]

Diğer bir parametre ise, güç-iktidar-yetki-otorite emanetinin âdil, sorumlu ve uygun bir şekilde korunmasıdır. Bilgiz'e göre, "İslam, bütün kudretin Allah'a ait olduğunu ve iktidar sahiplerinin bunu, kendileri için değil, Allah'ın ismini ve gösterdiği hedefleri yüceltmek için kullanmalıdır."[19]

Bu bağlamda adalet, insan onurunu yapıcı-koruyucu öze sahiptir. Bu da Evrensel Kardeşliği mümkün kılabilecektir. Adaletin yansıma alanlarından en öne çıkanı şüphesiz farklılıkların kabulü ve bunların korunmasıdır. Bu açıdan yazar şunları dile getirir:

Farklı ırk, dil, şive, ses, konuşma ve ifade özellikleri, bir taraftan insanın kendine özgü hususiyetleriyle "kendisi" olmasını sağlarken, diğer taraftan da insanların ayrı kişiler olarak birbirleriyle ilişki kurmalarını mümkün kılmaktadır. Çünkü bu farklılıklar bulunmasa ve insanlar tek tip olarak yaratılsaydı, beşerî ilişkiler ve inşalar mümkün olamaz, düzenin yerini karışıklık alırdı. Ayette değinilen bu olgu, ilim, fikir ve sanat hayatının geliştirilmesinde etkili olmakta; hatta medeniyetlerin temelinde bu farklılıkların yattığı bilinmektedir.[20]

Farklılık, Yaradan'ın delili, alameti ve işareti ise, bu ırk ve etnisitelerin çeşitliliği ve farklılığı noktasından da böyledir. Yazarın yerinde ve konuyu çerçeveleyen tespitini burada kaydedelim:

"İslam'a evrensel bir nitelik kazandıran hususlardan biri de bu ırksal çeşitliliktir. Dünya barışını, kalıcı bir biçimde ancak İslam'ın ırklar arası, uluslararası kardeşlik öğretisi sağlayabilir. "Kendi ırkının üstünlüğüne inanma kibirliliği veya kendini kandırma yanılgısı içinde yaşamak, herhangi bir kimsenin sosyo-politik realiteleri kavrayışını çarpıklaştırabilir. Kin ve duygusal tepkiler, daima basiretli düşünüşü körleştirir."[21]"

Tüm bu hususlar, Evrensel Kardeşlik ilkesinin ne kadar da âcil ve önemli bir değer olduğunu ortaya koyar. Bilgiz, bu durumun önemini ve gerekliliğini şu şekilde dillendi-

18 Bilgiz, agm., s. 6.

19 Bilgiz, agm., s. 6.

20 Bilgiz, agm., s. 11.

21 Bilgiz, agm., s. 15.

rir: "Bütün ırkların fiziksel olarak artık bir arada yaşadığı bu biricik dünya dakardeşlik ve uyum fikrine büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır."[22] Öte yandan, yazar, ayrışmanın ve seçkinci özne/ler/in kendilerini ayrık-aykırı konumlandırışının farklı formlarla varlığını sürdürdüğünü ifade eder ki; bu görüşünü genel olarak kabul etmemek mümkün değildir. Ona göre,

(G)ünümüzde Müslümanlar arasında ırkçılık, farklı bir boyut kazanarak yoluna devam etmektedir. Şöyle ki; bizzat ırk ayırımına dayalı olmasa bile, siyasi birliktelik, cemaat, tarikat, mezhep ve hemşehrilik taassubuna dayalı adam kayırma ve tercihler ön planda tutularak, ırkçılığın farklı bir boyut ve seviyesini bizzat müşahede etmekteyiz.[23]

Yazarın dile getirdiği bu önemli, yerinde, güzel ve takdire şâyân görüş, düşünce ve yaklaşımlarını ele aldıktan sonra **2.K** olan **Kritiklerim** konusu ele alınabilir.

2. K: Kritiklerim:

a) Şekil-Form Kritiği:

a.1. İmlâ ve Noktalama Açısından: Çalışma genel olarak bu noktada akademik kriterleri takip etmekle beraber, bazı düzeltmelerin yapılması da gerekli görünüyor. Bu düzeltmeler metin halinde ekte sunulmuştur.

a.2. Dil ve Üslûp Kerterizinden: Çalışmanın temel çerçevesi, anlatım usulü ve üslubu akademik çerçeveye uygundur. Bununla birlikte sık olmasa da yer yer gündelik kullanım biçimleri, vaaz üslubu ve toptancı üslûp kendini hissettirmektedir.

a.3. Fihristleme ve Kategorize Etme Noktasından: Çalışma bu açıdan oldukça zayıf ve düzensiz görünüyor; özellikle de Gelişme bölümündeki "Irkçılık" alt başlığının kesinlikle daha önceki alt başlıklardan ayrı bir kategoride ele alınması gerekir.

a.4. Asgarî Yeterlilik Perspektifinden: Çalışma bir ilmî çalışmada olması gereken şekil şartlarına uymakla birlikte, kaynakça / bibliyografya kısmının çalışmada verilmemesi önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

b) İçerik-Mâhiyet Kritiği:

b.1. Tez/ler ve Deliller Açısından: Çalışmanın tezi olmakla birlikte bu tez / iddia açıkça ve net bir şekilde ifade edilmemiş metinde. Ana tezi destekleyen / destekleyecek alt-tezler de net olarak "bu şudur" şeklinde ortaya konulmamış. Metinsel anlatı tekniği içinde yazı bu açıdan parçalı ve kopuk görünüyor. Tezlerin ispatı—en az iki örnek / şahit / delîl getirme—ise, tam olarak birkaç kısım hariç hiçbir bölümde

22 Bilgiz, agm., s. 19.

23 Bilgiz, agm., s. 21.

yer almıyor sanki. Öte yandan; tezlerin muhtemel ve/ya mevcut karşıt tezlerinden de genel hatlarıyla bahsedilmesi gerekirdi.

b.2. Sistematiklik ve Bütünlük Kerterizinden: Çalışma bütünlük noktasından aranan şartı tamamlar görünüyor; yalnız aynı tamamlığı ve yeterliliği sistematiklik açısından söylemek zor görünüyor.

b.3. Metot ve Metodoloji Noktasından: Çalışmada açıkça bir metodoloji ve bu metodolojiye yaslanan bir metottan bahsetmek zor görünüyor. Hangi açıdan konuların ele alındığı, nasıl bir metodik çerçevede incelendiği hususunda net bir izlenim elde etmek biraz uzak gibi.

b.4. Fikir-Perspektif Penceresinden: Metinde—her ne kadar çok olmasa da—Türk akademiyasının genelde, İlahiyat çevrelerinin özelde açık ve/ya kapalı düştükleri 19. yüzyıl entelektüel ve tarihsel travmanın bir uzantısı olarak Oryantalist reddiyeciliği üzerinden oluşan Oksidentalist jargon ve dili yer yer okumak mümkün. "Batı'nın bunu bilmesi, bunun farkına varması, böyle bir sistemi önerebilmesi mümkün değildir" tarzındaki ifadeleri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Oksidentalist dil—Türkiye'de nicedir reddiyecilik ameliyesinden ve Oryantalizmin mevhûm ve yüceltilmiş konumundan bir türlü kendini alamayan ve aslında karşıtlık üzerinden karşıtı besleyen bu dil—bu tür çalışmaları, öyle görünüyor ki—en çok ta'lîl eden hususların başında geliyor. Buna "döngüsel travmatik tekrar" demek mümkündür.

3.K: Katkılarım:

Oldukça hassas bir zaman diliminde insan onuru ekseninde yapılan böylesi önemli bir çalışmaya şu hususlarda ve daha çok da metodik soru ve çerçeveleme açısından katkı sunmak mümkün olabilir.

a) Acaba metinsel hakikat ve doğruluk ne derece ve nereye kadar ontik, tarihsel ve hayat eksenli bir gerçekliğe tekabül etti/edebilir/ediyor ? Nassın metinsel idealleri acaba ne kadar hayatta ve tarihte karşılığını bulabiliyor? Bu tekabüllük sorununda neler, nereye kadar ve nasıl etken ve devrede?

b) Tarihsel nostaljik göndermelerin rahatlatıcı ve sağaltıcı rolleri ve etkileri bir yana, acaba tarihsel olanın ne kadarını ve ne açıdan kendimize rol modeli olarak seçip, hayata, inşaya ve tarihin diline ve imkânına dönüştürebiliyoruz?

c) İdeal olanın diskurundan, tahkiye kolaycılığından ve büyük çapta kurgulanan böylesi bir zihin konforundan ne zaman ve nasıl reel olana, gerçeğe, burada ve şu an olana ve yaşanana, noktasal, yerel, bölgesel, millî ve küresel olana perspektifler yönelebilecek?

d) Uzakta, oralarda bir yerlerde insan onuru kırılırken, örselenirken, hırpalanırken ve/ya yok sayılırken yakında, burada olanın onurundan bahsetmek veya bunun tersi (yakını ıskalayıp—emeğin onurunu, alın terinin itibarını, göz nurunun haysiyetini, varoluşun keremini, cinsiyet ve renklerin "ayet" oluşunu, mesela— uzağın izzetinden) durumdan söz etmek ne derece onur ve şereflice bir tavır ve tutumdur?

e) İlke, değer ve prensipler ele alınırken ne derece ve nereye kadar ***tafakkuh*** (geçmiş ve gelecek perspektiflerini zaman, mekân, durum, şartlar ve süje/ler çerçevesinde şu anda, hâlihazırda değerlendirebilme) imkânı ve diline sahibiz? Zamanın ruhu-asrın idraki-hâlin hâleti açısından nereye kadar Müslüman süje Post/modern bir epistêmeden, Endüstri-sonrası sosyo-kültürel ve eko-politiğinden, Global jeo-ekonomik ve epistemik durumdan ve hâletten haberdar? Acaba hâlâ temel epistêmik kodlarımız iki asır öncesinin kodlamalarına göre mi faaliyet gösteriyor?

f) Ve bugün güç-iktidar-yetki-imkân ve kuvvete sahip Müslüman birey/ler acaba ne derecede GSM (Güç-Statü-Makam-Mevki)-etiği ile insanları "onore" edebiliyor; kurumsal etik ile insanlara âdil, eşit ve hür bir şekilde davranabiliyor? Güç ve iktidar imkânı eline geçenler "ne oldum delisine dönüp", onursuzluğu karakter ve kaderleri mi kılıyorlar; yoksa gerçekten o ulvî metinlerde ifade edilen, İki Cihan Serveri'nin ve Gökteki Yıldızlarının tarihe tercümanlığında ortaya dökülen ilke, ideal, değer ve prensiplere mutabık olarak mı hareket ediyorlar? Asıl mesele bu. Bu sorulara verilecek cevap, metinlerin onurunu korumuş olmakla eşdeğerdir aslında; yoksa her şey bir lâf-ı güzaf ve mitolojik bir uzamda heyûla halinde ideallere kelimeler giydirmekten öteye geçemez.

III. Sonsöz Yerine

İnsanlığın onur hâlesinin (şeref+itibar+haysiyet+kadr-u kıymet /kerem+ırz (namus-iffet-onur) olabildiğince hırpalandığı, örselendiği, yıpratıldığı; hatta yok sayıldığı bir zaman diliminde insan onuru ana temalı bir gayret ve hizmet seferberliği gerçekten de takdire şâyândır. Bu bağlamda değerlendirmesi yapılan Bilgiz'in "İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi" adlı çalışmasının bu seferberliğe önemli bir katkı sunduğu ortadadır.

Elbette; her şeyden önce meseleyi "Müslümanın Müslümana propagandası" olmasından kurtarmak gerekiyor. Öte yandan; göründüğü kadarı ile bugün Müslümanların başta Kur'an olmak üzere, Sahih Hadisleri de içine alacak ve tarihsel hasıladan da imbiklenecek İslami kavram ve değerlerin bir "anlam atlası"na ihtiyaç duyulmakta. Bu husus; ele alınan onur / şeref / izzet kavramında olduğu gibi oldukça önemli ve bütünlük açısından hayatî bir öneme sahiptir. Bu anlam atlası inşa edildiğinde, bu anlam bütünlüğünü bozan / bozacak hususlar—mesela bu bağlamda Cahiliye Dönemi'nin en önemli onursuzlaştırıcı tavır ve tutum olan asabiyye, ırkçılık, vb. geleneksel ve çağdaş

türev ve varyantları—da dolayısıyla devreden çıkmış olacaktır. Bu panoramada esas olan kelimelerin, kavramların ve değerlerin onurlarını teslim etmek gerekiyor. Öyle ki; "söz vücut bulur" fehvâsınca, önce kelimelerle başlatmak gerekiyor onurlandırma ibadetini.

Sözden varlığa ve varoluşa gelince; onuru, takva ilke ve kodunun bir alt kümesi hâlinde yeniden inşa etmek gerekir. Bu inşa fonksiyonunu da helezonik ve dikey bir tarzda ortaya koymak mümkündür; yani insanların şeref-izzet / itibar-haysiyet-kadr-u kıymet / kerem- ırz (iffet-namus-şeref)ı helezonik olarak birbirine bağıl ve irtibatlıdır; ama oradan da dikey (amûdî) olarak da Yaradan'a bağlı (sıla)dır; dolayısıyla da "korunmalı" (***kvy*** / takva), "himaye edilmeli", bozulmasından "kaçınılmalı" ve yeryüzünde O'nun halife oluşunun bir gereği olarak insan bu "sorumluluğu"—hürriyeti sebebiyle—"samimiyet" ile muhafaza etmelidir. Aksi halde; onur ve haysiyet göstermeye—bahşetme değil; çünkü insan fıtrat itibarı ile onur/lu/dur— bumerang gibidir; dönüşü atılan yeredir. Ve her kriz, kavga, kargaşa, kapışma ve kaosun sebebi de daima açık ve/ya kapalı onursuz kılma tavır, tutum, davranış, eylem, ifade ve söylemleridir.

OTURUM BAŞKANI- Doç. Dr. Şevket Yavuz hocamıza da teşekkür ediyorum.

Hocam buyurun.

Dr. Yusuf ACAR[1]

Sayın başkan, saygıdeğer dinleyenler; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Sayın İsmail Karagöz hocamız tebliğinde, en fazla onora edilmeye muhtaç olan ve haklarında Hz. Peygamberin "Allah, her mahzun kalbi sever[2]" dediği bütün toplum kesimlerini gayet beliğ bir tarzda özetlemiştir. Takdirlerimizi ve teşekkürlerimizi sunuyoruz, istifade ettik.

Tebliğde tashihine ihtiyaç duyulan bazı yazım hatalarına tebliğ metni üzerinde işaret etmek suretiyle bunları tebliğ sahibine ilettiğim için burada üzerinde durmayacağım. Fakat bir-iki noktayı belirtmem gerekir.

Yaşlılarla ilgili bölümde yer verilen bir hadisin tercümesindeki "Beli bükülmüş Allah'ın yaşlı kulları" ifadesi, "Allah'ın beli bükülmüş yaşlı kulları" şeklinde olursa anlam daha doğru olacaktır.

Yine "Kim gençliğinde bir yaşlıya iyilikte bulunursa, Allah o kimseye yaşlılığında yaptığı iyiliği karşısına çıkarır" şeklindeki hadisin ikinci kısmının tercümesi şöyle olursa daha kolay anlaşılır: Allah o kimsenin yaptığı bu iyiliği yaşlılığında karşısına çıkarır.

Her insanın doğuştan tevarüs ettiği ve başka bir nitelemeye gerek kalmaksızın sırf insan olması hasebiyle taşıdığı onur ve haysiyet, ne cinsiyet ve fiziksel farklılıklar gibi tabii ne de sosyal ve ekonomik farklılıklar gibi kesbî ihtilaflara göre değişir.[3] Kendisine insan denilen her varlık, mükerremdir, şereflidir ve onurludur. Fakat Sayın Karagöz'ün tebliğinde tadât edilen çocuklar, yaşlılar, engelliler ve yoksullar gibi bazı gruplar vardır ki bunlar, insanca yaşamak için toplumun desteğine ve ilgisine ihtiyaç

---

1 Vaiz, Konya Müftülüğü.

2 Hâkim, ***Müstedrek***, IV, 15. Hadis, Hâkim'e göre sahihtir.

3 Tabii ve kesbî ihtilaf kavramları için bk. Batalyevsî, Ebu Muhammed Abdullah b. es-Sîd (ö. 521/1127), ***et-Tenbîh ale'l-Esbâb Elletî evcebeti'l-İhtilâf Beyne'l-Müslimîn fî Ârâihim ve Mezâhibihim ve İ'tikâdâtihim***, thk. ve nşr. Ahmet Hasan Kuheyl ve Hamza Abdulah en-Neşirtî, Riyad 1982, s. 2-4.

duyarlar. Tebliğde belirtilen gruplar arasında mütalaa edilmesi gereken iki gruba daha dikkat çekmek istiyorum:

1. Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde hâlâ kadınlara da onurlu bir davranış sergilendiğini söyleme imkânımız olmadığından, insan onuru bağlamında ele alınan 'toplumda ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç gruplar' içerisine kadınların da dâhil edilmesi gerektiği kanaatindeyim. Zira yapılan araştırmalar, ülkemizde her üç kadından birisinin eşinden dayak yediğini ve bunların yarısının da insanlık dışı bu muameleyi sineye çekerek kimseyle paylaşmadığını ortaya koymaktadır.[4] Oysa Hz. Peygamber, bırakın kadına el kaldırmayı, buğzetmeyi bile yasaklamış[5] ve 'kadınlara iyi davranmayı' seçkin insan olmanın ölçüsü olarak kabul etmiştir.[6]

2. Bir cezaevi vaizi olarak, bu başlık altında değerlendirilmesi gerektiğine inandığımız bir başka grup da tutuklular ve mahkûmlardır.

Zina suçundan dolayı recmedilen Mâiz ile Cüheyneli kadın hakkında sahabeden bazılarının ileri geri konuşmalarını Hz. Peygamber (s.a.s.) tasvip etmemiş ve "***Yavaş ol ey Halid! Canımı elinde bulundurana yemin olsun ki, o kadın öyle bir tövbe etti ki, şayet o tövbeyi haraç toplayan kimse yapsaydı bağışlanırdı.***" buyurarak cenaze namazının kılınmasını emretmiş ve kendisi de kılarak dua etmiştir.[7] Yine Hz. Peygamber'i zaman zaman neşelendirdiği için arkadaşları arasında Hımâr lakabıyla çağrılan Abdullah adındaki bir sahabî, içki yasağından sonra birkaç defa sarhoş olacak şekilde alkol kullanmış ve bu yüzden cezalandırılmıştı. Bu ceza uygulamalarından birinde, oradakilerden birisi 'Lanet olsun sana' şeklinde laf atınca Allah Resulü (s.a.s.), bu ileri geri konuşmaları duyar duymaz derhal müdahale etmiştir: "***Öyle demeyin! Ona lanet edeceğinize, 'Allah'ım ona merhamet et, kusurlarını affet' deyin! Vallahi onun, Allah'ı ve Resulünü sevdiğini biliyorum***!"[8]

Hatta Medineli bir Müslüman hakkında bazı insanların 'Bırakın şu münafığı, o adam Allah'ı ve Resulünü sevmez!' şeklinde konuşmaları karşısında, Allah Resulünün (s.a.s.) şu uyarıyı yaptığına şahit olmaktayız: "***Böyle konuşmayın! Görmüyor musunuz adam 'lâ ilahe illallah' diyerek Allah'ın hoşnutluğunu arıyor! Allah, kendi rızasını***

4 bk. Ayşe Gül Altınay-Yeşim Arat, ***Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet***, İstanbul 2008, s. 198.

5 Müslim, Radâ', 61 (h. no: 1469); İbn Hanbel, II, 329.

6 Müslim, Radâ, 62, Birr, 149; Tirmizî, Radâ, 11.

7 İbn Ebi Şeybe V, 542-43 (h. no: 28807-09); İbn Hanbel, V, 347-348; Dârimî, Hudûd, 17; Müslim, Hudûd, 22-23; Ebu Davud, Hudûd, 24. Her iki olaya dair rivayetler ve geniş değerlendirmeler için bk. Yusuf Ziya Keskin, ***Recm Cezası***, İstanbul 2001, s. 178-238.

8 Buhârî, Hudûd, 6.

elde etmek için 'lâ ilahe illallah' diyen kimseyi cehenneme haram kılar."[9] Nitekim Allah Teâlâ da, "*Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, onun dışında kalan günahları dilediği kimseden affeder.*"[10] buyurmaktadır.

Görülüyor ki Hz. Peygamber, suçlu ve günahkâr da olsa her insanın onur ve haysiyetinin korunmasını salık vermektedir. Özellikle bir anlık öfkenin, dikkatsizliğin ya da kötü arkadaş çevresinin kurbanı olmuş genç mahkûm ve tutuklulara karşı onur kırıcı her türlü fiziksel ve sözel davranışın, onların âdeta birer suç makinesi haline gelmesine hizmetten başka bir sonuç doğurmayacağı bilinmelidir. Unutulmamalıdır ki cezaevleri, toplum olarak gerekli ilgiyi, şefkati ve desteği gösteremediğimiz çocuklarla ve gençlerle doludur.

Hz. Peygamber'in kölelere kötü davrananların cennete giremeyeceklerini ifade etmesi üzerine sahabe şu endişeyi dile getirmiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! Siz, geçmiş milletlere nazaran bu ümmet içerisinde daha fazla köle ve yetim bulunacağını ifade etmemiş miydiniz?" Yani yetimlerin ve fakir-fukaranın sayısı çok olunca, bunlara kötü davranan Müslümanların sayısı da, dolayısıyla cennete giremeyeceklerin sayısı da artacaktır. Sahabenin bu endişesi karşısında Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Evet, onlara tıpkı kendi evladınız gibi onurlu davranın ve kendi yediklerinizden onlara da yedirin.*"[11] Dolayısıyla onurlu bir toplum olabilmenin yolu, zayıfların gönüllerinin hoş ve başlarının da dik tutulabilmesine bağlıdır.

Desteğe ve ilgiye muhtaç durumda olan gruplara yardım yapılırken, onların onurlarının zedelenmemesi için hassasiyet gösterilmesi gereken iki hususa dikkat çekerek konuşmamı tamamlamak istiyorum:

1. Hz. Peygamber'in, özellikle engellilerin sosyal hayatın içerisinde tutulmalarına ve toplumla bütünleşmelerinin sosyal transferlerden ziyade işlevsel temelli olmasına gayret gösterdiği, toplumda engelli duyarlılığı oluşturmaya çalıştığı, kendilerine pozitif ayrımcılık uyguladığı ve onlara moral desteği verdiği görülmektedir.

2. İster maddi olsun isterse manevi olsun başkalarına iyilik olsun diye yapılan yardımlarda, infak ahlakına riayet etmek çok önemlidir, hatta yardımın kendisinden daha önemlidir. Mesela mal ve hizmetlerin paylaşımında kalite esas olmalı, yapılan iyilikler başa kakılmamalı, mümkün mertebe gizlice yardım edilmeli, zamanında ve yerinde yardım yapılmalı, yardıma öncelikle aileden ve akrabalardan başlanmalı, yardım edilen insanlar arasında hiçbir ayrım yapılmamalıdır.

---

9 Buhârî, Salât, 46.

10 Nisâ, 4/48.

11 İbn Mâce, Edeb, 10.

OTURUM BAŞKANI- Hocama da teşekkür ediyorum.

Hocam buyurun isterseniz. Orada mikrofon yok buradan konuşun. Bir yanlış anlaşılma oldu herhalde orada. Hocam buyurun.

BİR KATILIMCI- Tabii duygu ile onur kavramı arasında sanıyorum bir yanlış değerlendirme söz konusu oldu Bünyamin Bey'in açıklamalarında.

Şimdi, duygular doğuştan gelir. İnsanın istidadında, yapısında vardır fakat sonradan gelişebilir de azalabilirler de. Mesela sevme duygusu çocukluk döneminden itibaren sevile sevile gelişir. Sevilmeyen kişilerde nefret ve acımasız yaklaşımlar söz konusu olabiliyor.

Algı insanın duyu organlarına gelen uyaranlar sonucunda duyumların anlamlı hâle getirilmesi durumudur. Dolayısıyla algı daha sonraki etkilerle tepki kazanmaktadır. Dolayısıyla bu tebliğin başlığı anlamlı olarak uygundur, anlama uygundur. Algı kazanılması, onur algısının kazanılması.

Duygusal olarak izzetinefis, şeref ve haysiyet duygusu insanın yapısında vardır yani duygusal olarak onur söz konusudur dolayısıyla onur kazanılması değil onur algısının kazanılması doğru olandır ve dolayısıyla bu başlık altındaki açıklamalar uygundur.

Bünyamin Bey konuyu yeterince bilmiyor sanıyorum. Buradan kaynaklanıyor. Dolayısıyla bu da hoş bir durum olmadı.

Diğer taraftan arkadaş etkisi okul kavramı içerisinde geçti.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Hocam teşekkür ediyorum.

Bu oturumu da burada noktalıyoruz. Sabırla dinlediğiniz için çok teşekkür ediyoruz. Biraz süremizi aştık on beş dakika kadar.

15 dakika ara, ondan sonra inşallah tekrar buradayız. Teşekkürler.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

9 İSLAM'DA ONURU KORUMAYA YÖNELİK AHLAKİ DEĞERLER

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

20.04.2013
CUMARTESİ

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI (OTURUM BAŞKANI)- Efendim dışarıdakiler duyuyorsa oturumumuz başlamak üzere içeriye teşriflerini rica ediyoruz.

Bismillah elhamdülillah vesselâtü vesselâmü âlâ hayri halkillah diyerek bugünün son oturumunu, 9'uncu oturumu başlatıyorum.

Bu oturumda başlığımız İslam'da Onuru Korumaya Yönelik Ahlaki Değerler şeklindedir. Bu oturumda ilimlerinden istifade edeceğimiz arkadaşlarımız Prof. Dr. Âdem Dölek, Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ikinci konuşmacımız Yrd. Doç. Dr. Adnan Adıgüzel, Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, son konuşmacımız da vaiz kardeşimiz Eskişehir'den Yunus Özdamar.

Ben değerli konuşmacıları buraya davet edeyim.

Oturumun başlığını sunmuş oldum yani onur-ahlak ilişkisi bir bakıma bu başlık. İslam'da Onuru Korumaya Yönelik Ahlaki Değerler. Ahlaki erdemler denseydi bence daha münasip olurdu. Neyse maksat anlaşılıyor.

Onur-ahlak ilişkisi oldukça da önemli bir konu. Şimdiye kadarki tebliğlerde de taalluk ettiği kadarıyla bu ilişkiden söz edildi.

Onur verili bir durum mudur yani insanın ontolojik gerçekliğinin bir parçası mıdır yoksa sonradan kazanılma bir duygu veya -biraz önce o meselede ufak bir tartışma konusu oldu- ve bilinç midir? Bir de başka bir şey söylendi; verili ama korunması gerekli olan bir durumdur dendi ama netice itibarıyla nereden bakarsak bakalım bu konunun ahlakla gerçekten büyük bir ilişkisi vardır.

Onur ve onursuzluk aslında öyle anlaşılıyor ki tebliğlerin muhassalasını aldığımızda da öyle bir kanaate varıyoruz ki onur veya onursuzluk dediğimiz şeyler -izzet İslami terminolojide... İzzet bir potansiyeldir insanda. Onu fiilen gerçekleştirmek, yaşatmak ve geliştirmek ise bireyin, toplumun ve insanlığın bir ödevi oluyor. Bireyin ödevi oluyor. Daha çok ahlakla ilişkisi burada ortaya çıkıyor.

Toplum kendi insanının onurunu bir hedef olarak önüne koyar ve onurlu bireyler yetiştirmeyi amaçlayan düzenlemeler yapar ki maalesef İslam dünyasında bu çağlarda, bu son yüzyılda özellikle pek göremediğimiz bir durumdur, bir de insanlık ödevidir.

Modern dünya dada biliyorsunuz insan hakları, özgürlükleri vs... Neticede bunların toplamını aldığımızda insan onuru modern dünyanın en önemli sorunudur değerli dostlar.

Bugünkü dünyada Birleşmiş Milletler niye kuruldu? Birleşmiş Milletler ne yapıyor? Dünyadaki çeşitli insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili kurumların temel amacı nedir? Bunların hepsi sonuçta insanın hayatı, özgürlükleri, hukuku vs. ile birlikte onu insan yapan onurunu geliştirmek, zenginleştirmek, bireye böyle bir onur duygusu ve bilinci kazandırmak, onu diri tutmak, onu koruma mücadelesine yatkın bir varlık hâline getirmek ve toplumları da bu noktada, bireylerin onurlarına saygı noktasında eğitmek, geliştirmek gibi amaçlar güder. Maalesef İslam dünyasında yeni yeni farkına varılabilen ama henüz pratiğe yansıtılamadığını gördüğümüz kurumlardır bunlar.

Tabii, dünya insan hakları kahramanları yetiştiriyor başka toplumlarda, başka kültürlerde. Bizde onlar çok fazla yok. Bir Mandela işte dünyada bayrak oldu, Gandi'yi bilirsiniz yine öyledir. Amerika'da meşhur zenci insan hakları savunucusu Martin Luther King gibi dünyada bayraklaşmış kişiler var. Bunlar birer kişi olmakla birlikte aslında bir misyonun, bir insanlık davasının kahramanları, temsilcileri olmuş milyonlarca, milyarlarca insanın ruhunda yer etmiş olan büyük şahsiyetlerdir.

Umarız inşallah Müslümanlar da öyle büyük şahsiyetler yetiştirir.

Neyse ben biraz sözü uzattım, kusura bakmayın.

Evet, bu onur-ahlak ilişkisi demek ki bugünkü son oturumumuzun konusu oluyor.

Ayetlerde ve Hadislerde İnsan Onurunu Koruyan Önemli Vasıflardan İffet şeklinde bir başlık belirlenmiş.

Konuşmacımız tabii kendisi konuyu işlerken bu başlıktan belki de biraz daha bağımsız olarak işin özüne girebilir. Biraz önce ufak bir tartışma da yapıldı. Bu başlıklarda verilir aslında.

Değerli arkadaşım, dostum Prof. Dr. Adem Dölek Bey'e sözü veriyorum.

Buyurun hocam.

1- AYETLERDE VE HADİSLERDE İNSAN ONURUNU KORUYAN ÖNEMLİ VASIFLARDAN: İFFET

Prof. Dr. Adem DÖLEK[1]

GİRİŞ

Bütün mahlukat içerisinde en güzel surette[2], ahsen-i takvim üzere[3] ve en şerefli[4] olarak yaratılan varlık, insandır. Fiziki bakımından en güzel şekilde yaratılan insan, aynı zamanda mükemmel istidatlar ve duygularla donatılmış ve rûhu Kur'an'la süslendirilmiştir. Bu sebeple insan, her yönüyle onurlu bir varlıktır. İnsanın, onur ve şerefini koruması İlahî ferman ile kendisine bildirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, kendi onuruna yakışan işleri yapması emredilerek onurunu zedeleyecek hatta yok edecek durumlardan sakındırılmıştır. Bununla birlikte insanın onurlu yaşayabilmesi için de örnek şahsiyetler misal gösterilmiştir.

Allah'ın insana bahşettiği en güzel vasıflardan biri iffettir. Bu özellik, insanın manevi şahsiyetini, haysiyetini ve mürüvvetini yani onurunu doğrudan ilgilendiren ve kişiyi zilletten, şahsiyetsizlikten koruyan çok önemli bir vasıftır.

Mürüvvetin "***zanaat ve iffet***"ten[5] ibaret olduğu ifade edilirken esas itibarıyla kişinin, başkasına muhtaç olmaması, dilencilik yapmaması ve başkalarına yüzsuyu dökmemesi için çalışması, el emeği ile geçinmesi ve namusunu koruması gerektiği vurgulanmaktadır. Muaviye b. Ebi Süfyan'a "Mürüvvet nedir?" denildiğinde: "***Dinde iffeti korumak ve maîşette malı ıslah etmektir.***" şeklinde cevap vermiştir[6].

---

1 Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Teğâbün, 64/3.

3 Tîn, 95/4.

4 İsrâ, 17/70.

5 Ahmed b. el-Hüseyn, el-Beyhakî, ***es-Sünenu'l Kübrâ***, Beyrut, ts., X, 329.

6 Beyhakî, ***S. Kübrâ***, X, 329; Abdullah, İbn Adiyy, ***el-Kâmil fî Duafâi'r-Rical,*** Beyrut, ts., IV, 530.

Ebu Eyyub es-Sahtiyânî (v.131/748) de "Kişi, insanların elindeki şeyler konusunda iffetli olmadıkça ve onlardan olmaktan uzak durmadıkça kamil olamaz."[7] derken yeme içme şehveti ile cinsel şehvet konusunda iffetli olmaya dikkati çekmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), insanın, bir hakikatin söylenmesi karşısında dahi kendisini aşağı görmemesini tavsiye etmiş ve "***Hiç biriniz kendisini aşağı görmesin ...***" buyurmuştur.[8] Hz. Ömer de Abdullah b. Abbas'a, Bakara suresinin 266. ayetinin[9] manası ile ilgili görüşlerini bildirmesi için: "Ey kardeşimin oğlu! Kendini aşağı görme, söyle." demiştir.[10]

Bu çalışmada "iffet" konusunu ele alarak bunun insan onuru ile olan alakasını ortaya koymaya çalışacağız.

A- İFFET

İffet; helal olmayan şeylerden sakınmak,[11] güzel olmayan şeylerden uzak olmak,[12] denî şeylerden uzak durmak,[13] haramdan uzak durmak[14], namusunu korumak, dilencilikten uzak durmak,[15] ihtiyacı olmadığında başkasının malına tamah etmemek ve hırs göstermemek, cinsel konularda ahlak kurallarına bağlı kalmak[16] manalarına gelmektedir. Diğer bir tarife göre iffet, başkalarından mal istemekten ve helal olmayan şeylerden uzak durmaktır.[17]

---

7 Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah, ***Hılyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ***, Beyrut 1988, III, 5.

8 Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, İbn Mâce, ***Sünen***, İstanbul 1992, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, tahk: Şuayb el-Arnavut ve arkadaşları, (I-L), Beyrut 1992, XII, 30.

9 Ayet: ... أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

10 Muhammed b. İsmail, el-Buhârî, ***el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahihu'l-Muhtasar min Umûri Rasulillah (s.a.s.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî***, İstanbul 1992, Tefsir, 2/47; Hâkim, Muhammed b. Abdillah, ***el-Müstedrek alâ's-Sahihayn***, Beyrut 1990, II, 284.

11 Ebulbekâ, Eyyub b. Musa, ***el-Külliyyât***, Beyrut 1993, s. 656.

12 İbnu Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, ***Lisânu'l-Arap***, Beyrut, ts., IX, 253; Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, ***el-Kâmûsu'l-Muhît***, Beyrut 1991, III, 171.

13 Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, ***Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs***, Kuveyt 1965, XXIV,172.

14 Cevherî, İsmail b. Hammâd, ***es-Sıhah Tâcu'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye,*** Beyrut 1984, s.1405; Mustafa, Çağrıcı, "İffet", ***TDV İslam Ansiklopedisi***, İstanbul 2000, XXI, 506.

15 Mecduddin, İbnu'l-Esîr, ***en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser,*** Beyrut, ts., III, 264.

16 ***Türkçe Sözlük***, TDK, Ankara 2009, s. 937.

17 İffet konusunda geniş bilgi için bk. Salih b. Abdillah b. Humeyd (heyet), ***Mevsûatü Nadrati'n-Naîm Mekârim-i Ahlakı'r-Rasul (s.a.s.)***, VII, 2872.

Bir başka ifadeyle iffet, sabırdır. Yani günahlara götüren şeylere karşı sabretmektir.[18] İffet, Müslümanı bütün haramlardan ve yasaklardan koruyan ve koruması gereken bir kale mesabesindedir. Bu kale yıkılırsa diğer değerler de yıkılmaya mahkûm olur. Aynı zamanda iffet, insanlara yüzsuyu dökerek dilencilik yapmaya ve insanların ellerindeki varlığa göz dikmeye engel olan bir özelliktir. İffet, nefse şehvetin galebesine engel olan bir durumdur ki[19] bu, ifrat ve tefrit ortasında bir hâle sahip olmaktır.

Mâverdî (v.450/1058), iffeti genel anlamda ele alarak önce iki kısma ayırır. Bunlardan birinin, haramlardan; ikincisinin de küçük günahlardan korunmak olduğunu belirtir. Haramlardan kaçınma olan iffet; ferci haramlardan korumak yani zina ve livâtadan (eşcinsellikten) korunmak; ikincisi de dili iftira gibi şeylerden korumaktır.[20] Zinayı ve livâtayı, dinin yasaklaması ve bunu yapanı tehdit etmesi, aklın da hoş görmemesi yanında bu fiili yapmanın çok çirkin bir arsızlık olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), fercin ve dilin çirkin işlerden korunmasını teşvik ederek şöyle buyurur: "***Fercinin, dilinin ve karnının şerrinden korunan, bütün kötülüklerden korunmuştur.***"[21] Bazı rivayetlerde de "… ***kendisine cennet vacip olur.***" şeklinde geçmektedir.[22]

Birçok değişikliklere maruz kalan insan bedenine yerleştirilen rûhun, hayatiyetini devam ettirebilmesi için kendisine "Kuvve-i şeheviye-i behimiyye, kuvve-i sebuiyye-i gadabiyye ve kuvve-i akliye-i melekiyye" denilen üç kuvvenin verildiğini ve her kuvvenin ifrat, tefrit ve vasat mertebelerinin bulunduğunu belirten Bediuzzaman (v.1960), kuvve-i şeheviyyenin vasat mertebesinin iffet olduğunu ifade ederek: "Kuvve-i şeheviyyenin tefrit mertebesi, humuddur ki ne helal ve ne harama şehveti ve iştihası vardır. İfrat mertebesi ise fücurdur ki, namusları ve ırzları pâyimal etmek arzusu olur. Vasat mertebesi ise ***iffet***tir ki, helaline şehveti var, harama yoktur." der.[23] Aynı zamanda o, kuvve-i şeheviyyenin bu üç mertebesinin yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi durumların füruatında da mevcut olduğunu belirtir.[24] Böylece iffet; cinsel şehvetin, yeme-içme arzusunun, konuşmanın ve uyumanın orta mertebesi ve sırat-ı müstakimi olmaktadır.

---

18 İbnu'l Esîr, III, 264.

19 Râğıb el-İsfahânî, ***el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an***, Beyrut, ts., s., 339.

20 Mâverdî, Ali b. Muhammed, ***Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn***, İstanbul 1985, s. 309.

21 Beyhakî, ***Şuabu'l-İmân*** (tahk: Muhammed es-Said b. Besyûnî ez-Zağlûl), Beyrut 2000, VII, 292; Mâverdî, s. 309.

22 Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, ***el-Câmu's-Sağîr***, Beyrut 1990, h. no: 9081.

23 Said, Nursî, ***İşârâtu'l-İ'câz***, İstanbul 2003, s. 22.

24 Nursî, ***İşârâtu'l-İ'câz***, s. 22.

İffet, insanın onurunu koruyan, dünyada ve ahirette kurtuluşunu temin eden en önemli yollardan biri olmaktadır.[25]

İnsanın itibar ve saygı görmesi için önce kendi itibarını koruması ve onuruna saygı göstermesi gerekir. İffetini koruyan kişi, kendi itibarını, şerefini ve haysiyetini korumuş yani önce kendisine saygı göstermiş olmaktadır. Böylece başkaları da onurlu kişilere her zaman ve mekânda itibar etmektedir ve edecektir de.

İffetsizlik, insan onuru ile bağdaşmayan, insanın hem kendinin hem de başkalarının onurunu kaybettiren bir durumdur. Kendi itibarını kaybeden ya da iffetini korumayan kişi, başkalarının nazarında da onursuz ve itibarsız olur.

Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde iffetli olmaya çok yer verildiği gibi iffeti yok eden durumlardan da bahsedilmiştir. Şimdi bunları tesbit etmeye çalışalım:

B- KUR'AN'DA İFFET

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde "***iffet***" kelimesi geçmemekle birlikte bu kelimenin dört yerde türevinin bulunduğu[26] görülmektedir ki, bu kelimelerle iffetli olmanın dört yönüne dikkat çekilmektedir. Bunlardan:

Biri; yüzsuyu dökerek dilencilik yapmamaktır.[27]

İkincisi, koruma karşılığında yetimin malını haksız yere yememektir.[28]

Üçüncüsü, zina etmemek, zinadan uzak durmak ve zinaya götürecek durumlardan korunmaktır.[29]

Dördüncüsü de evlenmek istemeyen yaşlı kadınların namuslarını korumalarıdır.[30]

Bu dört ayetten ikisinin; cinsel şehvet yani ferç ile ilgili, ikisinin de yeme içme şehveti yani mide ile ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Bu iki durumun Kur'an'da zik-

---

25 Abdulbârî, Mübârek el-Kuraşî, ***el-Esâlîbi'l-Terbeviyye li Tenmiyet-i Hulukı'l-İffeti Ledâ'ş-Şebâb ve Tatbikâtihâ fî Dav'i'Tterbiyeti'l-İslamiyye*** (doktora tezi), Ümmü'l-Kurâ Ünv. Eğitim Fakültesi, Suud1430 h., s. 49.

26 Geniş bilgi için bk. Çağrıcı, "İffet", 506-507.

27 Bakara, 2/273. Ayet şöyledir: لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم بِسِيمَاهُمْ لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافاً وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّهَ بِهِ عَلِيمٌ

28 Nisâ, 4/6. Ayet şöyledir: وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّىَ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُم مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافاً وَبِدَاراً أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيّاً فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللّهِ حَسِيباً

29 Nûr, 24/33. Ayet:وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ.

30 Nûr, 24/60; ayet şöyledir: وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

redilmesi çok manidardır. Zira genel anlamda hem dünyevi hem de uhrevi açıdan insana en çok zarar veren ve kişiyi helâke atan bu iki durumdur. Çünkü cinsel şehvet, helal yolla tatmin edilmediği zaman namuslar pâyimal edilecek, insan onuru çiğnenmiş olacaktır. Bununla birlikte nesiller karışacak, toplum hayatı felakete sürüklenmiş olacaktır. Aynı şekilde yeme içme konusunda mide şehveti helalinden giderilmeyerek harama tevessül edildiğinde toplumda haksızlıkların önü alınmayacak, hırsızlıklar, gasplar, haksız kazançlar ve dilencilikler meslek hâline gelecektir. Bu da yine toplumda iffetsizliğin yaygınlaşması, insanlar arasında emniyet ve güvenin kaybolması demektir.

Şunu hemen ifade edelim ki, Kur'an'da "iffet" kelimesinin, halk dilinde kullanımından daha geniş bir manada kullanıldığı görülmektedir. En geniş anlamıyla ifade etmek gerekirse iffet; kişinin kendi namus ve şerefini yok edecek, insan onuru ile bağdaşmayan durumlardan sakınması demektir. Böylece iffetli olan ve iffetini muhafaza eden kişi, Allah'ın haram kıldığı ve dinin güzel görmediği şeylerden uzak kalmakla, onurunu ve şerefini korumuş olur.

Kur'an-ı Kerim'de, iffet kelimesinin dört türevi dışında iffeti yok eden çirkin işler ve iffetsizlik manasına gelen "fâhişe,"[31] "fahşâ"[32] ve "fevâhış"[33] kavramları da geçmekte olup bu manaları ihtiva eden fiiller yasaklanmaktadır. Mesela, "***Allah fahşâyı ve münkeri yasaklıyor.***"[34] "***Allah kesinlikle fahşâyı emretmiyor.***"[35] ve "***Rabbim kesinlikle fuhşiyâtı haram kıldı.***"[36] gibi ayetler açıkça insan onuru ile bağdaşmayan fiilleri yasaklamaktadır. Yine Kur'an'da kinâye olarak zinadan korunma anlamında kullanılan bir diğer kavram da "Fercini koruma"[37] veya "Hıfz-ı furûc/ferclerini koruma"[38] manasında "İhsan" veya "hıfz" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. İffetini korumuş olan kadına "imraetün

31 Âl-i İmrân, 3/135; Nisâ, 4/15, 19, 22, 25; A'râf, 7/28, 80; İsrâ, 17/32; Nûr, 24/19; Neml, 27/54; Ankebût, 29/28; Ahzâb, 33/30; Talak, 65/1.

32 Bakara, 2/169, 268; A'raf, 7/28; Yusuf, 12/24; Ankebût, 29/45; Nahl, 16/90; Nûr, 24/21.

33 En'âm, 5/151; A'raf, 7/33; Şûrâ, 42/37; Necm, 53/32. İbnu Abbas'a (r.a.) Furkân suresinin 68. ayeti ile ilgili sorulduğunda, Mekke müşriklerinin, bu ayet nâzil olmazdan evvel 'Biz, fevâhışı (yani İslam'a göre had cezası gerektiren; haksız yere adam öldürmek, hırsızlık yapmak, zina etmek, içki içmek gibi suçları) işlerdik.' dediğini bildirmektedir. (Buhârî, Tefsir, 25/4)

34 Nahl, 16/90.

35 A'râf, 7/28.

36 A'râf, 7/30.

37 Enbiyâ, 21/91; Tahrîm, 66/11.

38 Müminûn, 23/5; Nûr, 24/30, 31; Ahzâb, 33/35; Meâric, 70/29.

hasânün"[39] veya Kur'an'ın ifadesiyle "muhsanât"[40] iffetini koruyan erkeğe de "muhsın"[41] denilmektedir.[42] Bütün bunlar iffetin korunmasını âmirdir.

1-KUR'AN-I KERİM'DE İFFET ÖRNEKLERİ

Kur'an-ı Kerim'de iffetin korunması ile ilgili bu hükümler zikredilmekle birlikte erkek ve kadınlardan iffetli şahsiyetler örnek gösterilmektedir. Bu misallerle de inanan insanların bu şekilde iffetli olmaları istenmiş olmaktadır. Bunlara kısaca temas edelim:

a-Hz. Yusuf

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen iffet örneklerinden biri, Hz. Yusuf'tur. Hz. Yusuf (a.s.), Mısır Azizi'nin evinde ergenlik yaşına geldiğinde, evin hanımefendisi ona kendisi ile cinsel ilişkide bulunmasını teklif etmiş ve bunun için de evin kapılarını iyice kapatıp onu kendine çağırarak: "Haydi gel" demiştir. Bunun üzerine Yusuf: "***Ben Allah'a sığınıyorum/meâzallah***"[43] diyerek bu teklifi asla kabul etmemiştir.

Hz. Yusuf'un bu tavrı, hem kendi onurunun hem de evin sahibi olan Aziz'in onuru ile evin sahibesi olan kadının onurunun korunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda ilgili ayetin sonunda böyle bir fiilin, kişinin hem kendisine hem de kendisine güvenenlere karşı bir zulüm olduğuna işaret edilmiştir.[44] Çünkü ayette "***Allah zalimleri kurtuluşa erdirmez.***" denilmektedir.[45] Azizin hanımının Yusuf'a, isteğini yerine getirmediği takdirde kendisini ya hapse attıracağını ya da sürgüne göndereceğini söylemesine rağmen Yusuf, böyle bir iffetsizliği yapma yerine hapse girmeyi göze almıştır.

Bu kıssa, Mısır Azizi'nin hanımının, evinde yetişen ve gençlik çağında olan delikanlı ile cinsel ilişkide bulunma teşebbüsüne karşı, Yusuf'un harama girmeme hususunda gösterdiği sebatı, Allah'a olan itimadı ve O'na sığınması Yusuf'un hem kendi onurunu hem de efendisinin onurunu koruması bakımından gerçekten bir ibret ve iffet tablosudur. İşte bu, İbnu Âşûr'un da belirttiği gibi, bir iffet ve takva örneğidir. Aynı

39 İbnu Manzûr, XIII,120.

40 bk. Nisâ, 4/24, 25; Mâde 5/5; Nûr, 24/4, 23.

41 bk. Nisâ, 4/24; Mâide, 5/5.

42 Muhsın, muhsan, muhsanât ve muhsınât gibi her iki şekilde de kullanılmaktadır. İbn Manzûr, XIII,120.

43 bk. Yusuf, 12/23.

44 bk. Muhammed Tâhir, İbnu Âşûr, ***Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr***, Tunus 1984, XII, 252.

45 Yusuf, 12/23.

zamanda peygamberlerin peygamberlik öncesi, günahlardan nasıl korunduklarının da bir göstergesidir.[46]

b-Hz. Musa

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen iffet örneklerinden biri de Hz. Musa'dır. Hz. Peygamber (s.a.s.), ***Hz. Musa (a.s.)'nın, sekiz veya on sene ücretli çalışırken yeme-içme ve cinsel hususta iffetini koruduğu***nu vurgulamıştır.[47] Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır: "Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de, (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: 'Derdiniz nedir?' dedi. Onlar şöyle cevap verdiler: 'Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız, babamız da çok yaşlıdır.' Bunun üzerine Musa, onların yerine (davarlarını) sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi ve: 'Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım.' dedi."[48] ... ***O iki kızdan biri babasına***: "'***Babacığım! Onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse,*** güçlü ve güvenilir ***olandır***, dedi."[49] Kızın babası, Musa'nın "güçlü ve güvenilir" olduğunu nereden bildiğini sorması üzerine kız; onun güçlü oluşunu, kuyunun ağzındaki taşın birçok kişinin kaldırabileceği ağırlıkta olmasına rağmen onu tek başına kaldırmasından, güvenilir olmasını da rüzgârla elbisenin vücut hatlarını belli etmesi nedeniyle bana "Sen arkamdan gel ve yanlış gittiğimde yolu bana tarif et." diyerek beni arka tarafına almasından anladım, diye cevap verir.[50]

Görüldüğü üzere Musa (a.s.), iffetini bu şekilde göstermesiyle Kur'an'da emin/güvenli kimse olarak yerini almıştır. Bu bakımdan kendisine iş verilen kişide kuvvet ve güvenilirlik vasfı birlikte bulununca işverenin/insanın gözü arkada kalmaz.[51]

c- İki Kız kardeş

Bu kıssada anlatılan bir diğer iffet örneği de Hz. Musa'nın, davarlarını sulayıverdiği iki kız kardeştir. Bu iki kız kardeş, Medyen suyu başında davarlarını sulamaya gittiklerinde kuyunun başında başka erkekler varken davarlarını sulamazlar, herkes hayvanlarını

---

46 İbnu Âşûr, XII, 252.

47 İbnu Mâce, Rühûn, 5.

48 Kasas, 28/23-24, (ayetlerin meallerinde, Diyanet Vakfı Mealinden istifade edilmiştir) Ayetler: وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لاَ نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ

49 Kasas, 28/26.

50 bk. Hâzin, Ali b. Muhammed, ***Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl,*** Beyrut, ts., III, 402; Abdullah b. Ahmed, en-Nesefî, ***Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*** (Hâzin Tefsirinin kenarında), III, 402; Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf, ***Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît***, Beyrut 1993, VII, 109.

51 bk. Hâzin, III, 402.

sulayıp gittikten sonra sularlardı. Ancak o gün Musa herkesten önce onların davarlarını sulayıvermişti. Onlar da hemen evlerine dönünce babaları kendilerine, bu kadar çabuk nasıl geldiklerini sormuş, onlar da durumu anlatmışlardı. Bununla birlikte davarlarını sulayan kişiyi bilmiyorlardı. Babaları, o kızlardan birini o kişiyi yanına çağırması için gönderir. Kızın, Musa'nın yanına utanarak gelişini Kur'an bize şöyle anlatır. "***O iki kadından biri utana utana yürüyerek Musa'ya geldi ve: 'Babam, bizim yerimize hayvanları sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.***' dedi. Musa, Hz. Şuayb'a gelip başından geçeni anlatınca o: 'Korkma, o zalim kavimden kurtuldun.' dedi. Onun iki kızından biri: '***Babacığım! Onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır.***' dedi. Şuayb da: 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşaallah, beni iyi kimselerden bulacaksın.' dedi. Musa da: 'Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, demek ki bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekildir' dedi."[52] Görüldüğü gibi burada Hz. Musa'nın, iyi, güçlü ve güvenilir bir kimse olduğu vurgulanmaktadır ki, güvenilir/emin olmak, insanın kendi onurunun korunmasında önemli bir hususiyettir.

d- Hz. Meryem

Kur'an-ı Kerimde gösterilen iffet örneklerinden bir diğeri Hz. Meryem'dir. Nitekim Kur'an onu şöyle anlatır: "***İffetini koruyan*** (Meryem) ***ki, ona ruhumuzdan üfledik. Onu ve oğlunu âlemlere bir ibret yaptık.***"[53] "***Allah, iffetini koruyan İmran'ın kızı Meryem'i de inananlara örnek gösterdi. Biz ona ruhumuzdan üfledik ve o, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti ve samimi inananlardandı.***"[54] Burada Hz. Meryem'in iffetini koruması "**أحصنت فرجها**" ifadesi ile bildirilmektedir. "ehsanat/**أحصنت**" kelimesi, "ح- ص- ن" harflerinden türetilmiştir ve "korunaklı olmak, sağlam olmak, iffetli olmak" manalarına gelmektedir. Aynı harflerden türetilen "hısn-ı hasîn/**حصن حصين**" ifadesi de içindeki şeye ulaşılamayan muhkem mekân demektir.[55] Böylesine sağlam bir mekân, içindekileri nasıl muhafaza ediyorsa, bu kelime ile Hz. Meryem'in de kendisini o şekilde koruduğuna dikkat çekilmiştir.

---

52 Kasas, 28/25-28. Ayetler: فَجَاءتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لاَ تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِندِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ تَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ

53 Enbiyâ, 21/91.

54 Tahrîm, 66/11.

55 İbnu Manzûr, XIII, 120.

e- Hz. Yahya

Kur'an'da Hz. Yahya'nın, "***seyyid, hasûr ve salih nebilerden***" olduğu bildirilerek hasûr olarak tavsif edilmiştir. Buradaki "hasûr" kelimesi, Hz. Yahya'nın hem evlenmediğini hem de iffetinden dolayı herhangi bir kadınla haram yolla cinsel ilişki ihtiyacı duymadığını ifade etmektedir.[56] Bu da iffetin korunması bakımından önemli bir örnek olmaktadır.

C- HADİSLERDE İFFET

Hadisler incelendiğinde iffet kavramının, hem Hz. Peygamber'in iffeti hem de Hz. Peygamber'in ümmetine iffetli olmayı tavsiyeleriyle ilgili olarak kullanıldığı görülmektedir. Önce Hz. Peygamber'in iffetini sonra da Hz. Peygamber'in, iffet ile ilgili tavsiyelerini ele alalım.

1- Hz. Peygamber'in İffeti

Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde hem şahsının hem de başkasının iffetini zedeleyecek herhangi bir durumun kendisinden sâdır olmadığı görülmektedir. Zira O, kendi iffetini koruması konusunda hassas olduğu kadar başkalarının iffetinin korunması hususunda da hassas davranmıştır. Hatta o, insanları, iffetsizliğe götürecek durumlardan bile sakındırmıştır. Mesela hem Kur'an'da hem de hadislerde, zinanın yasaklanmasının ötesinde zinaya sevk edecek hâllerden dahi sakındırılmıştır. Nitekim Kur'an'daki "قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ/وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ***Mümin erkeklere söyle: Gözlerini nâmahreme bakmaktan sakındırsınlar, ferçlerini de korusunlar. Bu davranış onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarından haberdârdır. Mümine kadınlara da söyle: Gözlerini nâmahreme bakmaktan sakındırsınlar, ferçlerini de korusunlar…*** "[57] ayetlerinde cinsel şehveti tahrik eden tavırlar ve cinsel şehvetin meşru olmayan yollardan giderilmesi yasaklandığı gibi hadislerde de bu konuda oldukça tahşidatta bulunularak iffetli olma istenmiştir. Burada dikkati çeken, kişinin –erkek olsun, kadın olsun- önce kendi iffetini koruması istenmekte, yani harama bakma ve bakmanın neticesi olan cinsel şehvetin haram yolla giderilmesi yasaklanmaktadır.

Hadislerde Hz. Peygamber'in iffetinden bahsedilirken şu rivayetler câlib-i dikkattir. Cafer-i Tayyar, Habeş kralı Necâşî'ye "Ey Melik! Biz, cahiliye ehli bir kavim idik, putlara tapardık, leş yerdik, kötülük yapardık, sıla-i rahmi keserdik, komşulara kötü davranırdık, kuvvetli olanlarımız zayıflarımızı yerdi. Biz bu halde iken Allah bize nesebini, doğruluğunu, iffetini bildiğimiz bir elçiyi gönderdi. O, bizi Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın tapmakta oldukları putları ve

56 İbnu Manzûr, IV, 194.

57 Nûr, 24/30-31.

taşları söküp atmaya davet etti. O, bize doğru söylemeyi, emaneti eda etmeyi, akrabayı görüp gözetmeyi, iyi komşuluk yapmayı, *haram işlememeyi, kan dökmemeyi emretti. O, bizi kötülükten ve yalan söylemekten,* yetim malı yemekten*,* iffetli kadınlara iftira atmaktan nehyetti*, bize Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emretti ve bize namaz kılmayı, oruç tutmayı emretti… Biz de onu tasdik ettik ve ona iman ettik ve biz, onun Allah tarafından getirdiğine tabi olduk.*" der.[58]

Görüldüğü üzere İslam'ın henüz zuhur ettiği ilk yıllarında Cafer-i Tayyar'ın burada Necâşî'ye vermiş olduğu cevapların her birinin, İslam'ın en temel prensipleri olmakla birlikte aynı zamanda insan onurunu koruyan durumlar olduğu da aşikârdır. Ve bunlardan biri de özellikle Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesinde bile iffetli olduğunun vurgulanmış olması, konumuz açısından manidardır.

Rum kralı Herakliyus, Peygamberimizle ilgili Ebu Süfyan b. Harb'e; "O, size neyi emrediyor?" diye sorunca, Ebu Süfyan: "O (s.a.s.), bize bir olan Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emrediyor, bizi babalarımızın taptıkları şeylerden yasaklıyor, namaz kılmayı, doğruluğu, **iffetli olmayı**, ahde vefalı olmayı, emanete riayet etmeyi ve akrabayı görüp gözetmeyi emrediyor." şeklinde cevap vermiştir. Kral, sorduğu sorulara aldığı bu güzel cevap karşısında: "İşte bu, bir peygamberin vasfıdır." demiştir.[59] Burada da henüz o zaman Müslüman olmayan Ebu Süfyan, Hz. Peygamber'in, iffetli bir şahsiyetinin olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in iffetini söyleyenlerden biri, o gün için, onun dostu, diğeri ise onun düşmanıdır. İşte fazilet budur ki, düşman bile bu fazileti tasdik etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), hayatı boyunca onurlu yaşadığı gibi, onurunu zedeleyecek hiçbir tavır kendisinden zuhur etmemiştir. Mesela; Hz. Peygamber hayatında şakadan bile olsa yalan söylememiştir. En ufacık bir emanete riayetsizliği olmamıştır. onun başkalarının namusunda ve malında gözünün olduğu asla tesbit edilmemiştir. Buna rağmen Kur'an-ı Kerim'de iki yerde "Kendilerine çok çok mal verdiklerimize gözlerini dikme …"[60] şeklinde emredilerek başkalarının malına tamah etmemesi bildirilmiştir.

2- HADİSLERDE "İFFET" KAVRAMI

İffet, Müslümanın İslami şahsiyetini kuvvetlendiren en büyük âmillerden biridir. "İffet" kelimesinin, hadislerde, Kur'an'da kullanılandan daha geniş bir manada kullanıldığı görülmektedir. Şimdi bunları belirtmeye çalışalım:

58 İbnu Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, I, 423.

59 Buhârî, Bed'u'l-Vayh, 1; Siyer ve Cihad, 101.

60 Hicr, 15/88; Tâhâ, 20/131

a-Mutlak manada iffetli olmak

Peygamberimiz (s.a.s.), "*Allah'ım! Senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istiyorum.*"[61] "*Allah'ım! Senden sıhhat, iffet, emanete riayet, güzel ahlak ve kadere rıza göstermemi istiyorum.*"[62] ve "*Allah'ım! Dinim, dünyam ve ailem hususunda senden iffet ve afiyet istiyorum …*"[63] şeklinde dua eder. Burada din, dünya ve ailenin zikredilmiş olması -her hususu ihtiva etmesi bakımından- dikkat çekicidir. Bir rivayette de "*Dikkat edin, iffet sadece hayırdır.*"[64] buyrulmuştur. Bir başka rivayette de "*İman, haramlardan afiftir, tamahkârlıklardan afiftir.*"[65] denilerek Müslümanın her haram konusunda iffetli olması ve elde ettiği imkânlarla yetinmesi gerektiği belirtilmektedir.[66] Bu hadislerde geçen "iffet" kavramının geniş anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Bir hadiste de "*Allah, hayâlı ve iffetli olanı sever.*"[67] buyrularak hayâ sahibi ve iffetli olmaya teşvik edilmektedir. Buradaki iffet kelimesi, haramlardan uzak durmak şeklinde yorumlanmıştır.[68]

Bütün güzel ahlakın süsü, iffettir. İffet olmadığında diğer özelliklerin kıymeti kalmamaktadır. Mesela; bir âlimden veya hâkimden iffet kalktığında ilmin ve hüküm vermenin şartları noksanlaşır. İffet ve doğruluk en hayırlı şeydir ve zinadan ve yalandan en çok koruyan bir durumdur.

b- Zina etmekten ve zinaya götürecek durumlardan uzak durmak

Bir hadiste "*Babalarınıza iyilik yapın ki, çocuklarınız da size iyi davransın. İffetli olun ki, kadınlarınız da iffetli olsun.*"[69] buyrulmuştur.

---

61 Müslim b. el-Haccac, ***Sahih***, İstanbul 1992, Zikir, 72; Tirmizî, Muhammed b. İsa, ***Sünen***, İstanbul 1992, Daavât, 72; Ahmed b. Hanbel, VII, 20. (hadisin metni: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْـأَلُكَ الْهُـدَى وَالتُّقَـى وَالْعَفَـافَ وَالْغِنَـى).

62 Buhârî, ***el-Edebu'l-Müfred***, Beyrut 1986, s. 73 ; Suyûtî, ***Fethu'l-Kebîr***, Beyrut, ts., I, 237. (hadisin metni: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْـأَلُكَ الصِّحَّـةَ والعِفَّـةَ والأَمانَـةَ وحُسْـنَ الخُلُـقِ والرِّضـا بالقَـدَرِ

63 Suyûtî, ***el-Câmiu's-Sağîr***, hadis no: 1492; ***Fethu'l-Kebîr***, I, 237.

64 Kuzâî, Muhammed b. Selâme, ***Müsnedu'ş-Şihâb***, Beyrut 1985, II, 30.

65 Deylemî, ***Firdevs***, tahk: Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlul, Beyrut 1986, I, 113.

66 Münâvî, Muhammed Abdurraûf, ***Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr***, Beyrut 1972, III, 187.

67 İbnu Ebi Şeybe, ***el-Musannef***, XIII, 44; Suyûtî, ***el-Câmiu's-Sağîr***, h.no: 1668.

68 Münâvî, II, 202.

69 Taberânî, Süleyman b. Ahmed, ***el-Mu'cemü'l-Evsat***, I, 299; Bir rivayette de "***İnsanların kadınlarına karşı iffetli olun ki, kadınlarınız da iffetli olsun***..." şeklinde nakledilmektedir. (Hâkim, IV, 170,171)

Başka bir hadiste de bir erkeğin namahremi ile halvet hâlinde kalması yasaklanmıştır.[70] Bu durum, kişinin hem kendi iffetini hem de başkasının iffetini koruması açısından önemli bir durumdur. Beyhakî (v.458/1066), haram yoldan cinsel şehvetin giderilmesinin haramlığını ve bu konuda iffetli olmayı, imanın şubelerinden otuz yedinci sırada ele alır ve bu konudaki ayet ve hadisleri zikreder.[71]

Hz. Peygamber (s.a.s.) iffeti korumanın yollarını da ümmetine göstermiş ve şöyle buyurmuştur: "***Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Zira evlilik gözü haramdan daha çok korur ve ferci de daha fazla muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyen ise oruç tutsun, zira oruç şehveti kırar.***"[72] Diğer yandan da iffetini muhafaza eden gençlere hitap ederek: "***Ey Kureyş gençleri! Ferçlerinizi koruyun, zina etmeyin. Dikkat edin, kim fercini korursa ona cennet vardır.***"[73] buyurur. Veda Haccında Hz. Abbas'ın oğlu Fadl, Hz. Peygamber'in terkisinde idi, gençti, gözüne kadınlar ilişiyordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) eliyle yüzünü diğer tarafa çevirir ve ona: "***Ey kardeşimin oğlu! Bu günde gözünü haramdan koruyan, fercini ve dilini muhafaza eden kişi bağışlanır.***" buyurur.[74]

Hz. Peygamber (s.a.s.): "Kadın beş vakit nazmını kılar, ramazan orucunu tutar, iffetini muhafaza eder, kocasına da itaat ederse ona 'Cennet'e istediğin kapısından gir.' denilir." buyurarak kadınların da iffetlerini korumalarını istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Kim altı şey hususunda bana garanti verirse ben de ona Cennet'i garanti ederim" buyurunca "Nedir onlar Ey Allah'ın Rasulü! denilir. Rasulüllah da: "Konuştuğunda doğru söyleyen, söz verdiğinde sözünü yerine getiren, kendisine emanet edildiğinde emanete hıyanet etmeyen, gözünü harama bakmaktan sakınan, fercini muhafaza eden ve elini de zarar vermekten uzak tutan." buyurur. Bir başka hadiste de "Üç şey üzerine Allah'ın yardımı haktır: Allah yolunda cihat edene, iffetini muhafaza etmek için evlenene ve borcunu ödemek niyetiyle anlaşma yaparak azat edilen köleye." buyrulmuştur.[75]

c- Dilenmekten ve tamahkârlıktan uzak durmak

Hz. Peygamber (s.a.s.) Ebu Zerr'e "***İffete sarıl.***" buyurmuştur. Yani "insanlara mal hususunda yüzsuyu dökme, zaruret olmaksızın kimseden bir şey isteme." demektir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), ***cennete girecek üç gruptan birinin, evlâd-ı ıyâl sahibi olup da iffetli olan yani dilencilik yapmayan kişinin olduğu***nu bildirmiştir

70 Buhârî, Nikâh, 111; Beyhakî, ***Şuabu'l-Îmân***, VII, 310; Kuzâî, ***Müsned***, II, 90.

71 bk. Beyhakî, ***Şuabu'l-Îmân***, VII, 267 vd.

72 Buhârî, Nikâh, 3.

73 Hâkim, IV, 358; Beyhakî, ***Şuabu'l-Îmân***, VII, 271.

74 Ahmed b. Hanbel, I, 329; İbnu Huzeyme, ***Sahih***, 1990, IV, 261.

75 Deylemî, hadis no: 2533.

(وَرَجُلٌ عفيف مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ)[76] Bir başka hadiste de "*Allah afif olanı ve evlâd-ı iyâl sahibi olup da iffetli davrananı sever.*"[77] buyurulmuştur. "*Şüphesiz Allah, iffetli, fakir mümin kulunu sever.*"[78]

Bir hadiste "*Allah, kulunu dini ve ferci hususunda iffetten daha üstün bir ziynet ile ziynetlendirmedi.*" buyurulmuştur.[79] Yukarıda da zikredildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) "*Allah'ım senden iffet ve zenginlik istiyorum.*"[80] şeklinde dua etmiştir ki bu, hem insanlardan dilenmekten sakınmak hem de cinsel arzuyu haram yoldan gidermekten korunmak bakımından önemli bir duadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) "*Allah üç şeyden hoşlanmaz: Dedi-kodu yapmak, malı zayi etmek ve dilencilik yapmak.*"[81] buyurarak dilenmenin Allah'ın hoşlanmadığı bir durum olduğunu belirtmiştir. Bir rivayette de "*Gönül zenginliğine sahip olmadıkça iffetli olunamayacağı.*" bildirilmiştir.[82]

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) "*Mal isteme konusuna iffetli olmayı arzu edeni Allah iffetli kılar. İffet, en hayırlı şeydir.*"[83] "*Kim, dilenmekten uzak durarak dünyayı helalinden talep eder, ailesi için gayret gösterir ve komşusuna merhametli davranırsa kıyamet günü dolunay şeklinde ay gibi parlak olarak gelir. Kim de üstünlük taslamak, mal çoğaltmak ve gösteriş için dünyayı helalinden isterse Allah'a, kendisine gazaplanmış olarak kavuşur.*"[84] buyurur. Bir başka rivayette de "*Kim dünyayı iffet içerisinde isterse o şehitler derecesinde olur.*"[85] buyurulmaktadır. Abdullah b. Ömer'in Rasulüllah'tan naklettiğine göre "*Allah, kulunu, dünyaya karşı zühdden ve karnı ile ferci konusundaki iffetten daha iyi bir ziynetle süslememiştir.*"[86]

Bir hadiste de "*Allah, ısrarla dilencilik yapana buğuz eder, hayâlı ve iffetli olanı sever.*"[87] buyurularak (zaruret olmaksızın) dilencilik yapmaktan sakındırılmaktadır.

---

76 Beyhakî, *Şuab*, 19681.

77 Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebir*, tahk: Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Kahire, ts., XVIII, 242.

78 İbnu Mâce, Zühd, 5.

79 Kuzâî, *Müsned*, II, 442.

80 İbnu'l-Esîr, III.

81 Buhârî, Zekât, 53; Müslim, Akdıye, 12,13; Ahmed b. Hanbel, II, 328.

82 Deylemî, hadis no: 8477.

83 Kuzâî, *Müsned*, II, 29.

84 İshak b. Râhûye, *Müsned*, Medine 1991, I, 353; Ebu Nuaym, III, 110; Beyhakî, *Şuab*, VII, 298. (hadisin metni: مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلاَلاً اِسْتِعْفَافًا مِنْ الْمَسْأَلَةِ وَسَعْيًا عَلَى أَهْلِهِ وَتَعَطُّفًا عَلَى جَارِهِ بَعَثَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ مَثْلَ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَمِنْ طَلَبَهَا حَلاَلاً مُكَاثِرًا بِهَا مُفَاخِرًا لَقِيَ اللهُ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانٌ.)

85 Taberânî, *el-Evsat*, II, 90.

86 Ebu Nuaym, VIII, 177.

87 Suyûtî, *el-Câmu's-Sağîr*, h. no: 1668.

Bütün bunların yanında Hz. Peygamber (s.a.s.), "*İnsanların elinde olanı umma, zira bu gönül zenginliğidir. Tamah etmekten de sakın, çünkü tamahkârlık hazır fakirliktir.*"[88] buyurarak insanların malına göz dikmekten ve tamah etmekten sakındırmıştır.

d- Şiddet uygulamadan öldürmek

Peygamber (s.a.s.), savaş esnasında veya başka herhangi bir durumda düşmanın ya da herhangi bir canlının öldürülmesi gerektiğinde bile -gerek öldürmeden önce gerekse öldürdükten sonra- iffetli olunmasına yani maktulün organlarını kesmek, gözünü çıkarmak, burnunu kesmek vb. şekillerde müsle yapılmasını yasaklamış ve öldürme hususunda dahi iffetli olunmasına dikkati çekmiştir. Nitekim bir hadiste "*Öldürme bakımından insanların en iffetlisi, ehl-i imandır.*"[89] buyurmuş ve bir Müslümanın, öldürdüğü bir canlıyı bir anda, işkence çektirmeden, fiziksel şiddet uygulamadan öldürmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mesela, bir kişi koyun kesmek istemiş ve koyununu yere yatırdıktan sonra bıçağını bilemeye başlamış. Bunu gören Hz. Peygamber (s.a.s.), "*Onu iki kere mi öldürmek istiyorsun? Onu yere yatırmadan önce bıçağını bileseydin ya!*" buyurmuştur.[90]

e- Alacağını istemede kötülük yapmamak

Hz. Peygamber (s.a.s.), bir hadisinde "*Hakkını talep eden kimse, yeterli olsun veya olmasın iffet içerisinde istesin.*"[91] buyurarak hakkının tamamını veya bir kısmını harama girmeksizin, sövmeksizin, kötülük yapmaksızın ve kötülüğe yeltenmeksizin, şiddet uygulamaksızın ve eziyet etmeksizin talep etmeyi istemiştir.[92] Bir rivayette de "*İffet içerisinde iki kere verilen borç, bir kere verilen sadakadan daha hayırlıdır.*"[93] buyrularak alacaklının, alacağını isterken herhangi bir artış bekleme veya sıkıntı verme hususunda iffetli davranmasına teşvik edilmiştir.

Ensar'dan bazıları, ganimet mallarından Hz. Peygamber'den istediler. Hz. Peygamber de elinde bulunanlardan onlara dağıttı, tekrar istediler yine verdi, tekrar istediler, yine verdi, artık elinde bir şey kalmamıştı, yine istediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.s.) de: "*Elimde bir mal olsa size rağmen onu asla biriktirmem, kim mal konu-*

88 Suyûtî, ***el-Câmu's-Sağîr***, h. no: 5485.

89 Ebu Dâvud, Cihâd, 110; İbnu Mâce, Diyât, 30.

90 Hâkim, IV, 231.

91 İbnu Mâce, Sadakât, 15; İbnu Hıbbân, XI, 474.

92 Beyhakî, ***es-Sünenu'l-Kübrâ ve fî Zeylihî*** (Şâmile), VI, 53.

93 Suyûtî, ***el-Câmu's-Sağîr***, h. no: 6118.

sunda iffetli olmak isterse Allah onu iffetli kılar. Kim de müstağni olmak isterse Allah ona da gönül zenginliği verir." buyurdu.[94]

f- Helalinden yemek içmek

Hz. Peygamber (s.a.s.) "*Şu dört şey sende olduğunda dünyadan kaçırdığın şeyler sana zarar vermez: Emaneti korumak, doğru söylemek, güzel muamele ve yeme içme konusunda iffet.*" buyurmuştur.[95] Buradaki yeme-içme konusundaki iffetten maksat, harama girmemek ve helalinden yemek içmektir.

Zina etmeyen veya başkalarının mahremiyetine ya da malına göz dikmeyen bir insan, kendi onurunu koruduğu gibi aile efradının ve akrabalarının da onurunu korumuş olur. Aksi halde başkasının namusunu lekeleyen bir kişi, kendi onurunu kaybettiği gibi, meşru olmayan cinsel ilişkide bulunarak, hem kendinin, hem de karşı cinsin onurunu zedelemiş olur. Bu misalleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim bir hadiste "*Mükatebe yapıp da borcunu ödemek niyetinde olan köleye, iffetini korumak gayesiyle evlenene ve Allah yolunda cihad edene Allah'ın yardım edeceği.*" bildirilmiştir.[96]

SONUÇ

İnsanın fıtratına konulan en önemli kuvvelerden ikisi, mide şehveti ile cinsel şehvettir. İnsan, mide şehveti ile canlılığını yani hayatiyetini, cinsel şehveti ile de neslini devam ettirmektedir. Her insanın, hayatı boyunca bütün çaba ve uğraşları da bu iki şehvetin tatminidir. Ancak fıtraten bir sınır tayin edilmeyen bu iki kuvveyi, İslam'ın had altına aldığı ve bunu da "iffet" olarak isimlendirdiği görülmektedir. Nitekim bu iki şehvetin ifrat, tefrit ve vasat mertebeleri bulunmaktadır. İffet ise ifrat ve tefritten uzak durarak bu kuvvelerin sırat-ı müstakimi olan hadd-i vasatı takip etmektir, yani yeme-içme ve cinsel şehvetin tatmin edilmesinde helallere rağbet etmek, haramlardan uzak durmaktır.

Esas itibarıyla tarih boyunca insanlar arasındaki bütün kargaşaların ve huzursuzlukların temelinde de bu iki şehvetin meşru olmayan yollardan tatmin edilmesi yatmaktadır. Bunun için iffet konusunda Kur'an'da, çok önemli olan bu iki noktaya vurgu yapılması dikkat çekicidir.

Dünyada ve ahirette insanların onurlu yaşaması ve mutluluklarının temini için gönderilen İslam, iffetli yaşamanın usullerini de göstermiştir. İnsanın, kendisine Allah tarafından bahşedilen benliğini ve yüksek şerefini koruması, itibarını ve saygınlığını

94 Buhârî, Rikak, 20.

95 Ahmed b. Hanbel, II, 177; Hâkim, IV, 349; Harâitî, Muhammed b. Cafer, ***Mekârimu'l-Ahlak***, Kahire 1999, s. 68; Elbânî, Muhammed Nâsır, ***Silsiletu's-Sahiha***, Riyad, II, 361.

96 Deylemî, hadis no: 2533.

muhafaza etmesi, ancak ve ancak Allah'ın ve Rasulü'nün beyan ettiği bu usullere uymasına yani iffeti korumasına bağlıdır. Nitekim baştan beri naklettiğimiz ayetlerde ve hadislerde, iffeti yok eden veya zedeleyen durumların; genelde İslam'ın yasakladığı şeyleri yapmak, özelde de zina ve zinaya götürecek tavırlar ile yalan söylemek, iftira atmak, gıybet etmek, jest ve mimiklerle alay etmek, lakap takmak vs. dil ile yapılan hâller; tamahkârlık, ihtiyaç olmaksızın dilencilik yapmak, bakımını üstlendiği yetimin malını haksız yere yemek, zulmetmek, başkalarını aşağılamak veya insanın kendisini aşağılaması gibi durumlar olduğu dikkati çekmektedir. Kur'an ve sünnet ise bütün bu durumların açık veya gizli olarak yapılmasını hatta bu yasaklara götüren tavırları kesin olarak yasaklamaktadır ki bunlardan sakınan kişi, tam manasıyla iffetini korumuş olur.

İffetini muhafaza eden kişi, kötülüklere düşmekten ve kötülüklere götüren yollardan da korunduğu gibi günahların vereceği ıstıraplardan kurtulur ve gönül rahatlığı hisseder. İffetini ve onurunu muhafaza eden kişi, aynı zamanda başkalarının da onurunu korumuş olur. İffetin muhafaza edildiği bir toplumda fert de toplum da temiz ve huzurlu olur. Aksi halde meşru olmayan ve ahlaki kurallara uymayan ya da mürüvvete uygun olmayan davranışta bulunan kişi, itibarını ve onurunu kaybeder. Bununla birlikte Allah'ın yardımına nail olmaktan da mahrum kalır.

Tek cümle ile ifade etmek gerekirse insan onurunu ve şahsiyetini koruyan, dünya dave ahirette kurtuluşu temin eden en önemli âmillerden biri iffettir.

KAYNAKLAR

-Abdulbârî, Mübârek el-Kuraşî, ***el-Esâlîbi'l-Terbeviyye li Tenmiyet-i Hulukı'l-İffeti Ledâ'ş-Şebâb ve Tatbikâtihâ fî Dav'i't-Terbiyeti'l-İslamiyye*** (doktora tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Suud1430 h.

-Ahmed b. Hanbel (v.241/855), ***Müsned*** (tahk: Şuayb el-Arnavut ve arkadaşları), (I-L), Beyrut 1992.

-Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn (v.458/1066), ***Şuabu'l-Îmân*** (I-VII), Beyrut 1990.

-Beyhakî, ***es-Sünenu'l-Kübra***, (I-XI), Beyrut, ts.

-Buhârî, Muhammed b. İsmail (v.256/870), ***el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahihu'l-Muhtasar min Umûri Rasulillah (s.a.s.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*** (I-VIII), İstanbul 1992.

-Buhârî, ***el-Edebu'l-Müfred***, Beyrut 1986.

-Cevherî, İsmail b. Hammâd, ***es-Sıhah Tâcu'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye,*** Beyrut 1984.

-Çağrıcı, Mustafa, "İffet", ***TDV İslam Ansiklopedisi***, İstanbul 2000.

-Deylemî, ***Firdevs***, (tahk: Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlul) Beyrut 1986.

-Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (v.278/888), ***Sünen*** (I-V), İstanbul 1992.

- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf (v.745/), ***Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît***, Beyrut 1993.

-Ebulbekâ, Eyyub b. Musa (v.1094/1683), ***el-Külliyyât Mu'cemun fi'l-Mustalahât ve'l-Furûkı'l-Lüğaviyye***, Beyrut 1993.

-Ebu Nuaym, ***Hîlyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ***, (I-VII), Beyrut 1988.

-Elbânî, Muhammed Nâsır, ***Silsiletu'l-Ehâdisi's-Sahiha***, (I-VII), Riyâd.

-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, ***el-Kâmûsu'l-Muhît*** (I-IV) Beyrut 1991.

-Hâkim, Muhammed b. Abdillah (v.405/1014), ***el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*** (I-IV), Beyrut 1990.

-Harâitî, Muhammed b. Cafer (v.327/938), ***Mekârimu'l-Ahlak***, Kahire 1999.

-Hâzin, Ali b. Muhammed (v.725/), ***Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*** (I-IV), Beyrut, ts.

-İbn Adiyy, Abdullah, ***el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl***, (I-IX), Beyrut, ts.

-İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed (v.235/849), ***el-Musannef*** (I-XXVI),

-İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, ***Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*** (I-XXX), Tunus 1984.

-İbnu'l-Esîr, Mecdüddin Ebussaadet el-Mübârek b. Muhammed (v.606/1209), ***en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser***, (I-V), Beyrut, ts.

-İbn Hıbban, Muhammed (v.354/965), ***Sahihu İbn-i Hıbbân bi Tertîb-i İbn-i Balbân*** (I-XVIII), Beyrut 1993.

-İbn Hişâm, Abdulmelik (218?/833), ***es-Sîratu'n-Nebeviyye*** (tah: Heyet), (I-IV), ts.

-İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak (v.311/923), ***Sahih***, (I-IV), 1990.

-İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid (v.273/886), ***Sünen*** (I-II), İstanbul 1992.

-İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem (v.711/1311), ***Lisanu'l-Arab*** (I-XV), Beyrut, ts.

-İshak b. Râhûye, ***Müsned*** (tahk: Abdulğafur Abdulhak el-Belûşî), (I-V), Medine 1991.

-Kuzâî, Muhammed b. Selâme (v.454/1062), ***Müsnedu'ş-Şihâb*** (tahk: Hamdi Abdulmecid es-Selefî), (I-II), Beyrut 1985.

-Mâverdî, Ali b. Muhammed (v. 450/1058), ***Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn***, İstanbul 1985.

-Münâvî, Abdurraûf (v.1031/1622), ***Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*** (I-VI) Beyrut 1972.

-Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), ***el-Müsnedü's-Sahih*** (I-III), İstanbul 1992.

-Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v.303/915), ***Sünen*** (I-VIII), İstanbul 1992.

-Nesefî, Abdulalh b. Ahmed (v.701/1302), ***Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*** (Hâzin Tefsirinin kenarında) (I-IV), Beyrut, ts.

-Nursî, Said (v.1960), ***İşârâtu'l-İ'câz***, İstanbul 2003.

-Özek, Ali (Heyet), ***Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali,*** Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1993.

-Râğıb el-İsfehânî, el-Hüseyn b. Muhammed, ***el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an***, Beyrut, ts.

-Salih b. Abdillah b. Humeyd (heyet), ***Mevsûatü Nadrati'n-Naîm Mekârim-i Ahlakı'r-Rasul (s.a.s.)***.

-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, ***Câmiu'l-Ehâdîs el-Câmis's-Sağîr ve Zevâidühû ve'l-Câmiu'l-Kebîr*** (Cem ve tertip: Abbas Ahmed Sakar-Ahmed Abdulcevvad), (I-XXI), Daru'l-Fikr, ts.

---------, ***Fethu'l-Kebir, Beyrut, ts.***

-Taberânî, Süleyman b. Ahmed (v.360/970), ***el-Mu'cemu'l- Evsat*** (I-X), Kahire 1995.

----------, ***el-Mu'cemu'l-Kebîr*** (tahk: Hamdi Abdulmecid es-Selefî), (I-XII), Kahire, ts.

-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v.279/892), ***Sünen*** (I-V), İstanbul 1992.

-Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 2009.

-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, ***Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs***, (I-XXXX) Kuveyt 1965.

OTURUM BAŞKANI- Hocam çok teşekkür ediyorum anlayışınız için, bu güzel sunumunuz için.

Değerli hocamız Âdem Bey Kur'an-ı Kerim'den canlı örnekler de vererek iffet-onur ilişkisini bize hakikaten muhtasar müfit sunmuş oldu. Biraz önce Şevket Yavuz Bey'in tabiriyle metin ve tarih üzerinden bir sunum yapmış oldu. Teşekkür ediyoruz.

Şimdi sıra Adnan Adıgüzel'de. Osmangazi Üniversitesinden. İslam Nasıl Bir Hayırseverlik Modeli Öneriyor?

Evet, buyurun hocam.

2- İSLAM NASIL BİR HAYIRSEVERLİK MODELİ ÖNERİYOR? İNSANLIK ONURUNU KORUMA VE KIRMA ARASINDA HAYIRSEVERLİK ANLAYIŞI

Yrd. Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL[1]

GİRİŞ

Bu tebliğde, insan onuruna yaraşır 'hayırseverlik' anlayışı ve İslamiyet'in öngördüğü 'ideal hayırseverlik modeli'nin nasıl olması gerektiği Kur'an, sünnet ve İslam Tarihi kaynaklarına dayanılarak tartışılacaktır.

Hayırseverliğin insanların sahip olduğu her türlü değerle yapılması esastır. İnsanlar bilgilerini, tecrübelerini, emeklerini vb. ortaya koyarak en güzel şekilde bir hayırsever olarak iyilikler yapabilirler. Ancak bu tebliğde mal ile yapılan hayırseverlik ele alınacaktır.

Hayırseverlik, Arapça hayır ve Türkçe sevme kelimelerinin birleştirilmesiyle, hayır yapmayı sevme anlamında kullanılmıştır. 'Hayır' kelimesinin birçok anlamı olmakla birlikte genel olarak iyi, iyilik, fayda ve iyi iş gibi anlamlarda kullanılır. Hayırseverlik ise, yoksullara, düşkünlere, zayıflara yani yardıma muhtaç olanlara ya da herkese, iyilik ve yardım etmeyi sevmek, bu yolda çaba sarf etmek demektir.[2] Bu kelimenin anlamına uygun olarak insanların iyiliği ve ihtiyaçlarının görülmesi için çalışan kişilere hayırsever denilmiştir.

Hayırseverlik toplumumuzda değişik şekillerde tezahür etmiştir. Bazen bir kişinin birtakım ihtiyaçlarını karşılamak, bazen de bir çeşme, köprü, aşevi vb. bir yapıyla insanların yararlanmalarını sağlamak şeklinde ortaya çıkabilmiştir. Sonuçta farklı şekillerde,

---

1 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

2 Şemseddin Sami, ***Kâmûs-ı Türkî,*** Çağrı Yayınları, İstanbul 1996. Yine ***Hayırhahlık*** kelimesine bakılmalı.

insanlar veya diğer bütün canlılar için bir fayda/menfaat elde edecekleri ve sıkıntılarını giderecek işler yapmak hayırseverliktir. Hayırseverler bütün bunları yaparken şahsi olarak hiçbir beklenti içinde olmazlar. Yaptıkları bu işlerle başkaları için bir hayır, bir iyilik ve menfaat sağlamaya çalışırlar. Ortaya çıkan iyilik ve menfaatin de sevgiyle, istekle yapılması gerekmektedir. Zorla, dünyalık bir menfaat gözetilerek yapılan işler için hayır, bunları yapanlara da hayırsever denilemez.

Yalnız Allah'ın rızasını bekleyerek yardım etme, verdiğini başa kakmama, kendi hoşlanmadığımız şeyleri Allah rızası için vermeye kalkışmama, yardımın gizli yapılmasının daha iyi olduğu anlayışı gibi hususlar Kur'an'ın bizlere yönelttiği emir ve tavsiyelerdendir. Bunlar aynı zamanda bize 'en güzel örnek' olarak gösterilen Peygamberimiz tarafından hayata geçirilen ahlaki erdemlerdendir. Kur'an ve Sünnet rehberliğinde yaşamayı hedefleyen Müslümanlar, tarih boyunca insan onurunu (izzet-i nefs) kırmadan yardım yapmaya özen göstermişlerdir.

Muhtaçların her türlü ihtiyacını düşünen hayırseverler, her alanda binlerce vakıf kurarak, hiçbir eziklik ve borç altında kalmadan, ihtiyaç sahibi herkesin bu kurumlardan yararlanmasını sağlamışlardır. Bu anlamda Anadolu'da yaygın şekilde uygulanan 'sadaka taşı' uygulaması, ihtiyaç sahibi olan kişilerin başkaları karşısında ezilmesi ve minnet altında kalması riskini ortadan kaldırmayı hedefleyen en güzel örneklerdendir. Bu uygulamayla *'sağ elin verdiğini sol elin görmeyeceği'* ideal yardım şekillerinden biri hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Temelleri Kur'an ilkeleri ve Peygamberimizin uygulamalarına dayanan İslam medeniyeti, insan onurunu kırıcı her türlü halin ortadan kaldırılması için birçok kurum ve değer ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda aşevi, misafirhane, han, çeşme, hastane gibi kurumlar ilk akla gelen kurumlardır. Yine diğerkamlık, cömertlik, isâr, infak, ihsan, karz-ı hasen, affedicilik, kanaatkârlık, sabır, misafirperverlik, dayanışma, tevazu gibi değerler canlı bir şekilde yaşatılarak 'onurlu ve sadece Allah'a hamd etmesi ve sadece Allah'a boyun eğmesi gerektiğine inanan bir toplum' oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.KUR'AN'A GÖRE İNSAN ONURUNU KORUMA ÇERÇEVESİNDE HAYIRSEVERLİK

1.a.Kur'an'a Göre 'Mal' Anlayışı

Kur'an, yerde ve gökte ne varsa hepsinin Allah'a ait olduğunu sık sık hatırlatır. Allah kendisine ait olan bütün bu varlıkları insanlara emanet olarak vermiştir. İnsan kendisine emanet olarak verilen zenginliklerin Allah'ın emaneti olduğunu, emanetin teslim zamanı gelince tekrar sahibine iade edileceğini unutmamalıdır. İnsanın mülkiyet sahibi olması, izafi ve sınırlı bir durumdur. İnsanın gücü ve otoritesi sınırlı olduğundan kendisini mutlak mülkiyet sahibi olarak görmesi çok anlamsız, boş bir iddiadan öteye

geçmez. Hakiki anlamda mülkiyet sahibi olan Allahtir ve O da mülkünü dilediğine, dilediği kadar emanet etmektedir. Yoksa O'nun hükümranlığında ortağı yoktur.[3]

Allah insanı mal sahibi olmaya düşkün olarak yaratmıştır.[4] Mal ise dünya hayatının süsü ve insan için dünyadaki en önemli imtihan araçlarından biridir. İnsan, mala olan sevgisine rağmen sahip olduğu mallardan Allah yolunda harcamalıdır.[5] Yani insanın sevap kazanma ve ahirette kurtulanlardan olmasının yolu sevdiği, değerli kabul ettiği malları Allah için harcamaktan geçmektedir. Allah'ın kendilerine emanet ettiği zenginlikleri, emanet sahibinin istediği gibi kullanan insanlar imtihanı kazanacak, emanet aldıklarını kendi malı sanıp, emanet edeni unutan ve keyfi davrananlar da imtihanlarını kaybedeceklerdir.[6]

Müslümanlar da bu bilinçle hareket ederek, kendilerine verilen bütün nimetlere emanet gözüyle bakmışlardır. Büyüklerimiz evini, çocuğunu, tarlasını ve hatta canını Allah'ın emaneti olarak ifade ederler. Nasılsın? sorusuna hayatta olduklarının bir ifadesi olarak '***Emaneti gezdiriyoruz.***' diye cevap verirler. Bu Kur'an'ın bizlere kazandırdığı bir anlayışın ifadesinden başka bir şey değildir. Kur'an, '***Yerlerin ve göklerin mirası zaten Allah'a ait değil mi?***'[7] diyerek insanın Allah'ın kendisine emanet olarak verdiklerini hayır yolunda harcamamasını garipsemiştir.

Kur'an, mala ve güce doğru ve yanlış bakış açılarını çeşitli şekillerde açıklamaktadır. Bu anlamda Süleyman Peygamberin her türlü zenginlik, güç ve kudrete erişmiş olduğu anda, '***Bunlar Allah'ın beni nankörlük mü, yoksa şükreden mi olacağımı denemek için verdiği şeylerdir. Kim şükrederse kendisi için şükreder, kim de nankörlük ederse Allah kimsenin şükrüne muhtaç değildir.***' dediği nakledilmiştir.[8]

Kur'an'da olumsuz örnek anlamında da verilen örneklerden biri Karun'dur. Karun, kendisine insanların hayal bile edemeyeceği zenginlik verilmesine karşılık, bu zenginliğin emanet edilmiş değerler olduğunu reddedip '***Bütün bunlara ben aklımı kullanarak eriştim.***' demiştir. Allah tarafından her şeyi yok edilip elinden alınmak suretiyle, onun bu iddiasının ne kadar yanlış ve boş bir iddia olduğu gösterilmiştir.[9]

---

3 Âl-i İmran, 3/26; İsrâ, 17/111; Hacc, 22/65; Yunus, 10/14; Fatır, 35/39. Bu konudaki yorumlar için bk. Mahmut Talegani, ***İslam ve Mülkiyet***, Ter. Ahmet Saidoğlu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989, 123-127.

4 Nurettin Turgay, ***Kur'an'da Mal Kavramı,*** Fecr Yayınları, Ankara 2006, s. 37-41.

5 Kehf, 18/46; Hadid, 57/20; Âl-i İmran, 3/14; Bakara, 3/177; İnsan, 76/8.

6 Hümeze,104/1-9.

7 Hadid, 57/10.

8 Neml, 27/40.

9 Kasas, 28/76-82.

Aslında Karun'un hali, insanların dünya malına düşkünlükteki genel karakterinin bir göstergesidir. Ancak insanın sahip olduğu her şey, dünya hayatının gelip geçici süsünden başka bir şey değildir. İnsan, bunları Allah'ın kendisine imtihan için verdiğini, bunlarla kimin daha güzel iş yapacağını denemek istediğini[10] unutmamalıdır. Allah'ın kendisine verdiği varlıkları Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için bir vesile sayıp, gizli ve açık hayırlı işler için harcamalıdır.[11]

Kur'an'da sunulan diğer bir olumsuz örnek de, Kalem ve Kehf surelerinde anlatılan bahçe sahipleridir. Her iki surede de anlatılan bahçe sahipleri Allah'ın kendilerine emanet olarak verdiği mülkiyeti kendilerinin kabul etmişler ve buralardan ihtiyaç sahibi başka insanların yararlanmasını engellemek için çalışmışlardır. Ancak Allah, onların kendilerinin sandığı bahçeyi yerle bir ederek ellerinden almıştır.[12] Sonuçta bu kıssalarla, Allah'ın herşeyin sahibi olduğu ve bunları dilediğine emanet edeceği ve dilediği zaman da geri alacağı mesajı verilmiştir. Zira bu misalle her şeyin sahibinin Allah[13] olduğu inancı pekiştirilmiştir.

Bakara suresinin 195. ayetinde: 'Allah yolunda mallarınızı harcayın, kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın; iyilik edin, Allah iyilik edenleri sever.' buyrulmaktadır. Bu ayette açık bir şekilde bize verilen malların Allah yolunda gereği gibi harcanmaması kendi elimizle kendimizi tehlikeye atmak olarak değerlendirilmiştir. Aslında Karun'un ve bahçe sahiplerinin yaptıkları kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmanın dünyadaki tezahüründen başka bir şey değildir. Ancak ahiret azabı daha şiddetli ve daha sürekli olacaktır.[14]

Bizleri yeryüzünün halifesi yapan Yüce Allah mülkünü (mallarını ve egemenlik gücünü/fırsatını) kullarından dilediğine verecek, dilediğinden geri alacak ve insanları sürekli olarak imtihan etmeye devam edecektir.[15] '*O Allah sizi yeryüzünün halifeleri yapmıştır. Size verdiği şeylerle* (nimetlerle) *sizi denemek için bazılarınızı bazılarınıza derecelerle üstün kılmıştır.*'[16]

---

10 Kehf,18/7, 45, 46; Mülk, 67/1, 2.

11 Ra'd, 13/22.

12 Kalem, 68/17-32; Kehf, 18/32-44. Bu konuyla ilgili yorumlar için bk. Mehmet Şeker, ***İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri***, DİB Yayınları, Ankara 2007, 38-44.

13 Âl-i İmran, 3/26; Şurâ, 42/12.

14 Tâhâ, 20/127.

15 Âl-i İmran, 3/26.

16 Enam, 6/165.

1.b.Ne Şekilde Harcamalı, Nasıl İyilik Yapılmalıdır?

İnsan, sahip olduğu malları kendisi ve etrafındaki yakınları ve diğer muhtaç olan herkes için harcamakla yükümlüdür. Bunu yaparken de sadece Allah'ın rızasını gözetmelidir. 'Hayır' yolunda harcama yaparken, Allah'ın kendisine verdiklerini tekrar 'Allah'a verdiğini' düşünerek yapmalıdır.

İnsan, sahip olduğu mallardan başkalarına verdiklerini kendisinin rahatlıkla kabul edebileceği nitelikte olan mallarından vermelidir. *'Kendisine bile layık görmediği'* şeyleri Allah için vermeye kalkışmamalıdır.[17] Yani, insanın gerçek anlamda malından harcayarak iyilik yapmış olması için sevdiği şeylerden infak etmesi gerekmektedir.[18] İnsan, hayırsever olarak verdiği her şeyi aslında Allah'a vermekte olduğunu düşünmelidir. Çünkü verdiklerinin karşılığını Allah'tan alacaktır.[19]

Yine Kur'an, insanların bu konuyu daha iyi anlamaları için, hayır yolunda harcamalarını *'Allah'a borç verme'* olarak ifade etmiştir.[20] İnsan, bir iyilik yaparken Allah'a borç verme anlayışıyla yaptığı işi, sadece Allah için yapmalı, iyilik yaptığı kişilerden herhangi bir karşılık beklememeli ve olabilecek en güzel şekilde yapmalıdır.[21]

İnsan doğal olarak iyiliğe iyilikle karşılık verilmesini ister ve bunda da haklıdır. İyiliğe iyilikle karşılık verilmelidir.[22] Ancak iyiliğe, iyilikle karşılık vermek, hatta daha da kötüsü, iyilik yapan kişiye iyilik yapmamak üzere yemin etmek, Kur'an tarafından kabul edilmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de:

"*İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere mallarından vermeyeceklerine* (iyilik yapmayacaklarına) *yemin etmesinler; bağışlasınlar, hoşgörsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*"[23] buyurulmuştur.

Kaynaklarımızda bu konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetlere göre, Hz. Ebu Bekir, Mıstah b. Üsâse'ye fakirliği ve akrabalığından dolayı sürekli yardım ederdi. Hz. Aişe'yle ilgili olarak ifk olayı ortaya çıkınca bu konuda Mıstah, Hz. Aişe ve ailesini (Peygamberimiz ve Hz. Ebu Bekir …) incitecek şekilde ileri geri konuşmalar yapmıştır. Bu olaydan bir müddet sonra Kur'an-ı Kerim'in Hz. Aişe'nin temizliği ve suçsuzluğunu ortaya koyması üzerine, Hz. Ebu Bekir kendilerini çok üzmüş olan bu olaya, ileri geri

17 Bakara, 2/267.

18 Âl-i İmran, 3/92.

19 İnsan, 76/11.

20 Bakara, 2/245; Hadid, 57/11, 18; Tegâbün, 64/17.

21 İnsan, 76/8-10.

22 Rahman, 55/60.

23 Nur, 24/22

konuşarak ve dedikodu yaparak destek olan Mıstah'a bir daha iyilik yapmayacağına yemin etmiştir.[24] İşte böyle bir durumda bile iyilikten vazgeçmeye yönelmek Kur'an tarafından kabul edilmemiştir.

Burada asıl vurgulanan şey, iyiliğin sadece Allah için yapılması, bundan dolayı da muhatabı kim olursa olsun ihtiyaç sahiplerine iyilik yapılmaya devam edilmesi gerektiğidir. İyilik yapılandan kötülük görülse bile iyilik sürdürülmelidir. Çünkü iyilik Allah için yapılmalı ve karşılığı da Allah'tan beklenmelidir. Bir atasözümüzde bu durum şöyle özetlenmiştir: "İyilik yap, at denize. Balık bilmezse Hâlık bilir." İyilik mantığımızı ayarlamamız gereken asıl ayar da bu olmalıdır. Her şeye rağmen, ihtiyaç sahibine iyilik yapılmaya devam edilmelidir.

Kur'an'da Bakara suresinde (262-274. ayetlerde) mallarımızı hayır için harcamamız ve bunu nasıl yapmamız ve aynı zamanda nasıl yapmamamız gerektiği açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu ayetlere göre:

a. Verdiklerimizi sadece Allah rızası için vermeliyiz.

b. Yaptığımız iyiliği başa kakmamalıyız. Çünkü başa kakılan iyilik boşa gidecek ve üstüne üstlük bizi zarara uğratacaktır. Yani başa kakılan iyilik, hem malımızı verip hem de günah kazanmamız anlamına gelmektedir.

c. Güzel bir söz söylemek, iyilik yapıp başa kakmaktan çok daha değerli ve güzel bir iştir.

d. Allah rızası için iyilik yapmak, malımızı ihtiyaç sahiplerine vermek, malımızı yüzlerce kat artırmak anlamına gelmektedir.

e. Allah için ihtiyaç sahiplerine mallarımızdan verirken, mallarımızın iyilerinden, beğendiğimiz, hoşlandığımız kısmından vermeliyiz.

f. Şeytan, mallarımızı Allah yolunda harcamamızı engellemek için bizi fakirlikle korkutur. Ancak ona aldanmamak gerekir. Çünkü mallarımızı Allah yolunda vermek mallarımızın temizlenmesi ve bereketlenerek yüzlerce kat artması demektir.

g. Mallarımızdan utançlarından dolayı kimseden bir şey isteyemeyen, yüzsüzlük etmeyen, ancak bizim ferasetimizle tanıyacağımız kişilere de vermeliyiz.

h. Mallarımızı duruma göre, açıktan ya da gizli şekilde hayır yolunda harcayabiliriz. Ancak gizli bir şekilde harcamak daha makbul bir harcama şeklidir.

---

24 Muhammed Ali es-Sâbûnî, ***Safvetü't-Tefâsir***, Ter. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995, IV, 221.

1. Mallarını sadece Allah rızasını gözeterek harcayanlar kıyamet günü korku ve üzüntü çekmeden Allah tarafından ödüllendirileceklerdir.[25]

Kur'an genel anlamda mal sahiplerinin mallarında ihtiyaç sahiplerinin hakkı olduğunu hatırlatmış ve malların sadece belli bir kesimin elinde dolaşıp durmasını kabul etmemiştir.[26] İnsanların temizlenmesi için mallarından ihtiyaç sahiplerine sarfetmeleri gerektiğini bildirmiştir.[27]

Kur'an'da defalarca emredilen 'zekât verme' emri de temizliği ifade eden bir anlama sahiptir. İnsan malından vererek her türlü manevi kirden temizlenecek ve bu vesile ile ahirette kurtulanlardan olacaktır. Malından verme konusunda cimrilik edenler ahirette en ağır şekilde cezalandırılacaklardır.[28] İnsanın iyi bir Müslüman olabilmesi malından vermesi ile mümkün olacaktır. Kur'an'da bu konuda onlarca ayet bulunmaktadır.[29] Sonuç olarak bize Allah tarafından verilen mallarda ihtiyaç sahiplerinin, akrabalarımızın ve dostlarımızın da hakkı olduğunu unutmamamız gerekmektedir. Bu hakkı teslim etmemiz, iyi bir Müslüman olmamızın en önemli göstergelerindendir.[30]

Tarihte ihtiyaç sahipleri içinde en kötü durumda olan sınıflardan kölelerle ilgili anlatımlarda, köleliğin kaynağı olarak borçlarını ödeyememek de zikredilir.[31] İslami uygulamada ise, Müslümanların borçlulara ek süre vermesi ve borcundan vazgeçmesi gibi tavsiyeler yanında borçluyu borcundan kurtarmak için zekâttan pay ayırılmıştır. Kur'an'da zekât verilecekler içinde borçlular da sayılarak insanın borcuna karşı bütün onurunu yok eden kölelikle karşı karşıya gelmesi önlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda köle durumuna düşenlerin bu durumdan kurtarılması için de zekât vermek gerektiği ayette açıkça belirtilen konulardandır.[32]

---

25 Bu ayetlerden çıkarılacak sonuçlarla ilgili bir yorum için bk. Turgay, ***Kur'an'da Mal Kavramı,*** s. 149, 150.

26 Zariyat, 51/19; Haşr, 59/ 7.

27 Tevbe, 9/103.

28 Tevbe, 9/ 34, 35; Muhammed, 47/24; Müddesir, 74/41-44.

29 Bakara, 2/177; Âl-i İmran, 3/134; Müminun, 23/4; Müddesir, 74/44; Leyl, 92/5-7.

30 Enam, 6/141; el-İsra 17/26; el-Rum 30/38. Bu konudaki yorumlar için bk. Yusuf el-Kardavî, ***Fakirlik Problemi Karşısında İslam***, Ter. Abdulvahap Öztürk, Nur Dağıtım, Ankara, ty. 106-109; Talagani, İslam ve Mülkiyet, 147 vd.

31 Ali Hatalmış, ***İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik***, Araştırma Yayınları, Ankara 2012, 193-199.

32 Bakara, 2/280; Tevbe, 9/60. Peygamberimiz de alacaklı kişilerin borçlulara duruma göre; müsamahalı davranması, ek süre vermesi ve borcun bir kısmından vazgeçmesi gibi kolaylıklar göstermesi konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve bunun da Allah katında bir kurtuluş vesilesi olduğunu müjdelemiştir. Bu konudaki hadisler ve yorumlar için bk. Muhyiddin-i Nevevî, ***Riyâzü's-Sâlihîn ve Tercümesi***, Ter. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Gaye Matbaası, Ankara 1981, II, 586-590; Şeker, ***İslam'da Sosyal Dayanışma***, 62-64.

Müslümanlar çeşitli şekillerde maruz kaldıkları çaresizlikleri ve acizlikleri sebebiyle başkalarının desteğine ihtiyaç duyanlara kendilerinden talep edilmeden destek olmaya çalışmalıdırlar. Bu durumda olanları tespit edecek kurumlar oluşturmalıdırlar. Ancak bunu başaramayıp talep geldiğinde de mutlaka ellerinden geldiği kadar ve yine olabildiğince talepte bulunan kişiyi incitmeden yardım etmelidirler. Yardıma ihtiyacı olanların hiçbir kimseyle muhatap olmadan yardım alabileceği kurumlar oluşturmak için çalışmalar gerekmektedir. Çünkü ihtiyacı olanların talebi olsa da, olmasa da yardım etmek bizim görevimizdir. Ayette geçen *'Allah yoluna kendilerini tamamen adamış olduklarından yeryüzünde çalışarak rızık temin edemeyen kişilere de yardım edin. Onların durumunu bilmeyenler onları zengin sanırlar. Onlar insanlardan bir şey istemekten çekinirler. Sen onları bazı özelliklerinden tanıyabilirsin; onlar yüzsüzarsız bir şekilde insanlardan bir şey istemekten kaçınırlar. Ne iyilik yaparsanız Allah mutlaka hepsini bilir.*[33] buyurulmuştur. Bu ayette her ne kadar Ashab-ı Suffa'dan bahsedilse de buradan yola çıkarak insanların halinden anlayarak istemeden yardım etmeyi vazife bilmeliyiz.

2. PEYGAMBERİMİZİN HAYIRSEVERLİKLE İLGİLİ UYGULAMA VE ÖĞÜTLERİ

Peygamberimiz bizlere temel ahlaki prensip olarak kendisi için istediğini kardeşi için de istemeyen kişinin gerçek anlamda mümin sayılmayacağını bildirmiştir.[34] Bizler nasıl ki, muhtaç durumdayken yardım görmek ve bu yardımın da onurumuz (izzet-i nefsimiz) kırılmadan yapılmasını istersek, başkalarını kendimizin yerine koyup aynı şekilde davranmalıyız.

Peygamberimiz bir başka Hadis-i şerifinde, müminlerin bir binanın tuğlaları gibi birbirine destek olmaları gerektiğini belirtmiştir.[35] Bir binanın ayakta durması, binanın tuğlalarının birbirini desteklemesiyle mümkün olduğu gibi, müminler de birbirlerini destekleyerek sağlam bir bina gibi olabilirler. Bunun bir gereği olarak müminler gerektiği zaman birbirlerine yardımı esirgememeli ve bunu da en güzel şekilde, birbirlerinin sağlam duruşunu zedelemeden, onurunu kırmadan yapmalıdırlar.

Peygamberimiz, sahip olduğu yüce ahlakın[36] bir gereği olarak İslamiyet'ten önce de insanlara her konuda yardıma koşmuştur. İlk vahyin gelmesinden sonra onun doğruluğu, yakınlarına yardımları ve destekleri, güvenilirliği ve insanları aldatmaması, ema-

33 Bakara, 2/273.

34 Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre (ö. 256 h.) Sahihu Buhârî, Yayınlayan, Kasım el-Şemmâî el-Rifâî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1987, İman, 7, I, 69.

35 Buhârî, Edep, Bab, 558, IV, 331.

36 Kalem, 68/ 4.

nete ihanet etmemesi, sıkıntıya düşenlerin yardımına koşması, fakirlere yardımları ve nezaketi en yakınında bulunan eşi Hz. Hatice tarafından ifade edilmiştir.[37]

Kur'an'da insanın mala düşkünlüğüne dikkat çekilmiş, cimrilik kötülenmiş ve Müslümanlar cimrilikten sakındırılmıştır.[38] Peygamberimiz eline geçen bütün malını sonuna kadar başkalarına infak etmiştir. O, bu uygulamasıyla cömertliğin zirvesine çıkmış, insanlar içinde en iyi ve en cömert olanı olarak kabul edilmiştir.[39] Peygamberimiz, Kur'an'da da belirtildiği gibi, insanın sınırsız bir şekilde mal elde etme arzusu taşıdığını, onun bu konuda hiçbir şekilde sınır tanımayacağını ifade etmiştir.[40] Ancak insanın bu genel istek ve hırsını yenerek malından başkalarına harcaması ve cimrilikten kaçınması gerektiğini ifade etmiştir. Peygamberimiz, cimriliğin Müslümanlarda kesinlikle olmaması gereken çok kötü haslet olduğunu belirtmiş ve '***Cimrilikten uzak durunuz. Çünkü, sizden önceki*** (nesiller) ***cimrilik sebebiyle yok olmuşlardır***.'[41] buyurmuşlardır.

Peygamberimiz, insanın öldüğü zaman amel defterinin kapanacağını, ancak ***sadaka-i câriye*** (kendisi öldükten sonra da faydalanılan kalıcı/kurumsal iyilik) sahiplerinin, arkasında faydalı ilim bırakanların ve hayırlı evlat bırakanların amel defterlerinin açık kalacağını bildirmiştir.[42] Kendileri ölse bile bu şekilde iyiliğin devam etmesi, kazanılan sevabın da devam etmesi anlamına gelmektedir.

İnsan muhtaçlara yardım ederken bu yardımı Allah'a yaptığını düşünerek hareket etmelidir. Kaynaklarımızda kutsî hadis olarak rivayet edilen bir haberde bu anlayış güzel bir şekilde şöyle ifade edilmiştir:

Kıyamet günü Allah hesaba çektiği kuluna 'Ey kulum ben açıktım sen bana yemek vermedin' diyecek, kul 'Ya rabbi sen acıkmazsın ki! diye cevap verecektir. Bunun üzerine

37 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, Bab, 1, I, 59, 60.

38 Âl-i İmran, 3/14; Hümeze, 104/1-3; İsra suresi, 17/29, 30; Muhammed, 47/38.

39 Buhârî, Edep, Bab, 561, IV, 333; Zebîdî, ***Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh***, Ter. Kamil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, VIII, 286. Bu konudaki yorumlar için bk. Şeker, 28-32.

40 Hadis-i şerifte, insanoğlunun mala olan düşkünlüğü ifade edilmiş ve iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsünü isteyeceği, insanın gözünün ancak toprakla doyacağı belirtilmiştir. bk. Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, ***el-Câmiu's-Sahih,/Sünen-i Tirmîzî***, Yayınlayan, Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Mısır 1975 (2. Baskı), Kitabu'z-Zühd (27), VI, 569, 570, Hadis no: 2337.

41 Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî el-Neysâbûrî (ö. 261), ***Sahihu Müslim***, Yayınlayan, Muhammed Fuad Abdulbakî, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts. C. III, Birr, 56; Rûdânî, İmam Muhammed bin Muhammed bin Süleyman, Ter. Naim Erdoğan, ***Büyük Hadis Külliyatı,*** İz Yayınları, İstanbul 2012, III, 146, 7964. Hadis.

42 Tirmîzî, Kitabu'l-Ahkam (36), III, 651, Hadis no: 1376.

Allah, "Benim kullarım acıkınca sen onlara yemek verseydin bana vermiş olurdun." diye cevap verecektir. Aynı şekilde Allah su istediğinde su vermediğini vs. söyleyerek kulunu hesaba çekecektir.[43] Burada ifade edilmek istendiği gibi insan, etrafındaki her türlü muhtaç durumda olan kişiye imkânları ölçüsünde yardıma koşmalıdır. Bunu yaparken de yardımını yardıma muhtaç kişiye değil doğrudan Allah için yapıldığı bilinciyle yapmalıdır.

Peygamberimiz, başkalarına yardımda bulunurken bunu gizli yapmanın çok önemli olduğunu vurgulamıştır. '***Sağ elinin verdiğini sol elinin görmediği***' kişileri, Allah'ın kıyamet günü Arşın gölgesinde ağırlayacağı en önde olan yedi sınıf insandan biri olarak müjdelemiştir.[44] İnsan yaptığı iyiliği olabildiğince gizli yaparak, bir yandan bunu sadece Allah için yaptığını göstermiş, diğer yandan da yardım alan kişinin onurunu korumuş olur. Böylece yardım eden sadece Allah'tan karşılık bekleyerek yardım etmiş, yardım alan da sadece Allah'a minnet ve şükür etmek durumunda kalmış olacaktır.

3. KUR'AN VE PEYGAMBERİMİZİN HAYIRSEVERLİK KONUSUNDAKİ UYARILARININ MÜSLÜMANLARDAKİ YANSIMALARI

Müslümanlar Kur'an'ın emri gereğince Allah yolunda infak etmeyi bir görev bilmişlerdir. Onların bu hassasiyeti sayesinde İslam toplumunda insanların ihtiyaç içinde kıvranması, çaresiz kalması kabul edilemez bir durum olmuştur. Bundan da öte Müslümanlar kendi ihtiyaçları olmasına rağmen din kardeşine yardım etmekten geri durmamıştır. 'İsâr (إيثار)'olarak ifade ettiğimiz bu durum, İslam medeniyetindeki önemli değerlerden biridir. Kur'an'da başkalarını kendilerine tercih eden müminler övgüyle anılmışlardır.[45]

Kur'an'da sadece varlıklıyken değil, sıkıntılı ve imkânlarımız sınırlı olduğu zaman da elimizden geldiği kadar ihtiyaç sahipleri için harcamamız tavsiye edilmiştir. Yani başkalarına iyilik etmek için zengin olmak şart değildir. İmkânları ölçüsünde daima muhtaçlara ve ihtiyaç duyulan her yere harcamada bulunmak, muttaki kulların vasıflarındandır. Yine insanları hoş görmek, affetmek, hatalardan dönmek, günahta ısrar etmemek Allah tarafından bağışlanma ve içinde temelli kalınacak cennete girme sebeplerindendir.[46]

Müslümanlar Kur'an'ın öğütleri ve Peygamberimizin örnekliği ile daha İslamiyet'in ilk günlerinden itibaren mallarını Allah yolunda harcamayı kendilerine

43 Müslim, C. III, Birr, 43.

44 Zeynuddin Ahmet b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî, ***Sahih-i Buhârî Muhtasarı,*** V, 174, 175.

45 Haşr, 59/9.

46 Âl-i İmran, 3/133-136.

vazife saymışlardır. Bu konuda öncelikle dört halife ile ilgili anlatılan çok sayıda rivayet bulunmaktadır. İlk dönemlerden itibaren Müslümanlar, mallarını ellerindeki imkânlara göre az çok demeden Allah yolunda harcamışlardır. Sahip oldukları çok az imkâna rağmen Allah yolunda fedakârlıkta bulunan Müslümanlar, münafıklar tarafından alaya alınarak kınansa da Allah onları desteklemiş ve onlardan övgüyle söz etmiştir.[47]

Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe gerçek anlamda iyilik makamına erişemezsiniz, iyi kimse olduğunuz ancak sevdiğiniz mallarınızdan Allah yolunda harcamakla olacaktır mealindeki ayet[48] nazil olunca Ensar'dan Ebu Talha Peygamberimize gelerek en sevdiği malının bahçesindeki tatlı su kuyusu olduğunu belirterek, bunu Allah yolunda verdiğini belirtmiştir.[49] Yine Hz. Ömer de kendisine Hayber seferi sonrasında ganimet olarak tahsis edilen ve 'Ömrüm boyunca böyle güzel ve kıymetli araziye sahip olmamıştım' diyerek buraya verdiği değeri belirtmiş ve burasının gelirini ihtiyaç sahipleri için vakfetmiştir.[50] Sahabeden birçok kişi aynı şekilde ellerinden geldiği kadar her vesile ile Allah yolunda insanların ihtiyaçlarını gidermek için mallarından harcamışlardır. Kur'an'da onların bu harcamaları birçok yerde övgüyle anılmıştır. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla mücadeleye destek olan müminler, bu özelliklerinden dolayı hakiki müminler olarak tanıtılmışlardır.[51]

Peygamberimizin eşi Hz. Aişe kendisinden yardım isteyen iki çocuklu bir anneye, elindeki tek yiyeceği olan bir hurmayı vererek bu konuda örnek olmuştur. O, başka bir hayırseverlik örneği olarak da kendisine Muaviye tarafından bir Ramazan günü hediye edilen iki kese altını aynı gün fakirlere dağıtmış, zeytin ve ekmekten oluşan sofrasında iftar yapmıştır.[52] O, bu şekildeki davranışlarıyla Peygamber terbiyesini en iyi alanlardan biri olarak darlıkta ve bollukta nasıl harcanabileceğini en güzel şekilde göstermiştir.

Yine Hz. Ali, şehadetinden üç yıl önce sahip olduğu toprakların listesini çıkararak bu arazilerin gelirlerini kölelerin azat edilmesi için vakfetmiştir.[53] Tabiinden olan İmam-ı Azam Ebu Hanife aynı zamanda cömertliği ile de ünlü bir âlimimizdir. O, yardım yaptığı kişilerin teşekkürünü kabul etmemiş, yardımı kendisi yapsa da, asıl teşekkür edilmesi gerekenin Allah olduğunu hatırlatmıştır. Yani, kendisinin Allah'ın

47 Tevbe, 9/79.

48 Âl-i İmran, 3/92.

49 Buhârî, Kitabu Tefsîru'l-Kur'an, Bab, 260, VI, 362.

50 Zebîdî, ***Sahih-i Buhârî Muhtasarı,*** VIII, 221, 222.

51 Enfal, 8/3-4, 74; Tevbe, 9/111.

52 Zebîdî, ***Sahih-i Buhârî Muhtasarı,*** V, 159, 160.

53 Talegani, ***İslam ve Mülkiyet***, 137, 138.

emanet olarak ve dağıtmak üzere verdiği malları dağıtan, yerine ulaştıran bir kişi olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir.[54]

Kur'an-ı Kerim'deki emir ve tavsiyelerle Peygamberimizin örnekliğini esas alan Müslümanlar tarih boyunca insanların ve diğer canlıların her alandaki ihtiyaçlarını karşılamak için birçok kurum oluşturmuşlardır. Bu anlamda oluşturulan kurumlar on binlerle ifade edilecek kadar çoktur. Aklımıza gelebilecek her alanı kapsayacak kadar da çeşitlidir. Başta vakıflar olmak üzere, oluşturulan bu kurumlarla insanların beslenme, barınma, konaklama, temizlik, sağlık gibi temel ihtiyaçları yanında; ibadet ve eğitim gibi ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılmıştır. İsteyen ve ihtiyacı olan herkese hizmet sunan bu kurumlar İslam toplumunun en temel sosyal kurumlarından olarak yüzyıllar boyunca hizmet etmiştir. Aynı zamanda hayvanlar için de vakıflar kurularak, hayvanların çeşitli ihtiyaçları giderilmiştir.

Vakıf sistemi, hayırseverlerin sahip oldukları mallarını Allah'ın malı olarak ilan edip insanların menfaatine tahsis etmesi sistemidir. Nasıl ki dağlar, deniz, hava, ırmak gibi herkesin özgürce istifade etmesine açık alanlar için Allah'ın dağı, denizi, ırmağı havası deniliyorsa, vakıf olarak ayrılan mallar da artık Allah'ın, yani Allah'ın kullarının ihtiyaçlarını karşılayacakları mallar olmuştur.[55]

Vakıf kurumunun oluşmasında dinî, psikolojik sosyolojik ya da ekonomik birçok sebep vardır. Ancak dinî amiller düşünüldüğünde, ortaya çıkan bu kurumlarla kazanılan sevabın, kişiyi dünya ve ahirette huzura kavuşturması beklenmiştir. Bu kurumlarla toplumsal dengesizlikten dolayı ortaya çıkan, özellikle yoksul ve kimsesizlerin ihtiyaçlarının giderilmesi olmak üzere, ihtiyaç sahibi herkesin sorunları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İhtiyaçların karşılanmasında şahıslar yerine kurumların devreye girmesiyle de, insan hayatının onuruyla birlikte korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kurumların sunduğu hizmetleriyle, insanların hayatta karşılaşabilecekleri her türlü maddi ve manevi zorluklarla çeşitli ıstırap ve sıkıntıların aşılması, hayatın yaşanır hale getirilmesi sağlanmaya çalışmıştır. Sonuç olarak vakıflar, sosyal güvenlik ve dayanışma kurumları olarak

54 İbn Hacer el-Heytemî, ***İmam Ebu Hanife***, Ter. Manastırlı İsmail Hakkı, Misvak Neşriyat, İstanbul 2009, 181-186.

55 Vakfın tanım ve dayanakları için bk. Bahaeddin Yediyıldız, 'Vakıf', ***İA***, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, XII/2; Ziya Kazıcı, ***İslam Müesseseleri Tarihi***, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, 183-215.

hizmet vermişlerdir.[56] Bu çerçevede vakıflar yoluyla hizmet veren binlerce hastane,[57] imarethane,[58] han, kervansaray,[59] vb. kurumlarla toplumda insanların karşılaşabileceği sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır. Yine özellikle köylerdeki cami yanlarında yer alan misafirhanelerle, yolcuların ve evsizlerin açıkta kalmaması sağlanmıştır. Sonuçta en üçra noktalara kadar her yerde bazı kurumlar oluşturulmuştur.

Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv kayıtlarına göre 27.000'den fazla vakfiye bulunmaktadır.[60] Bu çok değişik alanlarda hizmet eden vakıflardan ilginç olacağı kabul edilenlerden bazıları Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bir kitap çalışmasıyla tanıtılmıştır.[61] Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

-Hastane kurduran, hastalara ilaç yapan, doktorların güzel huylu olmasını sağlamaya çalışan vakıflar

-Yaşlı fakirlere ve hastalara evinde bakım hizmeti sunan vakıflar

-Yaşlı kadınlara ve sığınacak yeri olmayan kadınlara ev tahsis eden, dul ve fakir hanımların ihtiyaçlarını karşılayan vakıflar

-Kızlara çeyiz hazırlayan vakıflar

-Köleleri ve diğer fakir bekârları evlendiren vakıflar

-Sıcak pide dağıtan vakıf

---

56 Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 187-191, 257.

57 **Hastahaneler:** Müslümanlar tarafından din, ırk, cinsiyet gözetilmeksizin herkese hizmet veren hastaneler kurulmuştur. Bu kurum, bîmaristan, bîmarhâne, şifahâne veya dârüşşifa olarak anılmaktadır. Her türlü giderlerinin vakıflar tarafından karşılandığı hastanelerle, her ihtiyaç sahibinin rahatlıkla tedavi gördüğü kurumlar oluşturulmuştur. Akıl hastalıkları için özel hastaneler de kurulmuş, buralarda hastalar insani şartlar altında su sesi, müzik ya da çeşitli meşguliyetlerle uğraştırılmak suretiyle tedavi edilmeye çalışılmıştır. bk. Yusuf Hâlâçoğlu, ***Osmanlılarda Devlet Teşkilatı***, 161-163.

58 **İmarethâneler:** Bu kurumda öğrencilere, fakirlere, kimsesizlere, gariplere, yolculara ve diğer ihtiyaç duyan herkese ücretsiz yemek verilirdi. Ecdadımız tarafından her yerleşim yerinde bu kurum oluşturularak binlerce kişinin ihtiyacı karşılanmıştır. bk. Yusuf Hâlâçoğlu, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 163-164.

59 **Hanlar ve Kervansaraylar:** Hanlar şehir merkezlerinde, Kervansaraylar da şehirlerarası yol güzergâhlarında yapılmış, yolcuların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı yapılardır. Bu anlamda konaklama, ibadet, temizlik, beslenme ve yine yolcuların hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılayan birimler bulunurdu. bk. Kazıcı, *İslam Müesseseleri*, 211-213.

60 Davut Gazi Benli, ***Çan'ın Kayıp Mirası Ali Efendi-zâde Mehmet Emin Efendi ve Vakfı 1817***, Çan Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2012, 29.

61 Mehmet Fatih Müftüoğlu (Editör), ***Tarihte İlginç Vakıflar***, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012.

-Muhtaçlara aşevi kuran vakıflar

-Fakirlere temizlik ve gıda maddeleri alan vakıflar

-Âmalara hizmet eden vakıflar

-Yaz günlerinde soğuk su dağıtan, sebillere kar koyan vakıflar

-Teravihlerde Kaçkar balından şerbet dağıtan vakıf

-Su kuyuları açtıran vakıflar

-Helva, meyve dağıtan, fakirler için kurban kesen vakıflar

-Fakirlerin vergilerini ödeyen vakıflar

-Çocukları sünnet ettiren vakıflar

-Öksüz ve yetim çocukları barındıran vakıflar

-Yetimlere elbise alan vakıflar

-Müslüman esirleri kurtaran vakıflar

-Yoksul mahkûmlara harçlık veren, mübarek gecelerde mahkûmlara ikramda bulunan vakıflar

-İflas eden tüccarlara yardım eden vakıflar

-Yatılı öğrencilere burs veren, giysi ve kırtasiye yardımı yapan vakıflar

-İlim kitapları bağışlayan vakıflar

-Fakir insanları hacca gönderen vakıf

-Misafirhane yaptıran, köye gelen misafirleri ağırlayan vakıflar

-Hamam ve çamaşırhane yaptıran vakıflar

-Müslim ve gayrimüslimler için mezar yaptıran vakıflar

-Leylekleri koruyan vakıflar

-Sokak hayvanlarına ekmek veren vakıflar

İslam medeniyetinin tarih içinde zamanın şartlarına göre ürettiği, insan onurunu koruma yönünden en önemli yardım şekillerinden biri de sadaka taşlarıyla gerçekleştirilmiştir. Sadaka taşları Anadolu'nun birçok şehrinde genellikle silindir şeklinde, boyları bir metre civarındadır. Bu taşlar atıl bir şekilde birçok şehrimizde hâlâ görülebilmektedir. Bu taşlar, şehir ve kasabalarda cami, çeşme, hastane gibi halkın çok kullandığı mekânlar civarında tenha yerlerde bulunurdu. Hayırseverler kimseye fark ettirmeden,

bu taşların para konulmak için hazırlanan oyuk yerine sadakalarını bırakırlar, ihtiyaç sahipleri de buralardan ihtiyaçları kadar parayı alırlardı. Böylece sadaka verenle sadaka alanın birbirini göremediği ve tanımadığı bir sistem kurulmuştu. Peygamberimizin bizleri teşvik ettiği '***sağ elin verdiğini sol elin hissetmemesi***' şeklindeki yardım anlayışı bu şekilde tezahür etmiştir. Bu yöntemle zarif bir şekilde yardım alanı incitmeyen, yardım eden kişi karşında ezilmesini ve minnet altında kalmasını gerektirmeyen bir yardımlaşma sistemi kurulmuştur.[62]

Bugün belediyeler ve çeşitli dernekler, aşevleri ve insanların diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik genellikle hayır çarşısı adıyla anılan, ihtiyaç sahiplerinin doğrudan ihtiyaçları olan ürünleri alabildikleri hayır kurumları oluşturmuştur. Yine muhtaçlar belirlenerek doğrudan adrese teslim yardımlar da yapılmaktadır. Ancak yardım için kuyruğa geçmiş insan manzaraları, büyük şehirlerde karneyle günlük ekmek veren araçları bekleyen insan kümeleri manzaraları, kaymakamlıklar önünde biriken ve yardım işlemlerini yürütmeye çalışan insan manzaraları insan onurunu konuştuğumuz bugüne yakışmayan gerçeklerdir.

Bugün teknolojinin geldiği seviye ile insanlara yapılacak yardımların daha nezih ve incitmeden yapabilme imkânları olabildiğince artmıştır. Elektronik sistemlerle açılan hesaplara yapılacak yardımlar, yardım alanla yardım edeni karşı karşıya getirmeyerek minnet altında kalmayı önleme açısından önemli bir yoldur. Hayatın her alanında kullandığımız teknolojiyi bu alanda da kullanarak ihtiyaç sahiplerini incitmeden, onurlarını kırmadan kendilerine yardım etme yolları bulabiliriz.

SONUÇ

Müslümanlar toplumsal hayatta birbirleriyle olan ilişkilerinde saygı, sevgi, affedicilik ve başkalarının kusurlarını örtmek gibi hasletlerle bezenmelidirler. İçinde yaşadıkları toplumdaki her türlü sıkıntı verici durumu ortadan kaldırmaya çalışmalıdırlar. Bu çerçevede İslamiyet, insan onurunu korumak adına, muhtaçlara karşılıksız yardım etmeyi Müslümanlara bir görev olarak yüklemiştir. Her türlü düşkün ve zor durumda olan kişiye yardımı ve bunu da nezaketle, yardım alan kişiyi incitmeden ve sonrasında da başa kakmadan yapmayı emretmiştir. Dinimiz muhtaç kişilere yapılan yardımı 'Allah'a yapılmış gibi' kabul etmiş, Allah'a verilen bir borç olarak değerlendirmiştir. Yapılan yardım ne kadar büyük olursa olsun, Allah'ın vaat ettiği mükâfat karşısında, küçük, çok küçük kalacağı anlayışıyla, yardımda sınır tanımama anlayışı teşvik edilmiştir.

62 Bu konuda geniş bilgi için bk. Nidayi Sevim, ***Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları***, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2009; http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=41842, 10.03.2013; http://www.irfanmektebi.com/YaziDetay.php, 10.03.2013; http://www.sonpeygamber.info/infak-kulturunun-zarif-anitlari-sadaka-taslari 10.03.2013.

İslamiyet'in önerdiği yardım anlayışı, İslam tarihi boyunca vakıflarla en güzel şekilde müşahhas hale getirilmiştir. Çok çeşitli konularla ilgili vakıflar sayesinde her türlü ihtiyaç sahibi soyuna sopuna, cinsiyetine milliyetine hatta insan olup olmamasına bile bakılmaksızın yardıma layık görülmüştür. Yardımın vakıf şeklinde kurumsallaştırılmasıyla da yardım edenle yardım alanın doğrudan karşı karşıya gelmemesi sağlanmıştır. Yardım alan olmak, başlı başına insan onurunu zedeleyici bir durum olsa da, bunun bir şahıs değil de kurum aracılığı ile gerçekleştirilmesi ile bu onur kırıcılığın en aza indirilmesi hedeflemiştir. Yardımların sadaka taşı yoluyla yapılması ise bu konuda yapılabilecek en iyi yollardan biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Teknolojinin Müslümanlar tarafından insan onurunu kırmadan yardım yapma konusunda önemli fonksiyonlar üstlenmesi gerekmektedir. Ancak bugün bu konuda çok kötü örnekler ortaya çıktığını görmekteyiz. Günümüzde çoğu zaman yapılan yardımların kamera ya da fotoğraf makinalarıyla kaydedilerek her yerde yayınlanmasıyla yardım alanlar, bütün âleme teşhir edilmeye başlanmıştır. Bu yolla, ***bakın biz nasıl yardım yapıyoruz*** denilerek yardım yapacak durumda olanlardan, destek alınmaya çalışılmakta, ya da ***yardımlarınızı yerine ulaştırıyoruz*** mesajı verilmektedir. Ancak böyle bir uygulamayla yardım alanlar da olabildiğince teşhir edilmekte ve ezilmektedir. Sonuçta Peygamberimizin tavsiyesi olan ***veren elin, alan eli tanımaması*** bir yana, ***veren el ve alan el bütün gözlerin içine sokularak teşhir edilmekte***dir.

Aslında Peygamberimizin ve diğer bütün peygamberlerin gönderilişindeki gaye insanlara onurlu yaşamayı öğretme ve onların onurlu yaşamasını sağlamaktır. Kur'an'da, bütün varlıkların Allah'ın lütfuyla en mükemmel şekilde yaratıldığı (eşrefi mahlukat) ifade edilen insanın emrine verildiği bildirilmiştir.[63] Bundan dolayı insan, onurunu korumak için öncelikle sadece kendisine borçlu olduğu Allah'tan başkasına kulluk etmemeli, Allah dışında bütün varlıkları kendi dengi ya da Allah'ın kendi emrine verdiği yardımcılar olarak kabul etmelidir.

Kur'an'da, Müslümanlar maddi anlamda yardımlaşarak ve Allah'ın kendilerine emanet ettiği mallardan başkalarını faydalandırarak kulluk görevlerini yapmaya çağrılmıştır. Kur'an, insanın maddi ihtiyaçlarını dikkate almakla birlikte, onları manevi yoksulluktan kurtarmayı da hedeflemektedir. Bunun bir ifadesi olarak, Hz. Muhammed'in Allah'ın ayetlerini okuyan, insanlara kitap ve hikmeti öğreten, onları temizleyen,[64] onlara iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan, temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılan, üzerlerindeki ağırlıkları kaldırarak onların zincirlerini kıran, onları özgürlüklerine kavuşturan[65] bir kimliğe sahip olduğu ifade edilmiştir. Bütün bunlar, insan onurunun korunması ve

63 Hac, 22/65.

64 Bakara, 2/129, Âl-i İmran, 3/164, Cuma, 62/2.

65 A'raf, 7/157.

bu konuda bilinç sahibi olunmasında vazgeçilmez unsurlardır. Yani İslam insanı, hem maddi, hem de manevi anlamda onurlu, Allah'tan başka kimse önünde eğilmeyen ve sadece Allah'a minnet borcu olan kişiler haline getirmeyi hedeflemiştir. Bunun böyle anlaşılması ve uygulanması görevi de Müslümanlara ait bir görevdir.

Sonuç olarak iyilik anlayışımızın nasıl olması ve nasıl iyilik yapmamız gerektiği sorusuna özet olarak şöyle cevap verebiliriz:

1- İnsan elinde bulunan bütün imkânların kendisine imtihan vesilesi olarak verildiğini unutmamalıdır.

2- Elindeki imkânların kendisi ve diğer insanlar için kullanılmak için verildiği bilinciyle cimrilik yapmamalıdır.

3- İmkânlarını kullanırken, başkalarına ikramda bulunurken, bunu kendi marifeti olarak değil Allah'ın verdiği imkânın aktarılması olarak düşünmeli ve muhatabına bunu göstermelidir.

4- İyiliği eğer (özel bir durum yoksa; teşvik, örneklik vb. gibi) gizli, 'sağ elin verdiğini sol el görmeyecek' şekilde yapmalıdır. (Belki, yaptığımız iyiliği iyilik yaptığımız kişiye değil de, iyilik yapacaklara örnek olarak gösterebiliriz.)

5- Yaptığı iyilikleri başa kakarak boşa çıkarma, hatta zararlı duruma düşme gafletinde bulunmamalıdır.

6- Yaptığı iyiliklerin karşılığını sadece Allah'tan beklemelidir.

7- Yaptığı iyiliklere teşekkür edilmeyince iyiliğin boşa gittiğini düşünmemeli, çünkü '***gerçek karşılık Allah tarafından verilecektir***.' demelidir.

8- İyilik için verdiği her şeyin kendisi için de uygun güzel ve işe yarar olması gerektiğini unutmamalı, kendisinin beğenmediği ve gönül hoşluğu ile alamayacağı şeyleri başkalarına iyilik adına vermemelidir.

9- İyilik yapmak için zengin olmak gerekir dememeli, ne kadar imkâna sahipse o kadar yapmalı, iyilikten geri durmamalıdır.

10- Kendi ihtiyacı olduğu halde başkalarına iyilik yapmak, başkalarını kendimize tercih edebilmek iyiliğin zirvesidir. Bu zirveyi hedeflemelidir.

11- Yapılan iyilikleri sürekli hale getirmeye çalışmalı, her zaman, her fırsatta, her yerde iyilik yapmalı, iyiliği teşvik etmeli ve hayırseverliği bir hayat tarzı haline getirmelidir.

KAYNAKLAR

-Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

-Ali Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012.

-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre (ö. 256 h.) *Sahihu Buhârî*, Yayınlayan, Kasım el-Şemmâî el-Rifâî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1987.

-Davut Gazi Benli, *Çan'ın Kayıp Mirası Ali Efendi-zâde Mehmet Emin Efendi ve Vakfı 1817*, Çan Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2012.

-http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=41842, 10.03.2013.

-http://www.irfanmektebi.com/YaziDetay.php, 10.03.2013.

-http://www.sonpeygamber.info/infak-kulturunun-zarif-anitlari-sadaka-taslari 10.03.2013.

-İbn Hacer el-Heytemî, *İmam Ebu Hanife*, Ter. Manastırlı İsmail Hakkı, İstanbul, Misvak Neşriyat, 2009.

-İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

-Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, Ter. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995.

-Mahmut Talegani, *İslam ve Mülkiyet*, Ter. Ahmet Saidoğlu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989.

-Mehmet Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yayınları, Ankara 2007.

-Mehmet Fatih Müftüoğlu (Editör), *Tarihte İlginç Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012.

-Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn ve Tercümesi*, Ter. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Gaye Matbaası, Ankara 1981.

-Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî el-Neyşâbûrî (ö. 261), *Sahihu Müslim,* Yayınlayan, Muhammed Fuad Abdulbakî, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts. C. III.

-Nidayi Sevim, *Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları*, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2009.

-Nurettin Turgay, ***Kur'an'da Mal Kavramı,*** Fecr Yayınları, Ankara 2006.

-Rûdânî, İmam Muhammed bin Muhammed bin Süleyman, Ter. Naim Erdoğan, ***Büyük Hadis Külliyatı***, İz Yayınları, İstanbul 2012

-Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, ***el-Câmiu's-Sahih,/Sünen-i Tirmîzî***, Yayınlayan, Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Mısır 1975 (2. Baskı).

-Yusuf Hâlâçoğlu, ***XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

-Yusuf el-Kardavî, ***Fakirlik Problemi Karşısında İslam***, Ter. Abdulvahap Öztürk, Nur Dağıtım, Ankara, ty.

-Zeynuddin Ahmet b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî, ***Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh***, Ter. Kamil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

-Ziya Kazıcı, ***İslam Müesseseleri Tarihi***, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991.

OTURUM BAŞKANI- Adnan Bey'e ben de teşekkür ediyorum bu güzel gerçekten istifade ettiğimiz tebliği ve vaktinde de sağ olsun bilgileri bize toparlayarak verme başarısını gösterdiği için.

Bizim medeniyet tarihimizde vakıflardan bir örnek vermek suretiyle diğer tebliğlerde değinilmeyen bir noktaya atıfta bulunması beni memnun etti. Bu oturumun sonunda o konuyla ilgili de bir iki mülahazamı arz edeceğim efendim.

Teşekkür ediyorum hocama tekrar.

Şimdi de son konuşmacımız Yunus Özdamar Bey. Eskişehir vaizimiz.

Yunus Bey buyurun.

3- KUR'AN-I KERİM'İN İNSAN ONURUNU KORUMAYA YÖNELİK MÜDAHALELERİ: HZ. MERYEM VE HZ. AİŞE ÖRNEĞİ

Yunus ÖZDAMAR[1]

GİRİŞ

İnsanlıkla yaşıt olan değerlerin başında onur, şeref ve haysiyet gibi manevi değerler gelir. Bu değerler insanı diğer yaratılmışlardan farklı kılan en önemli özellikler arasında yer alır. Fiziksel ve ruhsal açıdan insanın yapısında en fazla iz bırakan dış etken, insan onurunun herhangi bir durum karşısında incinmesi durumudur. Birçok psikolojik rahatsızlığın da ana sebebi olan onur kırılması, geçmişte olduğu gibi bugünün erkeği-bayanı, genci-yaşlısı, zengini-fakiri her insanın karşı karşıya kalması muhtemel bir durumdur.

A- KUR'AN'DA İNSAN ONURU

Kur'an, insandan bahsederken "İnsanı en güzel şekilde yarattık."[2] şeklinde diğer yaratılmışlardan farklı yönüne vurgu yapar. Ayrıca "And olsun ki, biz Âdemoğullarını şerefli (onurlu) kıldık (Şan, şeref ve nimetler verdik)."[3] ifadesiyle insanın sahip olduğu en önemli yönüne işaret eder. Burada geçen şeref, şan ve nimetlerden kastedilen, insana seçkinlik kazandıran özellikler akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlaki yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlılar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanır.[4] Kur'an'da onur ifadesi kavram olarak insanın güzel hallerinden bahseden

---

1 Vaiz, Odunpazarı/Eskişehir.

2 Tin, 95/4.

3 İsra, 17/70.

4 Karaman, Hayrettin vd., ***Kur'an Yolu***, DİB. Yayınları, Ankara 2006 c. III, s. 503.

ifadelerle dile getirilir. İnsanın yaratılışından bahseden ayetlerde geçen "أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (en güzel şekilde yaratma)[5], كَرَّمْنَا (şeref ve onur sahibi kılma)[6]" gibi ifadelerle tanıtılan onur sahibi insandan bu vasfına uygun davranışlarda bulunması emredilir.

En güzel şekilde yaratılan insana Allah Teâlâ'nın emri, sahip olduğu bu değerleri korumasıdır. "Ey inananlar! Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının, sizler ancak Müslüman olarak can verin."[7] ayetinde "Sakınılması gerektiği gibi Allah'tan sakının."[8] ifadesinde kastedilen ilk yaratılmış haldeki gibi ruh dünyanızı koruyun, onurunuza, şerefinize, izzetinize sahip çıkın, anlamını ifade eder. "Sizler ancak Müslüman olarak can verin."[9] emri de yaratılıştan sahip olunan güzel hasletleri, onuru ve şerefi hayatınızın sadece belli bir bölümünde barındırmayın. Yine yaradılışta Rabbinizin size ikramda bulunup sizi süslediği güzel hasletlerle Kur'an'ın size aşılamış olduğu edep, haya, onur izzet ve şerefi ölünceye kadar hayatınızda muhafaza edin demektir. İnsanın diğer mahlukattan farklı olarak sahip olduğu üstün yönleri, kendisine ait birçok değeri muhafaza etmeyi zorunlu kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in asıl gayesi de insanın koruması gereken bu değerleri ona hatırlatmak ve öğretmektir.

a. İnsan Onurunun Koruyucusu Olarak Kur'an

Müminler, Allah katında meleklerden daha değerlidir. Çünkü melekler, yaratılış olarak Allah'a itaatle sorumlu tutulmuşlardır. Onlarda akıl var, şehvet yoktur. Hayvanlarda şehvet var, akıl yoktur. İnsanoğlunda ise hem akıl hem de şehvet vardır. İnsanda akıl şehvete galip gelirse melekten daha iyi bir konumda olur fakat şehvet akla galip gelirse yine insan hayvandan daha aşağı bir konumda olur. Çünkü Allah her şeyi insanlar için yaratmıştır.[10] Doğru ile yanlışı birbirinden ayırma konusunda insana rehber olan Kur'an,[11] kendisini hayat veren bir kitap olarak tarif eder.[12] Bu yönüyle insanın bazen iyilikle bazen kötülükle olmak üzere hayatın birçok safhasında çeşitli sınavlara tabi tutulduğunu haber verir.[13] İnsanlar söz konusu bu imtihanlarla olgunlaşır, başardığında imanın zirvesine varır. İnsanın geçirmiş olduğu imtihanın çetin oluşu Allah katında derecesinin artmasına imkan sağlar. Hayatın sosyal konularıyla ilgili geçen hükümlerin

5 Tin, 95/4.
6 İsra, 17/70.
7 Âl-i İmran, 3/102.
8 Âl-i İmran, 3/102.
9 Âl-i İmran, 3/102.
10 Nesefi, Ebu Berekat, *Medarik'ut-Tenzil ve Hakaik'ut-Te'vil*, Beyrut 1998, c. II, s. 270.
11 İbrahim, 14/1.
12 Enfal, 8/24.
13 Enbiya, 21/35.

temel hedefi de, Allah katında insanın derecesini belirleyip onu gerekli kıvama, kamil insan konumuna getirebilmektir. Bunun gerçekleşebilmesi, Allah katında insanların değer ölçüsü olan O'nun emirlerine gereği üzere itaat edebilmesiyle gerçekleşir.

İnsanlar, canları, malları ve evlatlarıyla imtihan olundukları gibi bazen onurlarıyla imtihan olunurlar. Kur'an'da yer alan insan onurunu korumaya yönelik her emir ve yasak, insanın maddi ve manevi yönünü çevreleyen bir kaledir. Kur'an, öncelikle insan onurunu korumaya yönelik tedbirler alır. Bu nedenle insanın onuruna zarar gelmesine sebep olacak hususlar, Kur'an tarafından açıkça yasaklanmıştır. İçki,[14] kumar,[15] zina,[16] aldatma,[17] iftira,[18] gıybet,[19] zulüm/şiddet[20] gibi Kur'an ve sünnetin büyük günah olarak kabul ettiği yasaklar, başında veya sonunda insan onurunu incitecek, tahrip edecek haram olan tutum ve davranışlardır. Örneğin saydığımız bu haram davranışlardan kumar fiili, kişi bu alışkanlığından vazgeçmezse nihayetinde o insanın sahip olduğu onurunu, şerefini ayaklar altına almaya sürükleyebilecek özelliktedir. Yine zulüm ve şiddet, ister çocuk ister kadın veya erkek kime yapılırsa yapılsın muhatabın onurunu incitecektir. Bütün bu davranışları Kur'an yasaklamış olup üslubu gereği birçok konuyu anlatırken tercih ettiği gibi, insan onurunun tehdit altında kaldığı zamanlarda da olaya nasıl müdahalede bulunduğunu kıssalar ve örnekler yoluyla anlatır.

Allah Teâlâ, onuru incitmeye götürecek yolları genel olarak yasaklarken, kötü itham ve iftira gibi insan onurunu yıpratacak bir haramın insana ve o insanın yakınlarına ne şekilde tesir ettiğini/edebileceğini Hz. Meryem ve Hz. Aişe'nin maruz kaldıkları durumu anlatarak örneklendirir. Kur'an'da Hz. Meryem'in ismi ve yaşadıkları açık olarak anlatılırken, Nur suresinde İslam tarihine ifk hadisesi olarak geçen olay Hz. Aişe'nin ismi verilmeden anlatılır.

Bu çalışmamızda, insanın onuruna yönelik yapılan tutum ve davranışa karşılık söz konusu durum karşısında, Kur'an'ın nasıl açık müdahalede bulunduğunu bu iki önemli şahsiyetin yaşadıkları olay üzerinden anlatmaya çalışacağız.

14 Maide, 5/90.
15 Maide, 5/90.
16 İsra, 17/32.
17 Araf, 7/85.
18 Nahl, 16/105.
19 Hucurat, 49/12.
20 Âl-i İmran, 3/140.

B. KUR'AN'IN İNCİNEN İNSAN ONURUNU KORUMASI ÖRNEĞİ

b. 1. Hz. Meryem

Hz. Meryem Kur'an'da ismi birçok ayette zikredilen önemli hanım şahsiyetlerden biridir. Kur'an'da otuz dört yerde ismi geçen Hz. Meryem, birçok peygamberden fazla bahsedilir. Kur'an'da ismi açık olarak yer alan tek kadındır. Hadislerde kadınların en üstün olanları sayılırken Hz. Meryem'e mutlaka yer verilmekte, kadınlar arasında kemale erenlerin Firavun'un hanımı Asiye ve İmran'ın kızı Meryem olduğu belirtilmekte, "Zamanındaki dünya kadınlarının en hayırlısı İmran kızı Meryem, bu ümmetin kadınlarının en hayırlısı da Hatice'dir" denilmekte, bir başka rivayette Hatice yerine Aişe, diğer bir yerde de Fatıma zikredilir. Annesinden adı verilmeden İmran'ın karısı diye bahsedilir.[21]

b.2. Kur'an'da Hz. Meryem

Kur'an'da Hz. Meryem'in konu edinen ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Zekeriya mabette onun yanına her girişinde, yanında bir yiyecek bulurdu. "Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?" demiş, o da: Bu, Allah'ın katındandır" cevabını vermişti. Doğrusu Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.[22] Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçip temizledi. Dünya kadınlarından seni üstün tuttu. Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secde et, rüku edenlerle birlikte rüku et. Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin, çekişirlerken de orada bulunmadın. Melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah sana, Kendinden bir sözü, adı Meryem oğlu İsa olan Mesihi, dünya ve ahirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardan olarak müjdeler. İnsanlarla, beşikte iken de, yetişkin iken de konuşacaktır ve o, iyilerdendir." Meryem: "Rabbim! Bana bir insan dokunmamışken nasıl çocuğum olabilir?" demişti. Melekler şöyle dediler: "Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona ol der ve olur."[23] Bu, bir de inkârlarından, Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından ve: "Meryem oğlu İsa Mesih'i, Allah'ın elçisini öldürdük" demelerinden ötürüdür. [24] Kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın Peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. [25] Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler and olsun ki kafir olmuşlardır. De ki: "Allah Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmeyi dilerse kim

21 Buhârî, Şehadat, 30.

22 Âl-i İmran, 3/33.

23 Âl-i İmran, 3/41-47.

24 Nisa, 4/156.

25 Nisa, 4/171.

O'na karşı koyabilir?[26] And olsun ki, "Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kafir oldular.[27] Meryem oğlu Mesih sadece peygamberdir.[28] Mahrem yerini koruyan Meryem'e ruhumuzdan üflemiş, onu ve oğlunu, âlemler için bir mucize kılmıştık.[29] Meryem oğlunu da, annesini de mucize kıldık. Her ikisini de, pınarı bulunan, oturmaya elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.[30]

Bu ayetler, Hz. Meryem'in Allah katındaki değerini ortaya koyması açısından kayda değer bir ölçüdür. Bu ayetlerin yanı sıra onun Rabbi katında asıl derecesi Meryem suresindeki kıssada ortaya çıkar. Allah onu hiçbir insan, hiçbir Peygamber'in muhatap olmadığı bir imtihanla sınıyor.

b. 3. Kur'an'da Hz. Meryem'in Onurunun Korunması

Meryem suresinde Hz. Meryem'den bahsedilirken "Kitapta (Kur'an'da) Meryem'i de an."[31] şeklinde başlayan girişten sonra Hz. Meryem'in mucizevi şekilde hamile kalması ve ardından yaptığı doğum genel hatlarıyla anlatılır.

"Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken ona ruhumuzu gönderdik. Ruh, ona tam bir insan şeklinde göründü. Meryem, "Ben senden çok esirgeyici olan Rahman'a sığınırım. Eğer Allah'dan sakınan bir kimse isen bana dokunma' dedi. Melek, "Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim" dedi. Meryem "Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur." dedi. Melek cevap verdi: Orası öyle ancak Rabb'in buyurdu ki, o bana kolaydır. Biz onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir. Derken Meryem ona hamile kaldı. İşte bu sebeple karnında bebeğiyle uzak bir yere çekildi. Sonra sancısı onu bir hurma ağacının dibine yöneltti. Meryem "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim." dedi.[32] Hamilelik süresi bitip de doğum sancıları başlayınca Hz. Meryem bir hurma ağacının altına sığındı. Bir taraftan doğum sancılarıyla kıvranırken diğer taraftan da insanların kendisinin günahsız olduğunu kabul etmeyeceklerini düşünerek tedirgin oluyordu. Zira daha önce kavmi onu erdemli, iffetli bir kız olarak tanımıştı. Şimdi ise onların gözünde gayrımeşru bir çocuk doğuran biri olarak tanınabilirdi. Dolayısıyla büyük bir üzüntüye kapılarak "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim."

26 Maide, 5/17.
27 Maide, 5/72.
28 Maide, 5/75.
29 Enbiya, 21/91.
30 Mü'minun, 23/50.
31 Meryem,19/16.
32 Meryem,19/24

dedi.[33] Hz. Meryem'in iffetine ve onuruna ne kadar düşkün olduğunu ortaya koyması açısından Hz. Meryem'in Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim." sözü çok önemlidir. Bir kadının çekebileceği fiziksel acı açısından en zor anlarından biri olan doğum olayının arefesinde, Hz. Meryem'in dert edindiği doğum sancısı değil, doğum yaptıktan sonra çevresindekilerin onun onuruna, izzet ve şerefine yönelik kullanacakları itham ve iftira tarzındaki ifadelerdir.

Aşağı yanından biri ona şöyle seslendi. Tasalanma. Rabb'in senin alt yanında bir su kaynağı yaratmıştır. Şu hurma ağacını kendine doğru silkele ki üzerine taze olgun hurma dökülsün. Ye, iç. Gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görürsen de ki, "Ben çok esirgeyici olan Rahman'a adakta bulundum. Artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım. Sonra çocuğu (Hz. Meryem) alıp kavmine getirdi.[34] Bir de ne görsünler, daha anasının karnındayken mabede adanmış; ibadete dalmış tertemiz Hz. Meryem kucağında çocukla geliyor. İşte o zaman onlar heyecana kapılıyorlar. Bu durum karşısında, etrafındaki insanların ona karşı tavırlarının değiştiği görülüyor ve artık kelimelerin üzerine basa basa kızgın kızgın konuşuyorlar: "Meryem! Utanılacak bir şey yaptın."[35] Sonra bu kızgınlık acı bir alaya dönüşüyor: "Ey Harun'un kız kardeşi! Baban kötü bir kimse değildi, annen de iffetsiz değildi"[36] mabedi inşa eden ve onu kendisinden sonra soyuna bırakıp o soydan gelenlerin hizmeti için hazırlayan peygamberdir Harun. Ama bakın ki mensup oldukları zat ile şu Meryem'in işlediği fiil arasında büyük ayrılıklar var. Sen ancak kötü babaların ve iffetsiz annelerin kızlarının yapacağı böyle bir fiili yaptın.[37] ithamında bulunuyorlar Hz. Meryem'e. Durumun onların düşündüğü gibi olmadığını ispat için "Meryem çocuğu gösterdi. (Onlar) "Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?" dediler. Çocuk: "Ben şüphesiz Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı, nerede olursam olayım beni mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekât vermemi ve anneme iyi davranmamı emretti.[38] Hz. İsa babasız olarak bakire bir anadan dünyaya geldiği için "Allah bana ana-babama saygılı olmayı emretti." dememiş, sadece "Anneme saygılı olmayı emretti." demiştir. 14. ayette Hz. Yahya'dan söz edilirken "Ana-babasına çok iyi davranırdı." denildiği halde aynı tema Hz. İsa açısından "Anneme saygılı kıldı" denmesi onun babasız dünyaya geldiğine işaret eder. [39]

---

33 Karaman, age., c. III, s. 597.

34 Meryem, 19/27.

35 Meryem, 19/27.

36 Meryem, 19/28.

37 Kutup, Seyyid, ***Fizilal-il Kur'an, terc.*** Komisyon, Hikmet yayınları, c. 9, s. 506.

38 Meryem, 19/29-32.

39 Karaman, age., c. III, s. 597.

Beni bedbaht bir zorba kılmadı. Doğduğum günde, öleceğim günde, dirileceğim günde bana selam olsun" dedi."[40] ifadesiyle Kur'an Hz. Meryem'e hakkında düşünülen olumsuz ithama açıklık getiriyor. Bu haliyle Hz. Meryem için sonradan da dile getirilebilecek iftiralara itham ve olumsuz zanlara set çeken Allah Teâlâ, oradaki herkesin şahit olduğu küçük çocuğun konuşması mucizesiyle kendi katında temiz olan Hz. Meryem'i insanlar arasında da pak eyliyor.

Onlar, Hz. Meryem'i kınamada ileri gidince, Hz. Meryem hep sustu ve Hz. İsa'ya işaret ederek: "Onunla konuşursanız, size cevap verecek olan odur" demek istedi. Süddi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Meryem Hz. İsa'yı işaret edince, onlar pek öfkelendiler ve "Bunun bizimle alay etmesi, zinasından daha da beter" dediler. Rivayet olunduğuna göre tam o sırada Hz. İsa meme emiyordu. Bu sözü duyunca memeyi bıraktı, yüzünü onlara çevirdi, sol tarafına yaslandı ve şehadet parmağı ile işaret etti. Hz. İsa'nın onlarla beşikte iken konuştuğu ve bundan sonra çocukların konuşabilecekleri yaşa gelinceye kadar bir daha konuşmadığı da söylenmiştir.[41]

Kur'an'ın genel hatlarıyla anlattığı bu olay, Hz. Meryem'in onuruna, şeref ve izzetine yönelik bir iftira ve ithamın işlenen günah açısından Allah katında ne kadar büyük anlam ifade ettiği yönüyle çok önemlidir. Öyle ki yaşanmış böyle bir olayda Allah tarafından temize çıkarılmamış Hz. Meryem hakkında, sonrasında bilinçli veya bilinçsizce birçok olumsuz düşüncenin oluşması kuvvetle muhtemeldir. Kur'an'ın birçok kıssasındaki yüzeysel anlatımın aksine bu olayın detayıyla birlikte anlatılması da dikkat çekici bir diğer husustur. Kur'an, üslubu gereği Allah Resulü'nün yaşadığı zamandan çok önce yaşanmış Hz. Meryem'in başından geçen bu olayı anlatarak kıyamete kadar yaşayacak insanlar nazarında Hz. Meryem ve yakınlarını büyük bir zandan korumuştur.

b.4. Kur'an'da Hz. Ayşe'nin Onurunun Korunması

Allah Teâlâ çok sevdiği kullarından olan Peygamberlerini ağır imtihandan geçirdiği gibi bazen o sevdiği kullarının sevdiklerini de zor bir sınava tabi tutar. Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'i, Hz. Yakup ile oğlu Hz. Yusuf'u birlikte çetin bir badireden geçirmesi bu duruma örnek olaylardan birkaçıdır. İnsan onurunun korunmasına yönelik Kur'an'ın yapmış olduğu müdahaleye bir diğer örnek de Nur suresinde ele alınan olayda Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe'yi zor bir imtihana tabi tutması hadisesidir.

40 Meryem, 19/33.

41 Razi, Fahreddin, ***Mefatihul-Gayb***, Terc. Komisyon, Akçağ Yayınları C.15, s. 328.

b.4.1. Hz. Peygamber'in Hanımı Hz. Aişe

Babası Ebu Bekir b. Ebu Kuhafe, es-Sıddik lakabı ile tanındığı için Aişe es-Siddika binti's-Sıddik denilmiştir. Annesi, Kinane kabilesinden Ümmü Ruman Bint Amir Bin Uveymir'dir. Bi'setin dördüncü yılında Mekke'de doğdu. Onun daha önce doğduğunu ve dolayısıyla Hz. Peygamber ile evlendiğinde 14 ile 18 yaşlarında olduğunu ileri süren bazı çağdaş araştırmacıların dayandıkları rivayetler sağlam değildir. Hz. Aişe Hz. Peygamber ile evlendikten sonra üstün bir mevkiye ve haklı bir şöhrete ulaştı. Peygamber hanımlarının Müminlerin anneleri olduklarını bildiren ve Hz. Peygamber'den sonra başkalarının onlarla evlenmesini ebediyen yasaklayan Kur'an ayetleri gereğince "Ümmü'l- Müminin" diye anılmaya başladı.[42]

Hz. Aişe'nin hayatı, Müslüman hanımlar için örnek olması hasebiyle son derece ehemmiyete haizdir. Hz. Peygamber, kadın erkek bütün ümmetine örnek, eşi Hz. Ayşe de hasseden bütün Müslüman hanımlar açısından örnek bir şahsiyettir. Her Müslüman hanım onun hayatında kendisi için nice örnekler ve dersler bulur. Çünkü hayatın bütün cilveleri, bütün değişimleri onun hayatında tecelli etmiştir. Kızlık, eşlik, dulluk; sevinç ve keder, mutluluk ve musibet gibi haller Hz. Aişe'nin hayatından örnek alınacak hadise şeklinde görülür.[43] Hz. Aişe baba evindeyken Hz. Ebu Bekir'in yanında Kur'an talimine başlamış, Hz. Peygamber'le evlenince de onun evinde nazil olan Kur'an ile daha yakından alakadar olmuştur. Kur'an ayetlerinin her birinin kıraat tarzına, her ayetin manevi işaretine, nüzul sebeplerine tamamıyla aşına olmuştur.[44]

b.4.2. İfk Hadisesi

İfk hadisesi olarak İslam tarihinde yer alan olay, risâlet döneminin en sancılı safhâlârından biridir. Olay tam bir imtihan zinciridir. İftirayı atanlar, Müslüman olarak bilinen kişiler, iftiranın muhatabı ise Hz. Aişe'dir. Hepsi ciddi bir imtihan sürecinden geçmiştir. İfk hadisesi, kıyamete kadar yaşayacak İslam neslinin her an zihninin bir kenarında tutacağı, ibret alacağı özelliktedir. Sadece yaptığımız fiillerden sorumlu olmadığımızı, başkaları hakkındaki düşüncelerimizden bile hesaba çekileceğimizi ortaya koyan bir olaydır ifk hadisesi. Çünkü Kur'an Müminlerde bulunması gereken anlayışı tarif ederken "Rabbimiz! kalbimizde müminlere karşı kin bırakma!"[45] şeklinde ifade ederek her durumda kişinin Müslüman kardeşine taşıması gereken saf düşünceye vurgu yapar. Kur'an'ın ifadesiyle Müslüman selim (saf/arınmış) bir kalp taşımalıdır.[46] Bu

42 Fayda, Mustafa, "Aişe" Maddesi, DİA, c. 2, s. 201.

43 Zerkeşi, Bedruddin, ***Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler***, Terc. Bünyamin ERUL, Otto Yay., S.177.

44 Görmez, ***Hane-i Saadetin Bilge Hanımefendisi: Hz. Aişe,*** Diyanet İlmi Dergi, Sayı 45, S. 47

45 Haşr, 59/10

46 Şuara, 26/89

ayette belirtilen doğrultuda Müslümanın kalbinde din kardeşine yönelik kin ve nefret taşımaması gerektiği gibi söz konusu ayetlerde de belirtildiği üzere[47] kişi, Müslüman kardeşine yönelik su-i zan, itham ve iftirada da bulunmamalıdır. Zira bu tür tutum ve davranışlar insan onurunun incinmesinde çok etkili unsurlardır.

İfk hadisesi bu yönüyle birçok ibreti ve öğüdü barındıran önemli bir olaydır. Konuya Kur'an'ın atıfı ile başlamak daha doğru olur kanaatindeyiz:

(Peygamber'in eşi hakkında) o yalanı uyduranlar içinizden bir güruhtur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, o sizin için hayırlı olmuştur. O kimselerden her birine kazandığı günah karşılığı ceza vardır; içlerinden elebaşılık yapana ise büyük azap vardır. Onu işittiğiniz zaman, erkek-kadın müminlerin, kendiliklerinden hüsnü zanda bulunup da: "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? Dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? İşte bunlar, şahit getirmedikçe Allah katında yalancı olanlardır. Allah'ın dünya ve ahirette size lütuf ve merhameti olmasaydı, o kötü sözü yaymanızdan ötürü büyük bir azaba uğrardınız. Onu dilinize dolamıştınız. Bilmediğiniz şeyleri ağzınıza alıyordunuz. Onu önemsiz bir şey sanıyordunuz, oysa Allah katında önemi büyüktü. Onu işittiğinizde: "Bu konuda konuşmamız yakışık almaz; haşa, bu büyük bir iftiradır" demeniz gerekmez miydi? Eğer mümin kişilerdenseniz, Allah buna benzer bir şeye bir daha dönmemenizi tavsiye eder. Allah size ayetleri açıkça bildirir. Allah bilendir, Hakim'dir.[48]

Olay Kur'an'da genel hatlarıyla bu şekilde anlatılır. Hz. Meryem kıssasında olduğunun aksine burada iftiraya maruz kalan Hz. Aişe'nin ismi verilmez fakat Risalet dönemindeki her önemli olay kayıtlara geçtiği gibi bu hadisedeki muhatapları da sağlam rivayetler ışığında tanımak hiç de zor değildir.

Ayetler ışığında konuyu tahlil edecek olursak, (Peygamber'in eşi -Hz. Aişe- hakkında) ***o yalanı uyduranlar içinizden bir güruhtur.***[49] Hz. Aişe hakkında yalan söyleyenler ey müminler sizden bir cemaattir. Çünkü Abdullah b. Ubeyy, zahiren mümin olduğu kabul edilen kimselerdendir.[50] ***Bunu kendiniz için kötü sanmayın, o sizin için hayırlı olmuştur.***[51] Onlar, Allah'ın rızasını istedikleri için bu üzüntü ve sıkıntıya sabretmişler ve bu sayede mükâfat elde etmişlerdir. Bu zulme uğrayan Müslümanların tutacakları yoldur.[52] ***O kimselerden her birine kazan-***

47 Nur, 24/11-18

48 Nur, 24/11-18.

49 Nur, 24/11.

50 Razi, age., C.XVI, s.557.

51 Nur, 24/11-18.

52 Râzi, age. C16, s. 558.

dığı günah karşılığı ceza vardır; içlerinden elebaşılık yapana ise büyük azap vardır.[53] *Onu işittiğiniz zaman, erkek kadın müminlerin, kendiliklerinden hüsnü zanda bulunup da: "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? Dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?* [54] Ebu Eyyub el-Ensari ile hanımı arasında şöyle bir diyaloğun geçtiği rivayet edilir: Ebu Eyyub el-Ensari hanımına, "Söyle bakalım, söylenenler hakkında ne dersin?" dedi. Bunun üzerine o: "Şayet sen, Hz. Safvan'ın yerinde olsaydın, Resulullah'ın haremine/hanımına kötülük yapmayı aklından geçirir miydin?" deyince Ebu Eyyub, "Hayır" cevabını verdi. Yine "Şayet ben Aişe'nin yerinde olsaydım hiç Allah'ın Resulüne ihanet eder miydim? Hâlbuki Aişe, benden, Safvan da senden üstündür" dedi." [55]

İşte bunlar, şahit getirmedikçe Allah katında yalancı olanlardır. Allah'ın dünya ve ahirette size lütuf ve merhameti olmasaydı, o kötü sözü yaymanızdan ötürü büyük bir azaba uğrardınız. Onu dilinize dolamıştınız. Bilmediğiniz şeyleri ağzınıza alıyordunuz. Onu önemsiz bir şey sanıyordunuz, oysa Allah katında önemi büyüktü. O'nu işittiğinizde: "Bu konuda konuşmamız yakışık almaz; haşa, bu büyük bir iftiradır" demeniz gerekmez miydi? Eğer mümin kişilerdenseniz, Allah buna benzer bir şeye bir daha dönmemenizi tavsiye eder. Allah size ayetleri açıkça bildirir. Allah bilendir, Hakim'dir. [56]

Bu ayetlerde bahsedilen hususun Hz. Aişe ile Safvan b. Muattal arasında gerçekleştiği iddia edilen olayla ilgili olduğu kesindir. Hz Peygamber'in hanımı Hz. Aişe anamızdan rivayet edilen şu hadis, bunun en açık delillerinden biridir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Aişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber bir sefere çıkmak istediği zaman kadınları arasında kur'a çekerdi. Onlardan hangisine kura çıkarsa Resulullah ile berâber o yola çıkardı. (Benî Mustalık) gazâsına gitmek murad edildiği zaman da Resulullah kura atmış benim ismim çıkmıştı. Resulullah ile beraber sefere çıkmıştım. Bu sefer, Hicab ayeti inzal buyurulduktan sonra idi. Ben mahfil içinde yükletilip ve (konak yerinde) mahfil içinde indirildim. Bu suretle gittik. Nihayet Allah Resulu bu gazâsından fâriğ olup da dönerek Medine'ye yaklaştığımızda bir konak yerine indi. Gecenin bir kısmını orada geçirdi. Sonra göç edilmesini bildirdi. Hareket emri verildiği zaman ben kalkıp kazâ-yi hâcet ederek dönüp râhileme geldim. Bir de göğsümü yokladım. Yemen'in göz boncuğundan (dizilmiş) kılâdemin koptuğunu anladım. Artık dönüp gerdanlığımı aradım. Fakat onu aramak beni yoldan alıkoymuştu. (Ben öyle zannetmiştim ki, heyet-i seferiye bir ay meksetseler benim devemi, ben mahfilimde bulunmadıkça sevketmezler.) Halbuki yolda bana hizmet edenler gelip mahfilimi

53 Nur, 24/11-18.

54 Nur, 24/12-13.

55 İbn Kesir, ***Tefsir-i Kur'an-ı Azim***, Darb ibn Hazm, Beyrut 2000, s.1320

56 Nur, 24/11-18.

yüklemişler, ve mahfilimi râkib olduğum deve üzerinde götürmüşlerdi. Onlar beni mahfil içinde sanıyorlarmış. O zaman kadınlar hafif idi. Ağır vücutlu değillerdi. Az yemek yerlerdi. Bu cihetle hizmetçiler mahfili yüklemek üzere kaldırdıklarında mahfilin derece-i sıkletinin farkına varmayarak yüklemişler. Husûsiyle ben küçük yaşta bir kadındım. Bu cihetle deveyi sürüp yürümüşler. Asker gittikten sonra ben kılâdemi buldum. Ve ordugâha geldimse de orada kimse yoktu. Orada evvelce bulunduğum menzile geldim. Öyle zannetmiştim ki, şimdi mahmilde beni bulamazlar da dönüp bana gelirler. Ben bu düşünce ile oturduğum sırada idim ki, gözlerime uyku galebe ederek uyumuşum. Safvan İbn-i Muattal (ki, arkadan gelerek askerin bıraktıklarını toplamaya ve menzile götürüp Ashabına vermeye memûr idi), askerin arkasından sabaha yakın, bulunduğum yere gelmiş ve bir insan karaltısının uyuduğunu görerek yanıma yaklaşmış (ve tanımış). Bu zât beni kable'l-hicâb görmüştü. (Uyanınca hemen ferâceme büründüm). Safvan devesinin ön ayağına, (beni binsin diye ayağını) bastı. Ben de deveye bindim. Safvan, râkib olduğum râhileyi yederek önde yürüdü. Nihayet kafile konak yerine indikten sonra öğle sıcağında askere yetiştik. Bu sırada (hakkımda iftira ederek) helâk olan helâk olmuştur. İftiraya başlangıç eden Abdullah İbn-i Selûl olmuş. Medine'ye gelince ben bir ay hastalandım. Meğer bu sırada halk arasında Ashab-ı ifk'in bühtanları dolaşıyormuş. (Bunlardan tamamiyle habersizdim) Yalnız hastalığımda beni işkillendiren bir cihet vardı: Allah Resulü'nden başka hastalığım zamanında görmüş olduğum lûtf-ü şefkati bu hastalığımda görmüyordum. Ancak yanıma giriyor, selam veriyordu. Ve (adımı anmadan) hastanız nasıl? diyor (bununla iktifâ ediyor)du. Benim (Ehl-i İfk'in söyledikleri) hiçbir şeyden haberim yoktu. Nihayet nekahet devrine girmiştim. Bir gece Mistah'ın annnesiyle birlikte, bir hacetimiz için dışarı çıkmıştım. Sonra ben ve o, işimiz bitince odama doğru yöneldik. O sırada Mistah'ın annesi çarşafı içinde tökezledi ve "Kahrolsun Mistah" dedi. Buna itiraz ettim ve: "Bedir'de bulunan bir zata beddua mı ediyorsun?" dedim. O da haberin yok mu?" deyince, "ne var?" dedim. O, "Senin hiçbir şeyden haberin olmayan suçsuz bir mümin olduğuna şehadet ederim" dedi ve sonra müfterilerin söyledikleri şeyleri bana haber verdi. Bunun üzerine hastalığım iyice arttı ve ağlayarak döndüm. Resulullah yanıma girip. "Nasıl o?" deyince, ben. " İzin ver. Ana-babama gideyim" dedim. O, bana müsaade etti. Ben de ebeveynimin evine gidip, anama "Anneciğim, halk ne söylüyor?" dedim. O, "evladım kendini üzme, Allah'a yemin ederim ki, kendisini seven bir erkeğin yanında parlak (itibarlı ve güzel) bir kadın olacak ve onun ortakları (kumaları) bulunacak da, onlar bunun hakkında ileri- geri konuşmayacaklar, bu çok nadirdir." dedi. Daha sonra. "Sen, şu ana kadar hakkında söylenenleri bilmiyor musun?" dedi. Ben de, ağlamaya başladım. Bütün gece ağladım ve ağlayarak sabahladım. Yanıma babam geldiğinde ben hâlâ ağlıyordum. Babam anneme "Onu ağlatan ne?" diye sordu. Annem, "Şu ana kadar

onun hakkında söylenenleri bilmiyormuş" dedi. Bunun üzerine babam da ağlamaya başladı: "Sus, ağlama kızım" dedi.

Ben, bu günümü de gözyaşı akıtarak geçirdim. Anam babam ise, ağlayışımın, ciğerimi parçalayacağını sanıyorlardı. Bir gün annem babam yanımda bulunuyorlarken, ben de ağlamaya devam ederken, yanımıza Allah'ın Resulü girdi. Selam verdi, sonra oturdu. O, benim yanımda hakkımda söylenen o şeyler söylendiğinden bu yana oturmamıştı. Yemin olsun ki, o, Allah'ın hakkımda hiçbir vahiy indirmediği bir ayı, işte böyle geçirmişti. Sonra da : "Şimdi ey Aişe! Senin hakkında bana, şöyle şöyle haberler ulaştı. Şayet sen günahsız, suçsuz ve mahkum isen, Allah Teâlâ seni aklayacak, suçsuzluğunu ortaya koyacaktır. Yok eğer, bir günah işlediysen Allah'tan mağfiret dile ve O'na tevbe et! Çünkü kul tevbe ettiğinde, Allah da onun tevbesini kabul buyurur." dedi. Hz. Peygamber, sözünü tamamlayınca gözlerim yaşla dolup taştı. Babama döndüm: "Allah'ın Resulüne benim yerime sen cevap ver!" dedim. O "Allah'a yemin ederim ki, ne söyleyeceğimi bilemiyorum." dedi. Bunun üzerine ben de anneme döndüm ve: "Allah'ın Resulüne benim yerime sen cevap ver!" dediğimde annem: Allah'a yemin ederim ki ben de ne söyleyeceğimi bilemiyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine ben, taze bir kız olarak "Kur'an'dan çok şeyler okumadım. Allah'a yemin ederim ki, ben, iyi biliyorum ki sizler de bu dedikoduyu duydunuz; bu sizin gönüllerinizde yer etti de siz bunu tasdik ettiniz … Şimdi ben size "Bundan uzağım, masumum" diyecek olsam, beni tasdik etmeyeceksiniz. Ama, Allah benim masum olduğumu bilirken ben size herhangi bir şeyi itiraf edecek olsam, beni tasdik edersiniz. Allah'a yemin ederim ki ben siz ve kendim için ismini hatırlamıyorum ama Yusuf'un babası o salih kulun "Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak (olan) Allah'tir."[57] demesinden başka bir misal bulamıyorum …." dedim. Sonra da döndüm ve yatağıma yattım. Allah'a and olsun ki ben, Allah Teâlâ'nın beni aklayacağını, ve suçsuzluğumu ortaya koyacağını biliyordum. Ancak, Allah'a yemin olsun ki ben, hakkımda okunan ve tilavet edilen bir vahiy indireceğini hiç sanmıyordum. Çünkü benim durumum bana göre, Allah Teâlâ'nın hakkında ayet indirecek kadar önemli bir hadise değildi, ancak ne var ki ben Resulullah'ın rüyası sayesinde Allah'ın beni aklayacağı bir rüya görmesini umuyordum. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resulü oturduğu yerden kalkmamış, Ehli beytinden de kimse dışarı çıkmamıştı ki, Allah Hz. Peygamber'e vahyini inzal buyurdu. [58]

Gelen bu ayetler Nur suresi 11 ve 18. ayetler arasıdır. Bu ayetlerin nazil olmasıyla çok sevinen Hz. Ebu Bekir ile hanımı Ümmü Ruman, kızlarına Hz. Peygamber'e gidip teşekkür etmesini söyledilerse de Hz. Aişe " Hayır! Vallahi gitmem! Ben yalnızca

57 Yusuf, 12/18.

58 Buhârî, Şehadat, 15.

suçsuz olduğumu ortaya çıkaran Allah'a hamd ederim." demiştir.[59] Zor bir imtihandır Hz. Aişe'nin yaşadıkları. Hz. Aişe'nin yapayalnız kaldığı bir konumda Allah'ın yardımı vahiyle oldu. Hz. Aişe'nin de ifade ettiği gibi belki bu arınma rüya ile de olabilirdi ama vahiyle sabitlenince kıyamete kadar yaşayacak tüm insanlığın ibret alacağı bir olay olarak İslam tarihindeki yerini almış oldu.

SONUÇ:

Hz. Meryem ve Hz. Aişe'nin başından geçen ve birbirine sonucu açısından benzeyen bu iki olayda Allah Teâlâ, en güzel bir kıvamda yarattığı, onur, şeref ve izzetle donattığı insanın bu yönüne gelen bir zararı, bir lekeyi, Kur'an'la nasıl temize çıkardığını açıkça göstermiştir. Hz. Meryem'i arındırmak için Hz. İsa'yı beşikte iken konuşturan Allah Teâlâ, Hz. Aişe'yi gelen ayetle rahatlatmıştır.

Kur'an'ın içeriğine baktığımızda Allah Teâlâ'nın insanın onurunu korumaya yönelik bu örneklerde olduğu gibi herhangi bir peygamber veya kişi üzerinden örnek verildiği görülmüyor. Ancak burada insan onurunu incindiği en üst seviyeden örnekler verilmiştir. Bu iki olayda, insan onurunun zedelenmeye maruz kaldığı bir noktada mucize veya vahyin nasıl devreye girdiğine, sonucunda da söz konusu iki değerli şahsın nasıl temize çıkartıldığına şahit oluyoruz. Bu ikisi, kıyamete kadar yaşayacak insanlar arasında insanın onurunu yıpratmaya matuf bir eylem veya sözün Allah Teâlâ tarafından ne kadar hoş karşılanmayacağını gösteren ibretlik olaylardır.

Kur'an'la muhafaza altına alınıp, Kur'an'la arınan insan onuru her çağda tehditler içinde bulunurken Müslümanlar nerede bulunursa bulunsunlar onuruna, şerefine, izzetine sahip çıkmakla sorumlu tutulacaklardır.

KAYNAKÇA

-Fayda, Mustafa, ***DİA,*** "Aişe" Maddesi, c. 2, s. 201.

-Görmez, Hatice Kübra, Hane-i Saadetin Bilge Hanımefendisi: Hz. Aişe, ***Diyanet İlmi Dergi***, Sayı 45, Sayfa 47.

-İbn Kesir, ***Tefsir-i Kur'an-ı Azim***, Dar İbn Hazm, Beyrut, 2000, s.1320.

-Karaman, Hayrettin vd., ***Kur'an Yolu***, DİB Yayınları, c. III, s. 503, Ankara 2006.

-Kutup, Seyyid, ***Fizilal-il Kur'an***, terc. Komisyon, Hikmet yayınları, c. 9, s. 506.

-Nesefî, Ebu Berekat, ***Medarik'ut-Tenzil ve Hakaik'ut-Te'vil***, C. II, s. 270, Beyrut 1998.

-Razî, Fahreddin, ***Mefatihul-Gayb***, Terc. Komisyon, Akçağ Yayınları C. 15, s. 328.

59 Buhârî, Şehadat, 15.

-Zerkeşi, Bedruddin, ***Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler***, Terc. Bünyamin ERUL, Otto Yay., S. 177.

OTURUM BAŞKANI- Ben de sevgili Yunus Özdamar'a teşekkür ediyorum. Hz. Meryem ve Hz. Aişe valide lerimiz üzerinden Kur'an-ı Kerim'in, İslam dininin kadının onuruna, haysiyetine ne kadar değer verdiğine dair kısa zaman içerisinde önemli bilgilerle bizi bilgilendirdiği için. Kur'an'ın haramlarının insan onurunu korumada ki hedeflerini de göstermesi bakımından istifade ettik bu tebliğden.

Ben şimdi ayrıca üç konuşmacıya da teşekkür ediyorum.

En şanslı oturum başkanıyım çünkü bir dakika geçmedi hiçbirinin süresi. Sağ olsunlar.

Tabii, tebliği kısa zamanda toparlamak da ayrı bir marifettir. Bu marifetlerinden dolayı da tebrik ediyorum.

Müzakerecilerimiz var:

Hicret Toprak Hanımefendi Diyanet İşleri Başkanlığı KAGEM'de görevli kardeşimiz ve Yrd. Doç. Dr. Zeki Tan hocamız da Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Zülfikar hocamızı biliyorsunuz zaten İnönü Üniversitesinde.

Buyursunlar efendim. Hocalarımıza hatırlatma lüzum yok süreleri malum. Akşam vakti de hayli bizi sıkıştırıyor tabii ama gerçekten gecikmiş bir oturum olmasına rağmen vaktinde tamamlayacağız gibi gözüküyor.

Konuşmacıların sırasına göre sıralanmış buradaki müzakereler onun için Zülfikar hocamıza sözü vereyim... Pardon. Peki, o zaman sıra kimde? Hicret Hanım'da.

Hicret Hanım buyurun sizi dinleyelim efendim.

Hicret Hanım siz Adnan Adıgüzel Bey'in müzakerecisisiniz.

Buyurun.

MÜZAKERELER

Hicret K. TOPRAK[1]

Sayın Başkan, Değerli Konuklar,

Bu yıl Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri çerçevesinde onur kavramı etrafında oldukça çeşitlenmiş konular arasında kendimizi, eylemlerimizi, insaniyetimizi, hasarlı tabiatımızı, gelecek ufkumuzu gözden geçiriyoruz. Bu vesileyle anlıyor ve öğreniyoruz ki aslında ihmal ettiğimiz, göz ardı ettiğimiz konular arasında yer alan onur kavramını artık derinlikli olarak ele almamız ve tartışmamız gerekiyor.

Bu bağlamda Sayın Adnan Adıgüzel'in akademik bir vukufiyet içinde ele almaya çalıştığı hayırseverlik kavramı da diğer pek çok kavram gibi üzerinde durulmaya, değerlendirilmeye ve çözümlenmeye muhtaç.

Sayın Adıgüzel bize oldukça kapsamlı tebliğinde klasik kaynaklarımız, özellikle Kur'an ve sünnet temelinde ideal hayırseverlik limitleri hakkında son derece derinlikli atıflarda bulundular. Verdikleri örnekler, kullandıkları atıflar gerçekten zihin açıcı ve geliştiriciydi.

Ben izin verirseniz bu tebliğin açtığı alanda ilerleyerek birkaç noktaya işaret etmek isterim.

Hayırseverliğin göstergeleri açısından oldukça zengin bir tarihsel mirasa sahibiz. Dinî metinler, seyahatnameler, sanat eserleri, resmî yazışmalar, mali belgeler, biyografiler.. Bütün bu malzeme bolluğu içinde biz tarihsel olarak hayırseverliğin günlük hayatın dokusuna nasıl nüfuz etmiş olduğunu kolaylıkla tespit edebiliriz.

Ancak ne yazık ki, bu malzeme bolluğu içinde hayırseverlik konusunun tarihsel olarak yeterince araştırıldığını söylemek zordur. Örneğin, hayırseverliğin tarihsel anlamda en yaygın şeklini ve kurumsallaşmasını ifade eden Vakıflar konusunda sahip

1 Türkiye Diyanet Vakfı Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM) Müdürü.

olduğumuz bilgiler popüler düzeydeki çarpıcı ve yüzeysel anlatıların ötesine ne yazık ki geçmiyor.

Başka bir sorun da, konuyu ele alış biçimimizle ilgili diye düşünüyorum. Ne yazık ki tarihsel pek çok konuda olduğu gibi hayırseverlik konusunda da savunmacı ve öykünmeci bir dilin sınırlarını aşma konusunda pek başarılı olmadığımız ortadadır. Sn Adıgüzel'in işaret ettiği Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 27000'i aşkın vakfiyenin, akademik düzeyde yapılmış birkaç yetkin çalışma dışında, yeterince ilgi görmediğini itiraf etmemiz gerekiyor.

Oysa, 1990'lı yıllardan itibaren görece ilgi kazanan hayırseverlik konusunda yapılan tarihsel çalışmalar, sadece hayırseverliğin değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın ve kültürün dinamiklerini de kavramamıza büyük katkı sağlayacaktır. Ne yazık ki halihazırda hayırseverlik üzerine yapılan çalışmalara mahiyet ve sınırları açısından bakıldığında, henüz bu alanın hak ettiği ilgiden uzak olduğu söylenebilir.

Öte yandan İslam dini ve Müslüman toplumlar açısından, hayırseverliğin mahiyeti ve uygulamaları, başka toplumlardaki benzer uygulamalarla kıyaslandığında ortak ve ayrışan niteliklerin neler olduğu, özellikle Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam toplumundaki genişlemeye paralel olarak yaşanan dönüşümlerin hayırseverliği nasıl etkilediği gibi soruların da tatmin edici seviyede yanıtlanabildiğini söylemek hayli güç görünüyor.

Ayrıca, İslami hayırseverliğin bütün boyutlarıyla anlaşılabilmesi, evrensel bir olgu olarak hayırseverliğin asırlar içinde uğradığı dönüşümler ve gösterdiği farklılaşmaların da takip edilmesi gerektiriyor. Örneğin, bu konuda Yahudilik ve Hristiyanlık geleneklerinden başka; Yunan, Roma, Sasani, Bizans ve İslam öncesi Arap geleneklerinin erken dönem İslam toplumlarına etkilerini de hesaba katmak gerekiyor.

Bugün artık biliyoruz ki, Müslüman toplumların tarihinde hayırseverlik; sosyal, ekonomik, kültürel hayatın bütün vechelerine nüfuz etmiş durumdaydı. Öyle ki, Müslüman toplumlarda hayatı boyunca yapılan bağış ve hayırlardan etkilenmeyen kimse kalmamıştı.

Özellikle bir sistem olarak vakıfların tekâmül ettiği Osmanlı tecrübesi, hayırseverliğin kurumsallaşarak ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın bütün cephelerinde kendini hissettirdiği bir yapıyı ortaya çıkarmıştı. Hepimizin çok iyi bildiği şu örnek, vakıf sisteminin bireysel ve toplumsal hayatın bütün uzuvlarına nasıl da nüfuz etmiş olduğunu anlamaya yetmektedir: "***Vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf***

bir mektepte hocalık eder, vakıf iradesinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü.[2]"

Dünyanın geçici olduğu, ebedi mutluluğun ise karşılıksız olarak "vermek"le, sıkı bir ilişki içinde olduğu İslam medeniyetine hayat veren bu anlayışın arka planını iyi okumamız; Müslüman-gayrimüslim, hür ya da köle, kadın ya da erkek herkese hizmet veren, dahası hayvanların hukukuna, muazzam bir çevre ahlakına, mimariye, sanata dönüşerek ete kemiğe bürünen bu ruhun dinamiklerini kavramaya çalışmamız gerekiyor.

Temas etmek istediğim bir diğer husus; genel bir eğilim olarak hayırseverliğe yalnızca zenginden fakire, güçlüden-zayıfa aktarılan maddi yardımlar olarak bakıldığı anlaşılıyor. Bu varsayımı yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor çünkü, İslam toplumlarında hayırseverlik, bir sosyal süreç olarak toplumun bütün seviyelerinde karşımıza çıkıyor. Bu sebeple artık, tarihte vermenin zenginlere, almanın ise fakirlere özgü olduğu anlayışı terk edilmekte; bunun yerine, tarihte "verenler" ve "alanlar" ikili bir karşıtlık içinde değil, çok katmanlı ve kendi doğal çeşitlilikleri içinde ele alınmaktadır.[3]

Son olarak, hayırseverlik konusundaki eleştirilere de kulak vermek gerekmektedir. Hayırseverliğin başlıca dayanağı cömertlik olmadığı gibi, hayırseverliğin doğurduğu sonuçlar bakımından zayıf ve güçsüzlerin istismarına açık bir alan oluşturduğuna yönelik haklı eleştiriler de literatürdeki yerini almıştır. Dolayısıyla tarihin her döneminde gerek insani zaafların gerekse uygulamaların zaman içinde yozlaşmasına bağlı olarak yaşanan suistimalleri de göz ardı etmemek gerekiyor.

Maalesef hayırseverlik çabaları tarihin her döneminde ciddi bir riskle karşı karşıya kalmıştır. Bugün daha da güçlenmiş bir şekilde hayırseverlik bir gösteriş çabasıyla buluşmaktadır. Kişisel olarak hayırseverlik bir yandan edep ve ahlak konusundaki sapmalarla bir yandan da onu bir gösteriş unsuru olarak kullanmakla karşı karşıyadır. Hayırda yarışmak önemlidir ancak bu yarışı hangi ahlaki/ etik ilkeler içinde sürdüreceğimiz konusunda müzakereyi derinleştiren bir analize ihtiyaç duymaktayız.

Örneğin, bugün şu soruyu bir özeleştiri olarak sorabilmemiz gerekiyor: Gösterişli lansmanlar eşliğinde sürdürülen yardım kampanyalarına gerçekten ihtiyaç var mı? Hiç kuşkusuz bu tür törensel çabaların her şeyden önce bir farkındalık üretme çabasından kaynaklandığı söylenebilir.

Ancak şu kadarı da bir gerçek ki içinde riyaya kibire, başa kakmaya kadar varan ögeleriyle gayriahlaki bir teşhir unsuruna pekala dönüşebilen hayırseverlik algısı karşısında yoksulun mahrem dünyasını nasıl koruyup kollayabiliriz? Daha da önemlisi bir

2 Yediyıldız, Bahaeddin, "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", ***Vakıflar Dergisi,*** C. 20, s. 405.

3 Singer Amy, ***İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik,*** s. 32.

elin verdiğini öbür el görmeyecekse bu azgın kibir saldırısından hayırsever ruhumuzu nasıl arındıracağız?

Bugün, iyiliğin dinamiklerini yeniden kavramaya ve onu çoğaltmaya ihtiyacımız var. İnsanın bir anlamda maddeye ve dünyaya karşı hürriyetini ilan eden hayırseverliğin dinamiklerini bugünün koşullarına uygun olarak yeniden okumamız gerekiyor. Bunu yapabilmek için de tarihsel ve analitik araştırmaların "hayırseverlik" konusunu daha derinlikli olarak gündemine alması gerekiyor. Bu araştırmalar sayesinde hayırseverliğin teolojik derinliği ve tarihsel dinamizmini günümüzün imkanlarıyla buluşturmak mümkün olabilir.

KAYNAKLAR:

Singer, Amy, 2012. İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik, İstanbul: Kitap.

Yediyıldız, Bahaeddin, 1988. "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Vakıflar Dergisi, C.20,s. 405.

OTURUM BAŞKANI- Hicret Hanım'a teşekkür ediyorum. Çok kısa bir müzakere idi ama çok güzel şeyler söyledi. Tebrik ediyorum ayrıca. Bu sempozyum boyunca ele alınmayan, benim de değineceğim dediğim ihmal edilen birkaç konuya çok dar zamanda ama çok başarılı bir şekilde değindi. Tebrik ediyorum onun için.

Şimdi, değerli hocamız Zeki Bey, Yunus hocanın tebliğini değerlendirecek.

Buyurun.

Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN[1]

Tebliği hazırlayan kıymetli kardeşimize teşekkür ederim. Gayret etmiş çalışmış, insanlık onurunun minimize edildiği çiğnendiği bir dünyaya mesaj verme adına katkı sağlamışlardır.

Sempozyumun üst başlığı **"Hz. Peygamber ve İnsan Onuru"** dur. Tebliğ doğal olarak daha çok insan onurunu korumaktan ziyade kadın konusunu işlemektedir. Bu sebepten tebliğin başlığı **"Kur'an-ı Kerim'in Kadın Onurunu Korumaya Yönelik Müdahaleleri: Hz. Meryem ve Hz. Aişe Örneği"** şeklinde olsa idi tebliğin içeriği ile başlığı arasında uygunluk sağlanmış olurdu.

Konunun daha vuzuha kavuşması için İslam öncesi kadının konumu hususunda kısa bir girişle analoji yapılsa daha iyi olabilirdi. Çünkü insanlığın varoluşundan bu yana kadın, farklı yönleriyle en çok tartışılan konulardan biri olmuş ve olmaya devam etmektedir. Kadın konusu aktüalitesini korumaya devam ettiği sürece, bu alandaki tartışmalar ve yayınlar ilgi görmeye devam edecektir.[2] Bu hususta kadınlarla ilgili yazılar söylem krizi ile karşı karşıya kalmış durumdadır.

Bu bağlamda Meryem suresi ilk okunduğunda Hristiyanların yanlış tanrı anlayışını düzeltmeye yönelik mesajlar içerdiği düşünülebilir. Fakat Meryem suresinin nazil olduğu süreçte Mekke'de çok az sayıda Hristiyan olduğu bilinmektedir.[3] Varaka b. Nevfel gibi bizzat İncil okuyarak Hristiyanlığı seçmiş ve onun öğretilerini tetkik[4] etmiş başka bir kimsenin varlığından söz etmek zordur. Ancak Mekke'nin gerek dinî, gerekse ticari bir merkez olması nedeniyle çok nadir de olsa buraya uğrayan Hristiyan rahiplerin varlığından söz edilmektedir.[5]

---

1 Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Bölümü Öğretim Üyesi.

2 *Kadın ve Aile Yazıları*, DİB Yayınları, Ankara 2012, s. 9-10.

3 Hamidullah Muhammed; ***İslam Peygamberi,*** Trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980, I/617.

4 Buhârî, "Bed'u'l-Vahiy", 3.

5 İbn Hişam Ebu Abdilmelik***; es-Siretu'n-Nebeviyye,*** Beyrut 1990, I/254.

Kur'an-ı Kerim toplumda meydana gelen sapmaları tarihi karakterleri yeniden gündemine taşıyarak problemin çözümünü bu karakterler üzerinden yürütür. Meryem de bu portrelerden sadece birisidir. Meryem suresi kadın probleminin çözümü hususunda temel parametreleri vermektedir.

Meryem'in yaşadığı Roma kültüründe kadın ikinci sınıf insan muamelesi gören, miras, şahitlik, siyasal katılım, mülk edinme, eş seçme, eğitim gibi temel hak ve özgürlüklerin tümünden mahrum, kendisine zavallı bir mahluk olarak bakılan değersiz bir ayrıntıydı. Roma aile düzeni ataerkildi. Bu ataerkillik öyle bilinen anlamında değil erkeğin putlaştırıldığı anlamda bir ataerkillikti. Bu aile düzeninde kadın aileden sayılmazdı. O, evde, sadece kocanın ve erkek çocukların ihtiyacını gideren biriydi.[6] İşte Allah Meryem'in annesinin erkek evlat istemesine karşın ona kız vererek geleneğin çirkin izlerini temizledi. Kadının mabede girmesine izin verilmezken[7] Meryem girdi.

Meryem suresinin indiği Mekke toplumunda kadın yukarıda ifade edildiğinden çok daha kötü durumda idi. Kur'an-ı Kerim Hz. Meryem paradigması üzerinden o toplumun kadın problemini çözüyordu. Nesneleştirilen kadın Allah'ın kendisini muhatap aldığı evrensel rol-model ve özne haline geliyordu.

Mekke'de nazil olan surelere bakıldığında ***"kadın prototiplerin"*** öne çıkan özelliklerinin Mekke'de yeni bir kadın paradigması inşasına yönelik olduğu görülmektedir. Bunun da Arap toplumunun sosyal şuur altının oluşumuna ahlaki ve pozitif bir bakış açısı kazandırdığı açıktır.

Mekke toplumunda problematik olarak algılanan kız çocuklarının açlık korkusundan öldürülmesi,[8] aile iffetini zedelemesi hususları Hz. Meryem'in Allah tarafından rızıklandırılması,[9] iffet sembolü[10] ve anne paradigması[11] üzerinden gündeme taşınmaktadır.

---

6 İslamoğlu Mustafa, ***Adayış Risalesi***, Denge Yayınları, İstanbul 1998, s. 86.

7 İbn Âşur, Muhammed, ***et-Tahrir ve't-Tenvir***, Tunus 1984, III/235.

8 İsra, 17/31; En'am, 6/151

9 Âl-i İmran, 3/37; Arap toplumunda kız çocuklarının öldürülmesinde annenin rolü vardı. Hz. Peygamber sonradan kadınlardan biat alırken nelere dikkat edmeleri sayılırken "… çocuklarını öldürmemek …" (Mümtehine, 60/12.) ayetini onlara okurdu.

10 Enbiya, 21/91.

11 Meryem, 19/16-23.

Hz. Peygamber (s.a.s.) 'in kızı Fatıma'yı babasının annesi[12] diyerek onure etmesi,[13] kız babalarının rızka kavuşacakları, kızlarını eğitenin[14] cennetle müjdelenmeleri[15] hep kadın problemine yönelik çözüm önerileridir.

Hz. İsa *"Meryem oğlu İsa" "Meryem oğlu mesih"* veya *"Meryem Oğlu"* hitaplarını kullanarak kadının nesne olduğu bir toplumda Hz. İsa'nın *"kadından"* doğmuş olduğuna işaret ederek *"özne"* olmanın yolunu göstermektedir.

Bir de yeni nesile toplumsal *"değerlerin aktarımı"* aktif özne olarak *"anne"* üzerinden olabilir. Annenin bu hususta öncü rolü bırakması birçok değerin kadükleşmesini doğurur. Kadın hem sosyal hayatta hem anne olarak hem de gönül dünyasını tekâmül ettirerek farklı alanlarda anlam arayışına girebilir.

Tebliğde bazı hususların detaylı izahına ihtiyaç vardır. *"... Allah onu hiçbir insan, hiçbir Peygamber'in muhatap olmadığı bir imtihanla sınıyor..."* ifadeleri gibi. Halbuki Peygamberler Hz. Meryem'den daha çok çekmiştir.

Hadiste *"İnsanların en çok musibete uğrayanları evvela peygamberlerdir, sonra derecelerine göre* (veliler ve salihler) *gelir*[16]" buyuruluyor.

Tebliğdeki *"Öyle ki yaşanmış böyle bir olayda Allah tarafından temize çıkarılmamış Hz. Meryem hakkında, sonrasında bilinçli veya bilinçsizce birçok olumsuz düşüncenin oluşması kuvvetle muhtemeldir."* ifadeleri izaha muhtaçtır.

Hz. Meryem ile alakalı bakılması gereken literatür eksikliği mevcuttur. Şu yayınların bir kısmına bakılabilirdi.

Tümer Günay, *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem,* Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1996.

---

12 İbnu'l-Esir Ali b. Muhammed el-Cezeri, ***Üsdu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe***, by., th., VI/220; İbn Hacer, Şemsuddin Ahmed b. Ali, el-Askalani; ***el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe***, Mısır 1328, IV/377; Ebu Nuaym, ***Hilye-tu'l-Evliya***, II/39.

13 Cahili adet ve kültürün aksine kız çocuklara erkeklere denk bir statü verilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in erkek çocukları öldüğü için ebter diyen kafirlere Kevser suresinde bu inanışlarının yanlış olduğu açıklanmış ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ebter olmadığı ortaya konmuştur. Böylece bu sure ile kadınlara karşı takınılan tavır da eleştirilmiş olmaktadır. Çünkü Hz. Muhammed'in soyu kızı ile devam etmiştir. Böylece soyun devam etmesinde erkek ile kızın farkının olmadığı Hz. Pyegamber (s.a.s.)'in hayatında gösterilmiştir. bk. Bâzergan, Mehdi, ***Adım Adım Vahiy***, Trc. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınları, Ankara 1999, s. 171.

14 Tirmizi, "Birr", 13; Ebu Davut, "Edep", 121; İbn Mace, "Edep", 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 154.

15 Nesai, "Zekat", 16, Ebu Davut, "Cihad", 124.

16 Tirmizi, "Zühd" , 57

Fidan Hafsa, ***Kur'an'da Kadın İmgesi,*** Ankara 2006.

Gökkır, Bilal, ***Meryem Suresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi,*** Fecr Yayınları, Ankara 2009.

Harman, Ömer Faruk, ***"Meryem"*** Mad., DİA, Ankara 2004.

Sürer, Esengül, ***Kadınlarla ilgili Kur'an Yorumlarının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Denemesi,*** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

Yaşaroğlu, M. Kamil, ***"Meryem Suresi"*** mad. DİA, XXIX/242-243; Ankara 2004.

Tefsir ilmi bakımından tefsir literatürünü ve Kur'an metnine yaklaşımları ortaya koyan tarihî arka plan çok önemlidir. Kur'an vahyine tanıklık edenlerin, yani onun doğrudan muhataplarının ve onları takip edenlerin Kur'an anlayışları hem tefsir ilmi ile meşgul olanlar, hem de Kur'an'ı anlamaya çalışan herkes için oldukça önem arzetmektedir.[17]

Hz. Aişe ile ilgili hususlar anlatılırken bazı hususların daha fazla izaha ihtiyacı vardır.

Tebliğde geçen ***"Hz. Peygamber ile evlendiğinde 14 ile 18 yaşlarında olduğunu ileri süren bazı çağdaş araştırmacıların dayandıkları rivayetler sağlam değildir."*** ifadelerinin kaynakları belirtilmelidir.[18]

Yine tebliğde geçen **"Kur'an ayetlerinin her birinin kıraat tarzına, her ayetin manevi işaretine, nüzul sebeplerine tamamıyla aşina olmuştur."** beyanlarının sağlam ve sağlıklı delillerle temellendirilmeye ihtiyacı vardır.

Hz. Aişe'nin Allah Resulü'nden naklettiği rivayetler arasında bir konu bütünlüğü, sistematik bir tefsir etme yöntemi veya sadece belli konularla sınırlama şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Muhatabın ihtiyacına ve sorusuna göre, Sahabenin kavrayamadığı veya yanlış yorumladığı bir ayet, bir cümle, hatta bazen tek bir kelime Hz. Aişe tarafından tefsir ve te'vil edilmiştir.[19] Hz. Aişe'yi ***"farklı kılan"*** özelliği de bu olsa gerektir.

Hz. Aişe hakkında ayet nazil olması onun Allah tarafından onurlandırılması anlamına gelebilir.

---

17 Görmez, Hatice, ***Hz. Aişe'nin Tefsir Rivayetleri,*** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 226.

18 bk. Erol, Bünyamin, ***Siret Tedkikleri***, Ankara 2013, s. 189-212.

19 bk. Görmez, ***Hz. Aişe'nin Tefsir Rivayetleri,*** s. 226; Fenîsan, Su'ûd b. Abdillâh, ***Merviyyâtü Ümmi'l-Mü'minîn Aişe fi't-tefsîr***, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1992. S. 23-78.

Hz. Aişe, Kitap ve sünnetten aldığı İslami kültüre kendi yorum ve düşüncelerini de katarak birçok meselede İslam toplumunu aydınlatan bir ilim ve fazilet meşalesi olmmuştur. Bu durum Hz. Aişe'yi özellikli ve örnek yapmaya yeter.

Kaynaklarda geçtiği üzere kendisinden nakledilen iki bin iki yüz on veya iki bin dört yüz rivayetin neredeyse yarıya yakınının tefsirle alakalı olması, Hz. Aişe'nin tefsirdeki yerini ve ehemmiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.[20]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) **"ولا تكونوا امعة..."** "Sıradan İnsan Olmayınız ..."[21] temel parametresi Hz. Aişe'nin şahsında teşekkül etmiştir. Hz. Aişe kendisine atılan iftiradan bir şey kaybetmedi. Tıpkı şu sözde olduğu gibi: *"Kazara bir sapan taşı, bir altın kâseye değse, ne kıymeti artar taşın, ne kıymetten düşer kâse."*

İfk hadisesinin nakledildiği kaynağın *"Tecrid-i Sarih Tercümesi"* olduğu görülmektedir.[22] Fakat kaynaklar arasında zikredilmemiştir. Tercemenin bazı yerleri günümüz diline aktarılırken anlam bütünlüğü bozulmuştur. Tamamı aktarılsaydı olayın bütünü görülmüş olurdu. Örnek olarak *"(Ben öyle zannetmiştim ki, heyet-i seferiye bir ay meksetseler benim devemi, ben mahmilimde bulunmadıkça sevketmezler.) Hâlbuki yolda bana hizmet edenler gelip mahfemi yüklemişler ve mahfemi râkib olduğum deve üzerinde götürmüşlerdi. Onlar beni mahfe içinde sanıyorlarmış."* benzeri ifadeleri günümüz diline aktarılsaydı daha anlaşılır hale gelebilirdi.

Hz. Aişe ile ilgili biraz daha fazla literatüre bakılmış olsaydı ayakları sağlam olarak yere basan bir tebliğ metni olurdu. Tebliğ Hz. Aişe'nin kişiliğini anlatan bir metin değildir. Fakat konu Hz. Aişe mihverinde seyredince ilgili literatüre bakmak tebliği içerik olarak daha zengin ve okunur kılar.

Fayda, Mustafa, *"İfk Hâdisesi",* DİA, İstanbul 2000.

el-Cemâilî, Abdulğanî, *Hadisü'l-ifk*, Riyad 1405.

Ceylan, Canan, *Entellektüel ve Siyasi Bir Kişilik Olarak Hz. Aişe*, Ahsen Yay., İstanbul 2000.

Aynacı, Mediha, *Hz. Aişe'nin İçtihadında Takip Ettiği Usûl*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜİF, İstanbul 2001.

Abdurrahmân, Aişe Abdurrahman b. Şâtı', Rasulullah'ın Annesi ve Hanımları, çev. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya 1991.

20 Görmez, *Hz. Aişe'nin Tefsir Rivayetleri*, s. 226.

21 Tirmizî, "Birr", 63

22 ez-Zebidî, Zeynuddin Ahmet b. Ahmed Abdullatif; *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*, Trc. Ahmed Naim, Kâmil Miras, Ankara, th. VIII, 81-92.

Abbott, Nabia, ***Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe***, Yurt Kitap Yay., çev. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara 1999.

Görmez Hatice, Hz. Aişe'nin Tefsir Rivayetleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006

Sevgi Tütün, ***et-Taberî'nin Camiu'l-Beyan İsimli Eserinde Hz. Aişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi,*** Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1999.

Reşit, Haylamaz, Hz. Aişe (r.a.) ***Müminlerin En Mümtaz Annesi,*** Işık Yayınları, 2012.

Kadın ve Aile Yazıları, DİB Yayınları, Ankara 2012,

Tebliğin ana omurgasını Hz. Meryem ve Hz. Aişe'nin karşılaştığı sıkıntılar ve bu sıkıntıları aşmada vahyin kılavuzluğunun anlam boyutu oluşturmaktadır. Hâlbuki İslam öncesi Mekke toplumunda ***"umursanmayan",*** kadının ***"onure"*** edilmesinin "ahlakilik" veçhesine dikkat çekilseydi günümüz dünyasında yaşayan ve onuru zedelenen kadınlara da örnek olurdu.

Hz. Aişe, hakkında indiği ayetlere bakıldığında ***"iffetli"*** bir kadın imgesi olarak anılmaktadır.

Bu yukarıda ifade edildiği üzere Hz. Meryem için de Arap toplumundaki kadın probleminin çözümünde ilahî metnin inşa ettiği temel paradigmadır. Çünkü Arap toplumunda yanlış kadın tasavvurunun arka planında kızların ***"iffetsizliği"*** yatmakta idi.[23]

Bir başka boyut ile vahyin mutlak müdahalesi ile ancak problemin çözüleceği hususudur. Çünkü ifk hadisine bakıldığında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ***"… Ey Aişe eğer bir günaha düştün ise Allah'tan bağışlama dile ve tevbe et. Çünkü kul günahını itiraf eder, sonra tevbe ederse Allah tevbesini kabul eder…*** [24]" ifadeleri Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de toplumda yapılan propagandadan ve dedikodudan etkilendiğini göstermektedir.

Hadis metni terceme edilirken kelimelere dikkat etmek gerekir.

Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye "… eğer bir günah işlediysen …" şeklinde terceme edilen kısım "günah işlemek" olarak ifade edilmiş, hâlbuki metinde "l-m-m" fiili kul-

23 Tan, Zeki, "Mekki Ayetlerde Kadın Tasavvurunun İnşasında Ahlaki Zemin" ***Marife Dergisi,*** Yıl:12, Sayı: 3, Kış, 2012. S. 115-137.

24 Buhârî, "Şehadet", 15; Müslim, "Tevbe", 56; Bu kısmın tercemesi Abdullah Fevzi Kocaer'in Tecrid tercemesinden alınmıştır. İstanbul 2004, I, 396.

lanılmış bu da bir fiil işleme değil, daha çok "yeltenmek" anlamına gelir ki; daha çok vuku bulmamış olaylar için kullanılır.[25]

Hz. Aişe'ye yapılan iftiranın arka planında yatan, İslam düşmanlarının sıcak savaştan psikolojik savaşa geçmeleridir. Mekke'de varlığını ortadan kaldıramadıkları Peygamber'i can evinden vurmayı kafasına koymuşlar münafıklar. Bunun için de Medine'deki işbirlikçilerini kullanıyorlardı. Bu suretle hem İslam davasını yıpratmak hem de Medine'deki birlik ve bütünlüğü zedelemek istiyorlardı. Çünkü Müslümanlar başarılarını ahlaki bir toplum modeli oluşturabilmelerine borçlulardı. Öyle ki bu ahlaki cazibe sayesinde birçok insan MuhammedÎ çağrıya koşuyor, bu çağrıya evet demeyenler bile bu durumu takdirle karşılıyordu.

Bu olayla bireysel boyutta iftiranın mağdurlarının sabırları sınandı ve karşılığını gördüler. Tarihsel boyutta içerideki çürükler ortaya çıktı ve toplum arındı. Evrensel boyutta, bu gibi durumlarda nasıl bir tutum ve tavır takınılacağına ilişkin bir model ortaya kondu.

Bunların hepsi hayırdı. Ve bütün bunlar, tüm zamanlarda iffetli insanlara iftira üzerine bina edilen psikolojik ve organize savaşı ifade etmektedir.[26]

Netice; Toplumda yaşayan kadınlar başta olmak üzere her fert şu duygulara sahip olmalıdır. Kabul edilebiliyor muyum?

Beni olduğum gibi, yargılamadan kabul ediyorlar mı?

Değerli miyim?

Beni vazgeçilmez ve eşsiz olarak görüyorlar mı?

Yeterli miyim?

Beni becerikli, bir şeyler yapabilecek güçte görüp yapabileceğime güveniyorlar mı? Sevilmeye layık mıyım?

Beni ben olduğum için özleyip benimle zaman geçirmek istiyorlar mı?

Sorularına cevap bulunması halinde bütün bunların ışığında yaşamın değerli kılınmasıyla bireye verilen değer ve bunun reel hayata yansıması ortaya çıkar.[27] Kadın kendini toplumsal bütünlüğün vazgeçilmez, emsalsiz bir parçası olarak gördüğü zaman hayata anlam katar.

---

25 Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed; İsbahâni er-Rağıb, ***el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an***, İstanbul 1986, s. 686.

26 İslamoğlu Mustafa, ***Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir***, Düşün yayıncılık, İstanbul 2008, s. 681

27 Cüceloğlu Doğan, ***"Keşke" siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları***, İstanbul 2002, s. 199.

OTURUM BAŞKANI- Değerli hocalarımıza çok teşekkür ediyoruz.

TAKDİM- Kıymetli katılımcılar akşam yemeği ikramı olacaktır. Arabalar otelin önünde bekliyor şu anda. Buradan ilan ediyoruz efendim.

Hepinize hayırlı akşamlar. Allah'a emanet olunuz.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

10 GÜNÜMÜZDE İNSAN ONURUNA YÖNELİK TEHDİTLER

OTURUM BAŞKANI

Dr. Necdet SUBAŞI
Strateji Geliştirme Başkanı

21.04.2013
PAZAR

Dr. Necdet SUBAŞI (OTURUM BAŞKANI)- Değerli akademisyen arkadaşlarımız bugünkü oturumu başlatıyorum.

Bugünkü oturumda Günümüzde İnsanoğluna Yönelik Tehditler başlığı altında üç tebliğ dinleyeceğiz.

Katılımcılardan Sayın Paçacı bildirisini dün sunduğu için bugün biraz daha vaktimizi rahat kullanabileceğimizi düşünüyorum.

Bugünkü konuşmacı arkadaşlarımız Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç, Sayın Yrd. Doç. Muhammed Kızılgeçit ve yine Sayın Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Doğan. Buyurun.

Değerli konuklar tabii çok müthiş bir izleyici topluluğu önünde konuşmak çok keyifli oluyor.

İnsan onuru kavramını çok değişik boyutlarla konuşuyoruz. Gidiş gelişler oluyor ama bugün somut olarak herhalde tehditler üzerinde konuşacağız. Biraz askerî hava veriyor terminoloji tehditler deyince. İnsan huzursuz oluyor ama umarım bunlar halledebileceğimiz, aşabileceğimiz tehditlerdir.

Sayın Mehmet Dalkılıç buyurun hocam. On beş dakikalık süreniz var.

1- İNSAN ONURUNU TEHDİT EDEN IRKÇILIK ANLAYIŞI VE TARİHSEL İZDÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİRTAKIM MÜLAHAZALAR

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ[1]

ÖZET

Allah'ın halifesi olarak,[2] en güzel biçimde yaratılan insanoğlunun[3] temel gayesi; rabbini tanımak[4] ve yaratılış amacına uygun davranışlar sergilemektir. Böyle bir amacı gerçekleştirme noktasında herkes, birtakım bireysel ve toplumsal sorumluluklara sahiptir.

İnsanın sorumluluğu ancak kendi ihtiyar ve iradesi ile yapmış olduğu eylemlerle sınırlıdır. Bu bağlamda insan; kendi iradesi dışında kalan ve tercih imkânı bulunmayan hususlarda mükellef sayılmaz. Bu manada; insanoğlunun kendi hür iradesi ve tasarrufunda bulunmayan ırkı da böyle bir duruma işaret etmektedir. İnsan için ırk tercihi veya onu belirleyecek bir irade olmadığına göre; herkes ırksal olarak Allah katında eşittir. Bu eşitliği değiştiren husus; kişinin imanı ve takvasıdır ki; bu iki durum insani gayretin doğal bir sonucudur ve ırki bir yönü bulunmamaktadır. Durum böyle iken "nötr" olan ırka olumlu ya da olumsuz değer atfetmek suretiyle bir toplumu yüceltmeye veyahut tam tersine başka bir topluluğu tahkire yönelik her anlayış ve tutum; insan onuruna yönelik bir tehdittir. İslam Tarihi boyunca özellikle Mekke ve Medine döneminde Hz. Peygamber(s.a.s.) ve Müslümanlara yönelik kabile ırkçılığı toplumsal huzuru, birlik ve beraberliği hedef almıştı. İslam'ın evrensel prensipleri bu problemin çözümünde etkili olmuş diğer taraftan Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan bazı olaylar küllenen bu ateşi tekrar canlandırmıştır.

---

1 Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Bakara, 2/30.

3 Tîn, 95/4.

4 Zâriyat, 51/56.

Irkçılık anlayışı; insanların hakikate karşı gözlerini kör eden, kardeşlik bağlarını zayıflatan, toplumun birlik ve beraberliğini önleyen, insani her türlü değeri yok sayan; reddedilmesi gereken bir anlayıştır. Bu bağlamda; tebliğimizin amacı tarihsel örneklerden hareketle konuya geniş bir perspektiften bakmak ve ırkçılığın tarihsel izdüşümlerini neden-sonuç bağlamında ele almak olacaktır.

I. İSLAM'IN İNSANA BAKIŞI

Allah'ın kulu ve yaratılmışların en şereflisi olan insan hakkında İslam'ın bakış açısı şüpheye yer vermeyecek biçimde açık ve nettir. Bu netlik ise, insan onurunu rencide edecek her türlü düşünce ve eylemi reddetme esasına dayanır. Bu bağlamda insan onuruna yönelik tehdit ifade eden ırkçılık anlayışının toplumsal huzur ve barışa vermiş olduğu zarar göz önüne alındığında; İslam'ın temel öngörüsünün ne kadar isabetli olduğu anlaşılır.

İslam dini, kişinin iradesinin dışında yer alan ve güç yetiremediği hususlarda sorumluluğun olmadığı vurgusunu yapmıştır. Bu hususta Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de: "*Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler; kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir.*"[5] buyurmaktadır. Dikkat edilmesi gereken şey; insanın iradesine dayanan fiillere olumlu ya da olumsuz oluşuna göre bir değer atfedilmesidir. Yoksa ihtiyarı ve iradesi dışında bulunan bir husus insanın çok değerli ya da az değerli oluşu üzerinde bir etkiye sahip değildir. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: "*Ey İnsanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Allah bilendir, haberdardır.*"[6]

Hiçbir insan kendi ırkını seçme iradesine sahip değildir. Aksine bu durum Allah'ın bir takdiridir. Şu ya da bu ırktan olmak kişiye doğumundan itibaren herhangi bir artı değer kazandırmadığı gibi başka ırklar karşısında kendisini hakir görmesini de gerektirmez. İslam'ın bu anlayışı ile toplumsal huzur sağlandığı gibi, bir topluluğun başka bir topluluğu "**ötekileştirmesine**" izin verilmez. Farklılığın bir ayrışma olmadığı tam tersine insanların birbirleri ile tanışma vesilesi olduğu mezkûr ayette yoruma mahal bırakmayacak kadar açıktır. Ayrıca bu durum Allah'ın varlığının delillerinden sayılmıştır ve bu tespit bizzat Kur'an tarafından yapılmaktadır: "*Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindendir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır.*"[7]

5 Bakara, 2/286.

6 Hucurât, 49/13.

7 Rûm, 30/22.

İslam'ın ilk kez tebliğ edilmeye başlandığı bir dönemde İslam'ın önündeki engellerin ana nedenlerinden birisinin de; kabile taassubundan kaynaklanan ve bir nevi ırkçılık sayılabilecek "**asabiyet**"[8] anlayışı olması son derece manidar bir durumdur. Çünkü İslam, insanların tenlerine ve konuştukları lisana bakmaksızın eşit oldukları vurgusunu güçlü bir biçimde yapmaktaydı. Böyle bir vurgu o zamana kadar toplumun genelinde kabul görmüş bir anlayışı yerle bir ediyor, tabiri caizse düşünme noktasında problem yaşayan dönem insanlarının ezberlerini bozuyordu. Toplumun değil de, bağlı bulunduğu kabilenin menfaatlerini önceleyen bir anlayışın, İslam'ın evrensel karaktere sahip hükümlerini kabul etmesi kolay gözükmüyordu. Bu uzun ve sıkıntılı bir süreç idi. İnişli-çıkışlı bir seyir takip etmiş olsa da geçmişe nazaran ciddi ilerlemelerin sağlanmış olması da bir gerçekti. İşte bizler gerek Hz. Peygamber (s.a.s.) gerekse sonraki dönemlerde yaşanan olaylardan kesitler sunarak inişli-çıkışlı ve aynı zamanda sancılı dönemler üzerinden birtakım mülahazalarda bulunacağız.

II. IRKÇI ANLAYIŞIN TARİHSEL İZDÜŞÜMLERİ

İslam Tarihi boyunca belli bir kesim tarafından kabul gören ırkçı anlayış; dine ve dinin temel ilkelerine aykırı eylemlerin odağı olmuştur. Bu manada İslam karşıtlığından toplumsal ayrışma ve insan onuruna yönelik saldırılara kadar her türlü olumsuzluklar bu düşüncenin bir sonucudur. Bizler ırkçı anlayışın tarihsel olaylar üzerindeki etkisini örneklerle ele alacağız.

1. İSLAM KARŞITLIĞI

Hz. Peygamber (s.a.s.) İslam'ı tebliğe başladığı zaman karşısında ilk önce Kureyş kabilesinin önde gelen isimlerini buldu. O'na karşı çıkanların önemli bir kısmı Hz. Peygamber'i atalarının dinini değiştirmeye çalışan biri olarak görüyor ve bu yüzden tepki gösteriyordu. İtiraz gösterenlerin önemli bir kesminin Ümeyyeoğulları'na mensup kişiler olması tesadüf değildir. Çünkü Hz. Peygamber, Kureyş kabilesinin Haşimoğulları kolundan idi. Uzun yıllar Haşimoğullarına karşı üstünlük kurma gayreti içerisinde olan Ümeyyeoğulları'nın böyle bir durumu kabul etmesi de mümkün gözükmüyordu. Geçmişten beri süregelen Emevi- Haşimi rekabetinde bu durum yeni bir mücadele alanının ortaya çıkması anlamı taşıyordu.[9] Kabile taassubu (asabiyet) insanları hakka ve hakikate karşı duyarsız hale getirmekle kalmamış aynı zamanda İslam karşıtlığını ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in en büyük muarızlarından biri olan 'Amr bin Hişâm'a (Ebu Cehl) İslam hakkındaki görüşleri sorulduğu zaman kendisine yöneltilen suale

8 Asabiyet: Aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmesini sağlayan dayanışma duygusu. bk: Mustafa Çağrıcı, "*Asabiyet*", *DİA*, c.III, İstanbul 1991, s. 453455.

9 Emevi-Haşimi mücadelesi için bk. İbrahim Sarıçam, Emevi-Haşimi İlişkileri, Ankara 1997.

vermiş olduğu cevap oldukça manidardır. O bu hususta düşüncesini şöyle dile getiriyordu: *"Biz Abdülmenafoğulları ile şimdiye kadar şan ve şeref yönünden çekiştik durduk. Onlar yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar bağışta bulundu, biz de bulunduk. Onlar arabuluculuk yapıp diyet yüklendi, biz de yüklendik. Artık kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelmişken, onlar "Şimdi bizim aramızda kendisine vahyedilen bir peygamber var" dediler. Biz bunun bir dengini nereden bulacağız. Allah'a yemin olsun ki, ebedi olarak ne ona iman eder ne de onu tasdik ederiz."*[10] 'Amr bin Hişam'ın vermiş olduğu cevabın satır aralarını doğru okumak gerekmektedir. Onun temel itirazı İslam'ın "neliği" üzerine ya da temel prensiplerine yönelik olmayıp, yeni dinin rakip kabileye sağlayacağı avantaj üzerine kurgulanmıştı. Bu sadece onun kişisel görüşü olmayıp diğer muhalifler de aynı endişeyi taşımaktaydılar. Ancak her türlü engellemelere rağmen yükselişini sürdüren İslam dini zaman içerisinde kabile orijinli ırkçılık anlayışını minimize ederek büyük bir başarı sağladı.

Hz. Peygamber hayatta iken ırkçı düşüncenin insanların zihninden tamamen çıkması için büyük bir gayret gösterdi. Ancak onun hastalığı ve vefatı esnasında Arabistan Yarımadası'nın değişik bölgelerinde çıkan isyan hareketleri[11] ırkçı düşüncenin canlanma ihtimalini ortaya çıkardı. Hiç kuşkusuz bu isyan hareketlerinin en tehlikelisi Müseylimetü'l-Kezzâb'ın başlattığı harekettir. Bizim için önemli olan bu isyanın tarihsel seyrinden çok, çıkış amacıdır. Hz. Ebu Bekir döneminin en şiddetli mücadelesi Müseylime ve taraftarlarına karşı yapılmış ve çok sayıda Müslüman bu savaşta şehit olmuştu.[12] Müseylime'nin kendisini peygamber ilan etmesi ve kısa bir zaman zarfında çok sayıda taraftar toplamasının en önemli nedeni kabilevi rekabettir. Nitekim kendi kabilesinden Talha en-Nemirî isimli bir şahsın şu itirafı meseleyi bizler için netleştirmektedir. O, Müseyleme'ye şöyle diyordu: *"Ben senin yalancı, Muhammed'in doğru olduğuna şahitlik ederim. Ancak bizlere Rebiaoğullarından yalancı bir peygamber, Mudar kabilesinden gerçek bir peygamberden daha sevimlidir."*[13] Bu ifadeler ırkçı bir zihniyetin hakka ve hakikate bakışını özetlemektedir.

---

10 İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (v. 218/833), ***es-Sîretü'n-Nebeviyye*** (thk: Mustafâ es-Sakâ İbrâhîm el-Ebyârî Abdülhafîz Şiblî), Beyrût 2005, s. 284-285.

11 Bu isyan hareketlerinin bir kısmı Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında önemli kısmı da onun vefatından sonra zuhur etmiştir. İslam Tarihinde isyancı guruplar Ehl-i Ridde olarak bilinir. Ayrıntı için bk. Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer (v. 207/823), ***Kitabu'r-Ridde*** (thk: Muhammed Hamidullah) Paris, 1980, s.19.

12 Müseylime ve taraftarlarının başlatmış olduğu isyan hakkında bk. Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr (v. 310/922), Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk, Beyrût 2008, c. II, s. 275-285.

13 İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed (v. 630/1232), ***el-Kâmil fi't-Târîh***, c. I, s. 382, Beyrût 2007.

2. TOPLUMSAL AYRIŞTIRMA

Hicret ile birlikte Müslümanlar Medine'de bir toplum oluşturdukları zaman bu toplumu bir arada tutan manevi harç uhuvvet anlayışı olmuştu. Cahiliye Dönemi Arap toplumunda hılf adı verilen ve kabilevi bağlılığı ya da kabile himayesini ifade eden kavram; toplumun tamamını kucaklamaktan uzak, toplumun değil de kabilenin menfaatlerini önceleyen bir anlayışı ifade ediyordu. Böyle bir anlayışın İslam toplumunun inşasına olumlu katkı yapması beklenemezdi. Bu nedenle Mekke'den göç edip gelen Muhacirlerle Medine'nin yerleşimcileri olan Ensar arasında inanç merkezli bir bağın kurulması bir gereklilik idi. Muâhat[14] olarak bilinen bu uygulama Müslümanlar açısından pratik iki fayda sağladı: Muhacirlerin Medine'ye intibakını sağlamak ve Medine yerleşimcilerinin iki kolunun (Hazrec-Evs) amansız mücadelesine son vermek. Toplumsal huzur ve istikrarın temel harcı olan din eksenli kardeşlik anlayışı; sadece o döneme münhasır kalmayıp tarihin her döneminde toplumsal barışa olumlu katkılar yapmıştır, kıyamet gününe kadar da bu katkı devam edecektir. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *"Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anın: Düşmandınız, kalplerinizin arasını uzlaştırdı da onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi oradan kurtardı. Allah doğru yola erişesiniz diye size böylece ayetlerini açıklar."*[15]

Din kardeşliği prensipi üzerine tesis edilmiş olan İslam cemiyetini sarsma amacına matuf; toplumu ayrıştırma projesi tarih boyunca art niyet sahipleri tarafından uygulamaya konmak istenmiştir. Böyle bir projenin ana damarını oluşturan ırkçı düşünce; kimi zaman lokal bir hüviyet kazanarak, toplumu iki farklı kutup haline getirmeyi amaçlamıştır. Böylece toplumun bir kesimi diğeri tarafından **ötekileştirilmek** istenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Müstalikoğulları'na karşı yapılan gazve sonrasında birtakım olaylar zikrettiğimiz durumla örtüşmektedir. Tarihî rivayetler Hendek savaşından sonra Hz. Peygamber'in, Medine İslam Devleti için tehdit oluşturacak Müstalikoğulları'na karşı askeri harekât düzenlediğinden bahseder. Bu askeri sefer bitiminde yaşanan bir hâdise ırkçı düşüncenin ayrıştırıcı yönünü bizlere göstermektedir. Rivayete göre savaş sonrası biri Ensar diğeri Muhacir'den olan iki sahabe arasında çıkan kavga, Muhacir-Ensar çatışmasına dönüşmeden Hz. Peygamber tarafından yatıştırılmıştı. Ancak Müslüman ordusu içerisinde bulunan ve Hazrec kabilesinin önde gelen isimlerinden biri olan Abdullah bin Übey, Ensarı Muhacirlere karşı tahrik eden, kışkırtıcı bir konuşma yaptı. O, konuşmasında Ensara şöyle sesleniyordu: *"Besle köpeği yesin seni! Onlar böyle yaptılar ha?! Kendi vatanımızda bize üstün-*

14 Muâhât: Hz. Peygamber'in Medine'de Ensar ve Muhacirlerden bazılarını birbiriyle kardeş ilan etmesi. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "***Muâhât***", DİA, c.XXX, İstanbul 2005, s. 308-309.

15 Âl-i İmrân, 3/103.

lük kurdular, çoğaldılar, bize karşı soyları ile çokluklarıyla iftihar ettiler. Allah'a yemin olsun ki Medine'ye dönersek, hiç kuşkusuz en şerefli ve güçlü olan, şerefsiz ve güçsüz olanı oradan sürüp, çıkaracaktır!" daha sonra kavminden, yanında bulunanlara yönelerek: "*Bu, sizin kendi ellerinizle yaptığınızdır. Beldelerinizi onlara helal ettiniz, peşkeş çektiniz! Mallarınızı onlarla bölüştünüz! Vallahi, eğer sizler ellerinizdekileri tutar, onlardan esirgerseniz, muhakkak, sizin yurdunuzdan başka bir diyara yönelir, giderler. Sizler onların uğrunda ölüp evlatlarınızı yetim ettiniz ve azaldınız, onlar ise çoğaldılar. Onun yanındakilere infak etmeyin ki onlar onun etrafından dağılıp gitsinler."*[16]

Abdullah bin Übey'in yapmış olduğu bu konuşmanın satır araları doğru biçimde okunduğu takdirde onun içerisinde bulunduğu ruh hali net biçimde anlaşılabilir. Öncelikli olarak bu konuşma Medine'nin yönetimi üzerinde plan yapan ancak planı Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Müslümanların hicreti ile bozulan bir kişinin kişisel öfke ve kininin dışavurumudur. Nifakı Kur'an tarafından tescil edilen[17] bu kişinin o topluluk içerisinde ifşa olmamak için doğrudan İslam'ı hedef almak yerine, kabilevi duyguları (asabiyet) harekete geçirecek bir söylem içerisinde bulunması oldukça düşündürücüdür. Bu durum; İslam'a ve onun ortaya koymuş olduğu değerlere doğrudan saldırma cesareti olmayan bir zihniyetin, insanların zihnini karıştırmak suretiyle asıl maksadını gizleme gayretinden başka bir şey değildir. Böylece Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik duyguları köreltilerek toplum ayrıştırılacaktı. Her ne kadar Abdullah bin Übey böyle bir konuşmayı inkâr etmiş olsa da, Yüce Allah bu bozguncunun asıl niyetini ifşa etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise kırılgan bir yapıya sahip cemiyetin bölünmemesi adına konuyu kapatmak zorunda kalmıştır.

Abdullah bin Übey, Hz. Peygamber'in toplumun maslahatına binaen kendisini cezalandırmamasını yanlış yorumlamış olmalı ki, bu seferin sonunda bizzat bu gazveye katılmış olan Müminlerin annesi Hz. Aişe hakkında bir iftira ve karalama kampanyasına önderlik etti.[18] Bu defa amaç Hz. Peygamber'i yıpratmak ve toplumda kargaşa ve kaos ortamı oluşturmaktı. Maalesef bazı Müslümanlar şahsi nedenlerden dolayı Abdullah bin Übey'in oyununa alet oldular.[19] Eşi hakkında ileri sürülen iddialar Hz. Peygamber'i o kadar bunalttı ki, bir gün Mescid-i Nebevi'de yapmış olduğu konuşmada bu konuyu gündeme getirme gereğini hissetti. O, Ensar ve Muhacir'den oluşan cemaate şöyle seslendi: "*Ey İnsanlar! Ailem hakkında bana eziyet eden kimse ve onlar(eşlerim)*

16 Taberî, II, 109.

17 Münâfikûn, 63/5-8.

18 Taberî, II, 113.

19 Hamne binti Cahş, Mistah bin Usase, Hassân bin Sâbit gibi isimler Müminlerin annesi; Hz.Aişe'ye atılan iftirayı dillendiren Müslümanlardır. Ayrıntı için bk. Taberî, II, 113-114.

hakkında haksız yere konuşanlar hakkında ne dersiniz? Ben onlar (eşlerim) hakkında hayırdan başka bir şey bilmem. Hakkında konuşulan bu kişi için de hayırdan başka bir şey bilmem. Bu kişi ailemin yanına ancak benimle beraber girerdi."[20] Hz. Peygamber (s.a.s.) bu konuşmasıyla ashabından yardım istedi. Evs kabilesinden Üseyd bin Hudayr'ın bu meselede Hazreci suçlayıcı ifadeler kullanması, karşı taraftan Sad bin Ubâde'nin tepkisine neden oldu. Bu durum neredeyse iki kabile (Hazrec-Evs) arasında çatışmaya dönecekti. Hz. Peygamber olayın ciddiyetini fark ederek minberden indi ve bu şekilde konu kapandı.[21] Böylece toplumsal bir çatışmanın önüne geçildi. Hz. Peygamber'in müdahalesi olmasaydı, Abdullah bin Übey daha önce başaramadığı şeyi gerçekleştirecekti. Bu durumun farkında olan Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle bir durumun tekerrür etmemesi için meseleyi kapatmak zorunda kalmıştır.

3. İNSAN ONURUNUN AYAKLAR ALTINA ALINMASI

Hz. Peygamber (s.a.s.) sonrası yaşanan birtakım hâdiseler ve asabiyet düşüncesinin canlanması; sadece İslam toplumunu bölmekle kalmamış aynı zamanda insan onurunu ayaklar altına alan uygulamaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda insan haklarını hiçe sayan, insan onur ve şerefine aykırı tutum ve eylemler özellikle Emeviler-Abbasiler döneminde zirve yapmıştır. Emeviler ve Abbasiler dönemine ait iki olay durumu bizler için özetlemektedir.

Muaviye bin Ebu Süfyan'ın halife olması ile başlayan Emeviler dönemi; İslam Tarihi açısından birçok acı olayın meydana geldiği, insan vicdanını yaralayan hâdielerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Böyle bir durumun ortaya çıkmış olması Emevi-Haşimi çekişmesinin varmış olduğu noktayı bizlere göstermektedir. Özellikle Ehl-i Beyt'e yönelik şiddet ve sindirme politikası; Kerbelâ'da Hz. Hüseyin, Kûfe'de Zeyd bin Ali, Horasân'da Yahya bin Zeyd ve taraftarlarına karşı yapılan muamele, insan vicdanının kabul edebileceği türden uygulamalar değildir. Benzer tutumlar Emevi tarihi boyunca tekerrür etmiş olup böyle utanç verici politikaların bir uzantısı olarak Ehl-i Beyt'e karşı iftira ve hakaret kampanyası başlatılmıştır. Emeviler döneminde Cuma günleri mescitlerde Hz. Ali ve soyuna karşı ahlaki değerleri ayaklar altına alırcasına hakaret ve küfürler yapılmıştır. Bu gerçek tarihi rivayetlerde şöyle anlatılır: "Ümeyyeoğulları, hutbede Ali b. Ebu Talib (r.a.) 'e sövüyorlardı. Ömer b. Abdülaziz bunu kaldırdı ve diğer valilere haber göndererek bundan böyle o âdeti terk etmelerini emretti. Hz. Ali (r.a.)'ye muhabbet sebebini Ömer şöyle anlatır*: Medine'de ilim öğreniyordum, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'dan pek ayrılmıyordum. Benim bu durumum hakkında ona bir şeyler ulaşmıştı. Bir gün yanına gittim, namaz kılıyordu. Namazı epeyce*

20 İbn Hişâm, 847;Taberî, II, 113.

21 İbn Hişâm, 848; Taberî, II, 113.

uzattı. Oturdum, namazı bitirmesini bekledim. Namazı bitirince bana dönüp: "Allah'ın Bedir ehlinden ve Rıdvan Biatine katılanlardan razı olup da sonradan onlara öfkelendiğini ne zaman öğrendin?" diye sordu. "Bunu duymadım." diye karşılık verdim. "Peki, Ali hakkında senden bana gelen şeyler ne oluyor?" diye sordu. "Allah'a ve sana karşı mazeretim var. Önceki durumumu terk ettim. "Ömer bin Abdülaziz sözüne şöyle devam etmektedir: "Babam hutbe okuduğu zaman Hz. Ali (r.a.) hakkında kötü konuşacağı yere gelince tereddüt eder, lâfı evelerdi. Ona dedim ki: "Hutben çok güzel akıp gidiyor, sıra Ali'yi zikretmeye gelince kusurlu olduğunu anlıyorum." Babam: "*Bunu anladın mı*?" diye sordu. "*Evet*." dedim. Bunun üzerine: "*Bak yavrum, çevremizde bulunanlar eğer bizim Ali hakkında bildiğimiz iyi şeyleri bilseler bizden ayrılır, Ali'nin çocuklarına koşarlar.*" diyerek karşılık verdi. Ömer b. Abdülaziz halife olunca dünyaya hiç rağbet etmedi. Hem de rağbet için bu büyük işi (Hz. Ali'ye sövme işi) irtikâb edecek kadar. Bu işi terk etti ve her tarafa terk edilmesi için emirler yolladı. Onun yerine mescitlerde Nahl suresi 90. ayet-i kerime okunmaya başlandı.[22]

Emeviler'den sonra iktidar olan Abbasiler de Emeviler'i aratmayacak birtakım uygulamaları ile ırkçılık düşüncesinin canlı kalmasına neden olmuşlardır. Bu dönemde bir taraftan Ehl-i Beyt'e yönelik şiddet ve sindirme politikası tüm hızıyla devam ederken diğer yandan intikam duygularını zirveye çıkartan ırkçı anlayış, Emevi hanedanına bağlı kimselerin acımasızca katledilmesine[23] ve Şam'da bulunan Emevi hanedanına ait mezarlıkların açılıp, kemiklerin önce kırbaçlanması sonra yakılması[24] gibi akıl ile izahı mümkün olmayan hadiselere neden olmuştur.

İslam Tarihinden özellikle Emevi-Abbasi dönemine ait benzer birçok örnekler zikretmemiz mümkündür. Zikredilsin ya da edilmesin benzeri tarihi hadiselerin ortaya koymuş olduğu gerçek; insan hakkı ihlallerine neden olan tarihi hadiselerin ırkçı düşünceden kaynaklandığı ve toplumsal akıl tutulmasına sebebiyet verdiğidir.

22 İbnü'l-Esîr, I, 916.

23 İbnü'l-Esîr, I, 1071-1072.

24 Ya'kûbî, Ahmed bin Ebu Ya'kûb el-Abbasi (v. 284/897), ***Târîh***, Beyrût 1960, c. I-II, s. 356-357; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali bin Hüseyin bin Ali (v. 345/956), ***Mürûcu'z-Zeheb***, (thk: M.Muhyiddin Abdülhamîd) Mısır 1964, c. III, s. 219-220; Makdisî, Ebu Zeyd Ahmed bin Sehl (350/956), ***Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh***, Paris 1916, c. VI, s.72.

III. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bizler ırkçılığın önlenmesi noktasında ortak aklın etkin bir rol oynayabileceğini göz ardı etmemeliyiz. Bu manada; "***Müminler ancak kardeştirler.***"[25] prensibi ile bütün inananların kardeş olduğuna vurgu yapan İslam; bütün inananları her türlü tefrika ve ayrılıktan sakındırmaktadır.[26] Aynı dine inanan müminlerin böyle yapmakla zafiyete uğrayacağı ve güçlerini kaybedeceği tespiti de bizzat Kur'an tarafından yapılmaktadır.[27] O halde fitne ateşinin önlenmesi noktasında:

1) Her işte Allah'ın rızası esas alınmalıdır. Irkçı anlayış, Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne açık bir isyandır. Dolayısıyla böyle bir tutum ve davranış içerisinde olanlara ve böyle bir düşünceye karşı takınalacak tavır aynı olmalıdır. Tarihsel örneklerin bize gösterdiği gerçek, birçok topluluğun aidiyet duyguları ile ırkçı hareketleri desteklediği yönündedir. Oysa Yüce Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de bu hususta açık bir ölçü vermiştir: " ***Allah'a ve ahret gününe inanan bir milletin babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin …***"[28]

2) Farklı ırk ve dillere sahip toplumlar bu durumu bir ayrılık değil de zenginlik olarak görmelidirler. Farklılıklar ayrıştırıcı bir unsuru değil de zenginlik olarak görülmelidir. Böyle anlayışla bir topluluğun diğer bir topluluğu ötekileştirmesinin de önüne geçilmiş olur. Farklılığımız ister ırkımızdan ve konuştuğumuz dilden kaynaklansın, isterse yaşadığımız yerlere göre değişim göstersin anlamamız gereken şey Allah'ın takdirinin ayrıştırıcı olmadığıdır. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir: ""***Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindendir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır.***"[29]

3) Bütün ırkların "nötr" olduğu kabul edilmelidir. Irkçılık anlayışının temelinde **üstün ırk** öngörüsü vardır. Bu yüzden kendisi dışındakileri daha az değerli gören zihniyet; diğer ırkları sindirme ya da onlar üzerinde tahakküm kurmayı hedefler. Hâlbuki herhangi bir ırka **olumlu** ya da **olumsuz** değer atfetmek; İslam prensiplerine aykırılık teşkil eder. Çünkü İslam dini gerek birey gerekse toplumsal olarak insanların değerini, gücünün üzerinde, iradesi olmayan bir durumla değil aksine gücü ve iradesi dahilinde olan eylemleri ile ilişkilendirmiştir. Kur'an-ı Kerim'in "**takva**" olarak nitelediği bu durum bireyin ırkının değil de eylemlerinin değerli olduğunu ifade etmektedir.

---

25 Hucurât, 49/10.

26 Âl-i İmran, 3/103.

27 Enfâl, 8/46.

28 Mücâdele, 58/22.

29 Rûm, 30/22.

4) Kardeşlik bilinci canlı tutulmalıdır. İnanç temelli kardeşlik anlayışı; toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan manevi bir harç konumundadır. Dolayısıyla inanç merkezli kardeşlik bağının güçlendirilmesi; ırkçı tutum ve eylemlerin önüne set çekecektir. Tarihsel süreç Ensar-Muhacir dayanışmasının en güzel örneklerini bize sunmaktadır. Böyle bir dayanışma zirve yapmış kardeşlik bilincinin doğal tezahüründen başka bir şey değildir. Kardeşlik bağları, kardeşlerin birbirine sahip çıkması, acı ve sevinçte ortak duygular taşınması ile güçlü hale gelmiştir. Ortak sevinç ve keder anlayışı, Müslümanların birbirlerini daha iyi anlamasına neden olmuş böylece empatik duygular güçlenmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenlere karşı içlerinde çekememezlik hissetmezler, kendileri zaruret içerisinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar…"*[30]

IV. SONUÇ

İslam; çağları aşan evrensel prensipleri tüm insanlığa hitap eden ilahî bir dindir. Onu diğerlerinden ayıran en önemli vasıflarından birisi; insana ve ona verilen değerde orta bir yolu takip ederek, her türlü aşırılığı reddetmesidir. Bu bağlamda tüm insanların doğuştan eşit yaratıldığını görmezden gelerek, bazı ırkların özel ve üstün olduğu iddiasında bulunan zihniyet, İslam'ın temel ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir. İslam öncesi Cahiliye Dönemi'nde asabiyet şeklinde kendini gösteren bu anlayış; zamanla minimize edilse de tamamen ortadan kalkmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken tesirsiz hale getirilen ırkçı söylemler onun vefatından sonra yaşanan tarihi bazı hadiselerle tekrar gün yüzüne çıkmış, telafisi kabil olmayan, insanların gönüllerinde silinmez yaralar bırakan birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Oysa ki; Hz. Peygamber vefatından hemen önce Mescid-i Nebevi'de yapmış olduğu son konuşmasında kardeşlik vurgusu yapmış ve ümmetini uyarmıştı. Tüm bu ikazlara rağmen olumsuzlukların yaşanması, toplumsal aklın kaybolması ile izah edilebilecek bir durumdur. Gerçekten de herhangi bir kabile ya da ırka olan taassup derecesindeki bağlılık, kardeşlik bilincini yok etmeye çalışan bir anlayış; akıl tutulmasından başka bir şey değildir. Böyle bir manzara sadece o döneme münhasır bir durum olmayıp günümüzde ve gelecekte de Müslümanları tehdit eden bir gerçektir. Bize düşen vazife ise; Hz. Peygamber'in veda hutbesinde yapmış olduğu evrensel tespitler üzerinde zihin yormaktır. Böyle bir zihinsel çözümleme; ayrıştırma ve ötekileştirmeyi önler, birlik ve beraberliğe vesile olur. İnsanların böyle bir zihinsel eylemi gerçekleştirmesi ise öncelikli olarak, Kur'an ve Sünnet eksenli din anlayışının benimsenmesi ile mümkündür. Bazı ön yargılardan beslenen, din ve dinin temel değerleri ile çelişen, ayrıştırıcı özelliğe

30 Haşr, 59/9.

sahip fikirlerin İslam toplumunda taraftar bulması üzerine ciddi biçimde düşünmeli ve temel müşterekimiz olan kardeşlik anlayışının tahrip edilmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlar üzerinde zihin yormalıyız. Unutmayalım ki; fitne orman mesabesindeki İslam toplumunu yakan bir ateş ise, bu ateşi besleyen şey ırkçılıktır. Hülasa şimdi ve gelecekte İslam toplumunun bu tehlikeden uzak tutulması ortak aklın hâkim olması ile mümkün olacaktır.

V. BİBLİYOGRAFYA

Algül, Hüseyin; ***"Muâhât",*** DİA, c.XXX, İstanbul 2005.

Çağrıcı, Mustafa; "***Asabiyet***", DİA, c.III, İstanbul 1991.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelîk el-Himyerî (v. 218/833) ***es-Sîretü'n-Nebeviyye,*** (thk:Mustafâ es-Sakâ- İbrâhîm el-Ebyârî- Abdülhafîz Şiblî), Beyrût 2005.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed (v. 630/1232) ***el-Kâmil fi't-Târîh,*** c. I-II, Beyrut 2007.

Makdisî, Ebu Zeyd Ahmed bin Sehl (v. 350/956) ***Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh***, c. I-VI, Paris 1916.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali bin Hüseyin bin Ali (v. 345/956), ***Mürûcu'z-Zeheb***, (thk: M. Muhyiddin Abdülhamîd), c. I-III, Mısır 1964.

Sarıçam, İbrahim; ***Emevi-Hâşîmî İlişkileri***, Ankara 1997.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr (v. 310/922) ***Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk***, c. I-VI, Beyrût 2008.

Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer (v. 207/823) ***Kitabu'r-Ridde,*** (thk: Muhammed Hamidullah) Paris, 1980.

Ya'kûbî, Ahmed bin Ebu Ya'kûb el-Abbasi (v. 284/897), ***Târîh***, c. I-II, Beyrût 1960.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Dalkılıç'ı tebrik ediyorum.

Sayın Dalkılıç siz tebliğinizin başlığında İnsan Onurunu Tehdit Eden Irkçılık Anlayışı ve Tarihsel İzdüşümü Üzerine Birtakım Mülahazalar dediniz ama biraz sanki çok yoğun bir şekilde bu anekdotlar üzerinden ilerlediniz.

Bir türlü bu İslam tarihi zaten Emevilerden, Abbasilerden bu tarafa gelmiyor. İlahiyatlarda da herhalde orada mı tutuyoruz bunları bilmiyorum. Balkanlarımız var, Kürt

sorunu var bir sürü sorun var işin içinde. Bunlar ortada durma yandan gel havasında ama herhalde onlar vardı da ben kestim. Herhalde öyle anlaşılıyor.

OTURUM BAŞKANI- Sayın Yrd. Doç. Muhammed Kızılgeçit Bey. Çok ilginç bir başlık; Bireyin İnsanlık Onuruna Modern Saldırısı: İntihar.

2- BİREYİN İNSANLIK ONURUNA MODERN SALDIRISI: İNTİHAR

Yrd. Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT[1]

Kavramlar ve olgular, farklı toplumsal eğilimlerde farklı algılamalarla değerlendirilir. Ayrıca her bir kavramın anlam dünyası tarihsel bir serüvenle vücut bulur. 'İntihar'ı kavramsal ve olgusal düzeyde bu varsayım dâhilinde ele almak modern dönemde, bireyi bu eyleme yönlendiren nedenleri anlamlandırmamızda yardımcı olabilir. Zira intihar, ancak, nedenleri ile birlikte sunulduğunda ve hatta hangi toplumsal koşullarda meydana geldiği belirtildiğinde bir anlam ifade eder. Çünkü intiharı kişinin bireysel özelliklerinden, toplumsal belirlenimlerinden ve varlığı algılayış niteliğinden bağımsız olarak anlamaya çalışmak mümkün değildir.

Bireyin ölüm düşüncesi ve intihara meyletmesi yaşadığı toplumun değerler dünyasının bir yansımasıdır. İntihara meyleden kişi, yaşamla ölüm, topluma uyumla uyumsuzluk ve yaşama arzusuyla ölüm arzusu arasında ince bir çizgi üstündedir. İntihar, bireyin tek başına bir eylemi olmakla birlikte, intiharın anlamlandırılması bireyin yaşadığı toplumla ilişkilidir. Her toplumsal yaşantı farklı bir gerçekliği, farklı bir toplumsal eğilimi ve farklı bir değerler dünyasını ifade eder. Değerler dünyası, yaşamın teorik düzlemi, bilgisel içeriğidir. Toplum, bu değerler dünyasına, kültürü, tarihi, sosyoekonomik düzeyi, siyaset anlayışı ve hassaten din gibi özellikleriyle sahip olur. Bir toplumun değerler dünyası, kavramlar, olgular ve süreçleri değerlendirmede algısal farklılıklar yaratır. Bu algılama değeri, toplumsal ve zamansal bir eğilimi ifade eder.[2]

İntihar, yaşanan ruh ağrısı ya da psişik acıyla kişinin kendi yaşamına kendi isteğiyle son vermek istemesi, ya da aklı başında bir insanın yaşamakla ölmek arasında bir seçim yapabileceği halde, her türlü ahlaki baskıyı dışlayarak ölümü seçip kendisini öldürmesidir. Bireyin intihar etme tercihi, ilk bakışta şahsi bir seçim olarak görülebilir.

---

1 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Neslihan Şen, "Batı Düşünce Tarihinde İntiharın Algısal İnşası", ***Kaygı Dergisi***, 2008/11, s.192.

Ayrıca intihar eyleminden ilk ve en çok bireyin kendisinin etkilendiği düşünülebilir. Fakat bu eylem, neticede insanlık ailesinin bir ferdi tarafından insanlık onuruna yapılan bir saldırıdır. İnsanlık onurunu koruma ve varlığını devam ettirtme amacında olan bütün dinlerin ve ahlaki kuramların tüketimidir ve onların anlam ifade etme niteliğine saldırıdır.

İnsanoğlu moderniteyle bireyselleşme serüvenini tecrübe etmiştir. Bu tecrübe insanın değer dünyasında, günlük yaşantısında ve varlığı algılayış ve anlamlandırma ameliyesinde değişimi beraberinde getirmiştir. Bireyin mülkiyet algısını da değiştiren bu değişimin neticesinde insanoğlu, kendine bir emanet olarak tevdi edilen metanın dışında bedenini de mülkiyetinde görmeye başlamıştır. İntihar olgusunun şekillenmesiyle modernitenin bireyselleştirme sürecinin kısmen paralellik arz ediyor oluşu bu iki durumun birbirlerinden etkilendiğini düşündürmektedir.

Bu çalışmada, ilk olarak modernleşmeden ve modernleşmenin nesnesi konumunda olanın bireyselleşmesinden bahsedilecektir. Daha sonra da tarihsel süreçte intiharın modernleşmeyle daha da netleşmiş olan kavramsallaşması ve olgusal bir gerçeklik olarak varlık bulmasından söz edilmeye çalışılacaktır. İntihar-modernleşme ilişkisi kavramsal süreç, olgusal değişim ve bu durumun intihar oranına yansıması ile aktarılmaya çalışılacaktır.

MODERNLEŞME SÜRECİ VE BİREYİN İNŞASI

Modernleşmenin sosyal bilimler literatüründe üç farklı kullanımından söz etmek mümkündür. Birinci kullanım, analitik bir içeriğe göndermede bulunarak modernleşmenin ve modernleşen toplumsal yapının/sürecin oldukça soyut niteliklerini vurgular. Toplumlar bu nitelikleri taşıdıkları ölçüde modern; toplumun seçkinleri söz konusu nitelikleri elde etmede başarılı oldukları ölçüde ise modernleşen toplum olarak değerlendirilir. Bu anlamıyla modernleşme, bir toplumsal değişme sürecidir. İkinci anlamıyla modernleşme, gelişmekte olan ülke liderlerinin ya da seçkinlerinin yürüttüğü bir dizi politikadan ibarettir. Bu modernleşme yorumunda liderler, kendi ülkelerinde köklü değişimlerin öncülüğünü yapan yenilikçiler olarak görülür. Üçüncü olarak modern ve modernleşme kavramları tarihsel bir içeriğe sahiptir. Bu anlamda modernleşme, öncülerinden ayrılmış, belirli zaman dilimlerine göndermede bulunur. Söz konusu zaman dilimi, Avrupa'da sekülerleşme ve kapitalizmin doğuşuyla sonuçlanan Rönesans ve Reformasyon'a kadar uzanır. Bu bağlamda modernleşme, geleneksellik ve çağdaşlık arasındaki bir geçişin yanı sıra evrensel bir toplum projesinin adıdır[3] ve modernizm terimi kimi özgül toplumsal koşullar ile tutumları betimlemek amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla modernleşme, geçen yüzyıllarda kristalize olmuş, bugünkü yaşam tarzımızı

3 İhsan Çapçıoğlu, ***Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum***, Otto Yayınları, Ankara 2011, s. 12.

şekillendirmiş ve bizi hâlâ belirli bir yöne sevk eden, birbiriyle iç içe geçmiş yapısal, kültürel, psişik ve fizik değişimlerin karmaşasını dile getirmektedir.[4]

Modernleşme projesinin beraberinde getirdiği değişim, Batılı insanın sadece günlük hayatını, benlik algısını ve toplumsal aidiyet ölçüsünü etkilemekle kalmamış, aynı zamanda onların dinî algılama, anlama ve yaşama biçimlerini de köklü bir değişime uğratmıştır. Bu süreçte Batı'da bir yandan geleneksel Katolikliğe karşı Protestan dünya görüşünün ortaya çıktığı, bir yandan da din olgusunun ciddi biçimde tartışılmaya açıldığı görülmüştür. Neticede "dünyaya dönük zahit" tiplemesinin yüceltilmesi ile birlikte sekülerizmin Hristiyan Batı dünyasının siyasal ve sosyal hayatını derinden etkileme durumu söz konusu olmuştur. Öyle ki, dinin siyasal ve sosyal hayat üzerindeki etkinliğinin azalması, dünyevi bir yaşamın alkışlanması, dahası dinin müdahale etmediği, tamamen aklın ve bilimin öngördüğü bir hayatın kutsanması, Batı dünyasında dinin hem özü hem de işlevsel değeri ile ilgili tartışmaları beraberinde getirmiş ve "dünyanın büyüsünün bozulduğundan" bahsedilmiştir. Her ne kadar sekülerleşme teorisi hakkında "katı", "ılımlı" ve "uzlaşımsal" şekilde ifade edilebilecek üç farklı yorum yapılmakta olsa da Batı dünyasında, moderniteyle birlikte dinin, hem özü hem de işlevsel değerinde bir değişimin olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca değişimin "katı" yorum olarak aktarılan teoriye daha yakın durduğuna, kentleşmeyle birlikte bireyselliği iliklerine kadar tecrübe eden modern insanın hayatı şahitlik etmektedir. Bu teorilerden " Katı" yoruma göre pozitivizm, rasyonalizm ve modernizmle birlikte dinin siyasal ve sosyal hayatı yönlendirme gücü gittikçe zayıflayacak, neticede bireysel bilinç de dinî duygulardan arınacaktır. Ilımlı yorum, dinin siyasal ve sosyal hayattaki etkinliğinin azalacağını, fakat dinin içselleşip bireyselleşerek varlığını devam ettireceğini ileri sürmektedir. Her iki yorumu eleştirerek uzlaşımcı yaklaşımı benimseyenler sekülerizmin dini, dinin de sekülerizmi etkileyeceğini, yani her iki olgu arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu iddia etmektedirler. Sekülerleşme teorisine itiraz eden araştırmacılar ise yeniden dine dönüşün yaşandığını ısrarla söylemektedir.[5]

---

4 Loo, Hans Van Der ve Williem Van Reijen, ***Modernleşmenin Paradoksları,*** çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul 2003. S.14; Mehmet Süheyl Ünal, ***Dinsel Bireycilik***, Açılımkitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 34; Sarp Erk Ulaş, ***Felsefe Sözlüğü,*** Bilim ve Sanat Yayınları 2002, s. 1006.

5 Asım Yapıcı, Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği), ***Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, C. 9, Say. 2 Temmuz-Aralık 2009, s. 1-2; Ali Köse, Modernleşme Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar, Günümüz İnanç Problemleri, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu, Erzurum, 7-9 Eylül 2001, s. 203-207, 209, 215; Erkan Perşembe, Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi, ***Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, say. 14-15, Samsun 2003, s. 161.

Modernleşme bireyleri temele alarak toplumun niteliğini, teknolojik gelişmenin düzeyini, ekonomik ilişkileri, kültürel yapıyı ve toplumun farklılaşma alanlarını belirlemektedir. Bu şekilde bir modernleşme ile geleneksel yapıyı çözerek özgürlük ve eşitlik gibi kavramlarla bireylerin gelişme ve değişmesi hedeflenmektedir. Böylece yeni dünya görüşü, egemenliği insana veren kurtuluşu ve hakikati dinde değil bilimde arayan insan biçimci ve insan merkezci bir bakış açısı olmuştur. Bu bağlamda ülkemizde ve Doğu toplumlarında Batı'daki anlamıyla bir modernleşme süreci olmasa da daha çok Batı'da yetişen düşünürlerin etkisiyle kendine özgü bir modernleşme süreci başlamıştır. Bu modernleşme tecrübesi bireysel, sosyal ve siyasal, kültürel alanlarda etkisini güçlü bir şekilde göstermiştir.[6]

Modernitenin unsurlarının "soyutlanma", "gelecek yönelimlilik", "akılcılaşma", "özgürleşme", "dünyevileşme" ve "bireycileşme" olduğu düşünüldüğünde ayrıca Batı'nın sömürgecilikle olan ilişkisi ve oryantalizmin ürettiği okuma biçimi ve dünya tasavvuru dikkate alındığında, modenizm hakkındaki ilk (katı) yorumun haklı olduğu görüşü daha da destek görmektedir. Aydınlanma çağıyla yaşanan bu zihni dönüşümün ortaya çıkardığı bilgi, ideolojik hayat ve ahlak biçimi olarak modernite, din ve din dışı ayrımıyla parçalanmış dinî alanın dışında, hümanizm, sekülerizm ve demokrasi üçlüsü üzerinde şekillenmiştir. Geleneksel toplum anlayışından modern topluma dönüşümü ifade eden "modernleşme", insan anlayışında da değişimlere sebebiyet vermiştir. Topluluk hayatında grubun bir üyesi olan "kişi", modern toplumda kendi başına ayakta duran "birey" haline gelmiştir. Bireyin kendi kaderini eline almasını da içeren bu anlayış; "özgürlük", "haklar" ve "bağımsız düşünce ve eylem"i öne çıkarmaktadırlar.[7]

Modern toplum anlayışının bir uzantısı olarak kabul edilen bireycilik, ahlaki bir varlık olarak (bağımsız, özerk) bireyi önde tutup toplumsal gerçekliği ihmal etmek veya ikinci plana atmak anlamına gelmektedir. Ayrıca bireycilik, her insanı kendi başına bir kişilik telakki eden ve bireysel kimliğin kolektif kimliğe indirgenemeyeceğini ileri süren düşüncedir. Modernleşmenin aktörü de eylemlerinin bilincindeki "birey"dir. Geniş bir bağımsızlığa ve eylem özgürlüğüne sahiptir; geleneksel kurumlar (evlilik, ebeveynlik, dinsel kurum vb.) yerine kişisel duyguları (aşk, kişisel gelişmelere izin veren iş, bireysel dinî tecrübe vb.) tercih eder.[8]

Modernizasyon, sekülerleşme ve bireyselleşme süreçleriyle, artık "kişi/şahıs" "birey"e dönüşmektedir. Bu süreçte birey-din/dindarlık ilişkisi ya da ondan daha dindar olarak nitelenebilen dinsel bireycinin Tanrı'yla ilişkisi farklı yaklaşımlar olmakla birlikte; inançlı bireyin aracılara ihtiyacı olmadığı, ruhsal yazgısının temel sorumluluğunu

6 Çapçıoğlu, ***Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum***, s. 25-26,47.

7 Ünal, ***Dinsel Bireycilik***, s. 9, 48; Çapçıoğlu, ***Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum***, s. 47.

8 Loo, ***Modernleşmenin Paradoksları,*** s. 169; Ünal, ***Dinsel Bireycilik,*** s. 9, 47.

kendisinin taşıdığı, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla kendisinin ilişki kurma hak ve görevinin olduğu şeklinde tanımlanmaktadır.[9]

Sekülerleşme teorisinin beklentisine göre XX. yüzyıl Tanrı'nın ölüm yüzyılı olacaktı. Bir zamanlar Freud dinden "bir yanılsamanın geleceği" diye bahsediyordu. Buna karşın Pargament'in artık "dini başa çıkma" tarzlarını geliştiriyor olması psikoloji bağlamında bu kehanetin gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu durum, "Modernitenin, kendi çocuğu olan bireyselleşme vasıtasıyla dini güçlendirdiğini ve dahi artık ölenin din değil, sekülerleşme teorisi olduğunu iddia etmemiz için önemli bir nedenimiz vardır."[10] şeklindeki yaklaşımları destekliyor olsa da bu aşamada "Modern zamanda dindar ya da dinsel bireyci eylemde bulunacağı zaman neyi referans alır?" sorusu bizi bu konuyu tekrar düşünmeye sevk etmektedir.

Bu soruya, mutlak anlamıyla "bireyci" eylemini sadece kendi bireysel değerlerine dayandırır ve eğer din engel ise birey onu gözden çıkarabilir. Buna karşın dinsel bireyci hem dine başvurur hem de bunu bireyselliğine zarar vermeden yapar. Birey tercih/seçim makamıdır; edim özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük sayesinde birey, dinsel öğretiler üzerine yorumlar yapar. Harici bir otoriteye başvurmadan dinsel eylemde bulunurken kendi bireysel durum tanımını göz önünde bulundurur ve ilkeleri kendi tikel durumuna uyarlar.[11] Belirtilen soruya bu şeklinde cevapların verilebiliyor oluşu modernleşmenin modern zamanda inançlı, dindar bireyi etkilediğini, Tanrı tasavvurunu şekillendirdiğini, varlığı ve kendisini algılayış biçimini dönüştürdüğünü dolayısıyla da Tanrı'ya karşı -bir konumun imkanı- ben de varım diyebildiğini görmekteyiz. Bunun sonucunda mesela beden algısı değişmektedir. Artık birey bedeni üzerinde istediği tasarrufu gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Yani dövme yaptırması, gayrımeşru ilişkiler yaşaması ve intihar etmesi kendi tasarrufunda olan bir durum olmaktadır. Bireyin varlık algısı da değişmekte ve artık varlığı bir emanet değil, kendisinden dilediğince istimta' edeceği, tüketilecek bir nesne olarak algılamaktadır. Bu süreçte kendisine can olarak bahşedilen varlık, şayet hayatı tüketmeyi ona zorlaştıracaksa onu aldırmayı (kürtaj) sıradan bir tutum olarak görmektedir.

Modernlik kültürü, gündelik yaşamın değerlerini değiştirmekte ve yeni bir dünya yaratma idealini ön plana almaktadır. ***"Modenizmin*** güçleri sayesinde, sınırsız bir kendini ortaya koyma (self-realization), otantik bir kendini duyumlama deneyimi (self-experience) isteği, aşırı uyarılmış bir duygusallığın öznelciliği hakim olmaya başlamıştır. Bu atmosfer, toplumdaki mesleki yaşam disipliniyle bağdaşmayan hedonistik motifleri serbest bırakmıştır." Bugün, dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan gündelik

9 Lukes s. 101; Ünal, ***Dinsel Bireycilik,*** s.63-64.

10 Köse, ***Modernleşme Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar***, s. 215.

11 Ünal, ***Dinsel Bireycilik***, s.79-80.

yaşamın akışı, bilim ve teknolojinin sunduğu sürekli gelişen ve büyüyen yeni yaşantı deneyimleri, modernliğe ait bilinç düzeyini yaygınlaştırmaktadır. İnsanların zaman ve mekânla ilgili algılama biçimleri sürekli dönüşmektedir. ***Modern*** olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme imkânları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamla karşı karşıya bırakır.[12] Bu durumun somut bir sonucu olarak da intihar olgusu karşımızda belirivermektedir.

İNTİHAR

Bireyin tercihli ölümü olan intihar, arkaik dönemlerden günümüze uzun bir geçmişe sahiptir. İntihar, özellikle felsefe, sosyoloji ve psikoloji olmak üzere pek çok alanın konusu olmuştur. Batı düşünce tarihi izlendiğinde intiharın, toplumlar değiştikçe farklı algısal boyutlarda değerlendirildiği görülmüştür. Antik Felsefe'de filozoflar, intiharı teorik ve tinsel bir düzlemde bir anlam içine yerleştirmişlerdir. Bir kısım filozof, tanrısal hediyeye ve sosyal sorumluluğa bir hakaret olduğu gerekçesi ile intiharı reddederken, diğerleri, intiharın bir özgürleşme biçimi olduğunu savunmuştur. İntiharı reddeden filozoflar, intiharı yasaklarken ve hatta birtakım cezalar önerirken dahi, keskin yargılamalar içinde değildir ya da intihar daha büyük bir sorun adına problematize edilmez. İntihar, başlı başına bir problemdir ve düşünsel temellerle anlamlandırılmaya çalışılır.[13]

Yahudilik ilke olarak intiharı tasvip etmez. Ancak geleneksel İbrani hukukunda intihar edenin aklı başında iken bu fiili işlemiş olamayacağına, dolayısıyla sorumlu tutulmayacağına dair genel bir anlayış vardır. Bu sebeple intihar edenlere normal Yahudi defin merasimi uygulanır.[14] Hristiyanlığın doğuşu ile birlikte intihar, dinsel temellerde değerlendirilmeye başlanır. Kilisenin güçlenmesiyle birlikte ise, yaşamak ya da ölmek bir seçim olmaktan çıkar. Orta Çağ'a gelindiğinde intihar, Tanrısal istence karşı gelmek ve aynı zamanda Tanrı ve birey arasında aracı rolü üstlenen kilisenin görevlerini gasp etmektir. İntihar, St. Augustinus ve Aquinalı Thomas tarafından dinsel gerekçelerle yasaklanır. Bu sebeple Tanrı'nın buyruğu, dinin hükmü ve kilisenin kuralları gereği intihar yargılamaya tabi tutulur. Bu durum intihar vakalarında bir gerilemenin yaşanmasına neden olur. Orta Çağ'ın sonlarında gerçekleşen siyasi, toplumsal ve kültürel değişimler sonucu, 'din' sorgulanmaya başlanırken 'akıl' hükümranlığını elde eder. Rönesans ve sonrası, antikitenin ışığında ve aklın hükümranlığında herşey yeniden bir anlama sokulur ve kavramsallaştırılır. Bu dönem, geçmişin bir değerlendirmesidir.

12 Perşembe, ***Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi,*** s. 162.

13 Şen, ***Batı Düşünce Tarihinde İntiharın Algısal İnşası,*** s.191,201

14 Hayati Hökelekli, "İntihar" TDV İslam Ansiklopedisi, c. 22, s. 351

İntihar artık savunulan, reddedilen ya da yargılanan bir eylem değildir. İntihar, geçmişin eleştirilerinden ulaşılan bir değerlendirme, bir kavramsallaştırmadır.[15]

İNTİHAR KAVRAMININ OLUŞUMU

Sözlükte "boğazını keserek öldürmek, boğazlamak" anlamına gelen **nahr** kökünden türeyen **intihâr** "kendini öldürmek" demektir. Kelime (الانتحار) Kur'an-ı Kerim'de yer almamaktadır. Hadislerde ve İslami kaynaklarda intihar eylemi genellikle "kendini öldürme" (قتل نفسه) şeklinde ifade edilmektedir. Tespit edebildiği kadarıyla sadece bir hadiste intihar kelimesi geçmektedir.[16] İlk dönem Arapça sözlüklerde ("n-h-r"'ın "ifti'al babı olan) **intihâr** bulunmamaktadır.[17] Fakat el-Cevherî'nin (ö. 393/1001) Tâcu'l-Luğa'sıyla birlikte, Lisânu'l-'Arab,, el-Kâmûsu'l-Muhît ve daha sonraki dönemlerde kaleme alınan sözlüklerde bu kelimenin aktarıldığı görülmektedir.[18] İntihar kelimesinin dilimizde, Tanzimat döneminde yabancı eserlerin Türkçe'ye çevrilmesiyle kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Bu bilgi hemen hemen bütün kaynaklarda yer edinmektedir. Bu çalışma bağlamında yapılan araştırmada "intihar" kelimenin Arapça sözlüklerde h.5/m.11 yüzyıldan itibaren aktarıldığı görülmüştür. Ayrıca Türkçede ise 1729 yılında telif edilen ve Osmanlı'daki ilk matbu eser olan Vankulu Lügatı'nda ve sonrasında kaleme alınan sözlüklerde yer edindiği tespit edilmiştir.[19]

İngilizcede "suicide" olarak kullanılan intihar anlamındaki kavramın Latince'den türetildiği anlaşılmaktadır. Latince "sui" kendi, "cadere" ise öldürmek anlamına gelmektedir. Avrupa'da ilk kez 17. yüzyılda Fransa'da kullanılmaya başlandığı ve buradan İngilizce'ye geçtiği belirtilmektedir.[20]

Türk Dil Kurumu tarafından "kişinin toplumsal ve ruhsal sebeplerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi" olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde bazı eserlerde ise intihar yerine öz-kıyım ya da öze-kıyım gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır.

---

15 Şen, ***Batı Düşünce Tarihinde İntiharın Algısal İnşası,,*** s.191,201.

16 Buhârî, Meğazi, 36, Kader 5.

17 Bk(نحر) Halil b. Ahmed el-Ferahidî, (ö. 175/791), ***Kitâbu'l-'Ayn***; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, (ö. 458/1066 ***el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam;*** Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980), ***Tehzîbu'l-Luğa***; İsmâ'îl b. 'Abbâd b. Veziran b. el-'Abbâs (ö. 385/995), ***el-Muhît fi'l-Luğa***.

18 İsmail b. Ahmed el-Cevherî (ö. 393/1001) ***Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye***; Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdi (ö. 816/1413), ***el-Kâmûsu'l-Muhît***; İbn Manzûr, (ö. 711/1311), III, s. 557-558; Ferâhidî, III, s. 210.

19 bk. Vankulu Mehmed Efendi, ***Vankulu Lügati*** (Basım Tarihi: 31 Ocak 1729), Dârü't-Tıbaatü'l-Âmire, İstanbul, C. 2, v. 1267; Âsım Efendi, (v. 1820/1236) ***El-Okyanusü'l Basît fî Tercümeti'l-Kamûsü'l-Muhît***

20 TDK. ***Türkçe Sözlük***, I, 712. Arkun, Nezahat, ***İntiharın Psikodinamikleri***, Baha Matbası, İstanbul 1963, s. 3.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1974 yılında intihar eylemini "Kişinin amacının bilincinde ve değişik derecelerde ölümcül maksatlı olarak kendine zarar vermesi." olarak tanımlamıştır.[21]

Bir kavram olarak intihar, yaşanan ruh ağrısı ya da psişik acıyla kişinin kendi yaşamına kendi isteğiyle son verme istemesi, ya da aklı başında bir insanın yaşamakla ölmek arasında bir seçim yapabileceği halde, her türlü ahlaki baskıyı dışlayarak ölümü seçip kendisini öldürmesidir.[22] Bu nedenle, intihar olayı bir düşünce, bir eğilim ya da bir girişim sonucu ortaya çıkmaktadır. Toplumun sosyal ve ekonomik yapısının önemli göstergelerinden biri olan intihar; çeşitli psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel faktörlerin etkisinde olan çok değişkenli bir olaydır. Bu nedenle, intihar stres yaratan yaşam koşullarına karşı tepki veren normal kişilerden, ağır ruhsal rahatsızlıkları olan hastalara kadar geniş bir kitlede görülebilmektedir. Bir yönden (biyolojik ve psikolojik bakımdan) sağlıklı olmayan bir ruh yapısının ürünü, diğer yönden de (sosyolojik olarak) tipik bir sosyal olay sayılması mümkündür. Nitekim Durkheim'e göre çağdaş toplumda ya sosyal gruplarla bütünleşme eksikliği sebebiyle 'bencil' (egoistik) ya da endüstrileşmeden kaynaklanan hızlı sosyal değişime ve bireylerin toplum tarafından denetim altına alınamaması sebebiyle 'anomik'tir.[23]

TÜRKİYE'DE İNTİHAR OLGUSU

Ülkemiz intihar hızı düşük ülkeler arasında yer almasına rağmen, istatistiklere göre kaba intihar oranları artmaktadır. Ülkemizde İstatistik Kurumu (TÜİK) intihar olaylarına ilişkin bilgileri, 1962 yılından itibaren tüm yerleşim yerlerinden derlemeye başlamıştır. Yıllar içinde kısa bilgiler halinde yayımlanan intihar istatistikleri, 1974 yılından itibaren ayrı bir yayın olarak yayımlanmaya başlanmıştır. 2011 yılı itibarıyla ülkemizde kaba intihar hızı %ooo 3,62 olup, 2677 kişi intihar ederek yaşamına son vermiştir.[24] Bu oranlar diğer Avrupa ülkeleri[25] ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de intihar oranları kısmen daha düşük olduğu söylenebilir.

---

21 Özge Uçan, ***Türkiyede'de İntiharı Konu Alan Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması,*** Disiplinlerarası Sosyal Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 1.

22 Arkun, s. 3; Kay R. Jamison, ***Erken Çöken Karanlık, İntiharı Anlamak,*** Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 50; Yapıcı, s. 140.

23 Benjamin Beit Hallahmi, Michael Argyle, "Dindarlığın Etkileri (II) "Bireysel Düzey" (çev. Âdem Şahin), ***Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** 11, 2001, s. 177.

24 **TÜİK, İntihar İstatistikleri, 2011.**

25 Fransa 2007: 16.3; **Almanya 2010: 12.3**; Litvanya 2009: 34.1; **Kanada 2004: 11.3** Amerika 2009: 12.0, **Rusya 2011: 21.4. (%000) bk.** http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/country_reports/en/index.html 01.04.2013.

Ülkemizde modernleşmeyle/bireyselleşmeyle birlikte intihar hızındaki artış dikkat çekmektedir. Bu konunun psikolojik, etiyolojik, epidemiyolojik, biyolojik, sosyolojik ve antropolojik olarak farklı boyutlarıyla ele alınması, konuyla ilgili bilgi eksikliğini gidermek ve önlenmesine yönelik çalışmalara ağırlık vermek açısından önemlidir. Gerek modernleşme üzerinde kurgulanmış bir yaşam tarzına sahip olan Batı dünyasında intihar düzeyinin yüksek olması gerekse, modernleşme süreciyle birlikte dilimizde ve zihinsel dünyamızda intiharın bir olguya dönüşmesi ve literatüre sahip olmaya başlaması, intiharın belirtilen etkenlerle birlikte sekülerleşme/bireyselleşme bağlamında da ele alınması gerektiğini düşündürmüştür. Bu aşamada intiharın bizde modernleşmeyle birlikte Batı dünyasında yaşanan anlamıyla bir karşılık bulduğu söylenebilir. Dilimizde "***Tanzimat'la birlikte kullanılmaya başlanmıştır***" tespitiyle, toplumumuzun Tanzimat ve sonrasında yaşadığı modernleşme ile bu kavramın bir literatür oluşturmaya başladığı gerçeğine işaret ettiği söylenebilir. ***Zira 1900-2010 zaman kesitine bakıldığında intiharın zamanla bir olgu ve bir literatüre dönüştüğü görülecektir***. Bu bildirinin, başlığı ve içeriğiyle ortaya koymaya çalıştığı bu yaklaşımı iki temel verinin desteklediği ifade edilebilir. İlk veri, intihar kelimesinin bir literatür olarak oluşum sürecine ışık tutabilecek olan Türkiye'deki intihara ilişkin bibliyografik bulguların istatistikidir. İkinci veri ise ülkemizdeki intihara ilişkin istatistiki bilgilerdir.

Ülkemizde 1910-2005 yılları arasında intihara ilişkin makale, kitap ve kongre çalışmalarının yıllara göre dağılımı

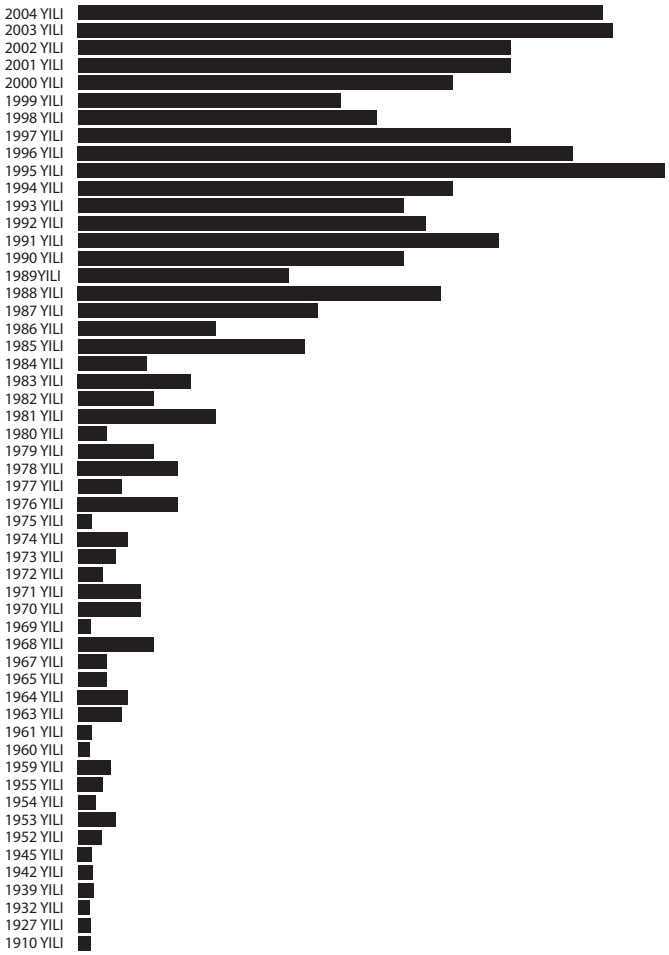

Grafik 1: Tüm Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı[26]

26 Özge Uçan, *Türkiyede'de İntiharı Konu Alan Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması,* Disiplinlerarası Sosyal Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 23.

Ülkemizde 1974-2005 yılları arasında intihara ilişkin istatistiki ve bibliyografik bulguların yıllara göre dağılımı

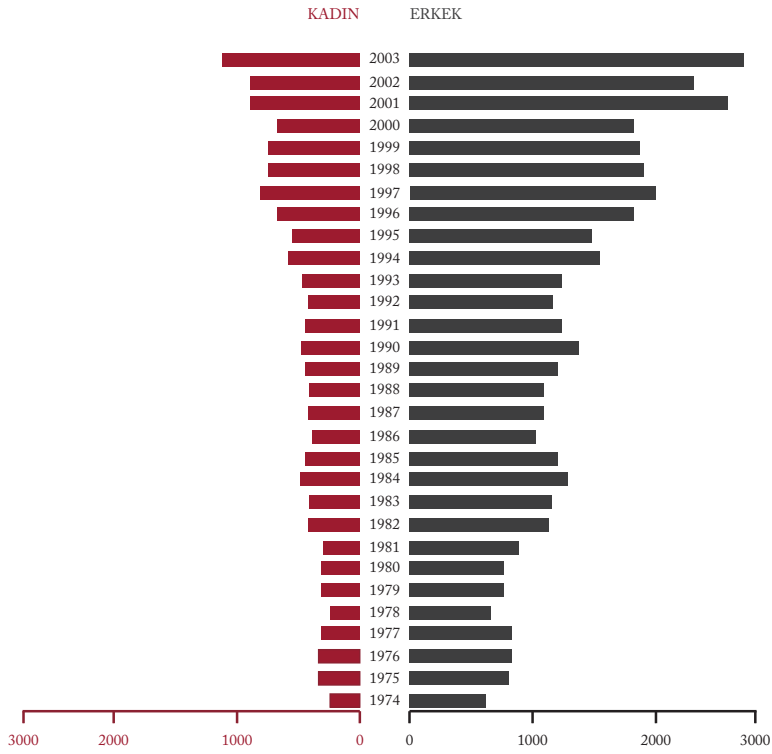

Grafik 2: Yıllara ve Cinsiyete Göre İntihar Sayıları[27]

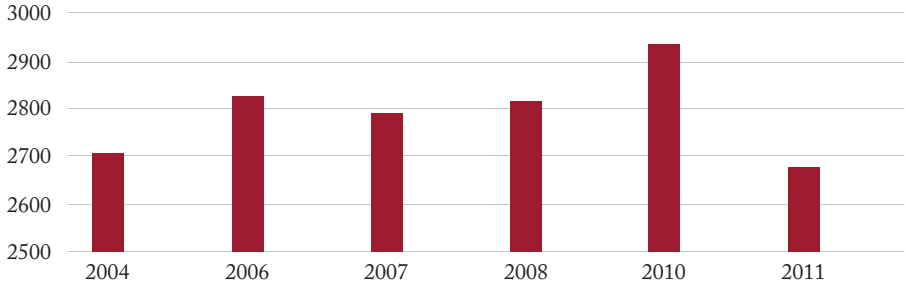

Grafik 3: Yıllara Göre İntihar Sayıları[28]

27 Uçan, *Türkiye'de İntiharı Konu Alan Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması, s. 25*

28 **2004:2707**; 2005:2703; **2006:2829;** 2007:2793; **2008:2816;** 2009:2898; **2010:2933;** 2011:2677. TÜİK, İntihar İstatistikleri, 2011.

Ülkemizde 1974-2003 yılları arasındaki kaba intihar oranlarının dağılımı

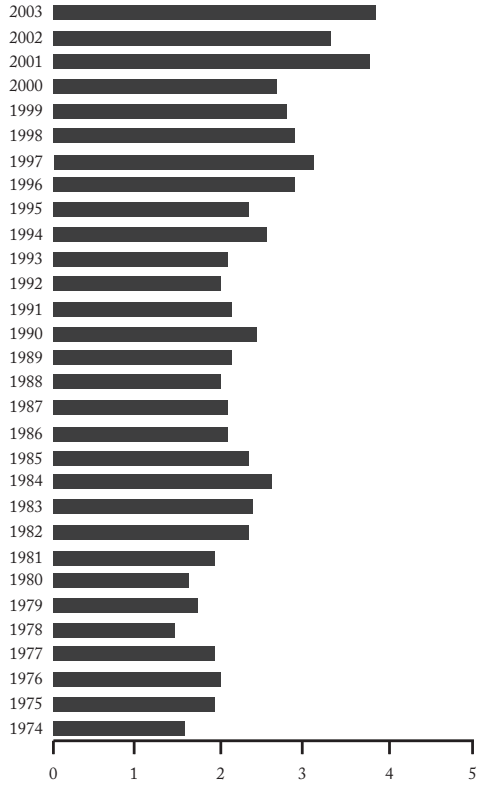

Grafik 4: Kaba İntihar Oranları (%000)[29]

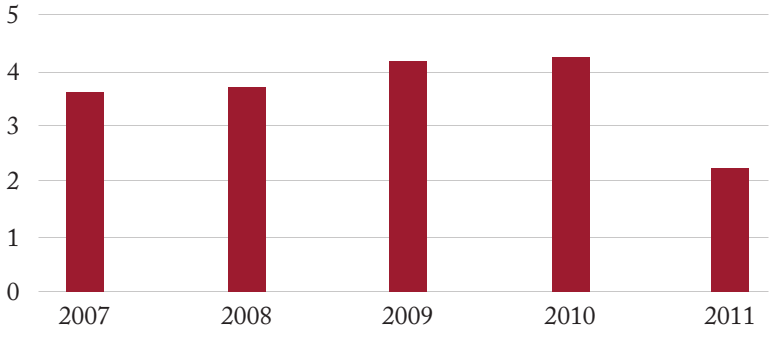

Grafik 5: İntihar Oranları (%000)[30]

29 Uçan, *Türkiye'de İntiharı Konu Alan Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması, s. 26*

30 2007:3,98; **2008:3,96;** 2009:4,02; **2010:4,02;** 2011:3,62. TÜİK, İntihar İstatistikleri, 2011.

SONUÇ

İntihar eylemi, bireyin tercihi olarak tanımlanmaktadır. Fakat ayet ve hadislere göre ölüm Müslüman için tercihte bulunabileceği bir eylem ve bedeni de tasarrufunda olan bir nesne değildir. Yaşama hakkı, insana Allah (c.c.) tarafından lütfedilmiş en temel haktır. İnsanın dünyaya gelmesi de dünyadan ayrılması da elinde, yetkisinde değildir. İntihar Allah (c.c.)'ın yaratmış olduğu cana kıymaktır.[31] Hz. Peygamber (s.a.s.) ***"Hiçbiriniz ölmeyi istemesin*** (temenni)*…"*[32] ***"Başa gelen bir sıkıntı sebebiyle hiçbiriniz ölmeyi temenni etmesin. Eğer ölümü istemek zorunda kalırsa şöyle desin: Allah'ım! Yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece hayat ver. Ölmek benim için daha hayırlı olduğu zaman canımı al!"***[33] Müslüman'ın zihin dünyası, ölüm olgusunun Müslüman fert tarafından ***eyleme geçirebileceği*** bir gerçeklik değil en ekstrem durumlarda bile ancak ***isteyebileceği*** bir durum olduğu yaklaşımıyla inşa edilmiştir. Bu bağlamda ayet ve hadislerden pek çok örnek aktarılabilir. Özellikle İslam akaidinin, Allah (c.c.)'ın mutlak Rab oluşu ve mülkünde mutlak anlamda tasarruf sahibi olduğu vurgusu da önemlidir. İslam dinindeki Rububiyyet anlayışına paralel olarak beden dâhil dünyaya ait olan her şeyin Müslüman şahsa emanet olduğu bilinci İslami kaynakların bütününden anlaşılan bir hayatı algılayış tarzıdır.

Aktarılan bilgi ve verilerden yola çıkarak, intihar olgusunun Müslüman toplumun modernleşmeyle yaşadığı yeni tecrübenin neticesinde somut bir sonucu olabileceği neticesi hasıl edilmektedir. Zira biz bugün Vecdi'nin rahatlıkla yaptığı tespiti yapamamaktayız. Mehmed Akif ***Sıratımüstakim***'in 14. sayısında, Ferid Vecdi'nin "***Müslüman Kadın***"ından çevirdiği şu cümleler ve halihazırda yukarıda verilen istatistikler karşılaştırıldığında bir kavramın olguya dönüşümünü ve bir zihin değişimini daha net olarak fark ettirmektedir: "Resmî istatistiklerden alınan ma'lûmât-ı mevsûkaya nazaran İtalya'da 1889'dan 1893 senesine kadar güzâr eden beş sene zarfında 569 kadın intihar etmiştir. Fransa'da aynı müddet zarfında 5869 kadın kendini öldürmüştür. Pekâlâ şimdi bana bir de umûm memalik-i şarkiyyede, husûsiyle Mısır'da vukü'a gelen intiharı gösteriniz. Bu intiharlar aşk ve sevdâya, fakr u sefâlete elhasıl daha ne gibi esbâba atfedilirse atfedilsin her hâlde cinayeti nefsâniyyeye, za'af-ı a'sâbâ hissi bir delildir. Öyle ise demek ki şark kadınlarının a'sâbı garb kadınınkinden daha kuvvetli, kendileri de huzûzât-ı nefsiyyelerine galebe çalmakta ötekilerden daha metânetli imiş."[34]

İntihar kavramı ülkemizde bir olgu niteliğindedir. Ayrıca bir literatüre sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda hem halk sağlığıyla ilgilenen kurumlar tarafından

31 Musa Bilgiz, ***Kur'an'da İnsanlık Onuru***, Fecr Yayınları, İstanbul 2012, s.143.

32 Buhârî, Temenni, 6.

33 Buhârî, Merdâ, 19.

34 Mehmed Akif, ***Sırâtımüstakim,***13 Teşrînisâni 1324/26 Kasım 1908, 14/208.

araştırılmakta hem de TÜİK gibi araştırma kurumları tarafından bir alan olarak takip edilmektedir. Müslüman bir toplumda intiharın bu nitelikte işleniyor oluşu, Müslüman şahsın Tanrı tasavvurunun ve varlık algısının değişimi ile de açıklanması bu alanda getirilecek çözüm önerilerine katkıda bulunabilir.

OTURUM BAŞKANI- Peki, çok teşekkürler.

Şimdi, bu oturumun son tebliğini Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Doğan sunacaklar. Bireysel Etkileri Açısından Yazılı ve Görsel Medya da Çok Sık Karşılaşılan İnsan Onuru İhlâlleri ve Çözüm Önerileri..

Buyurun hocam.

3- BİREYSEL ETKİLERİ AÇISINDAN YAZILI VE GÖRSEL MEDYA DA ÇOK SIK KARŞILAŞILAN İNSAN ONURU İHLALLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN[1]

ÖZET

Kitle iletişimi, önceleri gazete, radyo ve televizyon ile sağlanırken, sonradan cep telefonu, internet gibi yeni bilişim ve iletişim olanaklarının ortaya çıkmasıyla çok farklı boyutlara ulaşmış ve bilgi toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumlarında vazgeçilemez bir noktaya erişmiştir.

Günlük hayatımız, hemen her alanda enformasyon alışverişi ile şekillenmektedir. Bu enformasyon akışı çoğu zaman kanunlar, yönetmelikler gibi hukuki düzenlemelere uygun biçimde gerçekleşirken, zaman zaman hem mevzuat hem de insan hakları açısından sorunlu içeriklere sahip olabilmektedir. Geniş kitlelere ulaşabilmesi ve görüntü iletmenin verdiği üstünlükle kamuoyunun bilgilendirilmesinde öne çıkan yazılı ve görsel medyadaki haberler üzülerek belirtmek gerekir ki, tam da sahip olduğu bu özelliklerden dolayı insan onuru ihlalleri açısından önde gitmektedir. Diğer bir söylemle, medyadaki haberler yoluyla yapılan insan onuru ihlallerinin, onur ve hakları ihlal edilen kişiler ile bireyin içinde yaşadığı toplum üzerindeki olumsuz etkileri çok daha büyük olabilmektedir. Bu nedenle temel konusu insan ve insana dair olay ve olgular olan medya haberlerinde, insan onuru ve temel insan onur ve haklarının korunması, bu bakımdan hayati önem arz etmektedir.

Hiç kuşkusuz psiko-sosyal bir varlık olan insanın kendi temel ihtiyaçlarından haberdar olma ya da haberleşme ihtiyacı, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ülke ve insanları birbirine daha yakın ve bağlı hale getirdiği günümüzde daha da artmıştır. Özellikle de geniş kitlelere görüntülü olarak hitap edebilen televizyon haberleri, halkın haber alma hakkına önemli bir katkı sunmaktadır. Nitekim akşam saatlerinde

1 Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

yayınlanan ana haber bültenleri ve ajanslar, günlük hayatta kişilerin en önemli haber kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Bu itibarla, toplumsal yaşamdan hareketle varlık bulan değişik olay ve olguların ekrana taşındığı televizyon (görsel) haberlerinin temel konusu da, gerçekte insandır. İnsana dair her şey haber konusu olabilmekte ve televizyon ve internet aracılığıyla tüm topluma ulaşabilmektedir.

Görsel yönü ağır basan bir gazetecilik türü olan televizyon haberciliğinde, daha çok dramatik ve trajik öğelerin öne çıkarılması yönünde bir kanı ve eğilim bulunmaktadır. Terör olayları ve şiddet, felaket ya da kaza haberleri, işkence ya da kötü muameleye maruz kalmış çocuklar; cinsel saldırı olayları, intihar vakaları, kanlar içindeki cesetler ya da acı çeken insanlar, görsel medyanın kendisinden vazgeçemediği temel dinamikleridir. Bu bağlamda görsel medyada habere konu olan kişiler ve toplum açısından, insan onuru veya hakları bakımından sıkıntılı durumlar yaşanabilmektedir. Ticari televizyon yayıncılığının hâkim olduğu günümüzde, görsel medyada servis edilen tüm programlar gibi televizyon haberleri de, "***seyredilme***" amacı üzerine kuruludur.

Gazeteciliğin ekranlara özgü sürümü olarak tarif ve tavsif edebileceğimiz televizyon haberleri üzerinden kişilerin mahremiyetleri ile özel hayatlarının deşifre edilmesi, suçlu ilan edilerek masumiyet karinesinin çiğnenmesi, eleştiri sınırlarını aşan ayrımcılık ve eşitsizliğe maruz kalması, trajik olaylara ilişkin haberler ve canlı yayında insanlık onurunun bertaraf edilmesi; çocuk odaklı haberlerde, çocuğun da bir kişiliği olduğunun göz ardı edilmesi ve cevap ve düzeltme haklarına saygı duyulmaması gibi temel insan onuru ihlallerine çok sık rastlanmaktadır. Bu bağlamda düşünce ve ifade özgürlüğünün gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayan medyanın haber verme hakkını kullanırken kamusal sorumluluk anlayışını benimseyerek hareket etmesi gerekmektedir.

İnsan haklarının, hem ahlaki hem de hukuki bir niteliğe sahip olması dolayısıyla yazılı ve görsel medyada bunların muhafazası, televizyon yayıncılığının tabi olduğu ana düzenlemelerin yanı sıra habercilikte geçerli olan ahlaki ilkeler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu açıdan çok boyutlu bir alan olan insan onuru konusunda, hukuki düzenlemeler çoğu kere yetersiz kalmaktadır. Zira ahlak kurallarının yaptırıma bağlanmış şekli olan hukuki düzenlemeler kadar, habercilikle ilgili ahlaki ilkeler de, medyada insan onuru ve haklarının korunması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple medya haberlerindeki insan onuru ve temel insan haklarına saygı konusunda, habercilerin yanı sıra yayın kuruluşlarına ve diğer meslek örgütlerine de büyük görevler düşmektedir. Çünkü haberi edinen ve hazırlayan haberciler kadar, yayın kuruluşlarının da bu konuda azami hassasiyet göstermeleri bir gerekliliktir. Ancak ne hazindir ki medyadan bahsederken, medyanın insan onuru ile insan haklarının muhafazası istikametinde yapabilecekleri değil, daha çok medya yoluyla yapılan insan onuru ihlalleri ve hengâmeleri konuşulup tartışılmaktadır.

İşte bu bildiride, gerçekte insanlık varlık olduğu andan itibaren onunla özdeşleşen ve 20. yüzyılda evrensel bir nitelik ve değer kazanarak meşru bir zemine kavuşan insan onuru ve haklarının, yazılı ve görsel medyada nasıl ihlal edildiği ve ötelendiği konusu temel eksene alınmak suretiyle, bireysel ve toplumsal olarak bu doğrultuda yapılması gerekenler konu edilecektir.

I. GİRİŞ

Aslında bildirinin ana temasını "***insan onuru ihlalleri***" hususunun oluşturduğunun farkında olmakla birlikte, ihlal veya problemlerin kendisi üzerinde gerçekleşmiş olduğu "***insan onuru***" kavramının yapısına ve bununla doğrudan ilintili olmak üzere bireysel/insani özgürlüğe kısaca değinmekte yarar olduğu kanaatindeyiz. Böylesi bir çaba sayesinde, medyada çok sık karşılaşılan insanla ilgili ihlal veya ithamların, gerçekte neyi örselediğinin de bir anlamda çözümlemesi gerçekleştirilmiş olunacaktır. Bilindiği üzere insanı insan yapan en önemli unsur, kuşkusuz insanın sahip olduğu karakter ve kişiliğidir. Zira insanın, bireysel ve toplumsal yaşamında kendisine yön ve istikamet verecek olan karakter ve kişiliğin sağlam ve düzgün oluşması, hem insani hem de içtimai ilişkileri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü birey, aile ortamında ya da küçüklüğünde nasıl bir eğitim ve kültür almışsa bu, gelecekte de onun hayata bakışını ve hayatı anlamlandırmasını belirleyen önemli dinamiklerden birisidir.

1. İNSAN ONURU VE BİREYSEL ÖZERKLİK

İnsana değer veren ve bir sembol olarak onu diğer canlılardan üstün kılan temel unsurların başında "***insan onuru***"[2] kavramı gelmektedir. Çünkü insan şahsiyetini özgün ve değerli kılan şey, şahsiyet sahibi öznenin akli, insani ve ahlaki yetilere sahip olmasıdır ki, bütün bunlar insanın benliğine ve ruhuna işlerlik katarak onu özerk ve bağımsız kılan özellikleridir.[3] Buna göre "***insan onuru***", esasında sırf insan olmaktan kaynaklanan bir değer ve liyakattir. Her halükârda özgür ve bağımsız bir şahsiyete sahip olmak, temelde "***onur***" kavramının olmazsa olmaz dayanağıdır. Çünkü özgür ve bağımsız olmayan insan, başka öznelerin kendisi üzerinde tasarruf ettiği eşya ve metadan başka bir nitelik

2 Kur'an'da geçen bazı anlatım biçimleri (ayet) de, insanla ilgili bu temel yaklaşımı destekler mahiyettedir: ***"Ey İnsanoğlu! Seni yaratıp sonra da şekil veren, düzenleyen, mütenasip kılan; istediği biçimde senin organlarını bitiştiren (terkîb) ve çok da cömert olan Rabbine karşı seni aldatan nedir***?" (İnfitâr, 82/6-8); "***(Ey İnsan!) Yüce Rabbinin adını tesbih et. O, yaratıp şekil vermiştir. O, her şeyi belli bir ölçüye göre yapıp doğru yolu göstermiştir.***" (A'lâ, 87/1-3); "***Muhakkak ki biz, insanı en güzel bir biçimde (suret) yaratmışızdır.***" (Tîn, 95/4).

3 Abdulhak Kemal Yörük, ***Hukukun Umumî Prensipleri***, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1949, s. 29-30; İlyas Doğan, "Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt XIII, sayı II, Konya 2005, s. 53-54.

taşımamaktadır.[4] Dolayısıyla, insanı eşya konumundan çıkarıp aklî ve ahlaki özerkliğe kavuşturan ve böylece de kişiyi dış dünyada bağımsız kılan ana etken, insanın haysiyet ve gururudur. Hatta bunun da ötesinde "***insan onuru***", insanın yalnız başına olma ve yalnız başına bırakılma hakkının yanında, her insanın dokunulmaz bir kişiliğe sahip olma hakkını da yine kendi içinde barındırmaktadır.

Buna göre toplumsal ve kamusal organların hatta özel teşkilatların, insanın onur, hak ve özgürlüğünü ortadan kaldıracak davranış ve tutumlardan özellikle uzak kalması gerekir.[5] Zira özgürlük, insanda özerk olma duygusu ile bağımsız bir alan sağlayan ve devletin müdahalelerine dahi temelde kapalı olduğu düşünülen negatif bir statüyü ifade etmektedir.[6] Otoritenin (devlet) burada yapması gereken tek şey, insanın hak ve özgürlük alanından mümkün olabildiğince geri çekilmesi; güncel deyimle, onu rahat bırakmasıdır. Çünkü insanın özelinin olduğunun kabul edilmesi, mevcut otorite ya da siyasi erkin de bu noktadan sonra yurttaşlarının üzerinde herhangi bir tasarruf hakkına sahip olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu cümleden olarak, bir topluluk içinde yaşayan insanlar, kendi bedenlerinin, şahsiyetlerinin, yaşamlarının kişisel değer ve kaynaklarının yegâne sahibidirler ve Kur'ani bakışla dünyevi hayatlarını istedikleri biçimde şekillendirme özgürlüğüne sahiptirler.[7] Bu itibarla insan, kendisi dışındakilerden sadır olabilecek her türlü baskı, zor, şiddet, tehdit, saldırı ve zararlara karşı korunmalı ve ona kendi tercihine binaen inşa etmiş olduğu özgürlük dairesinde serbestçe hareket etme imkânı tanınmalıdır.[8]

Sanılanın aksine bireysel özerklik, sadece tek bir özgürlük alanından müteşekkil değildir. Ahlaki özerklik, şahsiyetin ya da kişiliğin oluşumunda çekirdek rolü üstlense de, insan özgürlüğü aynı zamanda insan benliğinin dâhilî alanlarındaki hissî, zihnî, ilmî, ahlaki ve dinî bakış ve yapılanmaları da referans almaktadır.[9] İnsan sosyal bir varlık olduğu için tek başına kendi hayatını idame ve ikame ettiremediğinden, menfaat ve tercihlerini paylaşan diğer insanlarla beraber olma, ortak hareket etme hatta amaç

4 Nihat Bulut, "Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt XII, sayı III, Erzincan 2008, s. 2.

5 Adnan Güriz, ***Hukuk Felsefesi***, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1996, s. 150-151.

6 Güriz, age., s. 152.

7 Bakara, 2/286; Kehf, 18/29; Teğâbûn, 64/2; Ğâşiye, 88/22-24.

8 'Alâuddin Ebu Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, Bedâ'iu's-Senâ'î fi Tertîbi'ş-Şerâi'î, Dâru Kütübi'l-'İlmiyye, et-Tab'atü's-Sâniye, Beyrut, 1406/1986, c. V, s. 164.

9 Metin Yasa, -İbn Arabîde '***Tanrı Merkezli Bütün'ü Anlamaya Yönelik Olarak Paradoksal Konuşmak***, Elis Yay., Ankara 2007, s. 36-43; Mehmet Yüksel, "Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar", Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2009, s. 280; el-Kâsânî, Bedâ'iu's-Senâ'î fi Tertîbi'ş-Şerâi'î, c. V, s. 164.

birliği için müşterek dayanışma hak ve fonksiyonuna sahiptir.[10] Öyle ki, çağdaş demokrasilerde insanın iradesi dışında herhangi bir şeye zorlanmasının veya bir davranışta bulunmaya engel olunmasının gerekçesi,[11] başkalarının özgürlük ve temel haklarını muhafaza etmektir.[12] Çünkü ancak böylece hak ve özgürlükler arasında bir denge ve hassasiyet zemini temin edilmektedir. Fakat insanların davranışı, sadece kişisel çıkarlarla ilintili olup başkalarına doğrudan zarar verecek özellikler taşımıyorsa, bu durumda insanın toplumdan ve siyasi otoritelerden bağımsız yaşama özgürlüğü, mutlak bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır.[13] Zira insan toplumun sadece basit bir parçası değildir, tam aksine tercih etme, karar verme, iyi ile kötü, yanlış ile doğru arasında son sözü söyleme yeteneğine sahip olarak[14] sorumluluk taşıyabilen bir özne pozisyonundadır.[15]

Bu bakımdan insan özerkliği ve özgürlüğünün içtimai ve siyasi olarak gerçekleşmesi ve muhafazası için, insanların aykırı kararlarına ve hayat tarzlarına tahammül edebilecek içtimai ve siyasi yapılanmaların teşekkülü gerekir.[16] Öyleyse iyi niyet, hoşgörü, müsamaha ve insancıllık, hem ahlaki hem de içtimaî, siyasi ve dinî bir ilke olarak kabullenilmeyi gerekli kılmaktadır.[17] Çünkü farklı ve alışılmış doktrinlere (gelenek) karşıt, insani kararlar ve yaşam tarzlarına tahammül etmek ya da onların vereceği muhtemel yaptırımlara katlanmak, sonuçta kişinin insani onur ve özgürlüğüne hizmet edecektir.[18]

---

10 el-Kâsânî, Bedâ'iu's-Senâ'î fî Tertîbi'ş-Şerâi'î, c. V, s. 165-166.

11 İlhami Güler, *Din'e Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, s. 127-137.

12 Yörük, age., s. 35-36.

13 'Abdulbârî Muhammed Davud, *el-İrâde'inde'l-Mu'tezîle*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye, İstanbul 1996, s. 50-63; Mevlüt Özler, İslam Düşüncesinde Tevhid, İstanbul: Nûn Yay., 1995, s. 229-235; M. Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1984, s. 162-172; Kasım Turhan, *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 39-82.

14 Fethi Kerim Kazanç, *Gazzâlî Öncesi Ehl-i Sünnet Kelamında Ahlak Düşüncesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2007, s. 204-212; İlhami Güler, *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2010, s. 99-110.

15 Ebu'l-Hasan el-Kâdî 'Abdülcebbâr, *Kitâbu'l-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, tah.: Mahmud Muhammed el-Hudayrî, el-Müessesetü'l-Mısrıyyetü'l-'Amme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, nşr.: İbrâhîm Madkûr-Tâhâ Hüseyin, c. V, Kahire 1958, s. 27-28; a.mlf., *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*, (***Resâilü'l-'Adl ve't-Tevhîd İçinde***), nşr.: Muhammed 'Ammâra, Kahire 1971; Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, nşr.: Muhammed Müstafîd er-Rahmân, Bağdad 1983, s. 12; Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, *Bahru'l-Kelam* (Mâtürîdiyye Akâidi), trc.: Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul 2010, s. 21-26.

16 W. Montgomery Watt, *Dinlerde Hakikat -Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım-*, trc. A. Vahap Taşan-Ali Kuşat, İz Yay., İstanbul 2002, s. 42-44.

17 Yüksel, "*Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar*", s. 164-170.

18 Yüksel, agm., s. 171.

Esasında iyi niyet, hoşgörü ve müsamaha, sanıldığı gibi hareketsiz veya tarafsız kalma değildir; bilakis o, vicdanî ve ahlaki bir zihniyete, özel koşullar ve olaylar demetine istinat eden omurgalı bir duruş ve tavrı simgelemektedir. Yoksa ki herhangi bir duyarsızlık, vurdumduymazlık, kayıtsızlık ve nemelazımcılık tavrı değildir.[19]

Burada yeri gelmişken bir noktanın aydınlatılması gerekir ki, oda şudur: "***İnsan onuru***" kavramı, aslında sadece toplumsal bir kavram değildir. Aynı zamanda o, hukuki bir kavramdır ve hukukun hemen hemen her bütün alanlarında kendisinden yararlanılabilecek bir içeriği muhtevidir.[20] Çünkü hukuk, bütün toplumsal düzen kurallarını kapsamaktadır. Zira insanların olmadığı herhangi bir yerde toplumun olması veya toplumun kendisinden bahsetmek mümkün değildir.[21] Dolayısıyla insanın olduğu yerde de, insan onurunun olduğu mutlak kabul gerektirir. İnsanı insana, insanı topluma, insanı devlete karşı koruyacak olan yegâne kontrol hukuk olduğuna göre, hukuk için insan onuru kavramı mutlak kabul görmesi gereken bir özelliktedir. Yukarıda da kısmen değindiğimiz üzere "***insan onuru***", insanın bizzat kendisine karşı korunmasını da gerektirir. Örneğin kişinin maddi veya manevi bütünlüğüne veya şahsiyetine karşı insanlık dışı uygulamalara rıza göstermesi, gerçekte insan onuru kavramı sebebiyle mümkün olmamaktadır. Ancak üzülerek ifade etmek gerekir ki modern anlayış, "***insan onuru***" kavramını kamu düzeninin bir unsuru olarak ön görmüş ve kolluk makamlarının insan onurunu korumak amacıyla kolluk ve güvenlik işlemleri yapabileceğini kabul etmiştir.

İnsan onuru, kişilere hem kendileri ve hem de başkaları tarafından saygı duyulması şeklinde anlaşılmalıdır. İnsan başka hiçbir şart aranmaksızın sırf insan olduğu için değerli ise, o zaman bu değere başkaları gibi kendisi de saygı göstermek ve onu korumak zorundadır. "***İnsan onuru***" kavramı insanın kendi kişiliğine karşı göstermesi gereken bir saygı olduğuna göre, bireyin kendi kendisine karşı korunması insan onurundan kaynaklanan bir hususdur. Bu husus, T.C. Anayasası'nın 17. maddesinde, "***Kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.***"[22] denilerek açıkça ifade edilmiştir. İnsanın özerkliği ise, kendi vicdanının, ahlakiliğinin ve daha da özelde akli oluşunun varlık nedenidir. Özetle, insanın özerkliği meselesi, felsefi olarak bireyin varlığının anlam kazanması için bir ön koşul ise de o, hayatını tek başına çev-

19 Hasan Hacak, İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 17-18; İzzet Sargın, "İslam Hukuk Düşüncesi Bağlamında İnsan Hakları ve Devletin Bütünlüğü", İnsan Hakları ve Din Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 15-17 Mayıs 2010, s. 93.

20 Yörük, age., s. 25, 89, 172.

21 Sargın, agm., s. 112.

22 Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf. (14/02/2013).

reden soyutlanmış olarak idame ve ikame ettiremez. Bu nedenle insanlar, özgürlük alanlarını korumak ve kendilerini özgürleştirmek için, diğer insanlarla dayanışma ve işbirliği yollarını ararlar hatta kültürel, dinî, siyasi ve içtimai yapılanmalar içerisinde bulunurlar ya da onları meydana getirirler.

II. MEDYADAKİ İNSAN ONURU İHLALLERİNİN TEMEL NEDENLERİ

Haberin niteliği ve değeri, aslında haberciliğin dayandığı temel ilkelerin ne olduğunu ya da ne olmadığını gösteren en büyük unsurdur. Çünkü medyada neyin haber konusu olup-olamayacağına, belirlenen ve tanımlanan haber niteliği ve değeri açısından bakılmakta ve karar verilmektedir. Bu açıdan her ne kadar bir olay ya da olgunun haber olabilmesi ve insanların gündemlerine girebilmesi için, genel geçer ve evrensel bir kriterden bahsedilmesi mümkün olmasa bile, haber değeri söz konusu olunca insanların genelinin itibar ettiği ve önceledeği kimi ilkelerden bahsetmek mümkündür. Kısaca bu ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. GÜNCELLİK YA DA İVEDİLİK

Haberi haber kılan en önemli argüman, şüphesiz haberin ortaya çıktığı zamanı ile taşıdığı değeridir. Çünkü hayatımızın her kademesinde olduğu gibi, haberin değerini de, yine "***zaman***" faktörü tayin etmektedir. Öyle ki, güncel olma veya ivedilik niteliğini muhafaza ilkesi, haberin zamanlı olmasını ifade ederken, aslında "***olay ve haber ne zaman oldu***" sorusuna da bir nevi cevap aramaktadır. Bu itibarla, haberlerde yer alan zaman algısı ve kullanımı yani, dün, bugün, sabahleyin, öğlen vakti, gece yarısı, bir saat önce gibi zaman dilimlerinin kullanımı, haber değeri ve içeriği açısından büyük önem taşımaktadır.

Güncellik ve ivedilik unsuru, medyada yer alacak haberin ana temasını doğrudan etkilemektedir. Çünkü insanlar, zamanı geçmiş ve olup bitmiş haber ve olaylara, orijinal ve yeni oluşanlar kadar itibar etmemektedir. Bu durum, haber ve yayın ilkelerinin değişmezi durumundadır.[23]

2. GEÇERLİLİK YA DA YAKINLIK

Medyadaki haberlerde geçerlilik veya yakınlık algısı, haberin kamuoyu tarafından ilgi görüp görmemesi, sempatik olup olmaması durumuyla ilişkili bir konudur. Nasıl ki, güncellik ve ivedilik ilkesi, güncel haberler ile onları veren yayın organları arasında bir bağ ve ünsiyet oluşturabiliyorsa, geçerlilik ve yakınlık ilkesi de haber ve

23 Neşe Kars, *Radyo Televizyon Haberciliği*, Derin Yayınları, İstanbul 2010, s. 103-104; Yasemin Saraç, Televizyon Haberlerinde İnsan Onuru ve Temel İnsan Haklarına Saygı, (Uzmanlık Tezi), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara 2011, s. 10.

olay ile kamuoyu arasında doğrudan bir ilişki tesis etmektedir. Bu ilişkinin güçlülük ve müdavimliğini sağlayan ana etken ise, haberi yapan ve yayınlayan kuruluşun haber seçiminde dikkat ettikleri kıstaslardır.[24]

Bu açıdan medyada herhangi bir olayın ilgi ve rağbet görmesi, insanlar nezdindeki kabulü ve onlara vermiş olduğu mesajla bağlantılıdır. Doğası gereği insanlar, yakın çevrelerinde olup bitenle daha çok ilgilenmekte ve dikkat kesilmektedirler. Ancak özellikle de "***yakınlık***" kavramı, günümüzde bilim ve teknolojinin kitle iletişim araçlarına kazandırdığı hızlılık dikkate alındığında ötelenemeyecek bir farklı boyuta ulaşmıştır. Bu nokta-i nazardan, aslında belli bir yere kadar hem geçerliliğin hem de yakınlığın yerel ve öznellik tarafından bahsetmek olasıdır.[25]

3. ÖNEMLİLİK YA DA İLGİ ÇEKİCİLİK

Önemli olma ve ilgi çekicilik, medyaya bakışımızda yukarıdaki temel ilkelerin mütemmimi pozisyonundadır. Kabul edileceği üzere medyadaki bir haber ve olayda önemlilik vurgusu ve ilgi çekme, daima bir tercih ve "***seyir***" nedenidir. Çünkü önem ve ilginçlik, insanda dikkati ve eğilimi sürekli kılar, rağbeti cezbeder hatta verilmek istenen mesajın beyin ve dimağlara yerleşmesini temin eder.

Bazen insanların ilgisini çeken ve önemli olan konular zamana, mekâna, ülkeye, coğrafyaya, millet ve cinsiyete göre de farklılık gösterebilmektedir.[26] Dolayısıyla hakkında haber yapılan olayın kendisi, önemli ve ilgi çekici olabileceği gibi, gerçekte haber yapılan olay alelade olmasına rağmen haberde kullanılan ifadeler ve görüntüler hatta haberin ve olayın aktarımı, oldukça önemli ve dikkat çekici olabilmektedir. Bu nedenle medya, izleyicisinin ilgi ve rağbetini temin açısından doğru bir bakış açısı yakalamak durumundadır. Bu noktada dengeyi iyi kurmak ve sınırı da iyi belirlemek gerekir. Çünkü medya, insanın ilgisini çekmede olayı aydınlığa kavuşturarak sadra şifa olabileceği gibi, dikkatsiz ve dengesizce hareket ettiğinde beklenmedik ve telafi edilemez sonuçlara kapı aralayabilmektedir.[27]

4. ÇÖZÜMLENEBİLİRLİK YA DA NETİCELENEBİLİRLİK

Medya söz konusu olduğunda haberin güncelliği, ivediliği, geçerlilik, yakınlık ve ilgi çekiciliği kadar, bazen de onun nasıl sonuçlandığı veya nelere sebep olduğu hususu da büyük önem arz etmektedir. Çünkü medyaya yansıyan bir olay ve haberin varlığı, durumu, gerçekliği ve önemliliği kadar, ondan çıkan sonuç ve etkileri de hem

24 Kars, age., s. 104; Saraç, age., s. 11.

25 Fevzi Kahraman, "Habercilik ve Ajanslar", Yeni Türkiye Dergisi, Ankara 1996, sayı: XII, s. 1114.

26 Kars, age., s. 105; Saraç, age., s. 12-13.

27 Saraç, age., s. 13.

medya hem de insanlar nazarında merak konusu olmaktadır. Yukarıda sayılan diğer nitelikler, medyada haberin niteliğini belirleyen önem ve değeri ifade etmekle beraber, aslında haberin değer ve kıymeti sonucunda gizlidir. Bir diğer söylemle, olayları haber formatına oturtan temel bakış açısı, gerçekte onun sonucudur.[28] Çünkü sonuçsuz olay, haber değildir. Bu anlamda sonuç algısı, haberi anlamlandırmakta ve doğrudan doğruya tamamlamaktadır.

III. MEDYADAKİ İNSAN ONURU İHLALLERİ VE BUNLARIN YANSIMA BİÇİMLERİ:

Bildirimizin bu bölümünde insan onuru ile ilgili olarak ele alınacak başlıklar, gerçekte medya (televizyon ve gazete) haberciliğinde bir bütün olarak öne çıkan insan onuru ihlalleri ile ilgili konulardır. İnsan onuru ve haklarına ilişkin bu ihlaller yazılı basında yer almakla birlikte genelde, medyanın görüntülü bölümünü oluşturan canlı yayınlarda karşımıza çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz bu türden ihlallerin örneklerine, yazılı basında gündelik olarak rastlamak mümkün ise de, gerçekte manevra alanlarını daha çok görselliğe hitap eden görsel medya oluşturmaktadır.

1. AİLE İÇİ MAHREMİYETİN ORTAYA KONMASI

Kişilerin aile içi ve özel hayatlarına doğrudan müdahil olunarak onların mahremiyetlerinin ihlali, yazılı basında olduğu kadar görsel basında da çok sık karşılaşılan bir durumdur. Çünkü canlı yayın geleneğinde, aile içi haberler ya da kişilerin özel hayatlarıyla alakalı hususlar, daha fazla dikkat çekmekte ve reyting unsuru olabilmektedir. Bu itibarla, bu tür özel ilişkileri takip eden ve bu doğrultuda haber yapma uğraşına girişen haberciler ile habere konu edilen kişilerin özel hayatları, çoğu kere karşı karşıya gelmekte ve bu durum çoğunlukla kişilerin "***özel hayatının gizliliği ve dokunulmazlığı***" haklarının ihlal edilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Bilindiği üzere kişilere özel, "***özel hayatın gizliliği esası***", hem Anayasamız[29] hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi ile garanti altına alınmıştır. Bununla, insanların özel hayatları, sadece kamu otoritelerinin müdahalelerine karşı değil; aynı zamanda bunların dışında çeşitli kaynaklardan gelebilecek her türlü müdahaleye karşı da koruma altına alınmıştır.[30] Burada özellikle basın yayın yoluyla ve kitle ileti-

28 Faruk Uğurlu-Şerife Öztürk, *Türkiye'de Televizyon Haberciliği*, Tablet Kitabevi, Konya 2006, s. 37-38; Saraç, age., s. 15.

29 bk.: Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf. (14/02/2013). MADDE 20 Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. (http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf).

30 Doğan, agm., s. 61.

şim araçları ile yapılan müdahalelere karşı kişilerin özel hayatlarının korunması ve dış etkenlere karşı muhafazası ayrı bir önem taşımaktadır.

Türk Ceza Kanunu'nun 134. maddesinde yer alan hükme göre, kişinin özel (mahrem) hayatına müdahale edilmesi veya başkaları tarafından görülmesi mümkün olmayan özel yaşamı ile ilgili herhangi bir unsurun saptanması ve kaydedilmesi, doğrudan ve kasten bir suç unsurudur. Aynı madde hükmünde, kişinin özel hayatlarına ait görüntü ve seslerin ifşa edilmesi de, yine ayrı bir suç unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu görüntü ve seslerin, "***basın yayın yoluyla ifşa edilmesi***" ise daha ağır bir insan onuru ihlali olarak değerlendirilmekte ve öngörülen ceza yarı oranında arttırılmaktadır.[31]

Kişinin özel hayatı, özel ve kamusal olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kişinin alış-veriş yapması, çarşıda dolaşması, bir törene iştirak etmesi, lokantada yemek yemesi, ailesi ve çocuğu ile parka gitmesi, kamuya açık alanda ve hiçbir şekilde gizleme gereği duymadan yaşadığı özelidir. Kişinin özel alanı ise, diğer kişilerin bilmesini istemediği gizli, sırlı, özel ve esrarengiz alanıdır. Eskilerin deyişiyle mahremiyet olarak da ifade edilen bu alan özel, gizli, herkese söylenmeyen ve herkesçe paylaşılması mümkün olmayan alandır. Örneğin eşler arası ilişkiler, özel dostluklar, ikili ilişkiler, duygusal ve cinsel yaşantı, kişinin anı ve hatıraları bu meyandadır. Dolayısıyla kişiler kendileri istemedikleri sürece, onlara ait özel hayatlarının asla haber konusu yapılmaması gerekir.[32]

Kişilerin kamuya açık alanlardaki yaşantıları ise, sınırlı olarak haber konusu yapılabilir. Ancak, kişinin kamuya açık alanlarda sürekli olarak takip edilmesi, görüntülerinin alınması, özel hayatının çok açık bir ihlalidir. Bu sınır, özellikle ünlü kişiler söz konusu olduğunda günümüz medyasında çok sık görülür biçimde aşılmakta ve canlı yayınlara taşınmaktadır. Çünkü kişilere ait özel hayatın sınırlarını koruma konusunda tartışma yaratan en önemli husus, bazı insanların popüler ve medyatik nitelikte olmalarıdır. Görsel medyadaki bakış açısıyla meşhur ve popüler kişilerin, haber değerini artıracağı düşüncesinden hareket edilerek, bu kişilerle ilgili olarak her şeyin haber konusu yapılabileceği anlayışı, insan onuru ve hakları bakımından sıkıntılı durumlar oluşturabilmektedir. Ünlü veya kamuya mal olmuş kişiler söz konusu olduğunda medyanın haber verme özgürlüğünü, kamuoyunu bilgilendirme amacının ötesine geçerek bu kişilerin

---

31 bk.: Türk Ceza Kanunu: http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html. (17/03/2013). MADDE 134. (**1**) Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlal eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır. Gizliliğin görüntü veya seslerin kayda alınması suretiyle ihlal edilmesi hâlinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz. (**2)** Kişilerin özel hayatına ilişkin görüntü veya sesleri ifşa eden kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Fiilin basın ve yayın yoluyla işlenmesi halinde, ceza yarı oranında artırılır. (http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html).

32 Saraç, age., s. 81-82.

meşhur ve popülerliğini kötüye kullandığına veya reyting uğruna sömürmeye çalıştığına tanıklık etmek mümkündür. Bu nedenle, özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine azami saygılı olunmalı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında kişilerin özel hayatı ile özel belge ve görüntüleri asla yayın konusu yapılmamalıdır.[33] Ancak, toplumu ve kamuyu büyük oranda etkileyen yolsuzluk ve zimmet, güvenliği tehdit eden bir saik, yanlış enformasyon ve yanıltma söz konusu olduğunda, ahlaken ve vicdanen kişilerin özel durumları deşifre edilebilir ve kamuoyuyla doğrudan paylaşılabilir.

2. Kişinin İtham Edilmesi veya Saygınlığının (Masumiyet) Zedelenmesi

Medya yoluyla yapılan insan onuru ihlallerinden birisi de, savcılık soruşturması ya da mahkeme kararından önce kişinin suçlu ve kusurlu olarak ilan edilmesidir. Bilindiği üzere hem İslam hukukunda hem de modern hukukta, yargılama sürecinde ceza kesinleşinceye kadar kişinin masum olduğu esası kabul edilmiştir.[34] Masumiyet veya korunmuşluk olarak adlandırılan bu durum, adil yargılanma hakkının önemli bir unsuru, hatta demokratik toplumlarda hukukun üstünlüğü ilkesinin vazgeçilmez prensibidir. Kişi, ancak hakkında verilmiş bir yargı kararı varsa suçlu ve kusurlu ilan edilebilir; aksi halde böylesi bir toplumda hukuk kurallarının hâkim olmasından ve de hukuk devletinden söz etmek mümkün olamaz. Kamuoyunu ilgilendiren kişisel olay ve davalara medyanın ilgi göstermesi, kişilerin haber alma özgürlüğünü sağlamak bakımından son derece önemlidir. Bu durum, basın özgürlüğü veya kişilerin bilgi edinme hakkı olarak meşru gösterilmeye çalışılsa da, çeşitli insani olaylara veya yargıya intikal etmiş davalara ilişkin haberlerde, haberin veriliş biçimi objektif ve realist olmalı; sonuçlanmamış davalarda kişiler topluma doğrudan kusurlu ve suçlu olarak yansıtılmamalı, kişilerin onur ve saygınlıkları kesinlikle örselenmemelidir.

Örneğin, 23 Kasım 2011 tarih ve 764 sayılı Samsun-Kavak Cumhuriyet Başsavcılığı'nca yürütülen hazırlık sorgusunda ifade edildiğine göre, müşteki iki taraftan birisi olan F. D., karşı tarafı namaz kılmamak, oruç tutmamak ve münafıklıkla itham ederek asgari dinî kurallara ve temizliğe (gusül) riayet etmemekle suçlamıştır. Hatta karşı tarafın kendisine uyguladığı baskı ve şiddet dolayısıyla kap ve lavaboların içine idrarını yaptığını dahi söylemekten çekinmemiştir. Bunun karşısında müşteki diğer taraf ise, mezkûr iddiaların soyut, mesnetsiz ve akıl dışı olduğunu beyan ederek

33 bk.: Türk Ceza Kanunu: http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html. (17/03/2013).

34 Burhânuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekir b. Abdilcelîl el-Merğinânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidayeti'l-Mübted'i*, tah.: Talâl Yusuf, Dâru İhyâti't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1416/1995, c. II, s. 397-398; Güriz, age., s. 54.

reddetmiştir. Bunun üzerine ilgili savcılık, mezkûr iddiaların kendisine isnat edildiği taraf lehine takipsizlik kararını vermiş ve şikayet talebini reddetmiştir.[35]

Bu itibarla, kişisel itham ya da masumiyet karinesinin uygulamada geçerli olabilmesi için, soruşturma ve dava evresinin medyadan olabildiğince gizliliği olmazsa olmaz bir ilkedir. Ancak, günümüz bilimsel ve teknolojik şartlarında gizliliği korumak çok da kolay bir olgu değildir. Özellikle kamuya mal olmuş davalarla ilgili olarak verilen haberlerde, toplumun bilgi edinme hakkı çerçevesinde soruşturma evresine ilişkin pek çok bilgi ve belge, ekranlara dolayısıyla da basına taşınmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, azami nispetle habere ilişkin yorum ve değerlendirmelerden kaçınarak dikkatli bir dil ve üslup ile haberi aktarmaya çalışmaktır. Yargıya intikal etmiş olaylarla ilgili olarak hazırlık soruşturması sırasında soruşturmayı zaafa uğratıcı, sübjektif ve yönlendirici biçimde haber ve yorumdan uzak kalınması insani ve ahlaki bir erdemdir. Bu nedenle, yargılama sürecinde haberlerin her türlü ön yargıdan uzak ve kesinlikle doğruluğundan emin olunarak yapılması gerekmektedir.

Şunu eklemek gerekir ki, demokratik sistemlerde düşünce ve düşündüğünü de ifade etme özgürlüğü, temel insan hakkıdır, saygındır ve eleştireldir.[36] Medya da, bir iletişim aracı olarak bunun en yaygın aracıdır. Ancak görüşler dile getirilirken haberin veriliş biçimi ile habere konu olan hususlarda hiçbir zaman objektif sınırlar aşılmamalı; kişilere yönelik kötüleme, aşağılama, hakaret gibi haksız muamelelerden kaçınılmalı ve kişilerin onur ve saygınlıkları muhafaza edilmelidir. Nitekim Radyo ve Televizyon Yayınlarının Esas ve Usulleri Hakkındaki Yönetmeliğin 5. maddesinde, "Yayınlarda kişilerin manevi şahsiyetlerine eleştiri sınırları ötesinde saldırıda bulunulmaması; küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliği taşıyan ifadelere yer verilmemesi … Haberlerin, soruşturulmaksızın veya doğruluğundan emin olunmaksızın yayınlanmaması ve saklı kalması kaydıyla verilen bilgilerin kamu yararı ciddi bir biçimde gerektirmedikçe verilmemesi gerektiği" çok açık olarak ifade edilmektedir.[37]

Kişi, hakkında yapılan haberin gerçek olmadığını veya haberde kendisi hakkında yanlış bilgiler verildiğini ve yapılan haber ile manevi/şahsi onur ve haklarına zarar verildiğini iddia ederek, haber dolayısıyla yayıncı kuruluşa cevap ve düzeltme nedeniyle

35 Samsun-Kavak İlçesi Cumhuriyet Başsavcılığı 23/11/2011 tarih ve 764 Nolu Sorgulama/Hazırlık Evrakı Metni (Takibe, Kovuşturmaya ve İddianame Muhtevasına Yer Olmadığına Dair Karar).

36 Hüseyin Hatemi, *İnsan Hakları Öğretisi*, İşaret Yay., İstanbul 1998, s. 320; Saraç, age., s. 83.

37 Bu konuda bk. Radyo ve Televizyon Yayınlarının Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik: http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/21440.html. (17/03/2013).

başvurma hakkına sahiptir.[38] Kişi, bu hakkını yayına bağlanmak suretiyle ya da cevap ve düzeltme yazısı göndererek de kullanabilir. Burada önemli olan, yayıncı kuruluşun cevap ve düzeltme haklarına saygı göstermesi ve yayın devam ediyorsa söz konusu yayın bitmeden; etmiyorsa yayından sonra böyle bir talep gelmişse ilgili haberin yayınlandığı saat ve programda yerine getirilmelidir. Bu, en temel insan hakkıdır ve hem Anayasamızla hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile garanti altına alınmıştır.

3. DRAMATİK BAZI OLAYLARIN KASITLI BİR TONAJDA SUNUMU

Kabul edileceği üzere medyadaki doğal afetler, baskınlar, trafik ve iş kazaları, yangınlar, terör ve savaş olayları gibi dramatik ve trajik olaylar, her zaman haber değerini haiz olduklarından haber konusu olmaktadırlar. Fakat bu haberlerde şiddet, baskı, zorba ve kanlar içindeki insanların ya da cesetlerin teşhiri veya ağlayan, acı ve ızdırap çeken yüzlerin gösterilmesi bu trajedinin reyting uğruna sömürülmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, medya dabu nevi trajik ve dramatik olaylar haber yapılırken, izleyicilerde korku ve endişe yaratacak ifade ve görüntüler kullanılmamalı; baskı, şiddet, kan, gözyaşı ve acı içeren görüntülerin defalarca gösterilmesinden kaçınılmalı ve görüntüden çok olay üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Bu hassasiyet, hem toplum hem de insanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Zira bu tür haberlerde kullanılan ifadeler veya yayınlanan görüntüler endişe, korku ve infial uyandırarak toplumsal huzuru etkileyebileceği gibi, haberde yer alan kişiler en zayıf halleriyle gösterileceklerinden onur ve saygınlıkları da zarar görebilecektir. Bu nedenle haberci ya da daha genelde medya, tüm bu olumsuzlukları göz önünde bulundurarak haber konusunda oldukça hassas davranmalıdır.

Örneğin geçtiğimiz yıllarda İstanbul Güngören'de meydana gelen patlamalar ile geçen yıl Samsun'da meydana gelen sel felaketleriyle ilgili haberlerin sunuluş şekli ve olay yerinden canlı yayınlanan görüntüler, medyanın bu tür haberleri nasıl vermesi gerektiği üzerinde bir kez daha düşünmeyi icap ettirmiştir. Çünkü bir taraftan, özellikle Amerika'da 2001 yılında gerçekleştirilen saldırılarla ilişkili haberlerin olumsuz ve menfi taraflarına vurgu yapılırken, medyanın bunlara benzer haber aktarımında daha titiz ve sorumlu olması gerçeği önem kazanmıştır. Zira söz konusu haberlerle ilgili olarak medyada dakikalarca servis edilen feryat, gözyaşı, acı, ızdırap, ceset görüntüleri ve kan manzaraları ve bunların canlı yayında sunumunun, haber yapma noktasındaki amacı

38 bk.: Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf. (14/02/2013). MADDE 32 Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir. Düzeltme ve cevap yayımlanmazsa, yayımlanmasının gerekip gerekmediğine hâkim tarafından ilgilinin müracaat tarihinden itibaren en geç yedi gün içerisinde karar verilir. (http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf) .

aşarak hem tarafların ve mağdurların ailelerini hem de aynı duygu, üzüntü ve kederi paylaşan diğer aileleri inciteceği gerçeği kasıtlı olarak göz ardı edilmiştir. Haberciler açısından olay yerinden canlı yayın yapabilmek, elbette ki özel bir önem ve değer taşımaktadır. Ancak canlı yayınlarda, neyin gerçekten haber değeri taşıdığının ya da hangi görüntünün ya da içeriğin kamu yararına sahip olduğunun belirlenmesi meselesi de, en az ilki kadar önemlidir. Kanlar içinde yardım bekleyen yaralı bir kişinin görüntüsü ile ayağı ve kolu kopmuş insan bedenine ait uzuvların görüntüsünün izleyiciye servisinde kamu yararı açısından taşıdığı haber değerinin sorgulanması, öncelikle habercinin ve yayın kuruluşunun özgürlük ve sosyal sorumluluk kavramlarını ne denli özümsediği bilinci ile doğrudan ilişkilidir. Aksi bir tavrın, insanların haber alma özgürlüğü veya kamuoyunu bilgilendirme gerekçeleriyle temellendirilmeye çalışılması hiç de anlaşılır değildir.[39]

4. ADALET VE EŞİTLİK İLKESİNDEN UZAKLAŞILMASI

Ayrımcılık, en basit ifadeyle herhangi bir kamu yararı ya da mantıklı bir gerekçe olmaksızın bir kişiye, benzer durum ve koşullardaki diğer kişilerden farklı ve eşit olmayan muamelede bulunmak anlamındadır.[40] Eşit olmayan muamele yani ayrımcılık, adalet ve eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. İnsan olmaları hasebiyle her biri eşit haklara sahip olan bireylerin, haklardan yararlanmada da eşit olmaları gerekmektedir.[41] Aksi durumda, insan olarak haklara sahip olmak herhangi bir anlam ifade etmeyecektir. Haklara sahip olmadaki bu adalet ve eşitlik, haklardan yararlanma durumunda da aynen muhafaza edilmelidir.[42] Ayrımcılık ve adaletsizlik yasağının temel ölçüsü, insan onuru ve bireysel özerkliktir. Bu çerçevede ayrımcılık ve adaletsizlik, insan onuruna aykırı uygulamaların başında gelmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. maddesinde, "*...İlan olunan bütün hak ve hürriyetlerden hiçbir ayrım yapmaksızın,*

39 Saraç, age., s. 88-89.

40 Ebu Süleyman Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, Matba'atü'l-İlmiyye, Haleb, 1352/1933, c. II, s. 313.

41 Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahsa Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 92-93.

42 el-Hattâbî, age., c. II, s. 313.

herkesin yararlanacağı..." hususu ilan edilmektedir.[43] Haklardan yararlanmada kişiler arasında ayrım yapmayı yasaklayan bu uluslararası hüküm, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesinde "***Ayrımcılık yasağı***"[44] başlığı altında tekerrür etmektedir. Her iki madde de ayrımcılık sebepleri olarak ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ve diğer herhangi bir görüş, millî veya sosyal köken, servet, doğuş gösterilmekte; ancak özel olarak belirtilenleri de kapsayacak genel bir ifadeyle herhangi bir duruma dayalı olarak ayrımcılık yapılması kesinkes yasaklanmaktadır.

Toplumun bütün kesimlerini bilgilendirme potansiyeline sahip medya haberlerinde karşılaşabileceğimiz ayrımcılık ve eşitsizlik uygulamaları genelde görüntüler, sesler, kayıtlar, ifadeler veya yorumlar şeklinde gerçekleşmektedir. Aslında medya haberlerinde doğrudan ayrımcılık ve eşitsizlik yapma olanağı sınırlıdır. Ayrımcılık ve eşitsizlik bakımından asıl tehlikeli olan, medya haberlerinin toplumda var olan ayrımcılığın iyiden iyiye kök salmasına, kanıksanmasına ve en iyi ihtimalle insanların ayrımcılık ve eşitsizlik karşısındaki tepkilerinin törpülenmesine yol açarak duyarsızlaşmalarına ve ilgisizliklerine sebep olmasıdır. Medya ve daha özelinde televizyon haberleri, çoğu kere toplum hayatındaki ayrımcılık ve eşitsizlikleri ürettiği gibi, bu yeniden üretim ile, zaten var olan ayrımcılık, adaletsizlik ve eşitsizliği iyiden iyiye pekiştirmektedir.[45]

Medya haberlerinde, toplumun dezavantajlı kesimlerinin haber konusu olarak göz ardı edilmesi, dışlanması, ötelenmesi ya da bu kesimlere ilişkin haberlerde sınırlı yer ayrılması, adaletsizliğin ve eşitsizliğin en açık örneğidir. Medya haberciliğinde bazı hassasiyet ve duyarlılıkları bakımından değişik kişi, grup veya yapılanmaların ayrımcılığa ve eşitsizliğe maruz bırakılması, haberin konusu olan kişi ya da gruplar hakkında negatif bir kanaat oluşturmaktadır. Buradaki sorun, bu tür konuların haber yapılması değil, bu kişi ve grupların sadece olumsuzluklarla ön plana çıkarılması ya da habere

43 bk.:http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf. (12/03/2013). Madde 2 Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayrım gözetilmeyecektir. (http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf).

44 bk.: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-TUR.pdf. (17/03/2013). MADDE14. Ayrımcılık Yasağı: Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır. (http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-TUR.pdf).

45 Saraç, age., s. 90.

konu olmasıdır. Bu tarz bir uygulama, hukuki olmadığı gibi ahlaki de değildir. Nitekim medya dahabere konu olabilecek türden cinsel saldırı, tecavüz, hırsızlık, soygun, casusluk ya da sınavda sahtekârlık gibi olayların, nispet edildikleri ırk, cinsiyet ve dinlerle hiçbir ilgisi yoktur. Bu türden bir yaklaşım ve uygulama, beraberinde dışlama ve nefret söylemini de doğurmaktadır. Dışlama ve nefret söylemi ise, bir kişi ya da grubu ırkı, cinsiyeti, etnisitesi, dinÎ, ahlaki ve siyasi görüşleri itibarıyla değerlendirmeye tabi tutmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle de dışlama ve nefret söylemi, medya vasıtasıyla toplumda her an infiale yol açarak şiddeti teşvik edecek bir ortam yaratabilmektedir.

5. ÇOCUKLARI SUİSTİMAL ETMEK YA DA KÖTÜYE KULLANMAK

Bilindiği üzere Birleşmiş Milletler, Uluslararası İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde çocukların özel ilgi ve yardıma hakları olduğunu çok açık olarak kabul etmiş ve çocuk haklarıyla ilişkili olarak 20 Kasım 1959'da "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi"ni ilan etmiştir.[46] Bu bildirgede, çocukların yetişkinlerden farklı fiziki, fizyolojik, davranış ve psikolojik özelliklere sahip olduğu ve sürekli büyüme ve gelişme gösterdikleri göz önünde bulundurularak, toplumun geleceğini temsil etmeleri bakımından çocukları ilgilendiren her konuda bütün toplumun sorumlu davranması gerektiği ifade edilmektedir. Bildirgede ayrıca, çocukların yasa ve gerekli kurumların yardımı ile fiziki, akli, zihnî, ahlaki ve ruhi olarak sağlıklı-normal koşullar altında özgür ve onurlarının zedelenmeyecek biçimde yetişmesi için özel olarak korunmaları ve bu amaçla çıkarılacak kanunlarda onların en yüksek çıkarlarının gözetilmesi gerektiği de ifade edilmiştir.[47]

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesinde de, çocuk ve kitle iletişim araçları konusu ele alınmaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının önemi kabul edilerek, çocuğun özellikle fiziki, içtimai, ruhi ve ahlaki açıdan gelişimin önemine vurgu yapılmıştır.[48] Çocuğun gelişme hakkına hizmet etmesi yönünde devletlere sorumluluk yükleyen bu madde kapsamında, devletlerin kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik etmeleri gerekti-

46 bk.:http://www.cocukhaklari.gov.tr/tr.content/show/25/birlesmis_milletler_cocuk_haklari_bildirisi.html. (17/03/2013).

47 bk.: **2. İlke :** Çocuklar özel olarak korunmalı, yasa ve gerekli kurumların yardımı ile fiziksel, zihinsel, ahlaki, ruhsal ve toplumsal olarak sağlıklı normal koşullar altında özgür ve onurunun zedelenmeyecek şekilde yetişmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda çocuğun en yüksek çıkarları gözetilmelidir. (http://www.cocukhaklari.gov.tr/tr/content/show/25/birlesmis_milletler_cocuk_haklari_bildirisi).(22/02/2013).

48 bk.: http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php. (16/03/2013). Taraf Devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlaki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php.

ğinin altı çizilmiştir. Böylece, çocuğun gelişim ve esenliğine zarar verebilecek bilgi ve belgelere karşı korunması için uygun, yönlendirici ve geliştirici ilkeler geliştirilmesini teşvik etmeleri sağlanmış olunacaktır.

Yetişkinlerden farklı olarak çocukların düşünce ve ifade özgürlüğünü gerçekleştirebilmeleri, ancak yetişkinlerin çocuk-merkezli bir tutum benimsemesi, çocukları dinlemeleri ve onların onur ve bireysel özerkliklerine saygı göstermeleriyle mümkün olabilecektir.[49] Çocuklarla ilgili her türlü faaliyette olduğu gibi burada da gözden kaçırılmaması gereken nokta, çocuğun yüksek çıkar ve menfaatinin gözetilmesidir.[50] Ancak medya-çocuk ilişkisinde, çocuklar genellikle izleyici konumunda düşünülmekte ve fiziksel, ruhsal, düşünsel ve fikirsel mekanizmalarının gelişimi noktasında kendilerine imkân ve fırsat tanınmamaktadır.[51] Dolayısıyla haberin öznesi olarak çocuk dikkate alınmamakta, haberler yetişkinlere yönelik olarak hazırlanmaktadır. Medya açısından hedef kitlesi yetişkinler olan haberlerde, çocuklar ya yok sayılmakta ya da çoğunlukla mağdur bırakılmaktadır.[52] Bu çerçevede çocukların medyada temsil edilmemeleri kadar, olumlu haberlerin konusu olamamalarını da çocuklar açısından bir onur ve hak ihlali olarak değerlendirmek mümkündür.

Görsel medyada gösterime sunulan "***Kalp Gözü***", "***Beşinci Boyut***", "***Altıncı His***", "***İki Dünya Arasında***", "***Huzur Kapısı***", "***Beklenmeyen Misafir***" veya "***Sonsuzluğa Yolculuk***" gibi temel dayanak ve formatlarını daha çok din ve kutsaldan alan program ve filmlerde rol alan ulvî ve yüce şahsiyetlerin, çocukların düşünsel, fikirsel ve ruhsal dünyalarını kimi zaman olumsuz istikamette etkilemiş olduğu bir gerçektir. Çünkü bu türden program ve filmleri izleyen 3-7 yaş aralığındaki küçük çocukların, büyük bir korku ve endişe hissettikleri, fiziksel ve karakter olarak etkilendikleri, uykularının esrarengiz rüyalarla bölündüğü ve kendilerini daima dışarıdan izleniyormuş psikolojisine adapte ederek ona göre bir tutum ve davranış sergilemiş oldukları, sonradan kendi aileleri ve ebeveynleri tarafından tarafımıza ifade edilmiştir. Bu türden format ve içeriğe sahip programların bireyler söz konusu olduğunda olumlu, yönlendirici ve katkı sağlayıcı taraflarından söz etmek mümkün ise de, bunlar, özellikle küçük yaş kuşağını oluşturan izleyici çocuklar için ürkütücü ve korkutucu olabilmektedir. Dolayısıyla medya, bu ve benzeri film ve programların ekranlara servisinde izleyici kesimin her iki tarafını dikkate almalı ve oluşacak muhtemel tepkileri de önceden kestirebilmelidir.

---

49 Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi,* Nobel Yay., Ankara 2008, s. 140-151; Kurtman Ersanlı, *Davranışlarımız -Gelişim ve Öğrenme-,* Eser Ofset-Matbaacılık, Samsun 2005, s. 173-180.

50 Ersanlı, *Davranışlarımız -Gelişim ve Öğrenme-,* s. 181.

51 Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi,* s. 170-181.

52 Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi,* Dem Yay., İstanbul 2004, s. 206-210, 243.

Bu nedenle, çocuklarla ilgili program veya haber yapılırken doğruluk ve hassasiyet açısından mükemmellik hedeflenmelidir. Program ve yayınlarda zararlı ve olumsuz görüntülerin, çocukların görüş ve duyuş alanlarına girmesi engellenmelidir. Medyada, bariz bir şekilde kamu yararı veya toplumsal bir çıkar temin edilmediği müddetçe, çocukların görsel olarak ya da başka bir şekilde kimliklerinin ortaya çıkması yasaklanmalıdır. Tıpkı yetişkinlerde olduğu gibi çocuklara da mümkün olduğu alanlarda baskı ve yönlendirme olmaksızın kendi görüş ve düşüncelerini ifade edebilmeleri için medya erişim hakkı tanınmalıdır.[53] Çocukların küçükken maruz kalabilecekleri cinsel istismar ve fiziksel saldırı gibi olaylar, mümkün mertebe medyada gösterimden kaldırılmalıdır. Medyada bu denli olaylara maruz kalan çocuklar ile onların faillerinin görüntüleri, iyi bir denetim ve organizasyon sonucunda basına ve televizyona aktarılmalı, hatta mümkün olabiliyorsa basın açısından değişik isim ve kodlamalarla; televizyon nokta-i nazarından da örtülü biçimde veya flulaştırılarak verilmelidir. Bu tür bir girişim, çocuğun şahsiyet ve kişiliğinin zedelenmemesi açısından olduğu kadar, toplumda olumsuz ve çirkin davranışların önüne geçilmesi bakımından da son derece yararlı olacaktır. Çünkü çocukların gelişimlerine zarar verecek yayınların engellenmesi kadar, çocukların gelişmelerine olumlu katkıda bulunacak yayınların desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. Medya, çocuklarla ilgili konuları sadece birer "***olay***" ya da "***haber***" olarak görüp basına ve ekranlara taşımamalı, bu olayların meydana gelmesine yol açan veya yol açma olasılığı olan süreçleri de doğrudan ve çarpıtmadan (sansürsüz) aktarmalıdır.

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsan, psiko-sosyal bir varlıktır. Onun sosyal bir varlık oluşu, çoğunlukla gündem ve haber konusu yapılmasına neden olmaktadır. Bu itibarla, medya haberlerinde doğrudan olaya ve habere konu olan kişilerin haklarının korunması kadar, bir bütün olarak insanlık onurunun korunması da büyük bir önem arz etmektedir. Bu husus, özellikle aile içi mahremiyet ya da özel hayat, ayrımcılık ve adaletsizlik, kişinin saygınlığının çiğnenmesi gibi bireysel olaylara ya da doğal afet, baskı, şiddet, kaza, terör ve savaş olayları gibi toplumsal olaylara ilişkin konularda doğrudan karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, insan haklarının temel hareket noktası olan insan onurunun muhafaza edilmesi anlayışı, yayıncılık hizmetlerinin tümünde olduğu gibi özellikle medyadaki haberlerde gözetilmesi gereken ahlaki ve hukuki bir ilke olmalıdır.

İnsan onuru veya daha genelde insan haklarının, hem ahlaki hem de hukuki niteliğe sahip olması nedeniyle medyadaki haberlerde korunması, insan şahsiyetinin ve karakterinin zedelenmemesi noktasında fren görevi yapmaktadır. Özellikle de günümüz medyasında, yasal ve hukuki düzenlemelerin yetersiz kaldığı bir gerçektir. Bu

53 Saraç, age., s. 102-103.

açıdan ahlak kurallarının yaptırıma bağlanmış şekli olan hukuki düzenlemeler kadar, habercilikle ilgili bazı ahlaki ilkeler, medya haberciliğinde büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü ahlaki ilkeler, hukuki düzenleme ve yaptırımların bir tür mütemmimidir. Bu itibarla, medya söz konusu olduğunda habercilerin, haberin önem, değer ve geçerliliği ne olursa olsun habere konu olan kişi ve insanların bireysel onur ve haklarına azami derecede hassasiyet göstermeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda medyadaki haberlerde insan onuru ve temel insan haklarına saygı konusunda habercilerin yanı sıra, ilgili yayın kuruluşlarına ve meslek örgütlerine de büyük görevler düşmektedir. Hiç kuşkusuz haberi hazırlayan haberciler kadar, yayın kuruluşlarının da bu konuda hassasiyet göstermesi olmazsa olmazdır. Yazılı ve görsel medyadaki haberciliğin saygınlığı açısından meslek örgütlerinin habercileri, insan onur ve hakları konusunda duyarlı davranmaya teşvik etmeleri ve bu doğrultuda çalışmalar yapmaları kaçınılmazdır.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum, selamlarımla...

BİBLİYOGRAFYA

'Abdülcebbâr (1958), Ebu'l-Hasan el-Kâdî, ***Kitâbu'l-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl***, tah. Mahmud Muhammed el-Hudayrî, el-Müessesetü'l-Mısrıyyetü'l-'Amme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, nşr. İbrâhîm Madkûr-Tâhâ Hüseyin, c. V, Kahire.

---------- (1971), ***el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn***, (***Resâilü'l-'Adl ve't-Tevhîd İçinde***), nşr. Muhammed 'Ammâra, Kahire.

Aydın (2008), Mehmet Zeki, ***Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi***, Nobel Yay., Ankara.

Bulut (2008), Nihat, "***Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış***", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt XII, sayı III, Erzincan.

Dağcı (1999), Şamil, ***İslam Ceza Hukukunda Şahsa Karşı Müessir Fiiller***, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.

Davud (1996), 'Abdulbârî Muhammed, ***el-İrâde 'inde'l-Mu'tezîle***, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye.

Doğan (2005), İlyas, "***Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş***", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt XIII, sayı II, Konya.

Ersanlı (2005), Kurtman, ***Davranışlarımız -Gelişim ve Öğrenme-***, Eser Ofset-Matbaacılık, Samsun.

Güler (2011), İlhami, *'Din'e Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara.

------- (2010), *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara.

Güriz (1996), Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Hacak (2000), Hasan, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hatemi (1998), Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi*, İşaret Yay., İstanbul.

el-Hattâbî (1352/1933), Ebu Süleyman Muhammed, *Me'âlimu's-Sünen*, Matbaatü'l-'İlmiyye, c. II, Haleb.

Kahraman (1996), Fevzi, "*Habercilik ve Ajanslar*", Yeni Türkiye Dergisi, sayI XII, Ankara.

Kars (2010), Neşe, *Radyo Televizyon Haberciliği*, Derin Yayınları, İstanbul.

Kazanç (2007), Fethi Kerim, *Gazzâlî Öncesi Ehl-i Sünnet Kelamında Ahlak Düşüncesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara.

el-Kâsânî (1406/1986), 'Alâuddin Ebu Bekir b. Mes'ûd, *Bedâ'iu's-Senâ'î fî Tertîbi'ş-Şerâi'î*, Dâru Kütübi'l-'İlmiyye, et-Tab'atü's-Sâniye, c. V, Beyrut.

Köylü (2004), Mustafa, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul.

el-Mâtürîdî (1983), Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, nşr. Muhammed Müstafid er-Rahmân, Bağdad.

el-Merğinânî (1416/1995), Burhânuddin Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ebi Bekir b. 'Abdilcelîl, *el-Hidâye fî Şerhi Bidayeti'l-Mübted'î*, tah. Talâl Yusuf, Dâru İhyâti't-Turâsi'l-'Arabî, c. II, Beyrut.

en-Nesefî (2010), Ebu'l-Mu'în, *Bahru'l-Kelâm (Mâtürîdiyye Akâidi)*, trc. Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul.

Özler (1995), Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nûn Yay., İstanbul.

Saraç (2011), Yasemin, *Televizyon Haberlerinde İnsan Onuru ve Temel İnsan Haklarına Saygı*, (Uzmanlık Tezi), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara.

Sargın (2010), İzzet, "*İslam Hukuk Düşüncesi Bağlamında İnsan Hakları ve Devletin Bütünlüğü*", İnsan Hakları ve Din Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 15-17 Mayıs 2010, Çanakkale.

Turhan (1996), Kasım, ***Bir Ahlak Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri***, Maramara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul.

Uğurlu (2006), Faruk -Şerife Öztürk, ***Türkiye'de Televizyon Haberciliği***, Tablet Kitabevi, Konya.

Watt (2002), W. Montgomery, ***Dinlerde Hakikat -Sosyolojik ve Psikolojik Bir Yaklaşım-***, trc. A. Vahap Taşan-Ali Kuşat, İz Yay., İstanbul.

Yasa (2007), Metin, ***-İbn Arabî'de 'Tanrı Merkezli Bütün'ü Anlamaya Yönelik Olarak-Paradoksal Konuşmak***, Elis Yay., Ankara.

Yeprem (1984), M. Saim, ***İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî***, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., Kuşak Ofset, İstanbul

Yörük (1949), Abdulhak Kemal, ***Hukukun Umumî Prensipleri***, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

Yüksel (2009), Mehmet, "***Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar***", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara.

http://www.cocukhaklari.gov.tr/tr.content/show/25/birlesmis_milletler_cocuk_haklari_bildirisi.html. (22/002/2013).

http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-TUR.pdf. (17/03/2013).

http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/21440.html. (17/03/2013).

http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf. (12/03/2013).

http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf. (14/02/2013).

http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html. (17/03/2012).

http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php. (16/03/2013).

MÜZAKERELER

Doç. Dr. M. Fikret ERGÜNGÖR[1]

İnsan Onurunu Tehdit Eden Irkçılık Anlayışı ve Tarihsel İzdüşümü Üzerine Birtakım Mülahazaların Müzakeresi

İnsanın Yaratılış Amacı

Her türlü izafet ve nispetten mücerred, kadim ve ezeli olan Hakk Teâlâ bilinmeyen ve bilinmeyecek olandır. O Gayb-ı Mutlaktir. "Enkerü'n-nekirat"tır. Belirlenmemişlerin en belirlenmemişi, bilinmeyenlerin en bilinmeyenidir. İslami-Tasavvufi kanaate göre hiçbir şey yaratılmadan önce sadece Ahad olan Zat-i İlahî vardı.[2] Esma mertebesi tecelli etmediğinden zaman ve mekânda yaratılmamıştı. Kenz-i mahfi düşüncesine göre Ahadiyet Makamındaki Zat-i İlahî gizli bir hazine iken bilinmeyi dilemiş ve bilinmek için mahlukatı yaratmıştır.[3] Bu, sufilerin varoluşu anlamlandırmada sıkça başvurdukları temel açılımlardan birisidir.

Allah (c. c.) "Şerefli kıldık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."[4] dediği insanoğlu tarafından bilinmek istemiştir. İnsanı, bihakkın "kulluk etmesi"[5] ve

1 Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Beyin ve Sinir Cerrahisi Uzmanı.

2 İzutsu Toshihiko, ***Dipsiz Karanlık, İbn Arabî'nin Fusûs'daki Anahtar Kavramlar***, çev. Özemre AY. Üçüncü baskı, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001, 43-62.

3 "Küntükenzenmahfiyyen fe-ahbebtu en u'rafe fe-hâlâktü'l halka li-u'arafe", "gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlukatı yarattım". Ahmet Ögke, "Tasavvufta 'Kenz-i Mahfi Düşüncesi' ve Sofyalı Bali Efendi'nin (960-1553) 'Küntü Kenzen Mahfiyyen' Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı", ***Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi***, Yıl 5, Sayı 12, Ankara 2004, s. 9-42.

4 İsrâ, 17/ 70.

5 Zariyat, 51/56.

bunun sonucunda kazandığı nihai liyakatla da yeryüzünde O'nun adına "halife"[6] olabilmesine olanak sağlayacak şekilde ahsen-i takvîm[7] üzere yaratmıştır.

Nitekim İbn Arabî de Hakk'ın âlemdeki tecellisiyle insanın Allah'ı gösteren en kapsamlı ayna olması arasında bir irtibat kurar. İnsan-ı kebir olan âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelligahı olduğu gibi insan da Allah'ın isim ve sıfatlarını cem edebilme özelliği nedeniyle kâinatın küçük bir örneğidir (âlem-i sağir). Gerek âlem ve gerekse insan, bir bütün olarak O'nun isim ve sıfatlarını yansıtmaktadır. Her ikisinin de varlığının nedeni Allah (c.c.)'ın bilinmesidir.

O halde tüm âlem ve âlem içinde de başta insan olmak üzere yaratılan tüm mevcudatın ortak özellikleri Yaradan'ına ayna olması ve O'nu hamd ile tespih etmesidir.[8] Diğer taraftan ise insanı mâsîvanın diğer unsurlarından farklı kılan "ahsen-i takvim" üzere yaratılmış olmasıdır. Aslında varlıklar aleminde canlı cansız her şey tefekkür eden, akıl yürüten her insan için "metafizik" hayret uyandırır. Biyolojik sistematikte, hiyerarşik olarak benzer bireyler türü, benzer türler cinsi, benzer cinsler familyayı, benzer familyalar takımı, benzer takımlar sınıfı, benzer sınıflar şube/bölümleri meydana getirir. Hiçbir şey yoktur ki türünün, cinsinin, familyasının, takımının, sınıfının, şubesinin mükemmeli olmasın. Çünkü O'nun yarattığı her şey mükemmeldir. O halde insanı farklı kılan, Hakk Teâlâ'nın yeryüzündeki halifeliğini üstlenebilecek potansiyeli oluşturan nedir?

AHSEN-İ TAKVİM VE HALİFELİK

Özellikle, fiziksel yapı ve davranış biçimi açısından benzerlik gösteren bazı türleri de dikkate almak kaydıyla, hayvanatın insan ile karşılaştırılmasında, çok sayıda farklılığı bir anda sıralamak mümkündür. Ancak öyle temel iki fark vardır ki bunlar bu ayırımın çok keskin tarzda yapılmasını sağlamakta ve Allah (c.c.)'ın insanı niçin halifelik makamına potansiyel aday gösterdiğini açıklamaktadır. Bunlardan ilki "zekâ, akıl, mantık" fonksiyonlarını oluşturan beyin ile beyinsel fonksiyonlara bağlı olarak

6 Bakara, 2/30.

7 Tîn, 95/4.

8 İsrâ, 17/44.

varlığını sürdüren "vicdan" dır. Diğeri ise tahayyül (hayal kurma)[9] yeteneği olup bu da yine beyinsel fonksiyonlara bağlı bir mekanizmadır.

Ortalama bir insan beyni "ikilik sayı sistemi" işlemlerini, saniyede 1012 (10 trilyon), işleyebilecek kapasiteyle yapabilme olanağına sahiptir. (Örneğin, vasat bir beyin, saniyede 1GB (giga bit)' lik bir bilgi değiş tokuşunu-takasını yapabilmektedir.) Bunun ne anlama geldiğini görebilmek için yaklaşık 200 sayfalık bir kitaba, bilgisayarcı gözlüğüyle bakılacak olursa, bu kitabın 300 kb (kilobit) ettiği görülür. 1GB ise 66,666, 666 sayfa eder. Yine 200 sayfalık ciltsiz bir kitabı 1.1cm kalınlığında olduğu varsayılırsa 66, 666,666 sayfa yan yana dizildiğinde yaklaşık 3333 metre (3 kilometre 333 metre) eder. Ortalama bir insan, yan yana dizildiğinde, uzunluğu yaklaşık 3333 metreyi bulan bir kitap silsilesi içindeki bilginin değişimini, takasını 1 saniyede yapabilecek, işleyebilecek bir beyne sahiptir.[10]

İşte insanı bu noktada diğer varlıklardan ayıran farkı fark etme bilinci (zekâ)[11] ile zekânın enstrümanı olan (idrak etme) ve elde ettiği-ortaya koyduğu bilgiyi alma, işleme, bunun sonucunda da kavrayıp anlama, daha sonra da kullanmak üzere saklamak amacıyla hafızaya gönderen akıldır. Akıl, kıyas bilgisi oluşturmak için iki referansa

9 Tasavvur ve tahayyül (ideation-imagination) yeteneği 4 ana gurupta toplanabilir: Tasavvur, muhayyile, hayal, tahayyül. Tasavvur: Dıştan gelen tesirlerin, insan şuurunda, idraki meydana getirmektedir. Duyularımız ışık, ses, dokunma, koku, tat, gibi tesirler aldığında, bizde o cisim veya olay hakkında bir idrak oluşur. Fakat bu idrak, ayna önündeki cismin kaldırılması ile aynadaki görüntünün yok olması gibi olmaz. İdraki meydana getiren sebep ortadan kalktıktan sonra idrak etme eylemi sona ererse de hafızada bir " iz" bırakır. Bu "iz" sayesindedir ki evvelce idrak edilmiş bir şey sonradan ve dışarıdan bir tesir olmaksızın yeniden hatırlanabilir ve tekrar fikren-düşünce olarak canlandırılabilir. İşte evvelce idrak edilmiş olan şeyleri dışarıdan gelen bir tesir olmaksızın yeniden hatırlayıp düşünce olarak şekillendirip biçimlendirmeye, zihinde canlandırmaya tasavvur denir. Mesela "bir elmanın tasavvur edilmesi", evvelce obje olarak tanınan elmayı rengiyle, şekliyle, kokusu, tadı ve hatta kıvamıyla (sert, yumuşak, sulu vb.) hatırlanıp zihinde yeniden canlandırılmasıdır. Bu tasavvurlar somut objeler, mekan, olay veya benzeri şeyler olabileceği gibi soyut kavramlar (ahlak, hürriyet, adalet, mutluluk, inanç) gibi kavramlar da olabilir. Muhayyile: Hafızamızda mevcut bulunan tasavvurlarımızın özelliklerini, diziliş sırasını değiştirmek suretiyle yeni tasavvurlar, yeni tasavvur silsileleri meydana getirme kudret ve kaabiliyetine ise muhayyile (imagination) denir. Hayal: Muhayyile sayesinde meydana gelen tasavvurlardır. Tahayyül ise hayaller yapmak (hayal kurmak) işidir.

10 Gjedde A, Magistretti P:Cellular Mechanisms of Brain Energy Metabolism. Winn HR (ed), Youman's Neurological Surgery, cilt 1, bölüm 7, altıncı baskı, Philadelphia, WB Saunders, 2011, 123-146.

11 Zekâ-farkındalık kapasitesi olup idrak ve anlamayı kapsar. Zekâ kısaca daha önce bilinmeyenin, ortam oluştuğunda fark edilip kavranılması, idrak edilip anlaşılmasıdır.

(mantık)[12] ile diğeri de doğru ve yanlış konusunda uyaran "ilahî ikaz alanı-sezgi bölgesi" olan (vicdan)'a[13] başvurur. Mantıksal işlemlerin yapıldığı alan, bilgiyi alıp işleyen aklın, yeni bilgiler elde ettikçe, kıyaslamada kullanmak üzere depoladığı hafızada bulunur. Gelişmeye açık bir yapıda olan insan, sonuçta vereceği kararlarda etkili olan akıl-mantık-gönül üçgenini kullanır. Bu trinitenin mevcudiyeti ise karar vermede insanda hem fizik ve hem de manevi unsurların etkili olduğunu gösterir. Kur'an-ı Kerim akıl konusunu çok sık işler, toplam 28 surenin 51 ayeti[14] insanı "aklını kullanmaya" davet eder.

Akıl-mantık fizik bedene ait ölçüler iken vicdan bir ilahî ölçüdür. Vicdan, makul vicdan (görev bilincinin daha ağır bastığı vicdan) ve sezgiler, kararlarda aklın ve mantığın yeterli olamadığında insana yardım eden bir ilahî lütuf, bir rahmettir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah (c. c.) üç ayet-i kerimede[15] insana ruhundan üflediğini ifade ediyor. Burada üflenen, insanlık kademesindeki varlığa, akli melekelerini daha iyi kullanmaya yönelik ve onların yetersiz kaldığı durumlarda, kararlarda, doğru yolu göstermek üzere yerleştirilmiş, şaşmaz bir ilahî ölçü olan vicdandır.

Bu donanımlarla insan hür iradesine[16] emanet edilmiş ve başta insan olmak üzere yaratılmış olan her bir şeyle olan münasebetleriyle sınanmak istenmiştir. Buna fizik ve manevi yapısıyla bir "bütün" olan insanın, kendi fizik ve manevi yapısına olan davranış ve tavırları da dahildir. Bu sınavın sonunda ise insan cehdiyle, "halifelik" makamına yükselebilecektir.

KUR'AN-I KERİM VE İNSANLIK ONURU

Yüce Allah ahenk kanunuyla yarattığı her bir şeyin, yarattığı düzende, varlığını sürdürmesini istemiştir. Kanunun merkezine ise sırâtu'l-mustakîmi koymuştur. Bu takip edilecek yegane doğru ve aynı zamanda en kestirme yoldur. Kendisine edilen

12 Mantık daha önce kişinin bizzat kendisi ya da anonim tarafından deneyimlenmiş ve hep aynı sonuçları veren olayların kişinin bilinç alanında tasnif edildiği alandır.

13 Burası kalp (gönül) olup vicdan ve makul vicdan mekanizmalarının bulunduğu doğru ve yanlış konusunda insanı uyaran "İlahî ikaz ve aynı zamanda sezgi alanıdır.

14 Bakara, 2/44, 73, 76, 164, 170-171, 241-242; Âl-i İmran, 3/65, 118; Maide, 5/103; Enam, 6/32, 151; Araf, 7/169; Yunus, 10/16; Hud, 11/51; Yusuf, 12/1-2, 109; Rad,13/4; Nahl, 16/12, 67; Enbiya, 21/10, 66-67; Hacc, 22/46; Müminun, 23/80; Nur, 24/61; Furkan, 25/44; Şuara, 26/28; Kasas, 28/60; Ankebut, 29/35, 43; Rum, 30/24, 28; Yasin, 36/62, 68; Saffat, 37/137-138; Zümer, 39/43; Mümin, 40/67; Zuhruf, 43/ 1-3; Hucurat, 49/4; Hadid, 57/17; Haşr, 59/14, Mülk, 67/10.

15 Hicr,15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.

16 Akli melekelerin bir işi sonuçlandırmadaki konsantrasyonu.

teklif apaçık ortada iken ve ona nasıl ulaşabileceği defaatla bildirilmişken insan çok zalim, çok cahildir.[17]

Hem kendisi ve diğer insanlar hem de diğer canlı-cansız tüm yaratılanlara karşı "tahripkar"dır. Tahribat İlahî Yaratılış'a karşı bir fiil olup yöneldiği en değerli unsur ise "insanlık onuru"dur. Nasıl ki insan, âlemde, yüzükte yüzüğün "fass"ı gibidir,[18] Onur da insana layık görülen halifelik makamı için olmazsa olmaz bir "fass" hükmündedir.

İnsan onurunun neyi ifade ettiği ve insan haklarıyla ilişkisi, hukuk biliminin ve felsefenin konusu olmuştur. Sözlüklerde izzet-i nefis, haysiyet, öz saygı, şeref, erdem, vakar, gurur, saygınlık, kendine saygı duyma ve başkalarını da kendine saygılı kılma olarak açıklanmaktadır. "İnsanın değeri" ile "onurunu" İoanna Kuçuradi eş anlamlı kullanmaktadır. Kuçuradi, "İnsanın değeri derken bundan insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini anlıyorum. İnsana bu özel yeri sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür, onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır. Bu olanaklar, insana özgü etkinlikler ve ürünler olarak görünür. Bunlar ise, insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir. İşte bu özellikler ya da olanaklar "insanın değerini" ya da "onurunu" oluşturur." demektedir.[19] İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin resmi çevirisinde, 1. maddede şöyle yazılıdır: "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler."

İnsan onurunun zedelenmesi, onu diğer yaratılanlardan farklı kılan, yukarıda söz edilen mekanizmaların işleyişine direkt olarak etki eder ve bu donanımları bozar. İslam dini, inananların kardeş olduğunu beyan eder[20] ve insan şahsiyetinin, onurunun korunmasına son derece önem verir. Kur'an bu tür (kötü) davranışları kınar. Böyle davrananları ahirette ateşle cezalandıracağını haber verir.[21] Yine "Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi

17 Ahzâb, 33/72.

18 Ebu'l-Ala Alifi. ***Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar***, Birinci Fas, Âdemi Kelime'deki "İlahîyye"Hikmetinin Açıklanması, 6-Böylece insan, ezeli hadis insandır. Ebedi olan neş'e-i daimdir. Cami' olan fasıl kelimedir. Binaenaleyh âlem onun varlığıyla tamamlanmıştır. Böyle olunca insan, âlemde yüzükte yüzüğün "fass"ı gibidir. Fas, padişahın hazinelerini mühürlediği mühür ve alamettir" Sayfa 81, İz Yayıncılık, 303, İnceleme-araştırma dizisi, 66, İstanbul 2000, ISBN 975-355-419-2.

19 İoanna Kuçuradi, ***İnsan Haklarının Felsefi Temelleri***, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara 1982, (Felsefe ve İnsan Hakları, s.49.)

20 Hucurat, 49/10.

21 H. Karaman, M. Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, S. Gümüş, ***Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri***, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 686.

karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."[22] Kur'an-ı Kerim'de inançla,[23] Kur'an ayetleriyle,[24] peygamberlerle[25] ve müminlerle[26] alay edenlerden bahsedilir. Bu kişiler kafirleri dost edinenlerdir.[27] Bunlar bu hareketleriyle Allah'ı ve müminleri aldattıklarını zannederler.[28]

İNSANA YÖNELİK İLAHÎ BEKLENTİ VE KULLUK SAMİMİYETİ

Nihai beklenti insanın önerilen makamı elde edebilmesidir. Yüce Allah bu yolculukta insanın sırtına kaldıramıyacağı, taşıyamıyacağı yükün asla yüklenmeyeceğini söyler.[29] İnsan vazife ve sorumluluklarını O emrettiği için yerine getirmeli, yerine getirirken de O'nun hoşnutluluğunu hedeflemeli, O'nun teveccühlerine yönelmeli ve takva üzere yaşayan mümin olabilmelidir. Tüm bunlar samimiyetle mümkündür.

Samimiyetin de iki yönü vardır: Bunlardan ilki insanın nefsaniyeti karşısında aldığı tavır ve diğeri de yeryüzüne doğarken ifa etmek üzere üstlendiği görevin beşer hüviyeti içerisindeki tatbik tarzıdır. Her ikisinde de vicdan ve hatta daha matlup olanı makul vicdan ile hatt-ı hareketini belirleyebilmesidir. Bu esnada ortaya çıkan her türlü zorluğu nazar-ı itibara almaksızın tatbikatta bulunması ise samimiyetini ifade eder. Samimiyet, vicdan ve bilgi karşısında insanın durumudur. Samimiyet nefsin tevilsiz olarak ortaya konulması, varlığın Yüce Allah karşısındaki liyakatını belirleyebilmesi, sınırlarını çizebilmesi ve eksikliklerini bilmesi ve bu eksiklerinin hakiki ihtiyaçları olduğunu kavraması ve nihayet bu idrak içerisinde yüklendiği vazifeleri yerine getirebilmesidir. Bu hususta Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insanın en azından nasıl olması gerektiğini "Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir." diye tanımlamıştır.[30] Ancak insan İlahî bir baskı altında da değildir. Aslında Kur'an'a baktığımızda Allah (c.c.)'ın iman edip etmeme konusunda insanları serbest bıraktığı görülmektedir.[31] Aksine büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak durduğu sürece

22 Hucurat, 49/11.
23 Bakara, 2/206; Münafikûn, 63/5-6.
24 Tevbe, 9/124-125, 127.
25 Muhammed, 47/16.
26 Tevbe, 9/79.
27 Mücâdele, 58/14; Nisâ, 4/139; Mâide, 5/52.
28 Bakara, 2/9; Hûd, 11/5; Nisâ, 4/143.
29 Bakara, 2/286.
30 Necm, 53/32.
31 Kehf, 18/29. De ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."

rahmet, merhamet ve şefkate muhatap olmaktadır. Büyük günahlardan biri de insan onurunu tehdit eden ırkçılık anlayışıdır.

KUR'AN-I KERİM'DE IRKLARIN OLUŞUMU

Yüce Allah yaratılışın başlangıcında insanların "tek bir ümmet"[32] (ümmet-i vâhide) olduğunu bildirir. Bu ayetler geniş zaman kipinde okunduğunda "Hâlâ da öyle …" manası çıkar. Nitekim "Şüphesiz bu (insanlar) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının" ifadesi tüm zamanları kapsıyor.[33] "Ne var ki insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her gurup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile sevinip böbürlenmektedir."[34] "Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler."[35] Bu ayet-i kerimeler ile farklılaşmanın temel nedenine işaret ediliyor.

Böylelikle tek bir ümmet olarak başlayan insanlık serüveni, insanların "İlahî Emirleri" dinlememesi nedeniyle bugün değişik soy, sop, dil, din, mezhep, ırk, etnik guruplar, kavmiyet, milliyet ve hatta renk gibi varyasyonlarla bölünüp farklılaştırıldı. Ancak bunun da bir hikmeti olduğu belirtildi.[36] Bu noktada İlahî İrade, tek bir ümmet-yoğun kardeşlik bağı içeren başlangıç noktasına, ümmet-i vâhide'ye, tasaddi ve empozisyonlarla dönülmesini istemedi. Herkesin evvel emirde kardeş olduğunu tekrar anlamaları için Yüce Allah insanlara belli bir süre tanıdı. Nitekim "Ey Muhammed! Sen onları bir zamana kadar, gaflet ve şaşkınlıklarıyla baş başa bırak!" diyerek Rahmet Peygamberi'ne bu konuda müdahil olmamasını belirtti.[37] Bunun gerekçesini de Allah (c. c.) "Allah dileseydi onları bir tek millet yapardı."[38] ve "Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın." diyerek açıkladı. Böyle yapıldığında ise "O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyler size bildirecektir" ifadesiyle ayrılığa neden olan konuların bildirileceğini belirtti.[39] Bu ayet-i kerime ile farklılaşarak bir arada yaşamanın bir imtihan olduğu apaçık ortaya konmaktadır.

---

32 Bakara, 2/213; Yunus, 10/19.

33 Mu'minûn, 23/52.

34 Mu'minûn, 23/53.

35 Âl-i İmrân, 3/19.

36 Rûm Suresi, 30/22. Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.

37 Mu'minûn, 23/54.

38 Şûrâ, 42/8.

39 Maide, 5/48.

Yine Hud suresinde bu konuya bir kez daha "Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler." diyerek vurgu yapılıyor.[40] Bu farklılaşma içerisinde ise "kardeşlik bilinci"nin yeniden teessüsü istenmektedir. Buna örnek olarak "kin tutulsa da adil davranmaya" davet ediliyor. İnsanda asla istenmeyen en olumsuz huy ve davranış olan kindarlıkta bile kardeşlik tohumlarını yaşatmaya ve yeniden yeşertmeye vesile olacak olan "adaletle hüküm verilmesi" isteniyor. "Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun." diyerek insan uyarılıyor.[41] Allah (c. c.) böyle davranmayanlara da "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?" diyerek bunu yapmaya hakları olmadığını bildiriyor ve; ayetin geri kalan kısmında "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." diyerek tamamlıyor.[42]

IRKÇI ANLAYIŞIN TARİHSEL İZDÜŞÜMLERİ

İnsanlık tarihinde ilk kardeş kavgası Kur'an-ı Kerim'de Maide suresinde anlatılan Hz. Âdem (a.s.)'in iki oğlu Habil-Kabil kıssasıdır. "Kurbanı kabul edilmeyen, andolsun seni mutlaka öldüreceğim " demişti.[43] Bu iradi bir karardır. Henüz tek ümmetin fertleri iken, yoğun kardeşlik bağlarının varsayıldığı bir zamanda başlayan bir farklılaşmadır. Bu farklılaşma ırksal değil iman-küfür zemininde bir farklılaşmadır. Nitekim cinayet işlemeye ant içen kardeşine karşı diğerinin verdiği yanıt ise imanîdir. "Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."[44]

Görülüyor ki insanın insana olan husumeti tek ümmetten yaratılan ve zaman içerisinde soy, sop, dil, din, mezhep, ırk, etnik guruplar, kavmiyet, milliyet ve renk gibi değişik unsurlarla İlahî İrade tarafından birbirlerini kolayca tanımak amacıyla farklılaştırılan[45] insanlık âlemindeki bu çeşitlilikten kaynaklanmamaktadır. Bu husumet insanın "hür" iradesini za'fiyyeti doğrultusunda kullanmaktan kaynaklanmaktadır. Bu düpedüz küfür-iman zeminine dayanan bir ayrılıktır.

Nitekim Kur'an-ı Kerim buna da dikkat çekiyor: "Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır."[46] diyerek

40 Hud, 11/118-119.
41 Maide, 5/8.
42 Zuhrûf, 43/32.
43 Maide, 5/27.
44 Maide, 5/28.
45 Hucurât, 49/13.
46 A'râf, 7/181.

imana uygun davranan topluluktan bahsederken diğer yanda "küfürde" tek bir ümmet olma riskine değiniyor. "Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık." ayet-i kerimesi ile buna vurgu yapılıyor."[47] İnsanın yeryüzünde ilk görülmeye başladığı zamana kadar uzanan bu farklılaşma, maalesef, halen süregelmektedir ve kıyamete kadar sürecektir.

IRKÇI MÜCADELELER

Hz. Peygamber'in son peygamber olarak İslam dinini tebliğ etmeye başlamasıyla birlikte kabile taassubundan kaynaklanan ve bir nevi ırkçılık sayılabilecek "Asabiyet" anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasındaki geçmişten beri süregelen Emevi- Haşimi rekabeti, İslam gerçeğine rağmen, ırkçı anlayışın ne boyutlara varabileceğini ortaya koymuştur. Nitekim Hz. Peygamber'e en fazla karşı olanlardan biri olan, onun tarafından ümmetinin firavunu olarak nitelendirilen ve hakkında Kur'an ayetleri inen[48] "Amr bin Hişâm'ın" (Ebu Cehl) temel itirazı İslam'ın "niteliği" ya da temel prensiplerine yönelik olmayıp, yeni dinin rakip kabileye sağlayacağı avantajdı. Hz. Peygamber'e hakaret eden ve Kabe'de namaz kılarken üzerine deve leşi attıran Ebu Cehil, Darünnedve'de yapılan toplantıda suikast de planlamış, ancak Hicret gecesi bu teşebbüs boşa çıkmıştı. Hicretten sonra, Mekke müşriklerinin Bedir Savaşı için yaptıkları harcama ve ihtiyaçların karşılanması için gereken maddi desteğin büyük bir kısmını karşılayan yine Ebu Cehil'di. Bu savaşta Medineli Muaz ve Muavviz kardeşler tarafından öldürüldü. Ölümüyle birlikte müşrik ordusu büyük bir bozguna uğradı. İslamiyet zaman içerisinde kabile orijinli ırkçılık anlayışına galip geldi.

Hicret ile birlikte Medine'de Müslümanları bir arada tutan uhuvvet (din kardeşliği) anlayışı olmuştu. Muhacirle Ensar arasında inanca dayanan "muâhat -kardeşlik edinme" uygulaması Muhacirlerin Medine'ye uyumunu sağlamak ve Medine halkından iki topluluk, Evs ve Hazrec arasındaki mücadeleyi durdurmaya yönelikti. Bu din kardeşliği başarılı olmuş bir uygulamadır. Ancak daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Müstalikoğulları'na karşı yapılan gazve sonrasında, rivayete göre, biri Ensar diğeri Muhacirlerden olan iki sahabe arasında bir kavga çıkmıştır. Bu kavga, Muhacir-Ensar çatışmasına dönüşmeden Hz. Peygamber tarafından yatıştırıldı ise de Hazrec kabilesinden Abdullah bin Übey, Ensar'ı Muhacirlere karşı kışkırtmıştır. Bu, İslam'a ve onun ortaya koymuş olduğu değerlere doğrudan saldıramayan bir zihniyetin Medineli Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliklerini bozarak toplumsal dayanışmayı bozmaya yönelik bir çabasıdır. Yüce Allah bu nifaka Kur'an-ı Kerim'de Tevbe suresinde

47 Zuhrûf, 43/33-35.

48 Yasin, 36/8-9.

değinmiştir.[49] Abdullah bin Übey, bununla da yetinmeyip Hz. Peygamber'i yıpratmak, toplumda kargaşa ve kaos ortamı oluşturmak için Hz. Aişe hakkında bir iftira ve karalama kampanyası başlatmıştır. Evs kabilesinden Üseyd bin Hudayr'ın Abdullah bin Übey'in yanında yer alması, Hazrec kabilesinden ise Sa'd bin Ubâde'nin karşı çıkması, Hazrec ve Evs kabileleleri arasında çatışmaya neden olacakken Hz. Peygamber'in müdahalesi meseleyi kapatmıştır.

Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebu Bekir döneminin en şiddetli mücadelesi kendisini peygamber ilan eden Müseylime ve taraftarlarına karşı yapılmıştır. Bu ayaklanmanın en önemli nedeni yine kabileler arası rekabettir. Nitekim kendi kabilesinden Talha en-Nemirî isimli şahsın Müseyleme'ye söylediği "Ben senin yalancı, Muhammed'in doğru olduğuna şahitlik ederim. Ancak bizlere Rebiaoğullarından yalancı bir peygamber, Mudar kabilesinden gerçek bir peygamberden daha sevimlidir." cümlesi ırkçı bir zihniyetin hakka ve hakikate bakışını özetlemektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) sonrası yaşanan ve insan haklarını hiçe sayan, insan onur ve şerefine aykırı tutum ve eylemler özellikle Emeviler-Abbasiler döneminde yıpratıcı olmuştur. Asr-ı saadet döneminde kendine asla geçit bulamayan ırkçılık/ulusçuluk akımı, ne hazindir ki; Emeviler döneminde, tekrar gün yüzüne çıkmış; hilafet'in,[50] imamet'in[51] yerini almasıyla ve saltanatla birlikte birçok cahiliye âdet ve alışkanlıkları uygun ortamı bularak yeniden uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, Arap ırkından olmayan Müslümanlar tümden mevali[52] sayılıyordu. Hatta Kureyş kavmine mensup Araplar dışındaki diğer Araplar bile küçümseniyordu. Irkçılık nedeniyle, bütün ırk ve sınıfların kardeşliği üzerine tesis edilen İslam kardeşliği, Emeviler döneminde çok ciddi darbelerle karşı karşıya kalmıştı.[53]

Emevi hanedanının sürdürmüş olduğu bu ırkçı politika kısa bir zaman diliminde Arap olmayan Müslümanlar arasında da ırkçı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle İslam dünyasının iki büyük anâsırı olan Farslar ile Türkler arasında

---

49 Tevbe, 9/101.

50 İmam-ül Mü'minîn olan zât, şer'î hükümlerin icrasında Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) halef olduğu için hilafet vazifesini alana Halife denmiştir. Buna İmamet-i Kübra da denir. Hilafet, 1517 (Hi: 923) tarihinde Abbasilerden Osmanlılara intikal etmekle, hilafet ve saltanat birleşmiş oldu. Hilafeti Sultan Selim Han'a terkeden Mısır'da son Abbasi Halifesi El-Mütevekkil idi.

51 İmamet-i kübra: **Emir-ül Müminîn** olmak. Yani Müslümanlar arasında riyaset-i âmmeyi hâiz bulunmaktır.

52 Emeviler'in uyguladığı ve Arap olmayan Müslümanların 2. sınıf olarak kabul edildiği görüş ve politika. Sözlük anlamı efendiler, azad edilmiş köleler, azad edenler, Mevleviyyet pâyesine ulaşmış sarıklı âlimler, dost ve komşular ve yardımcılardır.

53 http://www.ozgurkudus.org/iletisim/2662-irkclkulusculuk-uezerine-2.html.

başlayan ve Mevaliye tepki olarak doğan bu eğilim giderek Şuûbiye[54] olarak anılan, ırkçı/ulusalcı hareketlere dönüştü. Böylece ortaya çıkan bu ırkçı, muhalefet hareketi, Emeviler'in devrilmesinde ve Abbasiler'in iktidara gelmesinde büyük rol oynadı. Emevi yönetiminin yıkılmasında çok önemli bir etken olan Şuûbiye hareketi, Abbasiler döneminde etkisini yitirmekle birlikte, bütünüyle yok olmayarak kültürel bir nitelik olarak varlığını devam ettirdi. Ancak Mevaliye akımına alternatif olarak ortaya çıkan ve sonradan da Arapları küçümseyen siyasi bir akım olarak kendini gösteren Şuûbiye akımı, Osmanlı devletinde kendini çok ciddi bir şekilde hissettirmiştir.

Emeviler ve Abbasiler dönemine ait iki olay durumu özetlemektedir: Muaviye bin Ebu Süfyan'ın halife olması ile başlayan Emeviler döneminde Emevi-Haşimi çekişmesi ciddi sıkıntı doğurmuştur. Özellikle Ehl-i Beyt'e yönelik şiddet ve sindirme politikası; Kerbelâ'da Hz. Hüseyin, Kûfe'de Zeyd bin Ali, Horasân'da Yahya bin Zeyd ve taraftarlarına karşı yapılan insanlık ayıbı olarak nitelendirilen muamelelerin benzerleri Emevi tarihi boyunca tekerrür etmiştir. Bu dönemde cuma günleri mescitlerde Hz. Ali ve soyuna karşı fena ifadeler kullanılmıştır. Bu gerçek tarihi rivayetlerde şöyle anlatılır: "Ümeyyeoğulları, hutbede Ali b. Ebu Talib (r.a.)'e menfi ifadeler kullanıyorlardı. Ömer b. Abdülaziz, halife olunca, bunu kaldırdı ve diğer valilere haber göndererek bundan böyle o âdeti terk etmelerini emretti. Onun yerine mescitlerde Nahl suresi 90. ayet-i kerime[55] okunmaya başlandı.

Emeviler'den sonra iktidar olan Abbasiler de bir taraftan Ehl-i Beyt'e yönelik şiddet ve sindirme politikasını uygulamış diğer taraftan da intikam duygularıyla Emevi hanedanına bağlı kimselere yönelik İslam dini ile bağdaşmayan hadiselere neden olmuşlardır.

---

54 Şuûb: Araplar, topluluk taksimini insan bedeninin yaratılışını esas alarak yapmışlardır. Şöyle ki: İnsanın kafatasını meydana getiren kemiklerden her birine kabile ve hepsine kabâil (kabilenin çoğuludur.) denir ve bu baş kemiklerinin birbirine kavuşup bitiştiği eke de şa'b (şa'bın çoğulu şuûb) denilir. Bir babanın sulbünden (zürriyet) dallanan çok bir topluluğa bundan alınmış olarak kabile denildiği gibi, çeşitli kabileleri toplayan ve hepsi bir asla mensup olan büyük cemiyete de re's veya şa'b denilir. Bu şekilde bir asla mensup olan toplumların hepsinin başı ve büyüğü olan toplum şa'b'dır ki, kabileleri içinde bulundurur. Kabile amareleri içinde bulundurur ki sadır, yani göğüs derecesindedir. Amâre batınları içinde bulundurur ki, Türkçe'de göbek deyimine benzer. Batın fahızları içine alır, fahızlar de fasileleri içine alır, toplamı altı tabaka eder. Bazıları fasileden sonra yedinci olarak aşireti saymışlardır. Mesela: Huzeyme bir şa'b, Kinâne bir kabile, Kureyş bir amâre, Arab batınlarına, şuûbun da Acem yani Arab'ın dışındaki kavim batınlarına işaret olduğunu söylemişlerdir.

55 "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."

Müslümanlar Fars topraklarını fethettikten sonra bu ülkenin halkının çoğunluğu İslam'a girdiler. Ancak içlerinden kimileri de ya eski dinlerine olan bağlılıkları yüzünden veya kılıç korkusuyla içlerinde mecusiliği, yani eski Pers dinini, gizleyerek dış görünüşleriyle Müslüman göründüler. Hatta bazıları ifrata kaçarak İslam'ın aleyhinde de çalıştılar; onun gölgesi altında onunla mücadele ettiler. Özellikle Mecusi tapınağı ateşgedelerde hizmet ederek geçinenler, buralarda çıkar sağlayanlar, İslam dini nedeniyle bu menfaatlerini kaybettiklerinden İslam'a düşman kesildiler. Mecusiliklerinde gizlice ısrar eden bir kısım azınlık, bu amaçla, milliyetçilik duygularını kullanıyorlardı. Keza, Sasani yönetimi sırasında işbaşında olanlar, Müslüman görünmeye çalışsalar ve öyle devam etseler bile İslam düşmanıydılar.[56]

Arap, Fars, Türk ve tüm Horasan halkının yardımları ile, yaklaşık 90 yıl süren Emevi hanedanı, Horasanlı Ebu Müslim'in başlattığı bir ayaklanma sonucunda yıkıldı ve yerine Abbasi hanedanı kuruldu. Ancak Arapların da ırkçılık yaptıkları biliniyor. Nitekim Abbasiler ister Fars, ister Türk ve hatta Arap olsun, kimsenin otoriteyi ellerinden kapmasını istemiyorlardı. Nitekim hem Ebu Müslim'den hem de Halife'nin amcası Haşimoğullarından Abdullah b. Ali'den kurtuldular. Abbasilerin ilk dönemlerinde cemaatler arasında cereyan eden çekişmeler, ırkçı ve milliyetçi ideolojileri ile birlikte menfaat düşüncesinden de doğuyordu.[57]

Fars topraklarını fethedip, halkının çoğunluğunun Müslüman olmasına karşın şiddetli bir Arap ırkçılığıyla tüm İranlıları suçladılar. Her türlü davranışlarının altında mutlaka İslam'a ve Araplara karşı bir düşmanlık sebebi aradılar. Bu da tabi ki karşıt görüş olarak Pers ırkçılığını davet etti. Dolayısıyla fanatik Farslar İslam'a karşı düzenlenen birçok harekâta katıldılar. Çünkü henüz Mecusi cahiliyesinin etkileri devam ediyordu. İnançlarına göre hükümdarın kutsal bir sıfatı vardı. Hükümdarlık babadan oğula geçmeliydi. Bu sebepledir ki Şiilik denen hareketi benimsediler ve Hilafet makamının Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra Hz. Ali'ye ve onun soyuna intikal etmesi gerektiğine inandılar. Belki de onlara göre Hilafetin, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynel Abidin'in soyuna mahsus kalması ideolojisi, annesi Sellafe'nin, eski İran İmparatoru Yazdegerd'in kızı olmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla Ehl-i Beyt'ten hilafet makamına oturacak olan seçkin şahsiyet aynı zamanda İran İmparatorlarının soyundan gelmiş olacaktı. Gerçekten de Şii Mezhebinin imamları olarak tescil edilen şahsiyetlerin tümü sadece Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynel Abidin'in soyundan gelenlerle sınırlandırılmıştır.

İran'ın, eski Pers İmparatorluğu'nun varisi ve devamı olduğu yolundaki ilanıyla Olcaytu Muhammed Hudabende'nin başa geçtiği Hicri 704 tarihinde ve Safeviler'in

56 http://islamtarihim.com/forum//showthread.php/abbasi-doneminde-irkcilik-hareketleri-

57 Süfyanî Emeviler sonrasında Horasan ve Maveraünnehr'de iç mücadeleler (64-85/683-704) Kurt H. dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/756/9666.pdf.

906'da başlayan iktidarları döneminde Şii Devleti'nin fiilen kurulmasın da ırkçılık faktörü de ilave edilebilir. Aynı zamanda mezhep kavgalarının büyük rolü oldu.

Tüm bu tarihî olayların ortaya koymuş olduğu gerçek; ırkçı düşünceden kaynaklanan mücadelelerin hemen hepsinin insan hak ve onurunu zedeleyen toplumsal olaylar olmuş olmasıdır.

IRKÇILIĞA KARŞI ÇÖZÜM ÖNERİLERİNDE AKIL YÜRÜTME

Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân suresinin 103. ayetinde mealen "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin." ve "Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin." buyuruyor. Yine Müslümanların kardeş oldukları, birlik ve beraberlik ruhu içinde hareket etmeleri, dayanışma halinde olmaları gerektiği diğer bazı ayetlerde de bildirilmiştir.[58] Keza Hz. Peygamber'in vefatından önce Mescid-i Nebevi'de yapmış olduğu son konuşmasında ve veda hutbesinde "Müminler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştirler. Bir Müslümana kardeşinin kanı da, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır." sözleriyle kardeşlik vurgusu yapmış ve ümmetini uyarmıştı. Allah ve Resulü'nün ifadeleri parçalanıp bölünmemeyi ve kardeş kanı dökmemeyi vurgulamaktadır.

Yukarıdaki ifadeler ilk bakışta sadece Müslümanlara yönelik telkin ve tenbihler gibi anlaşılabilir. Ancak "Şüphesiz Allah katında din İslam'dır"[59] beyanı tüm zamanları kapsamaktadır. Her insanın nihai akibeti "Dönüş sadece Allah (c.c.)'a" şeklinde tecelli edecek ise[60] ve O'nun indinde de tek din İslam ise, bugün başka dine mensup insanların da nihai olarak intisap edecekleri, teslim olacakları dinin "teslim dini" olan İslam dini olacağını kabul etmek gerekir. O halde, bugün farklı dinlerin takipçileri de geleceğin potansiyel Müslümanlarıdır. Bu nedenle de Kur'an-ı Kerim, sonuçta herkesin Müslüman olacağı o belirlenmiş sürenin sonuna kadar, herkesi seçtiği din konusunda "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."[61] diyerek serbest bırakmıştır. Konuya bu bakış açısı ile yaklaşıldığında Allah ve Resulünün telkin ve tenbihlerinin evrenselliği anlaşılır. O halde başlangıçta tek ümmet iken zaman içerisinde değişik soy, sop, dil, din, mezhep, ırk, etnik guruplar, kavmiyet, milliyet ve hatta renk gibi varyasyonlarla, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerinden olarak bölünüp farklılaşan insanlık aleminin fertleri, Yüce Allah'ın indinde teorik olarak halen kardeştirler. O halde birinci

58 Enfal, 8/1, 46, 73; Haşr, 59/10; Âl-i İmran, 3/105; Hucurat, 49/9.

59 Âli İmran, 3/19.

60 Hud, 11/4.

61 Kafirûn, 109/6.

düstur tüm dünya insanları kardeştir. Nitekim "Sûra üfürülünce artık aralarında nesep yoktur."[62] buyrulmuştur.

Fizik beden ve bu bedene ait acıkma, susama, yeme, içme, uyuma gibi fonksiyonel özellikler ile gülme, ağlama, üzülme, sevme, özleme vb. her türlü duyusal ve psişik yapı bakımından da birbirlerinden hiç bir farkı olmayan insanların, değişik özelliklerle farklılaşmaları O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Ancak bu farklılaşmada Allah'a (c.c) kurbiyyet ancak takva ile olmaktadır.[63] İkinci düstur takva ile menhiyattan ve günahlardan içtinab etmek ve amel-i salih emir dairesinde hareket etmek ve hayrat kazanmaktır. Takvada en azından "cehennemde ebedi kalmayı neticelendiren şirkten sakınmak" ve azamî de "sırrını Hakk Teâlâ'dan alıkoyabilecek her hususta kendisini temiz tutarak bütün varlığı ile Hakk Teâlâ'ya rücu etmektir" prensibiyle hareket edilmelidir. Bu da tümüyle Allah'ın (c. c) korumasına girmek demektir.[64]

Kur'an-ı Kerim insanları ön yargılı olmamaya davet ediyor. Bilginin doğruluğu araştırılmadan kesin hüküm verilmemesi öneriliyor.[65] Bunun günlük hayata uygulanmasında "din, mezhep, ırk, etnik guruplar, kavmiyet, milliyet ve rengin farklı olması ile ilgili basmakalıp bilgilerden sıyrılarak gerçeği yansıtan bilgileri araştırmak ve bu bilgiler ışığında hüküm vermek gerekiyor."

Hz. Peygamber'in veda hutbesinde belirttikleri üzere; "Suçlu kendi suçundan baskası ile suçlanamaz. Baba, oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz" ifadesinden hareketle bir din, mezhep, ırk, etnik gurup, kavim veya bir milletin bu devrin insanları, tarihte bir zamanlar yapıldığı iddia edilen suçlardan dolayı suçlanamaz.

Bugün bütün insanlık âlemi soyu, sopu, dili, dini, mezhebi, ırkı, kavmi, milliyeti ve hatta rengi ne olursa olsun adalete muhtaçtır. Sosyal yaşamı kıymetli kılan, dengede tutan adâlettir. Adaletin olmadığı yerde zulüm vardır: "Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun." Bu farklılaşma içerisinde insanlar arasında "kardeşlik bilinci"nin yeniden oluşturabilmesi için kindarlık zemininde bile kardeşlik tohumlarını yaşatmaya ve yeniden yeşertmeye vesile olacak olan "adaletle hüküm vermek" gereği görünüyor.

Diğer taraftan "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?" diyerek haddini aşan, aşırı gidenleri "(Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşan-

62 Müminûn, 23/101.

63 Hucurat, 49/13.

64 Âli İmran, 3/102.

65 Hucurat, 49/6.

ları sevmez "[66] ve "İşte haddi aşanları, Rabbinin ayetlerine inanmayanları böylece cezalandıracağız."[67] diye buyurarak uyarmaktadır. İnsanın kendini bilmesi, haddini aşmaması, kendini Allah adına vazifeli addedip hüküm ve icraatta bulunmaması istenmektedir. Hz. Peygamber dahil insanoğlu gayb'ı bilmezken,[68] ne hazin ki o insan aşırı giderek "ırklar" hakkında hüküm verebiliyor

Ve nihayet; Allah bilinmek amacıyla insan-ı kebir olan âlemi ve kâinatın küçük bir örneği olan insanı (âlem-i sağir) yaratıp ve âlem ile içinde başta insan olmak üzere yaratılanların tümünün kendisini hamd ile tespih ettiğini belirtiyorken çok zalim ve çok cahil olan insan Sani-i Zülcelal'in yarattıklarından bazılarını aşağılayabiliyor, küçümsüyor, hor görebiliyor. Farklı ırk ve milletlerin dünyamıza farklı güzellikler kazandırdığını anlamak istemiyor. İnsana kıymet kazandıranın mensup olduğu ırk değil, sahip olduğu faziletler olduğunu unutuyor. İslam dininin, ırkları bir realite olarak kabul ettiğini kabul etmiyor. Farklı ırk ve dillere sahip toplumları bir ayrılık değil de zenginlik olarak görmek istemiyor. Hac farziyesini yerine getirmek üzere Kabe'de bulunan bir beyaz Müslüman, siyahi birini görünce yüzünü ekşitir. Siyahi Müslüman, yanındaki arkadaşına yönelir ve şöyle der: "Bana yüzünü ekşiterek bakan şu Müslüman kardeşime sor bakalım! Boyayı mı beğenmemiş, yoksa boyayanı mı?" "Allah'ın (verdiği) renkle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir?"[69]

SONUÇ

1. Allah (c.c.) âlemi bilinmek üzere yaratmıştır.

2. İnsan ahsen-i takvim üzere ve yeryüzünde Allah (c.c.)'ın halifesi olmak üzere yaratılmıştır.

3. İnsanı diğer mahlukattan farklı kılan zekâ, akıl, mantık fonksiyonlarını oluşturan beyin ve beyinsel fonksiyonlara bağlı olarak varlığını sürdüren "vicdan"dır. Diğeri ise tahayyül (hayal kurma) yeteneğidir.

4. İnsanın değeri = onuru insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerinin bütünüdür.

5. İnsana yönelik İlahî Beklenti insanın önerilen makamı elde edebilmesidir.

6. Kulluk samimiyeti (ihlas), insanın İlahî Emirler doğrultusunda yaşamaya çalışırken nefis, vicdan ve bilgi karşısında takındığı tavırdır.

66 Maide, 5/87.

67 Tâhâ, 20/127.

68 En'âm, 6/50.

69 Bakara, 2/138.

7. Tek bir ümmet olarak başlayan insanlık serüveni, insanları, İlahî Hikmet'e istinaden değişik soy, sop, dil, din, mezhep, ırk, etnik guruplar, kavmiyet, milliyet ve hatta renk gibi varyasyonlarla bölünüp farklılaştırdı.

8. İnsanlar arasındaki farklılık insanın iradesinden kaynaklanmaktadır ve küfür-iman zeminine dayanan bir ayrılıktır.

9. Irkçı mücadeleler insanla birlikte başlamış kimi zaman asabiyet temelinde kimi zaman da ırkçılık anlayışı ile devam etmiştir.

10. Irkçılığa karşı çözümde en temel faktör insanın takvasıdır.

OTURUM BAŞKANI- Hüseyin Bey size de teşekkür ediyorum.

Sayın Prof. Dr. Halit Çalış müzakerecimiz. Hocam beş dakika süreniz.

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ[1]

Resul-i Ekrem (s.a.s.) Efendimizin, yaradılışı itibarıyla mükerrem olan insanın, yaradılışıyla paralel biçimde onurlu bir hayat sürebilmesi için getirdiği evrensel değerlerin ele alındığı bir sempozyumda, intihar olgusunu bu açıdan ele alan tebliği sebebiyle sayın Kızılgeçit'i tebrik ediyorum.

Tebliğ metniyle ilgili bazı tespitlerimi sunduktan sonra, konuyla ilgili birkaç hususa dikkat çekeceğim.

Bu tebliğde sayın Kızılgeçit, şunları ifade etmektedir:

1. Modernizmle birlikte ciddi bir zihniyet değişikliği meydana gelmiş, bireyin başta tanrı ve mülkiyet algısında esaslı dönüşümler yaşanmıştır. Modern birey, bedeni üzerinde kendisini dilediği gibi tasarrufa yetkili görmektedir.

2. Bireyselcilik, dünyevileşme, hazcılık, özgürlük gibi modern paradigmalar, insana mutluluk getirmemiş, bilakis insan hayatını temelden tehdit eden sonuçlara sebep olmuştur ki, bunların başta gelenlerinden birisi de intiharlarda meydana gelen artıştır.

3. Bireyin insanlık onuruna yönelik bu modern saldırısının ulaştığı düzeyin somut göstergesi, intihar konusundaki literatür artışıdır.

Belirtilen bu çerçeve, genel ifadelerle açılmaya çalışılmış, intihar olaylarında yıllara göre artışı gösteren tablolara yer verilmiştir.

Öncelikle elimizdeki metin, plan ve dil açısından oldukça özensiz hazırlanmıştır. Kimi kavramların (bireycileşme, modernleşme/bireyselleşme, sekülerleşme/bireyselleşme … gibi) yanlış kullanıldığı görülmektedir. Tebliğin baştan sona hem plan hem de dil ve kavramlar bakımından mutlaka tekrar ele alınması gerekir.

Tebliğin ismi, intiharın modern bir olgu olduğunu çağrıştırmaktadır. Kanaatim odur ki, tebliğ sahibi de bunu kastetmemiştir. Başta tarihî realiteyle çelişen bu duru-

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

mun dikkate alınması ve isimlendirmenin, maksadı doğru yansıtacak şekilde yapılması gerekmektedir.

Tebliğin tezi herhalde şudur: "İnsanlık tarihinin bir realitesi olan intihar, modern dönemlerde yaygınlık göstermiştir. Bu artış, insanın, eşya, evren, tanrı tasavvuru ve bunun şekillendirdiği değerler manzumesinin bir sonucudur." Şayet tebliğin tezi bu ise, tebliğ sahibinden beklenen, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bu sonucu ortaya koyan bilimsel veriler sunmasıdır. Ne var ki bu tez, ne bilimsel verilerle, ne şahsi gözlemlerle ortaya konulmuş değildir. Modern dönem intihar literatüründeki artış, tebliğ sahibi tarafından âdeta bu tezi destekleyen bir veri olarak ileri sürülmektedir. Ancak literatür çokluğu/artışı, bir durumun sebep ve sonuçları konusunda başlı başına bir veri oluşturmaz, sadece konuya ilginin arttığını gösterir. Dolayısıyla bu haliyle tebliğin tezi, temelsiz kalmaktadır.

Tebliğin teziyle ilgili durumun bir benzeri, sunduğu öneri için de geçerlidir. Tebliğin bütününe bakıldığında, intiharı önlemenin, belki daha isabetli bir ifadeyle azaltmanın yolu, sebeplerine eğilmektir. Bireyselcilik, hazcılık, doyumsuzluk, eşyaya olan aşırı düşkünlük, beklentilerin yüksekliği, sınıf farkı, ideal yoksunluğu, inançsızlık … Bütün bunların olumsuz etkilerinin azaltılması, insanlığın Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaletiyle tanıştığı değerler manzumesinin hayata yön vermesine bağlıdır. Çok genel bir ifadeyle yeni bir zihniyet inşa edecek şekilde değerler eğitiminin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Konunun bu boyutunun ve bunun önündeki engellerin ele alınmadığı görülmektedir.

Araştırmalarda intihar sebepleri arasında genellikle hastalık/beden kusuru/özürlülük, ailede geçimsizlik ve maddi sebeplerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu ve diğer sebeplerin bilhassa, şehirleşme olgusu ve demografik yapıyla, kapitalist ekonomi düzeniyle, dağınık aile yapısıyla, hayatın her alanını ve anını kuşatan bilişim teknolojisinin sunduğu imkanlar ile olan ilgisini konu edinen çalışmaların yapılması gerekmektedir.

İslam kültür ve medeniyet değerlerinin âdeta her zerresine sindiği bir coğrafyada hayat sürüyoruz. Buna rağmen ülkemizde ortalama 3000 kişi intihar ediyor. Bu tabloda sorumluluk sahibi bireyler olarak ihmal ve kusurlarımızın payı acaba ne kadardır? Modern yaşam biçimini, bireyselleşmeyi, aileden ve toplumdan kopmayı, komşuluk ilişkilerini hep eleştirirken, bizim de fiilen benzer hayat sürmemizin intihar olaylarında payı olabilir mi?

Evet. Kendimizi sorgulamalıyız. Kur'an ve Sünnet verileri, hayatı ve ölümü imtihan perspektifinden değerlendirmeyi salık verir. Sahip olunan ya da mahrum bulunulan her şey, imtihan gereğidir. İslam dini müntesiplerine, değerlerine bağlı hayat sürülmesi halinde ebedi mutluluk vaad eder. Nitekim inaç esaslarından birisi de ahirete imandır.

Ebedi hayatı kazanabilmek için, kötülerle ve kötülüklerle mücadele etmek gerekmektedir. Bu çerçevede hayata anlam katan, farklılıkları makul bir dengede anlamlandıran değerlerden birisi de, üstünlük ölçütünün, etnik köken, meslek ve kariyer, maddi durum gibi genel karakteri itibarıyla çoğu zaman kişinin elinde olmayan ya da geçici sebepler yerine, kazanılmış/edinilmiş ahlaki değerlere bağlanmasıdır. Bütün bunların da ötesinde her şeyi duyan, gören, bilen, hesaba çeken, adil … Allah inancı.

Herhalde sorun, bir insanı hayata bağlayan, intiharı asla düşündürmeyen bu değerlerin günümüz insanlarının akıl ve ruh dünyalarında kök salmasının, hayatlarına yön vermesinin nasıl sağlanacağıdır. Acizane kanaatime göre bunun en etkin yolu, birebir iletişime dayalı irşat ve tebliğ seferberliği başlatmaktır. Bunun için organize olunmalı, imkanlar birleştirilmeli, merkezler kurup beklemek yerine gün geçtikçe yalnızlaşan günümüz insanının kapısı çalınmalıdır. Tabiatıyla çağın insanının dilini, ilgisini, hissiyatını, önceliklerini iyi kavrayan bir dil ve tavır ile.

İşte bu hususta Diyanet öncü olmalı, merkez ve taşra teşkilatının faaliyetleri bu bakış açısıyla planlanmalı, müftüler başı çeklemlidir. Son intihar teşebbüsünün fiile dönüşmesine engel olma imkanı hâlâ var.

Son olarak insanı o nurla onurlandıran nurlu elçinin şu beyanlarını hatırlatmak isterim.

"Sizden önceki ümmetlerden birinde yaralı bir adam vardı. Yaranın acısına dayanamadığından bir bıçak alıp elini kesti. Kanaması durmadı ve sonunda öldü. Bunun üzerine Yüce Allah, 'Kulum, kendisi konusunda benden daha acele davranarak canına kıydı. Ben de ona cenneti haram kıldım." (Buhârî, "Enbiyâ", 50)

"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allahım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlı ise canımı al!' desin." (Buhârî, "Merdâ", 19)

"Bir dağdan aşağı atlayarak canına kıyan kimse, cehennem ateşinde ebedi olarak yüksekten aşağıya atlayıp duracaktır. Zehir içerek canına kıyan kimse, elinde zehiri olduğu halde, cehennem ateşinde ebedi olarak zehir içip duracaktır. (Bıçak, mızrak gibi) bir demiri karnına saplayarak kendisini öldüren kimse de demiri elinde olduğu halde cehennemde o demiri karnına ebedi surette saplayıp duracaktır." (Buhârî, "Tıb", 56)

"Müminin hali ne hoştur. Onun bütün işleri hayırlıdır. Bu duruma müminden başka hiç kimsede rastlanmaz. Mümin bir nimete kavuştuğunda şükreder, bu onun için hayırlı olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabreder, bu da onun için hayırlı olur." (Müslim, "Zühd", 64)

OTURUM BAŞKANI- Peki, çok teşekkürler.

Şimdi, medya sektöründen bir yayın yönetmeni kardeşimiz var kendisi bir değerlendirme yapacaklar.

Sayın Alper Tan buyurun.

Alper TAN[1]

Efendim herkesi saygıyla selamlıyorum.

Necdet hocanın süre konusunda çok acımasız olduğunu görüyoruz ama eğer torpil yapıyorsa iki dakikalık torpil yaparsanız sevinirim.

Tebliğ sunan hocamız Sayın Doç. Dr. Hüseyin Doğan Bireysel Etkileri Açısından Yazılı ve Görsel Medyada Çok Sık Karşılaşılan İnsan Hakları İhlalleri ve Çözüm Önerileri başlıklı bir tebliğ sundular.

Tebliğ hazırlanırken büyük bir emek sarf edildiği ortada. Titiz bir çalışma yapılmış.

Genel manada itiraz edilebilecek bir durum olduğunu düşünmüyorum. Güzel bir çalışma yapıldığını ifade edebiliriz.

Ancak tebliğin ağırlık merkezini televizyon yayınları oluşturmuş. Medya deyince sırf televizyon anlaşılmaz onu zaten kendileri de ifade ettiler. Tabii televizyon daha etkin olduğu için öne çıkmış olması da belki anlaşılabilir bir husus.

Yapılan tenkitleri genel olarak haklı buluyorum. Ancak insan onuruna saygı, objektiflik ve dürüstlük ilkeleri bakımından yakın bir geçmişe oranla daha iyi bir durumda olduğumuzu zannediyorum.

Yapılan hataları ifade ederken güzel ve olumlu gelişmeleri de dile getirmeli ve teşvik edici olmalıyız. Bütün her şeyi yapılan hatalarla izah etmeye kalkışırsak büyük ölçüde haksızlık da yapmış olabiliriz.

Tebliğde olduğu gibi konuyu televizyon yayıncılığı üzerinden değerlendirecek olursak, ben kendim de bir televizyoncu olarak, ülkemizde uzun yıllar süren devlet tekeli ardından özel televizyon yayıncılığı 1990'lı yılların başıyla ortaya çıkmıştır. Özel televizyon yayıncılığının yaklaşık 20 yıllık bir geçmişi var.

1 Kanal A Genel Yayın Yönetmeni.

Başlaması ise hukuki altyapısı olmadan fiili bir durumla olmuştur. Önce özel televizyonlar kurulmuş, kurulduktan yıllar sonra da bu alanı düzenleyen yasalar ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Özel televizyon yayıncılığı çok hızlı bir şekilde gelişmiş ve büyümüştür. Birtakım kriterler olmadan bu yayın sektörü ortaya çıkmıştır bunu unutmamak gerekiyor.

Geçmişte böyle bir tecrübenin ve geleneğin olmaması ise uzun yıllar boyunca bocalama ve hatalara yol açmıştır yayıncılıkta. Çünkü sektöre karmaşa ve kuralsızlık hâkim olmuştur.

Televizyon yayınlarında kuralların hayata geçmeye başlaması 1995 yılından sonra başlar. Ancak konulan kuralların uygulanması konusunda kuşkular ve zafiyetler yaşanmaya devam etmiştir. Bu hususta en tartışmalı kavram ise kamu yararı konusudur. Burada Hüseyin hoca da kamu yararı konusuna dikkat çekiyor.

Bu kavram herkesi ikna edebilecek kadar net ve açık bir şekilde tanımlanamıyor ne yazık ki. Zaten sıkıntı da buradan kaynaklanıyor.

İnsanların kişisel inançları, siyasi görüşleri veya sosyal farklılıklarına göre kamu yararı kavramına yükledikleri anlam da değişiyor. Bana göre kamu zararına olan size göre kamu yararına görülebiliyor. Bu konuların daha fazla tartışılmasına ve ortak tanımların kabulüne ihtiyaç var.

Eleştirilen kurumların sadece devlet otoritesi tarafından düzeltilmesini beklemek yerine yayıncıların otokontrol mekanizmalarını kurmalarını ve işletmelerini sağlamak sektörün genel ilkeler üzerinde mutabakat sağlamak üzere çalışmalar yürütmesini teşvik etmek gerekmektedir.

Bunlardan da önemlisi sivil toplumun uyarılması ve harekete geçirilmesi gerekiyor. Günümüzde özellikle gelişmiş demokrasilerde en üst otorite devlet otoritesinden çok sivil toplumdur yani sivil otoritedir. Kanunlarla düzeltemediğiniz hataları sivil tepkilerle daha kolay düzeltebilirsiniz.

Bugün Tunus'ta, Mısır'da devrim yapanlar askerler, tanklar, silahlar değil silahsız halk topluluklarıdır ve bunu başarmışlardır. Evde, iş yerinde oturup televizyon seyrederken yanlış olduğuna inandığımız bir yayınla alakalı kendi aramızda homurdanmak yerine o yayıncıya bir telefon, faks, bir e-mail göndermek çok daha etkin bir tepkidir ve sonuç alabiliriz.

Ondan da önemlisi sizi kızdıran gazeteyi satın almamak ve televizyonu izlememek ise daha da etkilidir.

En az haberler kadar yayınlanan diziler, sinema filmleri, eğlence programları ve müzik klipleri de dikkat çekmeye çalıştığımız insan onuru yönünden çok önemlidir.

Yayınlanan bir dizide de toplumdaki bir düşünce, siyasi bir kesimin veya sosyal bir tarafın sistematik olarak onurlarıyla oynanabiliyor.

Örnek olarak PKK terör örgütünün çirkinliklerini göstermek amacıyla yapılan bir dizi hassasiyet eksikliği veya bilinçsizlik neticesinde bütün Kürtleri PKK'lı gibi gösteren bir kimliğe bürünebiliyor. Ya da irticacı olarak teşhir edilen bir kişinin şahsında tüm Müslümanlar gerici olarak gösterilebiliyor.

11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Batı dünyasının tüm Müslümanları terörist olarak algılamaya başladıkları ve cadı avı başlattıkları gibi. Veya Ergenekon Davası'nda dikkatli bir dil kullanılmazsa bütün askerler Ergenekoncu gibi algılanabiliyor.

Bazı konular ise medya yöneticileri açısından özellikle gerçekten son derece netameli dir. Örnek olarak 12 Haziran 2011 seçimleri öncesinde BDP'lilerin alternatif cuma namazları tertipledikleri sırada kalabalıklara imamlık yapan birinin bu uygulamada yani bu alternatif cuma uygulamasında iki, üç ay sonra ramazan ayında başka bir kadınla karısını aldattığını, ramazanda oruç bile tutmadığını ve içki içen biri olduğunun görüntülerinin haber yapılması kamu yararı mıdır yoksa özel hayatın gizliliğini ihlal midir?

Altını çiziyorum, Fransa'yı değil Türkiye gibi bir ülkeyi yönetmeye talip bir siyasi partinin yıllardır liderliğini yapan birisinin önce sekreteri sonra da milletvekili yaptığı evli bir kadınla eşini aldattığının ortaya çıkarılması -o görüntülerin yayınlanmasını kastetmiyorum, onu ahlakice insanice, İslamice bulmadığımı ifade etmek istiyorum- bunun haber yapılması yani böyle olduğunun ortaya çıkarılması acaba kamu yararı mıdır yoksa özel hayatın gizilliğine bir saygısızlık veya ihlal midir bunun da iyi değerlendirilmesi gerekiyor.

Başka bir örnek: Açlık ve fakirlik içinde çaresiz hayatta kalmaya çalışan bir şahsın veya ailenin dramını görüntülerle yayınlamak o şahsın veya ailenin onurunu rencide etmek midir onlara yardım temin edilmesine vesile olduğu için onurlu bir yayıncılık mıdır? Bu konular biraz gri, fulü veya netameli konulardır.

Hocamız mesela sel felaketi veya dramatik olayların haber yapılmasında bir sakınca bulduğunu ifade etti ama o çok anlaşılmadı yani anlatmaya çalıştığınızı işin doğrusu ben çok anlayamadım. Tebliğde de burada da çok anlayamadım.

Sonuç olarak bu bir haberdir ve bunun verilmesinin bir mahsuru olamaz. Ancak şunu kastediyorsanız o olabilir: Bunu siyasi iktidarı veya oradaki mülki idareyi kasıtlı olarak yıpratmak amacıyla abartarak veriyorsanız bu farklı bir şey. Orada eleştirinizi kabul etmek mümkün.

Bütün bunları medyayı hatalar konusunda mağdur göstermek için anlatmıyorum. Medyamızda ne yazık ki öyle dehşet verici yanlışlıklar yapıldı ki buna hata demek bile hafif kalır.

Sıralayacağım olaylar isim ve yer belirtmeden söylüyorum yaşanmış olaylardır. Bu da bizim öz eleştirimiz olarak düşünülebilir. İnancından dolayı başörtüsü kullanan doktora veya peruk takan doktora karşı ideolojik veya siyasi saplantı dolayısıyla yalan yere hastasını mağdur ettiği manşeti ile haber yapmak;

Belediye başkanı seçilen emekli bir müftünün medyada çıkan yolsuzluk haberleri üzerine görevden alınması, uzun süre tutuklu olarak cezaevinde kaldıktan sonra beraat etmesine rağmen namaz için camiye gittiğinde cemaatin hırsız müftü yaftasına maruz kalması;

Başı kesilerek cinayete kurban giden bir insanın fotoğraf makinesine film takmayı unuttuğu için –tabii şimdi dijital makineler var, eski dönemde oluyor- resimlerini çekemeyen gazetecinin müdüründen azar işitmemek için maktulün kesik başını poşete koyup gazete bürosuna götürüp resimlerini çektikten sonra kesik başı tekrar olay yerine bırakması vb. insan onurunu ayaklar altına alan mesleki cinayetler yaşanmaktadır.

Önünde trafik kazası olan bir gazeteci kazanın görüntüsünü mü çekmeli yoksa kazazedelere yardım mı etmeli gibi tartışmaların yapıldığı bir mesleği icra etmeye çalışıyoruz.

Yapılan yanlışları toplum hoş görüyorsa veya tepki göstermiyor, sessiz kalıyorsa hangi kanuni düzenlemeler yapılırsa yapılsın hatalar, yanlışlar devam eder.

Toplumun duyarlılığı son derece önemlidir. Hem medyanın hem de tüm kurumların kendine çekidüzen vermesinin temeli buna dayanıyor. Toplumsal şuur için projeler oluşturmalıyız. Bu da günübirlik girişimlerle olmaz. Bugünden yarına değişmez. Düzenli, istikrarlı ve uzun vadeli düşünmeliyiz bu konularda.

Bu sebeple de anaokulundan başlayarak tüm eğitim ve okul kademelerinde şuuru aşılayacak çalışmalara ihtiyaç var.

Tekrar altını çizmek isterim ki sivil toplum duyarlılığını kesinlikle geliştirmeliyiz. RTÜK Tüketici Hakları Kanunuyla ve basın kanunlarıyla sadece cezalandırma yolunu tercih etmiştir. Kaldı ki Cenab-ı Allah cenneti de cehennemi de koyarak cezayı da ödülü de ortaya koyuyor. Dolayısıyla devletin sadece cezalandırmak yerine doğru ve faydalı olanları da teşvik etmesi ve ödüllendirmesi bu konularda işlerimizi daha kolaylaştıracak konulardır diye düşünüyorum.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Torpiliniz için de size teşekkür ediyorum. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Evet, değerli konuklar oturumumuz burada sona erdi ama Sayın Kızılgeçit bir dakikayı aşmayacak şekilde cevap hakkını kullanmak istiyor.

Buyurun hocam.

Yrd. Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT- İntiharın sebepleri her bir değişken bağlamında teker teker ele alınmakta, alan çalışmalarıyla ortaya konulmakta. Ayrıca TÜİK her yıl intiharın sebeplerini, hem bölge bölge hem il il ortaya koymakta.

Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta şu: Özellikle antidepresan ilaçların çokça kullanıldığı ve Fikret Bey'in de hatırlattığı üzere Dünya Sağlık Örgütü tarafından ölüm sebepleri arasında belirtilen pek çok sebep var, 2007 yılında intiharın ikinci seviyeye geleceği, yükseleceğini tespit etmeleri... İntiharın elbette kesinlikle bireysel sosyolojik, psikolojik tedbirlerin alınması gerekmesiyle birlikte bunların da dışında bir de zihinsel olarak Müslümanın ilmi için isteme talep etme noktasında tercih etme, kendi tasarrufunda bulunabilecek bir hâle getirildiğini de düşünmesi ve bu anlamda din, eğitim vb. kurumların da buna dikkat etmesi için özellikle bu bağlamda biz çalışmamızı hazırladık.

Hepinize dinlediğiniz için teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum efendim.

OTURUM BAŞKANI- Evet, ben de teşekkür ediyorum. Burada hem tebliğ sunan arkadaşlarımıza hem müzakerecilere ve siz değerli konuklara, katılımcılara tekrar teşekkür ediyoruz.

Bir sonraki oturumda buluşmak üzere.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

11 GÜNÜMÜZDE İNSAN ONURUNU ZEDELEYEN UNSURLAR

OTURUM BAŞKANI

Dr. Yaşar YİĞİT
Din Hizmetleri Genel Müdürü

21.04.2013
PAZAR

Dr. Yaşar YİĞİT (OTURUM BAŞKANI)- Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vesselatü vesselamü âlâ resûlinâ Muhammedin ve âlâ âlihi vesahbihi ecmain.

Çok kıymetli misafirler; üç gündür devam etmekte olan Hz. Peygamber ve İnsan Onuru temalı sempozyumumuzun bugün son oturumuna gelmiş durumdayız. Son oturumumuzun ana başlığı Günümüzde İnsan Onurunu Zedeleyen Unsurlar. Bu başlık altındaki tebliğlerimiz: İnsan Onurunu Zedeleyen Yönüyle Toplumsal Cinsiyet Rolleri, Çalışma Hayatında İnsan Onuruna Karşı Psikolojik Bir Şiddet Örneği: Mobbing, İnsan Onurunu Tehdit Açısından Değişen Müzik Algımız ve Müzik-Ahlak İlişkisi.

Bir önceki oturumla bu oturumun başlığı aslında aşağı yukarı aynı gibi. Bir öz eleştiri yapmak gerekirse günümüzde insan onurunu zedeleyen unsurlar başlığı altında bu üç konunun başlığı tam yansıtmadığını ifade etmekte fayda var. Ancak bu sempozyumun terkip komitesinde olan birisi olarak bize arz edilen, takdim edilen tebliğlerin nasıl bir başlık altında telakki edilerek değerlendirileceği uğraşı içerisinde olduk. Önemsediğimiz bu tebliğlerin zayi olmaması adına belki başlıkta çok daha münasip olmayacak birtakım tebliğleri bu başlıklar altında derç ettik.

Şüphesiz bu başlıkların genel başlıkla hiçbir ilgisi olmadığını söylemek doğru değil ama belki bunlar birer örneklem olarak karşımıza çıkmış durumdadır.

Ben sözü çok fazla uzatmadan sunum yapmak üzere Doç. Dr. Fatma Asiye Şenat, Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Çekin ve Yrd. Doç. Dr. Arif Demir hocalarımızı takdim etmek istiyorum.

Burada yazıldığı şekliyle ilk sözü Doç. Dr. Fatma Asiye Şenat Hanımefendi'ye vermek istiyorum.

Buyurun.

1- İNSANLIK ONURUNU ZEDELEYEN YÖNÜYLE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Doç. Dr. Fatma Asiye ŞENAT[1]

GİRİŞ

Genelde bütün ilahî dinlerin, özelde de İslam'ın insanlığın anlam dünyasına sunduğu en ciddi katkılardan biri, aşağılama ve yüceltmelerden azade olarak kendini tanıma ve değerini fark etme konusunda insanı yüreklendirmesidir. Pozitif ve negatif niteliklerle donatılmış olan insan için kendini olduğu gibi tanıma ve kabul etme, doğası itibarıyla zor ulaşılan bir hedeftir ve insanın bu konuda ciddi bir rehberliğe ihtiyacı vardır. Kendini olduğundan büyük ya da küçük görme eğilimi, ne sebeple ve ne suretle olursa olsun, insanın kendini yalın haliyle, olduğu gibi tanıyıp anlamasının önünde engel teşkil etmektedir. Hele bu tarz yaklaşımlar, insanın hiçbir şekilde müdahalesi olmayan konularda gerçekleşiyorsa durum daha da vahim demektir. Zira böyle durumlarda emek vererek aşağılanma ya da büyüklenme nedenini fiili olarak ortadan kaldırmak mümkün olmadığından, sorunun çözümü ancak derin bir bilinç dönüşümü ile gerçekleşebilir. Özündeki "değiştirilemezlik" figürü sebebiyle ırkı, rengi, ana dili, aile mensubiyeti gibi herhangi bir şekilde tercihinin, iradesinin olmadığı konularda insanın kendini fazladan "iyi" ya da "kötü" hissetmesi, ona böyle hissettirilmesi, insanlık onuruna zarar verir. Kutsal dinlerin özleri itibarıyla bu konularda hassas davrandıkları bilinmektedir. Vahiy zincirinin son halkası Kur'an ve onun ilk muhatabı Hz. Peygamber'le bu konudaki hassasiyet düzeyi en üst seviyeye çıkmıştır. Bu tebliğde "değiştirilemez" değerlerden biri olan cinsiyet konusunda yaşanan ayrımcılığın, insanlık onuru üzerinde yaptığı tahribat ele alınacaktır. Kadın ya da erkek olmak insanın iradesinde olan bir husus değildir, buna göre erkek ya da kadın olmaktan dolayı fazladan kabul ya da red tutumlarıyla karşılanmak, insanın olduğu gibi değerlendirilmesini engelleyen hususlardan biridir. Ne var ki; yeryüzünün neredeyse bütün zaman ve zeminlerinde kadın olmak biyolojik varlığın ötesinde fazladan red, erkek olmak ise fazladan kabul

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

sebebi olmuştur, olmaya da devam etmektedir. Bu tebliğde "yeryüzünde halife" görev ve sorumluluğuyla var edilen insana giydirilen toplumsal cinsiyet rollerinin onun asli hilafet görevinin icrasında meydana getirdiği zorluklar tartışılacaktır. Bu bağlamda cinsiyet faktörü üzerinden hilafet rolünü engelleyen ya da fazladan zorlaştıran her tür hal, insanlık onurunu zedeleyen husus olarak düşünülmüştür.

I. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI

Kadın veya erkek olarak yaratılmak bedensel ve ruhsal pek çok önemli yansıması olan bir haldir ve kendi bütünlüğü içinde hak ve görev alanları belirlerler. Bunlar insan olmanın alt görev başlıklarını oluştururlar. Oysa cinsiyete dair konular tabii özelliklerinden çok, inancın, dünya görüşünün ve tutumların belirlediği bir referans çerçevesi içinde ele alınır ve bu haliyle kültürel bir anlam içerir.[2] Toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkek olmanın tabii bedensel ve ruhsal etkilerinden daha fazlasını şekillendirirler,[3] kadın ve erkek olmanın "ne"liğini değil, nasıl olması gerektiğini belirler ve buna dair norm belirlerler. Cinsiyetin insanlık rolünün önüne geçmesi çoğu kez keskin bir dille taleplerini ileri süren toplumsal kabuller yoluyla gerçekleşir. "Kadın dediğin …" "erkek dediğin …" kalıplarıyla başlayan cümlelerin çoğu toplumsal cinsiyet rolünü tanımlayan yargılarla tamamlanırlar. Toplumsal cinsiyet rolleri bireysel farklıkları göz önünde bulundurmaz, bir toplumda yaşayan her erkeğin ve kadının bu rollere uygun hareket etmesi beklenir. Rollerini başarıyla oynayamayan bireyler değişik şiddetlerde dışlayıcı tepkilerle karşılaşırlar. Benzeşen birtakım temel özellikleri bulunmakla birlikte, kadın ve erkek rolleri toplumdan topluma değişiklik gösterir. Özü itibarıyla insanın içinde yaşadığı koşulları anlamlandırma çabasının eseri sayılabilecek bu rollerle ilgili konular, esprili bir şekilde dile getirildiğinde[4] kadın ve erkeklik halleriyle ilgili sorun ve tespitlerin yumuşak bir dille paylaşılmasına zemin hazırlar. Burada sorun, kadın ve erkeğin insanlık değerlerine ve onurlarına zarar veren, öz saygıyı zedeleyen kodlamalar yapılması noktasında yaşanmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı olarak tanımlanan sorunun kaynağı diğer "bir çok meselede olduğu gibi hayatı, evreni, insanı Allah'la bağlantılı bir bütün halinde idrak edememek, güçlüye meyletmektir."[5] Üstelik bu kalıp yargılar dinî referanslarla desteklenip güçlendiğinde iş gelenek-görenek çizgisinden çıkarak dinî bir mahiyet ve dolayısıyla da "dokunulmazlık zırhı" kazanmaktadır. Dinî kavramların insanın yaratılış gayesiyle uyumlu gelenek ve görenekle birlikte yürümesi tabiidir, ancak

2 Özdeş, Talip, ***Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı,*** Fecr Yayınları, Ankara 2005, s.19.

3 Akın, Ayşe, "Toplumsal Cinsiyet Bakışı ile Dünyada ve Türkiye'de Kadın Sağlığı", Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, I-V, İzmir 2010, I, s.105

4 Narin Bilge, "Köşe Yazılarında Yer Verilen Fıkralarda Kadının Temsili", Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, I-V, İzmir 2010, III, 322. (322-332)

5 Özdeş, s.19.

bu evsafta olmayan gelenek kodlarının varlığı da bir o kadar gerçektir. Bu noktada dinî kavramlarla, yaratılış gayesiyle örtüşmeyen gelenek kodlarının birbirinden ayrılması ve neyin dinî olgudan, neyin toplumsal algıdan neşet ettiğinin fark edilmesi önem kazanmaktadır. Böyle bir değerlendirmeye zemin hazırlamak ve kuramsal çerçeveyi belirlemek üzere Kur'an'ın kadınıyla erkeğiyle insan hakkında söylediklerini hatırlamakta fayda vardır.

CİNSİYET FAKTÖRÜ AÇISINDAN KUR'AN'DA KADIN VE ERKEK

Kur'an'ın insanlığın ufkuna sunduğu en önemli değerlerden biri, kadını ve erkeği kul olma ortak paydasında buluşturarak, kadın ve erkek olmaktan kaynaklanan cinsiyet rollerini ikinci plana alması ve bütün söylemini bu temel üzerinde şekillendirmesidir. Ataerkil bir topluma gönderilmiş olmakla birlikte[6] Kur'an kadın veya erkek olmanın "değeri" hakkında konuşmaz, cinsiyetle ilgili hususlara ancak bunlarla ilgili annelik, babalık, aile ya da sosyal hayatla ilgili kadının örtünmesi, konuşma şekline dikkat etmesi gibi alt sorumluluk alanları bağlamında değinir. Kadına ve erkeğe ayrı bir eğitim planı öngörmez. Eşit işe eşit ödül vaat ettiği gibi, eşit suça da eşit cezadan bahseder. Sadece cinsiyetinden dolayı herhangi bir kulun taşıdığı sorumluluğun hafifletilmesi ya da ağırlaştırılması, birine daha fazla ya da az mükâfat verilmesi söz konusu değildir. Cinsiyetten kaynaklanan roller ise bireyin yetenekleriyle uyumludur. Cinsiyeti doğrudan ilgilendirmeyen konularda cinsiyet değişkeninden kaynaklanan sorumluluklarda muafiyete gidilmediği gibi, esas sorumluluk alanı dışında faaliyet gösterenlere de mani olunmamıştır. Mesela kadınlar bizzat cihada çıkmakla mükellef kılınmamış olmasına rağmen savaş konusunda yetenekli kadınların savaşta varlık göstermesine müdahale edilmemiştir.[7] Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde Kur'an'ın neredeyse toplumsal cinsiyet rollerinden soyutlanmış bir dil kullanmış olduğu ileri sürülebilir.

Kur'an'a göre gerçek değer yargısı, kulun Allah tarafından nasıl değerlendirildiğidir, bunun da kriteri Allah'la ilişkisinde hassas davranma, O'na karşı gelmekten sakınmadır. Bu ölçüte sadakatle uyanlar, Allah katında en değerli olanlardır. [8]

Bireyin kendisiyle ve evrenle kurduğu ilişkiyi de derinden etkileyen boyutları olması hasebiyle, Allah katında en değerli olanın O'na karşı gelmekten en çok sakı-

6 Kur'an'ın ataerkil bir topluma nazil olduğu ve oradaki birtakım yapılanmalara müdahale etmediği doğrudur. Bu durumun birtakım ahkamı ve genel söylemi etkilediği, inkâr edilemez. Ancak bunlar değer yargısı taşımaktan azade olarak işlevsel bir tutuma işaret ederler. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Ünal, İsmail Hakkı, "***Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü***", s. 207; Öztürk, Mustafa, "***Kur'an'ın Cennet Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler***", s. 145-148.

7 Konuyla ilgili farklı alanlardaki örnekler için bk. Yaşar, Hüseyin, "Kur'an'a Göre Kadın'ın Toplumsal Fonksiyonu", Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, II, 73-74.

8 *Hucurât* 49/13.

nan kişi olması ilkesi, insanın yeryüzündeki misyonunun hilafet olmasıyla yakından alakalıdır. Kadın da, erkek de yeryüzünde halifelik görevini üstlenmiştir, bu onların yaratılışının temel esprisidir. İyilik ya da kötülüğe yönelecek ve yön verecek bir potansiyelle yaratılan insan, hangi özelliğinin peşine düşeceğinin ortaya çıkacağı bir imtihana tabi tutulmak üzere dünyaya gönderilmiştir. Kendini arıtan ve Allah'la, insanlarla ve kendiyle barışık yaşayan kadın erkek her mümin, bu dünyada da, diğerinde de övgü ve mükâfatı kazanmış demektir.[9] Herkes hayat çizgisinde yetenekleri doğrultusunda imtihan edilmektedir, yaşadıkları ancak onların kaldırabilecekleridir.[10]

Müslüman, mümin, itaatkâr, doğru, sabırlı, sadaka veren, oruç tutan, namuslu, Allah'ı çok zikreden,[11] tevbe eden, ibadet eden, seyahat eden[12] müminler, bu özellikleriyle övülmüşler ve bunlar Kur'an erkek ve kadın mümin modelinin değişmez vasıfları olarak zikredilmişlerdir: "Gerçek şu ki; Allah'a teslim olmuş bütün erkekler ve kadınlar, inanan bütün erkekler ve kadınlar, kendilerini adamış bütün erkekler ve kadınlar, sıkıntılara göğüs geren bütün erkekler ve kadınlar, [Allah'ın karşısında] güçsüzlüğünü anlayan bütün erkekler ve kadınlar, karşılıksız yardımda bulunan bütün erkekler ve kadınlar, nefislerini kontrol eden bütün erkekler ve kadınlar, iffetleri üzerine titreyen bütün erkekler ve kadınlar ve Allah'ı durmaksızın anan bütün erkekler ve kadınlar için (evet) bunlar[ın tümü] için Allah, mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."[13]

Sonuç olarak Kur'an'ın inananlara öğütlediği husus, seçme şansının olmadığı cinsiyet konusunda herkesin kendi haliyle barışık olması, diğerinin durumuna özenmeden, kendi kimliğine ve bunun getirdiklerine sahip çıkarak Allah'tan güzellik ve bereket istemesidir. Nisa suresi 33. ayette şöyle buyrulmuştur: "...Allah'ın kimilerine diğerlerinden daha fazla bağışladığı nimetlere imrenmeyin. Erkekler kendi kazançlarından bir fayda sağlarlar, kadınlar de kendi kazançlarından... Bu nedenle lütfu(ndan size bahşetmesini) Allah'tan dileyin; şüphesiz Allah, her şeyin tam bilgisine sahiptir."

Hz. Peygamber'in düşünüş ve davranış kalıpları da pek tabii olarak bu doğrultuda şekillenmiştir. Onun kadını ya da erkeği cinsiyetinden dolayı yücelten ya da küçük düşüren herhangi bir sözüne, tutumuna rastlamak mümkün değildir. Aslında Hz. Peygamber sadece cinsiyet konusunda değil, zengin-fakir, büyük-küçük, efendi-köle, gibi diğer bütün insanın bireysel ve toplumsal konumunda değişiklik arz eden noktaların

9 *Âl-i İmran,* 3/195; *Nisâ,* 4/124, 176; *Nahl,* 16/97; *Mümin,* 40/40.

10 *Bakara,* 2/233, 286; *En'âm,* 6/152; *Arâf,* 7/42; *Müminûn,* 23/62.

11 *Ahzab,* 33/35.

12 *Tahrim,* 66/5.

13 *Ahzâb,* 33/35.

tamamında insan olmanın özünü önceleyen bir yaklaşıma sahip olmuştur.[14] Bununla birlikte toplumsal planda cinsiyet faktöründen kaynaklanan pek çok dengesizliğin bulunduğu, katı bir ataerkil ilişki ağına sahip bir sosyal dokuda yaşayan Hz. Peygamber, özellikle evlilik ilişkisi bağlamında özenli davranmaları konusunda her iki tarafı da ciddi şekilde uyarmış, karşılıklı muhabbet ve hürmete dayanan bir iletişim dili oluşturmaları için onları özendirmiştir. Ancak İslam toplumu Hz. Peygamber'in vefatından kısa süre sonra ataerkil düşünce kalıplarına dönmeye başlamıştır.[15] Böylece Kur'an'ın en güçlü ve özgün yönlerinden biri gözden kaçırılmış oldu, hatta geleneksel söylemler dinî referansları kullanarak daha da pekiştirildi; Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in sözleri bağlamından koparılarak yerleşik kabullerin payandası haline getirildi. Bu noktada özellikle kadının bireysel ve toplumsal konumunda İslam'ın temel verileri açısından ciddi bir zedelenme olduğunu belirtmek gerekir. Aslında bu durum aynı zamanda erkeğin konumlandırılmasında da sorun olduğunun delilidir, zira kadın ve erkeğin kaderi birbirine yaratılıştan bağlanmıştır, bu nedenle kadının sıkıntıda olduğu yerde erkeğin rahatlığı ancak suretâ olur, bunun tersi de doğrudur. Nitekim hep güçlü, hep haşin, hep daha "erkek" olma zorunluluğu, erkeğin her şeyden önce insanlığına halel getirmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde cinsiyet artımcılığının dinî verilerle ne suretle harmanlandığının teorik plandaki izdüşümleri takip edilecektir.

II. CİNSİYET AYRIMCILIĞININ TEORİK ARKA PLANI

İnsanlık sahnesinde kadına ikincil roller biçen ve erkeği önceleyen algının yaygınlık oranı bir hayli fazladır. Çoklukla bunlar üzerinde düşünülerek derin değerlendirmeler yapılmaz. İçinde yetişilen toplumun kadın ve erkeğe biçtiği roller ve değer yargıları, henüz bunların anlamları bile bilinmeden bilinci ve bilinçaltını etkilemeye başlar, zihinde birikimler oluşur. Bu şekilde oluşan anlamlandırma hali, hayatın pek çok alanında ortaya çıkabilir. Literatüre yansıyan ve dinî verilerle desteklenen kadın ve erkek algılarında en çok dikkat çeken özellik, var olan değil, olması gereken, olduğu düşünülen tasavvurun anlatılmasıdır. Çoğu kez gerçek hayatta karşılığı olmayan rol modeller üzerinden değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bunların çoğunda sadece fiziki güç değil, daha pek çok açıdan zayıf kadın, güçlü erkek imgesi betimlenmektedir. Mesela Nisa suresi 34. ayette erkeğin aile reisliği hükmünü açıklama sadedinde akıl, din, bilgi, ihtiyat, azim, cesaret, temyiz gücü, kuvvet gibi unsurlar erkekte doğal olarak var olan özellikler olarak tanıtılmaktadır.[16] Hatta sakal bırakması ve sarık

14 Buhârî, Salat, 72; Müslim, Cenaiz, 23.

15 Buhârî, Nikâh, 80.

16 ez-Zeccâc, ***Meâni'l-Kur'an,*** II, 47; el-Bağavî, ***Meâlimu't-Tenzîl,*** II, 60; İbnu'l-Cevzi, ***Zadu'l-Mesir***, II, 74; er-Râzî, ***Mefâtîhu'l-Gayb,*** II, 433; IV, 70; el-Bukâî, ***Nazmu'd-Durer,*** II, 251.

sarması bile, erkeğin üstünlüklerindendir.[17] İleri görüşlü olması ve bedeninin yaratılış mükemmelliği de erkeğin üstünlük konularıdır.[18] Bir kısmı aile içi ilişkilerde herhangi bir karşılığı olmayan bu özelliklerin ayetin tefsirinde kullanılması, prototip bir erkeğin tavsif edildiğini hatıra getirmektedir.

Öte yandan doğum yapan Hz. Meryem'in annesinin, henüz doğmadan mabede adadığı bebeğin kız olduğunu görünce söylediği, "Erkek, kız gibi değildir"[19] cümlesi, farklı açılardan kızların erkeklere denk olamayacağı şeklinde, tamamen bağlamından koparılarak yorumlanmıştır.[20] Hz. Meryem'i övme sadedinde söylenen şu sözler ise, bizim kültürümüzde "Erkek gibi kız" övgüsünde ifadesini bulan erkek mükemmeliyeti ve kadın acziyeti ön kabulünü hatırlatmaktadır.

"Meryem'in dışı dişiydi ama aslında ona kemalâtta adamları geçen özellikler bahşedilmişti. Hatta o erkekler âleminin asla ulaşamayacakları bir mükemmelliğe sahipti, o adamların dışı erkek, içi kadındı.[21]

Cahiliye döneminde kız evlat sahibi olmanın genellikle üzüntü kaynağı olduğu bilinmektedir. Nitekim Kur'an, kızı olan babaların evlatlarını gömmekle utanç içinde yaşamak arasında seçim yapmaya çalışan müteredditi halini resmetmiştir.[22] Kız evlat hakkında böyle düşünen müşriklerin, kendileri için hoşlanmadıkları bir hali Allah'a yakıştırmaları ve meleklerin O'nun kızları olduğunu iddia etmelerindeki çifte standart, müşriklerin kadın algısı üzerinden yerilmiştir:[23]

"Süs içinde büyütülüp, kavga ve tartışmada kendini ortaya koyamayan varlığı mı (Allah'a uygun görüyorlar)?!

Ayette yer alan betimlemenin Allah'ın kadın kullarını anlatması değil, gücü önceleyen şirk mantığının izahı olduğunu göremeyen müfessirler olmuş, ayet kadınla ilgili ön yargılarla birlikte anlaşılmıştır.[24] Ebussusud Efendi bu ayetin tefsirinde müşrikleri şu sözlerle eleştirmektedir: "Kulların görüşçe en noksan ve amelce en zayıf olup yerilenini, Allah'ın en olgun ve kıymetli kulları saydılar."[25]

---

17 Zemahşerî, ***Keşşâf,*** IV, 495.

18 Cezâirî, ***Eyseru't-Tefâsir,*** I, 471-472.

19 ***Âl-i İmrân,*** 3/36.

20 Said Havva, ***el-Esas***, II, 726; Mevdûdî, ***Tefhîmu'l-Kur'an***, I, 201; Güler, ***40 Hadiste Kadın***, s. 78.

21 el-Bukâî, ***Nazmu'd-Durer,*** II, 70.

22 ***Nahl,*** 16/58

23 ***Zuhruf,*** 43/18.

24 Zemahşerî, IV, 237; İbnu'l-Cevzî, VII, 306.

25 Ebussuûd, ***İrşâdu Akli's-Selîm,*** V, 539

Yusuf suresinin 28. ayetinde ise, Kur'an'ın tarihi bir olayı aktarma sadedinde kullandığı "Belli ki, bu sizin oyunlarınızdan biri, ey kadınlar taifesi! Doğrusu, sizin oyunlarınız/tuzaklarınız korkunçtur!" cümlesi, kadın kurnazlığını teyid etme yolunda bir veri olarak kullanılabilmiştir.[26] Bu noktada Kur'an'ın geçmiş olayları anlatırken sansür uygulamadığı, bu nedenle orada Hz. Musa'nın sözleri kadar, Firavun'un konuşmalarını da okuyabildiğimiz gerçeği gözden kaçırılmıştır.

Hz. Peygamber'in bir bağlam içinde anlam taşıyan pek çok cümlesi de cinsiyet merkezli anlamlandırma zeminine çekilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Özellikle kadının eşinden izin almadan evinden çıkamayacağı, nafile oruç tutamayacağı,[27] eşinin cinsel ilişki talebini her halükârda kabul etmesi gerektiği, aksi takdirde eve dönene ya da sabaha kadar meleklerin o kadına lanet edecekleri,[28] birinin diğerine secdesi caiz olsa, kadının eşine secdesinin emredileceği[29] yolunda muteber kaynaklarda yer alan rivayetlerin arka arkaya sıralanması sonucu ortaya çıkan erkek için yaratılmış kadın algısı kabul edilebilir değildir. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus, bu rivayetlerin bağlamından koparılmış olması ve böylece Kur'an'la ve Hz. Peygamber'in -gerek bir eş, gerek bir peygamber ve gerekse bir yönetici olarak- yaşadığı toplumdaki kadınlarla ilişkisini anlatan bütün rivayetlerle uyumlu, bütüncül bir değerlendirmenin gerçekleştirilememesidir.

Daima halkın içinde, onlardan biri olarak yaşayan, ashabıyla birebir diyalog kuran, böylelikle onların hayatları hakkında bilgi sahibi olan Hz. Peygamber'in kişiye özel mesajları olduğu bilinmektedir. Kocasının hakkını göz göre göre gasp eden, onu ezen, aile mutluluğu için kılını kıpırdatmayan, mütehakkim, kendini beğenmiş hanımların da olduğu, o dönemde de olmuş olabileceği inkâr edilemez. Bunların işin ciddiyetinin farkına varabilmeleri için sert şekilde uyarılmaları normaldir. Bunun tam karşısında karısını ezen, onu insan yerine koymayan, aşağılayan erkeklere de Hz. Peygamber'in sert uyarıları vardır. Atalardan devralınarak tekrarlanılan hata, kadınları uyaran cümlelerin tekrar edildiği kadar erkekleri sıkılayan Peygamber uyarılarının zikredilmiyor oluşudur.

---

26 "…Gerçekten de ayet ve hadisler, kadındaki cinsî cazibe ve gücün bir fitne, tuzak ve hile aracı olabileceğini ifade eder ve erkeklerin bu oyuna gelmemelerini öğütler. Kur'an-ı Kerim'de, Aziz'in karısı Züleyha'nın Hz. Yusuf'a meylettiği ve kadının kendini arz ettiği, ilahî bir uyarı olmasaydı Yusuf'un da kadına meyledeceği, kurnaz kadın tuzağına düşüremeyince de iftira ederek Yusuf'un zindana girmesine sebep olduğu anlatılır. Bundan dolayı kadının kocası Aziz'in "Kadınlar! Bu sizin tuzağınız, gerçekten büyüktür" dediği görülür. bk.: Güler, ***40 Hadiste Kadın,*** s. 80.

27 Buhârî, ***Nikâh***, 86; Müslim, ***Zekât***, 84.

28 Buhârî, ***Nikâh***, 85 ; Müslim, ***Nikâh***, 40. Bu rivayetlerle ilgili bir değerlendirme için bk. Ateş, Ali Osman, "***Kadının Cinsel Sorumluluğu ile İlgili Bazı Rivayetler***", s. 97-107.

29 Tirmizî, ***Nikâh***,10.

Aşağıda dini referanslar kullanan ve kadın-erkek rollerinden bahseden eski-yeni bazı eserlerden alıntılar yapılmıştır. Dikkat edilirse bunlarda erkeğin aile reisliğini delillendirmekten çıkarak kavvamlığı toplumsal hayatın bütün katmanlarına yayan genellemeci bir dil hâkimdir. Bu amaca ulaşabilmek için kullanılan yöntem, kadına ayrı bir varlık kategorisi belirlemek ve bunu da dinî argümanlarla desteklemektir. Kur'an'ın izlemediği bir yol takip eden bu anlatımlarda, erkeği için yaratılan kadın, cinsiyetinden kaynaklanan ve eşi, çocukları, yuvasından örülü farklı bir sorumluluk alanına sahiptir ve bu alan onun hayatının temelini oluşturur.

… Kadın eşinin hakkını kendisinin ve ailesinin hukukuna tercih etmeli, cinsel görevlerini her an yerine getirebilmek için temizliğine daima itina göstermelidir. Eşinin elinde bir köle mesabesinde olduğunu bilmeli, ondan gelecek ezalara bir köle gibi sabretmelidir.[30]

Toplumsal hafızada bir zamanlar hayli yer etmiş olan ... adlı eserde mehrini kocasına bağışlayan kadının, hac–umre sevabı kazanacağı belirtilirken, eşine hizmet ederken; mesela soğan doğrayan kadının akan gözyaşından dolayı cehennem ateşi görmeyeceği, eşinin çamaşırlarını yıkarsa, günahlarından arınacağı, teşvik sadedinde anlatılır.[31]

"… Bu hadis, (kaburga kemiği rivayeti kastediliyor) kadının ***yaratılıştan asabî ve geçimsiz olduğunu***, tamamıyla erkeğin isteklerine râm olamayacağını temsil eder. Bundan dolayı ona nezaketle muamele etmek, onu olduğu gibi kabul ederek incitmemek gerekir." "Kadında uzvî bünyeye, fizyolojiye tabi bazı hususiyetler var. Hararet, nabız, teneffüs, kadında fazladır. Adalî kuvvet erkekte galiptir. Bu hâl, ***kadını çocukla erkek arasında bir mevkie koyar,*** denilmiştir."

"… Hayâ, kadının en kıymetli varlığıdır, insanın ise süsüdür, insanlığıdır. Bir kadın her şeyini kaybedebilir ama hayâsını kaybedemez."[32]

"… Zarafet ve nezaket de kadınsı hasletlerdir, katı ve sert tavırlar erkeklere biraz yakışsa da kadınlara yakışmaz."[33]

"Katı ve sert tavırları" erkeğe biraz da olsa yakıştıran yaklaşım açısından yumuşak huylu, şefkatli, duygularını ifade eden erkek makbul erkek kategorisinde yer almaz. Erkek korkmaz, utanmaz, hastalanmaz, zaaf göstermez, kararsızlık yaşamaz. Onlar yaratılıştan gelen sebatlı, temkinli, soğukkanlı halleriyle tanıtılırlar.[34] Aklı, gücü, maddi

30 İbnu'l-Cevzî, s. 72-73.

31 Ünal, " ***Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü*** ", s. 201-205.

32 Topaloğlu, ***İslam'da Kadın***, s. 180.

33 Alagaş, Mehmet, ***Kadının Onuru,*** s. 64.

34 Topaloğlu, age., s. 75; Karaman, Hayrettin, ***İslam'da Kadın ve Aile***, s. 185.

imkânları erkeği her tür sorun karşısında dirençli hale getirir. Çizilen bu erkek profili olan değil, olması arzulanan "ideal" vasıfları taşır. Bu evsafta yani tam erkek olmaya çalışmanın bedeli bir hayli ağırdır. Sağlıklı şekilde yüzleşilmemiş korkuların, kontrolsüz güç peşinde koşmanın, duyguları hapsetmenin erkeklerin hayat kalitesini nasıl düşürdüğüne dair veriler, erkeklerde 24 yaşına kadar intihar oranının kadınlardan üç kat, 65 yaşın üstünde ise 5 kat fazla olduğunu göstermektedir. Erkeğin pek çok sağlık sorununu kadına göre çok daha derinden yaşaması,[35] hastalığın tepkilerine kulak vermeyen, yardım istemeyen hali, erkeğin imajı uğruna hayatından vazgeçebileceği yolundaki yorumu haklı çıkarmaktadır: "Erkek olmamak ya da korkak olarak suçlanmaktansa erkek, ölmeyi tercih eder."[36] Güç ve ihtiyaç efsanelerini yeniden okumayı zorunlu kılan bilgi; bekâr, boşanmış ve dul erkeklerin aynı durumdaki kadınlara kıyasla olumsuz etkilere daha fazla açık olduğudur.[37] Sorunlar karşısında erkeğin kaçan, içine kapanan hali iyice belirginleşmektedir.[38]

Görüldüğü gibi erkeğe düşen toplumsal cinsiyet rolü de tabii değildir, insanın zaman zaman zayıf, zaaflı halinden uzaktır. Bu uzaklığın bedeli, daha fazla erkek olmak için daha az insan olmayı göze almayı gerekli kılar. Sağlık sorunlarıyla, işkoliklikle kendini belli eden güç tutkusu, aynı zamanda kontrol altına alınması gereken bir meyle de işaret etmektedir. Böylelikle güç kaynağındaki dönüşüm, erkek olmaya değil; yetişkin, kendini geliştirmiş, tabii insan olmaya istinat edecektir. Hz. Muhammed gibi yumuşak huylu ve yumuşak huylu olmayı kadın-erkek herkes için öven,[39] en büyük iyiliğin ölçüsünü ailesine, -cümlenin bağlamı itibarıyla özellikle de eşine- iyi davranmakla açıklayan ve kendi iyi haliyle övünen,[40] duygularını ifade etmede son derece mahir, öfkesi, sevgisi, neşesi yüzünden okunan,[41] ağlayabilen bir erkek modeli varken onu "en güzel örnek" kabul eden Müslüman erkeklerin işinin daha kolay olması umudunu canlı tutmak gerekir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadını ve erkeği önce insan olarak değil de, tamamen birbirinden farklı iki ayrı cins olarak tanımlama çabası, birtakım pratik faydalarının yanında, ciddi bir anlayış

35 Goldberg, ***Erkek Olmanın Tehlikeleri***, s. 8, 125 vd.

36 Goldberg, age., 16.

37 Goldberg, age., 27.

38 Aktay, Yasin, "Modern Dünyada Ailenin dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler", s.180.

39 Müslim, Birr, 77; Ebu Davud, Edeb, 10.

40 Tirmizi, Radâ, 11; İbn Mâce, Nikâh, 50.

41 Buhârî, Meğazi, 79; Edeb, 72; Müslim, Cum'a, 13

kısırlığına neden olmaktadır ve bugün konu üzerinde sağlıklı değerlendirmeler yapılmasının önündeki en ciddi engellerden birini teşkil etmektedir. Fıtraten yan yana düşünülmesi gereken bu iki cins, ayrımcı bakış açısıyla karşı karşıya gelmekte, durup dinlenmeden aradaki farklılıkların altının çizilmesiyle birbirlerini anlama, tamamlama zenginliğini yitirmektedirler. Kadının kadınlığı, erkeğin erkekliği üzerine kapaklandığına tanık olmak, taşınan bedenler içinde insan ruhu bulunduğu ve bu ruhun insanlığın ortak mayası olduğu gerçeği üzerinden hayatı okumayı teklif eden dinî söylemden, yine dinî argümanları kullanarak bir kat daha uzaklaşıldığını hatırlatmaktadır. Erkek olmak da, kadın olmak da biraz daha az insan olmak anlamına getirilmemelidir. Bunlar insan olmanın üst değil, alt kimlikleridir. Erkek biraz daha erkek olmak için daha kaba ve sert, kadın ise biraz daha kadın olmak için biraz daha silik ve çekingen olmaya mecbur ve mahkûm değildir. Hayatın esas sorusu, hem kadın hem de erkek için aynıdır: Hayat imtihanı. Ne kadar "insan" olduğumuz, böylece hilafet misyonunu ne ölçüde yerine getirdiğimiz etrafında dönüp dolaşmaktadır.

KAYNAKÇA

Akın, Ayşe, "Toplumsal Cinsiyet Bakışı ile Dünyada ve Türkiye'de Kadın Sağlığı, Uluslar arası Multidisipliner Kadın Kongresi, I-V, İzmir 2010.

Aktay, Yasin, "Modern Dünyada Ailenin dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler", ***Küreselleşen Dünyada Aile***, s.180.

Alagaş, Mehmet, ***Kadının Onuru,*** İnsan Dergisi Yayınları, İzmir 1994

Ateş, Ali Osman, "Kadının Cinsel Sorumluluğu İle İlgili Bazı Rivayetler", ***İslamiyât***, c. 3, sy. 2, Nisan-Haziran, 2000.

Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, ***Meâlimu't-Tenzîl***, I-VI, Tsh: Abdusselam Ali Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Bukâî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, ***Nazmu'd-Durer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver,*** Thc. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Cezâirî, Ebubekr Câbir, ***Eyseru't-Tefâsir li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr***, I-V, Dâru'l – Hayr, Medine H. 1419

Ebusssuûd, ***İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ani'l-Kerim***, I-V, Dâru'l-Fikr, Basım yeri ve tarihi yok.

Goldberg, Herb, ***Erkek Olmanın Tehlikeleri*** çev. Selçuk Budak, Edesos yay., Ankara 1991.

Havva, Saîd, ***el-Esas fi't-Tefsir***, I-XI, Daru's-Selam, Kahire 1985.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Cemaluddin Abdurrahman b. Ali, ***Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr***, I-IX, nşr: Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut 1987.

Karaman, Hayrettin, ***İslam'da Kadın ve Aile***, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994.

Mevdûdî, Ebu'-LA'la, ***Tefhîmu'l-Kur'an***, I-VII, Trc: Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.

Narin, Bilge, "Köşe Yazılarında Yer Verilen Fıkralarda Kadının Temsili", Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, I-V, İzmir 2010.

Özdeş, Talip, ***Kur'an ve Cinsiyet Ayrımcılığı***, Fecr yay., Ankara, 2005.

Öztürk, Mustafa, "***Kur'an'ın Cennet Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler***", İslamiyât, c. 4, sy. 1, Ocak-Mart, 2001.

er-Râzî, Fahruddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, ***Mefâtîhu'l-Gayb***, I-IX, Yay. Haz: Mektebu Tahkîk Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî Beyrut 1995.

Ünal, İsmail Hakkı, " Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî'nin Hadis Kültürü ", ***İslamiyât***, c. 2, sy. 3, Temmuz-Eylül, 1999.

Yaşar, Hüseyin, "Kur'an'a Göre Kadın'ın Toplumsal Fonksiyonu", Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi, I-V, İzmir 2010.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serî, ***Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh***, I-V, Thk: Abdulcelil Şelebî, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, ***el-Keşşâf an Hakâik Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl***, I-IV, Thk: Muhammed Abdusselam Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Doç. Dr. Fatma Asiye Şenat Hanımefendi'ye çok teşekkür ediyorum.

Birkaç hususa dikkat çekmek istiyorum ben: Toplumsal cinsiyet rolleri yani bu tür kavramlar, bunların felsefi arka planı, hangi vasattan neşet ettiği bunları biraz tahlil etmek gerekiyor, biraz analiz etmek gerekiyor. Bunlar üzerinden birtakım din üzerinden kurgular yapmak gerekiyor.

Genelde sempozyumlarda dikkatimizi çeken hususlardan birisi son dönemlerde herhangi bir kavramın ya da konseptin felsefi, düşünsel arka planı, zemini üzerinde yoğun çaba sarf etmekteyiz onu değerlendirme noktasında ama bu çaba çoğu defa kavramların tebellüğ etmesi noktasında zihin dünyamızda işin açıkçası biraz eksik kalıyor.

Benim kanaatimce yaşamış olduğumuz sosyal hayattan, toplumsal hayattan somut birtakım hadiseler üzerinden bu tür kavramların, bu tür kabullerin değerlendirilmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Bir diğer konu, özellikle Kur'ani kavramların anlaşılması ya da anlatılması noktasında şüphesiz tarihsel bir birikimimiz vardır ama çok kolaycı, çok ucuz bir şekilde 1400 yıllık bir birikimin bu tür kavramları, özellikle bazı kilit kavramları anlama ya da anlatma noktasında eksikliğini ifade etmeyi ben şahsen çok cüretkâr bir ifade olarak görüyorum. Bu tür noktalarda şüphesiz böyle tartışılamaz, eller yukarı teslim türünden kabul edeceğimiz şeyler değil ama onların iyi tahlil edilerek ve hangi dönemde bu tür yorumların yapıldığını dikkate alarak, hangi gerekçelere dayandığını göz ardı etmeyerek günümüz insanlarına bu tür kavramları sunmanın daha isabetli olacağını düşünüyorum.

Şimdi de Çalışma Hayatında İnsan Onuruna Karşı Psikolojik Bir Şiddet Örneği: Mobbing konusunu Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Çekin hocamız bizlere arz edecek.

Buyurun.

2- ÇALIŞMA HAYATINDA İNSAN ONURUNA KARŞI PSİKOLOJİK BİR ŞİDDET ÖRNEĞİ: MOBBİNG

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇEKİN[1]

GİRİŞ

İş yaşamında kişilerarası ilişkilerdeki bazı durumlar çalışanları motive ederken, diğerleri çalışanlar üzerinde olumsuz ve yıpratıcı etkiler oluşturabilmektedir. Çalışanlar üzerinde sistematik baskı yaratmak, çalışanın iş performansını ve dayanma gücünü yok etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi psikolojik şiddet (mobbing) uygulamaktır.

Çalışanların moralini, motivasyonunu ve verimini düşüren, çalışma ortamını bozarak iş ikliminin bozulmasına neden olan psikolojik şiddet, örgütsel bir hastalıktır. Hemen hemen her iş ortamında yaşanabilen, yaşandığı halde görmezden gelinen veya önemsenmeyen psikolojik şiddet, aynı zamanda yönetsel bir sorundur. Psikolojik şiddet, toplum içerisinde somut olarak gözlemlenmeyen ama varlığı bilinen bir şiddet türüdür.

İnsanın olduğu her yerde, şiddet de var olmuştur. İnsanların, çevresini kontrol etme ve çevresine hakim olma istekleri, insanlık tarihi boyunca diğer türdeşleri ile savaşlar ve çatışmalar yaşamasına neden olmuştur. İnsanlar, bu isteklerini gerçekleştirebilmek için çeşitli stratejiler geliştirmiş, çoğunlukla şiddet kullanmayı tercih etmişlerdir.

Şiddet farklı şekillerde kendini göstermekte, baskı, eziyet, korkutma, sindirme, öldürme, caydırma amaçlı davranışlar, toplumdan topluma farklılık göstermekle beraber, sürekli bir biçimde her toplumda yaşanmakta ve günlük yaşamın bir parçası olma özelliğini halen korumaktadır.[2] Günümüz insanı, dünyanın her yerinde şiddetin

---

1 Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, "Kent ve Siyasal Şiddet", Cogito, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 91.

hızla tırmandığına ve kapsamının sürekli genişlediğine tanıklık etmektedir. Politika, spor, ekonomi, eğitim ve sosyal hayat başta olmak üzere, hemen hemen her alanda cereyan eden şiddet olaylarına medyada geniş yer verilmekte, şiddet içeren bu olaylar kitle iletişim araçları vasıtasıyla insanlara ulaştırılmakta ve küreselleşen dünyanın bu konuya ilgisi çekilmeye çalışılmaktadır.

Türkçe sözlükte şiddet, karşı görüşte olanları inandırma ve uzlaştırma yerine kaba kuvvet uygulamak şeklinde tanımlanırken, şiddet eylemi ise çevreyi sindirmek için girişilen hareket olarak açıklanmaktadır.[3] Yıldırım'a göre şiddet; yıkıcı, yok edici saldırganlığın bir biçimi olup, kişilere ya da nesnelere çeşitli boyutlarda zarar vermeyi içeren, güçlü, kontrolsüz, aşırı, birdenbire, toplu ya da bireysel görülebilen bir olgudur.[4]

Dar anlamıyla şiddet, fiziksel şiddeti içerir. Fiziksel şiddet insanların bedensel bütünlüğüne karşı, dışarıdan yöneltilen sert ve acı verici bir edimdir. Şiddetin dar tanımıyla yetinmek ve sadece fiziksel şiddet üzerine odaklanmak, şiddet kavramına belli bir açıklık kazandırsa da bazı toplumsal gelişmelerin ve sistemlerin yol açtığı zararların göz ardı edilmesine neden olabilir.[5] Şiddeti genelde algılandığı gibi yalnızca fiziksel zarar ile açıklamak yeterli değildir. Bireyler ve toplumlar üzerinde yarattığı ruhsal ve duygusal etkileri de göz önünde tutmak gerekir. Şiddetin biçimlerine göre gözden geçirilmesinde, fiziksel, psikolojik, duygusal, sözel, cinsel, ekonomik ve daha pek çok davranış, şiddet biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.[6] Şiddet, kimi zaman eylemden kaçınmayı veya eylemsizliği içerir. Bu bağlamda, türlü fiziksel saldırı, şiddet tanımı içinde değerlendirilirken, fiziksel olmayan tutum ve davranışlar, psikolojik şiddet kapsamında değerlendirilir.[7]

Bu çalışmada, çalışanlara karşı yapılan sürekli ya da sistematik bir psikolojik şiddet örneği olarak mobbing ele alınmış ve konu; mobbing kavramı, süreci, aşamaları, türleri, ortaya çıkış nedenleri, tarafları, etkileri çerçevesinde ve insan onuru ile ilişkisi açısından değerlendirilmiştir.

1. PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) KAVRAMI

Psikolojik şiddet (mobbing) kavramı, İngilizcede "mob" kökünden gelmektedir. Mob sözcüğü, kararsız kalabalık, şiddete yönelmiş topluluk anlamındadır. Mobbing

3 Türk Dil Kurumu, ***Türkçe Sözlük***, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 1752.

4 Aysel Yıldırım, ***Sıradan Şiddet***, Boyut Kitapları, İstanbul 1998, s. 25.

5 Artun Ünsal, "*Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi*", Cogito, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 32.

6 Ümit Cihan Atman, "Kadına Yönelik Şiddet, Cinsel Taciz, Irza Geçme", ***Sted Dergisi***, 12 (9), 2003, s. 333.

7 Hasan Tutar, ***İşyerinde Psikolojik Şiddet***, Platin Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2004, s. 13-14.

sözcüğü ise, çevresini kuşatma, topluca saldırma ya da sıkıntı verme anlamındadır.[8] Türkiye'de mobbing olgusu açıklanırken, iş yerinde duygusal şiddet, duygusal taciz, duygusal terör, psikolojik şiddet, iş yeri travması, iş yerinde duygusal saldırı, iş yerinde zorbalık, yıldırma vb. terimler tercih edilmektedir.[9]

Mobbing sözcüğü, ilk olarak hayvan davranışlarını inceleyen Konrad Lorenz tarafından 1960'lı yıllarda kullanılmıştır. Lorenz bu sözcükle, büyük bir hayvanın tehdidine karşı, daha küçük hayvan gruplarından gelen karşı saldırıları isimlendirmiştir. Daha sonra bu terim, Peter Paul Heinemann tarafından çocuklardan oluşan küçük grupların, yine tek bir çocuğa karşı giriştiği zarar verici davranışları tanımlamada kullanılmıştır.[10] Leymann, 1984'te İsveç'teki iş yerlerinde mobbing davranışını ilk defa tanımlarken, bu davranışların bir tür iş yeri terörü olduğunu vurgulamıştır.[11]

1988'de İngiliz gazeteci Andrea Adams, BBC'de yaptığı programlarla bu olguya kamuoyunun dikkatini çeken ilk isimdir. 1998'de Duncan Chappell ve Vittorio Di Martino'nun hazırladığı "İş Yerinde Şiddet" adlı rapor, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yayınlanmıştır. Bu raporda, daha çok fiziksel şiddete yönelik davranışlar tartışılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1999'da yayınladığı raporda ise iş yerindeki şiddet, fiziksel ve psikolojik yönleri ile ele alınmıştır. Bu rapor ile iş yerindeki pasif ve psikolojik saldırılar, çalışanlara yönelik şiddet kapsamına dâhil edilerek, çalışanlara yönelik şiddetin kapsamı genişletilmiş ve konuya uluslararası boyutta dikkat çekilmiştir.[12]

Hirigoyen'e göre psikolojik şiddet, bir kişinin kişiliğine, onuruna veya fiziki ve ruhsal bütünlüğüne zarar veren, kişinin işini tehlikeye sokan ya da çalışma ortamını bozan, her türlü davranışı, sözü, eylemi, hareketi ve yazıyı kapsayan kötü niyetli bir girişimdir.[13]

Psikolojik şiddet, kişi ve kişiler üzerinde sistematik baskı yaratarak, ahlak dışı yaklaşımlarla, onların performanslarını ve dayanma güçlerini yok eden, insanı duygusal ve

8 Pınar Tınaz, ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)***, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 7.

9 Şaban Çobanoğlu, ***Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri***, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 20.

10 Tınaz, ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)***, s. 8-9.

11 Çobanoğlu, ***Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri***, s. 26-28.

12 Elif Yücetürk, "Örgütlerde Küresel Bir Yönetim Sorunu: Yıldırma (Psikolojik Şiddet) ve Cinsiyetle İlişkisi", ***Çalışma Yaşamında Dönüşümler: Örgütsel Bakış***, (Editör: Aşkın Keser), Nobel Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2005.

13 Marie France Hirigoyen, ***Manevi Taciz Günümüzde Sapkın Şiddet***, (çev. Heval Bucak), Güncel Yayınları, Araştırma Kitaplığı Dizisi, İstanbul 1998, s. 61.

fiziksel olarak tükenmişliğe sürükleyen, yıpratan, korkutan, işten ayrılmaya zorlayan bir taciz şeklidir.[14]

Psikolojik şiddet, hedef alınan kişinin, statüsünü ve değerini yok etmeye, onu örgütten uzaklaştırmaya yönelik kötü niyetli eylemler zinciridir.[15]

Psikolojik şiddet, yapısal işten çıkarmanın bir türüdür. Psikolojik şiddeti, yapısal işten çıkarmanın diğer türlerinden ayıran özellik ise psikolojik şiddetin işveren ile çalışan arasında değil, çalışan ile diğer bir çalışan arasında meydana gelmesidir. Yapısal işten çıkarma, çalışanın yaptığı sözleşmeyi, işverenin rolü ve sorumluluğu olmadan sonlandırmasıdır.[16]

Psikolojik şiddet, geçici çatışmaları kapsamaz. Çatışma ve duygusal şiddet arasındaki fark, sıklık ve süredir. Örgütsel çatışma, genellikle sistemli ve organize değildir ve çatışmanın yönetimi ile kısa sürede ortadan kaldırılabilir. Psikolojik şiddet ise gizli, sistemli, organize ve uzun süreli davranışlarla ilgilidir.[17]

2. PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) SÜRECİ VE AŞAMALARI

Mobbing; rahatsız edici davranışlarla kendini gösteren, zaman içinde acı vermeye başlayan ve olayların sarmal biçimde hız kazandığı bir süreçtir. Bu süreç, devam etmesine izin verildiği kadar sürdürülür. Kurban olarak seçilen bireye zarar verici bir uygulama şeklinde başlayan süreç, en ağır sonuca ulaşmadan önce, kendi içinde çeşitli aşamalarda da son bulabilir.[18] Mobbing uygulayıcısı, yönetimin sessiz kalması, mağdurun direnmeyerek pasif kalması durumlarında yaptığı eylemlere devam edebilmektedir. Tersi bir durumda mobbing uygulamaları sona erebilir.

Mobbing durağan bir süreç değildir, sürekli gelişen bir olaydır. Mobbingin gelişim evreleri ülkelerin kültürel farklılıklarına göre de değişiklikler arz etmektedir. Genel görüşe göre mobbing altı aşamada gelişir.

Belirginleşmiş Çatışma Aşamasında varsayımsal olarak mağdur, herhangi bir psikolojik veya fiziksel rahatsızlık hissetmediğinden sürecin bu aşaması henüz mobbing olarak değerlendirilmemektedir. Bu aşamada mobbingin ilk belirtileri olarak

14 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 22-33.

15 Adnan Nur Baykal, *Yutucu Rekabet: Kanuni Devrindeki Psikolojik Şiddetten Günümüze*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 8.

16 Roderick Ramage, "Mobbing in the Workplace", *New Law Journal*, 1996, (http://www.law.office.demon.co.uk/art/mobbing-1.htm, Erişim: 06.03.2013)

17 Tutar, *İşyerinde Psikolojik Şiddet*, s. 111.

18 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 53.

kabul edilebilecek çatışmaları tetikleyen kritik bir olay meydana gelir.[19] Bu aşamada tartışmalar iş boyutundan çıkarak özel veya kişisel meselelere taşınırsa, çatışma belirgin bir hal almaya başlayarak, kısa bir süre içinde mobbing davranışına dönüşebilecektir.[20]

Mobbingin Başlaması ve Saldırgan Eylem Aşamasında saldırgan eylemlerin ve psikolojik saldırıların başlaması, mobbing dinamiklerinin harekete geçtiğini göstermektedir.[21] Bu aşamada kurban, iş arkadaşlarının değişik davranışlarının nedenlerini merak etmeye ve şaşırmaya başlamıştır.[22] Fakat zaman içinde söz konusu davranışlar, sistematik şekilde ve uzun süreli olarak devam edecek ve kurban üzerinde lekeleyici bir şekilde kullanılmaya başlanacaktır.[23]

İlk Psikosomatik Rahatsızlıkların Görülme Aşamasına gelindiğinde kurban, iştahsızlık veya aşırı iştah gibi sağlık problemlerinin olduğunu fark eder. İşyerine, arkadaşlarına ve kendine güvenini yavaş yavaş kaybetmektedir. Çok sık bir şekilde uykusuzluk problemleri yaşamaya başlar. Bu aşamada mağdur kişisel gayreti ile çektiği sıkıntılara karşı çözüm arayışındadır. Eğer kurban olumsuz durumların değişmeyeceği kanaatine varırsa psikolojik yapısı daha da bozulacaktır.[24]

Yönetimin Devreye Girmesi Aşamasında mobbing resmi bir problem haline gelir.[25] Bu aşamada yönetim; aktif ve pasif olmak üzere iki tür hareket tarzı sergileyebilmektedir. Aktif olarak müdahale ederse mobbing son bulur. Ancak yönetim, pasif kalmayı tercih ederse, bu durumda mobbing davranışları devam edecektir.[26]

Kurbanın Psikolojik ve Fizyolojik Sağlığının Kötüleşmesi Aşamasına gelindiğinde mobbinge maruz kalmaktan dolayı iyice yalnız kalan mağdur karşılaştığı sorunları çözebilmek için psikolog ya da psikiyatristten destek almaya çalışabilir. Fakat özellikle de yeterli eğitimden yoksun kişilerin yönetime hakim olduğu durumlarda, kişinin durumu hakkında yanlış yorumlar daha da artabilecektir.[27]

---

19 Heinz Leymann, "The Content and Development of Bullying at Work", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 1996, s. 171.

20 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 92.

21 Noa Devanport ve diğerleri, *Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz*, Sistem Yayıncılık, (çev. Osman Cem Onertoy), 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 21.

22 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 92-93.

23 Leymann, "The Content and Development of Bullying at Work", s. 171.

24 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 93.

25 Leymann, "The Content and Development of Bullying at Work", s. 171.

26 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 55.

27 Devanport ve diğerleri, *Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz*, s. 20.

İşten Ayrılma Aşaması mobbingin son aşamasıdır ve genellikle de işten ayrılma, kovulma, istifa etme/ettirilme, erken emekliliğe zorlanma ya da daha büyük travmatik olaylarla sonuçlanabilir.[28] Bu evre sonunda işyerinden uzaklaşan/uzaklaştırılan kişi içinde bulunduğu toplumsal gruplardan da kendini soyutlayabilir.

3. PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) TÜRLERİ

İş yerlerinde iki tür psikolojik şiddetten bahsedilmektedir. Üst kademelerden alt kademelere veya alt kademelerden üst kademelere doğru yapılan mobbinge "dikey şiddet" denirken, eşit statüde bulunanlar arasında söz konusu olan mobbinge "yatay şiddet" adı verilmektedir.

Yatay Pozisyonda Psikolojik Şiddet (Mobbing); aynı pozisyonda çalışanlar arasında rekabet, kıskançlık, çekememezlik gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Örgüt yönetiminin yatay şiddette taraf olması, psikolojik şiddeti örgüt politikası haline getirebilir. Bu durumda mağdur sadece eşit statüdekilerle değil, aynı zamanda yönetim erkiyle de mücadele etmek durumunda kalır. Bu durum, mağdurun örgütsel izolasyonunu hızlandırır ve örgütsel süreçlere karşı yabancılaşmasına neden olur. Yatay mobbing, kıskançlık, korku vb. nedenlerle rekabet ortamında kendi pozisyonunu garantiye almak için aynı pozisyon düzeyinde çalışanlara yapılan psikolojik bir istismar türü olarak tanımlanabilir.[29]

Yatay mobbingde kurban, kendisiyle aynı konumda bulunan iş arkadaşları diğer bir değişle akranları arasından seçilmiştir. Bir işyerine yeni alınan, atanan veya terfi ederek gelen yeni bir birey, kişiliği veya uzmanlığının özellikleri ile bir şekilde gruptaki bilinen ve kabul edilmiş iç dengeleri bozabilir. Bu genellikle, başarılı, yetenekli, üstün özellikleri olan, duygularını ve heyecanlarını saklamasını bilmeyen bir bireydir. Bu nedenle iş ortamında kendisine yapılanlardan ve kişiliğine karşı sergilenen haksız davranışlardan dolayı çok acı çekebilecektir. Bu tarz durumların genellikle yetki ve işlerin belirli bir düzende dağıtılmış olduğu geleneksel yapıdaki işyerlerinde gerçekleştirebileceği söylenebilir.[30] Dikey şekilde gerçekleşen psikolojik şiddet, genellikle açık ve görünür bir şiddet olurken, yatay şekilde gerçekleşen psikolojik şiddet, dikey şiddet kadar belirgin değildir. Eşit statüde bulunanlar genellikle uyguladıkları psikolojik şiddeti kabul etmezler. Aksine bunu mağdurun iyiliği için, onu uyarmak için yaptıklarını söylerler. Bunun arkasındaki temel motivasyonun örgütsel verimliliği artırmak gibi bir

28 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 94.

29 Devanport ve diğerleri, *Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz*, s. 29-30.

30 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 127.

amaca hizmet etmek olduğunu ileri sürerek, mobbing uygulamalarını haklı ve gerekli bir nedene dayandırmaya çalışırlar.[31]

Dikey Pozisyonda Psikolojik Şiddet (Mobbing); Dikey mobbing yöneticilerin/üstlerin çalışanlarına doğru "yukarıdan aşağıya" ve tam tersi olarak da çalışanların, yöneticiler/üstlere doğru "aşağıdan yukarıya" yapılabilir.

Yukarıdan Aşağıya Doğru Dikey Mobbing; çeşitli nedenlerden ötürü bir amir tarafından doğrudan doğruya kurbana yönelik, son derece saldırgan ve cezalandırıcı davranışların uygulanmasıdır. Yönetici konumundaki kişi, mevkiden kaynaklanan yetkisini istismar ederek olumsuz davranışlar sergileyebilir. Aynı şekilde bu olumsuz davranışlar, kişinin kendisini yüceltme ihtiyacından da kaynaklanabilmektedir. Amirinden daha fazla çalışan ve daha başarılı bir astın varlığı halinde sosyal imajın tehdit edilmesi durumu ortaya çıkabilecektir. Bu durumda amir her türlü şekilde astın çalışmasını engellemeye ve etkinliğini azaltmaya çalışabilir. Bazı durumlarda mobbing, bir çalışanın diğerlerinde olmayan bir özelliğine özenmesiyle de ortaya çıkabilir. Örneğin, yeni mezun bir çalışanın kendisinden daha az eğitimli bir şefle çalışmaya başlamasıyla mobbing durumu ortaya çıkabilecektir.[32] Kendisinden daha genç bir astın varlığı halinde de amir, o bireyi örgüt içindeki kendi pozisyonu açısından bir tehdit unsuru olarak algılayıp endişe duyabilecektir. Genç çalışanlar, kariyerlerini geliştirmek amacıyla her türlü güçlüğü yenmeye hazır bireylerdir. Bu korkuyla hareket eden amir, örgüt için hâlâ değerli ve vazgeçilmez olduğunu göstermek amacıyla genç astına karşı mobbing sürecini başlatabilir.[33]

Aşağıdan Yukarıya Doğru Dikey Mobbing; çalışanların üstlerine karşı aşağıdan yukarı doğru mobbing uygulaması olarak çalışma hayatında çok nadir görülen bir durumdur. Söz konusu yönetici, dışarıdan gelen, yönetim biçimi ve yöntemleri farklı olan biri ise ve çalışanlar yeni yöneticinin çalışma tarzına ayak uydurmak veya bunu değiştirmek için çaba göstermiyorlarsa zaman içinde çalışanlar yöneticiye karşı mobbing uygulayabilmektedirler. Ayrıca yönetici, çalışanların fikri alınmadan terfi ettirilmiş bir çalışma arkadaşı da olabilir. Bu karara karşı da çalışanlar birleşip yeni yöneticiye cephe oluşturabilirler. Çalışanların hedefleri ve çalışma alanı tam olarak belirlenmediyse, yani yeni pozisyona atanan kişinin görevi, başka bir çalışanın görevi ile karışıyorsa sorunun daha da büyümesine yol açabilir.[34]

---

31 Hasan Tutar, *İşyerinde Psikolojik Şiddet*, s. 94.

32 Hirigoyen, *Manevi Taciz Günümüzde Sapkın Şiddet*, s. 67.

33 Lyn Quine, "Workplace Bullying in NHS Community Trust: Staff Questionnaire Survey", *BMJ*, 1999, s. 230.

34 Hirigoyen, *Manevi Taciz Günümüzde Sapkın Şiddet*, s. 69.

4. PSİKOLOJİK ŞİDDETİN (MOBBİNG'İN) ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Mağdurun Psikolojisinden Kaynaklanan Nedenler

Mobbing, cinsiyet ve hiyerarşi farkı gözetmeksizin, tüm kültürlerde ve tüm iş ortamlarında gerçekleşebilecek bir olgudur. Bu nedenle, mobbing mağduru olma riski herkes için geçerlidir. Adams (1992) ve Brodsky (1976) gibi bazı araştırmacılar örgütlerde yaşanan mobbingin örgütsel değil, kişisel özelliklerden kaynaklandığını ve işyerinde mobbingin kişilerarası ilişkilerden dolayı ortaya çıktığını ileri sürmektedirler.[35] Öncelikle belirtilmesi gereken konu, mobbinge maruz kalan kişiler psikolojik rahatsızlığı olan, çalışmayı sevmeyen ve işten kaçan veya zayıf insanlar değildirler. Tam tersine mobbinge maruz kalmalarının nedenleri arasında belki de en başta, bu kişilerin başarılı, yaratıcı, zeki, aktif, kariyer hedefleri olan, işini seven, amirlerinin her istediklerini yaparak kendini kullanmaya izin vermeyen bir yapıya sahip olmaları gelebilir. Kısaca kurbanların yapılan baskılara ve otoriteye direnme gücü hedef seçilmelerine neden olabilir.[36]

Çeşitli araştırmalar sonucunda elde edilen mobbinge maruz kalanların genel karakteristiğini yansıtabilecek bireysel özellikler; *fiziksel özellikleri, aksanları, cinsiyetleri, performansının ortalamadan yüksek veya düşük olması, gruptakilerden farklı olması, özel hayatının diğerlerinden farklı olması, mağdurun fiziksel engeli, örgüt içinde imtiyaz sahibi olması, milliyeti, kariyer veya mevkisi, üstün bir duygusal zekâya sahip olması, diğerlerine göre daha genç veya yaşlı olması* olarak sıralanabilir. [37]

SALDIRGAN/SALDIRGANLARIN PSİKOLOJİSİNDEN KAYNAKLANAN NEDENLER

Mobbing uygulayıcılarının genel özelliklerini yansıtmak için Tınaz mobbing uygulayıcılarını; kendilerini olduğundan üstün göstermek isteyen, ikiyüzlü hareket eden, astlarına zulüm edebilmek için, üstlerine karşı aşırı yaranmacı tavırlar sergileyen,

35 Maarit Vartia, "The Sources of Bullying Psychological Work Environment and Organizational Climate", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 1996, s. 204.

36 Keneth Westhues, "At The Mercy of MOB", *Occupational Health and Safety*, 18 (8), 2002, s. 5.

37 Stale Einarsen, "The Nature and Causes of Bullying at Work", *International Journal of Manpower*, 20 (1/2), 1999, s. 20; Dieter Zapf, "Organizational, Work Group Related and Personal Causes of Bullying at Work", *International Journal of Manpower*, 20 (1/2), 1999, s. 76.

onursuz ve sahtekâr tavırlı kişiler olarak tanımlamaktadır.[38] Mobbing uygulayanların sahip oldukları genel kişilik özellikleri aşağıdaki gibi gruplandırılabilir.[39]

Kötü Kişiliğe Sahip Olmak: Peck'in (2003) kötü kişilik teorisinde, kötü insanların kendi hasta kişiliklerinin bütünlüğünü korumak ve sürdürebilmek için başkalarının ruhsal gelişimini, güç kullanarak yok etmek istedikleri öne sürülmektedir. Kötü kişilikli mobbing uygulayıcıları için, kendileri dışındaki herkes değersiz kişilerdir.

Ayrıcalıklı Hak Sahibi Olduğuna İnanmak: Hornstein'in yazmış olduğu "Brutal Bosses and Their Prey (Merhametsiz Patronlar ve Onların Avları)" adlı kitabında örgüt hiyerarşisinde oldukları için güçlerini istedikleri gibi kullanabileceklerini sanan patronların "ilahî haklarından" söz edilmektedir. Bu ilahî haklara göre, mobbinge eğilimli yöneticiler, örgüt hiyerarşisinden kaynaklanan güçlerini istedikleri gibi kullanma ayrıcalığına sahip olduklarını düşünmektedirler. Çünkü onlara göre kendilerinin hesap vermesi gereken bir yer olmadığı gibi, diğerlerinin de şikayette bulunabileceği bir makam yoktur. Bu çeşit davranışlar stresli ve yüksek verimlilik gereken ortamlarda daha çok öne çıkabilir. Yöneticilerin tek amacı bulundukları mevkii korumaktır.

Narsist Kişiliğe Sahip Olmak: "Narsist kişilik bozukluğu" klinik olarak, sosyal özürlü olan ve kendini, korktuğu kişileri kontrol altında tutmak için elindeki gücü kullanmaya yetkili gören, gerçekten ziyade gösterişli bir hayal ortamında yaşayan, kendini sürekli olarak diğerlerinden üstün gören ve bunun kabul edilmesini arzulayan kimselerde ortaya çıkan zihinsel rahatsızlık olarak tanımlamaktadır.[40] Mobbingciler, başkalarının niyetlerinden aşırı derecede kuşkulanma, hatta sürekli insanların kendi aleyhinde komplo hazırlığı içinde oldukları yönünde kuşku duymaktadırlar.[41] Narsistler, kendilerini ancak çok zeki ve üstün nitelikli kişilerin anlayabileceğini düşünürler; sadece bu kişiler ile ilişki kurup, dostlarını bu kişilerden seçmeye çalışırlar. Her narsist, çevresindekiler tarafından beğenilmeyi bekler; bunu hak ettikleri ve şahsına özel muamele gösterilmesi gerektiği inancındadırlar. Bekledikleri hayranlığı ve takdiri kendilerine göstermeyenlere karşı acımasızdırlar. Başkaları onu hafife alır, eleştirir veya yenilgiye uğratırsa; aşırı bir öfke ve öç alma duygusu duyarlar. Yenilgi anında veya sonrasında subjektif değerlendirmeler ve yargı kusurları ile hareket ederler.[42]

---

38 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 57.

39 Devanport ve diğerleri, *Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz*, 2003.

40 Judith Wyatt ve Cahuncey Hare, *Work Abuse. How to Recognize and Survive It*, Rochester, Vermont: Schenkman Books, Canada 1997, s. 223.

41 Laure Tone Hosmer, "Trust: The Connecting Link between Organizational Theory and Philosophical Ethics", *Academy of Management Review*, 20 (2), 1995, s. 381.

42 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 59-60.

YÖNETİM VE LİDERLİK BİÇİMİNDEN KAYNAKLANAN NEDENLER

Etik dışı davranışların normal karşılandığı, bazı değerlerin çoktan kaybolduğu kurumlar, mobbingin oluşması için ideal ortamlardır.[43] Diğer yandan, işverenler de iş yerlerinde yaşanan mobbingden sorumludurlar. Çünkü çalışanların görevlerini ve çalışma koşullarını işverenler belirler. Bu nedenle, örgüt içinde çalışma gruplarını ve ortamları belirleyen yönetimin, mobbing uygulamalarında tamamen masum olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Bu konuda yönetimin yapması gereken şey; idari işlerde kişiler arası ilişkileri, insani yaklaşımlarla ele almasıdır.[44]

Örgüt yönetiminde yapısalcı liderlik özelliğinin bulunmayışı mobbinge yol açabilir. Bazı örgütlerde mobbing, liderliğin veya yönetimin bir parçası olarak değerlendirilir ve bu tür örgütler daha çok otoriter liderlik biçimi ile yönetilmektedir.[45] Bazı örgütlerde mobbing yukarıdan aşağıya doğru yayılır ve yöneticinin terfi etmesini sağlayan bir yönetim anlayışı olarak kabul edilir. Bu tür dikta yönetimi, çalışanların inisiyatif kullanmalarını engeller. Bir örgüt içinde zorbalığa izin verildiğinde hem çalışanların onurları zedelenebilmekte hem de örgütün tam verimli çalışması tehdit altına girebilmektedir.[46]

Mobbinge neden olabilecek kötü yönetim tarzının sahip olduğu özellikleri; ***aşırı şekilde sonuca yönelik yönetim anlayışı, fazlasıyla hiyerarşik bir yapı, açık kapı politikasının olmaması, yetersiz iletişim, yetersiz sorun çözme yeteneği ya da etkin olmayan çatışma yönetimi ve şikayet prosedürlerinin olmaması, zayıf liderlik, yaygın günah keçiciliği zihniyeti, ekip çalışmasının yetersiz olması ya da hiç olmaması, farklılık yönetimi eğitiminin olmaması veya etkisiz olması*** şeklinde sıralamak mümkündür.[47]

5. PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) TİPLERİ

Heinz Leymann mobbing davranış şekillerini inceleyerek, mobbing davranışlarının genel bir profilini ortaya koymak amacıyla 45 ayrı davranış biçimi belirlemiştir. Her mobbing durumunda aşağıda yer alan bütün davranışların hepsinin bulunması şart değildir. Ayrıca aşağıda yer alan davranışların ara sıra görülebilmesi de mobbing

43 Gülcan Arpacıoğlu, "Türkiye'de Zorbalık: Bir Çalışma Biçimi", *İnsan Kaynaklarında Yeni Eğilimler*, (Editör: Deniz Yalım), Hayat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 249.

44 Neil Crawford, "Bullying at Work: A Psychoanalytic Perspective", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7, 1997, s. 223.

45 Einarsen, "The Nature and Causes of Bullying at Work", s. 21-22.

46 Charlotte Rayner, "The Incidence of Workplace Bullying", *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7 (3), 1997, s. 199.

47 Devanport ve diğerleri, *Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz*, s. 47.

olarak yorumlanmamalıdır. Daha önce belirtildiği üzere belirli bir kişiyi hedef alarak, sistematik bir şekilde ve belirli bir zaman zarfında (en az altı ay) yapılan davranışlar mobbing kapsamı içinde tanımlanmaktadır. Leymann'ın tipolojisine göre gruplandırılan davranış şekilleri aşağıdaki gibidir.[48]

BİRİNCİ GRUP: KENDİNİ GÖSTERMEYİ VE İLETİŞİM OLUŞUMUNU ETKİLEMEK

Üst konumundaki kişiler tarafından astların kendini gösterme olanaklarının kısıtlanması,

Konuşma anında sürekli olarak hedef kişinin sözünün kesilmesi,

Birlikte çalışılan kişiler tarafından kendisini gösterme olanaklarının kısıtlanması,

Mağdurun yüzüne karşı bağırılması ve yüksek sesle azarlanması,

Yapılan işin sürekli olarak eleştirilmesi,

Özel yaşamın sürekli olarak eleştirilmesi,

Telefonla rahatsız edilme;

Sözlü ve yazılı tehditler almak,

Jest, bakış ve imalar yoluyla ilişkinin reddedilmesi.

İKİNCİ GRUP: SOSYAL İLİŞKİLERE SALDIRILAR

Çevredeki insanların mağdurla konuşmaktan kaçınması,

Kişinin konuşma ve görüşme hakkından yoksun bırakılması,

Kişiye diğer çalışanlardan ayrılmış bir işyerinin verilmesi,

Meslektaşlarının kişiyle konuşmasının yasaklanması,

Kişiye sanki orada değilmiş gibi davranılması.

ÜÇÜNCÜ GRUP: İTİBARA SALDIRILAR

Kişinin arkasından kötü şekilde konuşulması,

Kişi hakkında asılsız söylentilerin çıkarılarak yayılması,

Kişiyi gülünç durumlara düşürmeye çalışma,

Kişinin herhangi bir özrü ile alay edilmesi,

48 Devanport ve diğerleri, *Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz*, s. 18-19.

Kişiyi gülünç düşürmek için yürüyüşü, jestleri ya da sesinin taklit edilmesi,

Kişinin dinî ya da siyasi görüşü ile alay edilmesi,

Kişinin özel yaşamı ile alay edilmesi,

Kişinin milliyeti ile alay edilmesi,

Kişinin öz güvenini olumsuz etkileyen bir iş yapmaya zorlanması,

Kişinin çabalarının yanlış ve küçültücü bir şekilde yargılanması,

Kişinin alçaltıcı isimlerle anılması.

DÖRDÜNCÜ GRUP: KİŞİNİN YAŞAM KALİTESİ VE MESLEKİ DURUMUNA SALDIRILAR

Kişiye hiçbir özel görevin verilmemesi,

Kişiye verilen işlerin geri alınması,

Kişiye anlamsız işlerin verilmesi,

Kişiye sahip olduğu yeteneklerden daha azını gerektiren işlerin verilmesi,

Kişinin işinin sürekli olarak değiştirilmesi,

Kişiye öz güvenini olumsuz yönde etkileyecek işlerin verilmesi,

Kişiye itibarını düşürecek şekilde, niteliklerinin dışındaki işlerin verilmesi.

BEŞİNCİ GRUP: KİŞİNİN SAĞLIĞINA DOĞRUDAN SALDIRILAR

Kişinin fiziksel olarak zorlanacağı işleri yapmaya zorlanması,

Kişiye karşı fiziksel şiddet tehditlerinin yapılması,

Kişinin gözünü korkutmak için hafif şiddet uygulanması,

Kişiye fiziksel zarar verilmesi.

6. PSİKOLOJİK ŞİDDETİN (MOBBİNG'İN) TARAFLARI

İşyerinde ortaya çıkan psikolojik şiddet süreci içinde; psikolojik şiddet uygulayanlar (saldırganlar/tacizciler), psikolojik şiddet mağdurları (kurbanlar) ve psikolojik şiddet izleyicileri olmak üzere üç temel rol (taraf) söz konusudur.[49]

49 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 57.

PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) UYGULAYANLAR

Psikolojik şiddet uygulayanların kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik yapılan araştırmalarda elde edilen verilere göre, genel olarak psikolojik şiddet uygulayan kişilerin güvensiz, kuşkucu, kinci, öfkeli ve kıskanç bir kişilik yapısına sahip oldukları belirtilmektedir.[50] Bunların yanında, psikolojik şiddet uygulayanların genellikle, kurnaz ve fırsatçı oldukları, hırslarının yeteneklerinden fazla olduğu ve bu nedenlerden dolayı sorumluluktan ve açıklıktan mümkün olduğunca kaçındıkları ifade edilmektedir.[51]

Psikolojik şiddet uygulayanları, psikolojik şiddet uygulamaya iten nedenlerin başında insani ve etik değerlerden yoksunluğu gelmektedir.[52] Bu nedenle toplumsal ve ahlaki değerlere bağlılığı yeterli düzeyde olmayan psikolojik şiddet uygulayıcıları, ahlak ilkelerine göre akla uygun kararlar verme konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Ahlaki yetersizliklerden dolayı psikolojik şiddet uygulayıcıları, kendisinden zayıf kişilere karşı aşırı zalim, kendisinden güçlü kimselere karşı ise itaatkâr davranmaktadırlar.[53]

Psikolojik şiddet uygulayıcıları genellikle sakin, ilgili, düşünceli ve her şeye hakim görünmek isterler. Kurbanların yüzüne karşı dostça davranırken, diğer taraftan fırsat yaratıp amirlerine rakiplerini tenkit ederek kurbanlarına karşı ikiyüzlü davranırlar. Başka bir ifadeyle kurbanına, işi hakkında olumlu konuşurken, üstlerine onun işe yaramadığını telkin etmeye çalışırlar.[54]

Psikolojik şiddet konusunda yapılan başka bir araştırmada, psikolojik şiddet uygulayıcılarının insanları kontrol etmeye çalıştıkları, sürekli olarak rakiplerinin işlerini takip ederek, hatalarını bulmaya çalıştıkları belirtilmiştir.[55]

PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) MAĞDURLARI

İşyerinde ortaya çıkan psikolojik şiddet olayları, her çalışan için söz konusu olabilecek bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Yapılan araştırmalara ortaya konduğu gibi psikolojik şiddet mağdurların homojen bir yapı oluşturmadıklarını, kendi içinde kişilik özellikleri farklılık gösterecek şekilde alt gruplara ayrılabileceklerini belirtmek mümkündür.[56] İşyerinde psikolojik şiddet uygulamalarına herkes maruz kalabileceği

---

50 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 35.

51 Baykal, *Yutucu Rekabet: Kanuni Devrindeki Psikolojik Şiddetten Günümüze*, s. 10.

52 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, s. 33.

53 Tutar, *İşyerinde Psikolojik Şiddet*, s. 42.

54 Baykal, *Yutucu Rekabet: Kanuni Devrindeki Psikolojik Şiddetten Günümüze*, s. 10.

55 Baykal, *Yutucu Rekabet: Kanuni Devrindeki Psikolojik Şiddetten Günümüze*, s. 10.

56 Stig Berge Matthiesen ve Stale Einarsen, "Configurations Among Victims of Bullying at Work", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10 (4), 2001, s. 478.

gibi dört farklı tipteki kişinin diğerlerine göre psikolojik şiddet kurbanı olma olasılığı daha yüksektir.[57]

Yalnız olan kişi: Bu kişi, erkeklerin yoğun olduğu bir ofiste çalışan tek bir kadın veya kadınların çok sayıda olduğu bir işyerinde çalışan tek bir erkek olabilir.

Diğerlerinden farklı olan kişi: Mobbing mağduru kişi bir şekilde diğerlerinden farklı, başkalarıyla kaynaşamayan, farklı tarzda giyinen, engelli veya yabancı bir kişi de olabilir.

Başarılı bir kişi: Önemli bir başarı göstermiş, amirinin veya doğrudan yöneticinin takdirini kazanmış bir kişi, çalışma arkadaşları tarafından kolayca kıskanılabilir. Bu bireyin arkasından söylentiler çıkarılır, her türlü oyunlar oynanır ve hatta çalışması sabote edilebilir.

Yeni gelen bir kişi: Daha önce o pozisyonda çalışan kişinin çok seviliyor olması veya yeni gelenin, orada çalışanlardan daha fazla özelliklerinin bulunması, psikolojik şiddet mağduru olma riskini arttırır.

Psikolojik şiddet mağdurları üzerinde yapılan araştırmalarda, mağdurların genellikle dürüst, doğru ve güvenilir, çalışkan ve nitelikli, kendilerini başkalarına beğendirme ihtiyacı içerisinde olmayan, öz güveni yüksek, kısmen yargılayıcı ama suçlayıcı olmayan, kişi ve olaylarla değil düşüncelerle uğraşmayı hedef seçen kişiler oldukları ifade edilmektedir.[58] Bunların yanında çalıştıkları yere sadakatli, zeki, yaptıkları işle özdeşleşen, özgür karaktere sahip, yaratıcı bireylerin genellikle psikolojik şiddet hedefi haline geldikleri de ayrıca belirtilmektedir.[59]

PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) İZLEYİCİLERİ

İşyerinde ortaya çıkan psikolojik şiddet uygulamalarına, çeşitli nedenlerden dolayı göz yuman kişiler "psikolojik şiddet izleyicisi" olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle bu tür kişilere "dolaylı mobbingci" adı da verilebilmektedir. Sergiledikleri davranış tarzlarına göre psikolojik şiddet izleyicileri; diplomatik izleyici, menfaatçi izleyici, ilgili izleyici, bir şeye karışmayan izleyici ve son olarak da ikiyüzlü davranan izleyici olmak üzere 5 grup içinde sınıflandırılmaktadır.[60]

---

57 Tınaz, ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)***, s. 96-100.

58 Tutar, ***İşyerinde Psikolojik Şiddet***, s. 52.

59 Heinz Leymann ve Annelie Gustafsson, "Bullying at Work and The Development of Post-Traumatic Stress Disorders", ***European Journal of Work and Organizational Psychology***, 5 (2), 1996, s. 251.

60 Tınaz, ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)***, s. 111-112.

Diplomatik İzleyiciler, bir çatışma olgusu karşısında daima uzlaşmadan yana olan kişilerdir. Bu izleyiciler genelde arabulucu rolü üstlenmelerinden dolayı herkes tarafından sevilen kişilerdir. Fakat alınacak kararlarda, fikirlerinin alınması başkalarının kıskançlığına neden olabileceğinden, nefret edilen kişi durumuna düşebilmektedirler. Bu tarz izleyici, örgüt içinde aldığı tepkiler sonucunda ileride kurban konumuna düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Menfaatçi İzleyiciler, psikolojik şiddet uygulayıcıları ile işbirliği yaparak psikolojik şiddet uygulayanlara destek veren kişilerdir. Psikolojik şiddet uygulayanlara çok sadıktırlar. Bu tip izleyiciler psikolojik şiddet uygulayıcılarına âdeta emir eri gibi davranırlar. Fakat bu özelliklerinin pek fark edilmesini istemezler. Kendisini güvenilir bir iş arkadaşı gibi göstermeye çalışsalar da amirlerinin bir başka kişiye psikolojik şiddet uyguladığını anladıkları zaman ona destek vermekten geri kalmazlar.

İlgili İzleyiciler, işyerinde psikolojik şiddetin yarattığı gergin havadan hoşlanmayan, bu nedenle de kurbana yardım etmeye çalışan veya en azından bir çözüm üretme gayreti içinde olan izleyicilerdir.

Bir Şeye Karışmayan İzleyiciler, psikolojik şiddet uygulayanların aşağılayıcı ve yıkıcı davranışları karşısında sessiz kalan ve belki de psikolojik şiddet davranışlarından zevk duyan kişilerdir. Bu sayede psikolojik şiddet davranışlarının devam etmesine göz yumarlar. Bu tip izleyiciler, ortaya çıkmaktan ve herhangi bir şeye karışmaktan hoşlanmazlar.

İki Yüzlü Davranan İzleyiciler, görünüşte hiçbir şeye karışmayan bir birey izlenimi oluştursalar da gerçekte belli bir görüş ve düşünceye hizmet eden kişilerdir. Bu tarz izleyiciler, sonunda psikolojik şiddete destek çıkarlar veya kendilerine de psikolojik taciz uygulanacağından korkarak kurbana yardım etmeyi reddederler. Bu tip izleyicilerin davranış tercihi, kendilerini sağlama alma yönündedir.

7. PSİKOLOJİK ŞİDDETİN (MOBBİNG'İN) TARAFLAR ÜZERİNDE YARATTIĞI OLASI ETKİLER/SONUÇLAR

Psikolojik Şiddetin Bireyler Üzerindeki Etkileri/Sonuçları

İşyerinde psikolojik şiddet davranışı, güç dengesizliğine, psikolojik şiddet sürecine, psikolojik şiddet uygulayıcılarının sayısına, davranışın türüne, şiddetine, örgütsel iklimin özelliklerine, mağdurun kişilik özelliklerine ve başa çıkma yöntemlerine bağlı olarak mağdur üzerinde önemli derecelerde psikolojik rahatsızlıklara neden olabilmektedir.[61]

61 Heinz Leymann ve Annelie Gustafsson, "Bullying at Work and The Development of Post-Traumatic Stress Disorders", s. 263-266.

Genel olarak araştırmalar, psikolojik şiddet olgusundan en fazla psikolojik şiddet mağdurlarının etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Psikolojik şiddete maruz kalma derecesi arttıkça, maruz kalınan etkiler de o derece artmaktadır.[62] Başka bir ifadeyle kasıtlı ve sistemli olarak tekrarlanan psikolojik şiddetin olası etkileri, birey üzerinde yavaş yavaş oluşan birikimli zararlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.[63] Bu aşamadan sonra mağdur duruma düşen kişilerin kendilerine olan güvenleri ve saygıları yok olmaya başlayacaktır.[64]

Psikolojik şiddete maruz kalan kişilerin, fiziksel ve zihinsel olarak ciddi biçimde rahatsızlandıkları ve geçmişte psikolojik şiddet mağduru olanların, bunu bir daha yaşadıklarında, ilk defa yaşayanlardan daha ciddi şekilde zarar gördükleri belirlenmiştir.[65]

Edelman ve Woodall (1997) tarafından yapılan araştırmada, psikolojik şiddetin birey üzerindeki etkileri; kendine güven kaybı (%44.2), kendine saygının azalması (%19.8), tükenmişlik (%21.5), stres (%37.2), fiziksel hastalıklar (%38.4) ve uzun dönemli psikolojik ve fizyolojik etkiler (%53.5) olarak sıralanmıştır.[66]

Psikolojik şiddete maruz kalan bireyler, duygularını genellikle bastırdıkları için genellikle takıntılı, sinirli veya saldırgan olabilmektedirler. Ayrıca daha az sıklıkta rastlanan ve daha ağır olgularda, psikolojik şiddete maruz kalmış bireylerde bir çeşit "Travma sonrası stres bozukluğu" ortaya çıkabilmektedir.[67]

Özet olarak psikolojik şiddet davranışları karşısında bireylerin karşılaştıkları zihinsel ve davranışsal sorunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.[68]

Zihinsel Sonuçlar: Konsantrasyon bozukluğu, karmaşık düşünceler, öz güven kaybı, unutkanlık, sosyal fobiler.

Davranışsal Sonuçlar: Yalnızlaşma, aşırı dikkat, sinirlilik ve kışkırtma, madde bağımlılığı, sosyal yalıtım, düzensizlik, kendini suçlama, çocukluğa dönüş, melankoli,

---

62 Muzaffer Aydemir, *İşyerinde Cinsel Taciz Davranışı*, Ekin Yayınları, Bursa 2007, s. 101.

63 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 153.

64 Lucy McMahon, "Bullying and Harassment in the Workplace", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12 (6), 2000, s. 384.

65 Helge Hoel ve diğerleri, "Bullying is Detrimental to Health, but all Bullying Behaviours are not Necessarily Equally Damaging", *British Journal of Guidance & Councelling*, 32 (3), 2004, ss. 367-387.

66 Iain Coyne ve diğerleri, "Predicting Workplace Victim Status From Personality", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 9 (3), 2000, s. 336.

67 Tınaz, *İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)*, s. 155.

68 Antai-Otong Deborah, "Critical Incident Stress Debriefing: A Health Promotion Model for Workplace Violence", *Perspectives in Psychiatric Care*, 27 (4), 2001, s. 127.

terk edilmişlik duygusu, yabancılaşma, iletişimde aşırı değişimler, sorumsuzluk, uyku sorunları.

Psikolojik Şiddetin Örgütler Üzerindeki Etkileri/Sonuçları

İşyerinde ortaya çıkan psikolojik şiddet uygulamalarının, psikolojik şiddete maruz kalan mağdurdan sonra, en fazla örgütsel yapıyı etkilediğini söylemek mümkündür. Psikolojik şiddetin örgütler üzerinde ne tür sonuçlar ortaya çıkardığına ilişkin kesin yargılar olmamakla birlikte; yüksek üretim maliyetleri, yüksek personel devir hızı, personelde motivasyon eksikliği gibi etkileri olduğu düşünülmektedir.[69]

Psikolojik şiddet olaylarının örgütlerde ortaya çıkardığı ilk sonuç, aşırı stresli örgütsel bir iklimin oluşmasıdır. İş ortamında aşırı stres, örgütün her düzeydeki çalışanı üzerinde baskı, bitkinlik ve yılgınlığa neden olabilmektedir.[70] Bunlara bağlı olarak da örgüt performansında düşüşler yaşanabilmekte, işe devamsızlıklar, doyum ve motivasyon kayıpları ile iş gücü devrinde artışlar meydana gelebilmektedir.

Psikolojik şiddet uygulanan işyerlerinde, çalışanlar üst yönetime olan saygılarını kaybetmekte, emir-komuta ilişkileri örgütsel hiyerarşi içinde işlememeye başladığı anda da bir eşgüdüm sorunu ortaya çıkabilmektedir.[71] Bunlara ek olarak psikolojik şiddet sonucunda, çalışanların moralleri bozulabileceğinden, işgücü devir oranlarında da artışlar ortaya çıkabilmektedir.[72]

İşyerinde psikolojik şiddet, iş tatmini üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmekte ve iş görenlerin kariyer hedeflerine de zarar verebilmektedir. İşyerinde psikolojik şiddete maruz kalanların yanı sıra, olumsuz olaylara tanık olan iş görenlerin de işlerinden aldıkları tatminin ve örgüte olan bağlılıklarının düştüğü görülmüştür.[73]

Psikolojik şiddet olaylarının örgütsel etkileri konusunda yapılan araştırmalarda ortaya konan diğer etmenler ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.[74]

İşin niteliği ve niceliğinde düşmeler yaşanması,

İletişimin bozulmasının yanında çalışanlar arasında hoş olmayan ilişkilerin ortaya çıkması,

Hastalık izinlerinde artışlar,

---

69 Leymann, "The Content and Development of Bullying at Work", 1996.

70 Tutar, ***İşyerinde Psikolojik Şiddet***, s. 108.

71 Tutar, ***İşyerinde Psikolojik Şiddet***, s. 109.

72 Tınaz, ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)***, s. 158.

73 Aydemir, ***İşyerinde Cinsel Taciz Davranışı***, s. 112.

74 Devanport ve diğerleri, ***Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz***, s. 112-114.

İşsizlik sigortası ve tazminat taleplerinde artışlar,

Verimlilik kaybı,

Müşterilerin ikinci plana itilmesi,

Yöneticilere olan saygı ve güvenin azalması.

8. PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER

Psikolojik şiddetle ilgili ülkemiz ve çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalardan elde edilen bazı istatistiki bilgiler şu şekildedir.

İsveç'te 2400 çalışan üzerinde yapılan araştırmaya göre çalışanların %3,5'i mobbing mağduru durumundadır. Almanya'da yapılan bir araştırmaya göre çalışanların %2,7'si sistematik olarak mobbing durumundan etkilenmektedir. Macaristan'da yapılan bir araştırmada ise çalışanların %5-6 oranında mobbinge maruz kaldıkları belirlenmiştir. Hollanda'da finans sektöründe yapılan bir araştırma, mobbingden etkilenenlerin oranını %1 olarak bulmuştur. İngiltere'de yapılan araştırmada uluslararası kuruluşlarda çalışanların %38'inin mobbingden etkilendiği görülmüştür. Avrupa Birliği tarafından yaptırılan bir araştırmada, çalışanların %9'unun 2000 yılı boyunca mobbinge maruz kaldıkları belirlenmiştir.[75] Çobanoğlu[76], Türkiye'de duygusal taciz kurbanlarının %20 'lerin üzerinde olduğunu belirtmekte, Arpacıoğlu[77], ise bu oranın % 30–35 olduğunu bildirmektedir.

Yurtdışındaki sektörel bazda yapılan araştırma sonuçlarına göre, bankacılık, sigortacılık, sivil hizmetler, savunma sektörü, üniversiteler, özel kamu hizmeti veren şirketler (elektrik, su, gaz vb), sağlık ve eğitim sektörü, acil servisler ve kiliselerde mobbing daha çok uygulanmaktadır.[78]

9. PSİKOLOJİK ŞİDDET (MOBBİNG) VE İNSAN ONURU

Psikolojik şiddet insana ve insan onuruna karşı yapılan sürekli ve sistematik bir saldırı örneğidir. Yüzyıllar boyu teoloji ve felsefe gibi alanlarda sürekli ilgilenilen bir konu olan insan onuru, modern zamanlarda insan haklarının üzerine inşa edildiği bir kavram haline gelmiştir. Zaman içersinde insan haklarının kapsamı farklı açılardan

75 Emre Işık, *İşletmelerde Mobbing Uygulamaları ile İş Stresi İlişkisine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

76 Çobanoğlu, *Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*, 2005.

77 Arpacıoğlu, "Türkiye'de Zorbalık: Bir Çalışma Biçimi", 2005.

78 Crawford, "Bullying at Work: A Psychoanalytic Perspective", s. 223.

tartışılmasına karşın, bu hakların yöneldikleri amacın insan onurunun korunması olduğu konusunda günümüzde yaygın bir mutabakat oluşmuştur.

Lügatlara bakıldığında onur sözcüğünün birbiriyle ilişkili iki anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birinci anlamda onur, insanın kendisine duyduğu öz saygıyı, izzeti nefsi ifade ederken; ikinci anlamda, bir insana başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değere, gurura ve şerefe vurgu yapar.[79]

İnsan onurundan söz etmek, insanın kişi olarak en yüksek akli ve ahlaki değerlerin, dokunulmaz, kaybedilmez bir öz değerin sahibi olduğundan söz etmek demektir. Bu bağlamda insan onuru, insanın özü, öz değeri ve doğasıdır.[80] İnsan, başka bir gerekçeye ihtiyaç olmaksızın, sırf insan olması dolayısıyla kendisine saygı duyulması gereken bir canlı olarak kabul edilir.

İnsan onuru, insanın kişiliğine, öz değerine ilişkin bir kavramdır. İnsanın özerkliğinin, varlık nedeninin temelini oluşturur. İnsanın, insan olmasının anlamı ve amacı insan onuruyla açıklanır. İnsan, onurunu doğuştan ve doğal olarak kazanmıştır. Bu yüzden onur, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir.

İnsanın öz değerini ifade eden insan onuru, bütün hak ve özgürlüklerin temeli sayılır. Ancak insan haklarının amacı sayılan insan onurunun farklı şekillerde iş ortamlarında zedelendiği görülmektedir.

Çalışma yaşamı, insan hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Belirli beklentileri karşılamak için çalışma hayatına başlayan bireyler için çalışma yaşamının kalitesi; çalışanın performansı, verimliliği, psikolojik ve fiziksel sağlığı üzerinde olumlu veya olumsuz yönde etkiler meydana getirebilmektedir. Önceleri küçük çatışmalarla başlayan daha sonra kişisel saldırılara kadar gidebilen psikolojik şiddet davranışlarının çalışma yaşamında farklı şekillerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu tür davranışlar insana, onun kişiliğine, temel hak ve özgürlüklere bir saldırı olarak hukukta ve dinlerde suç kapsamında değerlendirilmektedir. Hukuk bu konuyu kendi disiplini içerisinde değerlendirirken, dinler özellikle de İslam dini psikolojik şiddeti eşitlik ve kişi dokunulmazlığı kavramları etrafında değerlendirmektedir.

MOBBİNG VE İSLAM'DA EŞİTLİK İLKESİNİN İHLALİ

İslam, düşünce tarihine yepyeni bir yön vermiş, onur ve vicdan mefhumlarını hukuk ıstılahına sokarak, hukuk ilmine pek çok şeyler katmış, fertlerin birbirlerinin

79 Nihat Bulut, "Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8 (3-4), 2008.

80 Oğuz Şimşek, Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s. 65.

haklarına son derece riayet ederek, onurlu bir şekilde yaşamalarını hedeflemiştir. İnsanların bir eşya gibi, köle olarak alınıp satılmasını, zaman içinde sona erdirici prensipler getirmiş, bu durumu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) "İnsanlar bir tarağın dişleri gibi müsavidirler. Üstünlük ancak takva iledir."[81] diyerek insanların birbirlerine eşit olduğunu, kimsenin sıfatı, maddiyatı, dünya menfaati yüzünden, onuruyla oynanamayacağını dile getirmiştir. Kısa zamanda insanlığa yeni bir medeniyet sunan; insanları hakka, doğruya, kardeşliğe çağıran; köleyle efendiyi, zengin ile fakiri aynı safta Allah'ın huzurunda yan yana, omuz omuza boyun eğme olgunluğuna eriştiren Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) veda haccında: "Müminler! Sözümü iyi dinleyin. Rabbiniz birdir. Babanız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Hiç kimsenin başkaları üzerinde soy sop üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük, ancak takva iledir. Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Gönül hoşluğu ile kendisi vermedikçe, başkasının hakkına el uzatmak helal değildir…" buyurmuştur.[82]

Diğer taraftan çalışma hayatında yöneticilerin çalışanlarına karşı eşit davranması önemli bir iş prensibidir. Bu prensibi mobbing davranışları ile yok sayan yöneticiler hem hukuka hem de dinî ilkelere aykırı davranmış olur. Yönetici konumundaki amirler mobbing davranışlarını kendileri yapmak zorunda da değildir. Çalışanlardan bir grubun bir çalışanı hedef alarak sistematik ve tekrarlayan şekilde onu yalnız bırakması, onunla iletişimi kesmesi, onu görmezden gelmesi, onun fikirlerini küçümsemesi gibi davranışlarından haberdar olmasına rağmen bu duruma müdahale etmeyen ve hedef çalışanı korumayan yöneticiler insan onurunu hiçe saymış olmaktadır.

Belli bir çalışana odaklı olumsuz davranışlar sergilenmesi, çalışanlar arasında ayrımcılıktır. Bu durumu önlemeyen yönetici de çalışanlar arasında ayrımcılık yapmakta ve eşit davranma yükümlülüğüne aykırı tutum sergilemektedir. İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplere dayalı olarak çalışanlar arasında ayırım yapılması dinî ve hukuki sorumluluğu doğurmaktadır.

Çalışma hayatında eşit davranma normu özellikle emir ve talimat verme hakkının kullanılmasında da fark edilir. Yönetici, çalışanın nitelikleri nedeniyle yapmaması gereken işleri ona yüklerken aynı pozisyondaki diğer çalışanlara kendi yetkinliklerine uygun iş talimatı verirse eşitlik ilkesine aykırı davranmış olmaktadır.

Bu ve benzeri mobbing davranış şekilleri iş ahlakı, insan onuru ve insan hakları ile bağdaşmayacak nitelikteki durumlardır. Bu davranışları yapan, onaylayan ve izleyenler, dünyevi ve uhrevi anlamda bu durumlardan sorumludurlar.

---

81 Deylemî, ***Keşfu'l Hafâ***, 1078.

82 İrfan Yücel, ***Peygamberimizin Hayatı***, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 184.

MOBBİNG VE İSLAM'DA KİŞİ DOKUNULMAZLIĞININ İHLALİ

Kişi dokunulmazlığı, bireyin varlık bütünlüğünün korunması ve saldırılara karşı hukuki yaptırımlarla güvenceye alınmasını ifade eder.[83] Kişinin yaşama hakkının ihlali, şeref, haysiyet ve onuruna karşı yapılan saldırılar kişi dokunulmazlığı kapsamındadır. İslam dininde insan bizatihi değerli ve şerefli kabul edilmektedir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve yaratılmışların en şereflisi olan insan hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Hani Rabbin, meleklere Ben, (yeryüzünde) (kupkuru bir çamur) dan, mesnun (tağyir ve tahvil ile özel bir şekilde yaratılmış) bir balçıktan bir beşer yaratacağım demişti. O halde onun yarattığını tamamlayıp tam bir insan suretine getirip, ona ruhumdan üflediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın".[84]

İnsan onuruna karşı bir şiddet suçu olarak mobbing, kişilerin şeref ve haysiyetine yapılan sözlü ve fiili saldırıları içermektedir. Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu atfeden ya da yakıştırmalarda bulunmak suretiyle bir kimsenin haysiyet, itibar ve saygınlığına saldıran dinen suç işlemiş olur. Bu konuda İslam dini, insanları hor görmeyi, alaya almayı, lakap takmayı, gıybet etmeyi, yalan söylemeyi ve onları küçük düşürücü tüm davranışları yasaklamıştır. Hucurat suresinin 11. ayeti bunu şöyle açıklamaktadır: "Ey Müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar (alaya alınanlar) kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir."

SONUÇ VE ÖNERİLER

Psikolojik şiddet, "Karşı tarafa manevi ya da fiziksel zarar vermek amacıyla gerçekleştirilen davranışlar" şeklinde tanımlanmaktadır. Psikolojik şiddet davranışlarında amaç, hedef olarak seçilen bireylerin işyerinden uzaklaştırılmasını sağlamak veya onları sindirmektir. Planlı, sistematik şekilde uygulanması sonucu ortaya çıkan psikolojik saldırılar, hedef konumundaki kişileri intihara kadar sürükleyebilmektedir. Psikolojik şiddet davranışları farklı tür ve derecelerde de olsa hayatın her alanında ortaya çıkabilmektedir.

İşyerinde ortaya çıkan psikolojik şiddet olaylarında sergilenen davranışlar beş grupta toplanmaktadır. Bu gruplar içinde, kendini ifade etme ve iletişime yönelik psikolojik şiddet uygulamaları, iş ve göreve yönelik psikolojik şiddet davranışları, sosyal ilişkilere yönelik psikolojik şiddet davranışları, kişilik ve itibara yönelik psikolojik şid-

83 Osman Eskicioğlu, ***İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları***, Anadolu Matbaası, İzmir 1996, s. 295.

84 Hicr, 15 / 28.

det davranışları ve son olarak kişisel sağlığa yönelik psikolojik şiddet davranışları yer almaktadır. Hangi tür psikolojik şiddet davranışının sergilendiği veya sergileneceği konusu da yine mağdurun veya psikolojik şiddet uygulayanların kişilik özellikleri ve örgütsel özelliklere göre farklılık arz etmektedir. Örgütlerde ortaya çıkan psikolojik şiddet davranışlarının genellikle üstler tarafından astlara uygulandığı düşünülmektedir. Fakat psikolojik şiddet davranışları, iş arkadaşlarına olmak üzere yatay ve aşağıdan yukarı veya yukarıdan aşağı olmak üzere dikey pozisyonda gerçekleştirilebilmektedir.

Psikolojik şiddet davranışları, birdenbire ortaya çıkan bir olgu değildir. Belirli bir süreçten geçerek ortaya çıkmaktadır. Küçük çatışmalar şeklinde kendini göstermeye başlayan bu olgu, zaman içerisinde saldırgan eylemlere dönüşerek kurban üzerinde ilk psikosomatik sonuçların oraya çıkmasıyla devam eder ve büyür.

Psikolojik şiddet uygulamalarında üç taraf söz konusudur. Bunlardan birincisi psikolojik şiddet uygulayıcıları, ikincisi psikolojik şiddete maruz kalan kurbanlar (mağdurlar) ve son olarak izleyiciler. Psikolojik şiddet uygulamaları sonucu bireyler ve örgütler çeşitli olumsuzluklarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu nedenle psikolojik şiddetin etkileri/sonuçları; bireysel etkiler, örgütsel etkiler, yakın çevreye etkiler ve son olarak toplumsal etkiler olmak üzere dört ayrı grupta incelenmektedir.

Psikolojik şiddet davranışları insanı, onun onurunu, kişilik ve haysiyetini hedef alan saldırılardır. Bu tür davranışlar, insan hakları ve dinin emirleri ile bağdaşamayacak niteliklere sahiptir. Psikolojik şiddet davranışlarını sergileyenler dinin insanların eşit olduğu prensibine aykırı davranmış ve İslam'da kişinin manevi şahsiyetinin korunması ilkesini ihlal etmiş olurlar.

Psikolojik şiddet, sadece mağdur duruma düşen bireylerin değil, örgütün hatta toplumun bir sorunu olarak ele alınmalıdır. Daha çok güç farklılığından dolayı ortaya çıkan psikolojik şiddet olaylarında zayıf olan mağdurun bireysel mücadelesinin yeterli olamayacağı aşikârdır. Bu nedenle örgütsel mücadele yöntemleri geliştirilmelidir. Örgütsel politikalarda psikolojik şiddeti önlemeye yönelik stratejilere yer verilmesi, etkin bir şikayet mekanizmasının kurulması, çalışanlar arasında örgütsel bağlılık ve sadakat duygusu sağlanması psikolojik şiddeti önlemede etkili olabilecek örgütsel yollardan bazılarıdır. Ayrıca, kurumsal bazda disiplin yönetmeliklerine, psikolojik şiddet davranışlarına ilişkin maddeler eklenerek, bu tür davranışların önüne geçilmeye çalışılmalıdır.

Diğer taraftan psikolojik şiddet davranışları sadece bireylere ve örgütlere değil toplumsal yapıya da zarar verebilmektedir. En başta yakın çevre ve aileler, bu tür olumsuz davranışlardan etkilenmektedir. Toplumun temel direği olan ailelerin bu tür olumsuz davranışlardan etkilenmemesi için kamuoyunun bilinçlenmesine yönelik çalışmalar yapılmalı ve kamuoyunun desteği sağlanmalıdır. Söz konusu davranışlara maruz kalan-

ların başvurabileceği, gerektiğinde yardım alabileceği danışma merkezlerinin kurulması ve desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu tür merkezler kurumlar bünyesinde de oluşturulmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

Arpacıoğlu, Gülcan, (2005), "Türkiye'de Zorbalık: Bir Çalışma Biçimi", ***İnsan Kaynaklarında Yeni Eğilimler***, (Editör: Deniz Yalım), Hayat Yayıncılık, İstanbul.

Atman, Ümit Cihan, (2003), "Kadına Yönelik Şiddet, Cinsel Taciz, Irza Geçme", ***Sted Dergisi***, 12 (9), 333-340.

Aydemir, Muzaffer, (2007), ***İşyerinde Cinsel Taciz Davranışı***, Ekin Yayınları, Bursa.

Baykal, Adnan Nur, (2005), ***Yutucu Rekabet: Kanuni Devrindeki Psikolojik Şiddetten Günümüze***, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Bulut, Nihat, (2008), "Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8 (3-4).

Coyne, Iain, Elizabeth, Seigne, Peter, Randall, (2000), "Predicting Workplace Victim Status From Personality", European Journal of Work and Organizational Psychology, 9 (3), 335-349.

Crawford, Neil, (1997), "Bullying at Work: A Psychoanalytic Perspective", Journal of Community & Applied Social Psychology, 7, 219-225, 42, 361-371.

Çobanoğlu, Şaban, (2005), ***Psikolojik Şiddet: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri***, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Deborah, Antai-Otong, (2001), "Critical Incident Stress Debriefing: A Health Promotion Model for Workplace Violence", Perspectives in Psychiatric Care, 27 (4), 125-134.

Devanport, Noa, Schwartz, Ruth Distler, Elliott, Gail Pursell, (2003), ***Psikolojik Şiddet İşyerinde Duygusal Taciz***, Sistem Yayıncılık, (Çev: Osman Cem Onertoy), 1. Baskı, İstanbul.

Eskicioğlu, Osman, (1996), ***İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları***, Anadolu Matbaası, İzmir.

Einarsen, Stale, (1999), "The Nature and Causes of Bullying at Work", International Journal of Manpower, 20 (1/2), 16-27.

Hirigoyen, Marie France, (1998), ***Manevi Taciz Günümüzde Sapkın Şiddet***, (Çev: Heval Bucak), Güncel Yayınları, Araştırma Kitaplığı Dizisi, İstanbul.

Hoel, Helge, Brian, Faragher, Cary L., Cooper, (2004), "Bullying is Detrimental to Health, but all Bullying Behaviours are not Necessarily Equally Damaging", British Journal of Guidance & Councelling, 32 (3), 367-387.

Hosmer, Laure Tone, (1995), "Trust: The Connecting Link between Organizational Theory and Philosophical Ethics", Academy of Management Review, 20 (2), 379-403.

Işık, Emre, (2007), ***İşletmelerde Mobbing Uygulamaları ile İş Stresi İlişkisine Yönelik Bir Araştırma***, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Keleş, Ruşen, Ünsal, Artun, (1996), "Kent ve Siyasal Şiddet", ***Cogito,*** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Leymann Heinz, (1996), "The Content and Development of Bullying at Work", European Journal of Work and Organizational Psychology, 5 (2), 165-168.

Leymann Heinz, Gustafsson, Annelie, (1996), "Bullying at Work and The Development of Post-Traumatic Stress Disorders", European Journal of Work and Organizational Psychology, 5 (2), 251-275.

Matthiesen Stig Berge, Einarsen Stale, (2001), "Configurations Among Victims of Bullying at Work", European Journal of Work and Organizational Psychology, 10 (4), 467-484.

McMahon, Lucy, (2000), "Bullying and Harassment in the Workplace", International Journal of Contemporary Hospitality Management, 12 (6), 384-387.

Quine, Lyn, (1999), "Workplace Bullying in NHS Community Trust: Staff Questionnaire Survey", ***BMJ***, 318, 227-232.

Ramage, Roderick, (1996), "Mobbing in the Workplace", New Law Journal, (http://www. law.office.demon.co.uk/art/mobbing-1.htm, Erişim: 06.03.2013)

Rayner, Charlotte, (1997), "The Incidence of Workplace Bullying", Journal of Community and Applied Social Psychology, 7 (3), 199-207.

Şimşek, Oğuz, (1999), ***Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması***, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Tınaz, Pınar, (2006), ***İşyerinde Psikolojik Taciz (Psikolojik Şiddet)***, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Tutar, Hasan, (2004), ***İşyerinde Psikolojik Şiddet***, Platin Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

Türk Dil Kurumu, ***Türkçe Sözlük***, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Ünsal, Artun, (1996), "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", ***Cogito,*** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Vartia, Maarit, (1996), "The Sources of Bullying - Psychological Work Environment and Organizational Climate", European Journal of Work and Organizational Psychology, 5 (2), 203-214.

Westhues Keneth, (2002), "At The Mercy of MOB", Occupational Health and Safety, 18 (8).

Wyatt, Judith, Cahuncey Hare, (1997), ***Work Abuse. How to Recognize and Survive It***, Rochester, Vermont: Schenkman Books, Canada.

Yıldırım, Aysel, (1998), ***Sıradan Şiddet***, Boyut Kitapları, İstanbul.

Yücel, İrfan, (1982), ***Peygamberimizin Hayatı***, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Yücetürk, Elif, (2005), "Örgütlerde Küresel Bir Yönetim Sorunu: Yıldırma (Psikolojik Şiddet) ve Cinsiyetle İlişkisi", ***Çalışma Yaşamında Dönüşümler: Örgütsel Bakış***, (Editör: Aşkın Keser), Nobel Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Zapf, Dieter, (1999), "Organizational, Work Group Related and Personal Causes of Bullying at Work", International Journal of Manpower, 20 (1/2), 75-80.

OTURUM BAŞKANI- Abdülkadir Çekin hocamıza teşekkür ediyoruz. İnsan Onurunu Tehdit Açısından Değişen Müzik Algımız ve Müzik-Ahlak İlişkisi konulu tebliğini sunmak üzere Yrd. Doç. Dr. Arif Demir hocamıza sözü bırakıyorum.

3- İNSAN ONURUNU TEHDİT AÇISINDAN DEĞİŞEN MÜZİK ALGIMIZ VE MÜZİK-AHLAK İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Arif DEMİR[1]

Toplumsal ilişkileri güçlendirme, insanları ortak değerlerde buluşturma gücüne ve yeteneğine sahip olan müzik, insanlığa sunduğu pek çok olumlu getirinin yanında bazı olumsuzlukları ile günümüzde birçok tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Teknoloji ve iletişim alanındaki baş döndürücü değişim ve dönüşümler ne yazık ki beraberinde pek çok olumsuz sonucu da kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle müzik-ahlak ilişkisi bu tartışmaların en önemlilerinden biridir.

Endüstriyel ve küresel bir boyut kazanan müziğin beraberinde getirdiği ahlaki problemler, günümüzde belki de üzerinde en az durulan konulardan biridir. Ahlaki değerlerle örtüşmeyen sözler, insan onur ve haysiyetine hiç yakışmayan müzik video klipleri ile sanat camiasının önde gelen temsilcilerinin etik olmayan söz, eylem ve temsilleri ahlaki açıdan pek çok arızalara sebebiyet vermektedir. Oysa ki, sanatçılar hem temsil etme yönleriyle hem de ortaya koydukları eserleri ile toplumda model konumdadırlar. Ancak hiç liyâkati olmadığı halde bir çok insana "sanatçı" ve bunların ortaya koydukları şeylere de "sanat" denildiği günümüzde, bazı sanatçıların toplumun ahlaki değerleriyle hiç örtüşmeyen eylem ve söylemlere imza attıkları ibretle izlenmektedir. Özellikle müzik ve görselliğin ekranda birleşmesi ile artık müziğin seyredilmeye başlandığı video klipler ne yazık ki, insan onuru ile bağdaşmayan pek çok erotik görüntü içermektedir. Yine bazı şarkı sözleri de en az cinsellik ve cinsiyetçilik içeren video - klip görüntüleri kadar tahrip edici boyutlardadır.

Bu çalışmada; İnsan onurunu tehdit açısından değişen müzik kültürümüz, müzikte cinsellik ve cinsiyetçilik, müziğin seyredilmesi, video-müzik kliplerindeki görüntü kirliliği ve müzik - ahlak ilişkisi konuları ele alınacaktır.

---

1 Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Müdürü, Ankara.

Our Changing Perception of Music with its Risk for Threatening the Human Honor and The Relation Between Music and Morality

Nowadays music stands as a very controversial aspect that can bring some negative effects alongside of many positive acquisitions that it supplies like the ability and power of connecting people in common concepts and strengthening the social relationships. Some of these negative effects are very natural results of fast variations and transformations in technology and communication. The relation between music and morality is one of the most important topics regarding this topic.

In today's world, the moral problems generated by music due to its industrial and global development are usually ignored. But, the lyrics contradicting with ethical norms, the video clips that can hardly match the human honor, many unethical behaviors and words of leading artists possess the potential of causing many moral defects. In fact, based on their presentable roles and their products, the artists stand as role models for the community. But in spite of their responsibility, in today's world where many people can easily attain the identity of being an artist and the power of naming their products as "art productions" without the need of any consistent background; many people so called "artists" are producing works that are irrelevant with the ethical norms of the public. Especially, the video clips that enables the people to "watch" music by combining sound and vision, unfortunately include many "erotic" scenes that are not in accordance with human honor. Moreover, even some lyrics are nearly as destructive as such video clips including sex and sexuality.

In this study; Our changing perception of music culture with its risk for threatening the human honor, sex and sexuality in music, the "watching" of music through video clips, the visual contamination in video clips and the relation of music and morality will be discussed.

MEDYA VE MESLEK ETİĞİ

Ekonomik ve sosyal iletişim alanında dünyanın âdeta küçük bir köye dönüştüğü günümüzde medya, insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar insan hayatının etkin bir parçası haline gelmiştir. Kitlelere yönelik iletişim ve iletişimi sağlayan yazı, ses ya da görüntü araçlarıyla medya, herhangi bir bilgiyi kısa zamanda geniş kitlelere en hızlı bir biçimde ulaştırılabilmekte ve bu nedenle günlük yaşamda çok etkili ve önemli bir yer tutmaktadır.[2] İnsanlar artık ne yazık ki televizyon, radyo, internet ve gazete merkezli yaşamaya başlamış, yaşam biçimlerini ve toplumsal davranışlarını bu araçlara göre düzenler hale gelmişlerdir. Büyük bir ticari sektöre de dönüşen medya

2 Bülbül A. R., ***İletişim ve Etik,*** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s. 2.

sayesinde reyting ve tiraj uğruna ahlaki değerler hiçe sayılmakta, düzeysiz ve kalitesiz yayınlarla insan onuru çoğu zaman ayaklar altına alınabilmektedir.

Medyanın doğru haber ve bilgi verme, insanları eğitme, toplumu kültürel olarak geliştirme, insanlar arası bütünleşme ve sosyal iletişimi sağlama gibi önemli görevleri olsa da günümüzde medya - ahlak ilişkisi en tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle medya etiği, günümüzde önemi gittikçe artan önemli bir konu haline gelmiştir.

Günümüzde ahlak kelimesi yerine de kullanılan etik, Yunanca "ethos" sözcüğünden geliştirilmiş genel olarak insanların tutum ve davranışlarının değerlendirilmesini içeren ve dünyanın her yerinde geçerli olan ilke ve kuralların bütünü olarak tanımlanmaktadır.[3] Çoğu zaman etik ile ahlak kavramları birbiriyle karıştırılsa da aslında etik, bir kişinin belli durumda ifade etmek istediği değerlerle ilgili iken, ahlak ise bunu hayata geçirme tarzıdır.[4] Aslında göreceli bir kavram olan etik; anlamı toplum ülke, meslek ve kişilere göre değişen bir kavram olduğu için kesin bir tanımı da yoktur. Örneğin; Aristo'ya göre etik, ***insanın günlük hayatında yararlı olacak davranışların keşfi*** olarak tanımlanırken Russell'e göre ise, ***bir topluluğun ortak isteklerini bireylere benimsetme girişimidir***.[5]

Meslek etiği ise; meslek yaşamındaki davranışları yönlendiren, neyin yapılacağı neyin yapılmayacağı konularında rehberlik eden ahlaki prensipler ve standartların toplamıdır.[6] Yani meslek etiğine ilişkin kurallar öncelikle belirli bir kitleyi ilgilendirdiğinden bu konu aslında kişisel olmaktan daha ziyade toplumsal bir durum arzetmektedir. Medyayı eleştirme anlamında etik kelimesi ilk kez 1889'da kullanılsa da bu konudaki tartışmalar ABD'de 1859'lara kadar dayanmaktadır. Medya etiği ile ilgili ilk kitap ise, 1924 yılında yazılan ***The Ethics of Journalism*** adlı eserdir.[7]

Günümüzde uydurma haber, haberde çarpıtma, basında tekelleşme, haberde magazinleşme, hakaret, iftira ve sansür gibi medyada pek çok mesleki sorun yaşansa da ancak en çok tartışmalı konular hiç şüphesiz özel hayata, insan onuru ve mahremiyetine saygı konularıdır. İnsan onuru ve mahremiyet konusu tüm insanlık tarihinde her zaman

3 Eryılmaz T, "Gazeteci Kendine de Sormalı", ***Birikim Dergisi***, Medya ve Etik Özel Sayısı, Sayı 1, 1999, s. 23.

4 Billington R, "Felsefeyi Yaşamak", ***Ahlak Felsefesine Giriş,*** (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s. 53.

5 Arıcıoğlu M.A, Tutan A, "Etik Etkisini Geliştirme Modeli ve Bir Uygulama", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 30, Ocak-Haziran, 2008, s. 49.

6 İşgüden, B, Çabuk, A, "Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 16, Balıkesir, Aralık, 2006, s. 63.

7 Mutlu, E, Globalleşme, ***Popüler Kültür ve Medya***, Ütopya Yayınları, Ankara 2005, s. 233.

tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle de sanatçılar ve toplumun önünde yer alan bazı popüler insanlar için özel hayat ve mahremiyet konusu tartışılmaya devam etmektedir. Bazı sinema ve televizyon yıldızları, şarkıcılar ve eğlence dünyasının tanınmış isimlerinin normal koşullarda mahremiyet alanları içerisinde yer alması gereken hayatları açık bir biçimde medya sayesinde insanların önüne gelebilmektedir.[8] Gerek Basın Ahlak Yasası, Gazeteciler ve Basın Konseyi ve gerek Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Basın Meslek İlkeleri'nin ilgili maddeleri ve gerekse millî ve manevi değerlerimiz bu konuda aslında yeterli vurguları yapsa da her geçen gün insanlık onur ve haysiyeti aleyhine yapılan görsel ve işitsel yayınlar medya eliyle artarak devam etmektedir.

KÜRESELLEŞME, TÜKETİM VE MÜZİK

İnsanların farklı yaşam düzeylerinin birbirleriyle iletişimde olduğu küreselleşme, müzikal dönüşümde etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra postmodernizm ve küreselleşme ile birlikte "popüler kültür" kavramı toplumun neredeyse tüm alanlarında kendisini fazlasıyla hissettirmiştir.[9] Genellikle yerel-ulusal kültürlerde değişmelerin meydana geldiği bu süreçle beraber ulusa ait kültürel değerler geri plana atılmış; giyim tarzı, sanat anlayışı, moda vb. algılarda değişimler yaşanmıştır. Ancak asıl önemli değişimler bu dönemde medya eliyle gerçekleşmiş, televizyon ekranı ya da bilgisayar monitörleri karmaşık ve sanal bir ilişkiler ağı haline gelerek değişimin en önemli alanları ve öncüleri olmuşlardır.[10]

Her çeşit reklam endüstrisi ile desteklenen tüketim çılgınlığı, çoğu zaman ânı yaşamayı, beden güzelliğini, şahsi ve toplumsal duyarlılıktan uzak olmayı teşvik etmektedir. Çünkü hayat ekrandan ibaret haline geldiği için gelenek ve alışkanlıklar yerini imajlara bırakmıştır. Dolayısıyla insanlar ekrandan yansıyan tüketim kültürü sayesinde üretmeden tüketime yönlendirilir hale gelmişlerdir.[11]

Müzik sektörü, tüketim çılgınlığından en fazla payını alan sektörlerin başında gelmektedir. Örneğin, 2000'li yılların gerek öncesinde ve gerek sonrasında ortaya çıkan pek çok sanatçı bugün ne yazık ki unutulmuştur. O dönemlerde yok satan müzik

8 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Basın Meslek İlkesinin 24. Maddesi şöyledir: "Kişilerin özel hayatlarını gizli tutma hakkına saygı gösterilmelidir. Devlet ile ilgili işlerde görevli insanlar, özel hayatlarını devlet işlerini etkilemediği sürece gizli tutma hakkına sahiptirler." Demir V, ***Medya Etiği***, Beta Basım Yayın, İstanbul 2006, s. 65.

9 Yetim, N., Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-yerel (3. Baskı). Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi. Şubat-MartNisan, 2002, sayı 18, s.131.

10 Connor, S., ***Postmodernist Kültür, Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş ,*** çev. D. Şahiner, YKY, İstanbul, 2001, s. 53.

11 Featherstone, M., ***Postmodernizm ve Tüketim Toplumu, çev.*** M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2005, s. 186.

plaklarını ise bugün artık kimse dinlememektedir. Çünkü anlık tüketim için üretilen eserlerin geleneksel müzik eserlerimiz gibi hayatta kalabilmelerine imkan yoktur.

Sadece müzikte değil, sanatın her çeşidinde popülist dönüşümün başlangıcı aslında 1960'larda ortaya çıkan popüler kültüre kadar dayanmaktadır. Bu yıllardan itibaren ortaya çıkan bazı akımlar sayesinde günlük nesne ve objeler sanat şaheseri olarak insanların tüketimine sunulmaya başlanmıştır.[12] Dolayısıyla başta müzik olmak üzere bütün sanat çeşitleri estetik anlayıştan uzaklaştırılarak ticari bir meta olarak görülmeye başlanmıştır. Yoğun bir popülizmin yaşandığı bu dönemde müzik adına ortaya konulan tüm eserler neredeyse tüketimin malzemesi haline gelmiştir.

Ülkemizde hemen her alanda yoğun bir Batılılaşmanın yaşandığı günümüzde TV kanal sayıları ve dolayısıyla müzik programı sayıları artsa da müzik programlarının kalitesi ne yazık ki artmamıştır. Radyo ve TV'lerdeki Pop ve Rock müzik yayınlarının çoğu ne yazık ki Batı popüler kültürünün temsilciliğini yapmakta ve bu tür yayınlara konuk olan sanatçılar ise çoğu zaman dil ve üslup sorunları yaşamaktadırlar.[13] Radyo, TV ve sosyal medyada bir kısım sanatçıların bilinçsizce ve abartılı olarak kullandıkları ***free takılmak, imaj yapmak, sound check yapmak, trip yapmak, prestige, relax, what's up, mail*** gibi İngilizce deyim ve sözcükler ne yazık ki dilimize de zarar vermektedir.

Tüketim ve küreselleşmenin müziği en çok etkilediği yöntem şüphesiz internet ile yaşanmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ile birlikte müziğin ulaşımı ve yayılması da kolaylaşmıştır. Örneğin, Amerika'da kölelerin tarlalarda emeklerini oldukça zor şartlarda ortaya koyarken söyledikleri şarkılar ya da şehir hayatlarına alışma süreçlerini ihtiva eden "blues", küreselleşme ve internet sayesinde tüm dünyaya kısa sürede yayılmıştır. Yine müzikal anlamda ilk küresel hareketler öncelikle "caz" müziğinin oluşumunda da etkili olmuştur.

Bugün dünyanın her yerinde binlerce şarkı yayınlanmaktadır. Bazı kötü yayınların dışında elbette ki bunlar arasında kayda değer pek çok faydalı çalışma da bulunmaktadır. Bu dünya repertuarında yer alabilmek aslında tüm müzisyenlerin hayallerini de süslemektedir. Pek çok toplum geleneksel müzik anlayışlarını dünyaya duyurmaya şimdiden başarmışlardır. Klasik Türk müzikleri veya "ney" gibi bizim müziğimize ait bazı enstrümanlar dünyaca ünlü bazı filmlerde ve belgesellerde fon olarak sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Yine Erkan Oğur'un 1994 yılında Philip Catherine ile birlikte yayınladığı ve içinde "hey onbeşli onbeşli, iki keklik" gibi türkülerimizin de yer aldığı

12 Anderson, P., ***Postmodernitenin kökenleri, çev.*** E. Gen, İletişim Yayınları, (3. Baskı). İstanbul 2005, s. 135.

13 Büken, G., Amerikan Popüler Kültürünün Türkiye'de Yayılışına Karşı Tepkisel Düşünceler. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2006, s. 46-47.

"Fretless" albümü, o yıl Avrupa'da çok büyük bir etki oluşturmuş ve yılın en iyi albümü ödülüne layık görülmüştür. Aynı şekilde Mercan Dede, "Su" adlı albümü ile dünya müziği alanında en önemli liste olan "World Music Chart Europe"ta ilk sıraya yükselmiştir. Türk ezgilerinden ve Türk müziğine ait çalgılardan yola çıkarak bestelerini oluşturan pek çok sanatçı yurtdışında büyük başarılar kazanmışlardır. Bu çalışmalar sayesinde klasik ve modern müziğimiz farklı sunuş ve bazı yeniliklerle dünyaca bilinir hale gelmiş; "ney" tüm insanlığın ruhuna üflenmiş ve "Dede Efendi", "Itrî" gibi birçok büyük müzik üstadı başarılı bir şekilde tüm dünyaya tanıtılmıştır.[14]

TEKNOLOJİ VE MÜZİK SEKTÖRÜ

Müzik altyapısını düzenleyen kayıt teknolojisi, günümüzde radikal bir değişim içindedir. Gerek internetin sağladığı hızlı bağlantı ve müzik dosyası paylaşımı ve gerekse sürekli gelişen ve küçülen teknolojik aletler sayesinde müziğin dinlenebilirliği hızlı bir şekilde artmıştır. Bilgisayarın etkin kullanımı sayesinde artık her isteyen evine küçük bir ev stüdyosu kurabilmekte ve bilgisayar teknolojisiyle kendi müziğini yapabilmektedir.

Büyük bir dönüşümün yaşandığı müzik sektöründe, tanıtım alanındaki genişleme ve dağıtımdaki artışa rağmen, müzikteki kazançlar ise düşmektedir. Son yıllardaki ekonomik krizler sayesinde şirketler ya en çok satan sanatçılara yönelmiş ya da eski eserler dijitalleştirilerek yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Ayrıca korsan furyasının müziğin hemen her kademesinde kendini göstermesi ne yazık ki performansa dayalı eser icra eden gerçek sanatçıların aleyhine bir gelişmedir. Teknoloji sadece sanatçıları olumsuz anlamda etkilememiş, müzik aleti üreticileri de bundan gerekli payı almışlardır. Çünkü teknoloji yardımıyla müzik aletleri bazı yazılımlarla kişilere sunulmaktadır. Belki de önümüzdeki yıllarda "nano-teknoloji" sayesinde herhangi bir müzik eserinin çok daha az maliyetle üretilebilmesi mümkün olacaktır.[15]

MÜZİKTE GÖRSELLİK VE KADIN UNSURU

Günümüzde medyadan olumsuz bir şekilde etkilenenler şüphesiz en çok kadınlar olmuştur. Kadınların olumsuz etkilenmesi beraberinde ailenin, çocukların ve dolayısıyla tüm toplumun da olumsuz etkilenmesini doğurmuştur.

Son yıllarda kadının hem tüketici olarak hedeflenmesi hem de tüketim aracı olarak kullanılması aslında insan onuruna bir nevi saldırıdır. Yine kadının başta müzik sektörü olmak üzere tüm medyadaki sunumu ve bu sunuş biçimi de ne yazık ki hiç ahlaki

14 Chevassus, B.R., ***Müzikte Postmodernlik,*** çev. İlhan Usmanbaş, Pan Yayıncılık, İstanbul 2002. s. 91

15 Kurzweil, R., ***Akıllı Bilgisayarlar ve Gelecekteki Müzik***, çev. Emre Bayramlıoğlu. IBU Bilişim Teknolojileri Hukuk Merkezi, 2008

değildir. Kadının tamamen cinsel bir obje olarak sunulması aynı zamanda erkeğin toplumsal yaşamda kadına karşı bakışını da belirten açık bir göstergedir.[16] Bu durum medyanın aslında genel anlamda erkek iktidarında olduğunu ve bu yönüyle medyanın genelde kadını erkek bakışıyla yansıttığını da gözler önüne sermektedir. Zaten politika ve bürokraside kadınların büyük bir temsil sorunu yaşadığı gerçeği de ortadadır.

Postmodernizmin etkisiyle kimlik ve beden olarak yeniden tanımlanmaya çalışılan "kadın"a, özellikle ülkemizde biçilen rol ve kimlik arayışı devam etmektedir. Görsel ve bilişsel alandaki teknolojik değişim sayesinde ekranın seyredilmesi, dünyanın hemen hemen her yerinde yaşamın bir parçası haline gelmiştir. TV kanallarının çoğalması, kesintisiz yayınlar ve özellikle de görselle müziğin birlikteliği olan müzik-video klipleri, görselin giderek önem kazanmasına neden olmuştur.

Türkiye'de müzik televizyonunun ilk temsilcisi olan Kral TV, 1994 yılında yayına başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ise müzik türleri ve sanatçı sayısı gün geçtikçe çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Bu durum video kliplerin artışında önemli bir etken olmuştur. Müzik video klipleri, popüler müzik başta olmak üzere Pop, Rock, Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Arabesk ve Özgün gibi pek çok müzik tarzı da ekrandaki yerini almıştır. Müzik dünyasındaki bu çeşitlenme kadın sanatçıların önceki dönemlere göre sayılarının artmasına ve daha fazla görünür hale gelmelerine neden olmuştur. Müzik video kliplerinin çoğalması, kadın sanatçı sayısının artması elbette ki müzik piyasasında bu konudaki talebin yoğunlaşmasıyla da açıklanabilir.

Ülkemizde müzik politikalarında devletin tek hakim olduğu ve televizyon yayıncılığının TRT'nin tekelinde olduğu yıllarda birçok sanatçının ve eserlerinin yasaklandığı bir dönem yaşanmıştır. Ancak özel televizyon ve radyoların kurulması ile birlikte bu tekel ve resmi müzik görüşü yıkılmıştır. Özel sektörde ise müziğin tüketilmesine yönelik yoğun talep, ses güzelliği yerine görselliğin öne çıkmasını tetiklemiştir. Tüketimin temel nesnesi olan genç ve kadın sanatçıların artmasının daha çok özel sektörün eliyle olması aynı zamanda "müzikte kadın" sorunun da başlamasına sebep olmuştur.

VİDEO-KLİPLER VE MÜZİĞİN SEYREDİLMESİ

Müziğin seyredilmesi ya da müzikte görsellik aslında yeni bir durum değildir. İlk müzik-görsel ilişkisi, 1892 yılında yaprak nota yayıncıları arasında promosyon amaçlı "şarkı slaytları" yapılmasıyla başlamıştır. 1896 yılında ise Lumiere Kardeşler'in sinemayı halka sunmaları sırasında filmlere piyano eşlik etmiş, piyanistler klasik ve dönemin popüler eserlerini çalmışlardır. Film süresince canlı müzik çalınmasının oluşturduğu

16 Bıçakçı İ., *İletişim Dünyamız*, Mediacat Kitapları, İstanbul 2001, s. 71.

zorluklar karşısında kaydedilmiş müziklerin kullanılması düşüncesi, müzik-video klip ilişkisinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır.[17]

1960'lı yıllarda ilk defa videoyu sanatsal amaçlı kullanmaya başlayan müzisyen Nam June Paik, besteci John Cage ve Karlheinz Stockhausen olmuştur.[18] Türkiye'de ise Nil Yalter ve Teoman Madra 1970'li yıllarda video üretmeye başlasa da video, 1990'dan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de İzzet Öz'ün yönetmenliğini yaptığı ilk video kliplerde dönemin Rock ağırlıklı popüler müzik sanatçıları yer almışlardır.

TRT'nin tek yayın kurumu olduğu 1967-1994 yılları arasında, stüdyo ortamı veya İstanbul'dan manzaralar fon olarak kullanılırken, 1994'ten itibaren video kliplerdeki kurgu değişen dünya değerlerine göre farklılık göstermektedir. Video kliplerde bu süreçte özellikle "kadın" başta olmak üzere sosyo-ekonomik problemler ve merkez-taşra ilişkileri görselleştirilmiştir. Kent-birey ilişkisi de yine bu süreçte popüler kültür bağlamında sıklıkla dile getirilen bir konudur. Günümüzde ise video müzik kliplerde başta cinsellik ve cinsiyetçilik olmak üzere yerel ve etnik kültürlerin kendine özgü özellikleri, yöresel kostümler ve nesneler teknolojik imkanlarla sergilenmektedir.

Türkiye'de müzik kliplerinin gelişmesi ve müziğin seyredilmeye başlamasında popüler kültür ve tüketim çılgınlığının önemli bir payı bulunmaktadır. Son yıllarda video klipler ve internet vasıtasıyla müzik görsel ilişkisi en yüksek düzeye ulaşmıştır. Video kliplerde ses yerine görüntünün ön plana çıkarılması ise, müzikte kalite yerine görüntüde kalite aranılmasına sebep olmaktadır.[19]

MÜZİK TELEVİZYONLARI VE İNTERNET MÜZİĞİ

Günümüz dünyasında televizyon, popüler kültürün en çok istifade ettiği alandır. Sayısız TV'ler ve sık tekrarlanan reklamlar televizyonu popüler/tüketim kültürünü besleyen temel kaynak haline getirmiştir.

Bob Pittman tarafından kurulan ilk müzik televizyonu MTV, 1980'ler süresince yayın alanını New York'tan tüm ABD'ye yaymıştır. Video kliplerin sürekli dönüşümüyle popüler kültürün gerçek bir fenomeni haline gelen MTV, 1987 yılında MTV-Europe, 2006'da ise MTV Türkiye olarak yayın alanını geliştirmiştir. Daha sonraki yıllarda dünyanın pek çok bölgesinde MTV kurulmuş ve video klipler dinamik, genç ve ekranda iyi görüntü veren sunucular tarafından hazırlanan programlarda gösterilmeye başlanmıştır. MTV, başlarda gençlere yönelik daha çok Rock türde müzik kliplerine yer verirken, daha sonraki dönemlerde ise orta yaş kuşağa da yönelmiştir.

17 Konuralp, S., ***Film Müziği Tarihçe ve Yazılar***, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2004, s.19-24.

18 Marshall, S., ***Video Teknoloji ve Uygulama***, (çev.: A. Altunay), Hil Yayınları, İstanbul 1995, s. 33.

19 Mimaroğlu, İ., ***Müzik Tarihi,*** Varlık Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1987, s. 147-148.

Türkiye'de video kliplere yer veren yayınlar, dönemin ilk ve tek televizyon kanalı olan TRT ile başlamıştır. Özel televizyon ve radyoların kurulmasını sağlayan yasayla beraber 1994 yılında Türkiye'nin ilk müzik televizyonu Kral TV, MTV'yi model alarak 24 saat kesintisiz müzik yayını yapmak üzere İnterstar televizyonu kurulmuştur. Tür ayrımı yapmaksızın bütün yerli video kliplere yer veren Kral TV, kuruluşunun ertesi yılından itibaren "Video Müzik Ödülleri" ile klip dünyasında rekabeti teşvik etmiştir. Günümüzde ise müzik yayını yapan özel radyo ve televizyonların sayısı uydu ve kablo yayınlarla giderek artmıştır.

Müzik televizyonları İnternet sayesinde günümüzde video kliplerin tek mekanı olmaktan çıkmıştır. İnternet, ikinci bir alan olarak kliplerin seyredilmesine, özel arşive alınmasına imkan sağlamış ve hatta bireyin kendi oluşturduğu amatör çekimlerin herkes tarafından izlenmesini sağlayan yeni bir mekan olmuştur. Çünkü internet, televizyonun kendi düzenine bağlı kalmaksızın çoğunlukla istenilen zamanda istenilen klibe ulaşılabilme kolaylığı sağlamaktadır. Yine pek çok sanatçı, çok daha düşük bütçelerle gerçekleştirdikleri görsel ve işitsel müzik eserlerini internet üzerinden pazarlama yoluna gitmektedir. Pek çok resmî ya da özel müzik sitelerine ilaveten geniş paylaşım ağına sahip "youtube" ya da "facebook" gibi internet siteleri müzik video kliplerinin en önemli arşivi konumundadırlar.

VİDEO MÜZİK KLİPLERDE BEDEN UNSURU VE EROTİZİM

Cinsellik kelimesi, "cinsel olma ve cinsiyeti olma" anlamında 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır.[20] Türkçede edep dışı, açık saçık, terbiyesizce, iğrenç olarak tanımlanan müstehcen kavramı, zamanla erotizm ile kaynaşmış ve yalnızca çirkin bir şekilde sunulan cinsellikle ilgili malzeme için kullanılmaya başlanmıştır.[21]

Günümüzde çoğu müzik videoları, açık ya da gizli cinsel imalar ve müstehcen görüntüler içermekte ve insanları cinsel arzu ve tahrik konusunda ciddi anlamda etkilemektedirler. Örneğin, MTV'de yayınlanan 62 videonun içerik analizi yapıldığında söz konusu videoların %59,7 oranında "cinsel duygu" uyandırmaya yönelik unsurlar barındırdığı gözlemlenmiştir.[22] Yine MTV'de yayınlanan 40 videonun incelendiği başka bir çalışmada, söz konusu videoların % 89.8 oranında açık ya da kapalı cinsel imalara yer vermesi durumun vehameti açısından manidardır. 2005 tarihli ve daha

20 Giddness, Anthony, ***Mahremiyetin Dönüşümü***, çev. İdris Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s. 18.

21 Faust, Beatrice, ***Kadınlar Seks ve Pornografi***, çev. A.Erdem Bagatur, Mert Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 25.

22 Ersoy Soydan, ***Görsel Medyada Pornoğrafi ve Kültürel Yansımaları***, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

geniş kapsamlı bir başka araştırmada ise, MTV dahil ABD kökenli 5 televizyon kanalında gösterilen videolarda % 73 oranında cinsel içerik saptanmıştır.[23]

Türk pop müzik videoları üzerine yapılan bir araştırmada ise incelenen 100 video klipten 65'inde bedenin cinselliğe yönelik teşhirine ve erotik görüntülere rastlanmıştır. Yine Türk pop müzik videoları üzerine yapılan başka bir çalışmada incelenen videoların büyük bir kısmında kadın/erkek bedeninin cinsel obje olarak sunulduğu kaydedilmiştir.[24] Müzik videolarında her ne kadar kadınların daha çok cinsel obje barındıran sahneleri dikkat çekse de son yıllarda erkek figüranların da kadınlar kadar istismar edildiği gözden kaçmamaktadır. Müzik video kliplerini çekenler ya da yayınlayanlar, âdeta erkek ya da kadın olsun her iki grubun da ekranda seks unsuru olmasını istemektedir. Kadın ve erkeğin cinsel arzu ya da erotik nesne olarak bir tüketim malzemesi olarak kullanılması ne yazık ki "beden"e dolayısıyla da insanlığa yapılan büyük bir saygısızlıktır.

MÜZİK - AHLAK İLİŞKİSİ

Müzik ve ahlak ilişkisi, günümüzde tartışılan en önemli konulardan biridir. Ahlak ile müzik aslında muhteva olarak da birbirine yakın iki kavramdır. Müzik de ahlak da güzel olduğu için her ikisinin gayesi de incelik, güzellik ve netice itibarıyla manevi huzurdur.[25] Çünkü bütün insanlar aslında güzel ahlakı bünyesinde barındırma potansiyeli ile doğmaktadırlar. Ancak yaratılışta güzel ve saf olan ahlak ve bazı huylar ne yazık ki sonradan değişebilmektedir.[26] İster müzikte ister ahlakta güzel olan her şey hem sevilir hem de takdir edilir. Bu nedenle müzikten asıl maksadın hasıl olabilmesi için bu işle uğraşanların ince ruhlu ve manen güzel insanlar olmaları gerekmektedir. Ayrıca ortaya çıkan eserlerin de kulağa ve kalbe hitap etmesi gerekmektedir.

Günümüzde müzikle uğraşanların ahlaki durumları toplumun düzeni, birlik ve beraberliği ve ruh sağlığı açısından büyük önem arzetmektedir. Nitekim müziğin toplumdaki seyri ile insanlığın yaşam seyri arasında bir paralellik kuran Konfüçyüs; "***Toplumun müzik seviyesi iyi ise o toplum iyi yoldadır, toplumda müzik bozulmuşsa o toplumda pek çok şey bozulmuştur.***" diyerek müzikle uğraşanların durumlarına dikkat çekmektedir.

---

23 Turner, B., ***Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm,*** (çev. İ. Kapaklıkaya, (2. Basım), Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 70.

24 Sayın, Güneş "Bir Popüler Kültür Ürünü Olarak Türk Pop Müzik Videolarının Anlatı Yapısı ve Biçimsel Özellikleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 216.

25 Tolstoy, Lev Nikolayeviç, ***Sanat Nedir?,*** çev. Baran Dural, Şule Yayınları, İstanbul 1992, s. 115-116

26 Muhammed b. İsmail ebu Abdullah el-Buhârî, ***Sahihu'l-Buhârî,*** Tahkik: Mustafa el-Bağa, Beyrut 1987, I/465.

Günümüzde müzik sanatını sadece eğlenceye hasreden toplumlar ne yazık ki insan unsurunu yeterince tanıyamamışlardır. Çünkü maddi ve manevi pek çok özellikle muttasıf olarak yaratılan insanı salt eğlence unsuru olarak tanımak insanı gerçekte tanıyamamaktır. Nitekim konu ile ilgili Tolstoy'un şu tespiti yerindedir. "*Gerçek sanatın yerini alan eğlence sanatı, ahlaki değerlerden uzaklaşan Avrupa toplumlarına darbe üzerine darbe indirmiş, halkın sanat sevgisini tüketmiştir. Küçük bir grup dışında, sanatın önemini ve değerini kavrayan kimse kalmamıştır. Toplum uzun süre, dinin ve ahlaki değerlerin getirdiği haklardan yararlanamamış, sanatın inceliğini kavrayamamıştır.*"[27]

MÜZİK - İNANÇ İLİŞKİSİ

Müzik-inanç konusu da üzerinde durulması gereken konulardandır. Dinî inançların sanatı sınırladığı, kısırlaştırdığı ya da anlamsızlaştırdığı konusu sürekli tartışılan konular arasında yer almaktadır. Dinî inançlar müzik başta olmak üzere bazı sanat dallarında birtakım sınırlamalar getirmiştir. Örneğin, İslam'ın resim ve heykel sanatında bazı sınırlamalar ve yasaklar koyduğu doğrudur. Ancak başta müzik eserleri olmak üzere ortaya konan her türlü sanat eserine bir anlam kazandıranın ve onun değerine değer katanın da yine dinî değerler olduğu da bir aşikârdır. Müzikte inançsızlık, müzikal eserlerde sadece sınırsız bir konu zenginliği verebilir. Günümüzde güfte muhtevası en çok eleştirilen konuların başında gelmektedir. Özellikle popüler müzik sanatçılarının besteledikleri eserlerdeki kullandıkları sözcüklerin durumu ne yazık ki ortadadır.

Özgürlük adına ortaya konan bu eserlerin özellikle gençler üzerinde menfi tesirler bıraktığı kamuoyunun malumudur. Yani özgürlük müzikal eserlere her zaman kalite getirmemektedir. Zaten başlangıçtan günümüze başta müzik olmak üzere çok büyük şaheser ortaya koyanların çok büyük kısmının dinî hassasiyeti olan insanlar olduğu da bilinen bir gerçektir. Özellikle klasik müziğimizde bugün hâlâ aşılamayan ve yeri doldurulamayan pek çok müzik üstadımız dinî inançlarla eserlerini vücuda getirmişlerdir. Hem sadece İslam âleminde değil, Batı'nın en büyük müzik üstadlarının da inanan insanlardan olması bir tesadüf eseri değildir. Yani bizde nasıl Itri, Dede Efendi gibi büyük müzik dehâlârı eserlerini derin bir inançla vücuda getirmişlerse aynı şekilde Bethoven, Bach gibi büyük Batılı müzik insanları da aynı şekilde büyük bir inançla eserlerini telif etmişlerdir. Dolayısıyla musiki ile inanç ve maneviyat arasında bir bağın olduğu aşikardır. Zaten tarihimiz müzik-inanç ilişkisinin ne kadar güçlü olduğunun örnekleri ile doludur. Özellikle inançla beslenen müzik üstadlarının ortaya koymuş oldukları eserlerin bugün bile hâlâ bütün insanları nasıl etkilediği hepimizin malumudur. Nitekim müzik ilmini ilk defa ortaya koyan Fisagoras'ın, Hz. Süleyman

27 Tolstoy, ***age.,*** s. 111-112.

(a.s.)'ın talebelerinden olduğu, manevi hâl ve ilimde çok ileri bir seviyede olduğu hatta gökyüzündeki gezegenlerin seyirleri esnasında çıkardığı sesi algılayacak kadar manevi bir hazza ulaştığı klasik musiki kaynaklarında da zikredilmektedir.[28]

İnançla vücuda getirilen musikinin insan toplulukları üzerindeki etkisinin büyüklüğü artık çok daha net bilinmektedir. Özellikle dinî törenlerde ya da eskiden olduğu gibi savaş meydanlarında musikinin toplumu birleştiren ve kaynaştıran bir özelliğe sahip olduğu konusu hemen herkesin bildiği bir konudur. Aslında müzik tarihin hemen her devrinde olağanüstü bir güç olmuştur. Tarihte bu olağanüstü güç ne yazık ki sadece iyilik ve doğruluk için değil, kötülük ve küfür için de kullanılmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu gücü elinde bulunduranlar kötülük adına ya da şahsi çıkarları uğruna bu güçten üst düzeyde yararlanmaya devam etmektedirler.

Günümüzde uluslararası düzeydeki bir müzisyenin ne denli bir tanıtım ve reklam gücüne sahip olduğu ortadadır. Örneğin son yıllarda ülkemize gelen bazı dünyaca ünlü müzisyenlere olan rağbet, onlara harcanan servet ve peşinden giden yüz binlerce hayranlarının durumu aslında müziğin gücünü çok iyi anlatmaktadır. Ne yazık ki İslam aleminde müziğin evrensel gücü çok ihmal edilmiştir. Ses ve melodinin Allah'ın kullarına bir ihsanı olduğu konusu ne yazık ki yeterince anlaşılamamıştır. Çocukların ve gençlerin eğitimi ve dini tebliğ konularında müzikten yararlanılabileceği hususu da yıllarca göz ardı edilmiştir. Oysa Batı, kilisede dini tebliğin bir aracı olarak müziği kullanmanın yanında hayatın hemen her alanında müzikten azami oranda yararlanmaktadır. Son yıllarda bu potansiyel gücün farkına varan bazı insanların ya da kurumların şahsi gayretleri ümitlerimizi artırsa da ne yazık ki, yeterli düzeyde müziğin gücünden yararlanamadığımız da bir gerçektir.

GÜNÜMÜZ GENÇLİĞİ VE MÜZİK ANLAYIŞI

Ülkemizde bir dönem ne yazık ki, klasik eserlerimize karşı olumsuz tutumlar sayesinde insanımız kendi müziğimizden uzak kalmıştır. Hatta gençlerimizin büyük bir kısmı kendi ulusal müziğimiz yerine bazı özentilerle yabancı müziklere yönelmiştir. Son yıllarda ülkemizde gençler arasında yabancı sanatçılara olan hayranlık ve onların yaptıkları müziklere olan ilgi devam etse de kendi öz müziğimize olan dönüş, ilgi ve alaka da hatırı sayılır düzeye gelmiştir.

Ülkemizde kalitesiz müzik tercihi ve yabancı sanatçı hayranlığının elbette ki birçok sebebi vardır. İnsanımızın kültür düzeyinin geçmişte ecdadımızdan bize tevarüs eden yüce müziğimizden zevk alamayacak derecede düşük olması belki en önemli sebeplerden biridir. Ancak günümüzde müzik sektörüne hakim güçlerin sırf maddi

28 bk.; Bayram Akdoğan, "Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlak", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 42 Sayı: 1 Yayın Tarihi 2001, s. 238.

gayeler uğruna müzik piyasasına sanat seviyesi düşük eserler sunması da bir diğer önemli sebeptir. Müzik icrasının ticaret amacıyla ve sadece para kazanmak amacıyla yapılmasının hemen her dönemde kaliteyi düşürdüğü zaten bilinmektedir. Dolayısıyla bugün ülkemizde piyasaya sunulan şarkıların önemli bir çoğunluğu, müzikte kalite anlamında hiçbir değer taşımayan, kalıcılığı olmayan, basit melodilerle meydana getirilen eserlerden oluşmaktadır.

Müzikte elbette ki bestenin güzelliği kadar sözlerinin de güzelliği önemlidir. Yani hem melodinin iyi yapılmış olması hem de eserin sözlerinin iyi seçilmiş olması gerekmektedir. Ancak bu iki şeyin güzelliğine ilaveten bu eseri okuyan insanların durumu da önemlidir. Eser icra eden insanların da başta yetenekli olmaları kaydıyla toplumun huzuruna çıkıyor olma sorumluluklarını da bilmeleri gerekir. Günümüzde beste yapımı ya da eser icrasında yetenek sorunu olanların bu açıklarını örtecek teknik ya da görsel pek çok kamuflaj kullandıkları ortadadır.

Müzik sahasında kabiliyeti olmayan ya da bu alanda gerekli eğitimleri almadan sırf maddi imkanlar vasıtasıyla ya da fiziki bazı özellikleri ile insanların huzuruna çıkanların durumları ne yazık ki içler acısıdır. Üstelik bazı müzik eserlerine çekilen video kliplerde öne çıkarılan beden unsuru ve cinsel içerikli çirkin görüntüler insan onur ve haysiyetini zedeler mahiyettedir. Bu insanların işin ehli gibi bilinmeleri daha da önemlisi bunların desteklenmesi müzik sanatını yozlaştırmakta ve kalitesini düşürmektedir. Örneğin, sözleri Arapça, Farsça ve Osmanlıca kelimeler de içeren Tasavvuf musikisi, musiki müktesebatımızın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu tür müziğe ait eserler okuyabilmek için aslında Kıraat ve Tecvid ilimlerini de bilmek gerekir. Aksi halde eser icrasında bazı önemli arızalar meydana gelebilmektedir. Ancak son zamanlarda bu alanda gerekli alt yapıları olmayan ve yeterli eğitim almamış olan bazı insanların bu tür eserler okumaya çalışmaları klasik müziğimize zarar vermektedir. Yine günümüzde yazılı ve görsel medyanın bazı sanatçılara ödenen astronomik paraları sık sık kamuoyu ile paylaşmaları, bazı aileleri yetenekli olsun olmasın çocuklarına müzikle uğraşma nasihati vermeye kadar götürmektedir. Ancak yetenekli/yeteneksiz hayallerini ünlü olma, çok para kazanma, lüks ve gösterişli yaşama üzerine kuran gençlerimiz ne yazık ki, çoğu zaman beklediklerini bulamadıkları için maddi ve manevi büyük kayıplar yaşamaktadırlar.

SONUÇ

Her türlü müziğin icra edildiği ülkemizde gerek müzik eserlerinin söz ve bestelerivle ve gerekse bu eserleri okuyan sanatçılarla ilgili bir kalite sorunu yaşandığı görünen bir gerçektir. Klasik Türk ve Tasavvuf müziğimiz, zengin halk müziğimiz ve başarılı çağdaş popüler müzik geçmişimize rağmen ne yazık ki, müzikte istenilen kalitenin

yakalanamaması üzücü bir durumdur. Son yıllarda küresel ve endüstriyel bir boyut da kazanan müzik hafife alınmış ve ona gereken değer verilmemiştir.

Son yıllarda müzik, niteliksiz bir çıkar yarışı haline dönüştürüldüğü için bazı sanatçılar ne yazık ki kalite ve seviyeden yoksun eserler üretmeye başlamışlardır. Sadece ticari gayelerle yapılan bu eserlerin ise ne yazık ki ömürleri de kısa olmaktadır. Büyük emek ve inanç ile yapılan eserlerin ise hiç eskimedikleri ve her geçen gün tazeliklerini ve canlılıklarını korudukları aşikardır.

Müzik dünyamız; ne yazık ki uygunsuz söz ve görüntüler ile beden teşhirliği yapan şarkıcıların ve ekranlara olur olmaz kişileri sanatçı diye çıkaran bir kısım medyanın tekelindedir. Her geçen gün yeni açılan TV müzik ve radyo kanalları ve internet sayesinde müzik sektöründeki büyümenin hızla artmasına mukabil müzikte "kalite" ve "seviye" sorunu her geçen gün içinden çıkılmaz bir hale sürüklenmektedir. Çünkü müzik televizyonları ve internet ne yazık ki insan onuruna ters pek çok görüntü ve ses kirliliği ile karşı karşıyadır. Video kliplerdeki konular, görsellik ve erotizm üzerinde hassasiyetle durulması gereken son derece önemli konulardır.

Bugün toplumumuzda insan onuru ile bağdaşmayan kalitesiz söz ve görüntüleri müzik diye üreten insanların yaptıklarını tersine çevirmek için gerçek sanatçılara çok büyük sorumluluklar ve görevler düşmektedir. Toplum normlarına ve millî-manevî değerlere uymayan sırf ticari gayelerle üretilen eserlere karşı alternatif güzel eserler üretilmelidir. Ayrıca yaşanan kültür ve sanat yozlaşmalarının önlenmesinde ise başta yazılı ve görsel basınımız olmak üzere tüm resmi ve özel kurumlarımıza önemli görevler düşmektedir. Verilen desteklerle elde edilecek maddi ve manevi kazançlar sadece müzik sanatımıza ve sanatçılarımıza değil, aynı zamanda başta gençlerimiz olmak üzere tüm milletimizin yararına olacaktır.

İçinde yaşadığımız toplumun sahip olduğu millî ve manevi değerlere müzik kalkanı altında kimsenin dil uzatmaya hakkı yoktur. Hiçbir sanatçının özgürlük adına millî ve manevi değerleri hafife alma özgürlüğü olmamalıdır. İnsanların ortaya koydukları eserlerle gündeme gelmesi, eserlerini ortaya koyarken toplumun kendi öz değerlerine aykırı hareket etmekten bütün sanatçıların kaçınmaları gerekmektedir. Aksi halde ya icra ettikleri müzik rağbet görmeyecek ya da bir süre sonra bu insanlar toplum tarafından dışlanacaklardır.

Müzik eseri üretmede ve onu icra etmede en önemli unsur yetenek, sanat bilinci, sanat ahlakı ve sevgi olmalıdır. Sırf ticari gayelerle yapılan ve yeteneksizliklerini başka şeylerle örtmeye çalışanların durumları insanımızın gözünden kaçmamakta ve bu durum ibretle izlenmektedir. Zaten sanat sevgisi, becerisi ve ahlakı olmayan ya da insan

onuru ve mahremiyetini dikkate almayan insanların sanat sahnesinde ve insanların gönüllerinde uzun süre varlıklarını sürdürmeleri de mümkün değildir.

KAYNAKÇA:

Akdoğan, Bayram, ***Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlak***, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 42, Sayı: 1, Yayın Tarihi 2001.

Anderson, Perry, ***Postmodernitenin Kökenleri, çev.*** E. Gen, İletişim Yay., İstanbul 2005.

Arıcıoğlu, M. Atilla, Tutan, A., "Etik Etkisini Geliştirme Modeli ve Bir Uygulama", ***Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,*** Sayı 30, Ocak-Haziran, 2008.

Bıçakçı, İlker, İletişim Dünyamız, Mediacat Kitapları, İstanbul 2001.

Billington, Ray, "Felsefeyi Yaşamak", ***Ahlak Felsefesine Giriş,*** (çev.Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, ***Sahihu'l-Buhârî***, Tahkik: Mustafa el-Bağa, Beyrut 1987, I/465.

Büken, Gülriz, "Amerikan Popüler Kültürünün Türkiye'de Yayılışına Karşı Tepkisel Düşünceler", Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2006.

Bülbül, A. Rıdvan, ***İletişim ve Etik***, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001.

Chevassus, B. Ramaut, ***Müzikte Postmodernlik***, çev. İlhan U., Pan Yay., İstanbul 2002.

Connor, Steven, ***Postmodernist Kültür, Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş,*** çev. D. Şahiner, YKY, İstanbul 2001.

Demir, Vedat, ***Medya Etiği***, Beta Basım Yayın, İstanbul 2006.

Eryılmaz, Tuğrul, "Gazeteci Kendine de Sormalı", Birikim Dergisi, Medya ve Etik Özel Sayısı, Sayı 1, 1999.

Faust, Beatrice, ***Kadınlar Seks ve Pornografi***, Çev: A. E. Bagatur, Mert Yay., İstanbul 1986.

Featherstone, Mike, ***Postmodernizm ve Tüketim Toplumu, çev.*** Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2005.

Giddness, Anthony, ***Mahremiyetin Dönüşümü***, çev. İdris Şahin, Ayrıntı Yay., İstanbul 1994.

Gündoğar, Sinan, ***Halk Şiirindeki Protesto Geleneğinden Günümüz Politik Şarkılarına Muhalif Müzik***, Devin Yayıncılık, 2005.

İşgüden, Burcu, Çabuk Âdem, " Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri", Balıkesir Üniversitesi SB Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 16, Balıkesir Aralık, 2006.

Konuralp, Sadi, ***Film Müziği Tarihçe ve Yazılar***, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kurzweil, Ray, ***Akıllı Bilgisayarlar ve Gelecekteki Müzik***, çev. Emre Bayramlıoğlu. IBU Bilişim Teknolojileri Hukuk Merkezi, 2008.

Marshall, Soulfull, ***Video Teknoloji ve Uygulama***, (çev. A. Altunay), Hil Yay., İstanbul 1995.

Mimaroğlu, İlhan, ***Müzik tarihi,*** Varlık Yayınları. 3. Basım, İstanbul 1987.

Mutlu Erol, ***Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya***, Ütopya Yayınları, Ankara 2005.

Özbek, Meral, ***Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski,*** İletişim Yayınları, (4. Baskı). İstanbul 2000, s. 100-108.

Sayın, Güneş, "Bir Popüler Kültür Ürünü Olarak Türk Pop Müzik Videolarının Anlatı Yapısı ve Biçimsel Özellikleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Soydan, Ersoy Görsel Medyada Pornoğrafi ve Kültürel Yansımaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Tolstoy, Lev Nikolayevic, ***Sanat Nedir?,*** çev. Baran Dural, Şule Yayınları, İstanbul 1992.

Turner, Bryan, ***Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm,*** çev. İbrahim Kapaklıkaya, (2. Basım), Anka Yayınları, İstanbul 2005.

Yetim, Nalan, "Küresel üretim yapılanmasına kültürel yanıtlar: Ulusal-yerel", Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Şubat-Mart- Nisan, 2002.

OTURUM BAŞKANI- Arif Demir hocamıza sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi müzakere yapmak üzere Dr. Fatma Bayraktar Karahan Hanım'ı kürsüye davet ediyorum.

MÜZAKERELER

Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN[1]

Sayın Başkan değerli konuklar,

Sayın hocamız Doç. Dr. Fatma Asiye Şenat Hanımefendi'nin "İnsanlık Onurunu Zedeleyen Yönüyle Toplumsal Cinsiyet Rolleri" başlıklı tebliğini müzakere etmek üzere huzurlarınızdayım.

Sizleri saygıyla selamlıyorum.

Sayın hocamızın tebliği son iki yüzyıldır içinden çıkılmaya çalışılan bir sorun ağı, cinsiyet ayrımcılığı ve bunun ortaya çıkardığı insanın onurunun zedelenmesi süreci üzerinedir. İslam dünyasının en çok eleştirildiği konulardan biri kadın konusu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu sebeple Müslümanlar için kadın konusunda bir söylem geliştirmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu söylem oluşturulurken hareket noktasını pratik hayata ilişkin sorun ve çözümlerin geliştirilmesi değil, bize yöneltilen tenkitler belirlemiştir. Nitekim sayın Şenat da gündelik hayatta ve geleneğimizde sık sık karşılaştığımız bu ayrımcılığın, geleneksel ve dinî yorum alanındaki köklerini irdelemektedir. Ona göre, bu ayrımcılık, geleneksel kültürden beslenmekte bu ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'an'dan uzaklaşma ile söz konusu olmaktadır. Öyle ki geleneksel ataerkil yapı bu kez dinî referansları da kullanarak varlığını güçlendirmiştir. Hiç şüphesiz sayın hocamızın tebliğinde yer bulan ayrımcı söyleme zemin hazırlayan yorum örnekleri vardır ve bunlar geleneğimizin şekillenmesinde de etkili olmuşlardır. Ancak bu sorunun analizinde gerek kendi iç hesaplaşmamız gerek maruz kaldığımız tahkir ve tezyife varan ağır tenkitler sebebiyle dinî metin ve yorumların tekrar ele alınmasını, sık sık başvurulan savunmacı bir yöntem olarak değerlendiriyorum. Zira bu yaklaşım, bizim asr-ı saadete ilişkin örneklemi zaman ve zeminin ötesine taşımamızı da bir anlamda engellemektedir.

---

1 Diyanet İşleri Uzmanı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı.

Diğer yandan bu savunmacı yaklaşımda bile konu, başka bir kültür ve medeniyet tasavvuru üzerinden anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Öyle ki eleştirisine maruz kaldığımız kültür ve medeniyetin anlam dünyasına doğmuş kavramlar kullanılmaktadır. Tebliğde "cinsiyet ayrımcılığı", İngilizcesi ***gender*** olan ve dilimize "toplumsal cinsiyet"[2] şeklinde tercüme edilen kavramla izah edilmeye çalışılmaktadır. Kadın konusundaki tartışmaların odağında bulunan ve tebliğde de kullanılan bu kavramın tarihî arka planı hakkında birkaç katkıda bulunmak istiyorum.

"Toplumsal cinsiyet", 1970'li yıllarda Ann Oakley tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Biyolojik olarak kadın-erkek ayrımı için cinsiyet kavramı kullanılırken, buna paralel erkeklik ile kadınlık arasındaki toplumsal eşitsiz bölünmeye atıf yapıldığında toplumsal cinsiyetten bahsedilir. Biyolojik farklılıkların toplumsal cinsiyet ile ilişkisinin niteliğinin ne olduğu konusunda feministlerin farklı yaklaşımları olmuştur. Ve kavram, "bireysel kimlik ve kişiliği değil, sembolik düzeyde erkeklik ve kadınlığın kültürel idealleri ve streotiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsel iş bölümünü içine alacak kadar genişlemiştir."[3] Kavramın anlam alanındaki bu genişleme, cinsiyet ve cinsel kimliklerin kuruluşunun ve aralarındaki ilişkinin toplumsal ve kültürel olduğu anlamına da işaret etmektedir. Öyle ki kadının anneliği bile toplumun ona öğrettiği, dayattığı bir rol olarak yorumlanabilmektedir.

Tebliğde "Kur'an'ın toplumsal cinsiyet rollerinden neredeyse soyutlanmış bir dil kullanmış olduğu" tespitinde bulunurken kavramın genişleyen bu anlam alanı dikkate alınmalıdır. Çünkü Kur'an'ın cinsler hakkındaki toplumsal kabulleri ne ölçüde vurguladığı ve bu kabullere müdahil olup olmadığı meselesi bu noktada ele alınması gereken sorulardan sadece biridir. Diğer yandan menşei bize ait olmayan bu kavramın anlam dünyamızda kullanılmasına ilişkin bazı sorunların söz konusu olacağı da aşikârdır.

Tebliğ bize insan onurunun zedelendiği bir sorun alanı olarak kadın konusunda kendimizle yeniden yüzleşme imkânı verdi. Bu tebliğ ve kendilerinin tefsir alanındaki ilgi ve derinleşme kaygılarının tebliğe yansıması sebebiyle tebliğ sahibine teşekkür ediyor saygılar sunuyorum.

---

2 Türköne, Mualla, Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü, Ankara 1995, Ark Yayınevi, s. 7-8 "Türköne, Gender ve sex kelimeleri yerine Türkçe karşılığı olarak, "cinsiyet" ve "cins" kelimelerini kullanmaktadır. Ona göre cins, biyolojik olarak dişiliği ve erkekliği ifade ederken, cinsiyet biyolojik anlama ilaveten sosyokültürel özellikleri de ihtiva etmektedir. Oysa Dökmen, Batılı modeller gibi "sex" için cinsiyet, "gender" için "toplumsal cinsiyet" kavramlarını kullanmaktadır." Dökmen, Zehra Y., Toplumsal Cinsiyet, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2004, s.3-10

3 Marshall, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, Çeviren, Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara 1999, s.98

OTURUM BAŞKANI- Evet, Fatma Bayraktar Karahan Hanımefendi'ye teşekkür ediyoruz. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Mehmet AKGÜL hocamızı kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet AKGÜL[1]

Modern zamanlarda genel geçer kabul edilen varlık, bilgi-değer anlayışı ve buna göre şekillenen toplumsal hayat ve ilişki sistemi, gün geçtikçe pek çok boyutu ile tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Çalışma hayatı da tartışılan alanların başında gelmektedir. Zira modernliğin başlangıç aşamasında, modern dünyayı inşa eden ilkelere olan bağlılıkla, gündelik hayatta karşılaşılan her türlü kötülük ve istenmeyen hususlar, baskı, zulüm, otoriterlik, tiranlık tanımlamasıyla geçmişe havale edilerek, modern olana, modern zamanların kurucu ilkelerine, mevcut olumsuz durumları olumlu, insani hale dönüştüreceğine dair aşırı bir güven duyuluyordu. Ancak aradan geçen uzun zamana rağmen, insanlığı tarihte hiç görülmedik şekilde iyiliklerle yüz yüze getireceğine inanılan ilkelerin kendisi ve ortaya çıkardığı toplumsal-insani sonuçlar, yeni tartışma ve şikayetlerin kaynağı haline gelmiş durumdadır. Abdülkadir ÇEKİN, tebliğinde bu konuda bizlere 'psikolojik bir şiddet' konusunda oldukça sistematik ve kapsayıcı bilgiler sunmakta, çalışma hayatının her aşaması ve boyutunu ciddi bir şekilde analiz etmektedir. Kendisini tebrik ediyoruz.

Tebliğde, çok iyi bir tasviri yapılan modern iş ve çalışma hayatının yapısı ve mobbing, çağdaş dünyanın en önemli tartışma konuları arasında yer alan 'şiddet'in farklı bir boyutu olup, siyasal ve toplumsal hayatın kurgusu ve onun gerekli kıldığı ilişki sistemi içinde en aktüel sorun alanlarından biridir. Yeryüzü ölçeğinde örneğin, ulus devlet ve şiddet, hukuk ve şiddet, aile ve şiddet, kadın ve şiddet, iş-çalışma hayatı ve şiddet gibi çeşitli yönleriyle gündeme getirilmekte ve tartışılmaktadır. Bu yıl ki, kutlu doğum kutlamalarının ana teması olan 'insan onuru' kavramını ilgilendiren ve gerçekten insan onurunu zedeleyen, tehdit eden hususlardan biridir. Tarihin her aşamasında insani bir durum olarak karşımıza çıkan, zulüm, haksızlık, hak gasbı, aşağılama, ezme gibi tavırlara, modern zamanlarda eskiye nazaran daha az rastlandığı söylenemez. Psikolojik anlamda mobbing olarak nitelenen sorun, sosyoloji literatüründe de farklı açıklama biçimleriyle, Durkheim ve R. Merton'da 'anomi', Karl Marx da 'yabancılaş-

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ma' çözümlemeleriyle dikkat çekilmiştir. Ayrıca modern toplumu kritiğe tabi tutan pek çok düşünür de, aynı kökenden beslenen kavrayışlarla yeni ve farklı izah şemaları sunmaktadır.

Geleneksel toplumsal yapılarda geçerli olan iş ve çalışma hayatının dayandığı ilkelerden farklı prensip ve organizasyon biçimi etrafında şekillenen modern çalışma hayatı içinde insan onurunun zedelenmesi ve çiğnenmesine neden olan bir şiddet türü olan mobbing, temel insan hakları, özgürlük ve modern talepler doğrultusunda değerlendirilmektedir. Yazar, çalışma hayatı ve iş düzeni içinde insanın karşı karşıya kaldığı/ kalabileceği durumları açık ve net tespitlerle ortaya koymaktadır. Ancak bugünkü çalışma hayatı içinde var olan ve ortadan kaldırılması mümkün olmayan hususları tespit önemli olmakla birlikte, bunların ortadan kaldırılması mümkün gözükmemektedir. Zira mevcut çalışma şartları altında, ancak mobbing'in kısmen azaltılıp- azaltılamayacağı tartışılabilir. Halbuki sorun daha derin tartışmaları gerektirmektedir. Buna göre üzerine vurgu yapılan 'insan onuru' kavramı, modernliğin kurucu unsuru olan doğal hakların teori ve pratiğini oluşturan düşünce ve ilkeler zemininden bağımsız düşünülemez. Mobbing'e sebep olan çalışma hayatı da, yine modernliğin malların kütlevi üretimine dayalı endüstriyel toplum anlayışı, kentleşme, dinin gerilemesi, yani sekülerleşme, insan düşünce ve eylemlerinin ileri derecede akılcılaşması, bürokratik örgütlenme gibi uzanımlardan bağımsız düşünülemez.

Burada modern toplumun üzerinde şekillendiği bireysellik, araçsal akıl ve dünyanın büyüsünün bozulması konusunun iyi anlaşılması lazımdır. Bizim sorun alanımızın daha çok modern dünyayı kurmada işlevselliğine inanılan akıl, bilgi ve teknoloji ile ilgili olduğunu düşünüyorum. Bugünkü dünyanın kuruluşu araçsal aklın öncelik kazanmasıyla mümkün olmuştur. Araçsal akıl ile, belirli bir amaca ulaşmak için araçların en ekonomik olarak nasıl kullanılacağını hesaplarken kullandığımız akılcılık türünü kastediyoruz. Bu akılcılık türünde, her alanda başarının ölçüsü, maksimum verimlilik ve en iyi birim maliyettir ilkesi geçerlidir. Bu akıl biçimi, insan hayatının neredeyse tamamını ele geçirmiş durumdadır. Aslında daha insani ölçütlere göre belirlenmesi gereken şeylerin, verimlilik veya maliyet-fayda değerlendirmeleriyle yapılması, insanı uzak ufuklardan uzaklaştırmakta ve faydayı maksimize etme isteğinin gölgesinde kalmaktadır. Örneğin, servet ve gelirin çok eşitsiz dağılımını haklı göstermek için ekonomik büyüme gerekçesinin kullanılış biçimi, ya da aynı gerekçe ile felaket ihtimaline karşı karşıya olmamıza rağmen doğal çevrenin ihtiyaçlarına insanın duyarsızlaşması, sosyal planlamanın risk değerlendirmesi gibi can alıcı noktalarda, insan hayatına dolar cinsinden değer biçen karmaşık hesaplamalarıyla maliyet–fayda çözümlemelerinin hakim olması, insan onuru veya saygınlığıyla ne kadar bağdaşmaktadır?

Genel bir bakış açısıyla, toplumsal hayatı oluşturan güçlü mekanizmaların insanı böyle bir tavır ve davranışa ittiği bir gerçektir. Örneğin yöneticinin, kendi yönelimi farklı olsa da, zarar verici olduğunu hissettiği ama iş ve pazar koşullarının dayattığı maksimizasyon stratejisini uygulamak zorunda kaldığı söylenebilir. Üst düzey bir devlet yöneticisi, kişisel görüşleri ne olursa olsun, uymak zorunda olduğu kurallar ve protokol gereği insanlığa ve sağduyuya aykırı olduğunu bildiği bir karar alabilir. Sosyoloji tarihinde Marx ve Weber gibi büyük kuramcılar, Weber' in 'demir kafes' dediği bu gayrişahsi mekanizmaları incelemişlerdir. Bürokrasi, statü, aşırı rasyonelleşme, devlet gibi mekanizmalar karşısında insanın çaresiz kaldığını ve son yüzyıllarda ortaya çıkan kurumsal yapıların, yani piyasa ve devletin, tamamen ortadan kaldırılmadığı sürece insanın çaresiz kalacağını zikretmişlerdir. Yine Hannah Arendt, çağımızda kullanılan, teknolojik nesnelerin gitgide daha kısa ömürlü olma özelliği üzerinde durmuş ve 'insan hayatının gerçekliği ve güvenilirliğinin, bu arada onurunun, öncelikle bizi kuşatan nesnelerin onları üretme etkinliğinden daha kalıcı olması gerektiğine' dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda modern iş ve çalışma hayatının yapısı ve kurgusu ile mobbing arasında güçlü bir bağlantı mevcuttur. Çalışma hayatı ve mobbing ilişkisi, insan onurunu zedeleme noktasında insani olanı, yaşanabilir anlamlı bir hayat tarzını maalesef tehdit etmektedir.

'Ve andolsun ki; Âdemoğlunu kerem sahibi (şerefli) kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Ve onları helal şeylerden rızıklandırdık. Ve onları yarattıklarımızın çoğundan fazilet (açısından) üstün kıldık.'(İsra, 70)

Modern dünyadaki saygınlık ve onur kavramıyla yukarıdaki ayet-i kerime ışığında 'şerefli kılınan insan'ı denk düşünebilir miyiz? Eski dilde vakar kelimesi ile ifade edilen insanı durum ile zillet ve kibir ortası bir hiyerarşi içinde tanımlanan onur anlayışı karşılaştırıldığında nasıl bir insan anlayışı karşımıza çıkmaktadır?

Geleneksel varlık hiyerarşisinin bozulması, insanları kendilerini büyük bir kozmik düzenin parçası olma hissini kaybetme tehlikesiyle baş başa bırakmıştır. Mutlak Varlık olarak kabul edilen Allah'ın yarattığı mükerrem bir varlık olduğu inancından başlayan 'büyük varoluş zinciri', insanı bugün şikayet ettiğimiz bazı şeylerden uzak tutar ve sınırlarken, aynı zamanda dünyaya ve toplumsal hayatın etkinliklerine anlam katan anlayışı iyi kavramak gereklidir.

Bu noktada, insan onurunun vazgeçilmezi olarak görülen ve modern özgürlüklerin kazanımı olarak sunulan insanın saygınlığı ve bireysellikten beslenen saygınlık talebi, son tahlilde insanlığa nasıl bir saygınlık kazandırabilir? Çünkü görecelik, yani bana göre anlayışı, öz benlik üzerinde yoğunlaşma bireylerde, marazi duygular olarak zikredilen haset, kıskançlık, kibir gibi insani tutum ve davranışların yoğunluğu kaçı-

nılmaz bir hâl alacaktır. Kısaca, psikolojik şiddet bugünkü kullanımı ve yaygınlığı ile modern hayat ve toplumsal örgütlenmenin yapısı analiz edilmeden ve bir kritiğe tabi tutulmadan ne anlaşılabilir, ne de üstesinden gelinebilir bir durumdur.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Mehmet AKGÜL hocamıza hem yapmış olduğu müzakereden hem de sunmuş olduğu tebliğden dolayı hakikaten teşekkür ediyoruz.

Bu konu uzun bir konu şüphesiz Sayın hocamızın söylediği çok şey vardır. Hocamıza tekrar katkılarından dolayı teşekkürü borç biliyorum. Şimdi müzakeresini yapmak üzere Yrd. Doç. Dr. Nuri Özcan hocamızı kürsüye davet ediyorum. Hocamız aynı zamanda bizde çok emeği olan ve kendisinden ders aldığımız, öğrencilik hayatımızda da herhalde biraz da yeteneksizliğimizden dolayı bütünlemeye kaldığım ilk hocamdı. Bu yönünü de ben sizlere arz etmek istedim.

Ayrıca bu kürsü biraz uzak olduğu için hocalarımız böyle beş dakika içerisinde bitirirlerse ben çok müteşekkir olacağımı ifade etmek isterim.

Buyurun hocam.

Yrd. Doç. Dr. Nuri ÖZCAN[1]

Sayın başkan, muhterem dinleyiciler. Hepinizi muhabbetle selamlıyorum.

Arif Demir Bey'in hazırlamış olduğu bildiriyi beraberce dinledik. Yazılı, sesli, görüntülü haber kaynaklarının önemi ve gerekliliği, toplumdaki çeşitli haber kaynaklarının olumlu ve olumsuz etkileri, bunların toplumdaki yerleri ve yansımaları zaman zaman tarihî bilgilere de yer verilerek bir süreç içerisinde özetlenmiştir. Özellikle kadın unsuru üzerinde cereyan eden kimlik arayışı sorgulanmış, problemlerin müziğe yansıması oldukça geniş bir perspektiften anlatılmıştır. Daha sonra müziğin ahlak ve toplumla ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Ben de tarihî seyri göz önünde bulundurarak din – sanat ilişkileri ve bu ilişkinin musikideki pırıltılarının ardından son zamanlarda değişen müzik anlayışımız üzerinde görüşlerimi ve tekliflerimi sunmaya gayret edeceğim.

Bir din en iyi ifadesini sanatta bulur. Yüzyıllar boyu İslam kültür, medeniyet ve düşüncesi çerçevesinde sanatın, özellikle din – tasavvuf çevrelerinde rağbet gördüğü ve gelişme gösterdiği, tarihî bir gerçektir. İslam'ı sanat ve estetikten ayrı düşünmek mümkün değildir. İslam'ın ilk tebliğ yıllarında sanat konusunda O ZAMANDAN daha ilk cümleler kurulmaya başlanmış Hz. Peygamber'in "Kur'an-ı güzel seslerinizle süsleyiniz" , "Allah güzeldir, güzeli sever" şeklindeki sözleri, gelecekteki güzelliklerin ve güzel eserlerin müjdecisi olmuştur.

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran özellik sadece "düşünme yeteneği" değildir. Din ve estetiğin bu çerçevede önemli bir yeri bulunduğunu ve "güzellik"in de insanın fıtratında (yaradılışında) mevcut olduğunu özellikle belirtmeliyiz. Yaradılışındaki bu güzellik hissi ile insanoğlu daima güzele ulaşmak için büyük çaba sarfetmiş, güzel olan herşeye ilgi duymuştur. İşte duyulan bu ilginin neticesi olarak zaman içerisinde çeşitli sanat dallarında, "güzeli arayış" ortamında seviyeli ve o kadar da saygın eserler ortaya konulmuştur. Geniş anlamda "tasavvur edilen bir şeyi vücuda getirmek hususundaki

1 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

bilgilerin tatbiki ve onu vücuda getirmek için bilgi ve zekânın kullanılması" şeklinde tarif edebileceğimiz sanatı "tabiattaki ilahî güzelliği ve ahengi duymak ve ifade etmek" olarak özetleyebiliriz. Hayatın maddi sıkıntılarından arınmış, âhenkli ve güzel bir âlemin hayali insanlara, bu âlemi keşfetmek ve onun unsurlarını bularak teselli olmak ihtiyacını duyurmuştur. Sanatkâr adını verdiğimiz bu insanları, hayallerindeki âlemi tasvir ederek tabiattaki güzellikleri kendi duyuşlarına göre ifade eden ve bize göremediğimiz güzellikleri göstermeye ve anlatmaya çalışan birer tercüman olarak ifade edebiliriz. Çünkü sanatkâr, ruhu ile eserini âdeta bütünleştirmiştir. Ünlü İtalyan Rönesans ressam ve heykeltıraşı Michelangelo'nun meşhur Hz. Davud heykelini bitirdikten sonra, büyük bir heyecanla karşısına geçip "konuş, konuş!" diye bağırdığı söylenir.

Sanatlar arasında duyguları ifade etmede "ses" unsurunu kendisine temel olarak almış olan "musiki" de, hayat sahnesinde insanla beraber onun yanında yer almış, doğumundan ölümüne kadar sevinçte, üzüntüde, heyecanda hep onunla beraber olmuştur. Burada şunu da ifade etmeliyim ki, müzikologların ortak görüşlerinden biri de, dünya damüzik sanatında söz sahibi olmuş büyük müzisyenlerin muhakkak bir dinî kaynaktan beslendikleridir. Zaman zaman Batılı müzik adamlarıyla yaptığımız görüşmeler esnasında pek çoğunun bu doğrultuda görüş beyan ettiklerini rahatlıkla söyleyebilirim. Bu konudaki yaklaşımları şöyle özetleyebiliriz: "Evet, bizim ünlü müzisyenlerimizin yetişme ortamlarına baktığımızda çoğunun kilise veya havra korolarında muganni, başmuganni olarak görev yaptıklarını görüyoruz. Sizin meşhur bestekârlarınızın da tamamına yakını, ya bir tekkenin dervişi, zâkiri, zâkirbaşısı, şeyhi veya bir caminin imamı, müezzinidir. Buradan da anlaşılıyor ki musikinin kaynağında ilahî bir kuvvet ve kudret olmalı." Bu, objektif bir gözle rahatlıkla müşahade edilebiliyor. Yüzyıllar boyu kulaklarda hoş sedalarla çınlayan güzel nağmeler bırakan ve günümüzde artık ulaşılması güç şaheserlere imza atmış meşhur musikişinaslarımızı bu anlayış çerçevesinde değerlendirmemiz gerektiğine inanıyorum.

Öyle anlaşılıyor ki onlar bu eserleri, ruhlarının derinliklerinden gelen nağmelerle yapmışlar. Pekçok örnek arasında işte Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi. 18. yy.ın bu büyük dâhisinin bestelemiş olduğu "tekbir" , bugün birçok İslam ülkesinde okunuyor. Hac ve Umre ibadetlerinde bunu artık açıkça görebiliyoruz. Itrî, nota yazısıyla 2-2,5 satırlık bu kısacık esere, öyle bir melodi örgüsü kurmuş ki, segâh makamının o lâhûtî sesini vücudunuzun en ince zerreciklerine kadar hissedebiliyorsunuz. Melodisi ve sözleri hakkında hiçbir bilgisi olmayan pekçok ecnebinin bu eseri, yaşlı gözlerle dinlediklerine, özellikle yurt dışındaki icralarımızda çok şahit olmuşumdur. Müzikte en önemli unsur olan güfte-beste uyuşması (prozodi), bu eserde özellikle dikkati çeker. Bugün klasik musiki dediğimiz eserlerin zamanımıza ulaşmış örneklerinde güfte-beste uyuşmasına çok rastlamaktayız. Musikide bilinen bir gerçek vardır: Her şiir, bestelenecek nitelikte değildir. Bir beste yapılacağı zaman önce sözleri, sonra makamı, ardından

da usulü, sanatkâr tarafından tespit edilir. Daha sonra eserin bestelenmesi safhasına geçilir. Ne kadar zaman içerisinde besteleneceği de, bestekâra Allah'ın vereceği ilham ile anlaşılacaktır. (Bu arada Eyyübî Zekâî Dede, Hacı Ârif Bey, Hamâmîzade İsmail Dede Efendi gibi, çok kısa sürede eser besteleyebilen müstesna musikişinaslarımızın olduğunu da söylemeliyim.)

Şimdi buradan 20. yüzyılın başlarına ve yavaş yavaş zamanımıza gelerek algımızın değişim serüvenini kısaca özetleyelim: Osmanlı döneminde yüzyıllar boyu çalınan ve okunan onbinlerce eser, devletin yıkılmasının ardından kurulan genç Cumhuriyet'in, Batı müziği eksenli "müzik politikası" üzerine maalesef yok olmuştur. Çünkü ilkokul, ortaokul ve liselerde müzik eğitimi Batı müziği üzerinedir ve 1926-1934 yılları arasında, İstanbul Belediyesine bağlı öğrenim yapan "Dârûlelhân" adlı yarı resmi diyebileceğimiz Türkiye'deki tek Konservatuvar'da "Türk Müziği eğitimi ve öğretimi" yasaklanmıştır. Yine bu dönemlerde Türkiye'deki tek sesli yayın yapan İstanbul Radyosu'nda "Türk Müziği eserlerinin yayını" yasaklanmıştı. O sıralarda Türk musikisinin "gerçek sanatçıları" artık sanatlarını icra edecek ciddî mekanların bulunamaması sebebiyle geçim derdine düştüler. Türk musikisi, birtakım özel "Cemiyet" ve "Dernekler" bünyesinde hiçbir resmi destek almaksızın, tamamen iyi niyetli insanların çabalarıyla icra edilmeye devam etti. Bu arada seviyeli bestekârlar da yetişmedi değil. Saadettin Kaynak, Yesari Âsım Arsoy, Selahattin Pınar, Alâaddin Yavaşça, Münir Nurettin Selçuk, bu sahada verilecek örneklerden bazılarıdır ve günümüzde de düzeyli musiki icralarında eserleri bütün canlılığıyla okunmakta ve çalınmaktadır. Ancak 1960-1970'li yıllarda ortaya çıkan "ne idüğü belirsiz" , "aranjman" adı verilen tür ile, 1970'li yılların ortalarına doğru yayılmaya başlayan ve hâlâ pek çok yayın kuruluşunda sanatçılıkları kendinden menkul kişiler tarafından çalınıp söylenen "arabesk" denilen tür Türk musikisinin büyük bir dejenerasyonuna sebep olmuştur. İşte bu tarz eserlerde "insanın değerinin, onurunun" nasıl ayaklar altına alındığına şahit olursunuz. Burada bazılarının kelimelerini telaffuz etmeme terbiyem müsaade etmez, yine birçoklarını söyledikten sonra, bana göre "imanınızı tazelemeniz" gerekir.

Müzik eseri dediğimiz zaman gönlümüzü ılık vadilerde gezdirecek "sözler" ve o mısralara ruh veren "nağmeler" anlaşılır. Şair büyük, bestekâr büyük olunca eser de "büyük" oluyor. Münir Nurettin Selçuk, sözleri Yahya Kemal'a ait "Rindlerin Ölümü" adlı segâh makamındaki kendi bestesinde, meyan kısmındaki "Geniş kanatları boşlukta simsiyah açılan/ Ve arkasından güneş doğmayan büyük kapıdan" mısralarını, hiçbir zaman gözlerinden yaşlar akmadan okuyamadı; herhalde okunmaz da. Bu konuda son olarak şunları söylemek isterim: Halkını her konuda eğitmek devletin görevidir. Konunun yetkilileri popülist yaklaşımlarla "halk böyle istiyor" tarzı basit mazeretlere sığınmadan, musiki konusunda halkı eğitmelidir. Ama kimsenin bu tarz bir "kültür

derdi“ olmazsa o zaman iş tehlikeli yönlere gider ve bu günkü gibi Türk musikisi yerlerde sürünmeye devam eder. Acı ama gerçek.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Hocamıza yapmış olduğu bu müzakereden dolayı, musiki konusunda vermiş olduğu geniş bilgilerden dolayı çok teşekkür ediyoruz.

Şimdi Doç. Dr. Fatma Asiye Şenat hocamız müzakere ile ilgili olarak iki dakikalık söz istedi.

Buyurun hocam.

Doç. Dr. Fatma Asiye ŞENAT- Müzakerecime ben teşekkür ediyorum bana tekrar konuşma şansı bahşetmiş oldular.

İnsan zihni kalıpları seviyor onun için söze başlamadan önce bir kalıp duyduğunda ya da bir cümle duyduğunda onunla alakalı olabilecek şeyler çok hızlıca zihnime hücum edebiliyor.

Önce şununla başlayayım, çok sık duyuyorum bunu gıyabımda: Özellikle kadınıyla erkeği ile halifedir deyince halife bizim dinimizde yönetim, algı, kariyer, güçle algılandığı için feminist tanımlamasını çok sık duyuyorum. Ben feminist değilim ilk önce bunu söylemek zorundayım.

Bu noktadan Fatma Hanım'ın müzakeresinin sonunda söylediği erkekleri de dışlamayan bir yaklaşım sergilemiş olduğunu söylemesinden yola çıkarak tarzımın savunmacı oluşunu reddediyorum. Çünkü kadın ve erkek arasındaki farklılıkların sürekli altının çizildiği hem bizim literatürümüz hem toplumsal yapımız bir bütün olarak hem Batı'daki çalışmaları okumuş birisi olarak Kur'an tarafından birbirine örtü olarak ilan edilen, tanımlanan, aralarındaki yakınlık ve birbirine çekim Allah'ın varlığının delillerinden biri olarak adlandırılan kadın ve erkeği tanımlarken farklılıkların değil tam tersi insan olmaktan, halife olmaktan başlayarak benzerliklerden yola çıkarak geliştirilen bir yaklaşımı sergileyeme çalışıyorum.

Bu bilebildiğim kadarıyla savunmacı değil tam tersi yeni bir teklif içeriyor, yeni bir algı inşa etmeyi teklif ediyor.

Benzerlikten farklılıklara doğru gidelim.

Bu noktada tefsirler ile ilgili algıları söylerken anakronik bir hata yaptığımı düşünmüyorum. Elbette ki bu tefsirlerin zamanlarının çocuğu olarak aldım okudum ama şunu da çok rahatlıkla söyleyebilirim: Tefsir başlığı adı altında yazılmış neredeyse

bütün eserleri bu konular açısından satır satır okumuş birisi olarak genel geçer algımın hatalı olduğunu düşünmüyorum.

Burada uç örneklere yer verildi ki çalışmalarda ister istemez yani iş buraya kadar vardı. Tabii çok daha mülayimleri var ama genel algı söylediğim tarzdadır.

Dolayısıyla burada eğer tahkir olsa, yargılamak olsa bu tefsirleri niye böyle yazdılar diye, ucuz olan o olurdu.

Bir zamanın ürünüdür bu yüzden okudum ama kabul edemiyorum demeyi, şunlar kabul edilemez demeyi ben ucuz bir tutum, ucuz bir yaklaşım olarak düşünmüyorum. Ama hızlıca geçtiğim için eğer haddi aşmışda, bu şekilde algılanmaya sebep olacak bir ibare kullanmış isem çok özen gösterdim ama hata var ise özür dilerim çünkü o bilgileri okuyarak biz şimdi bunları kabul ediyoruz, etmiyoruz. O bilgi basamaklarından çıkarak şimdi üretebiliyoruz. Bunu zihninde çok net tutmaya çalışan birisiyim.

Terim olarak toplumsal cinsiyet algısını, bir terimi kullandığımızda onun içine yüklenmiş her türlü anlamı kontrol edemeyiz yani birisi oradan başlar anneliği de bir toplumsal cinsiyet rolü olarak söyleyen birileri de var ise onların sorumluluklarını alamayız.

Ben burada düşündüklerimi lisans düzeyinde yazdığım birtakım yazılara bakıyorum aynı şeyi söylemişim ama bu başlık toplumsal cinsiyet rolü gibi bir başlık olamadığı için upuzun kelimeler olmuş. Bu tanımlama sadece işi kolaylaştırmak için ve nerede çıktı neleri içeriyor böyle bir sıkıntı oluşmasın diye de tebliğimin hemen girişinde bu tezimi hangi bağlamda kullandığımı ve nereye kadar algıladığımı da açıkça ifade etmiştim.

Bu noktada son olarak şunu söylemeyi istiyorum: Bu metnin arka planında şu cümlenin de rahatlığı var bunu da paylaşmak isterim. Bu cümlesi için müteşekkirim. Eğer günün birinde karşılaşabilirsek ellerini öpeceğim Abdullah bin Ömer'in.

Kur'an'ın bize getirdiği değerler var hem bu konuda, aileyle ilgili konuda, toplumsal konuda vs. vs. ama biz onları ne kadar... Hocam ırkçılıkla ilgili konuşmada, asabiyet kavramı ile örnekleri verdi. Onlar da insanlarda ilk muhataplar ve algıladıkları, düşündükleri, değerlendirdikleri noktalar vardı çok başarılı oldukları ve daha az başarılı oldukları.

Abdullah bin Ömer'in benim için altınlarla tartılası cümlesi şu, bugün beni bu konuda konuşmaya cesaretlendiren cümlesi şu: Biz Peygamber zamanında hakkımızda bir ayet iner de kıyamete kadar böylece anılırız diye kadınlar konusunda çok hassastık. Ne zamanki Peygamber gitti bir rivayete göre biz eski hâlimize döndük, bir rivayete göre duvarlara astığımız sopaları indirdik.

Bu çok kıymetli bir değerlendirme. Bu dönüşümü yani gelenek ve dinî kavramları ayırmak gerekiyor diyorsak ve istiyorsak ondan sonra gelenek üzerinden devam edelim. Ama bunu yaparken dinî kavramları ne kadar kullanacağımız tekrar düşünelim diyorsam arka planında çok ciddi tanıklık da var.

Elbette yüzyıl önce yaşasaydım bunları söylemeyecektim tefsirleri algılarken böyle. Yüzyıl sonra yaşayacaklar var ise onlar da bu cümlelere elbette itiraz edecekler. Biz kendi bireysel sorumluluk alanımızda elimizden gelenin en iyisini delillendirebilir şekilde ortaya koymakla mükellefiz.

Saygılar sunarım. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Evet, teşekkür ediyorum.

Benim bazı sözlerim sadece Fatma Hanım'ın sunumuyla ilintili değildi. İki üç günlük bir birikim ve daha önceki birtakım sempozyumlarda benzeri makaleler, kitaplar neticesinde söylenmiş bir sözdü. Çok güzel cevap verdi, çok güzel sözler sarf etti. Ben teşekkür ediyorum.

Şimdi, hiç ara vermeksizin değerlendirme oturumunu başlatmak üzere saygıdeğer Başkan Yardımcımız Dr. Ekrem Keleş hocamızı kürsüye davet ediyorum.

لله
رسول
محمد

2013 kutludoğum

DEĞERLENDİRME VE KAPANIŞ OTURUMU

OTURUM BAŞKANI

Dr. Ekrem KELEŞ
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

21.04.2013
PAZAR

Dr. EKREM KELEŞ (OTURUM BAŞKANI)- Bismillahirrahmanirrahim elhamdülillah esselatü vesselamü âlâ resulillah.

Muhterem ilim adamları; insan onuru ile ilgili bu ilmî toplantı ve ilmî şölene katkılarınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum. Kısa bir değerlendirme, çok kısa bir değerlendirme için, işin özellikle ahlaki boyutu Mustafa Çağrıcı hocamı buraya arz ediyorum. Bir de işin ontolojik boyutu ile ilgili olarak Şerafettin Gölcük hocamı buraya arz ediyorum. Hocam şöyle bir beş dakikalık değerlendirme lütfedersiniz. Buyurun hocam.

Necdet hocam burada mıydı? Başkanlığımız malum âliniz insan onuru konusunu bu sene tema olarak seçerken hakikaten insan onurunun ayaklar altına alındığı birçok örneği dikkate alarak sokaklarda kadınların her gün şiddete maruz kaldığı, televizyonlarda bunların bol bol yayınlandığı, her on kadından dördünün şiddete uğradığı hatta bunların bir kısmının ölümle sonuçlandığı olayların ve özellikle Mustafa hocamın dün işaret ettiği çok önemli bir konu insan onuru ile alakalı olarak cinsel suçlar ve cinsel anlayıştaki insan onurunu yerle bir eden yaklaşımların, ihanet konusu hem kadını ile erkeği ile eşleri ilgilendirmesi hem çocukları ilgilendirmesi bağlamında işin bu boyutunun biraz daha ağırlıklı olarak bu toplantıda işlenmesini hedeflemişti.

Anayasa Mahkemesi Başkanının bizim bir hutbemizi dinleyerek Başkana özel ziyarete gelmesi ve bu konuda yaptığı açıklamalar insan onurunun bütün hakların temeli olduğuna ilişkin yaptığı açıklama ve vurgu ve bu çerçevede özellikle usul-u fıkıhta vücut ehliyeti bağlamında vücut ehliyetinin bir yansıması olarak temel birtakım hakların olmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

Bir vurguyu daha burada ifade etmeden geçemeyeceğim. Halit hocam bir hususa dikkat çekmişti, kendi terimlerimizi ve ıstılahlarımızı fıkıh kitaplarımızda lihürmetihi bikerametihi diye insana yapılan atıflarda mahzur olması ile ilgili insanın bu noktalardaki vurgularda ırz kavramı bunları kendi asli anlamlarından çıkarmadan ibaresiyle, işaretiyle, delaletliyle, ihtisasıyla yani bu noktadaki hassasiyeti korumamız gerektiği kanaatindeyim.

Ben hocalarımızla bir hususu burada çok samimi bir ortamda paylaşmak istiyorum. İslam dünyasında da bazı ilmî toplantılara katıldım. Zamanı kullanma konusunda bir sıkıntı çektiğimiz kanaatindeyim. Ankara'da yapılan bir toplantıda çok önemli iki şahsiyete söylemek bana düşmüştü, beşer dakikalık konuşma verilmişti kendilerine. İstanbul'dan gelmişlerdi. Çok önemli iki şahsiyet, çok meşhur. Her ikisi de dediler ki merak etmeyin biz kafa disiplinine sahip insanlarız beş dakika ise beş dakika, beş dakikada ne söyleyeceğimizi biz biliyoruz. hakikaten çok etkili bir şekilde söylediler ve bitirdiler beşer dakikada.

Değerli hocalarım; bu hususta başta kendi nefsim olmak üzere hassasiyet göstermemiz gerektiği kanaatindeyim.

Ben ilk önce beş dakika içerisinde Şerafettin hocama söz vermek istiyorum.

Şerafettin hocam bu ilmî toplantı ile ilgili değerlendirmelerinizi almak istiyoruz.

Buyurun.

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK[1]

Değerli kardeşlerim; üç gündür burada gayet güzel bir sempozyum icra ettik. Zihin dünyamız gerçekten çok memnun ve bahtiyar oldu, çok güzel sözler, konuşmalar dinledik.

Ancak ben bir ilahîyatçı olarak yani 42 senedir ilahîyat fakültelerinde hoca olmuş olarak ve Diyanet İşleri Başkanlığında aşağı yukarı şöyle bir 60 yıla giden bir kardeşiniz olarak şu andaki konumuz itibarıyla kısa bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Önümüzde bir dünyevileşme depremi var, dünyevileşme yangını var; sekülerleşme. Bu yangından, bu felaketten biz neyi nasıl ne kadar kurtarabiliriz bizim problemimiz bu.

Bugün bizler konum itibarıyla şu ümmetin buradaki en seçkin temsilcilerinden bir grubu oluşturuyoruz. İlahiyat fakülteleri olarak 1949'dan 2013'e bir geçmişimizi sorgulamak isterim. İmam hatip okulları 1951'den 2013'e Türkiye'ye ne vermiştir bunların sorgulanması, üzerinde çalışılma yapılması gerektiğini düşünüyorum.

İlahiyat fakülteleri Diyanet İşleri Başkanlığımıza eleman yetiştiriyor. Onları hizmete göndermek üzere bilgi yüklü insanlar gönderiyoruz. İlahiyat fakültelerindeki bizler şimdi talebe ile münasebetimiz nedir, talebe ile nasıl bir münasebet içerisindeyiz, talebe bizim için bir meta mıdır, müşteri midir, ayağına gidilmesi gereken kişi midir yoksa bizim ayağımıza gelmiş kullanılacak bir tip midir bunları biraz düşünmek gerektiğini düşünüyorum.

İkincisi, konuyu fazla genişletmek istemiyorum, Diyanet İşleri Başkanlığımız şu zamanda daha bir iyi hizmete doğru gelişme gösteriyor. Ancak müftülerimiz, il müftülerimiz, ilçe müftülerimiz kendi personeli ile nasıl bir münasebet içerisinde. Halkla nasıl bir münasebet içerisinde; kendilerini bürokrat mı görüyorlar, cemaatin ayaklarına gelmesini mi istiyorlar yoksa cemaatin ayağına gidiyorlar mı? Benim Peygamberimin yaptığı gibi müşterinin ayağına gidiyorlar mı? Mallarını sadece kendi bulundukları bürolarda mı pazarlamaya çalışıyorlar?

İmamlarımız ne yapıyor? İmamlarımız mahallelerinde gerçekten önder midirler? Sadece mihrapla, minberle mi yetiniyorlar yoksa mahalle içerisinde, cemaat içerisinde kimlerin ne problemi var inanç yönünden, yaşayış yönünden, ahlak yönünden bunlarla ilgilenebiliyor muyuz? Benim Peygamberimin metodu bu idi.

1 Türkiye Diyanet Vakfı Denetim Kurulu Başkanı.

Şimdi, güzel haftalar icra ediyoruz... Camilerde din görevlileri haftası gibi bir hafta icra ediyoruz. Ben onu şöyle düşünüyorum: Artık bu şeyi biz camiler ve din görevlileri değil de camide buluşalım haftası yapalım. Kim camiye gelmiyorsa onun camiye gelmesi için, onun çocuklarının da camiye ısınması için ne gibi tedbir alabiliriz?

Kur'an kurslarının ismi artık Kur'an kursu olmasın diyorum, Kur'an okulu olsun diyorum. Kur'an öğreticisi değil Kur'an öğretmeni olsun diyorum. Kur'an öğretmeni kardeşlerim nasıl Kur'an okutuyorlar, ne yapıyorlar bunların tekrar elden geçirilmesinin düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum.

Dolayısıyla burada bahsedildi güzel şeyler konuşuyoruz ama bunların dışarıya yansıması... Biz kendi aramızda konuşuyoruz, ben gerçekten zihnen kalben çok memnun oluyorum ama dışarıya baktığımda dışarıda büyük bir yangın var, ulaşamadığımız pek çok insan var. Ankara'da bir yerde oturuyorum ben şimdi. Ezan sesi istemiyorlar, minare görmek istemiyor, yakınımda cami olmasın istiyor imza topluyorlar. Falan yerde imam hatip lisesi açılacak denmiş beş bin imza toplamışlar burada imam hatip istemiyoruz diye. Kim bunu diyenler? Dünkü hocaların çocukları, dünkü müftülerin çocukları, dünkü hacıların çocukları. Bunlara biz nasıl ulaşabiliriz?

Bence konumumuz itibarıyla bunları düşünelim diyorum. Daha bir medeni şekilde imamlarımız sadece camilerde namaz kıldırma memuru olmasın diyorum. Kur'an' kursu hocalarımız ayağına müşteri gelsin istemesin müşterinin ayağına gitsin istiyorum. Dolayısıyla bizim konumumuz itibarıyla bunları eğer yaparsak yapmaya çalışırsak yangından malın bir kısmını belki kurtarabiliriz ama yangın bacayı sarmış durumda görüyorum. Dolayısıyla böyle Resulullah Efendimizi, onun memnuniyetini, hoşnutluğunu kazanacak tarzda onun gibi olmamız gerektiğini, bulunduğumuz noktada onun temsilcisi olduğumuzu hiçbir zaman unutmayalım diyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum. Selam ve sevgilerimle. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Hocamıza çok teşekkür ediyorum.

Mustafa hocam buyurun.

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI[1]

Teşekkür ediyorum Sayın Başkanım.

Herkese saygılar sevgiler sunuyorum.

Her zaman söylenen şey ama her zaman da hatırda tutmak gerekir, aslında dinlerin, peygamberlerin gönderiliş amaçlarına en geniş bir perspektiften baktığımızda iki şeyi öne çıkardıklarını, iki amacı hedeflediklerini görüyoruz. Bunu bizim Peygamberimizin örnekliği üzerinden de belirtebiliriz. Bir tanesi insanların zihin dünyasında, inanç dünyasında her türlü inkârcı, batıl, şirke sapan anlayışı, inancı ortadan kaldırarak tevhide dayalı bir inanç dünyasını tabii bunun pratik hayata yansıyan boyutları da var, böyle bir inanç dünyasını gerçekleştirmek.

İkinci hedefleri ise yine bizim Peygamberimizin örnekliğinde açıkça bunu görüyoruz, insanoğlunun birbirleri ile olan ilişkilerini ahlaki bir zemine, insani bir zemine oturtmaktır. Bildiğiniz gibi İslam kavramı semantik analizi yapıldığında cehil kavramının karşıtı oluyor. Cehil bir şiddet ahlakını içeriyordu. Güce, soyluluğa, zenginliğe dayanan bir şiddet ahlakını, çoğunluğun ezilmesini, çoğunluğun onurunun ayaklar altına alınmasını doğuran bir dünya görüşünü ifade ediyordu. Bundan dolayı İslam'dan öneki çağa Cahiliye Dönemi denilmişti. Peygamber böyle bir anlayışı ortadan kaldırarak şiddete dayalı bir ahlak yerine rahmete dayalı, merhamete dayalı bir ahlak oluşturmanın mücadelesini verdi. Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimiz ile ilgili çeşitli tanımlamalar var ama bence en önemlisi, en kapsamlısı ve her çağda anlamlı duran en kuşatıcı tanımlaması Kur'an-ı Kerim'in: Resulullah'ın rahmetenlil âlemin oluşudur, bütün varlıklar dünyası için bir rahmet önderi, rahmet modeli, böyle bir davanın temsilcisi oluşudur. Ortaya koyduğu ahlakın da bir rahmet ahlakı olduğu temel düşüncesidir.

Modern çağda biliyorsunuz insan onuru ile ilgili pek çok yeni kavram üretilmiş, yeni kurum geliştirilmiş ama modern çağın sahip olduğu imkânlar insan onurunun yüceltilmesi yerine çoğu zaman insan onurunun örselenmesi yönünde de kullanılabiliyor. Bunların küresel örneklerini, yakıcı örnekleri de insanlık yaşıyor.

Bundan dolayı günümüzde daha çok Batılılar tarafından küresel etik denilen bir ahlak kavramı geliştirilmeye çalışılıyor ki işte aslında bu tam da Peygamberimizin rahmetenlil

1 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

âlemin oluşunun yani onun bize sunduğu, bize hedef olarak koyduğu evrensel bir ahlakın gerçekleştirilmesi arzusu ve özlemidir.

Tabii, öyle olunca İslam ümmetine düşen, bu küresel rahmeti modern dünyada hayata geçirmek olmalı. İslam toplumunun ödevi bu olmalıdır ama bunun için öncelikle evimizin kirini temizlememiz gerekiyor. Yine yaşadığımız gerçekler gösteriyor ki dünyada insan onurunun en fazla zarar gördüğü toplumlar içerisinde Müslüman toplumlar başta geliyor.

Böyle bir sorunumuz da var ne yazık ki.

Aslında dinlerde, tabiatıyla İslam Dini'nde de... Mesela mobbing'den bahsedildi fevkalade de güzeldi, ben şahsen istifade ettim, o bir sorun, insanlık onuruna ilişkin bir sorundur. Bu sorunu önleyici tedbirler, ahlaki tedbirler dinlerde bütün ilahî dinlerde vardır. İslam'da da vardır. Bunlar bize basit gibi gelir ama son derece önemli olduğunu sosyal sonuçlarıyla gördüğümüz tedbirlerdir. Nedir onlar? İslam dininde bazı ahlaki kötülükler, erdemsizlikler yasaklanmıştır; gıybet, iftira, istihza gibi haset vb. tavırlar. Bugün mobbing örneğimizde ve diğer insan onuruna aykırı uygulamalarda, ilişkilerde gördüğümüz sorunlar bu temel kavramlardan yani ahlaki erdemsizlikler dediğimiz erdemsizlikleri ile insanların ruhlarının kirlenmesinden ortaya çıkıyor.

Burada da maalesef nefis muhasebesi yaptığımızda işte mobbing'de Avrupa ortalaması yüzde 9, Türkiye'deki ortalama yüzde 30-35 civarındaymış. Türkiye İslam ülkelerin en iyi durumda olanı bunu biliyoruz. Bu böyle olduğuna göre diğer İslam ülkelerinde demek ki durum daha da vahim. Oralarda yüzde 50 civarında bu mobbing sorunu yani insanların aşağılandığı, hayatın çeşitli alanlarında aşağılandığı böyle bir sorun yaşanmaktadır.

Sonuçta şunu da belirteyim bütün bunlar gösteriyor ki bir arınma, bir nefis arınması, tezkiyetün nefs dediğimiz olayı gerçekleştirmeye ihtiyaç var. Bu hem bireysel planda böyledir hem de toplumsal planda böyledir, toplumsal arınma noktasında da böyledir.

Bizler de din adamları olarak, rahmetenlil âlemin olan Peygamberimizin davasını yürütme konumunda onun bu misyonunu taşıyan insanlar olarak bunu böyle görmek ve gerek bireysel vicdanlarda gerekse toplumsal vicdanlarda yaşanan bu kirlenmeyi ortadan kaldırmak için çalışıyoruz. Bu sempozyumun da temel amacının böyle olduğunu düşünüyorum.

Ben böyle bir sempozyumu tertip ettikleri için tekrar Başkanlığımıza, tertip heyetine şükranlarımı sunuyorum.

Burada önemli tebliğler gördük o tebliğleri hazırlayan arkadaşlara da şükranlarımı sunuyorum, saygılar sunuyorum efendim.

Bu arada Konya Müftüsüne de arkadaşlara da teşekkür ediyorum. Üç gün boyunca hakikaten yükümüzü çektiler. Onlara da minnettarlığımızı ifade ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Hocam, çok teşekkür ediyorum... Necdet Hocam buyrun.

Dr. Necdet SUBAŞI[1]

Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Ben izin verirseniz sempozyumun yapısı ve doğası hakkında birkaç noktaya işaret etmek istiyorum.

Bir kere her şeyden önce bu etkinliğin gerçekleştirilmesini sağlayan Diyanet İşleri Başkanlığındaki ilgili birimleri kutlamak istiyorum. Büyük bir sorumluluk altında çok güzel verimli bir etkinlik gerçekleştirdiler.

Bununla beraber ne yaptığımızı da sorgulamak gerekiyor.

Ben birkaç gündür salonda dikkat ediyorum hafif bir eleştiri dili gelişmeye başladığı zaman salon birden elektrikleniyor, herkes gardını almayabaşlıyor, bir şekilde heyecanlanıyor. Buna alışmamız gerektiğini düşünüyorum.

Aslında zor alışıyoruz çünkü eleştiri dilinde de sıkıntılarımız var. Akademik metinlerin eleştirisi, bir iman meselesi falan değil sonuçta bir iddia karşısında farklı bir iddiayı dile getirmek durumundayız. Fakat nedense bizim camiada diyeyim, eleştiri konusunda çok büyük bir eksiklik ve zayıflık var.

Aslında bu hafta çerçevesinde daha önceki etkinliklerde de yaptığımız gibi ihmal edilmiş kavramları yeniden hayata geçirmeye, bir anlamda ihya etmeye çalışıyoruz. Onur kavramı da önemli ölçüde bizim kontrolümüzden, bilgi dünyamızdan çıkmış bir kavramdı. Ona yeniden hayatiyet verme konusunda bir çaba sarf etmeye çalıştık.

Bu çaba iki ayrı mecrada ilerliyor. Bir, değişik etkinlikler çerçevesinde halkla buluşma zemininde gerçekleşiyor diğeri de daha dar bir ortamda akademik mecrada gerçekleşiyor. Akademik ortamlarda en azından bu sempozyum aracılığıyla gerçekleştirdiğimiz toplantıda, beklediğimiz şey konunun daha derinlikli, daha entelektüel, daha soğukkanlı analizlerle fırsat yakalamak. Fakat itiraf etmek gerekir ki bu konularda yine gerekli özeni gösterdiğimiz konusunda bir şey söyleyemem, belki çok zayıf bir şekilde olacak ama bu konuda çok verimli olmadığımızı söyleyebilirim. Çünkü kendi dünyamızda dolaşımda olmayan kavramları kullanıyoruz. Ya bu kavramları kendi dünyamıza dâhil edelim ve o kavramlar içinde ilerleyelim ya da kendi dilimiz ne ise o dil üzerinden konuşalım. Çünkü bu dili zorladığımız

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanı.

zaman hakikaten çok iğreti kaçıyor, çok kompleks ifadeler ortaya çıkıyor. Özenti ifadelerle çok derin konuları konuşmak mümkün değil. O zaman zaten bizim kendi problemimiz ortadan kalkıyor. Neydi bizim derdimiz? Derdimiz bu kavramlara sahip çıkmak ve bu kavramları yine Müslüman dünyasının içindeki terminoloji ile içindeki köklerle, tarihsel belgelerle, vurgularla ilişkiye sokmak.

Bununla beraber bir başka noktayı daha eklemek gerekiyor. Mesela, onur kavramını nasıl oluyor da içinde dolaştığımız sorunlardan bağımsız bir şekilde anlatmayı başarıyoruz? Türkiye akademisinin en büyük sorunu. Nasıl başarıyoruz bunu?

Etrafımızda olup biten her şey, bundan 15 asır önce gerçekleşmiş konularla mı sınırlı? Nasıl oluyor da böyle olup biten şeylere karşı özel bir dil, bir filtre uyguluyoruz?

Biraz çekincelerimiz var. Biraz başımıza gelen işlerden kaynaklanan bir tedirginlik var bunu anlayabiliyorum ama bence akademik bir dil bize çok derin konuları çok soğukkanlı bir şekilde tartışmaya izin veren bir rehberlik yapabilir.

Ben tekrar hepinizi saygıyla selamlıyorum. İnşallah bundan sonraki toplantılar daha verimli olacak diye düşünüyorum.

Saygılar sunuyorum. (Alkışlar)

OUTURUM BAŞKANI- Necdet hocama da çok teşekkür ediyoruz.

Değerli ilim adamları; bu sempozyumun düzenlenmesinde en büyük emeği geçen Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Dr. Yaşar Yiğit Bey'in değerlendirmesini alacağız.

Ancak Yaşar hocam hazırlanırken ben birkaç teşekkürü yerine getirilmesi bir borç olarak görüyorum.

En başta Diyanet İşleri Başkanlığımızla yardımlaşarak, ona büyük katkılar sunarak bu ilmî toplantıya teşrif eden ilim adamlarımıza çok teşekkür ediyorum. Hakikaten akademinin desteği olmadan bizim bazı şeyleri başarmamız mümkün değil.

Biz ki icra kurumuyuz, hizmet kurumuyuz akademinin yetiştirdiği hocalarımızı istihdam ediyoruz. Bu manada akademinin hem bu ilmî toplantılarda hem de böyle hizmet elemanlarının yetişmesinde çok büyük emeği var. En başta ilim adamlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Konya Büyükşehir Belediyemize ve merkez belediyelerimize Konya Müftülüğümüze, aynı zamanda merkezdeki müftülüklerimize ve çalışanlara çok teşekkür ediyorum.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğümüzün baştan beri bu işin yükünü çeken daire başkanları ve diğer çalışanlarının hepsine çok teşekkür ediyorum.

Aynı zamanda Konyalılar'a çok teşekkür ediyoruz.

Başkanımız burada bir konferans da verdiler. O konferansı büyük bir ilgiyle takip de ettiler bu ilmî toplantının yanında. Konyamıza ve Konya halkımıza bu manada teşekkürü bir borç biliyorum.

Dr. Yaşar YİĞİT[1]

Teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

Ben öncelikle bu sempozyuma ülkemizin farklı üniversitelerinden katkı sağlayan, üç gündür burada bizleri bilgilendiren, bilgilerimizin şekillenmesine yön veren hocalarımıza çok müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

Bildiğiniz gibi Kutlu Doğum Haftası 1989 yılında başlamış ama sempozyumların tarihçesine baktığımız zaman 1994 yılı ile böylesi etkinlikler başlatılmış. O günden bugüne gerçekten baktığımız zaman güzel bir literatür, bir külliyat oluşmuş.

Şüphesiz gönül arzu ediyor ki bu kadar emek mahsulü olan, bu kadar ilim adamımızın çalışmasını böylesi bir platforma taşındığı salonlarımız daha canlı, daha gür, daha dolu olsun.

Bu amaçla her yıl genelde Ankara'da yapılıyordu bu sempozyumlar, Ankara'da da biraz böyle sönük geçtiği için dedik ki bunu biraz canlandıralım. Neresi olabilir? Konya olabilir denildi. Şahsen benim fikrim de buydu.

Ancak gerek açılış günü gerekse bugün dün biraz daha canlıydı hakikaten sempozyum bu kadar emeğin, bu kadar uğraşın, bu kadar tebliğin, müzakerenin hakkını verdi mi vermedi mi onu ben sizlerin takdirine arz ediyorum.

Hakikaten bu sempozyumlarda çok büyük uğraşlar var, çok büyük gayretler var, aziz milletimizin kaynakları var. Bu kaynakların bu zamanın, bu birikimin hiçbir şekilde israf edilmemesi gerekiyor.

Konya'da üç bini aşkın görevlimiz olduğunu tahmin ediyorum. 31 ilçe var. Gönül isterdi ki bu salonu din görevlilerimiz, Kur'an kursu hocalarımız, cami imamlarımız doldursunlar istifade etsinler. Ancak ne hikmettir ki böylesi ilmî toplantılar genelde sönük geçiyor. Ancak bizim camiamızın bu sönük geçme noktasında durumu yeniden ele alması, yeniden değerlendirmelerde bulunması gerekiyor.

1 Din Hizmetleri Genel Müdürü.

Bir hafta boyunca ülkemizde Necdet Bey hocamızın bahsettiği gibi iki aşamalı bir faaliyetler zinciri sürdürülüyor. Halk boyutuna baktığımız zaman çok görkemli, çok etkili, çok canlı bir etkinliğin sürdüğünü görüyoruz. Ama bu ilmî boyuta geldiği zaman tabi ki bu öbürleriyle kıyaslanamaz ama Konya'ya herhalde biraz daha gayret düşüyor.

Ben yine de bizlerin yükünü çeken, bizlere ev sahipliği yapan Konya İl Müftümüze, ilçe müftülerimize, burada bulunan çok kıymetli meslektaşlarıma, ülkemizin çok farklı üniversitelerinden buraya teşrif buyuran hocalarımıza müteşekkir olduğumu ifade ediyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum.

Ayrıca çalışma arkadaşlarıma da bu kadar yoğunluk içerisinde çok büyük gayretler gösterdikleri için sizlerin huzurunda teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Saygılar sunuyorum efendim. (Alkışlar)

OTURUM BAŞKANI- Yaşar hocama da çok teşekkür ediyoruz.

Değerli ilim adamları, muhterem dinleyiciler Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'den bahsetmek gerçekten bizim sözlerimize değer katıyor. Resulullah (s.a.s.)'den bahsetmek, onun örnekliğini anlatmak ve onu dinlemek çok güzel.

Bu manevi atmosfere iştirak ettiğiniz için hepinize çok teşekkür ediyorum.

Burada teori ortaya kondu. Teori olmadan pratik elbette olmaz. Teorinin çok güzel bir şekilde yani büyük ölçüde ortaya konduğu kanaatindeyim.

Kur'an-ı Kerim ve sünnetin ışığında fıkhi, tasavvufi, kelami boyutlarından tutun da diğer dinlerdeki insan onuru anlayışına ve toplumsal yansımalarına kadar birçok boyutuyla onur konusu ele alınmış oldu.

Türkiye'nin her tarafında Peygamber sevgisi dalga dalga yayılıyor. On binlerin iştirak ettiği programlar yapılıyor. Köylere kadar yansımış bir dalgalanma var.

Bu muhabbetin, bu dalganın ameli olarak da Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in ve Sahabe-i Kiram'ın tahkikatı, uygulaması gibi hayata geçirilmesini, burada hocalarımızın ifade ettiği şekilde en ileri boyutuna ilimler arasında iftihar boyutuna varan bir anlayışa kadar yansımasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyor, iştirakinizden dolayı, dinlemenizden dolayı hepinize teşekkür ediyorum.

Değerlendirmede bulunan hocalarımıza, tebliğ sunan, müzakereci hocalarımıza çok teşekkür ediyoruz.

Hepinizi Allah'a emanet ediyoruz.

Peygamber sevgisi ile kalasınız. (Alkışlar)